ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟ ΑΝΗΚΕΙ
ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Υ.Ι.Ν.
ΑΡΙΘΜ .....

ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΦΑΝΙΔΟΥ, ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ

Ο ΑΓΩΝ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1824—ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1826

ΝΕΟΚΑΣΤΡΟΝ - ΚΑΦΗΡΕΥΣ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ - ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ

ΜΕΤΑ 90 ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΠΑΛΑΙΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ
ΣΚΑΡΙΦΗΜΑΤΩΝ, ΦΩΤΟΤΥΠΙΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ
"ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ,,
ΑΘΗΝΑΙ 1932

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

(Πρωτότυπα ἱστορικὰ ἔργα εἰς αὐτοτελεῖς τόμους)

«Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ» (1909—1913). — Ἔκδοσις «Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως» (ἔτος 1923).

«Ναπολέων—Σὲρ Σίδνεϋ Σμὶθ» (ἔργον ἐξυπηρετοῦν καὶ τὴν μελέτην τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων).—Ἔκδοσις «Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως» (ἔτος 1929).

(Πρωτότυπα ἱστορικὰ ἔργα, δημοσιευθέντα εἰς περιοδικά, μὴ ἐκδοθέντα εἰσέτι εἰς αὐτοτελεῖς τόμους).

«Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μάχης τῆς Γ'ιουτλαντ».—Ἐδημοσιεύθη εἰς τεῦχος τῆς «Ναυτικῆς Ἐπιθεωρήσεως» τοῦ ἔτους 1925.

«Ἡ Ἐκστρατεία τῶν Δαρδανελλίων».—Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Περιοδικὸν τῆς «Μεγάλης Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας».

«Ἀβουκὶρ (Ναπολέων—Νέλσων)».—Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Περιοδικὸν τῆς «Μεγάλης Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας».

«Ἡ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν».—Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ Περιοδικὸν τῆς «Μεγάλης Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας».

(Πολλαὶ ἱστορικαὶ μονογραφίαι τοῦ αὐτοῦ περιέχονται ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς «Μεγάλης Στρατιωτικῆς καὶ Ναυτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» ὑπὸ τὰ στοιχεῖα Ι. Θ.).

ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΦΑΝΙΔΟΥ, ΥΠΟΝΑΥΑΡΧΟΥ

Ο ΑΓΩΝ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1824—ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1826

ΝΕΟΚΑΣΤΡΟΝ - ΚΑΦΗΡΕΥΣ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ - ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ

ΜΕΤΑ 90 ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΩΝ, ΠΑΛΑΙΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ,
ΣΚΑΡΙΦΗΜΑΤΩΝ, ΦΩΤΟΤΥΠΙΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΙ
Β. Ν.
4708

ΕΚΔΟΣΙΣ
"ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΕΩΣ,,
ΑΘΗΝΑΙ 1932

ΑΦΙΕΡΩ ΤΟΝ ΠΑΡΟΝΤΑ ΤΟΜΟΝ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΝ ΜΟΥ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΝ

Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΝ Γ. ΠΑΣΠΑΤΗΝ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τὰ περιεχόμενα τοῦ παρόντος τόμου ἤρχισαν δημοσιευόμενα ἀπὸ τοῦ ἔαρος τοῦ προπαρελθόντος ἔτους. Μὲ τὸν ἑορτασμὸν τῆς Ἑκατονταετηρίδος ὁ κ. ἀρχηγὸς τοῦ Γ. Ἐπιτελείου τοῦ Ναυτικοῦ, τῇ ἐγκρίσει τοῦ κ. Ὑπουργοῦ, μοῦ παρεχώρησε πολλὰς σελίδας τῆς «Ν. Ἐπιθεωρήσεως», ἐπὶ σειρὰν τευχῶν, ἵνα ἐκθέσω μέρος τῶν πολεμικῶν κατορθωμάτων τῶν ἐνδόξων προμάχων τῆς ἐλευθερίας μας μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων τεχνικῶν λεπτομερειῶν.

Ἡ ἐκ τοῦ ἐθνικωτάτου ἔργου τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἑορτῶν τῆς Ἑκατονταετηρίδος, καὶ δὴ τοῦ γραμματέως αὐτῆς ἀξιοτίμου κ. Ἰωάννου Δαμβέργη, ἀρίστη ἐντύπωσις εἶχε προκαλέσει διαρκῆ προσανατολισμὸν ἁπάντων πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν περίοδον τοῦ ἀγῶνος. Ἡ εὐγενὴς ὅθεν σκέψις τοῦ κ. ἀρχηγοῦ μὲ εὗρε πρόθυμον, ἐνθαρρυνόμενον ἐκ τῆς ἐλπίδος νὰ συνετέλουν πως εἰς τὸ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἐξαρθῇ ἐπαξίως τὸ ὕψος τῆς τέχνης τῶν ἀθανάτων Ἑλλήνων ναυτικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς των.

Ἐπροτίμησα νὰ ἐπιχειρήσω κατὰ πρῶτον συγγραφὴν τόμου περιέχοντος τὰ τῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ ἀπὸ τοῦ τέλους τσῦ 1824—1826, τῆς συνδεομένης δράσεως πρὸς τὰς πολιορκίας τοῦ Νεοκάστρου καὶ τοῦ Μεσολογγίου.(1) Ἐφ' ὅσον γνωρίζω οὐδέποτε διετυπώθησαν συστηματικῶς τὰ τοῦ Νεοκάστρου, οὔτε τὰ κατὰ ξηράν· τὰ τοῦ Μεσολογγίου πάλιν ἀνεφέροντο μέχρις ὥρας διεστραμμένα ὡς πρὸς τὰ τοῦ ναυτικοῦ, εἰς βάρος τοῦ ἀδόλου πατριωτισμοῦ καὶ τῆς δόξης τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ναυτῶν. Ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ συμβάντα τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τ' ἀναφερόμενα, καὶ λόγῳ ἀλληλοσυγκρουομένων δημοσιεύσεων καὶ λόγῳ καταφανῶν κενῶν εἴς τινα σημεῖα των, μοῦ ἐφαίνοντο ὡσὰν νὰ ἐχρειάζοντο συμπλήρωσιν καὶ ἀνασκευήν...

(1) Βιβλιογραφία τοῦ παρόντος τόμου.

Ἀρχεῖον Ὕδρας.—Σπετσιωτικά.—Ἀρχεῖον Ρώμα.—Νικοδήμου Ὑπόμνημα Ψαρῶν.—Γενναίου Θ. Κολοκοτρώνη Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα.

Ἡμερολόγιον Σαχτούρη.—Ἡμερολόγιον Τσαμαδοῦ.—Ἡμερολόγιον Τομπάζη.

Συγγραφαὶ Τρικούπη, Σπηλιάδου, Φωτάκου, Ὀρλάνδου, Βυζαντίου, Μέντελσων, Ζουριὲν ντὲ λὰ Γκραβιέρ, Γόρδωνος.

Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα Σπυρομήλιου.

Μονογραφίαι, Κ. Στασινοπούλου (Μεσολόγγι καὶ Μεσολογγῖται), «Συμβολὴ ἐπὶ τῶν πολιορκιῶν καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου» Ι. Ραζηκότσικα.

κ.λ.π. κ.λ.π.

Διὰ τὴν πλήρη ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ θάλασσαν συμβάντων τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος ἀπαιτοῦνται, κατὰ τὴν κρίσιν μου, τέσσαρες αὐτοτελεῖς τόμοι, ὧν οἱ δύο πρῶτοι διὰ τὰ ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1824· ὁ τρίτος τόμος διὰ τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1824 μέχρι τοῦ 1826· καὶ ὁ τέταρτος διὰ τὰ ἀπὸ τοῦ 1826 μέχρι τοῦ 1828.

Εἰς τὴν ἐκπόνησιν τῶν ὑπολοίπων θὰ καταγίνω ἐν καιρῷ. Εἰς τὸ παράρτημα τοῦ παρόντος περιορίζομαι νὰ παραθέσω μόνον τὸ ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον μέρος τοῦ ὑπ' ἐμοῦ καταρτισθέντος λεξικοῦ τεχνικῶν ὅρων χρησίμων πρὸς κατανόησιν τῶν περιγραφῶν τῶν πολεμικῶν συμβάντων ἐκείνων τῶν χρόνων (1).

* * *

Τὰ συμβάντα τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς πολὺ γνωστὰ εἰς τοὺς πάντας. Τ' ἀφηγήθησαν αὐτοὶ οἱ ἀγωνισταὶ εἰς τὰς ἐκθέσεις, τὰ ἡμερολόγια, τὰ περιληπτικὰ συγγράμματα, τὰ ἀπομνημονεύματα καὶ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς ἀλληλογραφίας των. Τὰ ἐξιστόρησαν ἐν μέρει ἢ ἐν συνόλῳ πολλοὶ σύγχρονοι συγγραφεῖς ὡς ὁ Φιλήμων, ὁ Τρικούπης, ὁ Σπηλιάδης, ὁ Γόρδων, ὁ Πουκεβίλ, ὁ Μέντελσων. Ἄλλοι πάλιν ἀγωνισταὶ ἔγραψαν βραδύτερον ἐκτεταμένας μονογραφίας σημαντικῆς ἀποδόσεως, ὡς ὁ Φωτάκος, ὁ Νικόδημος, ὁ Βυζάντιος. Ἐκτὸς αὐτῶν ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐδημοσίευσαν μονογραφίας, προσωπογραφίας, αὐτοτελεῖς συγγραφὰς κλπ., ὡς ὁ Ὀρλάνδος, ὁ Γούδας, ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Jurien de la Gravière κλπ. κλπ.

Εἰς τὰς δεκάδας τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων προστίθενται τὰ ἀπὸ 25ετίας κατὰ καιροὺς δημοσιευόμενα διάφορα ἀρχεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν τὰ ἐσχάτως κυκλοφορήσαντα τῆς κοινότητος Ὕδρας, τὰ Σπετσιωτικὰ καὶ τὸ Ἀρχεῖον Ρώμα. Τὰ εἰς τὸν σημερινὸν παρατηρητὴν παρεχόμενα ἐκ τούτων ἄφθονα στοιχεῖα, χάρις εἰς τὰς ἀκουράστους προσπαθείας τῶν καταρτισάντων τὰς συλ-

---

(1) Πρὸς πλήρη ἐνημερότητα τοῦ μὴ στρατιωτικοῦ ἢ ναυτικοῦ ἀναγνώστου συνιστᾶται ἡ ὁπωσδήποτε προσεκτικὴ παρατήρησις τοῦ παραρτήματος, περιέχοντος : μέρος τῆς ὀνοματολογίας τοῦ ἱστιοφόρου πλοίου καὶ ὀνοματολογίαν διαφόρων χειρισμῶν· χαρακτηριστικὸν πίνακα τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς ἀντιστοίχου εἰς αὐτὸν ἱστιοφορίας· ὀνοματολογίαν τῶν ὅπλων, τῶν πυροβόλων, τῶν πυρομαχικῶν ἐκείνων τῶν χρόνων, (πλὴν τῶν πυροβόλων Παιξάνς, ἅτινα θὰ περιγραφοῦν εἰς τὸ παράρτημα τοῦ τετάρτου τόμου)· ὀνοματολογίαν τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων κλπ. κλπ.

λογὰς ἱστοριοδιφῶν, (1) βλέπουν ἀπό τινος μόνον χρόνου τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀλλὰ δὲν ἦσαν ἐν τούτοις ἄγνωστα εἰς τοὺς ἀσχοληθέντας εἰς τὸ παρελθὸν νὰ γράψουν τὰ τοῦ ἀγῶνος—λ. χ. ἡ συγγραφὴ τοῦ Ὀρλάνδου ἐστηρίχθη ἐν πολλοῖς εἰς τὰ ἀρχεῖα Ὕδρας καὶ Σπετσῶν.

Πάμπολλοι εἶναι οἱ κατὰ τὸν ἀγῶνα διακριθέντες μεγάλοι καὶ μικροὶ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἀρχηγοί. Ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἐφανερώθησαν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἄλλοι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μακροχρονίου πολέμου. Ἄλλοι πάλιν, ἐν ᾧ πράγματι διεκρίθησαν, παρέμειναν κατὰ τὸν ἀγῶνα ἄγνωστοι εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ ἐφανερώθησαν εἰς αὐτοὺς βραδύτερον, ὁπόταν μετὰ μεγάλου ἑκατέρωθεν πείσματος τρίτοι συνεζήτησαν περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς περιωπῆς τοῦ ἔργου ἑνὸς ἑκάστου. Χωρὶς ἀμφιβολίαν μέγισται καὶ ἀτελεύτητοι ὑπῆρξαν αἱ δυσχέρειαι διὰ πάντας τοὺς ἀρχηγούς, στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικούς, εἴτε μικροὺς, εἴτε μεγάλους καὶ ὁμολογουμένως τὸ συντελεσθὲν ἔργον ὑπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ἀξίζει πολὺ νὰ θεωρῆται πολλαπλάσιον τοῦ ἱστορουμένου. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἕκαστος ἐπίστευε ἑαυτὸν ὑπερέχοντα πάντων· δυσκολώτατα παρεδέχετο ἄλλον ὡς ἀνώτερόν του· ἴσως καὶ νὰ ἐπεθύμει νὰ ἔκρινε τὸν ἄλλον ὡς τυχηρὸν ὁσάκις ἐθριάμβευε, ὡς ἀνίκανον ὁσάκις ἠτύχει—τοιοῦτον αἴσθημα δὲν ὁμολογεῖται ἀλλὰ φανεροῦται εἰς τὰ περισσότερα ἀπομνημονεύματα. Τὰ προτερήματα τῶν ἡρωϊκῶν τούτων ἀνδρῶν συνώδευον ἀντίληψις, νοημοσύνη, ὀρθὴ κρίσις, ὀξυνόμεναι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἐκ τῶν περιστάσεων. Ὅσα ἔγραψαν, ἢ ὑπηγόρευσαν εἰς γραμματεῖς των, μᾶς φανερώνουν πρόσωπα ὄχι ἀφελῆ, ἀλλ' ὑπὲρ ἱκανὰ εἰς τὴν διατύπωσιν σκέψεων.

Ἀποβαίνει ὅθεν πράγματι ἔργον δυσκολώτατον ἡ ἐξιστόρησις τῶν πολεμικῶν συμβάντων τῆς περιόδου 1821—1828. Ἀπαιτεῖ λεπτολογίαν καὶ ἐπαγγελματικὴν ἐνημερότητα διὰ τὸν μὴ ἐπιθυμοῦντα ἱστορικὸν ***νὰ κομίσῃ γλαῦκα εἰς Ἀθήνας*** καὶ διὰ τὸν προσέχοντα μὴ τοῦ ἀποδοθῇ ἢ τὸ ὅτι εἰς μάτην κατέγινε, ἢ ὅτι ἀβασανίστως ἂν ὄχι ἐκ προθέσεως διηγήθη καὶ ἐσχολίασε τ' ἀνύπαρκτα.

Ὡρισμένως ἡ ἱστορικὴ συγγραφή, ἡ πραγματευομένη τὰ τῆς περιόδου 1821—1828, πρέπει νὰ τυγχάνῃ τῆς ἐπιεικίας τῶν ἀναγνωστῶν της ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην.

Εἰς τὸ ΙΓ΄ κεφάλαιον τοῦ παρόντος πονήματος(τὸ τελευταῖον) ἐγέ-

(1) (Ἱστοριοδιφῶν), τῶν κ. κ. Ἀντ. Λιγνοῦ, Δ. Γ. Καμπούρογλου, Ἰ. Βλαχογιάννη. Ὡς πρὸς τὰ τοῦ Μεσολογγίου ἀναλόγου ἀποδόσεως πονήματα εἶναι αἱ μονογραφίαι τῶν κ. κ. Κ. Στασινοπούλου καὶ Ἰ. Ραζηκότσικα.

νοντο αἱ πρέπουσαι διορθώσεις καὶ προσθῆκαι, κατόπιν τῆς ἐπὶ τούτῳ δημοσιευθείσης «Συμβολῆς» τοῦ ἀντιναυάρχου κ. Ι. Ραζηκότσικα. Τὰ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου ἐγὼ πρῶτος πάντων ἐτόνισα (ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ ἐν τῇ Ν. Ἐπιθεωρήσει) ὡς καταδικασμένα νὰ παρουσιάζουν πολλὰ κενά, ἐλλείψει πηγῶν. Ἤδη, κατόπιν τῆς «Συμβολῆς», ἀπεκρυστάλλωσα γνώμην καὶ ἐξ αὐτῆς περιγραφὴν ὡς περιέχεται ἐν τῷ παρόντι τόμῳ, ἀνεπίδεκτον περαιτέρω ἀνασκευῆς(1).

***

Ἡ ἐπέτειος τῆς ἡρωϊκῆς ἐξόδου ἑορτάζεται μετὰ μεγάλης λαμπρότητος εἰς τὸ Ἡρῷον τοῦ Μεσολογγίου—τοῦ ἐντὸς τῆς εἰς τὸ

---

(1) Μέχρι σήμερον συνέβαινε εἰς πάντα ἐπιχειροῦντα ν' ἀφηγηθῇ τὰ τῆς νυκτὸς τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην Ἀπριλίου ἀφεύκτως νὰ ὑπόκειται εἰς ἐπιμόνους ἀντιρρήσεις. Καὶ ἂν μὲν θὰ ἐδέχετο ὅτι οἱ Μεσολογγῖται συνετρίβησαν διότι κατὰ τὴν ἐξόρμησιν καθυστέρησαν θὰ ἀνεσκεύαζον τὰ λεγόμενά του Μεσολογγῖται. Ἂν θὰ ἐδέχετο τοὐναντίον, ἄλλοι θὰ τ' ἀνεσκεύαζον. Διότι δὲν διευκρινίσθη ἐν καιρῷ: τὸ ἂν συνεπείᾳ συρροῆς δυσμενῶν περιστάσεων ἐσφηνώθησαν οἱ Μεσολογγῖται ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως· ἢ τὸ ὅτι συνέβη τοῦτο διότι αὐτοὶ οὗτοι ἔπταισαν· ἢ ἐσφηνώθησαν ἐπειδὴ ἐνῷ αὐτοί, οἱ Μεσολογγῖται, δοῦλοι τοῦ καθήκοντος, παρέμειναν διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον εἰς τὴν θέσιν των μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς, αἱ λοιπαὶ φάλαγγες ἐπροχώρησαν πρὸς τὰ ἔξω μετὰ μεγάλης ταχύτητος καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπρόλαβον νὰ τοὺς ἀκολουθήσουν· καὶ ὅτι οὔτε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπρολάμβανον νὰ τὸ ἔπραττον, εἴτε εἰδοποιοῦντο ὅτι οἱ φάλαγγες ἐξώρμησαν εἴτε μή.

Οἱ ἀναφέροντες ὅτι οἱ Μεσολογγῖται κατεστράφησαν διότι κατὰ τὴν ἐξόρμησιν καθυστέρησαν ὑποστηρίζουν ὅτι κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἀτελεύτητοι ὑπῆρξαν οἱ ἀποχαιρετισμοὶ αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ πληγωμένους συγγενεῖς. Οἱ Μεσολογγῖται πάλιν τονίζουν ἐπιμόνως: ὅτι εἰς στιγμὰς τόσον σπουδαίας οὐδεὶς καθυστερεῖ· κατ' ἀρχὴν ὑπονοοῦν τὸ ὅτι ἀπελέσαν ἀνεξάρτητον σῶμα ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν· ἀποδεικνύουν ὅτι εἰς αὐτὸν εἶχε ἀνατεθῇ τὸ νὰ ἐξακολουθῇ τὸ φρούριον νὰ δίδῃ σημεῖα ζωῆς μέχρι τῆς τελευταίας στιγμῆς· καὶ ὅτι ἀκριβῶς διὰ τοῦτο κατεστράφησαν, ἐπειδὴ εὑρέθησαν ἀπομονωθέντες κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐξορμήσεώς των, ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἐπίθεσιν ὁλοκλήρου τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πεζικοῦ· τέλος ἀφίνουν πως νὰ ὑπονοεῖται, χωρὶς νὰ τὸ λέγουν κατηγορηματικῶς, ὅτι αἱ λοιπαὶ φάλαγγες τοὺς ἐγκατέλειψαν· ὅτι διέσχισαν τὴν γραμμὴν κυκλώσεως τῆς πόλεως καὶ ἐπροχώρησαν πρὸς τὸ ὁρισθὲν σημεῖον συναντήσεως χωρὶς νὰ στρέψουν τὰ βλέμματα πρὸς τὰ ὀπίσω...

Τὰ πράγματα ἤδη διευκρινίζονται. Συγκρίνονται ἀμφότεραι αἱ ὄψεις των καὶ φανεροῦται ἐκ τῆς προσεκτικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς ἐρεύνης.

1.—Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου κατέστρωσαν σχέδιον ἐξό-

βορειοανατολικὸν μέρος τῆς πόλεως δενδροφυτευμένης καὶ ἀνθοστολίστου περιοχῆς. Εἰς τὴν εἴσοδον ὀρθοῦνται αἱ προτομαὶ τοῦ Ἀστιγγος(1) τοῦ Μήτρου Δεληγεώργη(2) καὶ τοῦ Γεωργίου Κίτσου(3)· εἰς τὸ

δου κατὰ τὰς μὴ πραγματοποιηθείσας μὲν, ἀλλ' οὐχ' ἧττον ρητῶς διατυπωθείσας εἰς αὐτοὺς ὑποσχέσεις τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἔξω σωμάτων εἰς τὰς ὁποίας ἐπίστευσαν.

2.—Ὑπὸ τὴν ὁρμητικὴν κίνησιν τῶν φαλάγγων: διεσπάσθη ἡ πρὸς ἀνατολὰς πτέρυξ τῆς γραμμῆς κυκλώσεως τῶν πολιορκητῶν τοῦ Μεσολογγίου, ἀποτελουμένη ἀποκλειστικῶς ἐξ Αἰγυπτίων· ὁ προμαχὼν τοῦ Ἰμβραὴμ ἐγκατελείφθη· οἱ Αἰγύπτιοι παρεμέρισαν πρὸς δυσμάς, ὅπως ἀποφύγουν τὸν βέβαιον ὄλεθρον· εὑρέθησαν οὕτω ἡνωμένοι μετὰ τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ὥθησαν πρὸς ἀνατολὰς τὴν διευθυνομένην φάλαγγα πρὸς τὸν προμαχῶνα τοῦ Κιουταχῆ καὶ τὴν ἐξηνάγκασαν νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῆς δευτέρας φάλαγγος—τῆς πορευομένης κατὰ τὸ σχέδιον, κατὰ τὴν ἄγουσαν πρὸς τὸν προμαχῶνα τοῦ Ἰμβραήμ.

3.—Τὸ ἐνδεχόμενον διασπάσεως τῆς γραμμῆς κυκλώσεως τῶν πολιορκητῶν, εἴτε πρὸς τὸ μέρος τοῦ Κιουταχῆ, εἴτε πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἰμβραήμ, δὲν εἶχε παροραθῇ παρ' αὐτῶν. Κἄθε ἄλλο. Διὰ τοιοῦτον ἐνδεχόμενον ἐτάχθη τὸ ἱππικὸν των εἰς τὴν πεδιάδα καὶ ἐστήθη ἡ ἔνεδρα τοῦ Μουστάμπεη. Ἀφ' ἑτέρου· καὶ τοὺς ἐχρειάζετο τὸ νὰ μὴ κατατμηθῇ ἡ κυκλοῦσα δύναμις αὐτῶν· καὶ τοὺς ἐπεβάλλετο τὸ νὰ διχάσουν τοὺς ἐξωρμῶντας—μέρος αὐτῶν ν' ἀφίσουν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πέραν τῆς γραμμῆς κυκλώσεως δυνάμεών των καὶ μέρος αὐτῶν νὰ σφηνώσουν ἐντὸς τοῦ τείχους.

4.—Τὸ ὅτι οἱ Μεσολογγῖται ἠκολούθησαν τὸν ἀρχηγόν των οὐδεὶς ποτὲ ἀμφέβαλλε· ἄλλως τε αἱ τρεῖς φάλαγγες ἐξορμήσεως κατηρτίσθησαν ὑπὸ πλήθους ὀλιγαρίθμων σωμάτων, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἠκολούθησε ἀποκλειστικῶς τὸν ἀρχηγόν του. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ὅτι αἱ λοιπαὶ φάλαγγες μοιραίως ἀπεχωρίσθησαν αὐτῶν οὐδεὶς πρέπει ν' ἀμφιβάλλῃ, ἀλλ' ὡρισμένως ν' ἀποδίδωνται τὰ γενόμενα ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν μὴ προσέλευσιν τῶν ἔξω σωμάτων.

(1) Ἐτραυματίσθη μαχόμενος πρὸ τοῦ Αἰτωλικοῦ τὴν 11ην Μαΐου τοῦ 1828. Ἀπέθανε ἐκ τοῦ τραύματος.

(2) Ὁ Μῆτρος Δεληγεώργης (Μῆτρος ὑπεγράφετο) διεκρίθη τὰ μέγιστα κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν, ὡς γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ τῆς πόλεως, ἐμφανίσας πάντα τ' ἀπαιτούμενα πολεμικὰ προτερήματα. Ὁ Δεληγεώργης ὑπῆρξε πρόσωπον χρημάτων κρεῖσσον, μετριόφρον, γενναῖον, ἀφιλοκερδές, δικαιούμενον ἐξόχου θέσεως εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος. Ἐτύγχανε ἄλλως τε τῆς δεούσης ἐκτιμήσεως τῶν συγχρόνων του. Ὁ αὐτὸς ἦτο ἐν ταυτῷ καὶ ὁ φρούραρχος τοῦ Μεσολογγίου.

(3) Κίτσος Γεώργιος, Ἠπειρώτης. Ἦτο ὁ ἀδελφὸς τῆς περικαλλοῦς Βασιλικῆς, τῆς συζύγου τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Εἶχε ἀποσταλῆ ἐκ μέρους τοῦ Ἀλῆ εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὁπλαρχηγοὺς κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος. Κατὰ τοὺς πολέμους τοῦ Ἀλῆ ἐπολέμησε ἐνθουσιωδῶς ὑπὲρ

μέσον του περίπου ὁμετὰ λέοντος καὶ σταυροῦ τύμβος,ὁ περιέχων ἐντὸς ὑαλοφράκτου θήκης τὰ ὀστᾶ τῶν πεσόντων·καὶ παρὰ τὸ μέσον ὁ ἀνδριὰς τοῦ Βύρωνος καὶ αἱ προτομαὶ τοῦ Ἀθανασίου Ραζηκότσικα, τοῦ Δημητρίου Μακρῆ, τοῦ Χρήστου Καψάλη καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιοχῆς εὑρίσκονται: ὁ τάφος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, μετὰ μνημείου· οἱ τάφοι τῶν στρατηγῶν Γρίβα, Στουρνάρη, Δήμου Τσέλιου, Βλαχοπούλου· τὸ μνημεῖον τῶν Φιλελλήνων· ὁ τάφος τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη καὶ τὸ μνημεῖον, τῶν πεσόντων εἰς τὴν μάχην τῆς Κλείσοβας.

Τὸ ἐπιβλητικὸν τοῦτο συγκρότημα θὰ καταστῇ ἀκόμη ἐπιβλητικώτερον συμπληρούμενον, κατόπιν Πανελληνίων ἐράνων, τῇ ἐνεργείᾳ

αὐτοῦ καὶ ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τοῦ σουλτάνου, μέχρις ὅτου συνελήφθη ὑπὸ τοῦ Χουρσὶτ αἰχμάλωτος. Τότε ὅμως, ὡς ἀναφέρεται, προσεφέρθη νὰ ὁδηγήσῃ μὲ ὁποῖον τρόπον θὰ ἐγίνετο ὁ Χουρσὶτ κύριος τῶν Ἰωαννίνων διὰ νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὸς τὴν ἐλευθερίαν του καὶ συμμετάσχῃ εἰς τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1822 κατῆλθε εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὑπηρετήσας ἐξόχως τὴν ἐπανάστασιν.

Κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου διετέλεσε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ προφράγματος τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης «Λουνέτα», τῆς μᾶλλον ἐπικινδύνου θέσεως, ὅπου οὐδεὶς ἄλλος ἔστεργε νὰ ἐτοποθετεῖτο μονίμως. Ὑπῆρξε εἷς τῶν μᾶλλον κρατερῶν καὶ ριψοκινδύνων ἀρχηγῶν τοῦ ἀγῶνος.

Ἀπέθανε εἰς Ἀθήνας μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ, τὸ ἔτος 1840. Τὴν 10ην Ἀπριλίου τοῦ 1824 ἐγένοντο τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς μαρμαρίνης προτομῆς του ἐν τῷ κήπῳ τῶν Ἡρώων—ἀνεγερθείσης ὑπὸ τῆς διευθύνσεως τῆς ἐφημερίδος «Στερεὰ Ἑλλάς». Τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετεφέρθησαν καὶ ἐτάφησαν τὰ ὀστᾶ του ἐν τῷ αὐτῷ κήπῳ.

(1)Ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν. Αὐτὸς ἀπεφάσιζε τὰ τῆς τύχης των ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ θανάτου του. Ἂν καὶ ἦτο νεώτατος ἐφανέρωσε συνεχῶς σύνεσιν, ἐπιβολήν, σθένος. Εἰς ταῦτα προσετίθεντο ἡ πρωτοβουλία, ἡ προθυμία εἰς χρηματικὰς θυσίας καὶ ἡ μόρφωσις.

Δὲν ἠγνόουν οἱ ἀντίπαλοι τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἐπιρροήν του καὶ κατὰ μείζονα λόγον δὲν τὰς ἠγνόουν οἱ Ἕλληνες. Μολαταῦτα οἱ σύγχρονοι του ἱστορικοὶ εἰς τὸ πρέπον εἰς αὐτὸν ὕψος καὶ κλέος δὲν τὸν ἀνεβίβασαν καὶ ἀκόμη τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1822 πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δρᾶσιν του ἀπεσιώπησαν. Ἔργον σημερινοῦ λογοτέχνου εἶναι ἡ ἐκπόνησις ἰδιαιτέρας μονογραφίας διὰ τὸν ἔνδοξον τοῦτον ἄνδρα τοῦ Ἀγῶνος.

Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1826 ἐξελέγη ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Μεσολογγιτῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν. Ἀλλ' ἐπροτίμησε, δυστυχῶς διὰ τὸ Μεσολόγγιον, ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν θέσιν του ἄλλον, ἵνα αὐτὸς παραμένων μετὰ τῶν πολιορκουμένων ἐξακολουθήσῃ νὰ συντελῇ εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν Μεσολογγιτῶν πρὸς ἀντίστασιν.

ἐπὶ τούτῳ ἐπιτροπῶν· μὲ μνημεῖον ἀγνώστων πολεμιστῶν εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς τὰς χιλιάδας τῶν ἀνδρείων Ἑλλήνων, μὴ Μεσολογγιτῶν—ὅσοι ἔπεσαν μαχόμενοι ὡς ἡμίθεοι διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ τῶν ὁποίων δὲν διετηρήθησαν τὰ ὀνόματα—καὶ πρὸς τοὺς ἀγνώστους Μεσολογγίτας· καὶ μὲ δύο ἀναμνηστικὰς στήλας, ὧν ἡ μὲν νὰ φέρῃ ἐπιγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν στρατηγῶν ὅσοι ἐδοξάσθησαν πολεμήσαντες εἰς τὸ Μεσολόγγιον, ἡ δὲ ἑτέρα τὰ ὀνόματα τῶν ναυάρχων ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ὁποίων ὁ στόλος ἐναυμάχησε ἐνδοξώτατα διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἐθαυμάσθη.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ (1)

Σελὶς	Στῖχος	Ἀντὶ	Γράφε
46	15	πάρωνος	δρόμωνος
120, 121, 124, 126	τελευταῖος	σχετικὰ περαιτέρω	τὰ σχετικὰ εἰς τὴν σελίδα 118
152	τελευταῖος	πλέουν	πνέουν
165	10	ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς	ἐξ ἀνατολῶν πρὸς πρὸς δυσμάς
172	προτελευταῖος	τὸν ναύαρχον	τοῦ ναυάρχου
223	6	Παλαιοκάστρου	Παληοποτάμου
223	22	Καλαμούρτης	σημαίνει Προκοπάνιστος
234	1	Ἀκαρνανίας	Αἰτωλίας
344	2	ὀρθοῦται	ὠρθοῦτο

(1) Σημειοῦνται μόνον ὅσα παρετηρήθησαν διαστρέφοντα τὴν ἔννοιαν τοῦ λόγου πρὸς ζημίαν τῆς ἐξιστορήσεως. Τὰ ὀρθογραφικὰ παρόράματα δὲν σημειοῦνται.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1825 ἦτο δύσκολος, κρίσιμος. Τὰ ἀνήσυχα βλέμματα τῶν μαχομένων Ἑλλήνων ἦσαν ἐστραμμένα πρὸς τὸν στόλον των ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἠλπίζετο νὰ ἀναχαιτισθοῦν αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμβραήμ. Οὗτος διέθετε πολυάριθμον τακτικὸν στρατόν, ὠργανωθέντα καὶ ἐν μέρει διοικούμενον ὑπὸ ἀξιωματικῶν Γάλλων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ναπολεοντείου ἐποχῆς, καὶ στόλον ἰσχυρώτατον, ὠργανωθέντα καὶ τοῦτον καὶ ἐν μέρει κυβερνώμενον ὑπὸ ἐμπείρων Γάλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ. (1) Εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα τοῦ στόλου του ὑπὲρ τὰ 50, εἶχον προστεθῇ ἄλλα 40 ἐκ τοῦ στόλου τοῦ καταστροφέως τῶν Ψαρῶν Χοσρέφ, (2) ἀφ' ἧς οὗτος εἰσῆλθε εἰς τὸν Ἑλλήσποντον μεταβαίνων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα προετοιμάσῃ νέαν ἐκστρατείαν στρεφομένην κατὰ τοῦ Μεσολογγίου.

Ὑπῆρχε ὁ φόβος νὰ ἐγίνετο ὁ Ἰμβραὴμ ἐντὸς ὀλίγου ὁ κύριος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ὑφισταμένης τότε τὰς τρομερὰς συνεπείας τῶν ἐσωτερικῶν ἐρίδων. Οἱ Ἕλληνες, ἀνεξαιρέτως, ἐσκέπτοντο ὅτι ἂν θὰ κατόρθωνον εἰς τὸ μέλλον τὰ Ἑλληνικὰ πολεμικὰ νὰ ἠμπόδιζον ἀποτελεσματικῶς τὰς στρατιωτικὰς μεταφορὰς τοῦ Ἰμβραήμ, —τὴν ἐνίσχυσίν τοῦ στρατοῦ του τοῦ διὰ νέων δυνάμεων—καὶ αὐταὶ αἱ νίκαι του θὰ ἦσαν ἀνίσχυροι νὰ ἐπρολάμβανον τὴν βαθμιαίαν ἐξάντλησιν τῆς ἰσχύος του.

Μέχρι τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1824 ἀπετύγχανον ἐξ ὁλοκλήρου αἱ προθέσεις τοῦ Ἰμβραήμ. Παρὰ τοὺς ἐπὶ 4 μῆνας συνεχεῖς καὶ ἐπιμόνους ἀγῶνας του ἡ Πελοπόννησος ἔμενε ἀπρόσβλητος, οὔτε ἐξ ἀποστάσεως ἠδύνατο ν' ἀτενίζῃ τὰς ἀκτάς της.

Τὸ ὅτι ὁ εἰς ἄκρον ὁρμητικὸς οὗτος ἀνὴρ κατέληξε νὰ πεισθῇ διὰ τὸ ἀδύνατον τῆς συνεχίσεως τῆς ἐκστρατείας του χωρὶς νέας

---

(1) Ἀποστράτων. Ἀρχηγὸς τῶν ὀργανωτῶν καὶ ἐπιτελάρχης τοῦ Ἰμβραὴμ ἦτο ὁ Σὲβ (Séves), ἄλλοτε ὑπασπιστὴς τοῦ ἐνδόξου στρατάρχου Νέϋ, ἐξωμότης, ὠνομασθεὶς Σουλεϊμὰν μπέης. Βλέπε σχετικὰ περαιτέρω.

(2) 14 φρεγάται. Τὰ λοιπὰ ἦσαν κορβέτται καὶ πάρωνες.

ἐνισχύσεις καὶ συμπλήρωσιν τῶν ἀπωλειῶν του (1), ἦτο κατόρθωμα τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ, τῆς μαχητικότητος τῶν ναυτῶν του, τῆς ἱκανότητος καὶ ἀνδρείας τῶν κυβερνητῶν καὶ μοιράρχων του καὶ πρὸ πάντων τῆς ὑπεράνθρώπου ἐπιμονῆς, τῆς πολεμικῆς ἰδιοφυΐας καὶ τῆς μεγάλης ἐμπειρίας τοῦ ἀθανάτου ναυάρχου Ἀνδρέα Μιαούλη. Μετὰ πολλῆς ψυχικῆς ὀδύνης ὁ ἀληθὴς πατριώτης καὶ ἐνδοξώτατος οὗτος Ἕλλην παρετήρει ὅτι ὁ στόλος ὑφίστατο τὸν ἀντίκτυπον τῆς δημιουργηθείσης κρίσεως ἐκ τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, ἐστερεῖτο τῶν ὑλικῶν μέσων, ἐφθείρετο καὶ ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη θὰ ἐπέφερε εἰς τὴν πατρίδα τὴν στέρησιν τῶν καρπῶν τῶν νικῶν αὐτῆς.(2) Ἀφ' ἑνὸς ἔβλεπε ἄφευκτον τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ στόλου ἐκ τοῦ θεάτρου τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐλλείψει μέσων, ἀφ' ἑτέρου ἠσθάνετο πόσον πολὺ ἐπίμονος ἦτο ὁ ἀντίπαλος καὶ διὰ ν' ἀπηλπίζετο καὶ ν' ἀπεχώρει ἐχρειάζετο ἀνάλογος ἐπιμονὴ καὶ δραστηριότης ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλ' εἰς μάτην ὑπέδειξε τὸν κίνδυνον, εἰς μάτην παρεκάλεσε, ἠπείλησε.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 1ης πρὸς τὴν 2αν Νοεμβρίου τοῦ 1824 ἔξω τῆς Κρήτης ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος διεσκορπίσθη (3) ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλα πλοῖα του κατέφυγον εἰς Ρόδον, ἄλλα εἰς Κάρπαθον, ἄλλα εἰς Σπιναλόγγαν καὶ ἄλλα εἰς Ἀλεξάνδρειαν, πρὸς κατάπληξιν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ,—διαβεβαιώσαντος πρὸ ἑξαμήνου τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἄγγλον πρόξενον ὅτι θὰ ἐγίνετο ὁ Ἰμβραὴμ κύριος τῆς Πελοποννήσου ἐντὸς τεσσάρων μόνον μηνῶν (4). Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἐγνώρισε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς νίκης τοῦ στόλου.

---

(1) Αἱ ἀπώλειαι τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου κατὰ τὸ 1824 ἀνῆλθον εἰς δύο φρεγάτας, δύο κορβέττας, δύο πάρωνας—τὰ σκάφη ταῦτα πυρποληθέντα, εἰς 50 φορτηγὰ καὶ ἄλλα μικρότερα πλοῖα—καταστραφέντα καὶ αἰχμαλωτισθέντα—καὶ τὴν ἀπώλειαν τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ἀποβατικοῦ στρατοῦ του.

(2) Οἱ ναῦται μετὰ δυσκολίας ἐμισθοδοτοῦντο, τινὲς εἶχον νὰ λάβουν δύο μηνῶν μισθούς. Εἰς τὰ πλοῖα ὑπῆρχε ἔλλειψις ὑλικῶν συντηρήσεως. Ἡ τροφὴ τῶν πληρωμάτων δὲν ἦτο ἄφθονος.

Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1824 ἐχειροτέρευσε ἡ κατάστασις, οἱ ναῦται ἤρχισαν νὰ ζητοῦν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς πατρίδας των.

(3) Κατόπιν σήματος αὐτοῦ τοῦ Ἰμβραήμ. (Βλέπε περαιτέρω τὴν περιγραφὴν τῆς ναυμαχίας).

(4) Οἱ κυβερνῆται τῶν καταφυγόντων εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας πλοίων παρέμειναν ὑπὸ φυλάκισιν μέχρις ὅτου ἐβεβαιώθη ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς ὅτι ἀπεχωρίσθησαν τοῦ στόλου κατόπιν σήματος αὐτοῦ τοῦ Ἰμβραήμ.

Τὰ διασκορπισθέντα Τουρκοαιγυπτιακὰ πλοῖα συνεκεντρώθησαν βαθμηδὸν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ρόδου. Τὴν 23ην Νοεμβρίου ἀπέπλευσαν πάλιν διὰ τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Δυστυχῶς διὰ τοὺς Ἕλληνας τὴν φορὰν ταύτην, χάρις εἰς τὴν ἀπρονοησίαν τῆς κυβερνήσεως, εὗρον τὸν δρόμον ἐλεύθερον, οὐδέν εἰς τὸν ὁρίζοντα Ἑλληνικὸν πολεμικὸν συνήντησαν, οὔτε κἂν ἓν ἀνιχνευτικὸν σκάφος. Ὁ Ἰμβραὴμ παρέμεινε εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον τῆς Σούδας ἐπὶ 15 ὅλας ἡμέρας. Ἀπεβίβασε τὸν στρατόν του ἀνεκούφισε τοὺς ἄνδρας ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν των, ἐπανῆλθε μετὰ τοῦ στόλου εἰς τὴν Ρόδον καὶ τὸ Μαρμαρίσιον, ἐπεβίβασε ἐν τάχει ἄλλους 5000 ἄνδρας, σταλέντας ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ εἰς ἐνίσχυσιν, καὶ παρέλαβε μεγάλας ποσότητας πυρομαχικῶν. Χωρὶς νὰ καθυστερήσῃ οὐδ' ἐπὶστιγμὴν ἐπανῆλθε εἰς Σούδαν, ἐστρατολόγησε Τουρκοκρῆτας καὶ ἀπέπλευσε διὰ τὴν Πελοπόννησον εἰς τὸ τέλος τοῦ Ἰανουαρίου. Ἐνεφανίσθη ἀπροσδοκήτως μετὰ 50 πλοίων εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια κατὰ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1825. Τὴν 11ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπεβίβασε ἀνενόχλητος εἰς Μεθώνην 4000 πεζοὺς στρατιώτας, 400 ἱππεῖς, τοὺς ἐστρατοπέδευσε μὲ πᾶσαν ἄνεσιν εἰς τὴν πλησίον πεδιάδα καὶ ἐφωδίασε τὰ φρούρια Μεθώνης καὶ Κορώνης τὰ ἀπὸ πολλοῦ στενῶς πολιορκούμενα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὸς παρέμεινε εἰς Μεθώνην. Ὁ στόλος του ἐπανῆλθε εἰς τὴν Σούδαν καὶ τὴν 11 Μαρτίου κατέπλευσε ἀνενόχλητος πάλιν εἰς Μεθώνην, ὅπου ἀπεβίβασε ἄλλους 7000 πεζοὺς στρατιώτας καὶ 400 ἱππεῖς.

*
* *

Ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ εὑρίσκετο πρὸ διλήμματος περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1824. Ἀφεύκτως ἔπρεπε ἢ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ δηλώσῃ ἀδυναμίαν τῆς Τουρκίας νὰ προετοιμάσῃ στρατὸν ἱκανὸν νὰ καταβάλλῃ τοὺς Ἕλληνας ἢ νὰ ζητήσῃ ἀνεπιφυλάκτως τὴν συνδρομὴν τοῦ ὑποτελοῦς του ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου Μεχμὲτ Ἀλῆ.

Τοῦτο δὲ ἐπειδὴ ἡ Πύλη ἀπήντα μεγίστας δυσχερείας εἰς τὴν συγκρότησιν νέων δυνάμεων. Οἱ διοικηταὶ τῶν βιλαετίων Σκόδρας καὶ Ἰωαννίνων ἀνέφερον ὅτι μόλις ἠδύναντο νὰ συγκρατοῦν τὴν ἐξουσίαν των. Εἰς τὴν ἐλαχίστην ἐπίκλησιν τῶν οὐλεμάδων καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου πρὸς τοὺς Γενιτσάρους ἐμπρησμοὶ καὶ ἐπαναστατικὰ κινήματα ἀπεκρίνοντο. Ἡ ἐν Ἀσίᾳ στρατολογία ἀπέδιδε ἀποτεθαρρημένους μόνον νεοσυλλέκτους.

Τὴν προσφυγὴν τοῦ σουλτάνου πρὸς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν ὑπέδειξε

ὁ ἔμπιστός του καπετὰν πασᾶς Χοσρὲφ ὡς τὴν μόνην λύσιν τοῦ προβλήματος καὶ συνεβούλευσε προσφυγὴν εἰλικρινῆ—ἀναγνώρισιν τῆς ἀνάγκης τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Τουρκίας ὑπὸ τῶν Αἰγυπτιακῶν δυνάμεων. Ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς καὶ δὲν παρεσύρθη ὑπὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἐξηκολούθει πληρώνων τακτικώτατα τοὺς φόρους του, φανερώνων πρὸς τὸν σουλτᾶνον πίστιν ἀδιάσειστον.

Οὐχ' ἧττον ὡς πρὸς τοὺς πόρους καὶ τὸν στρατιωτικὸν ὀργανισμὸν προήγετο δυσαναλόγως δι' ὑποτελῆ ἡγεμόνα, ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἀπέβαινε πολὺ ἰσχυρότερος καὶ πολὺ ἐπικινδυνωδέστερος ἐχθρὸς διὰ τὸν σουλτᾶνον, τοῦ ὅσον ὑπῆρξε ὁ Ἀλῆ πασᾶς. Ἠτένιζε ν' αὐξήσῃ τόσον τὴν ἰσχὺν καὶ τοὺς πόρους του ὥστε νὰ καταστήσῃ τὴν Αἴγυπτον τὴν ἔκτην μεγάλην δύναμιν.

Ἡ συγκρότησις καὶ ὀργάνωσις πολυαρίθμου τακτικοῦ στρατοῦ ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἀναλόγου στόλου εἶχε συντελεσθῇ ἀπὸ πενταετίας. Ἀλλ' ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς εἰς θυσίας δὲν ὑπεβάλλετο ἐφόσον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δὲν τοῦ προσεφέρετο ἡ κατάλληλος ἀμοιβή. Ὅθεν ἡ μέχρι τοῦ 1824 συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε σχεδὸν ἀσήμαντος.

Ὁ καπετὰν πασᾶς Χοσρὲφ ἦτο θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ (1) καὶ πιστότατος φίλος τοῦ σουλτάνου. Ὡμίλησε εἰλικρινῶς. Ἀνέπτυξε ὅτι ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ ἐνδέχετο καὶ νὰ τοῦ ἐξήντλει τοὺς πόρους καὶ νὰ τοῦ κατέστρεφε τὸν ὠργανωμένον κατὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸν σύστημα καὶ καλῶς ἐξησκημένον στρατόν του. Δὲν ἀπέκλεισε καὶ τὴν περίπτωσιν τῆς νίκης τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Εἶπε σχετικῶς ὅτι ἂν θὰ κατώρθωνε ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς νὰ κατέπνιγε τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὁ σουλτᾶνος θὰ διεκαιολογεῖτο ἐφαρμόζων ἐν Τουρκίᾳ ὅμοιον στρατιωτικὸν σύστημα (2), περιστέλλων διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὴν θρασύτητα τῶν Γενιτσάρων.

Ὁ σουλτὰν Μαχμοὺτ ἐπείσθη ὅτι τὸ πρᾶγμα ὁπωσδήποτε τὸν συνέφερε καὶ ἐντὸς τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1824 ἀπέστειλε εἰς τὴν Αἴγυπτον ἕνα ἀξιωματικόν του, κομιστὴν τοῦ διορισμοῦ ὡς βαλῆ τῆς

---

(1) Ὁ Χοσρὲφ κατὰ τὸ ἔτος 1806 ἀπώλεσε τὴν θέσιν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Αἰγύπτου, δοθεῖσαν εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν πρὸς ἡσυχίαν τῆς Πύλης ἐκ τῶν ταραχῶν τῆς Αἰγύπτου, τῇ ὑποδείξει τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Γάλλου προξένου.

(2) Τὰς *νέας διατάξεις* αἵτινες ἐπέφερον τὴν πτῶσιν τοῦ τέως σουλτάνου Σελίμ.

Πελοποννήσου τοῦ Ἰμβραὴμ πασᾶ, υἱοῦ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ. (1)

Ἀπὸ τοῦ 1822 εἶχε ἀνατεθεῖ ἡ διοίκησις τῆς Κρήτης εἰς τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆ, ἀλλ' οὗτος ἐθεώρει ὅτι μόνη ἡ Κρήτη δὲν τὸν ἐξησφάλιζε, ἅμα ὅμως ἀνετέθη εἰς τὸν Ἰμβραὴμ ἡ διοίκησις τῆς Πελοποννήσου εἶδε ὅτι παρουσιάσθη ἡ ἀναμενομένη εὐκαιρία τῆς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἐπωφεληθῇ καὶ ἀνέπτυξε διαμιᾶς ἔκτακτον δραστηριότητα. Ἀνέλαβε τὴν ἐπιχείρησιν. Ηὔξησε τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ του ἀπὸ 19000 εἰς 90000 ἄνδρας καὶ κατήρτισε στόλον ἐκ 54 μαχίμων μονάδων καὶ 400 φορτηγῶν. Ἐστρατολόγησε βιαίως 30000 Φελλάχους (2). Ἐδαπάνησε πολλά. Προσέλαβε εἰς τὸν στρατόν του καὶ ἄλλους Εὐρωπαίους ἀξιωματικοὺς — κυρίως ἐμπειροπολέμους Γάλλους, τῆς Ναπολεοντείου ἐποχῆς. Διώρισε ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Ἰμβραὴμ τὸν ὀργανωτὴν τοῦ στρατοῦ του Γάλλον συνταγματάρχην Σέβ, τὸν ἐπροβίβασε εἰς ὑποστράτηγον καὶ αὐτὸς τὸν κατέπεισε νὰ ἐξομώσῃ. Ἀρχηγὸν δὲ τοῦ στόλου διώρισε τὸν ἀπόστρατον ἀξιωματικὸν τοῦ Γαλλικοῦ ναυτικοῦ Λετελλιέ.

Ἀπὸ τοῦ ἔαρος τοῦ 1824 ὡδήγησε εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας 15.000 ἄνδρας τακτικοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, καθ' ὅλα ἑτοίμους πρὸς ἐπιβίβασιν διὰ τὴν Πελοπόννησον, καὶ ἄλλους 8000 συνήθροισε πρὸς ἐκγύμνασιν εἰς τὸ Κάϊρον.

Οἱ ἐν Ἀνατολῇ πρόξενοι τῶν διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων κατὰ τὴν μεταβίβασιν εἰς τὰς κυβερνήσεις των τῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς προετοιμασίας τῆς ἐκστρατείας τῶν Αἰγυπτίων ἐπροφήτευσαν ζοφερὸν τὸ μέλλον τῶν Ἑλλήνων. Ἔγραψαν :

— Μετὰ ἓξ μῆνας τὸ πολὺ ἡ Ἑλλὰς θὰ ὑποταχθῇ !

Ὁ Ἰμβραὴμ κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀνάληψιν τῶν καθηκόντων τῆς ἀρχιστρατηγίας του ὡρκίσθη μέχρι τῆς ἡμέρας καθ' ἣν θὰ ἀπε-

---

(1) Ὁ Ἰμβραὴμ ἐγεννήθη τὸ ἔτος 1789 ἐν Καβάλλᾳ. Κατά τινας ἦτο ἐξώγαμον τέκνον τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ, κατ' ἄλλους ἦτο πρόγονός του, υἱὸς τῆς νυμφευθείσης εἰς δεύτερον γάμον τὸν Μεχμὲτ Ἀλῆν πλουσιωτάτης χήρας Τουρμπατζῆ, ἰδιοκτητρίας τότε τῆς νήσου Θάσου.

(2) Ἀρχικῶς προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκγύμνασιν Αἰθιόπων. Τοῦτο δὲν κατορθώθη.

Ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου τονίζονται οἱ μεγάλοι θρῆνοι καὶ αἱ σπαρακτικαὶ φωναὶ τῶν μητέρων τῶν Φελλάχων κατὰ τοὺς ἀποχαιρετισμούς των εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας—κατὰ τοὺς ἀποχαιρετισμοὺς τοὺς γινομένους μετὰ τὰς πρώτας ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἰμβραήμ.

βιβάζετο εἰς τὴν Πελοπόννησον νὰ μὴ ἔθετε τὸν πόδα ἐπὶ ἄλλου ἐδάφους.

Ὡς ἑπομένως περιέγραψαν οἱ σύγχρονοι τὸν πολυθρύλλητον τοῦτον σατράπην :

— «Πυρρότριχος. Ὀφθαλμοὶ καστανόχροοι. Ἀνάστημα μικρόν. »Πολύσαρκος, ἀλλ' εὐκίνητος. Ἱππεὺς ἄριστος. Ἐξωτερικὸν ἀνδρὸς »μεγάλης μυϊκῆς δυνάμεως καὶ σωματικῆς ἀντοχῆς. Χαρακτηριστικὰ »προσώπου κοινότατα, ὑπὸ τὰς συνήθεις μὲν περιστάσεις ἐστερημένα »πάσης ἐκφράσεως, ἀλλὰ κατὰ τὰς μάχας ἐμψυχούμενα, ἐξωτερικεύ»οντα ἀπόφασιν ἀμετάκλητον καὶ μεγάλην ἐπιμονήν.

»Ψυχὴ σκληρά, ἄκαμπτος.—Ἀντίπαλος αἱμοβόρος.—Ἀρχηγὸς »τρομοκράτης, θανατώνων ἰδίαις χερσὶν τοὺς ἀξιωματικούς του »ὁσάκις ἐκ φόβου ἐγκατέλειπον τὸ πεδίον τῆς μάχης.

»Ἄνθρωπος πείρας, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τυχὼν συστηματικῆς μορφώ»σεως, γνώστης τέλειος τῆς ἱστορίας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐκ»παιδευθεὶς ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ καθηγητῶν Εὐρωπαίων κατὰ τὸ πρό»γραμμα τῆς ἐκπαιδεύσεως τὸ θεμελιωθὲν κατὰ τὸ ἔτος 1798 ἐν »Καΐρῳ ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀκαδημαϊκῶν τῆς τότε ἀκολουθίας τοῦ »Μεγάλου Ναπολέοντος.

»Ἀξιωματικὸς ἱκανός, ἐκμαθὼν καὶ ἐφαρμόσας τὴν πολεμικὴν »τέχνην εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν (εἰς τὰ σύνορα τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν »Ἀραβίᾳ), προκαλέσας κατόπιν τῆς καταπνίξεως τῆς ἐν Ἀραβίᾳ »ἐπαναστάσεως τὴν προσοχὴν τοῦ σουλτάνου, διορισθεὶς κατὰ τὸ »1818 ὑπ' αὐτοῦ πασᾶς τῆς Μέκκας μετὰ τῆς διακρίσεως τοῦ ἐμβλή»ματος τῶν τριῶν ἱππουρίδων εἰς τὸν κοντὸν τῆς σημαίας του».

*
* *

Τὸ γενικὸν σχέδιον ἐπιχειρήσεων περιελάμβανε : τὴν καταστροφὴν τῶν νήσων Ψαρῶν καὶ Σάμου ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου· τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσου ὑπὸ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου· καὶ τὴν κατόπιν τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἀνωτέρω καταστροφῶν ἕνωσιν τῶν Τουρκικῶν μετὰ τῶν Αἰγυπτιακῶν δυνάμεων διὰ τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Πελοποννήσου (1)...

---

(1) Τὰ γενόμενα ἀπὸ Ἰουνίου μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1824 (καταστροφαὶ Κάσου, Ψαρῶν, ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ στενὸν τῆς Σάμου κλπ. κλπ.) θὰ ἐκτεθοῦν εἰς ἄλλον τόμον.

Ἀπὸ τῆς 10ης Ἰουνίου 1824 οἱ πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν ἐχαρακτήρισαν τὴν κατάστασιν καὶ ἐπροφήτευσαν τὰ τοῦ 1825. Ἔγραψαν πρὸς τὴν Διοίκησιν ἀπαντῶντες ὅτι ἐκ τῶν ἐνόντων ἡτοίμασαν τὰ πλοία των:

...Ὅταν ὁ κίνδυνος φθάσῃ ἐπάνω εἰς τὰς κεφαλάς μας, τότε ῥη-
» τορικοὶ καὶ ἐπαινετικοὶ κάλαμοι φιλοτιμοῦνται μὲ ἄμιλλαν νὰ μᾶς
» παρακινήσωσι πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ἔθνους· ὅταν δὲ αὐτὸς εἶναι
» μακράν, τότε τὸ πάθος τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς φιλοπρωτίας μετέρ-
» χονται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν δυναστείαν της. Ἀπεκάμαμεν καὶ νὰ
» ἐπαινῶμεθα καὶ νὰ παρακινούμεθα· ἔργον τῆς Διοικήσεως εἶναι,
» ἀφοῦ φανερώσῃ τὰ φρονήματά μας εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, νὰ
» προλάβῃ καὶ ἄλλους ἐπερχομένους κινδύνους διότι ἂν ἀποφύγωμεν
» τὸν παρόντα, βεβαίως χανόμεθα εἰς τὸν ἑπόμενον, ἐπειδὴ τρέ-
» χομεν εἰς τὸν ὄλεθρόν μας καὶ ὄχι εἰς τὴν σωτηρίαν μας» (1).

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ Χοσρὲφ κατέστρεψε τὰ Ψαρά—τὸν πρὸς βορρᾶν προμαχῶνα τῶν Ἑλλήνων—διότι αἱ δυνάμεις τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν εἶχον καταδικασθῇ ἐλλείψει χρημάτων εἰς ἀδράνειαν. Καὶ τότε μὲν ἀπὸ πολλοῦ ἦσαν εἰς Ζάκυνθον αἱ πρώτη καὶ δευτέρα δόσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ δανείου, ἀλλὰ μοιραίως ἐδυσκολεύετο ἡ παράδοσις τῶν χρημάτων εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν. Περὶ τῶν προθέσεών τοῦ Χοσφὲφ ἐγκαίρως ἐπληροφορήθη ἡ κυβέρνησις ὡς καὶ περὶ τῆς προπαρασκευῆς εἰς ἐκστρατείαν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ καὶ ἐζήτησε παρὰ τῶν προκρίτων τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν καὶ τῆς Βουλῆστῶν Ψαρῶν νὰ ἐκίνουν τοὺς στόλους των, ἐν γνώσει ὅτι ἦτο ἀδύνατον ἀφ' οὗ χρήματα δὲν ὑπῆρχον (2). Ἐξωπλίσθησαν παρὰ ταῦτα ὀλίγα πλοῖα καὶ ἐκινήθησαν πρὸς βοήθειαν τῆς Κάσου, ἀλλὰ

---

(1) Ναυτικὰ Ὀρλάνδου (Τόμος 2, σελ. 39)). Ἀπόσπασμα.

(2) Κ. Νικοδήμου. Ὑπόμνημα τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν. (Ἀναφέρει τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἔγγραφον τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας).

«.... Μὲ πόνον ὅμως τῆς ψυχῆς μας σᾶς λέγομεν, ὅτι μέρος μὲν ἑτοιμάζονται, μέρος δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἑτοιμασθῶσι, καθὼς καὶ ἀδύνατον εἶναι τὸ κίνημα τοῦ στόλου μας, χωρὶς πρότερον νὰ ἔλθωσιν ἐνταῦθα τὰ χρήματα. Δὲν ἀγνοοῦμεν τὰς ἑτοιμασίας τοῦ ἐχθροῦ, καὶ δὲν μᾶς λανθάνει ἡ ἀνάγκη διὰ νὰ τὸν ἀπαντήσωμεν καὶ ματαιώσωμεν ἐν καιρῷ τοὺς σκοπούς του. Διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν τὴν Σ. Διοίκησιν νὰ κάμῃ πάντα τρόπον, διὰ νὰ στείλῃ ὅσον τάχιον νὰ παραλάβῃ τὰ χρήματα, καὶ νὰ πέμψῃ ἐνταῦθα τ' ἀναγκαῖα εἰς τὴν διωρισμένην ἐκστρατείαν»,

πολὺ ἀργὰ—ἔφθασαν ἐπὶ τόπου μετὰ τὴν καταστροφήν της. Αἱ ἀπώλεια τῆς Κάσου καὶ τῶν Ψαρῶν, ἀπώλειαι ἀνυπολόγισται, δὲν συνέτισαν τὴν κυβέρνησιν ὅπως ἐξοικονομῇ χρήματα διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν κίνησιν τοῦ στόλου.

Ἡ προφητεία τῶν Σπετσιωτῶν ἐπληλήθευσε διὰ δευτέραν φορὰν κατὰ Νοέμβριον, ὅταν πάσῃ θυσίᾳ ἔπρεπε νὰ διατηρηθῇ ὁ στόλος εἰς ἐνέργειαν. Ἡ Διοίκησις εἶχε χρήματα ἀλλὰ τὰ ἐχρησιμοποίησε διὰ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν στρατευμάτων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ τὰ ἐδαπάνησε ἀφειδῶς(1). Οὔτε κἂν ἐσκέπτετο ἂν ὑπῆρχε ἐχθρὸς καθ' ἣν ὥραν ἀνενόχλητος ὁ Ἰμβραὴμ διεπεραιοῦτο ἀμαχητεὶ εἰς τὴν Κρήτην.

*
* *

Ἡ ἕνωσις τοῦ Τουρκικοῦ στόλου μετὰ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ ἐγένετο τὰ μέσα Αὐγούστου—μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Χοσρέφ κατὰ τῆς Σάμου. Ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε ἐφοδιάσει μὲ χρήματα τὰς νήσους διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐφοδίων καὶ τὴν κίνησιν τοῦ στόλου—τὰ χρήματα τῶν δύο δόσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ δανείου εἶχον ἤδη περιέλθει εἰς χεῖρας της.

Ἀλλαχοῦ θὰ περιγραφῇ ἡ τότε θαυμαστὴ δρᾶσις τῶν Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Τοῦτο μόνον πρέπει νὰ λεχθῇ ἐδῶ :

—Ἐφ' ὅσον ὁ στόλος ἔσχε τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως τὸ σχέδιον τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν ἀντιπάλων ἐναυάγησε.

Τὴν 12ην Σεπτεμβρίου ἐγένετο ἐπίδειξις ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Σάμου τοῦ Τουρκοαιγυπτιοκοῦ στόλου. Ἡ νηνεμία καὶ ὁ κατόπιν καταιγίζων βορρᾶς τὴν ἐτερμάτισαν. Οἱ Ἕλληνες τὴν ἐπίστευσαν ἀλλ' ἀληθὴς πρόθεσις αὐτῆς ἦτο ἡ κάλυψις τῆς ἀποχωρήσεως τοῦ Χοσρὲφ. Ὁ Ἰμβραὴμ δὲν ἔμελλε νὰ συνεχίσῃ τὴν ἐπιχείρησιν κατὰ

---

(1) Ἐδαπάνησε μόνον διὰ τὸν Γκούραν 900000 γροσίων ἰσοδυναμούσας πρὸς 90000 ταλλήρων. Ἴσον ποσὸν ἐδαπάνησε διὰ τὴν ἔνδοξον καὶ σωτήριον δρᾶσιν τοῦ στόλου κατὰ τοὺς 6 μῆνας δράσεως τοῦ 1824. Πλὴν τοῦ Γκούρα ἐκινήθησαν καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ Στερεοελλαδῖται καὶ εὐκόλως ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅσα χρήματα ἡ κυβέρνησις διέθετε ἐκ τοῦ δανείου της τὰ ἀπερρόφησαν τὰ ὄργανα τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Κωλέττη διὰ νὰ τοὺς ὑποτάξουν τὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὰς θελήσεις των.

τῆς Σάμου θὰ ἐπεδίωκε τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὴν Ἁλικαρνασσὸν ὁπόθεν θὰ ἔπλεε εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν Πελοπόννησον.

Οἱ διάφοροι ἑκατέρωθεν χειρισμοὶ παρετάθησαν ἐπὶ δύο περίπου ἑβδομάδας. Ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος κατὰ τὴν ἀποχώρησίν του (ἐκ τοῦ καταιγίζοντος βορρᾶ), ἠγκυροβόλησε εἰς Μύκωνον, μεθ' ὅ διῆλθε τὸ στενὸν τῆς Χίου πλεύσας μέχρι τῆς Λέσβου. Ἀπὸ τῆς 12ης Σεπτεμβρίου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἐτηρήθη ἐν πλῷ, ἐν ἀναμονῇ, ἀρχικῶς πρὸ τῆς Σάμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Τὰ κατὰ θάλασσαν ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1824.—Ναυμαχία εἰς τὸ στενὸν τῆς Λέσβου κατὰ τὴν νύκτα τῆς 24ης πρὸς τὴν 25ην Σεπτεμβρίου.—Ναυμαχία πρὸ τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τὴν 1ην Νοεμβρίου.

Τὴν μεσημβρίαν τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1824 ὁ Ἑλληνικὸς στόλος εἰσῆλθε ἀπὸ νότου εἰς τὸ στενὸν τῆς Χίου ἀναζητῶν τὸν Τουρκοαιγυπτιακόν (*). Τὰ ἀνιχνευτικὰ εἶχον πληροφορήσει τὸν ναύαρχον Μιαούλην ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἤρχετο ἀπὸ τοῦ λιμένος Μυτιλήνης, ἔπλεε πρὸς τὰ κάτω καὶ εὑρίσκετο ἔξω τῆς χερσονήσου τῆς Ἐρυθραίας.

Ἠγνοεῖτο ἀκόμη τὸ ὅτι ὁ Χοσρὲφ ἀπεχωρίσθη μετὰ 15 πλοίων του διὰ τὰ Δαρδανέλλια καὶ ὅτι τὰ λοιπὰ—14 φρεγάτας καὶ πολλὰς κορβέττας καὶ πάρωνας—εἶχε τάξει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰμβραήμ.

Τὴν 4ην ἑσπέρας εὑρίσκοντο τὰ Ἑλληνικὰ εἰς τὸ στενὸν τῆς Χίου, τὰ ἐχθρικὰ ἐφαίνοντο πρὸς βορρᾶν των, μεταξὺ τῶν Οἰνουσῶν καὶ τῆς Ἐρυθραίας, πλέοντα τὴν ἐγγυτάτην. Ἔπνεε ἄνεμος νοτιοανατολικός. Ὁ ναύαρχος ἐσήμανε νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς κινήσεις του πάντα τὰ πλοῖα καὶ ἔστρεψε τὴν πρῷραν πρὸς ἀνατολάς ἵνα τὰ ὡδηγήσῃ εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν νὰ ἔβλεπον ὑπηνέμως των τὰ ἀντίπαλα. Ἀλλ' ἐπειδὴ μὲ τὸν χειρισμόν του τὰ ἐχθρικὰ ἤρχισαν νὰ φεύγουν πρὸς τὴν Λέσβον (1) τὰ Ἑλληνικὰ διηρέθησαν εἰς δύο ὁμάδας καὶ τὰ κατεδίωξαν. Ἡ πρώτη ὁμὰς ἔπλευσε πρῴραθεν καὶ ἡ δευτέρα πρύμνηθεν τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως. Μέχρις ὅτου τὴν καταφθάσουν παρῆλθον 6 ὧραι (2), μόλις τὴν 10 ὥ. 30λ. ἤρχισαν ν' ἀνταλλάσσωνται οἱ κανονιοβολισμοί. Ἦτο πανσέληνος.

Τὰ πυρπολικὰ ἐπετέθησαν περὶ τὸ μεσονύκτιον. Ὁ Ὑδραῖος πυρπολητὴς Α. Φιλιπάγκος ἐρρίφθη πρῶτος κατὰ μιᾶς φρεγάτας. Οὗτος ἀπέτυχε νὰ προσκολληθῇ, ἐπροξένησε μόνον μέγαν φόβον εἰς τοὺς ἐπιβαίνοντας ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστοι ἔπεσαν εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ κατόπιν ἐπιχειρήσαντες πυρπολητα͵, Θεοδωράκης Βῶκος καὶ

(*) Ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος εἶχε πλεύσει πρὸς βορρᾶν κατόπιν τῆς δῃθεν ἐπιχειρήσεως κατὰ τῆς Σάμου, τῆς ἀρξαμένης ἀπὸ τῆς 4ης Σεπτεμβρίου μὲ τὸν ἔκπλουν αὐτοῦ τοῦ λιμένος τῆς Κῶ.

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας τομ. 10ος, σελ. 474.—Ἡμερ. Τσαμαδοῦ σελ. 107.

(2) Ναυτικὰ Ὀρλάνδου τόμος ΙΙ σελ. 130.

Δημήτριος Καλογιάννης, ἐπίσης Ὑδραῖοι, ἐρρίφθησαν ὁρμητικῶς ὁ πρῶτος προσηνέως καὶ ὁ δεύτερος ὑπηνέμως ἐναντίον ἑνὸς μεγάλου πάρωνος τῶν 24 πυροβόλων ὑφιστάμενοι καταιγισμὸν πυρὸς τουφεκίων ἐφ' ὅσον τὸν ἐπλησίαζον. Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Καλογιάννη προσεκολλήθη. Ὁ πάρων ἀνετινάχθη τὸ πολὺ μετὰ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὰ ἐχθρικὰ ἀτάκτως ἐτράπησαν μὲ τὸν ἄνεμον ἀπὸ τῆς πρύμνης πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν ἀκρωτήριον τῆς Λέσβου (Σίγρι), καταγινόμενα μόνον πῶς ν' αὐξάνουν τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἐρχομένων ὀπίσω των Ἑλληνικῶν.

Τὴν 3 ὥρ. 30 λ. τῆς πρωΐας τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἦσαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ λιμένος τῆς Λέσβου Καλλονή ὅταν ὁ Ψαριανὸς πυρπολητὴς Κωνσταντῖνος Νικόδημος (1) ἐρρίφθη ἐπὶ μιᾶς κορβέττας ἐκ τῶν μεγαλητέρων. Οὗτος προσεκολλήθη μετὰ μεγίστης ἐπιδεξιότητος. Αἱ πυρφόροι ἑστίαι τοῦ πυρπολικοῦ του ἐντὸς δευτερολέπτων μετέδωκαν πυρκαϊὰν καταστρεπτικὴν εἰς τὸ ἐχθρικὸν σκάφος, κατακαλυφθὲν ὑπὸ ἐκτεταμένων φλογῶν. Διὰ τῶν θυρίδων τῆς πρύμνης ἀκαριαίως μετεδόθησαν μὲ τὸν πνέοντα ἄνεμον εἰς τὸ ἐσωτερικόν του αἱ φλόγες καὶ ἐντὸς τριῶν περίπου λεπτῶν (2) ἔφθασαν τὴν πυριταποθήκην του. Ἀνετινάχθη. Διεσκορπίσθη εἰς ἄπειρα τεμάχια, ἐκσφενδονισθέντα εἰς μεγάλην ἀπόστασιν καὶ ὅταν διελύθη ὁ καπνὸς τῆς ἐκρήξεως τὸ πυρπολικὸν μόνον ἐφάνη ἐξηκολουθοῦν νὰ ἐπιπλέῃ κατακαιόμενον.

Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας πάντα τὰ Ἑλληνικὰ εὑρέθησαν πλησιέστατα τῶν ἐχθρικῶν. Περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ὁ Ὑδραῖος πυρπολητὴς Α. Ρομπότσης προσεκόλλησε τὸ σκάφος του ἐπὶ τῆς πρύμνης μιᾶς κορβέττας. Ὁ πρόβολος τοῦ πυρπολικοῦ ἐσφηνώθη. Κατεκάη ἓν μέρος τῆς πρύμνης τῆς κορβέττας καὶ ταχύτατα μετεδόθησαν αἱ φλόγες εἰς τὴν ἐξαρτίαν καὶ τὸ ἄκρον τοῦ ἐπιδρόμου. Ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτῆς ἐχείρισε ἐπιδεξίως. Ἐπέτυχε ἐγκαίρως νὰ στραφῇ πρὸς τὴν ἐγγυτάτην καὶ μὲ τοῦτο νὰ ὠθήσῃ τὸ πυρ-

---

(1) Τὸ ἡμερολόγιον Σαχτούρη (σελ. 71) γράφει σχετικῶς... «Εἶναι ἄξιος ἐπαίνου ὁ ῥηθεὶς πυρπολιστὴς Νικόδημος Ψαρριανός, τόσον διὰ τὴν μετριοφροσύνην του καθὼς καὶ διὰ τὸν πατριωτισμόν του. Οὗτος μ' ὅλον ὅτι ὁ Ναύαρχός του ἀνεχώρησεν ἀπὸ τὸν στόλον, δὲν τὸν ἠκολούθησεν, ἀλλ' ἠκολούθει τὸν στόλον μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν Ψαρριανῶν διὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἐπέτυχε. «Ἐγὼ δουλεύω, εἶπε, τὸ ἔθνος μου καὶ ὄχι τὸνΝαύαρχον τῶν Ψαρρῶν δι' ὃ καὶ θέλω ἀκολουθήσει τὸν Μιαούλην ὅστις τρέχει κατὰ τοῦ ἐχθροῦ».

(2) Κατὰ τὸν ναύαρχον Μιαούλην.

πολικον ὑπηνέμως καὶ μακρὰν τοῦ πλοίου του καὶ κατόπιν ἐπέτυχε νὰ σβέσῃ τὴν πυρκαϊάν. Τὸ πυροπολικὸν εἶχε προσκολληθῇ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς του, εἶχε δὲ ἡ κορβέττα τὸν ἄνεμον ἐξ ἀριστερῶν καὶ ἦτο εὔκολον εἰς τὸν κυβερνήτην της νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἐφ' ὅσον δὲν εἶχε καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς του ἕτερον πυροπολικὸν νὰ τὸν ἀπειλῇ. Ὁ πρόβολος τοῦ πυροπολικοῦ ἐθραύσθη.

Τὰ ἐχθρικὰ ἔπλευσαν εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἤρχισαν τὴν μάχην καὶ οἱ ἑκατέρωθεν κανονιοβολισμοὶ καὶ τουφεκισμοὶ διήρκεσαν ἕως ὅτου ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐξηκολούθησε πλαγιοδρομῶν πρὸς τὸν ἄνεμον. Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὁ Ἑλληνικὸς διεδρόμησε προσηνέμως του. Περὶ τὴν ἑσπέραν ὁ ἐχθρικὸς ἐγκατέλειψε τὰς προθέσεις τῆς κατευθύνσεως πρὸς νότον, ὑπεχώρησε, ἔπλευσε πρὸς τὴν Μυτιλήνην. Ὁ Ἑλληνικὸς τότε ἐτράπη πρὸς τὴν Ἐρυθραίαν καὶ διὰ τοῦ ἀνοίγματος μεταξὺ Χίου καὶ Ψαρρῶν ἔπλευσε πρὸς τὴν Σάμον....

*
* *

Τὴν 8ην Ὀκτωβρίου ἔπνευσε λαμπρὸς ὁ ἀπὸ ἡμερῶν ἀναμενόμενος διὰ τὴν διαφυγὴν τοῦ Ἰμβραὴμ πρὸς Ἁλικαρνασσὸν βόρειος ἄνεμος. Ὁ Τουρκο—Αἰγυπτιακὸς στόλος διῆλθε ταχυπλοῶν τὸ στενὸν Σάμου—Ἰκαρίας, ἀφίσας πρὸς ἀνατολὰς τὸ σύμπλεγμα τῶν νήσων Φούρνων. Τὴν ἑπομένην, 9ην, ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν ὅρμον τῆς Ἁλικαρνασσοῦ. Ὁ Ἰμβραὴμ αὐθημερὸν ἐζήτησε ν' ἀνανεώσῃ διὰ δύο ἀκόμη μῆνας τὴν μίσθωσιν ὅσων φορτηγῶν ὑπὸ ξένας σημαίας εἶχον ἀκολουθήσει τὸν στόλον του ἀπὸ τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας. Οἱ μὲν Αὐστριακοί, Γάλλοι κλπ. κυβερνῆται εὐκόλως τὸ ἀπεδέχθησαν ἀφοῦ ἐπληρώθησαν προκαταβολικῶς ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μισθοδοσίας τῶν ναυτῶν των εἴκοσι ταλλήρων κατὰ μῆνα. Οἱ Ἄγγλοι κυβερνῆται συνεφώνησαν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους, ἀλλ' εἰς τούτους ὁ Ἰμβραὴμ δὲν εἶπε ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν, ἐδήλωσε ὅτι τοὺς προώριζε διὰ τοὺς λιμένας Ζακύνθου καὶ Δυρραχίου. Ἡ ἐπιβίβασις τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐφοδίων εἰς τὰ διάφορα πλοῖα, τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ ἐμπορικὰ ταχέως συνετελέσθη.

Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος καθυστέρησε, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐκινήθη, κατὰ τὸν πλοῦν του συνήντησε μεγάλην τρικυμίαν ἐξ ἧς ἐπανειλημμένως ἐπόδισε καὶ μόλις τὴν 21ην Ὀκτωβρίου ἐπλησίασε τὴν Ἁλικαρνασσόν. Ἄλλα πλοῖα του ἠγκυροβόλησαν μετὰ τοῦ ναυάρχου εἰς Λέρον καὶ ἄλλα εἰς τοὺς Ἀρκιούς.

Τὴν 4ην πρωϊνὴν τῆς 22ας, τὰ περιπολοῦντα Ἑλληνικὰ πρὸ τοῦ

ἀγκυροβολίου τῆς Λέρου εἶδον ἐρχομένην ἀπὸ τοῦ πελάγους πρὸς τὸ μέρος των πολύκωπον λέμβον ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠκούοντο μεγάλαι κραυγαὶ χαρᾶς. Ἐξηκριβώθη ὅτι ἦτο ἡ δωδεκάκωπος τῆς ναυαρχῖδος τοῦ Ἰμβραήμ, καὶ ὅτι ἤρχετο ἐκ τῆς Κῶ αὐτομολοῦσα, φέρουσα πλήρωμα ἐξ ὁλοκλήρου Ἑλληνικόν, ἐπωφεληθὲν εὐκαιρίας μοναδικῆς ὅπως ἐγκαταλείψῃ εἰς Κῶν ἕνα ἀξιωματικὸν Αἰγύπτιον τὸν ὁποῖον εἶχε μεταφέρει ἀπὸ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ διὰ προμηθείας (1).

Οἱ ναῦται τῆς δωδεκακώπου διεβεβαίωσαν ὅτι πάντα τὰ φορτηγά, πλὴν τῶν Ἀγγλικῶν, εἶχον ἐξέλθει ἤδη τοῦ λιμένος τῆς Ἁλικαρνασσοῦ καὶ ἀγκυροβολήσει εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ὅρμον μετὰ τοῦ στόλου καὶ ὅτι ὁ Ἰμβραὴμ διὰ νὰ ἐκκινήσῃ ἀνέμενε μόνον τὸ νὰ ἔστεργον νὰ τὸν ἀκολουθήσουν οἱ Ἄγγλοι πλοίαρχοι (2).

Τὴν 26ην συνελήφθη ταχύπλους ἡμιολία ὑπὸ σημαίαν Ἰωνικήν, κομίζουσα πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Μεθώνης, ἐνθαρρυντικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἰμβραὴμ ἀγγέλλοντα τὴν ἔλευσίν του.

Τὸ λυκαυγὲς τῆς 28ης τὰ περιπολοῦντα παρετήρησαν τὸν ἐχθρικὸν στόλον καὶ τὰ μεταγωγικά του ἔξω τοῦ ὅρμου τῆς Ἁλικαρνασσοῦ, ὑπηνέμως τῆς Κῶ. Ἔπνεε ἐλαφρὸς ἀνατολικὸς ἄνεμος.

Τὰ Ἑλληνικά, ἐν συνόλῳ 52, ἀνέσπασαν τὰς ἀγκύρας των περὶ τὴν 8ην πρωϊνήν. Τὴν μεσημβρίαν ἔπλεον πρὸς δυσμὰς τῆς Καλύμνου καὶ ὁ ἐχθρὸς νοτίως τῆς Νισύρου. Ὁ ἄνεμος ἤρχισε νὰ μεταπίπτῃ, κατ' ἀρχὰς εἰς νότιον, βαθμηδὸν νὰ ἐξελίσσηται εἰς νοτιοδυτικὸν ὑτοπνέοντα καὶ προσανατολίσθησαν πάντα τὰ πλοῖα πρὸς τὴν Ἀστυπάλαιαν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 29ης, ὅταν τὰ προπλέοντα Ἑλληνικὰ ἔβλεπον παρὰ τὴν πλευράν των τὴν Ἀστυπάλαιον, ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ ἱστοῦ

---

(1) Τὸ πλήρωμα αὐτῆς ἀπετέλουν 12 Κάσιοι, ἐκ τῶν βιαίως ναυτολογηθέντων κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κάσου ὑπὸ τοῦ Χουσεΐν τὴν 18ην Μαΐου 1824. Ὁ πηδαλιοῦχος ἦτο Τουρκοκρής. Ἡ λέμβος εἶχε σταλῇ ἀπὸ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ εἰς Κῶν πρὸς προμήθειαν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν διὰ τὴν ναυαρχίδα. Ἅμα ἐξῆλθε εἰς τὴν πόλιν τῆς Κῶ ὁ ἐπιβαίνων ἀξιωματικὸς ἐκωπηλάτησαν οἱ Κάσιοι πρὸς τὴν Λέρον.

(2). Οἱ ναῦται εἶπον ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἐπέμενον ἀρνούμενοι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ἤθελον νὰ δεχθοῦν νὰ συζητήσουν κἂν τὴν πρότασιν. Κατὰ σύμπτωσιν ἠγκυροβόλησε κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας εἰς Ἁλικαρνασσὸν μία Ἀγγλικὴ πολεμικὴ ἡμιολία καὶ ὁ Ἰμβραὴμ παρεκάλεσε ἀπ' εὐθείας τὸν κυβερνήτην της νὰ μεσολαβήσῃ. Ἀμέσως τοῦ ἐδόθη δυσάρεστος ἀπάντησις. Τοῦ εἶπον: ἐνῷ τὰ ναυτιλιακὰ ἔγγραφα τῶν Ἄγγλων πλοιάρχων ἀνέφερον ὡς προορισμόν των τὴν Ζάκυνθον καὶ τὸ Δυρράχιον ἐκεῖνος τοὺς ἐζήτει νὰ μεταβοῦν εἰς τὴν Πελοπόννησον.

τοῦ πλοίου τοῦ ἀντιναυάρχου Σαχτούρη, προπορευομένου, ἐμετρήθησαν 25 μόνον ἐχθρικά. Τὴν 9ην ὥρ. συνελήφθη ἓν μεταγωγικόν.(1) Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐμετρήθησαν περὶ τὰ 160 ἐχθρικὰ σκάφη, πολεμικὰ καὶ μεταγωγικά.

Τὴν ἑσπέραν κατέπεσε καὶ ὁ ἀπό τινος πνέων ἐλαφρὸς νοτιανατολικός. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα—τῆς 29ης πρὸς τὴν 30ὴν—αἱ κατὰ διαλείμματα ἐλαφραὶ πνοαὶ ἠλάττωσαν τὰς ἀποστάσεις τῶν ἀντιπάλων εἰς 10—15 μίλλια. Κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 30ῆς ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος,

---

(1) Τὴν 9ην πρωϊνὴν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Ὑδραϊκὸς πάρων τοῦ Ἰ. Γκίκα (Μακρυμούρα) κατέφθασε πρὸ τῶν ἐρημονήσων τῆς Ἀστυπαλαίας ἕνα φορτηγὸν δρόμωνα, τὸν ἐπλησίασε μέχρις ἡμισείας βολῆς κανονίου, τοῦ ὕψωσε τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν καὶ μὲ ἄσφαιρον βολὴν τὸν ἐκάλεσε νὰ σταματήσῃ. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ὑπήκουσε τὸν ἐπλησίασε πολὺ περισσότερον, ἐτουφέκισε καὶ συνέστειλε τὰ μεγάλα ἱστία. Τότε ὁ δρόμων συνεμορφώθη, ἐχάλασε τοὺς φώσωνας καὶ τὰ μεγάλα ἱστία του, ἀνεκώχευσε, ὕψωσε Ἱσπανικὴν σημαίαν. Ὁ κυβερνήτης αὐτοῦ ἔσπευσε νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πάρωνος φέρων τὰ ναυτιλιακά του ἔγγραφα. Ἐδήλωσε ὅτι ἦτο ὁ Φραγκῖσκος Ντελλατόρρε, Ἱσπανός, κυβερνῶν τὸ φορτηγὸν πλοῖον «Λέαινα», καὶ ὡμολόγησε ὅτι τὸ πλοῖον του ἦτο μεταγωγικὸν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου μεταφέρον εἰς Πελοπόννησον 43 τακτικοὺς στρατιώτας τοῦ πεζικοῦ, 20 ἱππικόμους καὶ 22 ἵππους. Ἡ λέμβος τοῦ πάρωνος ἐστάλη ἵνα μετσφέρῃ πρὸ τοῦ Γκίκα τὸν Αἰγύπτιον ἀξιωματικὸν ἀλλ' οὗτος εἰς ἀπάντησιν ἐξηνάγκασε τοὺς Ἱσπανοὺς ναύτας νὰ ἐκπετάσουν τοὺς φώσωνας καὶ τὰ μεγάλα ἱστία. Ὁ πάρων τότε ἐπλησίασε τὸν δρόμωνα περισσότερον, συγχρόνως ὁ Ντελλατόρρε, τῇ διαταγῇ τοῦ Γκίκα, ἐφώναξε ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πάρωνος πρὸς τὸ πλήρωμα του νὰ ἀνακωχεύσῃ τὸ πλοῖον, ἄλλως θὰ ἐπυροβολεῖτο. Οἱ Αἰγύπτιοι εἰς ἀπάντησιν ἔσπευσαν νὰ κλείσουν τοὺς Ἱσπανοὺς ναύτας εἰς τὸ ὑπόστρωμα καὶ ἐπεχείρησαν αὐτοὶ μόνοι ν' ἀπομακρύνουν τὸν δρόμωνα. Ὁ πάρων ἤρχισε τὸ πῦρ καὶ τοῦ ἀπήντησαν μὲ τουφεκισμοὺς καὶ τοῦτο ἐξηκολούθησε ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν. Ἐκ τῶν κανονιοβολισμῶν ἐφονεύθησαν 3 στρατιῶται των. Ἐν τέλει ἀπηλπίσθησαν οἱ Αἰγύπτιοι καὶ παρεδόθησαν, ὅταν ἐπλησίασε τὸν δρόμωνα καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Θεοδώρου Βώκου.

Ἡ λέμβος τοῦ πυρπολικοῦ ἐπλεύρισε ἀμέσως τὸν δρόμωνα διὰ νὰ τὸν λεηλατήσῃ. Ὁ Μακρυμούρας ἔσπευσε ν' ἀποστείλῃ τὸν κέλητά του καὶ νὰ προτείνῃ οὐδεὶς νὰ ἀνέλθῃ πρὸς διαρπαγὴν τῆς λείας, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο δὲν ἐγένετο δεκτὸν τὰ πληρώματα ἀμφοτέρων τῶν λέμβων ἐπήδησαν συγχρόνως ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ παραδοθέντος πλοίου. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔσπευσαν πρὸς τὸν δρόμωνα καὶ ὅσων ἄλλων πολεμικῶν ἦσαν πλησίον αἱ μεγάλαι λέμβοι, ὑπερπλήρεις ἀνδρῶν. Ἐντὸς τετάρτου τῆς ὥρας σχεδόν, ὁ δρόμων ἐλεηλατήθη, ἀφηρέθησαν καὶ ὅσα ἀκόμη ἐνδύματα ἐφόρουν οἱ Ἱσπανοὶ ναῦται.

Τὰ πράγματα ἐτακτοποίησε ἡ ἔλευσις ἐπὶ τοῦ δρόμωνος αὐτοῦ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, εἰδοποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Μακρυμούρα. Ἡ «Λέαινα» ἀπεστάλη εἰς Ὕδραν.

μὲ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν πλοίων του, ἐκάλυπτε ὅλην τὴν σειρὰν τῶν Ἑρημονήσων, εὑρισκόμενος πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ πρὸς τὸ μέρος του ἐπεκράτησε ἄκρα γαλήνη καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, πρὸς τὸ μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐλαφραὶ πνοαὶ παρέσχον εἰς τὰ πλοῖα ὀλίγην προχώρησιν, οὕτως ὥστε τὴν πρωΐαν τῆς 31ης οἱ ἀντίπαλοι εὑρέθησαν εἰς ἀπόστασιν βολῆς κανονίου. Πάντα τὰ ἐχθρικὰ φορτηγά, διηρημένα εἰς ὁμάδας, ὑπὸ τὴν συνοδείαν 10—15 φρεγατῶν καὶ κορβεττῶν καί τινων παρώνων, ἐπροπορεύοντο. Τὰ ἠκολούθουν ἄλλα πολεμικὰ πλοῖα, προπάντων πάρωνες, πλέοντα εἰς τὸ μέσον.

Ἐπ' οὐρᾶς ἔπλεε αὐτὸς ὁ Ἰμβραὴμ μετὰ 14—15 φρεγατῶν. Τὸ σύνολον, ὑπερβαῖνον τὰ 200 σκάφη, ἔβλεπον ἀπὸ τῆς θέσεώς των οἱ Ἕλληνες, εὑρισκόμενοι παρὰ τὸ ἐρημόνησον Πλᾶκα, ὡς πυκνὸν λευκὸν νέφος (ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἱστίων), καταλαμβάνον ἐν προβολῇ ὁλόκληρον τὸν χῶρον ἀπὸ τῆς ἐρημονήσου μέχρι τῆς Κρήτης, ἐνῷ πρὸς τὸ μέρος των ἦσαν συγκεντρωμένα μόνον 45 πλοῖα συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πυρπολικῶν. Ἡ νηνεμία ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 10ης πρωϊνῆς. Τὰ πυρπολικά, ρυμουλκούμενα ὑπὸ τῶν λέμβων των, ἐπλησίασαν μέχρι βολῆς κανονίου τὰς φρεγάτας.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰς καιρικὰς συνθήκας τῆς προηγουμένης αἱ ἐλαφραὶ πνοαὶ ἀνέμου δὲν ἐξετάθησαν μέχρι καὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἐνῷ ἐκολπώθησαν πως τὰ ἱστία τῶν Αἰγυπτιακῶν. Εὐθὺς αἱ φρεγάται των ἐξεπέτασαν τὰ παρίστια, ἔταξαν πρὸ αὐτῶν ἑκάστη 6—8 λέμβους ἵνα τὰς ρυμουλκοῦν καὶ ἐτράπησαν κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν. Κατὰ τὴν ρυμούλκησιν τὰ πληρώματά των ἐζητωκραύγαζον, χαίροντα διότι ὁ Ἑλληνικὸς στόλος δὲν θὰ τοὺς διέφευγε καὶ πρὸς μεγάλην ἀπογοήτευσίν των αἱ φρεγάται μετ' ὀλίγον καθηλώθησαν ἐκ νηνεμίας ὅπου εὑρέθησαν. Ἡ ναυαρχὶς τοῦ Ἰμβραὴμ ἐχρησιμοποίησε ὑπὲρ τὰς 15 λέμβους ἵνα πλαγιάσῃ καὶ παρουσιάσῃ τὴν πλευράν της, μεθ' ὃ ἤρχισε πυκνότατον κανονιοβολισμὸν ἀκατάπαυστον μολονότι ἦτο ἐκτὸς βολῆς. Καὶ ἄλλαι φρεγάται τὴν ἐμιμήθησαν. Οἱ Ἕλληνες ἐμυκτήριζον(1). Ἡ νηνεμία ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς νυκτὸς ὁπότε ἤρχισε πνέων ἐλαφρὸς δυτικο—νοτιοδυτικὸς ἄνεμος (Λιβοζέφυρος). Αἱ φρεγάται ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολάς, τὰ λοιπὰ ἐχθρικὰ ἔπλευσαν εἰς τὴν ἐγγυτάτην καθὼς ἔπλευσαν καὶ τὰ πλοῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας Τομ. I σελ. 536.

Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 1ης Νοεμβρίου ἤρχισε νὰ ἐνδυναμοῦται πως ὁ πνέων ἄνεμος. Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος ἐφάνη προσανατολισμένος πρὸς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, ἔχων τὸν ἄνεμον ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς του, πλέων εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἀπέχων οὐχ ἧττον πολλὰ ἀκόμη μίλλια. Ἡ ἐκ 12 μεγάλων φρεγατῶν μοῖρα τοῦ Ἰμβραὴμ ἔπλεε ὀπίσω τῶν ἄλλων Αἰγυπτιακῶν, μόλις διακρινομένη ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πολεμικῶν εἰς τὸν ὁρίζοντα πρὸς ἀνατολάς. Ἐπροπορεύοντο τὰ μεταγωγικά, μὲ τὴν συνοδείαν τοῦ τρίτου τῶν μαχίμων πλοίων, κατόπιν αὐτῶν ἔπλεον ἄλλα πλοῖα ἴσης δυνάμεως πρὸς τὸ τμῆμα τοῦ στόλου τὸ ἀκολουθοῦν τὸν Ἰμβραήμ. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἔπλεε ἐπίσης εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἔχων τὸν ἄνεμον δεξιᾷ, ὡς ὁ Αἰγυπτιακός, ἀλλὰ προσηνέμως αὐτοῦ. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐχείριζε ἵνα τοποθετήσῃ τὰ πλοῖα του προσηνέμως καὶ αὐτῶν τῶν προπορευομένων Αἰγυπτιακῶν (τῶν πλεόντων πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Κρήνης) ὥστε νὰ εὑρεθῇ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ὁλόκληρος ἔχων τὸν ἀντίπαλον ὑπηνέμως.

Ἀπὸ τῆς 11ης ὥρ. 30λ. τοῦτο συνετελέσθη. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἡνωμένος ἔπλεε 10 μίλλια βορείως τοῦ λιμένος Ἡρακλείου, ὁ Αἰγυπτιακὸς 12 ἀλλ' ὑπηνέμως τοῦ φρουρίου του. Ἀκριβῶς τὴν μεσημβρίαν οὐριοδρόμησε ὁ Ἑλληνικὸς προσανατολισθεὶς πρὸς τὸ μέρος τῶν ἰσχυροτέρων ἐκ τῶν ἀντιπάλων του. Συγχρόνως τὸ σύνολον τοῦ Αἰγυπτιακοῦ οὐριοδρομῆσαν τοῦ παρουσίασε φεῦγον τὴν πρύμναν.

Ὅσαι φρεγάται καὶ κορβέτται του προηγουμένως ἐπροπορεύοντο εὑρέθησαν ἐπ' οὐρᾶς. Τὰ ἡγούμενα Ἑλληνικὰ ταχέως τὰς ἐπλησίασαν. Τὸ προπλέον πυρπολικὸν τοῦ Θεοδωράκη Βώκου, ἀκολουθούμενον εἰς ἐνίσχυσιν ὑπὸ τῆς ναυαρχίδος τῶν Σπετσῶν, ἤγγιζε σχεδὸν μίαν ἐκ τῶν μεγαλειτέρων φρεγατῶν ὅταν τὸ ἀντεμετώπισαν δύο μεγάλαι ἐξωπλισμέναι ἄκατοι, δυνάμεως 50 καὶ 40 ἀνδρῶν. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης παρατηρῶν ἀγρύπνως τὰ γινόμενα, ἐκινήθη κατὰ τῆς πρώτης καὶ τὴν ἠχμαλώτισε ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν. Ἡ δευτέρα ἄκατος, ἀνήκουσα εἰς τὴν κινδυνεύουσαν φρεγάταν, ἐν τῷ μεταξὺ ἐπλεύρισε ἐξ ἀντιθέτου τὸ πυρπολικὸν καὶ οἱ ἡμίσεις τοῦ πληρώματός της ἀνερριχήθησαν ἐπὶ τοῦ προστέγου του. Κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ὁ Βῶκος μετὰ μέρους τοῦ πληρώματός του τοὺς ἐτουφέκισε ἐπανειλημμένως καὶ εὐστόχως ἀπὸ τῆς πρύμνης. Οἱ περισσότεροι ἐθανατώθησαν, οἱ λοιποὶ ἐρρίφθησαν ἀπὸ τοῦ προστέγου εἰς τὴν θάλασσαν ὅπως σωθοῦν. Ταὐτοχρόνως ἡ λέμβος τοῦ πυρπολικοῦ ἐπλεύρισε τὴν Αἰγυπτιακὴν ἄκατον καὶ διαμιᾶς τὴν ἐκυρίευσε. Κατὰ

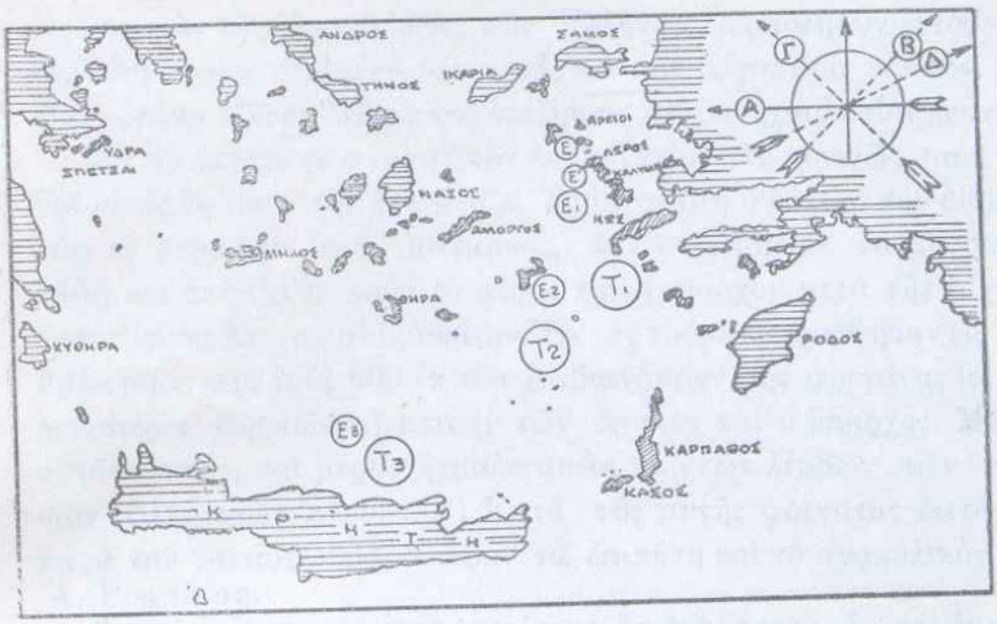

Σκαρίφημα τῶν σχετικῶν θέσεων τῶν ἀντιπάλων κατὰ τὴν διαδρομὴν ἀπὸ Ἁλικαρνασσοῦ εἰς Ἡράκλειον. Ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 17—20.

—(Α) Ἄνεμος ἀνατολικός. (Β) νοτιοδυτικός. (Γ) νοτιανατολικός. (Δ) δυτικο-νοτιοδυτικός.

(Ε1) (Τ1) Θέσεις τῶν ἀντιπάλων στόλων κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 28ης. (Ε2) (Τ2) κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 30ης. (Ε3) (Τ3) κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 1ης Νοεμβρίου.

(Ε) Ἑλληνικά, (Τ) Τουρκο-Αἰγυπτιακά.

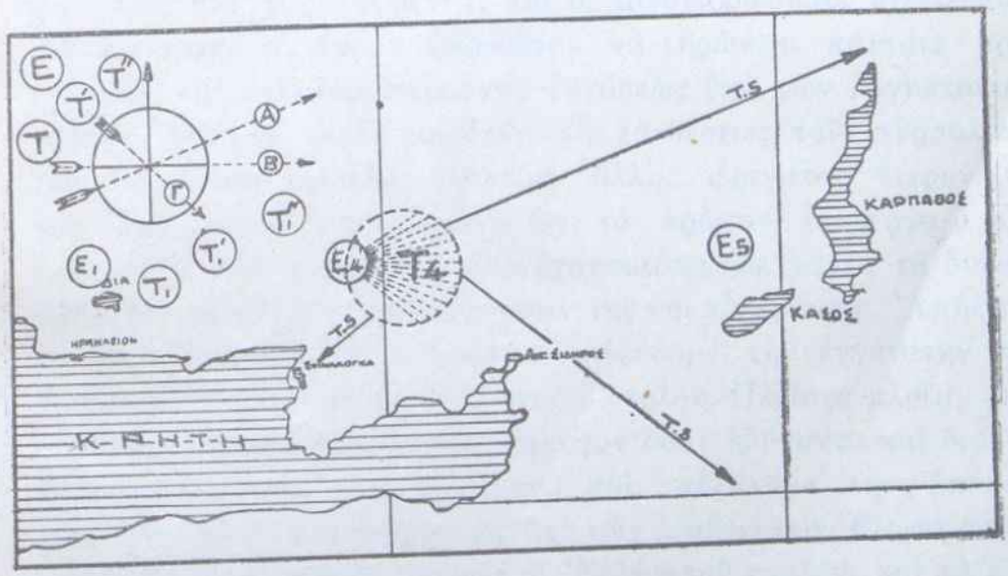

— Σκαρίφημα τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἡρακλείου. Ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 20—25.

(Α) Ἄνεμος Δυτικο-νοτιοδυτικός. (Β) Ἄνεμος Δυτικός. (Γ) Ἄνεμος Βορειοδυτικός.

(Ε), (Γ), (Τ΄), (Τ΄΄) Ἀρχικαὶ θέσεις τῶν ἀντιπάλων.

(Ε1), (Τ1), (Τ1΄) (Τ1΄΄). Θέσεις τῶν ἀντιπάλων κατὰ 11ωρ.30λ.

(Ε4), (Τ4). Θέσεις τῶν ἀντιπάλων κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς νυκτός.

(Ε5), (Τ5). Πλεύσεις τῶν ἀντιπάλων μετὰ τὴν διασκόρπισιν των.

Ε (Ἑλληνικά), Τ (Τουρκο-αἰγυπτιακά)

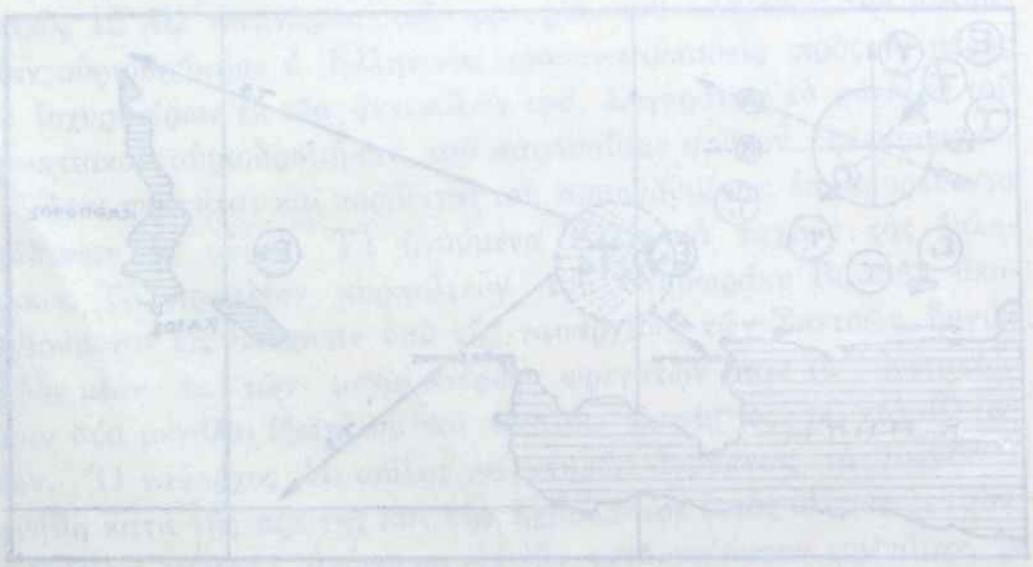

τὴν στιγμὴν τῆς εἰσπηδήσεως τῶν Ἑλλήνων πυρπολητῶν ἐντὸς αὐτῆς ἐθανατώθη τὸ ἥμισυ τῶν ἐπιβαινόντων Αἰγυπτίων ναυτῶν. Ἐν συνόλῳ εἴκοσι ἄνδρες της ἐπέζησαν. Οὗτοι ἠχμαλωτίσθησαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ πυρπολικὸν ἐκανονιοβολεῖτο συνεχῶς παρὰ τῆς φρεγάτας ἐφ' ὅσον τὴν ἐπλησίαζε. Τοῦ ἐσχίσθη ὁ δόλων, τοῦ ἐθραύσθη τὸ δοράτιον τοῦ ἀρτέμονος, δὲν κατώρθωσε νὰ προσκολληθῇ καὶ ἐπανῆλθε πρὸς τὸ μέρος τοῦ ναυάρχου μετὰ τῆς αἰχμαλωτισθείσης Αἰγυπτιακῆς ἀκάτου. Ἐκ τοῦ τρόμου ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν περὶ τοὺς 600 ἐκ τῶν ἐπιβαινόντων τῆς φρεγάτας (οἱ περισσότεροι στρατιῶται) μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὕπαρχος. Μέρος αὐτῶν ἐπνίγη καὶ μέρος ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν λέμβων τῶν πλησίον Ἑλληνικῶν πλοίων. (1) Κατὰ τῆς αὐτῆς φρεγάτας διετάχθη παρὰ τοῦ ναυάρχου βραδύτερον νὰ ἐπιπέσῃ καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ἀ. Ρομπότση.

Τοῦτο ἐπλησίασε μετὰ μεγίστης ἐπιδεξιότητος, ἂν καὶ ἐκανονιοβολεῖτο ἀδιακόπως. Ἀλλὰ καθ' ἣν στιγμὴν εὑρίσκετο ἐγγύτατα καὶ ἦτο ἕτοιμον νὰ προσκολληθῇ ἐπ' αὐτῆς ἐπλήγη ὑπὸ ἐμπρηστικοῦ βλήματός της καὶ ἀνεφλέγη. Τὸ πῦρ μετεδόθη εἰς τὸ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ ἔναυσμα.

Βαθμηδὸν τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐπλησίασαν τὰς Αἰγυπτιακὰς φρεγάτας καὶ τὰς κορβέττας καὶ ὁ κανονιοβολισμὸς ἐγενικεύθη. Τὰ Ἑλληνικὰ εἰς ἄκρον ἐπρόσεχον νὰ τηρῶνται πάντοτε προσηνέμως τῆς καταλαμβανομένης ἐκτάσεως ὑπὸ τῶν Αἰγυπτιακῶν πλοίων. Ὀλίγην ὥραν κατόπιν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Ρομπότση ἐκινήθη ἐναντίον ἄλλης φρεγάτας ἕτερον ζεῦγος Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, ὧν τὸ πρῶτον ἐκυβέρνα ὁ Κανάρης. (2) Ἀλλ ἡ φρεγάτα αὕτη ἐχρησιμοποίησε πάντα τὰ δυνατὰ μέσα διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἀπόστασιν της καὶ τὸ ἐπέτυχε. Ἀπήλπισε τὰ πυρπολικὰ καὶ τὰ ἠνάγκασε νὰ πλεύσουν τὴν ἐγγυτάτην καὶ ἐπανέλθουν πλησίον τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Πλεῖστα πλοῖα, φορτηγὰ καὶ πολεμικοὶ πάρωνες, ἔφευγον ὅσον ἠδύναντο καὶ διὰ νὰ ἐπισπεύδουν τὴν προχώρησιν καὶ αὐξάνουν τὴν ἀπόστασιν, ἐρυμουλκοῦντο συγχρόνως ὑπὸ τῶν λέμβων των. Εἰς τὰ σκάφη ταῦτα ἐπρόσεξε μικρὸν μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου καὶ τὰ ἐκανονιοβόλησε ἀποτελεσματικῶς.

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος Ι σελ. 536

(2) Ὁ ἕτερος κυβερνήτης ἦτο Ὑδραῖος. Δὲν ἀναφέρεται ὅμως τὸ ὄνομά του—(Βλέπε ἡμερ. Σαχτούρη σελ. 78).

Αἱ μετὰ τοῦ Ἰμβραὴμ 12 φρεγάται ὄχι μόνον δὲν οὐριοδρόμησαν, ἀλλ' ἐξηκολούθησαν νὰ πλέουν εἰς τὴν ἐγγυτάτην καὶ προσπαθοῦν νὰ πλησιάσουν τὸ ταχύτερον τὴν θέσιν τῆς συμπλοκῆς. Τὸ ἐπέτυχον περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Εὑρέθησαν ὅμως ἀντιμέτωποι 25 Ἑλληνικῶν ἐρχομένων ὁρμητικῶς ἐναντίον των, (τῶν πλοίων τῶν Μιαούλη, Σαχτούρη, Τομπάζη, Τσαμαδοῦ, Λεμπέση, Ἀνδρούτσουκλπ.). Ταχέως ἐξηναγκάσθησαν, ἀφοῦ ἐκανονιοβόλησαν μετὰ μανίας, ἐκτὸς βολῆς, νὰ οὐριοδρομήσουν. Ὁλόκληρος ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος τότε κατέληξε εἰς σωρὸν 200 σκαφῶν—μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ τρίτον ἦσαν γιγάντια ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς Ἑλληνικοὺς πάρωνας.—Ἔφευγον πρὸ 45 νάνων ἀτρομήτων.

Ἡ νὺξ ἐπῆλθε σκοτεινή, συννεφώδης. Ἐπρομηνύετο θύελλα. Τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἤναψαν τοὺς φανούς των, τὰ Ἑλληνικὰ ἔπλευσαν μὲ τὰ φῶτα κεκαλυμμένα. Μόνον τὸ ναυαρχικὸν πλοῖον τοῦ Μιαούλη ὕψωσε 4 λευκοὺς φανοὺς ἐπὶ τοῦ κέρατος τοῦ ἐπιδρόμου διὰ νὰ συμμορφῶνται πρὸς τὰς κινήσεις του τὰ λοιπὰ πλοῖα. Ἐτηρήθη ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρικῶν καὶ τὰ ἐκανονιοβόλησε ἀπὸ μικρᾶς ἀποστάσεως. Πλησίον του ἔπλεον τὰ πυρπολικὰ καὶ μετ' αὐτῶν περὶ τὰ 20 πολεμικὰ ἐκ τῶν ταχυπλοωτέρων. Μετ' ὀλίγον ἠκολούθησαν ταῦτα πλεύσεις ὥστε οἱ αὔλακες αὐτῶν νὰ σχηματίσουν ριπίδιον. Εὑρέθησαν οὕτω ἀναπτυχθέντα πανταχοῦ, εἰς ὅλην τὴν καταλαμβανομένην ἔκτασιν ὑπὸ τῶν φευγόντων ἐχθρικῶν σκαφῶν. Τὰ ἐκανονιοβόλησαν ἐξ ἴσης ἀποστάσεως, ἀλλ' εἰς τὸ πῦρ αὐτῶν δὲν ἐδόθη ἀπάντησις. Ἀπό τινος χρόνου τὰ διάφορα ναυαρχικὰ πλοῖα τῶν Αἰγυπτίων ἔσβεσαν τοὺς χαρακτηριστικοὺς ἐφιστίους φανούς των, μηδὲ τοῦ πλοίου τοῦ Ἰμβραὴμ ἐξαιρουμένου, ἀποφεύγοντα νὰ ἐκτίθενται εἰς τὸν κίνδυνον τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, τὰ ὁποῖα ᾐσθάνοντο πλησίον καὶ πέριξ των. Εὐθὺς κατόπιν ἐκάλυψαν καὶ τὰ λοιπὰ φῶτα των καὶ μόνον αἱ φρεγάται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐδείκνυον στιγμιαίως λευκὸν φῶς διὰ νὰ προσανατολίζουν πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τὰ λοιπὰ σκάφη τοῦ στόλου των.

Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐπέμειναν εἰς τὴν δίωξιν. Τὴν 11ην νυκτερινὴν ὥραν τὸ πυρπολικὸν «Λεύκα» ἐπέπεσε ἐπὶ πάρωνος Αἰγυπτιακοῦ καὶ ἔθεσε πῦρ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πυρπολικὸν δὲν ἐπέτυχε νὰ προσκολληθῇ ἀνεφλέγη εἰς μάτην. Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ματρώζου, ἀκολουθοῦν τὴν «Λεύκαν», ἐπέπεσε ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πάρωνος καὶ προσεκολλήθη, ἀλλ' ὄχι καὶ τοῦτο εἰς τὴν ἐντέ-

ΝΑΥΑΡΧΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΑΟΥΛΗΣ

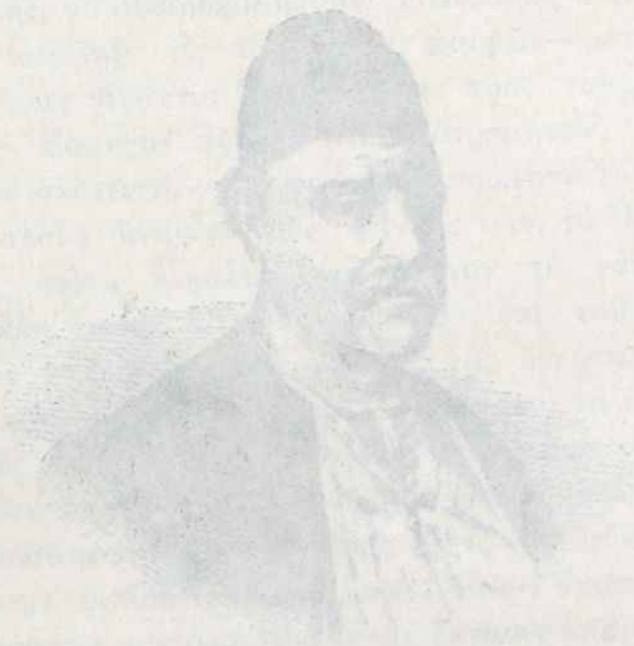

λειαν. Ὁ Ματρῶζος ἔθεσε πῦρ. Κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ὁ πάρων ἐστράφη ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς, εἰς τὴν ἐγγυτάτην, καὶ ἐπέτυχε νὰ ἀποσπασθῇ.

Αἱ φλόγες τῶν ἄνευ ἀποτελέσματος καιομένων τούτων πυροπολικῶν ἐτρομοκράτησαν τοὺς Αἰγυπτίους καὶ αὐτὸν τὸν ἐπίμονον Ἰμβραήμ. Δὲν ἠθέλησε νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν διέταξε νὰ ἀπαγχονίσουν τὸν κυβερνήτην ἑνὸς τῶν παρώνων του (διότι ἐγκατέλειψε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ ἐσπευσμένως τὸ πυροπληθέν σκάφος του ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων) καὶ νὰ μαστιγώσουν σκληρῶς ἐπὶ τοῦ πρυμναίου καταστρώματος ἕνα ἄλλον κυβερνήτην (ἐπειδὴ τὸν ἔκρινε ὅτι δὲν ἔδειξε τὸ ἀπαιτούμενον σθένος ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων). Τὸν ἐπηρέασε ἡ σκοτεινὴ νύξ.

Ἑπτὰ ὅλας ὥρας θὰ ἔπρεπε νὰ πλεύσῃ παραπλεύρως τῶν πυρπολικῶν. Ἠσθάνθη ἴσως ὅτι θὰ τοῦ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ὑποστῇ τόσον μακρὰν ἀγωνίαν, διότι ὕψωσε τὸ σῆμα: «*Ἐπιτρέπεται εἰς τὰ πλοῖα ν' ἀπομακρύνωνται διὰ νὰ σώζωνται*». (1)

* *
*

Ὁ ἄνεμος βαθμηδὸν ἀπὸ δυτικο-νοτιοδυτικοῦ μετρίου κατέπεσε εἰς δυτικὸν καὶ ἐξειλίχθη περὶ τὰς πρωϊνὰς ὥρας εἰς σφοδρὸν βορειοδυτικόν. Ἡ κατάστασις τῆς θαλάσσης μετεβλήθη ἀπὸ μετρίου κυματισμοῦ εἰς σάλον. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐξηκολούθησαν συμμορφούμενα πρὸς τὰς κινήσεις τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, προχωροῦντος πρὸς ἀνατολάς. Τὰ ἐχθρικά, ἀπὸ τῆς στιγμῆς τοῦ σήματος τοῦ Ἰμβραήμ, διεσκορπίσθησαν κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις—τὰς ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς νότον—ἀπομακρυνόμενα ὅσον ἠδύναντο. Ἄλλα ἐξ αὐτῶν ἔπλευσαν εἰς Ρόδον, ἀλλὰ εἰς Κάρπαθον, ἄλλα εἰς Σπιναλόγγαν καὶ ἄλλα εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

Ἅμα ἐξημέρωσε τὰ Ἑλληνικὰ ἔπλεον βορείως τῆς Κάσου. Πρὸς ἀνατολάς των ἐφαίνοντο ἀκόμη ἐχθρικά τινα πολεμικά, ἀλλὰ μακράν, εἰς τὸν ὁρίζοντα. Πλησιέστερον ἔπλεον ὀλίγα μεταγωγικὰ καὶ πρὸς ἐκεῖνα ἐτράπησαν.

Ὁ πάρων «Ἀγαμέμνων», μοιραρχικὸν πλοῖον τοῦ Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ, κατέφθασε καὶ ἠνάγκασε ν' ἀνακωχεύσῃ ἕνα Αὐστριακὸν πάρωνα, ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ ὁποίου ἐφαίνοντο πολλοὶ

---

(1) Τοῦτο δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ καθαιρέσῃ μετὰ δύο ἡμέρας εἰς Μαρμαρίσιον ἕνδεκα κυβερνήτας (Βλ. μεταφρ. Jurien de la Graviére σελ. 138 τοῦ συγγράμματος La station du Levant ὑπὸ Κ. Ράδου).

Αἰγύπτιοι στρατιῶται. Τὸν ἐπλησίασε ἔγγύτατα. Ὁ κυβερνήτης τοῦ πάρωνος ἐκλήθη νὰ προσέλθῃ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ «Ἀγαμέμνωνος», ἀλλ' εἰς ἀπάντησιν τῆς διαταγῆς πρὸς αὐτὸν οἱ στρατιῶται ἡτοίμασαν τὰ τουφέκια. Τὰ πυροβόλα τοῦ «Ἀγαμέμνωνος» ἦσαν ἕτοιμα καὶ ὁ Αὐστριακὸς πάρων ἐδέχθη διὰ μιᾶς ἐπὶ τοῦ σκάφους του ὁλόκληρον τὴν συμπυροκρότησιν τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Οἱ Αἰγύπτιοι ἀπήντησαν, ἐφόνευσαν ἕνα ναύτην τοῦ «Ἀγαμέμνωνος» (1) καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ τουφεκίζουν. Ὁ Τσαμαδὸς διέταξε ν' ἀναστρέψῃ τὸ πλοῖον καὶ τοὺς ἐκανονιοβόλησε μὲ συμπυροκρότησιν τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς.

Οἱ Αἰγύπτιοι, ἀπτόητοι, ἐξηκολούθουν νὰ βάλλουν. Συγχρόνως μὲ τὴν δευτέραν συμπυροκρότησιν τοῦ «Ἀγαμέμνωνος» ὁ Αὐστριακὸς πάρων ἐδέχθη καὶ τὴν συμπυροκρότησιν τοῦ Ὑδραϊκοῦ πάρωνος τοῦ Θεοδώρου Γκιώνη, πλησιάσαντος εἰς τὴν θέσιν τῆς συμπλοκῆς. Ὁ Τσαμαδὸς διέταξε ν' ἀναστρέψῃ καὶ πάλιν τὸ πλοῖον του, ἐπλησίασε πολὺ καὶ ἀπέστειλε πρὸς τὸν Αὐστριακὸν πάρωνα τρίτην συμπυροκρότησιν. Οἱ Αἰγύπτιοι τότε ἔπαυσαν τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὁ πάρων ἦτο ἤδη σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατεστραμμένος, αἱ πλευραίτου συντρίμματα, οὔτε ἓν τῶν ἱστίων του ὑφίστατο ἄθικτον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ καιρὸς ἐχειροτέρευσε. Ὁ ἄνεμος μετέπεσε εἰς βορειο-βορειοδυτικὸν (Σκιρωνοβορρᾶν) καταιγίζοντα καὶ τὸ ὕψος τοῦ κύματος ἐγένετο μέγιστον. Ὁ «Ἀγαμέμνων» καὶ τὸ πλοῖον τοῦ Γκιώνη ἀπεμακρύνθησαν, ἐπόδισαν εἰς Κάσον κατόπιν σήματος τοῦ ναυάρχου Μιαούλη. Τοὺς Αἰγυπτίους ἐγκατέλιπον εἰς τὴν τύχην των των, εἰς τὴν ἀγριότητα τῆς τρικυμίας. Ἐπὶ τῶν πλευρῶν τοῦ Αὐστριακοῦ πάρωνος ἀνερριχῶντο τὰ ὁρμητικώτατα ἐξ ὅσων κυμάτων σχηματίζονται ἐν κακοκαιρίᾳ εἰς τὴν Μεσόγειον.

Τὴν αὐτὴν ὥραν ἄλλα μεταγωγικὰ τοῦ Ἰμβραὴμ κατεδιώκοντο. Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εὑρέθησαν πλησίον, ὁμοπλοοῦντες, οἱ πάρωνες τοῦ Ὑδραίου Ζάκα, τοῦ ἀντιναυάρχου Σαχτούρη, τοῦ ναυάρχου τῶν Σπετσῶν, τοῦ Ὑδραίου Παναγιώτα καὶ ἄλλα πλοῖα. Πρὸς τὰ βορειανατολικά αὐτῶν, εἰς τὸ ὕψος τῆς Καρπάθου, ἐφάνησαν 4 μεταγωγικά. Οἱ πάρωνες ἐτράπησαν πρὸς τὸ μέρος των, πλεύσαντες εἰς τὴν ἐγγυτάτην. Ὡς ἐκ τοῦ μεγάλου ὕψους τοῦ κύματος

---

(1) Τὸν Δημήτριον Μπουζετσάρην. Ὁ Τσαμαδὸς ἐμερίμνησε νὰ τὸν ἐνταφιάσῃ εἰς Κάσσον.

καὶ τοῦ καταιγίζοντος ἀνέμου ἡ πλαγιοδρομία ἦτο πολὺ ἐπίπονος, ἀλλ' ἐπέμειν τν οἱ κυβερνῆται των καὶ ἐπέτυχον μετὰ πολὺν χρόνον νὰ πλησιάσουν. Ὁ πάρων τοῦ Ζάκα μετ' ἄλλου Σπετσιωτικοῦ ἐχείρισαν ὥστε νὰ εὑρεθοῦν ἑκατέρωθεν ἑνὸς μυοδρόμωνος (1) πλήρους στρατοῦ. Ἀντέστη καὶ αὐτὸς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ τὸν καταδιώξουν ἐπὶ μίαν ὥραν καὶ τὸν κανονιοβολήσουν. Ἐν τέλει οἱ ἐπιβαίνοντες Αἰγύπτιοι ἐπέτρεψαν εἰς τὸν κυβερνήτην του νὰ παραδοθῇ εἰς τὸν Ζάκαν, διατάξαντα νὰ ποοίσῃ καὶ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς Κάσον. Ὁ μυοδρόμων ἔφερε 180 Αἰγυπτίους στρατιώτας. Οἱ λοιποὶ Ἕλληνικοὶ πόρωνες ἐπροχώρησαν ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὰ ἄλλα τέσσαρα μεταγωγικὰ τοῦ Ἰμβραήμ.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ὁ καταιγίζων Βορρᾶς ἐγένετο ἀνυπόφορος. Μόνον τὸ πλοῖον τοῦ ἀντιναυάρχου Σαχτούρη «Ἀθηνᾶ» ἐπέμεινε καὶ μετὰ μακρὰν πάλην πρὸς τὰ κύματα τὰ κατέφθασε.

---

(1) Μπάρκο.

Καθήρεσε τὴν τετράκωπον λέμβον της, (1) τὴν ἀπέστειλε πρὸς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν—ἕνα πάρωνα—,καί, χωρὶς ν' ἀναμείνῃ τὴν ἐπιστροφήν της, ἐπροχώρησε πρὸς τὸ ἀμέσως πλησιέστερον τοῦ πρώτου. Τοῦτο ἦτο φορτηγὸς δρόμων, εἶχε ὑψωμένην σημαίαν Αὐστριακὴν καὶ ἠκολούθει ἕνα πάρωνα πολεμικὸν ἄνευ σημαίας. Ἡ «Ἀθηνᾶ»ἐκάλεσε τὸν δρόμωνα νὰ σταματήσῃ μὲ βολὴν ἔνσφαιρον μὴ διευθυνομένην πρὸ τὸ σκάφος. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν συνεμορφώθη εἰς τὴν διαταγὴν τὸν ἐξηνάγκασε νὰ ἀνακωχεύσῃ μὲ δευτέραν βολὴν ἐσκοπευμένην. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸν ἐπλησίασε καὶ διὰ ζώσης ἤρχισε συνεννόησιν. Ὁ Αὐστριακὸς κυβερνήτης ἐφώναξε ὅτι μὲ τοιοῦτον καιρὸν ἠδυνάτει νὰ καθαιρέσῃ λέμβον, ἀλλ' ὁ Σαχτούρης εἰς ἀπάντησιν διέταξε νὰ καθαιρεθῇ ὁ κέλης του καὶ τὸν ἀπέστειλε μὲ πλήρωμα 6 ἀνδρῶν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν νηοψίαν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου τούτου χειρισμοῦ ἐθεάθη ἐρχόμενος πρὸς τὴν «Ἀθηνᾶν», οὐριοδρομῶν, ὁ ἄνευ σημαίας πολεμικὸς πάρων, προφανῶς μὲ ἐπιθετικοὺς σκοπούς. Ὁ Σαχτούρης τὸν ἀφῆκε νὰ πλησιάσῃ καί, ἅμα ἐβεβαιώθη ὅτι ἦτο ἐχθρικὸν σκάφος, (2) ἐχείρισε μετὰ ἐπιδεξιότητος, εὑρέθη προσηνέμως του καὶ τὸν ἐκανονιοβόλησε ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Τρία βλήματα τὸν διεπέρασαν. Ὁ πάρων ἀπήντησε μόνον μὲ δύο βολάς, ἄνευ ἀποτελέσματος, καὶ οὐριοδρόμησε φεύγων πρὸς νότον. Ὁ Σαχτούρης τὸν ἐκανονιοβόλησε μὲ δύο ἀκόμη βολάς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ πάρων ἀπήντησε μὲ μίαν ἀπὸ τῆς πρύμνης του. Εὑρίσκετο ἤδη μακράν, πλέων πρὸς τὴν Κάσον, μὲ τὸν ἄνεμον ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς κωρώνης.

Τὰ πελώρια καὶ ὁρμητικώτατα κύματα ἐξεσφενδόνιζον μὲ τὰς προνεύσεις τὰς πρώρας τῶν πλοίων πρὸς τὰ ἄνω ὅπως ὁ καμπανίτης τοὺς φελλοὺς τῶν φιαλῶν του. Ἡ «Ἀθηνᾶ ἐπλησίαζε πολὺ τὸν δρόμωνα κατὰ τὴν ἐπιστροφήν της ἐκ τῆς διώξεως τοῦ ἐχθρικοῦ πάρωνος, ὁπόταν, ἀποτόμως, κῦμα παμμέγεθες τῆς ἀνύψωσε τὴν πρῶραν καθ' ἣν στιγμὴν σφοδροτάτη ριπὴ τοῦ ἀνέμου τὴν ὤθησε πρὸς τὰ πλάγια. Ἐρρίφθη πρὸς τὸ πρυμναῖον μέρος τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ δρόμωνος. Ὁλόκληρος ὁ πρό-

---

(1) Ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἀξιωματικοῦ Γεωργίου Μάη.

(2) Ἦτο ἀπαραίτητον νὰ βεβαιωθῇ ἂν θὰ ἐπρόκειτο περὶ πάρωνος Αὐστριακοῦ, ὁπότε θὰ ἐδημιουργεῖτο ζήτημα—ἐκ τῆς ἐχθρευομένης τοὺς Ἕλληνας κυβερνήσεως τῆς Αὐστρίας.

ΠΥΡΠΟΛΗΤΗΣ Κ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ (1)

(1) Καπετὰν Κωνσταντῆς Νικόδημος, Ψαριανός.—Εἶνε ὁ ἱδρυτὴς τοῦ Ταμείου τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου καὶ συγγραφεὺς τοῦ Ὑπομνήματος τῆς Νήσου τῶν Ψαρῶν ὑποναύαρχος Κ. Νικόδημος.

βολος ἱστὸς αὐτῆς ὑπερέβη τὸ περιτόναιον τοῦ πλοίου τούτου, ἐπροχώρησε καὶ ἔσχισε τὸ κάτω μέγα ἱστίον τοῦ ἐπιδρόμου του(1).

Μὲ τὸ δεύτερον κῦμα ὁ Σαχτούρης οὐριοδρόμησε, ὁ Αὐστριακὸς ὤρθωσε τὸ πλοῖον του πρὸς τὸν ἄνεμον καὶ ἀπεχωρίσθησαν.

Ὁ πάρων,—Μελιταίου ἰδιοκτήτου,—ἦτο Ἀγγλικός, ἔφερε 58 στρατιώτας καὶ 28 ἵππους· ὁ Αὐστριακὸς δρόμων 228 στρατιώτας, 32 ἱπποκόμους καὶ 27 ἵππους.

Μετὰ δύο ὡρῶν μεγάλην προσπάθειαν, περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου,—κατορθώθη ἡ πρόχειρος ἐπισκευὴ τοῦ προβόλου τῆς«Ἀθηνᾶς». Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ δύο μεταγωγικὰ ἀνεκώχευσαν πλησίον της καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸν Σαχτούρην τὰ ὅπλα τῶν ἐπιβαινόντων τοῦ Ἀγγλικοῦ πάρωνος Αἰγυπτίων στρατιωτῶν. Διὰ τὰ ὅπλα τῶν ἐπιβαινόντων τοῦ δρόμωνος δὲν ἐδόθη καιρός. Οὔτε κατέστη δυνατὸν νὰ σταλῇ φρουρά. Ἡ τρικυμία ἐξηκολούθει. Ἡ «Ἀθηνᾶ» ἔπλευσε εἰς τὴν ἐγγυτάτην κατὰ τὴν νύκτα, ἀκολουθουμένη ὑπὸ τῶν αἰχμαλωτισθέντων μεταγωγικῶν. Τὴν ἑπομένην πρωΐαν, τῆς 3ης Νοεμβρίου, τὰ πλοῖα ἦσαν προσηνέμως τῆς Καρπάθου, ὅταν ἐφάνη εἰς τὸν ὁρίζοντα ὁ πάρων τοῦ Παναγιώτα. Ὁ Σαχτούρης ἔδωκε τὰ ρυμούλκια εἰς τὸν δρόμωνα καὶ ἐσήμανε εἰς τὸν Παναγιώταν νὰ πλησιάσῃ καὶ ρυμουλκήσῃ τὸν πάρωνα. Συγχρόνως ἐπέβη τοῦ δρόμωνος φρουρὰ ἐκ 14 ναυτῶν καὶ 2 ἀξιωματικῶν τῆς «Ἀθηνᾶς». Κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς Ὕδραν αἱ περιπέτειαι ἐξηκολούθησαν. Τὴν 4ην Νοεμβρίου ὁ ἄνεμος μετέπεσε εἰς ἰσχυρὸν νοτιοδυτικόν, ἐξ οὗ ἠναγκάσθησαν τὰ ρυμουλκοῦντα νὰ λύσουν τὰ ρυμούλκια, νὰ παραμείνουν ἐν ἀντιμονῇ καὶ τὴν ἑπομένην πρωΐαν νὰ ποδίσουν εἰς Πάρον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐγένετο μεταβολὴ τοῦ καιροῦ ἀπὸ νοτιοδυτικοῦ εἰς χιονοθυελλαν, μὲ ἄνεμον βορειο—βορειοανατολικὸν καταιγίζοντα. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα κατεβίβασαν τὰ ἐπιστήλια, ἔλαβον πάντα τ' ἀπαιτούμενα ἄλλα μέτρα πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἀγκυροβολίας των καὶ δὲν ὑπέστησαν βλάβην, οὔτε ἐσύρθησαν. Ὁ Αὐστριακὸς δρόμων ἦτο ἠγκυροβοληµένος μᾶλλον πρὸς τὰ ἔξω. Τὴν 7ην ἑσπερινὴν ἀπεκόπη τὸ σχοινίον τῆς ἀγκύρας του, ἐσύρθη καὶ ἔπαυσε νὰ ἦναι ὁρατός. Ηὔξησε ἀκόμη

(1) Ἐθραύσθησαν τὰ δοράτια τοῦ προβόλου της, ὁ ἀγκυροβολεὺς καὶ ὑπέστη βλάβην αὐτὸς ὁ πρόβολος ἱστός. Τοῦ δρόμωνος ἐθραύσθησαν αἱ ἐπωτίδες τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς πρὸς πρύμναν, συνετρίβη μία λέμβος, ἐσχίσθη τὸ μέγα ἱστίον τοῦ ἱστοῦ τοῦ ἐπιδρόμου.

ὁ ἄνεμος εἰς βαθμὸν μὴ ἐπιτρέποντα εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ τὸν παρακολουθήσουν καὶ διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν ἑπομένην ἡμέραν, 6ην Νοεμβρίου. Μετὰ μίαν ἡμέραν ὁ ἄνεμος ἐμετριάσθη καὶ ἀμέσως ὁ Σαχτούρης ἀνέσπασε τὴν ἄγκυραν Ἔπλευσε πρὸς δυσμάς, εἰς ἀναζήτησιν τοῦ μεταγωγικοῦ, τὸ συνήντησε εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Μαλέα καὶ τὸ ὡδήγησε εἰς Ὕδραν.

Περὶ τὴν 2αν ὥραν μ.μ. τῆς 2ας Νοεμβρίου ἠγκυροβόλησαν εἰς Κάσον 17 Ἑλληνικὰ πολεμικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη, καὶ τρία ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων μεταγωγικῶν τοῦ Ἰμβραήμ.

Τὴν ἑπομένην πρωΐαν, τῆς 3ης Νοεμβρίου, πληρεξούσιοι τῶν κατοίκων τῆς Κάσου ἐπιβαίνοντες τριῶν λέμβων των ἐπλησίασαν τὸ ἀγκυροβόλιον τοῦ στόλου. Οἱ πληρεξούσιοι ἐζήτησαν παρὰ τοῦ ναυάρχου μέσον μεταφορᾶς τῶν κατοίκων εἰς Πελοπόννησον, διὰ τὸν φόβον τοῦ Ἰμβραήμ. Ὁ ναύαρχος ἐκάλεσε εἰς συμβούλιον τοὺς κυβερνήτας καὶ ἀπεφασίσθη νὰ τοὺς διατεθῇ τὸ αἰχμαλωτισθὲν πλοῖον ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου Ζάκα καὶ νὰ διανεμηθοῦν εἰς ἄλλα σκάφη οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτοῦ 180 Αἰγύπτιοι στρατιῶται.

*
* *

Πάντα τὰ πλοῖα ἐπέστρεψαν βαθμηδὸν εἰς τοὺς οἰκείους λιμένας, ἐλλείψει μέσων διατηρήσεως αὐτῶν εἰς ἐνέργειαν. Μετὰ δύο περίπου ἑβδομάδας, τὴν 23ην Νοεμβρίου, ὁ Ἰμβραήμ, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐξῆλθε τοῦ λιμένος τῆς Ρόδου μετὰ τοῦ στόλου καὶ τῶν μεταγωγικῶν του καὶ δὲν συνήντησε τὸν Ἑλληνικὸν στόλον. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ χειμῶνος, καὶ Μαρτίου τοῦ 1825, ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ πᾶν ὅτι ἠθέλησε.

Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἐν τῷ μεταξὺ παρέμενε εἰς τὰς βάσεις του, ἐκτὸς ὀκτὼ πλοίων, Σπετσιωτικῶν, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ι. Κούτση, ἀποσταλέντων εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν εἰς ἐνίσχυσιν τῆς πολιορκίας τοῦ ὁμωνύμου φρουρίου. Οἱ πολιορκούμενοι Τοῦρκοι ἐπείνων καὶ ἀπέκλινον εἰς τὸ νὰ παραδοθοῦν διὰ συνθήκης, ἀπῄτουν μόνον τὴν παρουσίαν τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως, πεπεισμένοι ὅτι αὐτὸς μόνος εἶχε καὶ τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἰσχὺν νὰ ἐπιβάλῃ τὴν τήρησιν τῶν ὅρων τῆς συνθήκης. (1)

(1) **Οἱ πολιορκούμενοι Τοῦρκοι ἐθεώρουν τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως ὡς βασιλέα.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Πολιορκία τοῦ Νεοκάστρου ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ.—Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος.—Ὁ «Ἄρης» ἐν Ναβαρίνῳ.—Ἀναστάσιος Τσαμαδός.—Ἡ ἐν Κρεμμύδι μάχη.—Ἀπόβασις τῶν Αἰγυπτίων εἰς Σφακτηρίαν.—Ἔξοδος τοῦ «Ἄρεως.—Παλαιόκαστρον.

Ὁ λιμὴν τῆς Πύλου (Ναβαρῖνον), εἶνε ὁ εὐρυχωρότατος τῆς Πελοποννήσου. Ἔχει σχῆμα μεγάλου ἡμικυκλίου καὶ προφυλάσσεται τελείως ἀπὸ τοῦ κυματισμοῦ τοῦ Ἰονίου πελάγους καὶ τῶν δυτικῶν ἀνέμων ὑπὸ τῆς στενῆς καὶ μακρᾶς νήσου Σφακτηρίας, ὁλικοῦ μήκους 2 1)2 περίπου μιλλίων, ἐκτεινομένης ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Ἐκ τῶν δύο στομίων τοῦ Ναβαρίνου τὸ βόρειον—(τὴν Συκιᾶν, 150 περίπου μέτρων πλάτους)—κατέστησαν οἱ Τοῦρκοι ἀχρησιμοποίητον ἀπὸ τοῦ ἔτους 1571, ἀμέσως μετὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου. (1) Τὸ νότιον στόμιον εἶναι εὐρὺ (1300 μέτρων χρησιμοποιησίμου ἀνοίγματος διὰ τὰ μικρὰ πλοῖα καὶ 300 μέτρων διὰ τὰ μεγάλα) καὶ ὁρίζεται ὑπὸ τῆς μικρᾶς νησίδος *Πύλου*—εὑρισκομένης 1)4 μιλλίου νοτίως τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς Σφακτηρίας—καὶ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ Ναβαρίνου ὅπου ὀρθοῦται τὸ φρούριον *Νεόκαστρον* εἰς ὕψος 61 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν (εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ 475 μέτρων ὕψους ὄρους ὁ Ἅγιος Νικόλαος).

---

(1) Τὸ τμῆμα τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Σικελὸν ἐξωμότην Οὐλοὺτς Ἀλῆν διέφυγε τὴν καταστροφὴν κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου. Κατὰ τὴν φυγήν του πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἐστάθμευσε προσωρινῶς εἰς τὸν λιμένα τῆς Πύλου καὶ διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ πλοῖα του ὁ Οὐλοὺτς Ἀλῆς ἐβύθισε εἰς τὸ στενώτατον μέρος τοῦ βορείου στομίου πλοῖα τινὰ παλαιὰ πεπληρωμένα λίθων καὶ πολλοὺς ἄλλους μεγάλους ὄγκους λιθίνους. Τὸ βάθος περιωρίσθη ἀπὸ 3,6μ.—7μ., 6 εἰς ἥμισυ μόνον μέτρον περίπου.

Τὸ φρούριον Νεόκαστρον ἦτο καὶ τότε ἐξωπλισμένον καὶ εἰς θέσιν ν' ἀμύνηται εἰς βίαιον εἴσπλουν ἐχθρικοῦ στόλου διὰ τοῦ νοτίου στομίου τοῦ Ναβαρίνου.

Τὸ Νεόκαστρον ἦτο ὀχυρὸν καὶ κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ἀλλ' οἱ Βενετοὶ τὸ διεμόρφωσαν, κατὰ τὸν 17ον, ὡς ἔχει περίπου σήμερον. Οἱ Τοῦρκοι ἐπιμόνως ἠγωνίσθησαν νὰ τὸ ἀνακτήσουν, τὸ ἐπολιόρκησαν ἐπανειλημμένως, τὸ ἐκυρίευσαν, τὸ ἀπώλεσαν πάλιν. Τὸ κατεῖχον οὐχ' ἧττον ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὅταν, μικρὸν μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως—κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1821—,τὸ ἐπολιόρκησαν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἐφ' ὅσον εἶχε τὴν διὰ θαλάσσης ἐπικοινωνίαν ἀντέσχε. Ἀπὸ θαλάσσης τὸ ἀπέκλεισαν τρεῖς μῆνας βραδύτερον. Τότε οἱ Τοῦρκοι τῆς Μεθώνης ἀπεπειράθησαν κατ' ἐπανάληψιν νὰ διαρρήξουν τὴν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς πολιορκίαν καὶ συνῆψαν αἱματηρὰς μάχας,—ἀλλ' ἀπέτυχον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπηλπίσθησαν καὶ παρεδόθησαν διὰ συνθήκης (1).

Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ ἑπομένου ἔτους 1822 ἐξῆλθε τῶν στενῶν τῶν Δαρδανελλίων εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ Τουρκικὸς στόλος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ καπετὰν πασᾶ Χασάν, ἵνα ἐφοδιάσῃ τὰ ἀντέχοντα ἀκόμη εἰς τὰς πολιορκίας τῶν Ἑλλήνων διάφορα φρούρια. Τῶν Τουρκικῶν πλοίων ἐπέβαινε πολὺ πλῆθος Γενιτσάρων, προωρισμένων νὰ ἐνισχύσουν τὴν φρουρὰν τῶν Πατρῶν. Ὁ πασᾶς ἠγκυροβόλησε τὸν στόλον ἀρχικῶς εἰς Κορώνην, μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ χρησιμοποιήσῃ τοὺς Γενιτσάρους πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ Νεοκάστρου. Ὁ κίνδυνος ἦτο ἄμεσος. Ἐντὸς τοῦ φρουρίου μόνον 60 ἄνδρες μάχιμοι ὑπῆρχον, οὐδεὶς δ' ἐξ αὐτῶν ἦτο εἰς θέσιν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ πυροβολικόν του. Ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἀπεβιβάσθησαν 50 Φιλέλληνες εἰς Πύλον, Γερμανοί, Γάλλοι καὶ Πολωνοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατηγοῦ τοῦ ἱππικοῦ κόμητος Νόρμαν (2)

Οἱ Ἕλληνες ἐνεψυχώθησαν ἐκ τῆς παρουσίας τῶν ξένων πολεμι-

---

(1) Παρεδόθησαν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐπιβιβασθοῦν πλοίων Σπετσιωτικῶν καὶ μεταφερθοῦν εἰς Ἰωνίαν. Ἀλλ' οἱ πολιορκηταὶ ἠθέτησαν τὴν συνθήκην, τοὺς κατέσφαξαν ἅπαντας καὶ πρὸ πάντων τοῦτο ἐγένετο ἐκ τῆς ἀσβέστου δίψης τῆς ἐκδικήσεως καὶ τοῦ πλήθους τῶν συναθροισθέντων ἀτάκτων ἔξω τοῦ φρουρίου μὲ τὴν ἐλπίδα τῶν λαφύρων.

(2) Νόρμαν, κόμης, Γερμανὸς ἐκ Βυρτεμβέργης. Ἱκανώτατος ἀξιωματικός. Εἶχε συμμετάσχει εἰς τοὺς Ναπολεοντείους πολέμους κατὰ τὸ 1813, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ναπολέοντος. Οἱ φιλελεύθεροι Γερμανοὶ τὸν ἐμίσουν διότι εὑρέθη ἀντιμέτωπος αὐτῶν.

Ἐτραυματίσθη βαρέως εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα καὶ ἀπέθανε εἰς Μεσολόγγιον. Πρὸς τιμήν του ἐδόθη ἡ ὀνομασία **προμαχὼν Νόρμαν** εἰς ἓν τῶν πυροβολείων τοῦ Μεσολογγίου.

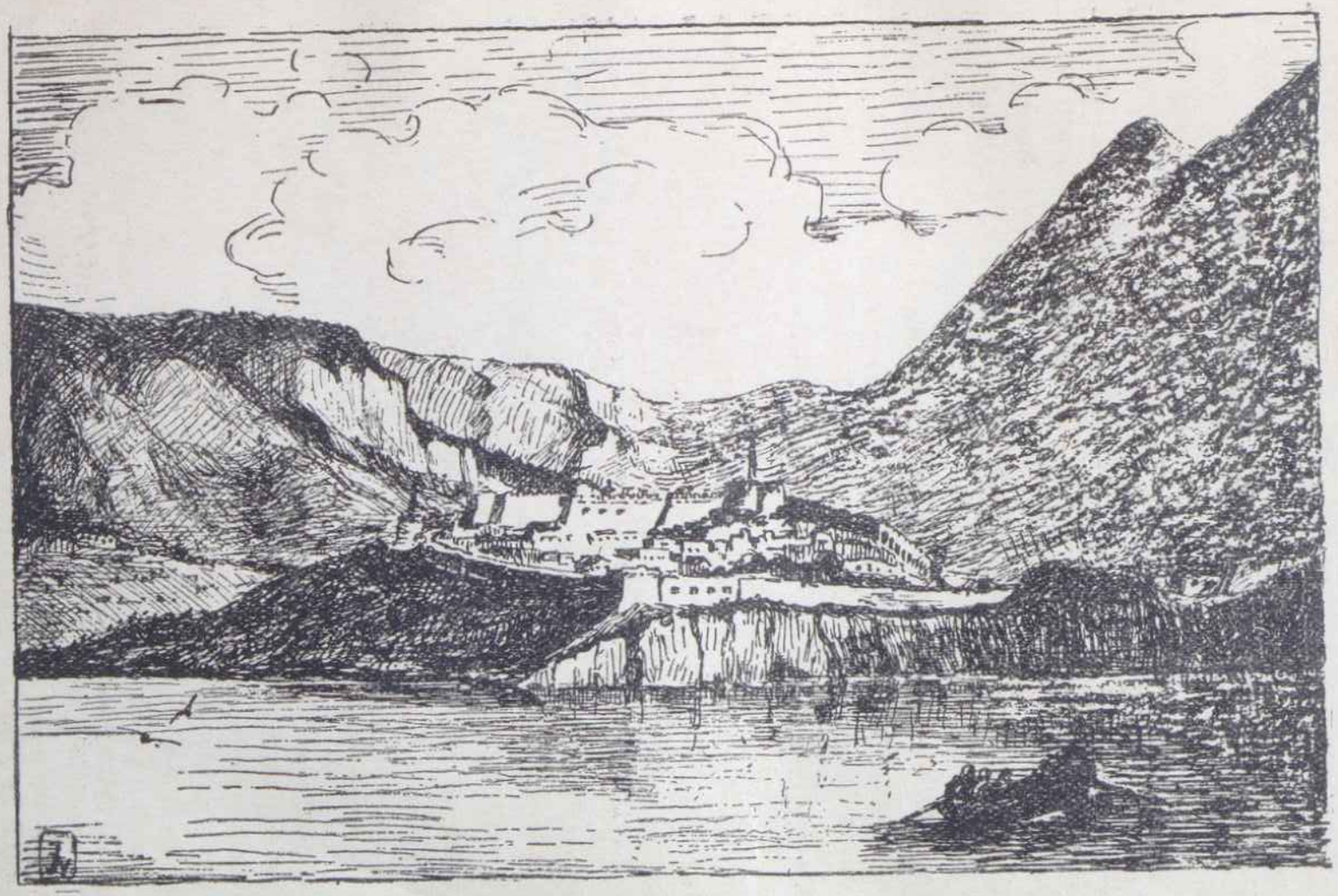

Τὸ Νεόκαστρον ὁρώμενον ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ λιμένος τοῦ Ναβαρίνου (πρὸς νότον)

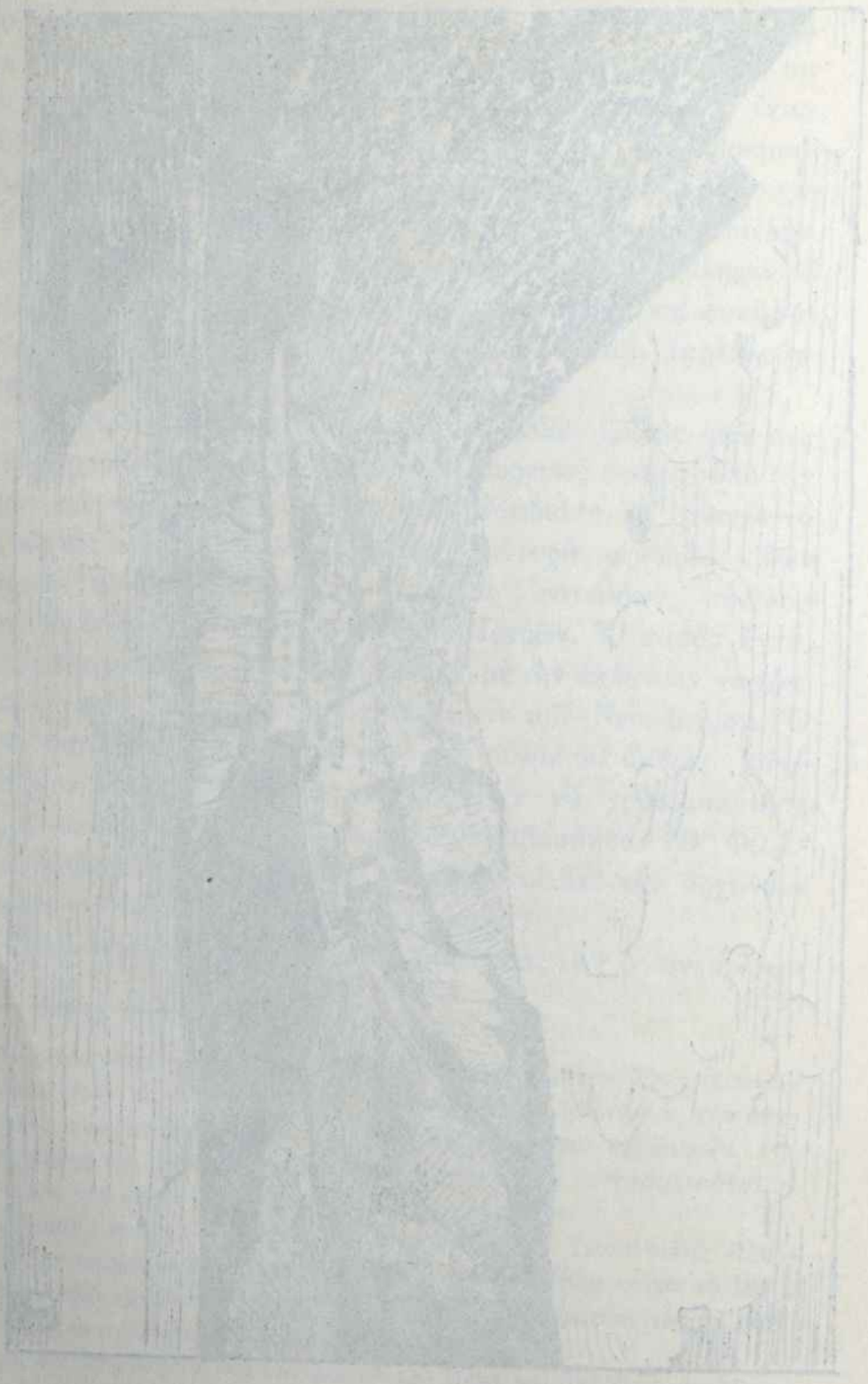

Τμῆμα τοῦ ὑπ' ἀριθ. 211 Χάρτου τοῦ Ἀγκλικοῦ Ναυαρχείου.

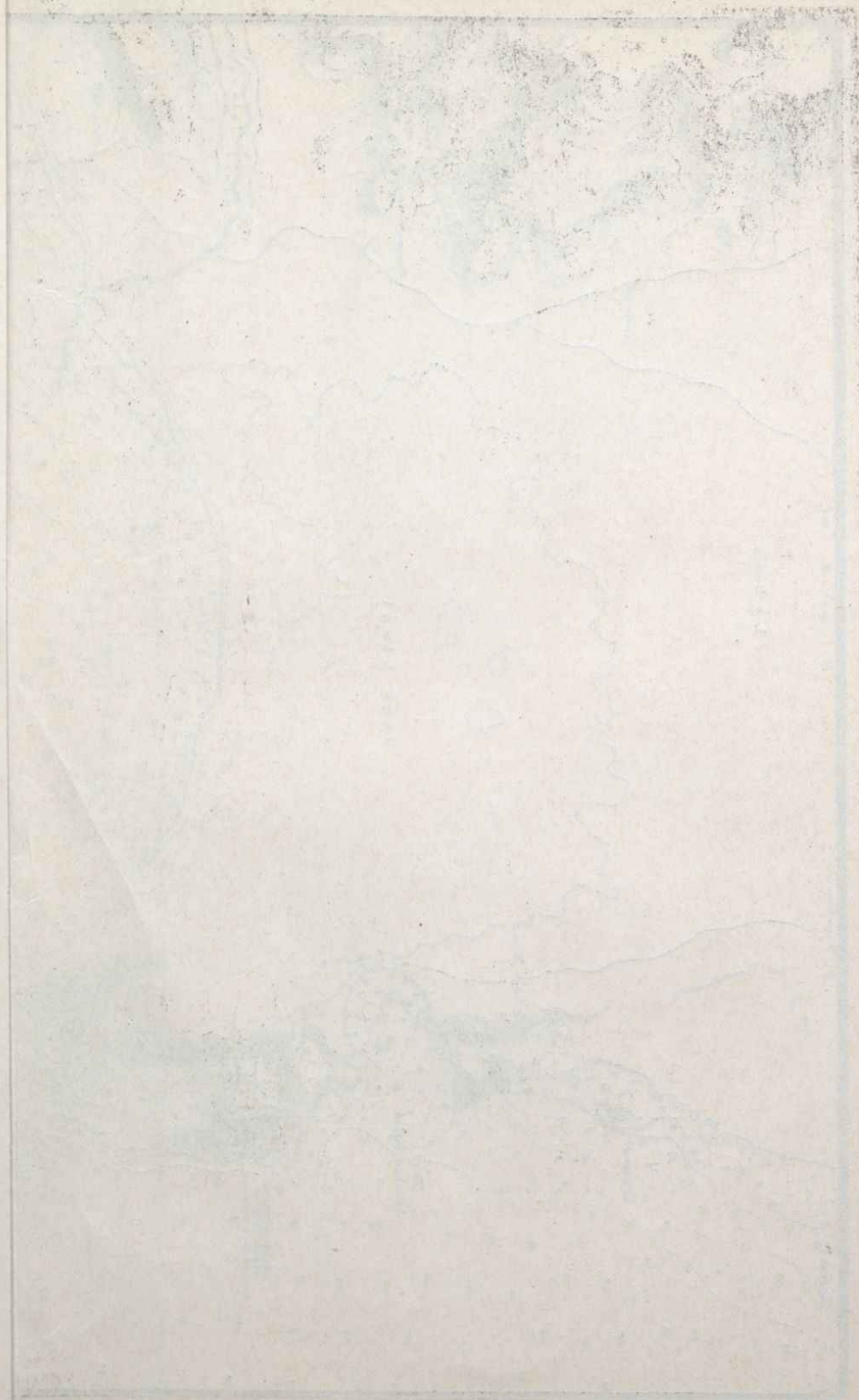

κῶν ἀνδρῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ πυροβολικοῦ, πρὸ πάντων ἠλεκτρίσθησαν ἐκ τῆς ἐπιβλητικῆς παραστάσεως καὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ στρατηγοῦ Νόρμαν, σπεύσαντος ἀμέσως εἰς τὸν κίνδυνον. Τὸ φρούριον ἦτο ὡπλισμένον μὲ 40 πυροβόλα καὶ ἐφωδιασμένον. Ὁ Νόρμαν τὸ ἐτακτοποίησε, ὥρισε διοικητὰς τῶν τομ ων ἐκ τῶν Φιλελλήνων, ἐνήργησε τὴν ἐπισκευὴν τῶν κανονιοστασίων καὶ ὠργάνωσε τελείως τὰ τῆς ἀμύνης. Ἦτο καιρός. Τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἔλευσιν τῶν Φιλελλήνων ἐξετέλεσε ὁ καπετὰν πασᾶς τὴν πρώτην ὁρμητικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Νεοκάστρου ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἀπεκρούσθη καὶ ἐπανέλαβε ἐκ δευτέρου τὴν προσβολὴν μετὰ μεγαλυτέρας ὁρμῆς. Ὑπέστη τότε σοβαρωτάτας ἀπωλείας. Εἶδε τὸ ἀνωφελὲς τῶν προσπαθειῶν του καὶ κατέληξε εἰς τὴν ἀπόφασιν ν' ἀποπλεύσῃ ἄπρακτος. Εἰς τὴν τάφρον τοῦ φρουρίου ἐγκατέλειψε ἄταφα τὰ σώματα πολλῶν πεσόντων Γενιτσάρων.

Ὅταν ἐξέλιπε ὁ κίνδυνος οἱ Φιλέλληνες ἀπῆλθον εἰς Κόρινθον(1). Τὴν ὑπερβολικὴν εὔνοιαν τῆς τύχης, τὴν σωτήριον παρουσίαν αὐτῶν εἰς τὸ Νεόκαστρον ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεῶν, οὐδεὶς ἐστάθμισε κατ' ἀξίαν ὥστε νὰ ἐνεργήσῃ διὰ νὰ ληφθῇ μέριμνα ἐνισχύσεως τῆς φρουρᾶς του, τοποθετήσεως προσωπικοῦ μονίμου, εἰδικοῦ καὶ θεραπείας τῶν πολλῶν ἀναγκῶν. Μόνος ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης φαίνεται προσέξας, κατὰ τὸ 1824. Ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν αὐτὸς ἐπρότεινε εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ ἐγκαταστήσῃ τοὺς Ψαριανοὺς εἰς τὸ Νεόκαστρον, οὐδεμία ὅμως προσοχὴ τοῦ ἐδόθη, ἐθεωρεῖτο ἄλλως τε τότε καὶ αὐτὸς ὕποπτος. Οὐχ' ἧττον δὲν ἔπαυσε νὰ παρατηρῇ πρὸς τὸ φρούριον. Εὐθὺς ὡς ὁ Ἰμβραὴμ ἀπεβίβασε τὸν στρατὸν του εἰς Μεθώνην ὁ Πετρόμπεης ἀπέστειλε αὐτεπαγγέλτως ὅσους ἄνδρας ἠδυνήθη καὶ μετ' αὐτῶν τοὺς δύο υἱούς του Γεώργιον καὶ Ἰωάννην καὶ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην Μαυρομιχάλην. Μὲ ὅλην τὴν ἐνίσχυσιν ἡ ὁλικὴ δύναμις ἀνῆλθε μόλις εἰς 500 ἄνδρας. Τὸ φρούριον ἐστερεῖτο πυρομαχικῶν, τροφίμων, εἰδικοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ.

---

(1) Ὁ Νόρμαν, ἀμέσως κατόπιν, μετέβη μετὰ τῶν Φιλελλήνων εἰς Κόρινθον εἰς συνάντησιν τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως, πρὸς ὃν ἦτο συστημένος. Ἅπαντα τὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως ἀσμένως τὸν ὑπεδέχθησαν, ὄχι μόνον ὡς ἐπίσημον στρατιωτικὸν τῆς Εὐρώπης, προσφερόμενον νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα μετὰ τοσούτων Φιλελλήνων εἰς τὰς δεινὰς ἐκείνας περιστάσεις, ἀλλὰ καὶ διότι τόσον ἐνδόξως ὑπερήσπισε τὸ φρούριον τῆς Πύλου εὐθὺς ὡς ἐπάτησε τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος.

Ἥμισυ μίλλιον βορειότερον τοῦ βορείου ἄκρου τοῦ λιμένος τοῦ Ναβαρίνου, ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου, κεῖνται ἐπὶ λόφου κωνικοῦ τὰ ἐρείπια τοῦ *Παλαιοῦ Ναβαρίνου*, τῆς ἀρχαίας Πύλου, ἐρείπια φρουρίου ὑψηλοῦ, ὀρθουμένου εἰς ὕψος 137 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν. Πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ὑπάρχουν ἀπόκρημνοι βράχοι. Ἐπὶ τοῦ πρὸς βορρᾶν κρημνοῦ ὑπάρχει σπήλαιον, τὸ καλούμενον *σπήλαιον τοῦ Νέστορος*. Εἰς τοὺς πόδας τοῦ φρουρίου, ἐπίσης πρὸς βορρᾶν, εἶναι μικρὰ κυκλικὴ ἀγκάλη, (1) σχηματίζουσα ὁρμίσκον κατάλληλον δι' ἁλιευτικὰ πλοιάρια, ἀποχωριζόμενον τοῦ μεγάλου ἕλους τῆς Γιάλοβας ὑπὸ στενοτάτης ἀμμώδους γλώσσης τῆς ξηρᾶς.

Τὸ ἕλος τοῦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦτο ἡ θέσις τῆς πόλεως τῆς ἀρχαίας Πύλου καὶ τῶν ἀγρῶν της. Ἀνατολικῶς τοῦ ἕλους ἐκβάλλουν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου δύο ρύακες, πηγάζοντες ἀπὸ τῶν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παλαιοκάστρου ὀρέων καὶ ὁ πλησιέστερος αὐτῶν εἶνε ἡ Γιάλοβα.

Τὸ Παλαιόκαστρον κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἰμβραὴμ ἦτό ἔρημον.

Πρὸς νότον τῆς νησίδος Πύλου, εἰς τοὺς πόδας τοῦ ὄρους *Ἅγιος Νικόλαος*, ἐξέχει μικρὰ ἄκρα. Ἐγγύτατα αὐτῆς ὑπάρχουν σκόπελοι καὶ 3 1)2 μίλλια νοτιότερον τρεῖς νησῖδες ἡ *Καληώρα*, ἡ *Ἀνώνυμος* καὶ ἡ *Νησιοπούλα* (18 μέτρων ὕψους). Ἡ πόλις τῆς Μεθώνης κεῖται ἓν μίλλιον νοτιώτερον τούτων. Ἡ ἀπὸ τῶν ποδῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Μεθώνην ἀκτὴ εἶνε βραχώδης, ἀπόκρημνος καὶ τὰ μεγάλου ὕψους κύματα ἐκ τῶν ἰσχυρῶν δυτικῶν ἀνέμων θραύονται ἐπὶ τῶν σκοπέλων καὶ τῶν νησίδων. Ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Ἁγίου Νικολάου, πρὸς νότον, κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς Μεθώνης, τὸ ὕψος τῶν λόφων βαίνει βαθμηδὸν ἐλαττούμενον.

Τὸ φρούριον τῆς Μεθώνης εἶνε μέγα ὀχυρὸν Βενετικόν, ἐκτισμένον ἐπὶ ἄκρας τῆς ξηρᾶς προεχούσης 450 μέτρα πρὸς νότον. Τὸ νότιον μέρος αὐτοῦ συνδέεται μὲ βραχώδη νησῖδα 16 μέτρων ὕψους, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὀρθοῦται στρογγύλος πύργος, καὶ τὸ νότιον ἄκρον τῆς νησῖδος σχηματίζει τὴν ἄκραν τὴν καλουμένην Σουκουλῆ. Πέριξ τῆς νησῖδος καὶ πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ φρουρίου ὁ βυθὸς εἶνε βραχώδης. Τὸν ἀρχαῖον λιμένα ἐσχημάτιζε κυματοθραύστης μὲ κρηπίδωμα, παράλληλος τοῦ τείχους τοῦ

(1) Βοϊδοκοιλιά.

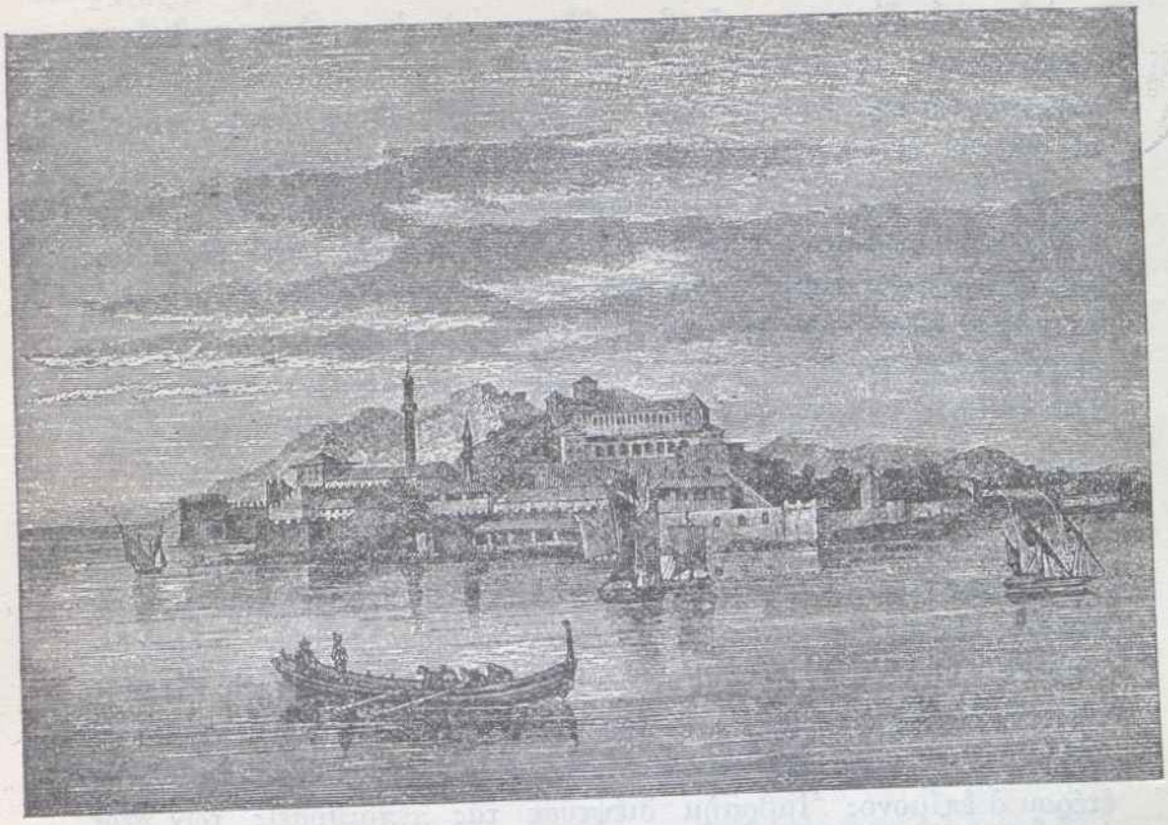

Ἡ Μεθώνη.
(Παλαιὰ εἰκών)

φρουρίου. Σήμερον εἶνε πεπληρωμένος λίθων καὶ ἄμμου καὶ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ κυματοθραύστου εἶνε ἐν χρῷ τῆς θαλάσσης.

Ἡ ἀκτή, ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῆς Μεθώνης πρὸς τὰ νοτιανατολικά, εἶνε ἀμμώδης αἰγιαλὸς καὶ σχηματίζει ἡμικυκλικὸν ὅρμον περατούμενον εἰς κρημνοὺς ἀποτόμους, λευκοχρόους καὶ ἀπὸ τοῦ ἄκρου αὐτῶν ἄρχονται ὕφαλοι ἐκτεινόμενοι μέχρι 350 μέτρων πρὸς τὸ πέλαγος. Ἀκριβῶς ἐκεῖ κεῖται ἡ νησὶς Μπερνάρντι, 13 μέτρων ὕψους, καὶ ἐκεῖ εἶναι τὸ πρὸς ἀνατολὰς ὅριον τοῦ ἀγκυροβολίου τοῦ ὅρμου. Ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ φρουρίου εἰς τὴν Μπερνάρντι εἶναι 1200 μέτρων. Καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ὅρμου Μεθώνης μέχρι ἀποστάσεως τινος πρὸς τὸ πέλαγος τὰ βάθη εἶνε μικρά, ὁ βυθὸς ἀμμώδης. Τὰ πλοῖα ἀγκυροβολοῦν συνήθως πρὸς ἀνατολὰς τοῦ στρογγύλου πύργου τοῦ φρουρίου, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὅρμου, εἰς βάθος 13 μέτρων.

Τὸ ἀγκυροβόλιον τοῦτο χρησιμοποιοῦν σήμερον οἱ ναυτιλλόμενοι μόνον ὡς πρόσκαιρον καταφύγιον κατὰ τὰς μεγάλας τρικυ-

κυμίας τὰς ἐκ τῶν βορειοδυτικῶν ἀνέμων. Ἀπὸ δυσμῶν τὰ προφυλάσσει ἡ ἄλυσσος τοῦ βραχώδους καὶ ἀνωμάλου πυθμένος. Ἀλλὰ κατὰ τὰς περιπτώσεις τῶν ἰσχυρῶν νοτιοδυτικῶν ἀνέμων τὰ ἠγκυροβολημένα πλοῖα εἰς τὸν ὅρμον Μεθώνης ὑπόκεινται εἰς τὸν ἐκ τοῦ μεγάλου κυματισμοῦ τοῦ πελάγους κίνδυνον.

Ὁ ἀποχωρίζων τὴν Σαπιέτζαν ἀπὸ τῆς Μεθώνης πόρος εἶναι 1500 μέτρων πλάτους, ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἄκρας Σουκουλῆ, πρὸς νότον, μέχρι 270 μέτρων μακρὰν τῆς Σαπιέντζας ὁ πυθμὴν εἶνε ἀνωμαλώτατος, βραχώδης καὶ σχηματίζει ἄλυσσον μὲ βάθη ἀπὸ 18 εἰς 4 μέτρα. Εἰς τὸν στενὸν πλώϊμον πόρον, τῶν 270 μέτρων ἀπὸ τῆς Σαπιέντζας, τὰ βάθη εἶνε 20 μέτρων.

* *
*

Εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα ἡ ἐπικράτησις ἀνήκει εἰς τοὺς ἀληθεῖς ναύτας. Ἀσφαλῶς οἱ Ἕλληνες θὰ ἐξηκολούθουν νὰ ἐμποδίζουν ἐπ' ἄπειρον τὸν ἐχθρικὸν στόλον ν' ἀγκυροβολήσῃ εἰς Μεσσηνίαν ἂν δὲν ἀφωπλίζετο ὁ στόλος των κατὰ τὸν χειμῶνα ἐλλείψει πόρων. Ἀλλ' εἶχον ἐξαντληθῇ πάντα τὰ χρηματικὰ μέσα των. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐπίμονος Ἰμβραὴμ διέψευσε τὰς πεποιθήσεις των *περὶ τοῦ ἀδυνάτου διὰ τοὺς Τούρκους νὰ ἐκτίθενται κατὰ τὸν χειμῶνα εἰς περιπετείας κατὰ θάλασσαν*. Τοῦτο εἶνε τὸ μόνον ἐλαφρυντικὸν τῆς στάσεως τῆς κυβερνήσεως, ἠναγκασμένης ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ ἐμφανίζῃ ἄγνοιαν τῆς ἀνεχείας τῶν προκρίτων τῶν νήσων πρὸς ἐξοπλισμὸν πλοίων καὶ ἐκτέλεσιν ἄλλων διαταγῶν βασιζομένων εἰς ταμειακὴν ἐπάρκειαν αὐτῶν.

Ἡ τρίτη δόσις τοῦ δανείου τῶν 800.000 λιρῶν περιῆλθε εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως τὴν 24ην Ἰανουαρίου. Αὐθημερὸν ἀπεστάλη διαταγὴ πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ὅπως ἐξοπλίσουν 22 πλοῖα—16 Ὑδραϊκὰ καὶ 6 Σπετσιωτικὰ—καὶ μετ' αὐτῶν ὅσα πυρπολικὰ θὰ τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ διαθέσουν. Τὸ σχετικὸν ἔγγραφον (1) ἐτόνιζε τὸν κίνδυνον τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπειλουμένου ἐπισιτισμοῦ τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν, πολιορκουμένου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, καὶ προέτρεπε εἰς σύντομον προπαρασκευὴν τῶν πλοίων πρὸς ἔκπλουν. (2)

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας, (Τόμος 11ος σελ. 18)

(2) Μετὰ 5 ἡμέρας τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν ὑπέμνησε εἰς τοὺς

Τὴν 10ην Φεβρουαρίου ἡ κυβέρνησις διέταξε τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας νὰ ἐπιβιβάσουν τοῦ πάρωνος «Ἄρεως», ἐντεταλμένου νὰ πλεύσῃ εἰς Πάτρας, 30 ἐμπείρους πυροβολητὰς καὶ ἕνα ἀρχιπυροβολητὴν τῆς ἐκλογῆς των. Ὁ πάρων ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ὑδραίου πλοιάρχου μοιράρχου Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ, προσώπου ἐγνωσμένης ναυτικῆς πείρας καὶ ἑνὸς τῶν πρώτων παραγόντων τοῦ τόπου. Ὁ «Ἄρης» κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς τὰς Πάτρας ἔμελλε νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ Ναβαρῖνον καὶ ἀποβιβάσῃ τοὺς πυροβολητὰς εἰς τὸ φρούριον Νεόκαστρον, ἀπειλούμενον ὑπὸ τῆς ἐπικειμένης ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἀποβάσεως τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς Μεθώνην.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἔφθασαν εἰς Ναύπλιον ταχυδρόμοι ἐκ Κορώνης ἀγγείλαντες ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος παρέπλεε ἤδη τὰ παράλια ἀπὸ Κορώνης εἰς Νεόκαστρον. Αὐτοστιγμεὶ ἐξεδόθη ἡ διαταγὴ πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας καὶ Σπετσῶν διὰ νὰ ἐκπετάσουν τὰ ἱστία τὰ

προκρίτους τῆς Ὕδρας(*) ὅτι: ἀπὸ τῆς 14ης Δεκεμβρίου τοῦ 1824 εἶχε διατάξει, κατ' ἐντολὴν τῆς Κυβερνήσεως, τὴν ἀποστολὴν ἐμπείρων προσώπων πρὸς ἀγορὰν τεσσάρων πλοίων καταλλήλων νὰ μετασχηματισθοῦν εἰς πυρπολικὰ καὶ συνοδεύει τὴν ἐντολὴν μὲ τὸ ποσὸν τῶν 4000 ταλλήρων δι' ἀρραβῶνα· ὅτι ἀπὸ τῆς 30ης Δεκεμβρίου εἶχε ζητήσει νὰ πληροφορήσουν ἂν ἡ ὀθόνη τὴν ὁποίαν ἠγόρασαν κατ' ἐντολὴν τῆς κυβερνήσεως διὰ κατασκευὴν ἱστίων τῶν πλοίων, τὴν ἠγόρασαν μόνον διὰ τὴν μοῖραν τῆς Ὕρας ἢ δι' ὁλόκληρον τὸν στόλον· καὶ τέλος ὅτι ἀπὸ τῆς 27ης Δεκεμβρίου εἶχε διατάξει ν' ἀποσταλοῦν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δύο πρόσωπα (ἄνδρες τίμιοι καὶ πρακτικοί) πρὸς προμήθειαν τῶν ἀπαιτουμένων παντὸς εἴδους ὑλικῶν πρὸς ἐξοπλισμὸν τοῦ στόλου καὶ νὰ ἐμισθοῦτο πλοῖον, συμφωνούμενον κατὰ μῆνα, διὰ τὴν μεταφορὰν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν ἀπεσταλμένων. καὶ τὴν φόρτωσιν τῶν διαφόρων ὑλικῶν.

Εἰς ταῦτα οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἀπεκρίθησαν δι' ἀπεσταλμένου. Οἱ πλοίαρχοι Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ Γεώργιος Σαχίνης μετέβησαν εἰς Ναύπλιον καὶ ὑπενθύμισαν εἰς τὴν κυβέρνησιν ὅτι ὤφειλε εἰς τὴν νῆσον ἐκ τῶν δαπανῶν τῆς Ἐκστρατείας τοῦ 1924, 406314 γροσίων καὶ 29000 γροσίων ἐπὶ πλέον, ἐπίσης καταβληθέντων τοῖς μετρητοῖς ὑπὸ τῶν προκρίτων κατ' ἐντολὴν τῆς κυβερνήσεως δι' ἀγορὰν ἑνὸς πλοίου Ψαριανοῦ (πρὸς σχηματισμόν του εἰς πυρπολικόν)· (*) καὶ ὅτι οἱ πρόκριτοι ἐστεροῦντο ἄλλων μέσων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν παραγγελλομένων. Ἡ Κυβέρνησις κατέβαλε τὰ ὀφειλόμενα εἰς τὴν νῆσον εἰς χεῖρας τῶν ἀπεσταλμένων τὴν 3ην Φεβρουαρίου, αὐθημερὸν ἔγραψε σχετικῶς εἰς τοὺς προκρίτους καὶ ἐπανέλαβε τὴν διαταγὴν διὰ τὸν ταχὺν ἔκπλουν τῶν πλοίων.

(*) Διὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 756, 757 καὶ 758 ἐγγράφων (Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμ. IIος σελ. 19 καὶ 20).

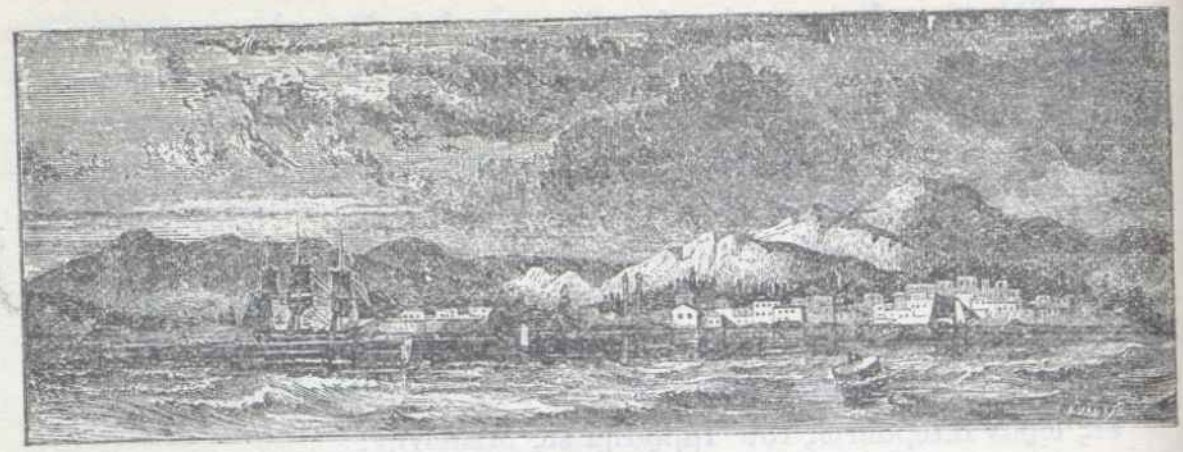

Ἡ Κορώνη ὁρωμένη πρὸς τὰ νοτιοδυτικά.
(Παλαιὰ εἰκών)

πλοῖα των ἄνευ ἀναβολῆς, τονίζουσα τὸ κρίσιμον τῆς περιστάσεως. Ταυτοχρόνως ἐξεδόθησαν αἱ σχετικαὶ διαταγαὶ πρὸς τὰς δυνάμεις κατὰ ξηράν.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἡ κυβέρνησις διώρισε φρούραρχσν Νεοκάστρου τὸν ἀνδρεῖον Ὑδραῖον Δημήτριον Σαχτούρην, ἄνδρα τῆς ἐμπιστοσύνης της, διὰ τὸν ὁποῖον ἐγνώριζε ὅτι ἦτο ἐπίμονος τηρητὴς τοῦ καθήκοντος, καὶ τὸν διέταξε νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν του διὰ ξηρᾶς καὶ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ φρουρίου. Ἀπεφάσισε κοὶ τὴν ὀχύρωσιν τῆς Σφακτηρίας, ἀλλ᾽ ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔργον δὲν ἐμερίμνησε νὰ λάβῃ τὰ ἀπαιτούμενα μέτρα ἵνα τὸ ἐκτελέσῃ.....

Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος, ἐκ 50 πλοίων ἀποτελούμενος, ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν ὅρμον Μεθώνης τὴν 11ην Φεβρουαρίου. Ἡ ἀπόβασις ἤρχισε αὐτοστιγμεὶ καὶ συνετελέσθη μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς ἑπομένης. Ὁ Ἰμβραὴμ ἵδρυσε 400 σκηνὰς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πεδιάδος τῆς Μεθώνης καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀπέστειλε δυνάμεις νὰ καταλάβουν τὰ μεταξὺ Νεοκάστρου καὶ Μεθώνης δεσπόζοντα ὑψώματα.

Ἡ πρώτη πρᾶξις τῶν Αἰγυπτίων μετὰ τὴν ἀπόβασιν ὑπῆρξε ἡ κατοχὴ τῆς ἐπαρχίας Κορώνης. Ἀπεπειράθησαν ν᾽ ἀντισταθοῦν οἱ Κορωναῖοι, ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των Ἰωάννην Καράπαυλον, καὶ μετ᾽ αὐτῶν ὀλίγοι πολεμισταὶ ἐκ τοῦ Μιστρᾶ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Γιατράκον. Ἀλλ᾽ ἐνικήθησαν, διέλυσαν τὴν πολιορκίαν, ἐστάθμευσαν πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ χωρία Βουνάρια καὶ Καστέλια καὶ ὠπισθοδρόμησαν πάλιν περαιτέρω. Τελικῶς ἐσταμάτησαν εἰς τὸ Νησίον

τῶν Καλαμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν ἐρχομένων παρὰ πόδας των Αἰγυπτίων. Διελύθησαν τότε καὶ διεσκορπίσθησαν, κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ κατόπιν εἰς τὴν Μάνην. Οἱ Αἰγύπτιοι κατέλαβον τὰ ἐρημωθέντα πέριξ τῆς Κορώνης χωρία, τὰ ἔκαυσαν, ἐλεηλάτησαν ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κορώνης καὶ κατόπιν ἐπέστρεψαν εἰς Μεθώνην.

Ὁ Ἰμβραὴμ ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Νεοκάστρου τὴν 9 Μαρτίου μετὰ σημαντικῶν δυνάμεων καὶ αὐθημερὸν ἤρχισε τὰ πολιορκητικὰ ἔργα. Ἂν εἶχε ὑψηλὰς κλίμακας θ' ἀπεπειρᾶτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἅλωσιν τοῦ φρουρίου ἐξ ἐφόδου. Διότι ἤρχισε ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀκατάπαυστον κανονιοβολισμόν, συνεχιζόμενον καὶ κατὰ τὰς νύκτας, ἐπειδὴ δὲ τὸ πυροβολικὸν τοῦ φρουρίου δὲν ἦτο τακτοποιημένον καὶ πυροβοληταὶ δὲν ὑπῆρχον, κατ' ἀραιὰ διαλείμματα ἐβάλλετο ἀνὰ μία βολὴ ἐναντίον του. Ὁ βομβαρδισμὸς ἑπομένως διεξήγετο σχεδὸν ἀνενόχλητος, ὡς ἁπλοῦν γυμνάσιον βολῆς πυροβολικοῦ καὶ ὑπεστήριζετο μὲ πυκνότατον τουφεκισμόν.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐδυσκολεύοντο καὶ νὰ τουφεκίζωσιν ἀπὸ τοῦ τείχους. Ὁ Ἰωάννης Μαυρομιχάλης, διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς ἄνδρας ἐξετέθη εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ ὀχυροῦ καὶ ἐτραυματίσθη,(1). Τὰ ἐντὸς Νεοκάστρου 40 περίπου κτίρια κατέρρευσαν ἐκ τῶν κανονιοβολισμῶν τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν. Σῖτος ὑπῆρχε ἐν τῷ φρουρίῳ ἀλλ' οἱ ἀλευρόμυλοι ἐκρημνήσθησαν ὑπὸ τῶν κανονιοβολισμῶν τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλευρα δὲν ὑπῆρχον. Ἐντὸς τοῦ Νεοκάστρου ὑπῆρχε ἐκτὸς τῶν 500 περίπου μαχητῶν ἄμαχος πληθυσμὸς ἐκ 2500 ψυχῶν. Ἤρχισαν αἱ δυσκολίαι τοῦ ἐπισιτισμοῦ.

Αἱ κιλλίβαντες τῶν ἐστραμμένων πυροβόλων τοῦ φρουρίου πρὸς τὸν ἐχθρὸν ἐβλάβησαν ὑπὸ τῶν ἀκαταπαύστων κανονιοβολισμῶν. Οὐδεὶς εἰδικὸς τεχνίτης ὑπῆρχε ἵνα ἐπιληφθῇ τῆς ἐπισκευῆς των.

Εἰς ταῦτα προσετέθη ἡ ἀποκοπὴ τοῦ ὑδραγωγείου ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ.

Μὲ μεγάλην δραστηριότητα εἰργάσθησαν οἱ ἐξωμόται Γάλλοι διὰ νὰ ἀνεγείρουν δύο κανονιοστάσια, εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου ἀπὸ τοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, ὡπλισθέντα διὰ τριῶν ὅλμων καὶ δύο πεδινῶν πυροβόλων, καὶ ν' ἀνεγείρουν κατόπιν καὶ

---

(1) Ἐτραυματίσθη εἰς τὸν δεξιὸν βραχίονα καθ' ἣν ὥραν ἠκροβολίζετο. Τὸν μετεκόμισαν εἰς Ἀρκαδίαν, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε ἰατρὸς εἰς τὸ φρούριον. Ἀλλ' οὔτε ἐκεῖ εὑρέθη. Ἀπέθανε.

τρίτον κανονιοστάσιον προωρισμένον νὰ ὁπλισθῇ διὰ πολιορκητικῶν πυροβόλων τῶν 44 λιτρῶν. Πρὸς μεταφορὰν αὐτῶν ὁ Ἰμβραὴμ ἤρχισε τὴν ἐπισκευὴν τῆς ὁδοῦ, ἀπὸ Μεθώνης εἰς Νεόκαστρον, διὰ 2000 ἐργατῶν ὧν οἱ περισσότεροι ἦσαν στρατιῶται Αἰγύπτιοι καὶ Τοῦρκοι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης καὶ οἱ λοιποὶ ἦσαν αἰχμάλωτοι.

Τὸ στρατόπεδον ἔταξε ὄπισθεν τῆς τρίτης παραλλήλου. Αἱ σκηναί του ἐστήθησαν ἀπὸ τοῦ Νε κάστρου κατὰ μῆκος τῆς διηκούσης ὁδοῦ πρὸς Μεθώνην καὶ τὰ τρόφιμα τοῦ ἐκομίζοντο διὰ θαλάσσης ὑπὸ τῶν ἀκάτων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου καιροῦ ἐπιτρέποντος.

Πρὸ πάσης περαιτέρω ἐπιχειρήσεως εἰς Πελοπόνησσον ὁ Ἰμβραὴμ ἐμερίμνησε διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῆς 11ης Μαρτίου, ἡμέρας καθ' ἣν ἠγκυροβόλησε ὁ στόλος του εἰς Μεθώνην συντελέσας τὴν δευτέραν μεταφορὰν στρατευμάτων ἐκ Κρήτης. Αὐθημερὸν ἀπεσπάσθη πρὸς τοῦτο μοῖρα ἐκ τριῶν φρεγατῶν, δύο κορβετῶν καὶ ἓξ μεγάλων παρώνων, ἡ ὁποία κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν, συνηντήθη πρὸ τῆς Ζακύνθου μετὰ 10 φορτηγῶν φερόντων τρόφιμα διὰ τὸ πολιορκημένον φρούριον. Τὰ συνώδευσε ἀσφαλῶς εἰς Πάτρας καὶ μὲ τοῦτο ἐμηδένισε τὰς ἐλπίδας τῶν πολιορκούντων τὸ φρούριον Ἑλλήνων . . . .

Ἡ κυβέρνησις ἤδη διέταξε νὰ ἑτοιμασθοῦν ὄχι 16 ἀλλὰ 32 πλοῖα Ὑδραϊκά, 12 Σπετσιωτικὰ καὶ 5 Ψαριανά, ἐκτὸς τῶν πυρπολικῶν. Κατὰ τὴν γνωμοδότησιν τοῦ Μιαούλη τοὐλάχιστον τὰ 20 Ὑδραϊκὰ καὶ 6 Σπετσιωτικὰ τοῦ ἐχρειάζοντο διὰ τὸν Ἰμβραὴμ καὶ ἐπειδὴ προωρίζετο ὁ «Ἄρης» διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν ἀπέμενον μόνον 22 πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ μέλλοντος νὰ ἐξέλθῃ τῶν Δαρδανελλίων Τουρκικοῦ στόλου..

Τὰ πλοῖα δὲν ἦσαν ἕτοιμα. Πρῶτα ἐξέπλευσαν 6 Σπετσιωτικά, τὴν 27ην Φεβρουαρίου, ἀλλὰ τρικυμία ἰσχυρὰ τὰ ἐξηνάγκασε νὰ ποδίσουν εἰς τὸν ὅρμον Μονεμβασίας καὶ παραμείνουν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἠγκυροβολημένα. Τὰ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Μιαούλην Ὑδραϊκὰ συνηθροίσθησαν τὴν 4ην καὶ 5ην Μαρτίου εἰς τὸ ἀπέναντι τῆς Ὕδρας ἀγκυροβόλιον τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἦτο μετ' αὐτῶν τὸ πυρπολικὸν τοῦ Κανάρη. Ἡ αὐτὴ θύελλα τὰ κατέλαβε ἀλλ' εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον, μὲ τοιαύτην ὅμως σφοδρότητα ὥστε νὰ τοὺς προξενήσῃ ζημίας ἱκανὰς νὰ καθυστερήσουν τὸν ἔκπλουν των καὶ μετ' αὐτήν. Τέλος ἐξέπλευσαν.

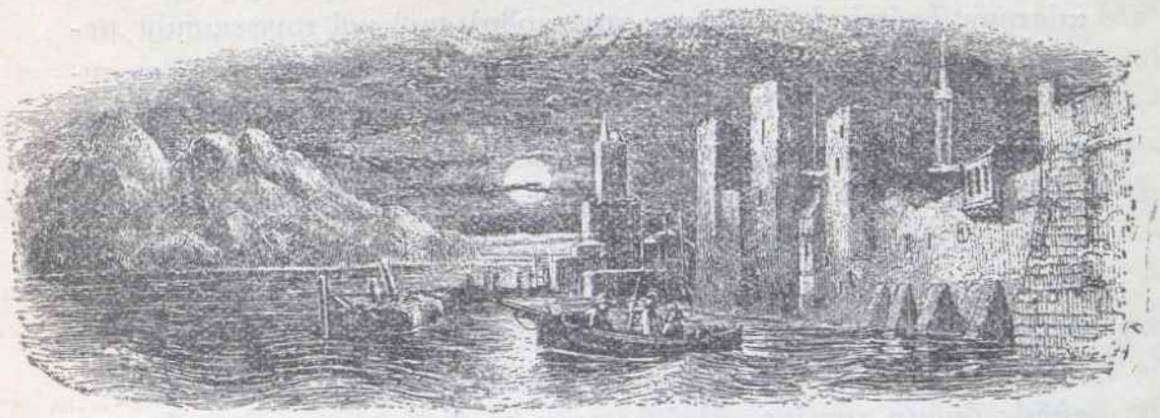

Τὸ στενὸν Μεθώνης—Σαπιέντζας.
(Παλαιὰ εἰκών)

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ «Ἄρης» ἀπέπλευσε τὴν 16ην Μαρτίου ἐκ Ναυπλίου, μὲ προορισμὸν τὸν λιμένα τῶν Πατρῶν. Ἔφερε φορτίον πυροβόλων, πυρίτιδος καὶ ἄλλου πολεμικοῦ ὑλικοῦ (1) πρὸς χρῆσιν τοῦ γενικοῦ στρατοπέδου τῆς πολιορκίας Πατρῶν, τοῦ ὁποίου τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν ἔμελλε νὰ ἀναλάβῃ αὐτοπροσώπως ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Γεώργιος Κουντουριώτης. Τὴν 18ην Μαρτίου συνηντήθη νοτίως τῆς Πελοποννήσου μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, συγκεντρωθέντος ἀπὸ τῆς προηγουμένης περὶ τὸν Μαλέαν καὶ πλέοντος πρὸς τὸ Ταίναρον. Ὁ Τσαμαδὸς ἀνεκώχευσε τὸ πλοῖον του πρὸ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη καὶ συνεννοήθη μετ' αὐτοῦ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν. Περὶ τὴν 5ην ὥραν μ.μ. ἔπλεε πρὸ τοῦ φρουρίου τῆς Μεθώνης. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος προηγεῖτο πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀνεξαρτήτως τοῦ «Ἄρεως» καὶ διῆλθε τὸ στενὸν Μεθώνης—Σαπιέντζας περὶ τὴν μεσημβρίαν μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ προσβάλῃ τμῆμα τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Μιαούλης εἶχε πληροφορίας ὅτι εὑρίσκετο ἐκεῖ ἠγκυροβολημένον. Ἀλλ' ἐπειδὴ παρετήρησε μόνον 9 φορτηγὰ μὲ ξένας σημαίας, ὑπὸ τὸ φρούριον, ἕτοιμα πρὸς ἔκπλουν, ἐπροχώρησε πρὸς τὸ Ἰόνιον πέλαγος.

---

(1) Φορτίον τοῦ πολεμικοῦ ὑλικοῦ «...μπαροῦτι, βαρέλια 137· φυσέκια τιφεκίων κάσσες 629, δεκάρια 105000· φυσέκια εὔκαιρα (κενὰ) 1800· χαβάνια (ὅλμοι) 2· βόμβαι 450· φυτίλια βομβῶν, βαρέλια 5· σφίνες 6· μήκαις, ὀκ. 3· κανόνια 21· ἀραμπάδες 3.

Τὸ ἡμερολόγιον ἀναφέρει καὶ παραλαβὴν 1473 Μονῶν κοιλῶν δίτου Αἰγυπτιακοῦ ἀπὸ τὴν σκοῦναν τοῦ Λαζάρου.

Τὴν 6ην ὥραν ὁ «Ἄρης» εὑρίσκετο 3 μίλλια μακρὰν τοῦ Νεοκάστρου, ὁπόταν ἠκούσθησαν κανονιοβολισμοὶ καὶ τουφεκισμοὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίθησαν καὶ βολαὶ τῶν πυροβόλων τοῦ φρουρίου. Ὁ Ἄρης ἔβαλλε πέντε βολάς, μὴ ἐσκοπευμένας, εἰς ἀπάντησιν τῶν κανονιοβολισμῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ διετήρησε τὴν αὐτὴν πλεῦσιν. Τὴν 7ην ὥραν ἀνεκώχευσε πρὸ τοῦ Ναβαρίνου, ἐπειδὴ παρετηρήθησαν πέριξ τοῦ Νεοκάστρου πυραί, καὶ ἄλλαι ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας, καὶ ὁ Τσαμαδὸς ἠθέλησε νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν εἶχον ἤδη καταλάβει τὴν νῆσον οἱ Αἰγύπτιοι. Ἀπέστειλε τὴν ἄκατον εἰς ἀναγνώρισιν καὶ ἐπληροφορήθη ὅτι τὴν Σφακτηρίαν οὐδεὶς ἀκόμη κατεῖχε, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ Νεόκαστρον τὰ πράγματα δὲν ἦσαν εὐχάριστα. Ἐστερεῖτο τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, εἶχε 500 μόνον ἄνδρας ἀπέναντι 10000 πολιορκητῶν καὶ τὰ τείχη αὐτοῦ ἔσειον συνεχῶς τὰ ἀδιάλειπτα κτυπήματα τῶν βλημάτων τοῦ Ἰμβραήμ. Ἡ ἄκατος εἶχε συναντηθεῖ μετὰ τῆς λέμβου τοῦ πάρωνος τοῦ Χ. Κούτση, τοῦ μόνου Ἑλληνικοῦ (πολάκας) ἠγκυροβολημένου ἐν Ναβαρίνῳ. Ὁ Τσαμαδὸς ἀδιστάκτως ἀπεφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα, ἐνῷ ὤφειλε νὰ προχωρήσῃ εἰς Πάτρας, διότι οἱ διὰ τὸ φρούριον πυροβοληταὶ δὲν ἐπέβαινον τοῦ πλοίου, καὶ νὰ σταθμεύσῃ ἐν Ναβαρίνῳ ὅπως ἐνισχύσῃ τὸ Νεόκαστρον. Τὴν 11ην ὥραν, κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν, ὁ «Ἄρης» ἐπλησίασε τὴν ἀκτὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ τοῦ ἀπέστειλε δύο βλήματα. Τὸ μεσονύκτιον ἠγκυροβόλησε.

* *
*

Ἀπὸ τῆς ἑπομένης πρωΐας, τῆς 19ης Μαρτίου, ὁ Τσαμαδὸς ἐγένετο ὁ ἀληθὴς ἀργηγὸς τῆς ἀμύνης τῆς θέσεως. Καθ' ἣν στιγμὴν ἔγραφε πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως ζητῶν νὰ παραμείνῃ εἰς Ναβαρῖνον διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ φρουρίου τοῦ ἐνεχείριζον διαταγὴν σταθμεύσεως ὑπὸ τύπον προσωρινὸν. Ἔκτοτε ἐτέθη εἰς διαρκῆ κίνησιν σπεύδων ἄλλοτε εἰς τὸ Νεόκαστρον, ἄλλοτε εἰς τὸ Παλαιόκαστρον, ἄλλοτε εἰς τὴν Σφακτηρίαν καὶ τὸ ἐξηκολούθησε μέχρις ὅτου ἔπεσε ἐνδόξως ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἀπὸ τῆς πρώτης ὥρας εἰσῆλθε εἰς τὸ Νεόκαστρον καὶ εἶδε τὴν πραγματικὴν κατάστασιν μὲ βλέμμα ἔμπειρον, ἀπεβίβασε 9 πυροβολητὰς τοῦ Ἄρεως, πολεμικὸν ὑλικὸν καὶ ἐνεκατέστησε παρατηρητήριον ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας» διὰ τὰς κινήσεις τοῦ πελάγους.

Ὁ Ἰμβραὴμ ἀμέσως παρετήρησε διαφορὰν εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀμύ-

νης. Τὴν ἑπομένην, 20ὴν Μαρτίου ἔστησε ἕνα ὅλμον, δεξιὰ τοῦ φρουρίου, πρὸς τὸ μέρος τοῦ πελάγους, εἰς θέσιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠδύνατο νὰ προσβάλῃ τὴν ἀντίστοιχον πλευρὰν τοῦ Νεοκάστρου, καὶ τὸν ἔθεσε αὐτοστιγμεὶ εἰς ἐνέργειαν. Κατὰ τὴν νύκτα, τὴν 1ην πρωϊνὴν ὥραν τῆς 21ης, ἔφθασε εἰς Παλαιὸν Ναβαρῖνον ἐνίσχυσις διὰ τὸ Νεόκαστρον ἐκ 300 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν χιλίαρχον Δ. Καλλέργην, καὶ διεπεραιώθη εἰς τὸν προορισμόν της διὰ τῶν ἀκάτων τοῦ «Ἄρεως» καὶ τῶν ἄλλων πλοίων.

Τὴν πρωΐαν τῆς 21ης ἐχθρικὴ ἡμιολία διεδρόμησε πρὸ τῆς Σφακτηρίας, ἐπλησίασε τὸ φρούριον, ἤρχισε πῦρ καὶ ἐξηκολούθησε νὰ τὸ κανονιοβολῇ μέχρις ὅτου τῆς ἀπήντησε καὶ τὴν περιέβαλον τὰ βλήματα. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τὸ παρατηρητήριον τῆς Σφακτηρίας ἀνέφερε ὅτι πρὸ τῆς νήσου ἀνεκώχευον 11 Αἰγυπτιακαὶ φρεγάται πρώτης τάξεως, 24 φρεγάται μικρότεραι, 3 κορβέτται, 3 πάρωνες καὶ ἡ πρωϊνὴ ἡμιολία. Ὁ Τσαμαδὸς ἐξῆλθε εἰς τὸ φρούριον καὶ μετὰ τρεῖς ὥρας ἀπεβιβάσθησαν ἐκ τοῦ Νεοκάστρου ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας ὡς φρουρὰ 140 ἄνδρες ὑπὸ τὸν ἀντιστράτηγον Νικόλαον Γεωργακόπουλον. Ὁ «Ἄρης» μεθώρμισε παρὰ τὴν Σφακτηρίαν διὰ νὰ δύναται ἐν ἀνάγκῃ ν' ἀποστέλλῃ ταχέως ἐνίσχυσιν ἐκ τοῦ πληρώματός του. Ὁ Τσαμαδὸς ἀπεβίβασε ἓν πυροβόλον ἐκ τοῦ φορτίου του, τοποθετηθὲν εἰς τὴν ἀντικρύζουσαν τὸ Νεόκαστρον ἄκραν τῆς νήσου. Μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν πρὸ τῆς δύσεως ἀνέφερε τὸ παρατηρητήριον ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐτράπη πρὸς τὴν Μεθώνην. Ἐξηκολούθουν νυχθημερὸν οἱ κανονιοβολισμοὶ τοῦ ἐχθροῦ κατὰ τοῦ Νεοκάστρου.

Τὸ νέον κανονιοστάσιον τοῦ Ἰμβραήμ, ὡπλισθὲν διὰ 5 πυροβόλων τῶν 44 λιτρῶν, ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν τὴν 11ην πρωϊνὴν τῆς 23ης Μαρτίου. Κατηύθυνε τὴν βολήν του ἀκριβῶς πρὸς τὸ αὐτὸ σημεῖον τοῦ τείχους. Ὁ Τσαμαδὸς παρετήρησε ὅτι ἡ κατακρήμνισις του ἦτο προσεχὴς καὶ αὐτοστιγμεὶ ἔγραψε πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως. Ἐζήτησε τὴν ἀποστολὴν 2000 ἀνδρῶν, εἰς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς, πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἐπικειμένης εἰσόδου τῶν Αἰγυπτίων ἐντὸς τοῦ Νεοκάστρου μετὰ τὴν κατακρήμνισιν μέρους τοῦ τείχους αὐτοῦ. Ὑπέμνησε τὴν δρᾶσιν τοῦ Σὲρ Σίδνεϋ Σμὶθ εἰς Πτολεμαΐδα (1). Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀπεβίβασε 3 πυροβόλα ἐκ

(1) Ἡμερολόγιον ἐκ τῶν τοῦ Τσαμαδοῦ (σελ. 127)... «...ὥρα 5 τῆς ἡμέρας (11η πρωϊνή). Στήσας εἰς τὴν νέαν μπαταρίαν (κανονιοστάσιον) [ποῦ]

τοῦ φορτίου του εἰς Σφακτηρίαν διὰ τὴν ἄμυναν αὐτῆς καὶ τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος. Ἐζήτησε παρὰ τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως τὴν ἔλευσιν εἰς Νεόκαστρον τῶν ἐν Ναυπλίῳ εὑρισκομένων πυροβολητῶν τοῦ Ἐμμανουὴλ Καλλέργη.

Ὁ Κατζῆς (Ἰωάννης) Μαυρομιχάλης ἀνησύχησε πολὺ διὰ διὰ τὴν τύχην τοῦ Νεοκάστρου διότι δὲν ἔβλεπε ἐνισχύσεις. Ἔσπευσε ἐκ τοῦ φρουρίου εἰς Χῶρες. Παρέστησε εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως τὸν κίνδυνον τῆς ἐνδεχομένης καταλήψεως τοῦ Παλαιοκάστρου ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ. Εἴτε διότι δὲν ἔτυχε τῆς ἀπαι-

---

ἐτελείωσε κανόνια 5 τῶν 44 λιτρῶν ἤρχισε νὰ κανονοβολῇ τὸ φρούριον διευθύνων πάντοτε τοὺς πυροβολισμούς του εἰς (πρὸς) τὸ μέρος τοῦ φρουρίου.—Ὥρα 6 τῆς ἡμέρας (Μεσημβρία). Ἐγράψαμεν τῷ Ἐκλαμπροτάτῳ Προέδρῳ διὰ τὸν ἐρχομὸν τοῦ ἐχθρικοῦ στολίσκου (στόλου) εἰδοποιοῦντες αὐτῷ ὅτι ἐβγάλαμεν εἰς τὸ Νησίον (τὴν Σφακτηρίαν) ἕν κανόνιον καὶ στρατιώτας διὰ νὰ μὴν ἐπιχειρισθῇ ὁ ἐχθρὸς νὰ τὸ πιάσῃ καὶ κάμῃ ἀπόβασιν κ.λ.π. καὶ ὅτι περιμένομεν διαταγὰς περὶ τοῦ πῶς ἔχομεν νὰ κάμωμεν, (ὡς πρὸς) τὰ πολεμοφόδια (ποῦ) μᾶς ἐπαραδόθησαν.—Ὥρα 11 τῆς ἡμέρας (5 ὥραι μετὰ μεσημβρίαν) ἐπιστρέψασα ἡ σκαμπαβία ἀπὸ τὸ φρούριον μᾶς ἀνήγγειλεν ὅτι ἐπληγώθη εἰς τὴν χεῖρα εἷς τῶν ναυτῶν μας ἐν ᾧ ἐγέμιζε τὸ κανόνιον καὶ ἐθανατώθη καὶ ἕτερος ἀπὸ τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ (στρατιώτας) ἀπὸ βόμβαν (ἐχθρικήν)· ἐκβάλαμεν καὶ ἕτερον κανόνιον εἰς τὸ Νησίον (τὴν Σφακτηρίαν).—Ὥρα 12η τῆς ἡμέρας. Ἐγράψαμεν τῷ κυρίῳ Προέδρῳ ἐπαναλαμβάνοντες τὴν γραφὴν τῆς ἰδίας ἡμέρας **εἰδοποιῶντας αὐτὸν ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἤρχισαν νὰ κρημνίζωσι μὲ τὰ κανόνια τῆς νέας μπαταρίας (κανονιοστασίου) των ἓν μέρος τοῦ Πεδενίου (μπεντενίου, τοῦ τείχους), καὶ ὅτι ἀνάγκη πάσα νὰ σταλῶσι 2000 Ἕλληνες εἰς τὸ φρούριον ὅπου ἂν ἐπιχειρισθῇ ἔφοδον ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπιτύχῃ νὰ κάμωμεν ἐκεῖνο ὅπερ ἔκαμον οἱ Τούρκοι διὰ συμβουλῶν τοῦ κ. Σμὶθ τῶν Γάλλων εἰς Ἄκρον (Πτολεμαΐδα)· ὅτι** τὸ φρούριον δὲν ἔχει διόλου πυροβολιστὰς καὶ νὰ στείλῃ ὁ κ. Ἐμμανουὴλ Καλλέργης τοὺς ὑπ' αὐτὸν πυροβολιστάς, καὶ ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἰατροῦ χειρούργου καὶ ἀραμπάδες (ἁμάξας) κανονίων· ὅτι ὁ στόλος (Αἰγυπτιακὸς) διευθύνεται διὰ Μεθώνην καὶ ὅτι μία φεργάδα (του) ἔχει τὸ μεσιανὸν κατάρτιον ἕως εἰς τὴν κόφφαν (θωράκιον) του τσακισμένον· καὶ ὅτι ἐκβάλαμεν καὶ ἕτερον κανόνιον εἰς τὸ Νησίον (Σφακτηρία)· ὅτι ὠφελεῖ μεγάλως ἡ στάλσις (ἀποστολὴ) 2 ἢ ἑνὸς τουλάχιστον ὑφαιστείων (πυρπολικῶν) εἰς τοῦτον τὸν λιμένα διὰ τὰ τέλη (τὰς τελευταίας ἐπιχειρήσεις) κ.λ.π.—Ὥρα 7 τῆς νυκτὸς (1η κρωϊνή)· ἐπαρασδώσαμεν τῷ Ὑπουργῷ τοῦ Πολέμου Α. Παπαγεωργίου (Ἀναγνωσταρᾷ) κάσσαις φυσέκια 5 δεκάδες 849. Ὁ κανονιοβολισμὸς τῶν ἐχθρῶν ἐξακολουθεῖ ὅλην τὴν νύκτα.

τουμένης προσοχῆς, εἴτε διότι ἐπείγετο νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀποστολήν του δὲν ἔχασε καιρὸν εἰς Χῶρες. Ἔτρεξε εἰς Γαργαλιάνους καὶ παρεκάλεσε τὸν ἀντιστράτηγον Μακρυγιάννην νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Παλαιόκαστρον καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἄμυνάν του.

Ὁ Μακρυγιάννης ἐδέχθη προθύμως. Τὴν 24ην Μαρτίου ἔφθασε εἰς Παλαιόκαστρον μετὰ 120 ἀνδρῶν καὶ τὴν 27ην, περὶ τὴν 3ην μ. μ., ἔφθασαν ἐκεῖ ἄλλοι 1000 ἄνδρες ἐκ τοῦ σώματός του. Ἐνεκατεστάθησαν πάντες εἰς τὸ Παλαιὸν Ναβαρῖνον (τὸ καὶ Παλαιόκαστρον) καὶ ὠχύρωσαν προχείρως τὰς θέσεις των πρὸς τὸ μέρος τῆς Σφακτηρίας καὶ τῆς Γιάλοβας. Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἤναψαν πολλὰς πυρὰς διὰ νὰ προξενήσουν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους τὴν ἐντύπωσιν καταυλισμοῦ ἰσχυρᾶς καὶ πολυαρίθμου δυνάμεως. Τὸ ἐπέτυχον. Τὴν ἑπομένην ὁ Ἰμβραὴμ ἀπέστειλε κατ' αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Γιάλοβας δυνάμεις ἀναγνωρίσεως τὰς ὁποίας ἐξηνάγκασαν ν' ἀποχωρήσουν εἰς τὸ στρατόπεδον μετ' ἀπωλειῶν.

Ὁ κανονιοβολισμὸς κατὰ τοῦ Νεοκάστρου ἐξηκολούθει ἀκατάπαυστος, διευθυνόμενος ἀπὸ ἡμερῶν πρὸς ὡρισμένην θέσιν τοῦ τείχους, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτύχῃ νὰ προξενήσῃ ρῆγμα. Δικαίως οἱ πολιορκούμενοι ἀνησύχησαν καὶ ἤρχισαν νὰ κτίζουν ἐσωτερικῶς δεύτερον τεῖχος εἰς τὴν θέσιν τῆς προσβολῆς. Ὁ φρούραρχος διέταξε νὰ ἐξέλθῃ τοῦ φρουρίου ὁ ἄμαχος πληθυσμὸς καὶ ἐζήτησε νὰ μεταφερθῇ εἰς Ἀρκαδίαν διὰ θαλάσσης. Ὁ Τσαμαδὸς μετέβη εἰς Παλαιόκαστρον καὶ ἐκάλεσε ὁλόκληρον τὴν δύναμιν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Νεόκαστρον διὰ ν' ἀμυνθῇ κατὰ τῆς ἐπικειμένης προσβολῆς τῶν πολιορκητῶν. Οἱ Ἀρκάδιοι ἠρνήθησαν, ἀλλ' ἐδέχθη ὁ Μακρυγιάννης μετὰ 100 ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν τοῦ σώματός του, ἁπάντων ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Οὗτοι διεπεραιώθησαν διὰ τῶν λέμβων τοῦ «Ἄρεως» κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα εἰς τὸ Νεόκαστρον.

Κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἀνησυχίας διὰ τὴν τύχην τοῦ φρουρίου ὁ Σαχτούρης ἀνεκάλεσε τοὺς ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας ἄνδρας ὑπὸ τὸν ἀντιστράτηγον Γεωργακόπουλον καὶ τὴν ἑπομένην τῆς εἰσόδου τοῦ Μακρυγιάννη εἰς τὸ φρούριον προσεφέρθησαν εἰς τὸν Τσαμαδὸν ἄλλοι 80 ἄνδρες ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου νὰ ἀκολουθήσουν καὶ αὐτοὶ τοὺς 100 εἰσελθόντας. Ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τῶν πολιορκητῶν παρηκολούθησαν τὰ γινόμενα--,ἐπίστευσαν εἰς ἐξασθένησιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ ἀπεφάσισαν νὰ τὸ προσβάλουν. Τὴν 31ην Μαρτίου, ὁ Ἰμβραήμ, ἐπεχείρησε τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου μετὰ 1500 ἀνδρῶν τοῦ πεζικοῦ, 400 ἱππέων, 2 πε-

δινῶν πυροβόλων καὶ ἑνὸς πολιορκητικοῦ τῶν 42 λιτρῶν. Ἡ προσβολὴ ἤρχισε τὴν πρωΐαν καὶ διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ἀλλ' ἄνευ οὐδενὸς δι' αὐτὸν ἀποτελέσματος. Οἱ Ἕλληνες εἰσῆλθον εἰς τὸ Παλαιόκαστρον καὶ ἠμύνθησαν μετὰ μεγάλου σθένους. Τοῦ ἐθανάτωσαν μὲν 7 μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ τοῦ ἐτραυμάτισαν πολλοὺς καὶ ἐκ μέρους των οὐδεμίαν ἀπώλειαν ὑπέστησαν. Ὁ Μακρυγιάννης ἀνησύχει διὰ τὴν τύχην τοῦ Παλαιοκάστρου. Τὴν 2αν ὥραν μ. μ., βλέπων ὅτι ἡ ἐπίθεσις τοῦ Ἰμβραὴμ δὲν ἔπαυε, ἀπεφάσισε ἀποτόμως νὰ ἐπιχειρήσῃ αἰφνιδιασμὸν κατὰ τῶν κανονιοστασίων καὶ χαρακωμάτων τῶν Αἰγυπτίων, τῶν πρὸ τοῦ Νεοκάστρου. Ἐξῆλθε μετὰ τῶν 110 ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν του καὶ ὥρμησε πρὸς τὴν πρώτην παράλληλον. Ἐπετέλεσε θαύματα. Ἐπὶ δύο ὥρας ἐπολέμησε σῶμα πρὸς σῶμα, ἐθανάτωσε καὶ ἐπλήγωσε πλείστους, (1) ὑπὲρ τοὺς 300. Ἡ ἀγριωτέρα πάλη ἐγένετο πρὸς τὸ ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης μέρος τοῦ χαρακώματος. Οἱ Αἰγύπτιοι δὲν εὗρισκον χρόνον ν' ἀμύνωνται κατὰ τῶν φοβερῶν ἀνδρῶν τοῦ Μακρυγιάννη, ἀπηλπίζοντο καὶ ἔρριπτον τὰ ὅπλα των διὰ νὰ φεύγουν. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐφόνευον μὲ τὰς σπάθας καὶ τοὺς ἐσκύλευον ἀμέσως (2). Ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἐξηκολούθησαν νὰ ἦναι οἱ ἐπικρατοῦντες. Ἐπὶ τέλους ἔφθασαν ἐνισχύσεις ἐκ τῶν μαχομένων εἰς Παλαιόκαστρον. Πρὸ πάντων ἱππεῖς ἔσπευσαν, διὰ τὸ ταχύτερον, ἀφίππευσαν καὶ ἐρρίφθησαν ὁρ-

---

(1) Τὸ ἡμερ. Τσαμαδοῦ (σελ. 333) ἀναφέρει 55 θανατωθέντας καὶ πολλοὺς τραυματίας. Ὁ Μακρυγιάννης (Ἀπομνημονεύματα, σελ. 15) ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς μὲν δὲν γνωρίζει ἀκριβῶς πόσους ἐθανάτωσε μετὰ τῶν ἀνδρῶν του, ἀλλὰ κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ ναυάρχου Μιαούλη καὶ τοῦ Τσαμαδοῦ ὑπὲρ τοὺς 375 (νεκροὺς καὶ τραυματίας).

(2) Σημ. 11 (σελ. 344). Ἱστορία τακτικοῦ στρατοῦ.—Ἦτον ἀπορίας ἄξιον μετὰ ποίας ταχύτητος καὶ ἑτοιμότητος οἱ Ἕλληνες ἄτακτοι στρατιῶται ἐσκύλευον τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων ἐχθρῶν. Ἐν τῷ ἅμα ἐπέπιπτον κατ' αὐτῶν· κατὰ πρῶτον ἥρπαζον τὰ ὅπλα, εἶτα ἐξέβαλον τὴν ζώνην καὶ ἀφῄρουν τὸ ὑπ' αὐτὴν λενόμενον κεμέρι, ὅπερ ἦτο ζώνη ἔχουσα θυλάκιον, ἐν ᾧ ἔθετον οἱ ἐν ἐκστρατείᾳ στρατιωτικοὶ τὴν χρηματικὴν περιουσίαν των· τοῦτο ἔδραττον οἱ σκυλεύοντες τὸ πτῶμα, εἶς δὲ ἐξ αὐτῶν ἔκοπτε τὸ κεμέρι ἀνὰ πᾶσαν δρᾶκα, ὥστε ἕκαστος ἔλάμβανεν ὅ,τι ἐκράτει, μετὰ δὲ ταῦτα ἐν ἐκαρεῖ ἐγύμεωνον τὸν χθρὸν μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑποκαμίσου. Ἐπὶ τέλους δικαιωματικῶς ἔκοπτε τὴν κεφαλὴν τοῦ πτώματος ὁ φονεύσας τὸν ἐχθρὸν τοῦτον ἢ ὁ κατὰ πρῶτον εὑρὼν τὸ πτῶμα. τὴν ὁποίαν κεφαλὴν παρουσίαζεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἐκστρατείας διὰ νὰ λάβῃ τὸ λεγόμενον μπαχτζίσι (δωρεὰν ἢ ἀντιμισθίαν) κ.λ.π.

μητικῶς μὲ τὰς σπάθας των κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ὠπισθοδρόμησαν. Ὁ Μακρυγιάννης ἀπεμονώθη καθ' ἣν στιγμὴν κατεγίνετο νὰ σώσῃ ἕνα πληγωθέντα ἐκ τῶν συντρόφων του, διὰ νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν. Ἐνῷ ἔκυπτε νὰ τὸν ἀνεγείρῃ ὕψωσε τὴν σπάθην εἷς τῶν ἱππέων νὰ τὸν ἀποκεφαλίσῃ. Ἀλλὰ τὸν εἶδε ἐγκαίρως, ἐπρόφθασε καὶ ἥρπασε τὸ ὅπλον του ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐκινήθη νὰ τὸν σκοπεύσῃ. Ὁ Αἰγύπτιος ἐφοβήθη, ἔκυψε νὰ προφυλαχθῇ ὀπίσω ἑνὸς βράχου. Ὁ Μακρυγιάννης ἐξηκολούθησε νὰ τηρῆται εἰς τὴν αὐτὴν στάσιν μέχρις ὅτου ἔσπευσαν οἱ ἄνδρες του πρὸς αὐτόν. Πέριξ του ἐγένετο πεισματώδης συμπλοκή. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν αὐτοῦ, μὴ λογιζομένων τῶν ἀντιπάλων, ἐφονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν 20, ὁ Μακρυγιάννης ὅμως καὶ ὁ στρατιώτης του, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ ἐκινδύνευσε, ἐσώθησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ εἰσέλθουν ἄνευ ἄλλης βλάβης των μετὰ τῶν ἄλλων εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Ἰμβραὴμ τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἐπανέφερε τοὺς ἄνδρας του ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου εἰς τὸ στρατόπεδον.

* * *

Ἐκ τῶν μεγάλων τρικυμιῶν τοῦ Φεβρουαρίου διεσκορπίσθησαν καὶ ὑπέστησαν βλάβας τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα. Ἐξ αὐτῶν κατέπλευσαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν 36, πολεμικὰ καὶ μεταγωγικά. Τὴν 6ην Μαρτίου ἀπέπλευσαν διὰ τὴν Σοῦδαν 40 ἐν συνόλῳ πλοῖα, 1 φρεγάτα, 10 πολεμικοὶ πάρωνες καὶ 29 μεταγωγικά, ἐξ ὧν τὰ 16 ὑπὸ ξένας σημαίας. Πάντα ταῦτα ἔφθασαν ἀσφαλῶς εἰς τὸν προορισμόν των. Ἐπέκειτο ὅθεν, ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, νέα μεταφορὰ σημαντικῶν δυνάμεων ἐκ Κρήτης εἰς Πελοπόννησον, μεταφορὰ ἐπιβαλλομένη καὶ ἐκ τῶν ἀπωλειῶν τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ ἐκ τῆς ἀνάγκης ἀποβατικῆς δυνάμεως διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Σφακτηρίας καὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἔστρεψε τὸν στόλον τὴν 18ην Μαρτίου ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς Σαπιέντζας πρὸς τὴν Κρήτην, ἀποφασισμένος νὰ διαδρομῇ ἀπὸ Ταινάρου εἰς Σοῦδαν καὶ ἀποκλείῃ τῆς Μεσσηνίας τὸν Αἰγυπτιακὸν στόλον. Διὰ νὰ πληροφορηθῇ ἀκριβῶς τὰ σχετικὰ τῆς καταστάσεως τοῦ φρουρίου ἀπέστειλε τὸν πάρωνα τοῦ Ζάκα εἰς Ναβαρῖνον. Τὸ πλοῖον τοῦτο ἠκολούθησαν αὐτεπαγγέλτως τὰ Σπετσιωτικά (1).

---

(1) Ὁ Μιαούλης διεμαρτυρήθη πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας «..Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμ. 11ος σελ. 80).

Τὴν 25ην Μαρτίου τὰ μετὰ τοῦ Μιαούλη πλοῖα ἠναγκάσθησαν νὰ διαδρομήσουν δυτικῶς τῶν Κυθήρων ἐκ τῆς μεγάλης κακοκαιρίας. Ὁ ἄνεμος ἐσφοδρύνετο ἐφ' ὅσον ἐπλησίαζε ἡ δύσις τοῦ ἡλίου καὶ ἡ κατάστασις τῆς θαλάσσης ἐχειροτέρευε. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μιαούλης ἠνήχθη πάλιν εἰς τὸ πέλαγος, ἐπιμένων νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὴν Κρήτην, διότι ὁ ἄνεμος ἦτο νοτιοανατολικός, εὐνοϊκὸς διὰ τὸν πλοῦν τῶν Αἰγυπτίων πρὸς τὴν Μεθώνην. Ἀλλ' ὁ καιρὸς κατέληξε καταιγίζων ὅταν ἐνύκτωσε. Τὴν 7ην ὥραν ἑσπέρας ἡ ναυαρχὶς συνεκρούσθη μετὰ τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Κανάρη. Ἡ παρειά της τοῦ συνέτριψε τὸ πηδάλιον καὶ ἐκ τῆς ὁρμῆς τῆς συγκρούσεως ἔπεσε ὁ ἱστὸς τοῦ πυρπολικοῦ. Ἐπὶ πλέον ἐνεπλάκησαν τὰ πλοῖα καὶ συνεδέθησαν κατὰ τρόπον τοιοῦτον ὥστε παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῶν ἐμπείρων ἀνδρῶν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν δὲν κατωρθοῦτο ν' ἀποχωρισθοῦν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου. Καθ' ἑκάστην ἀνύψωσιν τοῦ κύματος συνεκρούοντο. Ὁ Μιαούλης εἶδε ἐγκαίρως ὅτι τὸ παλαιὸν σκάφος τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Κανάρη δὶν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰ ἀδιάκοπα κτυπήματα καὶ τὸν ἐκάλεσε μετὰ τοῦ πληρώματός του νὰ σπεύσῃ νὰ ἐπιβῇ τῆς ναυαρχίδος μετὰ τῶν ἄλλων. Μέρος τοῦ πληρώματος τοῦ Μιαούλη εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ πυρπολικοῦ ὅπως ἐνισχύσῃ τὰς προσπαθείας τῶν ὀλίγων ναυτῶν του διὰ τὸν ἀποχωρισμὸν τῶν πλοίων. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ νὰ εἰσπηδήσουν ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οἱ ἄνδρες, ἐχρειάσθησαν μεγάλαι προσπάθειαι. Εἷς τῶν ναυτῶν τοῦ πυρπολικοῦ ἔπεσε εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἀπωλέσθη. Τὸ πυρπολικὸν κατωρθώθη ν' ἀποσπασθῇ σχεδὸν καθ' ἣν ὥραν κατεποντίζετο.

Τὰ πλοῖα διεσκορπίσθησαν. Ἄλλα ἐπόδισαν εἰς διαφόρους λιμένας τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ἄλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πυρπολικά, κατηυθύνθησαν εἰς Ὕδραν πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ζημιῶντων.

Ὁ Μιαούλης ἐπόδισε εἰς Βοιάς. (1) Τὸ πλοῖον του εἶχε πολλὰς βλάβας, τὰς ὁποίας εἰς ἄλλας περιστάσεις θὰ ἐπρόσεχε καὶ θὰ ἔκρινε ἀπαραίτητον νὰ τὸ ἀπέστελλε πρὸς ἐπισκευὴν εἰς Ὑδραν. Ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ τὸ ἐπισκευάσῃ ἐκ τῶν ἐνόντων, ἐκεῖ ὅπου ἐπόδισε καὶ ἀνέθηκε εἰς τὸν πλοίαρχον Ἀντώνιον Κριεζῆν νὰ συναθροίσῃ πρὸ τῶν Κυθήρων τὰ διασκορπισθέντα πλοῖα τοῦ στόλου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔπλευσε μόνος εἰς Ναβαρῖνον διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ διὰ τῆς παρουσίας του τὴν φρουρὰν καὶ λάβῃ ἀτομικὴν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως τοῦ Νεοκάστρου.

(1) Βάτικα.

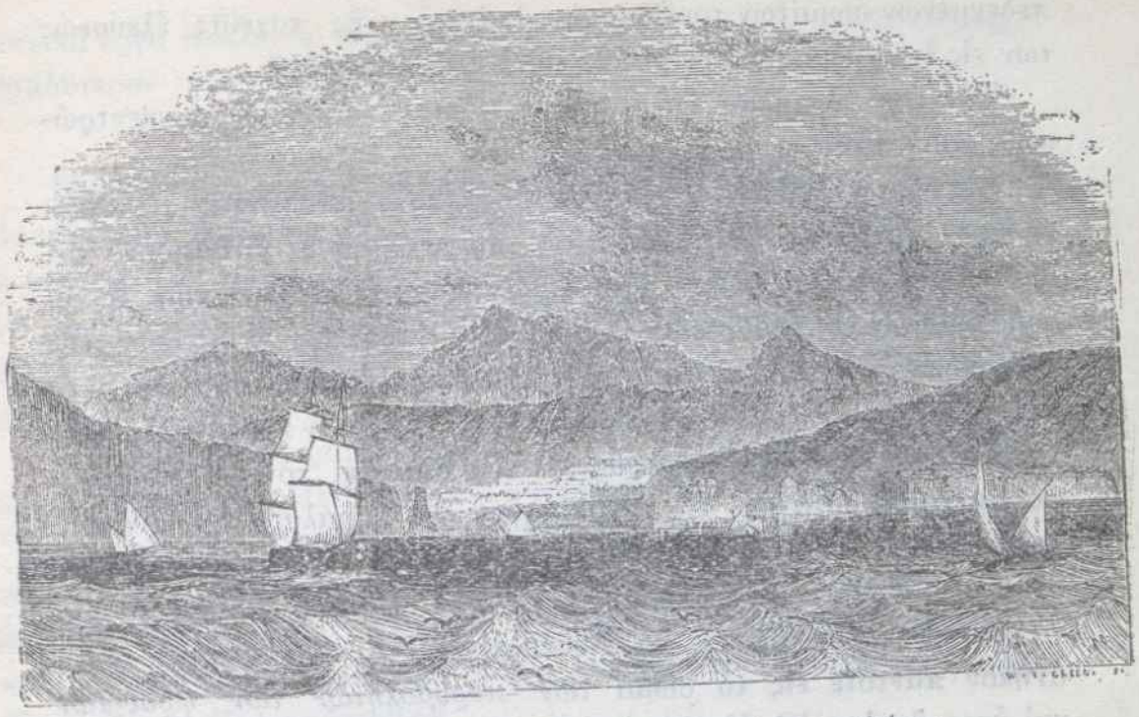

Τὸ στόμιον τοῦ Ναβαρίνου ὁρώμενον ἀπὸ τοῦ πελάγους.
(παλαιᾶ εἰκών)

Κατὰ τὸν εἴσπλουν ἀντήλλαξε κανονιοβολισμοὺς μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπακτίου πυροβολείου τοῦ Ἰμβραὴμ ὡς ἄλλωστε συνέβαινε εἰς πάντα τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα τὰ εἰσερχόμενα εἰς ἀκτῖνα ἐνεργείας του. (1) Ἐπεσκέφθη τὸ Νεόκαστρον. Ἐβεβαιώθη περὶ τοῦ τοῦ ὑψηλοῦ φρονήματος τῶν πολιορκουμένων, παρὰ τὰς πολλὰς ἀνάγκας των, παρὰ τὸ ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων κανονιοβολισμῶν (2) τοῦ ἐχθροῦ ῥῆγμα τοῦ τείχους καὶ τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ πυροβολητῶν. Ὡς πρὸς τούτους εἶχε ἀποστείλει τινὰς πρὸ ἡμερῶν ἐκ τῶν πλοίων τοῦ στόλου, ὡς καὶ ξυλουργοὺς διὰ τοὺς κιλλίβαντας, κατόπιν αἰτήσεως τοῦ φρουράρχου Δ. Σαχτούρη. Ἔγραψε εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως τὰς ἐντυπώσεις του διὰ τὴν κατάστασιν τοῦ φρουρίου καὶ ἀνέφερε τὰς ἐλλείψεις του. Ἔγραψε καὶ εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν πέριξ ἐστρατο-

---

(1) Κατὰ τὴν 19ην Μαρτίου ἐφονεύθη ἐκ βλήματος τοῦ αὐτοῦ κανονιστασίου ἡ ναύτης τοῦ πλοίου τοῦ ἐκ Σπετσῶν Θεοδώρου Βότση καθ' ἣν στιγμὴν ἔπτυσσε τὸν ἀρτέμονα.

(2) Μέχρι τῆς ὥρας τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μιαούλη εἰς τὸ Νεόκαστρον οἱ πολιορκούμενοι εἶχον μετρήσει βόμβας 2800, ἐκτὸς τῶν ἄλλων βλημάτων. Οὔτε ἓν κτίριον ἦτο ὄρθιον.

πεδευμένων σωμάτων τονίζων τὴν ἀνάγκην τῆς ταχείας ἐλεύσεώς των εἰς ἐνίσχυσιν. (1) Συνενοήθη μετὰ τοῦ Τσαμαδοῦ.

Τὴν 5ην Ἀπριλίου ἔπλεε πρὸς τὸ ὁρισθὲν σημεῖον συγκεντρώσεως τοῦ στόλου του.....

Εἰς τοὺς πυροβολητὰς τοῦ «Ἄρεως», τοὺς ἀποβάντας εἰς Νεόκαστρον κατὰ τὴν 19ην Μαρτίου, προσετέθησαν βαθμηδὸν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν πληρωμάτων τῶν Σπετσιωτικῶν πλοίων, τῶν ἠγκυροβολημένων ἐν Ναβαρίνῳ. Ὁ Τσαμαδὸς ἐπρότεινε ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως εἰς τοὺς πλοιάρχους τριῶν ἐξ αὐτῶν νὰ ἐστάθμευον μετὰ τοῦ «Ἄρεως» καὶ τὸ ἀπεδέχθησαν. Ἀφ' ἑτέρου ἡ κυβέρνησις ἅμα τῇ λήψει τῆς σχετικῆς ἀναφορᾶς του εἶχε διατάξει τὸν ἐν Ναυπλίῳ παραμένοντα λοχαγὸν Ἐμ. Καλλέργην νὰ παραλάβῃ 80 πυροβολητὰς ἐκ τοῦ σώματος τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, — τοῦ ὠργανωθέντος ὑπὸ τοῦ Γάλλου Βουτιέ, — καὶ νὰ σπεύσῃ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Νεόκαστρον. Οἱ πυροβολητα ὗτοι ἀνῆκον πάντοτε εἰς τὸ σῶμα τῶν *πυροβολητῶν τῶν φρουρίων* καὶ ἦσαν ἄοπλοι. Ὁ Καλλέργης ἀνεχώρησε μετ' αὐτῶν τὴν 25ην Μαρτίου, ὅπως ἦσαν, διὰ ταχείας πορείας ἔφθασε εἰς Τρίπολιν καὶ ἐκεῖ τοὺς ὡπλισε διὰ τῶν ὅπλων τῶν φονευθέντων Αἰγυπτίων στρατιωτῶν ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ Καρατάσου. Κατόπιν παρέλαβε ὁδηγοὺς καὶ ἐκίνησε διὰ τὸ Παλαιὸν Ναβαρῖνον ὅπου ἔφθασε κατὰ τὴν νύκτα τῆς 3ης πρὸς τὴν 4ην Ἀπριλίου συγχρόνως μετὰ τοῦ σώματος τοῦ στρατηγοῦ Π. Γιατράκου, ἀποτελουμένου ἐξ 600 ἀνδρῶν. Πάντες οὗτοι διεπεραιώθησαν αὐθημερὸν εἰς τὸ Νεόκαστρον διὰ τῶν λέμβων τοῦ «Ἄρεως» καὶ τῶν ἄλλων πλοίων.

Ἡ ἄφιξις τῶν πυροβολητῶν τοῦ Καλλέργη μετέβαλε αὐθωρεὶ τὴν κατάστασιν τῆς ἀμύνης τοῦ Νεοκάστρου καὶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας ἁπάντων. Διὰ μιᾶς διωρθώθησαν τὰ ἐλαττώματα τῶν κιλλιβάντων τῶν πυροβόλων. Τὸ φρούριον μετεμορφώθη ἀκριβῶς ὅπως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ στρατηγοῦ Νόρμαν, κατὰ τὸ 1822. Τὰ 40 πυροβόλα του ἐστράφησαν κατὰ τῶν πολιορκητῶν, τὰ βεβλαμμένα ὀχυρωματικὰ ἔργα του ἤρχισαν ἐπισκευαζόμενα μετὰ μεγίστης δραστηριότητος. Τὸ τελευταῖον ὀφείλετο προπάντων εἰς τὸν μέγαν ζῆλον καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ εἰδικοῦ μηχανικοῦ εἰς τὰ ὀχυρω-

---

(1) Ὁ στρατηγὸς Π. Γιατράκος ἀπήντησε καταφατικῶς καὶ ἐτήρησε τὸν λόγον του.

ματικὰ ἔργα Κολλένιο, εἰσελθόντος εἰς τὸ Νεόκαστρον τρεῖς ἡμέρας βραδύτερον τῶν Ἑλλήνων πυροβολητῶν.

*
* *

Τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως μετέβαλε ἡ εἴδησις τῆς ἀποβάσεως τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς τὰ Μεσσηνιακὰ παράλια. Ἐγκατελείφθη ἡ ἐκστρατεία τῶν Πατρῶν καὶ διετάχθησαν πᾶσαι αἱ δυνάμεις νὰ πορευθοῦν ἐναντίον τοῦ Ἰμβραήμ. Τὰ στρατεύματα συνηθροίσθησαν εἰς τὴν Μεσσηνίαν καὶ ἐπλησίζον τὰς θέσεις τῶν Αἰγυπτίων βαθμηδόν.

Οἱ Ἕλληνες ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ χωρίον Κρεμμύδι, δύο ὥρας μακρὰν τῆς Μεθώνης καὶ συνηθροίσθησαν ὑπὲρ τοὺς 5000. Ἦσαν ἐκλεκτοὶ στρατιῶται καὶ εἶχον ὡς ἀρχηγοὺς τοὺς ἐπιφανεστάτους στρατηγοὺς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, Καραϊσκάκην, Τζαβέλλαν, Χατζηχρῆστον, Κώσταν Μπότσαρην, Καρατᾶσον, Δράκον καὶ ὁπλαρχηγοὺς Πελοποννησίους μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Παναγιώτην Ζαφειρόπουλον.

Πάντες οὗτοι ἔβραζον ἐξ ἀγανακτήσεως. Ἡ κυβέρνησις εἶχε διορίσει ἀπροσδοκήτως ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν, ὡς ἀρχιστράτηγον, τὸν Ὑδραῖον πλοίαρχον Κυριάκον Σκούρτην. Μολονότι ὡπλίσθησαν μὲ ὑπομονὴν καὶ συνεκρατήθησαν ὅταν τὸν εἶδον ἐν μέσῳ των μὲ τοιαύτην πληρεξουσιότητα, ἐν τοσούτῳ ἐσωτερικῶς ἐπλήγησαν.

Διὰ τοὺς περισσοτέρους ἐξ αὐτῶν ἡ ἐπιχείρησις ἔπαυσε πλέον νὰ ἔχῃ ἐλπίδα ἐπιτυχίας, ἐφ' ὅσον ἔμελλε ν' ἀποφασίζῃ τὰ κατ' αὐτὴν πρόσωπον γενναῖον μέν, ἐντιμότατον καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς κυβερνήσεως, ἐστερημένον ὅμως εἰδικότητος καὶ πείρας εἰς τὸν πόλεμον κατὰ ξηράν. Ὁ Καρατάσος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐξηγέρθη, ἠρνήθη νὰ στρατοπεδεύσῃ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μετὰ τοῦ Σκούρτη καὶ αὐτεπαγγέλτως κατέλαβε μετὰ τοῦ σώματός του ἄλλην θέσιν πλησίον τοῦ χωρίου Σχινόλακα.

Ἡ πρώτη ἐντύπωσις τῶν Καραϊσκάκη καὶ Τζαβέλα ὑπῆρξε ἀνάλογος. Ἐσκέφθησαν ὅτι δὲν εἶχον πλέον θέσιν εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ ἡ μόνη δι' αὐτοὺς ἐπιβαλλομένη πρᾶξις ἦτο τὸ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ Νεόκαστρον. Ὁ Τσαμαδὸς εἰδοποιήθη αὐτοστιγμεὶ διὰ τὰς προθέσεις των καὶ διετάχθη νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. (1) Ταχέως ἐν τούτοις μετέβαλον ἀπόφασιν. Παρέμειναν εἰς Κρεμμύδιον.

Ὁ Καρατάσος καὶ οἱ ὀλίγοι Μακεδόνες του ἐθριάμβευσαν τὴν

(1) Ἡμερολ. Τσαμαδοῦ.

16ην Μαρτίου. Χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐν Κρεμμυδίῳ κατεκερμάτισαν τοὺς πλείστους ἐξ ἑνὸς τάγματος τακτικοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐπιτεθέντος νὰ τοὺς ἐκτοπίσῃ. Οἱ ἐχθροὶ ἔρριψαν καταγῆς 100 ὅπλα καὶ ἰσαρίθμους λόγχας κατὰ τὴν ἄτακτον φυγήν των ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τὰ ὁποῖα πάντα ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ Καρατάσου εἰς Τρίπολιν.

Ἡ κυβέρνησις ἀσφαλῶς διώρισε τὸν Σκούρτην ἀρχιστράτηγον ἀφ' οὗ ἐπείσθη ὅτι οὐδεὶς τῶν στρατηγῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἠνείχετο νὰ ἐνεργῇ ὡς ὑποτεταγμένος. (1) Ἀλλ' ὁ ἐστερημένος συστηματικῶν ἐπαγγελματικῶν γνώσεων καὶ ἀτομικῆς πείρας ἀρχηγὸς ἢ θ' ἀποφασίσῃ κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις του, ἐξαρτώμενος μόνον ἐκ τῆς ἀτομικῆς του ψυχοσυνθέσεως, ἢ θ' ἀκολουθήσῃ ὑποδείξεις ἄλλων προσώπων, τῶν ὁποίων τὴν ἀξίαν τῆς γνώμης δὲν θὰ ἦναι εἰς θέσιν νὰ σταθμίζῃ. Ὁ Σκούρτης εὑρίσκετο εἰς Κρεμμύδι (2) ὅταν προσῆλθε εἰς τὸ στρατόπεδον ὁ ὁπλαρχηγὸς Νικόλαος Φλέσας μετὰ 1300 ἀνδρῶν. Ἦρχετο ἐκ Θουρίας. Οὗτος εἶπε εἰς αὐτὸν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀλλάξῃ θέσιν

---

(1) Ἱστορ. τακτ. στρ. σελ. 323.— «Ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι οὐδεὶς στρατιωτικὸς Ἕλλην ἠδυνήθη νὰ ἀναδειχθῇ ἀρχηγὸς ἁπάντων καὶ νὰ ὑπακούηται παρ' αὐτῶν, ἐκτὸς τοῦ ἐσχάτως (1) ἀναδειχθέντος Καραϊσκάκη, ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἐὰν ἔζη καὶ μετὰ τὴν ἐν Πειραιεῖ (2) ἐκστρατείαν, ἔστω καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας ἂν ἠλευθέρωνε, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ἄλλος Κολοκοτρώνης ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, διότι ἤθελεν ἔχει πολλοὺς ἀντιζήλους, καὶ πρὸ πάντων τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Σουλίου, οἵτινες μόνον ἕνεκα φιλοπατρίας ἀνεγνώρισαν αὐτὸν ἀρχηγὸν ἐν τῇ ἐν Πειραιεῖ ἐκστρατείᾳ.

«....Πρὸ τοῦ Καραϊσκάκη δύο ἕτεροι στρατηγοὶ ἀνεφάνησαν ἔχοντες τὰ προσόντα γενικοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος καὶ ὁ Μάρκος Μπότσαρης. Ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος, καίπερ ἔχων πολλὰ προσόντα τοιούτου ἀρχηγοῦ, εἶχεν ἐλαττώματα ἀμαυρώνοντα τὴν στρατηγικὴν ἀξίαν του, ὁ δὲ δεύτερος οὐ μόνον εἶχεν ὅλα τὰ προτερήματα τοῦ στρατιωτικοῦ ἀρχηγοῦ, ἀλλ' ἦτο καὶ ἀπηλλαγμένος ὅλων τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ πρώτου· ἦτο φιλόπατρις, αὐτάρκης, ἀγαθός, ἠγάπα μᾶλλον τὴν δόξαν τῆς πατρίδος του ἢ τὴν ἑαυτοῦ καὶ ἦτο προσφιλὴς πρὸς πάντας· ἀλλὰ καὶ οὗτος, ὡς ὁ Καραϊσκάκης, ἔπεσεν ἐνδόξως πρὶν ἢ ἀναδείξῃ τὰ καλὰ αὐτοῦ προτερήματα. Ἐὰν δ' ἔζη, ἓν θὰ ἠδύνατο καὶ αὐτὸς νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὸ ἀγέρωχον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ Σουλιωτῶν καὶ ν' ἀναδειχθῇ ἀρχηγὸς ἁπάντων.

(2) Φωτάκος—(Τόμ. 2, σελ. 33)

---

(1) Περὶ τὰ τέλη τῆς ἐπαναστάσεως.

(2) Τοῦ 1826.

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ Ι. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ

τὸ στρατόπεδον καὶ τοῦ ἐπρότεινε τόπον καταλληλότερον, εὑρισκόμενον εἰς 2 1)2 ὡρῶν πορείας μακρὰν τοῦ Κρεμμυδίου. Ὁ Σκούρτης τὸ ἐδέχθη ἀσυζητητεί, ἐξουσιοδότησε τὸν Φλέσαν νὰ μεταβῇ αὐτοστιγμεὶ μετὰ τοῦσώματός του καὶ τὸν ἐβεβαίωσε ὅτι ὁλόκληρον τὸ στρατόπεδον θὰ ἠκολούθει.

Ἀκριβῶς κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, 6ην Ἀπριλίου, (1) ἔφθασε εἰς Κρεμμύδι ὁ Μαυροκορδάτος καὶ συμφώνως πρὸς διαταγὴν τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως συνεκρότησε συμβούλιον μετὰ τῶν στρατηγῶν, ἀποφασίσαν νὰ μετασταθμεύσουν τὰ στρατεύματα κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα εἰς ἄλλην θέσιν, ἡ κατοχὴ τῆς ὁποίας νὰ ἐπετύγχανε τὴν διακοπὴν τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Ἰμβραὴμ κατὰ ξηρὰν μεταξὺ Μεθώνης καὶ φρουρίου Νεοκάστρου.

Δὲν ἐδόθη καιρός. Ἅμα ἐξημέρωσε εὑρέθησαν ἐνώπιον τῶν Ἑλληνικῶν θέσεων αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμβραήμ, ἀνερχόμεναι εἰς 3000 πεζούς, 400 ἱππεῖς καὶ πυροβολικόν.

Οἱ Ἕλληνες εὑρέθησαν κατέχοντες τρεῖς θέσεις ἐν εἴδει ἡμικυκλίου. Τὸ δεξιὸν τούτου ἦτο αὐτὸ τὸ χωρίον Κρεμμύδι, κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ Τζαβέλλα καὶ τοῦ Χριστοδούλου Μέξη. Τὸ ἀριστερὸν ἦσαν οἱ πέριξ τοῦ χωρίου λόφοι, τοὺς ὁποίους κατεῖχον οἱ Σουλιῶται καὶ ὁ Χατζῆ-Χρῆστος καὶ τὸ κέντρον μικρὰ κοιλὰς εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ πλησίον ὄρους ὅπου εὑρέθησαν ὁ ἀρχιστράτηγος Σκούρτης, ὁ Μεθωνιός, ὁ Τσορώνης καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοί. Τὸ σύνολον τῶν μαχητῶν ἀνήρχετο εἰς 3250 ἄνδρας περίπου, μεταξὺ τῶν ὁποίων 2500 ἄνδρες ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, 500 Ὑδραῖοι, Σπετσιῶται καὶ Κρανιδιῶται καὶ 250 Ἁγιοπετρῖται ὑπὸ τὸν Παναγιώτην Ζαφειρόπουλον.

Οἱ εὑρισκόμενοι ἐντὸς τοῦ χωρίου καὶ ἐπὶ τῶν λόφων εἶχον κατασκευάσει τὰ συνήθη ὀχυρώματα. Οἱ ἐντὸς τῆς κοιλάδος ἦσαν ἀνοχύρωτοι (2). Κατ' ἀρχὰς οἱ Αἰγύπτιοι ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὰ ὀχυρώματα, κατὰ τῶν ὁποίων ἐπετέθησαν ὁρμητικώτατοι. Ἀλλ' ἐπειδὴ συνήντησαν ἀντίστασιν, ἐξ ἧς ἀνεκόπη ἡ ὁρμή των, περιωρίσθησαν πρὸς καιρὸν ν' ἀπασχολήσουν τοὺς ἐντὸς τῶν ὀχυρωμάτων Ἕλληνας μὲ τὸ πυροβολικόν των καὶ νὰ τοὺς ἐμποδίζουν νὰ ἐνισχύσουν τοὺς ἄλλους, τοὺς ἐν τῇ κοιλάδι. Τούτους εὐθὺς ἐξ

---

(1) Τρικούπης—Τόμ. 3, σελ, 200)

(2) Τρικούπης – (Τόμ. 3, σελ. 200)—ὡς ὀχυρώματα εἶχαν τὰ στήθη των κατὰ τὸ λέγειν τοῦ ἀρχηγοῦ.

ἀρχῆς εἶχον παρατηρήσει ὅτι κατεῖχον θέσιν ἀκατάλληλον πρὸς ἄμυναν των καὶ ἐπροτίθεντο νὰ τοὺς συντρίψουν.

Οἱ περὶ τὸν Σκούρτην πολὺ ἀργὰ εἶδον τὸν κίνδυνον. Ἐζήτησαν ἐνίσχυσιν παρὰ τῶν ἐπὶ τῶν λόφων. Ὁ Μπότσαρης ἔσπευσε μετὰ 150 Σουλιωτῶν, ἐτάχθη πρὸ τῶν ἐρχομένων ἐχθρῶν καὶ ὠχυρώθη ἐκ τοῦ προχείρου. Ἐτοποθέτησε τοὺς στρατιώτας του ὄπισθεν τῶν κορμῶν τῶν ἐκεῖ ὑπαρχόντων μεγάλων παλαιῶν δένδρων καὶ ἐπέτυχε ν' ἀποκρούῃ τὸ πεζικὸν τῶν Αἰγυπτίων καὶ γὰ μὴ τὸ ἀφίνῃ νὰ προχωρῇ πρὸς τὸ μέρος του. Κατὰ τὴν διάρκειαν ταύτης τῆς συμπλοκῆς, τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν ἀνῆλθε ὑψώματα ἀπότομα, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες εἶχον ἀφίσει ἀφύλακτα μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἦσαν ἀδιάβατα. Ἔπεσε ἐκ τῶν νώτων ἐναντίον των, καθ' ἣν ὥραν ἐμάχοντο κατὰ μέτωπον ἐναντίον τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ καὶ τοὺς διέλυσε. Τοὺς κατεδίωξε μέχρι τοῦ πλησίον δάσους πολὺ ἐπιμόνως καὶ ἡ φυγή των ἐγένετο διὰ μέσου τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ. Εφονεύθησαν περὶ τοὺς 500 ἐξ αὐτῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Δημήτριος Μποταΐτης, Εὐθύμιος Ξύδης, Βασίλειος Χορμόβας καὶ Κωνσταντῖνος Πετρόπουλος. Ἠχμαλωτίσθησαν πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Παναγιώτης Ζαφειρόπουλος.

Ὁ ὁπλαρχηγὸς Φλέσας ἦτο μακράν, ἀλλ' εἶδε τὰ γινόμενα. Ἔτρεξε εἰς ἐνίσχυσιν καὶ κατέλαβε ἕνα λόφον ὑποκάτω τοῦ γειτονικοῦ χωρίου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐτουφέκισε τὸ ἱππικὸν καθ' ἣν ὥραν ἐκάλπαζε ἵνα κυκλώσῃ τοὺς ὑπὸ τὸν Μπότσαρην Σουλιώτας. Ἐπέτυχε νὰ τὸ σταματήσῃ καὶ τοὺς ἔσωσε. (1).

Οἱ εἰς τὰ ὀχυρώματα ἐκρατήθησαν εἰς τὰς θέσεις των κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς μάχης, τὴν γενομένην μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ διάλυσιν τῶν ἐν τῇ κοιλάδι. Τὴν μάχην ἐτερμάτισε ραγδαία βροχή. Ὅταν ἐνύκτωσε οἱ Ἕλληνες ἐγκατέλειπαν τὰ ὀχυρώματα καὶ ἐτράπησαν πρὸς τὴν Τρίπολιν. (2) Οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἤδη ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εἰς Κρεμμύδι μάχης ὑπῆρξε ὀλέθριον, ὄχι διὰ τὰς ἀπωλείας του ἀλλὰ διὰ τὴν ἀμέσως κατόπιν τῶν ἀποτελε-

(1) Τὴν κάννην τοῦ τουφεκίου τοῦ Μπότσαρη εἶχε ἀποκόψει βλῆμα τῶν Αἰγυπτίων, μίαν σπιθαμὴν κάτω τοῦ στόματος.

(2) Μετὰ τὴν ἐν Κρεμμύδι ἧτταν δὲν ἠθέλησαν νὰ παραμείνουν εἰς Πελοπόννησον οἱ στρατιῶται τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὡς ἐπεθύμει ἡ κυβέρνησις. Ἐγόγγυσαν κατὰ τοῦ προέδρου διότι τοὺς ἔταξε ὑπὸ ἀρχηγὸν ναυτικόν. Ἔφυγον ἀμέσως εἰς τὴν Στερεάν.

σμάτων ἐπελθοῦσαν διάλυσιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ σωμάτων στρατοῦ ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τὴν βαθμιαίαν ἐπιστροφὴν τῶν στρατιωτῶν εἰς τὰς πατρίδας των. Ἀποτόμως εὑρέθη ὁ Ἰμβραὴμ ἔχων ἐλευθέρας τὰς χεῖρας νὰ κανονισῃ τὰ σχέδια αὐτοῦ κατὰ τοῦ Νεοκάστρου ὅπως θὰ τοῦ ἤρεσκε.

Τὴν ἑπομένην τῆς μάχης τοῦ Κρεμμυδίου οἱ πολιορκούμενοι εἰς τὸ Νεόκαστρον ἐπεχείρησαν αἰφνηδιαστικὴν ἔξοδον. Ἀποτόμως καὶ μετὰ μανίας ἔφθασαν τὴν πρώτην παράλληλον ὅπου ἐπολέμησαν μετὰ μεγίστης ὁρμῆς καὶ ἐφόνευσαν ὑπὲ τοὺς 200 Αἰγυπτίους. Καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον ἔσπευδον αἱ ἐνισχύσεις τῶν Αἰγυπτίων, αἵτινες τὴν φορὰν ναύτην ἦσαν ἐκτεθειμέναι εἰς τὰ ἐπιστημονικὰ πυρὰ τοῦ Νεοκάστρου διεθυνόμενα κατὰ τοὺς κανόνας. Οἱ πυροβοληταὶ τοῦ Καλλέργη ἐμάχοντο ὡς οἱ ναῦται ἐκτεθειμένοι. εἰς τὰ ἀκατάπαυστα πυρὰ τῶν κανονιοστασίων τοῦ Ἰμβραήμ. Εἶχον ἀπωλείας καθ' ἑκάστην, ἀλλ' ἐπροξένουν μεγίστην βλάβην εἰς τὸν ἐχθρὸν καὶ ἠμπόδιζον τὴν πρόοδον τῶν κατὰ τοῦ φρουρίου πολιορκητικῶν ἔργων του. (1)

* * *

Ἡ παροχὴ ὕδατος ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὸ Νεόκαστρον διεκόπη ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πολιορκίας. Ἔκτοτε ἡ ὕδρευσις ἐγίνετο διὰ πλοιαρίων μεταφερόντων τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς ἀπέναντι ξηρᾶς. Ἄλευρα παρεσκεύαζον οἱ μύλοι τῶν Γαργαλιάνων μὲ σῖτον ἀποστελλόμενον ἄλλοτε ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ ἄλλοτε τῇ φροντίδι τοῦ Τσαμαδοῦ. Ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς τοῦτο διάφορα μικρὰ πλοῖα, πρὸ πάντων Ἑπτανησιακὰ ἐκ τῶν ἀδιακόπως τηρούντων τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ Ναβαρίνου μετὰ τῆς Ζακύνθου. Ἐπειδὴ συνέβαινε ἐνίοτε νὰ διατάσσωνται οἱ κυβερνῆται αὐτεπαγγέλτως ἐκ τοῦ φρουρίου νὰ ἐκτελοῦν ἄλλας ἀγγαρείας, ὡς τὰς μεταφορὰς τῶν ἐξερχομένων οἰκογενειῶν διὰ τὰς ὁποίας ἄλλα πλοῖα διετάσσοντο, ὁ Τσαμαδὸς ἐπρόβλεψε ν' ἀναθέσῃ τὸ καθῆκον τῆς ἐπιβλέψεως τῶν ἐξερχομένων τοῦ Ναβαρίνου διαφόρων μικρῶν ἱστιοφόρων εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας. Μὲ διπυρίτην ἐφωδιάζετο τὸ φρούριον κατ' ἀρχὰς ἀποκλειστικῶς ἐκ Ζακύνθου, κατόπιν καὶ ἐκ Ναυπλίου, οὐδέποτε ὅμως τὸ παραλαμβανόμενον ποσὸν—ὡς καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἄλλων στερεῶν τροφίμων, ἦτο τοσοῦτον ὥστε νὰ δύναται νὰ γίνῃ ἐναποθήκευσις

(1) Ἐκ τῶν εἰσελθόντων 80 πυροβοληταῖν ἐξῆλθον μόνον 28. Ἐκ τῶν ναυτῶν ὑπῆρξαν ἐπίσης ὀλίγαι ἀπώλειαι.

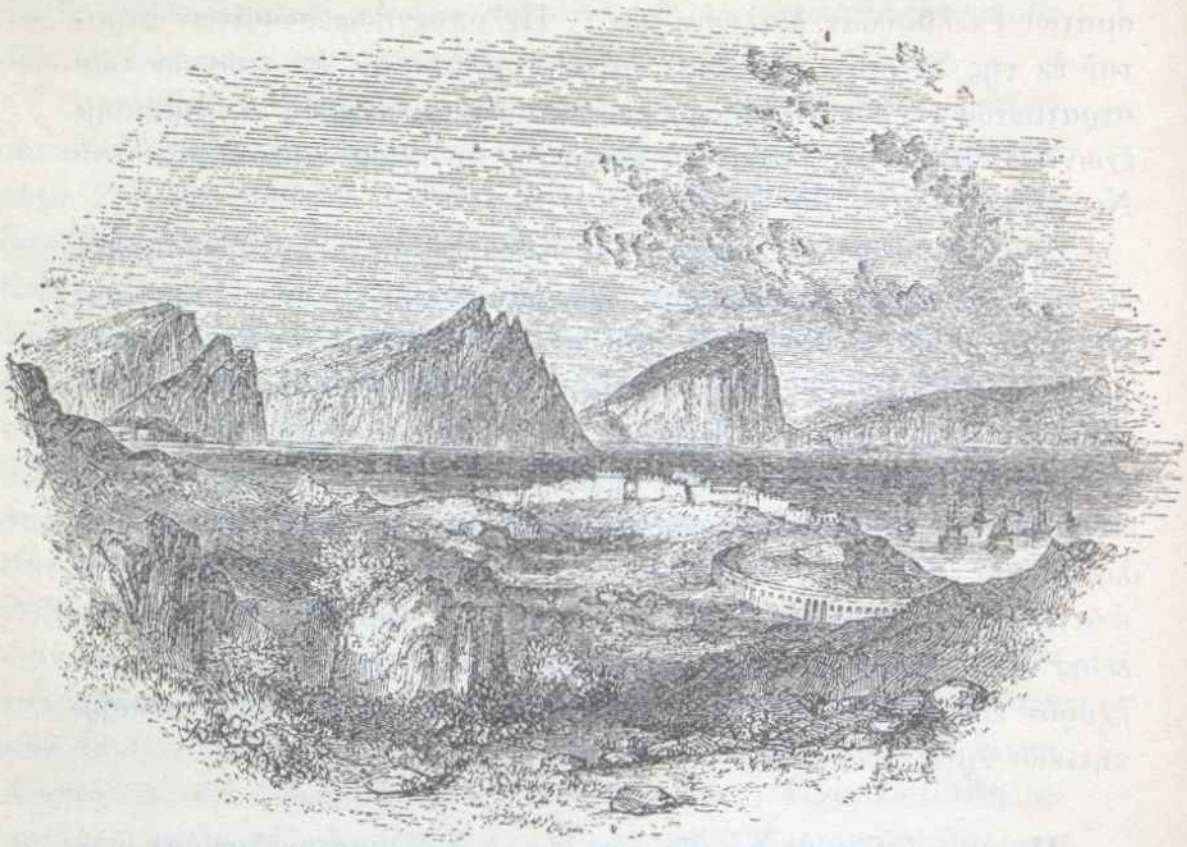

Ὁ λιμὴν τοῦ Ναβαρίνου ὁρώμενος ἀπὸ τοῦ Νεοκάστρου (1).

(Παλαιὰ εἰκών)

ἱνανὴ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς ἀνάγκας πολιορκίας. Οὐδεὶς ἐφαντάζετο ὅτι θὰ κατέληγε τὸ Νεόκαστρον ν' ἀποκλεισθῇ καὶ διὰ θαλάσσης.

Ὑφίστατο ἐν τούτοις ἄμεσος ὁ κίνδυνος ἐκ τῆς Σφακτηρίας. Ὁ Τσαμαδὸς ἀνήγειρε εἰς τὸ νότιον μέρος της τρία κανονιοστάσια καὶ τὰ ἐξώπλισε, ἕκαστον διὰ τριῶν πυροβόλων. Ἀπεβίβασε ἐν συνόλῳ 8 πυροβόλα καὶ ἕνα ὅλμον ἐκ τοῦ φορτίου του μετὰ τῶν πυρομαχικῶν των. Εἰς τὸ Νεόκαστρον ἐχορήγει βαθμηδόν, κατὰ τὰς ἀνάγκας, ἄλλο πολεμικὸν ὑλικόν. Πρὸς φρούρησιν τῆς νήσου ἀπέσπασε ἀρχικῶς ἐκ τοῦ φρουρίου μικρὰν δύναμιν εἰς ἣν προσέθηκε κατόπιν ναυτικούς, ἐκ τῶν μετασχόντων εἰς τὴν μάχην τοῦ Κρεμμυδίου, καὶ τὴν ἀνεβίβασε εἰς 400 ἄνδρας. Εἰς περίπτωσιν αἰφνιδίας ἀποπείρας ἀποβάσεως τοῦ Ἰμβραὴμ ἐπροτίθετο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν φρουρὰν μὲ ναύτας τοῦ πλοίου του καὶ τῶν τριῶν Σπετσιωτικῶν «Λυκούργου», «Ποσειδῶνος» καὶ «Ἀχιλλέως». Οἱ κυβερνῆται καὶ τὰ πληρώματα

(1) Ἡ τελευταία δεξιὰ κορυφὴ εἶναι τὸ Παλαιόκαστρον, αἱ ἀριστεράι του εἶνε κορυφαὶ τῆς Σφακτηρίας.

τούτων προσέφερον μεγίστας ὑπηρεσίας κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν. Οὐδεμία κίνησις ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἰμβραὴμ πρὸς τὸ Παλαιόκαστρον, διὰ τῆς παραλιακῆς ὁδοῦ, πρὸς τὴν Γιάλοβαν, ἠδύνατο νὰ συντελεσθῇ χωρὶς νὰ ἐκτεθῇ ὁ ἐχθρὸς εἰς τὸ πῦρ τῶν πυροβόλων τῶν ἀκάτων τῶν 4 πλοίων ἐνεργούντων ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Τσαμαδοῦ.

Εἰς τὸ Παλαιόκαστρον εὑρίσκετο ὁ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου (1) Ἀναγνωσταρᾶς (Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου) ἡγούμενος τῆς δυνάμεως τῶν 700 ἀνδρῶν ἡ ὁποία ὑπερήσπισε τὴν θέσιν κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Ἰμβραὴμ τῆς 31ης Μαρτίου. Ἦτο ἐν Ναυαρίνῳ ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς πολιορκίας, καταγινόμενος νὰ ἐνισχύῃ τὸ φρούριον.

Τὴν νύκτα τῆς 8ης πρὸς τὴν 9ην Ἀπριλίου ἔφθασαν εἰς τὸ Παλαιὸν Ναβαρῖνον ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Βαλτινοῦ, τοῦ Τσάτσου Μαγγίνα, τοῦ χειρουργοῦ Μέλιγκ, τοῦ ὀχυρωτοῦ Κολλένιο καὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1821 προκινδυνεύοντος ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἰδέας Πεδεμοντίου εὐπατρίδου κόμητος Σάντα Ρόζα, εἰδικωτάτου πυροβολομηχανικοῦ. (2) Πάντες οὗτοι ἐπέβησαν ἀμέσως τοῦ πάρωνος «Ἄρεως» ἵνα διανυκτερεύσουν καὶ τὴν ἑπομένην μετέβησαν μετὰ τοῦ Τσα-

---

(1) Στρατιωτικῶν.

(2) Ὁ Σάντα Ρόζα εἰς τὴν πατρίδα του εἶχε ἀναμιχθῆ εἰς ἀποτυχὸν κίνημα πολιτικῆς μεταβολῆς. Ἦτο ἐξόριστος. Τὰ δεινὰ παθήματα τῶν Ἑλλήνων ἠύξησαν τὸν διάπυρον ζῆλον του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Μετεῖχε τῆς λατρείας πρὸς τὰ Ἱερὰ τὸ αἴσθημα τῆς ἀγάπης του διὰ τὴν Ἑλλάδα. Κατῆλθε εἰς τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα μας ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1821 διὰ νὰ προσφέρῃ τὴν ζωήν του ὑπὲρ τῆς πατρίδος τοῦ Σωκράτους.

Ἡ ἀκόλουθος αἴτησις ἀρκεῖ νὰ δείξῃ τὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα πλημμυρίζοντα τὴν ψυχήν του αἰσθήματα.

Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμος 11ος, σελὶς 17.

[Γεωργίῳ Κουντουριώτῃ]

Ἐξοχώτατε,

Ἐκπληρῶ τὸ καθῆκον νὰ ἀνανεώσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὴν προσφορὰν τῶν ὑπηρεσιῶν μου, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, καὶ ποθῶ νὰ εὐαρεστηθῇ αὕτη νὰ μοὶ παράσχῃ τὴν εὐκαιρίαν, νὰ ἐκδηλώσω ἐμπράκτως τὴν ἀφιλοκερδῆ καὶ ζωηροτάτην ἀφοσίωσίν μου πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος.

Μένω ἐν Ἀθήναις λόγῳ προσκαίρου προσβολῆς τῆς ὑγείας μου, ἀλλὰ

μαδοῦ εἰς τὸ Νεόκαστρον. Ὁ Μαυροκορδᾶτος μετὰ τοῦ Βαλτινοῦ καὶ τοῦ Μαγγίνα διεπεραιώθησαν τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας εἰς τὸ Παλαιὸν Ναβαρῖνον, παρέμειναν ἐκεῖ μίαν ἡμέραν καὶ κατόπιν ἀπῆλθον εἰς συνάντησιν τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως. Οἱ Κολλένιο, Μέλιγκ καὶ Σάντα Ρόζα ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ φρούριον. Ὁ Σάντα Ρόζα ἐνεχείρησε εἰς τὸν Τσαμαδὸν ἐπιστολήν του, ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Σκάρπα, ὑπασπιστὴν τοῦ συντάγματος τοῦ Γάλλου ἐξωμότου Σέβ, μὲ τὴν παράκλησιν νὰ ἀποσταλῇ εἰς τὸν προορισμόν της μὲ πρώτην εὐκαιρίαν (1).

*
* *

Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἠγκυροβόλησε τὴν 7ην Ἀπριλίου εἰς Βοιάς, ἀποτελούμενος ἐξ 20 πλοίων συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν πυροπολικῶν. Τὴν ἑσπέραν τῆς 8ης ἀνέφερον τὰ περιπολοῦντα ὅτι τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἦσαν εἰς τὸ πέλαγος, πρὸ τῆς Κρήτης. Τὰ Ἑλληνικὰ εὐθὺς ἀνέσπασαν τὰς ἀγκύρας καὶ ἔπλευσαν πρὸς νότον, εἰς συνάντησίν των. Ἔπνεε ἰσχυρὸς βόρειος ἄνεμος. Τὴν ἑσπέραν τῆς 9ης ἠναγκάσθησαν ἐκ τῆς τρικυμίας ν' ἀγκυροβολήσουν εἰς Αὐλαίμονα τῶν Κυθήρων. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης πεπεισμένος, κατόπιν ἀσφαλῶν πληροφοριῶν, ὅτι μόνον ὁ καιρὸς ἦτο τὸ πρόσκομμα τῆς συνεχίσεως τοῦ πλοῦ τοῦ ἐχθροῦ ἐσήμανε κατὰ τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην νὰ ἐκπετάσουν τὰ ἱστία τὰ πλοῖα του καὶ ἔπλευσε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν λιμένα τῆς Σούδας.

Τὴν πρωΐαν τῆς 11ης ἐπλησίασε μέχρις ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν πυροβόλων τοῦ φρουρίου τοῦ λιμένος καὶ ἀπεμόνωσε εἰς τὸ πέλαγος ἕνα Αἰγυπτιακὸν πάρωνα, περιπολοῦντα. Κατ' αὐτοῦ ἐπέπεσε ὁ πλοίαρχος Ἀντώνιος Κριεζῆς καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐξωκείλῃ. Ὁλόκληρος ὁ λοιπὸς Αἰγυπτιακὸς στόλος ἦτο ἐντὸς τοῦ λιμένος

τάχιστα θὰ ἤμην εἰς θέσιν νὰ ἐκτελέσω τὰς διαταγάς, δι' ὧν ἡ ὑμετέρα Ἐξοχότης ἤθελεν εὐαρεστηθῇ νὰ μὲ τιμήσῃ.

Διατελῶ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ
τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
Ἀθῆναι τῇ 23 Ἰανουαρίου (4 Φεβρουαρίου) 1825.

εὐπειθέστατος καὶ ἀφωσιωμένος θεράπων
Κόμης τοῦ Σάντα Ρόζα

(1) Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Σάντα Ρόζα ἐπέφερε ἀποτέλεσμα. Ὁ Σκάρπα ἐγκατέλιπε τὸν στρατὸν τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ προσῆλθε εἰς τοὺς Ἕλληνας.

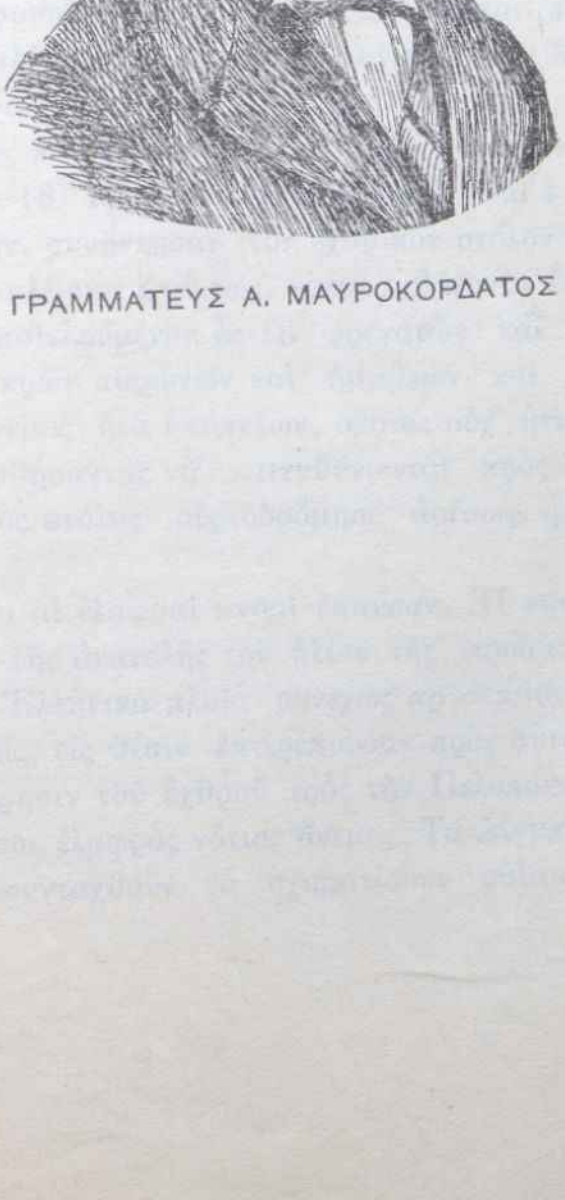

ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ Α. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

ἐπ ἀγκύρᾳ, ἀλλ' ἅμα ἐθεάθησαν τὰ Ἑλληνικὰ ἐξεπέτασε τὰ ἱστία του. Τὸ φρούριον καὶ τὰ πλησιέστερα πολεμικὰ ἤρχισαν πῦρ καὶ τὸ ἐξηκολούθησαν μ' ὅλον ὅτι τὰ βλήματα αὐτῶν ἔπιπτον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐν τούτοις τὰ Αἰγυπτιακὰ πολεμικὰ ἐξῆλθον τοῦ λιμένος πλησίστια καὶ ἠκολούθησαν τὰ Ἑλληνικά, πλεύσαντα πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν ἐγγυτάτην. Ὁ ναύαρχος ἐχείρισε νὰ ὡδηγήσῃ τὰ πλοῖα του εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ τὰ ἐξαπολύσῃ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ μὲ τὸν ἄνεμον ἀπὸ τῆς κωρώνης των. Ὁ Βορρᾶς ἐν τῷ μεταξὺ ἐσφοδρύνθη, δύο ἐπιστήλια μιᾶς τῶν Αἰγυπτιακῶν φρεγατῶν ἐθραύσθησαν. Ἀκριβῶς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἔστρεψε ἀθρόως, προχωρήσας νὰ προσβάλῃ τὸν ἐχθρὸν μὲ τὸν ἄνεμον οὔριον. Διὰ μιᾶς ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος ὁλόκληρος οὐριοδρόμησε φεύγων πρὸ αὐτοῦ, πρὸς τὴν Σοῦδαν. Ὀλίγα Ἑλληνικὰ πλοῖα εὑρέθησαν πλησίον ἄλλων ἐχθρικῶν καὶ ἀντήλλαξαν μετ' αὐτῶν κανονιοβολισμούς.

Ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου ἐξηκολούθει ν' αὐξάνῃ, ἐπρομηνύετο μεγάλη τρικυμία. Ὁ ναύαρχος ἀπεφάσισε νὰ περιωρισθῇ εἰς μόνον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς φυγῆς τῶν Αἰγυπτίων, ἀφ' οὗ δὲν τοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ περισσότερα. Ἐπανέφερε τὸν στόλον εἰς Βοιάς....

Τὴν 15ην Ἀπριλίου ἀνέφερον τὰ περιπολοῦντα ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἔμελλε νὰ ἐκπλεύσῃ. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἀνέσπασαν ἀμέσως τὰς ἀγκύρας καὶ ἐκινήθησον εἰς προϋπάντησιν. Ἦσαν ἐν συνόλῳ 21 σκάφη—18 Ὑδραϊκά, 3 Σπετσιωτικὰ—καὶ 4 πυρπολικά. Τὴν ἑπομένην, 16ην, συνήντησαν τὸν ἐχθρικὸν στόλον ἔξω τοῦ λιμένος τῆς Σούδας, πλέοντα ἀτάκτως, καταλαμβάνοντα ἔκτασιν πολλῶν μιλλίων καὶ ἀποτελούμενον ἐκ 18 φρεγατῶν καὶ κορβεττῶν, 42 μεγάλων καὶ μικρῶν παρώνων καὶ ἡμιολιῶν καὶ 30 περίπου φορτηγῶν. Ὁ ἄνεμος ἦτο ὑποπνέων, οὔριος οὐχ' ἧττον διὰ τοὺς Ἕλληνας, ἐξακολουθήσαντας νὰ κατευθύνωνται πρὸς τὸν ἀντίπαλον. Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος οὐριοδρόμησε ἀμέσως, φεύγων πρὸ αὐτῶν.

Κατὰ τὴν νύκτα αἱ ἐλαφραὶ πνοαὶ ἔπαυσαν. Ἡ νηνεμία διετηρήθη πολὺ πέραν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς πρωΐας τῆς 17ης. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα συνεχῶς προσεπάθουν νὰ τηρῶνται πρὸς δυσμάς, εἰς θέσιν ἐπιτρέπουσαν πρὸς αὐτὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν προχώρησιν τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν Πελοπόννησον. Τὴν 9ην πρωϊνὴν ἔπνευσε ἐλαφρὸς νότιος ἄνεμος. Τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα προσεπάθησαν νὰ συνταχθοῦν, νὰ σχηματίσουν οὐλαμοὺς μάχης,

μὲ τὰ φορτηγὰ εἰς τὸ μέσον ὅπως προφυλάσσωνται καὶ ἔπλευσαν πρὸς δυσμὰς πρὸς τὸν προορισμόν των. Τὰ Ἑλληνικὰ ἐκινήθησαν νὰ τοὺς φράξουν τὸν δρόμον, ἔπλευσαν παραλλήλως καὶ ὁμορρόπως των. Ἡ μάχη ἤρχισε ἀμέσως—οἱ Ἕλληνες πρῶτοι ἤρχισαν πῦρ—καὶ διετηρήθη συνεχὴς μέχρι τῆς 3ης μ. μ. Ἀλλὰ δὲν ἔπνευσε ἄνεμος ἱκανὸς νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πυρπολικὰ νὰ ριφθοῦν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τ' ἀποτελέσματα τῆς βολῆς τῶν Αἰγυπτίων ὑπῆρξαν μηδαμινά, εἷς μόνον ναύτης τοῦ πάρωνος τοῦ Ζάκα ἐφονεύθη καὶ ὀλίγοι ἄλλοι ἄνδρες ἐτραυματίσθησαν, ἀλλ' ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος ἐπροχώρησε πρὸς τὸ πέλαγος, πρὸς δυσμάς. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἔμειναν ὀπίσω διότι ὁ ἄνεμος ἔπνεε πρὸς τὸ μέρος των ἀσθενέστερος.

Κατὰ τὴν νύκτα ἠδυνήθησαν νὰ κινηθοῦν ταχύτερον καὶ πλησιάσουν πολὺ τὸν πάντοτε πρὸς δυσμὰς πλέοντα ἐχθρὸν μὲ ἄνεμον οὔριον, ἀλλ' ὀλίγιστον. Τὴν 9ην ὥραν τῆς ἑσπέρας τὸν κατέφθασαν καὶ τὸ πῦρ ἤρχισε ἑκατέρωθεν. Ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτιακῶν πλοίων, ἀνεξαιρέτως, ἐβάλλοντο συμπυροκροτήσεις ἀδιάκοποι, εἴτε τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἦσαν ἐντὸς βολῆς εἴτε δὲν ἦσαν, καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ βάλλωνται, προφανῶς ὡς φράγμα κατὰ τῆς ἐγγυτάτης προσεγγίσεως τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν. Τοῦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας δὲν ἦτο ἐμπόδιον. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προσεκολλήθη τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ὑδραίου Μ. Μπουντούρη ἐπὶ μιᾶς μεγάλης φρεγάτας. (1) Ἀλλ' ὁ κυβερνήτης αὐτῆς ἐχείρισε ἐπιτυχῶς, ἐστράφη ἐπανειλημμένως ἑκατέρωθεν, πρὸς τὴν ἐγγυτάτην, ἐχρησιμοποίησε πάντα τὰ δυνατὰ μέσα καὶ ἐπέτυχε ν' ἀποσπάσῃ τὸ σκάφος του ἀπὸ τοῦ πυρπολικοῦ. Τὴν κατέφθασε ἐν τούτοις τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ὑδραίου Θεοδωράκη Βώκου καὶ προσεκολλήθη ἐπὶ τοῦ σκάφους της ὀλίγην ὥραν βραδύτερον. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν ἐπέτυχε νὰ τῆς μεταδώσῃ τὰς φλόγας του.

Τρίτον πυρπολικὸν ἐπέπεσε κατ' αὐτῆς, τοῦ Ὑδραίου Ἀντωνίου Βώκου ἀλλ' ἐξ ἴσου ἀπέτυχε νὰ τὴν κατακαύσῃ, μολονότι ἐνεσφηνώθη εἰς τὴν ἐντέλειαν. Ὁ κυριώτερος λόγος τῆς σωτηρίας της ὑπῆρξε ὁ ὀλίγιστος ἄνεμος.

Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στόλον ἓν μόνον πυρπολικὸν ἀπέμενε. Τὰ Αἰγυπτιακὰ ἐπροχώρησαν, ἡ ἐπαφὴ ἔπαυσε. Ἅμα ἐξημέρωσε εὑρίσκοντο ὄχι ὀλίγα μίλλια πρώραθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

---

(1) Ἐτραυματίσθησαν τινὲς μεταξὺ τῶν πληρωμάτων τῶν πυρπολικῶν.

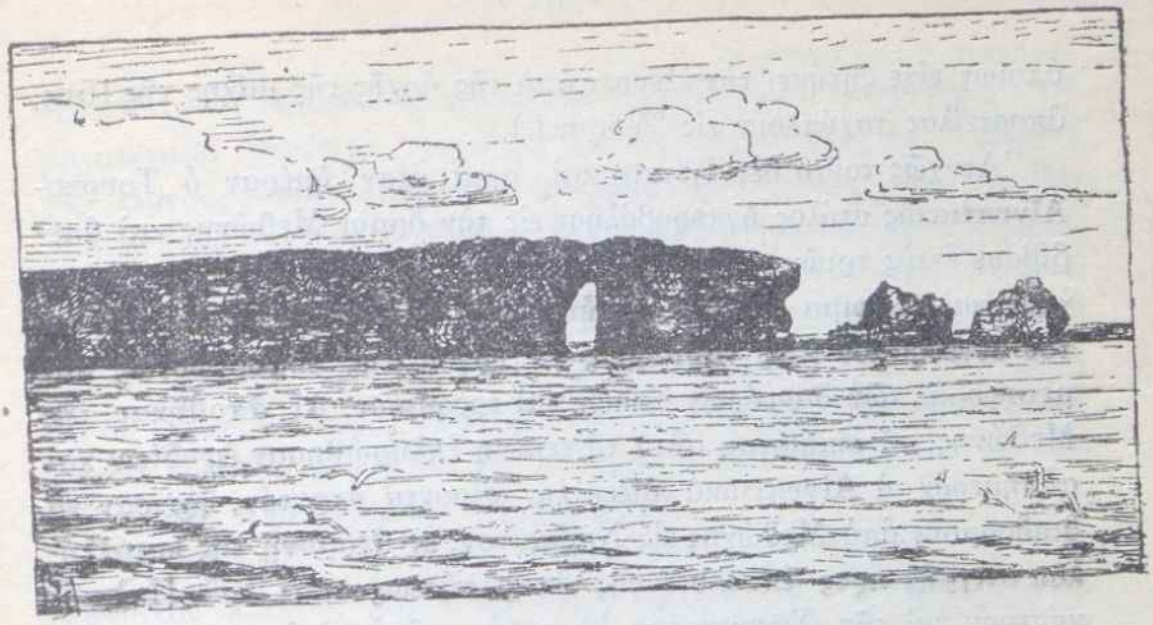

Τὸ νότιον ἄκρον τῆς Σφακτηρίας, ὡς φαίνεται ἀριστερᾶ τῷ εἰσπλέοντι εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου.

(Εἰκὼν κατὰ φωτογραφίαν)

Τὴν νυκτερινὴν ναυμαχίαν παρηκολούθησαν ἐξ ἀποστάσεως κατὰ σύμπτωσιν οἱ ἐπιβαίνοντες τοῦ μοιραρχικοῦ πλοίου τοῦ Γαλλικοῦ σταθμοῦ τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς (1).

Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐξηκολούθησε παρακολουθῶν τὸν ἐχθρόν. Ἤλπιζε πάντοτε νὰ παρημπόδιζε τὴν προσέγγισίν του εἰς Πελοπόννησον ἂν θὰ ἐπρόφθανον νὰ ἑνωθοῦν μετ' αὐτοῦ ἄλλα πυρπολικὰ καὶ τὰ πλοῖα τῆς ἐπειγόντως δι' ἀποστολὴν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα συγκροτουμένης τρίτης Ὑδραϊκῆς μοίρας, τῶν

---

(1) Μοίραρχος ἦτο ὁ ἔνδοξος Γάλλος ναύαρχος Δὲ Ρινῦ, τότε ἀκόμη πλοίαρχος. Ἐπέβαινε τῆς φρεγάτας «Σειρὴν», πλέων πρὸς Σμύρνην, ἵνα ἀναλάβῃ ἐκ δευτέρου τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γαλλικοῦ σταθμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀντικαθίστα εἰς τὴν διοίκησιν τῆς μοίρας τὸν μισέλληνα πλοίαρχον Δρουῶ, δεδηλωμένον ἐχθρὸν τῆς Ἀγγλίας, ἀπομακρυνόμενον τῇ ἀποφάσει τοῦ ἱππότου βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου 10ου,—διαδεχθέντος ἀπὸ 6μήνου τὸν ἀδελφόν του Λουδοβῖκον. Ὁ δὲ Ρινῦ ἔγραψε σχετικῶς: «...Περὶ τὴν δεκάτην ἑσπερινὴν ἀνεφλέγη ἓν πυρπολικὸν καὶ μετ' αὐτὸ ἄλλα δύο. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ κανονιοβολισμὸς ἦτο φοβερός. Οἱ Τοῦρκοι ἔβαλλον χωρὶς νὰ σκοπεύουν, εἴτε εὑρίσκοντο ἐντὸς ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν πυροβόλων των, εἴτε δὲν εὑρίσκοντο. Ἔβαλλον μὲ ὁλοτοίχους συμπυροκροτήσεις...»

ὁποίων εἶχε ζητήσει τὴν ἔλευσιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς μάχης τῆς 15ης, ἀποστείλας ταχύπλουν εἰς Ὕδραν (1).

Ἀτυχῶς τοῦτο δὲν ἐγένετο καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς στόλος ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν ὅρμον Μεθώνης καὶ ἀπεβίβασε ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν 4000 ἄνδρας, 500 ἡμιόνους, πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα παρουσίᾳ αὐτοῦ τοῦ Ἰμβραήμ. Οἱ στρατιῶται του συνέδραμον τοὺς ναύτας εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐκφορτώσεως καὶ μεταφορᾶς τῶν διαφόρων ὑλικῶν καὶ τροφίμων. Αἱ ἀποθῆκαι τῆς Μεθώνης, τὰ οἰκήματα, αὐτὰ τὰ τεμένη ἐπληρώθησαν ἐφοδίων καὶ αὐθημερὸν τὰ Αἰγυπτιακὰ πολεμικά, φέροντα στρατόν, ἤρχισαν νὰ διαδρομοῦν ἀπὸ Μεθώνης εἰς Ναβαρῖνον, ἐν ἀναμονῇ τῆς καταλλήλου στιγμῆς πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τῆς Σφακτηρίας. Ἀρχηγὸς τοῦ ἐπιβαίνοντος στρατοῦ ἦτο ὁ καταστροφεὺς τῆς Κάσου Χουσεΐν, πολεμικὸς ἀνὴρ ἱκανὸς καὶ ἔμπειρος, κληθεὶς κατ' ἐκλογὴν ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ ἐκ τῆς Κρήτης ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν βιαίαν ἀπόβασιν.

Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου—δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ναυμαχίαν—ἠνώθησαν μετὰ τοῦ στόλου, εὑρισκομένου ἀκόμη πρὸ τῶν Ἀντικυθήρων καὶ πλέοντος πρὸς τὴν Πελοπόννησον κατόπιν τοῦ ἐχθροῦ, *ἡ τρίτη Ὑδραϊκὴ μοῖρα* καὶ ἓν πυρπολικὸν (2). Εἶχον ἐκπλεύσει τῆς Ὕδρας τὴν 15ην (3). Οἱ πρόκριτοι ἔγραφον εἰς τὸν ναύαρχον παραγγέλλοντες τὸν παρ' αὐτοῦ σχηματισμὸν μικτῆς μοίρας—ἐκ 3 παρώνων τῆς *τρίτης μοίρας*, 3 Σπετσιωτικῶν παρώνων καὶ 1 πυρπολικοῦ—προωρισμένης νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὰ Δυτικὰ παράλια τῆς Ἑλλάδος. Ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς ἐπρότεινον κατ' ἐκλογὴν τὸν Ἀναστάσιον Τσαμαδὸν καὶ ἐξουσιοδότουν τὸν ναύαρχον εἰς αὐτὸν νὰ ἀνέθετε τὴν διοίκησιν, κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως (4), ἐὰν ἡ εἰς Ναβαρῖνον παραμονή του δὲν θὰ ἦτο ἀπαραίτητος.

Τὴν ἀνάγκην ἐμφανίσεως πολεμικῶν εἰς τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας—(Τόμος 11ος, σελ. 171)—Συγχρόνως ὁ ναύαρχος ἐζήτησε καὶ αὔξησιν τοῦ συνήθους ἀριθμοῦ τῶν πυρπολικῶν.

(2) Κυβερνῆται τῶν 5 παρώνων ἦσαν οἱ Ὑδραῖοι Β. Μπουντούρης, Σ. Ράπτης, Ι. Γκέλης, Ν. Βότσης, Δ. Βῶκος. Τοῦ πυρπολικοῦ ἦτο ὁ Δ. Ραφελιᾶς.

(3) Ἀκριβῶς καθ' ἣν ἡμέραν ὁ Μιαούλης, κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ναυμαχίας, ἀπέστελλε ταχύπλουν εἰς Ὕδραν ζητῶν τὴν ἔλευσίν των, ἐλπίζων εἰς τὴν νίκην.

(4) Ἀρχεῖον Ὕδρας (Τόμος 11ος σελ. 149).

Ἑλλάδος καὶ εἰδικῶς εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν ἀνεγνώριζον ὡς ἐπιτακτικὴν ἅπαντες, καὶ πρὸς ἀποτροπὴν ἀποβάσεως Ἀλβανῶν εἰς Πάτρας—προωρισμένων νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τῆς Πελοποννήσου—καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἀμύνης τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπειδὴ μέχρις ὥρας δὲν ὑπῆρχε ἐχθρικὴ ναυτικὴ δύναμις εἰς ἐκείνην τὴν περιοχὴν ἐκρίνετο ἐπαρκὴς ἡ παρουσία τῆς ἐξ 7 πλοίων μικτῆς μοίρας. Ἐν τέλει οἱ πρόκριτοι ἐπρότεινον εἰς τὸν ναύαρχον, ἂν θὰ ἔκρινε καὶ αὐτὸς σκόπιμον, ἐκ τῶν ὑπολοίπων μονάδων νὰ ἀπέστελλε ἀνὰ δύο πλοῖα διὰ νὰ διαδρομοῦν ἀπὸ Ναβαρίνου εἰς Μεθώνην καὶ ἀπὸ Μεθώνης εἰς Κορώνην.

Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος μετ' οὐ πολὺ ἔφθασε τὸ ἄνοιγμα τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου. Τότε ὁ ναύαρχος ὥρισε ἐκ τῆς τρίτης Ὑδραϊκῆς μοίρας 3 πάρωνας(1) καὶ τοὺς διέταξε νὰ εἰσέλθουν εἰς Ναβαρῖνον καὶ τεθοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Τσαμαδοῦ, τὸν ὁποῖον συγχρόνως διώριζε ἀρχηγὸν καὶ τοῦ ἐκοινοποίει τὴν ἀποστολήν του. Ἐξηκολούθουν νὰ σταθμεύουν εἰς τὸν λιμένα μετὰ τοῦ «Ἄρεως» οἱ Σπετσιωτικοὶ πάρωνες «Λυκοῦργος», «Ἀχιλλεύς» καὶ «Ποσειδών», ἀπὸ δύο δὲ ἡμερῶν καὶ ἡ Ὑδραϊκὴ ἡμιολία «Ἀθηνᾶ», μὲ διαταγὴν μονίμου σταθμεύσεως πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ Νεοκάστρου. Οἱ κυβερνῆται τῶν Σπετσιωτικῶν εἶχον ἤδη ἀποδεχθῆ πρότασιν τοῦ παραμένοντος ἐν Σκάλᾳ προέδρου τῆς κυβερνήσεως νὰ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Τσαμαδοῦ καὶ τὸ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς δυνάμεως τῆς μοίρας πυρπολικὸν ὁ ναύαρχος ἔμελλε ν' ἀποστείλῃ εἰς Ναβαρῖνον, ἅμα ὡς θὰ ἔφθανε πρὸς αὐτόν. Τὸ ἀνέμενε ἄλλως τε ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν.

Τὴν ἑπομένην, 21ην, ὁ Ἑλληνικὸς στόλος εὑρίσκετο μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἀνεπτυγμένος μεταξὺ Μεθώνης καὶ Ναβαρίνου, πρὸς τὸ μέρος τοῦ πελάγους. Πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀκτῆς ἔπλεε ὁλόκληρος ὁ ἐχθρικός, ἐξ 90 πολεμικῶν, διηρημένος εἰς δύο στήλας. Περὶ τὴν 7ην πρωϊνὴν ὥραν ὁ Ἑλληνικὸς τὸν ἐπλησίασε καὶ ἤρχισε τὸ πῦρ ἑκατέρωθεν, μεταξὺ μέρους τῶν ἀντιπάλων, ἄλλοτε μεταξὺ τῶν ἡγουμένων πλοίων τῶν γραμμῶν καὶ ἄλλοτε τῶν ἑπομένων ἀναλόγως τῆς θέσεώς των, ἐξαρτωμένης ἐκ τῶν χειρισμῶν τοῦ ναυάρχου. Ὁ Μιαούλης, ὡς πάντοτε, ἐτηρήθη εἰς τὴν ἐγγυτάτην μέχρις ὅτου εὑρέθη περὶ τὴν μεσημβρίαν προσηνέμως ἀμφοτέρων τῶν γραμμῶν τοῦ ἐχθροῦ. Τότε οὐριοδρόμησε τὸν στόλον του πλεύσας εἰς

---

(1) Τοὺς ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τῶν Ν. Βότση, Σ. Ράπτη καὶ Β. Μπουντούρη.

προσβολήν. Τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἐτράπησαν ἅπαντα συγχρόνως πρὸς τὴν Μεθώνην. Ἐπειδὴ δύο μόνον πυρπολικὰ ἦσαν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὁ Μιαούλης ἠναγκάσθη ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ἁπλῆν φυγὴν τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ ἀγκυροβόλιόν του(1). Κατὰ τὴν μάχην ἐτραυματίσθησαν βαρέως δύο ναῦται τοῦ πάρωνος τοῦ Ζάκα καὶ ὑπέστη τὸ σκάφος βλάβας ἱκανὰς νὰ ἐπιβάλουν τὴν μετάβασίν του πρὸς ἐπισκευὴν εἰς Ὕδραν. Εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Σπετσιώτου Μπουκουβάλα ἐφονεύθη εἷς ναύτης.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ Ναβαρίνου οἱ διαχθέντες 3 Ὑδραϊκοὶ πάρωνες πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Ἰμβραήμ. Οὗτος εἶδε ἐν μεγίστῳ ἐρεθισμῷ μίαν ἀκόμη φορὰν τὸ πολλάκις ἐπαναληφθὲν θέαμα τῆς φυγῆς τοῦ πολυαρίθμου καὶ ἰσχυροῦ στόλου του πρὸ τοῦ ὀλιγαρίθμου καὶ μικροσκοπικοῦ ἀντιπάλου. Ἕξαλλος ἐπέβη ἑνὸς πάρωνος καὶ ἐπλησίασε τὴν γραμμὴν τοῦ πυρός. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἴσχυσε νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς κυβερνήτας του νὰ ἐπιμείνουν καὶ τὸ μόνον θετικὸν δι' αὐτὸν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε τὸ νὰ πέσῃ ἐπὶ τοῦ πάρωγος πλῆθος βλημάτων τῶν πυροβόλων τῶν Ἑλλήνων.

*
* *

Ἀπὸ τῆς εἰσόδου τῶν πυροβολητῶν τοῦ Καλλέργη ὁ ἐχθρὸς περιωρίσθη νὰ βομβαρδίζῃ τὸ Νεόκαστρον κατ' ἀραιὰ διαλείμματα καὶ μόνον ἐν ὥρᾳ ἡμέρας. (2) Ἀπὸ τῆς 11ης Ἀπριλίου, ἔπαυσε νὰ κανονιοβολῇ (3) ἐπὶ δύο ἑβδομάδας, προφανῶς δι ἔλλειψιν πυρομαχικῶν. Κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον ὁ Μακρυγιάννης ἐξήρχετο τοῦ φρουρίου καθ' ἑκάστην, ἐπετίθετο κατὰ τῶν πυροβολητῶν τῶν κανονιοστασίων καὶ τῶν ἀνδρῶν τῆς πρώτης παραλλήλου καὶ τοὺς ἠνάγκαζε νὰ φεύγουν μέχρις ἐλεύσεως πρὸς τὸ μέρος των ἰσχυρῶν

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος Σελ. 172. (Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως τοῦ Μιαούλη). «....Ἀπὸ τὸν Κν Ι. Ζάκαν θέλετε μάθει τὰ πράγματά μας ἐκ στόματος καλήτερα. Εἶναι ἀνάγκη, διὰ νὰ κάμωμεν καὶ ἡμεῖς τὸ χρέος μας, νὰ μᾶς προφθάσετε νέα πυρπολικὰ καὶ ἄλλα, ἀλλέως μὲ λύπην μας βλέπομεν ὅτι πλέον τίποτε δὲν κατορθώνομεν. Καθὼς σᾶς προεγράψαμεν χρειαζόμεθα πρὸς τούτοις νέα πολεμοφόδια καὶ μπάλαις ἀπὸ 3 1)2 ἕως 4 1)2 καὶ 5 ὀκάδων διὰ ὅλον τὸν στόλον, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν σχεδὸν παντάπασιν.

Τὴν ὥραν ταύτην στεκόμεθα μὲ γαλήνην ἔμπροσθεν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἔξω ἀπὸ τὰς Σαπιέντσας. (Σαπιέντσαι τῇ 21 Ἀπριλίου 1825).»

(2), (3) Ἡμερ. Τσαμαδοῦ (σελ. 138—159).

ἐνισχύσεων (1). Ἐν τούτοις οὐδεμία ἄλλη δύναμις ἤρχετο πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς τοῦ Νεοκάστρου, οὔτε τοῦ Παλαιοκάστρου, παρὰ τὰ ἐπανειλημμένα ἔγγραφα τοῦ Τσαμαδοῦ καὶ τὰς καταφατικὰς ἀποκρίσεις τῆς κυβερνήσεως (2). Ἡ ἐλθοῦσα τελευταία εἰσῆλθε εἰς Παλαιόκαστρον τὴν 6ην Ἀπριλίου καὶ ἦτο τὸ ἐκ 500 ἀνδρῶν σῶμα ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Τσώκρην (3). Ἀνάγκη ἐπιτακτικὴ ἐπέβαλλε τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν 300 ἀνδρῶν (4) ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας, 200 εἰς τὸ Νεόκαστρον (5) καὶ τὴν κατοχὴν τῆς Γιάλοβας—τὸ τελευταῖον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑδρεύσεως τοῦ Νεοκάστρου, γινομένης διὰ πλοιαρίων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς πολιορκίας, ἀφ' ἧς ὁ Ἰμβραὴμ ἀπέκοψε τὸ ὑδραγωγεῖον. Ὁ Τσαμαδὸς ἀπετάθη πρὸς τὸν ἐν Παλαιοκάστρῳ παραμένοντα ἐπίσκοπον Μεθώνης, τοῦ ἐξέθεσε τοὺς κινδύνους καὶ ἐζήτησε ν' ἀπεστέλλοντο μόνιμως δύο ὁπλαρχηγοὶ μετὰ τῶν σωμάτων των εἰς Γιάλοβαν καὶ οἱ ἀπαιτούμενοι ἄνδρες εἰς Σφακτηρίαν καὶ Νεόκαστρον, ἀλλ' οἱ ἐν τῷ Παλαιοκάστρῳ Ἀρκάδες ἠρνήθησαν ἀπολύτως νὰ ἐκτελέσουν τὰς σχετικὰς διαταγὰς πρὸς τὰς δύο τελευταίας ἀνάγκας. (6). Οὔτε ἡ Γιάλοβα κατελήφθη.

Ἐδυσφόρουν ἑπομένως οἱ περισσότεροι τῶν πολιορκουμένων μὴ βλέποντες ἐρχομένας ἄλλας νέας ἐνισχύσεις, ἐφώναζον ἀναφανδὸν ὅτι ἐγκατελείποντο εἰς τὴν τύχην των καὶ κατεφέροντο κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως Γεωργίου Κουντουριώτου καὶ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ εἰς Χῶρες (7) πολυαρίθμου στρατοπέδου. Τὴν 10ην ὥραν ἑσπέρας τῆς 10ης Ἀπριλίου ἐπεδόθη εἰς τὸν Τσαμαδὸν ἔγγραφον τοῦ φρουράρχου Σαχτούρη, πληροφοροῦν αὐτὸν ὅτι πρὸ δώδεκα ὡρῶν ὁ στρατηγὸς Γεώργιος Μαυρομιχάλης τοῦ ἐζήτησε ἀπροσδοκήτως ὅλως τὴν ἄδειαν νὰ ἀπήρχετο τοῦ Νεοκάστρου μετὰ τοῦ σώματός του· ὅτι ἐκ τούτου πάντες οἱ πολιορκούμενοι κατεταράχθησαν· ὅτι κατόπιν πολλῶν παρακλήσεων κατώρθωσε νὰ τὸν πείσῃ νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν θέσιν του· καὶ τέλος ὅτι ἐπεβάλλετο

---

(1) Ἀρχεῖον Μακρυγιάννη (σελ. 32. Βλέπε σχετικὴν ἔγγραφον δήλωσιν τοῦ φρουράρχου Σαχτούρη).

(2) Ἡμερ. Τσαμαδοῦ.

(3) Ἡμερ. Τσαμαδοῦ σελ. 140.

(4) Κατὰ τὸν Τσαμαδόν.

(5) Εἰς ἀντικατάστασιν τῶν ἐσχάτως ἀπελθόντων ἰσαρίθμων ἀνδρῶν τοῦ σώματος τοῦ στρατηγοῦ Κίτσου Τζαβέλα. Οὗτος εἰσῆλθε εἰς τὸ Νεόκαστρον τὴν 14ην Μαρτίου μετὰ 200 ἀνδρῶν. Μετὰ 2 ἢ τρεῖς ἡμέρας ἐξῆλθε διὰ τὸ στρατόπεδον. Οἱ ἄνδρες του παρέμειναν.

(6) (7) Ἡμερ. Τσαμαδοῦ σελ. 146

νὰ ἐλαμβάνετο λίαν ἐπειγόντως τὸ μέτρον τῆς ἀπολύτου ἀπαγορεύσεως τοῦ ἔκπλου δι' ὅσα πλοιάρια δὲν θὰ ἔφερον ἔγγραφον ἄδειαν ὑπογεγραμμένην παρ' αὐτοῦ τοῦ Σαχτούρη. (1)

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 13ης πρὸς τὴν 14ην Ἀπριλίου ὀλίγον ἔλειψε οἱ ἐν Νεοκάστρῳ ν' ἀλληλοεσπαράσσοντο. Στρατιῶται τινὲς ἔτρεξαν πρὸς τὸν φρούραρχον καὶ τὸν Μακρυγιάννην, τοὺς κατήγγειλαν ὅτι οἱ στρατηγοὶ Παναγιώτης Γιατράκος καὶ Γεώργιος Μαυρομιχάλης ἦσαν ἕτοιμοι μετὰ τῶν σωμάτων των νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ φρούριον, ἐπιβαίνοντες πλοιαρίων ἐξ ὅσων ἐστάθμευον ὑποκάτω του διὰ τὰς διαφόρους ἀνάγκας, καὶ προσέθηκαν ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς πράξεώς των ἦτο νὰ ἐπιτύχουν νὰ στρατολογήσουν πολλοὺς Πελοποννησίους διὰ νὰ προετοιμάσουν νέον ἐμφύλιον πόλεμον.

Ὁ Μακρυγιάννης καλῶς ἐγνώριζε ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου ὑφίστατο μεγάλα μαρτύρια ἐκ τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς βαρβαρότητος τῶν στρατιωτῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ ὅτι μόνον τὰ σπήλαια, τὰ ὄρη καὶ ἡ Μάνη ἀπέμενον εἰς αὐτόν. Εἶχε μάλιστα ἐξεγερθεῖ(2) κατὰ τῆς τοιαύτης τρομερᾶς καταστάσεως πραγμάτων, ἀναγνωρίζων ὅτι εἰς ὅσας ἐπαρχίας καὶ φρούρια δὲν ἦσαν Τοῦρκοι ἢ Αἰγύπτιοι ἦσαν Ρουμελιῶται ἀνυπότακτοι, συμπεριφερόμενοι ὡς θηρία πρὸς τοὺς κατοίκους, εἰδικῶς πρὸς τοὺς Πελοποννησίους(3). Ἦτο ἐνήμερος ὅτι αὐτὸς ὁ πατὴρ τοῦ Μαυρομιχάλη Πετρόμπεης ἐθεωρεῖτο ἀντιδραστικὸς καὶ ὕποπτος ἀδικώτατα (4) καὶ πιθανῶς τοῦτο νὰ τὸν ὡδήγησε νὰ ἐκτιμήσῃ ὡς ἄφευκτον τὸν κίνδυνον(5) καὶ νὰ τὸν ὦθησε ν' ἀποφασίσῃ νὰ τὸν προλάβῃ, ἐν ἀνάγκῃ θυσιάζων ἑαυτόν. Ἔτρεξε πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἐφρούρουν ὁ Γ. Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Π. Γιατράκος μὲ ἀπόφασιν νὰ φθάσῃ μέχρις ἐσχάτων. Ἀπετάθη πρὸς αὐτοὺς ἄνευ περιστροφῶν καὶ μὲ τὰς φράσεις του τοὺς ἔφερε ἀπ' εὐθείας εἰς θέσιν τοιαύ-

---

(1) Ἡμερ. Τσαμαδοῦ (σελ. 140).

(2) Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη σελ. 139.

(3) Φωτᾶκος (Τόμος 2ος σελ. 16).

(4) Κατηγορεῖτο ψευδῶς ὅτι συνεννοεῖτο μετὰ τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ. Ἀπὸ δέκα μόλις ἡμερῶν εἶχε ἀναγνωρισθῇ ἐπισήμως ἡ ἀθωότης του, τὸ ὁποῖον ὁ Μακρυγιάννης ἴσως νὰ ἠγνόει.

(5) Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι κίνδυνος δὲν ὑπῆρχε. Ὁ Γ. Μαυρομιχάλης ἦτο εἰς εὐθυμίαν ὅταν ἐξωτερίκευσε μὲ τοιαύτην τρομερὰν ἀπειλὴν τὴν ἀπόγνωσίν του διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἔξω ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ Νεοκάστρου. Τὸ ἡμερολόγιον Τσαμαδοῦ (σελ. 147), ἀναφέρον περιληπτικὸν σχετικὸν ἔγγραφον τοῦ Τσαμαδοῦ πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως βεβαιοῖ ὅτι **«...σύγχισις ἠκολούθησε μεταξὺ τῶν Μπενζαδὲ (Γεωρ. ἰου Μαυρομιχάλη) καὶ τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ καὶ τῶν ἀπρεπῶν λόγων ἔκφρασιν καὶ ὅτι τούτων ὅλων αἴτιον ἦτο τὸ κρασὶ καὶ ὁ θυμὸς κλπ...»**

ΜΟΙΡΑΡΧΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΤΣΑΜΑΔΟΣ (1)

(1) Μοίραρχος τοῦ Ὑδραϊκοῦ Στόλου ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας, ἀπὸ τοῦ 1821.—Ἐφονεύθη ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας τὴν 26ην Ἀπριλίου 1825, ἡρωϊκῶς μαχόμενος. Ὁ Μιαούλης ἔγραψε περὶ αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ὑδραίους: «...Περὶ δὲ τοῦ μακαρίτου Κν Ἀναστασίου Τσαμαδοῦ μόλις σήμερον ἐμάθαμεν τὸν θάνατόν του, καὶ ἐθρηνήσαμεν τὴν στέρησιν τοιούτου πατριώτου· ἀλλέως τὸ τέλος του εἶναι ἀξιοζήλωτον καὶ αἱ πράξεις του θαυμασταί....»

την ὥστε ἀπεκλείσθη δι' αὐτοὺς πᾶσα διέξοδος, ἡ μέση λύσις, πάντως ἔπρεπε εὐθὺς ἀμέσως νὰ τοῦ ὑπετάσσοντο ἢ νὰ συνεπλέκοντο, ὁπότε οὐδεὶς ἄνθρωπος θ' ἀπέμενε ὄρθιος εἰς τὸ φρούριον. Ἐπροτίμησαν τὸ πρῶτον καὶ συνεκρατήθησαν, ἀφοῦ ὅμως ἀντήλλαξαν φράσεις μετ' αὐτοῦ ἱκανὰς νὰ ἐξάψουν ἀμοιβαίως τὴν ὀργὴν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω. Πεπεισμένος ὁ Μακρυγιάννης διὰ τὴν πειθαρχίαν τῶν στρατιωτῶν του τοὺς ἐφώναξε μὲ ἰσχυρὰν φωνὴν νὰ τὸν πλησιάσουν, διέταξε νὰ βυθισθοῦν αὐτοστιγμεὶ τὰ πλοιάρια καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Γιατρᾶκον νὰ ἐγκαταλείψουν ὅσας θέσεις ἐφρούρουν. Ἀπῄτησε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν του, διὰ νὰ τοὺς ἐπιτηρῇ, καὶ ἔταξε ἀμέσως ἄλλους, πιστοὺς εἰς αὐτόν, νὰ τοὺς ἀντικαταστήσουν. Αἱ ἑκατέρωθεν ἄγριαι φωναὶ καὶ ἡ συσσώρευσις πάντων σχεδὸν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ὡδήγουν εἰς γενικὴν σύρραξιν ὡρισμένως, ἡ τύχη τοῦ Νεοκάστρου ἐξηρτήθη κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα εἰς ἓν νῆμα ἀράχνης καὶ εἰς τὴν φρόνησιν τοῦ Γιατράκου πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἡ ἀποφυγὴ τῆς συμπλοκῆς, διότι ὁ Μαυρομιχάλης δὲν εὑρίσκετο ἐν φυσικῇ καταστάσει. Ἐπὶ τέλους ἀπεκατέστη γενικὴ ἡσυχία ὅταν, μετά τινας ὥρας, ἐκρίθησαν ἐπαρκεῖς αἱ ἐξηγήσεις τοῦ Μαυρομιχάλη, δηλώσαντος ὅτι τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑποφέρῃ νὰ μένῃ ἀπαθὴς πρὸ τῆς δυστυχίας τῶν ἐν Νεοκάστρῳ πολεμούντων, καταδικασμένων εἰς τὴν βάσανον τῆς δίψης (1) διὰ τὴν ἀδράνειαν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ εἰς Χῶρες λοιποῦ στρατοῦ.

Τὴν 11ην πρωϊνὴν ὥραν τῆς 19ης Ἀπριλίου, τὸ παρατηρητήριον τῆς Σφακτηρίας ἐσήμανε ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἔξω τῆς Σαπιέντζας. Ὁ Τσαμαδὸς ἀπετάθη ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν ἀρχηγοὺς τοῦ εἰς Χῶρες στρατοπέδου (2), ἀνήγγειλε τὸν κίνδυνον καὶ ἐζήτησε νὰ ἀπέστελλον ἐπειγόντως ἐκ τῆς δυνάμεώς των 300 ἄνδρας διὰ τὴν Σφακτηρίαν. Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα διέταξε τὸν φρούραρχον τοῦ Νεοκάστρου ν' ἀποβιβάσῃ προσωρινῶς εἰς τὴν νῆσον 150 ἄνδρας, διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον.

Τὴν ἑπομένην, 20ὴν Ἀπριλίου, παρετηρήθη ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἔξω τῆς Μεθώνης, προσανατολισμένος πρὸς τὴν Σφακτηρίαν. Τότε διεπεραιώθη ἐπὶ τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ Νεοκάστρου ὁ Ὑδραῖος χιλίαρχος Σταῦρος Σαχίνης μετὰ 60 μόνον ἀνδρῶν καὶ συγχρόνως αὐτὸς ὁ Τσαμαδὸς ἐξῆλθε εἰς ἐνίσχυσιν μετὰ 33 ἀνδρῶν τοῦ «Ἄρεως».

(1) Εἰς ἕκαστον ἐδίδοντο ἡμερησίως μόνον 75 δράμια ὕδατος.

(2) Τὸ εἰς Φουρτζῆ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον μετεστάθμευσε εἰς Χῶρες τὴν 10ην Ἀπριλίου.

Τὴν 6ην ἑσπερινὴν ἐπεκράτησε γαλήνη καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἀπὸ τῆς Σφακτηρίας ἐφαίνετο τμῆμα τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἐξ 11 φρεγατῶν καὶ κορβετῶν καὶ 33 παρώνων ἔξω τῆς Μεθώνης, μόλις κινούμενον. Μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ἀνήγγειλε εἰς τὸν Τσαμαδὸν ὁ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου Ἀναγνωσταρᾶς τὴν ἄφιξίν του εἰς Παλαιόκαστρον μετὰ 300 ἀνδρῶν, προωρισμένων διὰ τὴν Σφακτηρίαν. Ἀμέσως αἱ λέμβοι τῶν πλοίων ἀπεστάλησαν νὰ τοὺς μεταφέρουν ἀλλ' ἐπεβίβασαν ἐν συνόλῳ μόνον 40 στρατιώτας (1).

Κατὰ τὴν μάχην τοῦ Κρεμμυδίου (2) ὁ Ἀναγνωσταρᾶς ἦτο ἐν Παλαιοκάστρῳ. Ἀμέσως μετ' αὐτήν, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν νέαν ἐθρικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ φρουρίου (3), αἰσθανόμενος ἄμεσον τὸν κίνδυνον, μετέβη εἰς Χῶρες καὶ ἐζήτησε ἀπὸ τοὺς ἐξακολουθοῦντας νὰ παραμένουν εἰς Πελοπόννησον στρατηγοὺς Καρατᾶσον, Βάσον καὶ ἄλλους, νὰ καταλάβουν τὸ ταχύτερον τὴν Γιάλοβαν καὶ τὸ Καντηλισκέρι. Οὗτοι τοῦ ἀπήντησαν ὅτι διὰ νὰ τὰ ἔπραττον ἐχρειάζοντο στρατιώτας Πελοποννησίους, ἀφ' οὗ—ὅπως τὸ ἔβλεπε καὶ αὐτὸς ὁ Ἀναγνωσταρᾶς—οἱ στρατιῶται τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ φεύγουν, νὰ διαλύωνται, καὶ τοῦ προσέθηκαν ὅτι προθύμως θὰ ἐπερίμενον νὰ συναθροισθοῦν οἱ Πελοποννήσιοι, ἀλλὰ ὀλίγας μόνον ἡμέρας θὰ τοὺς ἐπερίμενον καί, ἂν δὲν θὰ συνηθροίζοντο, καὶ αὐτοὶ θὰ ἀπήρχοντο εἰς τὰς ἑστίας των.

Ὁ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου παρέμεινε εἰς Χῶρες ἐπὶ ἡμέρας, ἀναμένων τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐκ παραλλήλου ἐνεργειῶν τοῦ ἐν Σκάλᾳ παραμένοντος προέδρου τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ Μαυροκορδᾶτου. Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου ἐπανῆλθε εἰς τὸ Παλαιόκαστρον μετὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν Κολιοῦ Μπακοπούλου, Δαρειώτου καὶ ὀλιγίστων στρατιωτῶν ἐκ Τριπόλεως, μετρουμένων εἰς τὰ δάκτυλα. Τὸν ἠκολούθησε αὐθημερὸν ὁ ὁπλαρχηγὸς Τζανέτος Χρηστόπουλος μετὰ 250 Φαναριτῶν καὶ ὁ Ἄγγελος Κανελλόπουλος. Τὴν 21ην οἱ ἐν Χῶρες ὁπλαρχηγοὶ ἀπέστειλαν εἰς Παλαιόκαστρον ἄλλην δύναμιν, σχηματισθεῖσαν ἐκ τῶν σωμάτων των, ἐκ 500 στρατιωτῶν ἐξ ὧν καθ' ὁδὸν ἐλιποτάκτησαν οἱ 300 (4).

---

(1) Τὸ ἡμερολόγιον δὲν ἐξηγεῖ πῶς εὑρέθησαν 40 ἐνῷ πρὸ ἡμισείας ὥρας ἀνηγγέλθησαν 300. Εἶναι πιθανὸν νὰ ἠρνήθησαν οἱ 260 τὴν τελευταίαν στιγμὴν ν' ἀκολουθήσουν τὸν Ἀναγνωσταρᾶν ἐπὶ τῆς νήσου.

(2) Τῆς 7ης Ἀπριλίου Βλέπε σελ. 59.

(3) Τῆς 31ης Μαρτίου. (Βλέπε σελ. 49—51).

(4) Μόνος ὁ Μακρυγιάννης, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐνεργειῶν του,

Ἀφ' ἑτέρου ὁ Μαυροκορδᾶτος, ἀφ' οὗ διῆλθε διὰ Ναβαρίνου (1) μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κρεμμυδίου, μετέβη ἐπίσης εἰς Χῶρες ὁπόθεν ἔγραψε εἰς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως, προτείνας εἰς αὐτὸν νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Σκάλας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Παλαιόκαστρον, εἰς θέσιν ἀσφαλῶς ὀχυράν, παρέχων συγχρόνως διὰ τῆς παρουσίας του ἐμψύχωσιν εἰς ἅπαντας. Τοῦ ὑπεδείκνυε τὸν «Ἄρην» ἵνα διανυκτερεύῃ καὶ κατέληγε εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ προέδρου εἰς Παλαιόκαστρον θὰ ἐγίνετο πρόξενος συγκεντρώσεως τοῦ στρατοπέδου εἰς Γιάλοβαν, ἐξ οὗ πολλὰ ἀγαθὰ θὰ ἠκολούθουν. Τὴν ἑπομένην, 12ην Ἀπριλίου, προσεκλήθη εἰς Σκάλαν εἰς συμβούλιον. Εἶχε κληθῇ ἐκεῖ καὶ ὁ Πλαπούτας, ὑποσχεθεὶς νὰ στρατολογήσῃ ἄνδρας ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Τριπολιτσᾶς, Καρυταίνης, Φαναρίου, Πύργου, νὰ ἡγηθῇ αὐτῶν καὶ νὰ πορευθῇ κατὰ τοῦ Ἰμβραήμ. Ἐξεδόθη ἡ σχεδιαταγή, ἡ ἐξουσιοδοτοῦσα αὐτὸν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνωτέρω, καὶ ἄλλη διαταγὴ πρὸς τοὺς ὁπλαρχηγοὺς Ν. Φλέσαν καὶ Κεφάλαν, σταθμεύοντας εἰς Κεφαλάρι, ἵνα μετασταθμεύσουν εἰς Καντηλισκέρι. Ἠλπίζετο νὰ ἀκολουθήσουν αὐτούς, ὡς ἔχοντας στρατιώτας Πελοποννησίους, οἱ στρατιῶται τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις οὔτε ὁ Πλαπούτας εἶχε χρόνον νὰ ἐκτελέσῃ ὅσα ὑπέσχετο, οὔτε οἱ Φλέσας καὶ Κεφάλας ἐκινήθησαν. Οἱ τελευταῖοι ἠδράνησαν, ἐπροφασίσθησαν ὅτι κατεγίνοντο νὰ στρατολογοῦν ἄνδρας. Οἱ στρατιῶται τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἐζήτησαν τοὺς μισθούς των διὰ ν' ἀπέλθουν εἰς τὰς πατρίδας των. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἤρχισε ν' ἀνησυχῇ. Ἔβλεπε τὶ ἔμελλε νὰ ἐπακολουθήσῃ, ἠσθάνθη ὅτι ἔπρεπε νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν καὶ ἐτέθη εἰς κίνησιν.

εἶχε γνῶσιν τῆς ἀληθοῦς διαθέσεως τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν Ρουμελιωτῶν διὰ τὴν Πελαπόννησον. Οἱ ἡμίσεις μόνον τῶν ἀνδρῶν τοῦ σώματός του ἠθέλησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἐκ Γαργαλιάνων εἰς τὸ Παλαιὸν Ναβαρῖνον. Οἱ λοιποὶ τοῦ ἐζήτησαν μισθούς, τοῦ ἐφώναξαν· **«...ἡ κυβέρνησι δὲν μᾶς διώρισε διὰ τοὺς Ἀράπιδες, μᾶς διώρισε διὰ τὴν Ἀρκαδιά!...»**, ἐφιλονείκησαν μὲ τοὺς πρώτους καὶ τέλος συνεπλάκησαν. Ἀπεχωρίσθησαν τῇ ἐπεμβάσει τοῦ Κατζῆ Μαυρομιχάλη. Τὸ μεσονύκτιον ἐκάλεσε ὁ Μακρυγιάννης ἱερέα καὶ ἐλειτουργήθη μετὰ τῶν πιστῶν εἰς αὐτὸν στρατιωτῶν. Κατόπιν ἅπαντες ἐξωμολογήθησαν καὶ μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων καὶ τότε μόνον ὁ Μακρυγιάννης ἔκρινε ὅτι ἠδύνατο νὰ μεταβῇ εἰς τὸν προορισμόν του. (Βλέπε Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάνη σελ. 148.)

(1) Βλέπε σελ. 63.

Ἀνεχώρησε ἐσπευσμένως τὴν ἑσπέραν τῆς 22ας ἐξ Ἀλμυροῦ. Τὴν πρωΐαν τῆς 24ης ἔφθασε εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὸ εὗρε σχεδὸν διαλελυμένον. Εἰς Χῶρες, εὑρίσκοντο οἱ Σκούρτης, Καρατάσος, Γ. Γιατράκος καὶ διάφορα σώματα ἄλλων ἀρχηγῶν, τὰ περισσότερα δὲ τῶν Πελοποννησίων ἐστρατοπέδευον εἰς Κεφαλάρι, εἰς ἀπόστασιν δύο ὡρῶν πρὸς τὰ ὀπίσω. Κατὰ πρῶτον συνήντησε τοὺς Πελοποννησίους ὁπλαρχηγούς, τοὺς ὁποίους καὶ ἔπεισε νὰ μετασταθμεύσουν εἰς Καντηλισκέρι, κατόπιν δὲ προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς εἰς Χ ρες στοθμεύοντας νὰ καταλάβουν τὸ Πετροχῶρι(1), διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐξ ἐκείνου τοῦ μέρους προσβολὴν κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου. Ὁ Καρατάσος δὲν ἐπείσθη καὶ ἐν τέλει ὁ Μαυροκορδᾶτος διέταξε ἐγγράφως τοὺς ἐστρατοπεδευμένους εἰς Χῶρες Πελοποννησίους νὰ καταλάβουν ἐκεῖνοι τὸ Πετροχῶρι ἐντὸς 24 ὡρῶν καὶ νὰ κατέλθουν εἰς τὸ Παλαιον Ναβαρῖνον. Αὐτὸς μετὰ 150 ἀνδρῶν, πάντων Πελοποννησίων, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Καρατζᾶ καὶ τοῦ Γάλλου Γκρασέ, ἐκίνησε τὴν αὐτὴν νύκτα ἐκ Γαργαλιάνων καὶ εἰσῆλθε εἰς τὸ Παλαιόκαστρον τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 25ης, ὅπου ἦσαν: 500 ἄνδρες ὑπὸ τὸν Τσώκρην· 200 ὑπὸ τὸν Χατζηχρῆστον (2)· περὶ τοὺς 100 ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Μεθώνης· καὶ διάφορα Πελοποννησιακὰ σώματα ὑπὸ τοὺς Τζανέτον Χρηστόπουλον, Κολιὸν Μπακόπουλον, Σωτήριον Χοτζαμάνην, Γεώργιον Ρεβελιώτην καὶ ἄλλους ὁπλαρχηγούς. Ὀλίγην ὥραν μετὰ τὴν ἄφιξίν του ἤρχισε ἐπίθεσις τοῦ Ἰμβραὴμ κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου, μὲ μεγάλας δυνάμεις, ἀρχικῶς ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Γιάλοβας. Οἱ Ἕλληνες ἠμύνθησαν μετὰ μεγάλου σθένους καὶ τὸν ἠμπόδισαν νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὸ φρούριον. Ἡ μάχη διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς ἄλλαι δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἐφάνησαν κινούμεναι ἀνατολικῶς τοῦ ἕλους τῆς Γιάλοβας, προφανῶς ἐλισσόμεναι ἵνα ἐμφανισθοῦν ἀπὸ Βορρᾶ κατὰ τοῦ Παλαιοῦ Ναβαρίνου. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ ἐχθρικὸς στόλος, διηρημένος εἰς δύο στήλας, ἐκινήθη παραλλήλως τῆς Σφακτηρίας καὶ τοῦ Παλαιοκάστρου, χειρίζων ὅπως ἐκτελέσῃ ἀπόβασιν. Πρὸς τὸ μέρος τοῦ πελάγους ἔπλεε ὁ Ἑλληνικός, κινούμενος με-

(1) Βλέπε χάρτην τοῦ Ναβαρίνου τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου.

(2) Μακεδόνες. Ἐξ αὐτῶν τινες ἤδη εἶχον ἀποβῆ ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας καὶ ταχθῆ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος αὐτῆς. Τὸ σῶμα τοῦ Χατζηχρήστου ἦτο ἐκ 1500 ἀνδρῶν, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ μόνον 200 περίπου ἄνδρες ἠκολούθησαν αὐτὸν εἰς Παλαιὸν Ναβαρῖνον. Οἱ λοιποὶ ἐλιποτάκτησαν.

ταξὺ τοῦ ὕψους τῆς Σφακτηρίας καὶ τῆς νήσου Πρώτης, ταχέως προχωρῶν πρὸς τὴν ἐπιτρέπουσαν θέσιν νὰ ἔχῃ τὸν ἐχθρικὸν ὑποκάτω του. Ἔπνεε ἄνεμος δυτικο-βορειοδυτικός, ἔχων τάσιν ἐνδυναμώσεως. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τοιούτων χειρισμῶν τῶν ἀντιπάλων στόλων αἱ προσπάθειαι τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ ἔλαβον τὴν μεγίστην των ἔντασιν, ἀλλ' ἐξ ἴσου ἀντεπεκρίθη καὶ τὸ σθένος τῶν Ἑλλήνων ὥστε μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου οὐδεμία ἐπετεύχθη πρόοδος τοῦ Ἰμβραὴμ πρὸς τὴν Γιάλοβαν. Πρὸς τὸ μέρος ὅμως τοῦ χωρίου Πετροχῶρι ἐφάνησαν οἱ ἐχθροὶ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν νὰ στρατοπεδεύουν (1). Ἡ παρουσία τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου καὶ ἴσως ἡ μὴ ἑτοιμασία καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπιχειρήσεως τῆς ἀποβάσεως νὰ ἐπροξένησαν τὴν ἀναβολήν της, ἐφαίνετο ἐν τούτοις ὅτι ἀνεβάλλετο μόνον δι' ὀλίγας ὥρας (2). Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἠγρύπνησε καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ἔγραψε πρὸς πάντας

---

(1) Βλέπε Χάρτην Ναβαρίνου. Ἂν ἀπὸ τοῦ εἰς Χῶρες Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου εἶχον καταλάβῃ ἐγκαίρως τὸ Πετροχῶρι θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον εἰς τὸν Ἰμβραὴμ νὰ το ς ἐκτοπίσῃ.

(2) Ὁ Μιαούλης φανεροῦται βέβαιος σχεδὸν ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῆς ἀδυναμίας του νὰ ἠμπόδιζε τὸν ἐχθρὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς ἀποφάσεις του. Τὰ κατωτέρω ἔγραφε περὶ τὴν 23ην ἢ 24ην Ἀπριλίου πρὸς τοὺς προκρίτας τῆς Ὕδρας.

Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος, Σελ. 196. (Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως τοῦ Μιαούλη). «Μὲ τὸν Κν Ι. Ζάκαν σᾶς ἐπληροφόρησα τὰ ἕως τῆς 21 τοῦ παρόντος πράγματά μας. Ἀφοῦ δὲν ἠμπορέσαμεν διὰ κακὴν τύχην νὰ ἐμποδίσωμεν οὐδὲ τὴν νέαν τούτην ἀπόβασιν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου, ἐσύμφερε μεγάλως κἂν νὰ τὸν βλάψωμεν ἔμπροσθεν τῶν ἀγωνιζομένων εἰς τὴν στερεάν, καὶ ὅμως διὰ τὴν ἔλλειψιν πυρπολικῶν καὶ πολεμοφοδίων στεκόμεθα ἕως τώρα ἀργοὶ ἄντικρύ του, ἂν καὶ κάποτε ἔχομεν βοηθὸν τὸν ἄνεμον· τὰ δύο μας μόνα πυρπολικὰ εἶναι πολὺ ἀργοκίνητα, καὶ διὰ τοῦτο σχεδὸν ἄχρηστα εἰς ναυμαχίαν. Βλέπει τὴν ἀδυναμίαν μας ὁ ἐχθρός, καὶ ἐνθαρρύνεται, καὶ ἂν ἔχῃ ἀπόφασιν, ὡς ἀκούομεν, νὰ πιάσῃ τὸ νησὶ τοῦ Νεοκάστρου, τὴν Σφακτηρίαν, μέρος ἀναγκαῖον εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του, δὲν ἠξεύρω μὲ ποῖον τρόπον ἔχομεν νὰ τὸν ἐμποδίσωμεν.

»Ἀρκετὰ εἶναι ὅσα ἕως τώρα σᾶς ἐγράψαμεν νὰ σᾶς πληροφορήσουν τὴν φρόνησίν σας τί εἶναι μεγάλη ἀνάγκη νὰ ἐνεργήσετε· πυρπολικὰ πολλὰ χρειαζόμεθα, καὶ κάποιαν προθυμίαν περισσοτέραν, καὶ χωρὶς τούτων εἰς μάτην θὰ περιφερώμεθα διὰ ἐπίδειξιν μόνον τῆς ἀδυναμίας μας, ἢ νὰ κινδυνεύωμεν.

»Δι' ἔλλειψιν εὐκαιρίας ἔμεινεν ἕως τώρα τὸ γράμμα....» (Συνεχίζει τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ θάλασσαν συμβάντων κατὰ τὴν 26 Ἀπριλίου, συντομωτάτη, οὐδεμίαν σχεδὸν παρέχουσιν πληροφορίαν).

τοὺς ἀρχηγούς, καὶ τοὺς ἔσω καὶ τοὺς ἔξω, ἀγγέλλων τὸν ἄμεσον κίνδυνον καὶ τὴν πεποίθησίν του περὶ τῆς κατὰ τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἀποπείρας ἀποβάσεως τοῦ ἐχθροῦ ἀποκλειστικῶς εἰς Σφακτηρίαν.

Ἄλλως τε ἐγνώριζε καὶ αὐτὸς ὅτι καθ' ἣν ὥραν ἔφθανε—τὴν προηγουμένην ἡμέραν—εἰς τὸ Παλαιόκαστρον ὁ Ἰμβραὴμ ἐξήτησε ἀπὸ τοὺς ἐν Νεοκάστρῳ πολιορκουμένους νὰ τοῦ παρεδίδοντο καὶ ὅτι κατόπιν τῆς ἀρνήσεώς των ἤρχισε τὴν ἐπίθεσίν του (1).

* * *

Ὁ λαμπρὸς ἄνεμος ἀπὸ δυσμῶν ἐξηκολούθησε πνέων καὶ κατὰ τὰς πρώτας ὥρας τῆς ἐνδόξου ὅσον καὶ μελαγχολικῆς ἡμέρας τῆς 26ης Ἀπριλίου. Ἐπὶ τῶν ὑφάλων καὶ τῶν σκοπέλων τῆς Σφακτηρίας ἐθραύοντο τὰ κύματα τοῦ πελάγους. Ἐφαίνετο πολὺ ἀπίθανον τὸ νὰ μετεβάλλοντο ἐντὸς τῆς πρωΐας αἱ καιρικαὶ συνθῆκαι εἰς βαθμὸν ἐπιτρέποντα εἰς τὸν ἐχθρικὸν στόλον νὰ ἐπεχείρει ἀπόβασιν. Τοῦτο πρὸ πάντων ἐπίστευσαν ὅσοι ἐθεώρησαν ὅτι ὁ ἀντίπαλος δὲν εἶχε ἐκτελέσει τὴν ὑπὸ κάλλιτέρους καιρικοὺς ὅρους ἀπόπειραν κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου—κατὰ τὴν διαδρομήν του τῆς προηγουμένης ἡμέρας—ὄχι ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἀλλ' ἐκ τῆς θαλασσοταραχῆς. Τὴν 6ην πρωϊνὴν οἱ ἐλθόντες μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου 150 στρατιῶται διεπεραιώθησαν πάντες εἰς Σφακτηρίαν. Αὐτὸς ἐπέβη πρὸς στιγμὴν τοῦ «Ἄρεως» ἵνα συνεννοηθῇ ἐπὶ ποδὸς μετὰ τοῦ Τσαμαδοῦ, ἔχων πρόθεσιν νὰ μεταβῇ πρὸς ἐπιθεώρησιν εἰς Σφακτηρίαν καὶ μετ' αὐτὴν νὰ διαπεραιωθῇ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἰς τὸ Νεόκαστρον. Ὁ Τσαμαδός, παρατηρήσας τὸν καιρόν, τοῦ ἐπρότεινε νὰ κατέλθουν εἰς τὴν αἴθουσαν ἵνα συσκεφθοῦν ἐπὶ περισσότερον χρόνον κατὰ μόνας. Παρέμειναν ἐπὶ πολύ. Καθ' ἣν ὥραν ἐπρογευμάτιζον (2), τὴν 9ην πρωϊνήν, τὸ παρατηρητήριον τῆς Σφα-

---

(1) Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη (σελ. 153).—...Τότε σὰν ἤρθε ὁ στόλος τοῦ Μπραΐμη, στέλνει ἕναν Τοῦρκον ἀπόξω τὸ κάστρο νὰ μιλήσουμε. Βήκαμε ἀπὸ τὸ κάστρο διορισμένοι ὁ Μπεζαντὲς Μαυρομιχάλης ἀπὸ τοὺς Σπαρτιᾶτες, ὁ Γιατράκος ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους, ἐγὼ ἀπὸ τοὺς Ρουμελιῶτες. Τοῦ λέμε τοῦ Τούρκου· «Τὶ ὁρίζεις;—Ὁ πασσᾶς μ' ἔστειλε ν' ἀφήσετε τὸ κάστρο νὰ φύγετε, νὰ μὴ χαθῆτε.—Δὲν πρέπει ὁ πασσᾶς, τοῦ εἴπαμε, νὰ μᾶς λυπᾶται τόσο· ἂς κοπιάσῃ νὰ τὸ πάρῃ μὲ πόλεμον, κι' ὅταν μᾶς κυργέψῃ, φαίνεται ἡ εὐσπλαχνία του. Καὶ σῦρε εἰς τὴν δουλειά σου». Ἔφυγε ὁ Τοῦρκος. Βλέπομε ἀπὸ τὰ καράβια ἔρχονται πλῆθος φελοῦκες κ' ἔμπαιναν ἀσκέρια καὶ τὰ πήγαιναν εἰς τὰ καράβια κ.λ.π.

(2) Τρικούπης Τόμος 3ος σελ. 205.

ΙΜΒΡΑΗΜ ΠΑΣΑΣ

κτηρίας ἐσήμανε ὅτι τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα τῆς πλησιεστέρας γραμμῆς πρὸς τὴν ξηρὰν ἐπλησίαζον πλησίστια. Αὐτοστιγμεὶ ἠγέρθησαν διὰ νὰ σπεύσουν εἰς τὴν νῆσον καὶ συγχρόνως μετ' αὐτῶν ἐξῆλθον 4 κυβερνῆται, οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ μέρος τῶν ναυτῶν τῶν ἄλλων πλοίων, τὰ ὁποῖα ἦσαν 6 πάρωγες—ἡ «Ἀθηνᾶ», ὑπὸ τὸν Ὑδραῖον Νικόλαον Βότσην (1)· ὁ «Ἀλέξανδρος», ὑπὸ τὸν Ὑδραῖον Βασίλειον Μπουντούρην· ὁ «Ἀχιλλεύς», ὑπὸ τὸν Σπετσιώτην Γεώργιον Ὁρλάνδον· ὁ «Ποσειδών», ὑπὸ τὸν Σπετσιώτην Θεόφιλον Μουλᾶν· ὁ «Λυκοῦργος», ὑπὸ τὸν Σπετσιώτην Θεόδωρον Σάντον· ὁ «Θρασύβουλος», ὑπὸ τὸν Ὑδραῖον Σταμάτιον Ράπτην—καὶ μία ἡμιολία, ἡ «Ἀθηνᾶ», ὑπὸ τὸν Ὑδραῖον Λάζαρον Νέγκαν (2)...

Ἡ ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Σφακτηρίας εἶνε ὑψηλὴ καὶ ἀπόκρημνος σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ μῆκος της, ἀλλ' ἡ δυτικὴ εἶνε μόνον πρὸς τὰς ἄκρας. Τὸ λοιπὸν μέρος ταύτης, τὸ καὶ μεγαλήτερον εἰς ἔκτασιν, σχηματίζει ἀγκάλην περιβαλλομένην πανταχόθεν ὑπὸ σκοπέλων καὶ ὑφάλων, καταλήγουσαν εἰς δύο βραχώδεις ἄκρας προεχούσας πρὸς τὸ πέλαγος (3). Οὐδὲν ὀχυρωματικὸν ἔργον, οὔτε κἂν πρόχειρον, ὑπῆρχε πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀγκάλης καὶ τοῦ βορειοδυτικοῦ μέρους τῆς νήσου. Μόνον εἰς τὸ νότιον ἄκρον της, τὸ σχηματίζον μετὰ τοῦ ἀπέναντι φρουρίου Νεοκάστρου τὸ στόμιον τοῦ Ναβαρίνου, ἦσαν τὰ ὑπὸ τοῦ Τσαμαδοῦ ἀνεγερθέντα 3 κανονιοστάσια, τὰ ὡπλισθέντα ἐν συνόλῳ διὰ 9 πυροβόλων (4).

Ὁ Ἀναγνωσταρᾶς εἶχε ἀναγνωρίσει ἐγκαίρως τὴν ἀνάγκην προετοιμασίας ἀμύνης τῆς ἀγκάλης. Εἰς διαφόρους δεσποζούσας αὐτῆς θέσεις τῆς νήσου, φύσει προφυλαττομένας ἀπὸ τῶν κανονιοβολισμῶν ἐκ τοῦ πελάγους, εἶχε ἐναποθηκεύσει ἱκανὰς ποσότητας πυρομαχικῶν καὶ ἄλλων ἐφοδίων (5), Ἀλλ' ἀπέτυχε νὰ συναθροίσῃ

(1) Εἰς τὸν 11ον τόμον σελ. 141 τοῦ Ἀρχείου τῆς Ὕδρας ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ὡς ἐπιβαίνων τοῦ πλοίου τούτου ὁ πλοίαρχος Ἰωάννης Π. Γκίκας (Μακρυμούρας). Οὗτος ἀπουσίαζε. Τὸν ἀνεπλήρου ὁ στενὸς συγγενής του, πλοίαρχος Νικόλαος Βότσης, κυβερνῶν τὸ σκάφος ὁσάκις ὁ Μακρυμούρας ἐκωλύετο. Ὁ Βότσης ἐξετέλει καθήκοντα ὑποπλοιάρχου ὁσάκις ὁ Μακρυμούρας ἐπέβαινε τῆς «Ἀθηνᾶς».

(2) Αὕτη εὑρίσκετο ἀπὸ τῆς 15ης Ἀπριλίου, ἀποσταλεῖσα παρὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη.

(3) Βλέπε τὸν χάρτην τοῦ Ναβαρίνου.

(4) Βλέπε Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τρικούπη κ.λ.π.

(5) Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Τσαμαδοῦ, ἀναφέροντος περιληπτικῶς τὰς παραδιδομένας συνεχῶς εἰς τὸν ὑπουργὸν τοῦ πολέμου διαφόρους ποσότητας πολεμοφοδίων ἐκ τοῦ φορτίου τοῦ «Ἄρεως».

τὸν ἀπαιτούμενον ἀριθμὸν μαχητῶν διὰ τοιαύτην ἄμυναν. Παρ' ὅλας τὰς μέχρι τέλους μεγάλας προσπαθείας του κατέληξε νὰ βλέπῃ εἰς μὲν τὸ Παλαιόκαστρον, ὅπου δὲν ὑπῆρχον ἐναποθηκεύσεις πυρομαχικῶν καὶ τροφίμων, νὰ ὑπάρχουν ἄνδρες πλεονάζοντες, ἐν ᾧ εἰς τὴν Σφακτηρίαν, ὅπου ἐπλεόναζον τὰ πυρομαχικὰ καὶ τὰ ἐφόδια, νὰ λείπουν μαχηταὶ καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἦτο πρόδηλος ὁ μέγας κίνδυνος.

Ἐπέτυχε μόνον τὸ νὰ ἀποβοῦν ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου εἰς Σφακτηρίαν 200 ἄνδρες Μακεδόνες ἐκ τοῦ σώματος τοῦ στρατηγοῦ Χατζηχρήστου, ἀλλὰ χωρὶς τὸν ἀρχηγόν των. Τὴν πρωΐαν τῆς 26ης, ἐκτιμῶν τὸν κίνδυνον ὡς ἄφευκτον, ἐκάλεσε τὸν Μακρυγιάννην μετὰ τοῦ σώματός του (1) ἵνα ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἀγκάλης. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ φρουρὰ τοῦ Νεοκάστρου δὲν ἠθέλησε νὰ τὸν ἀφίσῃ νὰ ἐξέλθῃ καὶ διὰ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ ἐξηγέρθη σύσσωμος, ἀπειλήσασα νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ φρούριον ἂν θ' ἀπήρχετο, ὁ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις της καὶ νὰ καλέσῃ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου τὸν Τσώκρην ὁ ὁποῖος ἔσπευσε προθύμως, ἅμα ὡς ἐκλήθη. Τοῦτο ὅμως ἐγένετο τὴν τελευταίαν στιγμὴν ὅτε ἦτο πλέον πολὺ ἀργά (2)...

Ἡ κατάστασις τοῦ καιροῦ εἶχέ πως βελτιωθεῖ ἀπὸ τῆς 8ης ὥρ. 30 λ. τῆς πρωΐας. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἔπλεε πλησίστιος εἰς δύο διακεκριμμένας στήλας. Ἡ πρὸς τὸ μέρος τοῦ πελάγους—ἀποτελουμένη ἐκ 40 μεγάλων καὶ μικρῶν φρεγατῶν καὶ μεγάλων κορβεττῶν —ἔπλεε εἰς τὴν ἐγγυτάτην, προσπαθοῦσα ἐπιμόνως νὰ ταχθῇ προσηνέμως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, εὑρισκομένου δυτικώτερον αὐτῆς καὶ βορειότερον—πρὸς τὸ μέρος τῆς νήσου Πρώτης—πλέοντος πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπίσης εἰς τὴν ἐγγυτάτην. Ἡ πρὸς τὸ μέρος τῆς νήσου Σφακτηρίας στήλη—ἀποτελουμένη ἐν συνόλῳ ἐκ 57 πλοίων, ὧν 4 φρεγάται, 3 μεγάλαι κορβέτται καὶ τὰ λοιπὰ πάρωνες—ἐπλησίασε τὴν ξηρὰν σχεδὸν μέχρις ἀποστάσεως βολῆς, οὐριοδρομοῦσα ἐν γραμμῇ μετώπου, καταλαμβάνουσα ὁλόκληρον τὸ ἀπὸ τοῦ νοτίου στομίου τοῦ Ναβαρίνου μέχρι τοῦ Παλαιοκάστρου

---

(1) Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη σελ. 153.

(2) Οἱ Τρικούπης καὶ Σπηλιάδης ἀναφέρουν κατὰ λάθος ὅτι ὁ Τσώκρης ἐξῆλθε τοῦ Νεοκάστρου. Οὐδέποτε εἰσῆλθε εἰς τοῦτο τὸ φρούριον. Ἐπίσης κατὰ λάθος ἀναφέρουν ὅτι εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς νήσου κατὰ τὴν ἔναρξιν κ.λ.π. Ὁ Φωτᾶκος ὡς πρὸς τοῦτο προσεγγίζει εἰστ ὴν ἀλήθειαν περισσότερον. (Βλέπε Τόμ. 2ον σελ. 39).

διάστημα. Μεγάλη ἡμιολία ταχύπλους(1), διερρόμει εἰς ἀπόστασιν βολῆς πυροβόλου πρὸ τῆς Σφακτηρίας, πρὸς κατόπτευσιν, κανονιοβολοῦσα ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διαφόρους θέσεις τῆς νήσου. Τὴν 9 ὥ. 30 λ. ἐστράφη πρὸς τὸ παρὰ τὴν νῆσον τμῆμα τοῦ στόλου, ἀνακωχεῦσαν καὶ διατελοῦν ἐν ἀναμονῇ, καὶ τὸ ἐπλησίασε εἰς ἀπόστασιν φωνῆς. Τὸ ναυαρχικὸν πλοῖον καθήρεσε ἓν σῆμα, ἕως τότε τηρούμενον ἐπηρμένον, καὶ εἰς ἐκτέλεσιν τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα οὐριοδρόμησαν καὶ ἐπλησίασαν τὴν ξηρὰν εἰς ἀκτῖνα βολῆς τῶν πυροβόλων των. Αἱ φρεγάται καὶ κορβέτται ἀνεκώχευσαν πρὸ τοῦ νοτίου στομίου τοῦ Ναβαρίνου, εἰς θέσιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἠδύναντο ἀφ' ἑνὸς νὰ προσβάλλουν πᾶν πλοῖον ἐξερχόμενον τοῦ λιμένος καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ κανονιοβολοῦν τὸ νότιον ἄκρον τῆς Σφακτηρίας καὶ τὸ πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος αὐτῆς κανονιοστάσιον. Ἀκριβῶς ἐκεῖ μετέβη ὁ Τσαμαδὸς ὡς τάχιστα μετὰ πάντων τῶν ἀξιωματικῶν του, τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἄρεως, τῶν κυβερνητῶν, τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀνδρῶν τῶν ἄλλων πλοίων, ἀκολουθούμενος ἐν συνόλῳ ὑπὸ 100 ἀνδρῶν. Ἦσαν ἐπίσης ἐκεῖ: ὁ γενναῖος χιλίαρχος Σταῦρος Σαχίνης μετὰ τῶν 60 ἀνδρῶν, τῶν ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Νεοκάστρου· ὁ Δημήτριος Σαχτούρης, διαπεραιωθεὶς ἐκ τοῦ Νεοκάστρου ἀποκλειστικῶς ὅπως συναντήσῃ τὸν Τσαμαδόν· ὁ μέγας Φιλέλλην Σαλταρόζα, ἀκολουθήσας τὸν Σαχτούρην· καὶ τὸ προσωπικὸν τοῦ κανονιοστασίου, ηὐξημένον κατὰ 100 ἄνδρας, ναυτικούς, ἐκ τῶν προσκαίρως καταταχθέντων εἰς τὸν στρατὸν τῆς ξηρᾶς (2). Πλησίον των εὑρίσκετο σῶμα ἐξ 150 Κρητῶν, τοποθετημένον εἰς τὰ παραπλεύρως ὑψώματα, καὶ παρ' αὐτὸ ὁ ὑπουργὸς τοῦ πολέμου Ἀναγωσταρᾶς, ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς ὅλης ἀμύνης τῆς νήσου, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν ὀλίγων μετ' αὐτοῦ ἐλθόντων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ εἰς Χῶρες στρατοπέδου. Ἡ θέσις αὕτη ἐδέσποζε τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ἀγκάλης καὶ τοῦ μέσου τῆς ἀγκάλης ἐδέσποζε ἡ θέσις ὅπου ἦσαν τεταγμένοι οἱ 150 ἄνδρες τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ περὶ τοὺς 100 Φαναρίται καὶ Ἀνδρουσανοί. Εἰς τὰς δεσποζούσας θέσεις τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς ἀγκάλης ἦσαν τεταγμένοι οἱ 200 Μακεδόνες τοῦ σώματος τοῦ Χατζηχρήστου.

Ἀκριβῶς τὴν 10ην ὥραν τὰ οὐριοδρομοῦντα ἐχθρικὰ πλοῖα εἰσῆλθον εἰς τὴν ἀκτῖνα βολῆς τῶν πυροβόλων των καὶ τότε ἤρχισε

---

(1) Ταύτης ἀσφαλῶς ἐπέβαινον ἐπιτελεῖς τοῦ Χουσεΐν, ἂν ὄχι αὐτὸς οὗτος ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος.

(2) Οὗτοι εἶχον συμμετάσχει εἰς τὴν μάχην τοῦ Κρεμμυδίου.

γενικὸς βομβαρδισμὸς σφοδρότατος. Ὑπὲρ τὰ 700 πυροβόλα ἐστράφησαν κατὰ τῆς Σφακτηρίας, τοῦ Παλαιοκάστρου καὶ τοῦ Νεοκάστρου. (1)

Τὰ δύο τρίτα ἐξ αὐτῶν ἔβαλον κατὰ τῆς Σφακτηρίας. Αἱ διαδρομοῦσαι πρὸ τοῦ στομίου τοῦ Ναβαρίνου φρεγάται καὶ κορβέτται καὶ ἠύθυναν τὴν βολὴν κυρίως κατὰ τοῦ κανονιοστασίου τοῦ νοτίου ἄκρου της, τοῦ μᾶλλον πρὸς τὰ ἔξω—τοῦ διευθυνομένου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Τσαμαδοῦ. Τὸ πλεῖστον τῶν παρώνων ἔβαλε κατὰ τῶν διαφόρων θέσεων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, πρὸς τὴν ἀγκάλην, καὶ εἰδικῶς κατηύθυνε τὴν βολὴν πρὸς ὅσας θέσεις εἶχε ἐπισημάνει ἡ ἐχθρικὴ ἡμιολία. Τὸ ἔδαφος ἐδονεῖτο ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν πιπτόντων βλημάτων.

Διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς 11ης Ἀπριλίου ἐπανελαμβάνετο ὁ βομβαρδισμὸς κατὰ τοῦ Νεοκάστρου, ἀπὸ τῶν πρὸ τῶν τειχῶν αὐτοῦ κανονιοστασίων τοῦ Ἰμβραήμ, ἐνισχυομένων ἤδη ὑπὸ πολλῶν πεδινῶν πυροβόλων, σφοδρότατος καὶ συνεχίζετο ἀκατάπαυστος.

Ὁ βομβαρδισμὸς κατὰ τῆς Σφακτηρίας διῆρκεσε ὁλόκληρον ὥραν. Περὶ τὴν 11ην πρωϊνὴν ἐκινήθησαν ἀποκλειστικῶς κατ' αὐτῆς 50 ἄκατοι, πολεμικῶς ἐξωπλισμέναι, πλήρεις στρατοῦ, φέρουσαι 2000 ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ὑπὸ τὸν Χουσεΐν.

Οἱ ἀμυνόμενοι ἀνέμειναν τὰς ἐχθρικὰς λέμβους νὰ πλησιάσουν τὴν ἀκτὴν περὶ τὰ 50 μέτρα καὶ νὰ εὑρίσκωνται ἐν τῷ μέσῳ τῶν σκοπέλων καὶ τῶν ὑφάλων διὰ ν' ἀρχίσουν νὰ τὰς τουφεκίζουν. Τὰς ἐστενοχώρησαν. Τὰς ἐσταμάτησαν ἀπὸ τοῦ νοτιοδυτικοῦ μέρους, ὅπου ἦσαν σχετικῶς περισσότεροι καὶ μεγαλητέρας πείρας ἄνδρες καὶ παρευρίσκοντο ἀρχηγοὶ ἐπίσημοι ὡς ὁ Τσαμαδός, ὁ Σαχτούρης, ὁ Σαχίνης, ὁ Σάντα Ρόζα κ.λ.π. Οἱ λέμβαρχοι ἐπεζήτουν ν' ἀποφεύγουν τὸν διπλοῦν κίνδυνον—τῆς ἀπροσδοκήτου προσαράξεως ἐπὶ τῶν ὑφάλων καὶ τῆς ρυθμίσεως τῆς βολῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν λέμβων των, ἀναποφεύκτου ἐφ' ὅσων ἐτήρουν τὴν αὐτὴν πλεῦσιν. Οἱ ἐπιβαίνοντες ὅμως ἀξωματικοὶ ἐξηνάγκαζον μὲ τὰς σπάθας των τοὺς ναύτας νὰ κωπηλατοῦν ζωηρότερον καὶ τοὺς πηδαλιούχους νὰ τηρῶνται πρὸς τὴν ξηράν. Ἐπί τινα χρόνον παρετηρήθη μεγάλη σύγ-

---

(1) Μόνον τὸ κατὰ πλευρὰν πυροβολικὸν τῶν 57 ἐχθρικῶν πολεμικῶν ὑπερέβαινε τὰ 650 πυροβόλα. Τὸ ἀναφερόμενον ὡς ἀποβιβασθὲν κατὰ Μάρτιον πυροβολικὸν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰμβραὴμ ἀνήρχετο εἰς 150 πεδινὰ πυροβόλα, πολιορκητικὰ καὶ ὅλμους.

χισις εἰς τὰς κινήσεις τῶν λέμβων. Πρὸς τὸ δυτικὸν ὅμως μέρος, πρὸς τὴν ἀγκάλην, ἡ ἀντίστασις δὲν ἦτο ἰσχυρά καὶ σύγχισις αὕτη διήρκεσε ὀλίγον. Πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο κατηυθύνετο κυρίως ἡ προσβολὴ τοῦ Χουσεΐν, ἐπιδιώκοντος ν' ἀποβιβασθῇ εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς ἀγκάλης, ὁπόθεν τοῦ ἦτο δυνατὸν ν' ἀναρριχηθῇ εὐκόλως μέχρι τῶν δεσποζόντων ὑψωμάτων, ν' ἀποχωρίσῃ τοὺς ἀμυνομένους καὶ νὰ κυριεύσῃ τὴν νῆσον. Οἱ ἀξιωματικοί του δὲν ἐδίστασαν νὰ ὑπερνικήσουν τὰς δυσκολίας τῶν σκοπέλων καὶ τῶν ὑφάλων, ἀναγκάζοντες τοὺς στρατιώτας των νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ φθάσουν τὴν ἀκτήν. Οἱ ἀμυνόμενοι εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ κέντρου, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη ὑποστῇ ἀπωλείας ἐκ τῶν κανονιοβολισμῶν, ἀντέσχον μὲν μέχρις ὅτου οἱ πρῶτοι ἐχθροὶ ἀπεβιβάσθησαν, ἀλλ' ἐλιποψύχησαν ἅμα εἶδον αὐτοὺς ἀναρριχωμένους καὶ περιωρίσθησαν νὰ τοὺς τουφεκίσουν ἐφ' ἅπαξ καὶ νὰ τραποῦν εἰς φυγήν. Τότε πλέον διῆλθον εὐκόλως τὰς ὑφάλους πλεῖσται λέμβοι καὶ ἀπεβίβασαν τοὺς στρατιώτας των ἐν βραχεῖ χρόνῳ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν.

Οἱ ἐχθροὶ ἀνερριχήθησαν ταχύτατα τὰ πλησίον ὑψώματα, ἐτουφέκισαν δραστικῶς τοὺς ἀνθισταμένους ἀκόμη ἐκεῖ εἰς τὴν ἀπόβασιν, ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν καὶ τοὺς διέλυσαν ἐντὸς ὀλίγου. Τοὺς ἐξηνάγκασαν νὰ τρέξουν νὰ σωθοῦν ὅπως ἠδύνατο ἕκαστος. Τινὲς τούτων ἔτρεξαν πρὸς τὸ νότιον μέρος τῆς νήσου, πρὸς τὰ κανονοστάσια. Ἄλλοι ἔτρεξαν πρὸς τὰς θέσεις ἀναμονῆς τῶν λέμβων τῶν Ἑλληνικῶν πολεμικῶν καὶ εἷς τινας ἐξ αὐτῶν ἔφραξαν τὸν δρόμον οἱ Αἰγύπτιοι καὶ τοὺς ἐφόνευσαν εἰς μεμονωμένας συμπλοκάς. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἔπεσε ὁ Ἀναγνωσταρᾶς (1).

Οἱ περὶ τὸν Τσαμαδὸν παρετήρησαν ἀποτόμως ὅτι ἐβάλλοντο ἐκ τῶν νώτων, διότι οὗτοι, συνεχῶς προσηλωμένοι νὰ μάχωνται κατὰ τῶν φρεγατῶν καὶ νὰ τηροῦν τὰς λέμβους εἰς ἀπόστασιν, δὲν ἔβλεπον ὀπίσω των. Ἐστράφησαν ἀμέσως ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐχ-

---

(1) Κατὰ τὸν **Φωτάκον** ὁ Ἀναγνωσταρᾶς ἐτραυματίσθη εἰς τὸν πόδα ἐκ βλήματος πυροβόλου. Ὡς ἐκ τῆς προχωρημένης ἡλικίας καὶ τοῦ μεγάλου βάρους του δὲν ἠδυνήθη νὰ συρθῇ μέχρι τῶν ἄλλων. Ἐκάλεσε τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν Δαραίων νὰ τὸν συνδράμουν. Ἀλλ' οὗτοι, ἐπειδὴ τοὺς ἐπλησίαζον οἱ Αἰγύπτιοι, τὸν ἐγκατέλειπον ὡς ἀσήκωτον καὶ περιωρίσθησαν νὰ τοῦ ἀφαιρέσουν τὰ πιστόλια καὶ τὴν σπάθην. Οἱ Αἰγύπτιοι τὸν ἀπεκεφάλισαν, βεβαίως ὡς σημαῖνον πρόσωπον (ἀφ' οὗ οὗτοι συνήθως περιωρίζοντο μόνον εἰς τὸ ν' ἀποκόπτουν καὶ ἀποκομίζουν τὰ ὠτία τῶν φονευμένων ἐχθρῶν των).

θροὺς καὶ τὸ ἔπραξαν μετὰ μεγάλου σθένους καὶ ἐπιμονῆς. Ὑπὲρ τὴν μίαν ὥραν ἐτηρήθησαν εἰς τὴν θέσιντων καὶ τοὺς ἐπολέμησαν, μέχρις ὅτου αἱ μεγάλαι ἀπώλειαι καὶ ἡ πρόοδος τῆς κυκλώσεως τοὺς κατέπεισαν ὅτι εἰς μάτην ἐθυσιάζοντο. Ὁ Σάντα Ρόζα ἐφονεύθη. Ὁ Τσαμαδὸς ἐτραυματίσθη καιρίως εἰς δύο μέρη τοῦ σώματος του, (1) ὑπὲρ τοὺς 100 ἐθανατώθησαν ἐκ τῶν ναυτῶν μόνον, καὶ πρὶν ἢ οἱ ἐχθροὶ τοὺς κυκλώσουν ἐξ ὁλοκλήρου. Ὁ Σταῦρος Σαχίνης ἔσυρε πρῶτος τὴν σπάθην, ὥρμησε νὰ διασχίσῃ τὸν ἐχθρὸν ἐπιζητήσας νὰ διέλθῃ ἀνὰ μέσον του, καὶ ἔπεσε ἐνδόξως εἰς πάλην σώματος πρὸς σῶμα. Ἄλλοι μαχηταὶ ἐπεζήτησαν νὰ διαπεραιωθοῦν κολυμβῶντες εἰς τὸ Νεόκαστρον καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ πλεῖστοι ἐπνίγησαν (2). Μεταξὺ τῶν ἐλαχίστων σωθέντων ἀναφέρεται ὁ ναύκληρος τοῦ «Ἄρεως» Χριστόφιλος Καρανικόλας.

Οἱ στρατιῶται τοῦ Μαυροκορδάτου ἐδεκατίσθησαν. Οἱ ἀναρριχηθέντες Αἰγύπτιοι ἀπώθησαν τοὺς ὑπολειφθέντας ἐξ αὐτῶν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Τσαμαδοῦ. Ὁ Μαυροκορδάτος, ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ὡς μὴ ὠκύπους ἐκινδύνευε ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ ἠχμαλωτίζετο, ἔσυρε τὸν λύκον τῆς πιστόλας του καὶ τὸν ἐκράτησε ὑψωμένον (3) ἕτοιμος ν' αὐτοκτονήσῃ, προτιμῶν τὸν θάνατον τῆς αἰχμαλωσίας, ἀλλὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τὸν ἥρπασαν δύο στρατιῶται του ἐκ τῶν χειρῶν, τὸν παρέσυραν μετὰ μεγάλης ταχύτητος εἰς τὴν ἀκτήν, ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν ἀναμονῆς τοῦ κέλητος τοῦ Τσαμαδοῦ (4) καὶ οὕτω τὸν ἔσωσαν.

---

(1) Παρουσιάζει ἀντίθεσιν τὸ ἀναφερόμενον ἐν τῷ συγγράμματι «Ἀπομνημονεύματα Σπηλιάδου» σχετικῶς πρὸς τὸν Τσαμαδόν. (Βλέπε Τόμος 2ος σελ. 282). «....Μόλις δ' ἐκινήθη τὸ πλοῖον αὐτὸ (ὁ «Ἄρης»), πρὸς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος, ἔφθασεν ὡς λέγεται ὁ Τσαμαδὸς κατατραυματισμένος εἰς τὸ παράλιον καὶ ἐφώναξε νὰ στραφῇ νὰ τὸν ἐπάρῃ, ἀλλὰ δὲν τὸν ἤκουε κανεὶς καὶ ἐπομένως ἀπώλετο....».

Ἐκ παραλλήλου περιέχεται εἰς τὸν 11ον τόμον τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας (σελ. 397) ἀναφορὰ τοῦ Ὑδραίου πλοιάρχου Λαζάρου Πινότση μεταδίδουσα τὴν ἐξῆς σχετικὴν πληροφορίαν «....λέγει καὶ διὰ τὸν μακαρίτη τὸν καπ. Ἀναστάση (Τσαμαδὸν) πῶς ὁ ἴδιος Τοῦρκος ὅπου τὸν ἐσκότωσε εἰς τὸ νησί, τοῦ τὸ ἔλεγε τοῦ ἰδίου καραβοκύρη ὅτι τὸν ἐσκότωσε....».

(2) Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη σελ. 155. «....Γιόμισε καὶ τὸ λιμάνι πνιμένους, σὰν νὰ ἦταν μπακακάκια εἰς τὸν βάλτο, ἔτζι πλέγαν καὶ αὐτεῖνοι εἰς τὴν θάλασσα....»

(3) Ἀναστασίου Γούδα. Βίοι παράλληλοι, Τόμος 6ος σελ. 229.

(4) Τρικούπης, Τόμος 2ος σελ. 207.

Καθ' ὅμοιον ἀκριβῶς τρόπον οἱ στρατιῶται τοῦ στρατηγοῦ Κώστα

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟ ΑΝΗΚΕΙ
ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Υ.Ι.Ν.
ΑΡΙΘΜ.....

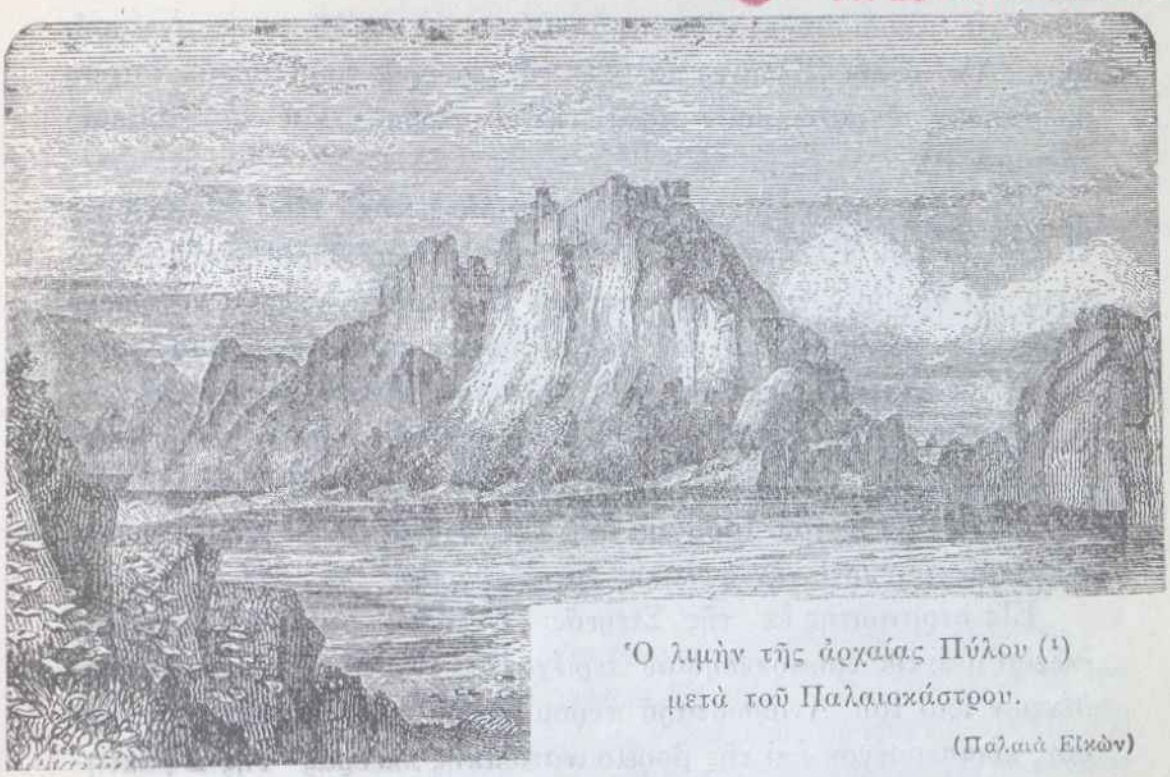

Ὁ λιμὴν τῆς ἀρχαίας Πύλου (1)
μετὰ τοῦ Παλαιοκάστρου.

(Παλαιὰ Εἰκών)

Ἡ Σφακτηρία ἦτο σχεδὸν ἐν συνόλῳ εἰς χεῖρας τῶν Αἰγυπτίων ὅταν ἔφθασε ἐπὶ τόπου ὁ Τσώκρης. (2) Ὁ ἀγὼν συνεχίζετο ἀκόμη, ἀλλ' αὐτὸς ἐξετίμησε ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχε ἐλπὶς καὶ δὲν ἐσταμάτησε νὰ πολεμήσῃ. Ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς Σφακτηρίας, διεπεραιώθη διὰ μικρᾶς λέμβου εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν καὶ εἰσῆλθε εἰς τὸ Παλαιόκαστρον. Ἠκολούθησαν αὐτὸν τρέχοντες πολλοὶ ἐκ τῶν Μακεδόνων στρατιωτῶν. Οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς παρετήρησαν, τοὺς κατεδίωξαν καὶ προσεπάθησαν μὲ τουφεκισμοὺς νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ διέλθουν τὸν πόρον τῆς Συκιᾶς. Ἀλλ' ἐξῆλθον οἱ ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου ἐγκαίρως, ἐτουφέκισαν τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοδρομήσουν, οὕτως ὥστε σχεδὸν πάντες ὅσοι ἔτρεξαν νὰ διαφύγουν πρὸς τὸ βόρειον μέρος τῆς Σφακτηρίας διῆλθον τὸν πόρον, ὅπως ἠδυνήθη ἕκαστος, οἱ πλεῖστοι κολυμβῶντες. Ἐλάχιστοι ἐπνίγησαν εἰς τὶ βαθέα. Οἱ πρὸς τὸ μέρος τῆς Γιάλοβας ἱσταγμένοι ἐχθροὶ ὅπως προσβάλουν τὸ Παλαιόκαστρον ἐπεδίωξαν καὶ

Μπότσαρη τὸν ἀπεμάκρυναν τοῦ πεδίου τῆς μάχης εἰς Κρεμμύδι, ὅ ἀν. οἱ ἐχθροὶ ἐπλησίαζον νὰ τὸν κυκλώσουν.

(1) Βοϊδοκοιλιά.

(2) Κατὰ τὸν Φωτάκον. (Τόμος Β, σελ. 39).

αὐτοὶ νὰ ἐμποδίσουντοὺς διαπεραιωθέντας νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ φρούριον. Ἀλλ' ἄλλοι Ἕλληνες πάλιν ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Παλαιοκάστρου ἐξώρμησαν, ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Γιάλοβαν, καὶ τοὺς ἀντεμετώπισαν (1).

Ἐν Σφακτηρίᾳ ἐξηκολούθει ἡ καταδίωξις ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Πολλοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἔτρεχον νὰ καταφύγουν ὅπου ἕκαστος ἠδύνατο. Ὁ γαμβρὸς τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ Π. Καπετανάκης (2) κατέφυγε ἐντὸς ἑνὸς σπηλαίου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἤρχισε πολεμῶν τοὺς ἐχθρούς. Ἀλλὰ τὸν ἐπολιόρκησαν καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ τοὺς παραδοθῇ ἐντὸς ὀλίγου. Ἄλλοι ἠχμαλωτίσθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Ζαφειρόπουλος, (3) ἀδελφὸς τοῦ στρατηγοῦ Ζαφειροπούλου, αἰχμαλώτου τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπὸ τῆς ἐν Κρεμμύδι μάχης, φυλακισμένου εἰς σκοτεινὴν φυλακὴν τῆς Μεθώνης.

Εἷς στρατιώτης ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὀνόματι Κίρτσαλης ἐκλείσθη ἐντὸς ἐρημοκκλησίου περιέχοντος ἓν μέρος τῶν μεταφερθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀναγωσταρᾶ πυρομαχικῶν πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου, εὑρισκομένου ἐπὶ τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς τῆς Σφακτηρίας ἔναντι τῆς Γιάλοβας. Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐκράτησε οὗτος τοὺς ἐχθροὺς εἰς ἀπόστασιν. Ἐπολέμησε μὲ πρωτοφανῆ ἡρωϊσμὸν καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐκαλύφθη ἐκ δόξης, συνδέσας διὰ παντὸς τὸ ὄνομά του μὲ τὴν ἱστορίαν. Ἀνετίναξε τὸ ἐρημοκκλήσιον καὶ ἀπωλέσθη μετὰ τῶν ἐκτελούντων ἔφοδον ἀντιπάλων του. Ὀκτὼ ἄλλοι Ἕλληνες κατέφυγον ἐντὸς σπηλαίου ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐπολέμησαν συνεχῶς τοὺς ἐχθροὺς ἐπὶ δύο ἡμέρας. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 28ης πρὸς τὴν 29ην κατῆλθε εἷς ἐξ αὐτῶν ἐντελῶς ἀπαρατήρητος μέχρι τῆς ἀκτῆς, εἰσῆλθε εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐκολύμβησε πρὸς τὸ φρούριον Νεόκαστρον. Ἦτο ὅμως ἄσιτος ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν, ἐξηντλημένος καὶ δὲν εἶχε ἱκανὰς δυνάμεις νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ τείχους. Οἱ πολιορκούμενοι τὸν παρετήρησαν ὅτε πλέον ἐπνίγετο, τοῦ ἀπέστειλαν ταχύτατα λέμβον, τὸν ἔσωσαν καὶ τῇ ὁδηγίᾳ του ἔσωσαν καὶ τοὺς ἄλλους γενναίους συντρόφους του.

---

(1) Κατὰ ταύτην τὴν συμπλοκὴν ἠνδραγάθησε ὁ Γεώργιος Καργόνας ἐκ Κρήτης. Οὗτος ἔσπευσε πρῶτος πρὸς τὸ μέρος τῆς Γιάλοβας. Τὸν ἠκολούθησαν ὁ ὁπλαρχηγὸς Κολιὸς Μπακόπουλος, ὁ Γεώργιος Ρεβελιώτης (ὅστις καὶ ἐτραυματίσθη εἰς τὸν βραχίονα) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

(2) Οὗτος ἐξῆλθε εἰς ἐνίσχυσιν ἀπὸ τοῦ φρουρίου Νεοκάστρου.

(3) Οὗτος παρηκολούθει τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἐνεργῶν ν' ἀπελευθερώσῃ δι' ἀνταλλαγῆς τὸν ἀδελφόν του ἐκ τῶν ὀνύχων τοῦ Ἰμβραήμ.

Ἐν συνόλῳ ἀπωλέσθησαν ἐν Σφακτηρίᾳ ὑπὲρ τοὺς 450 Ἕλληνες.

Οἱ ναυτικοὶ καὶ ὅσοι ἄλλοι ἔσπευσαν πρὸς τὸ μέρος των, ἅμα διελύθησαν, ἐπροχώρησαν ὅσον ἠδυνήθησαν ταχύτερον πρὸς τὰς λέμβους, ἀνὰ πᾶν βῆμα συμπλεκόμενοι πρὸς τοὺς ἐχθρούς, προσπαθῶντας νὰ τοὺς φονεύσουν ἢ νὰ τοὺς αἰχμαλωτίσουν. Ὑπέστησαν καθ' ὁδὸν ἀπωλείας, κατέληξαν ὅμως νὰ φθάσουν οἱ περισσότεροι τὴν θέσιν τῶν λέμβων.

Ὅσαι ἄλλαι λέμβοι τῶν πλοίων δὲν ἦσαν ἐν ἀναμονῇ παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Σφακτηρίας ἀπεστάλησαν νὰ τοὺς παραλάβουν ἀλλὰ δὲν ἐπήρκεσαν δι' ὅσον πλῆθος ἔτρεξε πρὸς τὸ μέρος των. Οἱ πλεονάζοντες ἐρρίπτοντο ἀδιστάκτως εἰς τὴν θάλασσαν, ἐκολύμβων καὶ ἔδραττον ὁλόγυρα τὰ περιτόναια. Ὥστε ἑκάστη λέμβος ἐφορτίζετο ἐκτὸς πλείστων ριπτομένων ἐντὸς αὐτῆς καὶ μὲ τοὺς κρεμαμένους ἀπὸ τῶν πλευρῶν της, ὑπὲρ τοὺς 30, καὶ διέτρεχε ἐκ τοῦ ὑπερβολικοῦ βάρους κίνδυνον καταποντισμοῦ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν. Οἱ στρατιῶται τοῦ ἐχθροῦ ἐτουφέκιζον ἀπὸ τῶν βράχων τῆς νήσου καὶ τὰς λέμβους καὶ τοὺς τρέχοντας πρὸς τὸ μέρος των. Οἱ ναῦται ἐρρίπτοντο ἐντὸς τῆς πρώτης ἀπαντωμένης λέμβου, εἴτε ἀνῆκε εἴτε δὲν ἀνῆκε εἰς τὸ πλοῖον των. Ὅταν αἱ λέμβοι ἐπλεύρισαν τὰ οἰκεῖα σκάφη εὑρέθησαν εἰς τὰ πληρώματα ἄλλοι ναῦται ἀντ' ἄλλων.

Ἐξαιρουμένου μόνου τοῦ «Ἄρεως» τὰ λοιπὰ πλοῖα ἐξεπέτασαν διαδοχικῶς τὰ ἱστία των, ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῶν ἀγκυρῶν καὶ ἐκινήθησαν πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ λιμένος μὲ μέτριον βορειοδυτικὸν ἄνεμον (1). Τὰ δύο πρῶτα (2) εἰς οὐδεμίαν συμπλοκὴν ἦλθον μετὰ τῶν προσερχομένων πρὸς τὸ στόμιον Αἰγυπτιακῶν πολεμικῶν.

Οἱ ἐπὶ τοῦ πάρωνος «Ἀθηνᾶ» ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῶν ἀγκυρῶν τρίτοι, κατόπιν ψευδοῦς πληροφορίας θανάτου τοῦ κυβερνή-

---

(1) Ὁ Μιαούλης ἔκρινε αὐστηρότατα τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐξόδου αὐτῶν. Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος, Σελ. 196. (Ἀπόσπασμα ἐξ ἐκθέσεως τοῦ Μιαούλη). «....ὅμως ὅσα πλοῖα μας ἦσαν μέσα, δὲν ἠξεύρω ἀπὸ ποῖον πανικὸν φόβον κυριευμένα, ἐβγῆκαν διὰ νὰ φύγουν, Εἶχαν κάμει πυρποληκὰ τὴν μικρὴν γολέτταν τοῦ Κν Λαζάρου Νέγκα καὶ δύο ἄλλα Εὐρωπαϊκά, καὶ μὲ αὐτά, καίοντές τα, ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν μέση τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου...». Δὲν εἶχε δίκαιον. (Βλ. σχετικὰ περαιτέρω).

(2) Ἦσαν τὰ κυβερνώμενα πλοῖα ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Σάντου, (ἐκ Σπετσῶν) καὶ τοῦ Βασιλείου Σταμ. Βουδούρη (ἐξ Ὕδρας). Ὁ Σάντος ἐξῆλθε νὰ τεθῇ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ προέδρου τῆς κυβερνήσεως, παραμένοννος τότε εἰς Καλάμας. Ὁ Βουδούρης ἐξῆλθεν αὐτεπαγγέλτως, προβλέψας τὸν κίνδυνον.

του των Ν. Βότση εἰς τὴν ἐν Σφακτηρίᾳ μάχην. Ἐξῆλθον τοῦ λιμένος ἀνενόχλητοι, ἅμα ὡς ὅμως ἠνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος εὑρέθησαν ἐν μέσῳ δύο ἐχθρικῶν παρώνων, τοὺς ὁποίους πολλοὶ ἄλλοι ἠκολούθουν ἐγγύτατα. Οἱ ναῦται ἀπηλπίσθησαν διὰ τὴν σωτηρίαν των, ἐγκατέλειψαν τὰ περισσότερα πυροβόλα πλήρη καὶ ἔτρεξαν πρὸς τὴν πυριταποθήκην, ἀποφασισμένοι ν' ἀνατινάξουν τὸ πλοῖον διὰ νὰ μὴ περιπέσῃ εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ παραμείνας ἐπὶ τοῦ καταστρώματος δεκαπενταετὴς παῖς Ι. Βρέττας, ἐξάδελφος τοῦ ἀπόντος κυβερνήτου, ἥρπασε τὴν πυροδοτικὴν ἄπτραν καὶ ἀντὶ νὰ τρέξῃ εἰς τὴν πυριταποθήκην ἔτρεξε διαδοχικῶς εἰς τὰ πυροβόλα ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν καὶ τοὺς μετέδωκε τὸ πῦρ. Ἐπειδὴ ἡ ἀπόστασις τῶν ἐχθρικῶν παρώνων ἦτο πολὺ μικρά, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κανονιοβολισμῶν του ἐγένετο μέγιστον. Τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ὑπέστησαν σοβαροτάτας ζημίας καὶ ἔσπευσαν καὶ αὐτὰ καὶ τὰ ὀπίσω των ἐρχόμενα ν' ἀφίσουν τὸν χῶρον ἐλεύθερον εἰς τὴν «Ἀθηνᾶν», ἥτις ἐπροχώρησε πρὸς νότον ἄνευ ἄλλου συμβάντος.

Τὴν «Ἀθηνᾶν» ἠκολούθουν ὄχι ἀπὸ μεγάλης ἀποστάσεως οἱ Σπετσιωτικοὶ πάρωνες «Ἀχιλλεὺς» καὶ «Ποσειδών», πλέοντες ὁ εἷς ἀμέσως ὀπίσω τοῦ ἄλλου. Ἐξῆλθον ἐπίσης ἀνενόχλητοι τοῦ στομίου τοῦ Ναβαρίνου, ἀλλ' εὑρέθησαν ἀπέναντι τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ἀμέσως ἅμα τῇ ἐξόδῳ των (1).

Ἀποτόμως ἐνεφανίσθη πρὸ αὐτῶν Αἰγυπτιακὴ ἡμιολία ταχυπλοωτάτη, ἐλισσομένη εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν ὅπως πλευρίσῃ. Αἴφνης ἀνετινάχθη. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο συμβὰν ἐπροξένησε πανικὸν εἰς τὰ ἄλλα ἐχθρικὰ καὶ ἤνοιξε τὸν δρόμον εἰς τὰ δύο Σπετσιωτικά, κατ' ἐκείτην τὴν ὥραν εὑρισκόμενα ἀμέσως ἔξω τοῦ στομίου καὶ διευθυνόμενα πρὸς Νότον.(1) Ἐξηκολούθησαν νὰ προχωροῦν, βάλλον-

---

(1)Εἰς τὰ «Ναυτικὰ» τοῦ Ὀρλάνδου (Τομ. Β' σελ.191) ὑπονοεῖται ὅτι προσεβλήθησαν ὅταν ἀκόμη ἦσαν ἐντὸς τοῦ λιμένος, πρὶν ἢ φθάσουν τὸ στόμιον. Δὲν συνέβη τοῦτο. Διέτρεξαν οὐχ ἧττον μέγιστον κίνδυνον. Οἱ ἐπιβαίνοντες ἐπολέμησαν μὲ μεγάλην ἀνδρείαν καὶ ἱκανότητα. Οἱ κυβερνῆται εἶχον τάξει εἰς τὰς πυριταποθήκας ἄνδρας πρὸς τόν σκοπὸν ν' ἀνατινάξουν τὰ πλοῖα.

(1) Ὁ Ὀρλάνδος καὶ πολλοὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέροντες τοῦτο τὸ συμβὰν ἀπορροῦν. Δὲν εὑρίσκουν ἐξήγησιν. Ἀλλ' ὁ παρατηρῶν προσεκτικῶς τὰ πράγματα πείθεται ὅτι ἡ ἐχθρικὴ ἡμιολία ἀνετινάχθη ἐκ βλήματος ἐλθόντος ἐκ τοῦ φρουρίου Νεοκάστρου, τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς τὸ πέλαγος πλευρὰ ἔβλεπεν ἀκριβῶς τὴν θέσιν ὅπου ἐκινεῖτο ἡ ἡμιολία καὶ ἀπεῖχε αὐτῆς μικροτέραν ἀπόστασιν βολῆς πυροβόλου. Τὰ κανονιοστάσια τοῦ Νεοκάστρου ἦσαν ὕψους 65 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν.

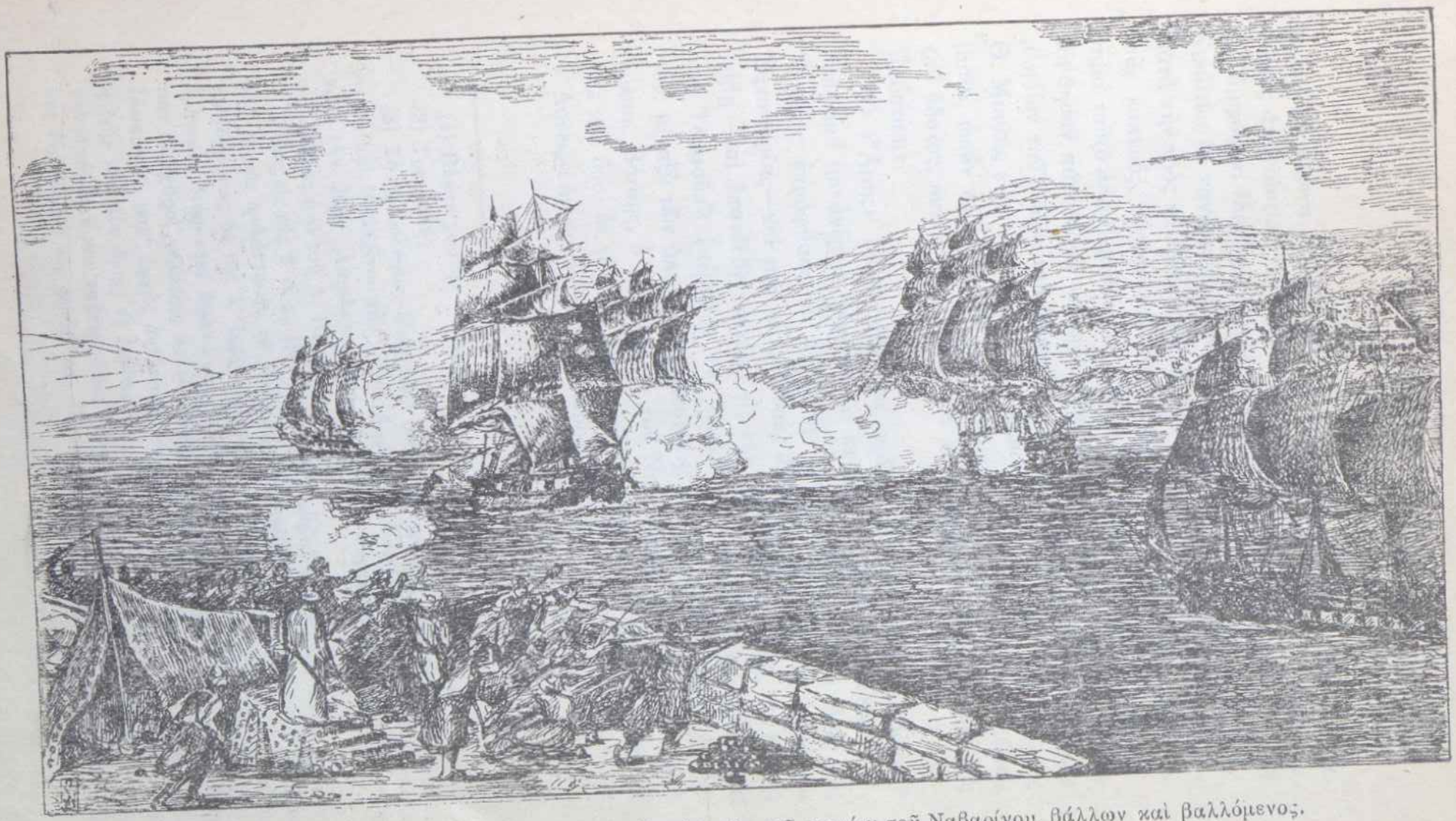

26 Ἀπριλίου 1825.—Ὁ «Ἄρης» ἐξέρχεται οὐριοδρομῶν τοῦ στομίου τοῦ Ναβαρίνου, βάλλων καὶ βαλλόμενος.

τα καὶ βαλλόμενα. Ἐπλήγησαν εἰς τὰς πλευρὰς ὑπὸ βλημάτων ἐκ μικρᾶς ἀποστάσεως. Ὁ «Ἀχιλεὺς» ὑπέστη ρῆγμα εἰς τὴν πλευρὰν καὶ ἀμφότερα ἐδέχθησαν βλήματα ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς ἄκρας τοῦ Ἁγίου Νικολάου (1) κανιοστασίου τοῦ Ἰμβραὴμ ἐξ οὗ ἔσχον δύο ἀπωλείας. Κατὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω προχώρησιν αὐτῶν ἐχρησιμοποίησαν τεχνητοὺς καπνούς, παρέστησαν πυρπολικὰ καιόμενα καὶ μὲ τὸ στρατήγημα τοῦτο ἀπεμάκρυναν ἔτι μᾶλλον τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα. (2) Ἐξηκολούθησαν πάντοτε νὰ μάχωνται ἐπὶ μακρὸν μέχρις ὅτου φθάσουν πλησίον τοῦ στόλου τοῦ Μιαούλη. Ὁ κυβερνήτης τοῦ «Ποσειδῶνος» Θ. Μουλᾶς εἶχε τοποθετήσει εἰς θέσιν καταφανῆ ἐπὶ τῆς πρῴρας βυτία, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ πλοίου πυρπολικοῦ. Τὰ βυτία ἦσαν τοῦ ὕδατος, συνετέλεσαν οὐχ ἧττον νὰ κρατήσουν τοὺς ἐχθροὺς εἰς ἀπόστασιν.

Ὁ «Ἄρης» ἐξηκολούθει νὰ τηρῆται ἐπ' ἀγκύρᾳ. Τὸ ἡρωϊκὸν πλήρωμά του ἀνέμενε πάντοτε τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἀρχηγοῦ Τσαμαδοῦ. Ὁ κέλης ἐπρόφθασε νὰ μεταφέρῃ τον Μαυροκορδᾶτον ἀπὸ τῆς Σφακτηρίας—καὶ μετ' αὐτοῦ ὅσους ἄλλους ἠδυνήθη νὰ συμπαραλάβῃ—καὶ ἐπανέλθῃ ταχέως εἰς τὴν ἀκτὴν ἐν ἀναμονῇ. Ἀλλ' ἀντὶ τοῦ Τσαμαδοῦ ἐπέβησαν τῆς λέμβου οἱ τελευταῖοι συμπολεμισταί του, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ κυβερνήτης τοῦ πάρωνος «Ἀθηνᾶς» Νικόλαος Βότσης, ὁ φρούραρχος τοῦ Νεοκάστρου Δημήτριος Σαχτούρης καὶ ὅσοι ἐκ τῶν εἰς Σφακτηρίαν ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος τοῦ «Ἄρεως» διέφυγον τὴν καταστροφήν (3).

* * *

---

(1) Βλέπε χάρτην Ναβαρίνου.

(2) Τρικούπης

(3) Τὸ ἡμερολόγιον Τσαμαδοῦ σταματᾷ ὡς πρὸς τὰ συμβάντα Νεοκάστρου καὶ Ναβαρίνου τὴν 20ην Ἀπριλίου. Περιέχεται ἐν αὐτῷ σχετικῶς πρὸς τὴν 26ην Ἀπριλίου μόνον τὸ κάτωθι σημείωμα, γεγραμμένον διὰ μολυβδίδος ὑπὸ τοῦ Δ. Πάτρα.

«Ἕως εἰς τὰς 3 ὥρας (9ω π.μ.) ὁ ἐχθρικὸς στόλος γενόμενος εἰς δύο μοίρας, ἡ μὲν φυλάττουσα τὸ Βλησίδη ἐκανονοβόλει τὸ νησίδιον Σφακτηρία, ταὐτοχρόνως δὲ καὶ ὁ Ἰμβραὴμ πασσᾶς διὰ ξηρᾶς τὴν πόλιν, ὁ κανονοβολισμὸς διήρκεσεν ὥραν 1 εἰς τὰς 5 (11 π.μ.) ὅπου καὶ ἔρριψαν τὰς βάρκας των οἱ ἐχθροὶ γεμάταις πολεμοφόδια νὰ κάμουν ἀπόβασιν· οἱ ἐν τῷ Νησίῳ ἔδωσαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἀντίστασιν γενναίως καὶ ἔτρεψαν ταῖς βάρκαις εἰς φυγὴν καὶ μία ὅμως ἐξ ἐκείνων μὴ δυνηθέντες νὰ τὴν ἐμποδίσωσιν ἔκαμεν ἀπόβασιν καὶ ταὐτοχρόνως ἔκαμον καὶ αἱ ἄλλαι καὶ οὕτω οἱ Ἕλληνες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ ἄλλους ἐζώγρησαν ἄλλους ἐθανάτωσαν καὶ

Τὰ σχοινία τῶν ἀγκυρῶν τοῦ «Ἄρεως» ἀπεκόπησαν καὶ τὰ ἱστία του ἐξεπετάσθησαν ὑπὸ καταιγισμὸν βολῆς τουφεκίων, ἐρχόμενον ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν βράχων τῆς Σφακτηρίας, ἐξ οὗ ἐφονεύθησαν δύο ναῦται καθ' ἣν στιγμὴν ἠραίωνον ἐπὶ τῶν κεραιῶν (1). Τὴν κυβέρνησιν ἀνέλαβε ὁ Νικόλαος Βότσης, τὰ καθήκοντα ὑπάρχου ὁ Δημήτριος Σαχτούρης (2). Ἡ περίστασις ἦτο δύσκολος. Τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἦσαν ἤδη ἔσω τοῦ στομίου τοῦ λιμένος, τὰ ἄλλα Ἑλληνικὰ ἀπὸ ἡμισείας ὥρας εἶχον ἐξέλθει εἰς τὸ πέλαγος.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκπέτασιν τῶν ἱστίων καὶ καθ' ὃν χρόνον ὁ Βότσης ἀπὸ τοῦ ἐπιστέγου, ψύχραιμος, ἐμψυχῶν διὰ τῆς στάσεώς του τὸ πλήρωμα, ὡδήγει τὸν πηδαλιοῦχον, κατῆλθον τρέχοντες τινὲς τῶν ναυτῶν εἰς τὸ εἰκονοστάσιον, ἀνεβίβασαν εἰς τὸ κατάστρωμα τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν ἐτοποθέτησαν ψάλλοντες ἐπὶ τοῦ ἐργάτου. Κύκλῳ αὐτῆς συνηθροίσθη ταχέως ὁλόκληρον τὸ πλήρωμα. Μεταξὺ τῶν σωθέντων ἐπὶ τοῦ πλοίου πολεμιστῶν τῆς Σφακτηρίας ἦτο εἷς ἱερεύς, ὁ ὁποῖος ἔψαλε γονυπετὴς σύντομον παράκλησιν εἰς ἐπήκοον πάντων, καὶ ἐξηκολούθησε μετὰ τὴν δέησιν νὰ προσεύχηται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ μὲ τὴν αὐτὴν στάσιν μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἁγίας καὶ παρατεταμένης πάλης τοῦ «Ἄρεως». Οἱ ναῦται ἠσπάσθησαν τὴν εἰκόνα μὲ κατάνυξιν καὶ προσέφεραν πᾶν ὅ,τι ἕκαστος εἶχε διὰ νὰ ἐγίνετο χρυσῆ. Μετὰ τοῦτο ἔδωκαν ἀμοιβαίως τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν, ηὐχήθησαν τὴν καλὴν ἀντάμωσιν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον καὶ ἐπήδησαν ἀτρόμητοι εἰς τὰς θέσεις τῆς μάχης.

ἄλλους ἔπνιξαν, καὶ οὕτως ἐκυριεύθη τὸ Νησίον ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, τὰ δὲ ἰδικά μας πλοῖα ἰδόντα τὸν κίνδυνον καὶ ἀβεβαιότητα μὴ κλεισθῶσιν καμον ἀρχὴν νὰ κόπτουν τὰς ἀγκύρας ἀφοῦ ἀφῆσαν τὸ . . .(1) ἔξω εἰς τὸ Νησίον ἄλλους συντρόφους ἀρκετοὺς θανατωμένους καὶ ζωγρημένους πρῶτον τὸ καράβι ἔκαμε πανιά, ἐστάθη τὸ πλοῖον τοῦ Βασιλείου Σ. Βουδούρη, καὶ ἀκολούθως τὰ πλοῖα, ἡμεῖς δὲ ἐξήλθομεν καὶ ὁ πλοίαρχός μας μετὰ τοῦ ναυκλήρου ἔξω καὶ ἄλλοι σύντροφοι, ὁ δὲ Ἐκλαμπρότατος Μαυροκορδάτος ἔλειπεν ἔξω εἰς τὸ Νησίον· ἐστείλαμεν ταῖς βάρκαις μας διὰ νὰ τοὺς λάβωμεν ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν ταῖς ἀνήγγειλον ὅτι ἐθανατώθη ὁ γενναῖος πλοίαρχός μας πολεμῶν μετὰ τοῦ ναυκλήρου Χριστοφίλου καὶ λοιπῶν, τούτους ἐπερίλαβον.

Ὁ ναύκληρος Χριστόφιλος ἐσώθη κολυμβῶν εἰς τὸ φρούριον».

(1) Ἡμερ. Τσαμ. (σελ. 161)

(2) Τρικούπης (Τόμος 2ος σελ. 108).

(1) Κενόν. Ἴσως νὰ ὑπονοῇ ὅτι ἐγκατέλειψαν τὸν Τσαμαδὸν.

ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΟΤΣΗΣ (1)

(1) Ὁ ἡρωϊκὸς κυβερνήτης τοῦ «Ἄρεως» κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Ναβαρίνου, τὴν 26ην Ἀπριλίου 1825. (Εἰκὼν χαραχθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει πολὺ μεταγενεστέρας τοῦ ἔτους 1825 προσωπογραφίας του).

Ἀκριβῶς κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν κατελήφθη ὑπὸ παροξυσμοῦ ὁ ναυτόπαις Τουφεξῆς, ὁ ἀπαρηγόρητος διὰ τὸν θάνατον τοῦ λατρευτοῦ του ἀρχηγοῦ Τσαμαδοῦ. Ἔπαυσε ἀποτόμως τοὺς θρήνους, ἔτρεξε ἔξαλλος ἀπὸ τοῦ καταστρώματος εἰς τὸ εἰκονοστάσιον, ἥρπασε τὴν ἀνημμένην κανδήλαν πρὸ τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ ἐπήδησε πρὸς τὴν πυριταποθήκην. Ἐφώναξε:

—«Ζωὴ θέλομε ἀφ' οὗ ἐχάθη ὁ καπετάνιος μας;»

Οἱ ναῦται τὸν παρετήρουν. Ἔτρεξαν ἐγκαίρως κατόπιν του, τὸν συνέλαβον καὶ τὸν ἔδεσαν ὡς παράφρονα.

Μὲ τὸν πνέοντα ἐλαφρὸν βορειοδυτικὸν ἄνεμον ἡ μόνη κατάλληλος κατεύθυνσις ἦτο ἡ βαίνουσα ἀκριβῶς πρὸς τὸ μέσον τοῦ στομίου τοῦ Ναβαρίνου, κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὰ προσανατολισμένα ἐχθρικὰ πλοῖα πρὸς τὸν «Ἄρην». Ἄλλως, ἂν θὰ ἐπροτιμᾶτο κατεύθυνσις πρὸς τὰ ρηχά, ὡς ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος—μὲ τὴν σκέψιν ὅτι ὁ ἐχθρὸς δὲν θὰ ἐριψοκινδύνευε νὰ πλησιάσῃ λόγῳ τοῦ βυθίσματος τῶν πλοίων του—ὑπῆρχε σχεδὸν βεβαιότης ὅτι τὸ πλοῖον θὰ ἐνέπιπτε εἰς τὴν γαλήνην καὶ θὰ ἔμενε ἀκίνητον. Αὐτὴν τὴν γνώμην ὑπεστήριξαν οἱ Βότσης καὶ Σαχτούρης, κατὰ τὴν σύντομον καὶ ζωηροτάτην συζήτησιν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ «Ἄρεως», καὶ ὑπερίσχυσαν. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ὅτι αὕτη ἦτο σωτήριος σκέψις διότι τὸ πλοῖον, ἀποκτῆσαν ταχύτητα, ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ τὸ στόμιον μὲ ζημίας μὲν ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ συντριβῇ ἐξ ὁλοκλήρου, παρ' ὅλον ὅτι βάλλον καὶ βαλλόμενον διῆλθε ἐγγύτατα τῶν εἰσερχομένων δύο μεγάλων φρεγατῶν καὶ μιᾶς κορβέττας—ἀκριβῶς ἐκείνων τῶν πλοίων τῶν μέχρις ὥρας πυροβολούντων τὰ κανονιοστάσια τῆς Σφακτηρίας. Οὐριοδρόμησε. Ἔπλευσε μὲ πολὺ μεγαλυτέραν ταχύτητα τῶν ἀντιπάλων του, καὶ ἐπὶ πλέον ἠδυνήθη εὐκόλως νὰ ἐκτελέσῃ στροφὰς πρὸς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ νὰ ἐλιχθῇ ὅπως ἀποφύγῃ νὰ τὸ πλεύρίσουν.

Οἱ ἐχθροὶ εἶχον κατακλύσει τὴν Σφακτηρίαν. Εὑρίσκοντο ἤδη τινὲς ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ κανονιοστάσια τ' ἀντικρύζοντα τὸ Νεόκαστρον. καταγινόμενοι νὰ τὰ θέσουν εἰς ἐνέργειαν. Ἄλλοι ἔσπευδον πρὸς ἐκείνην τὴν θέσιν, ἀλλ' εἰς οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἐδόθη ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Τσαμαδοῦ στηθέντα πυροβόλα ἐναντίον τοῦ σκάφους τοῦ πλοίου του. Ὁ «Ἄρης» ἐξῆλθε ἀνενόχλητος ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Σφακτηρίας.

Εὐθὺς ὡς ἐπρόβαλε ἔξω τοῦ στομίου τοῦ Ναβαρίνου ἐπηλήθευσαν αἱ προβλέψεις τῶν Βότση καὶ Σαχτούρη. Ὁ ἄνεμος

ἤρχισε νὰ κοπάζῃ ἀκριβῶς ὅταν εὑρέθη ἐν τῷ μέσῳ πέντε ἐχθρικῶν παρώνων. Ἡ ταχύτης του ἠλαττώθη εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ὀπίσω αὐτῶν τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων ἐχθρικῶν τοῦ ἀπέκρυπτε τὸν ὁρίζοντα. Αἱ πλευραί των ἔλαμπον ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων κανονιοβολισμῶν. Ὁ «Ἄρης» τοὺς ἀπήντησε καὶ διὰ τῶν 16 πυροβόλων του, ἐπιφέρων ὄλεθρον.

Οἱ ἀνδρεῖοι πυροβοληταί του ἦσαν τέλειοι, ἐξησκημένοι ἀπὸ τετραετίας εἰς τὰς μάχας, προσφάτως ἀντιμετωπίσαντες ὑπὲρ τὸν μῆνα ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Νεοκάστρου τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ ἀνεγερθέντα κανονιοστάσια εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου. Διηυθύνοντο ἤδη ὑπὸ τοῦ Σαχτούρη, τοῦ γνωρίσαντος αὐτοὺς εἰς τὸ φρούριον. Οὐδεμία βολή των ἐβλήθη εἰς μάτην. Ἐντὸς ἡμισείας ὥρας τὸ σκάφος τοῦ ἑνὸς τῶν ἐχθρικῶν παρώνων διελύθη ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῶν βλημάτων τοῦ «Ἄρεως», ὡς ἂν νὰ τὸ διέλυον ξυλουργοὶ ἐπιτηδειότατοι. Τὸ πλοῖον τοῦτο κατεποντίσθη βραδύτερον. Ἕτερος τῶν παρώνων τῆς αὐτῆς ὁμάδος ὑπέστη σοβαρωτάτας βλάβας εἰς τὸ σκάφος, ἀπώλεσε τὸν ἕνα τῶν ἱστῶν καὶ ἀπεχώρησε καιόμενος. Οἱ λοιποὶ τρεῖς ἀπεχώρησαν ἐπίσης συντριβέντες καὶ ἀφῆκαν τὸ στάδιον εἰς δύο φρεγάτας ἐρχομένας κατόπιν των. Ἡ πρώτη πάλη τοῦ «Ἄρεως» διήρκεσε δύο ὁλοκλήρους ὥρας.

Ἐκ τοῦ ἀκαταπαύστου καὶ σφοδροτάτου πυρός, τοῦ πλήθους τῶν βλημάτων καὶ σμιδραλίων, τὰ ὁποῖα ἐξηκόντιζε πανταχόθεν εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἐφαίνετο ὡς πλωτὸν ἡφαίστειον. Καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξωμότα Γάλλοι, οἱ ἐπιβαίνοντες τῶν πλοίων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου τὸ ἐθαύμασαν, παρατηροῦντες ὅτι τὸ πλοῖον ὑφίστατο συνεχῶς μὲ λαμπρὸν θάρρος τὸ σύγχρονον πῦρ πότε τριῶν, πότε τεσσάρων καὶ πότε πέντε ἀντιπάλων πλοίων.

Μετὰ πυκνότατον ἑκατέρωθεν κανονιοβολισμὸν διαρκέσαντα περισσότερον τῆς ἡμισείας ὥρας ἡ μία ἐκ τῶν ἐχθρικῶν φρεγατῶν ἐπλεύρισε τὸν «Ἄρην» μὲ τ' ἀγήματα τῆς ἐμβολῆς ἕτοιμα νὰ εἰσπηδήσουν. Ὁ πρόβολος ἱστὸς αὐτῆς μετεωρίσθη ὑπὲρ τὸ κατάστρωμα τοῦ πλοίου. Ἡ ἄλλη φρεγάτα συγχρόνως ἐπλησίαζε ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς καὶ εὑρίσκετο εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν. Ὁ Βότσης ἀπὸ τοῦ ἐπιστέγου, πάντοτε ψύχραιμος, ἀποφασισμένος ν' ἀνατινάξῃ τὸ πλοῖον προκειμένου νὰ κυριευθῇ, ἐξετίμησε ὅτι ἔφθασε ἡ στιγμὴ τῆς θυσίας δι' αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους γενναίους ἐπιβαίνοντας. Διότι τὸ μὲν κατάστρωμα τοῦ «Ἄρεως», ἐντὸς δευτερολέπτων θὰ κατεκλύζετο ὑπὸ ἑκατοντάδων ἐχθρῶν αἱ δὲ πλευ-

ραί του θ' ἀπετέλουν ἓν μετὰ τῶν πλευρῶντῶν δύο μεγάλων ἀντιπάλων πλοίων. Διέταξε ἀδιστάκτως, μεγαλοφώνως, τοὺς ἄνδρες νὰ θέσουν πῦρ εἰς τὴν πυριταποθήκην τοῦ πλοίου.

Τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ περιεχομένου εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ «Ἄρεως» φορτίου πυρίτιδος καὶ πυρομαχικῶν ἤρκει διὰ νὰ κατέστρεφε ἀντιπάλους εὑρισκομένους ἀκόμη καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν πλευρῶν του. Δὲν ὡμοίαζε ἁπλῶς πρὸς ἡφαίστειον ἐκ τῶν πρὸς ἁπάσας τὰς διευθύνσεις ἀποστελλομένων βλημάτων καὶ σμιδραλίων, ἦτο πράγματι. Τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἀμέσως ἀπεμακρύνθησαν ἅμα ὡς ἤκουσθησαν τὰ προστάγματα τοῦ Βότση. Οἱ πυροβοληταὶ τοῦ «Ἄρεως» δὲν ἐσταμάτησαν. Ἔρριψαν τὸν ἱστὸν τῆς μιᾶς τῶν φρεγατῶν ἐπέφερον εἰς ἀμφοτέρας σημαντικὰς ζημίας καὶ τὰς ἠνάγκασαν μὲ τὴν σειράν των ν' ἀποχωρήσουν καὶ ἀφίσουν τὸ στάδιον εἰς τοὺς ὀπίσω των ἐρχομένους νέους ἀντίπαλους.

Ὁ πεισμων ἀγὼν τοῦ ἡρωϊκοῦ πλοίου ἀπέβαινε ἀτελεύτητος, διότι ἑκάστη ἐχθρικὴ ὁμάς, κατευθύνουσα κατ' αὐτοῦ τὰς συμπυροκροτήσεις της, ἐπίστευε ὅτι εἰς αὐτὴν ἐπεφυλάσσετο ἐπὶ τέλους νὰ τὸ ἐξαναγκάσῃ εἰς ὑποταγήν. Ἀλλ' ἡ ἀντοχὴ τῶν ἐπιβαινόντων ἀλκιμωτάτων ἀνδρῶν, ἡ ὑψηλοφροσύνη των, ἡ αὐτοπεποίθησις, ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν των ὑπερέβαινον πᾶσαν προσδοκίαν. Ἠναγκάζοντο οἱ ἐχθροὶ μὲ τὴν σειράν των ν' ἀποχωροῦν μετὰ ζημιῶν καὶ νὰ πράττουν τὸ αὐτὸ καὶ οἱ ἐρχόμενοι ὀπίσω των. Ἐν συνόλῳ ὁ «Ἄρης» συνῆψε διαδοχικῶς μάχην μετὰ 35 πλοίων (1) καὶ ἐξῆλθε νικηφόρος συνδέσας διὰ παντὸς τὸ ὄνομά του καὶ τὸ ὄνομα τῶν ἐπιβαινόντων αὐτοῦ πολεμιστῶν μὲ τὴν ἱστορίαν (2).

---

(1) Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 113 φύλλου τῆς ἐφημερίδος «Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου» τῆς 1ης Μαΐου 1825... «Ἀπερίγραπτος εἶναι ὁ ἡρωϊκὸς πόλεμος τὸν ὁποῖον ἔκαμεν τὸ καράβι αὐτό, διασχίσαν ὅλον τὸν ἐχθρικὸν στόλον καὶ πολεμῆσαν μὲ 35 ἐχθρικὰ πλοῖα πέντε ὥρας κατὰ συνέχειαν, χωρὶς νὰ χάσῃ, εἰμὴ δύο μόνον ἀνθρώπους· ἔξ τοῦ δὲ ἐπληγώθησαν. Εἶναι ἀπίστευτος ἡ φθορά, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησαν εἰς τοὺς ἐχθρούς· πέντε βρίκιά του κατέστησαν ἄχρηστα διὰ τὸν πόλεμον....

...Μία μικρὰ γολέττα φορτηγὸς εὑρεθεῖσα μὲ τρεῖς μόνον ἀνθρώπους ἐκυριεύθη ἀπὸ τὰς ἐχθρικὰς βάρκας, ἀφοῦ οἱ τρεῖς ναῦται διέφυγον κολυμβῶντες...».

(2) Ἀπόσπασματα τοῦ «Ἱστορικοῦ Ἡμερολογίου τῆς ἐκστρατείας τῆς Α.Υ. τοῦ Ἰμβραήμ, πασᾶ τῆς Δζέδας», συνταχθέντος ὑπὸ ἑνὸς Εὐρωπαίου ἀξιωματικοῦ του. «..Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα παρέλαβον τοὺς ὑποχωρήσαντας, ἀφῶ-

Τὰ πυρομαχικά ἐξηντλήθησαν πολὺ πρὸ τῆς παύσεως τοῦ πυρὸς καὶ θὰ τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξηκολούθει μαχόμενον ἂν δὲν ἔφερε τὸ φορτίον τῶν πυροβόλων καὶ τῶν πολεμοφοδίων. Ἐξ αὐτοῦ κατηναλώθησαν ὑπὲρ τὰ 100 βαρέλια πυρίτιδος. (1)

Κατὰ τὸν λαμπρότατον τοῦτον ἀγῶνα, τὸν πληρώσαντα δόξης τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν, πρὸς τὸ μέρος τοῦ «Ἄρεως» ὑπῆρχον ἡ ἐμπειρία, τὰ ναυτικὰ προσόντα, ἡ τόλμη, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἡ ἀπόφασις.

Κατὰ τὴν μάχην πάντα τὰ ἱστία του κατέστησαν διάτρητα, πολλαὶ τῶν κεραιῶν του ἐθραύσθησαν, τὰ σχοινία ἐκρεμάσθησαν τεμαχισμένα. Ἀλλὰ τ' ἀναφλεγόμενα ἱστία ἐσβύνοντο αὐθωρεί. Αἱ θραυόμεναι κεραῖαι ἐκαρφώνοντο, ἐστερεοῦντο προχείρως. Τὰ διάφορα σχοι-

---

πλισαν καὶ κατέστρεψαν μικρὰν ἡμιολίαν (τὴν φορτηγὸν ἡμιολίαν τοῦ Λαζάρου Νέγκα) μὴ δυναμενην νὰ παρακολουθήσῃ. Ἔλυσαν ἐν ἀκαρεὶ τὰ καλώδιά των καὶ ἐξέπλευσαν το ἕν κατόπιν τοῦ ἄλλου μὲ ἄνεμον βορειοδυτικὸν ὅπως σωθοῦν ἀπὸ τοῦ κλοιοῦ τῶν 57 Τουρκοαιγυπτιακῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα ἔπλεον πέριξ των. Μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων μερῶν ἤρχισε πῦρ σφοδρότατον. Μεταξὺ τῶν ἀνίσων αὐτῶν δυνάμεων συνήφθη μάχη πεισματώδης καὶ φονική»· [ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης φανεροῦται ὅτι ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ὑπέστη σημαντικὰς ἀπωλείας κατὰ τὰς μεμονωμένας συμπλοκὰς τῶν ὁμάδων του μετὰ τῶν μεμονωμένως ἐξελθόντων Ἑλληνικῶν πλοίων τοῦ Ναβαρίνου...

...Κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀνεμένετο ἢ νὰ αἰχμαλωτισθοῦν ἢ νὰ βυθισθοῦν τὰ (ἐξελθόντα τοῦ Ναβαρίνου) Ἑλληνικὰ πλοῖα ἀφοῦ πανταχόθεν ἦσαν περικυκλωμένα καὶ ὁ ἄνεμος ἤρχισε νὰ κοπάζῃ. Πρώτη ἐξῆλθε τοῦ λιμένος «ἡ πολάκα» (τρίστηλον, ἐννοεῖ τὸν «Ἀχιλλέα») καὶ ὑπέστη μόνη τὸ πῦρ τῶν πλησιεστέρων πλοίων. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τοὺς ἑπτὰ ἐξελθόντας κατόπιν πάρωνας. Οἱ τελευταῖοι ἐξ αὐτῶν συνήντησαν μεγάλας δυσκολίας κατὰ τὴν διαφυγήν των ἐκ τοῦ λαβυρίνθου τῶν ἀντιπάλων πλοίων. Ὁ τελευταῖος πάρων ὁ «Ἄρης» ἐξῆλθε τοῦ λιμένος ἡμίσειαν ὥραν βραδύτερον τῶν ἄλλων...»

Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς γράφει περαιτέρω «....Μετὰ ἀγῶνα διαρκέσαντα περισσότερον τῶν δύο ὡρῶν, κατώρθωσε, νὰ εὑρεθῇ ἐν ἀσφαλείᾳ, ὄχι βεβαίως ἐν καλῇ καταστάσει, ἀλλὰ νικηφόρον καὶ ἀφοῦ διέτρεξεν ἔκτασιν θαλάσσης κατεχομένην ὑπὸ πεντήκοντα ἑπτὰ ἀντιπάλων πλοίων. Ὁ πάρων οὗτος ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν ὑφίστατο τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίθεσιν δύο φρεγατῶν ἐξ ἐγγυτάτης ἀποστάσεως, τῶν ὁποίων ἀπηλλάγη ἐν τέλει ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἔθραυσε τὸν ἱστὸν τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν....»

(1) Ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας (Τόμος 11ος σελ. 204) περιέχεται ἔγγραφον τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας βεβαιοῦν τὴν ἐπιστροφὴν 91 βαρελίων πυρίτιδος καὶ 206 κιβωτίων, ἐξ ὅσου σχετικοῦ ὑλικοῦ εἶχε παραληφθῇ ὑπὸ τοῦ Τσαμαδοῦ ἐν Ναυπλίῳ.

νία ταχύτατα ἀντικαθίσταντο. Οἱ ἁρμενισταί του καὶ οἱ ἔμπειροι εἰς τὰ ξυλουργικὰ ἀδιακόπως ἀνήρχοντο καὶ κατήρχοντο τὴν ἐξαρτίαν ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθησαν δύο καὶ ἐτραυματίσθησαν ἕξ καὶ αὐτοὶ ἦσαν αἱ μόναι ἀπώλειαι τοῦ πληρώματος τοῦ «Ἄρεως» κατὰ τὴν πεντάωρον ἀπεγνωσμένην πάλην του. Οἱ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος πολεμισταὶ ἐκυκλοφόρησαν ἀναμέσον πλήθους πεπυρακτωμένων ἐχθρικῶν βλημάτων (1).

Πρὸς τὸ μέρος τῶν ἀντιπάλων πάντα ταῦτα ἔλειπον.

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὁ μετὰ τοῦ Μιαούλη Ἑλληνικὸς στόλος διεδρόμησε εἰς τὸ ὕψος τῆς νήσου Πρώτης, ἀπέναντι τῆς στήλης τῶν μεγάλων πλοίων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλὰ πρὸς τὸ πέλαγος, πολὺ μακρὰν τῆς Σφακτηρίας, προσπαθῶν νὰ θέσῃ τὸν ἐχθρὸν ὑποκάτω του. Τὸ ἐπέτυχε περὶ τὴν ἑσπέραν. Ὁ ὀλίγος στόλος

---

(1) Κατάλογος συντρόφων τοῦ πλοίου ὁ «Ἄρης» Α. Τσαμαδοῦ Μαρτίου 3 1825.

	Γρόσια		Γρόσια
1 Α. Τσαμαδὸς καπετάνιος	—	21 Γεώργιος Λαγκὸς	80
2 Χρ. Καρανικόλας ναύκληρος	180	22 Μπαρμπαρὴς Σπανὸς	80
3 Δημήτριος Πάτρας	100	23 Ἀναγνώστης Κοντοπιθάρης	80
4 Νικόλαος Βότσος	160	24 Νικόλαος Ντελῆθανάσης	60
5 Γιάννης Μήτρου	60	25 Κωνσταντῆς Σουβλῆς	65
6 Πέτρος Μπαμποῦσκος	50	26 Γιάννης Τσιρτσίκος	50
7 Νικόλαος Καρρᾶς	60	27 Ἀνδρέας Γκρούας	55
8 Μιχαὴλ Πολίτης	55	28 Κωνσταντῆς Καβάσιλας	80
9 Γεώργιος Γκλίμπης	55	29 Γεώργης Παναγιώτου	50
10 Γεώργιος Μπαρμπαρῆς	50	30 Κωνσταντ. Σχινᾶς	50
11 Δημήτριος Λιχνὸς	50	31 Γεωργάκης Μεγάλος	50
12 Γεώργιος Μισυρλῆς	50	32 Νικόλαος Τσαλίκης	50
13 Φίλιππος Τρίκας	66	33 Δημήτριος Νάντες (1)	60
14 Γιάννης Ἀρτέμης	66	34 Κωνστ. Γιαράτζουλης	60
15 Νικόλαος Μπούζας	66	35 Πέτρος Γιαράτζουλης	40
16 Σταμάτιος Τουφεξῆς	66	36 Ἐλευθέριος Πελεκάνης	40
17 Μανώλης Κολιμπάδης	65	37 Γεώργιος Πουλαμαντῆς	50
18 Γιάννης Κουλάτσης	60	38 Μιχαὴλ Παπαπαύλου	70
19 Λαμπρινὸς Λιχνὸς	55	39 Νικόλαος Γ. Μιχάλης	70
20 Ἀντώνιος Γαρδαλίνος	60	40 Κωνστ. Παπαπαύλου	50

(1) «Καθ' ἣν ὥραν ἑτοιμάζετο τὸ πλοῖον νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος ἀνέβησαν εἰς τὰς κεραίας πρὸς λύσιν τῶν ἱστίων, ἐπυροβολήθησαν ἀπὸ τὴν νῆσον Σφακτηρίαν καὶ ἐφονεύθησαν». Δὲν ἀναφέρονται ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ Τσαμαδοῦ οὔτε αἱ πρὸ οὔτε αἱ κατόπιν ἀπώλειαι.

του εἶχε ἐνισχυθῇ ὑπὸ 12 πλοίων Σπετσιωτικῶν (1) καὶ δύο πυρπολικῶν, ἐνωθέντων μετ' αὐτοῦ τὴν 24ην Ἀπριλίου εἰς τὸ πέλαγος, πρὸ τοῦ Ναβαρίνου (2).

Δέκα ἑπτὰ Ἑλληνικὰ ἐπλησίασαν οὐριοδρομοῦντα τὰ μεγάλα ἐχθρικὰ καὶ τὰ ἔτρεψαν εἰς φυγήν. Ὀπίσω των τὰ ἄλλα Ἑλληνικὰ ἠκολούθουν. Περὶ τὴν ἑσπέραν μεταξὺ Ναβαρίνου καὶ Μεθώνης, ἡνώθησαν πάντα μετὰ τῶν ἑπτὰ ἐξελθόντων τοῦ Ναβαρίνου. Τὸ ὄγδοον—ἡ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Λαζάρου Νέγκα φορτηγὸς ἡμιολία—εἶχε ἐγκαταλειφθῇ ἐντὸς τοῦ λιμένος, ἀφοῦ πρῶτον ἀφωπλίσθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν πληρωμάτων τῶν ἄλλων πλοίων.(3)

	Γρόσια		Γρόσια
41 Δημήτριος Μακαρουνᾶς	70	62 Γιάννης Μοναχὸς	60
42 Γιάννης Καλογήρου	50	63 Γιάννης Μαοῦτρος	60
43 Νικόλαος Μεγαλογιάννης	66	64 Γεώργιος Τσιρτσίκος	66
44 Γιάννης Πέρρος	60	65 Λαθουράτης	70
45 Κυριάκος Φλόκος	70	66 Παναγιώτης Τρίκας	20
46 Βασίλης Μπαρμπέρης	60	67 Σταμάτης Τουφεξῆς παῖς	20
47 Γεώργιος Μακρῆς	50	68 Κωνς. Κοψομύτης	65
48 Ἀντώνιος Καθίκουρης	60	69 Δημήτριος Καρᾶς	60
49 Θεοδωρῆς Γ. Βούργαρης	70	70 Ἀθανάσης Καραβίου (ξένος)	60
50 Γιάννης Μακρῆς	50	71 Χ. Καραβίου	65
51 Λάκης Μυλωνᾶς	60	72 Δημήτριος Ψαριανὸς	60
52 Μάγειρος	65	73 Παῦλος Μαβροθαλασσίτης	50
53 Ἀναστάσιος Μπαρμπέρης	50	74 Κωνς. Κουσαντιανὸς	50
54 Κωνστ. Λιμανρεΐζης	60	75 Κωνς. Ζαγουριανὸς	50
55 Γεώργιος Κόκης	65	76 Ἀντ. Π. Ἀποσ. Ποριώτης	50
56 Κωνς. Σαμιώτης	55	77 Μαστροκωστῆς Γερακέτης	50
57 Κωνς. Μαυριπλῆς	65	78 Σταῦρος Ξένος	50
58 Ἀθανάσιος Μπασταλὲς	50	79 Μανᾶς Τζίνης	50
59 Δημήτριος Ἀνδριώτης	55	80 Ἀντώνης Κονομόπουλος	50
60 Λάζαρος Πορδαλᾶς (1)	80	81 Γεωργάκης Σκοῦφος	996
61 Νικόλαος Ἠλίας	50	82 Τζωάννης Ἑλ. Ἀμερικανὸς	

(1) Ὑπὸ τοῦ ἀντιναυάρχου Νικόλαου Δ. Σύρμαν. Κυβερνῆται τῶν πλοίων ἦσαν: οἱ Νικόλαος Σύρμας, Γ. Χ. Ἀνδρέου, Ν. Ράπτης, Γ. Κ. Δραπανιώτης, Ἰω. Ματθαίου, Λαζ. Κουτρουμπής, Ἰω. Κυριάκου, Δ. Γ. Κούτσης καὶ Ἀνάργ. Λεμπέσης. Κυβερνῆται τῶν πυρπολικῶν ἦσαν: οἱ Ἀνδρ. Χόντσας καὶ Παντ. Σπύρου.

(2) Τὰ πλοῖα ταῦτα εἶχον ἐκπλεύσει ἐκ τῶν Σπετσῶν τὴν 19ην Ἀπριλίου καὶ καθυστέρησαν ἐκ γαλήνης.

(3) Τόσον ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Μιαούλη, ὅσον καὶ ἐξ ἄλλων πληροφοριῶν μολονότι σκοτεινῶν, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν ἡμιολίαν τοῦ

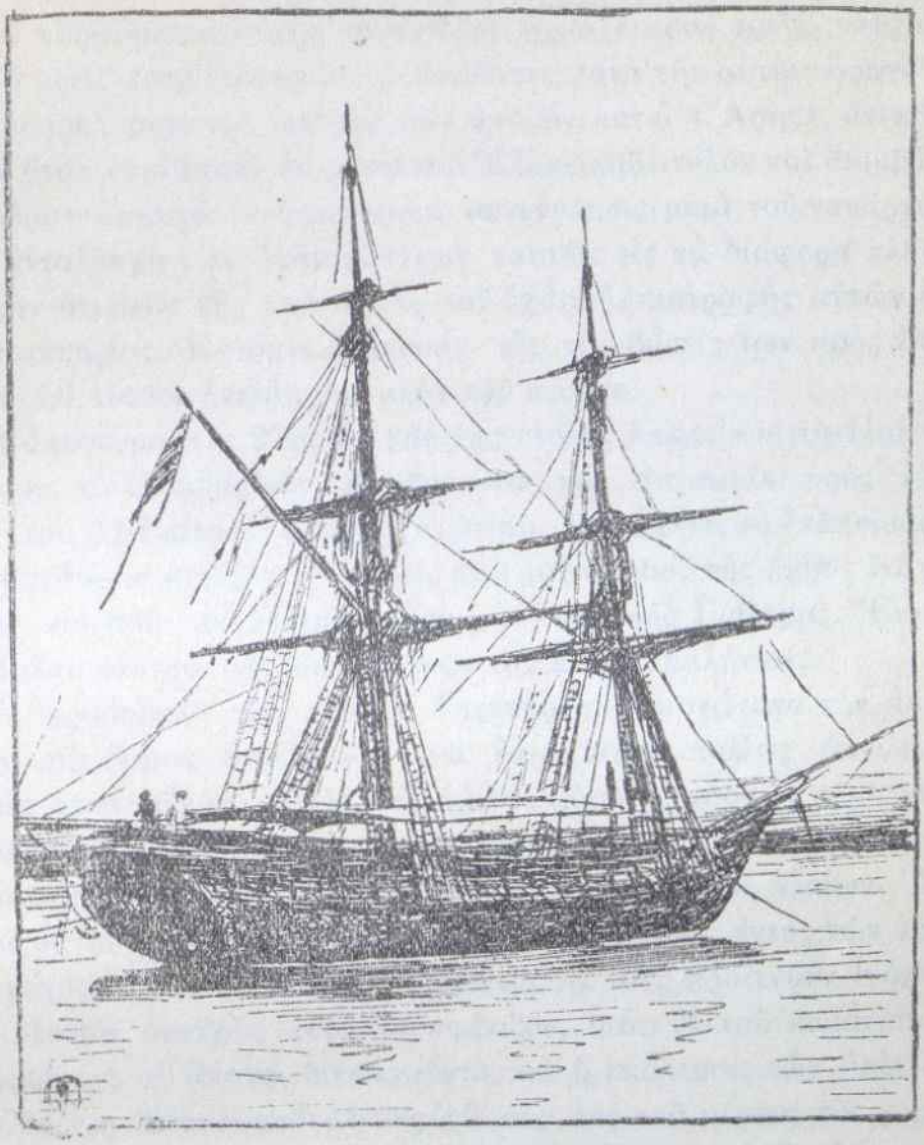

Ο "ΑΡΗΣ„ (1)

(1) Σκαρίφημα τοῦ πλοίου, χαραχθὲν κατόπιν φωτογραφίας. Τὸ παριστᾶ ὡς ἐφαίνετο ὅτε ἦτο μονὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἡ κυβέρνησις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1831 τὸ ἠγόρασε παρὰ τῶν κληρονόμων τοῦ Τσαμαδοῦ ἀντὶ 71691 φοινίκων. Ἄγνωστον διατὶ ἐπροτίμησε κατ' ἀρχὰς νὰ τὸ μετωνομάσῃ εἰς «Ἀθηνᾶν». Τοῦ ἀπέδωκε τὸ ἔνδοξον ὄνομά του ἀπὸ τῆς 6ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1879 καὶ τὸ διετήρησε ὡς σκάφος μέχρι τοῦ 1921.

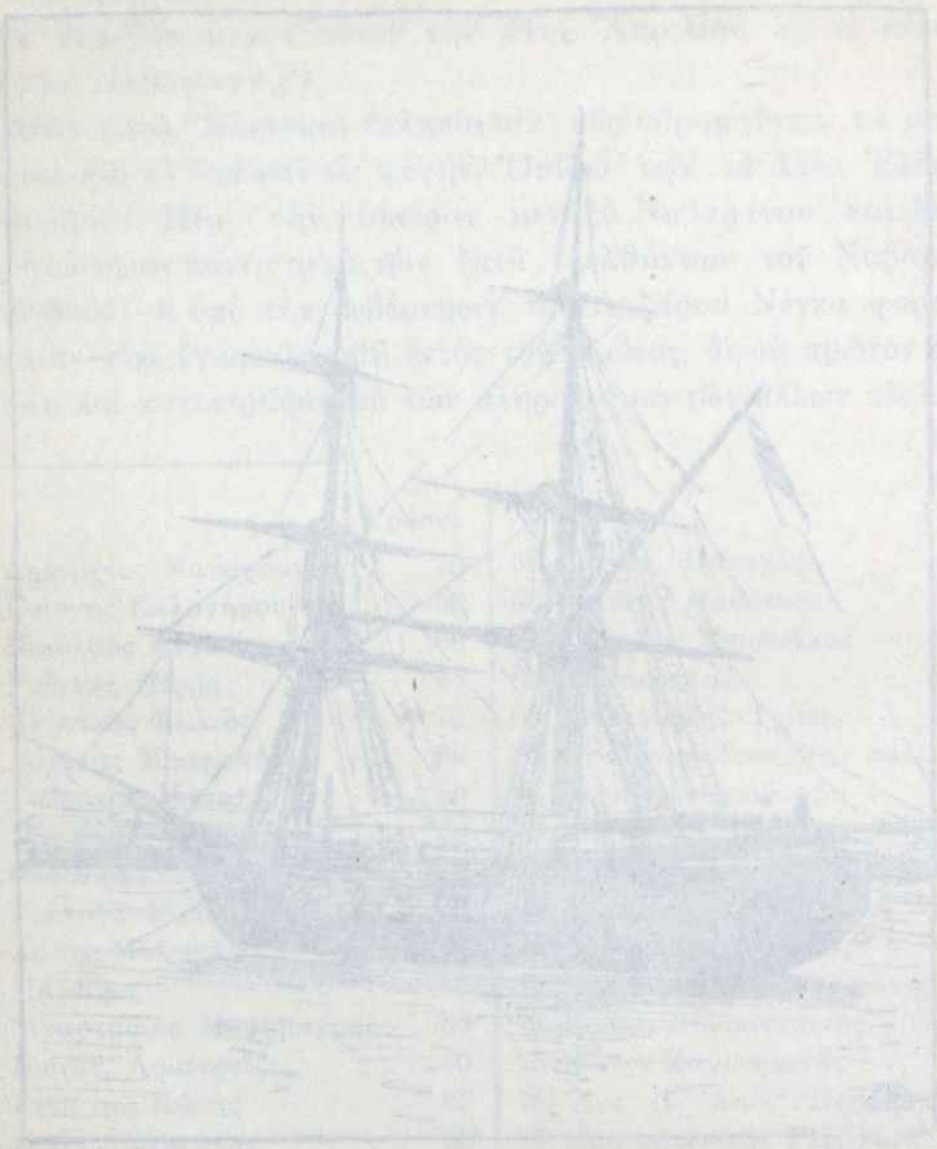

Ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτῆς οἱ ἐχθροὶ ἡχμαλώτισαν τρεῖς ναύτας, ἄλλοι δὲ τρεῖς τοὺς διέφυγον κολυμβῶντες κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν(2).

Τέσσαρες πάρωνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ «Ἄρης», ἀνεκώχευσαν ὅταν εὑρέθησαν ἐν μέσῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου καὶ ἀκριβῶς ὅσην ὥραν ἀπήτησε ἡ προφορικὴ συνεννόησις μετὰ τοῦ ναυάρχου καὶ ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν ἀναμιχθέντων ναυτῶν εἰς τὰ διάφορα πλοῖα κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ ἐπιστροφῆς αὐτῶν ἐκ τῆς Σφακτηρίας. Κατόπιν ἔπλευσαν εἰς τὰς βάσεις των πρὸς ἐπισκευήν. Οἱ λοιποὶ ἠνώθησαν μετὰ τοῦ στόλου.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 27ης ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐπλησίασε τὸ Παλαιόκαστρον, τὸ ἐβομβάρδισε σφοδρότατα καὶ ἀπέστειλε πρὸς τὴν ἀκτήν του 32 ἀκάτους πλήρεις στρατοῦ. Συγχρόνως τὸ ἐπλησίασαν καὶ ἐπετέθησαν μεγάλαι δυνάμεις ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς ἑκατέρωθεν—καὶ ἀπὸ τοῦ Πετροχωρίου καὶ ἀπὸ τῆς Γιάλοβας. Ἐντὸς τοῦ Παλαιοκάστρου εὑρίσκοντο περὶ τὰς 2.500 Ἑλλήνων.

Τὸ πυροβολικὸν τῶν πλοίων ὑπεστήριξε ἐπιμονώτατα τὴν ἀπόπειραν τῆς βιαίας ἀποβάσεως καὶ ἐπροξένησε πολλὰς ἀπωλείας εἰς τοὺς ἀμυνομένους. Ὑπὲρ τοὺς 150 ἐξ αὐτῶν ἔπεσαν ἐν τῷ φρουρίῳ, οἱ πλεῖστοι πληγέντες ἐκ τῶν θραυσμάτων τῶν λίθων τοῦ Παλαιοκάστρου συντριβομένων ὑπὸ τῶν βλημάτων τῶν πλοίων. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἐφόνευσαν παμπόλλους ἐχθρούς, ἐντὸς τῶν λέμβων, χωρὶς οἱ ἐπιβαίνοντες νὰ δύνανται νὰ τοὺς προξενοῦν ἐνόχλησιν, μολονότι συνεχῶς τοὺς ἐτουφέκιζον, διότι ἐκ τοῦ κυματισμοῦ τοῦ πελάγους αἱ ἄκατοι διετοιχοῦντο καὶ ἡ σκόπευσις τῶν ὁπλιτῶν ἐδυσκολεύετο. Τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐχθροὺς ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς ἐτουφέκιζον ἀπὸ τῶν ὀχυρωμάτων καὶ τοὺς ἀπώθησαν εὐκολώτερον. Κατὰ τὴν ἀγριωτέραν φᾶσιν τῆς μάχης οἱ πολιορκούμενοι ἐν Νεοκάστρῳ ἐξῆλθον, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν πρὸ τοῦ τείχους των χαρακωμάτων καὶ ἐφόνευσαν στρατιώτας τινας Αἰγυπτίους. Οἱ ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας τοὺς παρετήρησαν, ἐκανονιοβόλησαν ἐπιτυχῶς τὰ νῶτα των διὰ τῶν πυροβόλων τῶν κανονιοστασίων τοῦ Τσαμαδοῦ καὶ ἀπέστειλαν ἐκ παραλλήλου ταχύτατα ἀπὸ τῆς νήσου εἰς τὰ χαρακώματα σημαντικὰς ἐνισχύσεις. Ἐματαίωσαν οὕτω τὰς προσπαθείας

Νέγκα «Ἀθηνᾶ», ἀπεφάσισαν κατὰ τὴν τελευταίαν ὥραν, ἴσως, κατὰ τὴν 24ην 25ην Ἀπριλίου, νὰ μετασχηματίσουν προχείρως εἰς πυρπολικόν. Διότι ἐστεροῦντο παντελῶς τοιούτου πλοίου. Ὁ «Ἄρης» ἦτο εἰς θέσιν νὰ διαθέσῃ τ' ἀπαιτούμενα ὑλικά· ἂν δὲν θὰ ἐξευρίσκοντο ἀλλαχόθεν.

(2) Ἀρχεῖον Ὕδρας τόμος 1ος σελ. 192.

των, τοὺς ἐξηνάγκασαν νὰ εἰσέλθουν ἐκ νέου εἰς τὸ φρούριον καὶ ἐφόνευσαν ὀλίγους ἄνδρας των.

Καθ' ὅλην τὴν ἐπακολουθήσαν νύκτα τὸ Παλαιόκαστρον προσεβάλλετο καὶ ἀπὸ τῆς νήσου Σφακτηρίας καὶ ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Γιάλοβας καὶ ἀπὸ τῶν εἰσελθόντων ἐντὸς τοῦ λιμένος τοῦ Ναβαρίνου 4 φρεγατῶν καὶ 9 παρώνων.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πολιορκουμένων ἐν Νεοκάστρῳ συνῆλθον κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα εἰς συμβούλιον, ἔκριναν ὁμοφώνως τὴν θέσιν των ὡς ἀπελπιστικὴν καὶ ἔγραψαν τὰ ἑπόμενα πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν Πετρόμπεην Μαυρομιχάλην.

—*«Πόλις ἔχομεν ἓξ ἢ ἑπτὰ ἡμερῶν ψωμὸν καὶ νερόν· σᾶς στέλλομεν λοιπὸν τὴν εἴδησιν νὰ μὴ μᾶς ἀφήσετε νὰ χαθῶμεν. Ἂν δὲν μπορεῖτενὰ μᾶς βοηθήσετε διὰ ξηρᾶς ἢ διὰ θαλάσσης, ἐνεργήσατε ὅσον τάχους νὰ ἔλθουν Ἀγγλικὰ πλοῖα νὰ σώσουν μόνον ἡμᾶς. Ἂν καὶ τοῦτο ἀδύνατον νὰ πλησιάσετε εἰς τὸ ὀχυρώτερον μέρος καὶ πλησιέστερον τοῦ ἐχθροῦ, νὰ μᾶς κάμετε τέσσαρες μεγάλους φανούς, καὶ τότε ἐξερχόμεθα ξιφήρεις, καὶ εἴη τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου εὐλογημένον, ὅσοι πέσωμεν καὶ ὅσοι σωθῶμεν. Δὲν εἶναι τοῦτο μικροψυχία μας, διότι τὰ πράγματα εἶναι κατάθηλα. Ἂν μᾶς παραιτήσετε, νὰ δώσετε λόγον εἰς τὸν φοβερὸν κριτήν· τὸ αἷμα μας εἰς τὸν λαιμόν σας.*

Ὁ Ἔπαρχος Ἰω. Κορφιωτάκης, Νικόλαος Γκίκας, Λάμπρου Κρανιδιώτης, Γιαννης Γ. Βελέντσας, Γ. Μαυρομιχάλης, Π. Γιατράκος, Γ. Δραγονάκος, Μακρυγιάννης, Ἐμμανουὴλ Καλλέργης, Δημήτριος Καλλέργης καὶ λ π.»

Ταὐτοχρόνως συνενοήθησαν μετὰ τῶν εἰς Φιλιατρὰ ἀρχηγῶν καὶ τοὺς παρεκάλεσαν νὰ ἐνεργήσουν παρὰ τῷ Ἄγγλῳ ἀρμοστῇ τῶν Ἰονίων νήσων διὰ τὴν ἔλευσιν εἰς Ναβαρῖνον πολεμικῶν Ἀγγλικῶν πρὸς παραλαβήν των (1) (2).

---

(1) Ὁ Μιαούλης ἔγραφε μετὰ δύο ἡμέρας (τὴν 29ην) πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἦτο εἰς θέσιν ὁ στόλος νὰ βοηθήσῃ τὸ Νεόκαστρον, ἀλλ' οὔτε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν τῶν πολιορκουμένων ἠδύνατο· Καὶ προσέθετε «...Χθὲς πρὸς τὸ ἑσπέρας ὁ Ἰωάννης Οἰκονομίδης, ὁ Σκορδάκης καὶ Μανώλης Σαχτούρης ἔγραψαν ἀπὸ Φιλιατρὰ πρὸς τοὺς ἐν Ζακύνθῳ φιλογενεῖς, νὰ παρακαλέσουν τὴν Ἀγγλικὴν διοίκησιν νὰ στείλῃ πολεμικὰ πλοῖα εἰς Νεόκαστον διὰ νὰ σώσῃ τοὺς πολιορκουμένους· κατὰ παρακάλεσίν των ἔστειλα ἐγὼ τὸ γράμμα αὐτὸ μὲ ἐξεπίτηδες πλοιάριον, καὶ ἔγραψα τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν συμπέθερον κὺρ Σταμάτην Μπουντούρην, ἐπειδὴ ἀλλέως εἶναι ἄφευκτα χαμένοι τόσοι ἀδελφοί μας...

(2) Τῇ προτροπῇ των ἔγραψε ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης πρὸς τὸν πα-

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 28ης, ὁ Ἰμβραὴμ ἀπέστειλε ὁλόκληρον τὸν στρατόν του εἰς Γιάλοβαν καὶ Πετροχῶρι. Τὸ ἱππικὸν ἀπέστειλε μακράν, πρὸς τὴν παραλίαν τῶν Φιλιατρῶν, διὰ νὰ παρεμποδίζῃ ὅσους Ἕλληνας θὰ ἐπεχείρουν νὰ προσβάλουν τὰς εἰς Πετροχῶρι δυνάμεις του μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐνισχύσουν τὸ Παλαιόκαστρον ἢ ν' ἀνοίξουν διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ τὴν ὁδὸν τῆς ὑποχωρήσεως.

Οἱ ἐν Παλαιοκάστρῳ ἐστεροῦντο σχεδὸν παντελῶς ἄρτου καὶ ὕδατος. Μὲ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς τῆς 27ης συνεζητήθη εἰς συμβούλιον μεταξὺ τῶν ὁπλαρχηγῶν ἡ κατάστασις. Ἀπεφασίσθη κατὰ πλειοψηφίαν νὰ σταλῇ εἷς στρατιώτης διὰ θαλάσσης, κολυμβῶν, ὁ ὁποῖος νὰ προσπαθήσῃ νὰ πλησιάσῃ τὰ Φιλιατρὰ καὶ νὰ εὕρῃ τρόπον ν' ἀποβιβασθῇ ἀόρατος· ὁ αὐτὸς νὰ ἐπιτύχῃ νὰ πληροφορήσῃ τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον περὶ τοῦ κινδύνου τοῦ Παλαιοκάστρου· καὶ νὰ ζητήσῃ ὅπως τὴν ἑπομένην, τρεῖς ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου πλησιάσουν Ἑλληνικὰ στρατεύματα τοὺς Αἰγυπτίους ἢ ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ Πετροχωρίου ἢ ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Γιάλοβας καὶ τοὺς προσβάλουν. Οἱ πολιορκούμενοι ἔμελλον νὰ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τοὺς προσβάλουνσυγχρόνως, πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος, ἐκ τῶν ἔσω, καὶ θὰ κατωρθοῦτο οὕτω νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ ὁδὸς τῆς ἐξόδου των.

Ὁ ἀποσταλεὶς κατώρθωσε νὰ ἐκτελέσῃ τὸν προορισμόν του (1). Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ πολιορκούμενοι συνετηρήθησαν ἐκ τῶν ὀλίγων τροφίμων τῶν περιεχομένων εἰς τὰ σακκίδια τῶν στρατιωτῶν. Οἱ ἀκροβολισμοὶ ἐκατέρωθεν ἐξηκολούθουν. Τὴν 10ην νυκτερινὴν ὥραν, τῆς 28ης πρὸς τὴν 29ην, ἔφθασαν ταυτοχρόνως ἀπὸ διαφόρων σημείων ἐλάχιστοι ἐκ τῶν ἔξω Ἑλλήνων,(2) ἐστάθμευσαν μακρὰν τοῦ Παλαιοκάστρου,

---

τέρα του Πετρόμπεην ἰδιαιτέρως τὰ ἑπόμενα:

«Εὑρισκόμεθα εἰς ἀπελπισίαν· συνομιλήσατε μὲ τὸν πρόεδρον νὰ μᾶς δώσετε βοήθειαν, ἐπειδή, ὡς εἰς τὸ κοινὸν γράμμα σᾶς λέγομεν, δὲν δυνάμεθα πλέον ν' ἀνθέξωμεν, ἀλλ' ἀφεύκτως χανόμεθα. καὶ θὰ βάλωμεν φωτιὰν εἰς Ντζεπχανὲ (πυριταποθήκην), διὰ νὰ χαθῶμεν. Ὅθεν ἂν βλέπετε τὴν παραμικρὰν ἀργητα ἢ ἀμέλειαν, νὰ γράψετε εἰς Ζάκυνθον, νὰ ἔλθουν Ἀγγλικὰ πλοῖα νὰ μᾶς πάρουν ἡμᾶς μόνον· εἰδέ, τὸ αἷμά μας εἰς τὸν λαιμόν σας, καὶ ὄχι ἄλλου εἰμὴ τοῦ προέδρου καὶ τῆς ἐκλαμπρότητός σου. Σᾶς γράφω ἰδιαιτέρως μὲ τὴν γνώμην καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν, καὶ καίομεν τὸ γράμμα εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα, διὰ νὰ αἰσθανθῆτε ὁποίαν στενοχωρίαν ἔχωμεν.»

(1) Δὲν σώζεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

(2) Ἀπομνημονεύματα Ν. Σπηλιάδου τόμος Β', σελ. 283. «...Οἱ ἀρχηγοὶ ἐκεῖνοι τότε συνελθόντες, ἐκήρυξαν ὅτι κινδυνεύουσι ν' ἀπολεσθῶσι καὶ οἱ

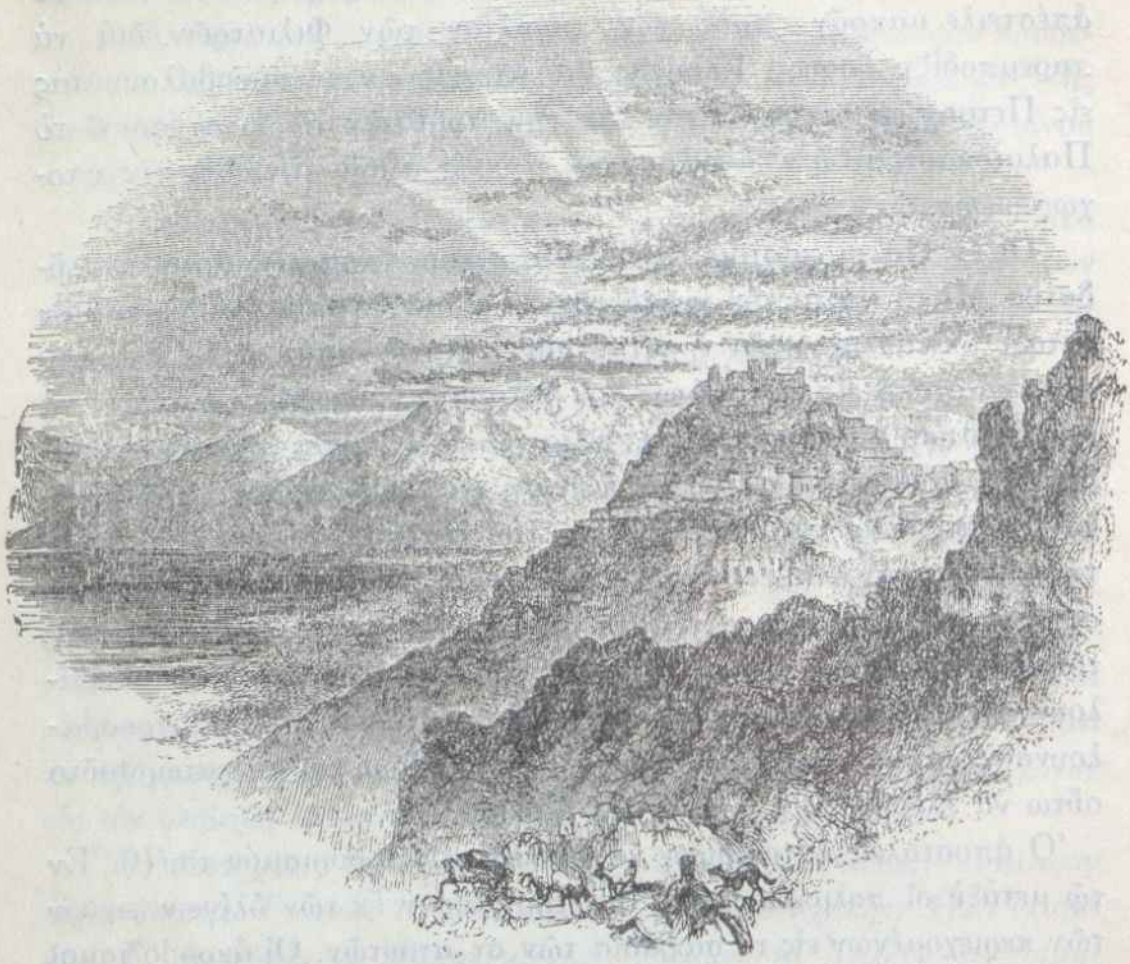

Ἡ ἀκτὴ τῆς Τριφυλλίας ὁρωμένη ἐκ Νότου (παλαιὰ εἰκών)

εἰς δύο περίπου ὥρων πορείας ἀπόστασιν καὶ ἐξετέλεσαν ἐφάπαξ συμπυρσοκρότησιν τουφεκίων. Ἐκ τῆς ἀποστάσεως ὁ κρότος ἐλάχιστα ἠκούσθη εἰς τὸ Παλαιόκαστρον, ἡ λάμψις ὅμως διεκρίθη καλῶς. Οἱ πολιορκούμενοι ἐκινήθησαν ἀμέσως εἰς ἔξοδον καὶ ἐτουφέκισαν καὶ αὐτοὶ εἰς ἀπάντησιν μὲ μίαν συμπυρσοκρότησιν.

Ὁ κρότος τῶν τελευταίων τουφεκισμῶν ἀφύπνισε τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ἀπεκάλυψε τὰς προθέσεις τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἰμβραὴμ ἀπέστειλε αὐτοστιγμεὶ τὸ ἱππικὸν μακρὰν πρὸς τὰ ἔξω διὰ νὰ φράξῃ τὸν δρόμον εἰς τοὺς ἐρχομένους εἰς ἐνίσχυσιν. Πάντες οἱ λοι-

---

ἐν Παλαιοκάστρῳ ἀδελφοί, καὶ ὅσοι ἐπίστευον εἰς τὸν Χριστὸν νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειάν των. Ὅθεν ἐπαρουσιάσθησαν ὡς πεντακόσιοι, καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 27 ἐκινήθησαν ὑπὸ τὸν Γ. Γιατράκον· ἀλλ' ἅμ' ἀφ' οὗ ἔγεινε σκότος, ἤρχισαν νὰ διασκορπίζωνται, νὰ μένωσι καθ' ὁδόν, νὰ κρύπτωνται, καὶ μόλις ἔμειναν ὡς πενῆντα, καὶ μετὰ τούτων ὁ Γιατράκος δὲν ἐτόλμησε νὰ πλησιάσῃ εἰς ἐχθρικὰ ὀχυρώματα...»

ποὶ Αἰγύπτιοι — τὸ πεζικὸν — παρεσκευάσθησαν νὰ ἐμποδίσουν τοὺς ἐξερχομένους ἐκ τοῦ Παλαιοκάστρου. Ἡ γενομένη συμπλοκή, ἀγριωτάτη, ἀπέληξε ταχέως εἰς πάλην σώματος πρὸς σῶμα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεμίχθησαν Ἕλληνες καὶ Αἰγύπτιοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ ἀλληλοεσπαράχθησαν (1). Ἄλλοι ἐχθροί, ἐκ τῶν μᾶλλον πρὸς τὰ ἔξω, ἤναψαν πυράς (2) ἐπὶ τῆς μόνης ὑπαρχούσης στενῆς ὁδοῦ τῆς ἐρχομένης ἀπὸ τοῦ Πετροχωρίου καὶ διὰ τοῦ Παλαιοκάστρου, πάντοτε παραλιακῶς, διευθυνομένης πρὸς τὸ μέρος τῆς Γιάλοβας. Ἀφοῦ τὰς ἤναψαν ἐτοποθετήθησαν μακρὰν τῶν λάμψεών των καὶ ἐτουφέκισαν ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς τοὺς προχωροῦντας πρὸς τὸ μέρος των Ἕλληνας, ἐκείνους ὅσους εἶχον ἤδη ὑπερβῇ τὸ πρῶτον ἐμπόδιον τῆς ἐκ τοῦ συστάδην συμπλοκῆς ἅμα τῇ ἐξόδῳ.

Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ, ἑκατέρωθεν—καὶ πρὸς τὸ μέρος τοῦ Πετροχωρίου καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς Γιάλοβας—πέραν τῶν θέσεων τῶν πυρῶν, ὁ Ἰμβραὴμ εἶχε σειρὰν χαρακωμάτων, ἐκτεινομένην ἀπὸ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ λιμένος πρὸς τὸ ἕλος (3). Ὅσοι ἐκ τῶν πολιορκουμένων δὲν ἐγνώριζον εἰς τὴν ἐντέλειαν τὰ πέριξ τοῦ Παλαιοκάστρου εὑρέθησαν εἰς δυσκολίας ἅμα συνήντησαν τὰ χαρακώματα. Ἐλοξοδρόμησαν, πολλοὶ ἔπεσαν ἐντὸς τοῦ ἕλους. Οὗτοι ἐπνίγησαν ἀμέσως. Ἄλλοι μόνον ἐν μέρει ἐβυθίσθησαν ἐντὸς τοῦ πηλοῦ, προσεκολλήθησαν ὅμως εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ μετατοπίζωνται παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας των. Ὅσοι πάλιν εὑρέθησαν ἀπροσδοκήτως ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων ἠχμαλωτίσθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα. Ἐξαιρουμένων τῶν ὁπλαρχηγῶν Κολιοῦ Μπακοπούλου καὶ Γεωργίου Ρεβελιώτη καὶ μέρους τῶν στρατιωτῶν—πάντων τούτων ἐν συνόλῳ 300 ἀνδρῶν—οἱ λοιποὶ δὲν κατώρθωσαν νὰ διέλθουν. Εἰς τὸ ἕλος ἠχμαλωτίσθησαν ὁ ἐπίσκοπος Μεθώνης, ὁ ὁπλαρχηγὸς Χατζῆ Χρῆστος, ὁ Σ. Βάρβογλης (4), ὁ Α. Κανελλόπουλος καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐπισήμων.

Ἐν μέσῳ τοῦ σκότους καὶ τοῦ θορύβου, ἠκούσθη αἴφνης:

—Ὄπίσω!... Ὄπίσω ἀδέρφια!... Ὅλους θὰ μᾶς σκοτώσουν!....

---

(1) Ὁ Κοζώνης διέσχισε τὴν ἐχθρικὴν γραμμὴν ἀφ' οὗ τοῦ ἀπέκοψαν τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸν ἔπληξαν εἰς τὰς ὠμοπλάτας μὲ ὀκτὼ σπαθισμούς. Τὰ ἐνδύματά του διέτρησαν δεκατρεῖς βολίδες τουφεκίων.

(2) Γιαγλῆ πατσαβοῦρες (ἄχρηστα ὑφάσματα παντὸς εἴδους, ἐμποτισμένα εἰς εὐφλέκτους ὕλας).

(3) Ἀλμυρὸν ἕλος. Ἓν μέρος αὐτοῦ ἦτο καὶ τότε ἰχθυοτροφεῖον.

(4) Ὁ Βάρβογλης διεκρίθη ὡς πρὸς τὸ φρόνημα κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐπιχειρήσεως τῆς βιαίας ἀποβάσεως τῶν Αἰγυπτίων. Ἐπροξένησε ἐντύπωσιν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὁπλαρχηγούς.

Οἱ πλεῖστοι ὠπισθοδρόμησαν. Οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ κλεισθοῦν ἐκ νέου εἰς τὸ Παλαιόκαστρον ὁπόθεν ἐπολέμησαν τοὺς Αἰγυπτίους καθ' ὅλην τὴν νύκτα καὶ κατώρθωσαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ φρούριον. Ὅταν ἐξημέρωσε ἐμετρήθησαν καὶ εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ 1525.

Ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων τοῦ Παλαιοκάστρου οἱ αὐτοὶ εἶδον τὸ ἔλος πλῆρες φονευμένων Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων καί τινας τῶν Ἑλλήνων ἀκόμη ζῶντας, ἄλλους πεζοὺς καὶ ἄλλους ἐφίππους, προσκεκολλημένους εἰς τὸν πηλόν. Εἷς τούτων, ὁ Γεώργιος Μπηλίδας(1), προσεποιήθη ὅτι παρεδίδετο ὅταν τοῦ ἐφώναξαν οἱ Αἰγύπτιοι νὰ τοὺς ρίψῃ τὰ ὅπλα του, τὰ ἐχαμήλωσε καὶ ἔδειξε ὅτι τοὺς ἐπερίμενε νὰ ἔλθουν πρὸς τὸ μέρος του νὰ τὰ παραλάβουν. Ἔσπευσαν προθύμως τινὲς τῶν Αἰγυπτίων συναγωνιζόμενοι ποῖος πρῶτος νὰ τὸν ἡχμαλώτιζε διὰ νὰ τὸν ἀπεγύμνωνε. Ὁ Μπηλίδας ἐπερίμενε νὰ τὸν πλησιάσουν ἐγγύτατα ὁπότε ἐσκόπευσε δύο ἐξ αὐτῶν μὲ τὰς πιστόλας του (ἐκράτει ἀνὰ μίαν εἰς ἑκάστην χεῖρα) καὶ τοὺς ἐφόνευσε. Οἱ λοιποὶ τὸν ἐτουφέκισαν ἐξ ἀποστάσεως καὶ τὸν ἐθανάτωσαν.

Ὁ Ἰμβραὴμ ἐπεχείρησε μετ' ὀλίγον ἔφοδον κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου. Οἱ Ἕλληνες, μολονότι ἐστεροῦντο πυρομαχικῶν, δὲν ὑστέρησαν νὰ σταματήσουν πάλιν τοὺς Αἰγυπτίους ἐκσφενδονίσαντες κατὰ τῶν κεφαλῶν των μεγάλους λίθους ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου.

Περὶ τοὺς 300 μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων ἦσαν μισθοφόροι, ἀνήκοντες εἰς τὰ σώματα τῶν παραμενόντων ἀρχηγῶν εἰς Χῶρες.(2) Ἐν Παλαιοκάστρῳ οὗτοι ἦσαν ἀκέφαλοι. Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος των (3) δὲν ἐδυσκολεύοντο νὰ συνομιλοῦν μετὰ τῶν ἀντιπάλων ὁσά-

---

(1) Μπηλίδας. Εἷς τῶν ὀλιγίστων ὅσοι παρηκολούθησαν τὸν Ἀναγνωσταρᾶν κατὰ τὴν 20ὴν Ἀπριλίου ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου εἰς τὸ Παλαιόκαστρον. Οὗτος συνεδέετο πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τῶν Τούρκων, ὡπλοφόρει τῇ ἀνοχῇ των καὶ ἦτο ὕποπτος εἰς τοὺς Ἕλληνας. Οὐχ ἧττον ἐγένετο μέγας ζηλωτὴς τῆς ἰδέας καὶ χρησιμώτατος εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀφοῦ κατηχήθη μετέδιδε εἰς τοὺς Ἕλληνας πάσας τὰς σκέψεις τῶν Τούρκων. Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ὡς πρὸς αὐτὸν εἶναι ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου ἐξηνάγκασε ἀρχικῶς τοὺς ἑταίρους τῆς Τριπόλεως νὰ τὸν κατηχήσουν. Ἔπασχε διότι τὸν ἐτήρουν εἰς ἀπόστασιν καὶ τοὺς ἠπείλησε ὅτι θὰ τοὺς κατέδιδε ἂν δὲν καθίστων καὶ αὐτὸν ἐνήμερον. Τοὺς ἐτόνισε ὅτι καὶ αὐτὸς ἦτο χριστιανὸς καὶ Ἕλλην καὶ τοῦ ἦτο ἀνυπόφορον νὰ θεωρῆται ὡς περιφρονημένος Τοῦρκος.

(2) Βλέπε σελ. 73.

(3) Μ α ζ ώ μ α τ α ἦσαν, κατὰ τὸν Φωτᾶκον.

κις δὲν ἐγίνετο μάχη καὶ τοὺς παρουσιάζετο ἡ εὐκαιρία. Κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἀμέσως μετὰ τὴν παῦσιν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Ἰμβραήμ, ἤκουσαν προθύμως τὰς προτάσεις τῶν μισθοφόρων του—Ἑλληνοφώνων καὶ τούτων—μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνεγνώρισαν δῆθεν συγγενεῖς των. (1) Ἐδέχθησαν νὰ *προσκυνήσουν* καὶ παρεδόθησαν ἄνευ ὅρων, παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Τσώκρη (2) καὶ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν—τοὺς ὑπεσχέθησαν μόνον ἐξασφάλισιν ζωῆς.

Οἱ ἀπομείναντες Πελοποννήσιοι ἐντὸς τοῦ Παλαιοκάστρου ἀπηλπίσθησαν ὅταν εἶδον τοὺς 300 τούτους φεύγοντας. Κατ' οὐδένα λόγον αὐτοὶ ἤθελον νὰ στέρξουν νὰ παραδοθοῦν εἰς χεῖρας τοῦ Ἰμβραήμ. Ἔφριττον σκεπτόμενοι τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν ἀπαγωγὴν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των ἐφώναξαν ἀποτόμως ὅτι ὡρισμένως ἐπροτίμων τὸν θάνατον τοῦ νὰ περιπέσουν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ καὶ δὲν ἐβράδυναν νὰ τὸ ἀποφασίσουν. Ἐχωρίσθησαν κατὰ ζεύγη, ὡρκίσθησαν ἀμοιβαίως νὰ τηρήσουν τὰ συμπεφωνημένα καὶ ἤρχισαν ν' ἀλληλοθανατώνονται. Οἱ Τσώκρης, Τζανέτος Χρηστόπουλος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ ἐρρίφθησαν ἐν μέσῳ των καὶ μετὰ μεγάλου κόπου, κατόπιν πολλῶν παραινετικῶν λόγων (3) καὶ παρακλήσεων, ἐπέτυχον νὰ σταματήσουν πρὸς ὥραν τοὺς φόνους των. Ὁ Τσώκρης ἀμέσως κατόπιν ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ Ἰμβραὴμ συνέντευξιν ἵνα τοῦ προτείνῃ τὴν παράδοσιν τοῦ Παλαιοκάστρου ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἐλευθέρας ἀποχωρήσεως τῶν πολιορκουμένων. Τὸν ἐδέχθη ὁ Χουσεΐν. Τὸν ἤκουσε, μετεβίβασε τὰς προτάσεις του εἰς τὸν Ἰμβραὴμ καὶ τοῦ ἀπήντησε ὅτι ὁ πασᾶς παρεδέχετο νὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἀπεχώρουν ἐλευθέρως ἂν θὰ τοῦ παρέδιδον τὰ ὅπλα, τὰ χρήματα καὶ τὰ τιμαλφῆ των.

Οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἐπίστευσαν τὸν Τσώκρην. Τοῦ ἀπήτησαν νὰ μεταβῇ πάλιν εἰς τὸν στρατόπεδον τοῦ ἐχθροῦ, ἀκολουθούμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀρχηγῶν, καὶ νὰ συνεννοηθῇ ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπὸ τοῦ ὁποίου νὰ ἐζήτει ὅρκον τηρήσεως τῶν συνθηκῶν παραδόσεως (4).

---

(1) Φωτάκος. Τόμος 2ος, σελ.

(2) Ἀπομνημονεύματα Σπηλιάδου (Τόμος 2ος, σελ. 284.

(3) Τοὺς εἶπον πολλά. Μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῆς ἁμαρτίας τῆς αὐκτοκτονίας, ἦτο πολὺ προτιμώτερον νὰ ἐρρίπτοντο ἅπαντες ἀρχηγοὶ καὶ στρατιῶται, ὁρμητηκώτατοι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐφονεύοντο ἐκεῖ ἀφ' οὗ θὰ ἐφόνευον καὶ ἐκείνοι Αἰγυπτίους μέχρι τελευταίας πνοῆς.

(4) Ἀπήτησαν νὰ ὁρκισθῇ ὁ Ἰμβραὴμ εἰς τὰς κεφαλὰς σουλτά-

Ὁ Ἰμβραὴμ ὑπεσχέθη τὰ πάντα. Ὁ Τσώκρης ἐπείσθη ὅτι ἔλεγε τὴν ἀλήθειαν (1). Οἱ πολιορκούμενοι ἀπεφάσισαν καὶ ἐξῆλθον (2). Τὰς πιστόλας των διετήρησαν πλήρεις κατὰ τὴν ἔξοδον, ἐνῷ τὰ τουφέκια εἶχον ἀνηρτημένα ἀπὸ τῶν ὤμων των μὲ τὸ στόμα πρὸς τὰ κάτω, τοὺς λύκους καταβιβασμένους, ἄνευ πυρολίθων, ἄνευ ἐνανσματικῆς πυριτίδος—κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. Παρήλασαν πρὸ τοῦ Ἰμβραήμ, ἱσταμένου ἐν μέσῳ τῶν ἐπιτελῶν του—Εὐρωπαίων ἐξωμοτῶν τῶν πλείστων, ἰδίᾳ Γάλλων—καὶ ἔχοντος παρὰ τὸ πλευρόν του τὸν Τσώκρην. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸ τοῦ πασᾶ ἵσταντο δύο Τοῦρκοι. Ἐκράτουν ὑψηλὰ καὶ γυμνὰς τὰς σπάθας των καὶ ὑπὸ κάτω αὐτῶν διῆλθον οἱ Ἕλληνες, ἀφοῦ πρῶτον ἐγυμνώθησαν, ἀφῆκαν τὰ ὅπλα των καταγῆς, τὰ χρήματα καὶ πᾶν ἄλλο ἀντικείμενον ἔχον ἀξίαν—χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰμβραὴμ ἔλεγε εἰς τὸν Τσώκρην—«Σᾶς εὐεργετῶ. Χαρίζω τὴν ζωὴν εἰς σὲ καὶ εἰς τοὺς στρατιώτας σου. Πρότεινέ τους νὰ γίνουν μισθωτοί μου, Θὰ τοὺς πληνώνω κατὰ μῆνα 40 μπαρμπούτια (χρυσᾶς δραχμάς). Αὐτοὶ εἶναι γενναῖοι, μολονότι ἄτακτοι. Ὑπόσχομαι, ἀφοῦ κυριεύσωμεν τὴν Πελοπόννησον, νὰ τοὺς ἀφίσω ἐντελῶς ἀσυδότους, ἐλευθέρους νὰ πράττουν ὅτι θέλουν, καὶ τὰς οἰκογενείας των. Θὰ φροντίσω διὰ τοὺς γονεῖς, τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα ὅσων φονευθοῦν εἰς τὰς μάχας. Θέλω νὰ τοὺς ἔχω πλησίον μου ὅταν κινηθῶ ἐναντίον ἄλλου ἐχθροῦ (3)».

Ὁ Τσώκρης ἀπεκρίθη: «Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχομεν ἀνάγκην νὰ συναντήσωμεν τοὺς συγγενεῖς μας, νὰ μάθωμεν πόσοι μένομεν ἐν ζωῇ καὶ πόσοι ἐξ ἡμῶν ἐθανατώθησαν εἰς τὰς μάχας. Κατόπιν αὐτοῦ θὰ ἔλθωμεν ὅσοι θὰ τὸ θελήσωμεν».

νου καὶ ἰδικῆς του ὅτι θὰ ἐτήρει τὸν λόγον του. Καὶ ἀφ' οὗ θὰ ἔδιδε τὸν ὅρκον νὰ ἐζήτει ὁ Τσώκρης ν' ἀπαγγείλῃ ὁ Ἰμβραὴμ κατὰ λέξιν τὴν κατάραν «Ποτὲ νὰ μὴν ἀποκτήσω κλήρα (διάδοχον) ἂν θὰ παραβῶ τὸν ὅρκον μου». (Βλέπε Φωτᾶκον τόμος 2ος σελ. 51).

(1) Ἐπλησίασε τὸν διερμηνέα τοῦ Ἰμβραήμ, χριστιανὸν Ἑλληνόφωνον καὶ τὸν ἠρώτησε χαμηλοφώνως ἂν ὁ Ἰμβραὴμ θὰ ἐτήρει τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τοὺς ὅρκους του. Ὁ διερμηνεὺς τοῦ ἀπήντησε καταφατικῶς.

(2) Ἐξῆλθον μετὰ θάρρους. Εἶχον τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Τσώκρη, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐρρίπτοντο ὡς ὄγκος συμπαγὴς κατὰ τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ νὰ τὸν ἐφόνευον ἐὰν θὰ ἀντελαμβάνοντο παρασπονδοῦντας τοὺς Αἰγυπτίους.

(3) Πάντες ὅσοι ἔλαβον γνῶσιν τῆς φράσεως ταύτης τοῦ Ἰμβραὴμ ἐξεφράσθεισαν ὁμοφώνως ὅτι ἐντὸς ὀλίγου ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ τὸν σουλτάνον. Δὲν ἠπατῶντο.

Ὁ Ἰμβραὴμ πάλιν τοῦ εἶπε:—«Νὰ ἔλθετε ἂν τὸ θέλετε. Ἂν θέλετε πόλεμον, πάλιν νὰ ἔλθετε νὰ μὲ πολεμήσετε. Ἀλλὰ δὲν θὰ σᾶς χαρίσω διὰ δευτέραν φορὰν τὴν ζωὴν ἂν θὰ περιπέσητε εἰς χεῖρας μου». Κατόπιν προσέθηκε εἰς τὸν Τσώκρην ὅτι θὰ ἐπεθύμει νὰ τοῦ ἐχάριζε ἕνα καλὸν ἵππον. Ὁ Τσώκρης τοῦ ἀπεκρίθη μὲ εὐχαριστίας, τοῦ εἶπε ὅμως συγχρόνως ὅτι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἂν θὰ τὸν ἔβλεπον ἔφιπ-πον θὰ τὸν ἐφόνευον. Ὁ Ἰμβραὴμ ἀκολούθως τοῦ ἐζήτησε νὰ τοῦ ἀπέστελλε 500 μεγάλους κριούς, τὸ ὁποῖον καὶ τοῦ ὑπεσχέθη ὁ Τσώ-κρης ἐφ' ὅσον ἡ ἀποστολή των θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπραγματοποι-εῖτο. Ἐν τέλει ὁ Ἰμβραὴμ ὑπεσχέθη εἰς τὸν Τσώκρην ὅτι θὰ τὸν διώριζε ἀρχηγὸν ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου, ἐὰν θὰ ἐδέχετο νὰ ἐξετέλει τὰς θελήσεις του. Ὁ Τσώκρης εἶχε ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας του καὶ προσεποιήθη ὅτι ἔδιδε εὐμενῆ ἀκρόασιν εἰς πάντα τὰ λεγό-μενα. Οἱ καταθέσαντες τὰ ὅπλα Ἕλληνες ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Παλαιο-κάστρου ἦσαν περίπου. 1200 Ἀφοῦ παρήλασαν πρὸ τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ διῆλθον ἀνὰ μέσον τῶν παρατεταγμένων στρατευμάτων ἐξηκο-λούθησαν νὰ βαδίζουν συσσωματωμένοι μέχρις ὅτου ἐξῆλθον τοῦ στρατοπέδου. Ἦσαν ἄοπλοι, ἐφοβοῦντο τὴν ἐνδεχομένην συνάν-τησίν των καὶ μετ' ἄλλων σωμάτων ἐχθρικοῦ στρατοῦ καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἀπεχωρίσθησαν ἅμα ἐξῆλθον τῆς περιοχῆς τοῦ στρατο-πέδου....

[Παραθέτω κατωτέρω τέσσαρας φωτοτυπίας ἐγγράφων ἐκ τοῦ ἀρ-χείου Μοθωνιοῦ(1). Τὸ πρῶτον, ἐγχειρισθὲν εἰς αὐτὸν ὡς στρατιωτικὸν διοικητήν, ἁπλῆ ἀπόδειξις παραλαβῆς δύο Τούρκων αἰχμαλωτισθέντων

(1) ***Καπετὰν*** Νικολὸς Γεωργακόπουλος, Μοθωνιός. (*) Στρατηγός, ὁπλαρ-χηγὸς τῆς ἐπαρχίας Μεθώνης, ἀποτελούσης κεχωρισμένην δύναμιν ἀπὸ τῆς ὁπλαρχηγίας τῆς Κορώνης, μολονότι γενικῶς εἰς τὰ στρατιωτικὴς καὶ πολι-τικῆς φύσεως ἔγγραφα τοῦ Ἀγῶνος ἀναφέρονται ἀμφότεραι ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐπωνυμίαν «***Τὰ Μοθοκόρωνα***».

Ὁ Μοθωνιὸς, εἷς τῶν πρώτων μυηθέντων ἐν Ἑλλάδι Φιλικῶν, λόγῳ πλούτου καὶ πολιτικῆς ἰσχύος ἦτο συνδεδεμένος στενῶς μετὰ τῶν Τούρκων, πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, καὶ ἰδίᾳ μετὰ τοῦ Σεΐχ Νετζὴπ πασᾶ. Ἀπεστάλη παρὰ τῶν πασάδων τῆς Τριπόλεως εἰς τὰ Καλάβρυτα καὶ τὰς παλαιὰς Πάτρας ἵνα πείσῃ αὐτὸς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας προκρίτους νὰ μὴ ἐπαναστατήσουν καὶ τοὺς προσκαλέσῃ νὰ προσέρχοντο εἰς τὴν Τρίπολιν—καὶ ὡς ὅμηροι καὶ πρὸς συνενόησιν. Ὁ Μοθωνιὸς ἀπῆλθε τῆς Τριπόλεως, ὑποκρινόμενος μὲν ὅτι ὑπή-κουε ἀλλ' ἵνα παρευρεθῇ εἰς τὴν ὕψωσιν τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ τοῦ Γερμανοῦ ἐπισκόπου Παλαιῶν Πατρῶν. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἱεροῦ

(*) Κατὰ τὸ ἀπὸ 29 Μαρτίου 1831 πιστοποιητικὸν τῆς Δημογεροντίας Μεθώνην ***ἡ οἰκογένεια Γεωργακοπούλου Μοθωναίων εἶναι ἡ πρωτίστη καὶ ἡ ἐπιφανεστάτη ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους***». (Κατὰ τὴν παράδοσιν προ-έρχεται ἀπὸ ἑνὸς κλάδου τῶν πατρικίων τοῦ Βυζαντίου ***Δαφνομήληδων***. Οὗ-τοι κατέφυγον εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπό-λεως, κατόπιν ἐρίδων διὰ λόγους πολιτικοὺς μετὰ τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων.

ἐπὶ πλοίου φέροντος Ἰωνικὴν σημαίαν, ἐνδιαφέρει πως ὡς δεῖγμα συνήθως ὑπηρεσιακοῦ ἐγγράφου Ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ καὶ περισσότερον διὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ μεγάλου Φιλέλληνος Ἄγγλου πλοιάρχου Χάμιλτων.

—Τὸ δεύτερον, φέρον τὴν σφραγῖδα τοῦ ὑπουργείου τῶν στρατιωτικῶν, εἶναι διαταγὴ τοῦ ὑπουργοῦ Ἀναγνώστη Παπαγεωργίου (Ἀναγνωσταρᾶ), τῆς 3ης Νοεμβρίου 1824. Παραγγέλλεται ὁ Μοθωνιός, (ἦτο ἀκόμη χιλίαρχος): νὰ στρατολογήσῃ 100 ἄνδρας· νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Πιέρου Βοϊδῆ (Μαυρομιχάλη)· καὶ νὰ σπεύσῃ νὰ ἐκστρατεύσῃ μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἀκολουθῶν ὡρισμένον δρομολόγιον. (Πρόκειται περὶ τῆς ἐνεργουμένης ἐκστρατείας τῆς κυβερνήσεως ἐναντίον τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη).

—Τὸ τρίτον, ἔντονον ἔγγραφον τοῦ ἐπάρχου Ἰ. Κορφιωτάκη ἑδρεύοντος εἰς τὸ Νεόκαστρον,—διότι ἡ Μεθώνη κατείχετο ὑπὸ τῶν Τούρκων—ἡμερομηνίας 3ης Φεβρουαρίου 1825, εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνησυχίας του διὰ τὴν τύχην τοῦ φρουρίου, ἐστερημένου σχεδὸν παντελῶς φρουρᾶς. Ὁ Ἰμβραὴμ ἦτο εἰς Μεθώνην ἀπὸ τῆς 11ης τοῦ Φεβρουαρίου. Ὁ Μοθωνιός, ἤδη στρατηγός,(1) ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Μεσσηνιακοῦ στρατοπέδου καὶ προφανῶς αὐτὸς ἐκάλεσε πλησίον του μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸν Χασαπογεώργιον, προκειμένου ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὴν προέλασιν τοῦ Ἰμβραήμ.

—Τὸ τέταρτον, φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ, εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον ἔγγραφον. Συνετάχθη προφανῶς ἵνα κατευνάσῃ τὸν θυμὸν τοῦ Κίτσου Τζαβέλλα, παρωργισμένου διὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Ὑδραίου πλοιάρχου Κυριάκου Σκούρτη ὡς ἀρχιστρατήγου, ἐκφρασθέντος ὅτι αὐτὸς (ὁ Τζαβέλλας) μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τῶν σωμάτων των θὰ ἐγκατέλειπον τὸ στρατόπεδον τοῦ Σκούρτη καὶ θὰ μετέβαινον εἰς τὸ Νεόκαστρον.(2)]

Ἀγῶνος ἐπολέμησε ἐπί τινα χρόνον μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του Γεωργάκη Γεωργακοπούλου, ἐν Ἀχαΐᾳ, ὑπὸ τὸν Ροῦφον καὶ τοὺς Καρατζαίους. Ταχύτατα ὅμως ἡ κυβέρνησις τοὺς ἀπέστειλε εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Μεθώνης, ὡς γνώστας τοῦ τόπου καὶ ἐπιβαλλομένους εἰς τοὺς συμπατριώτας των.

(1) Ὁ Μοθωνιὸς διετέλεσε ἀρχηγὸς τοῦ Μεσσηνιακοῦ στρατοπέδου μέχρι τῆς πρώτης διωλύσεώς του. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τσῦ Νεοκάστρου ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ ἔσπευσε αὐτεπαγγέλτως εἰς τὸ φρούριον μετὰ τοῦ ἀνεψιοῦ του.

Εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ στρατηγοῦ προήχθη κατὰ τὸ 1824, πρὸ τῆς πολιορκίαστοῦ Νεοκάστρου, εἰς ἀναγνώρισιν τῆς ἀνδρείας καὶ τῶν ἐξόχων ὑπηρεσιῶν του. Ὁ Γεωργάκης ἐγένετο συγχρόνως χιλίαρχος.

(2) Ὁ Ἀναγνωσταρᾶς, ἐν γνώσει τῶν σκέψεών των, ἐνεργῶν ἐν Ναβαρίνῳ κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ Κυριάκου Σκούρτη, παρώτρυνε τὸν Μοθωνιὸν ν' ἀφίσῃ τὴν ἐν τῷ φρουρίῳ θέσιν του εἰς τὸν Γεωργάκην καὶ μεταβῇ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατόπεδον ἵνα συντελέσῃ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ὁ Μοθωνιὸς ἐδέχθη χάριν τῆς Πατρίδος νὰ ὑπηρετήσῃ ὑπὸ τὸν πλοίαρχον Κυριάκον Σκούρτην. Ἐτραυματίσθη εἰς τὴν εἰς Κρεμμύδι μάχην, ἠχμαλωτίσθη καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον τῆς Μεθώνης. Ὁ Ἰμβραὴμ ἠρνήθη νὰ τὸν ἀνταλλάξῃ μὲ αἰχμαλώτους Τούρκους θεωρήσας αὐτὸν πολύτιμον. Ὁ Μοθωνιὸς ἀπέθανε εἰς τὴν φυλακὴν, ἐκ μολύνσεως τοῦ τραύματός του (κατ' ἄλλους ἐδηλητηριάσθη).

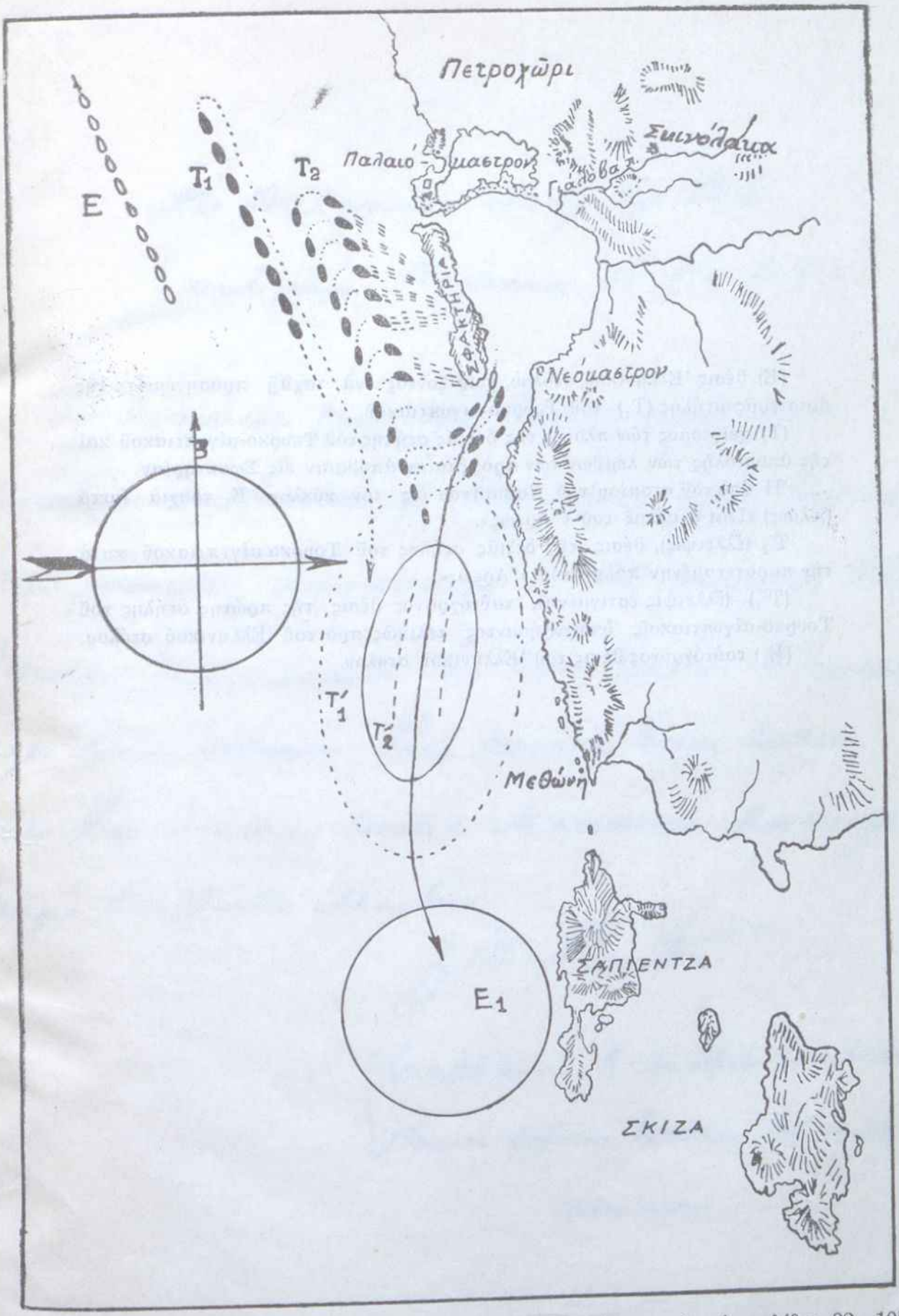

Σκαρίφημα ἐπὶ τῶν συμβάντων τῆς 26ης Ἀπριλίου. Ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 82—105.

(Βλέπε ὄπισθεν τὸ ὑπόμνημα)

(Ε) θέσις Ἑλληνικοῦ στόλου, χειρίζοντος νὰ ταχθῇ προσηνέμως τῆς ἀριστερᾶς στήλης (T_1) τοῦ Τουρκο-αιγυπτιακοῦ.

(T_2) χειρισμὸς τῶν πλοίων τῆς δεξιᾶς στήλης τοῦ Τουρκο-αἰγυπτιακοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν λέμβων των πρὸς βιαίαν ἀπόβασιν εἰς Σφακτηρίαν.

Ἡ ἀπὸ τοῦ στομίου τοῦ Ναβαρίνου εἰς τὸν κύκλον E_1 τροχιὰ (μετὰ βέλους) εἶναι ὁ αὖλαξ τοῦ «Ἄρεως».

T'_2 (ἔλλειψις), θέσις τῆς δεξιᾶς στήλης τοῦ Τουρκο αἰγιπτιακοῦ κατὰ τὴν παρατεταμένην πάλην τοῦ «Ἄρεως».

(T'_1) (ἔλλειψις ἐστιγμένη), ταὐτόχρονος θέσις τῆς πρώτης στήλης τοῦ Τουρκο-αἰγυπτιακοῦ, ὑποχωρήσαντος τελικῶς πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

(E_1) ταὐτόχρονος θέσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στολου.

His Britannic Majestys Ship
Cambrian Navarene 16 Nov 1823

Received from the Greek civil and Military authorities of Navarene after having been formally demanded in the name of the Ionian Government The two Turks Ebrahim Aga and Osman, they having been taken out the Ionian vessel Madonna Mertiolitza, Georgi Corfiate Master

G W Hamilton

Captain H M Ship Cambrian
Senior Officer Ionian Islands

(Βλέπε ὄπισθεν

Τὸ πλοῖον τῆς αὐτῆς Βρεττανικῆς
Μεγαλειότητος
Κάμπριαν, Ναυαρῖνον 16 Νοεμβ. 1823

Παρελήφθησαν παρὰ τῶν Ἑλληνικῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχῶν τοῦ Ναβαρίνου, ἀφοῦ ἐζητήθησαν κανονικῶς ἐξ ὀνόματος τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἰονίου πολιτείας, οἱ δύο Τοῦρκοι Ἐφραὶμ καὶ Ὀσμάν, οἱ συλληφθέντες ἐπὶ τοῦ Ἰονικοῦ πλοίου (Παναγία Μυρτιώτισσα) κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Καλαφάτη.

G. W. Hamilton
Κυβερνήτης τοῦ πλοίου τῆς Α. Μ.
Κάμπριαν
Ἀρχικυβερνήτης τῶν εἰς τὸ Ἰόνιον πέλαγος
Ἀγγλικῶν πολεμικῶν

Ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν ἐγγράφων τοῦ στρατηγοῦ Ν. Γεωργακοπούλου (Μεθωνιοῦ) καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Γ. Γεωργακοπούλου χιλιάρχου. Βλέπε σχετικὰ περαιτέρω.

Πάρτο Τμ. Γ
Αριθ. 5-18.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἐπιδαύρου. Αριθ. 6

Ὁ ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν.

Πρὸς τὸν Γενικὸν ἀρχιφρουρὸν Κύριον Νικόλαον Γεωργακόπουλον.

Ἡ ἁγία Διοίκησις ἀπ' ἐναντίας τοῦ ἀριθμοῦ 686. ἐπιθύμησεν ὅσους γεωργοὺς ἔναντι γενικοῦ χωρὶς τὴν στρατιωτικὴν ἀπολυτρίαν, τοὺς συμπολεμήσαντας μὲ τὸν Γενικὸν γενικῶς Κύριον στρατὸν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας. μετὰ ὀλίγον ἔλαβε ζῆσιν ἀπὸ ὅσους ἔλαβον τὴν ἀπόλυσιν ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Ἀκαρνάνων ἕνα. ἀγροὺς διηυθύνας, γεωργικὰς, καὶ φιλικάς.
ἐφύλαττον λοιπὸν καὶ ἐκλεκτοὺς τὴν ἐπιστροφήν των, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπῆραν τὴν στρατιωτικὴν ἀπολυτρίαν. ἐξ ὧν ὅσους ἐκλεξάμεν γρᾶψαν ἐδῶσαν τὸ ὑπουργεῖον τῶν, ὅπου ἀπὸ ἀπὸ ἀπὸ

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Τὸ Ἐπαρχεῖον Ν. Μεθώνης

Πρὸς τὸν γενναιότατον στρατηγὸν

Κύριον Νικόλαον Γεωργακόπουλον

Ἐπληροφορήθη τὸ ἐπαρχεῖον τόδε, ὅτι ὁ ὑποχιλίαρχος Δημήτριος Χασαπογεώργιος, ἀναχώρησε ἐντεῦθεν μ' ἄλλους σὺν αὐτῷ δέκα στρατιώτας εἰδοποιεῖσθε λοιπὸν νὰ πληροφορήσητε τὸ Ἐπαρχεῖον διὰ τὸ τοῦ ρηθέντος κίνημα, καὶ διατὶ καὶ πῶς ἤδη ἀναχωρεῖ ἐντεῦθεν, ἢ ὑπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ φρουρίου ἐκτελεστικὴ δύναμις.

1825 τῇ 23 Φεβρουαρίου
Ἐν Νεοκάστρῳ

Ὁ Ἔπαρχος Ν. Μεθώνης
Ἰωάννης Κορφιωτάκης

Ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν ἐγγράφων τοῦ στρατηγοῦ Ν. Γεωργακοπούλου (Μεθωνιοῦ) καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Γ. Γεωργακοπούλου χιλιάρχου. Βλέπε σχετικὰ περαιτέρω.

Πρὸς τὸν Γενικὸν Ἔφορον Κύριον Κίτσον Τζαβέλαν.

Ἐν ἔχῃ γνωστὸν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς σοκορμήλ εἶναι ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, ἐπειδὴ δὲν ἐδέχθην νὰ ἐμβάσω μίαν, διὰ τὸ ὁποῖον ἐγὼ ἐφ. τοῦ Σελυνίου Ν. ἐμαρτυρούμην ὁ ὅσιος ἡγούμενος τῆς Μεγίστης Λαύρας διὰ τῆς ὁποίας νὰ ἀναγνωσθῇ μετ' ἐμοῦ κοινῶς ἐγκυκλίου καὶ ὅσαι χεῖρες νὰ ἔχωσι σχέσιν, νὰ δώσωμεν εἰς τὸν Θεὸν νὰ τοὺς ἀφανίσωμεν.

Ἐλπίζω ἐγὼ τὴν βοηθείαν σας, καὶ ἐγὼ τὴν μεγαλοψυχίαν μου νὰ ἔχω ἄχρι νὰ σᾶς ἰδῶ ὑγιαίνοντας, καὶ τὴν ὑποκλίσεως μου ὅσαν ἀναγκάσω ἡ σαρκική μου ἀδυναμία νὰ ὑποκλιθῶ σου.

Ἐδῶ ὅσοι βοηθοφρονοῦν ἀσθενοῦμεν καὶ ἐλπίζομεν ἀσθένειαν νὰ ἔχωμεν.

Ἐν Ἀγίῳ Ὄρει τῇ 11: Μαρτίου
1825. Νέου Ἔτους

ὁ ἀσθενὴς σας
καὶ ὑποργὸς δοῦλος
ὁ Ἱερομόναχος

καὶ ὑπόμνημα ὅσα σοῦ ἔγραψα
πλέουσι. ἀκόμη μένω ἐδῶ ἕως
καὶ νὰ πάρουν ἀπάντησιν
καὶ ἔπειτα ἀναχωρῶ διὰ
χωρίον μου νὰ ἀναπαυθῶ
ὅλην. ἐὰν σκανδαλισθῇ
ὅλη νὰ ἀποκοιμηθῶμεν
ὅσον νὰ ἔλθῃ νὰ πάρῃ
σᾶς ἀπαντήσεις
ὅσ ὁσοδήποτε. ἐγὼ
σᾶς παρίδω, ἂς ὑπάρχῃ
ὅ,τι ἄλλο.

(Βλέπε ὄπισθεν)

39 (*)

Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν

Κύριον Κίτσον Τζαβέλλαν

Σᾶς ἔγινε γνωστὸν ὅτι τὸ φρούριον πολιορκεῖται ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἔκαμα τρόπον χθὲς καὶ ἐμβῆκα μέσα, διὰ τοῦτο στέλλω ἔξω τὸν στρατηγὸν Ν. Γεωργακόπουλον ὁ ὁποῖος εἰξεύρει τὰς διαφόρους θέσεις καὶ θέλετε συνεργασθῆ καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν στρατηγῶν καὶ ὁπλαρχηγῶν νὰ κάμετε σχέδιον, νὰ τοὺς δώσωμεν **ἕνα βρόντον** νὰ τοὺς ἀφανίσωμεν.

Ἐλπίζω μὲ τὴν γενναιότητά σας καὶ μὲ τὴν μεγαλοψυχίαν νὰ φανῆτε ἄξιος καὶ τοῦ πατρικοῦ σας ὀνόματος, καὶ τῆς ὑπολήψεως τὴν ὁποίαν συνέλαβεν ἡ πατρὶς περὶ τοῦ ὑποκειμένου σου.

Ἔρρωσο γενναιώφρον, ἀνδριζώμεθα κατ' ἐχθρῶν ἀδελφὲ γενναιότατε,

Ἐν βίᾳ
Τῇ 11 Μαρτίου 1825 Νεόκαστρον

Ὁ ἀδελφός σας
καὶ Ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου
Ἀ. Παπαγεωργίου (**)

Διὰ τὸ γέννημα ὁποῦ σοῦ ἔγραφαν ἀδελφὲ στεῖλε ζῶα διὰ νὰ τὸ ἀλέσουν, ἀκόμη γράφω στὶς Χῶρες, Γαργαλιάνους καὶ φιλιατρὰ διὰ νὰ κάνουν 3000 ὀκάδες ἀλεύρι νὰ γίνῃ ψωμὶ καὶ στείλατε πέντε ἀνθρώπους διὰ τὸ κάθε χωρίον διὰ νὰ τὰ συνάξουν ἐκτελεστικὴν δύναμιν. Ἔτζι παρακαλῶ νὰ ζῇ ὁ ἀδελφὸς διὰ νὰ οἰκονομήσωμεν τοὺς στρατιώτας ἕως νὰ ἔλθῃ τὸ φλουρὶ ἀπὸ τὴν διοίκησιν ὅπου προσμένομεν, καὶ διὰ τὸ χατῆρι τῆς Πατρίδος ἂς πεδευθοῦμεν καὶ ὀλίγον.

Ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν ἐγγράφων τοῦ στρατηγοῦ Ν. Γεωργακοπούλου (Μεθωνιοῦ) καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του Γ. Γεωργακοπούλου χιλιάρχου. Βλέπε σχετικὰ περαιτέρω.

(*) Ἀριθμὸς πρωτοκόλλου 39.

(**) Ἀναγνώστης Παπαγεωργίου (Ἀναγνωσταρᾶς)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Πυρπόλησις Αἰγυπτιακῶν πλοίων εἰς Μεθώνην.—Νεόκαστρον. —Ναυμαχία τοῦ Καφηρέως.

Ὅταν ὁ «Ἄρης» ἐξῆλθε τοῦ λαβυρίνθου τῶν ἐχθρικῶν πλοίων καὶ εὑρέθη ἐν ἀσφαλείᾳ ὁ Μαυροκορδᾶτος,διότι ὁ «Ἄρης» ἀναγκαστικῶς ἔμελλε νὰ καταπλεύσῃ πρὸς ἐπισκευὴν εἰς Ὕδραν, ἐπέβη τοῦ κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Σάντου Σπετσιωτικοῦ πλοίου «Λυκοῦργος», ἑνὸς τῶν πρώτων ἐξελθόντων τοῦ Ναβαρίνου(1). Τὸ πλοῖον τοῦτο ἦτο ἀνέπαφον. Συγχρόνως ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐπρότεινε εἰς τὸν Μιαούλην νὰ κατέπλεε ὁλόκληρος ὁ στόλος εἰς Καλάμας, ὅπου εὑρίσκετο ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ πρότασίς του ἀπερρίφθη ἀσυζητητεὶ ἀπεφάσισε νὰ καταπλεύσῃ ὁ «Λυκοῦργος» μόνος. Διετέλει ἐν μεγίστῃ ταραχῇ, αἰσθανόμενος ὅτι δὲν ἦτο ἀνεύθυνος διὰ τὴν ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας καταστροφὴν καὶ τὸν κίνδυνον τοῦ Νεοκάστρου καὶ γενικῶς διὰ τὴν κρίσιμον κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ἐκ τῆς συγχίσεώς του οὔτε κἂν ἐπρόσεξε νὰ πληροφορηθῇ πῶς ὠνομάζετο ὁ κυβερνήτης τοῦ «Λυκούργου» ὅταν, μετὰ μίαν ἡμέραν, ἀνέφερε περὶ αὐτοῦ πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην (2), εἰς ἔκθεσιν μᾶλλον ἢ ἐπιστολήν. Ταύτης ἡ ἀρχὴ ἐνδιαφέρει :

«Σεβαστέ μοι κύριε
Σὲ ὅλα ὅσα ἐκάμαμεν καὶ μὲ παρακινήσεις καὶ μὲ προσωπικοὺς

---

(1) Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς μάχης τοῦ «Ἄρεως», τῇ θερμῇ παρακλήσει τῶν Βόσῃ καὶ Σαχτούρη, ὁ Μαυροκορδάτος παρέμεινε εἰς τὸ ὑπόστρωμα, Εἶχε μετ' αὐτοῦ ἕνα ὑπηρέτην μαῦρον, τὸν ὁποῖον ἀπέστελλε συνεχῶς πρὸς τὸν Βότσην διὰ νὰ πληροφορῇ αι τὰς λεπτομερείας τῶν συμβαινόντων κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς μάχης.

(2) Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμος 11ος, σελ. 190 «γράφει.... ἐκ τοῦ πλοίου «Λυκοῦργος» Καπ. Θοδωρῆ....»

Τὸ Ταίναρον (παλαιὰ εἰκών)

κινδύνους, δὲν ἠμπορέσαμεν ν' ἀποφύγωμεν ἐκεῖνο ὁποῦ προεβλέπαμεν καὶ ἐφοβούμεθα, οὔτε νὰ καταπείσωμεν τοὺς στρατηγούς μας νὰ ἐνδυναμώσουν τὰς θέσεις ὅπου ἦτο ὁ κίνδυνος...»

Ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν ἡμέραν (28η Ἀπριλίου) οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἔγραφον εἰς Ναύπλιον, πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτῶν παρὰ τῇ κυβερνήσει Βασίλειον Μπουντούρην, ζητοῦντες ἐξήγησιν τῆς ἀπορίας των διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, ἐπαναλαμβάνοντες ὅσα περίπου αὐθημερὸν εἶχον σχετικῶς γράψει πρὸς τὴν κυβέρνησιν (1). Ἦσαν βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ τοὺς ἔδιδε σαφῆ καὶ ἄμεσον ἐξήγησιν. Ἔγραφον πρὸς τὸν Μπουντούρην τὰ ἑπόμενα:

«Ἀπὸ τὸ ἐγκεκλεισμένον ὁποῦ ἀφήνομεν ἐπίτηδες ἀνοικτὸν, μανθάνετε τὰ διατρέξαντα εἰς Νεόκαστρον ἀτυχήματα, τὰ ὁποῖα

(1) Ἔγραφον πρὸς τὴν κυβέρνησιν: «...Εἴμεθα εἰς ἔκπληξιν περὶ τῆς μέχρι τοῦδε ἀπιστεύτου καὶ ἀπανθρώπου ἀδιαφορίας τῶν στεριανῶν, καὶ μένομεν ἀνυπόμονοι νὰ μάθωμεν τὴν αἰτίαν. Ἀλλὰ πρὸ τούτου μὴ λείψῃ ἡ Σεβαστὴ Διοίκησις νὰ συλλογισθῇ τὰ μεγάλα καὶ ὑψηλά της χρέη πρὸς τοὺς λαούς, καὶ τοὺς ὑπερπατρίδος μαχομένους καὶ πίπτοντας, καὶ νὰ κινηθῇ μὲ πᾶσαν δραστηριότητα διὰ νὰ σώσῃ τὰ φρούρια καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς. Μένομεν μὲ βαθύτατον σέβας».

διὰ νὰ ἀναγγείλωμεν πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν, στέλλομεν ἐξεπίτηδες ταχυπλόον τὴν ὥραν ταύτην.

»Μένει τώρα εἰς τὴν εὐγένειάν σας, ὅστις εἶσθε εἰς τὸ κέντρον τῆς Διοικήσεως καὶ μέσα εἰς ὅλας τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἔθνους, νὰ μᾶς λύσετε τὴν δικαιοτάτην καὶ μεγίσην ἀπορίαν μας: Πόθεν ἡ τόση ἀδιαφορία τῶν στεριανῶν; πόθεν ἡ τόση ἀκινησία τῶν στρατευμάτων, ὥστε νὰ νικῶσι οὕτως ἐλευθέρως οἱ ἐχθροί, νὰ κινδυνεύωσι ἐλεεινῶς τὰ φρούριά μας καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ τέλος πάντων.

»Περιμένομεν ἀνυπομόνως μὲ τὸ αὐτὸ ταχυπλόον ἀπόκρισίν σας εἰς ὅλα αὐτά, πρὸς φωτισμὸν καὶ ὁδηγίαν μας, καὶ μὴ λείψετε νὰ μᾶς γράψετε πάντα χωρὶς ἄλλο. Ἔρρωσθε».

Εἰς ταῦτα ὁ Μπουντούρης ἀπήντησε αὐθημερόν:

«....*Σήμερον μοὶ ἐδόθη ἡ ἀπὸ 28 τιμία σας, διὰ τῆς ὁποίας ἔμαθον μὲ θλῖψιν μου τὰ κατὰ τὸ Νεόκαστρον δυστυχήματα, ἀγγελθέντα συγχρόνως εἰς τὴν Δ. καὶ μὲ πεζοὺς διαφόρους. Εἰς λύσιν δὲ τῆς ἀπορίας, πόθεν ἡ τόση ἀκινησία τῶν στρατευμάτων, καὶ ἡ ἐκ τούτων ἀθλία κατάστασις τῶν πραγμάτων, σᾶς λέγω, καθ' ὅσον γνωρίζω καὶ βλέπω. Ἡ διοίκησις ἀναμφιβόλως ἐξ ἀρχῆς ἔλαβεν ὅλα τὰ δραστήρια μέτρα· ἐπροκήρυξε· διέταξε καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας στρατολογίαν. Οἱ Πελοποννήσιοι λέγοντες ὅσα ἔπαθον δεινὰ εἰς τὰς παρελθούσας περιστάσεις ἀπὸ τὰ Ρουμελιωτικὰ στρατεύματα,(καὶ ἔπαθον ἀληθινά), καὶ ὑποπτευόμενοι μὴ πάθωσι καὶ περισσότερα, δὲν ἤθελον νὰ ἐκστρατεύσωσι, πρὶν ἐκεῖνα φύγωσιν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Ἀφοῦ δὲ ὅλα στρατεύματα τὰ ἀνεχώρησαν, λέγουν τώρα, ὅτι διὰ νὰ ἐκστρατεύσωσι, πρέπει νὰ ἀφεθῶσιν οἱ ἀρχηγοί των, ὅσοι ἔχουν ἐπιρροὴν εἰς τὸν λαὸν καὶ ὑπόληψιν εἰς τὰς ἐπαρχίας, καθὼς ὁ Κολοκοτρώνης καὶ οἱ ἄλλοι. Ἡ δὲ διοίκησις σκέπτεται. Τὰ ἀτυχῆ συμβάντα, ἡ ἀκινησία τῶν λαῶν τῆς Πελοποννήσου, οἱ ἀναφυέντες ἀντάρται, καὶ ὁ ναύαρχος Αὐστριακός, ὅστις ἐπιμόνως ζητεῖ τὰ καράβια, ὅλα ταῦτα συμπεσόντα συγχρόνως, ταράττουσι τὴν Διοίκησιν, ἥτις καταγίνεται νὰ προλάβῃ τὰ ἐπαπειλούμενα δεινὰ καὶ νὰ διευθετήσῃ τὰ παρόντα καὶ προσκυνῶντας σας μένω».*

Τὴν 29ην μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς Καλάμας ἔγραψε ἐκεῖθεν ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως πρὸς τὰ μέλη αὐτῆς σχετικῶς πρὸς τὰ συμβάντα:

«*Ἡ Σφακτηρία ἐχάθη διὰ τὴν αἰσχροκέρδειαν τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχηγῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον οὐδὲ μικρὸν μέρος τῶν στρατιωτῶν τῆς διαταγῆς των, καὶ αὐτοὺς μαζώματα καὶ ὄχι στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι*

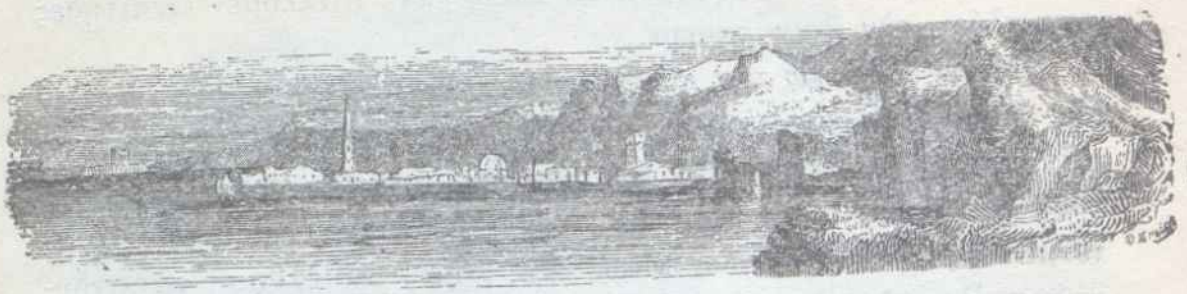

Τὸ Γύθειον ὁρώμενον ἐξ Ἀνατολῶν (παλαιὰ εἰκών)

χωρὶς νὰ ρίψουν τουφέκι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, καὶ ἐχάθησαν τόσοι ἄλλοι ἀνδρεῖοι. Ὁ παλαιὸς Ναβαρῖνος (τὸ Παλαιόκαστρον) ἀφέθη. Ὁ Κεφάλας καὶ ὁ Ν. Φλέσιας κάθηνται εἰς τὸ Κεφαλάρι καὶ τρώγουν ἀρνιά. Ὁ Κολιόπουλος γίνεται ὕποπτος (1). *Οἱ ἀντάρται ἐνεργοῦν εἰς ὅλην τὴν Πελοπόννησον· εἰς τούτους πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἡ ἀναλγησία τῶν Πελοποννησίων. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰν Καρυτινῶν τινων* (2) *ἂς παρατηρήσῃ ἡ Διοίκησις τῆς ἀνταρσίας τὰ ἀποτελέσματα. Ὅσα μέλη τῆς διοικήσεως αἰσθάνονται τὰ ἐκ τοῦ νέου ἐμφυλίου πολέμου δεινά, καὶ ἔχουσι ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἂς πεμφθοῦν εὐθὺς εἰς αὐτὰς νὰ φωτίσουν τοὺς ἁπλουστέρους, νὰ φοβίσουν τοὺς κακούργους καὶ νὰ ἐνεργήσουν σημαντικὴν ἐκστρατείαν. Ἔγραψα τὸν Μιαούλην νὰ διώξῃ τὸν ἐχθρικὸν στόλον, διότι χωρὶς τούτου τετέλεσται τὸ Νεόκαστρον, ὄχι ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κτυπηθοῦν διὰ ξηρᾶς οἱ ἐχθροί, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀσυμφωνίαν, αἰσχροκέρδειαν καὶ ἰδιοτέλειαν τῶν ὁπλαρχηγῶν, καὶ μὲ τὴν ἀσυμφωνίαν τῶν Πελοποννησίων, οἱ Ἕλληνες εὔκολα δὲν πλησιάζουν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ».*

*
* *

Τὴν 29ην Ἀπριλίου ὁ Μιαούλης ἐκάλεσε ἐπὶ τοῦ πλοίου του εἰς συμβούλιον τὸν ἀρχηγὸν καὶ τοὺς κυβερνήτας τῶν Σπετσιωτικῶν πλοίων, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀπεφασίσθη τὰ μὲν Ὑδραϊκὰ πλοῖα μετὰ τοῦ ναυάρχου νὰ πλεύσουν διὰ δύο περίπου ἡμέρας εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον πρὸς καθαρισμὸν καὶ ἐπάλειψιν τῶν ὑφάλων, τὰ δὲ Σπετσιωτικὰ νὰ παραμείνουν μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς των εἰς ἐπιτήρησιν τῆς θαλασσίας περιοχῆς τοῦ Νεοκάστρου.

Τὴν ἑπομένην, 30ὴν Ἀπριλίου, κατὰ τὸν πλοῦν τῶν Ὑδραϊκῶν

---

(1) Ὁ Πλαπούτας.

(2) Τῶν κατοίκων τῆς Καρυτίνης, τῆς περιοχῆς τῆς μᾶλλον ἀφωσιωμένης εἰς τὸν Κολοκοτρώνην.

πρὸς τὸν κόλπον, ὁ Μιαούλης ἀδυνατῶν νὰ ὑποφέρῃ νὰ βλέπῃ μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας κινδυνεύουσαν τὴν φρουρὰν τοῦ Νεοκάστρου ἐσκέφθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὰ ἀδύνατα. Ἐκάλεσε τὴν πρωΐαν κατ' ἀρχὰς τὸν πυρπολητὴν Α. Πιπῖνον, τοῦ ἐπρότεινε νὰ εἰσέλθῃ ἐντὸς τοῦ Ναβαρίνου καὶ προσπαθήσῃ νὰ πυρπολήσῃ τὰς ἠγκυροβολημένας Τουρκοαιγυπτιακὰς φρεγάτας καὶ τὸν εὗρε πρόθυμον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐπιχείρησις ἦτο εἰς ἄκρον ριψοκίνδυνος, ἀπηλπισμένη, μόνον 6 ἄνδρες τοῦ πληρώματος τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Πιπίνου ἐδέχθησαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ὁ Μιαούλης καὶ οἱ ἄλλοι Ὑδραῖοι κυβερνῆται ἀπεφάσισαν νὰ προτείνουν ἀμοιβὴν 1000 γροσίων δι' ἕκαστον ναύτην τοῦ πυρπολικοῦ τὸ ὁποῖον θὰ ἐπετύγχανε νὰ πυρπολήσῃ μίαν φρεγάταν. Μὲ τὸν τρόπον τοῦτον προσεφέρθησαν ὀλίγοι ναῦται ἀνήκοντες εἰς διάφορα πλοῖα τοῦ στόλου.

Ὁ Μιαούλης εἶχε καλέσει συγχρόνως μετὰ τοῦ Πιπίνου καὶ τὸν πυρπολητὴν Δ. Ραφελιᾶν. Οὗτος ἠρνήθη νὰ συμμετάσχῃ εἰς ἐπιχείρησιν τόσον ἀπηλπισμένην καὶ παρητήθη τῆς κυβερνήσεως τοῦ πυρπολικοῦ του. Ὁ ναύαρχος ἀμέσως διώρισε εἰς τὴν θέσιν του τὸν ναύτην Γεώργιον Πολίτην Ὑδραῖον καὶ αὐτόν, ἀνήκοντα εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Λαζάρου Παναγιώτα, προθυμότατον πρόσωπον καὶ εἰς ἄκρον ριψοκίνδυνον.

Τὰ δύο πυρπολικὰ ἦσαν ἕτοιμα νὰ προβοῦν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ὅταν, περὶ τὴν 11ην πρωϊνὴν ἠνώθησαν μετὰ τοῦ στόλου ἡ ἡμιολία «Τερψιχόρη», μὲ φορτίον πυρομαχικῶν πρὸς χρῆσιν του· τέσσαρα πυρπολικὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν πλοιάρχων Ἀντ. Μπίκου, Μαρίνη Σπαχῆ, Δημ. Τσάπελη καὶ Ἀναγνώστου Δημαμᾶ καὶ δύο πάρωνες ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τῶν Ἀλ. Ραφαὴλ καὶ Κωνστ. Μπελεμπίνη. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπλησίασε τὸ ναυαρχικὸν πλοῖον, εὑρισκόμενον εἰς τὸ ὕψος τῆς Σαπιέντζας. Ἰωνικὴ ἡμιολία τῆς ὁποίας ὁ κυβερνήτης ἀνεκοίνωσε ὅτι εἰς τὸν ὅρμον Μεθώνης εὑρίσκοντο ἠγκυροβολημένα 20 Αἰγυπτιακὰ πολεμικὰ καὶ ἄλλα φορτηγὰ πλοῖα. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιχείρησις εἰς Μεθώνην δὲν εἶχε τὰς ἀνυπερβλήτους δυσκολίας τῆς εἰς τὸ Ναυβαρῖνον ὁ Μιαούλης τὴν ἀπεφάσισε ἀδιστάκτως.

Τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα παρηκολούθει ὡς σύνδεσμος ὁ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰωάννου Τσούπα Σπετσιωτικὸς πάρων. Ὁ Τσούπας ἅμα ἔλαβε γνῶσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ ναυάρχου συνεννοήθη αὐτεπαγγέλτως μετὰ τοῦ πυρπολιτοῦ Γεωργίου Πολίτου διὰ νὰ ἐπεχείρουν αὐτοὶ μόνοι τὴν πυρπόλησιν τῶν Αἰγυπτιακῶν ὑπὸ τὴν

ὁδηγίαν του. Ἀπεσπάσθησαν τῶν ἄλλων πλοίων πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ναυάρχου. Ἐπροχώρησαν πρὸς τὴν Μεθώνην, προπορευομένου τοῦ Τσούπα, καὶ ἐπλησίασαν τὴν νησίδα Μπερνάρντι, μεταξὺ τῆς ὁποίας καὶ τῆς ξηρᾶς τοὺς ἦτο εὔκολον νὰ διευθύνουν τὸ πυρπολικὸν ἐναντίον τῶν ἠγκυροβολημένων ἐχθρικῶν. Ἀκριβῶς ἐκεῖ ἦσαν ὅταν τὰ εἶδε ὁ Μιαούλης καὶ τὰ ἀνεκάλεσε δι' ἐπανειλημένων σημάτων του. Ὁ Τσούπας δὲν ἐξετέλεσε τὰ σήματα. Ἀλλ' ὁ Ὑδραῖος πυρπολητὴς Πολίτης συνεμορφώθη καὶ ἔπαυσε ν' ἀκολουθῇ τὸν Τσούπαν, ἀναγκασθέντα καὶ αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ πρὸς τὸν στόλον. Ὁ Μιαούλης διὰ νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ τὸν διέταξε νὰ πλεύσῃ εἰς συνάντησιν τῶν ἄλλων Σπετσιωτικῶν καὶ τὰ καλέσῃ νὰ προσέλθουν καὶ ἐκεῖνα πρὸς τὸ μέρος του.

Ὁ πνέων ἄνεμος ἦτο νοτιοδυτικός, οὔριος. Μὲ τὸ σκότος τῆς νυκτός, περὶ τὴν 8ην ὥραν ἑσπέρας, ὁ στόλος ὁλόκληρος μετὰ τῶν πυρπολικῶν, διῆλθε τὸ στενὸν Μεθώνης — Σαπιέντζας, ἐπλησίασε τὰ ἠγκυροβολημένα ἐχθρικὰ πλοῖα μέχρις ἀποστάσεως ὀλίγων ἑκατοντάδων μέτρων καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ὁ ναύαρχος ἐξαπέλυσε 6 πυρπολικὰ ἐναντίον των. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν διέκριναν ἐγκαίρως ἐρχόμενον τὸν στόλον, ἐπρόφθασαν νὰ ἐκπετάσουν τὰ ἱστία των, νὰ ἀνασπάσουν τὰς ἀγκύρας καὶ ν' ἀνοιχθοῦν πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ μὲ ἄνεμον βοηθητικόν. Τὰ λοιπὰ ἀπέκοψαν ἐπίσης τὰς ἀγκύρας, ἀλλὰ πολὺ ἀργά. Δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ἀνοιχθοῦν. Ἤρχισαν νὰ παρασύρωνται πρὸς τὸν αἰγιαλὸν τῆς Μεθώνης καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐκπεσμοῦ των τὰ κατέφθασαν τὰ πυρπολικὰ προσεκολλήθησαν ἐπὶ μιᾶς μεγάλης φρεγάτας, τριῶν μεγάλων κορβετῶν καὶ δύο παρώνων καὶ τὰ ἀνέφλεξαν αὐτοστιγμεί. Τὰ πυρπολούμενα, περιβαλλόμενα ὑπὸ ἐκτεταμένων φλογῶν ἔπιπτον καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς μετέδιδον τὰς πυρκαϊάς των. Τὸ σύνολον παρεσύρετο μὲ τὸν πνέοντα ἄνεμον πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου καὶ παραπλεύρως του. Ταχύταται ἐγένοντο αἱ φλόγες οὐρανομήκεις καὶ ἐφώτισαν τὸ φρούριον καὶ τὴν πόλιν. Ἐπὶ πέντε ὥρας ἡ πόλις τῆς Μεθώνης ἐφαίνετο εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα πυρπολουμένη. Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἠκούσθη ἰσχυροτάτη ἔκρηξις, τὴν ὁποίαν ὁ Μιαούλης ἐξέλαβε ὡς ἔκρηξιν τῆς πυριτιδαποθήκης τοῦ φρουρίου, πράγματι ὅμως ἀνετινάχθη ἡ μεγάλη φρεγάτα, ἥτις ἦτο τῶν 60 πυροβόλων.

Ἐν συνόλῳ ἐπυρπολήθησαν μία φρεγάτα, τρεῖς κορβέτται, τρεῖς πάρωνες καὶ τρία φορτηγά. Τὴν ἑπομένην, 1ην Μαΐου, ὁ πνέων νοτιοδυτικὸς ἄνεμος ἐγένετο σφοδρότατος καὶ ὁ κυματισμὸς μέγας.

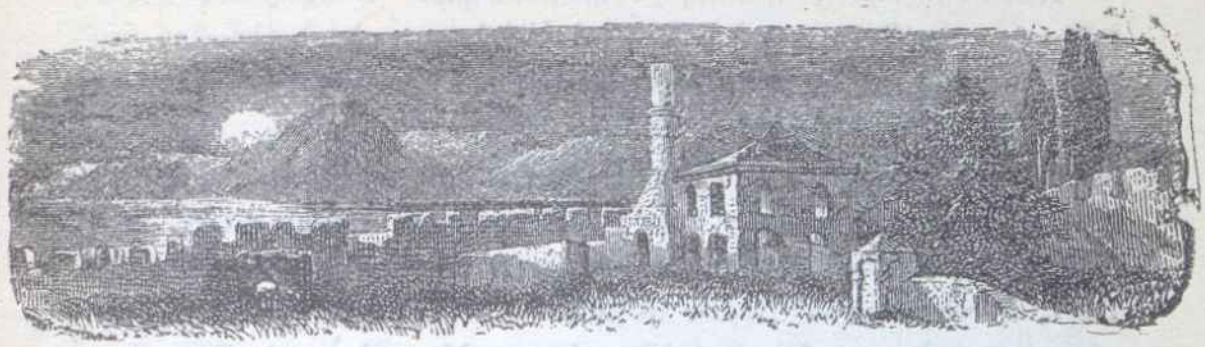

Ἄποψις τῆς ἀκτῆς τῆς Αἰτωλίας ἀπὸ τοῦ φρουρίου τῶν Πατρῶν

(Παλαιὰ εἰκών)

Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ὡδήγησε ἀπὸ τῆς Μεθώνης τὸν στόλον του εἰς τὸν Λακωνικὸν κόλπον, ἔχων τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιχειρήσῃ πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ Νεόκαστρον, διὰ τὴν ἀπελπιστικὴν θέσιν τοῦ ὁποίου κάλλιον παντὸς ἄλλου ἦτο ἐνήμερος. Μέχρι τῆς 11ης κατέγινε συναθροίζων τὰς δυνάμεις του, αἱ ὁποῖαι ἀνῆλθον ἐν συνόλῳ εἰς 35 πολεμικὰ καὶ 3 πυρπολικὰ καὶ ἀνέμεινε νὰ ἑνωθοῦν μετ' αὐτοῦ ἄλλα δύο νέα πυρπολικὰ Ὑδραϊκά, κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Ἀντωνίου Θ. Βώκου καὶ Μανώλη Μπουντούρη, τὰ ὁποῖα κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔφθασαν.

Τὴν εἴδησιν τῆς παραδόσεως τοῦ Νεοκάστρου ἔμαθε ὅτε ἦτο ἐν πλῷ, τὴν ἑπομένην, 12ην Μαΐου. Ἐξηκολούθησε οὐχ ἧττον ἐπιμένων νὰ ὁδηγῇ τὸν στόλον πρὸς τὸ Ἰόνιον. Τὴν 13ην εὑρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ταινάρου ὅταν ἐθεάθη πρὸς δυσμὰς ὁ ἐχθρικὸς στόλος, κατευθυνόμενος πρὸς τὰ νοτιανατολικά, πλέων μὲ λεπτὸν οὔριον ἄνεμον. Μετ' ὀλίγον ὁ ἐχθρὸς μετέβαλε κατεύθυνσιν, ἀποκλίνας πρὸς νότον, προφανῶς ἵνα ἀποφύγῃ νὰ ναυμαχήσῃ καὶ ἀποκρύψῃ κατὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα τὰς προθέσεις του.

Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος παρηκολούθησε τὰς κινήσεις του. Ὁ ναύαρχος ἐσχημάτισε τὴν γνώμην ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἢ ἐπεζήτει νὰ ἀποχωρίσῃ τὸν στόλον του ἀόρατος, κατὰ τὴν νύκτα, καὶ μέρος μὲν ν' ἀποστείλῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν πρὸς μεταφορὰν νέων δυνάμεων καὶ μὲ τὸν ὑπόλοιπον νὰ καταπλεύσῃ εἰς Σούδαν, ἢ ὅτι ἔπλεε ἵνα προσβάλῃ τὴν Ὕδραν.

Κατὰ τὴν νύκτα ἡ ἐπαφὴ ἐξηκολούθησε. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐτήρησε κατεύθυνσιν πρὸς νότον ἐπὶ ὁλόκληρον τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, προχωρήσας 70 μίλλια νοτιώτερον τοῦ ὕψους τῆς Κρήτης, παρακολουθούμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 16ης πρὸς τὴν 17ην Μαΐου ἔπνευσε σφοδρότατος Νότος, ἐξαναγκάσας ἀμφοτέρους τοὺς στόλους ν' ἀποκλίνουν πάλιν πρὸς δυσμὰς τῆς Κρήτης. Κατὰ τὴν ἑπομένην νύκτα, τῆς 17ης πρὸς τὴν 18ην, ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου ηὔξησε ἔτι μᾶλλον καὶ μὲ τὸ ἐπελθὸν μέγα σκότος ἔπαυσε ἡ ἐπαφή. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης, μὲ τὴν σκέψιν ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ ἐχθρὸς νὰ εἰσήρχετο εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ἀπαρατήρητος, ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, πρὸς τὰ Κήθυρα, ἵνα εὑρίσκηται πλησιέστερον τῆς Ὕδρας. Ἐν πάσῃ περιπτώσῃ ἀπέστειλε πρὸς τὴν Σούδαν μικρὰν ἀνιχνευτικὴν δύναμιν. Ἐξ αὐτῆς ἐξηκρίβωσε κατὰ τὴν 22αν Μαΐου ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος εὑρίσκετο εἰς τὸν λιμένα της.

*
* *

Ἅμα ὡς ἐγένετο κύριος τοῦ Παλαιοκάστρου ὁ Ἰμβραὴμ ἀπεβίβασε ἐκ τῶν πλοίων τοῦ στόλου πολὺ πυροβολικὸν καὶ τὸ ἐτοποθέτησε κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα ὑπεράνω τῆς πόλεως εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου, ἐπὶ ὑψωμάτων δεσποζόντων τοῦ Νεοκάστρου. Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 30ῆς Ἀπριλίου ἤρχισε κανονιοβολισμὸν ἀδιάκοπον, ἐνοχλητικώτατον διὰ τοὺς πολιορκουμένους, διαρκέσαντα ἀκριβῶς 24 ὥρας.

Ἀμέσως μετὰ τοῦτο ἀπέστειλε εἰς τὸ φρούριον δύο Ἕλληνας αἰχμαλώτους (τὸν ἕνα ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Χατζηχρήστου καὶ τὸν ἕτερον ἐκ τοῦ ἐν Παλαιοκάστρῳ σώματος τοῦ Μακρυγιάννη) νὰ προτείνουν ἐκ μέρους του εἰς τοὺς πολιορκουμένους νὰ παραδοθοῦν.

Πρὸς αὐτοὺς ἔρριψε τὸ ἄκρον σχοινίου εἰς τὴν τάφρον ὁ Μακρυγιάννης, καὶ αὐτὸς τοὺς ἀνέσυρε μέχρι τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου, τοὺς ὡμίλησε πρῶτος κατὰ μόνας καὶ τοὺς ἐπέβαλε ὁποῖα ἔπρεπε νὰ ἔλεγον εἰς τοὺς ἄλλους πολιορκουμένους διὰ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνουν εἰς τὴν ἀντίστασιν (1).

---

(1) Τινὲς τῶν πολιορκουμένων ἐχθρεύοντο τὸν Μαυρομιχάλην καὶ τὸν Μακρυγιάννην. Ἐπεζήτουν νὰ τοὺς θανατώσουν. Ἔλεγον ὅτι δὲν ἠθέλησαν οὗτοι νὰ συγκατατεθοῦν εἰς τὸ νὰ ἐγίνετο γενικὴ ἔξοδος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης ἐπιθέσεως τοῦ Ἰμβραὴμ κατὰ τοῦ Παλαιοκάστρου,

Μετ' ὀλίγην ὥραν οἱ ἐχθροὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπανέλθουν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς τὸ στρατόπεδον. Οἱ Ἕλληνες τοὺς ἐφώναξαν ἀπὸ τοῦ τείχους ὅτι ἐθανατώθησαν μόλις εἰσῆλθον ἐκ βόμβας των. Εἰς ἀπάντησιν ἐδιπλασιάσθη ἡ ἔντασις τοῦ βομβαρδισμοῦ καὶ διετηρήθη τοιαύτη μέχρι τοῦ μεσονυκτίου.

Τὴν ἑπομένην πρωΐαν, τῆς 1ης Μαΐου, ἐξηκολούθει τὸ πῦρ, ἀλλ' ἀραιότερον, ἐσταμάτησε δὲ ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ τείχους εἷς Τοῦρκος, ἀπεσταλμένος καὶ αὐτὸς τοῦ Ἰμβραήμ, ζητήσας νὰ ἔλθῃ εἰς ὁμιλίαν μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν πολιορκουμένων.

Ἐκ τοῦ φρουρίου ἐξῆλθον οἱ Μαυρομιχάλης, Γιατράκος καὶ Μακρυγιάννης. Ὁ Τοῦρκος τοὺς ἀνεκοίνωσε ὅτι ὁ Ἰμβραὴμ εἶχε ἀπόφασιν νὰ ἐκυρίευε ἐξ ἐφόδου τὸ Νεόκαστρον, ἐπειδὴ οὐχ ἧττον ἐπεθύμει τὴν ἀποφυγὴν περαιτέρω αἱματοχυσίας τὸν ἀπέστειλε νὰ ἐρωτήσῃ ὁποίας ἀξιώσεις θὰ εἶχον οἱ πολιορκούμενοι διὰ νὰ τοῦ παρεδίδοντο. Οἱ στρατηγοὶ ἀπήντησαν ὅτι ἤθελον: ν' ἀπέλθουν οἱ πολιορκούμενοι ἐπιβαίνοντες πλοίων ὑπὸ Εὐρωπαϊκὴν σημαίαν μετὰ τῶν ὅπλων των· νὰ ἠλευθεροῦντο ὁ ἐπίσκοπος τῆς Μεθώνης, ὁ Χατζηχρῆστος καὶ οἱ λοιποὶ αἰχμάλωτοι· καὶ νὰ τοὺς κατεβάλλοντο οἱ καθυστερούμενοι μισθοί των. Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους εἶπον ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τοῦ παρέδιδον τὸ φρούριον ἐφωδιασμένον καὶ καθ' ὅλα ἐν καλῇ καταστάσει.

Ὁ ἀπεσταλμένος μετεβίβασε ταχέως τὰς ἀξιώσεις τῶν στρατηγῶν εἰς τὸν Ἰμβραὴμ καὶ ἐπανῆλθε ἵνα δηλώσῃ ἐκ μέρους αὐτοῦ, ὅτι: σκάφη ξένα δὲν ἐχρειάζετο διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν πολιορκουμένων, θὰ διέθετε τὰ ἰδικά του· ὡς πρὸς τὰ ὅπλα των εἶχε τὴν ἀπαίτησιν νὰ τοῦ παρεδίδοντο ἀνεξαιρέτως, μέχρις ἑνός· ἠρνεῖτο τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους εἶχε ὑποτάξει διὰ τοῦ ξίφους του ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, καὶ τοὺς ὁποίους ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ ἐν τῇ ζωῇ μέχρις ὅτου θὰ συνελάμβανε εἰς τὸ μέλλον, εἰς ἄλλας μάχας, καὶ τοὺς στρατηγοὺς καὶ ὁπλίτας τοῦ Νεοκάστρου διὰ νὰ τοὺς ἐθανάτωνε μετ' αὐτῶν· ἠρνεῖτο πληρωμὴν μισθῶν, οὔτε ὀβολὸν ἔδιδε—ὡς πρὸς τοῦτο, εἶπε, ἂς ἀπετείνοντο οἱ ἐνδιαφερόμενοι εἰς τὴν Διοίκησίν των.

ὁπότε εἶχον παραμείνει ὀλίγαι δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἀπέναντι τοῦ Νεοκάστρου καὶ θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς τὸ σύνολον τῆς φρουρᾶς νὰ διήρχετο ἀβλαβῶς τὴν ἐχθρικὴν γραμμὴν καὶ νὰ ἐσώζετο εἰς τὰ ὄρη.

Οἱ στρατηγοὶ ἐδήλωσαν τότε εἰς τὸν ἀπεσταλμένον:—«Τὸ ἔργον μας εἶναι ὁ πόλεμος καὶ νὰ μᾶς πολεμήσετε. Ἡμεῖς θὰ πολεμήσωμεν μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς τὰ ἔσχατα καὶ τότε θ' ἀνατινάξωμεν καὶ τὸ φρούριον καὶ τοὺς ἑαυτούς μας».

Ὁ βομβαρδισμὸς ἐπανελήφθη.

Τὴν 2αν Μαΐου ἀπέστειλε μὲ λευκὴν σημαίαν τοὺς αἰχμαλώτους στρατηγὸν Χατζηχρῆστον καὶ ἐπίσκοπον τῆς Μεθώνης ὑπὸ τὴν συνοδείαν τοῦ Γάλλου ἐξωμότου Σέβ, ἐπιτελάρχου του, νὰ προτείνουν εἰς τοὺς πολιορκουμένους νὰ τοῦ παραδοθοῦν. Ὁ Μακρυγιάννης ἐξῆλθε, τοὺς ἤκουσε, εἶδε τ' ἀρνητικὰ νεύματα τῶν δύο Ἑλλήνων ἀκυροῦντα τὰ λεγόμενα—καὶ ἀπήντησε ἀπ' εὐθείας ὅτι τὸ φρούριον κατ' οὐδένα λόγον θὰ παρεδίδετο. (1)

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 3ης Μαΐου, ἐπλησίασαν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως τοῦ Νεοκάστρου, 11 φρεγάται καὶ κορβέτται καὶ ὅ πάρωνες, ἠγκυροβόλησαν εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς του καὶ ἤρχισαν ἀμέσως πυκνότατον πῦρ κατ' αὐτοῦ. Ἀνετίναξαν τὸ ἀπέναντί των κανονιοστάσιον· ἐκρήμνισαν πᾶν ὅ,τι ἀκόμη ἵστατο ὄρθιον· ἠμπόδισαν πᾶσαν ἀπὸ τῶν ἐπάλξεων ἄμυναν· καὶ ἐπροξένησαν πολλὰς ἀπωλείας εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Συγχρόνως μὲ τὸν κανονιοβολισμὸν τῶν πλοίων ὁ Ἰμβραὴμ ἐβομβάρδισε τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς διὰ 46 πυροβόλων καὶ 10 ὅλμων.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα ὁ Ἰμβραήμ ἐτοποθέτησε καὶ ἄλλα πυροβόλα πέριξ τοῦ φρουρίου. Οἱ πολιορκούμενοι εἰργάσθησαν δραστηρίως εἰς ἐνίσχυσιν διαφόρων μερῶν τοῦ τείχους καὶ ἐπισκευήν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἄλλων θέσεων τοῦ ὀχυροῦ ἐξ ὅσων ὑπέστησαν σημαντικὰς βλάβας, πάντες δὲ ἀνεξαιρέτως ἠσθάνοντο τὸ δύσκολον τῆς καταστάσεως. Τοὺς στρατηγοὺς ἐστενοχώρει ὑπερβολικῶς ἡ ἀπειλὴ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ὕδατος, κυρίως ἀφ' ἧς παρετήρησαν ὅτι οἱ στρατιῶται εἶχον σχεδὸν ἐξαντλήσει τὸ ἐν τῇ

---

1) Ὁ Μακρυγιάννης (Ἀπομνημονεύματα, σελ. 157) καταφέρεται κατὰ τοῦ Ἄγγλου χειρουργοῦ Μέλλιγκ, τοῦ εἰσελθόντος εἰς τὸ φρούριον συγχρόνως μετὰ τοῦ Σανταρόζα. Διηγεῖται ὅτι οὗτος παρίστατο κατὰ τὴν ὁμιλίαν του μετὰ τοῦ Χατζηχρήστου καὶ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Μεθώνης καὶ ὅτι αὐτὸς ἀπεκάλυψε τὰς ἐλλείψεις τοῦ φρουρίου εἰς τὸν Γάλλον ἐξωμότην, μετὰ τοῦ ὁποίου συνενοήθη εἰς Ἀγγλικὴν γλῶσσαν. Ἐν τέλει ὁ Μακρυγιάννης ἀναφέρει ὅτι ὁ Μέλλιγκ ἠκολούθησε τὸν Ἰμβραὴμ μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Νεοκάστρου.

δεξαμενῆ τῆς ἀκροπόλεως τοῦ Νεοκάστρου περιεχόμενον ποσόν (1), τὸ προωρισμένον διὰ τὴν ἐσχάτην ἀνάγκην. Οἱ περισσότεροι τῶν στρατιωτῶν ἐζήτουν παρὰ τῶν στρατηγῶν ἢ νὰ ἤρχιζον διαπραγματεύσεις παραδόσεως ἢ νὰ ἐπεχείρουν ἔξοδον—ἂν καὶ τὸ δεύτερον τούτων ἐκρίνετο γενικῶς ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένον εἰς ἀποτυχίαν ὡς ἐκ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ μεγέθους τῶν δυνάμεων τῶν πολιορκητῶν.

Τὴν ἑπομένην πρωΐαν, τῆς 14ης Μαΐου, ἄλλος ἀπεσταλμένος τοῦ Ἰμβραὴμ ἐπλησίασε τὸ τεῖχος. Οὗτος εἶπε ὅτι ὁ κύριός του ἐζήτει διὰ τελευταίαν φορὰν τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου καὶ ὅτι ἔτασσε προθεσμίαν δύο ὡρῶν πρὸς ἔναρξιν τῶν διαπραγματεύσεων. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπεφάσισαν νὰ τὸ παραδώσουν καὶ ὁμοφώνως ὥρισαν πληρεξουσίους των τὸν Μακρυγιάννην, τὸν ἐκ Κορώνης ἀρχηγὸν Ἰωάννην Καράπαυλον καὶ τὸν Λάκωνα ἀρχηγὸν Σαλβαρᾶν.

Ὁ Ἰμβραὴμ τοὺς ἐδέχθη ἐντὸς σκηνῆς πολυτελοῦς, ὄρθιος, στηριζόμενος ἑκατέρωθεν ἐπὶ τῶν βραχιόνων δύο ἀξιωματικῶν του. Ἀφ' οὗ ἠρώτησε ἕνα ἕκαστον τίς ἦτο, τί ἐζήτει καὶ ἄλλα παρόμοια, ἤρχισε νὰ συζητῇ τοὺς ὅρους παραδόσεως καί, κατόπιν πολλῶν ἑκατέρωθεν ἀντιρρήσεων, συνεφωνήθη: οἱ πολιορκούμενοι νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα των· νὰ μεταφερθοῦν εἰς Καλάμας ἐπιβαίνοντες πλοίων ὑπὸ ξένην σημαίαν δαπάναις τοῦ Ἰμβραήμ καὶ νὰ δοθοῦν εἰς 35 διαφόρους ἀρχηγοὺς ἢ ἀξιωματικοὺς ὅπλα—τὸ τελευταῖον τοῦτο κατὰ χάριν προσωπικὴν τοῦ Ἰμβραὴμ πρὸς τὸν Μακρυγιάννην.

Τελικῶς συνεφωνήθη ν' ἀπεστέλλοντο εἰς Ἕλλην ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ εἷς Αἰγύπτιος ἐκ τοῦ στρατοπέδου εἰς Μεθώνην διὰ τὴν μίσθωσιν τῶν πλοίων ὑπὸ ξένην σημαίαν. Ὁ Μακρυγιάννης συνέστησε εἰς τὸν Ἕλληνα νὰ κωλυσιεργήσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐλπίζων ἀκόμη εἰς ἔλευσιν βοηθείας ἀπὸ τῆς ξηρᾶς. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τοιοῦτον ἐγένετο ἐπραγματοποιήθη μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἡ μίσθωσις πλοίων Ἑπτανησιακῶν ἀντὶ 4000 ταλλήρων (2). Ὁ Ἰμβραήμ τὰ

---

(1) Εἰς τὸ πῶμα τῆς δεξαμενῆς, τὸ ὁποῖον οἱ στρατηγοὶ ἐσφράγισαν ἀφ' οὗ κατεμέτρησαν τὸ περιεχόμενον ὕδωρ, οἱ στρατιῶται ἤνοιξαν μικρὰν ὀπὴν ἐπιτρέπουσαν μόλις νὰ εἰσάγηται διάτρητος καλαμίνη ράβδος καὶ ἔσβυνον οὕτω τὴν δίψαν των.

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ τεχνάσματος ἐβράδυνε, ἐγένετο μετὰ ἡμέρας κατὰ τὴν ἑπομένην καταμέτρησιν καὶ μάλιστα εἰς στιγμὴν ἐξεγέρσεως τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν παράτασιν τῆς καταστάσεως.

(2) Ὁ Μακρυγιάννης ἀναφέρει τὸν διαμειφθέντα σχετικὸν διάλογον, με-

ἐπλήρωσε κατόπιν πολλῶν συζητήσεων καὶ φιλονεικιῶν.

Πάντα τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα εἶχον ἤδη διευθετηθῆ. Ἀνεμένετο μόνον ὁ κατάπλους τῶν πλοίων πρὸς ἔναρξιν τῆς ἐκτελέσεως τῆς συνθήκης ὅταν εἷς Τουρκόπαις ἐδραπέτευσε τοῦ φρουρίου, ἔδραμε πρὸς τὸ στρατόπεδον, ἔπεισε διὰ τῶν ὁμιλιῶν του τὸν Ἰμβραήμ ὅτι κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ἐνεπαίχθη κατὰ τὸν οἰκτρότερον τρόπον, τοῦ ἀπεκάλυψε τὴν ἔλλειψιν τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἐτόνισε τὴν ὕπαρξιν δύο Ὀθωμανίδων μεταξὺ τῶν πολιορκουμένων (1). Ὁ Μακρυγιάννης ἐκλήθη ἀμέσως εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἰμβραήμ, ὁ ὁποῖος τὸν ἠρώτησε διὰ τὰς γυναῖκας καὶ τοῦ ἀπήτησε νὰ τὰς προσκαλέσῃ ἔξω τοῦ φρουρίου.

Τὰς ὡδήγησε ἐνώπιον τοῦ πασᾶ ὁ σημαιοφόρος τοῦ Μακρυγιάννη. Ἠρνήθησαν μὲν αὗται ὅτι εἶχον ἐνημερότητα ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ φρουρίου, εἶπον ὅμως ὅτι ἴσως νὰ ἐγνώριζον σχετικὰ περισσότερα ἄλλοι Τοῦρκοι, αἰχμάλωτοι, χρησιμοποιούμενοι ὡς ὑπηρέται τινῶν ἐκ τῶν πολ,ορκουμένων. Ὁ Ἰμβραὴμ ἐκάλεσε πάλιν τὸν Μακρυγιάννην εἰς τὴν σκηνήν του, μετὰ μεγάλης ὀργῆς τοῦ ἀπήτησε τὴν ἄμεσον παράδοσιν αὐτῶν καὶ συγχρόνως διέταξε δύο Τούρκους διερμηνεῖς νὰ τὸν ἀκολουθήσουν μέχρι τοῦ τείχους καὶ ν' ἀναμείνουν ἐκεῖ τὴν ἔξοδον τῶν αἰχμαλώτων ὅπως τοὺς ὡδηγήσουν ἀπ' εὐθείας ἐνώπιόν του.

Ὁ Μακρυγιάννης ἐπανῆλθε εἰς τὸ φρούριον, προσεκάλεσε τοὺς κυρίους των νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν καὶ διέταξε νὰ τοὺς καταβιβάσουν ἀπὸ τοῦ τείχους διὰ σχοινίων εἰς τὴν τάφρον. Οὗτοι ἦσαν ἐν συνόλῳ δεκατρεῖς. Κατόπιν, ἕξαλλος, ἀπετάθη πρὸς τοὺς διερμηνεῖς καὶ τοὺς ἐφώναξε νὰ μεταβιβάσουν εἰς τὸν Ἰμβραὴμ ὅτι: *οἱ μεγάλοι ἄρχοντες δὲν συνάπτουν συνθήκας διὰ νὰ τὰς παραβαίνουν καὶ νὰ ἀπαιτοῦν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν νὰ παραδίδωνται εἰς αὐτοὺς σήμερον γυναῖκες καὶ αὔριον ἄνδρες. Καὶ ἂν ὁ Ἰμβραὴμ θὰ ἤθελε νὰ ἐτήρει τὸν λόγον του αἱ συνθῆκαι ἂς ἐπραγματοποιοῦντο, ἂν ὄχι ἂς ἐπανελάμβανε τὰς ἐχθροπραξίας, ἠδιαφόρουν διὰ τοῦτο οἱ πολιορ-*

ταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ἰμβραήμ, μεταδίδοντος φρᾶσιν τοῦ κυρίου του:

—Διὰ σᾶς τοὺς παληανθρώπους μοῦ γυρεύουν 4000 τάλληρα καὶ δὲν τὰ δίνω.

—Κατὰ ποῦ ἐσυμφωνήσαμεν θὰ τὰ πληρώσῃς, ἢ παληοὶ εἴμαστε ἢ καινούργιοι.

(1) Ἦσαν δύο ὡραῖαι Γεωργιαναὶ (Τζουρτζοῦρες, κατὰ Μακρυγιάννην) σύζυγοι τῶν δύο προυχόντων ἀδελφῶν Οἰκονομίδου.

κούμενοι. Δὲν τὸν ἔμελλε αὐτὸν (τὸν Μακρυγιάννην) δι' ὅσα θὰ ἔλεγον διὰ τὴν κατάστασιν τοῦ φρουρίου οἱ ἐξερχόμενοι Τοῦρκοι, ἂς διαβεβαίουν τὸν Ἰμβραὴμ διὰ τὰς ἐλλείψεις του, αἱ ὁποῖαι ἄλλως τε ἦσαν πραγματικαί. Ἂς ἐγνώριζε ὅμως ὁ Ἰμβραὴμ ὅτι ἂν οἱ πολιορκούμενοι πιθανὸν νὰ κατέληγον ν' ἀλληλοτρώγονται, ἀσφαλῶς ὅμως πρὸ τούτου θὰ ἐκρήμνιζον τὸ φρούριον τοῦ ὁποίου δὲν θ' ἀπέμενε λίθος ἐπὶ λίθου.

Τὴν αὐτὴν ἑσπέραν ἠγκυροβόλησε Ἀγγλικὴ φρεγάτα ἐν μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Οἱ στρατηγοὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀποταθοῦν πρὸς τὸν κυβερνήτην της, παρακαλοῦντες νὰ ἐπιτύχῃ μεσολάβησιν ξένων πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ὅρων τῆς συνθήκης. Εἷς τῶν πολιορκουμένων, Κύπριος (1), ἱκανὸς κολυμβητής, ἀνέλαβε νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ τοῦ παραδώσῃ ἐπιστολήν. Κατὰ τὴν νύκτα διωλίσθησε μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ ἐκολύμβησε ἀπαρατήρητος μέχρι τοῦ στόλου, ἀλλ' ὅταν ἐπροχώρησε καὶ εὑρέθη ἐν τῷ μέσῳ του οἱ Αἰγύπτιοι τὸν εἶδον, τὸν ἐτουφέκισαν καὶ τὸν κατεδίωξαν. Τοὺς διέφυγε κολυμβήσας σχεδὸν ἐν καταδύσει καθ' ὅλην τὴν νύκτα μέχρις ὅτου κατόπιν ὑπεράνθρωπου προσπαθείας ἔφθασε μέχρι τῆς φρεγάτας καὶ ἀνῆλθε ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ὁπότε πλέον ἔπεσε ἀναίσθητος, ἡμιθανὴς ἐκ τῆς ἐξαντλήσεως.

Οἱ Ἄγγλοι τοῦ παρέσχον τὰς ἀπαιτουμένας βοηθείας καὶ τὸν ἐπανέφερον εἰς τὰς αἰσθήσεις του. Τὴν ἐπιστολὴν εἶχε ἀπωλέσει κατὰ τὰς καταδύσεις, περιέγραψε οὖχ ἧττον προφορικῶς τὴν κατάστασιν καὶ ἐτόνισε τὰς παρασπονδίας τοῦ Ἰμβραήμ. Ὁ κυβερνήτης τῆς φρεγάτας ἀνέλαβε νὰ τὸν συμπαραλάβῃ μέχρι τῆς Ζακύνθου, ὅπου ἔπλευσε ἄνευ ἀναβολῆς ὅπως ἀναφέρῃ εἰς τὴν προϊσταμένην του ἀρχὴν τὴν κατάστασιν (2).

Ὁ Ἄγγλος ἀρχηγὸς ἀπέστειλε ἕνα πολεμικὸν πάρωνα εἰς Ναβαρῖνον (3). Διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ αὐτοῦ Κυπρίου κατέπλευσαν τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 11ην Μαΐου, καὶ αἱ πολεμικαὶ ἡμιολίαι «Ἀμαράνθη» Γαλλική, καὶ «Ἀρέθουσα», Αὐστριακὴ καὶ ὑπὸ τὴν μεσο-

---

(1) Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομά του.

(2) Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τῆς φρεγάτας. Ἀρχηγὸς τῆς Ἀγγλικῆς μοίρας ἦτο ὁ Χάμιλτων, κυβερνῶν τὴν φρεγάταν «Κάμπριαν».

(3) Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ πάρωνος, μνημονεύεται ἐν τούτοις ἡ ἐμφάνισίς του εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Γόρδωνος.

λάβησιν τῶν τριῶν τούτων πλοίων ἐξετελέσθησαν οἱ ὅροι τῆς συνθήκης (1).

Τὴν πρωΐαν τῆς 11ης Μαΐου ὁ Ἰμβραὴμ ἀπέστειλε 40 ἄνδρας ὑπὸ ἕνα ἀξιωματικὸν εἰς τὸ φρούριον πρὸς παραλαβὴν τῶν ὅπλων. Ὁ Μακρυγιάννης ἤρχιζε ν' ἀφοπλίζῃ διαδοχικῶς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ὁδηγῇ ἔξω τοῦ Νεοκάστρου, ἀλλ' ἀφ' οὗ πρῶτον ἀπέστειλε τὸν Βελέντζαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν τοῦ φρουρίου μὲ τὴν ρητὴν διαταγὴν νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ μέχρι τέλους καὶ διαφυλάξῃ τὴν θέσιν ὡς ἔσχατον καταφύγιον ἐν περιπτώσει ἀπροόπτου. Δὲν εἶχε ἄδικον. Μετ' ὀλίγον παρετήρησε ὅτι οἱ ἐξερχόμενοι ὅπλοι δὲν ὡδηγοῦντο κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς λέμβους ὅπως ἐπιβιβασθοῦν, ἀλλ' ἔμενον ἀκίνητοι ἐκεῖ ὅπου ἀρχικῶς εὑρέθησαν καὶ ὅτι ἤρχιζον νὰ τοὺς περιστοιχίζουν πυκναὶ ὁμάδες στρατιωτῶν Αἰγυπτίων καὶ Τούρκων. Χωρὶς νὰ διστάσῃ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον ἔκλεισε τὰς θύρας τοῦ φρουρίου, ἀπεμόνωσε ὅσους εἶχον εἰσέλθει διὰ νὰ τὸ παραλάβουν καὶ τοὺς εἶπε : «— *Οἱ δικοί σας ἂς φᾶνε ἐκείνους ὅπου βγάλαμεν ἔξω, καὶ μεῖς τρῶμε ἐσᾶς καὶ μᾶς σώνει*».

Οἱ Αἰγύπτιοι οὗτοι ἐτρομοκρατήθησαν καὶ ἤρχιζαν νὰ τὸν παρακαλοῦν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἕνα ἐξ αὐτῶν νὰ ἐξέλθῃ ὅπως συνενοηθῇ μετὰ τῶν ἔξω. Τοῦτο ἐπετράπη καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀπὸ τῶν ἐπάλ-

(1) Ὥρας τινὰς πρὸ τοῦ κατάπλου αὐτῶν, δύο δὲ ὥρας πρὸ τῆς δύσεως, ὁ Ἰμβραὴμ ἐκάλεσε τὸν Μακρυγιάννην εἰς τὴν πόλιν, τὸν ἐπληροφόρησε ὅτι εἶχον εἰσπλεύσει τὰ ναυλωθέντα πλοῖα διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν πολιορκουμένων καὶ διέταξε νὰ γίνῃ ἡ προετοιμασία πρὸς ἀναχώρησιν. Ὁ Μακρυγιάννης ἐζήτησε νὰ τὸ ἀποφύγῃ. Ἰσχυρίσθη ὅτι ἐχρειάζετο ἐντατικὴ, πολύωρος ἐργασία διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν θυρῶν τοῦ φρουρίου ἐκ τῆς λιθοδομῆς, τῆς γενομένης εἰς τὰ ἀνοίγματα αὐτῶν ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων, ὅτι ἐν τῷ φρουρίῳ ἐνοσηλεύοντο τραυματίαι καὶ ἀσθενεῖς καὶ τέλος ἡ προετοιμασία τῆς ἀναχωρήσεως θ' ἀπήτει ὅλον τὸν χρόνον μέχρι τοῦ μεσονυκτίου. Ὁ Ἰμβραὴμ εἶπε :

—Ἂν δὲν φύγετε ἀπόψε ἡ συνθήκη δὲν θὰ ἐκτελεσθῇ.

Ὁ Μακρυγιάννης τοῦ ἀπεκρίθη.

—Τότε μόνον θὰ εὐθυνόμεθα ἡμεῖς ὅταν ἐγὼ σοῦ ἀποκρύπτω τὰ πράγματα.

Οἱ παριστάμενοι ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἰμβραὴμ παρενέβησαν. Εἶπον :

—Ἰδικοί μας εἶναι, εἴτε ἀπόψε εἴτε αὔριον. (Ἀναφέρων τοῦτο ὁ Μακρυγιάννης ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰμβραὴμ ἐπροτίθετο νὰ τούς ἐξαφανίσῃ καὶ ὅτι θὰ τὸ ἔπραττε ἂν δὲν παρενέβαινον οἱ Εὐρωπαῖοι).

Ὁ Ἰμβραὴμ συγκατετέθη ἐν τέλει νὰ ἀνεβάλλετο ἡ ἀναχώρησις διὰ τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, ἀφ' οὗ πρῶτον ἐξηκρίβωσε ὅτι ἦσαν βάσιμοι οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Μακρυγιάννη.

ξεων ἐθεάθησαν ὁ Ἰμβραήμ, ἔφιππος, αὐτοπροσώπως διαλύων τὰς ὁμάδας τῶν στρατιωτῶν του, οἱ δὲ ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου Ἕλληνες ἀθρόως νὰ ἐπιβιβάζωνται εἰς τὰ συμφωνηθέντα δι' αὐτοὺς πλοῖα.

Ἀκριβῶς τότε ἐπλησίασαν τὸν Ἰμβραὴμ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ πάρωνος, ἔχοντες μετ' αὐτῶν καὶ τὸν Κύπριον κολυμβητήν, καὶ τοῦ ἐδήλωσαν ὅτι ἐντολὴ των ἦτο ἡ ἐποπτεία τῆς τηρήσεως τῶν συνθηκῶν. Ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης ἡ ἐπιβίβασις συνεχίσθη ἀκωλύτως μέχρις ὅτου ἐπερατώθη. Ἐν συνόλῳ ἐπεβιβάσθησαν 1180, οἵτινες ἅπαντες ἔφθασαν ἀσφαλῶς εἰς Καλάμας (1).

Ὁ Μακρυγιάννης ἐπέβη πρὸς στιγμὴν τοῦ Ἀγγλικοῦ πάρωνος πρὸς συνεννόησιν καὶ ἐκεῖ εὑρίσκετο ὅταν ἦλθε πρὸς αὐτὸν ὁ ἀκόλουθος τοῦ στρατηγοῦ Γιατράκου. Οὗτος ἀνήγγειλε ὅτι ὁ Ἰμβραὴμ κατεκράτησε τὸν κύριόν του καὶ τὸν στρατηγὸν Γεώργιον Μαυρομιχάλην. Ὁ Μακρυγιάννης συνήθροισε ἐπὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ τοὺς πλοιάρχους τῶν Ἰονικῶν πλοίων καὶ τοὺς ἐλθόντας Ἕλληνας ἐκ Ζακύνθου καὶ διεμαρτυρήθη πρὸς τοὺς Ἄγγλους. Τοὺς εἶπε: «Ἡμεῖς ἐτηρήσαμεν τὰς ὑποσχέσεις μας. Ὁ Ἰμβραὴμ δὲν τὰς ἐτηρησε. Ἐγὼ διεπραγματεύθην τὴν συνθήκην». Κατόπιν τοὺς ὡμίλησε σχετικὰ πρὸς τὰς διαφόρους παρασπονδίας τοῦ Ἰμβραήμ, τοὺς ἀνήγγειλε τὴν κατακράτησιν τῶν δύο στρατηγῶν καὶ ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν.

Ὁ Ἰμβραὴμ ἔδωκε εἰς τὸν Ἄγγλον κυβερνήτην τὴν ἐξήγησιν ὅτι τοὺς κατεκράτησε διὰ νὰ τοὺς ἀνταλλάξῃ μὲ δύο Τούρκους πασάδες (2), κατακρατουμένους εἰς Ναύπλιον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, παρὰ τὰς γενομένας συνθήκας κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς θέσεως.

---

(1) Ὁ Μακρυγιάννης καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ἦσαν ἄλλοι 63, οἵτινες ἀνηρπάγησαν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἐντέχνως,—καθ' ἣν ὥραν οἱ Ἕλληνες περιεστοιχίζοντο ὑπὸ τῶν ὁμάδων των ἔξω τοῦ τείχους.—καὶ ὅτι οὗτοι κατεσφάγησαν ἐν τῷ φρουρίῳ βραδύτερον.

(2) Οὗτοι ἦσαν οἱ Ἀλῆς καὶ Σελίμ. Ὁ πρῶτος τούτων ἦτο ὁ φρούραρχος Ναυπλίου κατὰ τὴν παράδοσιν (Δεκέμβριον τοῦ 1822) καὶ ὁ δεύτερος πρὸ ἡμέρας φρούραρχος. Διὰ τὸν φόβον τοῦ σουλτάνου ἠρνήθησαν νὰ ὑπογράψουν τὴν συνθήκην παραδόσεως τοῦ Ναυπλίου καὶ διὰ τοῦτο ἐξηκολούθουν νὰ παραμένουν αἰχμάλωτοι. Ὁ Ἰμβραὴμ ἐπομένως ἐψεύσθη πρὸς τοὺς Ἄγγλους. Ὁ Μακρυγιάννης ἀφ' ἑτέρου ἠγνόει τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς πασάδες τοῦ Ναυπλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ἡ ναυμαχία τοῦ Καφηρέως.

Ἡ ὑπὸ τὸν ἔνδοξον Γεώργιον Σαχτούρην 2α μοῖρα τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου ἐκ 15 μονάδων (1) ἐξέπλευσε τῆς Ὕδρας τὴν 31ην Μαρτίου. Τὴν 4ην Ἀπριλίου ἔπλεε ἀκόμη νοτίως Κέας, ἐκ τῆς ἐπικρατούσης γαλήνης, προσανατολισμένη πρὸς Σῦρον εἰς τὰ πέριξ τῆς ὁποίας ἠλπίζετο συνάντησις μετὰ τῆς ἐξ 11 μονάδων μοίρας τῶν Σπετσῶν (2). Ἡ δὲ τῶν Ψαρῶν, ἐξ 9 μονάδων, εἶχε ἐπίσης ἐκπλεύσει τῆς Αἰγίνης καὶ προωρίζετο νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῶν ἄλλων (3).

Τὴν ἑπομένην, ὅην Ἀπριλίου, ἡ Ὑδραϊκὴ μοῖρα ἀνεκώχευσε ὅταν εὑρίσκετο πρὸ τῆς πόλεως τῆς Τήνου. Ἡ ναυαρχὶς «Ἀθηνᾶ» ἐχαιρέτισε μὲ ἕνα κανονιοβολισμὸν τὴν Εὐαγγελίστριαν καὶ ἐστάλη λέμβος της εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα μεταφέρῃ τὸν Τήνιον ἰατρὸν Νικολάκην ὅπως ἐξετάσῃ τὸν ἀσθενοῦντα Ὑδραῖον πλοίαρχον Μεθενίτην (4).

---

(1) (2) (3). Τὴν μοῖραν τῆς Ὕδρας ἀπετέλουν 11 πάρωνες, ὑπὸ τοὺς: Γ. Σαχτούρην, τὸν ἀντιναύαρχον· Λάζαρον (Φόνον) Παπᾶ Μανώλη· Λάζαρον Πινότσην· Ἰωάννην Α. Βῶκον· Γκίκαν Μεθενίτην· Ἀθανάσιον Κριεζῆν· Νικόλαον Βῶκον· Δημήτριον Α. Βῶκον· Ἡλίαν Τζῶρτζον· Δημήτριον Θεοδωράκην· καὶ 4 πυρπολικὰ ὑπὸ τοὺς: Ἰωάννην Στύπαν· Μανώλην Μπούτην· Ἰωάννην Ματρόζον· καὶ Δημ. Ἀλεξανδρῆν.

Τὴν μοῖραν τῶν Σπετσῶν ἀπετέλουν 10 πάρωνες, ὑπὸ τοὺς: Γ. Ἀνδροῦτσον ναύαρχον· Ἰω. Α. Κυριακόν· Ἀναγνώστην Κυριακόν· Γ. Κοκκοράκην· Ν. Παρασκευᾶν· Ν. Τσοχαντάρην· Ἀθ. Γ. Πάνου· Ἀντ. Δρίτσαν Ἀργ. Στεμιτσιώτην· Ἀ. Σάντον· καὶ 1 πυρπολικὸν ὑπὸ τὸν Λάζαρον Μουσιοῦν.

Τὴν μοῖραν τῶν Ψαρῶν ἀπετέλουν μόνον 9 πάρωνες. Ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν κυβερνητῶν των ἀναφέρονται εἰς τὰς διαφόρους σχετικὰς ἀφηγήσεις, ἡμερολόγια καὶ ὑπομνήματα μόνον 6, τῶν: Ἀ. Ἀποστόλη· Γ. Χ. Μικέ· Ἀνδ. Κοῆ· Κ. Χ. Ἀλεξανδρῆ· Ἀνδ. Κεφάλα· Κ. Χ. Ἀγγελῆ.

4) Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τῆς προηγουμένης, 4ης, ὅταν ἡ μοῖρα ἔπλεε ἔξω καὶ πολὺ πλησίον τῆς πόλεως τῆς Σύρου, ὁ Μεθενίτης εἶχε δηλώσει ἀσθένειαν καὶ ζητήσει διὰ σήματος τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἀρχηγοῦ νὰ εἰσήρχετο τὸ πλοῖον του εἰς τὸν λιμένα. Ὁ Σαχτούρης δὲν ἔστερξε εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν μιᾶς μονάδος τῆς μοίρας του εἰς τοιαύτην περίστασιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ 6 Σπετσιωτικοὶ πάρωνες ἡνώθησαν μετὰ τῆς μοίρας. Μετ' οὐ πολὺ ἐπροχώρησαν πάντα τὰ πλοῖα πρὸς βορρᾶν, μὲ οὔριον νότιον ἄνεμον. Τὴν 10ην πρωϊνὴν ὥραν τῆς ἑπομένης, 6ης Ἀπριλίου, ἔρριψαν τὴν ἄγκυραν εἰς τὸν δυτικὸν ὅρμον τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν ἐν ἀναμονῇ τῶν ἄλλων δυνάμεων.

Τὴν 11ην Ἀπριλίου τὸ σύνολον τῶν 3 μοιρῶν, ἐκ 35 μονάδων, ἐξέπλευσε κατόπιν πληροφορίας περὶ καθόδου εἰς Δαρδανέλλια τοῦ συνόλου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ ἐπικειμένης ἐξόδου του. Προσανατολίσθη πρὸς βορρᾶν, μὲ προορισμὸν του τὰ ὕδατα τῆς Τενέδου, διῆλθε ἀνατολικῶς τῆς Λέσβου καὶ ἐντὸς τῆς πρωΐας τῆς 12ης ἐπόδισε εἰς Μοσχονήσια ἐκ κακοκαιρίας.

Τὴν ἑπομένην, 13ην, ἀφ' οὗ ἐβελτιώθη ὁ καιρὸς ἐξεπέτασε ὁ στόλος τὰ ἱστία. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐπλαγιοδρόμησε μὲ ἄνεμον λεπτότατον περὶ τὸ ἀκρωτήριον Σίγρι τῆς Λέσβου καί, ὡς ἐγίνετο πάντοτε, ἐξετέλεσε τὰς νηοψίας τῶν συναντηθέντων ἐμπορικῶν. Τὰ τρία πρῶτα ἐξετασθέντα ἦσαν ἓν Ρωσικὸν καὶ δύο Αὐστριακά, φέροντα φορτία ἀλεύρων καὶ κριθῆς διὰ τοὺς λιμένας τῆς Ἑπτανήσου, ἔχοντα τὰ ναυτιλιακά των ἔγγραφα[1] ἐν τάξει, ἐπικεκυρωμένα ὑπὸ τῶν οἰκείων προξενείων. Οἱ ναύαρχοι ἀνέμενον κατόπιν ἀσφαλῶν πληροφοριῶν τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὸ Αἰγαῖον πολλῶν φορτηγῶν ὑπὸ ξένην σημαίαν, μισθωθέντων ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως διὰ τὰς μεταφορὰς τροφίμων καὶ ἄλλων ἐφοδίων. Οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀμφέβαλον ἐκ τοῦ εἴδους τοὺ φορτίου καὶ τῶν λιμένων προορισμοῦ τῶν τριῶν τούτων φορτηγῶν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ σκαφῶν ἐξυπηρετούντων τὸν ἐχθρόν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐστεροῦντο μέχρις ὥρας κατηγορηματικῶν ὁδηγιῶν καὶ διαταγῶν περὶ τοῦ πρακτέου τὰ ἀφῆκαν ἐλεύθερα νὰ συνεχίσουν τὸν πλοῦν. Περιωρίσθησαν εἰς τὸ ν' ἀνακρινώσουν εἰς τοὺς ξένους πλοιάρχους ὅτι πᾶσα προσέγγισις εἰς θέσεις πολιορκουμένας ὑπὸ Ἑλλήνων τοὺς ἦτο ἀπηγορευμένη διέταξαν δὲ ἕνα Ψαριανὸν πάρωνα νὰ παρακολουθήσῃ ἐξ ἀποστάσεως τὰ ὕποπτα ταῦτα πλοῖα καὶ νὰ παραδώσῃ εἰς χεῖρας τῆς κυβερνήσεως ἀναφοράν των, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτουν τὰς σχετικὰς κατηγορηματικὰς διαταγάς.

Τὴν 16ην Ἀπριλίου ὁ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἀθ. Πάνου Σπετσιωτικὸς πάρων ὡδήγησε πλησίον τῶν ναυάρχων τὸ Αὐστρια-

(1) Ὑγειονομικὰς πιστοποιήσεις, δηλωτικά, συμφωνητικὰ ναυλώσεως, φορτωτικάς, πιστοποιητικὰ ταυτότητος τῶν φορτωτῶν (ὡς ὑπηκόων Αὐστριακῶν).

κὸν φορτηγὸν «Νικομὶρ», φέρον καὶ τοῦτο φορτίον ἀλεύρων καὶ κριθῆς καὶ προωρισμένον διὰ ἕνα λιμένα τῆς Ἑπτανήσου. Τοὺς ἀνεκοίνωσε δὲ ὁ Πάνου ὅτι καθ' ἣν ὥραν μετέβαινε, ἐπιβαίνων τοῦ κέλητός του, νὰ ἐκτελέσῃ τὴν νηοψίαν οἱ ἐπὶ τῆς κεραίας τοῦ φώσωνος ναῦται του εἶδον καλῶς ἕνα τῶν ἐπιβαινόντων τοῦ «Νικομὶρ» νὰ ρίπτῃ ἐκ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς ἔγγραφα εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ ναύαρχοι ἐκράτησαν τὸ πλοῖον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ τὸ ἐξετάσουν τὴν ἑπομένην.

Κατὰ τὴν νύκτα, ὁ πλοίαρχος τοῦ «Νικομὶρ» Πασκουάλε Μπροῦτα, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ Αὐστριακὸς εὑρέθη εἰς ἄκρον Φιλέλλην, τοὺς ἀνεκοίνωσε ἐμπιστευτικῶς ὅτι μετέβαινε εἰς Πρέβεζαν. Προσέθηκε ὅτι τὰ ριφθέντα εἰς τὴν θάλασσαν ἔγγραφα περιεῖχον Τουρκικὰ ἀπόρρητα καὶ ἔμελλον νὰ παραδοθοῦν συγχρόνως μετὰ τοῦ φορτίου εἰς χεῖρας Τούρκων ἀρχηγῶν καὶ ἐξέφρασε μεταμέλειαν διότι δὲν τὰ διετήρησε διὰ νὰ ἐλάμβανον οἱ Ἕλληνες γνῶσιν τοῦ περιεχομένου των. Ἐν τέλει διεβεβαίωσε τοὺς ναυάρχους ὅτι τὰ προηγηθέντα τοῦ «Νικομὶρ» δύο Αὐστριακὰ φορτηγά, τ' ἀφεθέντα ἐλεύθερα, προωρίζοντο καὶ ἐκεῖνα διὰ τὴν Πρέβεζαν. (1)

---

(1) Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Σαχτούρη (σελ. 87) ἀναφέρει ὅτι αἱ ἀποκαλύψεις ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ θαλαμηπόλου τοῦ «Νικομὶρ», διὰ μόνον τὸν λόγον νὰ ἐξηκολούθει το προσωπικὸν τῆς «Ἀθηνᾶς» νὰ διετέλει ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἀληθῶν αἰσθημάτων τοῦ πλοιάρχου Μπροῦτα. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θ' ἀπεφεύγετο πᾶς φόβος νὰ ἐλάμβανε, ἔστω καὶ τυχαίως, τὸ πλήρωμα τοῦ «Νικομὶρ» γνῶσιν ὅτι ὁ πλοίαρχός του ἦτο Φιλέλλην καὶ δὲν θὰ εἶχε στοιχεῖα ἐκ μέρους Ἑλλήνων διὰ νὰ τὸν κατέδιδε βραδύτερον εἰς τὴν ἄκρως Μισέλληνα Αὐστριακὴν κυβέρνησιν.

Οὐχ' ἧττον ἀπηύθυναν συγχρόνως οἱ ναύαρχοι τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον πρὸς τὴν προϊσταμένην των ἀρχήν.

Πρὸς τὸ Σεβαστὸν Ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν.

» Δὲν ἀμφιβάλλουν οἱ ὑπογεγραμμένοι ὅτι πρὸ καιροῦ ἔφθασεν εἰς τὰς » ἀκοὰς τοῦ σεβαστοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν ὅτι ἀπὸ τὴν Κωνσταντι- » νούπολιν ἔμελλον νὰ εὔγουν διάφορα Εὐρωπαϊκὰ ἐμπορικὰ πλοῖα μὲ » τροφὰς καὶ πολεμοφόδια ναυλωμένα διὰ τὰ φρούρια τοῦ Μωρέος καὶ » ἄλλα μέρη Τουρκικά. Ἦτο πιθανὸν νὰ ἀπαντήσωμεν ἐξ αὐτῶν καὶ » ἐπεριμέναμεν διαταγὰς κατὰ τοῦτο ἀλλὰ ἄχρι τοῦδε δὲν ἔχομεν καμμίαν » ὁδηγίαν. Προχθὲς ἐπιάσαμεν τρία ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' εὑρῶντες τὰ ἐφοδια- » στικά των τακτικά, μὲ ὅλον ὅτι ἦταν φορτωμένα ἀλεύρια καὶ κριθάρια, » καὶ δὲν μᾶς ἔμενε ἀμφιβολία πῶς πηγαίνουν διὰ τὰ Πελοποννησιακὰ » φρούρια τὰ ἀφίσαμεν μὴν εὑρῶντες ἄλλο πιάσιμο εἰμὴ ὑποψίας. Ὅλα » ὅμως φέρουσι τὰ χαρτιά των τακτικότατα τὰ ὁποῖα σκεπάζουν ἐντελῶς

Τὴν πρωΐαν τῆς 18ης ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ οἱ ναύαρχοι νὰ ἀγκυροβολήσουν τὰ πλοῖα νοτίως τῆς Λέσβου. Ἔπλεον τότε 20 μίλλια δυτικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Μπαμπᾶ. Εἷς Ἀγγλικὸς μυοδρόμων (1) καὶ μία Ἰωνικὴ ἡμιολία ἠκολούθουν. Ἀμφότερα ἦσαν φορτηγὰ καὶ ἐθεωρήθησαν κατὰ τὴν νηοψίαν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθοῦν λεπτομερέστερον, ὡς φέροντα φορτίον κριθῆς καὶ κατὰ τὰ ἔγγραφά των προωρισμένα διὰ Κέρκυραν. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ μυοδρόμων ἀφέθη ἐλεύθερος. Ἡ ἡμιολία ἐκρατήθη μέχρι τῆς ἑπομένης ἵνα γίνῃ ἔρευνα λεπτομερὴς τῶν πρὸς σχετικὴν αὐτήν, διότι ἀνεκαλύφθησαν κεκρυμμένοι ἐντὸς τοῦ σκάφους της δύο Τοῦρκοι περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐγίνετο μνεία οὔτε εἰς τὴν ὑγειονομικὴν πιστοποίησιν οὔτε εἰς τὸ ἡμερολόγιον.

Ἡ Ὑδραϊκὴ μοῖρα ἠγκυροβόλησε εἰς Ἐρεσσὸν περὶ τὴν ἑσπέραν, ἀλλὰ μόνον πρὸς στιγμήν, ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι ναύαρχοι ἐθεώρησαν ἐπισφαλὲς τὸ ἀγκυροβόλιον.

» τὸ φορτίον. Χθὲς ἐσυλάβομεν ἓν ἕτερον Αὐστριακὸν Βρεγαντῖνον, τὰ » αὐτὰ ἐφοδιαστικά. ***Μετεχειρίσθημεν γλυκύτητα ἄκραν, καὶ ὑποσχέσεις*** » ***διὰ νὰ ξεσκεπάσωμεν πραγματικῶς τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπε-*** » ***λαύσαμε.*** Ὁ ρηθεὶς καπετάνιος καὶ ὁ γραμματικός του, μᾶς ἐφανέρω- » σαν ὅτι ἐπήγεναν διὰ Πρέβεζαν τὸ κριθάρι καὶ ἄλευρα ὅπου φέρουν, καὶ » ὅτι ἐκρατοῦσαν καὶ γράμματα Τουρκικὰ τὰ ὁποῖα καὶ ἔρριψαν εἰς θά- » λασσαν ἅμα μᾶς εἶδον, μ' ὅλον ὅτι ὕστερον τὸ μετανόησαν. Μὲ τὸν » ὅμοιον τρόπον μᾶς λέγουν ὅτι ἦτον οἰκονομημένα καὶ ὅλα τὰ ἄλλα κά- » ρικα ***(φορτία)***. Ἡμεῖς λοιπὸν διὰ τὴν ὑπόληψιν τοῦ αὐτοῦ Φιλέλληνος » καπετάνιου καὶ γραμματικοῦ ἐμεταχειρίσθημεν τὸν τρόπον ὅπου βλέπετε » εἰς τὰς Ἰταλιστὶ ἐξετάσεις ὅπου τοῦ ἐκάμαμε αἴτινες διαλαμβάνουν ἐν » τῷ τέλει, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἀνεκαλύψαμεν ἀπὸ τὸν καμαρῶτον. Παρακαλοῦ- » μεν λοιπὸν νὰ θεωρήσῃ τὸ Σ. Ὑπουργεῖον τὴν ὑπόθεσιν καὶ νὰ μᾶς » δοθῇ εἴδησις διὰ τὴν ἀπόφασιν ὅπου κάμει περὶ αὐτῆς. Τοῦτο μᾶς ἔκαμε » νὰ στείλωμεν ἕνα καράβι νὰ συλλάβῃ ἄλλα δύο ὅπου εἶχον προπεράσει » διορίζοντές το νὰ τὰ φέρῃ αὐτοῦ διὰ νὰ τὰ ἐξετάσετε, μὲ τὸ νὰ μᾶς » ἐμαρτύρησεν ὁ ἴδιος ὅτι καὶ αὐτὰ ἦτον τῆς ὁμοίας κατηγορίας καθὼς » καὶ ἄλλα διάφορα ὅπου μέλλει νὰ εὐγοῦν. Δι' ὃ καὶ περιμένουμε ὁδηγίας » τοῦ Σ. Ὑπουργείου τὸ πῶς μέλλομεν νὰ φερθῇ, ὅταν τὰ Τουρκικὰ χαρ- » τιὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ εὕρωμεν.

Μὲ τὸ προσῆκον σέβας

Οἱ Ναύαρχοι τῶν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Στόλου Ἑλληνικῶν Μοιρῶν
Ὕδρας καὶ Σπετσιωτικῆς καὶ Ψαριανῆς.

Τῇ 17 Ἀπριλίου 1825 ἄντικρι τῆς Μιτυλήνης.

(1) Βλέπε σχετικὰ περαιτέρω.

Τὴν 19ην ἔπνευσε ἰσχυρὸς βόρειος ἄνεμος καθ' ἣν ὥραν ὁ στόλος εὑρίσκετο νοτίως τῆς Λέσβου. Οἱ ναύαρχοι ἀπεφάσισαν ν' ἀγκυροβολήσουν εἰς τὸν λιμένα τὸν Ψαρῶν ἵνα ἐπαλείψουν τὰ πληρώματα τὰς γάστρας ιῶν πλοίων. Τὴν ἑπομένην ἀφῆκαν ἐλευθέραν τὴν Ἰωνικὴν ἡμιολίαν, διεδρόμουν δ' ἔξω τοῦ λιμένος κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν δύο Ψαριαναὶ ἡμιολίαι, ἐκ τῶν ἀποκλειστικῶς ἀσχολουμένων πλοίων εἰς καταδρομάς, ἀλλ' ἐξ ὅσων οἱ κυβερνῆται ἐστεροῦντο κανονικῶν διπλωμάτων καταδρομῆς, τῶν θεωρουμένων *πειρατικῶν*. (1) Τὴν μεσημβρίαν, ἀκριβῶς καθ' ἣν ὥραν ἡ ἐπάλειψις τῆς γάστρας τῆς «Ἀθηνᾶς» εἶχε συντελεσθῆ, παρετηρήθη τὸ ἓν τῶν καταδρομικῶν τούτων καταδιῶκον τὴν Ἰωνικὴν ἡμιολίαν. Ὁ Σαχτούρης διέταξε νὰ ἐκπετάσουν τὰ ἱστία τῆς «Ἀθηνᾶς» καὶ ἤρχισε συστηματικὴν καταδίωξιν. Τοῦτο ἐγκαίρως παρετήρησε τοὺς χειρισμοὺς τῆς ναυαρχῖδος καὶ οὐριοδρόμησε, ἐγκαταλεῖψαν τὴν Ἰωνικὴν ἡμιολίαν, ἀλλ' ἡ ναυαρχὶς ἐπέμεινε νὰ τὸ καταδιώκη μέχρις ὅτου ἐξηφανίσθη εἰς τὸν ὁρίζοντα καὶ ἐπανῆλθε εἰς τὸν λιμένα τῶν Ψαρῶν μετὰ δύο ἡμέρας.

Ὁ στόλος ἐχρησιμοποίησε τὴν νῆσον τῶν Ψαρῶν ὡς βάσιν του. Ἐστάθμευσε συνεχῶς εἰς τοὺς λιμένας της ἐπὶ 21 ἡμέρας, ἀπὸ τῆς 19ης Ἀπριλίου μέχρι τῆς 10ης Μαΐου, κυρίως πρὸς προφύλαξιν τῶν πυρπολικῶν ἐκ τῶν τρικυμιῶν αἵτινες ἐπεκράτησαν καθ'

---

(1) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη (σελ. 9).

«Ἀπριλίου 20 Δευτέρα. Σήμερον ἐπαλαμήσαμεν τὸ πρωΐ, τὸ μεσημέρι ἰδόντες μίαν κλευτριανὴν Ψαρριανὴν ὅτι ἐπῆγε νὰ πιάσῃ τὴν ρηθεῖσαν Ἰονικὴν γολέταν, ἐμβήκαμεν εἰς τὰ πανιὰ διὰ νὰ πιάσωμεν τὴν αὐτὴν γολέταν (ἐννοεῖ τὴν Ψαριανήν).

Ἀπριλίου 21 Τρίτη. Ἐξημερόθημεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πελάγους, ἀλλὰ μὴ ἠμπορέσαντες νὰ πιάσωμεν τὴν ρηθεῖσαν κλεφτρῖναν, (1) ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐπιστρέψωμεν αὖθις εἰς τὰ Ψαρρά. Τὸ ἑσπέρας μὲ μίαν ἄλλην κλεφτρίναν Ψαρριανὴν ἐγράψαμεν τοῦ ἐπάρχου Σύρου, ὅτι ἕνα κενούριον μύστικον μικρὸ ἔπιασε μίαν γολέταν ρουσικὴν καὶ τὴν ἔγδισε. Ὅτι αὐτὸς εἶναι γαμπρὸς τοῦ Κοτζιᾶ, (2)καὶ ὅτι ἐπῆρε μάλιστα ἱκανὰ τάλληρα ἀπὸ αὐτὴν τὴν Γολέτα, διὰ τοῦτο τὸν διορίζομεν νὰ τὴν ἐρεστάρῃ, καὶ νὰ μὴ δώσῃ ἄδειαν, καὶ γράψει δὲ καὶ τοῦ ἐπάρχου τῆς Τήνου νὰ τὸν πιάσῃ ἂν ὑπάγῃ ἐκεῖ».

---

(1) Κλεφτρῖνα (καταδρομικὸν—πειρατικόν).

(2) (Ἐκ τῶν προυχόντων τῶν Ψαρῶν

ὅλην ἐκείνην τὴν περίοδον (1), κατὰ δεύτερον δὲ λόγον πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἐλλείψεων καὶ τακτοποίησιν παντὸς εἴδους ἀναγκῶν πάντων τῶν πλοίων. Ταῦτα ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγίνοντο, διότι ἐκ τῶν λαμβανομένων ἀσφαλῶν πληροφοριῶν ἡ ἔξοδος τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου δὲν ἦτο ἀκόμη ἐπικειμένη ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν. Ἄλλως τε καθ' ὅλον τοῦτο τὸν χρόνον διεδρόμησαν διαρκῶς εἰς περιπολίαν, πρὸς τὸ βόρειον ἀκρωτήριον τῆς Λέσβου, ἀνὰ 6 πλοῖα—δύο πάρωνες ἐξ ἑκάστης μοίρας, ἐκ περιτροπῆς—καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐπετήρησαν τόσον τὰ ἐκπλέοντα ὅσον καὶ τ' ἀνερχόμενα πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον πολεμικὰ καὶ ἐμπορικὰ σκάφη. Ἡ διαταγὴ τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας ν' ἀπεστέλλοντο κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Διοίκησιν τὰ πλοῖα τὰ φέροντα φορτίον ἀλεύρων καὶ κριθῆς καὶ προωρισμένα δῆθεν διὰ τοὺς λιμένας τῆς Ἑπτανήσου, ἔφθασε εἰς χεῖρας τοῦ Σαχτούρη τὴν 30ην Ἀπριλίου (2) καὶ ἦτο ἡμερομηνίας ἐκδόσεως 23ης Ἀπριλίου. Ἡ αὐτὴ διαταγὴ τοῦ συνίστα νὰ μὴ συνώδευον τὰς λείας πλοῖα μάχιμα, ἐφ' ὅσον τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν, ἀλλὰ νὰ ἐπέβαινον αὐτῶν ὀλιγάριθμοι ναῦται ἐκ τοῦ στόλου.

Αἱ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου πληροφορίαι δὲν ἀπέκλειον τὴν προσβολὴν τῆς Σάμου, οὔτε ὁ Σαχτούρης ἐθεώρει ἀπίθανον τὴν τοιαύτην πρόθεσιν τοῦ Χοσρέφ, καὶ συνενοήθη δι' ἀλληλογραφίας μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς νήσου Λογοθέτη Λυκούργου, Λαχανᾶ καὶ Σταμάτη. Συνεφώνησε νὰ τοὺς καθιστᾶ ἐνημέρους τῶν κινήσεών του καὶ τῶν κινήσεων τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. ἐφ' ὅσον θὰ ὑπῆρχε ζήτημα Σάμου, καὶ τοὺς ὑπεσχέθη νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπόβασιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν νῆσον των.

Τὴν 10ην Μαΐου ὁ στόλος ἀπέπλευσε διὰ τὰ ὕδατα τῆς Τενέδου, πλὴν δύο ἢ τριῶν Ψαριανῶν τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ἀκολουθήσουν αὐθημερόν, ἅμα ὡς θὰ ἐπερατοῦτο ἡ ἐπάλειψις τῆς γάστρας των. Αἱ περὶ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλον πανταχόθεν λαμβανόμεναι πληροφορίαι συνεφώνουν εἰς τὸ ὅτι: τὰ πλοῖα του εἶχον συναθροισθῆ

---

(1) Τὰ πυρπολικὰ κατὰ κανόνα ἦσαν σκάφη παλαιά, μὴ ἀντέχοντα πλέον εἰς τρικυμίας.

(2) Ὁ Σαχτούρης εἶχε ἀπὸ τῆς 27ης πληροφορηθῇ παρὰ τοῦ Σπετσιώτου Ἀναργύρου Λεμπέση, κυβερνήτου τῆς ***ναβέτας*** τοῦ Μπόταση, ὅτι ἡ ἔγκρισις τῆς συλλήψεως τῶν τοιούτων πλοίων ἦτο ἤδη καθ' ὁδὸν καὶ ἐκ τούτου ἀπὸ τῆς 29ης ἀπέστειλε εἰς τὴν Διοίκησιν ἓν Ρωσικόν. Τὴν 2αν Μαΐου ἀπέστειλε 2 Αὐστριακά· τὴν 10ην ἓν Αὐστριακὸν καὶ ἓν Ρωσικόν· καὶ τὴν 15ην, ἐν ὄψει τοῦ ἐχθροῦ, 4 μύστικα.

εἰς Δαρδανέλλια· τὸ πλῆθος τῶν πολεμικῶν σκαφῶν ὑπερέβαινε τὰ 40· ὅτι τὸ σῆμα τοῦ καπετὰν πασᾶ ἔμελλε νὰ ὑψωθῇ ἐπὶ μικρᾶς φρεγάτας τῶν 32 πυροβόλων· ὅτι ὑπὲρ τὰ 50 φορτηγὰ ἔμελλον νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἔφερον Αὐστριακὴν σημαίαν· καὶ τέλος ὅτι ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θὰ ἐξήρχετο, εὐθὺς ὡς θὰ ἔπνεε ὁ κατάλληλος διὰ τὸν ἔκπλουν εἰς τὸ Αἰγαῖον ἄνεμος.

Αἱ ἀληθεῖς προθέσεις τοῦ καπετὰν πασᾶ Χοσρὲφ παρέμενον ἄγνωστοι. Κατὰ τὰς πληροφορίας ἐκ τῶν διαφόρου ἐθνικότητος ἐμπορικῶν πλοίων, τῶν ἐκπλεόντων τοῦ Ἑλλησπόντου, ἐπέβαινε τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου στρατός, περιλαμβάνων μεταξὺ τῶν μισθοφόρων του καὶ 600 Κοζάκους(1). Προωρίζετο ὁ στόλος πάντως νὰ κατέπλεε εἰς Θεσσαλονίκην κατὰ πρῶτον, πρὸς ἐπιβίβασιν καὶ ἄλλων δυνάμεων(2), κατόπιν δὲ νὰ ἐφωδίαζε τὰ φρούρια τῆς Εὐβοίας μὲ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια. Ὑπῆρχον πολλαὶ ὑπόνοιαι ὅτι μετὰ ταῦτα θὰ προσέβαλε τὴν Ὕδραν, εἴτε μόνος, εἴτε ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἰμβραὴμ σημαντικοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου.

Ἡ πεῖρα τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος γενομένης καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Χοσρὲφ εἶχε ἀνοίξει τοὺς ὀφθαλμοὺς πάντων τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦτον τὸν κίνδυνον. Ἡ κυβέρνησις, ἐκτὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ ὑπὸ τοὺς Σαχτούρην, Ἀνδροῦτσον καὶ Ἀποστόλην στόλου τοῦ μέλλοντος νὰ μετρηθῇ πρὸς αὐτὸν ἅμα τῷ ἔκπλῳ του, ἦτο ἕτοιμος νὰ προκαλέσῃ γενικὸν συναγερμὸν τῶν πλησίον τῆς Ὕδρας περιφερειῶν τῆς Πελοποννήσου· οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας εἶχον ἐνεργήσει καὶ μεταφέρει ἐπὶ τῆς νήσου ἐκλεκτὴν δύναμιν στρατιωτῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν Καρατᾶσον· εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας διετήρησαν τρία πυρπολικὰ των διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον· ὁ ὑπὸ τὸν Μιαούλην στόλος ἔμελλε νὰ διαδρομῇ μεταξὺ τῆς Ὕδρας καὶ τοῦ Μαλέα, ἀφ' ἑνὸς ἵνα προσβάλῃ τὸν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἰμβραὴμ Τουρκοαιγυπτιακὸν στόλον—ἂν θὰ ἐπεχείρει νὰ συνδυασθῇ μετὰ τοῦ στόλου τοῦ ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ—καὶ ἀφ' ἑτέρου ἵνα ἀμυνθῇ τῆς νήσου καθ' ἣν περίπτωσιν μόνον ὁ δεύτερος οὗτος στόλος ἐπεχείρει τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς της.

---

(1) Κατὰ τὸν Σαχτούρην Γινὰτ-Καζάκιδες. Τούτους ἐστρατολόγησε ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις κατόπιν μεγάλης πληρωμῆς.

(2) Τοῦτο βραδύτερον ἀπεδείχθη ὡς ἀληθές, ἐξ ἀνακοινώσεως ἐμπίστου προσώπου τοῦ Χουσεΐν, ἐν Κρήτῃ.

Τὴν 12ην Μαΐου τὰ Ὑδραϊκὰ ἠγκυροβόλησαν νοτίως τῆς Ἴμβρου. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Σαχτούρη ὁ πάρων τοῦ Θεοδωράκη διεδρόμησε πρὸ τοῦ στομίου τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς ἑπομένης πρωΐας. Τὰ Σπετσιωτικὰ καὶ τὰ ἄλλα καθυστεροῦντα ἠγκυροβόλησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς 13ης Μαΐου καὶ περὶ τὴν δύσιν κατέπλευσε τελευταῖος ὁ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Καλαφάτη Ψαριανὸς πάρων ἀγγέλλων τὴν πυρπόλησιν τῶν Αἰγυπτιακῶν πολεμικῶν εἰς Μεθώνην. Τὴν εὐφρόσυνον εἴδησιν ἐχαιρέτισαν διὰ μιᾶς πάντα τὰ πλοῖα μὲ πέντε κανονιοβολισμούς. Περὶ τὴν 9ην ἑσπερινὴν ἀνέσπασαν τὰς ἀγκύρας καὶ ἐτράπησαν πρὸς τὸ μέρος τῆς Λήμνου. ἀλλ' ὁ πνέων ἄνεμος κατέπεσε κατὰ τὴν νύκτα, ὅταν ἔπλεον μεταξὺ τῶν νήσων Λήμνου καὶ Ἴμβρου.

***

Τὴν 10ην πρωϊνὴν τῆς 14ης Μαΐου ἀνεγνωρίσθη ἀπὸ τῆς «Ἀθηνᾶς» ὁ Τουρκικὸς στόλος ἔξω τοῦ στομίου τοῦ Ἑλλησπόντου.

Τὴν φορὰν ταύτην ὁ Χοσρὲφ εἶχε λάβει μέτρα ἐκ τῶν διδαγμάτων τοῦ παρελθόντος. Ἐκτὸς τῆς κανονισθείσης μεθόδου ἀμύνης ἑκάστου πλοίου του, εἰς περίπτωσιν προσβολῆς του ὑπὸ Ἑλληνικοῦ πυρπολικοῦ, διὰ χρησιμοποιήσεως ἀκάτων ἐξωπλισμένων κινουμένων παραπλεύρως του, ἡ τακτικὴ πορεία τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἔμελλε νὰ εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ δυσκολεύωνται πολὺ τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ τάσσωνται προσηνέμως αὐτοῦ. Ἡ ἀναγραφὴ τῶν λεπτομερειῶν τῶν κινήσεων ἀμφοτέρων τῶν στόλων ἀπὸ τῆς ἐξόδου τοῦ Τουρκικοῦ ἐκ τοῦ στομίου τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον μέχρι τῆς ἐνάρξεως τῆς ναυμαχίας τοῦ Καφηρέως παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἰδιαίτερον.

Ἔπνεε μέτριος βορειανατολικὸς ἄνεμος. Ὁ Σπετσιωτικὸς ἀνεκώχευε κατὰ τύχην εἰς τὴν σχετικῶς μᾶλλον κατάλληλον θέσιν, παρὰ τὴν νῆσον Ἅγιον Στράτην, καὶ πρὸς αὐτὸν ἔπλευσαν τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα. Περὶ τὴν μεσημβρίαν συνεκεντρώθησαν ἅπαντα καὶ ἐτράπησαν πλαγιοδρομοῦντα, ὡς ἐκ τοῦ ἀνέμου, διὰ νὰ πλησιάσουν τὸν ἐχθρὸν καὶ ταχθοῦν προσηνέμως του.

Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἐπεδίωκε νὰ ἐπιτύχῃ καὶ ὁ Τουρκικός, διηρημένος εἰς δύο ὁμάδας, πλαγιοδρομούσας ἐπίσης, καὶ ἀμφοτέρας εὑρισκομένας προσηνέμως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν ἦτο προσανατολισμένη πρὸς τὴν Ἴμβρον καὶ ἡ ἄλλη πρὸς τὴν Τέ-

νεδον. Ὁ Σαχτούρης διέταξε νὰ πλεύσουν μᾶλλον πρὸς τὸν ἄνεμον τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα καὶ ηὔξησε τὴν ἱστιοφορίαν των, διὰ νὰ πλησιάσῃ τὸ ταχύτερον τὴν θέσιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ λοιπὰ πλοῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἔμενον ὀπίσω, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἔδυε ὁ ἥλιος, τὴν ἠλάττωσε πάλιν. Ἐξετέλεσε ἀναστροφὴν τῆς μοίρας του, ἐλπίζων νὰ εὑρεθῇ τὴν πρωΐαν προσηνέμως τοῦ ἐχθροῦ, καὶ αὐτὸς μετὰ τῆς «Ἀθηνᾶς» ἔπλευσε εἰς συνάντησιν τῶν ἄλλων ναυάρχων ὅπως ἀπὸ κοινοῦ λάβουν ἀπόφασιν διὰ τὴν περαιτέρω δρᾶσιν των.

Κατὰ τὴν νύκτα ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου ηὔξησε καὶ τοῦτο ἠνάγκασε τοὺς ναυάρχους ν' ἀποφασίσουν νὰ ὡδηγήσουν τὰ πλοῖα ὑπηνέμως τῆς Λήμνου καὶ παραμείνουν ἐκεῖ ἐν ἀνακωχῇ καθ' ὅλην τὴν νύκτα.

Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 15ης Μαΐου ὁ ἐχθρικὸς στόλος παρετηρήθη διαδρομῶν μεταξὺ Τενέδου καὶ ἀκρωτηρίου Μπαμπᾶ. Ὁ Ἑλληνικὸς ἔπλευσε εἰς τὴν ἐγγυτάτην, μὲ λεπτὸν βορειανατολικὸν ἄνεμον, προσπαθήσας καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν νὰ ἐπιτύχῃ νὰ ταχθῇ προσηνέμως του, ἀλλ' ὁ ἄνεμος κατέπεσε κατὰ τὴν ὥραν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ὅταν εὑρίσκετο ἀκόμη νοτίως τῆς Ἴμβρου. Οἱ ναύαρχοι ἀνέβαλον τὴν ἀποφασισθεῖσαν κατὰ τὴν προηγουμένην νύκτα ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐτράπησαν πάλιν πρὸς τὴν Λῆμνον ἐν ἀναμονῇ καλυτέρων καιρικῶν συνθηκῶν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 16ης Μαΐου τὰ Ἑλληνικὰ εὑρίσκοντο ἀκίνητα εἰς τὸ μέσον τῆς ἀποστάσεως Τενέδου καὶ Λήμνου. Ἔπνευσε ἐλαφρὸς βορειοανατολικὸς ἄνεμος ἐπ' ὀλίγον—μετὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας μέχρι τῆς μεσημβρίας—καὶ προσεπάθησαν πλέοντα πάντοτε εἰς τὴν ἐγγυτάτην νὰ ταχθοῦν προσηνέμως τοῦ ἐχθροῦ, κατευθυνομένου τούτου πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Μπαμπᾶ, ἀλλ' ἡ νηνεμία τὰ καθήλωσε ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν των. Τὴν 3ω μ. μ., 3 Σπετσιωτικοὶ (1) καὶ 1 Ψαριανὸς πάρωνες ἐπλησίασαν τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα. Ἀντήλλαξαν μετ' αὐτῶν κανονιοβολισμοὺς ἐπὶ μίαν ὥραν καὶ τότε ἐμετρήθησαν ἐν συνόλῳ 53 πολεμικὰ καὶ 11 φορτηγὰ ἀντίπαλα σκάφη. Ἐκ τῶν πολεμικῶν 2 ἦσαν μεγάλαι φρεγάται, 2 μικρότεραι, 9 κορ-

(1) Τὰ Σπετσιωτικὰ ἦσαν οἱ κυβερνώμενοι πάρωνες ὑπὸ τῶν Ἰωάννου Α. Κυριακοῦ, Ἀναγνώστη Κυριακοῦ, Ἀθανασίου Γ. Πάνου καὶ τὸ Ψαριανὸν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέα Κεφάλα κυβερνώμενος πάρων. Ἐκινήθησαν κατὰ δύο μεγάλων Τουρκικῶν παρώνων, τοὺς ὁποίους παρετήρησαν κινουμένους πρὸς τὴν οὐρὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

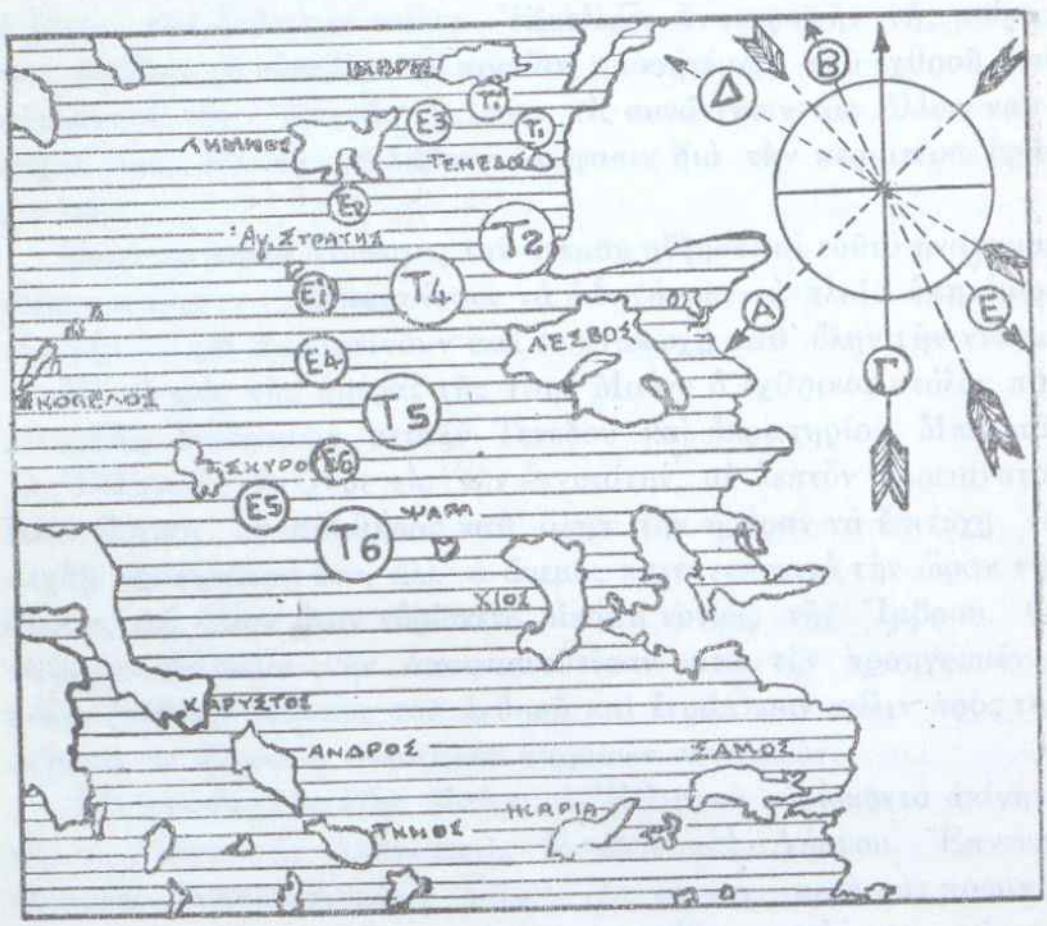

Σκαρίφημα τῶν σχετικῶν θέσεων τῶν ἀντιπάλων κατὰ τὴν διαδρομὴν ἀπὸ Ἑλλησπόντου εἰς στενὰ Καφηρέως. Ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 149-152.

(Α) Ἄνεμος βορειοανατολικός. (Β) νοτιο-νοτιανατολικός. (Γ) νότιος. (Δ) Ἀνατολικο-νοτιανατολικός. (Ε) Βορειοδυτικός.

(E_1). (T_1), (T'_1). Θέσεις κατὰ τὴν 14ην Μαΐου.

(E_2), (T_2). Θέσεις κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 15ης Μαΐου.

(E_3), (T_2). Κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 16ης Μαΐου.

(E_4), (T_4). Κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 17ης Μαΐου.

(E_5), (T_5). Κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς 17ης Μαΐου.

(E_6), (T_6). Κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 19ης Μαΐου.

(Ε) Ἑλληνικά, (Τ) Τουρκικά.

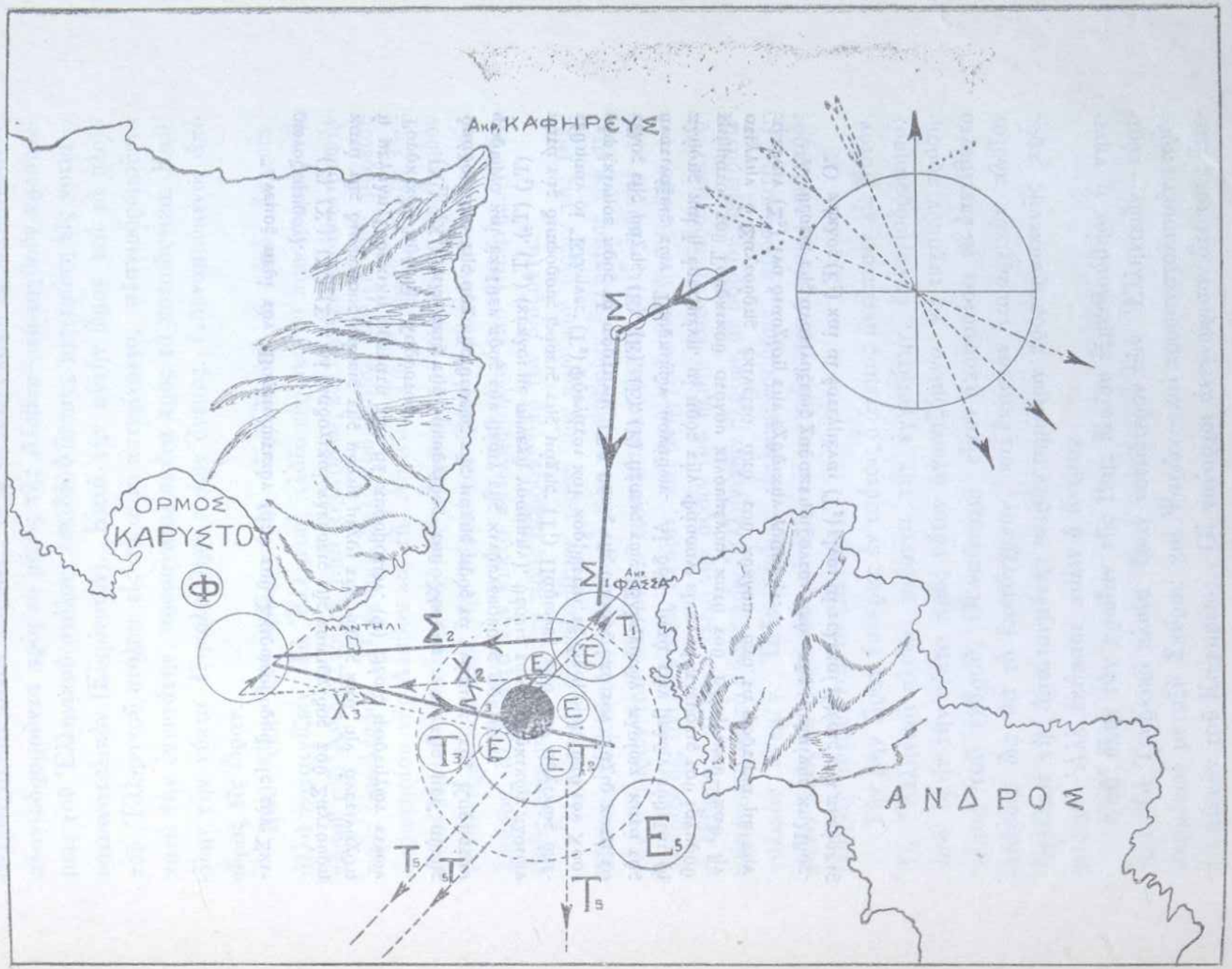

Σκαρίφημα τῆς ναυμαχίας τοῦ Καφηρέως. Ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 152—162. (Βλέπε ὄπισθεν τὸ ὑπόμνημα)

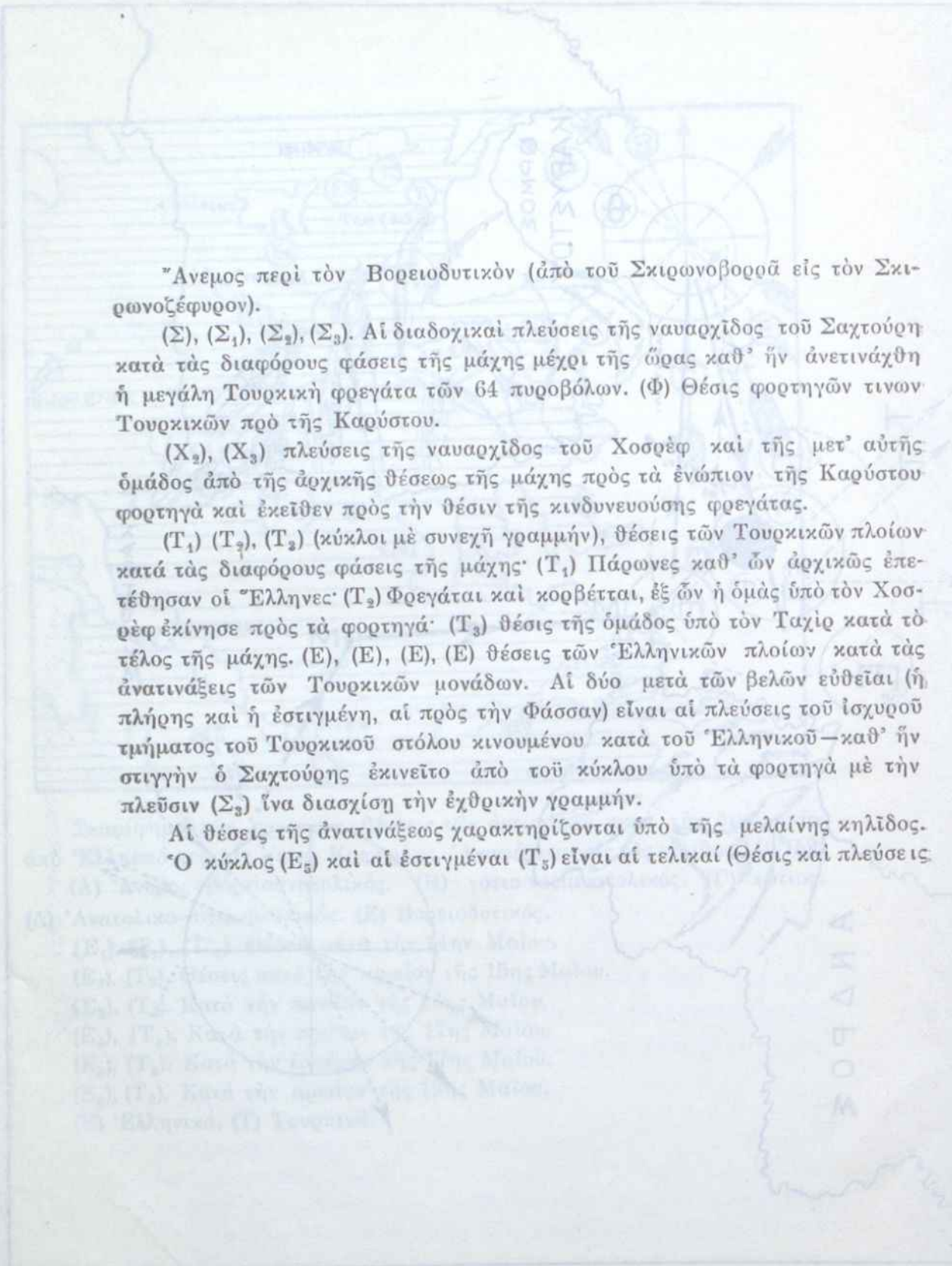

Ἄνεμος περὶ τὸν Βορειοδυτικὸν (ἀπὸ τοῦ Σκιρωνοβορρᾶ εἰς τὸν Σκιρωνοζέφυρον).

(Σ), (Σ_1), (Σ_2), (Σ_3). Αἱ διαδοχικαὶ πλεύσεις τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σαχτούρη κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς μάχης μέχρι τῆς ὥρας καθ' ἣν ἀνετινάχθη ἡ μεγάλη Τουρκικὴ φρεγάτα τῶν 64 πυροβόλων. (Φ) Θέσις φορτηγῶν τινων Τουρκικῶν πρὸ τῆς Καρύστου.

(X_2), (X_3) πλεύσεις τῆς ναυαρχίδος τοῦ Χοσρὲφ καὶ τῆς μετ' αὐτῆς ὁμάδος ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς θέσεως τῆς μάχης πρὸς τὰ ἐνώπιον τῆς Καρύστου φορτηγὰ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν θέσιν τῆς κινδυνευούσης φρεγάτας.

(T_1) (T_2), (T_3) (κύκλοι μὲ συνεχῆ γραμμήν), θέσεις τῶν Τουρκικῶν πλοίων κατά τὰς διαφόρους φάσεις τῆς μάχης· (T_1) Πάρωνες καθ' ὧν ἀρχικῶς ἐπετέθησαν οἱ Ἕλληνες· (T_2) Φρεγάται καὶ κορβέτται, ἐξ ὧν ἡ ὁμὰς ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ ἐκίνησε πρὸς τὰ φορτηγά· (T_3) θέσις τῆς ὁμάδος ὑπὸ τὸν Ταχὶρ κατὰ τὸ τέλος τῆς μάχης. (Ε), (Ε), (Ε), (Ε) θέσεις τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων κατὰ τὰς ἀνατινάξεις τῶν Τουρκικῶν μονάδων. Αἱ δύο μετὰ τῶν βελῶν εὐθεῖαι (ἡ πλήρης καὶ ἡ ἐστιγμένη, αἱ πρὸς τὴν Φάσσαν) εἶναι αἱ πλεύσεις τοῦ ἰσχυροῦ τμήματος τοῦ Τουρκικοῦ στόλου κινουμένου κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ—καθ' ἣν στιγγὴν ὁ Σαχτούρης ἐκινεῖτο ἀπὸ τοῦ κύκλου ὑπὸ τὰ φορτηγὰ μὲ τὴν πλεῦσιν (Σ_3) ἵνα διασχίσῃ τὴν ἐχθρικὴν γραμμήν.

Αἱ θέσεις τῆς ἀνατινάξεως χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῆς μελαίνης κηλῖδος.

Ὁ κύκλος (E_5) καὶ αἱ ἐστιγμέναι (T_5) εἶναι αἱ τελικαί (Θέσις καὶ πλεύσεις

βέτται, 26 πάρωνες καὶ 14 ἡμιολίαι. Κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων Ἑλληνικῶν ἀντετάχθησαν μόνον πάρωνες, τὰ δὲ μεγάλα σκάφη προσεπάθησαν— πλαγιοδρομοῦντα πρὸς τὸ μέρος τῆς Λέσβου—νὰ ταχθοῦν προσηνέμως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἐπειδὴ ὁ ἄνεμος μετετράπη εἰς νοτιο— νοτιανατολικὸν (Εὐρόνοτον). Κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν καὶ τὰ πλοῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸ αὐτὸ κατεγίνοντο, πλαγιοδρομοῦντα κατὰ τὴν ἐγγυτάτην, προσανατολισμένα πρὸς τὰ νοτιοδυτικά. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐξηκολούθησε πνέων ἄνεμος, ἐνδυναμούμενος ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν.

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 17ης Μαΐου ὁ αὐτὸς ἔπνευσε, ἀλλὰ καταιγίζων. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα εὑρίσκοντο προσηνέμως τῆς νήσου τοῦ Ἁγίου Στράτη, ἅμα ἐξημέρωσε, καὶ ἐξετέλεσαν ἀναστροφὴν πρὸς τὴν Λέσβον. Ὁ ἐχθρὸς ἐπλαγιοδρόμησε μεταξὺ τοῦ βορείου ἀκρωτηρίου τῆς Λέσβου καὶ τῆς Λήμνου. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐξηκολούθησαν νὰ πλαγιοδρομοῦν ἐπίσης, προχωρήσαντα βαθμηδὸν νοτιώτερον καὶ περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἔφθασαν πλησίον τῆς Σκύρου, ἀλλὰ κατὰ τὴν νύκτα κατελήφθησαν ὑπὸ γαλήνης. Ὁ ἐχθρὸς εἶχε μείνει ὀπίσω πρὸς βορρᾶν, ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα.

Ἡ νηνεμία ἐξηκολούθησε πέραν τῶν πρωϊνῶν ὡρῶν τῆς 18ης Μαΐου. Ἡμίσειαν ὥραν μετὰ τὴν μεσημβρίαν ἐπλησίασε τὸν στόλον ὁ πάρων τοῦ Πινότση, χρησιμοποιούμενος κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς ἀνιχνευτικὸν πλοῖον, καὶ ἀνήγγειλε ὅτι ἦτο ἐν ὄψει του ὁ ἐχθρικὸς στόλος. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐθεάθη πράγματι ἐρχόμενος πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων μὲ οὖριον βορειοανατολικὸν ἄνεμον. Ταῦτα πάντα ἐπλαγιοδρόμουν προσανατολιζόμενα πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ διὰ νὰ ταχθοῦν προσηνέμως του, πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ, καὶ τὸ ἐπέτυχον.

Τὴν 8ην ὥραν ἑσπέρας ἐν τούτοις ὁ ἄνεμος μετέπεσεν εἰς Νότον. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα, πλέοντα τὴν ἐγγυτάτην, ἐπλαγιοδρόμησαν καθ' ὅλην τὴν νύκτα πρὸς νότον ἀγωνιζόμενα νὰ ταχθοῦν προσηνέμως τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ ναύαρχοι εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἐπετίθεντο ἀμέσως ὡς θὰ τὸ ἐπετύγχανον, καὶ ἕκαστον ναυαρχικὸν πλοῖον ἐξετέλεσε τὴν ἀπαιτουμένην σειρὰν σημάτων προπαρασκευῆς πρὸς μάχην. Ἀλλ' ἐκόπασε πάλιν ὁ ἄνεμος.

Καθ' ὅλην τὴν πρωΐαν τῆς 19ης Μαΐου ἐξηκολούθησε ἡ νηνεμία. Τὰ Τουρκικὰ πλοῖα ἦσαν νοτιώτερον τῶν Ἑλληνικῶν—εὑρισκομένων μεταξὺ Σκύρου καὶ Ψαρῶν—καὶ προσανατολισμένα πρὸς τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως. Οἱ ναύαρχοι ἀνεγνώρισαν ὅτι τοὺς ἐπε-

βάλλετο νὰ προσβάλλουν τὸν ἐχθρὸν ἄνευ ἄλλης ἀναβολῆς. Τὴν 1ην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν ἤρχισε πνέων ἐλαφρὸς νοτιανατολικὸς ἄνεμος καὶ προσανατολίσθησαν πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, κατευθυνόμενοι πρὸς τὴν Ἄνδρον, ἀκολουθοῦντες τὸν Τουρκικὸν στόλον.

*
* *

Τὸ ὄρος τῆς Εὐβοίας Ὄχη ὀρθοῦται εἰς ὕψος 1475 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν καὶ κεῖται 7 μίλλια πρὸς βορρᾶν τοῦ ἀκρωτηρίου Μαντῆλι (1) τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς νήσου. Αἱ κλιτύες τῆς Ὄχης, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς κορυφῆς της, εἶναι κεκαλυμμέναι ἐξ ὡραιοτάτων δασῶν καρυοδένδρων ἡ δὲ βάσις αὐτῆς σχηματίζει τὴν νοτίαν ἀκτὴν τῆς Εὐβοίας.

Εἰς ἀπόστασιν 1)3 τοῦ μιλλίου ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Μαντῆλι κεῖται ἡ ὁμώνυμος νησίς, ὁλικοῦ μήκους ἑνὸς μιλλίου, καὶ ὁ μεταξὺ αὐτῶν πόρος ἔχει βαθέα ὕδατα. Ἀπὸ δὲ τῆς νησίδος ἡ ἀκτὴ τῆς Εὐβοίας ἐκτείνεται πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ καὶ πρὸς βορρᾶν ἐπὶ 13 1)2 μίλλια μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Καφηρέως, ὅστις εἶναι ὑψηλὴ καὶ ἀπότομος προεξοχὴ σχηματίζουσα τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ ὁμωνύμου στενοῦ. Ἡ νησὶς τοῦ Καφηρέως κεῖται πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ εἰς ἀποστασιν 1)2 μιλλίου πρὸς τὸ μέρος τοῦ πελάγους.

Τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως ἔχει πλάτος 6 μιλλίων. Τὴν βορειοδυτικὴν πλευράν του σχηματίζει ἡ νοτία ἀκτὴ τῆς Εὐβοίας καὶ τὴν νοτιανατολικὴν ἡ βορειοδυτικὴ ἀκτὴ τῆς Ἄνδρου. Τὸ ἄκρον τῆς τελευταίας ταύτης ἀκτῆς ἀποτελεῖ τὸ ἀκρωτήριον Φάσσα πλησίον τοῦ ὁποίου τὰ ὕδατα εἶναι βαθέα, ἀπηλλαγμένα κινδύνων, ἀλλ' ἕνεκα τῶν ρευμάτων τὰ ἱστιοφόρα πλοῖα δὲν πρέπει νὰ πλησιάζουν τὸ μέρος τοῦτο τῆς νήσου ὁσάκις ὁ πνέων ἄνεμος εἶναι κάτω τοῦ μετρίου. Μεταξὺ τοῦ ἀκρωτησίου Φάσσα καὶ τοῦ ἑπομένου αὐτοῦ ἀκρωτηρίου, ἀπέχοντος περὶ τὰ 6 μίλλια πρὸς νότον, ἡ ἀκτὴ εἶναι ἀπηλλαγμένη κινδύνων ἀλλ' ἀκανόνιστος, σχηματίζουσα ἀμμώδεις τινὰς ἀγκάλας.

Τὸ κατευθυνόμενον πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ Αἰγαίου πελάγους γενικὸν ρεῦμα τοῦ Βοσπόρου λαμβάνει ἐπιτάχυνσιν ὁσάκις πλέουν

---

(1) Γεραιστοῦ.

βόρειοι καὶ βορειανατολικοὶ ἄνεμοι καὶ ἐξ αὐτῆς ἐνδυναμοῦται τὸ εἰς τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως ὑπάρχον ρεῦμα.

Προορισμὸς τοῦ Τουρκικοῦ στόλου ἦτο νὰ ἐφοδιάσῃ τὸν ἐν Εὐβοίᾳ Τουρκικὸν στρατὸν μὲ τρόφιμα καὶ ὑλικὸν πολέμου, κατόπιν δὲ τούτου νὰ καταπλεύσῃ εἰς Μεσολόγγιον ὅπως ἀποβιβάσῃ ἐκεῖ στρατόν, ὑλικὸν πολέμου, πολιορκητικὸν ὑλικὸν παντὸς εἴδους (1) καὶ μηχανικὰ ἐργαλεῖα δι' ὀχυρωματικὰ ἔργα. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁ Χοσρὲφ ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ διήρχετο τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως, διότι ἐκεῖ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποχωρίσῃ τοῦ λοιποῦ στόλου του τὰ προωρισμένα διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῆς Εὐβοίας πλοῖα τὰ ὁποῖα, ἐν περιπτώσει ἀνάγκης, θὰ κατέφευγον ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ φρουρίου τῆς Καρύστου.

Τὴν πρωΐαν τῆς 20ῆς Μαΐου ἤρχισε πνέων ἐλαφρὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος. Τὰ Ἑλληνικὰ σκάφη, πλέοντα τὴν ἐγγυτάτην, κατηυθύνοντο πρὸς τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Καφηρέως. Προέπλεον ἐξ αὐτῶν κατὰ σειράν: δύο Σπετσιωτικά, κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Ἰωάννου Α. Κυριακοῦ (2) καὶ Ἀναγνώστου Κυριακοῦ· ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη «Ἀθηνᾶ», ἔχουσα ἐπηρμένον σῆμα αὐξήσεως τῆς ἱστιοφορίας διὰ τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα (3)· ὁ ὑπὸ τοῦ Λαζάρου Πινότση κυβερνώμενος Ὑδραϊκὸς πάρων· καὶ παραπλεύρως αὐτοῦ τὸ Ὑδραϊκὸν πυρπολικὸν «Χάρων» τοῦ Ματρόζου. Τὰ ἄλλα ἠκολούθουν εἰς ἀνίσους καὶ ἀραιὰς ἀποστάσεις.

Τὰ πλοῖα τοῦ Τουρκικοῦ στόλου εἶχον εἰσέλθῃ εἰς τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως, καὶ σχεδὸν περιπέσει εἰς γαλήνην. Ἐξ αὐτῶν οἱ πάρωνες εὑρίσκοντο νοτίως τοῦ ἀκρωτηρίου Φᾶσσα τῆς Ἄνδρου καὶ πολὺ πλησίον του, περὶ τὰ 20 δὲ ἐκ τῶν μεγάλων σκαφῶν ἦτον συσσωρευμένα εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀγκάλης τῆς Ἄνδρου τῆς νοτίως τῆς Φάσσας.

Ὁ Σαχτούρης, ἀποφασισμένος νὰ προσβάλῃ τὸν ἐχθρικὸν στόλον ἐντὸς τοῦ στενοῦ πάσῃ θυσίᾳ, ἦτο ἐν ἀδημονίᾳ διότι ἐβραδυπόρουν τὰ πλοῖα του καὶ δὲν ἔπανε νὰ τοὺς ἐπαναλαμβάνῃ τὸ σῆμα αὐξήσεως τῆς ἱστιοφορίας. Οἱ Ἰωάννης καὶ Ἀναγνώστης Κυριακοῦ ἐπέβησαν ἑνὸς κέλητος των, ἐπλεύρισαν τὴν Ἀθηνᾶν» καθ' ἣν ὥραν τὰ προπλέοντα πλοῖα ἐπλησίαζον τὸ ἄνοιγμα τοῦ στενοῦ τοῦ

---

(1) Ἀντιναυάρχου τῆς μοίρας τῶν Σπετσῶν.

(2) «Τὰ ὀπισινὰ πλοῖα νὰ φορτζάρουν πανιά».

(3) Ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν φορτηγῶν 4 σκάφη φέροντα φορτίον ἀσβέστου.

Καφηρέως, καὶ ἐπρότειναν καὶ αὐτοὶ τὴν προσβολὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου (1). Ὁ Σαχτούρης προθύμως ἐπέβη τοῦ ἑφολκίου των καὶ ἔσπευσε μετ' αὐτῶν πρὸς τὸν ναύαρχον τῶν Σπετσῶν Γ. Ἀνδροῦτσον. Οὗτος συνεφώνησε νὰ ἐγίνετο ἐπίθεσις, ἐκάλεσε ἐσπευσμένως ἐπὶ τοῦ πλοίου του τοὺς Σπετσιώτας κυβερνήτας καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς μοίρας των Ψαρῶν Ἀποστόλην Ν. Ἀποστόλην (2) καὶ ἀφ' οὗ ἔλαβε τὴν συγκατάθεσιν πάντων ἐσήμανε εἰς τὰ πλοῖα του— ὡς καὶ ὁ Ἀποστόλης εἰς τὰ Ψαριανὰ—νὰ ἑτοιμασθοῦν πρὸς μάχην. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Σαχτούρης ἐπανῆλθε εἰς τὸ πλοῖον του καὶ ἐπανέλαβε ἐκ νέου τὸ σῆμα τῆς αὐξήσεως τῆς ἱστιοφορίας διὰ τὰ Ὑδραϊκά.

Τὰ προπλέοντα ἐπλησίαζον ἤδη πολὺ τὴν θέσιν τοῦ ἀνοίγματος τοῦ στενοῦ ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ οὐριοδρομήσουν καὶ ἐπιπέσουν κατ' εὐθεῖαν ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν ἐχθρικῶν παρώνων. Οἱ πλεῖστοι τούτωνν ἀνεγνωρίσθησαν ὅτι ἦσαν πρώην σκάφη τῶν Ψαρῶν, ἐκ τῶν ἁρπαγέντων πρὸ 11 μηνῶν ὑπὸ τοῦ Χοσρέφ κατὰ τὴν γενομένην ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τῆς νήσου.

Τὴν θην πρωϊνὴν διῆλθε πλησίον τοῦ πρωτόπλου τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς Ἀγγλικὸς πάρων, ἐρχόμενος ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ἐχθροῦ. Τὰ δύο Σπετσιωτικὰ ἀπέκλιναν πρὸς στιγμὴν διὰ νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν, ἀφ' οὗ τὸν προσεκάλεσαν μὲ ἕνα κανονιοβολισμὸν νὰ στα-

---

(1) Ὁ Ὀρλάνδος «Ναυτικά», Τόμ. 2ος σελ. 207» ἀναφέρει σχετικὰ πρὸς τοῦτο καὶ προσθέτει ὅτι ὁ Σαχτούρης τοὺς ἀπεκρίθη «*(τὸ θέλετε) δέκα (φοραὰς) σεῖς καὶ ἐγὼ ἕνδεκα*».

(2) Υἱὸν τοῦ ἐνδόξου ναυάρχου τῶν Ψαρῶν Νικολῆ Ἀποστόλη, ἀντικαθιστῶντα τὸν ἀσθενοῦντα πατέρα του.

Ἡ πρὸς αὐτὸν δοθεῖσα ἐντολὴ εἶχε ὡς ἕπεται:

Ἀριθ. 7.

Γεναιότατε Καπετὰν Ἀποστόλη Νικολάου

Ἐπειδὴ ὁ πατήρ σου τέσσαρα ἤδη ἔτη ναυαρχήσας ἀξίως τοὺς Ψαριανούς, ἐλθὼν ἤδη ἐνταῦθα ἠσθένησε, καὶ δὲν δύναται διὰ τοῦτο ἐφέτος νὰ ἐξακολουθήσῃ, παρακαλοῦμεν τὴν γεναιότητά σου νὰ ἀναλάβῃς πρὸς καιρὸν τὸ χρέος τῆς ναυαρχίας, ἕως ὅτου ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις του ὁ πατήρ σου νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ χρέος του, δὲν ἀμφιβάλλομεν δέ, ὅτι θέλεις προσπαθήσει νὰ φανῇς ἄξιος υἱὸς τοῦ τέσσαρα ἤδη ἔτη ναυαρχήσαντος πατρός σου. Ἔρρωσο.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 2 Ἀπριλίου 1825

Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Ψαριανῶν

ΑΝΤΙΝΑΥΑΡΧΟΣ Γ. ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ

ματήσῃ. Ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη, ἀκολουθουμένη ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Πινότση καὶ τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Ματρόζου, ἐτράπη κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν προς τὸν ἐχθρόν, πρὸς τοὺς μένοντας ὀπίσω ἐχθρικοὺς πάρωνας. Ἀλλ' οὗτοι, μολονότι ἀσυγκρίτως πολυαριθμότεροι τῶν κατευθυνομένων πρὸς τὸ μέρος των τριῶν Ἑλληνικῶν πλοίων, δὲν τὰ ἀντεμετώπισαν. Οὐριοδρόμησαν φεύγοντες μέχρις ὅτου ἔφθασαν τὴν θέσιν καὶ τῶν ἄλλων Τουρκικῶν παρώνων καὶ τότε μετ' αὐτῶν ἀνεπτύχθησαν εἰς γραμμὴν κατευθυνομένην πρὸς τὰ ἄνω (πρὸς τὰ βορειανατολικά).

Ὁ Σαχτούρης προσέβαλε μετὰ μεγάλης ὁρμῆς καὶ σφοδρότητος. Οἱ εὔστοχοι κανονιοβολισμοί του ἐξηνάγκαζον τὰ ἐχθρικά, τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου, νὰ ἀποκλίνουν τῆς γραμμῆς των καὶ ὑποχωροῦν πᾶσιν ἱστίοις πρὸς νότον. Ὁ Πινότσης ἐμάχετο παρὰ τὸ πλευρόν του καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸν ἐπλησίασαν εἰς ἐνίσχυσιν ὁρμητικώτατοι οἱ Σπετσιῶται Ἰωάννης καὶ Ἀναγνώστης Κυριακὸς καὶ ὁ Ψαριανὸς Ἀνάργυρος Καλαφάτης. Καὶ ἄλλα Ἑλληνικὰ πλοῖα ἤρχισαν βαθμηδὸν νὰ πλησιάζουν καὶ λαμβάνουν ἐπίσης μέρος εἰς τὴν μάχην.

Αἴφνης ὁ Σαχτούρης παρετήρησε ὅτι ἐκινεῖτο ὁμὰς ἐχθρικὴ ἐκ κορβετῶν καὶ μικρῶν φρεγατῶν πρὸς τὸ μέρος τῆς Καρύστου, Σκοπὸς αὐτῶν ἦτο νὰ προστατεύσουν τὴν διαφυγὴν πρὸς τὸν Εὐβοϊκὸν τῶν προωρισμένων πρὸς τοῦτο Τουρκικῶν παρώνων καὶ τῶν ἡμιολιῶν, ἦτο ὅμως συγχρόνως ἡ κίνησις αὐτῶν χρήσιμος πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τοῦ μαχομένου κατὰ τῶν ἄλλων Τουρκικῶν παρώνων. Ὁ Σαχτούρης ἠγνόει ἂν θὰ διέφευγον πλοῖα τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸν κόλπον, μὲ τὴν κίνησιν τῶν κορβετῶν καὶ φρεγατῶν εἶδε ὅτι ἡ ὁμὰς αὕτη ἐχείριζε προφανῶς ἵνα φθάσῃ εἰς θέσιν ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο οὐριοδρομοῦσα νὰ ἐπιπέσῃ ἐκ τῶν νώτων κατὰ τῶν μαχομένων πλοίων τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἄνδρου καὶ ὅτι ἦτο ἐπικίνδυνος. Ἀδιστάκτως ἐτράπη ἐναντίον της, πλέων τὴν ἐγγυτάτην, παρακολουθούμενος ἐκ τοῦ πλησίον ὑπὸ τοῦ πλοίου τοῦ Σπετσιώτου Ἰωάννου Μπόταση καὶ τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Ματρόζου. Ὅταν τὴν ἐπλησίασε τὴν προσέβαλε ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν πυκνοτάτων ἑκατέρωθεν κανονιοβολιομῶν ὁ Ματρόζος ἐπροχώρησε μὲν πρὸς τὸ μέρος τῶν ἐχθρικῶν πλοίων ἀλλ' ἐδίσταζε νὰ ἐπιπέσῃ καὶ προσκολληθῇ ἐπὶ οἱουδήποτε ἐξ αὐτῶν ἐπειδὴ ἐπροστατεύοντο κατὰ προσβολῆς πυρπολικοῦ ὑπὸ ὁμάδος ἐξωπλισμένων λέμβων, τηρουμένων παρὰ τὸ πλευρόν των. Ὁ Σα-

χτούρης ἐπλησίασε πολὺ τὰ ἐχθρικά, ἐκανονιοβόλησε τὰς λέμβους καὶ παρώτρυνε τὸν Ματρόζον διὰ ζώσης καὶ χειρονομιῶν νὰ προχωρήσῃ ὅπως προσκολληθῇ. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐπλησίασαν τὴν «Ἀθηνᾶν» εἰς ἐνίσχυσιν τρεῖς πάρωνες, οἱ ὑπὸ τοὺς Ἀθανάσιον Κριεζῆν καὶ Ἠλίαν Τζῦρτζον Ὑδραϊκοὶ καὶ εἷς Σπετσιωτικός. Ὀλίγους ὅμως κανονιοβολισμοὺς ἐπρόφθασαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι νὰ κατευθύνουν κατὰ τῶν νέων ἀντιπάλων των διότι ὁ Σαχτούρης, παρατηρήσας ὑποχωροῦσαν τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τῆς κυρίας παρατάξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, οὐριοδρόμησε ἀποτόμως ἵνα τὴν ἐνισχύσῃ καὶ τοὺς ἐκάλεσε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν.

Ὅταν ὁ Σαχτούρης ἔπλευσε πρὸς τὸ μέρος τῆς κινουμένης ἐχθρικῆς ὁμάδος πρὸς τὴν Κάρυστον εἶχε ἀφίσει ὀπίσω του τὴν νίκην. Οἱ πάρωνες τοῦ ἐχθροῦ εἶχον ἀποκλίνει τῆς γραμμῆς των βαθμηδὸν δὲ κατέφθανον πρὸς τὸ μέρος τῶν ἐναντίον αὐτῶν μαχομένων Ἑλληνικῶν πλοίων ἄλλα, ἐξ ὅσων εἶχον μείνει ὀπίσω, τὰ ὁποῖα τὰ ἐνίσχυον.

Ἀλλ' εἰς τὰ παραμένοντα ἐκεῖθεν τῶν ἐχθρικῶν παρώνων—εἰς τὴν ἀγκάλην τῆς Ἄνδρου τὴν νοτίως τῆς Φάσσης—πολλὰ μεγάλα ἐχθρικὰ πλοῖα, τὰ ἀρχικῶς ἀκινητοῦντα σχεδὸν ἐκ τῆς γαλήνης, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἔφθασαν αἱ πνοαὶ τοῦ Σκιρωνοζεφύρου καὶ τὰ ἔθεσαν εἰς κίνησιν.

Ἡ ἰσχυρὰ αὕτη δύναμις ἐπλησίασε τὰ Ἑλληνικὰ σκάφη εἰς ἀκτῖνα ἐνεργείας τοῦ πυροβολικοῦ της καὶ τὰ προσέβαλε. Καὶ ἀντέσχον μὲν ταῦτα ἐπὶ πολὺν χρόνον, κατώρθωσαν μάλιστα νὰ ἐπιφέρουν ζημίας εἰς τὰ μεγάλα πλοῖα, ἐν ᾧ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεκόπησαν τὰ τρία μεγάλα ἐπιστήλια τοῦ μεγίστου σκάφους τῆς Τουρκικῆς γραμμῆς, τὸ ὁποῖον κατέστη ἀκίνητον (1). Δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ κρατήσουν μέχρι τέλους τὴν θέσιν των, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε μεγίστη δυσαναλογία δυνάμεων. Ἄλλως τε τὸ πολὺ μέρος τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν ἐξηκολούθει νὰ μένῃ πάντοτε ὀπίσω καὶ ἠναγκάσθησαν τὰ

---

(1) Κ. Νικοδήμου Ὑπόμνημα τῆς νήσου τῶν Ψαρρῶν «σελ. 621»..... (ἀπόσπασμα ἐκ περιγραφῆς τῆς ναυμαχίας ὑπὸ τοῦ Α. Ἀποστόλη)..... Αἴφνης δὲ καὶ παρ' ἐλπίδα ἀπὸ τὰς συνοδευούσας αὐτὸν τέσσαρας φρεγάτας, τῆς μιᾶς ἐχούσας μπαμπαφίγκους καὶ κόντρα μπαμπαφίγκους ὑψωμένους, ἔπεσον τὰ τζιμπούκια τῆς γάμπιας καὶ παρουκέτου καὶ αὐτοὶ νὰ ριφθῶσι σοτοβέντο, ὡς ἦτο φυσικῶς ἔπεσαν σοβράνω κατὰ καλὴν τύχην, διότι αἱ κεραῖαι καὶ τὰ τζιμπούκια τῶν γαμπιῶν καὶ μπαμπαφίγκων καὶ τὰ εἰς τὴν θάλασσαν ἱστία, τὴν ἐμπόδιζαν νὰ κυβερνηθῇ».

μαχόμενα μετά τινα χρόνον ν' ἀποκλίνουν πρὸς τὰ ἄνω (πρὸς βορρᾶν) καὶ νὰ πλεύσουν τὴν ἐγγυτάτην διὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν.

Ὁ Σαχτούρης, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν πλοίων ὅσα ἦσαν μετ' αὐτοῦ πρὸς τὸ μέρος τῆς Καρύστου πλὴν δύο, ἔφθασε τὸ ὕψος τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς. Ἐτήρησε δὲ ἐπηρμένον γενικὸν σῆμα πρὸς πάντα τὰ πλοῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, παραγγέλλων ν' ἀκολουθήσουν τὰς κινήσεις του χωρὶς νὰ δίδουν προσοχὴν εἰς οἱουδήποτε εἴδους τάξιν ἀριθμολογήσεως καὶ διέσχισε τὴν ἐχθρικὴν γραμμὴν μέχρις ὅτου εὑρέθη ὑπηνέμως αὐτῆς. Πολλὰ Ἑλληνικὰ σκάφη τὸν ἠκολούθησαν, καὶ ὅσα παρέμειναν προσηνέμως ἐπλησίασαν ταχέως ἐπίσης τὴν ἐχθρικὴν γραμμὴν καὶ ἤρχισαν νὰ τὴν κανονιοβολοῦν, ὥστε δὲν παρῆλθε πολὺς χρόνος διὰ νὰ εὑρεθοῦν τὰ ἐχθρικὰ μεταξὺ δύο πυρῶν. Μεταξὺ τῶν πλοίων ὅσα ἐπλησίασαν τὸν Σαχτούρην ἦσαν ἡ ναυαρχὶς τῶν Σπετσῶν «Παγκρατίων», ἡ ναυαρχὶς τῶν Ψαρῶν, οἱ Ψαριανοὶ πάρωνες τοῦ Γ. Μ. Μικέ, τοῦ Κ. Χ. Ἀγγελῆ, τοῦ Α. Κεφάλα καὶ οἱ Σπετσιωτικοὶ τοῦ Ἀναγνώστη Κυριακοῦ καὶ Ν. Τσοχαντάρη. Ἐξ αὐτῶν ἓν μέρος ὑπὸ τὸν ναύαρχον τῶν Ψαρῶν ἐτράπη κατ' εὐθεῖαν κατὰ τοῦ Χοσρέφ. Τὰ λοιπὰ ἐτάχθησαν παραπλεύρως τοῦ Σαχτούρη.

Τὸ Ὑδραϊκὸν πυρπολικὸν τοῦ Ματρόζου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς παρηκολούθησε τὸν Σαχτούρην. Εἰς τοῦτο προσετέθη κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς διασπάσεως τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς καὶ τὸ κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ γενναίου Σπετσιώτου πυρπολητοῦ Λαζάρου Μουσιοῦ. Δὲν ἠδύνατο ἐν τούτοις οὗτος νὰ τὰ ἐξαπολύσῃ κατὰ [τῆς ἀκινητούσης μεγάλης φρεγάτας, ἐπειδὴ παρενεβάλλετο μεταξύ των, προσηνέμως ἐπίσης, ὁμὰς ἔκ τινων ἐχθρικῶν φρεγατῶν καὶ κορβεττῶν. Ἐδέησε νὰ διεξαχθῇ πεισματικωτάτη συμπλοκὴ ἐκ τοῦ συστάδην μεταξὺ τῆς ὁμάδος περὶ τὴν «Ἀθηνᾶν», μικρᾶς καὶ αὐτῆς, μέχρις ὅτου τὰ ἐχθρικὰ ὑπέστησαν μεγάλας ζημίας καὶ ἀπεμακρύνθησαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ «Ἀθηνᾶ» ὑπέστη ἀναλόγους: Βλῆμα ἐχθρικὸν ἐνεσφηνώθη ἐπὶ τῆς στήλης ἑνὸς τῶν ἱστῶν της· τὰ ἱστία της κατέστησαν διάτρητα· τὰ ἄκρα τινῶν τῶν κεραιῶν της συνετρίβησαν, μέρος τῆς ἐξαρτίας ἀνηρπάγη, αἱ πρόχειραι δ' ἐπισκευαὶ τῶν ζημιῶν τούτων, πλὴν τῆς τῆς στήλης, ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἡρωϊκοῦ πληρώματος αὐτῆς ὑπὸ τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ.

Ἡ ἀκίνητος μεγάλη φρεγάτα, δίκροτος τῶν 64 πυροβόλων, φέρουσα τὸ ὄνομα «Χαζινὲ Γκεμισί» καὶ πλήρωμα 650 ἀνδρῶν, ἦτο ἡ ναυαρχὶς τοῦ Χοσρέφ. Ἀλλ' οὗτος ἐπέβαινε ἄλλης, μικροτέρας,

εὑρισκομένης πλησίον τῆς συμπλακείσης ὁμάδος μετὰ τοῦ Σαχτούρη πρὸς τὸ μέρος τῆς Καρύστου (1) καὶ παρετήρησε ἐγκαίρως τὸν κίνδυνον τῆς δικρότου. Οὐριοδρόμησε μετὰ τῆς ὁμάδος του πρὸς τὴν θέσιν της καὶ ἐξαπέλυσε εἰς ἐνίσχυσιν δύο παραπλέοντα, μίαν φρεγάταν καὶ μίαν κορβέτταν. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἐπλησίασαν τὴν «Ἀθηνᾶν» καὶ τὴν προσέβαλον μεθ' ὁρμῆς, ἐδέχθησαν ὅμως παρὰ τοῦ Σαχτούρη τοσαῦτα βλήματα καὶ ὑπέστησαν τοιαύτας ζημίας ὥστε ἐξηναγκάσθησαν νὰ τὴν ἐγκαταλείψουν εἰς τὴν τύχην της, ν' ἀποκλίνουν ταχέως καὶ ν' ἀπομακρυνθοῦν.

Τότε ἀφέθη ἐλευθέρα ἡ ὁδὸς εἰς τὴν «Ἀθηνᾶν» νὰ διευκολύνῃ τὴν προχώρησιν τῶν πυρπολικῶν πρὸς τὴν μεγάλην φρεγάταν. Οἱ κυβερνῆται των ἐδίσταζον νὰ τὴν πλησιάσουν, ἐπειδὴ δύο ἐξωπλισμέναι λέμβοι της τὰ ἠπείλουν. Ἀλλ' ὁ Σαχτούρης εὐθὺς συνέπλευσε μετ' αὐτῶν μέχρις ἀποστάσεως βολῆς τουφεκίου ἀπὸ τῆς πρύμνης της καὶ τὰς ἐκανονιοβόλησε, ὁπότε πλέον τὰ πυρπολικὰ οὐριοδρομήσαντα ἐρρίφθησαν ἀποφασιστικῶς ὅπως τῆς προσκολληθοῦν ἑκατέρωθεν καὶ τὸ ἐπέτυχον. Τὸ πῦρ μετεδόθη διὰ μιᾶς ἐπὶ τοῦ σκάφους καὶ τῆς ἐξαρτίας της. Ἐκ τῶν ἐπιβαινόντων ναυτῶν καὶ στρατιωτῶν πολλοὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἄλλοι ἔτρεξαν ἐπὶ τοῦ καταστρώματός της ἀναποφάσιστοι καὶ ἄλλοι πρὸς τὴν πρύμνην ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐτουφέκισαν μανιωδῶς τὰς ἀπερχομένας πρὸς τὸ μέρος τῆς «Ἀθηνᾶς» λέμβους τῶν πυρπολικῶν. Ἐντὸς 10 λεπτῶν, ἀκριβῶς τὴν 3ην ὥραν μ. μ., ἀνετινάχθη μετὰ τρομακτικοῦ κρότου καὶ διεσκορπίσθη εἰς ἄπειρα τεμάχια. Ἄνθρωποι, πυροβόλα, τεμάχια ξύλων, σιδηρᾶ σύσκευα σχεδιῶν καὶ ἄλλα παντὸς εἴδους ἀντικείμενα ἐξηκοντίσθησαν εἰς μέγα ὕψος καὶ ἔπεσαν πάλιν ἐπ' αὐτῆς καὶ πέριξ αὐτῆς εἰς μεγάλην ἀκτῖνα, ἔφθασαν μέχρις ἀκόμη τῆς θέσεως τῆς «Ἀθηνᾶς». Ἡ θάλασσα ἐκαλύφθη ἀνθρώπων φο-

---

(1) Ὁ Ἀποστόλης ὁρίζει ἐκεῖ τὴν θέσιν του. Ἀλλὰ τοῦτο, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὡρίζετο, ἐν οὐδεμιᾷ περιγραφῇ, εἰς τίνα δηλ. ἀκριβῶς θέσιν εὑρίσκετο ἡ φρεγάτα τῆς ὁποίας ἐπέβαινε ὁ Χοσρέφ, μόνον ἐὰν θεωρηθῇ ὅτι εὑρίσκετο πλησιόντων πλοίων ὅσα εὑρέθησαν πρὸς τὸ μέρος τῆς Καρύστου ἑρμηνεύονται, ὡς ἐκ τοῦ πνέοντος ἀνέμου, τόσον ἡ ἔγκαιρος ἀποστολὴ τῆς ἐνισχύσεως πρὸς τὴν κινδυνεύουσαν φρεγάταν τῆς κινηθείσης ὁμάδος ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Σαχτούρη, ὅσον καὶ ἡ παρακολούθησις τῆς ἐνισχύσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χοσρὲφ ἐκ μεγαλητέρας ἀποστάσεως. Τέλος οὕτω μόνον ἑρμηνεύεται ἡ ἀρχικὴ κίνησις πρὸς τὴν Κάρυστον, ἥτις ἦτο κίνησις στρατιγική, ὀφειλομένη εἰς τοὺς ἐπιτελεῖς του.

νευμένων καὶ πληγωμένων, ἀναμέσον τῶν ὁποίων διεκρίνοντο κολυμβῶντες ὅσοι ἄλλοι εἶχον ριφθῇ πρὸ τῆς ἐκρήξεως εἰς τὰ ὕδατα. Ἡ φρεγάτα ἔφερε πολλὰς σχεδίας διὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, πυρομαχικὰ καὶ 150 πυροβολητὰς διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν.

Αἱ λέμβοι τῶν πυρπολικῶν ἐπλεύρισαν τὴν «Ἀθηνᾶν». Ἐκ τῶν πυρπολητῶν ἦσαν δύο φονευμένοι καὶ ἓξ τραυματίαι.

Ἡ ἐντύπωσις τοῦ ἐχθροῦ ἐκ τῆς ἀνατινάξεως τῆς φρεγάτας ὑπῆρξε κατάπληξις καὶ τρόμος, ἡ ἀριστερὰ πτέρυξ τῆς παρατάξεώς του ἤρχισε νὰ διασκορπίζηται. Ὁ Χοσρὲφ ἐπλησίασε πρὸς τὸ μέρος της εἰς ἐνίσχυσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦ ἀντετάχθη ὁ Ἀποστόλης καὶ συγχρόνως προσεκολλήθη ἐπὶ μιᾶς τῶν ἐκεῖ κορβεττῶν τὸ πυρπολικὸν «Κέρβερος» τοῦ Μπούτη καὶ τὴν ἀνέφλεξε αὐτοστιγμεί, ἔσπευσε νὰ ἀπομακρυνθῇ πρὸς νότον παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν περισσοτέρων τῶν πλοίων. Ἡ κορβέττα ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ἀνετινάχθη.—Τὸ πλήρωμα αὐτῆς ἀπετελεῖτο ἐκ 300 ἀνδρῶν καὶ ἔφερε ὁπλισμὸν 26 πυροβόλων.

Τελευταῖος ἐξακολουθήσας νὰ μάχηται ἐκ τοῦ μέρους τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ὑπῆρξεν ὁ Ταχὶρ πασᾶς, ἐπιβαίνων μιᾶς τῶν μικρῶν φρεγατῶν. Ἀκολουθούμενος οὗτος ὑπὸ μιᾶς κορβέττας καὶ δύο ἢ τριῶν παρώνων ἐπλησίασε τὴν «Ἀθηνᾶν» καὶ τὴν προσέβαλε μετὰ πείσματος. Ὁ Σαχτούρης τὸν παρετήρησε ἐγκαίρως καὶ ἀνεκώχευσε καὶ, ὅταν ὁ Ταχὶρ εἰσῆλθε εἰς ἀκτῖνα βολῆς τῶν πυροβόλων τῆς «Ἀθηνᾶς», τὸν ἐκανονιοβόλησε μετὰ μανίας καὶ τόσον ἐπιτυχῶς ὥστε ἐν βραχεῖ ἠνάγκασε καὶ αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ἀκολουθήσῃ τὸν Χοσρέφ.

Ἐπλησίαζε ἡ ὥρα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐτράπησαν κατ' ἀρχὰς πρὸς τὰ νοτιανατολικά, ἀκολουθήσαντα μέχρι τινος μίαν ἐχθρικὴν κορβέτταν φεύγουσαν πρὸς τὸ μέρος τῆς Σύρου. Μικρὸν μετὰ τὴν δύσιν ὁ ἄνεμος κατέπεσε. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος κατελήφθη ὑπὸ τῆς γαλήνης βορείως τῆς Κέας, μὲ διασκορπισμένα τὰ πλοῖα του. Καὶ τὰ Ἑλληνικὰ κατελήφθησαν ἐξ ἴσου ὑπὸ τῆς γαλήνης καὶ ὁμοίως διεσκορπίσθησαν, ἡ δὲ κατάστασις αὕτη διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν νύκτα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προσβολῆς τοῦ Σαχτούρη κατὰ τῆς μεγάλης φρεγάτας ἀφ θη ἡ ὁδὸς ἐλευθέρα πρὸς τὸν νότιον Εὐβοϊκὸν κόλπον καὶ ἡ προωρισμένη διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τοῦ φρουρίου Χαλκίδος ὁμὰς ἐξ 20 ἐχθρικῶν παρώνων καὶ ἡμιολιῶν, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων ἦσαν ἐμπορικὰ σκάφη, ἀπεσπάσθη τῆς κυρίας

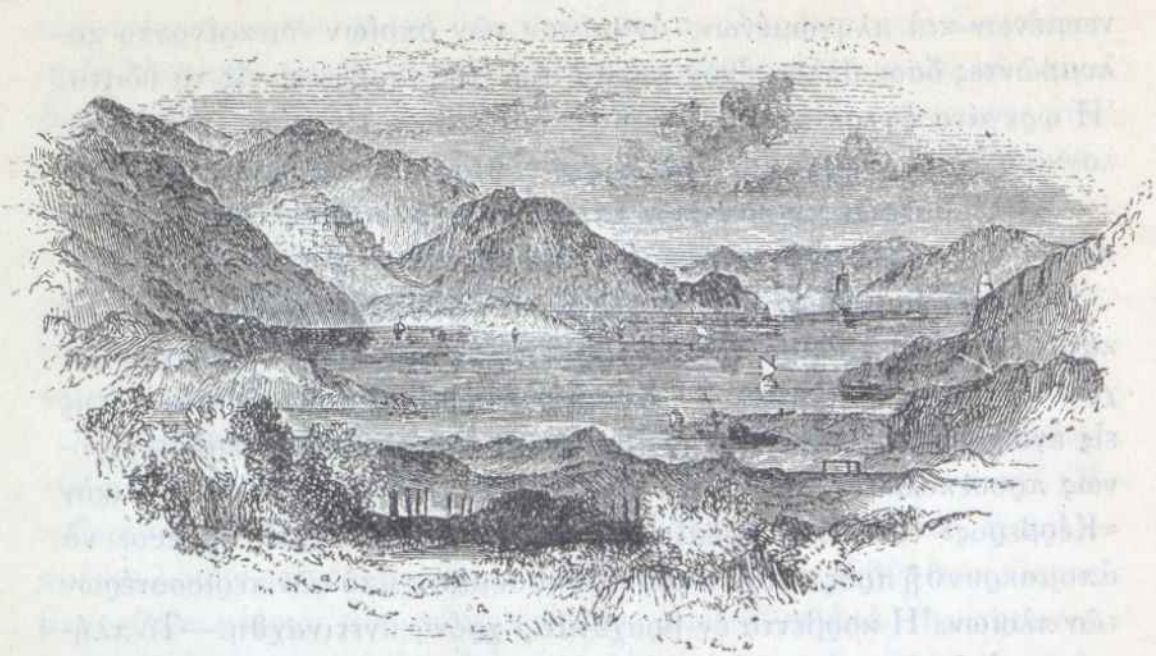

Ἡ Σῦρος, θέσις τῆς νήσου ἀπὸ τῆς ὁποίας φαίνεται ἡ Ἑρμούπολις ἐκ νότου. (Παλαιὰ εἰκών).

δυνάμεως καὶ διέφυγε πρὸς τὸ μέρος τῆς Καρύστου. Εἰς καταδίωξιν αὐτῆς ἐτράπησαν 2 Σπετσιωτικά, τὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Ἀναγ. Κυριακοῦ καὶ Ἀθ. Πάνου, οἵτινες παρετήρησαν τὴν κίνησιν καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἠκολούθησαν τόν Σαχτούρην. Οὗτοι ἐπέτυχον νὰ εἰσχωρήσουν ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς καὶ νὰ αἰχμαλωτίσουν πέντε σκάφη φέροντα φορτίον πυρομαχικῶν καὶ μηχανικῶν ἐργαλείων. Τὰ λοιπὰ σκάφη τῆς ὁμάδος διέφυγον ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Καρύστου καὶ ἐτηρήθησαν ἐκεῖ μέχρις ὅτου ἐξέλιπε πᾶς κίνδυνος. Βραδύτερον ἐπέτυχον νὰ φθάσουν εἰς Χαλκῖδα. Τὰ αἰχμαλωτισθέντα ὡδηγήθησαν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν λιμένα τῶν Σπετσῶν.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα τὴν μάχην ὁ Σαχτούρης ἐκάλεσε εἰς συμβούλιον τοὺς κυβερνήτας τῆς μοίρας του καὶ τοὺς ἐπρότειεν νὰ ἐπεχείρουν μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας νέαν προσβολὴν κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἀλλ' εἰς τοῦτο τοῦ ἀντετάχθησαν ὁμοφώνως διὰ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν πυρπολικῶν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 21ης Μαΐου, μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, εὑρέθησαν τὰ ἡμίση τῶν πλοίων τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου καταδιώκοντα τὴν φεύγουσαν πρὸς τὴν Σῦρον Τουρκικὴν κορβέτταν. Ἵνα μὴ ἐπέλθῃ ἀποχωρισμὸς τῶν δυνάμεων ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ καὶ ὡρίσθησαν νὰ τὴν παρακολουθήσουν πέντε πάρωνες καὶ ἓν πυρπο-

κικὸν (1) Σπετσιωτικόν. Κατὰ τὴν στιγμὴν ὅμως τοῦ ἀποχωρισμοῦ προσετέθη εἰς τὴν δύναμιν ταύτην καὶ δεύτερον Σπετσιωτικὸν πυρπολικόν, αὐτεπαγγέλτως, ἀδιαφορῆσαν πρὸς τὰ ἐπανειλλημένα σήματα τῆς ἀνακλήσεως του. Αἱ πνοαὶ τοῦ ἀπὸ τῆς πρωΐας ὑποπνέοντος Σκριωνοζεφύρου μετ' ὀλίγον ηὔξησαν. Ἅμα ἡ Τουρκικὴ κορβέττα ἔφθασε μέχρι τῆς θέσεως Δελλαγράτσια τῆς Σύρου ὁ κυβερνήτης της τὴν προσήραξε, τὴν ἐπυρπόλησε καὶ συγχρόνως ἐξῆλθε εἰς τὴν ξηρὰν μετὰ ὁλοκλήρου τοῦ πληρώματος του, ἐκ 250 ἀνδρῶν, παραδοθεὶς αἰχμάλωτος εἰς τὴν δύναμιν τῶν ἐρχομένων ὀπίσω του Ἑλληνικῶν πολεμικῶν. Τὸ σκάφος τῆς κορβέττας κατεκάη, τὰ 28 ὅμως πυροβόλα της δὲν ἐβλάβησαν καὶ παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Ψαριανοῦ πάρωνος, ἐπὶ τόπου παραμείναντος πρὸς τοῦτο.

Ἀφ' οὗ ἀπεχωρίσθησαν τῶν ἄλλων πλοίων τοῦ στόλου τὰ καταδιώκοντα τὴν Τουρκικὴν κορβέτταν καὶ ἀφ' οὗ ἔπνευσε ὁ ἐλαφρὸς Σκιρωνοζέφυρος τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα βαθμηδὸν συνηθροίσθησαν, συνετάχθησαν κατὰ μοίρας παρηκολούθησαν τὸν ἐχθρικὸν στόλον προχωρήσαντα πρὸς νότον καὶ μετ' ὀλίγον ἔπλεον εἰς τὸ ὕψος τοῦ νοτίου ἀκρωτηρίου τῆς Κέας Ταμέλο. Τότε ἐμετρήθη τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν πλοίων εἰς 35 ἐν συνόλῳ σκάφη – φρεγάτας, κορβέττας καὶ πάρωνας. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ὁ Χοσρέφ ἀντήλασσε χαιρετισμὸν διὰ κανονιοβολισμῶν μετὰ φρεγάτας ξένης δυνάμεως, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐχαρακτήρισαν ὡς Ἀγγλικήν, ἐκ τοῦ σχήματός της, διότι δὲν τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ διακρίνουν τὴν σημαίαν λόγῳ τῆς μεγάλης ἀποστάσεως.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 22ας, ἡ μοῖρα τοῦ Σαχτούρη ἀνεκώχευσε πρὸ τῆς πόλεως τῆς Ὕδρας καὶ ἐχαιρέτισε τὴν νῆσον διὰ τριῶν βολῶν πυροβόλου, καθ' ἣν ὥραν ἡνοῦντο μετ' αὐτῆς ὁ κυβερνώμενος ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Κιοσὲ πάρων καὶ τρία νέα πυρπολικὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Πιπίνου, Δημαμᾶ καὶ Πολίτη. Ἡ μοῖρα τὴν αὐτὴν ἑσπέραν εὑρίσκετο πάλιν ἐν ὄψει τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου.

Τὰ πλοῖα τῆς Σπετσιωτικῆς μοίρας ἐξηκολούθουν μετὰ τῶν Ψαριανῶν νὰ παρακολουθοῦν κατὰ πόδας τὸν ἐχθρόν, οὕτως ὥστε ὁλόκληρος ἡ ναυμαχήσασα δύναμις εἰς τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως ἔπλεε ὀπίσω τοῦ Χοσρέφ ἡνωμένη κατὰ μοίρας καὶ ἐν καλῇ τάξει. Ἀλλὰ τὴν νύκτα τῆς 22ας πρὸς τὴν 23ην ἠγέρθη σφοδρότατος βο-

(1) Δύο Ὑδραϊκοὶ πάρωνες, δύο Σπετσιωτικοί, εἷς Ψαριανὸς καὶ ἓν Σπετσιωτικὸν πυρπολικόν.

ρειοδυτικὸς ἄνεμος ἐκ τοῦ ὁποίου ἄλλα πλοῖα ἐτέθησαν εἰς ἀντιμονήν (1), ἄλλα ἁπλῶς ἔπλευσαν εἰς τὴν ἐγγυτάτην καὶ ἄλλα διεσκορπίσθησαν. Ἡ ἐπαφὴ μετὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου διεκόπη ἐκ τῆς κακοκαιρίας.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 23ης, ὁλόκληρος ὁ Τουρκικὸς στόλος εἰσῆλθε εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας.

Κατὰ τὴν αὐτὴν πρωΐαν τὰ περισσότερα τῶν Ἑλληνικῶν ἦσαν εἰς τὸ ὕψος τῆς Μήλου καὶ τὴν ἑσπέραν ἡνώθησαν ἅπαντα μετὰ τοῦ στόλου τοῦ ὑπὸ τὸν Μιαούλην.

*
* *

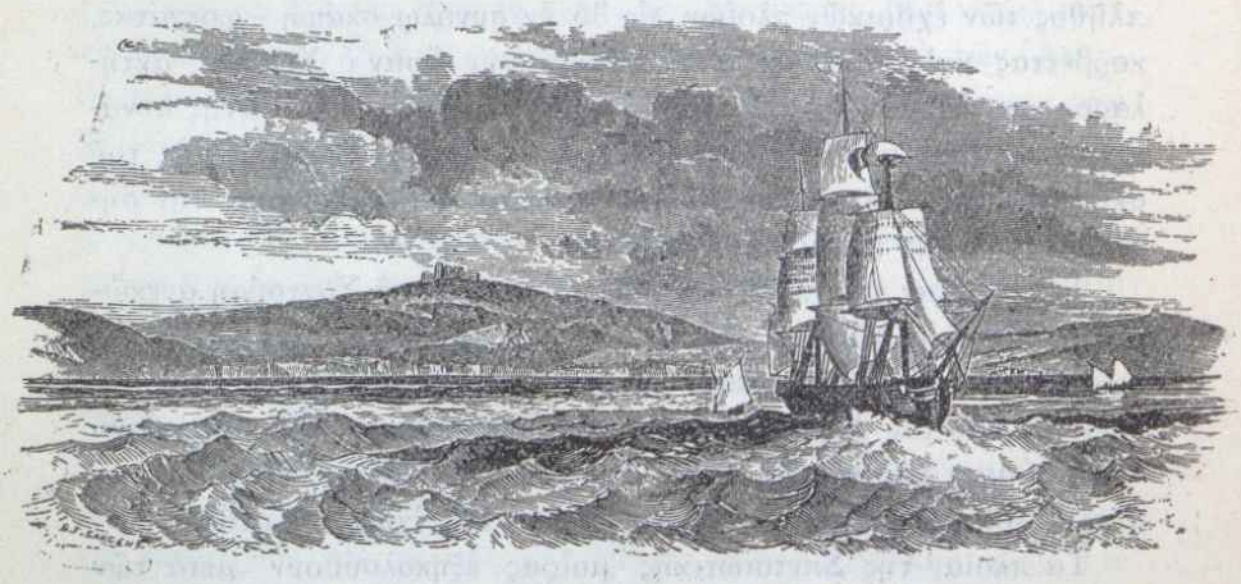

Ἄποψις τμήματος τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Ἑλλάδος ὁρωμένης ἀπὸ τοῦ Ἰονίου πελάγους. (Παλαιὰ εἰκών).

(1) Τραβέρσο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Ἔναρξις τῆς τελευταίας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου [1]**.—** ***Ἀντώνιος Μπάμπας.—Ναυμαχίαι πρὸ τοῦ λιμένος τῆς Σούδας.—Ναυμαχία νοτίως τοῦ ἀκρωτηρίου Ταίναρον.***

Τὰ ἄκρα τῶν περιβαλλόντων βραχιόνων τὸ τέναγος ἐπὶ τῆς ὄχθης τοῦ ὁποίου ὀρθοῦται τὸ Μεσολόγγιον εἶνε προσχώσεις τῶν ποταμῶν Ἀχελώου καὶ Εὐήνου, τὸ δὲ τέναγος εἶναι ἀγκάλη ἐστραμμένη πρὸς νότον. Τὸ Μεσολόγγιον εἶναι ἐκτισμένον μᾶλλον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτῆς, πρὸς δὲ τὸ μέσον της προέχει πρὸς βορρᾶν εἰσοχὴ εἰς μῆκος 12 χιλιομέτρων σχηματίζουσα τὴν καλουμένην λιμνοθάλασσαν τοῦ Αἰτωλικοῦ. Τὰ ἄκρα τοῦ τενάγους τοῦ Μεσολογγίου συνδέει ἄλυσσος χαμηλῶν νησίδων, κατὰ μέσον ὅρον ἀπεχουσῶν 6 χιλιόμετρα τῆς πόλεως, εὑρισκομένων σχεδὸν ἐν χρῷ τῆς θαλάσσης. Αὗται εἶναι, ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς: ἡ Τουρλὶς· τὸ Βασιλάδι· τὸ Κόμμα· ὁ Σχοινᾶς· ἡ Προκοπάνιστος καὶ τὸ Μέσα Ἰβάρι. Ἐκτὸς τούτων τῶν νησίδων ὑπάρχουν πολλαὶ ἄλλαι ἐντὸς τοῦ τενάγους, μεταξὺ τῶν ὁποίων: ἡ Κλείσοβα, ἐπὶ τῆς εὐθυγραμμίσεως τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς Τουρλίδος, εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἀποστάσεως· ἡ Σκύλα, πρὸς νότον τοῦ Μεσολογγίου· ὁ Ἅγιος Σώστης, πλησίον τῆς νησίδος Βασιλάδι· ὁ Ντολμᾶς καὶ ὁ Πόρος, πρὸς δυσμὰς τοῦ Μεσολογγίου· καὶ πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος αὐτοῦ τὸ Αἰτωλικόν, τὸ μόνον κατωκημένον.

Τὸ τέναγος τοῦ Μεσολογγίου ὀνομάζετο πάντοτε λιμνοθάλασσα.

---

(1) Εἰς τὸ Κεφάλαιον Ζ΄ τῆς παρούσης συγγραφῆς θὰ συνεχισθοῦν τὰ μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Χοσρὲφ εἰς τὸν ὅρμον Μεσολογγίου σχετικὰ τῆς τελευταίας πολιορκίας του—καὶ ὡς πρὸς τὰ ξηρὰν καὶ ὡς πρὸς τὰ κατὰ θάλασσαν γενόμενα.

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ, εἰσαγωγικῷ ὡς πρὸς τὰ τῆς πολιορκίας, ἡ ἐξιστόρησις θὰ περιορισθῇ εἰς τὰς γενικότητας καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν γενόμενα ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ Χοσρὲφ νὰ πλησιάσῃ τὸ Ἰόνιον πέλαγος.

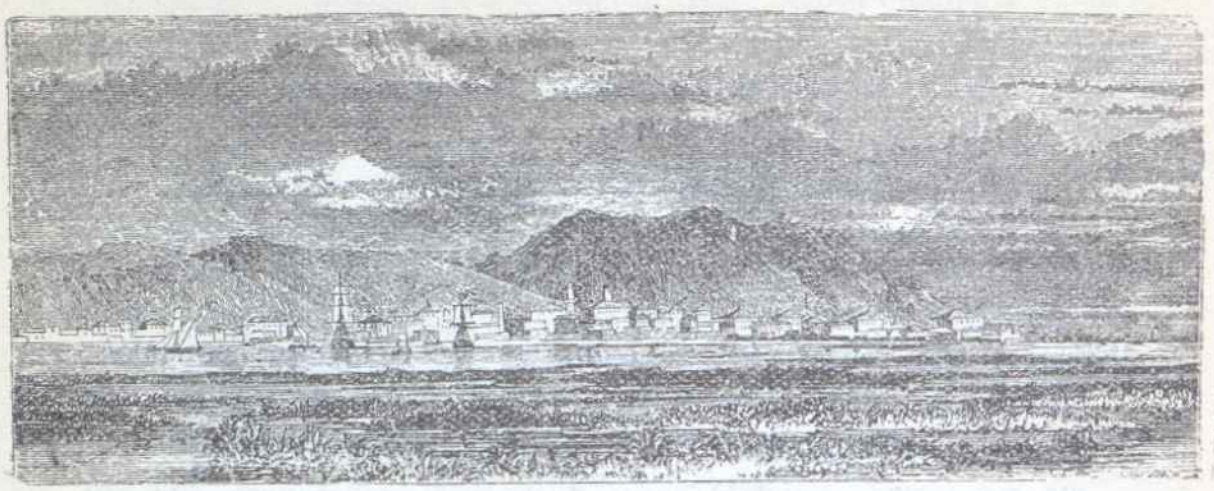

Τὸ Μεσολόγγιον. (Παλαιὰ εἰκών)

Τὸ βάθος αὐτοῦ δὲν ὑπερέβαινε τὰ 0,50 τοῦ μέτρου καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως, εἴς τινας δὲ θέσεις ὁ ἐξ ἰλύος βυθὸς ἀνήρχετο σχεδὸν μέχρις ὀλίγων δακτύλων ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν. Τὸ τέναγος διεσχίζετο τότε ὑπὸ στενῶν τινων διωρύγων. Ἡ μᾶλλον χρησιμοποιήσιμός ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ ἄγουσα ἀπὸ τοῦ Βασιλάδι πρὸς τὴν πόλιν, ἡ μόνη διὰ τῆς ὁποίας ἦτο δυνατὸν νὰ διέρχωνται μικρὰ πλοῖα μετά τρόπιδος. Ἡ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς λιμνοθαλάσσης ἐπικοινωνία ἐγίνετο ὡς γίνεται καὶ σήμερον, διὰ τῶν ἄνευ τρόπιδος μονοξύλων τῶν καλουμένων ***πριαρίων.***

Τὸ ἀγκυροβόλιον τῶν μεγάλων πλοίων εἶναι εἰς ἀπόστασιν μεγαλυτέραν τοῦ ἑνὸς μιλλίου ἀπὸ τῆς Τουρλίδος, εἰς βάθος 11 ἕως 13 μέτρων. Ὁ βυθὸς εἶναι ἐξ ἄμμου καὶ ἰλύος, ἡ ἰσοβαθὴς τῶν 9 μέτρ., ἀπέχουσα περὶ τὸ μίλλιον τῆς νησίδος τοῦ Ἁγίου Σώστη, εἶναι ὅριον ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὰ βάθη ἐλαττοῦνται ταχέως.

Τὸ Μεσολόγγιον εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ ἐδάφους τῆς αὐτῆς μετὰ τῆς θαλάσσης στάθμης, σχηματίζοντος χερσόνησον. Κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως κατ' ἐπιθέσεως ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς, ὑπῆρχε τάφρος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ λαιμοῦ τῆς χερσονήσου καταλήγουσα ἑκατέρωθεν εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν. Ἡ τάφρος ἐγένετο τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1769, ἀλλ' ἀβαθὴς καὶ πεοιωρισμένου μήκους. Κατὰ τὸ 1821 ἐπεξετάθη ἑκατέρωθεν, ἐπὶ πλέον ἀπέκτησε πλάτος 2μ—2μ,5 καὶ βάθος 1μ,10. Πρὸ αὐτῆς κατεσκευάσθη προπέτασμα ἀσθενέστατον, πάχους 0μ,60 καὶ ὕψους 1,μ28, φέρον τουφεκίθρας.

Κατὰ τὸ 1825 ἡ μὲν τάφρος ἦτο πλήρης ὕδατος τῆς λιμνοθα-

λάσσης τῆς δὲ πόλεως ἠμύνοντο ἐν συνόλῳ 48 πυροβόλα σιδηρᾶ, βάλλοντα διαφόρου βάρους βλήματα μέχρι 48 λιτρῶν, καὶ 4 ὅλμοι τῶν ὁποίων οἱ δύο ἦσαν διαμέτρου τῶν 10 δακτύλων, ὁ τρίτος τῶν 5 καὶ ὁ τέταρτος τῶν 4.4. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἐπὶ 15 κανονιοστασίων, ὕψους μεταξὺ 2 καὶ 3,5 μέτρων, μὲ προπέτασμα. Ἀπὸ τῆς λύσεως τῆς πρώτης πολιορκίας, 31ης Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1822, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνέθεσε τὴν βελτίωσιν τῆς ἀμύνης τοῦ Μεσολογγίου εἰς τὸν ὀχυρωτὴν Μιχαὴλ Κοκκίνην, ἀναλαβόντα τὸ ἔργον μετὰ μεγάλου ζήλου. Ἡ νέα ὀχύρωσις δὲν εἶχε συντελεσθῇ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς δευτέρας πολιορκίας καὶ συνεχίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Τὸ ὁλικὸν μῆκος τοῦ προπετάσματος ἦτο 1750 μέτρων, τὸ σχῆμα αὐτοῦ πολυγωνικόν, ζητωειδές, ἔχον ἀπόστασιν ἄκρων μόνον 1050 μέτρων, ἦτο ἐπενδεδυμένον διὰ λίθων, πλίνθων καὶ κοφίνων καὶ ἐσχημάτιζε τεῖχος (1).

Ἡ βορειοτάτη θέσις τοῦ τείχους ἦτο τὸ κέντρον του καί ἐκεῖ ἦτο τὸ *προτείχισμα* τοῦ Μπότσαρη. Πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ ἦσαν κατὰ σειρὰν τὸ *πύργωμα* τοῦ Κοραῆ· τὸ *προτείχισμα* τοῦ Φραγκλίνου· τὸ *πύργωμα* τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου· τὸ *πύργωμα* τοῦ Κοτσιούκου· τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Κυριακούλη (Μαυρομιχάλη)· καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ τελευταίου τούτου τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Σαχτούρη, ἐπὶ τοῦ πλησίον νησιδίου Μαρμαροῦ.

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ προτειχίσματος Μπότσαρη ἦσαν: τὸ *προτείχισμα* τοῦ Μακρῆ· τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ ἐπισκόπου Ἄρτης Ἰγνατίου· τὸ *μηνοειδὲς πρόφραγμα* τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης· τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Ρήγα· τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Ἀντωνίου Κοκκίνη· τὸ *καρκινοειδὲς πρόφραγμα* τοῦ Μονταλαμπέο· τὸ *κανονιο-*

---

(1) Ὁ μηχανικὸς Κοκκίνης, ὑπερήφανος διὰ τὸ ἔργον του, ἐδήλωσε εἰς τὸν Μαυροκορδᾶτον, διοικητὴν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ὅτι «***ἡ ὀχύρωσις τοῦ Μεσολογγίου ἦτο ἱκανὴ νὰ τὸ προστατεύσῃ κατὰ παντὸς εἴδους ἐχθρικῆς προσβολῆς καὶ ὅτι τὴν ἐθαύμασαν καὶ ἐξεπλάγησαν διὰ τὴν τελειότητά της Ἄγγλοι ἔμπειροι τῆς τέχνης.***

Ὁ αὐτὸς ὥρισε τὴν ὀνοματολογίαν τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ὀχυροῦ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ Μεσολογγίου «Τὰ Ἑλληνικὰ Χρονικά», ὡς ἑπομένως: Τετραγωνικὴ τάφρος (redoute)· κανονοθυρὶς (embrasure)· προμαχὼν (rempart)· εὐθύβολος φωτία (feu rasant)· καρκινοειδὲς πρόφραγμα (tenaille)· πρόχωμα (cavalier)· κανονοστάσιον (batterie)· προτείχισμα (bastion)· ἀντιχαράκωμα (contrevallation)· μηνοειδὲς πρόφραγμα (lunette)· μεσότειχον (traverse)· πρόταφρος (avant fossé).

στάσιον τοῦ Σιέφελντ· τὸ *πύργωμα* τοῦ Κανάρη· τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Σκεντέρμπεη.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας κατεσκευάσθησαν: μεταξὺ τοῦ *πυργώματος* τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ *προτειχίσματος* τοῦ Φραγκλίνου τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Μιαούλη καὶ τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Νόρμαν· μεταξὺ τοῦ *προτειχίσματος* τοῦ Φραγκλίνου καὶ τοῦ *πυργώματος* τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ λόρδου Βύρωνος καὶ τὸ *κανονιοστάσιον* τοῦ Τοκέλη· μεταξὺ τοῦ *προτειχίσματος* τοῦ Μακρῆ καὶ τοῦ *μηνοειδοῦς προφράγματος* τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης τὸ *κανονιοστάσιον* Κεραυνοβόλος· καὶ ἀνατολικῶς τοῦ *πυργώματος* τοῦ Κανάρη τὸ *πύργωμα* τοῦ Δρακούλη . . . . . .

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1825 ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις διώρισε κατ' ἐκλογὴν Ρούμελη—Βαλεσῆν τὸν Ρεσὶτ-Μεχμὲτ πασᾶν τὸν ἐπωνομαζόμενον Κιουταχῆν, ἀξιωματικὸν ἱκανόν, δραστήριον καὶ τολμηρόν, γνωστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Πέτα καὶ τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Τοῦ παρέσχε μέσα ἄφθονα καὶ ἐξουσίαν ἀπεριόριστον σχετικῶς πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ διεξαχθῇ ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος. Οὐχ ἧττον ὁ ἐπιδοὺς εἰς αὐτὸν τὸν διορισμὸν τῆς σατραπείας τοῦ εἶπε ἐκ μέρους τοῦ σουλτάνου. —Ἢ τὸ Μεσολόγγιον . . . ἢ τὴν κεφαλήν σου ! ! ! . . .

Ὁ Κιουταχῆς, τέλειος γνώστης τῶν ἀπαιτουμένων γενέσθαι πρὸς ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ Μεσολογγίου ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν πρώτην πολιορκίαν—καθ' ἣν ἄλλως τε ἂν εἰσηκούετο θὰ ἔπιπτε ἡ πόλις εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων—ὑπέδειξε τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατασκευὴν ἀκάτων κανονιοφόρων, βυθίσματος μηδαμινοῦ, καταλλήλων πρὸς δρᾶσιν ἐντὸς τοῦ τενάγους τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν μεταφορὰν των ἐπὶ τόπου διὰ τοῦ στόλου. Ἐζήτησε συγχρόνως τὴν ἐπὶ τόπου μεταφορὰν παντὸς εἴδους πολιορκητικῶν ὑλικῶν καὶ τροφίμων. Ἐκινήθη ταχέως, ἔφθασε εἰς Λάρισσαν κατὰ Ἰανουάριον. Κατόπιν μετέβη εἰς Ἰωάννινα διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὰς ἔριδας τῶν Ἀλβανῶν καὶ κατατάξῃ ἄνδρας ἐθελοντὰς εἰς τὸν στρατόν του ἐπὶ ἀδρᾷ καὶ τακτικῇ πληρωμῇ. Κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονήν του προσέλαβε ὡς σωματάρχας τοὺς γνωστοὺς εἰς τοὺς Ἕλληνας Ἀλβανοὺς ἀρχηγοὺς Ἄγον Βασιάρην, Ταχὶρ Ἀμπάζην, Μπανούσην Σέβρανην καὶ Σουλτσακόρτσαν καί, πλὴν αὐτῶν, τοὺς Ἰσμαὴλ πασᾶν Πλιάπαν καὶ Ὀμὲρ πασᾶν, υἱὸν τοῦ πρώην ἡγεμόνος τοῦ Βερατίου Ἰμβραήμ. Ἐστρατολόγησε ἱκανὸν πλῆθος ἐθελοντῶν ὥστε ν' ἀναβιβάσῃ τὴν δύναμίν του εἰς περισσοτέρους τῶν 35.000 ἀνδρῶν.

ΚΟΙΛΑΣ ΑΧΕΛΩΟΥ
ΚΟΥΝΟΥΠΟΛΙΣ ΠΑΛΑΙΡΩΝ
ΠΡΟΜΑΧΙΟΝ
ΑΓΡΑΪΚΟΝ
ΚΕΦΑΛΟΒΡΥΣΟΝ
ΒΑΡΔΑΣΙΟΝ
ΚΟΝΙΣΚΟΣ
ΠΕΤΡΟΒΟΥΝΙΟΝ
ΚΑΡΑΒΟΣΑΡΑΙ
ΜΑΡΜΑΡΑ
ΚΑΡΑΒΟΣΑΡΑΙ
ΚΑΡΑΒΟΣΑΡΑΙ
ΚΑΡΑΒΟΣΑΡΑΙ

Σκαρίφημα τῆς λιμνοθαλάσσης καὶ τῶν πλησιεστέρων περὶ τὸ Μεσολόγγιον θέσεων πρὸς παρακολούθησιν καὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου. (Διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας βλέπε τὸν ὑπὸ μεγάλην κλίμακα χάρτην τῆς Ἑλληνικῆς Ὑδρογραφικῆς Ὑπηρεσίας—ὡς πρὸς τὰ τῆς λιμνοθαλάσσης).

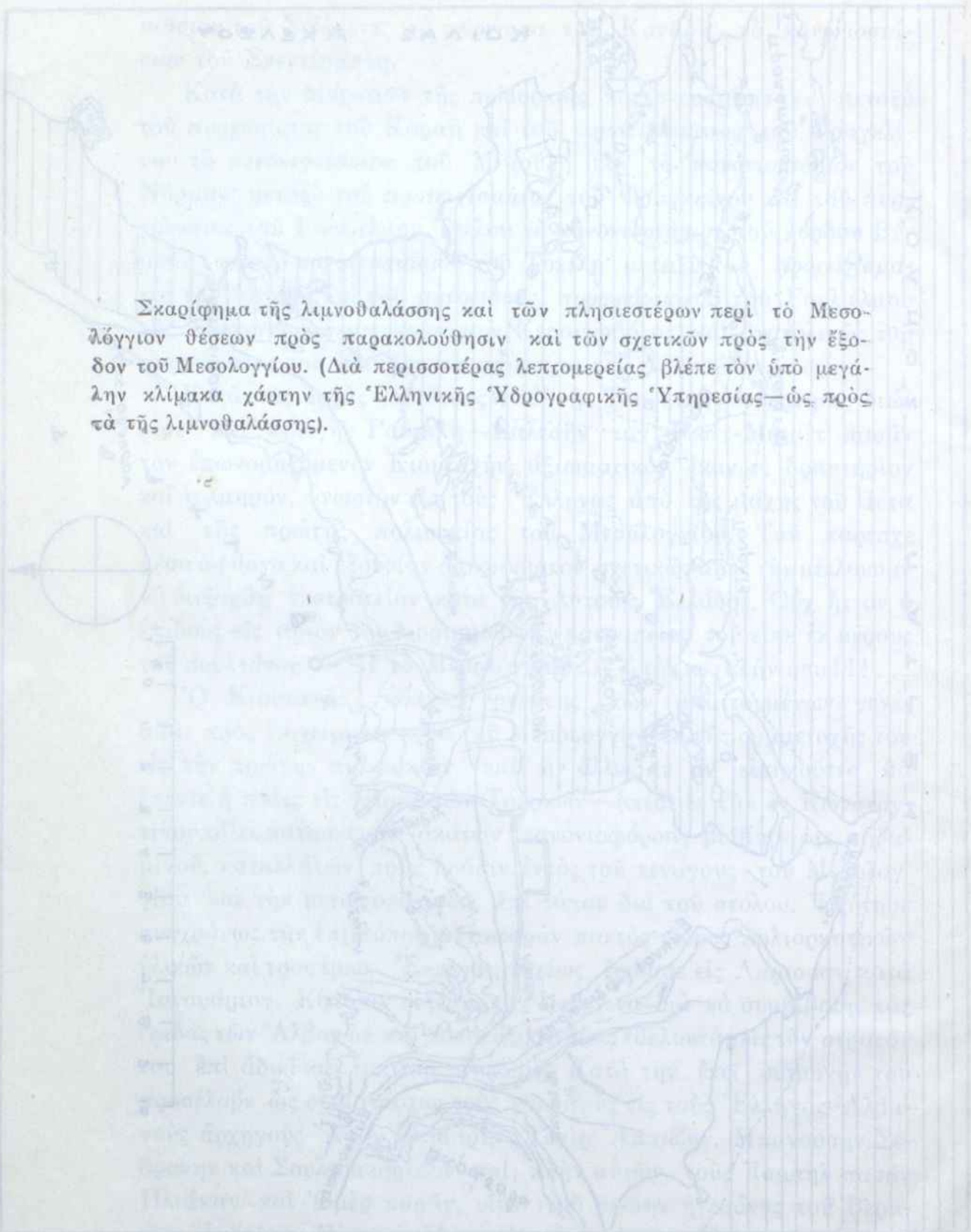

Ἐκτὸς τούτων εἶχε προσλάβει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποκλειστικῶς ὡς ἐργάτας χειρώνακτας ἄλλους 3.000 χριστιανοὺς ἐκ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας. Κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐκίνησε περὶ τὰ τέλη Μαρτίου. Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, μέχρι τῆς ὁποίας εἶχε φθάσει ἐγκαίρως ἡ φήμη τῆς μελετωμένης ἐκστρατείας τοῦ Κιουταχῆ, ἀνέθεσε τὴν διοίκησιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος εἰς τριμελῆ ἐπιτροπήν, ἐκ τῶν βουλευτῶν Ἰωάννου Παπαδιαμαντοπούλου, Γεωργίου Κανναβοῦ καὶ Δημητρίου Θέμελη, οἵτινες ἔφθασαν εἰς Μεσολόγγιον τὴν 12ην Ἀπριλίου. Ἡ τοπικὴ διοίκησις τοῦ Μεσολογγίου εἶχε φροντίσει πρὸ τῆς ἀφίξεώς των, αὐτεπαγγέλτως, ν' ἀποστειλῃ δυνάμεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους καὶ τῶν πόλεων Βονίτσης καὶ Καρβασαρᾶ (Ἀμφιλοχίας) ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Νότην Μπότσαρην, Τσόγκαν, Ἀνδρέαν Ἴσκον καὶ ἄλλους ὁπλαρχηγούς.

Ὁ Κιουταχῆς ἐκίνησε ἐκ τῆς Ἄρτης τὴν 21ην Μαρτίου. Ἅμα ὡς τοῦτο ἐγνώσθη οἱ φρουροῦντες στρατιῶται τὰς ὀχυρὰς θέσεις τοῦ Μακρυνόρους καὶ τὰς ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελώου τὰς ἐγκατέλειπον. Ἐλιποτάκτησαν. Ὁ ἐχθρὸς διῆλθε ἀμαχητεὶ τὸ Μακρυνόρος τὴν 23ην Μαρτίου. Βαθμηδὸν ἔφθασε εἰς τὸν Βάλτον καὶ τὸ Ξηρόμερον, χωρὶς νὰ συναντήσῃ ἔστω καὶ τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν, καθ' ὅλον τὸν ροῦν τοῦ Ἀχελώου οὔτε εἷς μόνος ὁπλοφόρος εὑρέθη νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ. Ἀλλ' οὔτε καὶ πέραν αὐτοῦ εὑρέθη ἀντίπαλος, ὅσον διάστημα διήνυον καθ' ἑκάστην τὰ προελαύνοντα ἐχθρικὰ στρατεύματα ἄλλο τόσον οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρουν.

Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν διὰ μέσου τῶν ὁποίων διῆλθε ὁ ἐχθρὸς διεπεραιώθησαν εἰς τὴν νησῖδα Κάλαμον, ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς Ἰονίου πολιτείας. Ὅσοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων δὲν ἐλιποτάκτησαν ὑπεχώρησαν πρὸς τὰς πόλεις τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ. Αἱ Τουρκικαὶ προφυλακαὶ ἔφθασαν τὴν 11ην Ἀπριλίου πρὸ τῆς πόλεως τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ τὴν 15ην πρὸ τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου. Αἱ δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ ἤρχοντο τμηματικῶς, οἱ πρῶτοι ἐλθόντες ἐκυμαίνοντο περὶ τοὺς 10.000, ἐκτὸς τῶν διὰ τὰ πολιορκητικὰ ἔργα 3.000 Μακεδόνων καὶ Θεσσαλῶν.

Ὁ στρατηγὸς Νότης Μπότσαρης, ἀφ' οὗ δὲν ἐπέτυχε νὰ σταματήσῃ τὴν κάθοδον τῶν Τούρκων εἰς Κραβασσαρᾶν, οὔτε εἰς Γουριὰν (ἐντεῦθεν τοῦ Ἀχελῴου) ἐσχημάτισε εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ἐκ νέου τὸ σῶμα του καὶ ἐπέμεινε νὰ τοὺς σταματήσῃ εἰς τὸ Κεφαλόβρυσον, ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, βορείως καὶ πλησίον τοῦ Αἰτωλικοῦ, δεσπόζον τῆς πρὸς τὸ Αἰτωλικὸν καὶ τὸ Μεσολόγγιον ὁδοῦ. Ὑπῆρχε ἐκεῖ ἐν ὀχυ-

ρωματικὸν ἀτελὲς ἔργον, ἐστερημένον πυροβόλων.(1) Ἀπὸ τοῦ Μεσολογγίου ἀπεστάλησαν πυροβόλα καὶ ἐστήθησαν. Τὸ πυροβολικὸν ὅμως τῶν κατεχομένων Τούρκων ἐστήθη εἰς θέσιν δεσπόζουσαν τοῦ Κεφαλοβρύσου καὶ ἐξηνάγκασε τὸν Νότην νὰ ἀποσυρθῇ. (2)

Τὸ Μεσολόγγιον παρεσκευάζετο ἐν τῷ μεταξὺ δραστηρίως πρὸς ἄμυναν. Πλὴν τῶν ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀθ. Ραζηκότσικα ἐντοπίων δυνάμεων ἐξ ὁπλιτῶν καὶ ἐκ πυροβολητῶν ὑπὸ τὸν Μῆτρον Δεληγεώργην—ἐξ ὧν κατηρτίσθησαν αἱ ὁμοχειρίαι διὰ τὸ σύνολον τῶν κανονιοστασίων—προσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ἐγκαίρως διὰ θαλάσσης τὰ σώματα τῶν ὑποχωρησάντων στρατηγῶν Γ. Τσόγκα καὶ Δ. Μακρῆ. Οἱ στρατηγοὶ Νικόλαος Στουρνάρης, Γρηγόριος Λιακατᾶς, Δῆμος Τσέλιος εὑρίσκοντο ἤδη ἐκεῖ μετὰ τῶν σωμάτων των. Ὑπῆρχε πολλὴ θάρρος. (3)

Ὁ Κιουταχῆς ἔφθασε πρὸ τοῦ Μεσολογγίου τὴν 23ην Ἀπριλίου. Ἤρχισε τὰ πολιορκητικὰ ἔργα του ἀπέναντι τοῦ κέντρου τοῦ τείχους, ἀπὸ θέσεως κειμένης πρὸ τοῦ προτειχίσματος τοῦ Μπότσαρη Ὅπως ἐγκαταστήσῃ τὰς πρώτας δυνάμεις ἤνοιξε χαράκωμα —ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ κυρκινοειδοῦς προφράγματος μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Κυριακούλη—ἀπέχον τοῦ τείχους περὶ τὰ 550 μέτρα. Τὴν 25ην Ἀπριλίου ἀνεκατέστησε δύναμιν ἐντὸς τῆς

(1) Τὸ ὀχύρωμα κατεσκευάσθη φροντίδι τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν ὕδρευσιν τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ἦτο *Ψαλλίς*, πολὺ περιωρισμένων διαστάσεων, ἱκανὴ νὰ περιλαμβάνῃ τρία μόνον πυροβόλα, ἀλλὰ πλήρης ὀχυρωματικῶς—εἶχε δηλ. τάφρον καὶ προφυλακτικὸν δρόμον.

(2) Ὁ Νότης εἰσῆλθε εἰς τὸ Μεσολόγγιον περὶ τὰ τέλη Μαΐου. Βλέπε σχετικὰ περαιτέρω.

(3) Ἀπομνημονεύματα Σπυρομήλιου.—Ἦτον ὅμως ἀξιοπερίεργος ἡ θέα τοῦ Με-Μεσολογγίου τὴν νύκτα· ἄλλοι ἔσκαπτον, ἄλλοι ἐκουβάνουν χῶμα, ἄλλοῦ οἱ πελεκάνοι ἐπισκεύαζον σχήματα, ἄλλοι ἔφερον σανίδια εἰς τοὺς ὤμους των, ἄλλοι ὕλην· καὶ οἱ σκοποὶ εἰς τὰς ἐπάλξεις ὡμιλοῦσαν μὲ τοὺς Τούρκους, καὶ ὡς φίλοι εἶχον συναναστροφήν, ἀντεπολεμοῦντο καὶ ἐπανελάμβανον πάλιν τὰς ὁμιλίας των. Ὅταν μάλιστα ὁ ἱμάμης (ὁ ἱερέας των) κατὰ τὴν συνήθειάν τους ἐφώναζεν τὴν προσευχήν, ἢ δύοντος τοῦ ἡλίου, ἢ δύο ὥρας ἀφ' οὗ ἐνύκτωνεν ἢ τὸ πρωῒ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, τότε οἱ ἡμετέροι εἶχον γουρούνια δεμένα ἀπὸ τοὺς πόδας, τὰ ὁποῖα τὰ ἐκρέμουν εἰς τὰς ἐπάλξεις, καὶ ἐφώναζον, καὶ οὕτως ἐσιώπα ὁ ἱμάμης. Ἄλλοτε ἐβαστοῦσαν ὄνους ἐκεῖ πλησίαν διὰ νὰ γκαρίζουν ὅταν θὰ ἐφώναζεν ὁ ἱμάμης. Ἐπεφορτώνουν τοὺς Τούρκους μὲ μυρίους σαρκασμούς, οἵτινες ἦτον μὲ πνεῦμα ὅμως· ὅλη ἡ φρουρὰ ἦτον ὡς εἰς πανήγυριν, κανεὶς δὲν ἐξιπάζετο ἀπὸ τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν Τούρκων ἢ ἀπὸ τὸ πολυάριθμόν των, ἀλλ' ὅλοι ἐξ ἴσου ἐκαταγίνοντο ἀ ἐπιδιορθόνουν τὰ μέρη ὁποῦ ἐχαλοῦσε τὸ ἐχθρικὸν βόλι. κλπ.

(Γ' ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Σπυρομήλιου χαρακτηρίζουντὸ φρόνημα τῶν πολιορκουμένων εἰς παραμονὰς ἐφόδου).

τάφρου καὶ ὕψωσε σημαίας ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ βάθος αὐτῆς δὲν ἦτο ἀκόμη ἐπαρκὲς οἱ ἄνδρες του ἐξετέθησαν εἰς τοὺς κανονιοβολισμοὺς τῶν πολιορκουμένων ἐξ ὧν τινες ἐφονεύθησαν, πολλοὶ δὲ ἄλλοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν.

Τὴν 26ην, ἐν ὥρᾳ νυκτός, κατεσκεύασε ἄλλας δύο τάφρους ἀπεχούσας 500 μέτρα τοῦ τείχους πρὸς τὸ μέρος τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, πρὸς τὸν σκοπὸν προσβολῆς ἐκεῖθεν τοῦ προτειχίσματος τοῦ Φραγκλίνου, τοῦ πυργώματος τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, τοῦ πυργώματος τοῦ Κοτσιούκου καὶ τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Κυριακούλη. Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, κατεσκεύασε κανονιοστάσιον μὲ εὐρείας κανονιοθυρίδας καὶ ἕν χαράκωμα ἀπέναντι τοῦ μετώπου τοῦ καρκινοειδοῦς προφράγματος.

Κατὰ τὴν ἑπομένην νύκτα, τῆς 27ης πρὸς τὴν 28ην, ἀνήγειρε ὀπίσω τῆς τάφρου ἕν πρόχωμα καὶ ἄλλο ἀπέναντι τοῦ μετώπου τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Ρήγα.

Ἐγένετο καταφανὲς ἀπὸ πρώτων ἡμερῶν ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἐπεδίωκε στενὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως. Πάσας τὰς νύκτας, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν αὐτῶν, εἰργάζοντο οἱ 3000 σκαπανεῖς του καὶ ὅταν ἐξημέρωνε ἔβλεπον οἱ πολιορκουμένοι ἀπὸ τοῦ τείχους ἄλλοτε τάφρους, ἄλλοτε προμαχῶνας καὶ ἄλλοτε χαρακώματα. Ἐπὶ 10 ἡμέρας διετήρησε ὁλόκληρον τὸν στρατόν του εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς πόλεως, ἵνα ἐμποδίζῃ τὰς ἐξόδους κατὰ τὴν νύκτα τῶν πολιορκουμένων, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ συνεχίζωνται ἀνενόχλητα τὰ γινόμενα πολιορκητικὰ ἔργα. Μέχρι τῆς 3ης Μαΐου αἱ σκηναὶ αὐτοῦ καὶ τῶν σημαντικωτέρων ἀρχηγῶν ἦσαν ἐγγὺς τῆς πόλεως, ἔξω βεβαίως τῆς ἀκτῖνος ἐνεργείας τοῦ πυροβολικοῦ της, φανεροῦσαι ὅμως τὸ ὅτι οὐδεὶς τῶν πολιορκούντων εὑρίσκετο μακρὰν τοῦ τείχους.

Κατὰ πρῶτον ἔβαλε ἐναντίον τοῦ μηνοειδοῦς προφράγματος τῆς πόλεως πέντε βλήματα, κατὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς 28ης ὁπότε ἔστησε ἀπέναντι ἕνα ὅλμον. Οὐδεμίαν βλάβην ἐπροξένησε. Κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα, ἀπὸ τῆς 9ης μεχρι τῆς 3ης πρωϊνῆς, ἀντήλλαξε μετὰ τῆς πόλεως συνεχεῖς κανονιοβολισμούς. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο ἐπὶ 6 ὥρας κατὰ τὴν ἑπομένην νύκτα, τῆς 29ης πρὸς τὴν 30ην καὶ τὴν μεθεπομένην πρωΐαν, κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, ἐφονεύθη εἷς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ ἐτραυματίσθησαν ἄλλοι πέντε.....

Εἰς τὸν λιμένα Πατρῶν ἐστάθμευε ὁμὰς Τουρκικῶν πολεμικῶν ὑπὸ τὸν ἀρχικυβερνήτην Μάχμουτ, ἀποτελουμένη ἐκ δύο παρώνων,

ἑνὸς ζαμπέκου καὶ ἑνὸς μυστίκου, ἥτις ἐξήρχετο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διὰ νὰ καταδιώκῃ τὰ κινούμενα ἐν τῷ κόλπῳ Ἑλληνικὰ πλοιάρια, περιορίζουσα συνήθως τὴν δρᾶσιν της εἰς ἀκτῖνα ὀλίγων μιλλίων. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐν τούτοις τῆς προελάσεως τοῦ Κιουταχῆ πρὸ τὸν Βάλτον καὶ τὸ Ξηρόμερον ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς νησίδος Κάλαμος ὅπου κατεδίωξε τοὺς μεταφέροντας πρόσφυγας πλοιάρια. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν, τὴν 4ην Ἀπριλίου, ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν ὅρμον Μεσολογγίου, ὅπου παρέμεινε ἐπίτινας ὥρας.

Μέχρι τοῦ κατάπλου τοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Χοσρέφ τὰ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια ἀπεστέλλοντο εἰς τὸν Κιουταχῆν—κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς πολιορκίας—ὑπὸ τοῦ Γιουσούφ πασᾶ ἐκ τῶν Πατρῶν, μέσον Ναυπάκτου καὶ πρὸ πάντων μέσον Κρυονερίου. Ἂν ἐκλείετο δι' αὐτὸν ἡ θάλασσα ἡ πολιορκία θὰ ἐλύετο ἐκ πείνης τῶν στρατιωτῶν του. Οἱ πολιορκούμενοι ἔγραψαν εἰς τὴν κυβέρνησιν ν' ἀποστείλῃ ὀλίγα πολεμικὰ πλοῖα ἵνα ἀποδιώξουν τὴν ὁμάδα τοῦ Μαχμούτ καὶ διευκολύνουν τὰς κινήσεις Ἑλληνικῶν στρατευμάτων πρὸς τὰ νῶτα τοῦ Κιουταχῆ, τῆς ὑπέδειξαν καταλλήλως ὅτι ταῦτα ἐχρειάζετο ἀπαραιτήτως νὰ ἐγίνοντο ἐντὸς 15 τὸ πολὺ ἡμερῶν καὶ καθ' ἣν ἡμέραν τὰ ἔγραφον τὰ πολιορκητικὰ ἔργα εἶχον προχωρήσει εἰς ἀπόστασιν βολῆς πιστολίου ἀπὸ τοῦ τείχους.

Κατόπιν ἐπανειλημμένων ἐγγράφων τῆς κυβερνήσεως πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας περὶ τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης τῆς παρουσίας μικρᾶς μοίρας εἰς τὰ παράλια τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, εἰδικῶς εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν, συνεκροτήθη ἡ ἐξ 7 πλοίων μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀναστάσιον Τσαμαδόν (1). Τὰ κατὰ τὴν 26ην Ἀπριλίου ἐν Ναβαρίνῳ συμβάντα ἐπροξένησαν τὴν ἀναβολὴν τῆς μεταβάσεως τῶν πλοίων της εἰς τὸν προορισμόν των καὶ μέχρις ὅτου καταστῇ δυνατὸν νὰ διατεθοῦν πλοῖα διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν αὐτῆς παρῆλθον πολλαὶ ἡμέραι. Ἐκ μὲν τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου κατορθώθη ἐπὶ τέλους νὰ ἀποσταλοῦν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Μιαούλη 4 πάρωνες καὶ 1 πυρπολικὸν (2) ὑπο τὸν Ὑδραῖον πλοίαρχον Γ. Νέγκαν, ἀλλ' ἐκ

---

(1) Ἀποτελεῖτο ἐκ 3 παρώνων τῆς κληθείσης *τρίτης* Ὑδραϊκῆς μοίρας, 3 Σπετσιωτικῶν παρώνων καὶ 1 πυρπολικοῦ.

(2) Κυβερνῆται τῶν 3 πρώτων μεταβάντων παρώνων ἦσαν οἱ Γ. Νέγκας, Στ. Φώκας, Ι. Γκέλης. Κατόπιν ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν ὁ πάρων τοῦ Δ. Κιοσσὲ καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Μάρκου Σπαῆ.

τοῦ Σπετσιωτικοῦ στόλου κατέστη τοῦτο ἀδύνατον. Εἰς πάρωνα τοῦ στόλου τούτου ἐν τούτοις ἐπεφυλάσσετο ἡ δόξα τῆς ἀποδιώξεως τοῦ Μαγμούτ ἐκ τῆς θαλασσίας περιοχῆς τοῦ Μεσολογγίου.

Τὸ Σπετσιωτικὸν «Διομήδης»(1), κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ γενναίου πλοιάρχου Ἀντων. Μπάμπα, κατέπλευσε εἰς Μεσολόγγιον τὴν 21ην Μαΐου, κομίζον εἰς τοὺς πολιορκουμένους πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως φορτωθέντα ἐν Σπέτσαις ἐκ τοῦ περιεχομένου εἰς τὰ κύτη τῶν συλληφθέντων φορτηγῶν κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Καρύστου. Ἐν τῷ ὅρμῳ ἔμενε ἡ Γαλλικὴ πολεμικὴ ἡμιολία «Ἀριάδνη» ἥτις ἀπέπλευσε ἅμα τῷ κατάπλῳ του καὶ ἐθεάθη κατευθυνομένη πρὸς τὰς Πάτρας. (2)

Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τῆς ἑπομένης, 22ας, ἀνεγνωρίσθησαν τὰ 4 Τουρκικὰ ἐρχόμενα πᾶσιν ἱστίοις πρὸς τὸν ὅρμον τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν Πατρῶν. Ὁ Μπάμπας διέκοψε τὴν ἐκφόρτωσιν καὶ ἐκινήθη νὰ τὰ προσβάλῃ, μολονότι ἀπετέλουν τριπλασίαν δύναμιν τῆς ἰδικῆς του, ἀλλ' ἀπότομος ἄπνοια καθήλωσε καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀντιπάλους του εἰς τὰς θέσεις των. Μετ' ὀλίγον ἐπῆλθε τὸ σκότος τῆς νυκτός.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης τὰ Τουρκικὰ εὑρέθησαν πλησιέστερον τοῦ «Διομήδους» ὡς πρὸς τὴν ἀκτὴν τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Μπάμπας τὰ ἐπλησίασε καὶ τοὺς ἐξαπέστειλε συμπυροκρότησιν τῆς μιᾶς πλευρᾶς του, κατ' ἐκείνην ὅμως τὴν στιγμὴν ἠγέρθη ἀποτόμως βορρᾶς μεγίστης σφοδρότητος. Τὰ Τουρκικά, χωρὶς νὰ ἀπαντήσουν, ἐγκατέλειψαν τὸ πεδίον τῆς μάχης πλεύσαντα πρὸς τὴν Πελοπόννησον, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄραξος (3), ὁ δὲ Μπάμπας ἠγκυροβόλησε τὸν «Διομήδην» ἔξω τῆς Προκοπανίστου καὶ συνέχισε τό ἔργον τῆς ἐκφορτώσεως. Κατὰ τὴν νύκτα ὁ ἄνεμος ἐμετριάσθη. Τὴν ἑπομένην, 24ην Μαΐου, ὁ Μπάμπας διέκοψε πάλιν τὴν ἐκφόρτωσιν διὰ νὰ κινηθῇ ἐναντίον τῶν αὐτῶν πλοίων, τὰ ὁποῖα τὸν ἐπλησίασαν ὅπως συνάψουν ἀποφασιστικὴν ναυμαχίαν, καὶ ἐρρίφθη ἐν μέσῳ των ἐπανειλλημμένως. Ἐχρησιμοποίησε σχεδὸν συνεχῶς τὸ πυροβολικὸν ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τοῦ πλοίου του

---

(1) Τὸ πλοῖον τοῦτο ἀνῆκε εἰς τὸν ἀντιπρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Γκίκαν Μπότασην.

(2) Ὁ Ὀρλάνδος (Ναυτικὰ Τόμος 2ος, σελ. 216) ἀναφέρει ῥητῶς ὅτι ἡ «Ἀριάδνη» ἀνήγγειλε εἰς τοὺς Τούρκους τῶν Πατρῶν τὴν παρουσίαν τοῦ «Διομήδους» εἰς Μεσολόγγιον.

(3) Πάπας.

καὶ τοῦ πρώτου μὲν πάρωνος συνέτριψε τὸ ἐπιστήλιον τοῦ φώσωνος καὶ ἐπροξένησε εὐρεῖαν ὀπὴν εἰς τὸ σκάφος κατὰ τὴν ἴσαλον γραμμήν, τοῦ δευτέρου συνέτριψε τον πρόβολον καὶ ἐπέφερε ρῆγμα εἰς τὴν στήλην τοῦ μεγάλου ἱστοῦ καὶ τῶν μικροτέρων πλοίων σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου κατέστρεψε τὴν ἐξαρτίαν.

Τὰ Τουρκικὰ πλοῖα ἀπεχώρησαν ὁριστικῶς. Τὴν 29ην Μαΐου κατέπλευσε εἰς Μεσολόγγιον ἡ ὁμὰς ὑπὸ τὸν Γ. Νέγκαν.

*
* *

Τὴν 31ην Μαΐου ὁ Ἑλληνικὸς στόλος κατηυθύνετο πλησίστιος πρὸς τὴν Σούδαν μὲ ἄνεμον μεταπίπτοντα—ἀπὸ λεπτοῦ ἀνατολικοῦ διαδοχικῶς εἰς βορειοδυτικόν, εἰς βόρειον καὶ τέλος εἰς βορειανατολικὸν (Μέσην). Τὴν 3ην ὥραν μ. μ. τὰ προπλέοντα—μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ὁ Ὑδραϊκὸς πάρων τοῦ Ζάκα καὶ οἱ Σπετσιωτικοὶ τῶν Μπάμπα καὶ Τσούπα—συνεπλάκησαν μετὰ 14 Τουρκικῶν διαδρομούντων ἔξω καὶ πλησίον τοῦ λιμένος καὶ ἐντὸς ὀλίγης ὥρας τὰ ἔτρεψαν εἰς φυγήν. Ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη καὶ ὁ Σπετσιωτικὸς πάρων τοῦ Ἰωάννου Α. Κυριακοῦ τὰ κατέφθασαν ἐπίσης, ἀλλ' ὅταν ἐπλησίαζον τὰ ἐχθρικὰ νὰ εἰσπλεύσουν καὶ μόλις ἐπρόφθασαν νὰ τοὺς κατευθύνουν βολάς τινας πυροβόλων.

Τὰ ἡμίση τῶν Τουρκικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἷς πάρων ταχύπλους καὶ μία κορβέττα, ἐξηκολούθησαν νὰ διαδρομοῦν ὑπὸ τὸ Βενετικὸν φρούριον τῆς Σούδας. Περὶ τὴν ὥραν τῆς δύσεως τὰ ἐπλησίασε ὁ Ὑδραϊκὸς πάρων τοῦ Σάββα, ἤρχισε πυκνὸν πῦρ, ἐξηκολούθησε νὰ προχωρῇ κατ' αὐτῶν καὶ τὰ ἐξηνάγκασε νὰ οὐριοδρομήσουν πρὸς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος. Τὸν Σάββαν ἐπλησίασαν εἰς ἐνίσχυσιν ἄλλοι 10 πάρωνες καὶ τὰ Ὑδραϊκὰ πυρπολικὰ τοῦ Θεοδωράκη, τοῦ Δημαμᾶ καὶ τοῦ Μπουντούρη, κατέφθανε δὲ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ ὁ λοιπὸς στόλος ὑπὸ τὸν Μιαούλην. Τὰ Τουρκικὰ ἦσαν σκάφη ταχύπλοα καὶ ἐπρόφθασαν νὰ εἰσέλθουν ἀβλαβῶς εἰς τὸν λιμένα. Τὰ Ἑλληνικὰ ἐξετέλεσαν ἀναστροφὴν εἰς ἀκτῖνα βολῆς ἀπὸ τοῦ φρουρίου, ὑπὸ τοὺς κανονιοβολισμοὺς του, καὶ μετὰ τοῦτο κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν Ρέθυμνον.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα ὁ καιρὸς μετεβλήθη, ἔπνευσε σφοδρὸς νοτιανατολικὸς ἄνεμος συνοδευόμενος ὑπὸ ἰσχυρᾶς βροχῆς. Τὰ πλοῖα διεσκορπίσθησαν. Συνηθροίσθησαν τὴν ἑπομένην 1ην Ἰουνίου τὴν ἑσπέρων. Ἔπνεε νοτιανατολικὸς ἄνεμος ὅταν ἐπλησίασαν, ἡγουμένου τοῦ Μιαούλη, τὴν Κρήτην εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς

ἀγκάλης τῆς Ρεθύμνου. Ὁ ναύαρχος προσεκάλεσε πάντας τοὺς κυβερνήτας εἰς συμβούλιον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπρότεινε νὰ εἰσήρχετο ὁ στόλος ὁλόκληρος κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ὅπως ἐπιχειρήσῃ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου. Εἰς τοῦτο δὲν συνεφώνησε τὸ σύνολον τῶν κυβερνητῶν, τινὲς μάλιστα ἐκ τούτων εἶπον ὅτι καὶ οἱ ναῦται των θὰ ἦσαν ἐναντίοι τῆς ἐκτελέσεως τοιούτου σχεδίου (1), καὶ ἡ πρότασις ἀπεσύρθη.

Τὴν 2αν Ἰουνίου ὁ στόλος εὑρίσκετο ὄχι μακρὰν τῆς ἀγκάλης τῆς Σούδας. Ἔπνεε λεπτὸς βορειοανατολικὸς ἄνεμος. Ὀλίγην ὥραν μετὰ τὴν μεσημβρίαν παρετηρήθησαν ἐξερχόμενα τοῦ λιμένος 1 φρεγάτα, 3 κορβέτται, 12 πάρωνες, 3 ἡμιολίαι καὶ 3 μύστικα.

Τὰ Ἑλληνικὰ ἐτράπησαν νὰ τὰ προσβάλουν καὶ μέχρις ὅτου φθάσουν εἰς ἀπόστασιν βολῆς ηὔξησε τὸ πλῆθος τῶν ἐχθρικῶν εἰς 40 ἐν συνόλῳ μονάδας ἐκ φρεγατῶν, κορβεττῶν καὶ παρώνων. Τὰ ἐχθρικὰ δὲν συνέχισαν ἐπὶ πολὺ τὴν μάχην, παρετήρησαν ἐγκαίρως ὅτι ὁ χειρισμὸς τοῦ Μιαούλη ἐγένετο ἀποκλειστικῶς ὅπως τοὺς ἀποκόψῃ τὸν λιμένα τῆς Σούδας καὶ ὑπεχώρησαν ἐντὸς ἡμισείας ὥρας. Ἡ μάχη ἤρχισε ὅταν ὁ μέχρις ὥρας λεπτὸς

---

(1) Τὸ περὶ τῶν ἀντιρρήσεων τῶν κυβερνητῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Σαχτούρη. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης περιορίζεται νὰ ἀναφέρῃ, ἐν τῷ τελευταίῳ παραγράφῳ τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 2 Ἰουνίου ἐκθέσεώς του πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας, «***ὁ γνωστὸς σκοπός μας διὰ Σούδαν δὲν κατορθώνεται χωρὶς βοηθὸν ἄνεμον καὶ τοιοῦτον δὲν τὸν εὑρήκαμεν ἕως τώρα οὐδ' ἐλπίζομεν νὰ τὸν ἐπιτύχωμεν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ καλοκαιριοῦ***». Ἐξ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται μόνον τὸ ὅτι τὴν ἰδέαν του εἶχε καταστήσει γνωστὴν εἰς τοὺς προκρίτους. Σχετικῶς ὁ Τρικούπης ἀναφέρει [Τόμος 2ος σελ. 291] ὅτι οἱ ναύαρχοι ἐσκέφθησαν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἐπιχείρησιν, κατόπιν τῶν πληροφοριῶν τοῦ περιπολήσαντος ἔξω τῆς Σούδας Ζάκα, καθ' ἃς ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἦτο ἀτάκτως ἠγκυροβολημένος καὶ οὐδὲν μέτρον ἀσφαλείας του ἐλάμβανε.

Ἐπειδὴ ὁ Ζάκας εἶπε ὅσα εἶδε δικαίως ὑπωπτεύθησαν οἱ ναύαρχοι μὴ τυχὸν εἰδοποιήθη ὁ Χοσρὲφ ἐκ τοῦ κυβερνήτου τῆς Γαλλικῆς ἡμιολίας «Ἀμαράνθη». Τὸ πλοῖον τοῦτο εὑρέθη εἰς Μῆλον συγχρόνως μὲ τὸν Ἑλληνικὸν στόλον καὶ ὁ κυβερνήτης του ἐπεσκέφθη τὸν ναύαρχον Μιαούλην. Τοῦ ἐξήγησε ὅτι κατέπλευσε εἰς Μῆλον πρὸς ὕδρευσιν καὶ τοῦ ἀνήγγειλε ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς Ὕδραν καὶ Ναύπλιον, ἀλλ ἀντὶ τῶν λιμένων τούτων εὑρέθη ἠγκυροβολημένος εἰς Σούδαν ὅταν ἐνεφανίσθη ἐκεῖ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐχθρικὸς στόλος εὑρέθη ἠγκυροβολημένος ἐν τάξει εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, διεδρόμει πρὸ τῆς ἀγκάλης της δύναμίς του ἐκ 14 ἕως 20 μονάδων καὶ ἐξηκολούθησε νὰ διαδρομῇ καθ' ἑκάστην.

ἄνεμος ἐξασθενήσας ἔτι μᾶλλον κατέληξε ὑποπνέων. Τὸ μέγα μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου δὲν ἐπρόφθασε νὰ πλησιάσῃ εἰς ἀκτῖνα βολῆς, ἐκ τῆς γαλήνης, περὶ τὰ 30 σκάφη ἐν συνόλῳ ἐπολέμησαν μετὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη «Ἀθηνᾶ», οἱ Ὑδραϊκοὶ πάρωνες τοῦ Ἰωάννου Α. Μιαούλη (1), τοῦ Σαχίνη, τοῦ Λαλεχοῦ, τοῦ Ἠλ. Τζώρτζου, ὁ Σπετσιωτικὸς τοῦ Ἰωάννου Α. Κυριακοῦ καὶ ἄλλοι Σπετσιωτικοὶ πάρωνες. Τὰ περισσότερα τῶν ἐχθρικῶν, προσανατολισμένα κατὰ τὸν ἄξονα τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος τῆς Σούδας, ἔβαλλον ἀπὸ τῆς πρύμνης των. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ὕψωσε τὸ σῆμα πρὸς τὰ πυρπολικὰ ἵνα προχωρήσουν καὶ προσκολληθοῦν ἐπὶ ἐχθρικῶν πλοίων τὴν 1ω 30λ. μ.μ. Τὰ πυρπολικὰ μὲ ὑποπνέοντα ἄνεμον ἐπροπορεύθησαν τῶν πλοίων τοῦ στόλου καὶ ἐπλησίασαν τὰ ἐχθρικὰ ὑπὸ τὸ ἀδιάλειπτον καὶ πυκνὸν πῦρ αὐτῶν. Πρῶτον τὸ πυρπολικὸν τοῦ Στύπα ἐπλησίασε ἐγγύτατα μίαν κορβέτταν τῶν 24 πυροβόλων. δὲν ἐπρόφθασε ὅμως νὰ προσκολληθῇ ἐπ' αὐτῆς διότι ἀνεφλέγη ἐκ πεπυρακτωμένου βλήματος. Κατ' αὐτῆς ἐπροχώρει συγχρόνως τὸ πυρπολικὸν τοῦ Βώκου καὶ τῆς προσεκολλήθη. Καὶ τοῦ Δημαμᾶ τὸ πυρπολικὸν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πλοίου προσεκολλήθη. Ἡ κορβέττα ἀνετινάχθη τὴν 2ω 50λ. μ.μ. (1), ἦτο δὲ σκάφος τῶν 26 πυροβόλων, Τουρκικόν, ἐξ ὅσων ὁ Χοσρὲφ εἶχε ἀφίσει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἰμβραὴμ ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ παρελθόντος ἔτους 1824. Τὸ πλήρωμα αὐτῆς, συμπεριλαμβανομένων καὶ ὀλίγων στρατιωτῶν, ἀπετελεῖτο ἐξ 150 ἀνδρῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν 24 Ἕλληνες καὶ 2 Ἄγγλοι. Μέρος αὐτῶν περισυνελέγη ὑπὸ τῶν λέμβων τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων.

Ὁ ἀπαραμίλλου τόλμης πυρπολητὴς Γ. Πολίτης ἐπιδιώκων πάσῃ θυσίᾳ νὰ καταστρέψῃ ἓν τῶν μεγάλων ἐχθρικῶν ὡδήγησε ἐπιμόνως τὸ πυρπολικόν του πρὸς τὸ μέρος των, ἐπροχώρησε μέχρι τοῦ τείχους τοῦ φρουρίου, καὶ ἐκεῖ εὑρίσκετο περὶ τὴν 3ην μ. μ. ὅταν ἡ ἐπελθοῦσα νηνεμία κατέστησε τὸ σκάφος του ἀκίνητον (2). Πολλαὶ ἐχθρικαὶ ἐξωπλισμέναι λέμβοι ἐκινήθησαν τότε ἐναντίον

---

(1) Υἱοῦ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη.

(2) Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἔγραψε εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας ὅτι ἡ Τουρκικὴ κορβέττα θὰ κατεστρέφετο ὡρισμένως διὰ μόνου τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Βώκου, θέλων νὰ ὑποδείξῃ ὅτι θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ ἐχρησιμοποίει ὁ Δημαμᾶς τὸ πυρπολικόν του ἀλλαχοῦ.

του καὶ ἐκ τῶν κανονιοβολισμῶν καὶ τουφεκισμῶν των ἐφονεύθησαν 2 καὶ ἐτραυματίσθησαν 3 ναῦται του. Ὁ Σαχτούρης παρετήρησε ὅτι εὑρίσκετο εἰς δυσκολίας καὶ καθήρεσε αὐτοστιγμεὶ τὴν ἄκατον τῆς «Ἀθηνᾶς». Ταχέως ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμά του καὶ ἄλλοι πάρωνες, δὲν ὑπῆρχε ὅμως καιρὸς διότι μέχρις ὅτου φθάσουν αἱ ἄκατοι ἠναγκάσθη ὁ Πολίτης νὰ θέσῃ πῦρ εἰς τὸ πυροπολικόν του καὶ νὰ κατέλθῃ μετὰ τῶν ἀνδρῶν τοῦ πληρώματος εἰς τὴν λέμβον του. Αἱ ἐχθρικαὶ ἄκατοι ἐξηκολούθησαν νὰ προχωροῦν πρὸς τὸ μέρος του μέχρις ὅτου ὁ κανονιοβολισμὸς μιᾶς τῶν Ἑλληνικῶν ἀκάτων ἐβύθισε μίαν ἐξ αὐτῶν. Τότε ὠπισθοδρόμησαν.....

Τὴν 3ην Ἰουνίου ὁ στόλος εὑρίσκετο ὃ μίλλια μακρὰν τῆς ἀγκάλης τῆς Σούδας ἅμα ἐξημέρωσε. Ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσῶν Ἀνδροῦτσος ἐσήμανε εἰς τὰ πυροπολικά του καὶ εἰς ὅσα ἐκ τῶν πλοίων τῆς μοίρας του ἔμελλον νὰ τὰ συνοδεύσουν νὰ προετοιμασθοῦν. Τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα εἶδον τὰ σήματα καὶ ἐπροθυμοποιήθησαν ὅπως ἀκολουθήσουν τὰ Σπετσιωτικὰ εἰς ἐνίσχυσιν. Ἔξω τῆς Σούδας, μέχρις ὥρας, ἦσαν 10 ἐχθρικά. Ὁ ναύαρχος Ἀνδροῦτσος ἀνεκώχευσε. Ἐκ τῶν πλοίων τῆς μοίρας του προέπλεον τὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Ι. Μπόταση, Τσούπα, Μπάμπα, Λεωνίδα καὶ ἐκ τῶν Ὑδραϊκῶν τὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Ζάκα, Λαλεχοῦ, Κριεζῆ, Μιντότα, Παναγιώτα, τὰ ὁποῖα πάντα ἐπροχώρησαν πρὸς τὰ ἐχθρικὰ καὶ τὰ προσέβαλον μὲ τὴν σειράν των. Ἐπολέμησαν δὲ ἐπὶ 2 ὥρας, ἀπὸ τῆς 11ω. πρωΐας μέχρις τῆς 1ω. μ. μ., ὁπότε κατέφυγον τὰ ἐχθρικὰ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἀνεκάλεσε τὰ πλοῖα του.....

Πρὶν ἢ ἐμφανισθῇ πρὸ τῆς Σούδας ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ὁ Χουσεΐν εἶχε στρατολογήσει ἐν Κρήτῃ περὶ τοὺς 4000 ἄνδρας, πάντας προωρισμένους διὰ τὴν Πελοπόννησον. Οἱ νεοκαταταχθέντες οὗτοι Τουρκοκρῆτες, ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των κατορθωμάτων τῶν Ἑλλήνων, ἐπεδίωξαν ν' ἀποφύγουν νὰ ἐπιβασθοῦν τοῦ Τουρκο—Αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους ἐπαρχίας τῆς νήσου λεηλατοῦντες καὶ κατασφάζοντες γυναικόπαιδα καὶ ἀόπλους, δῆθεν εἰς ἀνταπόδωσιν.

Οἱ ναύαρχοι ὑπελόγισαν ὅτι θ' ἀπῃτοῦντο τοὐλάχιστον 15 ἡμέραι εἰς τὸν Χουσεΐν διὰ νὰ τοὺς περισυλλέξῃ καὶ τοὺς ἐπιβιβάσῃ ἐκ νέου τῶν πλοίων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἀγκυροβολήσουν τὰς μοίρας των εἰς τὸν ὅρμον Βοιῶν (Βάτικα), συνήθως χρησιμοποιούμενον ὡς ὁρμητήριον. Αἱ ἰσχυραὶ τρικυμίαι συνετέλε-

σαν εἰς τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης, κατὰ τὴν 5ην Ἰουνίου διεσκορπίσθησαν πάλιν τὰ πλοῖα, τὸ πυρπολικὸν τοῦ Κανάρη (ἑνωθὲν μετὰ τοῦ στόλου πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν) ἀφ' οὗ ἐκινδύνευσε νὰ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει κατώρθωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἴου, ἀλλὰ τὸ ποσὸν τῆς διαρροῆς του ἦτο τοσοῦτον ὥστε ἐβυθίσθη ὅταν ἔφθασε εἰς τὸ μέσον τοῦ λιμένος. Εἰς ταῦτα προσετίθετο ἡ ἀνάγκη ἐπαλείψεως τῆς γάστρας τῶν πλοίων, τὰ πληρώματα (1) ἐδυσφόρουν διότι ἦτο ἠλαττωμένη ἡ ταχύτης τῶν πλοίων.

Τὴν 2ω 30λ μ.μ. τῆς 12ης Ἰουνίου ὁ ἐκ τῶν ἠγκυροβολημένων εἰς Βάτικα μετὰ τοῦ στόλου Ὑδραϊκὸς πάρων «Νηρεύς», κυβερνώμενος ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Κριεζῆ, ἀνετινάχθη ἀκαριαίως ἐξ ἐκρήξεως τῆς πυριταποθήκης του. Ἐξαιρουμένου τοῦ ναυκλήρου τοῦ πλοίου καὶ ἑνὸς ναυτόπαιδος, κατὰ καλὴν τύχην των εὑρεθέντων εἰς τὸ ἀκρόπρωρο, ἀπωλέσθησαν ὅσοι ἄλλοι ἦσαν ἐπὶ τοῦ πλοίου κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν—ἐν συνόλῳ 50 συμπεριλαμβανομένου τοῦ κυβερνήτου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἄλλοι 10 ναῦται ἀπουσίαζον εἰς τὴν ξηρὰν πρὸς ὕδρευσιν. Κατὰ τὸν ναύκληρον, ὀλίγην ὥραν πρὸ τῆς ἐκρήξεως ἐδάρη παρὰ τοῦ κυβερνήτου εἷς Αἰγύπτιος αἰχμάλωτος (2) καὶ αὐτὸς ἔθεσε τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριταποθήκην, εἰς ἐκδίκησιν (3).

* * *

Τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος ἀνήγγειλε εἰς Βάτικα, εἰς τοὺς ναυάρχους, περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς 15ης Ἰουνίου Ἑλληνικὸν πλοιάριον ἐλθὸν ἐπὶ τούτῳ ἐκ τῶν Ἀντικυθήρων(4). Αἱ ναυαρχίδες Ὕδρας καὶ Σπετσῶν διὰ νὰ προκαλέσουν

---

(1) Κατὰ τὸν Μιαούλην.

(2) Εἰς πολλὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα εἶχον διανεμηθῆ Αἰγύπτιοι αἰχμάλωτοι, ἐκ τῶν συλληφθέντων ἐπὶ τῶν φορτηγῶν τοῦ στόλου τοῦ Ἰμβραὴμ κατὰ τὰς ναυμαχίας τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1824.

(3) Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἀνέφερε αὐθημερὸν τὸ συμβὰν εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας χωρὶς ν' ἀποδώσῃ εἰς οὐδένα τὴν εὐθύνην. Ἔγραψε... «***Πόθεν ἄναψεν ἡ μπαρουτοθήκη ἀγνοεῖται***»...

Ὅταν κατόπιν διεδόθη εἰς τὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας ὅτι Αἰγύπτιος αἰχμάλωτος ἀνετίναξε τὸν «Νηρέα» οἱ κάτοικοι ἐγένοντο ἔξω φρενῶν, καί, ὡσὰν νὰ ἦσαν εἰς συνεννόησιν, ἐρρίφθησαν ἐπὶ τῶν Αἰγυπτίων αἰχμαλώτων, παντοχοῦ ὅπου τοὺς συνήντησαν. Τοὺς κατέσφαξαν. Ἐθανάτωσαν περὶ τοὺς 300.

4) Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ἀντιναυάρχου τῶν Σπετσῶν Ν. Δ. Σύρμα ἀναφέρει τὸ ὅτι τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος κατὰ τὴν 15ην Ἰουνίου ἀνήγγειλε εἰς τοὺς ναυάρχους εἰς Βάτικα Ἑλληνικὸν πλοιά-

τὴν ἄμεσον προσοχὴν τῶν πλοίων καὶ τὴν ταχεῖαν ἐκτέλεσιν τῶν σημάτων τῆς ἀθρόας ἀπάρσεως ἔβαλον ἀνὰ ἕνα ἄσφαιρον κανονιοβολισμόν. Ὁ Μιαούλης μετὰ τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου, πλεύσας εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἐτράπη πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ διὰ νὰ προηγηθῇ ὁπωσδήποτε τοῦ ἐχθροῦ, κατευθυνομένου πρὸς δυσμὰς κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν πλοιαρίου καὶ πλέοντος κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν νοτιανατολικῶς καὶ πλησίον τῶν Ἀντικυθήρων. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος Ἀνδροῦτσος μετὰ τοῦ Σπετσιωτικοῦ ἔπλευσε μᾶλλον πρὸς νότον—ἀνατολικῶς τῶν Κυθήρων—διὰ νὰ τὸν πλησιάσῃ ταχύτερον. Αἱ κατευθύνσεις τῶν ναυάρχων, ἀποκλίνουσαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀπεχώρισαν τὰς δυνάμεις. Μετ' ὀλίγην ὥραν κατέπεσε ὁ πνέων ἐλαφρὸς νοτιοδυτικὸς ἄνεμος.

Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 16ης Ἰουνίου ἀπεδείχθη τὸ πόσον πολὺ ὁ ναύαρχος Μιαούλης εἶχε δίκαιον. Ἔπνεε δυτικὸς ἄνεμος (Ζέφυρος). Ἐκ τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου 17 πολεμικὰ καὶ 3 πυρπολικὰ ἦσαν πλησίον τῆς ναυαρχίδος, εὑρισκομένης πολλὰ μίλλια πρὸς νότον τοῦ Ταινάρου. Τὴν ἠκολούθουν μὲν τὰ λοιπὰ Ὑδραϊκὰ καὶ ἡ μοῖρα τῶν Ψαρῶν, ἀλλ' ἔμενον πολλὰ μίλλια ὀπίσω της. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος, ἐξ 80 περίπου πλοίων, εὑρίσκετο πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ὑδραϊκοῦ, ὑπηνέμως του. Ὁ Σπετσιωτικὸς στόλος εὑρίσκετο ὑπηνέμως τοῦ ἐχθρικοῦ, πρὸς ἀνατολὰς τῶν Κυθήρων.

Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐσήμανε εἰς τὰ εὑρισκόμενα ὀπίσω του Ὑδραϊκὰ νὰ πλησιάσουν, ἐξακολουθήσας ἐπιμόνως νὰ τηρῆται προσηνέμως τοῦ ἐχθροῦ, εἰς σταθερὰν ἀπόστασιν, ἀποβλέπων νὰ κατωρθοῦτο βαθμηδὸν ἡ ἕνωσις πρὸς τὸ μέρος του συμπάσης τῆς δυνάμεως. Ἐπὶ 12 ὥρας κατεβλήθη ἐξ ἀμφοτέρων γῶν ἀντιπάλων μερῶν μεγάλη προσπάθεια αὐξήσεως τῆς ταχύτητος εἰς τὸ μέγιστον δυνατὸν ὅριον. Ἀφ' ἑνὸς ὁ ἐχθρὸς ἐπεδίωξε νὰ μὴ ἀντιμετωπίσῃ προσηνέμως του περισσότερα πλοῖα τῶν εὑρισκομένων εἴκοσι μετὰ τοῦ

ριον ἐλθὸν ἐξ Ἀντικυθήρων (Βλ. Ὀρλάνδου Ναυτικά. Τόμος Β', σελ. 226). Ἀμφότεροι οἱ ναύαρχοι οὐδὲν περὶ τούτου ἀναφέρουν εἰς τὰς ἐκθέσεις των.—Ὁ Μιαούλης γράφει (Βλ. Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος, σελ. 385)... «...Προχθὲς τῇ 15 τοῦ παρόντος ἀναχωρήσαντες ἀπὸ Βάτικα ἐμάθομεν *μετ' ὀλίγον* ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐξέπλευσε καὶ ἦτον ἤδη κατὰ τὸ Τσιριγότο. Ὅθεν εὐθὺς διευθύνθημεν πρὸς τὸν Καβο-Ματαπᾶν διὰ νὰ τὸν προφθάσωμεν...».—Ὁ δὲ Ἀνδροῦτσος (Ἔκθεσις ὑπὸ ἡμερ. 17 Ἰουνίου, Βλ. Ὀρλάνδου ναυτικὰ Τόμος Β', σελ. 228) γράφει. «...Χθὲς (ἐννοεῖ τὴν 16ην, μίαν ἡμέραν μετὰ τὴν ἄπαρσιν τῶν στόλων) παρατηρήσαντες τὸν ἐχθρικὸν στόλον κατὰ τὸ Τσιρῖγον μεσημβρινῶς, συνιστάμενον κ.λ.π....».

Μιαούλη καὶ πρὸς τοῦτο ἐτήρησε ἀναλλοίωτον κατεύθυνσιν πρὸς δυσμάς. Τὰ ὀπίσω τοῦ Μιαούλη ἀφ' ἑτέρου, Ὑδραϊκὰ καὶ Ψαριανά, ἔπρεπε νὰ κερδίουν πολλὰ μίλλια εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον χρόνον καὶ πράγματι ἤρχισαν νὰ τὸ ἐπιτυγχάνουν, βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον, χάρις εἰς τοὺς κυβερνήτας των κυρίως οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ μὴ χάνουν οὔτε μέτρον. Οἱ Σπετσιῶται εἶχον νὰ ἐκτελέσουν ἀκόμη δυσκολώτερον ἔργον, διότι τὰ πλοῖα των εὑρέθησαν ἅμα ἐξημέρωσε ὑπὲρ τὰ 25 μίλλια ὑπηνέμως τοῦ Μιαούλη (1). Διὰ τῶν προσπαθειῶν των ἐν τούτοις τὸ ἐπέτυχον, περὶ τὴν 4ην ὥραν μ. μ. ἠλάττωσαν τὴν ἀπὸ τοῦ Μιαούλη ἀπόστασιν εἰς 3 περίπου μίλλια καὶ ἐπλησίασαν τὸν ἐχθρὸν εἰς ἀπόστασιν βολῆς.

Ταυτοχρόνως οὐριοδρομήσαντα συνεπλάκησαν μετὰ τῶν πρωτοπλόων τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, κατόπιν σήματος τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, πάντα τὰ λοιπὰ πλοῖα—Ὑδραϊκὰ καὶ Ψαριανά. Τὰ μένοντα ὀπίσω εἶχον ἤδη ἑνωθῇ μετ' αὐτοῦ πρὸ ὀλίγης ὥρας. Ἐπειδὴ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τὰ ἀντίπαλα σκάφη ἔπλεον ἀντιθέτως ἡ ταχύτης τῆς προσεγγίσεως ἦτο μεγάλη. Τὰ τρία Ὑδραϊκὰ πυρπολικά, τοῦ Ματρόζου, τοῦ Μανώλη Μπουντούρη καὶ τοῦ Θεοδωράκη, πρῶτα πάντων ἐρρίφθησαν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἐχθροῦ ὑπὸ τὴν συνοδείαν τῶν Ὑδραϊκῶν παρώνων τοῦ Ζάκα, τοῦ Γιουμπούγη καὶ τοῦ Σαχίνη. Ἡ ὁμὰς τῶν ἐχθρικῶν φρεγατῶν, πρὸς τὸ μέρος τῆς ὁποίας κατηυθύνοντο, τὰ ἐκανονιοβόλησε σφοδρότατα, χωρὶς ν' ἀποκλίνῃ τῆς πλεύσεως της εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλ' ὅταν τὴν ἐπλησίασαν τὰ πυρπολικὰ ἐξετέλεσαν τὰ πλοῖα της ἀθρόως ἀπότομον στροφὴν πρὸς τὰ πλάγια καὶ τ' ἀπέφυγαν. Τὰ πυρπολικὰ καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὰ πάρωνες εὑρέθησαν οὕτω ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐξακολουθοῦντος πάντοτε τὸν πλοῦν πρὸς δυσμάς. Ὀπίσω τῶν πυρπολικῶν ἤρχετο ὁ Μιαούλης μετὰ τῶν περισσοτέρων τῶν Ὑδραϊκῶν καὶ τῶν ἄλλων πλοίων, ὁ ὁποῖος, μετά τινα λεπτὰ καὶ ἀφ' οὗ ἀντήλλαξε πυκνοτάτους κανονιοβολισμοὺς μετὰ τῶν πλησίον του ἐκ τῶν πρωτοπλόων εὑρέθη ἐπίσης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου.

---

(1) Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ Σαχτούρη (σελ. 111) ὁρίζεται ἡ κατὰ τὰ ἐξημερώματα τῆς 16ης Ἰουνίου θέσις τοῦ περὶ τὸν Μιαούλην τμήματος τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου, τοῦ ὁποίου μέρος ἀπετέλει καὶ ἡ «Ἀθηνᾶ». Τὸ τμῆμα τοῦτο ἀπεῖχε 20 μίλλια τοῦ Ταινάρου καὶ 20 μίλλια δυτικῶς τῶν Κυθήρων. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἡμερολόγιον ὁ Σπετσιωτικὸς στόλος εὑρίσκετο τότε ἀνατολικῶς τῶν Κυθήρων.

Ὁ Σαχτούρης ἔπλεε πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ Μιαούλη μετὰ τοῦ Ὑδραϊκοῦ πάρωνος τοῦ Γκιώνη. Ἀντεμετώπιζον ὁμάδα ἀποτελουμένην ἐκ τῆς κορβέττας τοῦ Ταχὶρ πασᾶ, μιᾶς μικρᾶς φρεγάτας καὶ μιᾶς ταχυπλόου ἡμιολίας—τηρούμενοι καθέτως τῆς κατευθύνσεως αὐτῶν, κανονιοβολοῦντες ἐπιτυχῶς, ἀναχαιτίζοντες πρὸς στιγμὴν τὴν προχώρησιν τῆς ὁμάδος πρὸς δυσμάς. Ἐκ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ Ταχὶρ ἐλοξοδρόμησε εἰς ἐνίσχυσίν του πολυάριθμος ὁμὰς ἐκ μεγάλων φρεγατῶν καὶ κορβεττῶν, ἥτις ἐξηνάγκασε τοὺς Σαχτούρην καὶ Γκιώνην ν' ἀποχωρήσουν, ἀρχικῶς πρὸς δυσμὰς—προσηνέμως τοῦ Ταχίρ—καὶ μετὰ τοῦτο πρὸς βορρᾶν.

Ὁ ναύαρχος παρηκολούθησε τὰ εἰσδύσαντα πυρπολικὰ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἀποκλειστικῶς ὅπως σταματήσῃ πᾶσαν παραιτέρω δρᾶσιν των, καὶ ἵνα μὴ ἀπωλεσθοῦν εἰς μάτην—ἀφ' οὗ ἤδη αἱ ἐχθρικαὶ φρεγάται καὶ κορβέτται ἐπροχώρησαν προσηνέμως. Μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ συναθροίσῃ τὸ ταχύτερον τὸ σύνολον, ὅπως παρακολουθήσῃ ἐκ νέου τὸν ἐχθρόν, ὕψωσε σῆμα γενικῆς ἀποχωρήσεως. Ἀλλὰ δύο πυρποληταί, παρασυρομένοι ὑπὸ τῆς μέθης τῆς μάχης, δὲν ὑπήκουσαν τὸ σῆμά του. Πρῶτος ὁ Μανώλης Μπουντούρης παρήκουσε, προσκολλήσας τὸ πυρπολικόν του ἐπὶ ἐχθρικοῦ πάρωνος παρὰ τὸ καταιγίζον ἐναντίον του πῦρ πυροβόλων.

Ὁ κυβερνήτης ἐν τούτοις τοῦ πάρωνος ἀπέσπασε τὸ πυρπολικὸν διὰ χειρισμοῦ τοῦ πηδαλίου του καὶ εὐθὺς οὐριοδρόμησε, κανονιοβολῶν καὶ τουφεκίζων δεύτερον πυρπολικὸν ἐρχόμενον νὰ τοῦ προσκολληθῇ. Τοῦτο ἐκυβέρνα ὁ Ματρόζος, παρακολουθήσας τὰς κινήσεις τοῦ πάρωνος, κερουλκήσας ἐγκαίρως, ἀπολύτως ἀσφαλὴς ὅτι μὲ τὸν χειρισμόν του δὲν θὰ διέφευγε ὁ ἐχθρικὸς πάρων. Εἶχε εἰς χεῖρας τὴν πυροδοτικὴν ἅπτραν του ἀνημμένην. Ἦτο ἕτοιμος νὰ κατήρχετο τὴν λέμβον εὐθὺς ὡς αἱ ἁρπάγαι θὰ προσεκόλλουν τὸ πυρπολικόν του ἐπὶ τοῦ πάρωνος, ὅταν τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἔπεσε πληγὴ καιρίως εἰς τὴν κεφαλὴν ὑπὸ βολίδος τουφεκίου. Τὸ πλήρωμα δὲν συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ ἡρωϊκοῦ κυβερνήτου του ἀλλ' ἐγκατέλιπε τὸ σκάφος ἀφοῦ τοῦ μετέδωκε τὸ πῦρ. (1) Ὁ τρίτος πυρπολητὴς Θεοδωράκης ὑπήκουσε τὸ σῆμα τοῦ ναυάρχου.

---

(1) Ἐξ ἀφορμῆς τῆς παρακοῆς τῶν πυρπολητῶν εἰς τὰ σήματα τοῦ ναυάρχου κατὰ ταύτην τὴν ναυμαχίσν καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς ματαίας ἀπωλείας τῶν πυρπολικῶν οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας ἐξέδωκαν τὸ κάτωθι:

«Τὸ κοινὸν τῆς νήσου Ὕδρας ὑπόσχεται τὴν ἑξῆς πληρωμὴν εἰς

Καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον τὰ ἡγούμενα πλοῖα τοῦ Σπετσιωτικοῦ στόλου συνεπλέκοντο μετὰ τῶν πλοίων τῆς οὐρᾶς τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ. Ἐπὶ δύο συνεχεῖς ὥρας ὁ Ἀνάργυρος Λεμπέσης ἐτήρησε τὸ πλοῖόν του ἐν μέσῳ πυκνῆς ὁμάδος ἐκ τῶν ἀντιπάλων, παρὰ τὰς ριφθείσας πρὸς τὸ μέρος του ἑκατοντάδας βλημάτων. Μόνον τρεῖς ναῦταί του ἐτραυματίσθησαν, τὸ πλοῖον ὅμως ὑπέστη τινας ζημίας ὡς καὶ ἄλλα πλοῖα, κυρίως Ὑδραϊκὰ—μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰς περισσοτέρας ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη καὶ ὁ συνοδεύσας πυρπολικὸν πάρων τοῦ Σαχίνη.

Οἱ ἀντίπαλοι ἀπεχωρίσθησαν. Ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐξηκολούθησε τὴν πλεῦσιν του πρὸς δυσμάς, ὁ Ἑλληνικὸς συνηθροίσθη νοτίως τῶν Κυθήρων.

Τὴν ἑπομένην, 17ην Ἰουνίου, ἔπνευσε δυτικοβορειοδυτικὸς ἄνεμος. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἶχε ἐξαφανισθῇ ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα, ὁ Ἑλληνικὸς εὑρισκόμενος μεταξὺ τῶν Ἀντικυθήρων καὶ τοῦ Αὐγοῦ (Ὄβο), ἐπλαγιοδρόμησε ἵνα παρακολουθήσῃ. Τὴν 18ην Ἰουνίου ἔπλεε 60 μίλλια νοτιοδυτικῶς τοῦ Ταινάρου. Τὴν 19ην ἦτο ἔξω τοῦ Μεσσηνιακοῦ κόλπου, τὴν μεσημβρίαν τῆς 20ῆς ἀπεῖχε τῆς Μεθώ-

---

τοὺς πυρπολητὰς ἐκείνους τοῦ ναυτικοῦ του, οἱ ὁποῖοι θέλουν ἐπιτύχει νὰ καύσουν κανένα ἀπὸ τὰ ἑξῆς ὡρισμένα Τουρκικὰ πλοῖα.

—Ὅποιον πυρπολικὸν ἐπιτύχῃ νὰ καύσῃ φρεγάτα νὰ λάβουν ὁ καπετάνιος καὶ ὁ κάθε ναύτης αὐτοῦ ἀπὸ γρόσια ὀκτακόσια, Νο 800-

—Ὅποιον πυρπολικὸν ἐπιτύχῃ νὰ καύσῃ φρεγαδόνι ἢ κορβέττα, νὰ λάβουν ὁ καπετάνιος καὶ ὁ κάθε ναύτης αὐτοῦ ἀπὸ γρόσια τετρακόσια Ν. 400.

—Ὅποιον πυρπολικὸν ἐπιτύχῃ νὰ καύσῃ βρίκιον νὰ λάβουν ὁ καπετάνιος καὶ ὁ κάθε ναύτης αὐτοῦ ἀπὸ γρόσια διακόσια Ν. 200.

—Ὅποιον πυρπολικὸν κολλήσῃ εἰς ἐχθρικὸν φρεγάταν, φρεγαδόνι, κορβέττον ἢ βρίκιον χωρὶς ὅμως νὰ καῇ τὸ ἐχθρικόν, ἀλλὰ νὰ γλυτώσῃ δι' ὁποιαν δήποτε αἰτίαν, ὁ καπετάνιος καὶ οἱ ναῦται τοῦ πυρπολικοῦ ἐκείνου δὲν ἔχουν νὰ λάβουν οὔτε ὀβολόν.

—Εἰς τὸ κάθε πυρπολικὸν εἶναι ἐμποδισμένον νὰ ριφθῇ κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων χωρὶς νὰ διορισθῇ μὲ σενιάλο τοῦ ἀρχηγοῦ. Ὅποιον ὑπάγῃ χωρὶς σενιάλον τοῦ ἀρχηγοῦ, καὶ ἂν ἐπιτύχῃ νὰ καύσῃ ἐχθρικὸν δὲν ἔχει μόλον τοῦτο νὰ λάβῃ ὀβολόν.

—Εἰς ὅλους τοὺς καπετανέους τῶν πυρπολικῶν εἶναι ἐμποδισμένον νὰ πάρουν ἄλλους συντροφοναύτας ἀπὸ ἐκείνους ὅπου διορισθοῦν, νὰ πάρουν εἰς τὸν μισευμόν τους ἀπὸ ἐδῶ, καὶ ὅποιος ναύτης ἀπὸ ἄλλο καράβι ἤθελε ὑπάγῃ εἰς πυρπολικόν, καὶ τὸ πυρπολικὸν ἐκεῖνο ἂν ἐπιτύχῃ νὰ καύσῃ ἐχθρικὸν πολεμικὸν πλοῖον, ὁ ναύτης αὐτὸς δὲν ἔχει νὰ λάβῃ οὔτε ὀβολόν».

νης 20 μίλλια. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐφαίνετο εἰσερχόμενος εἰς τὸ Ναβαρῖνον ὁ ἐχθρικὸς στόλος καὶ ἠκούοντο οἱ κρότοι τῶν κανονιοβολισμῶν τοῦ ἀποδιδομένου χαιρετισμοῦ εἰς τὸν Χοσρέφ.

Οἱ Ἕλληνες ναύαρχοι ἀπεφάσισαν τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὰς βάσεις των, ἀφ' οὗ ἄνευ πυρπολικῶν οὐδὲν τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπεχείρουν. Πρὶν ἢ ἐκκινήσουν διὰ τὴν ἐπιστροφήν των συνεκρότησαν δύο ὁμάδας ὅπως διαδρομήσουν πρὸ τῶν Πελοποννησιακῶν ἀκτῶν, μίαν ἐξ 6 Ὑδραϊκῶν παρώνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λαζάρου Πινότση (1) καὶ μίαν ἐκ 4 Σπετσιωτικῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Νικολάου Ἀδριανοῦ (2).

Ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς στόλος ἀπεβίβασε εἰς τὸ Ναυαρῖνον 3000 Ἀλβανοὺς καὶ 2000 Τουρκοκρῆτες εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ Ἰμβραήμ. Ὁ Χοσρὲφ μετὰ τοῦτο ἠσχολήθη δραστηρίως εἰς τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἰσχυροτάτου τμήματος στόλου μετὰ τοῦ ὁποίου ἐξέπλευσε ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν διὰ τὸν κόλπον Πατρῶν. Ἐκ τοῦ λοιποῦ τμήματος τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου μέρος ἐξέπλευσε συγχρόνως δι' Ἀλεξάνδρειαν πρὸς ἐπισκευὴν καὶ μέρος εἶχε ἤδη ἀποσταλῆ ἀπὸ τῆς Σούδας μετὰ τῶν μεταγωγικῶν (3).

* * *

Τὰ ἀπὸ τῆς 30ης Ἀπριλίου μέχρι τῆς 3ης Ἰουνίου σχετικὰ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου διεξήχθησαν ὡς ἑπομένως.

Ἐκ τοῦ βομβαρδισμοῦ τοῦ ἐχθροῦ τῆς 1ης Μαΐου ὑπέστησαν ζημίας τὰ πυργώματα Γουλιέλμου Τέλλου καὶ Κουτιούσκου. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Κιουταχῆς κατεσκεύασε περιβολὴν μὲ κανονιοθυρίδας, εἰς θέσιν ἀντικρύζουσαν τὸ μέσον τοῦ μέρους τοῦ τείχους τοῦ μεταξὺ τοῦ προτειχίσματος τοῦ Μακρῆ καὶ τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Ρήγα.

---

(1) (2) Οἱ λοιποὶ Ὑδραϊκοὶ πάρωνες ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τῶν Α. Ραφαήλ, Δ. Παναγιώτα, Κ. Λαλεχοῦ, Χ. Δημητρίου καὶ Σ. Ἀνδρέου, οἱ λοιποὶ Σπετσιωτικοὶ ὑπὸ τῶν Ι. Τσολάκη, Γ. Κοσμᾶ καὶ Θ. Σάντου.

(3) Εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον περιέχεται ἐξιστόρησις τῆς τολμηρᾶς ἐπιχειρήσεως τῆς μικρᾶς ὁμάδος ἐκ δύο Ἑλληνικῶν πολεμικῶν καὶ τριῶν πυρπολικῶν ἐναντίον τῶν κατὰ Ἰούλιον εὑρισκομένων ἐντὸς τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας ὡς ἄνω πολεμικῶν πλοίων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου καὶ μετ' αὐτῶν τῶν ὑπὸ ἐχθρικὴν σημαίαν μεταγωγικῶν. Ἡ ἐπιχείρησις ἀπεφασίσθη καὶ ὠργανώθη κατὰ τὴν ὥραν τῆς δράσεως τοῦ Χοσρὲφ εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν, ἐξετελέσθη δὲ ὅταν ὁ Χοσρὲφ εἶχε ἀπέλθῃ πλέον τοῦ κόλπου καὶ ἔπλεε εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἵνα συνοδεύσῃ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος μεταγωγικά, κομίζοντα νέας δυνάμεις, ὡς θὰ ἐκτεθῇ περαιτέρω. Ἐπροτιμήθη νὰ προηγηθῇ ἡ ἐξιστόρησις τῆς ἐπιχειρήσεως Ἀλεξανδρείας.

Ἐκ τῶν ἀραιῶν κανονιοβολισμῶν του ἐφανεροῦτο ὅτι εἶχε ἔλλειψιν πυρομαχικῶν. Μέχρι τῆς 3ης Μαΐου ἐχρησιμοποίσε 3 πυροβόλα καὶ 1 ὅλμον τῶν 6 δακτύλων. Τὴν 4ην, μέσον ἑλικοειδοῦς χαρακώματος κατασκευασθέντος κατὰ τὰς τελευταίας νύκτας, ἐπλησίασε εἰς 100 μέτρα τὸ πρόφραγμα τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης (Λουνέττα).

Ἀπὸ τῆς 6ης προσέθηκε ἓν πυροβόλον καὶ ἕνα ὅλμον εἰς τὸ πυροβολικόν του. Τὴν 7ην ἀνήγειρε πλησίον τοῦ τείχους καὶ ἄλλους προμαχῶνας καὶ προχώματα προχωρήσας μέχρι τῶν θέσεων των δι' ἄλλων ἑλικοειδῶν χαρακωμάτων. Τὴν 10ην, πάλιν δι' ἑλικοειδῶν χαρακωμάτων, ἔφθασε ἀκόμη πλησιέστερον τοῦ τείχους μὲ νέους προμαχῶνας, εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν ὥστε πολιορκοῦντες καὶ πολιορκούμενοι ἐλιθοβολήθησαν ἀμοιβαίως. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐπροξένησε ζημίαν εἰς τὸ προτείχισμα τοῦ Φραγκλίνου. Τὴν 16ην κατεσκεύασε τάφρον ἀπέναντι τοῦ προτειχίσματος τοῦ Φραγκλίνου· τὴν 23ην ἑτέραν 30 μόλις μέτρα ἀπέχουσαν τοῦ τείχους· τὴν 28ην τρίτην, ἀπέναντι τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Νόρμανν, ἀπέχουσαν αὐτοῦ περὶ τὰ 150 μέτρα. Ἐγ τῷ μεταξὺ ηὔξησε τὸ πυροβολικόν του εἰς 8 πυροβόλα καί 5 ὅλμους.

Ἀπὸ τῆς 3ης Μαΐου οἱ Ἕλληνες ἤρχισαν νὰ κατασκευάζουν προφυλάγματα διὰ τὰς βόμβας του. Τὴν νύκτα τῆς 7ης πρὸς τὴν 8ην ἀπέστειλαν ὀλίγους στρατιώτας ἔξω τοῦ τείχους ὅπως κατασκοπεύσουν τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον ἐκ τῶν ὁποίων συνελήφθη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ὁ ἐκ Μεσολογγίου Ροῦσος. Τὴν 8ην ἔθεσαν εἰς ἐνέργειαν νέον κανονιοστάσιον (τοῦ Τοκκέλι) κατασκευασθὲν μεταξὺ προτειχίσματος Φραγκλίνου καὶ πυργώματος Γουλιέλμου Τέλλου. Τὴν 12ην ἔθεσαν εἰς ἐνέργειαν καὶ ἄλλο νέον κανονιοστάσιον (τοῦ Νόρμανν), κατασκευασθὲν μεταξὺ προτειχίσματος Φραγκλίνου καὶ πυργώματος Κοραῆ. Τὴν νύκτα τῆς 21ης πρὸς 22αν κατεσκεύασαν ἐσωτερικῶς τοῦ τείχους περίφραγμα, εἰς τὸ ὕψος τοῦ προτειχίσματος τοῦ Μπότσαρη. Τὸ θάρρος των παρέμενε ἀκατάβλητον (1).

Μέχρις ὥρας παρέμενον εἰς τὸ Αἰτωλικὸν οἱ στρατηγοὶ Νότης Μπότσαρης, Σπυρομήλιος καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ ἔχοντες δύναμιν Σουλιωτῶν καὶ ἄλλων πολεμιστῶν ἐκ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀρχηγὸς δὲ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἦτο ὁ στρατηγὸς Τσόγκας (εἰς ὃν ἀπ' ἀρχῆς τῆς πολιορκίας προθύμως εἶχε

---

1) Ἡ τρίτη ὑποσημείωσις τῆς σελίδος 170 (τοῦ Σπυρομήλιου) ἀναφέρεται εἰς τὰς ἡμέρας ἐκείνας.

παραχωρήσει τὴν θέσιν του ὁ στρατηγὸς Ν. Στουρνάρης). Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἀπετάθη πρὸς τὸν Νότην Μπότσαρην, προσκαλοῦσα αὐτὸν νὰ εἰσήρχετο εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ν' ἀνελάμβανε τὴν ἀρχηγίαν τῆς φρουρᾶς, ἴσως καὶ δι' ἄλλα αἴτια, ἄγνωστα, ὡρισμένως ὅμως διότι ὁ Τσόγκας δὲν ἤθελε νὰ παρέμενε εἰς τὸ Μεσολόγγιον δηλώσας σωματικὴν ἀδυναμίαν. Ὁ Νότης ἐγνώριζε κάλλιστα τὸ ὅτι οὐδεὶς τῶν ὁπλαρχηγῶν ἠνείχετο εὐκόλως ἄλλον ὡς ἀνώτερον.

Ἐπρόβαλε ὅρους, κυριώτερος τῶν ὁποίων ἦτο νὰ προσεκαλεῖτο ἐγγράφως ὑπὸ τῶν διαφόρων σωματαρχῶν. Μολονότι τοῦ ἀπεστάλη ἀμέσως τοιοῦτον ἔγγραφον, ὑπογεγραμένον παρὰ τῶν στρατηγῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ ἀθάνατος Νικηταρᾶς, ἐζήτησε καὶ δεύτερον, ὑπογεγραμμένον παρὰ τῶν Μεσολογγιτῶν οἵτινες διέθετον τοὺς πυροβολητὰς καὶ ἰσχυρότατον ἴδιον σῶμα διοικούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Ραζηκότσικα. Καὶ μόνον ἀφ' οὗ ἔλαβε εἰς χεῖρας του τὸ δεύτερον, τοῦτο ἔγγραφον εἰσῆλθε εἰς τὸ Μεσολόγγιον μετὰ τῶν διαφόρων μετ' αὐτοῦ σωμάτων. (1)

* * *

Τὴν 3ην Ἰουνίου οἱ πολιορκούμενοι ἐπανηγύρισαν τὴν νίκην τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸ στενὸν τοῦ Καφηρέως καὶ ὠνόμασαν κανονιοστάσιον τοῦ Σαχτούρη—εἰς ἔνδειξιν ἐκτιμήσεως—τὸ ἐπὶ τῆς νησῖδος Μαρμαροῦ ἀνεγερθέν.

---

1) Βλέπε τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἰς τὰς διὰ στοιχείων τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου ἠριθμημένας εὐθὺς ἑπομένως σελίδας.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΡΑΖΗΚΟΤΣΙΚΑΣ (1)

(1) Στρατηγός. Ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν. Ἔπεσε ἐνδόξως μαχόμενος ἔξω τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἡρωϊκῆς ἐξόδου, τῆς 11ης πρὸς τὴν 12ην Ἀπριλίου τοῦ 1826.

Βλέπε σχετικὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν σελ. VI τῶν προλεγομένων, ὡς καὶ εἰς τὴν σελ. 307 τοῦ κειμένου. Ἡ κατὰ τὸ 1822 δρᾶσις του καὶ ἡ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου θ' ἀναφερθῇ εἰς τὸ ΙΓ' κεφάλαιον (τὸ τελευταῖον).

Τὰ δημώδη ἄσματα διατηροῦν κατὰ τὴν παράδοσιν τὴν ἔκφρασιν τῆς πρωτοφανοῦς λατρείας τῶν Μεσολογγιτῶν πρὸς τὸν ἀρχηγόν των.

[Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ τῆς μονογραφίας τοῦ κ. Κ. Στασινοπούλου «οἱ Μεσολογγῖται»].

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΝΟΤΗΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ (1)

(1) Ἀρχηγὸς τολμηρός, ριψοκίνδυνος, ἀκαταγώνιστος κατὰ τὰς νυκτομαχίας. Ὅταν οἱ Ἀλβανοὶ ἤθελον νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ζοφερὰν νύκτα ἔλεγον: «Μαύρ' εἶν' ἡ γύχτα!... σὰν τὸ Νότη!»...— Ὑπῆρξε μετριόφρων καὶ συνετός. Ὁ Πουκεβὶλ ἔλεγε περὶ αὐτοῦ «...Εἶναι ὁ Νέστωρ τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων.»

Κατὰ τὸ 1826 ἦτο ἡλικίας 70 ἐτῶν. Εἰς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου ἐκι-

νήθη μετὰ τῶν Σουλιωτῶν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, τῇ προσκλήσει τῆς φρουρᾶς καὶ τῆς τοπικῆς διοικήσεως τῆς πόλεως. Εἰσῆλθε εἰς τὸ τεῖχος ἀπὸ τοῦ Αἰτωλικοῦ, μετὰ τὴν κύκλωσιν τοῦ Κιουταχῆ, διασχίσας ἀναιμάκτως τὰ Τουρκικὰ χαρακώματα. Κατὰ τὴν ἔξοδον ἠγήθη μιᾶς τῶν φαλάγγων.

Ἐκ τῶν Μποτσαραίων εἶναι ὁ ἔχων τὴν μακροτέραν πάντων καὶ τὴν μεστοτέραν πολεμικὴν δρᾶσιν, ἔνδοξος ἀπὸ τοῦ πρώτου πολέμου τῶν Σουλιωτῶν—τοῦ λήξαντος κατὰ τῷ 1792—, εἷς τῶν ἀρχηγῶν των κατὰ τὸν δεύτερον πόλεμον, καὶ μεταξὺ τῶν ἡγουμένων τῆς διευθυνομένης εἰς τὰ Ἄγραφα φάλαγγος τῶν Μποτσαραίων, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1803, τῆς προσβληθείσης παρασπόνδως, (μετὰ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν καταπάτησιν τῆς συνθήκης ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ). Κατὰ τὸν αἰφνιδιασμὸν τοῦτον κατέφυγε ἡ φάλαγξ εἰς τὸ Ζάλογγον, ἐκυκλώθη καὶ ἀπεμονώθησαν εἰς τὸν ὁμώνυμον βράχον αἱ ἡρωΐδες τοῦ Σουλίου τῶν ὁποίων θὰ ὑμνοῦν ἐσαεὶ οἱ ποιηταὶ τὸν ἐπικὸν θάνατον. Οἱ πολεμισταὶ τῆς φάλαγγος διέσπασαν κατὰ τὴν νύκτα τὰς ἐχθρικὰς γραμμάς, μὲ τὰς σπάθας ὑψωμένας, ἀκολουθούμενοι ὑπὸ ὅσων γυναικῶν των ἐσώθησαν. Διέβησαν τὸν Ἄραχθον, κατέφυγον εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἀχελῷον μονὴν Σέλτσου, ὠχυρώθησαν καὶ ἀντέσχον εἰς τὰς προσβολὰς ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρων ἐχθρῶν των μέχρι τῆς 22ας Ἀπριλίου τοῦ 1804 ὁπότε ἀπωλέσθησαν διὰ προδοσίας. Οἱ Μποτσαραῖοι τότε ἀπεδεκατίσθησαν ἀλλ' ἀφ' οὗ πρῶτον τὰ ὅπλα των ἠχρηστεύθησαν ἐκ τῶν πολλῶν βολῶν καὶ ἐπρόφθασαν νὰ κατερματίσουν μὲ τὰς σπάθας τὸ περισσότερον μέρος τῶν ἀντιπάλων των. Ἡ ἀρχηγὶς τῶν Σουλιωτίδων εἰκοσαέτις ἡρωΐς Ἑλένη, θυγάτηρ τοῦ Νότη, ἡ ὁποία ἐπίσης ἐφονεύθη μὲ τὰ ὅπλα εἰς χεῖρας, ἤκουσε τὸν ἡρωϊκὸν πατέρα της νὰ φωνάζῃ —ὅταν μὲ τὴν σπάθην του τεθραυσμένην ἔπιπτε, βαρέως πληγωθεὶς εἰς τὴν κεφαλήν: — «*Ἦλθε ἡ ὥρα σου νὰ σκοτωθῇς διὰ τὴν πατρίδα*».

Ὁ Νότης ἐτραυματίσθη βαρέως. Ἔπεσε ἀναίσθητος καταγῆς καὶ εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἐξωγρήθη, ὡδηγήθη εἰς τὰ Ἰωάννινα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κλεισοῦραν τῆς Βορείου Ἠπείρου ὅπου ἐφυλακίσθη. Τὸν ἐβοήθησαν νὰ δραπετεύσῃ μετὰ τρία ἔτη—ἀκριβῶς πὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Ἀλβανοὶ τῇ διαταγῇ τοῦ Ἀλῆ ἐπρόκειτο νὰ τὸν σουβλίσουν. Κατέφυγε καταδιωκόμενος εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βερατίου, κατόπιν εἰς τὸν ἀδελφοποιτὸν Βελῆν (υἱὸν τοῦ Ἀλῆ), εἰς Τύρναβον, καὶ κατέληξε συμπολεμιστὴς τῶν ἁρματωλῶν τοῦ Ὀλύμπου κατὰ τὰς ἡρωϊκὰς ἐξεγέρσεις αὐτῶν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν των οἱ ἁρματωλοὶ διεσκορπίσθησαν καὶ ὁ Νότης, ὅπως ἐκεῖνοι, διέφυγε πρὸς τὴν θάλασσαν, εἰς τὴν Χαλκιδικὴν χερσόνησον. Ἀλλὰ δὲν συνέπεσε νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Γιάννη Σταθᾶ, ἐπέβη τυχαίως πλοίου πειρατικοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρέμεινε ἐπὶ μῆνας καὶ κατ' ἐκείνην τὴν περίστασιν ἔσωσε ἐκ τῶν ὀνύχων τῶν πειρατῶν Ἄγγλους μεγιστᾶνας, αἰχμαλώτους των—τοὺς ὁποίους ἀνεζήτουν νὰ λυτρώσουν Ἀγγλικὰ πολεμικὰ εἰς τὸ Βόρειον Αἰγαῖον. Ὅταν ἀπεχωρίσθη τῶν πειρατῶν ἐστάθμευσε δι' ὀλίγον χρόνον εἰς τὴν Ὕδραν ὅπου συνεδέθη μετὰ τοῦ Ἀνδρέα Μιαούλη. Ἐξ Ὕδρας μετέβη εἰς τὴν Κέρκυραν, τὸν τόπον συγκεντρώσεως τῶν Σουλιωτῶν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καὶ παραμονῆς ὅσων Μποτσαραίων ἦσαν ἀκόμη ἐν τῇ ζωῇ. Ὑπηρέτησε ὡς ταγματάρχης τοῦ Ἑπτανησιακοῦ στρατοῦ τῆς Γαλλικῆς κατοχῆς καὶ προήχθη εἰς

συνταγματάρχην. Κατὰ τὴν ἔλευσιν τῶν Ἄγγλων εἰς τὴν Ἑπτάνησον παρητήθη.

Κατά τὸ ἔτος 1820, ὅταν ὁ Ἀλῆς ἐκηρύχθη ἀντάρτης, ὁ Νότης μετὰ τῶν Σουλιωτῶν διεπεραιώθη μέσῳ Πάργας εἰς Πρέβεζαν, ἵνα ἐνισχύσῃ τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ἐναντίον τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀλῆ, πολιορκουμένων εἰς τὸ φρούριον Πρεβέζης. Εἶχε ὑπόσχεσιν τοῦ Ἰσμαὴλ πασᾶ ὅτι θ' ἀπεδίδετο τὸ Σοῦλι εἰς τοὺς Σουλιώτας. Ὁ Ἰσμαὴλ ἐπανέλαβε ὅσα ὑπεσχέθη ἅμα εἶδε ὅτι εὐθὺς ὡς τὸ σῶμα τοῦ Νότη ἔφθασε ἔξω τοῦ τείχους οἱ πολιορκούμενοι παρεδόθησαν—τοῦτο δὲ συνέβη διότι ὁ Βελῆς ἦτο ὁ ἀδελφοποιτὸς τοῦ Νότη—καὶ εὐκόλως τὸν ἔπεισε νὰ ἔσπευδε τὸ ταχύτερον ν' ἀποκλείσῃ τὰ Ἰωάννινα. Ἀλλὰ μετέβαλε στᾶσιν μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του, ὄχι μόνον ἠρνήθη εἰς τοὺς Σουλιώτας νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸ Σοῦλι ἀλλ' ἐξεστόμισε καὶ μεγάλας ἀπειλὰς ἐναντίον των.

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐζήτησε παρὰ τοῦ Νότη ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία νὰ συνέδραμε πάσῃ θυσίᾳ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ πολέμου μεταξὺ σουλτάνου καὶ Ἀλῆ διὰ νὰ ἐλάμβανον τὸν καιρὸν οἱ Ἕλληνες νὰ ὠργανοῦντο διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας των. Συμφωνήσας ἀπολύτως ὁ Νότης διεπεραιώθη ἐπὶ μονοξύλου εἰς τὸ φρούριον τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἔκλεισε συμμαχίαν μετὰ τοῦ Ἀλῆ. Οἱ Σουλιῶται τὸν ἀνεκήρυξαν πολέμαρχον. Ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν του διέσπασαν τὰς Τουρκικὰς γραμμὰς καὶ κατέλαβον τὸ Σοῦλι. Ἔκτοτε ἤρχισε ὁ Μάρκος Μπότσαρης τὰς νικηφόρους ἐπιδρομάς του. Ὁ Νότης ἀνέπτυξε πρωτοφανῆ δραστηριότητα εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ Σουλίου, τὴν διαρκέσασαν μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἔτους 1822. Σώζονται ἀκόμη σήμερον τὰ ἐρείπεια τῆς «*κούλιας τοῦ Νότη*» τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἐδόξασε. Οἱ Σουλιῶται ἐξετέλεσαν ἔξοδον νικηφόρον ὅταν ἐστερήθησαν παντελῶς ἐφοδίων καὶ κατ' εὐθεῖαν κατῆλθον νὰ συμπράξουν μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων εἰς τὴν κάτω Ἑλλάδα, ὁ δὲ Νότης ἐγένετο ὁ πρῶτος ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Ἀλλ' ἐζήτησε σχεδὸν ἀμέσως νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα. Εὑρίσκετο εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν του, ὅπου μετέβη ἡγούμενος τῆς ἀποσταλείσης ἐπιτροπῆς εἰς συνάντησιν τοῦ Βύρωνος, τοῦ γνωρίζοντος αὐτὸν καὶ τιμῶντος κατ' ἀξίαν.

Μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου ἐτραυματίσθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Διστόμου, ἐξ οὗ ἐτηρήθη πρὸς καιρὸν μακρὰν τοῦ ἀγῶνος. Ἀναφαίνεται κατὰ τὸ 1829 εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τῆς Ναυπάκτου εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Ἀπέθανε ἐνδοξώτατος, εἰς ἡλικίαν 85 ἐτῶν, τὸ ἔτος 1841, ὡς στρατηγὸς καὶ σύμβουλος τῆς ἐπικρατείας. Ὁ ἀθάνατος Μάρκος καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ Ἀγῶνος Κώστας Μπότσαρης ἦσαν υἱοὶ ἀδελφοῦ του.

Προσωρινή διοίκησις τής Ελλάδος.

Αρ. 2

Ο Αρχηγός τής Επικρατείας, Μετέχει τών Ξένων Δυνάμεων
πρόεδρος τού συμβουλίου τών Μετόχων

Γενικαί Διατάξεις, Νόμοι Μετόχων.

Η λύσις τών σημερινών ζητημάτων τής ανθρωπίνης μεταβολής, επιθυμεί ο Παλαμήδης να συνέλθη διοίκησις, οπού έχει διαφορετικά επαρχία να εκλεγή σαν τών αντιπροσώπων — ο ένα τού σήμερον, και σαν σαν αυτόν άλλον. Αλλά η μεγάλη των έθνων επαναστατική προσβολή να συμβή να ενωνίσθη, και έχει ποτέ να δια έχουν, παλαιά απόψις τού Έθνους. Οι εκκλησίες, όμως τού σήμερον δεν έδωσαν αρχετά βοηθεί ποτέ να επαναστατήσουν παλαιά τού γραμμένα. Αλλά πάντα όλων είχαν αρχή αδοξίας εχαλάσης άνευ από τού εχθρού — οι διάφοροι τής Ελλάδος μαζί επέτυχαν τής καλά μεγάλης Κληρονομικά διοικήσεις, και διορισθήκη από αυτήν συγκρότησιν εδώ, η μεγάλα να μπή συνδιαστήση αδύνατον η αναγκαία τού βάσις τής διοικήσεως μεταξύ Κ' αυτήν εκλεγόμενη η βουλή σας η τού διορισμού τού κοσμικού — τού εκλογικού βαθμού και πληρωσιού και Ιδιωτικών τού διοικητικού μαζί αμοιβαίως. Οι εκπρόσωποι η τού γενικού τής Παλαιάς δηλαδή εφορίας να εχάνε η αρχηγός τού Μετόχων σας, η αυτόν εκείνο, οι εκ τού τής εμπορικής σας εξ να δίνη αυτόν μεταβολικό η διαπραγμάτευσα τής Ελλάδος, και να κλειστή τού σήμερον τής βουλή καλά τού εχθρού τής σήμερον η Μακεδόνη.

Οι γενικαί Διατάξεις Ιούλιος δημοσιεύθη να είδη αυτόν όλα να σας χαν και μ' η γραμμή ότα να μεταφέρω καιρού δεν έχει και να εκπροσωπή με τής εμπειρίας σας, οι αντιπρόσωποι να μείνη η δ' βουλευτικό σήμερα από μέρος τού Σωμάτων καλά τής λέγει.

Εν Ερμιόνη τη 15 Ιανουαρίου 1828.

Ο Αρχηγός τής Επικρατείας
η πρόεδρος τού Διοικητικού Συμβουλίου τών Μετόχων
Δ. Νικήτας.

η Γραμματεύς τής γενικής Γραμματείας
Ιωάννης Βλαχόπουλος

V

Ἀρ. 2 Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας, Μινίστρος τῶν Ξένων Ὑποθέσεων, Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῶν Μινίστρων.

Γενναῖε Καπετὰν Νότη Μπότζαρη,

Ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ταύτης μεταβολῆς ἐπεθύμει ἡ Πατρὶς νὰ συστήσῃ διοίκησιν, ὥστε ὄχι διῃρημένη ἑκάστη Ἐπαρχία νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸν πόλεμον καὶ περὶ παντὸς ἄλλου, ἀλλὰ τὰ μέρη τοῦ Ἔθνους ἅπαντα ἡνωμένα ἐκ συμφώνου νὰ ἀγωνίζωνται καὶ ὅλα κοινὰ νὰ τὰ ἔχωσι, καθὼς ἀνήκει εἰς Ἔθνος. Αἱ φροντίδες ὅμως τοῦ πολέμου δὲν ἔδωκαν ἄχρι τοῦδε καιρὸν νὰ ἐνωθῶσι, καθὼς τὸ γνωρίζετε. Ἀλλ' εὐθὺς ὅταν ὀλίγη ἐδόθη ἐσχάτως ἄνεσις ἀπὸ τὸν ἐχθρόν, οἱ διάφοροι τῆς Ἑλλάδος λαοὶ ἐσύστησαν τὰς κατὰ μέρος Κεντρικὰς διοικήσεις, καὶ διορισθέντες ἀπὸ αὐτοὺς πληρεξούσιοι συνῆλθον ἐδῶ, καὶ μετὰ πολλὰς συνδιασκέψεις ἀπεφάσισαν τὸ ἀνάλογον εἶδος τῆς Ἐθνικῆς προσκαίρου διοικήσεως, καὶ διωρίσθησαν ὅσοι ἔχουσι ν' ἀναλάβωσι τὸ βάρος τῆς διοικήσεως, μεταξὺ δὲ αὐτῶν ἐκλέχθητε καὶ ἡ εὐγένειά σας εἰς τὸ Μινιστέριον τῶν πολεμικῶν. Τὴν ἐκλογὴν ταύτην σᾶς γνωστοποιῶ κατ' ἐπιταγὴν τῆς διοικήσεως μὴν ἀμφιβάλλων ὅτι πρόθυμος εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος θέλετε φροντίσει νὰ ἔλθητε τὸ ὀγληγορώτερον νὰ ἀναλάβητε τὸ Μινιστέριόν σας τὸ ὁποῖον ἐλπίζω ὅτι ὑπὸ τὴν ἔμφρονα ὁδηγίαν σας ἔχει νὰ δώσῃ αἴσιον μεταβολὴν εἰς τὰ στρατιωτικὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ εὐκολύνῃ τὸν πόλεμον τῆς ξηρᾶς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τῆς πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Ὁ γενναῖος Καπετὰν Φῶτος διωρίσθη νὰ ἔλθῃ αὐτόθι διὰ νὰ σᾶς εἰπῇ καὶ μὲ τὸ στόμα ὅσα νὰ γράψω καιρὸν δὲν ἔχω καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ μὲ τὴν ὑγένειάν σας, ὡς ἀναγκαῖος νὰ μείνῃ εἰς τὸ Βουλευτικὸν σῶμα ἀπὸ μέρους τοῦ Σουλίου κατὰτὴν τάξιν.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ ΙΣΤ (1 Ἰανουαρίου Αωκβ' (1822)

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας, Μινίστρος
τῶν Ξένων Ὑποθέσεων καὶ Πρόεδρος τοῦ Συμ-
βουλίου τῶν Μινίστρων
Θ. Νέγρης

Εἰς ἔλλειψιν τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως
Ἰωάννου Βιζούλα †

(Ἐκ τοῦ Ἀρχείου Νότη Μπότσαρη)

VII

Γενναιότατε στρατηγὲ ἀδελφέ,

Ἐλάβομεν τὸ χθεσινὸν γράμμα σας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γ. Τζιόγκαν καὶ εἴδαμεν τὸ δίκαιον ζήτημά σου, ἡμεῖς ἐνομίσαμεν περιττὸν καὶ δὲν εἴπαμεν τῶν Μεσολογγιτῶν νὰ σᾶς γράψουν. Σήμερον ὅμως ὁποῦ εἴδαμεν τὴν γραφήν σας, τοὺς εἴπαμε καὶ ἀμέσως μὲ ὅλην τους τὴν εὐχαρίστησιν μᾶς τὸ ἔφερον καὶ ἰδοὺ σᾶς τὸ περικλείομεν. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν καθὼς καὶ διὰ στόματος καὶ ἐγγράφως σᾶς ἐπροσκαλέσαμεν, νὰ ἐλθῆτε ἀδελφέ, ὅσον τάχος, ὁποῦ καὶ μὲ τὴν ἐμπειρίαν σου καὶ μὲ τοὺς στρατιώτας σου νὰ διευθεντεύσωμεν τοῦτο τὸ μέρος ὅπου εἶναι τὸ πᾶν τῆς Ἑλλάδος ὡς γνωστόν σας. Καὶ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ σᾶς ἀπολαύσωμε σήμερον σὲ ἀδελφικοασπαζόμεθα καὶ μένομεν.

Τῇ 23 Μάγι 1825 Μεσολόγγιον

ταῖς κατοικίαις ὅπου ἐζητήσατε μὲ τὴν πρωτηερινήν σας τὰς ἑτοίμασαν.

Οἱ ἀδελφοί σας Πατριῶται : Γ. Τζιόγκος, Δημήτρης Μακρῆς, Νικολὸς Στουρνάρης, Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταρᾶς), Ἀνδρέας Ἴσκος, Γιαννάκης Σούκας, Δῆμος Τζέλιος, (Δυσανάγνωστος) Βασίλης Χασάπης.

(Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Νό.η Μπότσαρη)

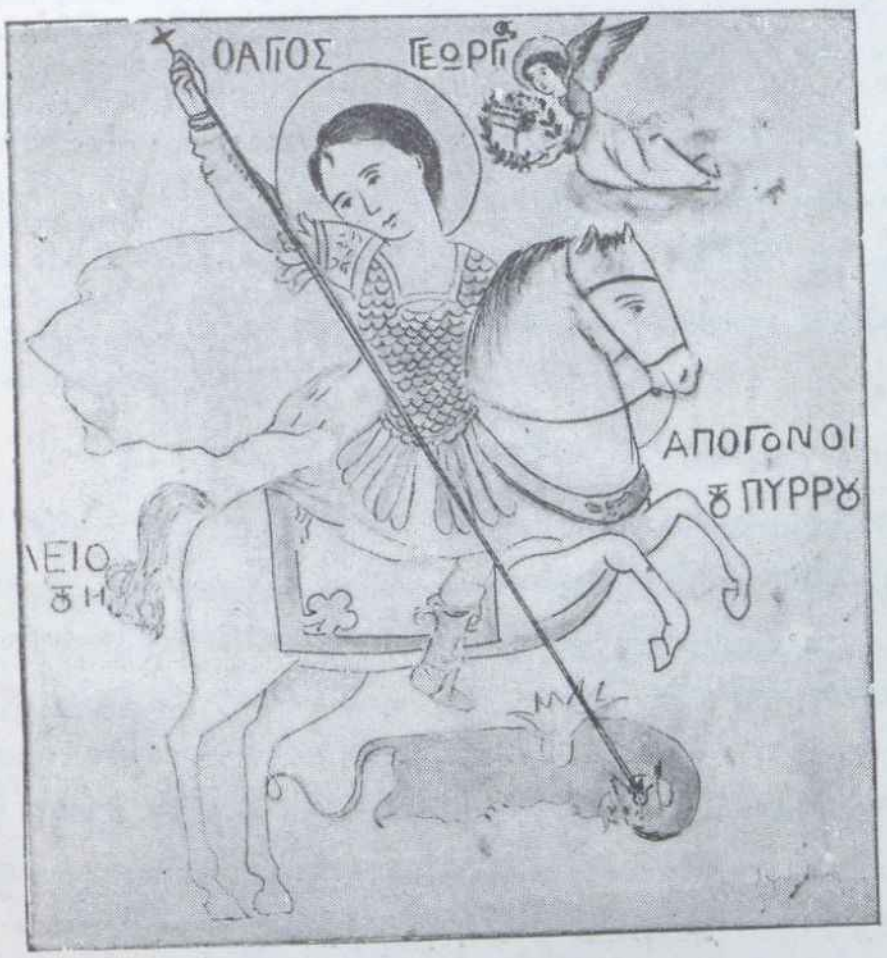

Ἡ σημαία τῶν Μποτσαραίων—δῶρον πρὸς τὴν οἰκογένειάν αὐτῶν τῆς αὐτοκρατείρας τῆς Ρωσίας Αἰκατερίνης τῆς Μεγάλης—κυματίσασα κατὰ τοὺς ἐπὶ 50 ἔτη ἐνδοξοτάτους ἀγῶνας των καὶ κατὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου.

Γιαννάκη θεατή σεμνε Νικολάου

Εἰς αὐτα μεμφθησαν σεαὶ τὸν θεατρὸν ἡ Ἑλένα χθὲς νὰ σασαδοπόδι πόδ μέρη μας, χ' νὰ γένῃ, ἐκ σχορδ ἐλαλοῦσαν σαθρα, τ' αὐλὰ θοδα εἰμασχυλίμε εἰχοδ' χ' αὐ ἐκοαντίον μελαχύρας μαγι φιλονικόα, δολ' χ μεγ σαθρ δια εἰναμαρ. αλλὰ τον διαβιοθρούσαν χ' χι χ' τιν Νίκη φοβούσαν χαλιόλα, καθὼ διαβιμένη αὐτάκη, ἐμοὶ χ μεγαλαβιμένη χι' ἐκαθίσαν γι' τὸ λοφμησον τῆς σαθρ: αθ χ δολ' τὸ δεύτερον ἐκαμα εἶδον ἐν ἀγαπῶν χ ἐκόμη τὸν λεοι: γαμάδουν δια χάρη ἀμαυροῦ σεαὶ τὰ. σουι χ ἐκα ὅν εἰλά: νουαν χι λαῦλα τ' μέρη. δου ὑσαιτ. χ μάσον ἐλθεμ χτη σαθλαθ, καθὼ χ δυο ὥρα χι βλεσαλάθρε μεγίθρε δοκὰ καλὰ χ' δι σαθρ. δρουαν, χι χ μή πολλὸν ἀεσθρέαυσαν, χ καὶ ἐκαίσαν ὑσάιστιν, χ μᾶν καλεξίνθ νὰ μᾶς σοχάθρε τόσον αἰχοδίθη, ὅτι νὰ μὲ μεγίθρε τὰ ὑολξέρα χαραλεσγτὰ σεα. λεχρεάϊσαν ὅθν χ σασαλαχύρε νὰ μᾶς σχρὶ χι αὐδὶ τὶν βαθρὸ χι αἰχοδίσαν, χ νὰ, μᾶν σοχάθρε σαθλεὶ, χ μαῦρα χι τὶν τον πρεὸν, ὅτ' καὶ παῦλε χθρ μεσοὶ ἀλείο, τὰ σεθι, χ νὰ βοσδιὸ σεσθρου τὶ παῦλα, τι ὅσοι βοίθαν νομίθρε ὅι σεῦν χ μὴν οἴχ σαν θιάχ τι καμὲ, χ θιάχ βρίθιοι τι παῦλα σχρουσέγον αὐτ καὶ ἄλλον, οι μεσοὶ χ ἐμεσεύθρε, χ ἐμαῦρα οι διαυλί χ πουθαχ. δια σχορδ ἐμεῖνον, ὅτ θιάχ ἐλαῦ τιν βιτίν, σίουχ αὐτὰ μὲ τὸ χουσίσαν παῦλα χ τὸ χρον χιάσαν ὠείαι σαὶ τὸν παῦλα, οι χ ἐλάτ σχρουθρε μὲ τὸ δου σλαμούσαν. χ μὲ ἐλάνια μὲν ὕσοσχρὶ μα τὸ 25ν Μαϊ. 1825. Μυτιλήν

IX

Γενναιότατε Στρατηγὲ Κύριε Νώτη Μπότζαρη,

Εἰς ἕνα γράμμα σας πρὸς τὸν στρατηγὸν Γ. Τζόγκα εἴδομεν νὰ παραπονῆσθε ἀπὸ μέρους μας, καὶ νὰ λέγετε, ὅτι ἔχομεν ἐναντίον σας πάθος. Δι' αὐτὰ πολλὰ ἐπαρξενεύθημεν ἐπειδὴ καὶ ἂν ἠκολούθησε μεταξύ μας μικρὴ φιλονεικία, ποτὲ ἡμεῖς πάθος δὲν ἐφυλάξαμε. Ἀλλὰ τὸν πατριωτισμόν σας καὶ τὴν εἰς τοὺς κινδύνους τριβήν σας καὶ ἀξιότητα, καθὼς διαφημίζεται ἀπὸ ὅλους, ὁμοίως καὶ ἡμεῖς διαφημίζομεν καὶ ὅτι ἡ ὑπόληψίς σας εἰς τὸ πολεμικὸν μέρος πασίδηλος. Καὶ ποτὲ τὸ ἡρωϊκὸν ὄνομα ὅλων τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἐξόχως τῶν Μποτζαράδων δὲν θέλει ἀμαυρωθῆ, πρὸς τοὺς ὁποίους ἅμα ὁποῦ ἐφάνησαν εἰς ταῦτα τὰ μέρη ὁποῦ ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην ἐδείξαμεν εἶναι πασίδηλον, καθὼς καὶ ἕως τώρα τὴν διαφυλάττομεν. Γνωρίζομεν πολλὰ καλὰ καὶ τὸν πατριωτισμόν σας καὶ τὴν εἰς τοὺς κινδύνους προθυμίαν σας, καὶ καλήν σας ὑπόληψιν, καὶ μᾶς κακοφαίνεται νὰ μᾶς στοχάζεσθε τόσον ἀναισθήτους ὥστε νὰ μὴ γνωρίζομεν τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ προτερήματά σας. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμε νὰ μὴ μᾶς ἔχητε εἰς αὐτὸν τὸν βαθμὸν τῆς ἀναισθησίας, καὶ νὰ μᾶς στοχάζεσθε παθητικούς, καὶ μάλιστα εἰς τοῦτον τὸν καιρόν, ὅπου κάθε πατριώτης εἶναι καιρός ν' ἀφήσῃ τὰ πάθη καὶ νὰ βοηθήσῃ προθύμως τὴν πατρίδα τὴν ὁποίαν βοήθειαν νομίζομεν ὅτι πρῶτος ἡ γενναιότης σας θέλει τὴν κάμετε, καὶ θέλει ὠφελήσετε τὴν πατρίδα περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον, ὡς γεροντότερος καὶ ἐμπειρότερος καὶ μάλιστα ὡς Σουλιώτης καὶ Μπότζαρης. Δὲν ἔχομε ἀμφιβολίαν ὅτι θέλετε φανῆ τοιοῦτος, οἷος καὶ πολλάκις μὲ τὸν συνήθη πατριωτισμὸν καὶ ἔνθερμον ζῆλον σας ὠφελήσατε τὴν πατρίδα, ὡς καὶ ἤδη τὸ περιμένομε μὲ τὸν ἐδῶ ἐρχομόν σας. Καὶ μὲ ὅλον τὸ σέβας ὑποσημειούμεθα:

Τὴν 23 Μαΐου 1825, Μεσολόγγι

Οἱ Δημογέροντες

Ἀναστάσιος Παλαμᾶς
ὑπογραφὴ δυσανάγνωστος
» »
Οἱ ἐπιστάται
τρεῖς ὑπογραφαὶ δυσανάγνωστοι

Οἱ Πατριῶται Μεσολογγῖται

ὑπογραφὴ δυσανάγνωστος
Ἰωάννης Σαράντος
ὑπογραφὴ δυσανάγνωστος
Ἀθαν. Ραζῆς (Ραζηκότσικας)

(Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Νότη Μπότσαρη)

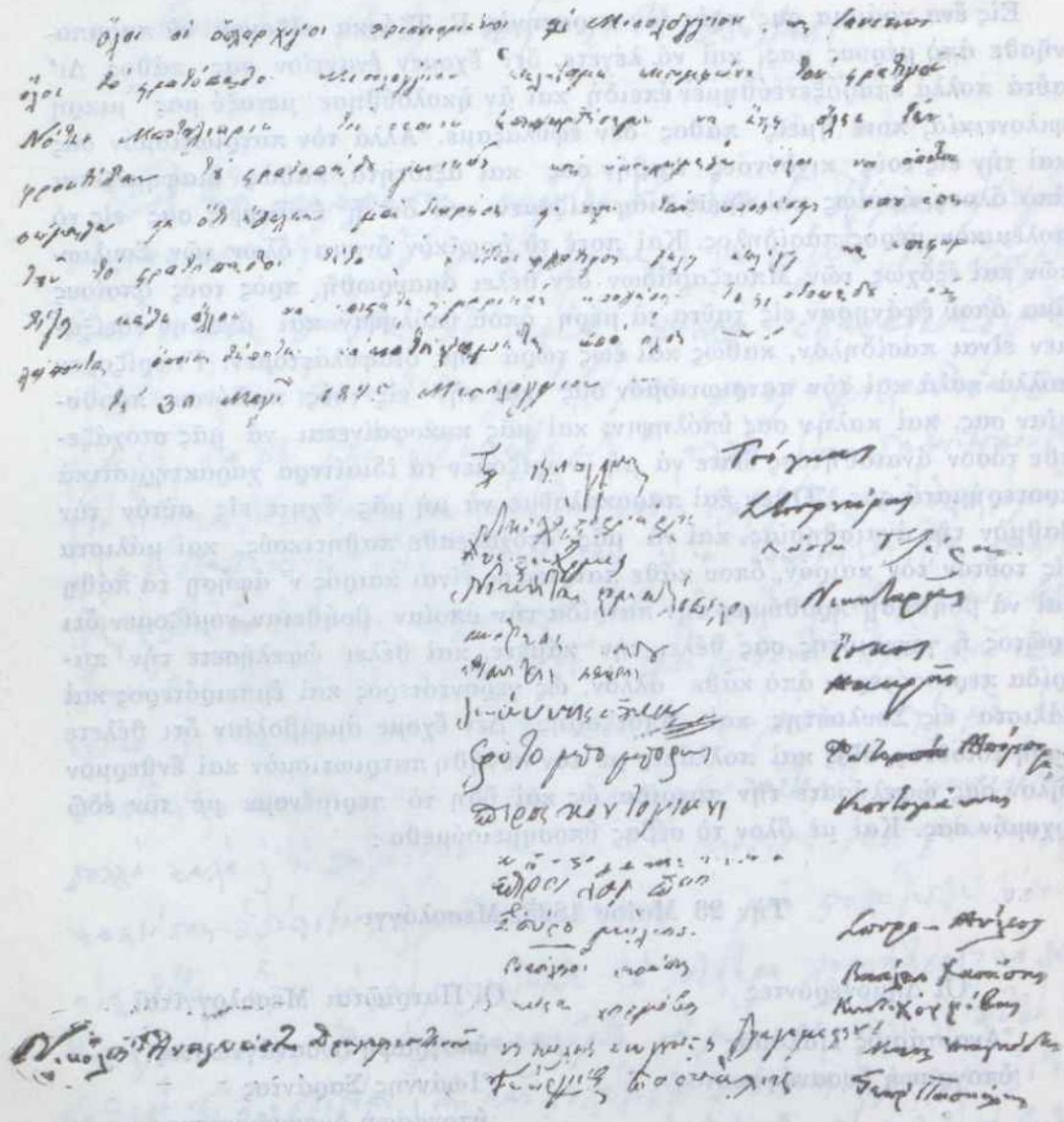

XI

Ὅλοι οἱ ὁπλαρχηγοὶ εὑρισκόμενοι εἰς Μεσολόγγιον καὶ γενικῶς ὅλον τὸ στρατόπεδον Μεσολογγίου ἐκλέξαμε ἀπὸ συμφώνου τὸν στρατηγὸν Νότην Μπότζιαριν τὸν ὁποῖον ἐπεφορτήσαμε νὰ ἔχῃ ὅλην τὴν φροντίδαν τοῦ στρατοπέδου γενικῶς καὶ ὑποσχόμεθα ὅλοι νὰ ὑποτασώμεθα εἰς ὅτι ἤθελεν μᾶς διωρήσῃ, εἰς ὅλες τὰς ὑποθέσεις ὅπου ἀπαιτοῦν τὸ στρατόπεδον τοῦτο. Ὁ ἴδιος στρατηγὸς θέλει καὶ ἐπιφορτίζει κάθε ἄλλον νὰ ἐπιστατῇ καὶ μερικῶς ὑποθέσεις τοῦ στρατοπέδου. Καὶ λείποντας ὁποιοσδήποτε νὰ κατηγοριέται ἀπὸ ὅλους.

Τῇ 30 Μάγι 1825, Μεσολόγγιον

Ὑπογραφαὶ

Γ. Τσόγκας
Νικολὸς Στουρνάρης
Κώστα Τζίμος
Νικήτας Σταματελόπουλος (Νικηταρᾶς)
Ἀνδρέας Ἴσκος
Δημήτρης Μακρῆς
Ἰωάννης Σούκας
Φῶτο Μπόμπορης
Σπῦρος Κοντογιάννης
(δυσανάγνωστος)
» »
Σπύρο Μύλιος
Βασίλης Χασάπης
Κώστας Χορμόβας
Νικόλας Ἀναγνώστη Δραγαμεστινοῦ
Γεώργιος Πασκάλης

(Ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Νότη Μπότσαρη)

Ο ΑΘΑΝΑΤΟΣ ΗΡΩΣ ΤΗΣ ΚΛΕΙΣΟΒΑΣ
ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΚΙΤΣΟΣ ΤΖΑΒΕΛΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΝ

Γενικότητες.—Ὁ μέχρις Ἀλεξανδρείας πλοῦς τῆς Ἑλληνικῆς μοίρας.—Σχετικὰ τοῦ λιμένος Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν πνεόντων ἀνέμων κατὰ τοὺς μῆνας Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον.—Ἡ ἐπιχείρησις τῆς 29ης Ἰουλίου τοῦ 1825.—Ὁ Γαλλικὸς πάρων «Μέλισσα».—Τὰ γενόμενα κατὰ τὸν πλοῦν τῆς ἐπανόδου.

Ὁ πρώτιστος τῶν ἀρχόντων τῆς Ὕδρας Λάζαρος Κουντουριώτης, ὁ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων ἀποφασίζων τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου, ἔλαβε περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν (1).

—Ἀλεξάνδρεια τῇ 14 Ἰουλίου 1825 (2)

Κύριε Λάζαρε Κουντουριώτη

Ὁ Αἰγυπτιακὸς στόλος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, συνιστάμενος ἀπὸ 4 φρεγάτας, 5 κορβέττας, 25 βρίκια καὶ 7 φορτηγά, διὰ νὰ διορθωθοῦν, καὶ νὰ ἐκπλεύσῃ πάλιν μὲ δέκα χιλιάδας τακτικῶν διωρισμένων κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Ἐκτὸς τούτων εὑρίσκονται

---

(1) Μέχρις ἐσχάτων ἀκόμη παρέμενε ἀμφίβολον τὸ εἰς τίνος ἰδέαν ὠφείλετο ἡ τολμηροτάτη ἐπιχείρησις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη θέτει τὰ πράγματα εἰς τὴν θέσιν των.

(2) Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος σελ. 438 (Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου καὶ εἶναι μετάφρασις). Ἡ χρονολογία ἀναμφισβητήτως εἶναι κατὰ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον καὶ τοῦτο τεκμέρεται ἐκ τῆς ἡμερομηνίας τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐπιχειρήσεως.

ἐδῶ ἄλλαι τέσσαρες φρεγάται καὶ ἑπτὰ βρίκια· δὲν θέλουν δὲ γίνει ἕτοιμα πρωτοῦ μεσάσῃ ὁ Αὔγουστος· ἐὰν οἱ Ἕλληνες εἶναι ἄνδρες, πρέπει νὰ τὸ ἀποδείξουν πέμποντες ἐδῶ τρία ἢ τέσσαρα πυρπολικά, καὶ δύο ἢ τρία πολεμικά, διὰ νὰ τὰ καύσουν ὅλα εἰς τὸν λιμένα. Ἂς μὴ προταθῇ καμμία δυσκολία διὰ τοσοῦτον εὔκολον ἐπιχείρημα, καθότι ἡ ἀμεριμνησία εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι εὑρίσκονται, εὐκολύνει τόσον τὸ πρᾶγμα, ὥστε μήτε ἄνθρωπος θέλει χαθῇ εἰς αὐτό. Ἐὰν οἱ Γραικοὶ δὲν ἀκούσουν τοιαύτην συμβουλήν, δὲν πρέπει πλέον νὰ τοὺς θεωρήσωμεν, εἰμὴ μόνον ὡς γυναῖκας. Διὰ νὰ ἐκπληρώσουν τὸν σκοπὸν τῆς τελείας τοῦ στόλου καταστροφῆς, πρέπει αἱ βάρκαι τῶν πυρπολικῶν νὰ εἶναι γεμάται ἀπὸ ἐμπρηστικὰς ὕλας, διὰ νὰ ἠμπορέσουν εἰς τὴν σύγχισιν ἐκείνην νὰ διαδώσουν τὸ πῦρ εἰς ὅσα καράβια ἠμποροῦν νὰ εἶναι ἔξω τοῦ κινδύνου. Τὰ δὲ πυρπολικὰ πρέπει νὰ ἔμβωσι πρὸς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου· καὶ ἐὰν κατὰ περίστασιν ἔλθῃ ὁ πιλότος διὰ νὰ ἐμβάσῃ τὰ καράβια εἰς τὸν λιμένα, πρέπει νὰ τὸν κρατήσουν. Τοῦτο θέλει τοὺς δείξει τὴν στιγμήν, διὰ νὰ ἐκτελέσουν καλήτερα τὸ σκοπούμενον.

Δεχθῆτε τὴν εἴδησιν ταύτην καὶ καιρὸν δὲν ἔχουν νὰ χάσουν οἱ Γραικοί, ἐὰν θελήσουν εἰς τοιαύτην περίστασιν νὰ διασώσουν τὴν πατρίδα των. Ἰδοὺ κατόρθωμα, διὰ τοῦ ὁποίου θέλουν γνωρισθῇ καὶ δοξασθῇ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.—

Ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ἐπεδοκίμασε τὰ γραφόμενα, ἀπεφάσισε νὰ τὰ πραγματοποιήσῃ ἄνευ ἀναβολῆς καὶ προσεκάλεσε κατὰ μόνας τὸν ἀτρόμητον Ὑδραῖον πλοίαρχον Ἀντώνιον Κριεζῆν. Αὐτὸν ἔκρινε ὡς τὸν καταλληλότατον ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς ναυτικὸ τολμηρό , συνεχῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος ἐπιδείξαντα ὕψιστα ναυτικὰ προτερήματα, τυγχάνοντα τῆς ἰδιαιτέρας του ἐκτιμήσεως καὶ τῆς ἐκτιμήσεως τοῦ ναυάρχου Μιαούλη (1).

(1) Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1825 ἀναφέρεται συμμετασχὼν εἰς τὰς ἑπομένας ἐκ παρατάξεως ναυμαχίας, μεγάλας καὶ μικράς: τῆς Ἐρεσσοῦ, (κατὰ Μάϊον τοῦ 1821)· τῆς εἰς Τσαγκλῆ (τῆς 3 Ἰουλίου 1821)· τῶν Πατρῶν (τῆς 20 Φεβρουαρίου τοῦ 1822)· τῆς ὑπὸ τὸν Ἄθωνα (τῆς 15 Ἀπριλίου 1821)· τῆς περὶ τὸ Ἀρτεμίσιον (τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1823)· τῆς πρὸ τῶν Ψαρῶν (τῆς 3 Ἰουλίου 1824)· τῶν γενομένων μεταξὺ Κῶ καὶ Ἀλικαρνασσοῦ (κατ' Αὔγουστον τοῦ 1824)· τῆς πρὸ τῆς Ἰκαρίας, (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1824)· τῆς Λέσβου, (τῆς 24ης Σεπτεμβρίου 1824)· τῆς πρὸ τοῦ Ἡρακλείου (τῆς 1 Νοεμβρίου τοῦ 1824)· τῶν πρὸ τῆς Σούδας (τῆς 11ης καὶ 17ης Ἀπριλίου τοῦ 1825)· τῶν πρὸ τῆς Μεθώνης (τῆς 21ης καὶ 30ης Ἀπριλίου τοῦ 1825)· τῶν πρὸ τῆς Σούδας

ΜΑΝΩΛΗΣ ΤΟΜΠΑΖΗΣ (1)

(1) Εἰκὼν γραφεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1894 ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνου Ν. Λύτρα, περιεχομένη ἐν τῷ συγγράμματι «Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης».

Τοῦ ὡμίλησε περὶ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου τῆς πατρίδος ἐκ τῆς παρουσίας τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ περὶ τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης τῆς διακοπῆς τῶν διὰ θαλάσσης στρατιωτικῶν μεταφορῶν των. Κατόπιν τοῦ διετύπωσε τὸ σχέδιον τῆς ἐπιχειρήσεως, ὡς σκέψιν του (1), τὴν ἀπόφασιν νὰ τοῦ ἀναθέσῃ τὴν ἀρχηγίαν καὶ κατέληξε:

—Θὰ ἐκτελέσουν τὴν ἐπιχείρησιν δύο πολεμικὰ καὶ τρία πυρπολικά. Θὰ ἐπιβαίνῃς τοῦ πλοίου σου. Ἔχεις ἐλευθερίαν νὰ ἐκλέξῃς τὰ πυρπολικὰ καὶ τὸ δεύτερον πολεμικόν.

Οἱ ἐκ τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας Βασίλειος Μπουντούρης καὶ Δημήτριος Τσαμαδός, ἐνήμεροι τῶν σχετικῶν τῆς μελετωμένης ἐκστρατείας, προέτρεψαν τὸν Κριεζῆν νὰ προτιμήσῃ ὡς δεύτερον πολεμικόν, ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου ὑποδειχθέντος εἰς αὐτὸν πλοίου του τοῦ κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Λαλεχοῦ, τὴν κορβέτταν τοῦ Μανώλη Τομπάζη «Θεμιστοκλέα»—τῶν 18 πυροβόλων—τότε κυβερνωμένην ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Ἀντωνίου Ραφαλιᾶ. Ὁ Κριεζῆς παρεδέχθη ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐδήλωσε συγχρόνως ὅτι τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ προτείνῃ νὰ συμμετάσχῃ τῆς ἐπιχειρήσεως ἡ κορβέττα χωρὶς νὰ ὑποδείξῃ νὰ ἐπιβῇ αὐτῆς ὁ Τομπάζης (2). Καὶ πράγματι, ὅταν ἐντὸς ὀλίγου προσεκλήθη νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν προκρίτων, ὅπου τοῦ ἐγνωστοποιήθη ἐπισήμως ἡ

(τῆς 2ας καὶ 3ης Ἰουνίου 1825). Εἰς πάσας τὰς ἀνωτέρω περιστάσεις ἐφανέρωσε πρωτοβουλίαν, τόλμην, ἱκανότητα καὶ σθένος. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐδραίωσε τὴν ἀδιάσπαστον πεποίθησιν καὶ ἐμπιστοσύνην τῶν ναυάρχων τῆς Ὕδρας πρὸς τὸ πρόσωπόν του διὰ τὰ μεγάλα ἔργα. Ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ δεξιὸς βραχίων τοῦ ναυάρχου Μιαούλη καὶ εἰς αὐτόν οὗτος ἀνέθηκε τὴν προσωρινὴν διοίκησιν τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου κατὰ τὴν 27 Μαρτίου 1825, ὅταν ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρυνθῇ τοῦ στόλου λόγῳ βλάβης τοῦ πλοίου του.

Κατὰ τὰς ἐπανόδους τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου ἐκ τῶν ἐκστρατειῶν οἱ νέοι Ὑδραῖοι τὸν ὑπεδέχοντο ἐπὶ τῆς προκυμαίας, τεταγμένοι εἰς δύο στοίχους ἑκατέρωθεν, καὶ τὸν ἔρραινον μὲ ἄνθη. Ὁ πρῶτος στοῖχος τοῦ ἔψαλλε τὸ δίστιχον:

Ὅποιος δὲν θέλει γιὰ νὰ ζῇ
ἂς πάῃ μὲ τὸν Κριεζῆ.

Ὁ δεύτερος στοῖχος τοῦ ἔψαλλε εἰς ἀπάντησιν:

Ὁ θέλων ἥρως νὰ φανῇ
ἂς πάῃ μὲ τὸν Κριεζῆ.

(1) Ἀντωνίου Α. Μιαούλη «Βίος Ἀντωνίου Γ. Κριεζῆ» σελ. 29.
(2) Ἀντωνίου Α. Μιαούλη, Βίος «Ἀντωνίου Γ. Κριεζῆ» (σελ. 30).

ἐκλογή του ὡς ἀρχηγοῦ καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς τῶν ἄλλων πλοίων, ἀπεκρίθη ὅτι ὡς πυρπολητὰς μὲν ἐξέλεγε τοὺς Ὑδραίους Ἀντώνιον Θ. Βῶκον, Μανώλην Μπούτην καὶ Γ. Πολίτην, ὡς δεύτερον δὲ πολεμικὸν τὴν κορβέτταν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐπέβαινε αὐτῆς ὁ Τομπάζης. Ἡ συνέλευσις συγκατετέθη καὶ ἀνεκοίνωσε τὰ σχετικὰ εἰς τοῦτον, μὴ παρευρεθέντα εἰς τὴν συνεδρίασιν (1).

Τὸ εὐγενὲς αἴσθημα τῆς ὑποχωρητικότητος πρὸς τὸ φιλόπρωτον, τὸ ἐκδηλωθὲν τότε ὑπὸ τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ, τὸ ἐπισφραγίζον τὸ ρητὸν *«ἡ ἀληθὴς ἀνδρεία εἶναι πάντοτε ταπεινόφρων»*, δὲν ἐφανεροῦτο δι' αὐτὸν τὸ πρῶτον. Δὲν ὑστέρησαν οἱ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας εἰς τὸ παρελθόν, ἐξ ἐκτιμήσεως, νὰ ἐπιδιώξουν νὰ τὸν ἀνυψώσουν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀντιναυάρχου ἢ τοῦ ναυάρχου, ἀλλ' αὐτὸς πάντοτε ἠρνεῖτο νὰ τὸ ἀποδεχθῇ διότι δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην ἡλικίαν. Τοὺς ἀπεκρίνετο «...Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ διατάσσω πρεσβυτέρους καὶ ἱκανωτέρους μου. Εἶμαι νέος ἀκόμη. Δὲν νομίζω ἄξιον τὸν ἑαυτόν μου νὰ γίνῃ ἰσότιμος μὲ τὸν κατὰ πολὺ ἱκανώτερον καὶ φίλον μου Μιαούλην...».

Πράγματι ὁ Μανώλης Τομπάζης, εἷς τῶν μεγάλων ναυτικῶν τοῦ ἀγῶνος, ἦτο ἤδη διακεκριμμένος ναυτικὸς πολὺ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατ' αὐτὴν ἀνεδείχθη πολεμικώτατος ἀνὴρ καὶ ἔμπειρος ἀρχηγός, καὶ ἐκ τῆς καθόλου δράσεώς του καὶ ἐκ τῆς δράσεως κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἁρμοστείας του εἰς Κρήτην, ὅπου μετέβη κατ' ἐκλογὴν αὐτῶν τῶν Κρητῶν. Ἀμέσως δὲ μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἔσπευσε εἰς τὸν κατὰ θάλασσαν ἀγῶνα, συμμετασχὼν εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1824 μέχρι τέλους τοῦ ἔτους γενομένας ναυμαχίας. Αὐστηρός, ὀξυδερκής, δραστήριος, ἐνδεδειγμένος ὡς ἀρχηγός, ἐτύγχανε Πανελληνίου φήμης.

Ἐδέχθη τὴν ἐκλογήν του ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ὡρίζετο εἰς τὴν θέσιν ἑνὸς τῶν τριῶν Ὑδραίων πυρπολητῶν ὁ Ψαριανὸς ἥρως Κωνσταντῖνος Κανάρης. Ὁ Κριεζῆς συγκατένευσε καὶ ἔστερξε νὰ λάβῃ ὁ Κανάρης τὴν θέσιν τοῦ Γ. Πολίτου(2). Ὁ Λάζαρος Κουντου-

(1) Τεκμέρεται ὅτι ὁ Τομπάζης ἀπουσίασε συστηματικῶς, διατελῶν ἐν γνώσει, ἐξ ἀνακοινώσεως αὐτοῦ τοῦ Κριεζῆ, τῶν μελλόντων νὰ προταθοῦν.

(2) Ὡς ἐκ τῶν ὑφισταμένων ἀντιζηλιῶν τῶν νήσων ἡ πρόσληψις τοῦ Κανάρη εἰς καθαρῶς Ὑδραϊκὴν ἐκστρατείαν ἐδημιούργησε ἀγανάκτησιν ἐν Ὕδρα, ἐξ ἧς ἠπειλήθη ἡ ζωὴ τοῦ Τομπάζη.

Οἱ δυσαρεστηθέντες Ὑδραῖοι ἀπεπειράθησαν νὰ τὸν δολοφονήσουν. Τὸν ἐπυροβόλησαν. Ἐπὶ τῆς θύρας τῆς οἰκίας του ὑφίσταντο μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τὰ ἴχνη τῶν ὀπῶν ἐκ τῶν βολίδων τῶν δολοφόνων.

ριώτης ἐνέκρινε τὰς ἀποφάσεις των, ἐκάλεσε τὸν Κανάρην ἐπειγόντως ἐκ Σπετσῶν καί, διὰ τὴν τήρησιν τῆς μυστικότητος, διέταξε τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ λιμένος τῆς Ὕδρας μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐκκινήσεως τῶν πλοίων.

Ἡ μοῖρα ἀπετελέσθη ἐκ τῆς κορβέττας τοῦ Τομπάζη «Θεμιστοκλῆς» κυβερνωμένης ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου Α. Ραφαλιᾶ· τοῦ πάρωνος «Ἐπαμεινώνδας» τῶν 16 πυροβόλων, τοῦ πλοιάρχου Α. Κριεζῆ· καὶ τῶν τριῶν πυρπολικῶν (1). Τὴν πρωΐαν τῆς 22ας Ἰουλίου μεθώρμισε εἰς Μετόχιον, ἀπέναντι τῆς Ὕδρας, ὅπου ἐπέβησαν μέχρι τῆς πρωΐας τῆς 23ης οἱ ὑπόλοιποι ναῦται πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ δι' ἕκαστον πλοῖον. Κατόπιν ἐκλήθησαν ἐπὶ τῆς ναυαρχῖδος οἱ κυβερνῆται καὶ παρέλαβον τὰ σηματολόγια, καὶ τὰ σήματα. Ὁ Τομπάζης πρὶν ἢ ἐκκινήσουν ἐχρειάζετο τὰς ἀναμενομένας εἰς Ὕδραν ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν νεωτέρας πληροφορίας περὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου, ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀνεφάνη εἰς τὸν ὁρίζοντα μοῖρα Αὐστριακή, ἐκ μιᾶς φρεγάτας—εἰς τὸν ἱστὸν τῆς ὁποίας ἐκυμάτιζε ναυαρχικὸν σῆμα—μιᾶς κορβέττας καὶ δύο παρώνων, διὰ ν' ἀποφύγῃ τυχὸν δυσάρεστα, ἐσήμανε εἰς πάντα τὰ πλοῖα νὰ ἐκπετάσουν τὰ ἱστία (2). Ὥρισε

---

(1) Ὁ Ὀρλάνδος (*Ναυτικὰ* σελ. 249, τόμ. II) κατὰ λάθος πιστεύει καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Κανάρης συνέλαβε τὴν ἰδέαν κατ' ὅτι τῇ συμβουλῇ τοῦ μεγάλου φιλέλληνος Χάμιλτων, ἀπετάθη πρὸς τὸν Τομπάζην, ὅτι οὗτος συνεφώνησε, ἔλαβε τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου καὶ ἀνεκοίνωσε τὰς ἀποφάσεις του εἰς τὸν Ἀντώνιον Κριεζῆν, τὸν ὁποῖον ἠθέλησε νὰ ἔχῃ ὡς συνεργάτην εἰς τὴν ἐπιχείρησιν. Προσθέτει ὅτι ὁ Κανάρης μετέβη εἰς Σπέτσας ἠγόρασε διὰ χρημάτων τῆς κυβερνήσεως τὸ πλοῖον τοῦ Ψαριανοῦ Κ. Φιλίνη, τὸ μετεσκεύασε εἰς πυρπολικὸν καὶ τὸ ὡδήγησε εἰς Ὕδραν, ὅπου προητοιμάζοντο ἐν τῷ μεταξὺ καὶ τὰ ἄλλα πλοῖα.

Κατ' ἄλλους τὸ κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Κανάρη κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν πυρπολικὸν ἦτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ Μανώλη Τομπάζη, ναυπηγοῦ ἱκανοῦ, κατασκευασθὲν ἐν Σαλαμῖνι τῇ ἐποπτείᾳ του. Τὸ δεύτερον τοῦτο εἶναι μᾶλλον πιστευτὸν ἐκ τῆς φανερωθείσης κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν ταχύτητος τοῦ σκάφους. Ὁ Κανάρης θὰ ἠγόρασε βεβαίως ἐν Σπέτσαις τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ὀρλάνδου πυρπολικόν, ἀλλ' ἴσως δι' ἄλλης περιόδου ἐπιχείρησιν.

(2) Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Αὐστριακῆς μοίρας Ἀκκούρτι ἐνήργει ὡς νὰ ἦτο ὄργανον τῶν Τούρκων.

Τὴν 13 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ λιμένος τῶν Σπετσῶν. Ἀπῄτησε τὴν ἐπιστροφὴν ἐμπορικοῦ Αὐστριακοῦ, συλληφθέντος μὲ λαθρεμπόριον πολέμου, καλῆς λείας κατὰ τὰ διεθνῆ νόμιμα. Οἱ πρό-

σημεῖον συναντήσεως διὰ τὴν ἑπομένην πρωΐαν τὸ ἀκρωτήριον Ζούρβα καὶ ἠρκέσθη ν' ἀποστείλῃ εἰς Ὕδραν τὴν λέμβον τοῦ πυρπολικοῦ τοῦ Κανάρη διὰ νὰ τοῦ κομίσῃ ἐκείνη τὰς πληροφορίας εἰς τὸ πέλαγος. Μετ' ὀλίγην ὥραν ἔλαβε καὶ ἔγγραφον τῶν προκρίτων Ὕδρας, ἐντέλλον εἰς αὐτὸν νὰ ἐκπετάσῃ τὰ ἱστία *«ἵνα μὴ τοῦ παρεμβάλουν ἐμπόδια οἱ Αὐστριακοὶ»* καὶ κοινοποιήσῃ τὴν διαταγὴν καὶ πρὸς τὸν πλοίαρχον Κριεζῆν.

Ἡ νηνεμία καθήλωσε τὰ πλοῖα εἰς τὴν θέσιν των μέχρι τῆς ἑπομένης. Ἡ λέμβος τοῦ πυρπολικοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπανῆλθε κομίζουσα πληροφορίας τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ἀπὸ τοῦ Μαλέα περὶ τῶν Αἰγυπτίων, καθ' ἃς ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἶχε ἀποπλεύσει τὴν 18ην Ἰουνίου δι' Ἀλεξάνδρειαν, τὴν 12ην Ἰουλίου εἶχε θεαθῆ εἰς τὸ μεταξὺ Κρήτης καὶ Ἀλεξανδρείας πέλαγος, ὁ δὲ προωρισμένος νὰ μεταφερθῇ εἰς Πελοπόνησον Αἰγυπτιακὸς στρατὸς δὲν εἶχε συναθροισθῆ ἀκόμη εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

* *
*

Τὴν ἑσπέραν τῆς 24ης ἔπνευσε δυτικὸς ἄνεμος λεπτότατος, ἐξακολουθήσας ὁ αὐτὸς καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Τὰ πλοῖα ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ μέσου τῆς ἀποστάσεως Ὕδρας-Μήλου.

Τὴν πρωΐαν τῆς 25ης ἤρχισε πνέων μέτριος Βορρᾶς. Ὁ «Θεμιστοκλῆς» ἔδωκε τὰ ρυμούλκια εἰς τὸ βραδυκίνητον πυρπολικὸν τοῦ Βώκου καὶ ὁ «Ἐπαμεινώνδας» εἰς τὸ ἐπίσης βραδυκίνητον τοῦ Μπούτη. Τὴν 10ην πρωϊνὴν συνηντήθησαν μετὰ ἐμπορικοῦ σκάφους ὑψώσαντος τὴν Αὐστριακὴν σημαίαν, ἀλλὰ τὰ πλοῖα τῆς μοίρας δὲν ὕψωσαν τὴν σημαίαν των. Τὴν 1ην ὥραν μ.μ. ὁ ἄνεμος κατέπεσε καὶ μετὰ τρεῖς ὥρας ἔπνευσε λεπτὸς Ζέφυρος. Μὲ τὸ σκό-

---

κριτοι τῆς νήσου διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς τοιαύτης θρασείας ἀπαντήσεως. Ἐπεκαλέσθησαν τὰ δικαιώματα τῶν ἐμπολέμων ἐθνῶν καὶ τὰς ἀποφάσεις καὶ διακηρύξεις περὶ ἀποκλεισμῶν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Ἀκκούρτι εἰς ἀπάντησιν παρεσκευάσθη νὰ βομβαρδίσῃ τὴν πόλιν. Οἱ πρόκριτοι ἠναγκάσθησαν νὰ τοῦ παραδώσουν τὸ πλοῖον, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀποφυγὴν περαιτέρω περιπλοκῶν μετὰ μεγάλης δυνάμεως ὡς ἡ Αὐστρία.

Ὁ Ἀκκούρτι τὸ παρέλαβε καὶ τὸ ὡδήγησε εἰς Κρήτην, εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰμβραήμ, μετὰ ἄλλου ἐμπορικοῦ Αὐστριακοῦ, δι' ὁμοίου τρόπου ἁρπαγέντος εἰς Ναύπλιον ἐκ τῶν χειρῶν τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

ΠΛΟΙΑΡΧΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΡΙΕΖΗΣ (1)

(1) Εἰκὼν χαραχθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1823 ἐν Ζακύνθῳ.

Ὁ Ἀντώνιος Κριεζῆς κατὰ τὸ ἔτος 1814, ἡλικίας 17 ἐτῶν, κυβερνῶν τὸ νεότευκτον πλοῖον τοῦ πατρός του «Ἁγία Τριὰς», συνελήφθη αἰχμάλωτος νοτίως τῆς Σαρδηνίας—κατόπιν ναυμαχίας πείσμονος μετὰ μεγάλου Ἀλγερινοῦ πειρατικοῦ κατὰ τὴν ὁποίαν 40 Ἕλληνες ἐτέθησαν ἐκτὸς μάχης, νεκροὶ καὶ τραυματίαι.— Ἠχμαλωτίσθη συγχρόνως καὶ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του, γραμματεὺς τῆς «Ἁγίας Τριάδος». Ἠλευθερώθησαν δὲ

μετὰ τρία ἔτη κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ προσβολὴν τοῦ Ἀλγερίου, τὴν γενομένην ὑπὸ δυνάμεων Ἀγγλικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν ναύαρχον λόρδον Ἐξμάουθ καὶ Ὁλλανδικοῦ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Βὰν Ντὲρ Καπελλάν. Οἱ Ἄγγλοι ἐνήργησαν ὅπως ἐλευθερώσουν αἰχμαλώτους καταγομένους ἐκ τῆς Ἰονίου Πολιτείας, οἱ δὲ Ὁλλανδοὶ 82 ὑπηκόους των.....

* * *

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1841 μέγα Ἀλγερινὸν ἱστιοφόρον ὑπὸ Γαλλικὴν σημαίαν κατὰ τὸν ἔκπλουν του ἐκ Πειραιῶς προσήραξε εἰς τὸν προλιμένα, πρὸ τοῦ βασιλικοῦ περιπτέρου. Τὸ ἀνείλκυσε τὸ Ἑλληνικὸν πολεμικὸν «Ματθίλδη», παρισταμένου καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Κριεζῆ τότε τελώνου Πειραιῶς. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ πλοιάρχου τοῦ προσαράξαντος σκάφους, τὸν ὁποῖον παρετήρησε ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἀνεγνώρισε οὗτος καλῶς τὸν αἰχμαλωτίσαντα αὐτὸν καὶ τὸν Ἀντώνιον πρὸ 27 ἐτῶν Ἀλγερῖνον πειρατήν. Τὸν ὡδήγησε αὐθημερὸν πρὸς τὸν ἀδελφόν του τότε ἀντιναύαρχον, πρωθυπουργὸν καὶ ὑπουργὸν τῶν ναυτικῶν, εἰς τὸ Ὑπουργεῖον του, ὡς πρὸς φίλον, καὶ ὅταν πλέον τὸν εἰσήγαγε καὶ τὸν ἔφερε εἰς ἀντιπαράστασιν τοῦ ἐφανέρωσε ἐνώπιον τίνος εὑρίσκετο. Ὁ Ἀλγερῖνος, πεπεισμένος ὅτι ἔφθασε ἡ τελευταία ὥρα του, ἔπεσε πρηνὴς παρακαλῶν νὰ τοῦ χαρισθῇ ἡ ζωὴ καὶ δὲν ἤθελε νὰ πιστεύσῃ ὅτι οὐδεὶς ἐσκέπτετο νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ ὅτι ἦτο ἐλεύθερος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ πλοῖον του....

Ὁ τότε ἐν Ἀθήναις Γάλλος πρέσβυς Thouvenel, εἰς τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταφύγῃ κατόπιν ὁ πρώην πειρατής, ἔγραψε εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν εἰς τὸν Κριεζῆν διὰ τὴν γενναιοψυχίαν του πρὸς τὸν πιστὸν ὑπήκοον τῆς Γαλλίας μὲ τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ὁ ναύτης φρουρὸς τῆς θύρας τοῦ γραφείου τοῦ ὑπουργοῦ ἐξελήφθη παρὰ τοῦ Ἀλγερίνου ὡς δήμιος, (ἐπειδὴ ἔφερε σπάθην καὶ ζώνην ἐρυθροῦ χρώματος, ἐξάρτημα τῆς στολῆς τῶν ναυτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης).

τος τῆς νυκτὸς τὰ πλοῖα ἔφθασαν τὸ ὕψος τῆς Πολυκάνδρου. Ὁ «Θεμιστοκλῆς» ἠλάττωσε τὴν ἱστιοφορίαν διὰ νὰ τὸν πλησιάσουν τὰ ἄλλα πλοῖα. Ὁ λεπτὸς Ζέφυρος ἐξηκολούθησε πνέων ὁ αὐτὸς καθ' ὅλην τὴν νύκτα. Ὁ Τομπάζης ἐξέδωκε τὴν ἀκόλουθον διαταγὴν νυκτερινῆς διαιρέσεως τοῦ πληρώματος τοῦ «Θεμιστοκλέους» εἰς τὰς θέσεις τῆς μάχης, ἀναφερομένην ἐν τῷ ἡμερολογίῳ (1).

«Διετάχθησαν αἱ νυκτεριναὶ φυλακαί, εἰς τάξεις τρεῖς, ἀνὰ 28· ἡ »μὲν τοῦ πλοιάρχου, ἡ δὲ τοῦ ναυκλήρου, ἡ δὲ τοῦ Ἰωάννου Κων»σταντίθη Γραμματέως· καθὼς καὶ πυροβολισταὶ ἀνὰ 6 εἰς κάθε πυ»ροβόλον μεθ' ἑνὸς ἀξιωματικοῦ. Εἰς τὸ Αον ὁ Διομήδης Σκοῦφος. »Εἰς τὸ Βον Γεώργιος Ννεντετζίθης. Εἰς τὸ Γον Κυριᾶκος Μπεκί»ρης. Εἰς τὸ Δον Γεώργιος Λυγνός. Εἰς τὸ Εον Γκίκας Γ. Μαρίνης. »Εἰς τὸ ΣΤον Ἀναστάσης Τζάπλης. Εἰς τὸ Ζον Παντελῆς Τζιτζάς. »Εἰς τὸ Ηον Γεώργιος Ξένος. Εἰς Θον Νικόλαος Κωνσταντίθης. »Τοῦ δὲ πυριτοδοχείου ὁ Ἀνδρέας Τζιγκάρης.

»Εἰς δὲ τὰ σκηνιὰ δι' ἀνὰ ἓν κατάρτιον εἷς ἀξιωματικὸς μετὰ 15 »ναυτῶν· δηλαδὴ εἰς μὲν τὸ Γράντο (2) ὁ Ἀναστάσης Κωνσταντίθης· »Εἰς δὲ τὸ Τρινκέτο (3) Φραγκίσκος Μανός· καὶ εἰς τὴν Μεντζά»ναν (4) ὁ Ἀντώνης Κωνσταντίθης μὲ ναύτας ὀκτώ.

»Εἰς δὲ τὸ τιμόνι ἀξιωματικοὶ ὁ Τζουβελάκης, Ἀνδρέας Μα»στρογιώργης καὶ Ἀντώνης Ζερβός, Τροφοδότης ἐδιωρίσθη Μανώ»λης Σαρῆς κλπ δοκτάτωρ δὲ τῶν πολεμοφοδίων καὶ τῆς κάμα»ρας (5) ὁ Φίλιππος Φιλιπάγκος».

Τὴν 7ην πρωϊνὴν τῆς 26ης ἡ μοῖρα εὑρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τῆς Θήρας. Τὰ πλοῖα ὕψωσαν τὴν σημαίαν των, ἀνεκώχευσαν καὶ ἀπέστειλαν τὰς ἀκάτους νὰ ὑδρεύσουν εἰς τὴν ξηράν. Τὴν 1ην μ. μ. ηὐθέτισαν πάλιν τὰ ἱστία κατευθυνθέντα πρὸς τὸν προορισμόν των μὲ ἄνεμον δυτικο-βορειοδυτικὸν (Σκιρωνοζέφυρον), οὔριον, πνέοντα ἀπὸ τῆς 9ης πρωϊνῆς. Μὲ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς εὑρέθησαν

---

(1) Τὸ ἡμερολόγιον τῆς ἐκστρατείας τοῦ «Θεμιστοκλέους» μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς εἰς Ὕδραν συνεγράφη ὑπὸ τοῦ συμμετασχόντος τῆς ἐκστρατείας Γεωργίου Σκούφου (τοῦ κατόπιν δημάρχου Ἀθηναίων), ὑπογραφομένου κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν μὲ κύριον ὄνομα Διομήδης καὶ περιέχεται ἐν τῷ συγγράμματι «Ἰάκωβος καὶ Μανώλης Τομπάζης».

(2) Τὸν μέγαν ἱστόν.

(3) Τὸν ἀκάτιον ἱστόν.

(4) Τὸν ἱστὸν τοῦ ἐπιδρόμου.

(5) Ἐντεταλμένος τὴν μεταφορὰν τῶν πυρομαχικῶν.

εἰς τὸ ὕψος τῆς Ἀνάφης. Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Κανάρη διετάχθη νὰ ἐκτελέσῃ ἀναγνώρισιν σκάφους ἐμφανισθέντος πρὸς πρῶραν τῆς μοίρας. Ὁ αὐτὸς ἄνεμος διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν νύκτα.

Τὴν 4ην πρωϊνὴν τῆς 27ης ἡ μοῖρα παρήλλαξε τὴν Κάσον, ἀπὸ τοῦ «Θεμιστοκλέους» ἐρρίφθη τὸ δρομόμετρον εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐδόθη ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν (πλεῦσις N33°,5 A). Ὁ Κανάρης ἐσήμανε ὅτι ἀνεγνώρισε τὸ ἐμφανισθὲν σκάφος τὴν προηγουμένην ἑσπέραν καὶ ὅτι ἦτο ἐμπορικὸν Αὐστριακόν, κενὸν φορτίου. Ὁ ἄνεμος μετετράπη εἰς βορειοδυτικόν (Σκίρωνα).

Τὴν 6ην πρωϊνὴν τῆς 28ης ὑπελογίζοντο ἐπὶ τοῦ «Θεμιστοκλέους» ὡς διανυθέντα ἀπὸ τῆς Κάσου 140 μίλλια. Ἐξηκολούθει πνέων ὁ αὐτὸς ἄνεμος. Τὴν μεσημβρίαν ὁ Τομπάζης ὑπελόγισε τὸ πλάτος, ἐκ παρατηρήσεως τοῦ μεσημβρινοῦ ὕψους τοῦ ἡλίου.

Τὴν 5ὥρ. 30λ. τῆς πρωΐας τῆς 29ης πάντα τὰ πλοῖα ἤλλαξαν ἀποτόμως κατεύθυνοιν πρὸς βορρᾶν, διότι ἐθεάθη ἀπροσδοκήτως ἀπὸ τοῦ «Θεμιστοκλέους» πρὸς πρῷραν ὁ Πύργος τῶν Ἀράβων — ὁρατὸς ἐξ ἀποστάσεως μέχρις 20 μιλλίων—εἰς στιγμὴν καθ' ἣν συμφώνως πρὸς τοὺς γενομένους ὑπολογισμοὺς θὰ ἔπρεπε ν' ἀπέχῃ 45 μίλλια.

* * *

Ἐνδιαφέρει τοὺς Ἕλληνας ναυτικοὺς ἡ παρένθεσις ἐνταῦθα μιᾶς ἡμέρας πλοῦ τῆς ἐκστρατείας, ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ «Θεμιστοκλέους», καὶ ἡ ἐπεξήγησις μερῶν τινων τοῦ περιεχομένου του. Ἐξέλεξα ἐξ αὐτοῦ τὴν ἡμέραν τῆς 28ης Ἰουλίου, παραμονὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀκτῶν τῆς Αἰγύπτου, ἀποκλειστικῶς διότι ἀναφέρει τὸ στῖγμα μεσημβρίας καὶ συνοδεύεται μὲ πίνακα ὑπολογισμῶν.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ ΤΟΥ "ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ„

28 'Ιουλίου 1825.

(1) Ὧραι	Ἀὴρ	Πλώρη	Πανιά	Μίλια (2)	Ρελεβατζιόνε (3)	Συμβεβηκότα
				148.1	'Αλεξανδρείας πέλαγος	
1	Μ	Σ 1/4 Ο	Ὅλα	5.1		'Εξημερώθημεν ὡς ἡ ρελεβατζιόνε μας.
2	»	»	»	5.1	»	
3	»	»	»	4.1		
4	»	»	»	4.2		
5	»	»	»	5.2		
				172.3		Τὸ μεσημέριον διὰ τῆς μπαλέστρας ηὕραμεν πλάτος τῆς παρατηρήσεως 33° 29′ καὶ μῆκος 34°55′ ἀπὸ τὸν μεσημβρινὸν τοῦ Κάδιξ (4).
6	»	»	»	6.2		
7	»	»	»	6.		'Εκάμαμεν σενιάλον τῆς μοίρας διὰ νὰ βαστᾶ πλώρη Ο.Σ ἥτις καὶ ἀντεπεκρίθη.
8	»	»	»	6.2		
9	»	»	»	5.3		
10	»	»	»	5.		
11	»	»	»	3.2		
12	»	»	»	4.2	'Αναμέσον τοῦ 'Αλεξανδρινοῦ πελάγους καὶ ἔτι πλέον.	'Ενυκτώθημεν ὡς ἄντικρυ
1	»	Ο. Σ.	»	5.		
2	»	»	»	5.3		
3	»	»	»	5.3		
4	»	»	»	6.		
5	»	»	»	4.2		
6	»	»	»	5.		
7	»	»	»	5.2		
8	»	»	»	6.		
9	»	»	»	4.		
9 1/2	»	»	»	4.		Εἴδαμεν ἀνελπίστως τὸν 'Αρὰπ Κουλὲ τῆς 'Αλεξανδρείας. 'Επειδὴ κατὰ τὸν λογαριασμόν μας ἀπείχομεν ἀπὸ 'Αλεξάνδρειαν σχεδὸν 45 μίλλια. Τοῦτο τὸ λάθος βέβαια πρέπει νὰ ἔγινεν ὡς ἐλλιπὲς τὸ μινοῦτον (5) τῆς βαρκέτας (6), ὅθεν καὶ ἐπήραμεν τὴν βόλταν κατὰ Μ. (7).

(1) Αἱ ὧραι ἀναφέρονται κατὰ τὸν Τουρκικὸν τρόπον (ὡς 1η ὥρα ἡ 7η πρωΐας, 6η ἡ μεσημβρία, 12η ἡ 6η ἑσπερινὴ ὥρα καὶ καθεξῆς).—(2) Τ' ἀναγραφόμενα 148.1 μίλλια ἐπὶ κεφαλῆς τῆς στήλης εἶναι τὰ διανυθέντα ἀπὸ τοῦ στίγματος ἐκκινήσεως.—(3) Ρελεβατζιόνε=Διόπτευσις.—(4) Βλέπε τὸν σχετικὸν πίνακα ὑπολογισμοῦ.—(5) Μινοῦτον='Αμμωτόν.—(6) Βαρκέτα =Δρομόμετρον.—(7) Κατὰ Ματῖστρον (Σκίρωνα).

Ὧραι	Ἀὴρ	Πλώρη	Πανιὰ	Μίλια	Ρελεβατσιόνε	Σημειώματα
10	»	»	»	4		Ἐφάνη ἕνα πλοῖον εἰς τὸν ὁρίζοντά μας διευθυνόμενον κατὰ Μ.
11	»	»	»	»		Ἐφάνη ἕνα Τζηρήμιον(1) εἰς τὴν πλώρην.
12	»	»	»	»		

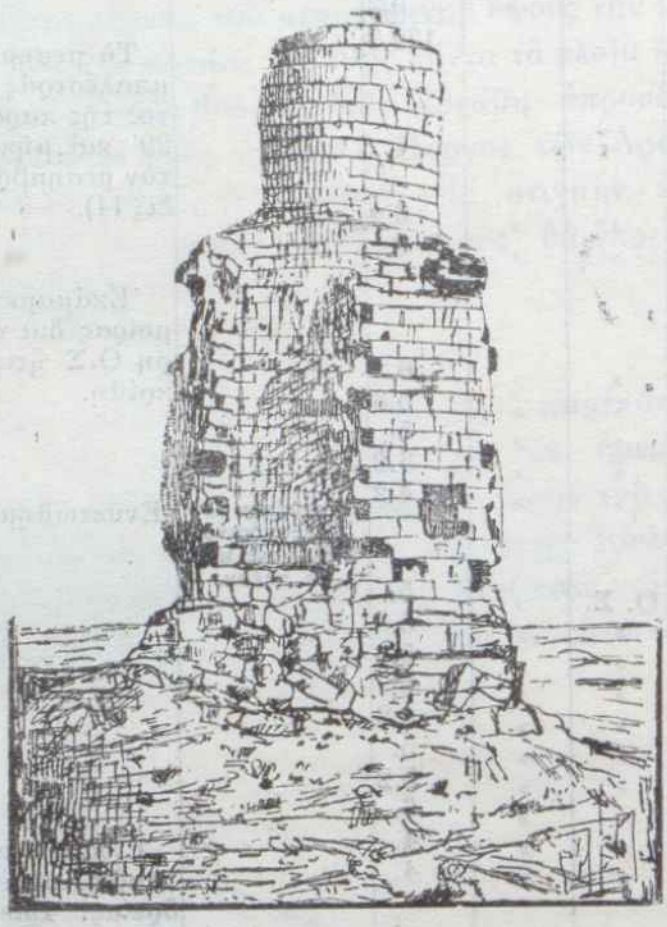

ΠΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ (2)

(1) Τζηρήμιον, σιταγωγόν.

(2) «Ἀρὰπ Κουλέ», ὁρώμενος ἀπὸ τῆς ξηρᾶς. Εὑρίσκεται μεταξὺ δύο λόφων, ὧν ὁ δυτικώτερος καλεῖται Ἀβουσίρ. Τὸ κτίριον αὐτοῦ συγκρατεῖ ἀκόμη ἐρείπια ἐκ τοῦ παλαιοῦ φρουρίου τῶν Ἀράβων. Ἡ θέσις εἶναι ἡ ὑψηλοτέρα ὅλης τῆς ἀκτῆς τῆς περιοχῆς του. Ὁ πύργος εἶναι ὁρατὸς ἐξ ἀποστάσεως 20 μιλλίων ἀπὸ τοῦ πελάγους καὶ ὀρθοῦται ἐν τῷ καλουμένῳ «Κόλπῳ τῶν Ἀράβων», πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀλεξανδρείας.

ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΣΤΙΓΜΑΤΟΣ ΜΕΣΗΜΒΡΙΑΣ

(Οἱ ναυτικοὶ οὗτοι ὑπολογισμοὶ ἔχουν γραφῆ ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Τομπάζη).

Ὧραι	Ρόμβοι τοῦ ἀνέμ	Διὰ	Πλάτος		Μῆκος		Παρατήρησις Θεωρητικὴ	Μοῖραι	λ′	λ″
			Τ	Ο	Λ	Π				
31	S $^1/_4$ O	172.5		142	98		Πλάτος ἀναχωρήσεως τὴν δέκα ἡ ὥρα Κάσος λεβάντε 51 σιρόκο	35°	30′	
							Διαφορὰ εἰς πλάτος . . .	2	22	
							Πλάτος διορθωμένο . . .	33	08	
							Πλάτος τῆς παρατηρήσεως .	33	29	
							Διαφορὰ τῶν δύο πλατῶν. .	0	21	
							Διαφορὰ ἀπὸ διαφορά. . .	02	19	
							Κεφάλαιον τῶν δύο πλατῶν .	68	59	
							Μέσος παράλληλος . . .	34	29	30″
							Μῆκος τῆς ἀναχωρήσεως . ,	A		
							Μῆκος τῆς Κάσου. . . .	32	58	A
								1	57	A
							Μῆκος διορθωμένον	34°	55′	

Ἑρμηνεία τῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ 7 στηλῶν.

31 (ὧραι πλοῦ).

Ρόμβος τοῦ ἀνέμου = πλεῦσις.

S $^1/_4$ O. [Σιρόκο κάρτα Ὄστρια] = Πλεῦσις N 33° 45′ Α.

Διὰ 172.5 = Μὲ διανυθὲν διάστημα 172.5 μιλλίων.

Πλάτος Τ [Τραμοντάνα, βόρειον] — Ο. [Ὄστρια, Νότιον], διὰ τοῦ ὅρου πλάτος ὑπονοεῖται ἐνταῦθα ἡ διαφορὰ πλάτους, ἴση πρὸς 142 μίλλια νοτία.

Μῆκος Λ [Λεβάντε, Ἀνατολικὸν] — Π [Πονέντε, Δυτικόν], διὰ τοῦ ὅρου μῆκος ὑπονοεῖται ἡ ***ἀποχώρησις***, ἴση πρὸς 98 μίλλια ἀνατολική.

Ὁ ὑπολογισμὸς τῆς διαφορᾶς πλάτους καὶ ἀποχωρήσεως, σχεδὸν τελείως ἀκριβής, φαίνεται γενόμενος κατὰ τοὺς κανόνας. Ὑπάρχουν ἀκόμη σήμερον εἰς τοὺς Ἀγγλικοὺς Ναυτικοὺς Πίνακας εἰδικοὶ ***Πίνακες Στίγματος***, [Traverse Tables], εἰς οὓς εἰσερχόμεθα μὲ τὴν πλεῦσιν εἰς ῥόμβους καὶ κλάσματα αὐτῶν κ.λ.π.

Ἑρμηνεία τῆς στήλης «Παρατήρησις Θεωρητικὴ» καὶ ἐῶν λοιπῶν.— Γράφεται ἡ διάταξις τῶν κατὰ σειρὰν πράξεων τοῦ λογαριασμοῦ τοῦ ἐξ ἀναμετρήσεως πλάτους ἀκριβῶς ὡς γίνεται καὶ σήμερον. Ὑποκάτω αὐτοῦ γράφεται τὸ ὑπολογισθὲν μεσημβρινὸν πλάτος ἐκ παρατηρήσεως τοῦ ὕψους τοῦ ἡλίου διὰ τοῦ ὀκτάντος [μπαλέστρας].

Ὑποκάτω τούτων γράφεται ἡ διαφορὰ τοῦ πλάτους ἐξ ἀναμετρήσεως ἀπὸ τοῦ πλάτους ἐκ παρατηρήσεως ἁπλῶς πρὸς ὑπενθύμησιν, ὡς ἀποδει-

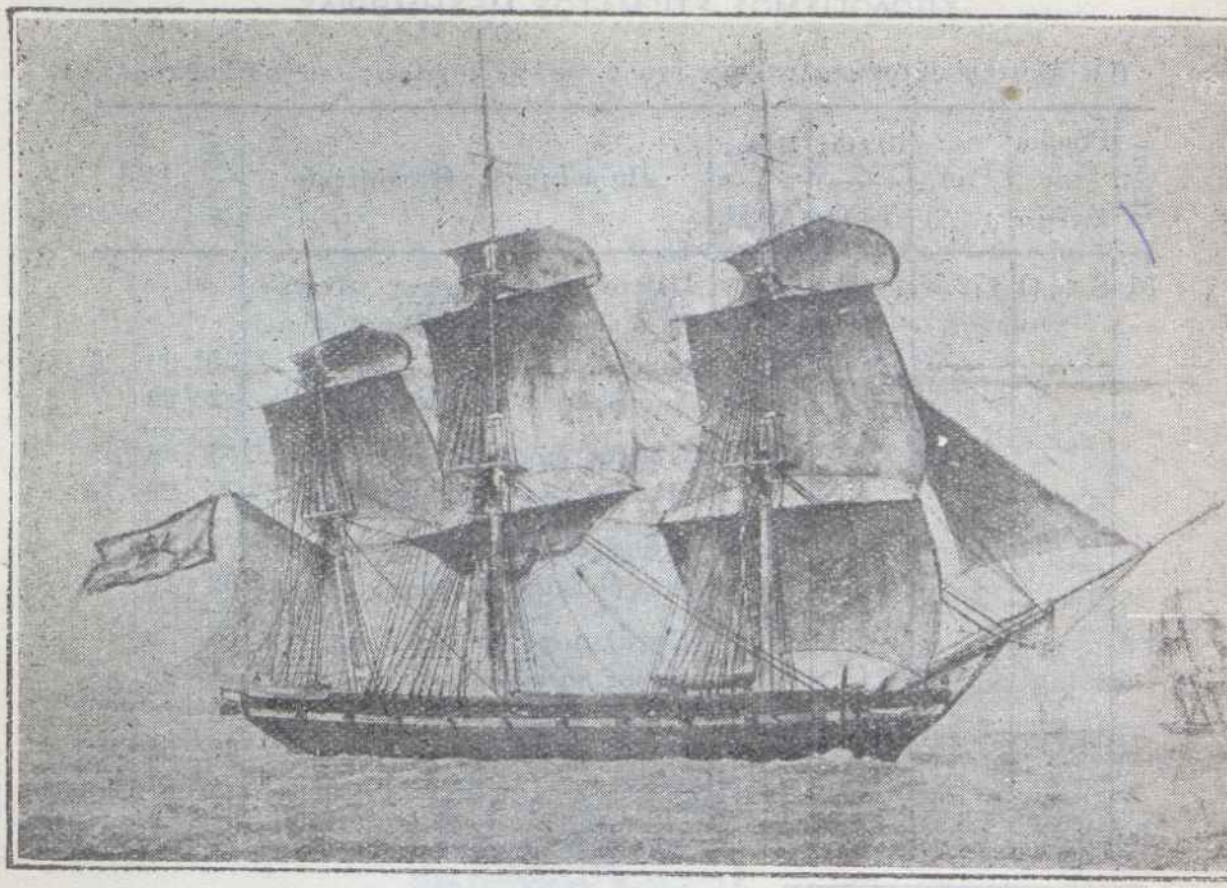

Ἡ κορβέττα «*Θεμιστοκλῆς*»

κνύεται ἐκ τῶν ἑπομένων λογαριασμῶν. Δὲν χρησιμοποιεῖται ἡ διαφορὰ αὕτη.

Ἡ φρᾶσις «***διαφορὰ ἀπὸ διαφορὰ***» — 02° 19′ — τότε μόνον δὲν εἶναι ἀκατάληπτος · ὅταν θεωρηθῇ ὅτι ἀντὶ τῶν 19′ εἶναι μόνον 1′, ἤτοι ὅτι ὁ ἀριθμὸς 9 ἐγράφη ἐκ παραδρομῆς. Ἐν τοιαύτῃ μόνον περιπτώσει, ὁπότε 2° 1′ = 35° 30′ — 33° 29′, ἡ φρᾶσις ***διαφορὰ ἀπὸ διαφορὰ*** ἑρμηνεύεται ὡς σύγκρισις αὐτῶν.

Δὲν χρησιμοποιεῖται ἄλλως τε τοῦτο εἰς τὸν ὑπολογισμόν. Τοὐναντίον ***Κεφάλαιον τῶν δύο πλατῶν*** = 68° 59′ εἶναι τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους ἐκκινήσεως καὶ τοῦ πλάτους παρατηρήσεως τῆς μεσημβρίας, ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ ***μέσον πλάτος*** [ὁ μέσος παράλληλος ὡς τὸν ἀναφέρει] ἴσον πρὸς τὸ ἡμιάθροισμα αὐτῶν, ἀπαιτούμενον πρὸς ὑπολογισμὸν τοῦ μήκους, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀναμετρήσεως.

Ἡ φρᾶσις ***Μῆκος τῆς ἀναχωρήσεως Α*** [Ἀνατολικῶς τοῦ μεσημβρινοῦ του Κάδιξ] ἀναγράφεται ἁπλῶς, χωρὶς νὰ χρησιμεύῃ.

Μῆκος τῆς Κάσσου εἶναι τὸ ***μῆκος ἐκκινήσεως.***

1° 57′ Α εἶναι ἡ ***διαφορὰ μήκους,*** ἡ εὑρισκομένη ἐξ ἀποχωρήσεως 98′ Α καὶ μέσου πλάτους 34° 30 κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀναμετρήσεως ὡς γίνεται περίπου καὶ σήμερον.

* *
*

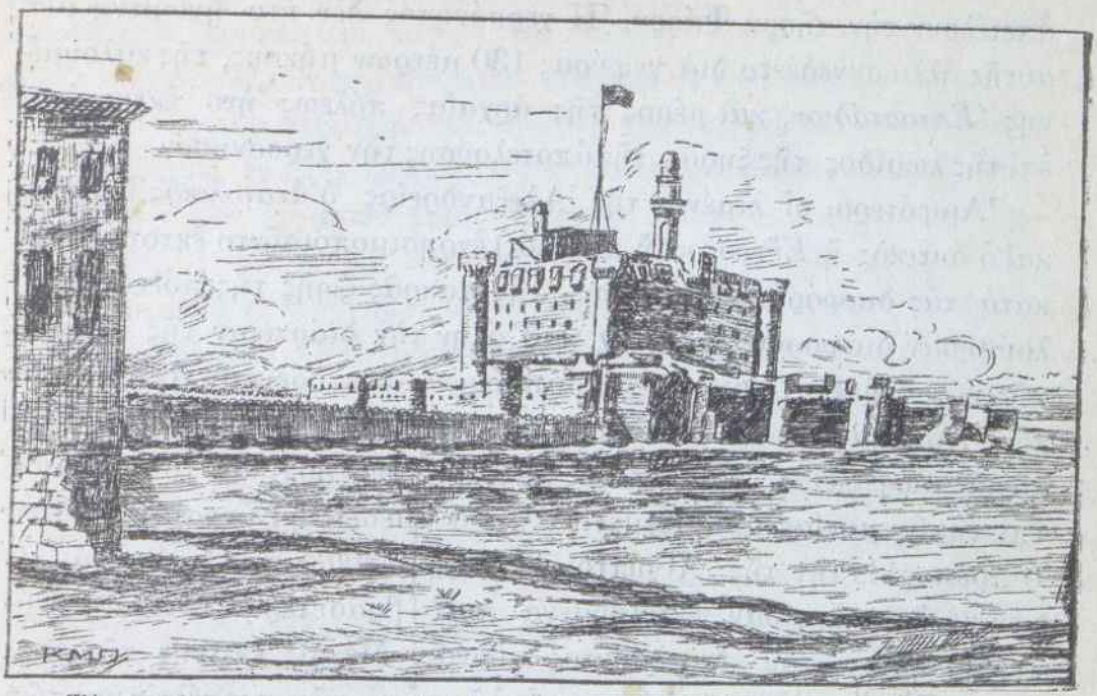

Τὸ φρούριον τοῦ Φάρου (Καΐτ-Μπέη) δρώμενον ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Ἀνατολικοῦ λιμένος (κατὰ παλαιὸν σχεδίασμα)

Ἡ πόλις τῆς Ἀλεξανδρείας καταλαμβάνει ἱκανὴν παράλιον περιοχὴν καὶ τὴν ἔκτασιν χερσονήσου προεξεχούσης πρὸς τὰ βορειοβορειοδυτικὰ εἰς μῆκος ἑνὸς περίπου μιλλίου. Ἡ χερσόνησος αὕτη ἀπολήγει εἰς τὸ πρὸς τὸ πέλαγος ἄκρον εἰς δύο στενοὺς βραχίονας ὧν ὁ εἷς προεκτείνεται πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ καὶ ὁ ἕτερος πρὸς τὰ νοτιοδυτικά. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ πρώτου, ἀκριβῶς εἰς ἣν θέσιν πιστεύεται ὅτι ὠρθοῦτο ὁ ἀρχαῖος πολυόροφος *Φάρος τῆς Ἀλεξανδρείας*, ὑπάρχει σήμερον τὸ *Φρούριον τοῦ Φάρου* (1) φέρον πύργον συνιστῶντα χαρακτηριστικὸν σημεῖον ἐπισημάνσεως ἀπὸ τοῦ πελάγους. Ἐπὶ τοῦ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ βραχίονος, τοῦ ἀπολήγοντος εἰς τὴν ἄκραν Εὔνοστον (2), ὑπάρχουν τὰ ἀνάκτορα τοῦ Κεδίβου, μέγα νοσοκομεῖον, εὐρύχωροι στρατῶνες καὶ λιθόκτιστος ὑψηλὸς φάρος, ἀνεγερθεὶς ἐντὸς τοῦ φρουρίου Ράς-ελ-Τὶν (φρουρίου τῶν *Σύκων*). Οὗτος ὁδηγεῖ τοὺς ναυτιλλομένους νὰ πλησιάζουν τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα οἱ δύο ἀνωτέρω βραχίονες—ἀπὸ τοῦ κτιρίου τοῦ φρουρίου τοῦ Φάρου μέχρι τῆς ἄκρας Εὐνόστου,—

(1) Φρούριον Καΐτ Μπέη

(2) Εὔνοστον, ὑποδεχόμενον εὐμενῶς τοὺς εἰσπλέοντας.

ἀπετέλουν τὴν νῆσον Φάρον. Ἡ χερσόνησος δὲν ἦτο ἡνωμένη μετ' αὐτῆς ἀλλὰ συνεδέετο διὰ γεφύρας 130 μέτρων μήκους, τῆς καλουμένης *Ἑπταστάδιον*, καὶ μέρος τῆς ἀρχαίας πόλεως ἦτο ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς λωρίδος τῆς ξηρᾶς τῆς ἀποτελούσης τὴν χερσόνησον.

Ἀμφότεροι οἱ λιμένες τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ *ἀνατολικὸς* ἢ *Μέγας* καὶ ὁ δυτικὸς ἢ *Εὔνοστος* (ἢ παλαιός) ἐχρησιμοποιοῦντο ἔκτοτε, ἀλλὰ κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους τῆς μακρᾶς ζωῆς τῆς πόλεως ἠκολούθησαν διάφορον τύχην, λ.χ. καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως, τριῶν περίπου αἰώνων, ἀπηγορεύετο εἰς τὰ πλοῖα τῶν Χριστιανῶν νὰ εἰσπλέουν εἰς τὸν λιμένα τοῦ Εὐνόστου, διὰ λόγους ἀσφαλείας. Ὁ εἴσπλους ἀφέθη ἐλεύθερος εἰς τὸ ἐμπόριον ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μεχμὲτ-Ἀλῆ καὶ ἀμέσως ὁ Εὔνοστος κατέστη ὁ πρῶτος λιμὴν τῆς Αἰγύπτου. Τὰ σημαντικώτατα σημερινὰ λιμενικὰ ἔργα ἤρχισαν ἐκτελούμενα πολὺ βραδύτερον, κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὁ Εὔνοστος ἐπροφυλάσσετο ἁπλῶς ὑπὸ τῶν σκοπέλων καὶ τῶν ὑφάλων τῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου ἄκρας μέχρι τῆς νήσου Μαραμποῦ εἰς μῆκος 4 $^1/_2$ μιλλίων. Μεταξὺ αὐτῶν ἐσχηματίζοντο οἱ τρεῖς πλώϊμοι πόροι, ὁ δυτικὸς (μέγας), ὁ κεντρικὸς (Μπογὰζ) καὶ ὁ μικρὸς (ὁ διὰ κορβέττας). Ἐκ τούτων ὁ κεντρικὸς ἦτο ὁ εὐχρηστότερος, διότι δὲν ἀπῄτει πολλοὺς ἐλιγμούς. Ὑπῆρχε καὶ τότε ἀκόμη γνωστὸς ὁ τέταρτος πόρος (ὁ πόρος Μαραμποῦ), ἀλλὰ μόνον ὑπὸ λέμβων ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιῆται μολονότι ἦτο εὐρύς.

Τὰ σημερινὰ σημεῖα ἐπισημάνσεως τῶν πλωΐμων πόρων δὲν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ, διὰ λόγους ἀσφαλείας τοῦ λιμένος. Πλοηγοὶ ὑπῆρχον. Διεδρόμουν ἔξω τῆς γραμμῆς τῶν ὑφάλων ἐφ' ὅσον τὸ ἐπέτρεπε ὁ καιρός, διὰ τῶν πλοιαρίων των. Ἐν κακοκαιρίᾳ ἐτηροῦντο ἔσω αὐτῆς.

Τὰ ἐρχόμενα πλοῖα ἀπὸ τοῦ πελάγους δὲν ἐπλησίαζον τὴν ἄλυσσον τῶν ὑφάλων. Ἐτηροῦντο ἔξω τῆς εὐθυγραμμίσεως τῆς ὁριζομένης ὑπὸ τοῦ πύργου τοῦ *φρουρίου τοῦ Φάρου* καὶ τῆς βορείας γωνίας τοῦ φρουρίου Ἄδα ἢ τῆς ἄκρας τῆς γλώσσης ὅπου ὀρθοῦται — γλώσσης εὑρισκομένης ἔπίσης ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ βραχίονος τῆς χερσονήσου. Ἡ εὐθυγράμμισις αὕτη εἶναι Β 71°Α—μαγνητικὴ—καὶ ἡ διασταύρωσις αὐτῆς μετὰ τῆς προεκτάσεως τῆς κατευθύνσεως τοῦ διαύλου τοῦ στομίου Μπογὰζ (κεντρικοῦ πόρου) εἶναι σημεῖον ἀπέχον 1 $^1/_2$ μίλλιον τῶν ὑφάλων τοῦ στομίου τούτου.

Τὰ ἐρχόμενα πλοῖα ἐν ὥρᾳ νυκτός, τὰ ὁδηγούμενα ὑπὸ τῆς βολί-

δος των—διότι ὁ ἐλαττούμενος βαθμηδὸν βυθὸς ἐπιτρέπει τὴν χρησιμοποίησιν τούτου τοῦ μέσου μὲ πλήρη ἀσφάλειαν—οὐδέποτε πρέπει νὰ πλησιάζουν περισσότερον τοῦ βολίσματος τῶν 12 ὀργυιῶν.

Εἰς τὴν ἐγγὺς περιοχὴν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας, γενικῶς κατὰ τὸ θέρος, ἐν ὥρᾳ ἡμέρας, πνέουν λαμπροὶ βόρειοι ἢ βορειοδυτικοὶ ἄνεμοι καὶ ἐγείρουν κύματα μεγάλα, θραυόμενα ἐπὶ τῶν πρὸ τοῦ λιμένος σκοπέλων καὶ τῶν τεχνητῶν ἔργων (1). Συνήθως μετὰ τὴν 3ην ὥραν μ.μ. ἡ δύναμις τοῦ ἑκάστοτε πνέοντος ἀνέμου ἐλαττοῦται. Ἡ διεύθυνσίς του μεταβάλλεται πάντοτε περὶ τὴν ἑσπέραν, ὁπότε ἀποτόμως ἔρχονται αἱ πνοαὶ ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς. Ὡς εὐνοϊκώτεραι περιστάσεις εἰσόδου καὶ ἐξόδου—ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἀτμοπλοίων—ἐνδείκνυνται ἡ πρωΐα καὶ ἡ ἑσπέρα, διότι τότε ὁ πλοηγὸς εὐκόλως δύναται νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος καὶ νὰ πλευρίσῃ παρ' αὐτὰ τὴν λέμβον του. Ἀλλὰ διὰ τὰ ἱστιοφόρα σκάφη ἦσαν καὶ εἶναι ἀκατάλληλοι αὗται αἱ ὧραι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τότε συμβαίνουν αἱ ἄπνοιαι καὶ αἱ μεταστροφαὶ τῶν ἀνέμων καὶ τὰ πλοῖα ἀναγκάζονται διὰ νὰ ἀγκυροβολήσουν νὰ πλαγιοδρομοῦν ἐντὸς τοῦ λιμένος.

Οἱ ἐτησίαι ἄνεμοι (τὰ *μελτέμια*) ἐνδυναμοῦνται ἐφ' ὅσον αὐξάνει τὸ ὕψος τοῦ ἡλίου, κατὰ κανόνα, καὶ βαθμηδὸν ἀποβαίνουν ἰσχυρότατοι, ἀλλ' ὥρας τινὰς μετὰ τὴν μεσημβρίαν ἐκφυλίζονται συνήθως ἢ ἀποτόμως παύουν νὰ πνέουν. Ἐξαίρεσις εἶναι ἡ περίπτωσις συνεχίσεως αὐτῶν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, καὶ δὴ κατὰ τὴν νύκτα. Συνέπεσε τοῦτο, κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ἀβουκὶρ—ὅρμου ἀπέχοντος ὀλίγα μίλλια ἀνατολικῶς τῆς Ἀλεξανδρείας—κατὰ τὴν 1ην Αὐγούστου 1798, καθ' ἣν ὁ Νέλσων ὡδήγησε τὰ πλοῖα τοῦ Ἀγγλικοῦ στόλου ν' ἀγκυροβολήσουν παραπλεύρως τῶν πλοίων τοῦ Γαλλικοῦ ἐν ᾧ ἔδυε ὁ ἥλιος, ἐξακολουθήσαντα νὰ χειρίζουν πολλὴν ὥραν βραδύτερον. Βεβαίως ὡς πρὸς τὸν πνέοντα ἄνεμον ἡ τύχη ἦτο μὲ τὸ μέρος των.

Ὑπὲρ τοὺς 20 αἰῶνας πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέλσωνος ἀναφέ-

---

(1) Ἔχει πρὸ καιροῦ καταρτισθῇ πίναξ χαρακτηριστικὸς τῶν πνεόντων ἑκάστοτε ἀνέμων, γενόμενος κατόπιν σειρᾶς παρατηρήσεων ἐπὶ συνεχῆ περίοδον 22 ἐτῶν. Ἐξ αὐτοῦ φαίνεται: Κατὰ μὲν τὸν μῆνα Ἰούλιον πνέει (ἐν ὥρᾳ ἡμέρας) βόρειος ἄνεμος 14 ἡμέρας, 15 βορειοδυτικὸς καὶ 2 μόνον δυτικός. Κατὰ τὸν Αὔγουστον πνέει βόρειος 15 ἡμέρας, 13 βορειοδυτικός, 1 δυτικός, 1 βορειοανατολικὸς καὶ ὑπάρχει καὶ 1 ἡμέρα νηνεμίας.

ρεται ἐν συρράξει καὶ ἡ ἀντίθετος περίπτωσις, κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Αἰγούσης, κατὰ τὸν πρῶτον Καρχηδονικὸν πόλεμον. Ὁ σφοδρότατος ἐτησίας ἔπαυσε πνέων ἀποτόμως, ὀλίγην μόλις ὥραν μετὰ τὴν μεσημβρίαν. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ Καρχηδονικὸς στόλος πλησίστιος ἐπλησίαζε τὴν βορείαν ἀκτὴν τῆς Σικελίας—τὴν θέσιν ὅπου ἔμενε ἀποκεκλεισμένος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὁ Ἀμίλκας, ὁ πατὴρ τοῦ περιφήμου Ἀννίβα. Ὁ στόλος, ἀποτελούμενος ἐκ πολεμικῶν βαρέων φερόντων φορτίον σίτου, ἤρχετο νὰ τὸν τροφοδοτήσῃ καὶ τὸν ἐνισχύσῃ συγχρόνως μὲ στρατόν. Ὁ Καρχηδόνιος ναύαρχος Ἄννων οὐδέποτε ἐφαντάζετο ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν ἄνεμος σφοδρός, σχεδὸν καταιγίζων, νὰ διεκόπτετο ἀποτόμως τόσας πολλὰς ὥρας πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ἦτο ἀπολύτως βέβαιος ὅτι τὰ μικρὰ κωπήλατα Ρωμαϊκὰ πολεμικὰ σκάφη, μολονότι πολυάριθμα, θὰ ἦσαν ἀνίκανα νὰ τοῦ ἐμποδίσουν τὴν προχώρησιν. Τοῦτο πράγματι θὰ ἐγίνετο ἂν ἐξηκολούθει—κατὰ τὸν κανόνα—πνέων ὁ ἄνεμος ἐπί τινας ὥρας ἀκόμη. Συνέβη ἐν τούτοις ἡ ἐξαίρεσις καὶ ὁ Καρχηδονικὸς στόλος κατεστράφη.

* * *

Παρ' ὅλην τὴν ἐνημερότητα τοῦ προτείναντος τὴν ἐπιχείρησιν—γενικῶς ὡς πρὸς τὴν ἀφροντισίαν τῶν ἐπιβαινόντων τῶν Αἰγυπτιακῶν πολεμικῶν καὶ εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν ἀφροντισίαν των κατὰ τὴν ὥραν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου—θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον τὸ νὰ μὴ περιείχετο ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Λάζαρον Κουντουριώτην ἡ ὑπόδειξις τῆς καταλληλοτέρας ὥρας πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχειρήσεως μὲ τὴν φρᾶσιν «*Τὰ δὲ πυρπολικὰ πρέπει νὰ ἔμβωσιν πρὸς τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου..*» Βεβαίως ἐνδέχεται κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν νὰ συμβαίνῃ εἰς πλοῖα ἠγκυροβολημένα ἐντὸς ὀχυρωμένου λιμένος, ὅσάκις δὲν ὑπάρχει ὑποψία ἐμφανίσεως ἐχθροῦ, τὸ νὰ ἀπουσιάζῃ εἰς τὴν ξηρὰν μέρος τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν πληρωμάτων. Ἀλλά, προκειμένης πολεμικῆς ἐπιχειρήσεως πλοίων κινουμένων διὰ τῶν ἱστίων, ὅσάκις ἡ ἐποχὴ δὲν ἀσφαλίζῃ πλήρως τὴν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν διατήρησιν τοῦ πνέοντος ἀνέμου, πᾶσα ἄλλη ὥρα τῆς ἡμέρας θὰ εἶναι προτιμωτέρα τῆς ὥρας τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου παρὰ τὸ πράγματι οὐσιαστικὸν πλεονέκτημα τῆς ὥρας τῆς δύσεως τοῦ νὰ διευκολύνῃ τὴν συνέχισιν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τὴν διαφυγὴν τῶν ἐπιδρομέων τὸ ἐπερχόμενον σκότος τῆς νυκτός.....

Τὰ πλοῖα, κατευθυνθέντα πρὸς βορρᾶν ἅμα τῇ θέᾳ εἰς τὸν ὁρίζοντα τοῦ Πύργου τῶν Ἀράβων, ἵνα μὴ γείνουν παρακαίρως ὁρατά

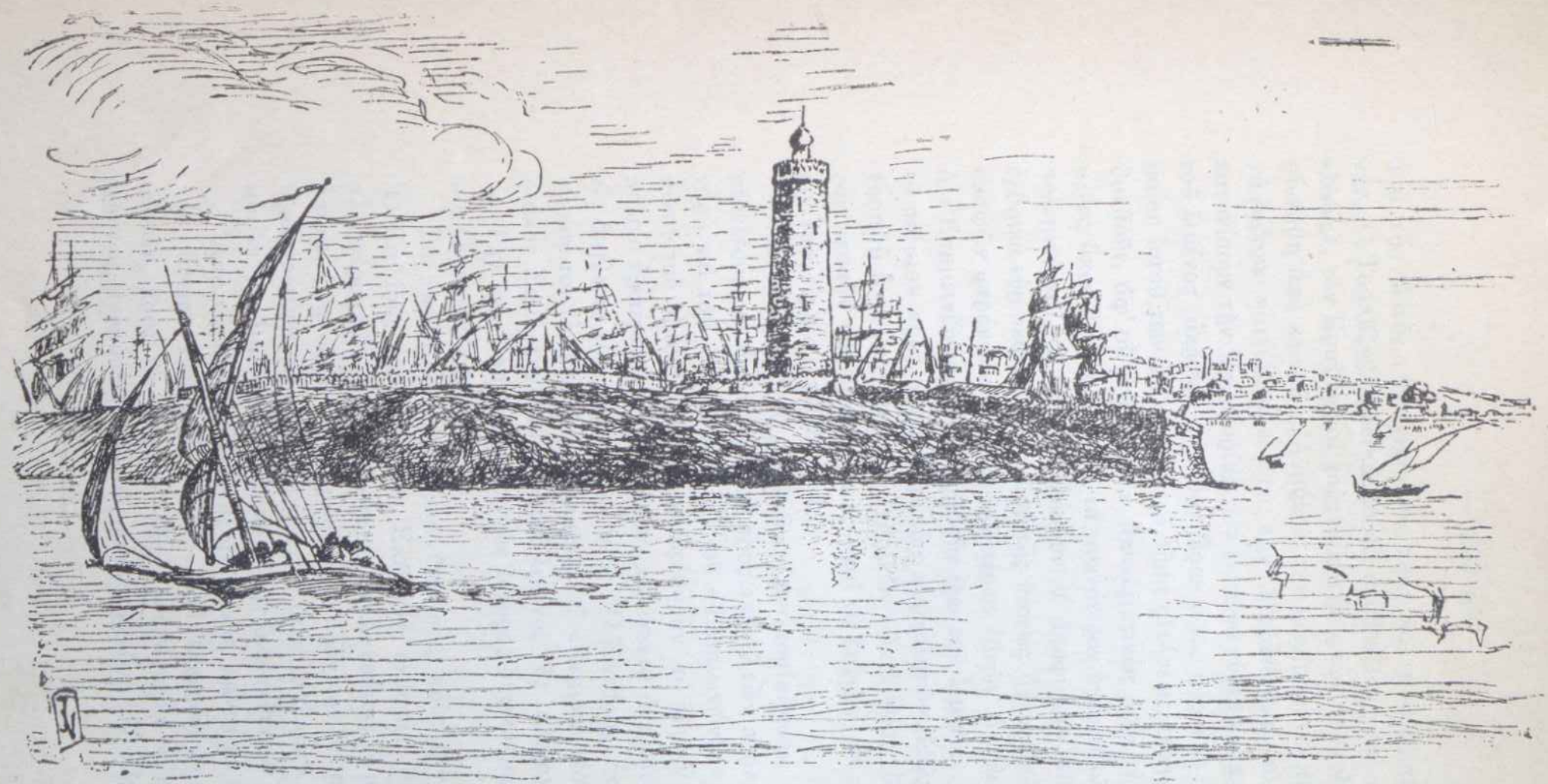

Σκαρίφημα τῆς ἄκρας Εὔνοστος, παραστατικὸν τῆς ἀπόψεως, ἀπὸ τοῦ πελάγους, τῆς ἐντὸς τοῦ λιμένος θέσεως ἀγκυροβολίας τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς 29ης Ἰουλίου 1825.—Οἱ πλώϊμοι πόροι δὲν φαίνονται εἰς τὸ σκαρίφημα, ὁ πλησιέστερος αὐτῶν εἶναι περὶ τὰ 3 μίλλια πρὸς δεξιὰ (πρὸς δυσμὰς) τῆς ἄκρας.—Ἐσωτερικῶς, ἀκριβῶς, εἰς τὸ ὕψος τοῦ πρὸς ἀριστερὰ ἄκρου τοῦ σκαριφήματος, εἶναι ἡ θέσις τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Μεχμέτ-Ἀλῆ.

Ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἡ ἄκρα Εὔνοστος προεκτείνεται πρὸς τὰ δεξιὰ (πρὸς δυσμὰς) διὰ ἀγκωνοτοῦ κυματοθραύστου μήκους ὑπὲρ τὰ 2 $^{1}/_{2}$ μίλλια (Βλέπε τὸν ὑπ' ἀριθ. 243 χάρτην τοῦ Ἀγγλικοῦ ναυαρχείου).

Ὁ φάρος Ρὰς-Ἐλ-Τὶν ἀνηγέρθη ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ παλαιοῦ ὁμωνύμου φρουρίου.

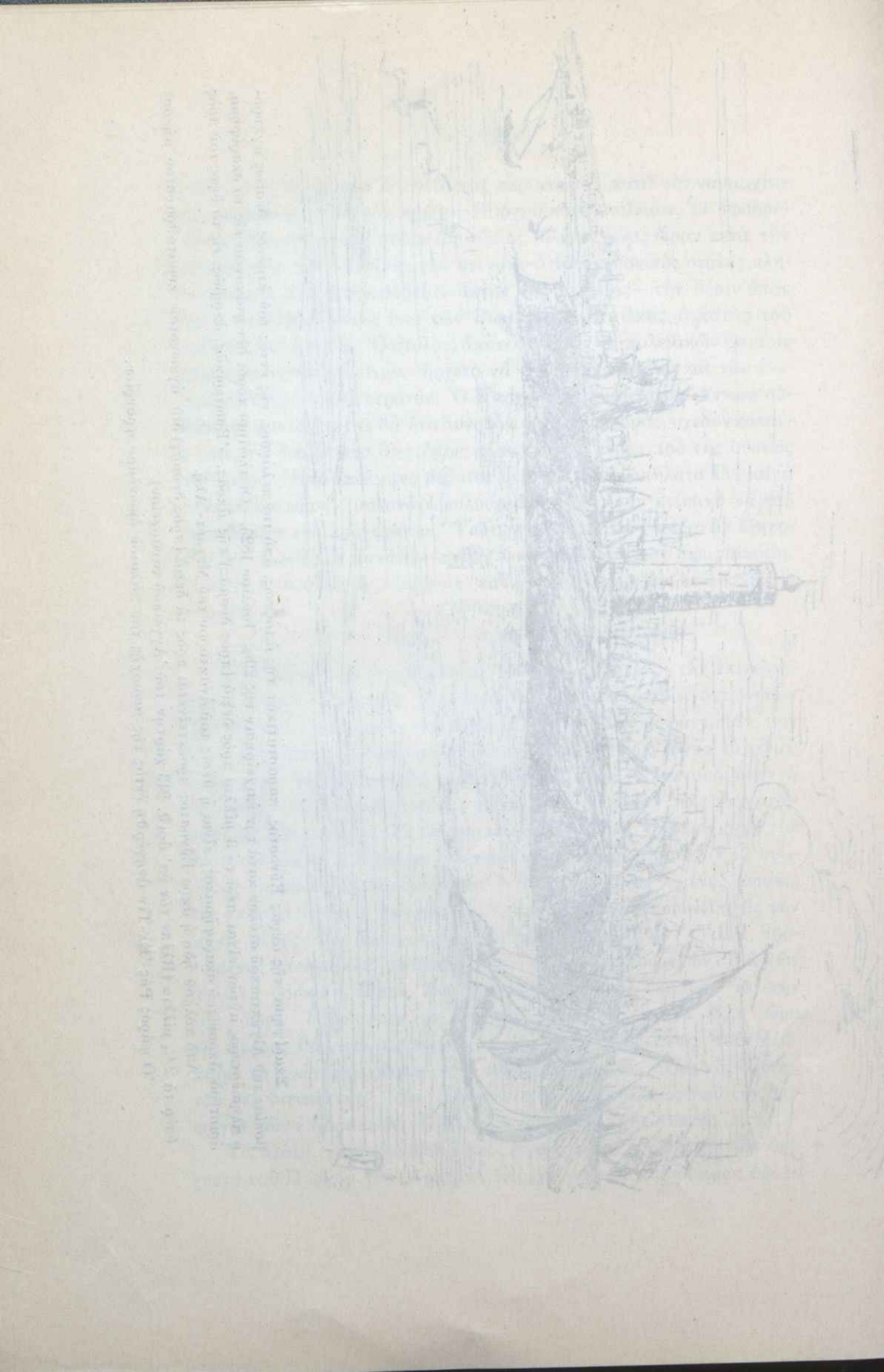

ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, ἀνεκώχευσαν πρὸς τὸ πέλαγος τὴν ἵην πρωϊνήν. Ὁ Τομπάζης προσεκάλεσε εἰς συμβούλιον, ἐπὶ τοῦ «Θεμιστοκλέους», τὸν Κριεζῆν καὶ τοὺς κυβερνήτας τῶν πυρπολικῶν καὶ συνεφωνήθη ἀπὸ κοινοῦ: Ἀκριβῶς τὴν μεσημβρίαν πάντα τὰ πλοῖα νὰ λάβουν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν· τὰ πυρπολικὰ νὰ κανονίσουν τὴν ἱστιοφορίαν των ὥστε νὰ εὑρεθοῦν πρὸ τοῦ στομίου τοῦ λιμένος ἀκριβῶς τὴν ὅην ὥραν μ.μ., φέροντα ἐπὶ τοῦ πρωραίου ἱστοῦ των ἐπηρμένον τὸ σῆμα αἰτήσεως πλοηγοῦ· νὰ κατευθυνθοῦν, ἀφ' οὗ εἰσπλεύσουν, ἀποκλειστικῶς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ λιμένος ὅπου θὰ εὑρίσκονται τὰ πυκνότερον ἠγκυροβολημένα ἐχθρικὰ πολεμικὰ καὶ νὰ τὰ πυρπολήσουν· ν' ἀποφύγουν νὰ πυρπολήσουν ἐχθρικὰ εὑρισκόμενα πλησίον τῆς θέσεως ἀγκυροβολίας ἐμπορικῶν σκαφῶν φερόντων σημαίας οὐδετέρων ἐθνῶν· ὁ «Θεμιστοκλῆς» καὶ ὁ «Ἐπαμεινώνδας» νὰ τηρηθοῦν ἔξω τοῦ λιμένος· νὰ πλησιάσουν τὸ στόμιον πρὸς παραλαβὴν τῶν πυρπολητῶν εὐθὺς ὡς θὰ παρατηρηθῇ ἡ πυρπόλησις τῶν ἐχθρικῶν—ἂν ὁ Θεὸς εὐλογήσῃ τὸν ἱερὸν σκοπὸν τῆς ἐπιχειρήσεως—καὶ νὰ δείξουν μὲ πυρσοὺς τὴν θέσιν των εἰς τοὺς πυρπολητάς.

Ἀμέσως μετὰ τὸ συμβούλιον μετεκομίσθησαν ἐπὶ τοῦ «Θεμιστοκλέους» αἱ ἀποσκευαὶ τοῦ προσωπικοῦ τῶν πυρπολικῶν τοῦ Κανάρη καὶ τοῦ Βώκου καὶ ἐπὶ τοῦ «Ἐπαμεινώνδα» αἱ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μπούτη. Κατόπιν ἀφέθησαν τὰ ρυμούλκια καὶ τὰ πυρπολικὰ ἐξεπέτασαν τὰ ἱστία των, πλεύσαντα ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ των. Ὁ Κανάρης παρέλαβε ἐπὶ τοῦ πλοίου του τὸν ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ «Θεμιστοκλέους» ναύτην Κυριάκον Σαμιώτην, γνωστὸν τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας.

Τὴν ὅην ὥρα ἤρχισεν πνέων ἰσχυρὸς δυτικο-βορειοδυτικὸς ἄνεμος (Σκιρωνοζέφυρος).

Τὰ πυρπολικὰ ἐτράπησαν ἐγκαίρως πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Κανάρης ἐπροπορεύετο. Ἐπέβαινε σκάφους ἀσυγκρίτως ταχυπλοωτέρου τῶν ἄλλων. Προσεπάθησε ἐν τούτοις νὰ μὴ τὰ ἀφίνῃ πολὺ ὀπίσω, ἐλαττώνων ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν ἱστιοφορίαν του, καὶ ἐξηκολούθησε νὰ τὸ πράττῃ μέχρις ὅτου ἀντίκρυσε συγχρόνως μετ' αὐτῶν τὸν λιμένα, ἀκριβῶς κατὰ τὴν διαταχθεῖσαν ὥραν, ὅην μ.μ.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἀνεπέτασε πάντα τὰ ἱστία τοῦ πλοίου του, ὕψωσε Ρωσικὴν σημαίαν καὶ ἐπροχώρησε πρῶτος, ταχυπλοῶν, πρὸς τὸ στόμιον. Εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ ἤρχετο συγχρόνως, ἀνυπόπτως, ἡ διαδρομοῦσα λέμβος τοῦ Αἰγυπτίου πλοηγοῦ

τοῦ παρατηρήσαντος εἰς τὸ προσερχόμενον ταχύπλουν σκάφος κυματίζουσαν τὴν σημαίαν οὐδετέρου ἔθνους. Ὁ Κανάρης, προσεκτικώτατος, ἐτήρησε πάντα τὰ πρυσχήματα εἰς τὴν ἐντέλειαν. Ὁ πλοηγὸς ἐξηπατήθη, ἐπλεύρισε μὲ ἐμπιστοσύνην τὸ πυρπολικόν, ἐπέβη αὐτοῦ, ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησίν του καὶ τὸ ὡδήγησε εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ λιμένος διασχίσας ἀσφαλῶς τὴν φράττουσαν μακρὰν ἄλυσσον ὑφάλων. Ὁ Κανάρης τότε τὸν ἐκράτησε, ἀνέλαβε αὐτὸς πάλιν τὴν καθοδήγησιν τοῦ πλοίου του καὶ τὸ κατηύθυνε πρὸς τὸ μέρος πέντε φρεγατῶν ἠγκυροβοληµένων κατὰ μέτωπον.

Ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἤρχετο πρὸς τὸ πυρπολικὸν καὶ τὸ ἐπλησίαζε ταχέως ἡ ἐπιτελὶς τοῦ ἀκταιωροῦ, —ἡ φέρουσα λέμβος τὸν ἐντεταλμένον ἀξιωματικὸν νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ ἀναγνωρίσῃ τὸ εἰσελθὸν εἰς τὸν λιμένα ξένον πλοῖον. Ὁ Κανάρης ἐπρόσεξε νὰ ἐξωτερικεύσῃ ὅτι κατεγίνετο ἀποκλειστικῶς πῶς νὰ διευκολύνῃ περισσότερον τὴν πλεύρισιν τῆς ἐπιτελίδος παρὰ τὸ πλοῖον του. Ὅταν ἔφθασε ἡ στιγμὴ νὰ ριφθῇ ἐκ τοῦ πυρπολικοῦ ἡ ἄκρα καλῳδίου διὰ νὰ τὴν ἁρπάσουν οἱ ἐπιβαίνοντες ναῦται τῆς ἐπιτελίδος, προθύμως τοὺς ἐξεσφενδόνισε μίαν σπεῖραν σχοινίου, ἀλλὰ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε ἔπεσε μὲν ἡ ἄκρα του πρὸς τὸ μέρος τῆς λέμβου ἀλλ' ἐξέφυγε, δῆθεν κατὰ τύχην. Ἡ λέμβος τῆς ἀκταιωροῦ ἔμεινε ὀπίσω, οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς ἐξηπατήθησαν, ἐθεώρησαν τὸ συμβὰν τυχαῖον καὶ δὲν ἐφώναξαν.

Μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἐξηκολούθησε πνέων μὲ τὴν αὐτὴν δύναμιν ὁ ἀπὸ τῆς πρωΐας ἐγερθεὶς δυτικο—βορειοδυτικὸς ἄνεμος, Σκιρωνοζέφυρος. Ἂν διετηρεῖτο ὁ αὐτὸς ἐπὶ ὀλίγα ἀκόμη λεπτὰ εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι θὰ συνετελεῖτο μεγάλη καταστροφὴ εἰς τὸν στόλον τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ, ἡ τολμηροτάτη ἐπιχείρησις τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐπετύγχανε καὶ ἡ συνέχισις τῶν μεταφορῶν διὰ θαλάσσης τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰμβραὴμ θὰ ἔπαυε νὰ θεωρῆται παρ' αὐτοῦ ὡς ἔργον εὔκολον.

Παρὰ τὴν ὡς ἐκ τῆς ἐποχῆς ἀκατάλληλον ὥραν τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐπειδὴ κατὰ τὴν 29ην Ἰουλίου ὁ ἥλιος ἔμελλε νὰ δύσῃ περὶ τὴν 6ω 30λ μ. μ., ἡ στιγμὴ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ τολμήματος ἔδιδε πως περιθώριον εἰς τὴν πιθανότητα ἐξακολουθήσεως τῆς πνοῆς τοῦ ἀνέμου, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν ἠλαττώθη ἡ δύναμις αὐτοῦ κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας.

Ἀλλ' παρ' ὅλον τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος ἡ τύχη τῶν ὅπλων ὑπῆρξε δυσμενὴς πρὸς τὸ ἡρωϊκὸν θάρρος τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Κανάρης ὑπερενίκησε τὰς δυσκολίας τοῦ εἴσπλου καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΑΡΗΣ (1)

(1) Εἰκὼν χαραχθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος 1823, θεωρουμένη ὡς ἡ πιστοτέρα τῶν γενομένων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους.

ἀκταιωροῦ, ἐπλησίασε εἰς ἑκατοντάδας τινας μέτρων τὴν θέσιν τῶν Αἰγυπτιακῶν φρεγατῶν, ἔχων ἀπόλυτον πεποίθησιν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς προσπαθείας του, προχωρῶν μὲ οὔριον ἄνεμον, κατευθυνόμενος πρὸς τὸ κέντρον τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ὅπως προσκολληθῇ ἐπὶ τῆς ναυαρχῖδος. Ἀλλ' ὅταν τὸ πυρπολικὸν εὑρέθη εἰς τὸ ὕψος τῶν ἀνακτόρων, ἀντηνεμώθησαν ἀποτόμως τὰ ἱστία του ἐκ πνοῆς ἐρχομένης ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς πρῴρας.

Τὸ ἐμφανισθὲν ἀπροσδόκητον πρόσκομμα, τὴν τελευταίαν στιγμήν, δὲν τὸν ἔφερε εἰς δισταγμὸν περὶ τοῦ πρακτέου, τὸν ἐξηνάγκασε μόνον ν' ἀρχίσῃ νὰ πλαγιοδρομῇ καὶ νὰ ἐπιδιώκῃ νὰ προσκολληθῇ ἐπὶ μιᾶς φρεγάτας εὑρισκομένης παρὰ τὰ ἀνάκτορα καὶ πλησίον παρώνων τινων. Οὔτε τοῦ διέφευγε τὸ ὅτι, τότε πλέον, αἱ προθέσεις του δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἐγίνοντο ἀμέσως καταληπταὶ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ ὅτι ὁ δαπανώμενος χρόνος εἰς τὴν πλαγιοδρομίαν ἐπέφερε τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Καὶ αὐτὸς ὁ ἀντίθετος ἄνεμος εἰς ἐπίμετρον τῆς ἀτυχίας μετά τινας στιγμὰς κατέπεσε καὶ μὲ τὴν νηνεμίαν ἐγένετο τὸ σκάφος του ἀκυβέρνητον. Τέλος ἐλαφρόταται πνοαί, ἐρχόμεναι ἀπὸ διαφόρων διευθύνσεων, ἐπηκολούθησαν τὴν ἀμέσως προηγουμένην κατάστασιν. Τὸ πυρπολικὸν ἤρχισε νὰ ἐκπίπτῃ πότε πρὸς τὰ ἐδῶ καὶ πότε πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ ὁ χρόνος παρήρχετο. Ὁ Κανάρης ἠναγκάσθη ν' ἀποφασίσῃ νὰ θέσῃ πῦρ εἰς τὸ σκάφος του, ἐλπίζων ὅτι αἱ πνοαὶ τοῦ ἀνέμου θὰ τὸ ἐξώθουν πρὸς ἓν τῶν πολεμικῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ἤρχισε νὰ περιφέρηται. Καθήρεσε τὴν Ρωσικὴν σημαίαν, ὕψωσε μέχρις ἑνὸς μέτρου ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου του τὴν Ἑλληνικήν, ὥστε νὰ γίνῃ παρὰ πάντων καταφανής, καὶ τοῦ μετέδωκε τὸ πῦρ.

Ὁ Γαλλικὸς πάρων «Μέλισσα» εὑρίσκετο ἐπ' ἀγκύρᾳ, εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος. Οἱ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ παρηκολούθουν τὰς κινήσεις τοῦ πυρπολικοῦ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς—ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ σκάφους ἐντὸς τοῦ λιμένος τὸ ὑπωπτεύθησαν. Οὕτω μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθοῦν ἡ ταχύτης καὶ ἡ δραστηριότης τῆς ἐνεργείας των. Αὐτοὶ οὗτοι λέγουν ὅτι :

«...*Ἅμα εἶδον πολλοὺς ἄνδρας τοῦ ἀγνώστου σκάφους νὰ κατέρχωνται ἐν σπουδῇ εἰς τὴν λέμβον τὴν ρυμουλκουμένην ἀπὸ τῆς πρύμνης του ἔπτυξαν τὰς σκηνάς· ἐσάλπισαν τὸ σάλπισμα τῆς πολεμικῆς ἐγέρσεως καὶ παρεσκευάσθησαν πρὸς μάχην· ὕψωσαν καὶ ἐπόδωσαν*

τοὺς ἀρτέμονας· ἐγέμισαν τὰ πυροβόλα· καὶ ἡτοιμάσθησαν ν' ἀποκόψουν τὰ σχοινία τῶν ἀγκυρῶν των...».

Δὲν περιωρίσθησαν εἰς ταῦτα, ἀλλ' ἐφανέρωσαν ὅτι ἠσθάνθησαν ζωηρὰν ἀγανάκτησιν διὰ τὸ τόλμημα. Ἔστρεψαν ἀδιστάκτως τὰ πυροβόλα των πρὸς τὴν φεύγουσαν πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ λιμένος λέμβον τοῦ Κανάρη, τὴν παρηκολούθησαν καὶ ἔβαλον κατ' αὐτῆς 4 ἐσκοπευμένας βολάς, ἀφ' οὗ ἦτο προφανὲς ὅτι τὸ προσωπικόν της—καὶ ἂν θὰ τὸ ἤθελε—εὑρίσκετο ἐν πλήρει ἀδυναμίᾳ νὰ τοὺς βλάψῃ καὶ εἰς τὸ ἐλάχιστον (1). Ἐκ τῶν βολῶν των ὡδηγήθη τὸ φρούριον τῶν Σύκων (Ρὰς-Ἐλ-Τὶν) ν' ἀναγνωρίσῃ ποῦ εὑρίσκετο ὁ ἐχθρὸς καὶ νὰ ἀρχίσῃ καὶ αὐτὸ νὰ κανονιοβολῇ τὸν Κανάρην. Ἐκ τῶν σαλπισμάτων καὶ τῆς καθόλου ἐνεργείας των ἐπροξενήθη ὁ συναγερμὸς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου. Ἐκινήθησαν εἷς πολεμικὸς πάρων καὶ 7 λέμβοι ἐξωπλισμέναι ὀπίσω τοῦ αὔλακος τῆς λέμβου τοῦ Κανάρη καὶ ἤρχισαν νὰ τὴν πυροβολοῦν.

Πρὸς δὲ τὸ πυρπολικὸν ἔσπευσαν ἄλλαι πολλαὶ λέμβοι τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου, καθ' ἣν ὥραν μὲ τὴν ραγδαιοτάτην πρόοδον τῆς κατακαύσεώς του ἤρχισε νὰ κινῆται κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, ἀτάκτως, μεταξὺ τῶν πλοίων τοῦ στολου, ἐνσπεῖρον τὸν τρόμον. Κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ τὸ συγκρατήσουν οἱ ἐπὶ τῶν λέμβων μὲ ἁρπάγας, νὰ τὸ ρυμουλκήσουν πρὸς μεμονωμένον μέρος τῆς ἀκτῆς καὶ νὰ τὸ ἀφήσουν νὰ ἐξωκείλῃ καὶ κατακαῇ ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος.

Τὰ ἐν ἀναμονῇ ἔξω τοῦ λιμένος ἀνακωχεύοντα πλοῖα τοῦ Τομπάζη καὶ τοῦ Κριεζῆ ἐκινήθησαν ἅμα ὡς παρετηρήθη καιόμενον τὸ πυρπολικόν, ἀκριβῶς τὴν 5ω 45λ μ.μ., καὶ ἐπλησίασαν πλησίστια τὸ στόμιον τοῦ πόρου Μπογὰζ πρὸς παραλαβὴν τῶν πληρωμάτων τῶν πυρπολικῶν. Συγχρόνως ὕψωσαν τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν.

Μετ' ὀλίγον παρετηρήθησαν παρ' αὐτῶν τὰ ἄλλα δύο ἐξερχόμενα τοῦ λιμένος, οὐριοδρομοῦντα. Ταῦτα περιωρίσθησαν, ἅμα ὡς εἶδον τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Κανάρη, νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν ἔξοδον, ἀφ' οὗ πρῶτον ὕψωσαν ἐπίσης τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν. Ἡ ἱπταμένη λέμβος τοῦ Κανάρη, φέρουσα καὶ τὸν Αἰγύπτιον πλοηγόν, κατέφθασε τὸ πυρπολικὸν τοῦ Α. Βώκου περὶ τὸν πλώϊμον πόρον,

(1) Ὁ Κανάρης ἀναφέρει «... Καὶ ἀφ' οὗ ἕνα Γαλλικὸν πολεμικὸν βρίκιον, μοῦ ἔρριψε 4 καλῶς διευθυμένα κανόνια».

ἔσω τῶν ρηχῶν. Οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς πυροληταὶ ἀνῆλθον ἀβλαβεῖς ἐπὶ τοῦ καταστρώματός του.

Πάντα τὰ πλοῖα ἐπροχώρησαν οὐριοδρομοῦντα πρὸς βορρᾶν μέχρις ἀποστάσεως τινος ἀπὸ τοῦ λιμένος καὶ ὁπότε ὁ «Θεμιστοκλῆς» προσέδεσε πρὸς ρυμούλκησιν τὸ πυροπλικὸν τοῦ Α. Βώκου καὶ ὁ «Ἐπαμεινώνδας» τὸ πυροπλικὸν τοῦ Μ. Μπούτη. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου τούτου χειρισμοῦ εὑρίσκετο ἔξω τοῦ λιμένος ὁ καταδιώξας τὴν λέμβον τοῦ Κανάρη ἐχθρικὸς πάρων.

Τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐκινήθησαν πρὸς τὰ βορειανατολικά. Μέχρις ὅτου ἐπῆλθε τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ὁ Αἰγυπτιακὸς πάρων ἦτο ἐν ὄψει.

* *
*

Τὴν πρωΐαν τῆς 30ῆς Ἰουλίου ἔπνευσε ἄνεμος βορειοδυτικὸς (Σκίρων). Ὁ ἐχθρικὸς πάρων ἐτηρεῖτο προσηνέμως τῆς μοίρας, παρακολουθῶν τὰς κινήσεις της. Περὶ τὴν 8ην ὥραν, κατόπιν σήματος τοῦ Τομπάζη, τὰ πλοῖα ἐχείρισαν ὅπως ταχθοῦν προσηνέμως τοῦ ἐχθρικοῦ διὰ νὰ τὸ προσβάλουν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔναρξιν τοῦ χειρισμοῦ οὐριοδρόμησε τοῦτο φεῦγον πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Τὰ πλοῖα τὸ ἠκολούθησαν μέχρις ὅτου ἐγένετο καταφανὲς ὅτι ἡ δίωξις ἦτο ματαία καὶ τὴν 9ην πρωϊνὴν ἐπανέλαβον τὴν ἀρχικὴν πλεῦσιν των.

Τὴν μεσημβρίαν ἐφάνησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα 3 φορτηγά, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ μοῖρα παρουσίασε Τουρκικὴν σημαίαν. Τὴν 2αν ὥραν μ.μ. τὴν καθήρεσε, ὅταν ἀνεγνωρίσθη προσηνέμως οὐριοδρομοῦσα πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁμὰς 15 φορτηγῶν ὑπὸ συνοδείαν 5 πολεμικῶν —3 παρώνων καὶ 2 ἡμιολιῶν.

Εἷς τῶν παρώνων ἐπλησίασε τὸν «Θεμιστοκλέα» ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς πρῴρας, ὑψώσας Τουρκικὴν σημαίαν. Συγχρόνως τὰ πλοῖα τῆς μοίρας ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς Ὕδρας. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Τομπάζη ἐφώναξαν ἀπὸ τοῦ «Θεμιστοκλέους» εἰς τὸ ἐχθρικὸν νὰ ὑποστείλῃ τὴν σημαίαν του καὶ νὰ παραδοθῇ.

Ὁ πάρων ἀπήντησε μὲ τουφεκισμὸν καὶ κανονιοβολισμόν. Ὁ «Θεμιστοκλῆς», καθ' ὅλα ἕτοιμος, τοῦ ἀπήντησε αὐτοστιγμεὶ καὶ εἰς τὸ πῦρ αὐτοῦ προσετέθη τὸ πῦρ τοῦ «Ἐπαμεινώνδα», πλησιάσαντος ἐγγύτατα. Ἡ ὥρα ἦτο τότε ἀκριβῶς 3η μ.μ.

Τὰ λοιπὰ 4 ἐχθρικὰ πολεμικὰ διέφυγον πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἐγκαταλείψαντα εἰς τὴν τύχην του τὸν μαχόμενον πάρωνα. Τὸ πλήρωμα τούτου ἠγωνίσθη μετὰ ἐξαιρετικοῦ θάρρους καὶ ἐπιμονῆς.

ἐπὶ δύο συνεχεῖς ὥρας, μέχρις ὅτου ἡ ἐξαρτία τοῦ πλοίου κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου, τὸ σκάφος ὑπέστη σημαντικὰς βλάβας καὶ τέλος περὶ τὴν ὄην ὥραν ἐξερράγη ἡ πυριταποθήκη του κατόπιν ἐπιτυχοῦς συμπυροκροτήσεως τῶν ἀντιπάλων. Ἐπειδὴ τὸ περιεχόμενον ποσὸν πυρομαχικῶν ἦτο ἐλάχιστον ἡ ἔκρηξις περιωρίσθη νὰ καταστρέψῃ μέρος τῆς πρύμνης καὶ προξενήσῃ ἐκτεταμένην πυρκαϊάν.

Μὲ τὴν ἔκρηξιν ὁ πάρων ἔπαυσε τὸ πῦρ. Τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀνῆλθε ἐπὶ τοῦ καταστρώματος καὶ ἐζήτησε μετὰ μεγάλων φωνῶν τὴν εὐσπλαχνίαν τῶν ἀντιπάλων. Ὁ «Θεμιστοκλῆς» πρῶτος καθῆρεσε τὰς λέμβους του καὶ ἔσωσε 36 ἄνδρας, ὁ δὲ «Ἐπαμεινώνδας» καὶ τὰ πυρπολικὰ πλοῖα ἄλλους 21.—Ὁ ὁπλισμὸς τοῦ πάρωνος ἀπετελεῖτο ἐκ 16 πυροβόλων καὶ τὸ ὅλον πλήρωμα ἐξ 72 ἀνδρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐθανατώθησαν κατὰ τὴν μάχην 15 καὶ ἐτραυματίσθησαν 7. Ὁ κυβερνήτης ἀνέφερε εἰς τὸν Τομπάζην ὅτι τὸ πλοῖον του συνώδευε 20 φορτηγὰ ἐξ Ἀτταλείας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, φέροντα φορτίον ξυλείας καὶ καυσοξύλων διὰ λογαριασμὸν τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ.

Αἱ κατὰ τὴν μάχην ζημίαι τοῦ «Θεμιστοκλέους» περιωρίσθησαν εἰς τὴν ἀποκοπὴν ἑνὸς παρατόνου καὶ τὴν σφήνωσιν 5 βλημάτων ἐπὶ τοῦ σκάφους, ἄνευ βλάβης του. Οὐδεὶς τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐφονεύθη ἢ ἐτραυματίσθη. Αἱ ζημίαι τοῦ «Ἐπαμεινώνδα» περιωρίσθησαν εἰς ἐλαχίστας τῆς ἐξαρτίας. Ὁ Κριεζῆς ἐτραυματίσθη εἰς τὸν μηρὸν ἐξ ἐπιπολῆς, ἐκ βολίδος τουφεκίου, καὶ εἷς ναύτης του ἐτραυματίσθη ἐλαφρῶς. Περὶ τὴν 7ην ὥραν ἑσπέρας τὰ πλοῖα ἐπανέλαβον τὴν πλεῦσιν των, ἀποκομίζοντα ὡς μόνην λείαν ἐκ τοῦ πάρωνος ὀλίγα τουφέκια καὶ πιστόλια.....

Τὴν πρωΐαν τῆς 31ης Ἰουλίου ἡ μοῖρα εἶχε ἀπομακρυνθῇ τῆς Ἀλεξανδρείας περὶ τὰ 80 μίλλια καὶ ἔπλεε πρὸς βορρᾶν. Ὁ πνέων ἄνεμος μέχρι μὲν τῆς μεσημβρίας ἦτο δυτικός, ἀπὸ δὲ τῆς μεσημβρίας μέχρι τῆς ἑπομένης πρωΐας τῆς 1ης Αὐγούστου βορειοδυτικός, καὶ ἡ προχώρησις ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἔφθασε τὰ 180 μίλλια.

Καθ' ὅλην τὴν 1ην Αὐγούστου ἔπνεε δυτικὸς ἄνεμος, ἐξασθενήσας κατὰ τὴν νύκτα. Τὴν 2αν Αὐγούστου κατέλαβε τὴν μοῖραν γαλήνη ἐπὶ 6 ὥρας, μέχρι τῆς μεσημβρίας, ὁπότε ἤρχισαν ἐλαφραὶ πνοαὶ δυτικοῦ ἀνέμου καὶ διετηρήθησαν μέχρι τῆς ἑσπέρας. Ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου ἤρχισε βαθμηδὸν ν' αὐξάνῃ.

Τὴν πρωΐας τῆς 3ης Αὐγούστου, ὁπότε ἐθεάθη ἡ ἀκτὴ τῆς Ἀτ-

ταλείας, ὁ ἄνεμος εἶχε καταλήξει σκληρὸς καὶ ὁ κυματισμὸς ἦτο ἀνάλογος.

Τὴν 11ην πρωϊνὴν ἐθεάθη πρῴραθεν εἰς τὸν ὁρίζοντα πλοῖον τύπου **λεύκας** (1) ἐρχόμενον ἀντιθέτως. Ὅταν ἐπλησίασε διεκρίθησαν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος του Τοῦρκοι στρατιῶται. Ὁ Τομπάζης ἐσήμανε εἰς τὸν Κριεζῆν νὰ τὸ καταδιώξῃ, συγχρόνως δ' ἐχείρισε πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ὁ «Θεμιστοκλῆς» (2).

Τὴν κατέφθασαν μετὰ μίαν ὥραν ὁπότε προσεκάλεσαν τὸν κυβερνήτην νὰ παραδοθῇ, ἀλλ' οἱ ἐπιβαίνοντες 120 στρατιῶται καὶ ναῦται, στηριζόμενοι εἰς τὸ πλῆθος των, ἀπεκρίθησαν εἰς τὴν ἀπίατησιν τῶν Ἑλλήνων διὰ τουφεκισμῶν. Τὸ πυροβολικὸν ἀμφοτέρων τῶν πλοίων ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν, ἕνεκα ὅμως τῆς ἐπικρατούσης θαλασσοταραχῆς παρῆλθον δύο ὧραι διὰ νὰ πεισθοῦν οἱ ἀληθῶς γενναῖοι οὗτοι Τοῦρκοι ὅτι ἦσαν εἰς ἀδιέξοδον. Τὸ πῦρ τοῦ Κριεζῆ τοὺς ἐστενοχώρησε κατὰ πρῶτον καὶ τόσον ὥστε οὐριοδρόμησαν πρὸς τὸν «Ἐπαμεινώνδαν», ἀποφασισμένοι νὰ προσκολλήσουν τὴν λεύκαν ἐπὶ τοῦ σκάφους του καὶ τὸ κυριεύσουν ἐξ ἐφόδου. Ἅμα ὅμως τὸν ἐπλησίασαν ὑπέστησαν ἐκ τοῦ πυρὸς αὐτοῦ μεγίστην φθορὰν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποστρέψουν. Ὁ τελευταῖος οὗτος χειρισμὸς ἐξέθηκε πρὸς στιγμὴν τὴν λεῦκαν εἰς τὸν κίνδυνον τῆς πρῴρας τοῦ «Θεμιστοκλέους», οὐριοδρομοῦντος πρὸς τὴν θέσιν τῆς ἐκ τοῦ συστάδην συμπλοκῆς, ἐρχομένου μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ ριφθῇ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς της. Καὶ ἀπέφυγε μὲν τοῦτο ἡ λεύκα διὰ καταλλήλου χειρισμοῦ, ἐξετέθη ὅμως εἰς τὸ ἀποτελεσματικὸν πῦρ τοῦ πυροβολικοῦ ἀμφοτέρων τῶν πλοίων ἐξ ἀποστάσεως ὀλίγων δεκάδων μέτρων. Ἡ ἐξαρτία της, αἱ κεραῖαι κλπ. κατεστράφησαν.

Μὲ τοῦτο οἱ στρατιῶται παρεδόθησαν. Οἱ ἐπιζῶντες ἐκ τῶν

---

(1) Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Τομπάζη τὸ ἀναφέρει ὡς ***σακολέβαν***. ***Λεῦκα*** καὶ ***σακολέβα*** ὠνομάζοντο τότε δίστηλα πλοῖα μὲ τετράγωνα ἱστία.

(2) Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ «Θεμιστοκλέους» σχετικῶς πρὸς τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἀναφέρει μόνον «...Ἐπλησιάσαμεν εἰς τὴν ἄνωθεν (τὴν λεύκαν) καὶ τὰ δύο πολεμικά, ἤτις ὕστερον ἀπὸ μίαν γενναίαν ἀντίστασιν δύο ὡρῶν καὶ ἀφ' οὗ πλέον ἐπλησιάσαμεν διὰ τράκον, καθ' ὃν καιρὸν αὐτὴ ἔπαιρνε τὴν βόλτα της, καὶ τῆς ἐθανατώσαμεν πολλοὺς καὶ ἐχαλάσαμεν καὶ τὴν μανοῦβρα της, ἐπαραδόθη εἰς τὰς 8 (2ωρ. μ.μ.)...».

Ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Ἀντ. Κριεζῆ ὑπὸ Ἀντ. Μιαούλη (σελ. 33) ἀναφέρεται ἡ συμπλοκὴ μὲ ὀλιγωτέρας λέξεις, ἀλλ' οὐσιαστικωτέρας, ὥστε νὰ δύναται νὰ σχηματισθῇ γενικὴ εἰκὼν τῶν συμβάντων μὲ συνδυασμὸν ἀμφοτέρων τῶν συγγραφῶν.

ἐπιβαινόντων, 82 Τοῦρκοι καὶ 9 Ἕλληνες ναῦται, μετεφέρθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων (1). Τὸ σκάφος τῆς λεύκας, ταχύπλουν καὶ καταλληλότατον νὰ μετασχηματισθῇ εἰς πυρπολικόν, ἐρυμουλκήθη ὑπὸ τοῦ «Ἐπαμεινώνδα».

Ἡ λεύκα ἤρχετο ἐξ Ἀτταλείας καὶ ἔπλεε πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μὲ φορτίον ὀπωρῶν, καυσοξύλων καὶ ἄλλων εἰδῶν ἐμπορίου.

Αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων ἦσαν: ἐπὶ μὲν τοῦ «Θεμιστοκλέους» 1 νεκρὸς καὶ 3 τραυματίαι· ἐπὶ δὲ τοῦ «Ἐπαμεινώνδα» 3 νεκροὶ καὶ ὁ κυβερνήτης τραυματίας (2)....

Τὸ μεσονύκτιον τῆς 4ης πρὸς τὴν 5ην Αὐγούστου ἡ μοῖρα ἠγκυροβόλησε πρὸς στιγμὴν εἰς Καστελλόριζον, διὰ νὰ ἀποβιβάσῃ τοὺς Τούρκους αἰχμαλώτους καὶ τὸν πλοηγὸν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἅπαντες οὗτοι ἐφωδιάσθησαν παρὰ τῶν πλοίων μὲ τ' ἀπαιτούμενα μέσα πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὰς πατρίδας των....

Μετὰ πλοῦν 8 ἀκόμη ἡμερῶν, γενόμενον ἄνευ ἄλλου συμβάντος, ἡ μοῖρα ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας.

* * *

Ὁ τύπος τῆς Ὕδρας δὲν ἔλειψε νὰ κατακρίνῃ τὴν διαγωγὴν τοῦ Γάλλου κυβερνήτου. Ὁ ἔνδοξος Γάλλος ναύαρχος Δὲ-Ρινῦ, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου θὰ μνημονεύηται εὐγνωμόνως καὶ διὰ παντὸς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἦτο θαυμαστὴς τοῦ Κανάρη. Ἐζήτησε ἀπολογίαν παρὰ τοῦ κυβερνήτου τοῦ Γαλλικοῦ πάρωνος αὐτεπαγγέλτως—ἀνεξαρτήτως τῶν ἐν Ὕδρᾳ δημοσιευθέντων.—Καὶ τὸ ἔπραξε διότι αὐτὸς οὗτος, ὡς ἀξιωματικὸς καὶ ὡς ἄνθρωπος, ἔκρινε ὅτι οὐδεμίαν δικαιολογίαν εἶχε ἡ ἐνεργὸς ἀνάμιξις οὐδετέρου πολεμικοῦ πλοίου εἰς τὴν παρεμπόδισιν τῆς ἐπιτυχίας ἐπιχειρήσεως γενομένης ἐν ὀνόματι τοῦ δικαίου καὶ κατὰ τοὺς διεθνεῖς κανόνας.

---

(1) Μεταξὺ τῶν Τούρκων ἦτο καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ταχίρ-μπέη, προσκεκλημένος τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ εἰς Ἀλεξάνδρειαν.

(2) Ὁ φονευθεὶς ἐπὶ τοῦ «Θεμιστοκλέους» ἦτο ὁ Παντελὴς Τζιτζᾶς, καὶ τραυματίαι οἱ Ἰωάν. Κωνσταντίθης (εἰς τὸν πόδα), Ἀγγελῆς Γκλάβας (εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα), Νικόλαος Καλομανιάτης (εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα). Ἅπαντες οὗτοι ἐπλήγησαν ὅταν ὁ «Θεμιστοκλῆς» ἐπλησίασε ἵνα ριφθῇ ἐπὶ τῆς λεύκας.

Τὰ τραύματα τοῦ Κριεζῆ ἦσαν ἐλαφρά. Τὰ ὀνόματα τῶν πεσόντων ναυτῶν του δὲν ἀναφέρονται.

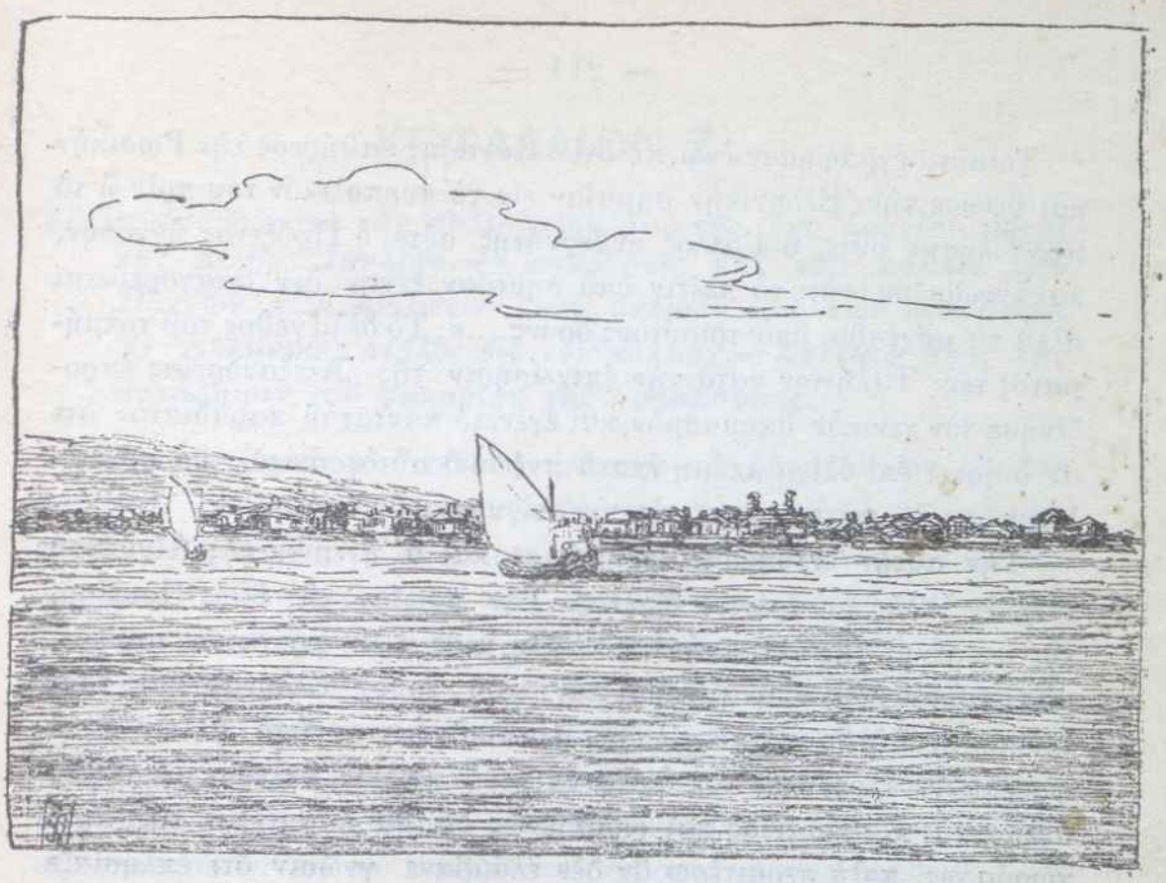

Τὸ Μεσολόγγιον ὡς ἔχει σήμερον (εἰκὼν κατόπιν φωτογραφίας).

Τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ παρεκτραπέντος κυβερνήτου τῆς «Μελίσσης» ἀνέλαβε ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ κοινοῦ ἐχαρακτήρισαν τὸν ἥρωα Κανάρην ὡς πειρατήν, Μεταξὺ ἄλλων ἔγραψαν, «. . . . . Ἐχρησιμοποίησε ξένην σημαίαν. Ἂν θὰ ἐπετύγχανε εἰς τὴν ἐπιχείρησίν του θὰ ἐπέφερε εἰς τὸ ἐμπόριον τῆς Εὐρώπης ζημίαν ἀνυπολόγιστον καὶ θὰ κατέληγε νὰ προκαλέσῃ τρομερὰς ἀντεκδικήσεις τῶν Αἰγυπτίων κατὰ τῶν Χριστιανῶν (1) . . .».

(1) Ὁ κυβερνήτης τῆς «Μελίσσης», πλοίαρχος Ντ' Ἀργκοῦς, ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του:

«. . . , Ὅταν τὸ ὕποπτον πλοῖον εὑρέθη περὶ τὰς 350 ὀργυιὰς (670 μέτρα) πλησίον μας ἐπαύσαμεν ν' ἀμφιβάλλωμεν. Ἦτο πλέον προφανὲς ὅτι ὁ ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ πληρώματός του οὗτος πάρων ἦτο σκάφος πυρπολικόν. Καὶ τρόντι ἀνεφλέγη αἰφνιδίως. Ταὐτοχρόνως μὲ τοῦτο οἱ ἀνακωχεύσαντες ἐν τῷ πελάγει δύο ἄλλοι πάρωνες ὕψωσαν τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν....

«. . . . . Ἂν κατὰ κακὴν τύχην τὸ πυρπολικὸν τοῦτο σκάφος προσεκολλᾶτο ἐπὶ τῆς φρεγάτας τῆς προφυλακῆς θὰ ἐπροξενεῖτο σύγχισις εἰς ὁλόκληρον τὸν στόλον- Καὶ τὰ ἄλλα δύο πυρπολικὰ θὰ εἰσήρχοντο καὶ θὰ προσεκολλῶντο ἐπὶ ἄλλων πολεμικῶν. Θὰ ἐγίνετο τρομερὰ καταστροφὴ καὶ θὰ ἦτο πλήρης ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἡ «Μέλισσα» τοὺς ἐδυσκόλευσε ὀλίγον τὰς προσπαθείας των).....».

Τοιαῦτα ἐγράφησαν ἐνῷ..τὸ ὅτι ὁ Κανάρης καθῄρεσε τὴν Ρωσικὴν καὶ ὕψωσε τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὸ πυρπολικόν του πρὶν ἢ τὸ πυρπολήσῃ» οὔτε ὁ Γάλλος κυβερνήτης οὔτε ὁ Πρόξενος ἠγνόουν, καὶ ἐγνώριζον «ὅτι τὸ πλέειν ὑπὸ σημαίαν ξένην δὲν ἀπαγορεύεται ἀλλὰ τὸ μάχεσθαι ὑπὸ τοιούτους ὅρους....». Τὸ δὲ μέγεθος τοῦ τολμήματος τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπροξένησε τὸν γενικὸν θαυμασμὸν καὶ ἐγένετο πανταχοῦ παραδεκτὸν ὅτι ἂν διήρκει ἐπὶ ὀλίγα ἀκόμη λεπτὰ πνέων ὁ αὐτὸς ἄνεμος θὰ συνετελεῖτο μεγάλη καταστροφὴ εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στόλον.....

Τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν ἐσχημάτισε καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου Μεχμὲτ Ἀλῆς καὶ ἐγένετο ἔξαλλος. Τὴν πρωΐαν τῆς 30ῆς Ἰουλίου, τῆς ἑπομένης τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐπέβη μιᾶς τῶν φρεγατῶν του καί, μὲ τὴν ἀπόφασιν ν' ἀναζητήσῃ πανταχοῦ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἐκδικηθῇ, ἐξῆλθε εἰς τὸ πέλαγος ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἄλλων ἑπτὰ φρεγατῶν. Ἠρεύνησε τὸν ὁρίζοντα ἐπὶ 7 ἡμέρας, ἔπλευσε μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Καραμανίας καὶ ὡρισμένως δὲν θὰ παρητεῖτο τῆς προχωρήσεως πολὺ περαιτέρω ἂν δὲν ἐλάμβανε γνῶσιν ὅτι ἐπλησίαζε τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁ πολιτικός του ἀντίπαλος καπετὰν πασᾶς Χοσρέφ μετὰ τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Τὰ γενόμενα κατὰ τὴν πολιορκίαν ἀπὸ τῆς 7ης Ἰουνίου μέχρι τῆς 20ῆς Ἰουλίου.—Γενικότητες ἐπὶ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν, τῶν πνεόντων ἐκεῖ ἀνέμων καὶ τῶν ρευμάτων. Ὁ Ἑλληνικὸς στόλος εἰς τὸν κόλπον.—Σχετικὰ πρὸς τὴν κατάληψιν τοῦ φρουρίου τῆς Γραμβούσης.

Τὴν 7ην Ἰουνίου ὁ ἐχθρὸς ἀπέκοψε τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς πόλεως (1). Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ἐχθρικὴ βόμβα ἐξερράγη εἰς τὸ κανονιοστάσιον τοῦ Νόρμαν, ἐπροξένησε τὴν ἔκρηξιν ἑνὸς τῶν πυροβόλων του, ἑτοίμου πρὸς πυροβόλησιν, καὶ ἔβλαψε τὰ περὶ τὴν θυρίδα μέρη τοῦ κανονιοστασίου.

Τὴν 2αν πρωϊνὴν τῆς 8ης Ἰουνίου εἰς τὰ κανονιοστάσια τοῦ Σαχτούρη καὶ Κυριακούλη ἠκούσθησαν εὐκρινῶς πολλοὶ βηματισμοί, εἰς τὰ ρηχά, πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τείχους, χαρακτηριστικοὶ ἐρχομένων νὰ ἐκτελέσουν νυκτερινὴν ἔφοδον. Αἱ φρουραὶ τῶν κανονιοστασίων ἀφ' οὗ ἀφῆκαν τοὺς ἐχθροὺς νὰ προχωρήσουν, ὥστε νὰ εἰσέλθουν εἰς ἀκτῖνα βολῆς, τοὺς ἐκανονιοβόλησαν ἐπιτυχῶς, τοὺς ἐτουφέκισαν καὶ τοὺς διεσκόρπισαν. Ἅμα ἐξημέρωσε ἐξῆλθον ἄνδρες τινες τῶν κανονιοστασίων εἰς τὴν πλησίον ξηρὰν καὶ ἔφερον ὅπλα καὶ ἄλλα εἴδη ἐξ ὅσων οἱ ἐχθροὶ ἔρριψαν καταγῆς κατὰ τὴν ἀπεγνωσμένην φυγήν των. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν οἱ ὁπλαρχηγοὶ Δ. Κοντογιάννης καὶ Ἰ. Ράγκος μετὰ τῶν σωμάτων των, ὁ ἀρχιπυροβολητὴς Στίλτσιμπεργκ καὶ εἷς Πολωνὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ἱππικοῦ.

Τὴν ἑπομένην, 10ην, εἰσῆλθε μετὰ τοῦ σώματός του ὁ στρατηγὸς Λάμπρος Βέϊκος.

Οἱ πολιορκούμενοι κατεγίνοντο πολὺ δραστηρίως εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ μετώπου τοῦ τείχους, τοῦ μεταξὺ κανονιοστασίου Ρήγα καὶ προτειχίσματος Φραγκλίνου, ἀφ' ἧς παρετήρησαν ὅτι, παρὰ τὰς διαφόρους ἑλικοειδεῖς γραμμὰς τῶν χαρακωμάτων τοῦ ἐχθροῦ, εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν συνεσωρεύοντο ἀκαταπαύστως ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὄγ-

---

(1) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς πολιορκίας οἱ ἐχθροὶ κατεγίνοντο ν' ἀνεύρουν τὴν θέσιν τῆς ροῆς τοῦ ὕδατος πρὸς τὴν πόλιν καὶ ὅτι ἐξηνάγκασαν τὸν αἰχμάλωτον Ροῦσον, ἐπὶ ἀπειλῇ θανάτου, νὰ πλησιάσῃ τὸ τεῖχος τὴν 6ην Μαρτίου, ἐν ὥρᾳ ἡμέρας, ὡς δῆθεν ζητῶν νὰ συνομιλήσῃ μετὰ τῶν πολιορκουμένων, καὶ νὰ σταθῇ ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου ἔπρεπε ν' ἀναζητήσουν.

κοι χώματος, τὸ ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι ἐκύλιον εἰς τὴν τάφρον. Ἐπὶ πλέον ἔρριπτον καὶ κλάδους ἐλαιοδένδρων καὶ ἐπλήρουν κοφίνους τοὺς ὁποίους ἐπίσης ἔρριπτον ἐντὸς τῆς τάφρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐργασίας ταύτης οἱ ἐχθροὶ ἐπλησίασαν τὸ τεῖχος εἰς βαθμὸν ὥστε ἐπετροβολοῦντο μετὰ τῶν πολιορκουμένων, τοὺς ὁποίους οἱ προσερχόμενοι διάφοροι αὐτόμολοι διεβεβαίουν ὅτι ὁ Κιουταχῆς κατεγίνετο νὰ πληρώσῃ ἀποκλειστικῶς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς τάφρου πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὡς γέφυραν ὅπως ἐκτελέσῃ ἔφοδον. Μὲ τὴν ἔλευσιν τῆς ἐνισχύσεως εἰς τοὺς Ἕλληνας παρουσιάσθη ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη ἀνεφοδιασμοῦ τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, διὰ τὴν ὁποίαν ἐπληροφόρησαν ἀμέσως τὴν κυβέρνησιν.

Ἀπὸ ἡμερῶν εἶχον ἑτοιμάσει ὑπόνομον προεκτεινομένην μέχρι τῶν πλησιεστέρων ὀχυρωμάτων τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν 20ὴν Ἰουνίου ἀπεφάσισαν νὰ τὴν ἀνάψουν καὶ ἐξορμήσουν ἀπὸ τοῦ κέντρου καὶ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ τείχους. Ἅμα τῇ ἐκκρήξει της, ἥτις ἐγένετο σύγχρονος μὲ σφοδρότατον κανονιοβολισμὸν καὶ τουφεκισμόν, ἐξετελέσθη ἡ ἐπίθεσις μὲ πολλὴν ἐπιτυχίαν. Καὶ Ἕλληνες μὲν ἐφονεύθησαν μόνον τρεῖς καὶ ἐτραυματίσθησαν ἐλαφρῶς ἄλλοι τέσσαρες, ἀλλ' ἐκ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν εἰς τὰ χαρακώματα περὶ τοὺς 100, ἠχμαλωτίσθησαν 5, ἀνηρπάγησαν 7 Τουρκικαὶ σημαῖαι, πολλὰ ὅπλα καὶ σκεύη καὶ πάντες οἱ ἐντὸς τῶν χαρακωμάτων διεσκορπίσθησαν. Τὴν ἑπομένην, 21ην, εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν οἱ ὁπλαρχηγοὶ Γ. Κίτσος καὶ Γ. Βάγιας μετὰ τῶν σωμάτων των καὶ ἀνεβίβασαν τὸ σύνολον τῶν πολεμιστῶν εἰς 4500....

Ὁ Χοσρὲφ δὲν καθυστέρησε στιγμὴν εἰς Ναβαρῖνον. Ἀπεβίβασε ταχέως τὸν στρατόν, κατήρτισε ἐκ τῶν μονάδων τοῦ στόλου του καὶ τῶν μονάδων τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου [δύναμιν ἐξ 8 φρεγατῶν, 12 κορβετῶν καὶ 19 παρώνων, ἐξέπλευσε ἐντὸς τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν, προσήγγισε εἰς Πάτρας καὶ κατέπλευσε εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Μεσολογγίου τὴν 28ην Ἰουνίου. (1) Μὲ τὴν ἐμφάνισίν του ἡ μικρὰ Ἑλληνικὴ μοῖρα ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Νέγκα ἀπεχώρησε τοῦ κόλπου. Κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ κατάπλου του οἱ πολιορκούμενοι διὰ νὰ δείξουν εἰς τὸν Κιουταχῆν ὅτι δὲν ἀπεθαρρύνοντο ἔθεσαν πῦρ

(1) Ἀπὸ τῆς παραμονῆς τοῦ κατάπλου τοῦ Χοσρὲφ ἦτο ἠγκυροβολημένη εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Μεσολογγίου Αὐστριακὴ φρεγάτα ἥτις τὸν ἐχαιρέτισε διὰ 15 κανονιοβολισμῶν. Οὐδεμίαν προσοχὴν ἔδωκε ὁ κυβερνήτης εἰς τὰς παραστάσεις τῶν Ἑλλήνων ν' ἀποπλεύσῃ μετὰ 24ωρον παραμονήν, ἀλλὰ παρέμεινε περ τὴν ἑβδομάδα ἀπὸ τοῦ κατάπλου τοῦ Τουρκικοῦ στόλου.

εἰς μικρὰν ὑπόνομον, ἐκαραδόκησαν τοὺς Τούρκους, καθ' ἣν στιγμὴν ἔφευγον ἔξω τῶν θέσεών των, τοὺς ἐτουφέκισαν καὶ τοὺς ἐδεκάτισαν. Ὁ ἐχθρὸς εἰς ἀπάντησιν ἐκανονιοβόλησε τὸ Μεσολόγγιον ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου μέχρι τοῦ μεσονυκτίου ἄνευ διακοπῆς διὰ τῶν πυροβόλων καὶ τῶν ὅλμων του.

Ὁ Κιουταχῆς ἀνήγειρε κανονιοστάσιον ἀπέναντι τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἅμα ἐφοδιάσθη μὲ πολεμικὸν ὑλικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔστησε πυροβόλα τῶν 60 λιτρῶν. Συγχρόνως ἐνήργησε δραστηρίως τὴν πρόοδον τοῦ ἔργου τῆς πληρώσεως τῆς τάφρου, ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ὤθησε τοὺς ὄγκους τῶν χωμάτων μέχρις ἀποστάσεως 10 ὀργυιῶν πρὸς τὸ προτέχισμα τοῦ Φραγκλίνου καὶ ἤρχισε συγχρόνως ἄλλο ἔργον ἀνάλογον πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ τείχους. Ἀφ' ἑτέρου οἱ πολιορκούμενοι ἀνήγειραν νέον κανονιοστάσιον ἀπὸ τοῦ ὁποίου προσέβαλον τὰ προπετάσματα τῶν πλησιεστέρων χαρακωμάτων μὲ βλήματα πεπυρακτωμένα καὶ μυδράλλια, τὰ διεσκόρπισαν καὶ ἠνάγκασαν τὸν Κιουταχῆν νὰ ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν δευτέραν παράλληλον. Τὸ κανονιοστάσιον τοῦτο ὠνόμασαν ***Κεραυνοβόλον.***

Ἐν τούτοις ἐξηκολούθει ὁ Κιουταχῆς μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς τὸ ἔργον τῆς πληρώσεως τῆς τάφρου. Περὶ τὴν ἑσπέραν τῆς 2ας Ἰουλίου ἀνετίναξε ὑπόνομον ἀπέναντι τοῦ προτειχίσματος Μπότσαρη ἀποκλειστικῶς ἵνα πέσουν χώματα ἐντὸς τῆς τάφρου καὶ τὸ ἐπέτυχε. Τὴν ἔκκρηξιν ἠκολούθησε σφοδρὸς κανονιοβολισμὸς ἑκατέρωθεν τὸν ὁποῖον, ὡς ἐκ τῆς ἐγγυτάτης ἀποστάσεως, διεδέχθη εἷς τινας θέσεις πετροπόλεμος τῶν ἀντιπάλων, ὅπου συμμετέσχον καὶ τὰ παιδάρια τοῦ Μεσολογγίου....

Ὁ Χοσρὲφ ἠσχολήθη δραστηρίως εἰς τὴν ἀποβίβασιν τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ καὶ τῶν τροφίμων καὶ ἀφοῦ τοῦτο συνετελέσθη ἐπεχείρησε νὰ κυριαρχήσῃ τῆς λιμνοθαλάσσης τοῦ Μεσολογγίου. Εἶχε μεταφέρει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 36 ἐν συνόλῳ ἀκάτους ἐλαχίστου βυθίσματος, ὡπλισμένας ἑκάστην μὲ ἕνα ὅλμον, κατασκευασθείσας καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Κιουταχῆ ἀποκλειστικῶς πρὸς δρᾶσιν ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης καὶ τὰ εἰδικὰ πληρώματα αὐτῶν, 300 ἐμπείρους ναυτικοὺς Μαυροθαλασσίτας. Διοικητὴν τοῦ στόλου των διώρισε τὸν ἐν Πάτραις παραμένοντα Τοῦρκον μοίραρχον Μαχμοὺτ καὶ τὸν διέταξε νὰ κυριεύσῃ τὸ Βασιλάδι.

Ἡ νησὶς αὕτη, ὁλικῆς περιμέτρου 115 μέτρων, ἦτο τειχισμένη πρὸς τὴν πλευρὰν τὴν ἀτενίζουσαν τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τότε δὲ ἡμύνοντο τοῦ τείχου

της τέσσαρα μόνον πυροβόλα. Κατὰ τὸ 1825 τὰ πυροβόλα εἶχον αὔξηθῇ εἰς 14, ὧν τὰ δύο τῶν 18 καὶ τὰ λοιπὰ τῶν 12 λιτρῶν, τὸ δὲ σύνολον τῆς φρουρᾶς ἐκυμαίνετο περὶ τοὺς 80 ἄνδρας πυροβολητὰς καὶ ὁπλίτας Μεσολογγίτας.

Τὴν 7ην Ἰουλίου ἐκινήθησαν αἱ κανονιοφόροι εἰς προσβολὴν κατὰ τῆς νησῖδος Βασιλάδι. Κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν ἐγένετο καὶ ἐπιχείρησις ἀποβάσεως εἰς τὴν νησῖδα Προκοπάνιστον, ὅπου ἐπίσης ἐστάθμευε Ἑλληνικὴ φρουρά, ἀλλ' ἀμφότεραι αἱ ἐπιχειρήσεις αὗται τοῦ Χοσρὲφ ἀπέτυχον. Ἐπανελήφθησαν αὐθημερὸν δίς, μετὰ πείσματος, ἀλλὰ ἀπέτυχον καὶ πάλιν. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα ἀπεβίβασε ὁ στόλος ἐργάτας καὶ ὑλικὰ ἐπὶ τοῦ νησιδίου τοῦ ἁγίου Σώστη, τοῦ μεταξὺ Βασιλαδίου καὶ Προκοπανίστου, διὰ κατασκευὴν κανονιοστασίου, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνήγειρε. Τὴν δ' ἑπομένην πρωΐαν ἀπεβίβασε ἐκεῖ καὶ δυνάμεις πεζικοῦ ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ Μαυροθαλασσῖται ναῦται μετέφερον ἐπὶ τῶν ὤμων των ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης διὰ τοῦ κόμματος τῆς νησῖδος 7 ἀκάτους. Ἐγένετο τότε ἰσχυροτάτη προσβολὴ κατὰ τοῦ Βασιλαδίου καὶ συνεδυάσθη μὲ σύγχρονον ἰσχυρὸν βομβαρδισμὸν ἀπὸ τοῦ ὅρμου Μεσολογγίου διὰ τῶν πλοίων τοῦ στόλου καὶ ἀπὸ τῆς λιμνοθαλάσσης διὰ τῶν κανονιοφόρων, ἀλλὰ καὶ τὴν φορὰν ταύτην ἀπέμεινε ἄκαρπος. Οὐχ ἧττον αἱ κανονιοφόροι ἐπέτυχον τὴν διακοπὴν τῆς συγκοινωνίας μεταξὺ Προκοπανίστου καὶ πόλεως Μεσολογγίου καὶ ἡ φρουρὰ τοῦ Προκοπανίστου ἠναγκάσθη νὰ τό ἐγκαταλείψῃ δι' ἔλλειψιν τροφίμων καὶ ὕδατος. Ὁ Μαχμοὺτ τὸ κατέλαβε αὐθημερὸν καὶ ἐχρησιμοποίησε τοῦτο τὸ Κόμμα διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν του μετὰ τῆς ἔξω θαλάσσης καὶ τὴν μεταφορὰν 300 στρατιωτῶν τοὺς ὁποίους ἀπεβίβασε καὶ κατέλαβε τὸ νησίδιον Σκύλα.

Τὴν 11 Ἰουλίου αἱ 36 κανονιοφόροι προσέβαλον τὸ Αἰτωλικόν. Οἱ Ἕλληνες τὰς ἀπέκρουσαν βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ θαλάσσης ὑπὸ τεσσάρων ἐξωπλισμένων λέμβων τῶν Μεσολογγιτῶν. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν αἱ αὐταὶ ἄκατοι ἐκανονιοβόλησαν τὸ Μεσολόγγιον.

Μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μοιράρχου Μαχμοὺτ οἱ πολιορκούμενοι κατεσκεύασαν ἐπειγόντως 7 κανονιοστάσια πρὸς τὸ ἀτενίζον τὴν λιμνοθάλασσαν μέρος τῆς πόλεως καὶ ὥπλισαν διὰ πυροβόλων 6 μεγάλα πριάρια.

Οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ ἡμερῶν συνεσώρευσαν χώματα πρὸ τοῦ κανονιοστασίου Νόρμαν, πρὸς τὸν διπλοῦν σκοπὸν τοῦ νὰ πληρώσουν τὴν τάφρον καὶ προστατεύσουν τοὺς ἐνώπιον τοῦ κανονιοστασίου

Φραγκλίνου ἐργάτας των ἀπὸ τῶν βολῶν τῶν κανονιοστάσιων Κοραῆ καὶ Μπότσαρη. Ὅταν προώδευσε τοῦτο τὸ ἔργον τὸ ἐξώπλισαν μὲ ἓν πυροβόλον καὶ ἕνα ὅλμον. Οἱ πολιορκούμενοι κατεσκεύασαν συγχρόνως πλησίον τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Νόρμαν νέον κανονιοστάσιον, τοῦ Μιαούλη, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔστησαν ἓν πυροβόλον τῶν 36 λιτρῶν.

Τὴν 14ην Ἰουλίου ἡ τάφρος ἐπληρώθη τελείως εἰς τὰς ἄντικρυ θέσεις τῶν κανονιοστασίων Φραγκλίνου, Μακρῆ, Μοντάλεμπεργκ καὶ Μπότσαρη καὶ ὁ προφυλακτικὸς δρόμος εἶχε ἀρχίσει νὰ πληροῦται (διὰ μακρῶν πτύων) εἰς θέσιν ἄντικρυ τοῦ κανονιοστασίου τῆς Λουνέτας.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Κιουταχῆς, κυκλώσας πανταχόθεν τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἀπέστειλε ἐμπίστους του εἰς τοὺς πολιορκουμένους, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸν Ἀλβανὸν ἀρχηγὸν Ταχὶρ-Ἀμπάζην, νὰ δηλώσουν· ὅτι ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς παλαιᾶς φιλίας των πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἐκινήθησαν αὐτεπαγγέλτως νὰ πείσουν τὸν βεζύρην, εἰς ὥραν καθ' ἣν ἦτο ἐξησφαλισμένη ἡ ἐξ ἐφόδου ἅλωσις τῆς πόλεως, ν' ἀπεδέχετο τὴν παράδοσίν της, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἑλλήνων δὲν θὰ ἔμενον ἀδιάφοροι διὰ τὴν τύχην τῶν γυναικοπαίδων καὶ ν' ἀπέρριπτον τὰς προτάσεις των.

Οἱ πολιορκούμενοι ὁμοφώνως ἠρνήθησαν νὰ συζητήσουν κἂν τὰς προτάσεις τῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας ἄλλωστε οἱ ὅροι ἦσαν βαρύτατοι, καὶ τοὺς ἀπεκρίθησαν μὲ τὴν λέξιν «*πόλεμος*» (1).

Μετὰ δύο ἡμέρας, τὴν 16ην, ἐπρότεινε τὰ αὐτὰ ὁ μοίραρχος Μαχμούτ. Εἰς αὐτὸν ἀπεκρίθησαν.. «τὰ ὅπλα εἶναι ὁ μόνος τρόπος συμβιβασμοῦ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων».

Ἡ ἐπιχωμάτωσις εἶχε σχηματίσει γέφυραν ἀπέναντι τοῦ προτειχίσματος τοῦ Μπότσαρη καὶ ὑπ' αὐτὸ εἶχε κατασκευασθῇ ἰσχυρὰ ὑπόνομος. Μετὰ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἡ ὑπόνομος ἐξερράγη, ἐπροξένησε ρῆγμα εἰς τὸ προτείχισμα καὶ τὸ ἀνέτρεψε κατὰ τὸ πλεῖστον του. Μὲ τοῦτο οἱ Τοῦρκοι ὥρμησαν μὲ μεγάλας φωνὰς ἀπὸ διαφόρων θέσεων, εἰσῆλθον διὰ τοῦ ρήγματος καὶ ἔστησαν σημαίας ἐπὶ τοῦ τείχους. Δὲν κατώρθωσαν ὅμως νὰ κρατηθοῦν εἰς τὰς θέσεις των. Οἱ πολιορκούμενοι ἐπέπεσαν μὲ ὁρμὴν ἀπαραδειγμάτιστον, ἐθανάτωσαν περὶ τοὺς 200 ἐξ αὐτῶν, ἐτραυμάτισαν ἄλλους τόσους, ἀπεδίωξαν τοὺς λοιποὺς καὶ ἔφραξαν προχείρως τὸ ρῆγμα χρησιμοποιήσαντες στρώματα καὶ προσκεφάλαια. Ὑπέστησαν ἐν συ-

(1) Τρικούπης (τομ. 2 σελ. 299).

νόλῳ τὴν ἀπώλειαν πέντε μόνον ἀνδρῶν εἰς νεκρούς, πολὺ ὀλίγων εἰς τραυματίας καὶ μεταξὺ τῶν πέντε θανατωθέντων οἱ τρεῖς ἦσαν ἐργάται καταγινόμενοι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐκρήξεως νὰ ὁρύσσουν καὶ ἐκεῖνοι Ἑλληνικὴν ἀνθυπόνομον, προωρισμένην νὰ συναντήσῃ τὴν ἐκραγεῖσαν τοῦ Κιουταχῆ.

Τὴν ἑπομένην 17ην ὁ ἐχθρὸς ἐξετέλεσε νέαν ἔφοδον, προσεπάθησε διὰ πυροπλήσεως τῶν στρωμάτων καὶ τῶν προσκεφαλαίων νὰ διέλθῃ τὸ ρῆγμα, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες καὶ ἔσβεσαν μὲ εὐκολίαν τὴν πυρκαϊὰν καὶ μὲ εὐκολίαν τὸν ἀπώθησαν. Κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐφονεύθη ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης Σούκας.

Τὴν 18ην ὁ Κιουταχῆς πάλιν ἐπρότεινε νὰ τοῦ παραδώσουν τὸ φρούριον, ὑπὸ ὅρους ἐλαφροτέρους, καὶ χωρὶς ν' ἀναμείνῃ ἀπάντησιν αὐθημερὸν ἐπανέλαβε τὴν πρότασίν του. Τὴν 19ην πάλιν ἐπανῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι του, μὲ τὴν δήλωσιν ὅτι αἱ ἀπαιτήσεις περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπειδὴ τὴν φορὰν ταύτην οἱ πολιορκούμενοι ἀπεκρίθησαν ὅτι ἔμελλον νὰ τοῦ ἀπαντήσουν τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ὁ Κιουταχῆς, ἐκλαβὼν ὅτι ἦσαν ἤδη διατεθειμένοι νὰ συγκατατεθοῦν εἰς τὴν πρότασίν του, περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 19ης πρὸς τὴν 20ὴν τοὺς ἔγραψε ὅτι μέχρι τῆς ὑπογραφῆς τῶν συνθηκῶν ἐζήτει νὰ τοῦ παραδώσουν δύο κανονιοστάσια καὶ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ τείχους. Εἰς ἀπάντησιν ὁ στρατηγὸς Λάμπρος Βέϊκος, μὲ τὴν συγκατάθεσιν τῆς φρουρᾶς, ἔγραψε πρὸς τὸν φιλικῶς συμβουλεύοντα τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου Ἀλβανὸν ἀρχηγὸν Ταχὶρ-Ἀμπάζην τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν: (1)

Ἐνδοξότατε Ταὶρ Ἀγᾶ,

Ἡμεῖς εἴμαστε φίλοι καὶ ἡ περίστασις τῆς θρησκείας μας τὸ ἔφερε νὰ πολεμήσωμεν, ὅμως πάντοτε ἡ φιλία μας ἂς τρέχῃ.

Φίλε μου, βλέπω ὅπου ἔχεις δύο φορὲς ὅπου ἦλθες εἰς ἀντάμωσιν νὰ μεσητεύσῃς νὰ παραδοθῇ τὸ Μεσολόγγι, ἀκόμη βλέπω ὅπου ὁ Ρούμελης μᾶς ζητει δύο τάμπιαις διὰ νὰ βάλῃ ἀνθρώπους του. Ἠξεύρετε πολὺ καλὰ ὅτι τὸν Θεὸν τὸν ἔχουμε μαζύ μας, καὶ ἡ ἐλπίδα μας κρέμεται ἀπὸ ἐκεῖ, ὅθεν ὡς φίλον σὲ ἀφήνω νὰ στοχαστῇς ὅτι ἕνα κάστρο μὲ τζεμπιχανέδες, μὲ ζαϊρέν, μὲ νερὸ καὶ καθεξῆς, ὅλα τὰ χρειαζούμενα εἰς αὐτὸν τὸν καιρὸν καὶ ἡμεῖς ἐδῶ μέσα, νὰ τὸ παραδώσωμεν, θὰ ἔχωμεν πρῶτον τὴν κατηγορίαν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ξεχωριστὰ ἐσένα τοῦ φίλου μας, ποὺ εἰς αὐτὸ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὄχι μόνον δὲν θὰ εὕρωμεν εἰς τὸ ἑξῆς τόπον νὰ ζήσωμεν

(1) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη περιέχεται ἐν τῇ ἀξιολόγῳ μονογραφίᾳ τοῦ ὑποστρατήγου κ. Ὀδυσσέως Μαρούλη «***Ἡ τελευταία πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου***».

παρὰ οὔτε διὰ τὸ ὄνομά μας νὰ ἐρωτήσῃ κανένας, τόσον μισητοὶ θὰ εἴμεστε ὅσον ἀπὸ τὸν Θεὸν ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, μπιλὲμ καὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας καὶ φίλους μας : ὅθεν τῷ Ρούμελη χώρισέ του το παστρικὰ καθὼς μᾶς γνωρίζεις ὅτι νὰ ἡξεύρῃ καλὰ χωρὶς νὰ κάμῃ γιουροῦσι νὰ ἔμβῃ μὲ τὸ σπαθί του Μεσολόγγι δὲν πέρνει.

Ταῦτα καὶ μένω ὁ φίλος σου

ΛΑΜΠΡΟΣ ΒΕΪΚΟΣ

1825 Ἰουλίου 20 Μεσολόγγιον

Υ. Γ. Πρὸς τούτοις λάβε καὶ τέσσαρες μποτίλιες ρουμι νὰ ταῖς δώσῃς τοὺς μπαϊρακτάριδές σου, ὅταν θὰ κάμνουν τὸ γιουροῦσι.

Ὁ Κουταχῆς μὲ τὴν λῆψιν αὐτῆς ἐπείσθη ὅτι αἱ προτάσεις του ἁπλῶς ἐπροκάλουν τὴν εἰρωνείαν τῶν πολιορκουμένων καὶ ἐγένετο ἔξαλλος. Διέταξε ν᾽ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 20ῆς γενικὸς βομβαρδισμὸς κατὰ τῆς πόλεως ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ὁ ὁποῖος καὶ ἐξετελέσθη μετὰ πρωτοφανοῦς σφοδρότητος. Περὶ τὴν ἑσπέραν παρετηρήθησαν ἀπὸ τῆς πόλεως νὰ μετακομίζωνται κλίμακες μέχρι τῶν ἐχθρικῶν προμαχώνων. Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 21ης οἱ Τοῦρκοι ἐκινήθησαν εἰς προσβολὴν τῶν κανονιοστασίων Φραγκλίνου, Μπότσαρη, Μακρῆ καὶ Καρκινοειδοῦς προφράγματος. Οἱ πολιορκούμενοι εἶχον παραμείνει εἰς τὰς θέσεις τῶν καθ᾽ ὅλην τὴν νύκτα καὶ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ τοὺς ἀποκρούσουν. Ἐν ἀρχῇ οἱ ἐχθροί, ἀφοῦ ἔθεσαν πῦρ εἰς ὑπόνομον ὑπὸ τὸ προτείχισμα Φραγκλίνου, ἐπέτυχον κατ᾽ ἀρχὰς νὰ ἀνέλθουν ἐπὶ τῶν τεσσάρων τούτων θέσεων, νὰ στήσουν τὰς σημαίας των καὶ νὰ ἐμφανίσουν ὅτι σχεδὸν ἐγένοντο κύριοι τῆς πόλεως.

Παντὶ σθένει προσεπάθησαν νὰ κρατηθοῦν εἰς ὅσας θέσεις ἔστησαν τὰς σημαίας των, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσαν. Οἱ Ἕλληνες εἶχον προβλέψει τὴν περίστασιν καὶ ἀνεγείρει ταχέως πρὸς τὰ ἔσω τῶν τειχῶν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν πρόσκαιρα ἀμυντικὰ ἔργα ἀπὸ τῶν ὁποίων τοὺς προσέβαλον μετὰ μεγίστου σθένους καὶ ἐπιμονῆς. Συγχρόνως τοὺς ἐτουφέκισαν καὶ ἐκ τῶν πλαγίων—ἐκ τῶν πλευρῶν τῶν μὴ καταληφθέντων ὀχυρωμάτων—καὶ τοὺς ἐπλευροκόπησαν. Οὕτως ὥστε οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ πρῶτον ἀπώλεσαν πλείστους ἄνδρας νεκροὺς καὶ τραυματίας (1), ὠπισθοδρόμησαν ἀτάκτως μετὰ πείσμονα

(1) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει ὅτι· κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν οἱ πολιορκούμενοι ἔρριψαν εἰς τὴν τάφρον καὶ εἰς ἄλλας θέσεις περὶ τὰ 500 ἐχθρικὰ πτώματα· ὅτι ἠκούοντο εἰς τὴν πόλιν αἱ παραπονετικαὶ κραυγαὶ τῶν πληγωμένων· καὶ ὅτι ὁΚιουταχῆς ἔξαλλος διὰ τὴν ἀποτυχίαν του ἀπεκεφάλισε κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀθώους τινας αἰχμαλώτους. μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸν Ροῦσον.

ἀγῶνα διαρκέσαντα 2 1)2 ὥρας. Αἱ ἐπὶ τοῦ τείχους σημαῖαι των ἐξηφανίσθησαν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν περὶ τοὺς 20.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης ἐπεχείρησε προσβολὴν κατὰ τῆς πόλεως ὁ στολίσκος τῶν κανονιοφόρων Ἐπεδίωξε ὁ μοίραρχος Μαχμοὺτ νὰ πλησιάσῃ ἀπαρατήρητος, τάξας ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στολίσκου του πλοιάριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου, διὰ χρησιμοποιήσεως διαφόρων καταλλήλων ὑλῶν, παρήγετο καπνὸς διὰ νὰ τοῦ χρησιμεύῃ ὡς προπέτασμα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τό προπέτασμα ἑνὸς μόνον πλοιαρίου δὲν ἤρκει ν' ἀποκρύψῃ τοὺς χειρισμοὺς 36 κανονιοφόρων ἡ προσέλευσίς των ἐγένετο ἀντιληπτὴ ἐξ ἀποστάσεως, τὰ ἀτενίζοντα τὴν λιμνοθάλασσαν κανονιοστάσια ἐτέθησαν εἰς ἐνέργειαν καὶ πολὺ ταχέως ἀπεδίωξαν τὸν Μαχμοὺτ μετὰ τοῦ στολίσκου του.

Καθ' ὅλον τὸ λοιπὸν μέρος τῆς αὐτῆς ἡμέρας καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα οὐδεμία ἄλλη βολὴ ἐρρίφθη κατὰ τῆς πόλεως, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὑπεχώρησαν οἱ Τοῦρκοι, οὔτε παρετηρήθη ἡ ἐλαχίστη κίνησις εἰς τὸ στρατόπεδον.

*
* *

Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν, περιλαμβανόμενον μεταξὺ τῆς πρὸς βορρᾶν (πρὸς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα) νήσου Ὀξειᾶς καὶ τοῦ πρὸς νότον (ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου) ἀκρωτηρίου Ἄραξος, εἶναι 13 μιλλίων. Ἀπὸ τῆς Ὀξειᾶς εἰς τὸ Ἀντίρριον τὸ μῆκος τῆς ἀκτῆς εἶνε 31 1)2 μιλίων, ἀπὸ τοῦ Ἀράξου εἰς τὸ Ρίον 20 καὶ μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων θέσεων ἡ ἀκτὴ τῆς Πελοποννήσου σχηματίζει ἀγκάλην εἰσοχῆς 6 1)2 μιλίων. Αἱ παραλίαι τοῦ κόλπου εἶνε ἑκατέρωθεν χαμηλαὶ ἀλλὰ δεσπόζονται ὑπὸ τῶν πλησίον των ὀρέων καὶ ὑψωμάτων.

Εἰς ἀπόστασιν 2 μιλλίων ἀπὸ τοῦ ἀνατολικο-βορειοανατολικοῦ μέρους τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς Ὀξειᾶς κεῖται τὸ χαμηλὸν καὶ ἀμμῶδες ἀκρωτήριον Σκρόφες, ἔσω τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν πολλὰ ἰχθυοτροφεῖα καὶ τέναγος μεγάλης ἐκτάσεως. Ἥμισυ δὲ μίλιον πρὸς βορρᾶν τοῦ ἀκρωτηρίου ὀρθοῦται ὁ λόφος Κατσιλάρης, ἔχων μεμονωμένην κορυφὴν 435 μέτρων ὕψους, ἀπέχουσαν ἀκριβῶς 2 μίλια πρὸς ἀνατολὰς τῆς βορείας κορυφῆς τῆς Ὀξειᾶς—κορυφῆς ὕψους 427 μέτρων. Αἱ δὲ δύο ἰσοϋψεῖς περίπου αὗται κορυφαὶ ἀποτελοῦν ἐξαίρετα σημεῖα ἀναγνωρίσεως διὰ τοὺς ναυτιλλομένους.

Ὁ ποταμὸς Ἀχελῶος ἐξέβαλλε εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν πρὸς νότον τοῦ Κατσιλάρη, ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου προέχει σήμερον στενὴ ἀμ-

μώδης ταινία—ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες πρὸς τὰ βορειο-βορειοανατολικὰ—καὶ σχηματίζει τὸν ὁμώνυμον λιμένα (Σκρόφες), κατακεχωσμένον ἐκ τῶν προσχώσεων τῶν παλαιῶν ἐκβολῶν καὶ ἐκ τῶν προερχομένων ἐκ τῶν μεγάλων βροχῶν, χρησιμοποιήσιμον μόνον ὑπὸ λέμβων καὶ ἁλιευτικῶν πλοιαρίων—φέροντα καὶ τὸ ὄνομα ***Πόρτο τοῦ Παλαιοκάστρου.*** Ἀκόμη σήμερον ἐπικοινωνεῖ ὁ λιμὴν μετὰ τῆς λιμνοθαλάσσης τοῦ Μεσολογγίου μέσον αὔλακος διερχομένου διὰ τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ ἀκρωτηρίου ἐγκατεσπαρμένων νησίδων—τῶν ἐντὸς τοῦ τενάγους—καὶ διασχίζοντος τὸ βορειοανατολικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες ἄλλο τέναγος.

Πρὸς νότον τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου ἐκτείνεται ἀμμώδης ὕφαλος μήκους 3)4 τοῦ μιλλίου. Μεταξὺ τῶν βολισμάτων τῶν 13 καὶ 22 μέτρων, καὶ εἰς μῆκος 2 1)2 μιλίων πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀκρωτηρίου, ὁ βυθὸς ἐπιτρέπει προσωρινὴν ἀγκυροβολίαν εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἐν περιπτώσει ἀνάγκης εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀγκυροβόλιον ἡ παραλία καθ' ὅλον τὸ μῆκος της.

Ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Σκρόφας 7 1)2 μίλια πρὸς ἀνατολὰς, μέχρι τῆς νησῖδος Θολῆς, ἡ ἀκτὴ εἶνε πολὺ χαμηλή, ἐσχηματισμένη ἐκ διαδοχικῶν ἀμμωδῶν λοφίσκων. Ὑπάρχουν ἰχθυοτροφεῖα καὶ μεγάλα τενάγη μεταξὺ Σκρόφας καὶ Θολῆς, ἐκτεινόμενα μέχρι τῆς θαλάσσης. Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Θολῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν εὑρίσκονται δύο μικραὶ ἀμμώδεις νησίδες, αἱ Καλαμούρτης καὶ ὁ Ἅγιος Σώστης (αἱ παρὰ τὸ Βασιλάδι), μεταξὺ δὲ Θολῆς καὶ Ἁγίου Σώστη εὑρίσκεται τὸ ἀγκυροβόλιον τῆς Τουρλῖδος.

Ἀνατολικῶς τῆς Τουρλῖδος ἡ ἀκτὴ εἶνε ἀμμώδης, χαμηλὴ καὶ ἀποτελεῖ σειρὰν ὁρμίσκων, ἐπικοινωνούντων μετὰ τῶν ἑλῶν καὶ τῶν τεναγῶν. Κατὰ διαστήματα ἀπαντῶνται παρὰ τὴν ἀκτὴν τὰ φρύγματα τῶν ἰχθυοτροφείων. Πέντε περίπου μίλια ἀνατολικῶς τῆς Τουρλῖδος εἶνε αἱ ἐκβολαὶ τοῦ ποταμοῦ Εὐήνου, ὅπου τὸ χαμηλὸν καὶ ἐσχηματισμένον ἐκ προσχώσεων χαλίκων ἀκρωτήριον Μπούκαρι, τοῦ ὁποίου ἐκτείνονται τὰ ἀβαθῆ μέχρι ἑνὸς μιλλίου πρὸς νότον τῆς ἄκρας του.

Μέχρις 1 1)2 μιλίου πρὸς τὰ ἄνω τὰ ὕδατα τοῦ Εὐήνου εἶνε πλώϊμα διὰ τὰ πλοιάρια, ἡ δὲ περιοχὴ πρὸς δυσμὰς τοῦ ποταμοῦ εἶνε δασώδης καὶ ἑλώδης εἰς ἔκτασιν δύο μιλλίων ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν του. Πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς, μέχρι τῶν ποδῶν τοῦ ὄρους Βαράσοβα, ὁ τόπος εἶνε καλλιεργημένος καὶ κεκαλυμμένος ὑπὸ ἐλαιώνων. Πλησίον τῆς ἀκτῆς ἡ ξηρὰ εἶνε χαμηλὴ καὶ καλλιεργημένη, διάφορα χω-

ρία ὑπάρχουν ἔνθεν κακεῖθεν καὶ αἱ πρὸς βορρᾶν αὐτῆς λόφοι εἶνε κεκαλυμμένοι ὑπὸ πευκώνων.

Ἀπὸ τοῦ Μπούκαρι ἡ ἀκτὴ κατευθύνεται πρὸς τὰ βορειοανατολικὰ ἐπὶ 5 μίλλια, μέχρι τοῦ ὅρμου τῆς Καλυδῶνος (Κρυονέρι), καὶ εἶνε δασώδης, χαμηλή, μὲ παραλίαν περιβαλλομένην ὑπὸ ρηχῶν καὶ ὑφάλων καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτῆς. Τὰ ρηχὰ ἐκτείνονται ἓν μίλλιον πρὸς τὸν κόλπον. Ὁ ὅρμος Καλυδῶνος, εὑρισκόμενος ἀκριβῶς πρὸ τῶν μεταλλικῶν πηγῶν τοῦ Κρυονερίου, εἶνε ἐσοχὴ τῆς ἀκτῆς πρὸς τὴν νοτιοδυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὄρους Βαράσοβα καὶ ἐντὸς τῆς περιοχῆς του ἐκβάλλουν πολλὰ ρεύματα ποσίμου ὕδατος.

Τὸ ὄρος Ἀράκυνθος (Ζυγὸς) ὀρθοῦται εἰς ὕψος 943 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, καὶ 9 μίλλια πρὸς βορρᾶν τοῦ ἀκρωτηρίου Μπούκαρι. Ἀμέσως παρὰ τὴν θάλασσαν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἀρακύνθου ὀρθοῦνται οἱ μεγάλοι βραχώδεις ὄγκοι Βαράσοβα καὶ Κλόκοβο, ὕψους 810 καὶ 1000 μέτρων. Τὸ τελευταῖον ἀντέρεισμα τῆς Βαρασόβης ἀποχωρίζει τὸν ὅρμον ***Καλυδῶνος*** τοῦ ὅρμου ***Βασιλική.*** Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ράχεως τῆς Βαρασόβης, πλησίον τῆς θαλάσσης, ὑπάρχουν πολυάριθμα ἐρείπια ἀρχαίων ἔργων καὶ ἐν γαλήνῃ, παρὰ τοὺς κρημνούς, φαίνονται ὑπὸ τὸ ὕδωρ ὀγκώδη ἐρείπια θεωρούμενα (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα) τὰ τῆς ἀρχαίας πόλεως Χαλκῖδος. Πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἀποκρήμνου πλευρᾶς τῆς Βαρασόβης, ὀρθουμένης ἀποτόμως παρὰ τὴν παραλίαν, σχηματίζεται ὁ ὅρμος Βασιλικὴ, καὶ μεταξὺ Βαρασόβης καὶ Κακῆς Σκάλας τοῦ Κλοκόβου σχηματίζεται κοιλὰς μεγάλου βάθους.

Ἡ ἀκτὴ τῆς Πελοποννήσου πρὸς νότον τοῦ Ἀράξου ἔχει λόφους σκοτεινοχρόους, τῶν ὁποίων ὁ ὑψηλότερος εἶναι τὸ Μαῦρο Βουνό, ἀπέχων 3 μίλια τοῦ Ἀράξου, ὀρθούμενος εἰς ὕψος 243 μ. ὑπὲρ τὴν θάλασσαν. Ἡ ἀμέσως πρὸς νότον αὐτοῦ ἀκτὴ εἶνε δασώδης, χαμηλὴ καὶ ἔχει ἀμμώδη αἰγιαλόν, ἐκτεινόμενον 3 1|2 μίλια πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ μέχρι τῆς ἄκρας Κουνουπέλλι. Αὕτη, προέχουσα εἰς μῆκος 1|2 μιλίου, εἶνε βραχώδης, μεμονωμένη, 60 περίπου μέτρων ὕψους καὶ φέρει ἐπὶ τῆς κορυφῆς της—πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος—ἐρείπια ἑνὸς πύργου.

Ἀπὸ δὲ τῆς ἄκρας Κουνουπέλλι ἡ παραλία εἶναι πάλιν δασώδης, χαμηλὴ καὶ καλλιεργημένη πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ἐπίσης μὲ ἀμμώδη αἰγιαλὸν καὶ ἐκτείνεται οὕτω ἐπὶ 13 μίλια πρὸς τὰ νοτιοδυτικά μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Γλαρέντζας.

Τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο σχηματίζει βραχώδη προέκτασιν τῆς ἀκτῆς.

Πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον του ὑπάρχει μέγας βράχος περιβαλλόμενος ὑπὸ ρηχῶν ἐκτεινομένων πρὸς τὸ πέλαγος περὶ τὰ 30 μέτρα καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου. Τὰ αὐτὰ ρηχὰ περιβάλλουν ὁλόγυρα καὶ τὴν Καυκαλίδαν, νησῖδα 5 1]2 μέτρων ὕψους, ἀπέχουσαν 600 μέτρα πρὸς δυσμὰς τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ ἀκρωτηρίου Γλαρέντζα καὶ συνδεομένην σχεδὸν μετ' αὐτοῦ δι' ἀλύσσου ὑφάλων ἐν χρῷ τῆς θαλάσσης.

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἀκρωτηρίου Γλαρέντζα ἡ ἀκτὴ σχηματίζει ἀγκάλην, ἔχουσαν εἰσοχὴν 3]4 μιλίου, ἀνοικτὴν πρὸς βορρᾶν, τὸ δὲ ὁμώνυμον χωρίον εὑρίσκεται πρὸς τὸ δυτικὸν ἄκρον της. Πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτοῦ, πλησίον τοῦ ἄκρου τοῦ ἀκρωτηρίου Γλαρέντζα, ὑπάρχουν τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Κυλλήνης, ἀποτελούμενα ἐξ ἑνὸς πύργου, ἐκ τάφων, ἐκ θραυσμάτων τείχους καὶ ἐξ ἐρειπίων κυματοθραύστου, λιμενικοῦ ἔργου τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Ὁ συνήθης ἄνεμος τοῦ κόλπου (1) τῶν Πατρῶν εἶναι βορειοανατολικός, πνέων τοὺς ἐννέα μῆνας τοῦ ἔτους. Ἐν ἀρχῇ αἱ πνοαί του γίνονται αἰσθηταὶ κατὰ μῆκος τῆς πρὸς βορρᾶν παραλίας τοῦ κόλπου, ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ὀρέων Κλάκοβο καὶ Βαράσοβα τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ καλύπτονται τότε ὑπὸ νεφῶν. Εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον τῶν Πατρῶν αἱ πνοαί του διαρκοῦν συνήθως ἀπὸ τῆς μεσημβρίας μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ τὰς διαδέχονται πνοαὶ ἀπογείου ἀνέμου.

Ἐν ὥρᾳ θέρους πνέει βορειοδυτικὸς—πελαγία αὔρα—ἀποβαίνων ἐνίοτε ἰσχυρότατος. Ὁσάκις δὲ κατὰ τὸ θέρος πνέει εἰς τὸ πέλαγος νοτιοανατολικὸς ἄνεμος ἀποβαίνει καυστικὸς ἐν τῷ κόλπῳ, εἶναι ἰσχυρός, μεταπίπτει βαθμηδὸν εἰς νοτιοδυτικόν καὶ τότε συνοδεύεται ὑπὸ βροχῆς, βροντῶν καὶ ζωηρῶν ἀστραπῶν. Πολὺ συνήθως διαρκοῦν δύο ἕως τρεῖς ἡμέρας αἱ ἀνωμαλίαι αὗται τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἀνέμου.

Παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος γίνεται αἰσθητὸν ἰσχυρὸν ρεῦμα, ὑποκείμενον ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἀνέμων. Τὸ ρεῦμα τοῦτο τρέπεται πρὸς δυσμὰς μετὰ ταχύτητος ὑπὲρ τὸ 1 1]2 μίλλιον καθ' ὥραν κατὰ τοὺς ἰσχυροὺς βορειοανατολικοὺς ἀνέμους τοῦ κόλπου, κατὰ δὲ τοὺς βορειοδυτικοὺς (2) τρέπεται πρὸς ἀνατολάς.

---

(2) Μπούκα.

(1) Ξεμποῦκα (προερχόμενον ἐκ τοῦ στομίου Ρίου—Ἀντιρρίου, ἐκ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου).

Τὴν ἀγκάλην τῆς νοτίας ἀκτῆς τοῦ κόλπου περιβάλλει ἀντίρρευμα, διευθυνόμενον ἢ πρὸς τὰς Πάτρας ἢ κατ' ἀντίθετον ἔννοιαν, ἀναλόγως τῆς διευθύνσεως τοῦ πνέοντος ἀνέμου. Κατὰ τοὺς βορειοανατολικοὺς εἶναι ἰσχυρὸν πρὸς τὸ μέρος τῶν Πατρῶν καὶ διευθύνεται προσηνέμως, ἐν περιπτώσει δὲ ἀνέμων μετρίας ἐντάσεως συμβαίνει ν' ἀλλάσσῃ ἐνίοτε κατεύθυνσιν, ἀπαραλλάκτως πρὸς τὰ γινόμενα εἰς τὰ παλιρροιακὰ ρεύματα.

*
* *

Τὴν 7ην Ἰουλίου ἀπέπλευσε τῆς Ὕδρας ὁ Σαχτούρης μετὰ 4 πολεμικῶν ἵνα ἑνωθῇ καὶ μετὰ ἄλλων μονάδων ταῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου, εὑρισκομένων εἰς Βάτικα. Ἀνεκώχευσε ὀλίγας ὥρας πρὸ τῶν Σπετσῶν, συνηντήθη μετὰ τῶν προκρίτων τῆς νήσου καὶ τοὺς παρέδωκε ἔγγραφον τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας, ἐκθέτον τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τοῦ ἔκπλου τοῦ Σπετσιωτικοῦ στόλου διὰ τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν, ὅπου ἤδη μετέβαινε καὶ ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος, καὶ ἔλαβε διαβεβαίωσιν, ὅτι τὰ πλοῖα των ἐντὸς ὀλιγίστων ἡμερῶν θὰ ἐξέπλεον.

Τὴν 9ην Ἰουλίου ἠγκυροβόλησε μετὰ τῆς ὁμάδος του εἰς Βάτικα, ὅπου εὑρίσκοντο 13 πολεμικὰ καὶ πυρπολικὰ Ὑδραϊκὰ καὶ 2 πολεμικὰ Σπετσιωτικά, καὶ περὶ τὰ ἐξημερώματα τῆς 11ης ἐκίνησε διὰ τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου μετὰ 9 μόνον πολεμικῶν καὶ 2 πυρπολικῶν. Ἐπὶ 36 ὥρας κατεγίνετο νὰ πείσῃ τοὺς κυβερνήτας καὶ τῶν ἄλλων Ὑδραϊκῶν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἐν ᾧ ἤκουε ὅτι ἦσαν μὲν πρόθυμοι ὡς ἄτομα ἀλλ' οὔτε τρόφιμα εἶχον οὔτε εἶχον πληρώσει τοὺς μισθοὺς τῶν πληρωμάτων καὶ ὅτι ἀναγκαστικῶς θὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας. Εἰς τὸ πυρπολικὸν τοῦ Παυλῆ αὐτὸς ἐχορήγησε τρόφιμα καὶ χρήματα καὶ ἐδέησε μάλιστα νὰ μεταχειρισθῇ πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν του διὰ νὰ καταπείσῃ τοὺς ναύτας του. Τὰ δύο Σπεσιωτικὰ παρέμειναν εἰς Βάτικα. (1)

Ἔπνεε βορειοδυτικὸς ἄνεμος, ἀναγκάσας τὰ πλοῖα νὰ πλέουν πλαγιοδρομοῦντα ἐπὶ 5 ἡμέρας. Τὴν 15ην ἔφθασαν περὶ τὴν ἑσπέραν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες, ἀκολουθούμενα ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ Ψαριανοῦ μυστίκου κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Καραγεώργη, κομίζοντος πολεμεφόδια εἰς Με-

(1) Τ' ἀκολουθήσαντα ἐκυβερνῶντο ὑπὸ τῶν : ναυάρχου Σαχτούρη, Δ. Α. Βώκου, Γκίκα Μεθενίτη, Χριστοφίλου, Ἀλεξανδρῆ, Διοκαράντου, Δοκοῦ, Παυλῆ, Πολίτη, Μεθενίτη, Γκιώνη.

σολόγγιον. Ἀλλ' ἐπειδὴ μέχρις ὅτου θὰ ἔφθανον ἐπὶ τόπου καὶ ἄλλαι δυνάμεις πᾶσα ἀπόπειρα διασπάσεως τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν θὰ ἦτο ματαία, ὁ Σαχτούρης περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ διαδρομῇ ἔξω τοῦ κόλπου ἐν ὄψει τοῦ ἐχθροῦ.

Τὴν 17ην ἔπλεε πρὸ τῆς Ζακύνθου (1) ὅταν συνηντήθη μετὰ πλοῖ

(1) Αἱ κατωτέρω ἐπιστολαὶ μετεβιβάσθησαν πρὸς τὸν Σαχτούρην ἀπὸ τῆς Ζακύνθου. (Περιέχονται εἰς τὸ Ἡμερολόγιον).

Γενναιότατε καὶ Ἀνδρειώτατε Κύριε,

Τῇ 12 Ἰουλίου 1825 Ε. Π,

Καλλῶς ἡ Γενναιώτης σας γινώσκει ὅτι τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἐξ οὗ κρέμμαται ἡ Ἐλευθερία τοῦ Γένους εἶναι τὸ Μεσολόγγη. Αὐτὸ τόσον καιρὸν πολιορκισμένο στερεάς τε καὶ θαλάσσης, ἀνδρείως διαυθεντεύεται παρὰ τῶν ἀειμνήστων Φρουράρχων, καὶ ἄλλων Πολεμικῶν ἡρώων χωρὶς καμμίαν βοήθειαν. Ἐὰν καὶ ἡ θαλάσσιος δύναμις λείψῃ βέβαια καὶ ἄσφαλτα πρέπει νὰ πέσῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν πολιορκούντων του κατ' ἀνάγκη. Μία μοῖρα Πλοίων ἐδιωρίσθη πρὸ πολοῦ νὰ συντρέξῃ, καὶ νὰ ἀποδιώξῃ ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Μεσολλογγίου τὸν ἐχθρικὸν Στόλον, καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοῦτο στέκονται τρομαμένοι. Τί ἔγεινε αὐτὴ ἡ Μοῖρα λοιπόν; ἕνα ὁλόκληρον μῆνα τὴν προσμένουσι. Ἐὰν εἰς τοὺς ἀνδρείους θαλασσίους, ἐὰν καὶ εἰς τὰς ἐναρέτους ψυχάς σας ἐπροχώρησαν τὰ ἀσυγχώρητα ἐλατώματα τῶν περισσοτέρων τῆς Στερεᾶς, τὸ Πᾶν ἐχάθη, καὶ τὰ πλέον οὐσιώδη κατορθώματα ἠχρειώθησαν, καὶ ἐξαλείπτετε αἰωνίως ἡ Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων. Τότε ἄλλο δὲν μένει παρὰ ἡ καταφρόνησις τοῦ Κόσμου, καὶ τὰ οὐαὶ καὶ ἀλοίμονον !

Πρόθυμος τῶν ἐπιταγῶν σας

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΔΕ ΡΩΜΑΣ

Πρὸς τοὺς Κυρίους Γ. Δαδόπουλον καὶ Μ. Σεβαστόν,

Ἀφοῦ τόσας καὶ τόσας φορὰς ἀδελφοὶ σᾶς ἐγράψαμεν τὰς ἀνάγκας τούτου τοῦ μέρους, τὸ τελευταῖον μας ἦτον ἀπὸ 2 τοῦ τρέχοντος, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπληροφορήθητε τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν μας, διότι ἐπολιορκήθημεν καὶ διὰ θαλάσσης, καὶ δέν βλέπομεν εἰς τὸν λιμένα μας κανένα Πλοῖον διὰ νὰ μᾶς προμηθεύσῃ καὶ ὅσα ἄλλα εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἐνεστῶσαν πολιορκίαν. Τώρα δὲν ἔχομεν ἄλλο νὰ σᾶς προσθέσωμεν εἰμὴ ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀκμὴν τῆς ἀπελπισίας διότι μᾶς ἐσώθη διόλου καὶ ἡ πολλὰ ὀλίγη Μπαροῦτι τὴν ὁποίαν ἐξοδεύσαμεν μὲ ὅλην τὴν οἰκονομίαν, καί δὲν ἔχομεν πῶς ν' ἀντικρούσωμεν τὸν ἐχθρόν. Ἐν ᾧ ὁ μὲν Κιουταχῆς μᾶς γεμίζει τὰ χαντάκια μας, καὶ ὁ Τοπάλης Πολιορκεῖ διὰ θαλάσσης τὸ Βασιλάδι καὶ Προκοπάνιστον εἰς πᾶσα μέρος· συνάδελφοι ἐγράψαμε ἐγκαίρως ζητοῦντες βοήθειαν· τὸ ἐπληροφορήθητε ἀπὸ τὰ προλαβόντα μας. πλὴν ἀπὸ πουθενὰ δὲν ἴδαμεν καμίαν ἐξοικονόμισιν τὸ ὁποῖον μήτε ἐλπίζομεν μήτε

ου Σπετσιωτικοῦ, κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Ἀναστ. Ι. Κυριακοῦ, κομίζοντος τρόφιμα καὶ πολεμεφόδια εἰς Μεσολόγγιον. Ἐπειδὴ πρὸς βορρᾶν εἰς τὸν ὁρίζοντα ἐφαίνοντο πολλὰ ἐχθρικὰ πλοῖα κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν, ἐσήμανε εἰς τὸν Κυριακὸν καὶ τὸν Καραγεώργην ν' ἀγκυροβολήσουν εἰς Γλαρέντζαν μέχρι νεωτέρας διαταγῆς καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν πλοίων του ἐκινήθη νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες.

Ἀλλὰ καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ καιρὸς ὑπῆρξε ἄστατος, ἀρχικῶς ἔπνευσε ὁ ἄνεμος ἐκ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν, κατόπιν μετέπεσε εἰς Ζέφυρον καὶ περὶ τὴν ὥραν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου εἰς ἰσχυρὸν βορειοδυτικόν. Τὰ 8 Ἑλληνικὰ πολεμικὰ ἐπλαγιοδρόμησαν καὶ συγχρόνως ἐπλαγιοδρόμησε συνεχῶς ἔξω τοῦ κόλπου μέχρις ὅτου ἐπῆλθε ἡ νὺξ ἰσχυρὸν τμῆμα τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐξ 29 μεγάλων καὶ μικρῶν πλοίων, προδήλως προτιθέμενον νὰ τὰ προσβάλῃ.

Τὴν 18ην ἐπλαγιοδρόμησαν μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης. Τὰ ἐχθρικὰ περιωρίσθησαν νὰ πλαγιοδρομοῦν περὶ τὸ στόμιον τοῦ κόλπου. Τὴν 19ην ἦτο γαλήνη. Ὁ Σαχτούρης, ἔχων ἤδη μετ' αὐτοῦ καὶ τὰ φέροντα τὰ πολεμοφόδια, ἐτηρήθη κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας εἰς τὸ στενὸν Κεφαλληνίας—Ζακύνθου. Ἐκεῖ τὸν ἐπλησίασε τὸ Σπετσιωτικὸν τοῦ Ἀ. Μπάμπα καὶ τοῦ ἀνήγγειλε ὅτι ἤρχετο νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῆς μοίρας του Σπετσιωτικὴ δύναμις ἐκ 14 πολεμικῶν

ἔπρεπε νὰ γίνῃ, διότι τὸ Προπύργιον τῆς Ἑλλάδος πνέει τὰ ὀλίσθια, καὶ μαζὺ μὲ αὐτὸ χάνεται ἐπομένως ὅλη ἡ Ἑλλάς. Ἡ παρούσα μας γραμμένη μὲ δάκρυα καὶ βαθεῖς στεναγμοὺς τῆς ψυχῆς μας, ἢ διὰ τῆς Γλαρέντζας θέλει διευθυνθῇ εἰς χεῖρας σας (ἀπελπιζόμενοι καθ' ὅλα ἀπεφασίσαμεν νὰ κινδυνεύσωμεν μίαν λάντζαν καὶ νὰ τὴν στείλωμεν μὲ ἀναγκαία γράμματα εἰς τὴν Γλαρέντζαν, ἀφ' ὅπου νὰ τὰ ἐξαποστήλει ὁ Κυβερνήτης αὐτῆς εἰς τὸν Κύρ. Γ. Σινίνην, καὶ ἡ Εὐγενία του γὰ τὰ στέλῃ μὲ πεζὸν πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν) ἢ ἰδία λάντζα θέλει σᾶς τὴν φέρει, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ ἀναγνώσετε μὴν ἀφίνετε οὔτε στιγμὴν νὰ ἀπεράσῃ, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεὸν καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος νὰ κάμετε τὰ ἀδύνατα δυνατὰ νὰ μᾶς προφθάσετε πρὸ πάντων μὲ Μπαρούτι ἐπειδὴ ὡς εἴπαμεν δὲν ἔχωμεν διόλου, καὶ δότε ὅλην τὴν Πίστην εἰς τὰ γραφόμενά μας, αὐτὰ εἶναι τὰ ὑστερινὰ γράμματά μας, καὶ ἂς ὄψονται οἱ αἴτιοι. Ἐν τοσούτῳ στείλετέ μας καὶ μερικαῖς Μπάλαις. Σᾶς ἀσπαζόμεθα ἀδελφικῶς εὐχόμενοι νὰ λάβωμεν τὴν ἀπόκρισίν σας Ζωντανοί.

Μεσολόγγι τῇ 8 Ἰουλίου 1825.

Οἱ ἀδελφοί σας
ΙΩΑΝ. ΠΑΠΑ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
Δ. ΘΕΜΕΛΙΣ

Ὁ Γεν. γραμ.
Φ. ΠΛΙΤΑΣ

καὶ τριῶν πυρπολικῶν καὶ μετ' ὀλίγην ὥραν ἠνώθη ἓν καθυστεροῦν πυρπολικὸν τῆς μοίρας του. Κατόπιν τούτων ἐλπίζων εἰς ἀποτέλεσμα ἀπέστειλε ἐπιστολὴν εἰς Κάλαμον προσκαλῶν πρὸς αὐτὸν ὅσα πλοιάρια Μεσολογγιτῶν ἦσαν εἰς τὴν νῆσον. Ἔγραψε εἰς τοὺς κυβερνήτας των ὅτι τοὺς ἐχρειάζετο νὰ συνδράμουν εἰς τὴν ἀποβίβασιν διαφόρων ἐφοδίων εἰς τὸ Μεσολόγγιον, τὴν ὁποίαν θὰ ἐπραγματοποίει μόλις θ' ἀπεμάκρυνε τοὺς Τούρκους τοῦ ὅρμου του.

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐξήρχετο τοῦ κόλπου Πατρῶν δύναμις τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἰσχυροτέρα τῆς ἐμφανισθείσης κατὰ τὴν προηγουμένην, πλέουσα τὴν ἐγγυτάτην, διηρημένη εἰς δύο μεγάλας ὁμάδας, μὲ προσανατολισμὸν πρὸς τὴν θέσιν ὅπου διεδρόμει ἡ Ὑδραϊκὴ μοῖρα. Ὁ Σαχτούρης ἐσήμανε ἀρχικῶς νὰ προσανατολισθοῦν τὰ πλοῖα πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν, τηρούμενα ἐπίσης εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἀλλ' ἐπειδὴ μετ' οὐ πολὺ παρετήρησε ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἐτράπη πρὸς τὸν κόλπον τὰ διέταξε νὰ προσανατολισθοῦν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πλεῦσιν των συνέπεσε νὰ προηγῆται ἡ ὑπὸ τὸν Ἀλεξανδρῆν ἡμιολία τοῦ Τομπάζη. Ἀποτόμως ἀπεσπάσθη τῆς οὐρᾶς τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου ἡ κορβέττα τοῦ Ταχὶρ Πασᾶ, ἐτράπη εἰς προϋπάντησιν τῆς Ὑδραϊκῆς μοίρας καὶ ἐπλησίασε τὴν ἡμιολίαν μέχρις ἀποστάσεως βολῆς. Ὁ Ἀλεξανδρῆς τηρήσας ἀναλλοίωτον πλεῦσιν ἤρχισε νὰ βάλλῃ κατὰ τῆς κορβέττας, ἀλλὰ μόνον 6 βολὰς ἐπρόφθασε νὰ τῆς κατευθύνῃ διότι ὁ Ταχὶρ οὐριοδρόμησε τραπεὶς πάλιν πρὸς τὸν κόλπον ἀφοῦ ἔβαλε τρεῖς βολὰς ἀπὸ τῆς πρύμνης κατὰ τῆς ἡμιολίας. Ἐπειδὴ ἡ ὥρα τῆς δύσεως ἐπλησίαζε ὁ Σαχτούρης ἐσήμανε νὰ προσανατολισθῇ ἡ μοῖρα πάλιν πρὸς τὸ μέρος τῆς Κεφαλληνίας. Ὅταν ἐνύκτωσε ἐφάνησαν πυραὶ εἰς Γλαρέντζαν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν σύνθημα ἀγγέλλον εἰς τὰ πλοῖα ὅτι ἔφθανε ἡ ἐνίσχυσις.

Τὴν 20ὴν Ἰουλίου ἡ μοῖρα διεδρόμησε πάλιν μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐνισχύσεως, ἐξ ἧς 3 μόνον σκάφη εἶχον φθάσει μέχρις ὥρας. Περὶ τὴν ἑσπέραν ἠνώθη τὸ Ὑδραϊκὸν πυρπολικὸν τοῦ Πολίτη καὶ τὴν ἑπομένην, 21ην, πάντα τὰ λοιπὰ Σπετσιωτικά.(1) Συγχρόνως μετ' αὐτῶν ἔφθασε καὶ ὁ ναύαρχος Μιαού-

(1) Σπετσιωτικὰ πλοῖα ἦσαν τὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Γ. Ἀνδρούτσου, ναυάρχου· Ἰωάννου Κυριακοῦ, Ἀναγν. Κυριακοῦ, Ἀναργ. Λεμπέση, Ἰω. Τσούπα, Γ. Κοκκοράκη, Ἀντ. Μπάμπα, Ἰω. Ἀδριανοῦ, Α. Π, Ἀναργύρου, Π. Γουδῆ, Κ. Ράπτη, Ν. Παρασκευᾶ, Α. Σάντου καὶ Δ. Χ. Κούτση. Πυρπολικὰ Σπετσιωτικὰ ἦσαν τὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Λέκα Ματρόζου, Ἀδριανοῦ Χόντζα καὶ Λαζάρου Μουσιοῦ.

λης μετὰ μόνης τῆς ναυαρχίδος του, ἀποφασίσας ἐκ τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης ν' ἀφίσῃ τὰ ἄλλα σκάφη τῆς μοίρας του εἰς τὰ Βάτικα ἐπειδὴ δὲν ἦσαν καθ' ὅλα ἕτοιμα. Κατὰ τὸ γενόμενον συμβούλιον τὴν αὐτὴν ὥραν ἀπεφασίσθη νὰ ἐνεργήσῃ ὁ στόλος ἄνευ ἀναβολῆς κατευθυνόμενος ἀμέσως πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, χωρὶς νὰ ἐπιδιώξῃ νὰ συμπλακῇ μὲ τὸν ἐχθρὸν καὶ τότε μόνον νὰ συνάψῃ μάχην ὅταν ὁ ἀντίπαλος θὰ ἐπεδίωκε νὰ τοῦ παρεμποδίσῃ τὸ ἔργον τοῦ ἐφοδιασμοῦ.

Ἐκίνησε αὐτοστιγμεὶ ἀποτελούμενος ἐξ 22 πολεμικῶν καὶ 5 πυρπολικῶν, καὶ προσανατολίσθη πρὸς τὸ Μεσολόγγιον προπορευομένων τῶν πυρπολικῶν, ὧν τὰ τρία μᾶλλον βραδυκινητα ἐρρυμουλκοῦντο ὑπὸ πλοίων Σπετσιωτικῶν. Ἀπὸ τῆς πρωΐας ἔπνεε λαμπρὸς Σκιρωνοζέφυρος, μὲ τάσεις ἐνδυναμώσεως. Καθ' ἣν δὲ ὥραν ὁ στόλος εἶχε διανύσει τὸ ἥμισυ τῆς ἀποστάσεως πρὸς τὸ Μεσολόγγιον ἐγένετο καταιγίζων, ἠνάγκασε πάντα τὰ πλοῖα νὰ σειροδετήσουν τὰ ἱστία. Τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν νὰ προχωροῦν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες. Τὰ λοιπὰ ἐτράπησαν πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν.

Μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Πατρῶν διεδρόμει ὁ ἐχθρικὸς στόλος, ἐκ 34 μονάδων μεγάλων καὶ μικρῶν. Ἐφ' ὅσον ὁ Ἑλληνικὸς ἐπροχώρει πρὸς τὸν κόλπον ὁ ἐχθρικὸς ἐξηκολούθει σίσσωμος νὰ τηρῆται εἰς τὴν θέσιν του. Ὅταν ὅμως ἐθεάθη τμῆμα τοῦ Ἑλληνικοῦ ν' ἀποσπᾶται κατευθυνόμενον πρὸς τὰ δυτικὰ τὰ μεγαλύτερα καὶ μᾶλλον εὐκίνητα ἀντίπαλα σκάφη ἐξῆλθον τοῦ κόλπου εἰς καταδίωξιν καὶ ἐξ αὐτῶν ἡ ταχύπλους κορβέττα τοῦ Ταχὶρ πασᾶ, ἀφῆκε ὀπίσω τὰ ἄλλα Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ καὶ ἐπλησίασε ἐγγύτατα. Ὁ γενναῖος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Λεμπέσης ἀποτόμως συνέστειλε τὰ ἱστία τοῦ πλοίου του ἐν ἀναμονῇ τοῦ Ταχίρ. Ἀλλὰ ἡ κορβέττα μὲ τὸν χειρισμὸν τοῦτον ἀμέσως ἠλάττωσε τὴν προχώρησιν της ἀπὸ τῶν λοιπῶν πλοίων τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸ μηδὲν καὶ μετ' ὀλίγον, ἐπειδὴ ἐπλησίαζε νὰ δύσῃ ὁ ἥλιος, ἐτράπη μετ' αὐτῶν πρὸς τὸν κόλπον. Ὁ ἄνεμος ἐμετριάσθη κατὰ τὴν νύκτα καὶ μετέπεσε εἰς Ζέφυρον.

Τὴν πρωΐαν τῆς 22ας τὰ περισσότερα Ἑλληνικὰ εὑρέθησαν πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες. Οἱ ναύαρχοι ἐσήμανον νὰ συναθροισθοῦν ταχέως πάντα τὰ πλοῖα πλησίον των. Ὁ ἐχθρὸς ἦτο ἐν ὄψει καὶ περὶ τὴν 9ην, ὅταν ἠλαττώθη κατὰ πολὺ ὁ ἄνεμος, ἐπλησίασε περὶ τὰ 4—5 μίλια ἐξ ἀνατολῶν. Συγχρόνως ἐπροχώρησε ὁμὰς κορβεττῶν ὑπὸ τὸν Ταχὶρ πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν, πλησίον τῆς ὁποίας ἐξηκολούθουν νὰ πλέουν ὀλίγα Ἑλληνικά, καταγινόμενα πάσῃ

δυνάμει νὰ πλησιάσουν τοὺς ναυάρχους των. Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν πλεύσεων ἀντηλλάγησαν ἑκατέρωθεν ὀλίγοι κανονιοβολισμοί. Ὁ Ταχὶρ ἐξηκολούθησε νὰ πλέῃ πρὸς δυσμάς, τὰ Ἑλληνικὰ ἔλαβον τὴν θέσιν των, ἐνῷ ἐν τῷ μεταξὺ πάντα τὰ λοιπὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἐξῆλθον τοῦ κόλπου καὶ προσανατολίσθησαν πρὸς ἣν θέσιν ἐπροχώρησαν αἱ κορβέτται των χωρὶς νὰ τραποῦν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον ὅπου διεδρόμει ὁ Ἑλληνικὸς στόλος.

Περὶ τὴν ἑσπέραν ἐπανῆλθον εἰς τὸν κόλπον. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ παραμείνῃ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα εἰς ἣν θέσιν εὑρίσκετο.

Περὶ τὰ ἐξημερώματα τῆς 23ης τὰ Ἑλληνικὰ εὑρίσκοντο ὑπὸ γαλήνην παρὰ τὸ Μεσολόγγιον, ὅταν τὰ πλησιέστερα ἤκουσαν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ὅρμου ἕνα συνθηματικὸν κανονιοβολισμὸν καὶ παρετήρησαν δύοπάρωνας, τρεῖς ἡμιολίας καὶ ἓν σκάφος μικρότερον (1), πάντα ταῦτα πλοῖα ἐχθρικά, νὰ φεύγουν ρυμουλκούμενα συγχρόνως ὑπὸ πολλῶν καὶ μεγάλων λέμβων. Ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη τὰ ἐπλησίασε πρώτη καὶ ἤρχισε νὰ τὰ κανονιοβολῇ. Βαθμηδὸν συμμετέσχον εἰς τὴν προσβολὴν καὶ ἄλλα 7 Ἑλληνικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ ἡμιολία τοῦ Τομπάζη, ἡ ναυαρχὶς τῶν Σπετσῶν, ἄλλα Σπετσιωτικὰ καὶ τέλος αὐτὸς ὁ ναύαρχος Μιαούλης. Ὁ εἷς τῶν ἐχθρικῶν παρώνων ἦτο Ἀλγερινὸν σκάφος τῶν 18 πυροβόλων, ὁ ἄλλος ἦτο Κάσιον (2). Μέχρις ὅτου τοὺς πλησιάσουν διαδοχικῶς οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποκύψουν παρῆλθον τρεῖς ὅλαι ὧραι, διότι ὁ καιρὸς ἐξηκολούθει νὰ εἶναι γαληνιαῖος. Οἱ ἐπιβαίνοντες τοῦ δευτέρου πάρωνος ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἀφοῦ ἔθεσαν πῦρ εἰς τὸ σκάφος των, οἱ ἐπιβαίνοντες τοῦ Ἀλγερινοῦ τὸν ἔρριψαν εἰς τὰ ρηχά. Τὰ Ἑλληνικὰ πληρώματα ἀφ' οὗ ἔσβεσαν τὸ πῦρ τοῦ δευτέρου τὸν ἐλαφυραγώγησαν, ἐλαφυραγώγησαν καὶ τὸν Ἀλγερινόν, ἠχμαλώτισαν 50 ἄνδρας του καὶ κατόπιν ἐπυρπόλησαν ἀμφότερα τὰ σκάφη. Τὰ λοιπὰ ἐχθρικὰ ἔλαβον προχώρησιν πρὸς τὸν κόλπον, παρακολουθούμενα ὑπὸ τινων Ἑλληνικῶν ἐκ τῶν ἀρχικῶς τραπέντων πρὸς τὸ μέρος των.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ φέροντα πλοῖα πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα ἠγκυροβόλησαν εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἤρχισαν ἐν πάσῃ σπουδῇ, μὲ τὴν συνδρομὴν τῶν λέμβων καὶ τῶν ἄλλων πλοίων, τὴν

---

(1) Τραμπάκουλο. Τοῦτο ἦτο σκάφος Αὐστριακὸν καὶ ἔφερε φορτίον τροφίμων.

(2) Ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων σκαφῶν τῶν Κασίων κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς νήσου.

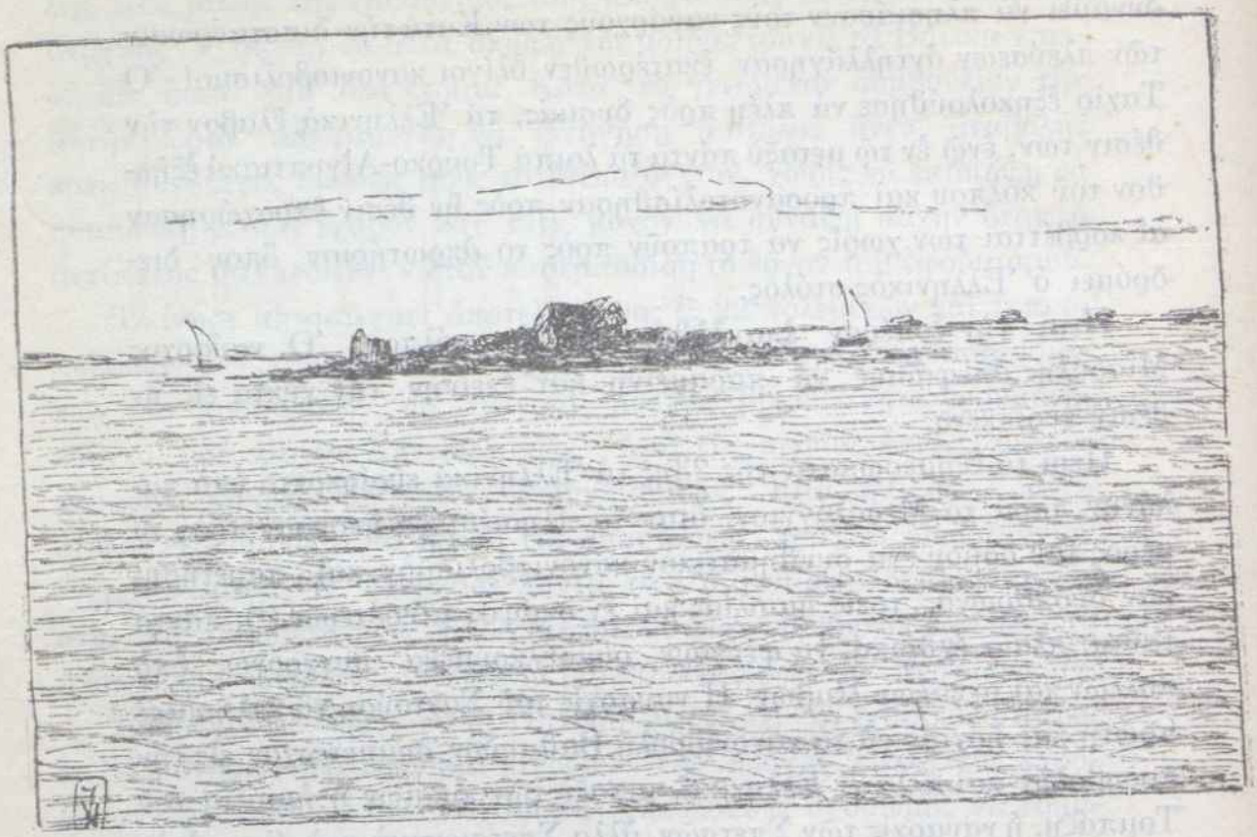

Βασιλάδι

ἐκφόρτωσιν καὶ ἀποστολήν τῆς πυρίτιδος εἰς τὸ Βασιλάδι.

Ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου ἤρχισε πνέων τὴν μεσημβρίαν. Μετ' οὐ πολὺ ἐθεάθη ὁλόκληρος ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἐρχόμενος πλησίστιος ἀπὸ τῶν Πατρῶν εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὸν ὁρίζοντα τῶν ἐπιμήλων τῶν ἱστῶν του ὁ ναύαρχος Μιαούλης — τοῦ ὁποίου τὸ πλοῖον εἶχε ἐπίσης ἀγκυροβολήσει καὶ συνέδραμε εἰς τὴν ἐκφόρτωσιν — βέβαιος ὅτι ὁ ἐχθρὸς θὰ παρουσιάζετο ἅμα ὡς θὰ ἔπνεε ὁ ἄνεμος, προσεκάλεσε τὸν Σαχτούρην καὶ τοῦ ἀνέθηκε ν' ἀνακαλέσῃ τὰ καταγινόμενα πλοῖα εἰς τὴν λαφυραγωγίαν καὶ τὴν δίωξιν. Ὅταν ἐπλησίασε ὁ ἀντίπαλος καθυστέρουν ἀκόμη 7 πλοῖα, ἀλλ' ὁ ναύαρχος ἐσήμανε ν' ἀνασπάσουν τὰς ἀγκύρας τὰ παρόντα, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν φερόντων τὰ ἐφόδια, καὶ μετὰ 15 μόνον μονάδων ἔπλευσε εἰς τὴν ἐγγυτάτην, προσανατολισθεὶς πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος.

Ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἤρχετο οὐριοδρομῶν, διῃρημένος εἰς τρεῖς ὁμάδας κατὰ μέτωπον. Πρὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα, τὴν πρὸς τὸ μέρος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἔπλεον αἱ κορβέται του. Αὗται ἠτένιζον πρῴραθεν καὶ δεξιά των τὸν Ἑλληνικὸν στόλον καὶ πρῶται ἔμελ-

λον ν' ἀρχίσουν τὴν συμπλοκήν. Εἰς τὸ κέντρον ἦσαν αἱ μεγάλαι καὶ μικραὶ φρεγάται του, οἱ δὲ πάρωνες καὶ αἱ ἡμιολίαι ἐσχημάτιζσν τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου προηγοῦντο κατὰ σειρὰν ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη, ὁ Ὑδραϊκὸς πάρων τοῦ Παναγιώτα, ὁ Σπετσιωτικὸς τοῦ Ἀναγνώστη Κυριακοῦ, ὁ Ὑδραϊκὸς τοῦ Δοκοῦ καὶ ἀμέσως κατόπιν ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη, ἔχοντα προσηνέμως των τὰ δύο ἐκ τῶν πέντε πυρπολικῶν. Πρὶν ἢ φθάσουν εἰς τὸ ὕψος τῆς γραμμῆς τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως, ὅταν ἔβλεπον ἀκόμη τὴν ἐχθρικὴν γραμμὴν πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐξετέλεσε ἀναστροφὴν, ἀκολουθούμενος εἰς τὴν κίνησιν ἀρχικῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων τεσσάρων ἀνωτέρω ἀναφερομένων πλοίων καὶ βαθμηδὸν καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν πλοίων τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, προσανατολισθεὶς πρὸς τὸ μέρος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἡ ναυαρχὶς τῶν Σπετσῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τούτου τοῦ χειρισμοῦ εὑρίσκετο δυτικώτερον τῶν ἄλλων, πλέουσα πλησίον τινων ἐκ τῶν Σπετσιωτικῶν πλοίων. Ὅταν συνεμορφώθη καὶ ἐξετέλεσε τὴν κίνησιν τῆς ἀναστροφῆς ἐθεάθη ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν κορβεττῶν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος διηρημένος εἰς δύο κυρίως ὁμάδας αἱ ὁποῖαι τοῦ ἐδείκνυον ὅτι ἐχείριζον, πλέουσαι τὴν ἐγγυτάτην, διὰ νὰ φθάσουν μέχρι τῆς θέσεως ἀπὸ τῆς ὁποίας νὰ ἠδύναντο οὐριοδρομοῦσαι καὶ αὐταὶ νὰ περιπτύξουν ὁλόκληρον τὴν πτέρυγα τῶν κορβεττῶν τούτων. Ἔπνεε ἤδη λαμπρὸς ὁ ἄνεμος. Τὰ ἀντίπαλα πλοῖα ἔπλεον ἀντιθέτως καὶ ἦτο μεγάλη ἡ ταχύτης τῆς προσεγγίσεως. Τὰ ἐχθρικὰ οὐριοδρόμουν. Ἐὰν ἐξηκολούθουν τὰ τελευταῖα τὴν αὐτὴν πλεῦσιν, ἐπειδὴ τὰ Ἑλληνικὰ ἐγκαίρως εἶχον ἐκτελέσει τὴν ἀναστροφήν των, ἦτο πρόδηλον ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν τοιαύτη τις κίνησις νὰ ἐπετύγχανε. Ἀποτόμως λοιπὸν ἡ πτέρυξ τῶν ἐχθρικῶν κορβεττῶν ἔπαυσε νὰ οὐριοδρομῇ, ἐτράπη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ναυαρχίδος τῶν Σπετσῶν, πλεύσασα τὴν ἐγγυτάτην, καὶ τὸν χειρισμόν της ἠκολούθησε ὁ λοιπὸς ἐχθρικὸς στόλος.

Τὰ ἑκατέρωθεν προπλέοντα ἔφθασαν ταχέως εἰς ἀπόστασιν βολῆς καὶ ἤρχισαν νὰ μάχωνται. Προφανῶς ἐφ' ὅσον παρήρχετο ὁ χρόνος, μὲ ὅλον τὸν χειρισμὸν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πλεονεκτική. Οἱ πυρπολητὰι Πολίτης (Ὑδραῖος) καὶ οἱ δύο ἐκ τῶν Σπετσιωτῶν (1) ἐκινήθησαν νὰ τὸν προσβάλουν μετὰ μεγίστης ὁρμῆς. Ἀπέβαινε ἤδη συμφεροτέρα κίνησις εἰς αὐτὸν ἡ ἐξακολούθησις τοῦ πλοῦ μᾶλλον προσ-

(1) Δὲν ἀναφέρεται τίνες ἦσαν οἱ δύο ἐκ τῶν τριῶν Σπετσιωτῶν πυρπολητῶν τῶν συμμετασχόντων εἰς τὴν μάχην.

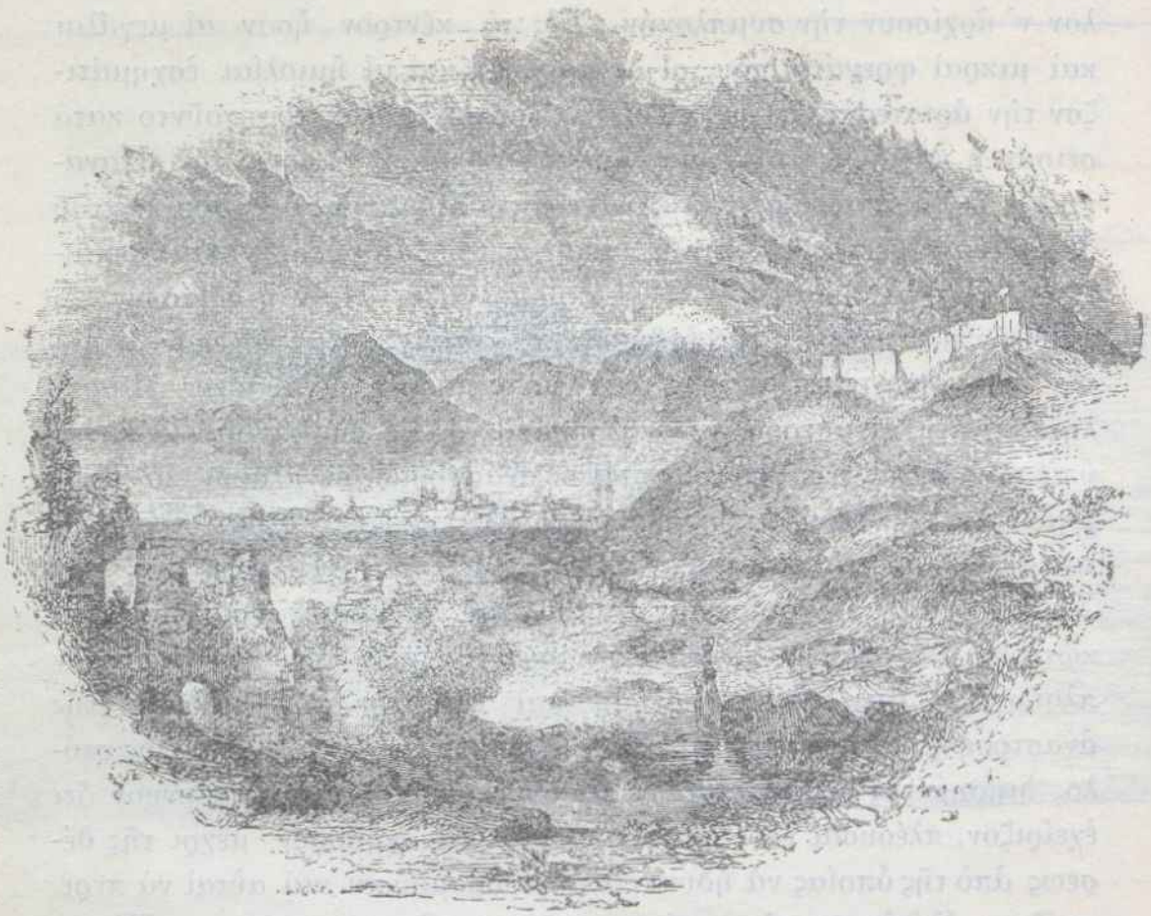

Ἡ ἀκτὴ τῆς Ἀκαρνανίας ὁρωμένη ἀπὸ ὑψώματος τῶν Πατρῶν παρὰ τὸ φρούριον (Παλαιὰ Εἰκών).

ηνέμως, ἀφοῦ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ τοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ τὰ ἀποφύγῃ. Ἐντὸς ὀλίγης ὥρας ἐξειλίχθη ἡ κατάστασις. Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι προσανατολίσθησαν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες, ὁ μὲν Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς πρὸς δυσμὰς—πρὸς τὰ ἔξω τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν—ὁ δὲ Ἑλληνικὸς πρὸς ἀνατολὰς, πλέων ἤδη ὁλόκληρος πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη κανονίζοντος τὰς στιγμὰς τῶν ἀναστροφῶν του. Μεταξὺ τῶν πλησιεστέρων ἑκατέρωθεν πλοίων ἀντηλλάσσοντο πυκνοὶ καὶ ἀδιάλειπτοι κανονιοβολισμοί. Κατὰ τὴν διάρκειαν ταύτης τῆς φάσεως τῆς μάχης εὑρέθη πλαγιοδρομῶν πλησίον τῶν Ἑλλήνων Ἀγγλικὸς πολεμικὸς πάρων, τὸν ὁποῖον οἱ ἐχθροὶ ἐξέλαβον ὡς σκάφος Ἑλληνικὸν καὶ τοῦ ἐξαπέστειλαν ἀριθμόν τινα συμπυροκροτήσεων παρ' ὅτι ὕψωσε ἐπὶ τῶν ἐπιμήλων ἀμφοτέρων τῶν ἱστῶν του Ἀγγλικὰς σημαίας. Ἐν τέλει ἀπεμακρύνθη, ὄχι ὅμως

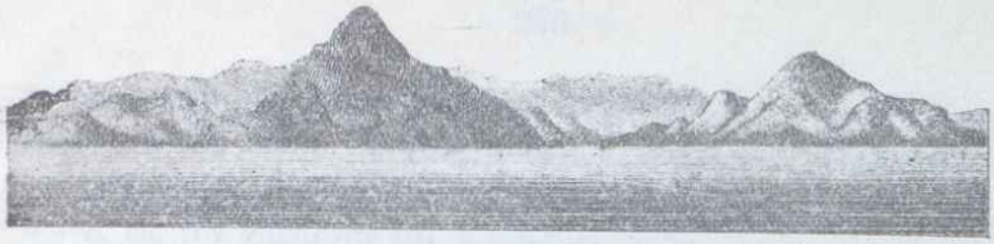

Πρὸς ἀριστερὰ ἡ νῆσος Ὀξειά, πρὸς δεξιὰ ἡ κορυφὴ Κοτσιλάρης.

Ὁ πρὸς ἀριστερὰ ὀρεινὸς ὄγκος εἶναι ἡ Βαράσοβα, δεξιὰ αὐτῆς τὸ Κλόκοβο. Πρὸς τὰ δεξιὰ αὐτῶν φαίνεται τὸ ἄνοιγμα Ρίου-Ἀντιρρίου.

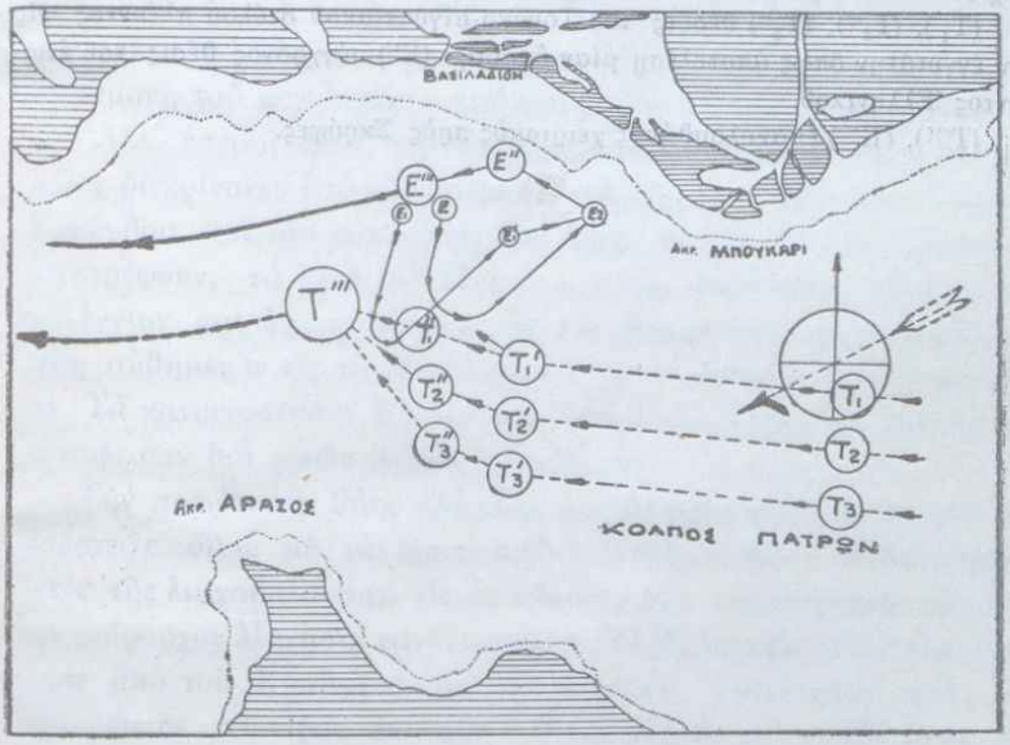

Σκαρίφημα τῆς ναυμαχίας τῆς 23ης Ἰουλίου. Ἀναφέρεται εἰς τὰς σελίδας 231—235.

(Βλέπε ὄπισθεν τὸ ὑπόμνημα)

Ἄποψις τῆς πρὸ τοῦ Μεσολογγίου ἀκτῆς ἀπὸ νότου· εἰς τὸ μέσον τὸ Βασιλάδι· δεξιὰ ἡ παρὰ τὸ Μπούκαρι ἀκτή.

Ἄνεμος ἀνατολικο-βορειανατολικὸς (ξεμποῦκα).

(T_1), T_2), (T_3) Ἀρχικὴ θέσις τοῦ Τουρκο-αἰγυπτιακοῦ στόλου διηρημένου εἰς τρεῖς ὁμάδας.—(Ε), (E_1) Ἀρχικὴ θέσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Μιαούλην καὶ τῆς τυχαίως σχηματισθείσης ὁμάδος ὑπὸ τὸν Ἀνδροῦτσον.

(T_1'), (T_2'), (T_3') Θέσις τοῦ Τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ταχὶρ ἔπλευσε εἰς τὴν ἐγγυτάτην.—(E_2), (E_1') θέσεις τῶν Ἑλλήνων σύγχρονος.

(T_1'), (T_2''), (T_3'') θέσεις τοῦ Τουρκο-αἰγυπτιακοῦ στόλου πλέοντος εἰς τὴν ἐγγυτάτην ὅπως ἀποτελέσῃ μίαν ὁμάδα,—(Ε'') σύγχρονος θέσις τοῦ ἑνωθέντος Ἑλληνικοῦ.

(T'''), (E'') ἐπακολουθήσας χειρισμὸς πρὸς Σκρόφες.

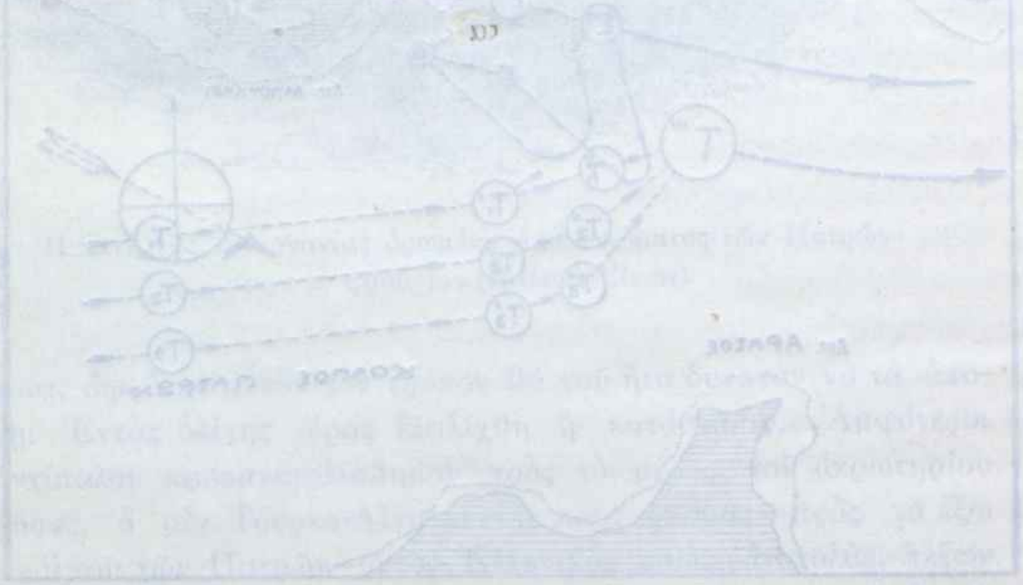

καὶ χωρὶς νὰ δεχθῇ δύο Τουρκικὰ βλήματα καὶ νὰ βάλλῃ ἔξ βολὰς ἐσκοπευμένας ὅπως προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων.

Ὅταν ἐπλησίασε ἡ ὥρα τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἐγένετο καταφανὲς εἰς τὸν ναύαρχον ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἀπό τινος ὥρας ἐχείριζε μᾶλλον πρὸς ἐπίδειξιν, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἐσκόπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν κόλπον. Ἑπομένως διετάχθησαν ἀμέσως τὰ φέροντα τὰ πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα ν' ἀγκυροβολήσουν εἰς Μεσολόγγιον καὶ συνεχίσουν τὴν ἐκφόρτωσιν ὑπὸ τὴν συνοδείαν τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σαχτούρη, τεσσάρων ἄλλων πολεμικῶν καὶ δύο πυρπολικῶν.

Τὰ λοιπὰ, μετὰ τοῦ ναυάρχου, ἀνεκώχευσαν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες, ἐνῷ τὰ ἐχθρικὰ ἐπροχώρησαν πολὺ πρὸς τὸ πέλαγος, κατευθυνόμενα πρὸς τὰ νοτιοδυτικά, παρακολουθούμενα ἐξ ἀποστάσεως ὑπὸ δύο ἢ τριῶν πλοίων Ἑλληνικῶν. Καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα καὶ τὴν ἑπομένην ἡμέραν, 25ην Ἰουλίου, ἐξηκολούθησε ἡ παραμονὴ τοῦ μεγαλητέρου τμήματος τοῦ στόλου εἰς Σκρόφες.

Ἀλλ' ἐπειδὴ περὶ τὴν ἑσπέραν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν μόλις διεκρίνοντο ὑπὸ τὸν ὁρίζοντα τὰ Τουρκο—Αἰγυπτιακὰ νοτίως Ζακύνθου, καὶ ἦτο καταφανὲς ὅτι πρὸς καιρὸν δὲν ἐπροτίθεντο νὰ ἐπιστρέψουν, τὰ μετὰ τοῦ Μιαούλη πλοῖα ἐτράπησαν πρὸς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἠγκυροβόλησαν εἰς τὸν ὅρμον του. Ὁ ναύαρχος μετέβη αὐθημερὸν εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἐπεσκέφθη τ' ἀμυντικὰ ἔργα. Τὰ κανονιοστάσια Βασιλαδίου καὶ τὰ ἐπάκτια τῆς πόλεως τὸν ἐχαιρέτισαν διὰ τριῶν βολῶν πυροβόλου.

Τὴν πρωΐαν τῆς 26ης ἐξώπλισε τὰς ἀκάτους τῶν πλοίων καὶ τὰς ἀπέστειλε ὁμοῦ μὲ τὰ ἐξωπλισμένα πριάρια τῶν Μεσολογγιτῶν ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης, εἰς καταδίωξιν καὶ καταστροφὴν τῶν ὑπὸ τὸν μοίραρχον Μαχμοὺτ κανονιοφόρων. Ὁ Ἑλληνικὸς στολίσκος ἐξώρμησε ἀπὸ τοῦ Κόμματος τοῦ Βασιλαδίου, κατέστρεψε τρεῖς καὶ ἠχμαλώτισε τέσσαρας ἐκ τῶν μεγαλητέρων καὶ καλλιτέρων. Ὡρισμένως θὰ κατέστρεφε τὸ σύνολον, ἀλλ' ὁ Κιουταχῆς, προβλέψας τὴν περίστασιν, εἶχε τοποθετήσει τὴν βάσιν των ὑπὸ τὴν προστασίαν κανονιοστασίου καὶ ἐνισχύσει τὴν ἄμυναν αὐτῆς κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν μὲ 1000 ἄνδρας (1).

Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀπεστάλη μέρος τοῦ στόλου

(1) Ὡς κυβερνήτης μιᾶς τῶν ἀκάτων τῶν Μεσολογγιτῶν ἐπέβαινε ὁ 18ετὴς Μάνθος Τρικούπης ὅστις ἐτραυματίσθη θανασίμως εἰς τὸν πόδα ἐκ βλήματος πυροβόλου τοῦ Τουρκικοῦ κανονιοστασίου καθ' ἣν ὥραν μετὰ τῶν ἄλλων κατεδίωκε τὰς κανονιοφόρους τοῦ Μαχμούτ.

ὑπὸ τὸν Σαχτούρην πρὸς νότον ὅπως παρακολουθήσῃ τὰς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ..... (1)

Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μεσολογγίου κατεγίνοντο ἀπὸ ἡμερῶν νὰ παρενοχλοῦν τὰς συγκοινωνίας τοῦ Κιουταχῆ οἱ στρατηγοὶ Καραϊσκάκης, Τζαβέλλας καὶ ἄλλοι ὁπλαρχηγοὶ ἀποσπασθέντες εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν μάχην τοῦ Διστόμου. τῆς 6ης Ἰουνίου. Οἱ πολιορκούμενοι συννενοήθησαν μετ' αὐτῶν καὶ συνεφώνησαν νὰ ἐγίνετο νυκτερινὸς ταυτόχρονος αἰφνιδιασμός, ἐκ τῶν ἔσω καὶ τῶν ἔξω, ἀκριβῶς τὴν νύκτα τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ στολίσκου τῶν κανονιοφόρων.

Τὴν 3ην πρωϊνὴν τῆς 26ης ἐδόθη τὸ σύνθημα ἀπὸ τῆς πόλεως. Κατὰ τῶν ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ἀρακύνθου κατασκηνώσεων τῶν Τούρκων ἐπέπεσαν περὶ τοὺς 500. Ἐναντίον τῶν χαρακωμάτων ἐπετέθησαν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ τοῦ κέντρου τοῦ τείχους 1000 ἐπίλεκτοι ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Οἱ πρῶτοι ἐξορμήσαντες ἐκράτουν μόνον τὰς σπάθας των, οἱ ἐλθόντες ὀπίσω των ἐτουφέκισαν πρῶτον δύο φορὰς πρὸς τὰ χαρακώματα καὶ κατόπιν ἔσυραν τὰς σπάθας καὶ τοὺς ἠκολούθησαν. Οἱ ἐχθροὶ κατεπλάγησαν καὶ ἐγκατέλειψαν τὰ χαρακώματα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Οἱ Ἕλληνες ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταχῆ, ἥρπασαν πολλὰς σημαίας καὶ ὅπλα, ἐφόνευσαν καὶ ἐπλήγωσαν περὶ τοὺς 300 Τούρκους καὶ ἀπήγαγον εἰς τὴν πόλιν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των ὀλίγους Μακεδόνας ἐκ τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ χαρακώματα. Αἱ ἀπώλειαί των ἀνῆλθον εἰς 17 νεκροὺς καὶ 13 τραυματίας. Ἡ κατασκήνωσις τῶν Τούρκων ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ἀρακύνθου ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς 26ης οἱ ναύαρχοι ἀπεφάσισαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ πλεύσουν πρὸς τὸ Ταίναρον ὅπως εὑρίσκωνται πλησιέστερον τῶν θέσεων ὅπου ἐπίστευον περιφερόμενον τὸν Τουρκο-Αἰγυπτιακὸν στόλον. Πρὸς ἀποκλεισμὸν τῶν κόλπων Πατρῶν, Κορινθιακοῦ καὶ

---

(1) Καὶ ὁ Σαχτούρης ἐπεσκέφθη τὸ Μεσολόγγιον ἅμα τῇ ἀγκυροβολίᾳ εἰς τὸν ὅρμον τῆς ὁμάδος μετὰ τῆς ὁποίας διετάχθη νὰ συνοδεύσῃ τὰ πλοῖα ἐφοδιασμοῦ. Περιῆλθε τὸ τεῖχος. Ἐν ἐγγράφῳ του πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας (Βλ. Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος σελ. 453) ζωγραφίζει μὲ ὀλίγας χαρακτηριστικὰς φράσεις, ἀλλ' εἰς τὴν ἐντέλειαν, τὸ μέγεθος τῶν δυσκολιῶν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τῶν πολιορκουμένων.

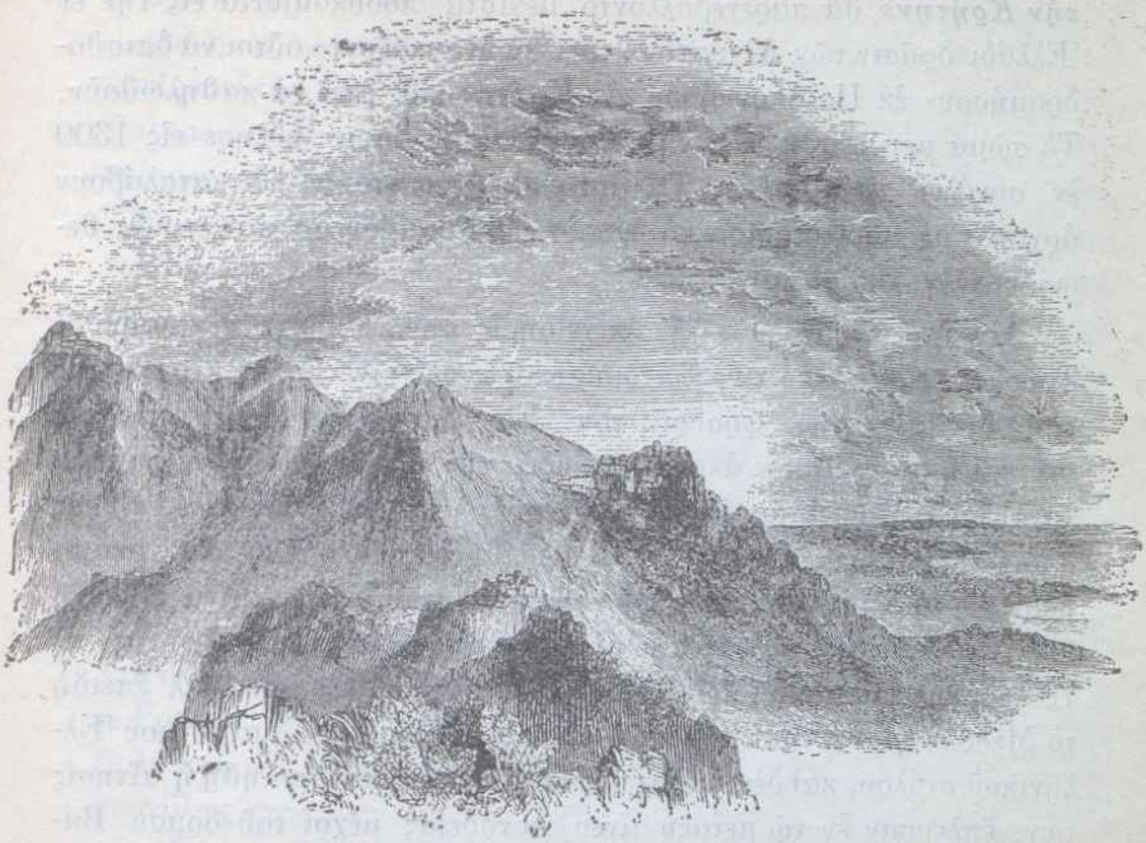

Ἀκτὴ τῆς Ἤλιδος (παλαιὰ εἰκών)

Ἀμβρακικοῦ ὥρισαν μικτὴν μοῖραν ἐξ 7 παρώνων—3 Ὑδραϊκῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Δ. Κιοσσέ, 3 Σπετσιωτικῶν ὑπὸ τὴν τοῦ Ἀναγν. Κυριακοῦ καὶ 1 Ψαρριανοῦ (1). Ἐντὸς τῶν λιμένων Πατρῶν καὶ Ναυπάκτου ἐναυλόχουν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν φρουρίων 14 ἐν συνόλῳ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ πολεμικὰ—1 κορβέττα, 4 πάρωνες, τὰ δὲ λοιπὰ ἡμιολίαι καὶ κανονιοφόροι.

*
* *

Κατὰ Ἰούλιον ἐσχηματίσθη ἐν Ναυπλίῳ σῶμα ἐξ 600 περίπου Κρητῶν ὑπὸ τοὺς Κρῆτας ἀρχηγοὺς Ἐμμ. Ἀντωνιάδην καὶ στρατηγὸν Δημήτριον Καλλέργην, προορισθὲν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν μεγαλόνησον ὅπως ἐμψυχώσῃ τὴν ἐπανάστασιν τὴν καταπνιγεῖσαν ἀπὸ διετίας ὑπὸ τὴν πτέρναν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Τούρκων. Κυρίως ἠλπίζετο ὅτι ἂν θὰ κατωρθοῦτο «***ν' ἀνοίξῃ τὸ τουφέκι εἰς***

(1) Κυβερνῆται τῶν πλοίων τούτων ἦσαν: οἱ Δ. Κιοσσές, Στ. Φώκας, Ἰ. Μπατζακζῆς, Ἀναγν. Κυριακός, Γ. Κοκκοράκης, Ἀδριανὸς Σάντος, Γ. Διασάκης (Ψαρριανός).

τὴν Κρήτην» θὰ παρενεβάλλοντο μέγιστα ποοσκόμματα εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι δρᾶσιν τῶν Αἰγυπτίων, ὅτι θὰ ἠναγκάζοντο οὗτοι νὰ ὀπισθοδρομήσουν ἐκ Πελοποννήσου εἰς Κρήτην καὶ ἐκεῖ νὰ καθηλωθοῦν. Τὸ σῶμα μετεφέρθη εἰς τὴν Μονεμβασίαν ὅπου ηὔξησε εἰς 1300 ἐν συνόλῳ πολεμιστάς. Οἱ ἀρχηγοὶ ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβουν ἀρχικῶς μὲ αἰφνιδιασμὸν τὸ ὀχυρὸν τῆς Γραμβούσης, τὸ γενικῶς θεωρούμενον ἀπόρθητον.

Δὲν ἦτο παράτολμος ἡ ἐπιχείρησίς των, ὑπῆρχε εὐκαιρία, οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἀπό τινος περιορίσει εἰς ὀλίγους μόνον στρατιώτας τὴν δύναμιν τῆς φρουρᾶς του. Ἐπὶ πλέον ἐξηκριβώθη πλήρως ὅτι καὶ ἡ ὀλιγάριθμος ἀκόμη φρουρὰ τῆς Γραμβούσης παρημέλει καταφανῶς τὴν ἀπαραίτητον ἐπαγρύπνησιν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς σπουδαίας ταύτης θέσεως (1). Ἀπετάθησαν ἀρχικῶς, ὅτε ἀκόμη ἦσαν εἰς τὸ Ναύπλιον, πρὸς τὸν ναύαρχον τῶν Σπετσῶν ἵνα διατάξῃ πολεμικά τινα τῆς μοίρας του νὰ συνοδεύσουν μέχρι τῆς Κρήτης τὰ 18 ἐμορικὰ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπεβίβασαν τοὺς ἄνδρας των. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ Μεσολόγγιον ἀπῄτει τὴν παρουσίαν ὁλοκλήρου τοῦ διαθεσίμου Ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ αἴτησίς των, ἔπλευσαν ἐν τῷ μεταξὺ ἄνευ συνοδείας μέχρι τοῦ ὅρμου Βάτικα, ὅπου ἠγκυρβόλησαν ἐν ἀναμονῇ καταλλήλου εὐκαιρίας. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου, ὅταν τὰ Σπετσιωτικὰ πλοῖα ἐπανῆλθον ἐκ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν, τὰ συνώδευσε μέχρι τῆς Κρήτης αὐτεπαγγέλτως τὸ κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Πάνου Σπετσιώτου....

Ἡ βορειοδυτικὴ ἐσχατιὰ τῆς Κρήτης, εἶνε τὸ ἀκρωτήριον Βούζα, (2) ἄκρον ὑψηλῆς καὶ ἀποτόμου χερσονήσου ὁλικοῦ μήκους 7

---

1) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει (τομ. 2 σελ. 250) ὅτι τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν κατάστασιν τῆς Γραμβούσης μετέδωκε εἰς τοὺς στρατηγοὺς ὁ ἐμπορευόμενος κρὴς Μιχαὴλ Ἀρετᾶς, ὁ ὁποῖος ἐσχετίζετο μετὰ τοῦ φρουράρχου. Συνέπεσε οὗτος νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν λιμένα της ἐκ τρικυμίας καὶ νὰ φιλοξενηθῇ ὑπὸ τοῦ φρουράρχου, ὁ ὁποῖος ἀφελῶς τοῦ ἐνεπιστεύθη περιέργους λεπτομερείας τῆς ἐσωτερικῆς ὑπηρεσίας τοῦ φρουρίου, ἐπειδὴ ὁ Ἀρετᾶς τὸ παρετήρησε ἔρημον ἀνδρῶν. Τοῦ εἶπε δηλαδὴ ὅτι τὸ σύνολον τῆς δυνάμεως ἦσαν 60 μόνον ἄνδρες καὶ ὅτι ἀνὰ μῆνα ἤλασσον ἅπαντες οἱ δὲ στρατιῶται οὔτε ἤρχοντο ὁμοῦ εἰς τὸ φρούριον οὔτε ὁμοῦ ἀνεχώρουν· καὶ ὁ ἀριθμός των ηὔξανε ἐφ' ὅσον ηὔξανε ἡ σελήνη, ἀνήρχετο εἰς 60 ἄνδρας κατὰ τὴν πανσέληνον, ἠλαττοῦτο βαθμηδὸν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον καὶ κατέληγε κατὰ τὴν νέαν σελήνην εἰς πέντε ἢ ἓξ ἀνδρῶν ἐν συνόλῳ δύναμιν.

(2) Κώρυκος ἄκρα.

μιλλίων διευθυνομένης πρὸς βορρᾶν—πρὸς τὰ Ἀντικύθηρα. Ἡ χερσόνησος κλείει πρὸς δυσμὰς τὸν κόλπον τῆς Κισάμου. Ἡ ὑψηλοτέρα αὐτῆς κορυφὴ Κώρυκος εἶνε 780 μέτρων ὕψους ὑπὲρ τὴν θάλασσαν. Βορείως καὶ πολὺ πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου Βουζα κεῖνται αἱ δύο γυμναὶ καὶ ἀπότομοι νησῖδες Γραμβοῦσα (1) καὶ Ἄγρια Γραμβοῦσα σχηματίζουσαι μετὰ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ μεταξύ των δύο πλωΐμους πόρους ἀπηλλαγμένους κινδύνων. Ἡ Ἄγρια Γραμβοῦσα εἶνε δύο χιλιομέτρων μήκους καὶ 400 μέτρων· μεγίστου πλάτους. Ἡ δὲ Γραμβοῦσα, νοτιοδυτικῶς αὐτῆς κειμένη, εἶνε τριγωνικοῦ σχήματος, πλευρᾶς ἑνὸς περίπου χιλιομέτρου, ἔχει μέγιστον ὕψος ὑπὲρ τὴν θάλασσαν 137 μέτρων καὶ περιβάλλεται ὑπὸ κρημνῶν. Ἀπὸ τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἄκρου αὐτῆς ἄρχεται μακρὰ ἄλυσσος βράχων—τῶν πλείστων ἐν χρῷ τῆς θαλάσσης—ἐκτεινομένη ὡς κυματοθραύστη μέχρι τῆς μικρᾶς χεοσονήσου Τηγάνι. Μεταξὺ τοῦ τελευταίου βράχου τῆς ἁλύσσου καὶ τῆς μικρᾶς χερσονήσου ὑπάρχει τρίτος πλώϊμος πόρος. Ἡ ἄλυσσος τῶν βράχων, ἡ χερσόνησος Τηγάνι καὶ ἡ Γραμβοῦσα σχηματίζουν λιμένα, τοῦ ὁποίου ὁ βυθὸς ἀποτελεῖται ἐκ λεπτοῦ στρώματος ἄμμου, ὑπερκειμένου βραχώδους πλακὸς ἐξ ἧς δυσκόλως συγκρατεῖ τὰς ἀγκύρας ὁσάκις πλέουν ἰσχυροὶ δυτικοὶ ἢ νοτιοδυτικοὶ ἄνεμοι. Οὐχ ἧττον ὁ λιμὴν εἶναι πάντοτε καταφύγιον καλὸν διὰ τὰς τρικυμίας ἀπὸ βορρᾶ.

Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Γραμβούσης ὀρθοῦται μέγα φρούριον. ἀτενίζον πρὸς τὰ βορειοδυτικά. Ἀνηγέρθη κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ 16ου αἰῶνος ὑπὸ τῶν Βενετῶν, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἐφανερώθη δι' αὐτοὺς προφανὴς ὁ κίνδυνος ἀπωλείας τῆς κυριαρχίας των ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐκ τῶν Τούρκων. Καὶ τὴν μὲν μεγαλόνησον ἀπώλεσαν κατὰ τὸ ἔτος 1669. Ἀλλὰ τὴν Γραμβοῦσαν καὶ τὰς δύο ἄλλας ἐξ ἴσου ὀχυρωμένας ὑπ' αὐτὴν νησῖδας Σοῦδαν καὶ Σπιναλόγκαν, τὰς ἐκράτησαν 23 ἀκόμη ἔτη καὶ τὰς ἐχρησιμοποίησαν ὡς βάσεις κατὰ τὰς ἀποπείρας των πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς Κρήτης. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἡ Γραμβοῦσα ἐγένετο καταφύγιον ***τῶν κλεφτῶν*** τῆς Κρήτης, ἀναφανέντων ἐπὶ τῶν ὀρέων αὐτῆς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως. Περιῆλθε δὲ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων κατὰ τὸ ἔτος 1692 (2).

---

(1) Κράμβουσα νῆσος.

(2) Κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος οἱ Βενετοὶ ἐσυγχρόνισαν ἀπόπειραν κατὰ τῶν Χα-

Τὰ τείχη τοῦ φρουρίου παραμένουν ἀκέραια. Ἐν τῷ περιβόλῳ του ὑπάρχουν ἐρείπια Βενετικῶν στρατώνων, διαφόρων παλαιῶν ἀποθηκῶν καὶ ἄλλων κτιρίων τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν ἐπὶ αἰῶνας ὡς κατοικίαι τῶν ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου σώζονται ἐκ καλῆ καταστάσει καὶ παραμένουν πλήρεις ἀκόμη σήμερον αἱ ὑπόγειαι δεξαμεναὶ τοῦ ποσίμου ὕδατος. Ἡ ἐκκλησία σώζεται ἀκεραία. Ὁ περιφερόμενος σήμερον ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ ἐπισκέπτης βαδίζει ἐν μέσῳ σκωριώντων βλημάτων παντὸς εἴδους καὶ διαμετρήματος καὶ ἀκούει τὴν εἰς τὰς δεξαμενὰς ἀντήχησιν τῶν βημάτων του.....

Τὸ φρούριον τῆς Γραμβούσης ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ ἐξ ἐφόδου ὁ Μανώλης Τομπάζης κατὰ τὸ 1823, ὅτε ἦτο ἁρμοστὴς τῆς Κρήτης, διὰ δυνάμεως 500 Κρητῶν καὶ τοῦ ἐπικουρικοῦ σώματός του ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λάκωνος Δημητρίου Δράμαλη. Ἡ ἐπιχείρησις ἐγένετο κατὰ τὴν νύκτα τῆς 11ης πρὸς τὴν 12ην Δεκεμβρίου. Ὁ Τομπάζης, ἐπέβη τῆς ἡμιολίας του «Τερψιχόρη», ἵνα ὁδηγήσῃ αὐτοπροσώπως μέχρι τῆς νησῖδος τὴν δύναμιν—ἐπιβαίνουσαν πλοιαρίων καὶ λέμβων. Ἐξῆλθε συγχρόνως μετ' αὐτῆς.

Ἀπεβιβάσθησαν ἀπαρατήρητοι, ἡ νὺξ ἦτο σκοτεινή. Περὶ τοὺς 150 ἐξ αὐτῶν, ἡγουμένου τοῦ Δράμαλη, ἐπροχώρησαν ἀθορύβως πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τοῦ τείχους, ἔστησαν τὰς κλίμακας ἐσταυροκοπήθησαν καὶ ἀνερριχήθησαν. Πρῶτοι πάντων ἀνῆλθον οἱ Ἀντώνιος Ραφαλιᾶς (κυβερνήτης τῆς »Τερψιχόρης» (1), Ἰωάννης Ραφαλιᾶς (ἀδελφός του), Βουζομάρκος ἐκ Σφακίων καὶ Παναγιώτης Σουλιώτης καὶ εἰσέβαλον ἐντὸς τοῦ πλησιεστέρου φυλακίου ὅπου κατέλαβον κοιμώμενον μετὰ τῆς συζύγου του τὸν Τοῦρκον φρουρὸν καὶ τὸν ἐφόνευσαν. Τῆς γυναικὸς ἐφείσθησαν. Ὁ Δράμαλης καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐπλησίασαν τὸ τεῖχος εὑρέθησαν ταχέως πλησίον των.

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως ἐπεβάλλετο ἡ ἀποφυγὴ πάσης χρονοτριβῆς διότι ἐπλησίαζε ἡ πρωΐα. Πολλαὶ ὧραι εἶχον ἤδη ἀπαιτηθεῖ μέχρις ὅτου συναθροισθοῦν τὰ πλοιάρια εἰς

νίων μὲ ἐπανάστασιν τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Τούρκων ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Μαχαιριώτην. Κατά τινας, τὴν Γραμβοῦσαν παρέδωκαν εἰς τοὺς Τούρκους δύο Ἰταλοὶ ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς ἐξ ἐχθρότητος πρὸς τὸν φρούραρχον. Κατ' ἄλλους πάλιν τὴν παρέδωκε αὐτὸς ὁ φρούραχος ἀντὶ χρημάτων.

(1) Ὁ αὐτὸς κυβερνήτης τοῦ «Θεμιστοκλέους» κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Ἀλεξανδρείας

τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν—καὶ συνηθροίσθησαν ἐν ὥρᾳ νυκτὸς διὰ νὰ μὴ τὰ παρετήρουν οἱ Τοῦρκοι—νὰ ἐπιβιβασθοῦν οἱ ἄνδρες καὶ συντελεσθοῦν αἱ λοιπαὶ κινήσεις τῆς ἐπιχειρήσεως.

Οἱ εἰσελθόντες εἰς τὸ φρούριον δὲν ἐσκέφθησαν νὰ ἐπωφεληθοῦν τῆς παρουσίας τῆς συζύγου τοῦ φρουροῦ ὅπως ὁδηγηθοῦν καὶ καταλάβουν τὴν φρουρὰν ὁλόκληρον ὑπνώττουσαν. Ἐπεζήτησαν μόνοι των νὰ προσανατολισθοῦν ἐντὸς ἀγνώστου εἰς αὐτοὺς περιοχῆς καὶ τὴν ἀφῆκαν ἀνεπιτήρητον ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ διωλισθήσῃ εὐκόλως εἰς τὸ σκότος, νὰ ἐξυπνήσῃ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἀναγγείλῃ ὅτι ἐχθροὶ εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ φρουρίου. Οἱ φρουροὶ ἥρπασαν τὰ ὅπλα των καὶ ἕκαστος ἔσπευσε εἰς τὴν θέσιν τὴν ἐκ τῶν προτέρων προσδιωρισμένην πρὸς ἀντιμετώπισιν νυκτερινοῦ αἰφνιδιασμοῦ.

Τὸ λυκαυγὲς κατέλαβε τοὺς Ἕλληνας περιφερομένους ἀκόμη ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἐτουφέκισαν πρῶτοι. Οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀπήντησαν ἀμέσως καὶ προσεπάθησαν μετὰ μεγάλου θάρρους νὰ τοὺς ἐκτοπίσουν, τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο πλέον εὔκολον. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀγρίαν συμπλοκὴν ἔπεσαν πολλοὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων, φονευμένοι καὶ τραυματίαι. Ἄλλοι πάλιν ἐφοβήθησαν καὶ ἔτρεξαν πρὸς τὰς κλίμακας παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν ἐλαφρῶς τραυματισθέντων συντρόφων των. Οὗτοι μετέδωκαν τὸν φόβον εἰς τοὺς ἀνερχομένους. Εἰς μάτην ὁ Τομπάζης, εὑρισκόμενος κάτω τοῦ τείχους μὲ τὴν σπάθην γυμνήν, ἐπέμεινε ἐνθαρρύνων τοὺς ἄνδρας νὰ ἀνέλθουν τὰς κλίμακας. Οὐδεὶς τὸν ἤκουσε. Οἱ Ἰωάννης Ραφαλιᾶς καὶ Βουζομάρκος ἐφονεύθησαν, οἱ Ἀντώνιος Ρουφαλιᾶς καὶ Καραγιάννης ἐτραυματίσθησαν. Ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ φρουρίου ἀπέμειναν μόνον 40 ἄνδρες, ἐναντίον τῶν ὁποίων οἱ Τοῦρκοι ἐπέπεσαν ὡς θηρία ἅμα ἠὔξησε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καί τοὺς εἶδον τόσον ὀλίγους. Ὁ μόνος ἐπιζήσας ἐξ αὐτῶν καὶ κατορθώσας νὰ φθάσῃ μέχρι τῶν ἐπάλξεων ἦτο ὁ Γεώργιος Παπαδάκης ἐξ Ἀποκορώνου. Ἐπήδησε ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐκείνου πρὸς τὰ ἔξω ἵνα σωθῇ, ἀλλὰ κατὰ τὴν πτῶσιν ἔπαθε κάταγμα εἰς τὸν ἕνα τῶν ποδῶν, ἐσύρθη ὀπίσω ἑνὸς μεγάλου λίθου καὶ ἐκεῖ παρέμεινε ἐξακολουθήσας μόνος νὰ μάχηται ἐπὶ 24 ὥρας, μέχρις ὅτου οἱ Τοῦρκοι ἐτόλμησαν νὰ ἐξέλθουν τοῦ φρουρίου ὁπότε καὶ τὸν ἐθανάτωσαν. Κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν ἀπωλέσθησαν 83 ἐκ τῶν Ἑλλήνων....

Κατὰ τὸ 1825 τὰ πράγματα διεξήχθησαν ἀναιμάκτως. Ἡ ὑπὸ τοὺς Ἀντωνιάδην καὶ Καλλέργην δύναμις ἐπλησίασε περὶ τὰ ἐξημε-

ρώματα τῆς 1ης Αὐγούστου τὴν παραλίαν τῆς Κρήτης. (1) Ἐκ προφυλάξεως ἔμεινε μακρὰν τοῦ φρουρίου καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὅταν ἐπῆλθε τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἐπλησίασε πολὺ τὴν ἀκτήν, τὴν παρη-

---

(1) ***Πρὸς τὸν Ἔξοχ. Ναύαρχον Σπετσ. Κ. Γ. Κολανδροῦτσον***

Θεμελιούμενοι εἰς τὴν ὁποίαν μᾶς ἐδώκατε ὑπόσχεσιν, ὁπόταν ἐπίτηδες ἤλθομεν καὶ σᾶς ἀνταμώσαμεν εἰς Βάτικα, τοῦ ὅτι ἠθέλατε νὰ μᾶς στείλει τινὰ πλοῖα ἀπὸ τὸν στόλον, διὰ νὰ μᾶς συντροφεύσουν εἰς τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον εἴχομεν σκοπεύσει νὰ κάμωμεν κατὰ τῆς Γραμπούσης, ἐτύχαμεν εἰς τὸν δρόμον μας τὸν Κ. Ἀθανάσιον Γ. Πάνου, πρὸς τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ ἐκοινοποιήσαμεν τὴν πρὸς ἡμᾶς ὑπόσχεσίν σας, τὸν παρακαλέσαμεν νὰ μᾶς συντροφεύσῃ ἕως ὑποκάτω εἰς τὸ φρούριον· ἀλλ' ἡ γαλήνη, ἡ ὁποία μᾶς ηὗρεν ἐκείνην τὴν νύκτα, μᾶς ἔκοψε τὸν δρόμον μας, καὶ ἐπομένως, ὅταν ἐφθάσαμεν ἐκεῖ, ἦτο πλέον ἡμέρα καὶ καιρὸς δὲν μᾶς ἔμεινε νὰ ἐπιχειρισθῶμεν τὸ πρᾶγμα. Ἡ πληροφορία τὴν ὁποίαν εἴχαμεν, ***ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ φρούριον δὲν ἦσαν περισσότεροι ἀπὸ 7 ἕως 10 ἄνθρωποι,*** μᾶς ἔκαμε νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὸν σκοπόν μας, καὶ νὰ παρακαλέσωμεν θερμῶς πάλιν τὸν Κ. Ἀθαν. Γ. Πάνου, διὰ νὰ μὴ μᾶς ἀφήσῃ ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ νὰ σταθῇ μαζύ μας καὶ νὰ μᾶς συνδράμῃ εἰς τὸ κίνημά μας. Κακὴ τύχη πάλιν ἔμπροσθέν μας, ὁ ἀὴρ ἔπαυσε διόλου, θαλάσσιος σάλος μᾶς κατέλαβε μέγας, εἰς τρόπον ὥστε. ὄχι μόνον νὰ κινηθῶμεν τὴν περασμένην νύκτα, ἀλλ' οὔτε τὰ μικρὰ πλοῖα μας νὰ κινήσωμεν ἐξ αἰτίας τῶν μεγάλων θαλασσινῶν καὶ τῶν ἐναντίων ρευμάτων, τῇδε κακεῖσε διεσκορπίσθημεν, καὶ ἡ δυστυχία μας αὐξάνει περισσότερον, ὅσον βλέπομεν τὴν ἐπιμονὴν τοῦ καλοῦ πατριώτου Κ. Ἀθαν. Γ. Πάνου τοῦ ν' ἀναχωρήσῃ σεβομένου τῆς γενικῆς διατάξεώς σας. Ἀλλὰ τί ἠμποροῦμεν νὰ κάμωμεν; βέβαια δὲν μᾶς μένει ἄλλο παρὰ νὰ τὸν παρακαλέσωμεν διὰ νὰ μᾶς συντροφεύσκ κἂν ἕως εἰς κανὲν ἀκρωτήριον τῆς Κρήτης, ὅπου νὰ κάμωμεν τὴν ἀπόβασίν μας εἰς τὴν μεγάλην ξηράν, καὶ πλέον ὁ Θεὸς βοηθός. Ἡμεῖς ἀναδεχώμεθα ἕνα μέγαν κίνδυνον τώρα, καὶ τόσον μέγαν, ὅσον θέλομεν διακινδυνεύσει καὶ πολλὰς χιλιάδας Χριστιανῶν ψυχῶν ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπιδέχεται διόρθωσιν ἄλλην. Ἡμεῖς ἐμβήκαμεν εἰς τὸ στάδιον χωρὶς νὰ παρεκτραπῶμεν καὶ ἀπὸ τὸν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐκινήσαμεν· ἀλλὰ μένει καὶ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ συναγωνιστάς μας νὰ μὴν ὑποφέρουν τὸν χαμόν μας, ἀλλὰ νὰ μᾶς συνδράμουν, καὶ μὲ τὴν συνδρομὴν εἰς ἡμᾶς, συντρέχουν καὶ ὅλον τὸ Ἔθνος· ***διότι, ὅταν ἀνοίξῃ τὸ τουφέκι εἰς Κρήτην, θέλει πάλιν σταματήσει ὁ ἐχθρὸς ἐκεῖ.***

Σᾶς προσκυνοῦμεν, ὡς εἰκὸς, ὑποσημειούμενοι

Ἐκ τοῦ πλοίου ὁ Ἀχιλλεύς, 1 Αὐγούστου 1825.

Οἱ δοῦλοι σας

ΕΜΜ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ D.KALLERGI

κολούθησε μέχρι τῶν θέσεων Ραβδοῦχος καὶ Ροδοπῆ καὶ ἀπεβιβάσθη ὁλόκληρος πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας τῆς 2ας Αὐγούστου. Ἡ θέσις τῆς ἀποβάσεως ἦτο πλησίον τῆς Γραμβούσης. Οἱ ἀρχηγοταχέως παρετήρησαν ὅτι εὐκόλως ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσουν τὸ σχέδιόν των, νὰ καταλάβουν τὸ φρούριον ἐξ ἀπάτης, καὶ τὸ ἐπέτυχον (1).

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐγένετο ὁ Καλλέργης κύριος τοῦ φρουρίου τῆς Κισσάμου, παρημελημένου καὶ ἐστερημένου ἐφοδίων, ἀμαχητεί, οἱ ἐν αὐτῷ Τοῦρκοι τὸ ἐγκατέλειψαν ἅμα ἔλαβον γνῶσιν ὅτι τὴν θέσιν των ἐπλησίαζε ἰσχυρὰ ἐχθρικὴ δύναμις..... (1).

---

(1) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει (τομ. 2 σελ. 351) λεπτομέρειαν ἐπὶ τῶν σχεζομένων ἐνεργειῶν πρὸς τὴν ἐξ ἀπάτης κατάληψιν τοῦ φρουρίου. Διηγεῖται ὅτι μετὰ τὴν ἀπόβασιν συνήντησαν οἱ ἄνδρες τοῦ Καλλέργη εἰς πλησίον θέσιν τὸν ὑπηρέτην τοῦ φρουράρχου, χριστιανὸν Κρῆτα. Ἐξ αὐτοῦ ἔμαθον ὅτι τὰ πλοῖα των εἶχον παρατηρηθῇ ἀπὸ τοῦ ὕψους τῆς Γραμβούσης καὶ θεωρηθῆ ὡς ὕποπτα· καὶ ὅτι ὁ φρούραρχος, διότι ἦτο τὸ τέλος τοῦ μηνὸς καὶ ἐστερεῖτο δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἄλλωστε ἀνέμενε ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν, ἀπέστειλε τὴν σύζυγον του διὰ νὰ τὴν ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν ξηράν, ὑπὸ σκηνήν, πλησίον τῆς θέσεως τῆς ἀποβάσεως: Στρατιῶται τινες τοῦ Καλλέργη, κατ' ἐντολήν του, μετέβησαν εἰς τὴν σκηνὴν τῆς συζύγου τοῦ φρουράρχου τῆς παρεστάθησαν ὡς οἱ ἀναμενόμενοι Τοῦρκοι φρουροὶ καὶ εὐκόλως τὴν κατέπεισαν νὰ τοὺς μεταδώσῃ τὸ κατ' ἐντολὴν τοῦ συζύγου της σύνθημα ἀναγνωρίσεως. Τοῦτο ἦτο νὰ ἐτουφέκιζαν δὶς διὰ νὰ ἤρχετο ἐκ τῆς Γραμβούσης λέμβος νὰ τοὺς παρελάμβανε. Ἐτουφέκισαν ἀμέσως.

Μετά τινας στιγμὰς ἔφθασε τὸ πλοιάριον τοῦ φρουρίου πρὸ τῆς θέσεως ὅπου ἦσαν ἐκεῖνοι. Αὐτὸς ὁ φρούραρχος ἦτο εἰς τὸ πηδάλιον καὶ κατ' ἀρχὰς τοὺς ὑπωπτεύθη ὡς μὴ Τούρκους, κατόπιν ὅμως ταχέως μετεπείσθη ὡς ἀντικρύσας ἀνθρώπους γνώστας τῆς τουρκικῆς, τῶν τουρκικῶν ἐθίμων, ἐνδεδυμένους καὶ ὡπλισμένους κατὰ τὸν τουρκικὸν τρόπον, τοὺς παρεδέχθη ὡς τοὺς νέους φρουρούς, τοὺς παρέλαβε ἐπὶ τοῦ πλοιαρίου του καὶ τοὺς ὡδήγησε πρὸς τὴν Γραμβοῦσαν. Κατὰ τὸν πλοῦν ἐκ τυχαίας ἀπροσεξίας ἀπεκαλύφθησαν τίνες ἦσαν, ἀλλ' ἦτο πλέον πολὺ ἀργὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τῶν ὅπλων των ὡδηγήθησαν εἰς τὴν νῆσον ὅπου ταχέως ἠχμαλώτισαν τοὺς ὀλίγους στρατιώτας οἱ ὁποῖοι ἀνύποπτοι εἶχον κατέλθει εἰς τὴν παραλίαν πιστεύοντες ὅτι μετέβαινον ν' ὑποδεχθοῦν τοὺς νέους συναδέλφους των.

Τουναντίον ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐν ἀναφορᾷ του πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας [Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμος 11ος, σελ. 471] διηγεῖται ἰδίως ὁ φρούραρχος ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τοὺς ὡδήγησε τί ἔπρεπε νὰ πράξουν διὰ νὰ ἐγένοντο κύριοι τοῦ φρουρίου μόνον μὲ 11 ἄνδρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Τὸ ὕψωμα τῆς Ἑνώσεως.—Ἀποτυχίαι τοῦ Κιουταχῆ.—Σχετικὰ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς Ἀκαρνανίαν.—Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Τὴν πλήρωσιν τῆς τάφρου ἀπέναντι τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου ἠκολούθησε κατασκευὴ μεγάλου προχώματος, σχηματίζοντος γωνίαν 120^0 πρὸ τοῦ κέντρου τοῦ προτειχίσματος, συνολικοῦ μήκους ὑπὲρ τὰ 80 μέτρα, πλάτους περὶ τὰ 10 καὶ ὕψους ὑπερβαίνοντος τὴν στάθμην τοῦ προτειχίσματος. Εἰς μάτην οἱ πολιορκούμενοι τοῦ κατηύθυναν ἐκ τῶν πυργωμάτων Κοτσιούκου καὶ Γουλιέλμου Τέλλου πλείστας βολὰς πυροβόλου καὶ συστηματικῶς ἐτουφέκιζον τοὺς ἐργάτας τοῦ Κιουταχῆ. Εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ τοὺς ἀποδιώξῃ τὴν 21ην Ἰουλίου ἡ φρουρὰ τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου. Ἡ ὁρμητικὴ ἐπίθεσις αὐτῆς ἀπέληξε εἰς τὸ μηδὲν (1), τὸ πρόχωμα ἐμεγεθύνθη, ἀνυψώθη. Εἰς τὰ ἄκρα, καθέτως τῆς κατευθύνσεως βολῆς τῶν κονονιοστασίων Κοραῆ καὶ Γουλιέλμου Τέλλου, προησπίσθη τὸ πρόχωμα καὶ ὡπλίσθη μὲ πυροβόλα, ὁμοίως ὡπλίσθη καταλλήλως εἰς τὸ κέντρον ἵνα προσβάλλῃ κατὰ μέτωπον.

Οἱ Ἕλληνες τὸ ὠνόμασαν ***Ὕψωμα τῆς Ἑνώσεως.*** Διὰ νὰ προφυλαχθοῦν ἐξ αὐτοῦ ἀπεμόνωσαν τὸ προτείχισμα Φραγκλίνου διὰ νέας τάφρου, ἀρχομένης ἀπὸ τῆς θαλάσσης, προχωρούσης μέχρι τοῦ μηνοειδοῦς προφράγματος, περὶ τὰ 80 μέτρα ἐσωτερικῶς καὶ παραλλήλως πρὸς τὴν παλαιάν. Εἰς τὸ μηνοειδὲς πρόφραγμα συνέδεσαν τὴν παλαιὰν τάφρον μετὰ τῆς νέας, ἐπλήρωσαν τὴν νέαν ὑδάτων, καὶ ἀνήγειραν ὀπίσω της ἄλλο πρόχωμα. Ἐγκατέλειψαν τὰ κανονιοστάσια Φραγκλίνου, Νόρμαν καὶ Μιαούλη καὶ κατεσκεύασαν παρὰ τὸ πύργωμα Κοραῆ τὸ κανονιοστάσιον Κουτσονέϊκα εἰς ἀντικατάστασιν τῶν δύο τελευταίων. Παρηκολούθησαν ἀγρύπνως τὴν ἀνύψωσιν τοῦ προχώματος τῆς Ἑνώσεως καὶ ἐφρόντιζον νὰ ἀναβιβάζουν τὸ ἔσω τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου νέον πρόχωμά των εἰς τὸ ὕψος τῆς στάθμης της.

---

(1) Κατ' ἐκείνην τὴν ἐπίθεσιν ἐθανατώθησαν 7 Ἕλληνες, ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς.

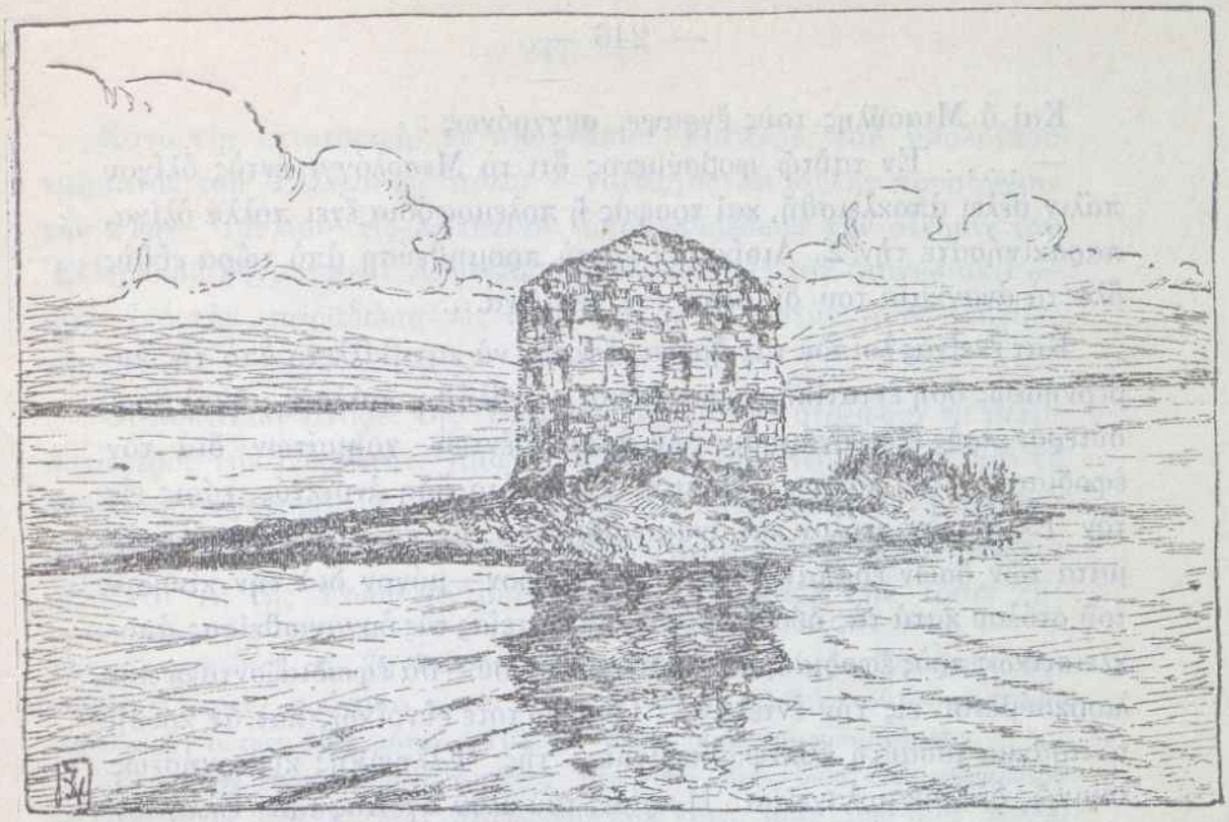

Ὁ Γιαλὸς

(Σκαρίφημα ἐκ γραφικῆς φωτογραφίας τῆς λιμνοθαλάσσης).

Αἱ ἀδιάκοποι ὀχυρωματικαὶ ἐργασίαι των ἀπήτουν τὴν παρουσίαν πολυαρίθμου ἐργατικοῦ προσωπικοῦ. Σχετικῶς ὁ Σαχτούρης ὑπέδειξε ἐγγράφως τὰ ἑπόμενα εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας.[1]

— . . . Αἱ τροφαὶ τὰς ὁποίας τοὺς ἐδώσαμεν, δὲν θέλει τοὺς ἐξαρκέσουν περισσότερον ἀπὸ ἕνα μῆνα διότι κοντὰ εἰς τοὺς στρατιώτας εἶναι καὶ ἄλλοι ὁποῦ τρώγουν, δουλεύοντες. Τόσον διὰ τοῦτο καθὼς καὶ διὰ τὰ ἀναπόφευκτα στράφια ὁποῦ ἀκολουθοῦν πάντοτε, ἀνάγκη νὰ τοῖς σταλθοῦν καὶ ἄλλαι τροφαί, καθὼς καὶ μπαρούτι, καθώς καὶ ἕνας ἢ δύο ἰνζινιέροι, ἐπειδὴ μήτε διὰ τὰ μορτάρια μήτε διὰ τὰ κανόνια αὐτοὶ ἔχουν ἐπιτηδείους πυροβολιστὰς διὰ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται. . . .

---

(1) Ὁ Σαχτούρης ἀναφέρει (ἀρχεῖον Ὕδρας τόμ. 11 σελ. 453) ὅτι ὅταν ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν (τὴν 24 Ἰουλίου) ἡ τάφρος εἶχε πληρωθῇ εἰς 4 διαφόρους θέσεις, τὰ δ' ἐχθρικὰ προχώματα ἀνυψωθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς στάθμης τοῦ τείχους καὶ ἑνωθῇ μετ' αὐτοῦ.... Ὁ Δ. Κιοσσές, ὁ Ὑδραῖος μοίραρχος, ἀναφέρει ὅτι τὴν 29ην Ἰουλίου ἄλλο πρόχωμα τοῦ Κιουταχῆ ἡνώθη μετὰ τοῦ κανονιοστασίου Τερίμπιλε καὶ ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐγένετο μάχη περὶ τοῦτο τὸ κανονιοστάσιον καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἀπώλεσαν 32 ἄνδρας εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας.

Καὶ ὁ Μιαούλης τοὺς ἔγραψε, συγχρόνως :

— . . . . Ἐν ταὐτῷ φοβούμενος ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐντὸς ὀλίγου πάλιν θέλει ἀποκλεισθῆ, καὶ τροφὰς ἢ πολεμοφόδια ἔχει πολλὰ ὀλίγα, παρακινήσατε τὴν Σ. Διοίκησιν νὰ τὸ προμηθεύσῃ ἀπὸ τώρα εὐθὺς ὅλα τὰ ἀναγκαῖα του δι' ὅλον τὸν χειμῶνα....

Κατ' ἐκείνας λοιπὸν τὰς ἡμέρας ἔπρεπε νὰ κατεβάλλετο ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὅση ἐντατικὴ προσπάθεια κατεβλήθη πολλοὺς μῆνας βραδύτερον πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν ἀπαιτηθέντων χρημάτων διὰ τὸν ἐφοδιασμὸν τῆς πόλεως. Ὁ λιμὴν αὐτῆς ἦτο ἤδη ἀνοικτός, χάρις εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στόλον καὶ ἀναμφισβητήτως μὲ πολὺ ὀλιγώτερα χρήματα τῶν ὅσων ἐδαπανήθησαν βραδύτερον—μόνον διὰ τὴν κίνησιν τοῦ στόλου κατὰ τὰς δύο ἑπομένας ἐκστρατείας τὰς ὀργανωθείσας ἀποκλειστικῶς πρὸς ἐφοδιασμὸν τοῦ Μεσολογγίου—θὰ ἐφωδιάζοντο οἱ πολιορκούμενοι εἰς τὴν ἐντέλειαν. Ὁσονδήποτε εὐνοϊκῶς καὶ ἂν κριθῇ τὸ πρᾶγμα τοσαύτη ἔλλειψις περινοίας τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως λογικῶς δὲν δικαιολογεῖται. Ἡ κρίσις τοῦ ὅλου ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων θὰ ἐγίνετο ἐκεῖ, ἔξω τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου, καὶ θὰ ἦτο εὐνοϊκὴ διὰ τὸ ἔθνος χάρις εἰς τὴν ἐπιμονήν, τὴν καρτερίαν καὶ τὸ θάρρος τῶν πολιορκουμένων (1). Οὔτοι οὔτε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐχθρῶν οὔτε τὰ πολεμικὰ μέσα των ὑπελόγισαν. Μόνον τὴν πεῖναν καὶ τὴν ἔλλειψιν πολεμοφοδίων ἐφοβήθησαν, τὴν δῖψαν δὲν ἐφοβοῦντο, εἶχον ἀντικαταστήσει τὴν ἔλλειψιν τοῦ ὑδραγωγείου μὲ πολλὰ φρέατα.

Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις περιωρίσθη τότε νὰ φορτώσῃ ἐφ' ἅπαξ τὰ πλοῖα τοῦ Λαζάρου Μπρούσκου, τοῦ Λαλεχοῦ καὶ τὴν ἡμιολίαν τοῦ Μαστραντώνη μὲ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια. (2)...

---

1) Μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μεσολογγίου ὁ Ἰμβραὴμ συνηντήθη εἰς τὸν λιμένα τοῦ Νεοκάστρου μετὰ τοῦ Γάλλου Ναυάρχου Δερινῦ.

Ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις τῶν ὑπερανθρώπων κατορθωμάτων τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους ὁ πασᾶς ἀντεμετώπισε εἶπε εἰς τὸν ναύαρχον :

—«Ἂν ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου εἶχε τρόφιμα διὰ τρεῖς ἀκόμη ἑβδομάδας ἡμεῖς δὲν θὰ ὑπήρχομεν σήμερον !... Θὰ εἴμεθα διαλελυμένοι !... ὅπως θὰ διαλυθοῦν μετ' ὀλίγον οἱ χιόνες ποῦ βλέπετε εἰς τὴν κορυφὴν αὐτὴν τοῦ Ταϋγέτου!....

2) Τὰ πλοῖα ταῦτα ἦσαν πολεμικά. Ἐμισθώθησαν πρὸς 7.000 γρόσια μηνιαίως ἕκαστον. Ἐξ αὐτῶν τὸ πρῶτον καὶ τὸ τρίτον προωρίσθησαν, κατὰ τὴν διαταγήν, ἀφ' οὗ καταπλεύσουν εἰς τὸ Μεσολόγγιον νὰ παραμείνουν εἰς τὴν δύναμιν τῆς μοίρας τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν.

Οὐχ' ἧττον παρατηρητέον ὅτι :

Ἡ κυβέρνησις ἔλαβε τμηματικῶς τὰ χρήματα τοῦ δευτέρου δανείου,

Κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τοῦ κόλπου Πατρῶν τοῦ ὑπολοίπου τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὁ ναύαρχος Μιαούλης προσήγγισε τὴν 21ην Ἰουλίου εἰς Ζάκυνθον, ὅπου παρέδωκε τὴν αἴτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους περὶ Ἀγγλικῆς προστασίας εἰς τὸν Διονύσιον Ρώμαν ἵνα τὴν παραδώσῃ εἰς τὸν Ἄγγλον ἁρμοστὴν τῶν Ἰονίων νήσων.

Οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Ἑλλάδος ἤρχισαν νὰ στρέφουν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν Εὐρώπην, ἅμα τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Νεοκάστρου καὶ τῇ ἀκωλύτῳ περιφορᾷ τοῦ Ἰμβραὴμ ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου. Ἐπείσθησαν ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν εἶχε πλέον καιρὸν νὰ περιμένῃ. Οὐδεμία βοήθεια ἠλπίζετο ἐκ τῆς Ρωσσίας, οὔτε ἐκ τῆς Γαλλίας. Τὴν ἰδέαν τῆς

συνομολογηθέντος τῇ 7ῃ Φεβρουαρίου 1825, ἐν Λονδίνῳ. Τὸ ποσὸν ἦτο 2.000.000 λιρῶν, πράγματι ὅμως ἐξέπιπτε εἰς τὰ 55,50)ο τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου, οὕτως ὥστε μόνον 1.110.000 λίραι ἐπραγματοποιήθησαν.

Ἐξ αὐτῶν ἐκρατήθησαν ὁ τόκος δύο ἐτῶν πρὸς 5ο)ο ἐπὶ κεφαλαίου 2.000.000 ἤτοι 200.000 λίραι· χρεωλύσιον ἑνὸς ἔτους πρὸς 1ο)ο ἤτοι 20.000 λίραι· διάφοροι μεσιτεῖαι ἀνελθοῦσαι εἰς 68.800 λίρας· εἰς ἐξαγορὰν ὁμολογιῶν αὐτοῦ τούτου τοῦ δανείου καὶ τοῦ πρώτου 210.000 λίραι· εἰς διάφορα ἔξοδα καὶ ζημίας 13.700 λίραι· ὡς ἀπομένοντα εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῶν διαπραγματευομένων τὸ δάνειον, Ὁρλάνδου καὶ Λουριώτου, 15.487 λίραι.

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀμερικὴν διὰ τὴν ναυπήγησιν δύο φρεγατῶν 156.600 λίραι· ἐκρατήθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τὴν ναυπήγησιν 6 πολεμικῶν ἀτμοκινήτων 123.300 λίραι· ἐμετρήθησαν εἰς τὸν λόρδον Κόχραν, ἐρχόμενον νὰ ἡγηθῇ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, 37.000 λίραι· ἐμετρήθησαν πρὸς ἀγορὰν πολεμοφοδίων, ἔξοδα ὁπλισμοῦ, ἱματισμοῦ κλπ. 77.200 λίραι.

Οὕτω κατέληξε ν' ἀποσταλοῦν τμηματικῶς εἰς τὴν κυβέρνησιν 232.700 λίραι ἐκ τοῦ δευτέρου δανείου. Τὸ ποσὸν τοῦτο ἦτο ἐπαρκὲς διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στόλου καὶ τὴν ἄμυναν τοῦ Μεσολογγίου. Τὸ τότε ὅμως καλούμενον Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας κατὰ τὴν παραλαβὴν καὶ τὴν διαχείρησιν τῶν χρημάτων ἐκείνων ἠνέχθη ***καταχρήσεις δεινάς***, τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἠγνόει καὶ αἱ ἐφημερίδες τὰς ἐπαναλάμβανον. Ἐξηκριβώθησαν ἄλλως τε αἱ καταχρήσεις ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς, τῆς συσταθείσης ὑνάμει τοῦ ἀπὸ 13 Ἀπριλίου 1826 ψηφίσματος ***τῆς 3ης Ἐθνικῆς Συνελεύσεως «Πρὸς ἐπεξεργασίαν τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν τῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τῆς Γ' Περιόδου»***.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη, ἀποτελουμένη ἐκ τῶν Κ. Πολυάδου, Κ. Τασσίκα Μ. Κ. Παγκάλου, Χριστοδούλου Οἰκονομίδου, Ἀθανασίου Σκανδαλίδου, εἰργάσθη ἐπὶ ὁλόκληρον ἔτος· ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον της ἐν πάσῃ συνειδήσει ***«μολονότι παρημελήθη καθ' ὅλα της ἀπὸ τὰ ἀνήκοντα μέρη»*** καὶ ἀφῆκε μνημεῖον, τὸ ἐκ πάντων τῶν μνημείων ἐκείνων τῶν χρόνων διδακτικώτερον, καταγγέλον τὰς καταχρήσεις μετὰ παρρησίας ἥτις ἔμελλε νὰ προξενήσῃ τὴν ὀργὴν τῶν ἰσχυόντων.

προσφυγῆς εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐπρότεινε ὁ μέγας Φιλέλλην πλοίαρχος Χάμιλτων, ἀρχηγὸς τῆς μοίρας ἐξ 7 πλοίων τοῦ Ἀγγλικοῦ σταθμοῦ περὶ τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας. (1) Σύμπασα ἡ Ἑλλὰς ἠνόησε καλῶς ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλη ἐλπὶς σωτηρίας. Διὰ μιᾶς ὑπέγραψαν οἱ ἐπισημότεροι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἄνδρες τῆς Πελοποννήσου, οἱ πρόκριτοι τῶν νήσων, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ Ἀν. Μιαούλης, ὁ Γκούρας, τὴν κατωτέρω πρᾶξιν, (2) ἀπὸ 24 Ἰουλίου 1825, τὴν ὁποίαν ἐπέδωκε τὴν 31ην Ἰουλίου ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐν Ζακύν-

---

1) Ἀσφαλῶς κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Ἄγγλου ἁρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων μεγάλου Φιλέλληνος Ἄδαμ (Φρειδερίκου), ὅστις ἐζήτησε τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐγκριτωτέρων Ἑλλήνων καὶ ἰδίως τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη.

2) Κατὰ τῆς πράξεως ταύτης διεμαρτυρήθησαν ὀλίγοι Ἕλληνες καὶ ὀλίγοι ξένοι.

Ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν διαμαρτυριῶν ἡ μᾶλλον πολύκροτος ὑπῆρξε ἡ τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη, πιστεύοντος ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐπρόκειτο νὰ πωληθῇ εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ὅτι ἐδίδετο εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἀφορμὴ νὰ ἐπέμβῃ πρὸς ὄφελός της εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα, διατελοῦντος ἐν παντελῇ ἀγνοίᾳ τῶν ἐλατηρίων τὰ ὁποῖα ἐκίνησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς πράξεως.

Ἐκ τῶν ξένων διαμαρτυριῶν ἡ μᾶλλον πολύκροτος ὑπῆρξε τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Ρός, ὡς ἀντιπροσώπου τῆς ἐν Παρισίοις Φιλελληνικῆς ἑταιρίας, ὁ ὁποῖος ἐνήργει διὰ λογαριασμὸν τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀσπασθέντων τὴν Γαλλικὴν πολιτικήν. Ὁ Ρὸς ἐνήργει νὰ ἐζήτουν οἱ Ἕλληνες ὡς βασιλέα τὸν Γάλλον δοῦκα τοῦ Νεμούρ, υἱὸν τοῦ δουκὸς τοῦ Ὀρλεάν, τοῦ κατόπιν βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Φιλίππου. Τὴν ἰδέαν ταύτην εἶχον προτείνει πρὸς τὸν γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ οἱ Γάλλοι στρατηγοὶ τῆς Ναπολεοντείου ἐποχῆς Σεβαστιάνης, Ρουμινῆ καὶ ἄλλα πρόσωπα, φίλοι τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου.

Οὐχ' ἧττον ὅταν μετ' ὀλίγον ἀπὸ τῆς ἐπιδόσεως τῆς πράξεως οἱ Γαλλόφρονες ἀπέστειλαν εἰς Παρισίους τὸν Ἀλέξανδρον Ἀξιώτην κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν δοῦκα τοῦ Ὀρλεὰν νὰ τὸν ἐρωτήσῃ ἂν ἦτο ἡ θέλησίς του ν' ἀναγορεύσουν οἱ Ἕλληνες τὸν υἱόν του βασιλέα των, ἂν ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις θὰ συγκατένευε εἰς τοῦτο καὶ ἂν ἡ Ἑλλὰς μὲ τοῦτο θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐσώζετο, εἰς ἀπάντησιν διετάχθη ὁ Σεβαστιάνης νὰ διακοινώσῃ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν 24ην Νοεμβρίου τὰ ἑπόμενα :

—Οὐδέποτε αἱ Δυνάμεις θὰ συγχωρήσουν εἰς τὴν Γαλλίαν νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα Γάλλον βασιλέα πρὶν ἢ ὀργανώσουν τακτικῶς οἱ Ἕλληνες τὰς δυνάμεις των, ἀποδιώξουν τὸν ἐχθρὸν τοῦ ἐδάφους των καὶ τακτοποιήσουν τὰ οἰκονομικά των. Τότε μόνον ἴσως θὰ δύνανται νὰ ἐλπίζουν εἰς τὸν σκοπόν των τοῦ ν' ἀποκτήσουν Γάλλον βασιλέα.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας, Κάρολος ὁ 10ος, εἶπε εἰς τὸν Ἀξιώτην ὅτι ἐ ἀνάγκῃ θὰ προσεπάθει νὰ τὸ κατόρθωνε καὶ διὰ τῶν πυροβόλων.

θῳ εἰς τὸν Διονύσιον Ρώμαν ἵνα ἐγχειρισθῇ εἰς τὸν ἁρμοστὴν τῶν Ἰονίων νήσων.

» Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἀντέσχον εἰς τὰς δυνάμεις τῆς ξηρᾶς » καὶ θαλάσσης τῆς Ἀσίας, Αἰγύπτου καὶ Ἀφρικῆς τέσσαρα ἤδη » ἔτη, καὶ ἀπέκτησαν δικαιώματα εἰς τὸ νὰ ὑπάρξουν πολιτικῶς. » Ἐπειδὴ οἱ Πράκτορες Δυνάμεων τινῶν τῆς Εὐρώπης ἔδειξαν πο- » λιτικὴν ἀντιφατικὴν καὶ ἄδικον ὡς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, καὶ » πολλοὶ ἐξ αὐτῶν προσπαθοῦν νὰ τὸ σύρουν διὰ τῶν ἀποστόλων » των εἰς πολιτικὰς σχέσεις, ἐναντίας εἰς τὰ συμφέροντα τῶν Δυ- » νάμεων αὐτῶν· Ἐπειδὴ τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικὸν καταδιώκεται καὶ » ἀπαντᾷ ἐμπόδια ἀπὸ τοὺς ναυάρχους Δυνάμεων τινῶν, προσβάλ- » λοντας τὴν παρ' αὐτῶν διακηρυχθεῖσαν οὐδετερότητα εἰς τὰς ἐν » Λάϊμπαχ καὶ Βερώνῃ συνόδους. Ἐπειδὴ Χριστιανοὶ ὁπλίζονται » ὑπὲρ τῶν Τούρκων καὶ διευθύνουσι σμήνη βαρβάρων, διωρισμένα » νὰ καταστρέψωσι τὴν Ἑλλάδα καὶ παραλύσουν τὸν νόμιμον ἀγῶνά » της· Ἐπειδὴ ἡ Μεγάλη Βρεττανία ἐφύλαξεν ἀκριβῆ οὐδετερότητα » καὶ δὲν ἐμιμήθη τὰς μηχανορραφίας ὅσας ἄλλαι μετεχειρίσθησαν » εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν Αἴγυ- » πτον, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ διὰ μόνης τῆς οὐδετερότητος ν' ἀσφα- » λίσῃ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀπὸ τὰς ἐπιδρομάς των· Ἐπειδὴ οἱ » Ἕλληνες δὲν ἐπέτυχον ἕως τώρα τοῦ σκοποῦ των, κυρίως διὰ τὰς » ἀνωτέρω αἰτίας, καὶ μάλιστα διότι δὲν εἶχον ποτὲ Κυβέρνησιν » ἀνωτέραν τῶν παθῶν καὶ ἱκανὴν νὰ προλάβῃ τὰς διχονοίας· Ἐπειδὴ » ἀνάγκη νὰ νικήσουν ἢ νὰ χαθοῦν· καὶ ἐπειδή, εὐδοκίᾳ τῆς Θείας » Προνοίας, αἱ δυνάμεις τῆς Α. Μ. Β. εὑρίσκονται πλησίον τῶν πα- » ραλίων μας, καὶ εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων » μας κρίνομεν χρέος μας νὰ προσδράμωμεν εἰς αὐτάς, ὡς καὶ εἰς » τὴν φιλανθρωπίαν τῆς δυνατῆς Κυβερνήσεως αὐτῆς, διὰ ν' ἀσφα- » λίσωμεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος σταθερὰν πολιτικὴν ὕπαρξιν, » καὶ τὰ ἱερὰ δίκαια ἐλευθέρας δυνάμεως, ὁρίζομεν, ἀποφασίζομεν » καὶ θέτομεν τὸν ἑπόμενον Νόμον.

» Α'. Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος θέτει ἑκουσίως τὴν ἱερὰν παρακα- » ταθήκην τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἀνεξαρτησίας καὶ πολιτικῆς του » ὑπάρξεως, ὑπὸ τὴν μοναδικὴν ὑπεράσπισιν τῆς Α.Μ. Γεωργίου Δ'.

» Β'. Ἡ παροῦσα πρᾶξις νὰ διευθυνθῇ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς » Α. Βρετ. Μεγαλειότητος». (1)

(1) Κατὰ τὸ πρωτότυπον.

Ἡ πρᾶξις ἔφερε ἡμιεπίσημον χαρακτῆρα, διότι ἅπαντες ὑπέγραψαν ὡς ἁπλοῖ ἰδιῶται, ὄχι ὑπὸ τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον κατεῖχον.

*
* *

Τὴν 2αν Αὐγούστου διεδρόμει μεταξὺ Ταινάρου καὶ Μαλέα τὸ σύνολον τῶν ἐπανελθόντων πολεμικῶν ἀπὸ τοῦ κόλπου Πατρῶν. Τ' ἀνιχνευτικὰ ἐπληροφόρησαν τοὺς ναυάρχους ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος δὲν ἦτο εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, ὡς ἐπιστεύετο. Ἀπεφασίσθη ὅθεν τὰ μὲν Ψαριανὰ νὰ μεταβοῦν εἰς Σῦρον πρὸς ἐφοδιασμὸν τὰ δὲ Ὑδραϊκὰ καὶ Σπετσιωτικὰ ν' ἀγκυροβολήσουν εἰς τὸν ὅρμον Βάτικα, τὸν προτιμηθέντα πάλιν ὡς τὸ μᾶλλον κατάλληλον ὁρμητήριον διὰ λόγους στρατηγικούς. Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ην διεσκόρπισε τὰ πλοῖα ἰσχυρὰ θύελλα, ὅταν δὲ ὁ καιρὸς ἐπέτρεψε τὴν προσέγγισιν εἰς τὸν λιμένα μόνον 11 πολεμικὰ καὶ 3 Ὑδραϊκὰ ἠγκυροβόλησαν εἰς τὰ Βάτικα. Τὰ λοιπὰ Ὑδραϊκὰ αὐτεπαγγέλτως ἔπλευσαν εἰς Ὕδραν. Τὰ Σπετσιωτικά, ἀφοῦ μετέβησαν εἰς τὰς Σπέτσας δι' ὀλίγας ἡμέρας, δὲν ἐπανῆλθον εἰς Βάτικα, ἀλλ' ἀποφάσει τοῦ ναυάρχου των ἐτράπησαν τὴν 10ην Αὐγούστου πρὸς τὴν Ἀστυπάλαιαν. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ εἰς Βάτικα.

Ἀπὸ τῆς 4ης Αὐγούστου ἐπληροφόρησε τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας ὅτι αὐτοὶ οἱ νομοταγεῖς ναῦται τοῦ στόλου του ἐγόγγυζον, ἠπείλουν καὶ ἀπῄτουν τὴν ἐπιστροφήν των ἐξ ἀφορμῆς τῆς διαγωγῆς ὡρισμένων Ὑδραϊκῶν πολεμικῶν τὰ ὁποῖα, μολονότι ἐστάλησαν νὰ ἑνωθοῦν μετὰ τοῦ στόλου, δὲν ἔπλευσαν εἰς τὸν προορισμόν των ἀλλ' ἐπανῆλθον εἰς τὴν βάσιν πολὺ πρὸ τῆς συμφωνηθείσης προθεσμίας ἢ ἐξετέλεσαν καταδρομὰς πρὸς ἴδιον ὄφελος. Ἀποδίδων ὁ ναύαρχος τὴν εὐθύνην τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς εἰς μόνους τοὺς κυβερνήτας ἐξέφραζε τὴν ἀπορίαν του διὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀνοχὴν τῶν ἰδιοκτητῶν προκρίτων.

Μετὰ δύο ἡμέρας τοὺς ἔγραψε πάλιν, ἀγγέλλων ὅτι οἱ ναῦται τοῦ στόλου του παρεπονοῦντο· ὅτι ἠπείλουν διότι πολλὰ πλοῖα ἐγκατέλειπον τὸν στόλον ἐξ ἀφορμῶν μηδαμινῶν, ὡς τῆς ὑπάρξεως δύο ἢ τριῶν ἀσθενῶν ἢ τῆς διαφορᾶς γνωμῶν μεταξὺ κυβερνήτου καὶ πληρώματος. Ἐτόνισε τὴν ἄμεσον ἀνάγκην τῆς ἀλλαγῆς τοῦ προσωπικοῦ, κυρίως τῶν κυβερνητῶν, ὅσων πλοίων ὑπὸ τοιαύτας προφάσεις ἐπανῆλθον τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας. Ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀκόμη εἰς τὸν στόλον πολλῶν φιλοτίμων καὶ γενναίων προσώπων, συνέστησε θερμῶς εἰς τοὺς προκρίτους νὰ ἐξέδιδον ἐγ-

κύκλιον πρὸς τὸν Ὑδραϊκὸν στόλον, κοινοποιοῦντες τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν των περὶ μὴ ἀναθέσεως εἰς τὸ μέλλον ἐντολῆς πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων εἰς πρόσωπα παρεκτραπέντα τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ καὶ δὴ εἰς ὥραν τόσον πολὺ κρίσιμον διὰ τὴν πατρίδα.

Αἱ κινήσεις τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου δὲν ἦσαν ἐξηκριβωμέναι. Τὴν 11ην Αὐγούστου κατέπλευσε εἰς Βάτικα ἐκ Μεσολογγίου ἡ ἡμιολία «Τερψιχόρη», ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἀντωνίου Ραφαλιᾶ. Ἀνήγγειλε οὗτος εἰς τὸν ναύαρχον ὅτι κατ' εἰδήσεις ἐκ Ζακύνθου ὁ ἐχθρικὸς στόλος εὑρίσκετο εἰς τὰ Ἀλβανικὰ ὕδατα, ἐπιβιβάζων στρατὸν προωρισμένον νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ τοῦ Μεσολογγίου. Τὴν 14ην Αὐγούστου τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα, ἐν συνόλῳ 17, ἔχοντα μετ' αὐτῶν καὶ 5 Ψαριανά, ἐξεπέτασαν τὰ ἱστία διὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος, μολονότι ὁ ναύαρχος δὲν πολυεπίστευε τὴν εἴδησιν.

Τὴν 18ην ἐπανέπλευσαν πρὸ τῆς Ζακύνθου. Ἡ «Τερψιχόρη» ἐστάλη εἰς τὸν λιμένα καὶ ἐπανῆλθε μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἦτο ἠγκυροβολημένος εἰς Αὐλῶνα. Ὁ ναύαρχος τότε ἐπλησίασε τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες καὶ διέταξε τὸν ἐκεῖ διαδραμοῦντα ἀρχηγὸν τῆς μοίρας τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ κόλπου Πατρῶν Δ. Κιοσσὲν νὰ καταπλεύσῃ εἰς Μεσολόγγιον μετὰ ἑνὸς Σπετσιωτικοῦ τῆς μοίρας του καὶ ν' ἀποστείλῃ τὰ λοιπὰ 5 πλοῖα της νὰ ἑνωθοῦν μετὰ τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου.

Κατόπιν ἐπροχώρησε πρὸς βορρᾶν, τάξας τὸν μοίραρχον Πινότσην νὰ προηγῆται, ὅπως ἐξακριβώσῃ ἂν ἀληθῶς ὁ Χοσρὲφ εὑρίσκετο εἰς τ' Ἀλβανικὰ παράλια. Τὴν 21ην Αὐγούστου συνηντήθη ὁ στόλος πρὸ τῶν Παξῶν μετ' Ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ πάρωνος, τοῦ ὁποίου ὁ κυβερνήτης εἶπε εἰς τὸν ναύαρχον ὅτι οὐδὲν ἐγνώριζε σχετικὸν πρὸς τὴν παρουσίαν τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς Αὐλῶνα. Κατὰ τὴν νύκτα ὁ στόλος παρήλλαξε τὴν νῆσον τῶν Ὀθωνῶν μὲ καταιγίδα, ὅταν δ' ἐξημέρωσε ἔπλεε ἤδη παρὰ τὴν Αὐλῶνα, ἀλλ' ὁ καιρὸς τότε ἐχειροτέρευσε εἰς βαθμὸν ἐκθέτοντα τὰ πυροπολικὰ εἰς ἄμεσον κίνδυνον καὶ ὁ ναύαρχος ἀπεφάσισε νὰ ποδίσῃ, νὰ ἐπωφεληθῇ τοῦ καταιγίζοντος μὲν ἀλλὰ οὐρίου ἀνέμου διὰ τὴν ἐπιστροφήν, ὅπως τὸ ταχύτερον ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ὁρμητήριον.

Πρὸ τῆς Ἰθάκης συνηντήθη μετὰ τοῦ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Ἰωάννου Μπίκου πλοίου τῆς μοίρας τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ κόλπου, ἐπειδὴ δὲ ὁ ναύαρχος ἐγνώριζε ὅτι τὸ Μεσολόγγιον δὲν εἶχε λάβει νέα ἐφόδια διέταξε τὸν πάρωνα τοῦ Φώκα νὰ παραλάβῃ 9 βαρέλια λεπτοκόκκου πυρίτιδος, συνεισφορὰν τῶν πλοίων του, καὶ τὰ παρα-

δώσῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Τὴν 26ην Αὐγούστου ἠγκυροβόλησε ὁ στόλος του εἰς τὰ Βάτικα.

* * *

Ὁ Κιουταχῆς, πάντοτε ἀκούραστος, ἀκαταδάμαστος, ὑπὸ τὸ προτείχισμα Φραγκλίνου ἤνοιξε τρεῖς λάκκους καὶ τρεῖς θυρίδας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἤρχισε κυλίων χώματα ἀπέναντι τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς ἐσωτερικῆς γραμμῆς τῶν Ἑλλήνων, ἵνα ἀνεγείρῃ ἄλλο ὕψωμα ἐσωτερικῶς τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου ἀπαράλλακτον τοῦ τῆς ***Ἑνώσεως.*** Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ ὑψώματος τῆς Ἑνώσεως κατεσκεύασε συγχρόνως νέον κανονιοστάσιον, ὁπλισθὲν διὰ δύο πυροβόλων, ὅπως ἀπασχολῇ τὸ πύργωμα Κοραῆ ἀπὸ τοῦ ὁποίου παρημποδίζοντο οἱ ἐργαζόμενοι εἰς τὸ νέον του ὕψωμα. Τὸ νέον τοῦτο κανονιοστάσιον ἔβαλλε μόνον ἐν ὥρᾳ νυκτός, διότι ὡς ἐκ τῆς ἐγγυτάτης ἀποστάσεως ἦτο πολὺ ἐκτεθειμένον εἰς τὰ εὔστοχα πυρὰ τῶν κανονιοστασίων Γουλιέλμου Τέλλου, Κουτσονέϊκα καὶ Κοραῆ.

Τὴν 3ην Αὐγούστου 30 Ἕλληνες τῆς φρουρᾶς ἐξετέλεσαν αἰφνιδιασμὸν πρὸς τὸ προπέτασμα τοῦ ***ὑψώματος τῆς Ἑνώσεως,*** διαρκέσαντα ἡμίσειαν ὥραν. Κατέστρεψαν τὰ γινόμενα ἔργα πρὸς ἐκείνην τὴν θέσιν τοῦ ὑψώματος, ἐπάλαισαν ἐκ τοῦ συστάδην μετὰ ὅσων Τούρκων εὑρέθησαν πλησίον των, ἰσοπέδωσαν τὸ προπέτασμα καὶ ἐπανῆλθον ἀβλαβεῖς εἰς τὴν πόλιν—πετροβολοῦντες καὶ πετροβολούμενοι.

Τὴν 7ην Αὐγούστου δύο πάρωνες τῆς μοίρας τοῦ κόλπου μετέφεραν ἀπὸ τῆς Κακῆς Σκάλας Κρυονερίου εἰς Μεσολόγγιον τὰ σώματα Κίτσου Τσαβέλλα, Γεωργίου Βαλτινοῦ καὶ Κ. Φωτομάρα, ἐν συνόλῳ ὑπὲρ τοὺς 1000 πολεμιστάς.

Ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι κατεγίνοντο νὰ ἐνισχύουν οἱ μὲν τὰ πολιορκητικὰ οἱ δὲ τ᾽ ἀμυντικὰ ἔργα, ἐκτεθειμένοι ἀμοιβαίως εἰς πυρὰ ἀδιάλειπτα. Οἱ Ἕλληνες ὥπλισαν τὸ κεκρυμμένον κανονιοστάσιον ***Κουτσονέϊκα*** διὰ τριῶν πυροβόλων καὶ ἑνὸς ὅλμου καὶ ὤρυξαν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Παναγιώτη Σωτηροπούλου, μεγάλην ὑπόνομον πρὸς τὸ νέον ὕψωμα, τὸ ὁποῖον εἶχε προχωρήσει μέχρι τοῦ χείλους τῆς ἐσωτερικῆς τάφρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς τῆς ὑπονόμου ἐχρησιμοποίησαν ἐπιτυχῶς τὴν σήραγγα αὐτῆς διὰ ν᾽ ἀφαιροῦν ὀλίγον κατ᾽ ὀλίγον, ἀπαρατήρητοι, ὅσα νέα χώματα προσέθετον οἱ πολιορκηταὶ εἰς τὸ νέον ὕψωμα. Τὴν μεσημβρίαν τῆς 19ης τὴν ἀνετίναξαν. Τὸ νέον ὕψωμα κατεστράφη. Ὅσοι Τοῦρκοι

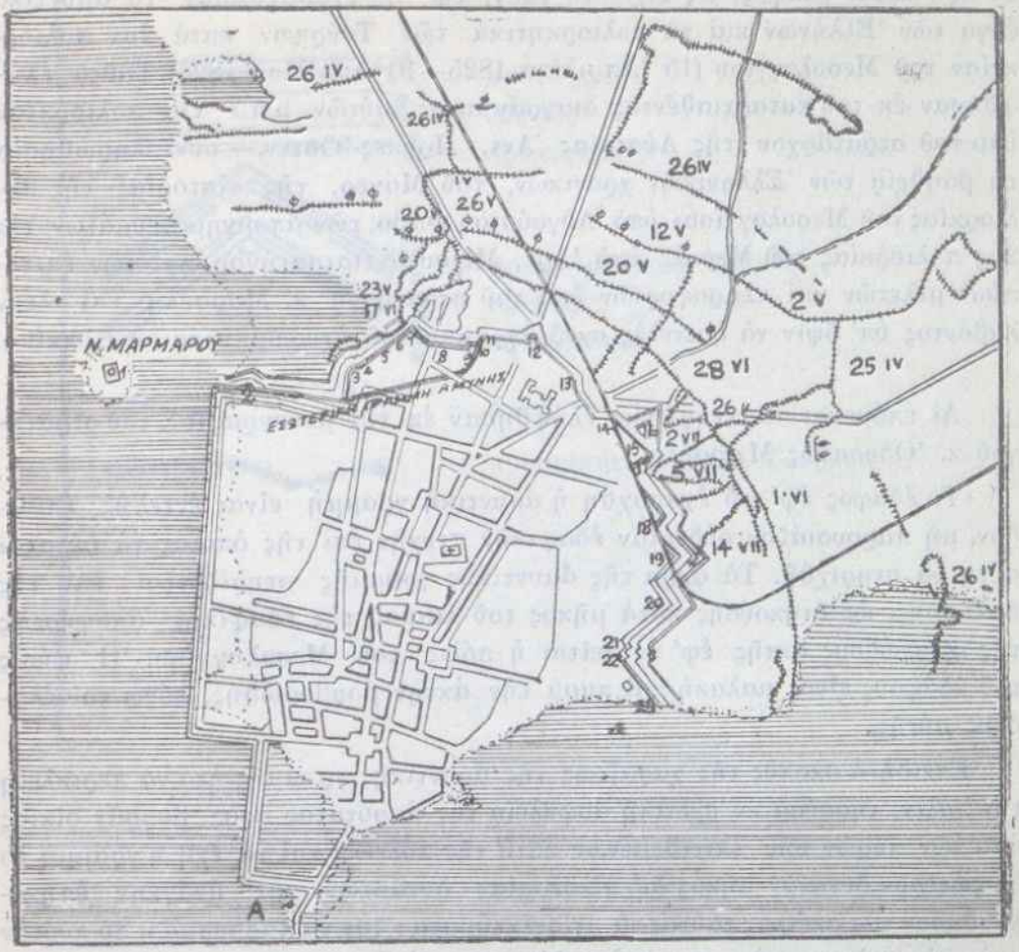

Η ΦΡΑΧΤΗ (1)

1. Κανονιοστάσιον Σαχτούρη.—2. Μπαταρία Κυριακούλη-Μαυρομιχάλη.—3. Πύργωμα Κοτσιούκου.—4. Πύργωμα Γουλιέλμου Τέλλου.—5. Κανονιοστάσιον Τοκέλλη.—6. Κανονιοστάσιον Λόρδου Βύρωνος.—7. Πύργωμα Φραγκλίνου (ἢ Τερίμπιλε).—8. Κανονιοστάσιον Νόρμαν.—9. Κανονιοστάσιον Μιαούλη.—10. Κανονιοστάσιον Κουτσονέϊκα.—11. Πύργωμα Κοραῆ.—12. Προτείχισμα Μπότσαρη.—13. Κανονιοστάσιον Ἰγνατίου.—14. Προτείχισμα Μακρῆ.—15. Κανονιοστάσιον Κεραυνοβόλος.—16. Πρόφραγμα Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης (ἢ Λουνέτα).—17. Κανονιοστάσιον Ρήγα Φεραίου.—18. Κανονιοστάσιον Ἀντωνίου Κοκκίνη.—19. Κανονιοστάσιον Μοντάλεμπερτ.—20. Κανονιοστάσιον Λόρδου Σέφιελδ.—21. Πύργωμα Σκεντέρμπεη.—22. Πύργωμα Κανάρη.—23. Πύργωμα Σπυρ. Δρακούλη.

Α.—Ἀνεμόμυλος ἀνατιναχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως.

Φ.—Διάφορα κανονιοστάσια τοῦ Κιουταχῆ.—Οἱ Ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ παραπλεύρως τῶν Λατινικῶν χαρακτηρίζουν τὰς ἡμέρας, οἱ δὲ Λατινικοὶ τοὺς μῆνας τῆς κατασκευῆς τῶν διαφόρων πολιορκητικῶν ἔργων τοῦ Κιουταχῆ.

---

(1) Τὸ σκαρίφημα τοῦτο, ἀντίγραφον τοῦ συνταχθέντος κατὰ τὸ 1907 χάρτου τοῦ ὑποστρατήγου κ. Ὀδυσσέως Μαρούλη, παριστᾷ τὸ Μεσολόγγιον καὶ

τὸ πρὸ αὐτοῦ ἔδαφος, ὡς εἶχε τὸ 1907, ἐφ' οὗ ἐχαράχθησαν τὰ ἀμυντικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ πολιορκητικὰ τῶν Τούρκων κατὰ 2αν πολιορκείαν τοῦ Μεσολογγίου (15 Ἀπριλίου 1825—10 Ἀπριλίου 1826). Ταῦτα· ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ καταρτισθέντος διαγράμματος αὐτῶν μετὰ τὴν πολιορκίαν ὑπὸ τοῦ στρατάρχου τῆς Αὐστρίας Ἀντ. Πρόκες-Ὄστεν.— συνεπληρώθησαν τῇ βοηθείᾳ τῶν Ἑλληνικῶν χρονικῶν, τοῦ Μάγερ, τῆς «ἱστορίας τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου» ὑπὸ Αὐγούστου Φάβο, τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς 2ας πολιορκίας τοῦ Μεσολ. ὑπὸ Ἀρτ. Μίχου ἀντιστρατήγου, καὶ τῶν ἐπιτοπίων μελετῶν καὶ πληροφοριῶν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ κ. Μαρούλη ἐπὶ πλέον λαβόντος ὑπ' ὄψιν τὸ ἡμιτελὲς σχεδιάγραμμα τοῦ ὀχυρωματοποιοῦ Κοκκίνη.

Αἱ ἑπόμεναι παρατηρήσεις ἐλήφθησαν ἐκ τῆς μονογραφίας τοῦ στρατηγοῦ κ. Ὀδυσσέως Μαρούλη.

«Τὸ ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐχαράχθη ἡ ἀμυντικὴ γραμμὴ εἶναι ἐντελῶς ἐπίπεδον, μὴ παρουσιάζον οὐδεμίαν ἐδαφικὴν πτυχὴν ἐπὶ τῆς ὁποίας νὰ δύναται αὕτη νὰ στηριχθῇ. Τὰ ἄκρα τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς στηρίζονται ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ὡς διηκούσης κατὰ μῆκος τοῦ λαιμοῦ τῆς ἐδαφικῆς ἀποφύσεως τῆς τεναγώδους ἀκτῆς ἐφ' ἧς κεῖται ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ φύσις τοῦ ἐδάφους εἶναι μαλακὴ καὶ παρὰ τὴν ἀκτὴν βορβορώδης, λόγῳ τοῦ ἑλώδους αὐτῆς.

Ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς τῆς χαράξεως τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς ἦτο νὰ περικλείῃ τὴν πόλιν, τηροῦσα ἐν σχετικῇ ἀσφαλείᾳ τὰς ἀκροτάτας πρὸς βορρᾶν οἰκίας ἀπὸ τῶν πυρῶν τῶν ἐπιτιθεμένων κατὰ τῆς πόλεως, καὶ νὰ ἔχῃ ἡ γραμμὴ τὸ ὀλιγώτερον δυνατὸν μῆκος δι' οἰκονομίαν δυνάμεων, κατ' ἀνάγκην ἐπηκολούθησαν τὰς σκέψεις ταύτας τὰ μειονεκτήματα : 1ον νὰ παρουσιάζῃ τὸ κυρτὸν πρὸς τὸν πολιορκητὴν—πυρὰ ἀποκλίνοντα καὶ ὄχι συγκλίνοντα—2ον νὰ ἐκθέτῃ τὸν πολιορκούμενον εἰς πυρὰ τοῦ πολιορκητοῦ διευθυνόμενα κατὰ τοῦ πλευροῦ τοῦ πρώτου καὶ ἐνίοτε κατὰ τῶν νώτων του ὁσάκις ὁ πολιορκητὴς θὰ ἐγίνετο κύριος τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς. Ἀλλὰ τὰ μειονεκτήματα ταῦτα, μολονότι παρετηρήθησαν, ἐθεωρήθησαν ὄχι σοβαρὰ ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς τὸ ἔδαφος ἦτο βορβορῶδες, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἵνα καθίστατο ὁ πολιορκητὴς κύριος θέσεως παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς θὰ ἐξετίθετο εἰς τὰς ἀπὸ τῆς λιμνοθαλάσσης προσβολὰς τῶν ἀμυνομένων. Ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν χάραξιν τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς ἐδόθη πολλὴ προσοχὴ εἰς τὴν λεπτομέρειαν ὥστε νὰ ὑπάρχῃ τὸ μέσον εἰς τοὺς πολιορκουμένους νὰ προσβάλλουν αὐτοὶ πρῶτοι τὴν πλευρὰν τῶν ἐρχομένων νὰ καταλάβουν θέσιν παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς γραμμῆς.

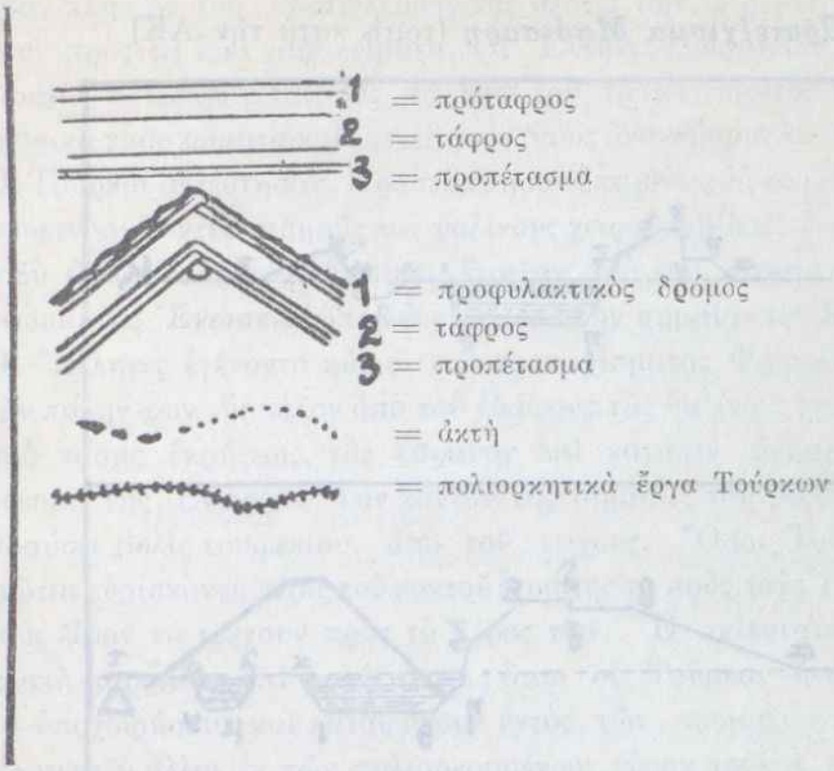
1 = πρόταφρος
2 = τάφρος
3 = προπέτασμα
1 = προφυλακτικὸς δρόμος
2 = τάφρος
3 = προπέτασμα
= ἀκτὴ
= πολιορκητικὰ ἔργα Τούρκων

Προτείχισμα Μπότσαρη (τομὴ κατὰ τὴν ΑΚ)

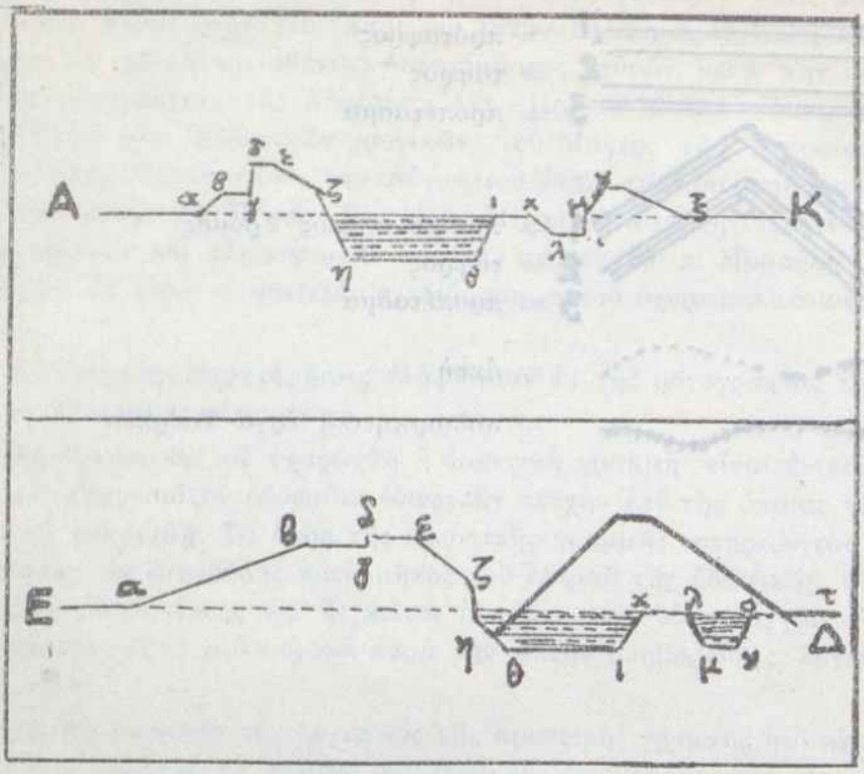

Πύργωμα Φραγκλίνου (τομὴ κατὰ τὴν ΕΔ)

Προτείχισμα Μπότσαρη : αβγδεζ = προπέτασμα, ζηθι = τάφρος, κλμ = προφυλακτικὸς δρόμος, μνξ = προπέτασμα τοῦ δρόμου.

Πύργωμα Φραγκλίνου : αβγδ = ἀναβαθμὸς κατὰ δάπεδον, γδεζη = προπέτασμα, ηθικ = τάφρος, λμνο = πρόταφρος, ησ (Δ) = ὕψωμα τῆς Ἑνώσεως.

Ἡ ἔλλειψις πλαγιοφυλάξεως ἀπὸ τοῦ προτειχίσματος Μπότσαρη μέχρι τοῦ πυργώματος Κοτσιούκου ἀμέσως παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἐκ τούτου ἡ ἐπίθεσις αὐτοῦ κατὰ τοῦ πυργώματος Φραγκλίνου. Οἱ πολιορκούμενοι ἐνίσχυσαν τὸ πύργωμα μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπιθέσεως διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τῶν κανονιοστασίων Τοκκέλι, Νόρμων, Μιαούλη, Κουτσονέϊκα.

ἦσαν πλησίον του ἐγκατέλειψαν τὰς θέσεις των, ἔτρεξαν νὰ καταφύγουν πρὸς τὰ ἔξω χαρακώματα. Οἱ Ἕλληνες ἐξώρμησαν, τοὺς κατεδίωξαν, κατέλαβον τὰ πρὸς τὰ ἔσω τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου ἐχθρικὰ χαρακώματα καὶ ἐπετέθησαν ὅπως ἀνακτήσουν τὸ προτείχισμα. Οἱ Τοῦρκοι ἀντέστησαν. Προσεπάθησαν ἐπιμόνως νὰ τὸ ὑπερασπίσουν ἐκσφενδονίζοντες σιδηρᾶς καὶ ὑαλίνους χειροβομβίδας, ἐνῷ ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλαι Τουρκικαὶ δυνάμεις ἔτρεξαν ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου εἰς τὸ ὕψωμα τῆς ***Ἑνώσεως*** ὅπου ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τοῦ Κιουταχῆ.(1) Οἱ Ἕλληνες ἐγένοντο κύριοι τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου. Κατὰ τὴν πάλην των ἥρπαζον ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τὰς ὑαλίνους χειροβομβῖδας πρὸ πάσης ἐκρήξεως, τὰς ἔθραυον καὶ κατόπιν ἀνήρχοντο εἰς τὸ ὕψωμα τῆς Ἑνώσεως. Τὸν κοντὸν τῆς σημαίας τοῦ βεζύρη εἶχε ἤδη θραύσει βολὶς τουφεκίου, ἀπὸ τοῦ τείχους. Ὅσοι Τοῦρκοι στρατιῶται εὑρίσκοντο πέριξ τοῦ κοντοῦ ἐτράπησαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἅμα τοὺς εἶδον νὰ τρέχουν πρὸς τὸ μέρος των. Ἡ τελευταία αὕτη συμπλοκὴ παρετάθη ἐπὶ πολύ, μέχρις ὅτου οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν καὶ καταφύγουν ἐντὸς τῶν προμαχώνων των. Ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλοι ἐκ τῶν πολιορκουμένων εὗρον χρόνον νὰ ἰσοπεδώσουν τὸ προτείχισμα Φραγκλίνου. Τὰ παιδάρια τοῦ Μεσολογγίου ἀνερριχήθησαν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος καὶ ἠσχολήθησαν νὰ πετροβολοῦν τοὺς προμαχῶνας, καὶ τὰς προφυλαγμένας θέσεις ὅπου κατέφυγον οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι διὰ νὰ μὴ ἐξετίθεντο περιωρίζοντο νὰ τοὺς κινοῦν μόνον προκλητικῶς εἰς τὸν ἀέρα τὰς μαχαίρας καὶ τὰς σπάθας των. Ἡ μάχη ἐσταμάτησε περὶ τὸ μεσονύκτιον μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὁριστικὴν κατοχὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς θέσεως τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου καὶ τοῦ ἄκρου τοῦ ὑψώματος τῆς Ἑνώσεως, τοῦ συνδέοντος τὸ ὕψωμα μετὰ τοῦ προτειχίσματος. Κατ' αὐτὴν ἐθανατώθησαν 20 Ἕλληνες καὶ ἐτραυματίσθησαν 45 (2). Οἱ Τοῦρκοι ἔσχον ὑπερτετραπλασίας ἀπωλείας κατ' ἐλάχιστον ὅρον.

Ἔπρεπε πλέον ὁ Κιουταχῆς ν' ἀρχίζῃ ν' ἀνησυχῇ. Τὸ φθινόπωρον ἐπλησίαζε. Ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα ἐκινοῦντο ἤδη εἰς

---

(1) Οἱ πολιορκούμενοι ἐσχημάτισαν τὴν γνώμην ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν δεινὴν ὥραν αὐτοπροσώπως ὁ Κιουταχῆς ἔσπευσε εἰς τὸ ὕψωμα τῆς ***Ἑνώσεως*** διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς στρατιώτας του.

(2) Μεταξὺ τῶν τραυματισθέντων ἦσαν 14 Μεσολογγῖται καὶ 8 μεταξὺ τῶν θανατωθέντων. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν ἐτραυματίσθησαν οἱ Γεώργιος Τζαβέλλας, Ράγκος καὶ Ἰωάννης Ραζηκότσικας, ἐκ τῶν ἀντιπάλων ὁ Ἀλβανὸς Ἅγος Βασιάρης.

τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν, διέκοπτον τὰς συγκοινωνίας του καὶ τοῦ ἥρπαζον τὰ τρόφιμα. Ἀπὸ θαλάσσης ἦτο ἀποκεκλεισμένος. Οἱ στρατιῶται του ἐγόγγυζον καθημερινῶς διὰ τοὺς καθυστερουμένους μισθούς των καὶ τὸν παρεχόμενον κρίθινον ἄρτον. Καθ' ἑκάστην τοῦ ἐλειποτάκτουν (1). Αὐτὸς ὅμως μακρὰν τοῦ νὰ καμφθῇ, ἐπεχείρησε ἀνέγερσιν ἄλλου νέου ὀχυρώματος εἰς τὸ μέσον τοῦ ***Ὑψώματος*** τῆς Ἑνώσεως, ἀπέχοντος περὶ τὰ 70 μέτρα τοῦ κατεχομένου μέρους τοῦ ***Ὑψώματος*** ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ περὶ τὰ 270 τοῦ ἀντιτειχίσματος αὐτῶν—εἰς θέσιν ἀκριβῶς πρὸ τοῦ φράγματος τοῦ μεταξὺ προτειχίσματος Φραγκλίνου καὶ πυργώματος Κοραῆ. Οἱ πολιορκούμενοι δὲν τὸν ἀφῆκαν, τὴν νύκτα τῆς 22ας πρὸς τὴν 23ην ἔθεσαν πῦρ εἰς ὑπόνομον ὑπὸ τὸ ***Ὕψωμα τῆς Ἑνώσεως***. Ἐκ τῆς ἐκρήξεως ἐθανατώθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν περὶ τοὺς 200 ἐκ τῶν ἐπιλέκτων Τούρκων. Συγχρόνως ἐξώρμησαν καὶ τοῦ κατέστρεψαν τὰ πλησιέστερα χαρακώματα ὥστε τὸν ἠνάγκασαν νὰ ὀχυρωθῇ πολὺ πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν συνεχῶν ἐνοχλήσεων ἐκ τῆς βολῆς τοῦ κεκρυμμένου πυροβολείου Κουτσονέϊκα νὰ διατάξῃ τὴν ἐκ νέου μεταφορὰν τῶν πλείστων σκηνῶν του εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀρακύνθου.

Δυνάμεις ἐκ τῶν ἔξω Ἑλλήνων ἐνεφανίσθησαν πρὸ τοῦ Πετροχῶρι. Ὁ αὐτόθι ἐστρατοπεδευμένος Ἀλβανὸς ἀρχηγὸς Ἅγος Βασιάρης κατέφυγε εἰς τὸ γενικὸν στρατόπεδον ἀμαχητεί. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ ἔγραψαν εἰς τὴν ἐν Μεσολογγίῳ διοικοῦσαν Ἐπιτροπὴν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ὅτι τὴν 28ην Αὐγούστου προσέβαλον τὸ ἐν Μαχαλᾷ Τουρκικὸν στρατόπεδον, ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν πολλοὺς Τούρκους στρατιώτας, τοὺς ἐλαφυραγώγησαν καὶ ὅτι ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν ὅσοι ἄλλοι Ἕλληνες εἶχον παραμείνει εἰς Ἀκαρνανίαν καὶ Βάλτον ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Κιουταχῆ.

Ἡ ἐπιτροπὴ τότε προσεκάλεσε δι' ἐγκυκλίου της εἰς τὸν ἀγῶνα ὅσους Στερεολλαδίτας εἶχον καταφύγει εἰς τὰς πέριξ νήσους. Ὥρισε τὸ Δραγαμέστον ὡς κέντρον τῶν νέων δυνάμεων, ἀπέστειλε ἐκεῖ τρόφιμα, πολεμοφόδια καὶ ἀπεφάσισε ὅπως ἐφ' ἑξῆς σταθμεύῃ εἰς τὸν ὅρμον του ἓν τῶν πολεμικῶν πλοίων τῆς μοίρας τοῦ κόλπου Πατρῶν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔλαβε γνῶσιν ὅτι ἡ κυβέρνησις διώρισε ἀρχιστράτηγον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος τὸν στρατηγὸν Γεώργιον Καραϊσκάκην καὶ ἐκοινοποίησε αὐθωρεὶ τὸν διορισμόν του διὰ νέας ἐγκυκλίου της. Ἀποτεινομένη γενικῶς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος προσεκάλεσε ἅπαντας εἰς τὸ καθῆκον των πρὸς τὴν

πατρίδα· ἐκάλεσε μετ' αὐτῶν καὶ ὅσους εἶχον ἀπόσχει τοῦ ἀγῶνος μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς· ἐπροκάλεσε τὸ θάρρος τῶν μελλόντων ν' ἀγωνισθοῦν μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἐξῆρε τὸ κλέος τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ Κιουταχῆς ἀφ' ἑτέρου ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν ἔφοδον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐξ ὅλου τοῦ στρατοῦ του μόνον περὶ τοὺς 2000 εὑρέθησαν πρόθυμοι νὰ συμμετάσχουν, ἡ ἐπιχείρησις δὲν ἐξετελέσθη. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν ὑπερβέβαιοι ὅτι ἂν τὸ ἐπεχείρει θὰ κατεκερματίζετο καὶ πάλιν, ἅμα λαιπὸν ἔμαθον τὴν ματαίωσιν τῆς ἐφόδου ἤρχισαν νὰ τὴν προκαλοῦν μὲ τὰς φωνάς των ἀπὸ τοῦ τείχους. Ἀπὸ ἡμερῶν εἶχον ἑτοιμάσῃ μεγάλην ὑπόνομον, καταλήγουσαν ὑπὸ τὸ *Ὕψωμα τῆς Ἑνώσεως*. Ἵνα προσελκύσουν τοὺς Τούρκους μέχρι τῆς θέσεώς της κατεσκεύασαν ταχέως ἄλλην ὑπόνομον μικροτέραν, τὴν ὁποίαν ἀνετίναξαν περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τῆς 9ης Σεπτεμβρίου καὶ ἐσυγχρόνισαν τὴν ἔκρηξίν της μὲ πυκνὸν κανονιοβολισμὸν καὶ τουφεκισμὸν ἀπὸ τείχους καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τοῦ πυργώματος-Κοτσιούκου μέχρι καὶ τοῦ προτειχίσματος Μπότσαρη,

Μὲ τὴν ἔκρηξιν αὐτῆς ὥρμησαν ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ἀρακύνθου κατασκηνώσεων πυκναὶ μᾶζαι, ὑπὸ τὴν μάστιγα τῶν ἱππέων τοῦ Κιουταχῆ, ἐπίσης σπεύσαντος πρὸς ἓν τῶν πλησιεστέρων εἰς τὸ τεῖχος κανονιοστασίων του ἵνά παρακολουθήσῃ τὴν ἐπίθεσιν. Οἱ ἐπίλεκτοι Ἀλβανοὶ καὶ Γκέκαι, οἱ ὡρισμένοι νὰ ἐκτελέσουν τὴν ὁρμητικὴν κίνησιν, ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλων ἀπωλειῶν. Ἅμα συνετελέσθη τοῦτο τὸ τεῖχος ἔπαυσε νὰ δίδῃ σημεῖα ζωῆς πλὴν τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου, ὡσὰν νὰ εἶχε συρρεύσει εἰς ἐκείνην μόνον τὴν θέσιν ὁλόκληρος ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως. Ὁ Κιουταχῆς ἔπεσε εἰς τὴν παγίδα. Διέταξε ὅσας δυνάμεις του εὑρέθησαν πρὸ τοῦ προτειχίσματος Μακρῆ, τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Καρκινοειδοῦς προφράγματος νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸ τεῖχος.

Οἱ Ἕλληνες ἔμεναν κεκρυμμένοι μέχρις ὅτου τοὺς ἐπλησίασαν οἱ ἀντίπαλοι ἐγγύτατα ὁπότε ὠρθώθησαν ἀποτόμως, τοὺς ἀπώθησαν καὶ τοὺς κατεδίωξαν πρὸς τὰ χαρακώματα. Πρὸ τοῦ προτειχίσματος Φραγκλίνου ἐξηκολούθησε πείσμων, ἀδιάκοπος, ὁ ἑκατέρωθεν κανονιοβολισμὸς καὶ ὁ τουφεκισμός μέχρις ὅτου συνεσωρεύθησαν Τοῦρκοι πάμπολλοι ὑπεράνω τῆς ὑπονόμου. Τότε οἱ πολιορκούμενοι τὴν ἀνέφλεξαν. Ἡ ἔκρηξις ἐπέφερε τρομερὰν καταστροφήν, τὸ ἔδαφος διερράγη. Πυκνότατον νέφος ἐξεσφενδονίσθη εἰς τὸν ἀέρα, κατεκάλυψε τὴν θέαν καὶ ἀπὸ τῆς κορυφῆς του ἔπεσαν πολλοὶ λίθοι, χώματα

καὶ πάμπολλα ἀνθρώπινα τεμάχια. Οἱ πολιορκούμενοι ἐξώρμησαν μὲ γυμνὰς τὰς σπάθας, ἐθανάτωσαν πάντας τοὺς διαφυγόντας τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκρήξεως καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ χάσματος τῆς ὑπονόμου. Ἅμα ἐπανῆλθον εἰς τὸ τεῖχος ἄλλαι δυνάμεις ἐχθρικαὶ ἐπλησίασαν τὰ ἐρείπια τοῦ ***Ὑψώματος τῆς Ἑνώσεως*** καὶ ἐκίνησαν τὰς σπάθας γυμνάς, ἀπειλήσαντες ἐξ ἀποστάσεως τοὺς νικητάς των. Εἰς ἀπάντησιν οἱ Ἕλληνες, ἀπαξιώσαντες νὰ τοὺς τουφεκίσουν, τοὺς ἐπετροβόλησαν, ἠσχολήθησαν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν καὶ μετὰ τοῦτο ἀπέστειλαν τοὺς ἐργάτας των ὅπως ἰσοπεδώσουν χάσματα καὶ ὑψώματα. Μεταξὺ μεγάλου πλήθους φονευμένων εὑρέθησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια δύο χριστιανοὶ ἐργάται, τοὺς ὁποίους οἱ ἐργάται τῶν πολιορκουμένων ἀπήλλαξαν τῶν ὄγκων τοῦ χώματος τὸ ὁποῖον τοὺς κατεκάλυπτε καὶ οὕτω τοὺς ἔσωσαν.

Ἐκ τῶν Τούρκων ἐθανατώθησαν ὑπὲρ τοὺς 500, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀξιωματικοί (1). Τὸ πλῆθος τῶν πληγωμένων δὲν ἐξηκριβώθη, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν ἀνεγνωρίσθησαν ὁ Ἀλβανὸς ἀρχηγὸς Μπανούσης Σέβρανης καὶ ὁ Ἀσλάμπεης. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων 15 ἐθανατώθησαν καὶ 35 ἐτραυματίσθησαν (2).

Τὰ ἀποτελέσματα ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐγενοντο αἰσθητὰ εἰς τὸν Κιουταχῆν. Οἱ πλεῖστοι τῶν φρουρούντων στρατιωτῶν τὰς θέσεις πέριξ τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ τοῦ Ἀχελῴου ἐλιποτάκτησαν, ἀφ' οὗ πρῶτον ἔκαυσαν τὰς καλύβας των. Ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ συνήθεις λιποταξίαι τοῦ γενικοῦ στρατοπέδου. Ἡ κατήφεια διεχύθη ἐπὶ τῶν προσώπων ὅσων ἀπέμειναν, οἱ συνήθεις ἀλαλαγμοί των ἐξέλιπον. Ἀποτόμως διεκόπη πᾶσα ἐργασία ἀνεγέρσεως νέων κανονιοστασίων, πᾶσα προσπάθεια κατὰ τοῦ τείχους. Ἡ προσοχὴ τῶν πολιορκούντων περιωρίσθη εἰς τὸν μετασχηματισμὸν τοῦ κανονιοστασίου των τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου εἰς μικρὸν φρούριον πρὸς ἄμυναν αὐτῶν. Αἱ νόσοι καὶ αἱ καθημεριναὶ ταλαιπωρίαι ηὔξανον τὴν γενικὴν ἀπογοήτευσιν. Εἰς ἐπίμετρον ἐπλησίαζον νὰ ἐξαντληθοῦν τὰ τρόφιμα καὶ τὰ πολεμοφόδια εἰς ὥραν καθ' ἣν οὔτε αἱ Πάτραι, οὔτε ἡ Ναύπακτος ἦσαν εἰς θέσιν νὰ προμηθεύσουν. Αἱ ἀπὸ ξηρᾶς μεταφοραί, ἐκ Πρεβέζης καὶ

(1) Τοῦτο ἐξετίμησαν οἱ Ἕλληνες ἐκ τῶν λαφυραγωγηθέντων ἐνδυμάτων καὶ τῶν ὅπλων.

(2) Μεταξὺ τῶν τελευταίων ἦσαν οἱ ἀρχηγοὶ Κωνσταντῖνος Τζαβέλλας καὶ Ἀθ. Ζέρβας. Ἐτραυματίσθη καὶ ὁ 14ετὴς Ἀντώνιος Μπάκας, ἀριστεύσας κατὰ τὴν ἔφοδον τῆς 21ης Ἰουλίου ὁπότε ἥρπασε ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ἐχθρῶν δύο τουφέκια.

ἄλλων μερῶν, ἔπαυσαν νὰ ἦναι ἐξησφαλισμέναι (1).

Τὰ πράγματα ὡς πρὸς τοὺς πολιορκουμένους διέφερον κατὰ πολύ. Ἡ μοῖρα τοῦ Κορινθιακοῦ ἀπὸ τῆς 7 Αὐγούστου εἶχε μεταφέρει εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἀπὸ τοῦ Κρυονερίου τοὺς ἀρχηγοὺς Κίτσον Τζαβέλλαν, Γεώργιον Βαλτινὸν καὶ Κωνσταντῖνον Φωτομάραν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δραγαμέστου τὴν 13ην Σεπτεμβρίου τοὺς ἀρχηγοὺς Σαδήμαν, Βασίλειον Πάτσην, Χριστόδουλον Χατζηπέτρον καὶ Ἰωάννην Στρᾶτον, ἅπαντας μετὰ τῶν σωμάτων των. Τὴν 21ην Αὐγούστου εἶχε καταπλεύσει εἰς τὸν λιμένα τοῦ Μεσολογγίου τὸ πλοῖον τοῦ Λαζάρου Μπρούσκου· τὴν 25ην Σεπτεμβρίου τοῦ Λαλεχοῦ· καὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ Μαστραντώνη κομίσαντα, τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια.

Ὁ Κιουταχῆς ἠγωνία μὲν ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν διενοήθη νὰ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν. Ἐπεδίωξε μόνον ν' ἀπομακρυνθῇ πρὸς καιρὸν τοῦ τείχους μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου—ἀναμενομένου ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν—στρατοπεδεύων μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις του εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀρακύνθου. Τὰς ἀποφάσεις του ἐπληροφορήθησαν οἱ πολιορκούμενοι. Τὴν 19ην Σεπτεμβρίου συνῆλθον εἰς σύσκεψιν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί, συνεζήτησαν περὶ τοῦ πρακτέου καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ πολιορκία θὰ παρετείνετο κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ πάντες μιᾷ φωνῇ ἐκήρυξαν ὅτι ὤφειλον νὰ ἐξακολουθήσουν ἐπιμένοντες εἰς τὴν ἀντίστασιν.

Μετὰ δύο ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι ἔρριψαν ἐπιστολὴν εἰς τὸ Καρκινοειδὲς πρόφραγμα καὶ ἐζήτησαν νὰ ἔλθουν εἰς ὁμιλίαν. Ἀλλ' ἡ αἴτησίς των δὲν ἐγένετο δεκτή. Ἡ ἐπιστολή, χωρὶς ν' ἀνοιχθῇ, ἐρρίφθη εἰς τὰ χαρακώματα μὲ τὴν φράσιν. «Μόνον τὴν συνομιλίαν τῶν ὅπλων ἠμποροῦν νὰ ἔχουν οἱ Ἕλληνες μὲ τοὺς Τούρκους».

Τρεῖς ἡμέρας βραδύτερον ἔθεσαν οἱ πολιορκούμενοι πῦρ εἰς νέαν

---

(1) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει (τόμ. 2, σελ. 310) ὅτι καὶ ἐκείνας τὰς δυσκόλους ἡμέρας ἔπεσαν πολὺ πλησίον τῆς σκηνῆς τοῦ Κιουταχῆ δύο βόμβαι, ὧν ἡ μία ἐξερράγη, ἐπροξένησε μικρὰν ζημίαν εἰς τὴν σκηνὴν καὶ ἔσχισε τὸν ἐπενδύτην ἑνὸς τῶν ἀκολούθων του. Τὴν ἄλλην, ἡ ὁποία δὲν ἐξερράγη, τὴν ἀνεγνώρισε ὡς ἔργον τῶν χυτηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐφώναξε μὲ ἀγανάκτησιν :

— Μὲ τὰ αὐτὰ πυροβόλα ποῦ μοῦ ἔστελλε ἡ Ὑψηλὴ Πύλη νὰ πολεμήσω τοὺς ἀπίστους μὲ πολεμοῦν αὐτοὶ σήμερον, χάρις εἰς τὸν Τοπάλ! (Χοσρέφ).

(Ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε ἀποστείλει εἰς Μεσολόγγιον πολὺ πολεμικὸν ὑλικὸν ἐκ τοῦ φορτίου τῶν συλληφθέντων πλοίων κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Καφηρέως).

ὑπόνομον, ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ ρήγματος τοῦ προτειχίσματος Μπότσαρη καὶ καταλήγουσαν εἰς τὰ ἐχθρικὰ χαρακώματα, κατασκευασθεῖσαν καὶ αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Παναγιώτου Σωτηροπούλου. Τὴν ἔκρηξιν ἐπηκολούθησε πυκνὸς κανονιοβολισμὸς καὶ τουφεκισμὸς ἀπὸ τοῦ τείχους. Ἐθανατώθησαν πάλιν Τοῦρκοι πολλοί, ἀλλ' ἀσυγκρίτως ὀλιγώτεροι τῶν πεσόντων τὴν 9ην Σεπτεμβρίου, διότι δὲν προσέβαλον, ἐκ τῆς πικρᾶς πείρας τῆς καταστροφῆς των ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἔσπευσαν ἐγκαίρως νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν ἐν συνόλῳ δύο ἄνδρες καὶ ἐτραυματίσθησαν τρεῖς, πάντες ὁπλῖται....

Τὴν 28ην Σεπτεμβρίου ὁ Καραϊσκάκης ἐξετέλεσε αἰφνιδιασμὸν κατὰ τοῦ εἰς Καρβασαρᾶ Τουρκικοῦ στρατοπέδου, ἐθανάτωσε περὶ τοὺς 300 στρατιώτας καὶ τοὺς λοιποὺς ἠνάγκασε νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν θάλασσαν ὅπως σωθοῦν (1). Εἰς τὸ αὐτὸ στρατόπεδον ἐστάθμευον 200 κάμηλοι, διὰ τῶν ὁποίων ἐξετελοῦντο πολλαὶ μεταφοραὶ τῶν ἐξ Ἄρτης καὶ Πρεβέζης ἐφοδίων τοῦ Κιουταχῆ, ἐξ ὧν αἱ 80 ἐθανατώθησαν κατὰ τὸν αἰφνιδιασμόν. Αἱ λοιπαὶ περιῆλθον εἰς χεῖρας τοῦ Καραϊσκάκη καὶ μετ' αὐτῶν 80 ἡμίονοι καὶ 30 κέλητες ἵπποι....

Ἀπὸ ἡμερῶν εἰσῆλθε εἰς τὸ Μεσολόγγιον ὁ περίφημος Ἕλλην ὑπονομοποιὸς τῶν χρόνων τῆς ἐπαναστάσεως Μάστρο—Κώστας (2) καὶ κατεσκεύασε ὑπόνομον κατευθυνθεῖσαν ὑπὸ τὸ ἐναπομένον ἀκόμη μέρος τοῦ ***ὑψώματος τῆς Ἑνώσεως.*** Τὸ λυκαυγὲς τῆς 1ης Ὀκτωβρίου ἤρχισε ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ τείχους κανονιοβολισμὸς καὶ τουφεκισμὸς κατὰ τῶν χαρακωμάτων πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ἔλευσις τῶν ἐχθρῶν εἰς τὰς θέσεις των. Ἡ ὑπόνομος ἀνετινάχθη κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Τὴν ἔκρηξιν αὐτῆς δὲν συνώδευσε μὲν κρότος ἰσχυρός, διότι τὰ χώματα εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν δὲν ἦσαν συμπαγῆ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἦτο ἡ ὑπόνομος πολὺ ἐπιμήκης, παρατεινομένη μέχρι τῆς θέσεως τοῦ Τουρκικοῦ καφενείου, (3) ἡ σωζομένη ὀρθία ἐξ ἀριστερῶν πλευρὰ τοῦ ***ὑψώματος τῆς Ἑνώσεως*** ἀνετράπη. Ὅσοι ἀντίπαλοι ἦσαν ἐπὶ τοῦ ὑψώματος διεμελίσθησαν. Ὡρισμένως θὰ ἐτάφησαν καὶ ἄλλοι ὑπὸ τοὺς ὄγκους τῶν χωμάτων, διότι οἱ πολιορκούμενοι δὲν ἔδοσαν καιρὸν εἰς τοὺς Τούρκους

---

1) Ἀναφέρεται ὅτι 5 στρατιῶται ἐπνίγησαν.

2) Ὑπεγράφετο Κώστας Λαγουμτζῆς (ὑπονομοποιός). Τὸ ἀληθὲς ἐπώνυμον αὐτοῦ ἦτο Νταλερόπουλος (κατὰ τὸν Σπηλιάδην). Ὁ ἔνδοξος οὗτος Ἕλλην ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομά του κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως.

3) Καφενείου εἰς τὰ χαρακώματα τοῦ Κιουταχῆ.

νὰ ἐπανέλθουν εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν, ἤρχισαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἔκρηξιν γενικὸν κανονιοβολισμὸν καὶ τουφεκισμόν. Ἅμα τοὺς εἶδον νὰ ἐγκαταλείπουν νὰ χαρακώματα, νὰ τοὺς στρέφουν τὰ νῶτα, ἐξώρμησαν, ἐπροχώρησαν μέχρις ἡμίσεως χιλιομέτρου, ἔσφαξαν καὶ ἐλαφυραγώγησαν. Ἐπανῆλθον εἰς τὸ τεῖχος μὲ σημαίας, κεφαλάς, ὅπλα, ἐνδύματα.

Κατ' ἐκείνην τὴν μάχην ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐθανατώθησαν 3, καὶ ἐτραυματίσθησαν 16, ἐντὸς δὲ τῆς πόλεως ἐκ βλήματος Τουρκικοῦ τῶν 60 λιτρῶν ἐθανατώθησαν 4 γυναῖκες.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Ὀκτωβρίου ὁ καιρὸς ἦτο πολὺ βροχερός. Ἐπειδὴ παρετηρήθη ἄκρα ἡσυχία καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου ἐρρίφθησαν εἰς τοὺς προμαχῶνας ὀλίγαι χειροβομβῖδες. Τὴν ἔκρηξιν τῆς πρώτης ἠκολούθησαν κραυγαί, τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης τοὺς κρότους διεδέχθη σιωπὴ ἀπόλυτος. Οἱ πολιορκούμενοι ἐξώρμησαν. Παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν εὗρον ἔρημα τὰ πλησίον χαρακώματα, κατέστρεψαν ἐπομένως τοὺς προμαχῶνας, ἐπυρπόλησαν τὰ ξύλινα παραπετάσματα αὐτῶν καὶ μετεκόμισαν εἰς τὴν πόλιν τὴν ἄλλην ὑπάρχουσαν ξυλείαν (1).

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης παρετήρησαν ὅτι τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ εἶχε μεταφερθῆ εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ἀρακύνθου καὶ ἐξηκρίβωσαν ὅτι μόνον εἰς τ' ἀπέχοντα περὶ τὰ 600 μέτρα τοῦ τείχους κανονιοστάσια παρέμειναν αἱ Τουρκικαὶ φρουραί.

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης οἱ πολιορκούμενοι ἐξήρχοντο τοῦ τείχους, ἔβοσκον τὰ κτήνη των, ἐπεσκεύαζον τὰ ἔργα ἀμύνης των, (2) εἰρ-

---

1) Οἱ πολιορκούμενοι συνεπέραναν ὅτι κατὰ τὴν νύκτα τῆς 1ης πρὸς τὴν 2αν Ὀκτωβρίου οἱ Τοῦρκοι ἐγκατέλειψαν τὰς θέσεις τῶν ἀπέναντι ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων τοῦ προτειχίσματος χαρακωμάτων καὶ τῶν δύο κανονιοστασίων.

ώζεται ἔκθεσις τοῦ ὀχυρωματοποιοῦ Κοκκίνη, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 7 Ὀκτωβρίου ἀναφέρουσα τὰς ζημίας τοῦ τείχους τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων ἐκ τῶν χαρακωμάτων των. Ἐν αὐτῇ περιέχονται τ' ἀκόλουθα σχετικῶς πρὸς τὰ πολιορκητικὰ ἔργα τοῦ Κιουταχῆ:

..«Καθ' ὅσον ἠμπορεῖ κάθε εἰδήμων νὰ παρατηρήσῃ τὰ χαρακώματα τῶν Τούρκων δὲν ἔχουν οὐδεμίαν κανονικὴν τάξιν (ἐννοῶ πάντοτε τὴν τάξιν τοῦ προσβάλλειν τὰ τείχη κατὰ τὰς νεωτέρας ἐφευρέσεις τῶν μηχανικῶν). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐχθρὸς μετεχειρίσθη τὰς ἑλικοειδεῖς γραμμάς, τὰς παραλλήλους, τὰς πλευρικὰς τῶν κανονιοστασίων, ἀλλὰ τὰ πάντα ἦσαν σχεδιασμένα χωρὶς τὴν παραμικρὰν ἀναλογίαν· δὲν εἶναι ἄλλο τι τὸ σύμπαν τῶν γιγαντιαίων ἔργων εἰμὴ ἕνας λαβύρινθος τουρκικὸς, ἐργασίαι πολυχρόνιοι, προσθῆκαι,

γάζοντο πρὸς ἐπαναφορὰν εἰς ἐνέργειαν τῆς τάφρου καὶ κατηδάφιζον τὰ πολιορκητικὰ ἔργα τοῦ Κιουταχῆ, παντελῶς ἀνενόχλητοι.

***

Πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ἤρχοντο πανταχόθεν πληροφορίαι περὶ ἐπικειμένης ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων ἐπιχειρήσεων τοῦ ἐχθροῦ κατ' ἀμφοτέρων τῶν νήσων.(1) Καθ' ἑκάστην ὁ φόβος οὗτος ἐπετείνετο. Ἀναμφιβόλως οὐδὲν ἄλλο θὰ ἐπεθύμησαν περισσότερον καὶ θὰ ηὐχήθησαν,ὄχι μόνον οἱ Ἰμβραὴμ καὶ Χοσρὲφ, ἀλλὰ οἱοσδήποτε νοήμων διακείμενος δυσμενῶς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ τὴν ἐλευθερίαν των. Ἂν ἡ ἐπιχείρησις δὲν ἐξετελεῖτο ὠφείλετο μόνον εἰς τὸ ὅτι διὰ τοιοῦτον κατόρθωμα ἐχρειάζοντο δυνάμεις μέγισται, ὅτι ἀπητεῖτο νὰ ἐθυσιάζοντο διπλάσιοι ἢ τριπλάσιοι στρατιῶται τῶν ὅσων ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῶν Ψαρῶν καὶ νὰ ἐρρίπτετο ὁ κῦβος περὶ τῶν ὅλων. Οὐχ ἧττον τοὺς ναυτικοὺς εἶχε πολὺ ἐπηρεάσει ἡ δεινὴ καταστροφὴ τῶν Ψαρῶν, αἱ κατόπιν στερήσεις των, ἡ μεγάλη δυστυχία εἰς τὴν ὁποίαν περιέπεσαν οἰκογένειαι ἀκμάζουσαι, ἡ ἐλάττωσις εἰς τὸ μηδὲν τῆς προτέρας μεγάλης ἐπιροῆς εἰς τὰ γενικὰ πράγματα τῆς χώρας. Διετέλουν πάντες οὗτοι ἐν ἀνησυχίᾳ λ. χ. ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἔγραψε τὴν 24ην Σεπτεμβρίου μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑπόμενα εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας.

παραπροσθῆκαι, προχαρακώματα, ἀντιχαρακώματα, πράξεις χωρὶς ἁρμονίαν, κατασκευαὶ χωρὶς λόγον καὶ ἐν συντόμῳ τὰ πάντα εἶναι μία σύγχυσις καὶ ἕνας κυκεὼν καθ' ὅλους τοὺς λόγους.

Ὅσον περὶ τοῦ ὑψώματος τοῦ ὀχυρώματος (la digne d'union) βλέπει τις ἐκ τοῦ ἔσωθεν ἀφ' ἑνὸς μέρους τριῶν ὀργυιῶν πλάτος καὶ ἀφ' ἑτέρου τεσσάρων καὶ πέντε ἥμισυ. Εἰς ὀγδοήκοντα ὀργυιῶν ἀπόστασιν διακόπτεται ἐν τῷ μέσῳ ἀπὸ μίαν γωνίαν 120 περίπου βαθμῶν (μοιρῶν) καὶ πρὸς τὸ πρόχωμα (saillant) τοῦ κανονοστασίου εἶναι ὀχυρωμένη ἡ δεξιὰ γραμμὴ καὶ ἀπὸ μεσότειχα (traverses).

Τοῦτο δὲ μόνον τὸ ἔργον εἶναι ἄξιον προσοχῆς τινός, καθ' ὅτι διὰ τὴν κατασκευήν του ἄλλο δὲν ἔκαμαν παρὰ ἔσκαψαν τρεῖς περίπου πόδας καὶ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα χώματα διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τοιούτου εἴδους ὑπογείων παραπετασμένων μετεφέρθησαν ἀλλαχόθεν. Εἶναι τῷόντι παράδοξον τὸ ἔργον τοῦτο, εἶναι ὅμως Τούρκων....»

(1) Ἐξ αὐτομόλων, ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ ἀξιωματικῶν ξένων ὑπηρετούντων τῷ Ἰμβραὶμ κ.λ.π. κ.λ.π. Ἀναφέρεται (Gordon's Τόμος 2ος σελ. 217) ὅτι πρὸ της Μύλων, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τριπόλεως, ὅταν ὁ Ἰμβραὴμ κατήρχετο πρὸς τὸ Ἀργολικὸν πεδίον καὶ παρετήρησε ἀπὸ ὑψώματος τὴν Ὕδραν, τὴν ἔδειξε καὶ ἐφώναξε.

— Α! Μικρὴ Ἀγγλία!... ἕως πότε θὰ μοῦ διαφεύγῃς;...

—Τί νὰ εἰπῶ πάλιν διὰ τὸν κίνδυνον καὶ τὸ χειρότερον διὰ τὴν ἀκαταστασίαν μας: Παραξενεύεσθε ἴσως ὅτι πάντοτε ἐλεεινολογῶ τὴν κατάστασίν μας, τάχα μόνον διὰ νὰ σᾶς φοβίζω, ἢ ἀπὸ κακὴν συνήθειαν· πλὴν πιστεύσατέ με κἂν τώρα, ὅτι μόνον ὅποιος εἶναι παρὼν ἐδῶ, γνωρίζει ὁπωσοῦν πῶς καὶ ποῦ τρέχομεν. Σᾶς λέγω λοιπὸν πάλιν κατὰ χρέος, νὰ πάρετε ἀληθινὰ καὶ σωστὰ μέτρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου μας, καὶ ἀπὸ τὸ ναυτικὸν νὰ μὴν ἐλπίζετε μεγάλα. Νὰ κάμετε μπουρλότα ὅσα ἠμπορεῖτε· κάμποσες σκούναις καὶ ἄλλα καΐκια κ,τ,λ. νὰ στέκωνται εἰς τὸν τόπον ἕτοιμα διὰ τὴν ἀνάγκην. Ἂν εἶναι τρόπος, ν' ἁρματώσετε ἄλλα καΐκια μὲ κανόνια, διὰ νὰ πολεμήσουν, ἂν τύχῃ, ταὶς βάρκες τοῦ ἐχθροῦ ὅταν πλησιάσουν. Καὶ μ' ἕνα λόγον: Νὰ πάρετε γνώμην ἀνθρώπων ἐμπείρων διὰ τὴν διαφέντευσιν τοῦ τόπου, καὶ νὰ βάλετε εἰς πρᾶξιν ὅσα πράγματα συμβουλεύσουν αὐτοί. Κάμετε ὅ,τι ἠμπορεῖτε ἐνόσω ἔχομεν ὀλίγον καιρόν, καὶ ἂς μὴ προσμένωμεν νὰ χαθῶμεν, καὶ τότε νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀστοχασίαν μας, διὰ τὴν ὁποίαν μᾶς ὀνειδίζει ὅλος ὁ κόσμος. Πρὸς τούτοις ὁμιλήσατε εἰς ὅλους τοὺς πατριώτας μικροὺς καὶ μεγάλους, νὰ καταλάβουν τὸν κίνδυνον, καὶ νὰ προθυμοποιηθοῦν εἰς τὸν ἀγῶνα, ὄντες ἑνωμένοι καὶ κατὰ πάντα ἕτοιμοι...(1)

Ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Νεοκάστρου πρὸ πάντων οἱ πρόκριτοι Ὑδρας καὶ Σπετσῶν ἔλαβον συστηματικὰ μέτρα πρὸς ἄμυναν τῶν νήσων, ἐζήτησαν ἀποστολὴν στρατοῦ παρὰ τῆς κυβερνήσεως καὶ δὲν ἐπανεπαύθησαν, ἐξηκολούθησαν νὰ προσέχουν εἰς τὸν κίνδυνον. Ἐφ' ὅσον ἐπλησίαζε ἡ ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Χοσρὲφ ἐκ τῆς Αἰγύπτου, περὶ τὸν Σεπτέμβριον, ἡ γενικὴ ἀνησυχία ἐπετείνετο. Ἐν ᾧ ὁ Ἰμβραὴμ ἀφ' ἑτέρου τ' ἀληθῆ σχέδιά του εἰς οὐδένα ἐφανέρωνε, τὸν συνέφερε ἄλλως τε νὰ ὑπάρχῃ ἰδέα ὅτι θὰ ἐπετίθετο κατὰ τῶν νήσων ἀφοῦ μὲ τοῦτο θὰ καθηλοῦντο δυνάμεις ἐμπείρων Ἑλλήνων στρατιωτῶν τοὺς ὁποίους δὲν θ' ἀντεμετώπιζε ἀλλαχοῦ.

Οἱ Σπετσιῶται ἐσκέφθησαν σοβαρῶς νὰ ἐγκαταστήσουν τὰς οἰκογενείας των εἰς τὴν Ὕδραν, ὡς εἰς ἀσφαλεστέραν θέσιν, συνεννοήθησαν σχετικῶς μετὰ τῶν Ὑδραίων προκρίτων, ἔλαβον τὴν πρόθυμον συγκατάθεσιν αὐτῶν καὶ παρεσκευάσθησαν νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἀπόφασίν των.

Κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀναλαβούσης τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν κόλπων Πατρῶν καὶ Ἀμβρακικοῦ μικτῆς μοίρας ἐξ 7 παρώντων

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας (Τόμος 11ος σελ. 548).

ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις εἰς τοὺς ναύτας της ὅτι τὰ πλοῖα περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου ἔμελλον νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰς βάσεις των. Αἱ δυσκολίαι τῆς καταβολῆς τῶν μισθῶν των καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν τροφίμων ὑπερενικήθησαν. Αἱ βραχεῖαι οὐχ ἧττον καθυστερήσεις των, ἔδοσαν ἀφορμὴν νὰ ἐκδηλωθῇ μετὰ πατάγου τὸ πνεῦμα ἀνυπομονησίας. Τὰ πληρώματα ἠξίωσαν τὴν ἐπιστροφὴν των ἀπὸ τοῦ πέρατος τῆς προθεσμίας καὶ μὲ τοὺς καθημερινοὺς γογγυσμούς, τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰς ἀπειλὰς κατέστησαν τὴν θέσιν τῶν κυβερνητῶν ἀνυπόφορον.

Εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἀπέδωκαν θετικὰς ὑπηρεσίας τὰ πλοῖα τῆς μοίρας, ὡς τὰς γενομένας ὑπ' αὐτῶν διαφόρους μεταφορὰς εἰς τὸ Μεσολόγγιον τῶν ἐνισχύσεων καὶ τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Τουρκικῶν πολεμικῶν ἐντὸς τῶν λιμένων τῶν Πατρῶν καὶ τῆς Ναυπάκτου. Ἡ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας ἀπουσία αὐτῶν ἀπὸ τοῦ κόλπου τῶν Πατρῶν θὰ ἤρκει πρὸς ἐφοδιασμὸν τοῦ Κιουταχῆ ἐπὶ μακρόν, διότι ἦτο πολὺ τὸ πλῆθος τῶν ἐνδιαφερομένων σκαφῶν νὰ διασπάσουν τὸν ἀποκλεισμὸν τῶν Ἑλλήνων.(1) Ἐπειδὴ δὲν κατωρθώθη ἐλλείψει χρημάτων νὰ ἐφοδιασθῇ τὸ Μεσολόγγιον μὲ πολεμοφόδια καὶ τρόφιμα ἱκανὰ ὅπως τοῦ ἐπαρκέσουν διὰ μακρὸν χρονικὸν διάστημα,—παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἀνάγκη αὕτη ἀνεγνωρίζετο παρὰ πάντων—καὶ τὸ μέγιστον τῶν διατεθέντων διὰ τοὺς πολιορκουμένους ἐφοδίων δὲν ὑπερέβη ἑκάστοτε τὸ ἐπαρκοῦν δι' ὀλίγας ἑβδομάδας, ἡ ἀπουσία τῆς Ἑλληνικῆς μοίρας θὰ ἐπέφερε τὸ κτύπημα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν πολεμικῶν.

Τὰ πληρώματα, ἰδίως τὰ Σπετσιωτικά, πέμενον νὰ μὴ παρατείνουν τὰ πλοῖα τὴν διαμονὴν εἰς τὸν κόλπον διότι ἀνησύχουν ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὰς ὁποίας ἐζωγραφίζετο ὁ τρόμος καὶ ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἀμάχων ἐκ τοῦ ἐπαπειλοῦντος κινδύνου τὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου. (2) Οὐδεμίαν ἀκρόασιν ἤθελον νὰ δώσουν εἰς τὰ γραφόμενα πρὸς τοὺς κυβερνήτας των ὑπὸ τῶν προκρίτων τῶν νήσων. Καθ' ἑκάστην ἐξεγείροντο. Τὴν 15ην Σεπτεμβρίου τοὺς ἐξ-

(1) Μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ Αὐστριακὰ πολεμικά. Ἐμπόδισαν λ.χ. τὰ πλοῖα τῆς μοίρας νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα Πατρῶν ἡ Αὐστριακὴ πολεμικὴ ἡμιολία «Vigillante». Τὴν ὑπεχρέωσαν ν' ἀγκυροβολήσῃ εἰς τὸν ὅρμον Τουρλῖδος. Ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον παρετήρησαν ὅτι ἐξεπέτασε τὰ ἱστία καὶ ἐχείριζε ἵνα εἰσέλθῃ εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον προητοιμάσθησαν νὰ τὴν προσβάλουν ὁπότε πλέον ὁ κυβερνήτης της ἀπεφάσισε νὰ ἐξέλθῃ εἰς τὸ Ἰόνιον.

2) Ὀρλάνδου ***Ναυτικὰ*** (Τόμος 2ος σελ. 261).

ηνάγκασαν μὲ τὴν συμπεριφοράν των νὰ καταστήσουν ἐνήμερα τὰ ἐν Μεσολογγίῳ μέλη τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐπιτροπὴ αὐθημερὸν ἔσπευσε εἰς τὰ πλοῖα, παρακολουθουμένη ὑπὸ τεσσάρων στρατηγῶν καὶ τοῦ ἀρχιερέως Ἰωσήφ, ὡμίλησε θερμῶς εἰς τὰ πληρώματα καὶ ἐπέτυχε τέλος τὴν ὑπόσχεσίν των νὰ παραμείνουν ἀκόμη ἄλλας 15 ἡμέρας. Ἔγραψε συγχρόνως εἰς τὴν κυβέρνησιν ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν μοῖραν καὶ ἐτόνισε ὅτι μὲ τὴν ἐκπνοὴν τῆς τελευταίας ταύτης προθεσμίας θὰ ἦτο τελείως ἀδύνατον εἰς τοὺς ναύτας νὰ συνεκρατοῦντο τοῦ νὰ ἐστρέφοντο ἐναντίον τῶν κυβερνητῶν καὶ ἀξιωματικῶν των διὰ νὰ τοὺς ἐξεβίαζον τὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὰς βάσεις των. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο πολὺ εὔκολον, ἄλλα πολεμικὰ δὲν ὑπῆρχον πρὸς ὥραν εἰς τὰς βάσεις διαθέσιμα, οἱ πρόκριτοι τῶν νήσων ἐπάλαιον ἐναντίον δυσκολιῶν πολλῶν καὶ μεγάλων. Διέταξαν τοὺς ναυάρχους των ν' ἀντικαταστήσουν τὰ ἐν τῷ κόλπῳ Πατρῶν πλοῖα μὲ ἰσάριθμα ἐκ τῶν διαδρομούντων μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἔσπευσε ν' ἀπαντήσῃ :

— Σᾶς σημειώνω πάλιν, ὅτι ἀπὸ τὰ ἐδῶ εὑρισκόμενα εἰς τὸν στόλον πλοῖα δὲν πηγαίνει κανένα εἰς τὸ Μεσολόγγι, καὶ εἶναι περιττὸν νὰ μᾶς διορίζετε ἀπ' ἐδῶ νὰ στείλωμεν· ἀλλὰ κάμετε κατὰ τὴν ἀνωτέρω γνώμην σας (1)....

Ἀρχομένου λοιπὸν τοῦ Ὀκτωβρίου τὰ ἐν τῷ κόλπῳ πληρώματα ἀφηνίασαν (2). Ὁ Ψαριανὸς πάρων τοῦ Διασάκη ἐγκατέλειψε τὴν

---

1) (Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος σελ. 546).

2) Περὶ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου τ' ἀποκλείοντα ἐξετέλεσαν νηοψίαν ἑνὸς ἐμπορικοῦ ὑπὸ Σαρδικὴν σημαίαν, ἐκπλεύσαντος τοῦ Κορινθιακοῦ ἄνευ φορτίου. Ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐν γνώσει ὅτι τὸ σκάφος τοῦτο εἶχε εἰσέλθει εἰς τὸν κόλπον πρὸ τοῦ ἀποκλεισμοῦ μὲ φορτίον σίτου, τὸ ἐκράτησαν καὶ τὸ ἀπέστειλαν εἰς Ναύπλιον ὅπως ἀποφασισθῇ παρὰ τοῦ δικαστηρίου τῶν λειῶν ἡ περαιτέρω τύχη του. Ὁ πλοίαρχος τοῦ Σαρδικοῦ τοὺς ἐδήλωσε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τὸ ταμεῖον του περιεῖχε 12,500 γρόσια, εἰς μετρητά, ἐκεῖνοι ὅμως ἠρεύνησαν ἐπιμελῶς τὸ σκάφος καὶ ἀνεκάλυψαν. ἄλλα 12.500 γρόσια καὶ κατὰ τὰ κεκανονισμένα διέταξαν νὰ ἀπροσταλοῦν μετὰ τοῦ σκάφους εἰς Ναύπλιον. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν χρημάτων ἅπαντες συγχρόνως οἱ ναῦται, Ὑδραῖοι καὶ Σπετσιῶται, ἐπανεστάτησαν. Ἐπετέθησαν κατὰ τῶν πλοιάρχων των. Τοὺς ἥρπασαν τὰ χρήματα καὶ τὰ διένειμαν, ἐξίσου οἱ Ὑδραῖοι καὶ Σπετσιῶται, ἀφοῦ πρῶτον συνεπλάκησαν ἀγρίως μεταξύ των μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τὸν καίριον τραυματισμὸν ἑνὸς Σπετσιώτου ναύτου παρὰ ναύτου Ὑδραίου. (Βλ. Ἀρχεῖον Ὕδρας Τομ. 11 σελ. 589).

μοῖραν διότι οἱ ναῦται του δὲν εἶχον μισθοδοτηθῆ, τὰ δὲ Ὑδραϊκὰ καὶ Σπετσιωτικὰ ἐκίνησαν διὰ τὰς βάσεις των τὴν 14ην Ὀκτωβρίου. Οὕτω ἐγκαταλείφθη ὁ κόλπος ἀφρούρητος καὶ αὐθημερὸν τὸ Μεσολόγγιον ἀπεκλείσθη.

*
* *

Παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ ἐνταῦθα παράθεσις μέρους τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Καρατάσου σχετιζομένης πρὸς τὴν ἄμυναν τῆς Ὕδρας. (1)

Ὁ παρατηρῶν τὰς περισσοτέρας τῶν ἀφελῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀμύνης γενναίου τούτου στρατηγοῦ αἰσθάνεται βαθέως τὴν ἀπόγνωσιν εἰς τὴν ὁποίαν καθημερινῶς εὑρίσκοντο οἱ διάφοροι ἀρχηγοί. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ πίεσις τῶν στρατιωτῶν πρὸς τὸν Καρατάσον προῆλθε ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μακρυγιάννης, ὁ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Καρατάσου, ἐπλήρωσε ἐξ ἰδίων τοὺς στρατιώτας του, διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τῶν διαμαρτυριῶν των. (2)

—..Ἤρθαν κι' ὁ Καρατάσιος μὲ τὸ σῶμα του, οἱ Γριβαῖγοι, ὁ Κατζικογιάννης κι' ἄλλοι. Καθίσαμεν καμπόσον καιρόν. Μᾶς δίναν οἱ ἄνθρωποι τὸ ταΐνι μας, γεμεκλίκια. Τὰ σώματα θέλαν καὶ τοὺς μιστοὺς—ἡ Κυβέρνηση δὲν εἶχε. Γύρευαν ν' ἀλιμουργιάσουμεν τὰ σπίτια τῶν προκρίτων, νὰ τοὺς πιάσωμεν στανικῶς, νὰ τοὺς γυμνώσουμεν. Τότε ἐγὼ 'σ αὐτὸ δὲν ἔκλινα κ' ἔβγαλα ἐξ ἰδίων μου καὶ πλέρωσα τοὺς ἀνθρώπους· καὶ τοὺς εἶπα νὰ λένε καὶ τῶν ἀλλουνῶν νὰ πιάσουν τοὺς καπεταναίους τους νὰ τοὺς πλερώσουνε ἐξ ἰδίων τους, ὅτι οἱ Νυδραῖγοι δὲν μᾶς χρωστοῦν τίποτας. Ἐκεῖνοι πᾶνε μὲ τὰ καράβια καὶ σκοτώνονται διὰ τὴν πατρίδα, κ' ἐμεῖς—μᾶς ἔστειλε ἡ Κυβέρνηση νὰ φυλάξωμεν τὸ νησὶ καὶ μᾶς δίνουν παστρικὸ ψωμί καὶ γεμεκλίκια· τοὺς μιστοὺς θὰ τοὺς λάβωμεν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν. Ἂν γυμνώσουμεν τοὺς προκρίτους, τότε τί τοὺς φυλᾶμεν ἐμεῖς; Κ' ἐμεῖς τούρκικες πρᾶξες θὰ τοὺς κάμωμεν· καὶ τότε κιντυνεύομεν νὰ χαθοῦμεν. Τότε πιάνουν ὅλους τοὺς ἀρχηγούς τους καὶ τοὺς πλερώνουν ἐξ ἰδίων τους, καθὼς ἐγώ. Ὅλοι αὐτεῖνοι φοβέριζαν ἐμένα νὰ μὲ σκοτώσουνε δι' αὐτό... Περισσότερον ζοῦνε οἱ φοβερισμένοι ἀπὸ τοὺς ἀφοβέριγους... Καθίσαμεν καμπόσο εἰς τὴ Νύδρα... (3)

(1) Ἡ ἀλληλογραφία ἐλήφθη ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας.

(2) Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη σελ. 182.

(3) Βλέπε σχετικὸν περαιτέρω.

Κύριοι πρόκριτοι τῆς νήσου Ὕδρας,

Σήμερον μοῦ ἦλθον οἱ γραμματικοί μου ὁποῦ τοὺς εἶχα στείλει εἰς τὴν Σ. Διοίκησιν διὰ τοὺς μισθούς μας, καὶ δὲν τοὺς ἔδωσαν οὔτε παρᾶν. Λοιπὸν βλέποντας τὸ ἀσκέρι ὅτι ἔχουν πέντε μῆνες δουλευμένα καὶ δὲν τοὺς ἔδωσαν τίποτες, ἀπεφάσισαν διὰ νὰ ἔβγουν ἔξω, ***νὰ πάγῃ κἄθε ἕνας νὰ εὕρῃ ψωμὶ νὰ φάγῃ.*** Διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλοῦμε νὰ μᾶς δώσετε τοὺς μισθούς μας τῶν δύο μηνῶν ὅπου ἔχομε δουλέψει ἐδῶ εἰς τὸ νησί σας, διότι οἱ στρατιῶται δὲν κάθονται πλέον καὶ μένομε ἀπόκρισίν σας.

Τῇ 19 Ἰουλίου 1825 ἐν Ὕδρᾳ Πατριώτης

Καρατάσος, Γάτζιος, Ντομπιώτης, Μπῆνος

Ἄρχοντες κ' ριε Λάζαρε καὶ λοιποὶ σᾶς προσκυνῶ,

Ἐγὼ σᾶς ἔχω εἰπεῖ ὅτι τὸ ἀσκέρι μας ἐρεμπέλιασε ἀπὸ καναδυό... καὶ ὅσο πηγαίνει, χειρότερα γίνεται τὸ πρᾶγμα, καὶ ἐγὼ εἶμαι ἕνας ἄνθρωπος ἁπλὸς καὶ νὰ μὴν μοῦ . . . εἰς κανένα πρᾶγμα. Ἐγὼ εἶμαι ἕτοιμος διὰ νὰ θυσιασθῶ διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὸ γένος . . . ***ὅμως βλέπω ὅπου γίνονται μεγάλες κατάχρησες, καὶ μοῦ κακοφαίνεται διατὶ δὲν δίδεται τὸ νιζάμι.*** Ἐγὼ τὰ εἶπα καὶ τὸν πρόεδρο ὅλα πρῶτα· τώρα ὅμως ἦτον καλὸ νὰ βάλετε νὰ μᾶς μετρήσετε καὶ νὰ ἰδῆτε πόσ' εἴμασθε. Ἐμένα οἱ περισσότεροι δὲν μὲ ξέρουν διὰ ἀρχηγόν. καὶ μόνον τὸ μπουλοῦκι μου εἶναι ὅπου ὁρίζω, καὶ αὐτὸ μοῦ τὸ χάλασαν ἀπὸ ὀλίγον, ὀλίγον· καὶ νοικοκυραῖγοι εἶσθε καὶ ὅπως ὁρίζετε καὶ μένω.

1825 Αὔγουστος (Ὕδρα) Ὁ Πατριώτης

Καρατάσος

Πρὸς τοὺς πρωτοκρίτους ἄρχοντες τῆς νήσου τὸν κὺρ Λάζαρο καὶ τῶν λοιπῶν,

Ἄρχοντες κὺρ Λάζαρε καὶ λοιποί, ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι,

Παρακαλῶ νὰ μᾶς ἐγνοιασθῆτε ἡ εὐγενεία σας διὰ νὰ λάβωμε τοὺς μισθοὺς ὅπου ἔχομε δουλεμένο εἰς τὸν Μουργιὰ τὴν τριμηνία, διὰ νὰ πληρώσωμε τοὺς στρατιώτας, νὰ μὴ μᾶς τρώγωνται καὶ μὴ ἀνακατώνονται. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ νὰ γράψετε ἀπὸ μέρος σας εἰς τὴν σεβαστὴ Διοίκησιν καθὼς ὁρίζετε καὶ καθὼς σᾶς φωτίσῃ ὁ Θεός.

Ἀκόμα σᾶς λέγω καὶ ἄλλες φορὲς σᾶς εἶχα εἰπεῖ, ὅτι τὸν Ἠλία Βουλγάρον καὶ τὸν Μπίνο νὰ φύγουν ἀπ' ἐδῶ ὅτι μᾶς ἀνακατώνουν, καὶ μὴν ἔχετε . . . διὰ ἀσκέρι, ὅσο θέλετε τόσο μᾶς ἔρχεται· καὶ αὐτοὶ ὁποῦ νὰ φύγουν, δὲν ἔχουν οὔτε 50 νομάτοι κοντά τους· δόστε τους διαταγὴ νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν Διοίκησιν νὰ δουλέψουν, νά ἡσυχάσωμε καὶ ἐμεῖς ἐδῶ· δέκα φορὲς σᾶς ἔχω εἰπεῖ ὅλους, καὶ μετὰ ἔγραψα καὶ εἰς τὴν Διοίκησιν, καὶ τίποτας· τὶ φοβᾶσθε δὲν ἠξεύρω.

Ἐγώ, ἄρχοντες, τὸ ξεύρει ὁ Θεός, ὁποῦ εἶμαι ὅλος ἰδικός σας καὶ ἔχω κάμει θυσία τὸ βιό μου καὶ τὸν κόσμον μου διὰ τὴν πατρίδα καὶ διὰ τὴν μπίστην μας, καὶ τὴν ζωήν μου εἶμαι ἕτοιμος νὰ ἀπεθάνω καὶ ὄχι νὰ ἐντρο-

πιασθοῦμε· ὅμως αὐτὸ νὰ γενῇ, ἂν ὁρίζετε· εἰδὲ προστάξετε μας ὅπως ὁρίζετ μας νὰ δουλέψωμε· καὶ μένω μὲ ὅλο τό σέβας.

1825 Αὐγούστου 16 Ὕδρα Ὁ Πατριώτης
Καρατάσος

Κὺρ Λάζαρε καὶ λοιποὶ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας δουλικῶς προσκυνῶ,

Μὲ τὸν προσκυνισμόν μου σᾶς εἰδοποιῶ, ἦλθε ὁ ἰδικός μου Νικόλας αὐτοῦ καὶ τὸν εἴπετε νὰ μοῦ εἴπῃ διὰ νὰ στείλω νὰ φέρω ἀσκέρι. Ἠμποροῦσα νὰ φέρω, τότες ὁποῦ ἦλθα νὰ μοῦ εἰπῆτε· τώρα τὰ ἀσκέρια, εἶναι πᾶσα ἀσκέρι εἰς τὴν πόστα του, καὶ δὲν ἠμπορῶ ὁποῦ νὰ φέρω· ὅμως κάμετε τρόπον ἡ ἐκλαμπρότητά σας διὰ νὰ φέρετε ὅσο ἀγαπᾶτε· ἂν ἀγαπᾶτε, εἶναι ἕως διακόσιοι τρακόσιοι στρατιῶται τοῦ Κορζεώτη εἰς τὴν Αἴγινα, καὶ σὰν ἀγαπᾶτε, στέλνομε καὶ ἔρχονται, ***μόνον τοὺς λουφέδες τους γυρεύουσι μπροστά·*** καὶ ὑγείαν σας.

1825 Αὐγούστου 17 Ὕδρα Ὁ Πατριώτης
Καρατάσος

Πρὸς τοὺς προτοκρίτους τῆς νῆσος Ὕδρας,

Ὅτι ὁ Μπῖνος σᾶς ἔχομε εἰπεῖ ὅτι δὲν μᾶς κάνει ἐδῶ καὶ τὸ βρίσκομε ὅλοι οἱ καπετανέοι εὔλογον διὰ νὰ τὸν σηκώσετε ἀπ' ἐδῶ διὰ νὰ ἡσυχάσωμε καὶ ἐμεῖς καὶ οἱ στρατιῶτες μας καὶ νὰ κάνωμε τὸ χρέος μας· ἀπὸ αὐτὸν ἔχομε ὅλοι ἄδικο χωρὶς ἄλλο.

1825 Αὔγουστος 18 Ὕδρα Ὁ Πατριώτης
Καρατάσος καὶ οἱ λοιποὶ καπετανέοι, καπετὰν Κωνσταντῆς Ντουτινώτης, καπετὰν Κωνσταντῆς Φραγκογιαννάκης, καπετὰν Βεργιώτης, καπετὰν Ἀναστάσης Χασαντρινός, καπετὰν Ἄγγελος, καπετὰν Θωμᾶς, καπετὰν Γεώργης Χασαντρινός, καπετὰν Ἀποστολάρας.

Ἄρχοντες προσκυνοῦμε,

Νὰ βάλετε νὰ γένουν τὰ ταμπούρια ὅλα καθὼς χρειάζονται, διὰ νὰ τὰ ἔχωμε χαζίρι. Κάνα δύο τόπια εἰς τὴν Ἁγία Τριάδα χρειάζονται, νὰ γένουν καὶ τὰ μετερίζια ἕως τὴ ράχη στὴν πέτρα, ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἀχλαδιὰ ὁποῦ ἦτον ὁ Ζαφειρόπουλος, καὶ ἀπὸ τὸν Ἁγηλιᾶ ἕως κάτω στὰ Γλυφα ὅπου ἀλλοῦ χρειάζονται, στέλνομε ἀνθρώπους μαζὶ μὲ τοὺς μαστόρους καὶ τὰ διορθώνουν.

Ἂν εἶναι ὁρισμός σας, προστάζετε νὰ εἴμεθα σίγουροι διὰ πάντα, καὶ ὁρισμός σας.

1825 Αὔγουστος 22 (Ὕδρα)
Καρατάσος καὶ λοιποὶ καπετανέοι

Κὺρ Λάζαρε καὶ κύριοι πρόκριτοι τῆς Ὕδρας, σᾶς προσκυνῶ δουλικῶς,

Μὲ τὸ δουλικόν μου σᾶς εἰδοποιῶ, πολλαὶς φοραὶς σᾶς ἔγραψα, καὶ ἐκ στόματος σᾶς εἶπα διὰ τὸ δίκαιόν μας· τώρα πάλι σᾶς γράφω, ἕως χθὲς Σάββατο καὶ σήμερα Κυριακὴ εἶχα διορία τοὺς Ἕλληνας διὰ τὸ λουφέ· ἀπὸ τώρα καὶ ὀμπρὸς δὲν ἠμπορῶ, οὔτε νὰ ὑποφέρω, ἀδελφοί· ὅτι ἐγὼ μὲ

ἔφαγαν καὶ μὲ ξεκούφαναν καὶ εἰς τὸ Ἀνάπλιον ***ἔχω δέκα φοραὶς ὁποῦ ἔστειλα εἰς τὴν Ὑπερτάτη Διοίκηση, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μπόσικα· γελοῦν μὲ τὰ μᾶς*** καὶ δι' αὐτὸ σᾶς παρακαλῶ ὁποῦ νὰ μᾶς εὐχαριστήσετε τὸ δίκαιόν μας, ἀδελφοί, ὅτι εἶνε κρῖμα καὶ ἁμαρτία, εἰς ἐμᾶς ὁποῦ ἔχομε ἓξη μῆνες, ὅπου δὲν ἐπήραμε τίποτες, καθὼς εἶνε γνωστόν σας· καὶ ὑγείαν σας.

1825 Αὔγουστος 23 Ὕδρα — Ὁ Πατριώτης
Καρατάσος

Εὐγενέστατε κύριε Λάζαρε καὶ λοιποὶ ἄρχοντες, προσκυνῶ,

Διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, νὰ μοῦ δώσετε δύο μηνιάτικα νὰ γλυτώσομε σήμερον, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ ἀποθάνω σήμερον διὰ τὸ γένος μας καὶ διὰ τὴν πατρίδα μας, καὶ ἐτοῦτο ὁποῦ μᾶς ἔκαμαν σήμερον ***δὲν τὸ Θάρηγα· τὸν Θάνατόν μου Θάρηγα νὰ μοῦ ἐλθῆ καὶ ὄχι τὸ σημερινό·*** ὄχι καὶ δὲν εἶναι, νὰ μοῦ εἰπῆτε νὰ βρῶ νὰ τοὺς τὰ δώσω, καὶ νὰ γλυτώσω. καὶ ἐγὼ ἐδῶ ὁποῦ μὲ προστάζει ἡ Διοίκηση, ἐδῶ ἔχω νὰ ἀποθάνω· καὶ μένω μὲ ὅλο τὸ σέβας.

1825 Αὐγούστου 24 Ὕδρα
Καρατάσος

Εὐγενέστατοι,

Ὁ ἐπιφέρων τὸ παρόν μου ἐσυγχίσθη μετὰ τοῦ Καραϊτάρη διὰ τοὺς μισθούς των καὶ ἀνεχώρησε παρ' αὐτοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους του· καὶ ὡς ἄξιος στοχάζομαι νὰ μείνωσι ἐδῶ· διὸ διορίσατέ τους ὅπου φίεσθε καὶ μένω.

Τῇ 27 Αὐγούστου 1825 Ὕδρα — Ὁ Πατριώτης
Καρατάσος

Κὺρ Λάζαρε καὶ πρόκριτοι τῆς Ὕδρας, προσκυνῶ,

Μὲ τὸν προσκυνητισμόν μου σᾶς εἰδοποιῶ νὰ ἐβγάλετε μία βάρδια ἔξω εἰς τὸ πέλαγο, διατί οἱ ***Ἕλληνες ἀρχίνισαν νὰ βάνουν βρακιὰ γεμιτζίδικα καὶ φεύγουν·*** καὶ νὰ κυτάζῃ ἡ βάρδια τὰ καΐκια καλὰ ὅπου φεύγουν, καὶ νὰ κυτάζῃ καλά, νὰ μὴν ἀφήνῃ κανέναν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας νὰ παένουν πουθενά· νὰ τοὺς γυρίζουν ὀπίσω νὰ παιδεύωνται· καὶ ὑγείαν σας.

1825 Σεπτεμβρίου 8 Ὕδρα — Ὁ Πατριώτης
Καρατάσος

***

Ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς στόλος ὑπὸ τὸν Χοσρὲφ ἐξέπλευσε τῆς Ἀλεξανδρείας τὰς ἡμέρας τῆς 5ης, 6ης καὶ 7ης Ὀκτωβρίου. Ἀπετελεῖτο ἐξ 145 σκαφῶν, 79 πολεμικῶν (1) καὶ 66 ἐμπορικῶν, τῶν ὁποίων ἐπέβαινε στρατὸς 10.000 ἀνδρῶν (2) δυνάμεως, ὀργανωθεὶς ἐν Αἰγύπτῳ ὑπὸ τῶν Γάλλων στρατηγῶν Βωζὲ καὶ Λιβράν. Τὰ φορτηγὰ ἔφερον μεγάλας ποσότητας πολεμοφοδίων καὶ τροφίμων.

Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου ὁλόκληρος αὕτη ἡ δύναμις εἰσῆλθε εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου χωρὶς νὰ παρατηρηθῇ ὑπὸ πολεμικῶν Ἑλληνικῶν. Λόγῳ ἀνακριβῶν πληροφοριῶν περὶ τοῦ δρομολογίου τοῦ Χοσρὲφ καὶ τῆς πεποιθήσεως τῶν ναυάρχων ὅτι ἄφευκτος ἦτο αὐτὴν τὴν φορὰν ἡ ἐπιχείρησις κατὰ τῶν νήσων Ὕδρας καὶ Σπετσῶν ἡ προσοχὴ εἶχε στραφῇ πρὸς τὸ ἀπὸ Μήλου εἰς Νοτίους Σποράδας μέρος τοῦ Αἰγαίου. Ἡ γενικὴ ὁμιλία περὶ τοῦ ἀφεύκτου τῆς ἐπιχειρήσεως ἀποβάσεως εἰς τὰς νήσους εἶχε ἐντείνει τὰ νεῦρα τῶν ναυτῶν. Οἱ Σπετσιῶται ἐξεδήλουν τὰς ἀνησυχίας των ζωηρότερον, ἔβλεπον ὅτι ἡ νῆσος των ἦτο περισσότερον ἐκτεθειμένη καὶ τὸ ἐξεφράζοντο, οἱ Ὑδραῖοι ἐπίεζον τοὺς κυβερνήτας των ὑπὸ διαφόρους προφάσεις, μὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν τοὺς ἐζήτουν νὰ ἐπανέφερον τὰ πλοῖα εἰς τὰς βάσεις των. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης τὸ παρετήρει, εὑρίσκετο ἐν ἀδημονίᾳ καὶ καθ' ἑκάστην ἔγραφε εἰς τοὺς προκρίτους τὰς ἀνησυχίας του διὰ τὰ πληρώματα, τὸν κλονισμὸν τῆς ἐμπιστοσύνης του εἰς τὸ ναυτικὸν καὶ δὲν ἔπαυε νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐπ βολῆς των πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς πειθαρχίας.

Καθ' ὅλον τὸν Σεπτέμβριον καὶ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Ὀκτωβρίου αἱ μοῖραι ἀμφοτέρων τῶν νήσων διεδρόμησαν εἰς τὸ πέλαγος μὲ ὁρμητήριον κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν νῆσον Κίμωλον, κανονίζουσαι τοὺς ἀνιχνευτικοὺς πλόας ἀναλόγως τῶν λαμβανομένων περὶ τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου πληροφοριῶν.

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 8ης πρὸς τὴν 9ην Ὀκτωβρίου ἐξερράγη ἰσχυρὰ θύελλα ἐξ ἧς πάντα τὰ πλοῖα ἠναγκάσθησαν ν' ἀναχθοῦν εἰς

(1) Τὰ 79 πολεμικὰ ἦσαν: φρεγάται 9 Τουρκικαί, 2 Ἀλγεριναί, 2 Αἰγυπτιακαί· κορβέτται 9 Τουρκικαί, 2 Ἀλγεριναί, 1 τῆς Τριπολίτιδος, 1 Αἰγυπτιακή· πάρωνες 10 Τουρκικοί, 1 τῆς Τριπολίτιδος, 16 Αἰγυπτιακοί· ἡμιολίαι 3 Τουρκικαί, 1 Ἀλγερινή, 1 τῆς Τριπολίτιδος, 9 Αἰγυπτιακαί· 10 Αἰγυπτιακὰ πυρπολικὰ καὶ 1 πολεμικὸν ἀτμοκίνητον φέρον ὁπλισμὸν 9 πυροβόλων.

Τὰ 30 ἐκ τῶν 66 φορτηγῶν ἔφερον σημαίας χριστιανικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Τὰ λοιπὰ ἦσαν Αἰγυπτιακὰ σκάφη.

(2) Ὁ στρατὸς ἀπετελεῖτο ἐξ 7800 νεοσυλλέκτων Αἰγυπτίων, 1000 ἀτάκτων Τούρκων καὶ 1200 Ἱππέων.

τὸ πέλαγος. Τὰ Ὑδραϊκά, μετὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, ἀπεχωρίσθησαν τῶν Σπετσιωτικῶν, ἔπλευσαν εἰς τὴν βάσιν τῶν. Δὲν συνηντήθησαν μετὰ τοῦ Σαχτούρη, ὁ ὁποῖος ἤρχετο ἐξ Ὕδρας, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ πάρωνος τοῦ Λαλεχοῦ καὶ ἑνὸς ἀκόμη πυρπολικοῦ, νὰ ἑνωθῇ μετ' αὐτῶν. Τὰ Σπετσιωτικὰ ἔμειναν διαδρομοῦντα εἰς τὴν θέσιν των.

Μέχρις ὅτου ἐκπλεύσουν πάλιν τὰ Ὑδραϊκὰ εἰσῆλθε ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἰς τὸ Ναβαρῖνον. Τὰ Σπετσιωτικὰ καὶ ὁ Σαχτούρης τὸν ἀνεζήτησαν ἀλλαχοῦ. Τὴν 31ην Ὀκτωβρίου ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, ἡνωμένος, ὑπὸ τὸν Μιαούλην, ἐνήμερος ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἦτο εἰς τὸ Ναβαρῖνον, ἐκινήθη ἀπὸ τοῦ ὅρμου Βάτικα μὲ τὴν πεποίθησιν ἁπάντων ὅτι ἡ στιγμὴ τῆς προσβολῆς τῶν νήσων εἶχε φθάσει.

Τὴν ἑπομένην, κατὰ τὸν πλοῦν, ὁ ναύαρχος ἀπέστειλε εἰς Ζάκυνθον τὴν ἡμιολίαν τοῦ Τομπάζη καὶ εἰς Μεσολόγγιον τοὺς Σπετσιωτικοὺς πάρωνας τῶν Σ. Ράπτη καὶ Ν. Καμούση (ἢ Κολαθρινοῦ) ἵνα τὸν πληροφορήσουν περὶ τῶν τυχὸν ἐνεργειῶν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν.

Τὴν 2αν ὥραν μ.μ. τῆς 2ας Νοεμβρίου ὁ μετὰ τοῦ Μιαούλη στόλος εὑρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ναβαρίνου. Ὁ καιρὸς ἦτο γαληνιαῖος. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος παρετηρήθη εἰς τὸν λιμένα. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐξῆλθον δύο πάρωνες, ὑπὸ τὸ φρούριον Νεόκαστρον. Ὁ Ὑδραϊκὸς πάρων τοῦ Σαχίνη, ἀκολουθούμενος ὑπὸ δύο πυρπολικῶν, ἐπλησίασε τὸ στόμιον τοῦ λιμένος ἐκτεθεὶς εἰς τοὺς κανονιοβολισμοὺς τοῦ πυροβολείου τῆς Σφακτηρίας καὶ ἐμέτρησε περὶ τὰ 77 πλοῖα—μεταξὺ τῶν ὁποίων 8 φρεγάτας, 5 κορβέττας καὶ 19 πάρωνας ἐπ' ἀγκύρᾳ—καταγινόμενα εἰς ἐκπέτασιν τῶν ἱστίων των. Οἱ δύο ἔξω τοῦ στομίου κινούμενοι πάρωνες ἐπλησίασαν, τὸν Σαχίνην καὶ ἤρχισαν ν' ἀνταλλάσσουν μετ' αὐτοῦ κανονιοβολισμούς.

Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐσήμανε εἰς τὰ προπορευόμενα πλοῖα νὰ ἐλαττώσουν ἱστιοφορίαν διὰ νὰ κατέφθανον τὰ μένοντα ὀπίσω. Συγχρόνως ἐσήμανε πρόσκλησιν τῶν πυρπολητῶν καὶ ἐξέλεξε τέσσαρας ἐξ αὐτῶν μὲ τὴν σκέψιν νὰ ἐνεργήσῃ κατὰ τὴν νύκτα ἐπιχείρησιν διὰ ἰσαρίθμων πυρπολικῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ προθυμία καὶ τῶν ἄλλων πυρπολητῶν τοῦ στόλου ἦτο πολὺ μεγάλη καὶ οὐδεὶς ἤθελε νὰ ὑποχωρήσῃ ἐδημιουργήθη τοιοῦτον ζήτημα ὥστε ὁ ναύαρχος ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κυβερνητῶν ἀπεφάσισε ν' ἀναβάλῃ τὴν ἐπιχείρησιν. Ὅταν ἔδυσε ὁ ἥλιος πολλὰ ἐχθρικὰ ἦσαν ἤδη ἔξω τοῦ λιμένος. Κατὰ τὴν νύκτα ὁ καιρὸς ἐδυνάμωσε, τὰ μένοντα ὀπίσω πλοῖα τοῦ Σπετσιωτικοῦ

στόλου ἐπλησίασαν. Κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη συνεκρούσθη μετὰ τοῦ Σπετσιωτικοῦ τοῦ κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Ἀναργύρου Λεμπέση, ὑπέστη βλάβην εἰς τὸν πρόβολον καὶ αὐτοστιγμεὶ ἐστάλη εἰς Ὕδραν πρὸς ἐπισκευήν, ὁ δὲ ναύαρχος ἐπέβη τῆς κορβέττας τοῦ Τομπάζη.

Ὅταν ἐξημέρωσε τὰ πλοῖα ἦσαν διασκορπισμένα. Τὴν 9ην πρωϊνὴν ἐθεάθησαν τὰ ἐχθρικὰ διαδρομοῦντα παρὰ τὴν Πελοπόννησον πλέοντα τὴν ἐγγυτάτην. Τὴν 2ω 30λ μ.μ. τὰ Ἑλληνικὰ συνεκεντρώθησαν καὶ προσανατολίσθησαν πρὸς τὰ ἐχθρικὰ τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐν ὅλῳ 45 — 16 φρεγάται καὶ δρόμωνες, 28 πάρωνες καὶ 1 ἡμιολία. Τὴν 4ην μ.μ. ἤρχισαν ν' ἀνταλλάσσουν κανονιοβολισμοὺς εἰς ὥραν καθ' ἣν ὁ καιρὸς ἐσφοδρύνετο. Μετ' ὀλίγον ὁ κανονιοβολισμὸς ἐγενικεύθη ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνεμος ἐγένετο σκληρός, τὰ πλοῖα ἠλάττωσαν τὴν ἱστιοφορίαν των. Ἐπεδίωξαν νά παρακολουθήσουν τὰ ἐχθρικά, πλαγιοδρομοῦντα πάντοτε παρὰ τὴν Πελοπόννησαν, τοῦτο ὅμως κατέστη ἀδύνατον διότι ἐξερράγη θύελλα, ἤρχισε βροχὴ καὶ οἱ ἀντίπαλοι ἔπαυσαν ἀμοιβαίως νὰ φαίνωνται. Κατὰ τὴν νύκτα ὁ πνέων νοτιοδυτικὸς ἄνεμος ἐγένετο καταιγίζων. Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 4ης, τὰ Ἑλληνικὰ ἦσαν εἰς τὸ Ταίναρον.

Κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα τὰ Σπετσιωτικὰ πλοῖα ἀπεχωρίσθησαν αὐτεπαγγέλτως· ἔπλευσαν εἰς Σπέτσας χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ ναύαρχος Μιαούλης. Οἱ ναῦται ἐξηνάγκασαν τοὺς κυβερνήτας των εἰς τοῦτο.

Τὴν 4ην Ὀκτωβρίου ἡ τρικυμία ἦτο μεγίστη, ἐπὶ 12 ὥρας τὰ πλοῖα παρεδόθησαν ξυλάρμενα εἰς τὸν ἄνεμον. Τὴν ἑπομένην ἐξηκολούθησαν νὰ διαδρομοῦν μὲ ἐλαχίστην ἱστιοφορίαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ταινάρου, ἐπειδὴ δὲ ὁ καιρὸς ἐξηκολούθει ὁ αὐτὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ποδίσουν εἰς Βάτικα. Κατὰ τὴν ἑπομένην νύκτα—τῆς 6ης πρὸς τὴν 7ην Ὀκτωβρίου—ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν ὅρμον ἡ ἡμιολία τοῦ Τομπάζη, ἐρχομένη ἐκ Ζακύνθου, μὲ τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐξ 120 πλοίων ἐθεάθη εἰς τὸ ὕψος τοῦ Κατακώλου πλέων πρὸς τὸν κόλπον Πατρῶν.

Τὸ λυκαυγὲς τῆς 10ης Νοεμβρίου ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος ἀπὸ τοῦ ὅρμου Βάτικα ἐξεπέτασε τὰ ἱστία διὰ τὸ Ἰόνιον πέλαγος μὲ νοτιοδυτικὸν ἄνεμον. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐπλαγιοδρόμει ἀκόμη εἰς τὸ στενὸν τῶν Κυθήρων ὅταν διεσταυρώθη μετὰ τῶν ἐρχομένων ἐκ Μεσολογγίου δύο Σπετσιωτικῶν παρώνων, ἐκ τῶν κυβερνητῶν τῶν ὁποίων ἐπληροφορήθη ὁ ναύαρχος ὅτι ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς στόλος

ἦτο εἰς Πάτρας οἱ δὲ πολιορκούμενοι εἶχον τρόφιμα μόνον διὰ 20 ἡμέρας. Τὴν 5 ὥρ.μ.μ. ἤρχισε κακοκαιρία, ἐπῆλθε σκότος, λεπτὴ βροχή, ηὔξησε ἡ δύναμις ἀνέμου. Τὰ πλοῖα ἐσειροδέτησαν τὰ ἱστία των. Πρὸς ἀποφυγὴν ἀποχωρισμοῦ κατὰ τὴν νύκτα ὁ ναύαρχος ἐσήμανε νὰ ἐγίνοντο αἱ ἀναστροφαὶ κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν ἐντὸς ζώνης περιωρισμένης ἐκτάσεως. Τὴν 7 ὥρ. ἑσπερινὴν τὸ σκότος ἀπέβη ἀπόλυτον, ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου ἀνυπόφορος. Τὰ πλοῖα παρεδόθησαν ξυλάρμενα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ καιροῦ. Τὴν 8ὥρ. 30λ. ἡ θύελλα ἐκόπασε, ὁ ἄνεμος κατέπεσε, πρὸς ὥραν, περὶ τὸ μεσονύκτιον ἠγέρθη ἀνατολικὸς ἄνεμος ἰσχυρότατος.

Τὴν πρωΐαν τῆς 11ης Νοεμβρίου τὰ πλοῖα ἦσαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ Ναβαρίνου, ἀνοικτὰ εἰς τὸ πέλαγος, προχωροῦντα πρὸς βορρᾶν μὲ τὸν αὐτὸν ἀνατολικὸν ἄνεμον καὶ μέγαν κυματισμόν. Τὴν 9 ὥρ. ἐπῆλθε σκότος, ὁ ἄνεμος ἐγένετο καταιγίζων, ἤρχισε νὰ πίπτῃ βροχή. Τὰ πλοῖα πάλιν ὀλιγώστευσαν τὴν ἱστιοφορίαν των, αἱ σχετικαὶ ἀποστάσεις των ηὔξησαν, πολλὰ ἔμειναν ὀπίσω.

Τὴν 2 ὥρ. μ.μ. ὁ ἄνεμος μετετράπη εἰς βορειοανατολικὸν ἰσχυρόν. Ὅταν ἐφάνη ἀπὸ τῆς ναυαρχίδος ἡ νῆσος Ζάκυνθος ἐσημάνθη ἐλάττωσις τῆς ἱστιοφορίας διὰ νὰ τὴν ἐπλησίαζον τὰ καθυστεροῦντα. Μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὁπότε ὁ καιρὸς ἐκαθάρισε καὶ ἔπνευσε βορρᾶς, τὰ προχωροῦντα διεδρόμησαν μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου. Τὴν πρωΐαν τῆς 12 Νοεμβρίου συνηθροίσθη τὸ σύνολον ἔξω τῆς Ζακύνθου εἰς ὥραν καθ' ἣν ὁ ἄνεμος ἠλαττοῦτο καὶ ἔτεινε εἰς ἄπνοιαν.

Τὴν 2 ὥρ. μ.μ. ἐμετρήθησαν 36 Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ διαδρομοῦντα εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄραξος. Ὁ ναύαρχος ἐσήμανε νὰ λάβουν τὰ πλοῖα τὰς θέσεις των, ἀλλ' ἐπῆλθε γαλήνη ἥτις ἐξηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα μέχρι τοῦ μεσονυκτίου. Τέλος ἔπνευσε ἐλαφρὸς ἄνεμος ἐκ τοῦ κόλπου καὶ ἐπλαγιοδρόμησαν τὰ πλοῖα κατευθυνθέντα πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Πελοποννήσου.

Περὶ τὰ ἑξημερώματα τῆς 13ης Νοεμβρίου τὰ περισσότερα εὑρίσκοντο νοτίως τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Γλαρέντζας, μὲ ἐλαφρὸν βορειοανατολικὸν ἄνεμον, προσπαθοῦντα νὰ προχωρήσουν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ κατὰ μῆκος τῆς παραλίας. Πρὸς βορρᾶν αὐτῶν, πολὺ μακρὰν εἰς τὸν ὁρίζοντα, ἀνεγνωρίσθησαν τὰ αὐτὰ 36 Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἀνακωχεύοντα, ἐν ἀναμονῇ τῆς συνήθους μετὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας

ἐνδυναμώσεως τοῦ ἀνέμου τοῦ κόλπου (1). Αἱ πνοαί του τὰ ἔφθασαν τὴν 9 ὥρ. 30λ., ὁπότε οὐριοδρόμησαν πᾶσιν ἱστίοις πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ναύαρχος ἐσήμανε ν' ἀπομακρυνθοῦν τ' ἀσθενέστερα σκάφη(2) καὶ ἐτήρησε τὴν κατεύθυνσιν τοῦ λοιποῦ στόλου πρὸς βορρᾶν, προχωρῶν βραδύτατα, διότι αἱ πνοαὶ τοῦ ἀνέμου δὲν τὸν ἔφθανον. Ὀλίγαι μονάδες τοῦ στόλου παρήλλαξαν τὸ ἀκρωτήριον Γλαρέντζα μετὰ μίαν ὥραν ὁπότε παρετηρήθη πολὺ πλῆθος λαοῦ συσσωρευμένον πέριξ τοῦ φρουρίου καὶ ἐντὸς τοῦ περιβόλου του καὶ ἀκόμη ἐπὶ τῆς νησίδος Καυκαλίδας (3).

Ἡ συμπλοκὴ ἤρχισε τὴν 11ὥρ.30λ. μεταξὺ τῶν ἑκατέρωθεν προπορευομένων. Τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἦσανὑπὸ εὐνοϊκὰς συνθήκας,οὐριοδρόμουν, ἐνῷ εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔπλεον οἱ Ἕλληνες αἱ πνοαὶ ἦσαν ἀκόμη ἀσθενέσταται. Αὐτεπαγγέλτως ἓν τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν ἐπροχώρησε πρὸς τοὺς ἀντιπάλους, πλεῦσαν εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἀδιαφορῆσαν εἰς τοὺς πυκνοὺς κανονιοβολισμούς των. Ὁ ναύαρχος εὐθὺς τὸ ἀνεκάλεσε βλέπων ὅτι θὰ ἐθυσιάζετο εἰς μάτην, συγχρόνως ἐσήμανε ν' ἀνακωχεύσουν τὰ προπορευόμενα ὅπως κατωρθωθῇ νὰ τὸν πλησιάσουν τὰ μένοντα ὀπίσω ἐκ τῆς γαλήνης. Ἐπρόφθασαν οὐχ' ἧττον τὰ ἐχθρικὰ μέχρι τῆς 1ὥρ. 30λ. μ.μ. νὰ κανονιοβολήσουν σφοδρῶς ἕνα πάρωνα καὶ τοῦτο τὸ πυρπολικόν, ἀλλ' ἄνευ μεγάλων ἀποτελεσμάτων.

Ἡ μάχη ἐγενικεύθη τὴν 2 ὥρ. μ.μ. ὅταν ἐπέτρεψαν αἱ πνοαὶ τοῦ ἀνέμου τὴν συγκέντρωσιν τῶν Ἑλλήνων. Παρὰ τὴν μεγάλην ἀριθμητικὴν ὑπεροχήν, τὸ μέγεθος τῶν σκαφῶν καὶ τὴν εὐνοϊκὴν θέσιν ὡς πρὸς τὸν πνέοντα ἄνεμον, ὁ Χοσρὲφ ἐπεδίωξε ν' ἀπομακρυνθῇ ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μὲ τὰς πρώτας ζημίας τῶν πλοίων του. Ἔπλευσε εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἐχείρισε ὅπως ἐπανέλθῃ τὸ ταχύτερον εἰς τὸν κόλπον, διὰ ν' αὐξήσῃ τὴν ἀπόστασιν τοῦ στόλου του ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐσήμανε ρυμούλκησιν τῶν πλοίων ὑπὸ τῶν λέμβων των.

---

(1) Ξεμποῦκα

(2) «Τ' ἀδύνατα πλοῖα ν' ἀλαργεύουν».

(3) Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Σαχτούρη ἀναφέρει ὅτι συγχρόνως τρία Ζακύνθια πλοιάρια, κατάμεστα γυναικοπαίδων, διῆλθον ἀνὰ μέσον τῆς γραμμῆς των κατευθυνόμενα εἰς τὴν Ζάκυνθον· ὅτι ὁ ναύαρχος ἐσήμανε εἰς τὴν ἡμιολίαν τοῦ Τομπάζη νὰ τ' ἀκολουθήσῃ καὶ διέταξε τὸν κυβερνήτην νὰ παραστήσῃ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ζακύνθου τὴν κατάστασιν ἐκ μέρους του, μὲ τὴν παράκλησιν νὰ ἐλάμβανον μέριμναν διὰ ταχεῖαν ἀποστολὴν πλοίων εἰς Γλαρέντζαν πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἀμάχου τούτου πληθυσμοῦ καὶ διάσωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ βεβαίου ὀλέθρου ἐκ τοῦ Ἰμβραὴμ.

Ταῦτα ἐκανονιοβόλουν συνεχῶς ἀπὸ τῆς πρύμνης κατὰ τὴν φυγήν των. Ἡ κορβέττα τοῦ Ταχὶρ ἐπέμενε νὰ κατευθύνῃ πυρὰ συγκεντρικὰ κατὰ τῆς κορβέττας τοῦ Τομπάζη—ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη—καὶ τόσον πολὺ ἐπέμεινε ὥστε ἀπεφασίσθη νὰ τῆς δοθῇ ἀπάντησις, μὲ τὴν τρίτην ὅμως βολὴν ἐξερράγη ἓν τῶν πυροβόλων τοῦ «Θεμιστοκλέους» ἐξ οὗ ἐθανατώθη εἷς ναύτης καὶ ἐτραυματίσθησαν ἄλλοι 7, οἱ δύο βαρέως (1).

Αἱ ἐλαφραὶ πνοαὶ τοῦ ἀνέμου ἔπαυσαν πρὸ τῆς δύσεως. Τὰ ἐχθρικά, συνεχῶς ρυμουλκούμενα, ἐξηκολούθησαν νὰ προχωροῦν, ἀπομακρυνόμενα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον πρὸς βορρᾶν ἐν ᾧ ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἠκούοντο συνεχῶς τὰ προστάγματα κωπηλασίας τῶν Τούρκων καὶ ἄλλαι πολλαὶ φωναὶ ἠχηραί. Μέχρι τοῦ μεσονυκτίου διετηρήθη νηνεμία ἀπόλυτος. Μὲ τὰς πρώτας πνοὰς ἀνέμου μία τῶν φρεγατῶν ἤρχισε ἀκατάπαυστον κανονιοβολισμὸν, διαρκέσαντα σχεδὸν μέχρι τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας, ἐξ ἀφορμῆς ἑνὸς Ἑλληνικοῦ πυρπολικοῦ κινουμένου πλησίον της.

Ἀπὸ τῆς 3ης πρωϊνῆς τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἐτράπησαν πλαγιοδρομοῦντα πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος. Τὰ Ἑλληνικὰ κατηυθύνθησαν ἀρχικῶς πρὸς Σκρόφες, ὅταν δὲ ἤρχισε νὰ πλησιάζῃ τὸ λυκαυγὲς ἐτράπησαν διαταγῇ τοῦ ναυάρχου πρὸς τὰ ἔσω τοῦ κόλπου Πατρῶν, φερόμενα προσηνέμως τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κινήσεως τῆς ἀναστροφῆς ὁ πάρων τοῦ Ζάκα προσήραξε εἰς τὰ ρηχὰ Σκρόφες καὶ ἐπροξένησε μεγάλην καθυστέρησιν τοῦ στόλου—πάντα σχεδὸν τὰ πλοῖα ἀνεκώχευσαν καὶ ἀπέστειλαν τὰς ἀκάτους των ὅπως συντελέσουν εἰς τὴν ἀνέλκυσίν του—τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἐν τῷ μεταξὺ ἔσχον ὅλον τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον νὰ προχωρήσουν πλαγιοδρομοῦντα πολὺ πρὸς ἀνατολάς.

Ὁ καιρὸς ἦτο σκοτεινός, ὁ οὐρανὸς κεκαλυμμένος ὑπὸ νεφῶν, ἡ ἀπό τινος ὥρας πίπτουσα λεπτὴ βροχὴ περιώριζε κατὰ πολύ τὴν ὁρατότητα. Τὴν 8ὥρ, 30λ. ἐθεάθησαν ἔσω τοῦ ὁρίζοντος τὰ ἐχθρικὰ ἐρχόμενα πλησίστια, βραδέως, μὲ οὔριον ἄνεμον. Μετὰ μίαν ὥραν, ὅταν ἐδυνάμωσε ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου, ἐπλησίασαν ταχυπλοοῦντα τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες. Τὰ Ἑλληνικὰ κατόπιν σήματος τοῦ ναυάρχου

(1) Ἐθανατώθη ὁ ναύτης Παντελῆς Μαυριδερὸς ἐξ Ὕδρας. Ἐτραυματίσθησαν οἱ Κυριάκος Ν, Θεοδωράκης, Θεόδωρος Λεονάρδου, Γεώργιος Καραμανίτης, Δήμος Γκολέμας, Νικόλαος Ἀργυροῦ Τζανῆς, Ἀντώνιος Σπύρου Κατσογιάννης, Ἀναστάσιος Ν. Τσέπης, ἐξ Ὕδρας, Νικόλαος Σταματάρας ἐκ Ψαρῶν, Ἀθανάσιος Γ. Γιοματάρης ἐκ Πόρου.

ἐπροχώρησαν εἰς προϋπάντησιν, ἔπλευσαν εἰς τὴν ἐγγυτάτην καὶ μετ' αὐτῶν συνηντήθησαν τὴν 11 πρ. περὶ τὸ κέντρον τοῦ σχηματιζομένου τριγώνου ὑπὸ τῶν ἀκρωτηρίων Σκρόφες καὶ Ἄραξος καὶ τῆς νησῖδος Βασιλάδι. Πρῶτα πλοῖα ἐπετέθησαν ὁ «Ἄρης» καὶ ὁ πάρων τοῦ Χριστοφίλου, ἔχοντα πλησίον των καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Μανώλη Μπούτη, εὑρεθέντα ἀντιμέτωπα ἐχθρικῆς ὁμάδος ἐξ 7 φρεγατῶν. Οἱ κυβερνῆται τῶν δύο παρώνων, ἀποβλέψαντες νὰ ἐπιτύχουν προχώρησιν τοῦ πυρπολικοῦ, ἐπλησίασαν ἀποφασιστικῶς τὴν ὁμάδα τῶν φρεγατῶν παρὰ τὸν σφοδρότατον κανονιοβολισμόν της (1). Τὸ πυρπολικὸν ἐπλησίασε μὲν ἐγγύτατα τὴν ἡγουμένην φρεγάταν ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἐδέχθη ὁλόκληρον χάλαζαν βλημάτων. Ὁ πρότονος τοῦ ἀκατίου ἱστοῦ του ἀπεκόπη, ἐσχίσθη ἡ ἀρτεμονίς, κατέπεσε ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἡ προτονὶς καὶ τὸ σκάφος προσηνεμώθη εἰς βαθμὸν ὥστε ν' ἀποβαίνῃ ἀνίσχυρος πᾶσα περαιτέρω προσπάθεια. Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ ἄλλα πλοῖα Ἑλληνικὰ ἐπλησίασαν. Προηγεῖτο τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ἀν. Θ. Βώκου, ὁ ὁποῖος, μὲ τὴν γενναίαν ἐνίσχυσιν δύο ἢ τριῶν παρώνων, ἐπλησίασε τόσον ἀποφασιστικῶς μίαν τῶν φρεγατῶν ὥστε τὴν ἔτρεψε εἰς φυγήν. Χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν ἐτράπη ἀμέσως πρὸς ἄλλην καὶ τὴν ἐξηνάγκασε καὶ ἐκείνην ν' ἀποχωρήσῃ ὁριστικῶς. Ἀτυχῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τελευταίου τούτου χειρισμοῦ τὸ πυρπολικόν του, κατὰ τοῦ ὁποίου ἤδη κατηυθύνετο ὁλόκληρος ἡ βολή, ἐπλήγη ὑπὸ ἐμπρηστικοῦ βλήματος καὶ κατεκάη. Ὁ Βῶκος καὶ οἱ ἄνδρες τοῦ πληρώματος του(2) ἐπέβησαν τῆς λέμβου των καὶ ἐσώθησαν ἐπὶ τοῦ πάρωνος τοῦ Λαλεχοῦ.

Τὴν ὑποχωρητικὴν κίνησιν τῶν φρεγατῶν ἐμιμοῦντο ἤδη καὶ ἄλλαι Τουρκο-Αἰγυπτιακαὶ μονάδες ὅταν ἀποτόμως περὶ τὴν μεσημβρίαν νέαι μεγάλαι ἐχθρικαὶ δυνάμεις ἐφάνησαν ἐρχόμεναι οὐριοδρομοῦσαι ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν Πατρῶν καὶ τὰ φεύγοντα πλοῖα ταχέως ἐστράφησαν πάλιν πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων, ἐπανερχόμενα νὰ ἐπιτεθοῦν. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἀπεφάσισε τότε νὰ ὑποχωρήσῃ, οὐριοδρόμησε τὰ πλοῖα του καὶ τὰ ὡδήγησε πρὸς τὸ Δραγαμέστον, πλεύσας πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἐχινάδων. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος τὸν παρηκολούθησε καὶ διῆλθε πρὸς δυσμὰς τῶν αὐτῶν νήσων. Τὴν 4 πρ. 30λ.μ.μ. ὁ Ἑλληνικός, κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκτοῦ πόρου, -τοῦ μεταξὺ τῶν Ἐχινάδων καὶ τῆς ξηρᾶς-, ἀντίκρυσε ὁλόκληρον τὸν ἐχθρικὸν ἀποτελούμενον ὑπὸ περισσο-

(1) Τοῦ «Ἄρεως» ἐσχίσθησαν οἱ δύο φώσωνες (τοῦ ἀκατίου καὶ τοῦ μεγάλου ἱστοῦ) ἐκ τῶν ἐχθρικῶν βλημάτων. Ἐκ τῶν κανονιοβολισμῶν τοῦ «Ἄρεως» ἀπεκόπη ὁ κεροίαξ τοῦ δώλωνος τῆς φρεγάτας ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐμάχετο

(2) Ἐξ αὐτῶν ἐτραυματίσθη ὁ Δημήτριος Θεοδωράκης.

τέρων τῶν 70 σκαφῶν. Μετ' οὐ πολὺ ἐπῆλθε σκότος πυκνόν, ἐφαίνοντο ἐκ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου μόνον αἱ λάμψεις τῶν ἀσφαίρων κανονιοβολισμῶν του, τῶν βαλλομένων ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διὰ τὴν συνεννόησιν. Τὴν 7 πρ. 33λ. ὁ ἄνεμος ἐδυνάμωσε, ἡ βροχὴ ηὔξησε. Ὁ αὐτὸς καιρὸς διετηρήθη καὶ καθ' ὅλην τὴν νύκτα.

Τὴν πρωΐαν τῆς 15ης ἔπνεε ὀλίγος βορειανατολικὸς ἄνεμος. Τὰ Ἑλληνικὰ ἐπλησίαζον τὸ ἀκρωτήριον τῆς Γλαρέντζας, τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ διεδρόμουν παρὰ τὸν Ἄραξον. Διάφορα πλοιάρια κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν μετέβαινον ἐκ Ζακύνθου εἰς Γλαρέντζαν πρὸς παραλαβὴν γυναικοπαίδων καὶ ἄλλων ἀμάχων. Τὴν 9ην πρωϊνὴν ὁ ἄνεμος κατέπεσε. Πολλαὶ λέμβοι τῆς Ὑδραϊκῆς μοίρας ἐστάλησαν ὅπως βοηθήσουν τὴν ἐπιβίβασιν τῶν φευγόντων. Ὁ ναύαρχος διέταξε τὸν κυβερνήτην ἑνὸς τῶν Ὑδραϊκῶν παρώνων νὰ παρελάμβανε ὅσους θὰ ἤθελον ν' ἀπεβιβάζοντο εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον καὶ ἐτήρησε τὴν μοῖραν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὴν νύκτα τὴν ὡδήγησε πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν.

*
* *

Ὁ Ἀστακὸς εἶναι κωμόπολις συνδεομένη μετὰ τοῦ Μεσολογγίου δι' ἁμαξιτῆς ὁδοῦ. Κεῖται εἰς τὸν μυχὸν τῆς ἀγκάλης τοῦ Δραγαμέστου, ἡ δὲ κωμόπολις τοῦ Δραγαμέστου κεῖται ἐντὸς κοιλάδος πλησίον τοῦ Ἀστακοῦ τῆς ὁποίας ἡ στάθμη εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς θαλάσσης.

Ἡ ἀκτὴ τῆς ἀγκάλης εἶναι ἀπότομος πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος της, ἐσχηματισμένη ἐκ συντριμμάτων μεγάλων βράχων πεσόντων ἀπὸ τῶν ὀρέων. Τὸ ἔδαφος ὑψοῦται ἀποτόμως, εἰς ἀπόστασιν μικροτέραν τῶν 3000 μέτρων ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ ὀρθοῦται εἰς 940μ. τὸ ὄρος Βελοῦτσι. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος ἡ ἀκτὴ εἶναι ὀλιγώτερον ἀπότομος, οἱ λόφοι μικροτέρου ὕψους. Ἡ δὲ ἰσοβαθὴς τῶν 36 μέτρων εἶναι ἐγγύτατα τῶν βράχων πλὴν τῆς θέσεως πρὸ τῆς ἄκρας ***Γλῶσσα Παγανιὰ***, χαμηλῆς, βραχώδους, ὁριζούσης τὸ τέρμα τοῦ ὅρμου τοῦ Δραγαμέστου, ὅπου ἀποχωρίζονται οἱ δύο λιμένες ***Παντελεήμων*** καὶ ***Πλατυγιάλι.*** (1)

---

(1) Τὸ Πλατυγιάλι περιβάλλεται ὑπὸ λόφων δασωδῶν κυματοειδῶν. Σχηματίζει τὸ ἀσφαλέστερον ἀγκυροβόλιον τῆς ἀκτῆς ταύτης, βάθους 16—18 μέτρων μὲ βυθὸν συγκρατοῦντα τὰς ἀγκύρας ὑπὸ οἱονδήποτε καιρόν. Τὸ ἄνοιγμα οὗ λιμένος εἶναι 430 περίπου μέτρων, τὸ μῆκος ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον 15000 καὶ τὸ πλάτος ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς 900.

Συχνάζεται πολὺ κατὰ τὸν χειμῶνα τὸ Πλατυγιάλι ὑπὸ πολεμικῶν Ἀγ-

Αἱ **Ἐχινάδες** εἶναι ἄθροισμα νησίδων καὶ βράχων εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀγκάλης τοῦ Δραγαμέστου. αἱ ὁποῖαι προφυλάσσουν αὐτὴν ἐκ τῶν μεγάλων κυμάτων κατὰ τοὺς νοτιοδυτικοὺς ἀνέμους. Καταλαμβάνουν ἔκτασιν 4 1)2 μιλίων ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, 5 μιλίων ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, καὶ εἶναι γενικῶς ἀπόκρημνοι, σχηματίζουσαι μεταξύ των πόρους πλωΐμους. Αἱ μεγαλήτεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι καλλιεργήσιμοι, αἱ μικρότεραι εἶναι βράχοι ἁπλοῖ, φέροντες ὀλίγιστα καχεκτικὰ ἐλαιόδενδρα. Ἡ δυτικωτέρα νῆσος τῆς ὁμάδος εἶναι τὸ ***Πράσσα,*** ἁπλοῦς βράχος 12 μέτρων ὕψους, περιβαλλόμενος ὑπὸ στενῆς ὑφάλου (1) ἐκτεινομένης ὅμως εἰς ἀπόστασιν 1500 μέτρων πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ, εὑρισκομένης πρὸς Β20οΑεἰςβάθος 27 ποδῶν.

Ἡ σημαντικωτέρα τῶν Ἐχινάδων εἶναι ἡ ***Δραγονάρα,*** μήκους 1 1/3 μιλλίου, 137 μέτρων ὕψους καὶ ἀπόκρημνος. Σχηματίζει μετὰ τῆς νήσου ***Καλόγερος*** τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς βορείας εἰσόδου τῆς ἀγκάλης τοῦ Δραγαμέστου. Πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Δραγονάρας εἶναι αἱ νησίδες· ***Σοφία,*** 36 μέτρων ὕψος· ***Λαμ-***

γλικῶν. Τῇ ἐγκρίσει τῆς κυβερνήσεως οἱ Ἄγγλοι κατεσκεύασαν πρὸ καιροῦ ἀποθήκας, στεγάσματα ἀεροπλάνων. στίβους ἀσκήσεων καὶ παιδιῶν, οἰκήματα διὰ τοὺς τροφοδότας των (παραμένοντας μόνον ὁσάκις ὑπάρχουν τὰ πλοῖα).

Ὁλόγυρα τοῦ λιμένος ὑπάρχουν ἐπίσης πολλὰ ὁρόσημα, ἄλλα διὰ προσδιορισμὸν τῆς θέσεως ἀγκυροβολίας 5 μεγάλων πολεμικῶν καὶ πολλῶν μικροῦ ἐκτοπίσματος καὶ ἄλλα δι' ἀσκήσεις.

Ἐκτὸς τούτων τῶν ὁροσήμων ὑπάρχει ἓν ἐρυθροῦν ἐπὶ τῆς ἄκρας ***Κάρλο-Γλῶσσα*** καὶ ἓν ὁλόλευκον ἐπὶ τῆς ἄκρας Στενὴ-Γωνιά, χρησιμοποιούμενα δι' εὐθυγράμμισιν κατάλληλον νὰ ὁδηγῇ τὰ ἐρχόμενα ἐκ βορειοδυτικῶν πλοῖα νὰ διέρχωνται μεταξὺ τῆς ὑφάλου ***Νταίη*** καὶ τῆς ἄκρας Γλῶσσα-Παγανιά.

Δύο ἄλλα ὁρόσημα ὁλόλευκα ὁδηγοῦν, διὰ τῆς εὐθυγραμμίσεως αὐτῶν, Β44°Α εἰς τὸ ἀγκυροβόλιον. Ὀρθοῦνται πλησίον οἰκίας ἐπίσης λευκῆς, εὑρισκομένης εἰς τὸν μυχὸν τοῦ λιμένος.

(1) Ὁμὰς ὑφάλων εὑρίσκεται 2-3 μίλια πρὸς βορρᾶν τῆς νήσου ***Πράσσα.*** λ. χ. 2-3 μίλια πρὸς Β 14ο Ζ τῆς νήσου ὑπάρχει ὕφαλος 12 μέτρων βάθους καὶ ἄλλη, μικροτέρα, εἰς 2,6 μίλια πρὸς Β 21ο Ζ· τρίτη εἰς 1,9 μίλια πρὸς Β25ο Ζ· καὶ τετάρτη εἰς 2,1 μίλια πρὸς Β 6ο Α.

Ἅπασαι αὗται αἱ ὕφαλοι δὲν εἶναι ἐπικίνδυνοι, διότι εὑρίσκονται εἰς βάθη ἀπὸ 13-28 μέτρων. Οὐχ' ἧττον, παρὰ τὰς γενομένας ἐπιμελεῖς ἐξετάσεις, συνιστᾶται εἰς τοὺς ναυτικοὺς νὰ ἀποφεύγουν νὰ πλησιάζουν τὴν περιοχήν των.

Ὁμοίως ἄλλαι ὕφαλοι, εἰς βάθος 13 μέτρων, εὑρίσκονται εἰς ἀπόστασιν 340 καὶ 1300 μέτρων μακρὰν τοῦ βορείου ἄκρου τῆς νήσου Δραγονάρα, ἑκατέρωθεν τοῦ βορείου πλωΐμου πόρου τῆς ἀγκάλης τοῦ Δραγαμέστου.

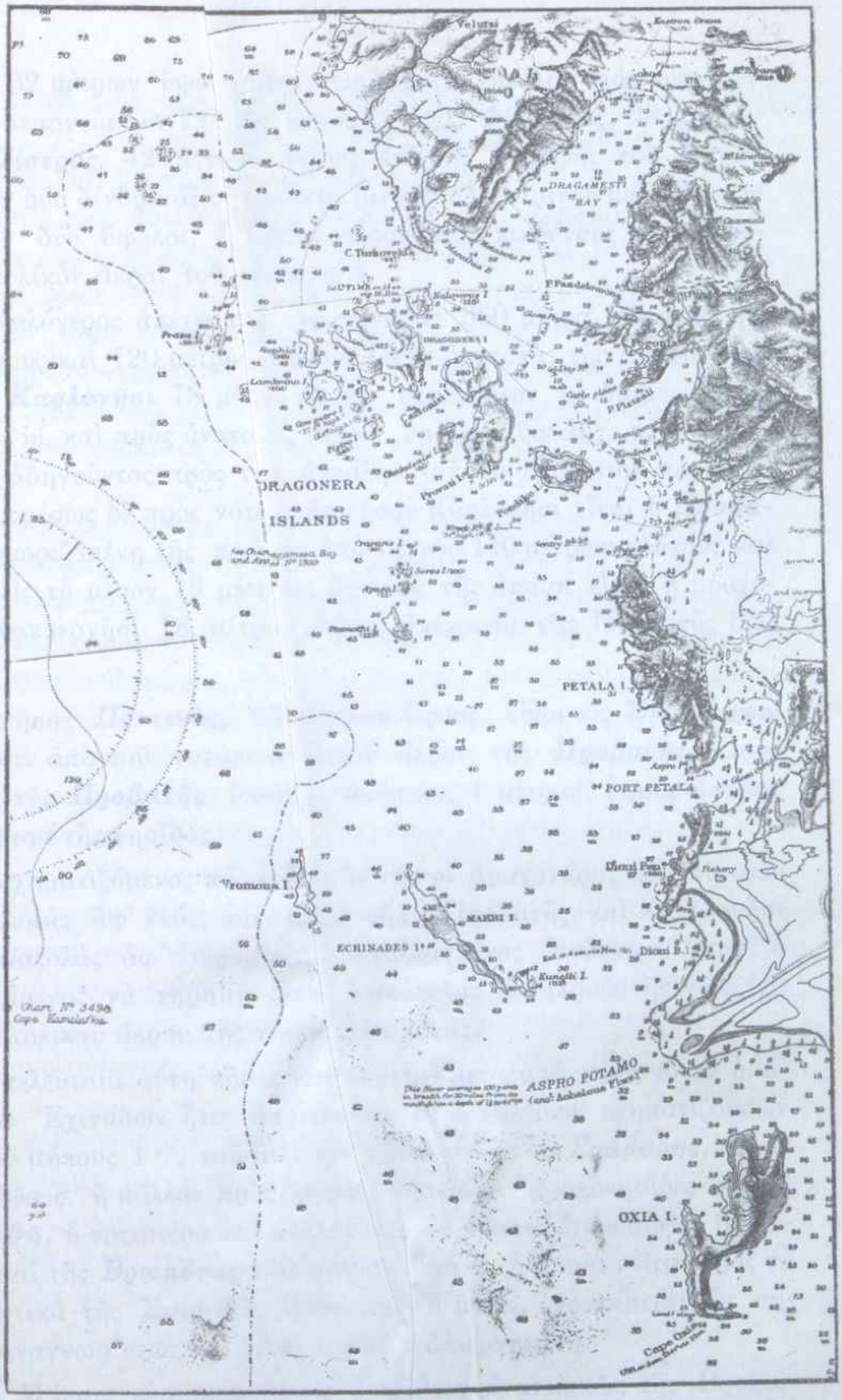

Τμῆμα χάρτου τοῦ Ναυαρχείου ἀπὸ Ὀξειᾶς εἰς Δραγαμέστον.

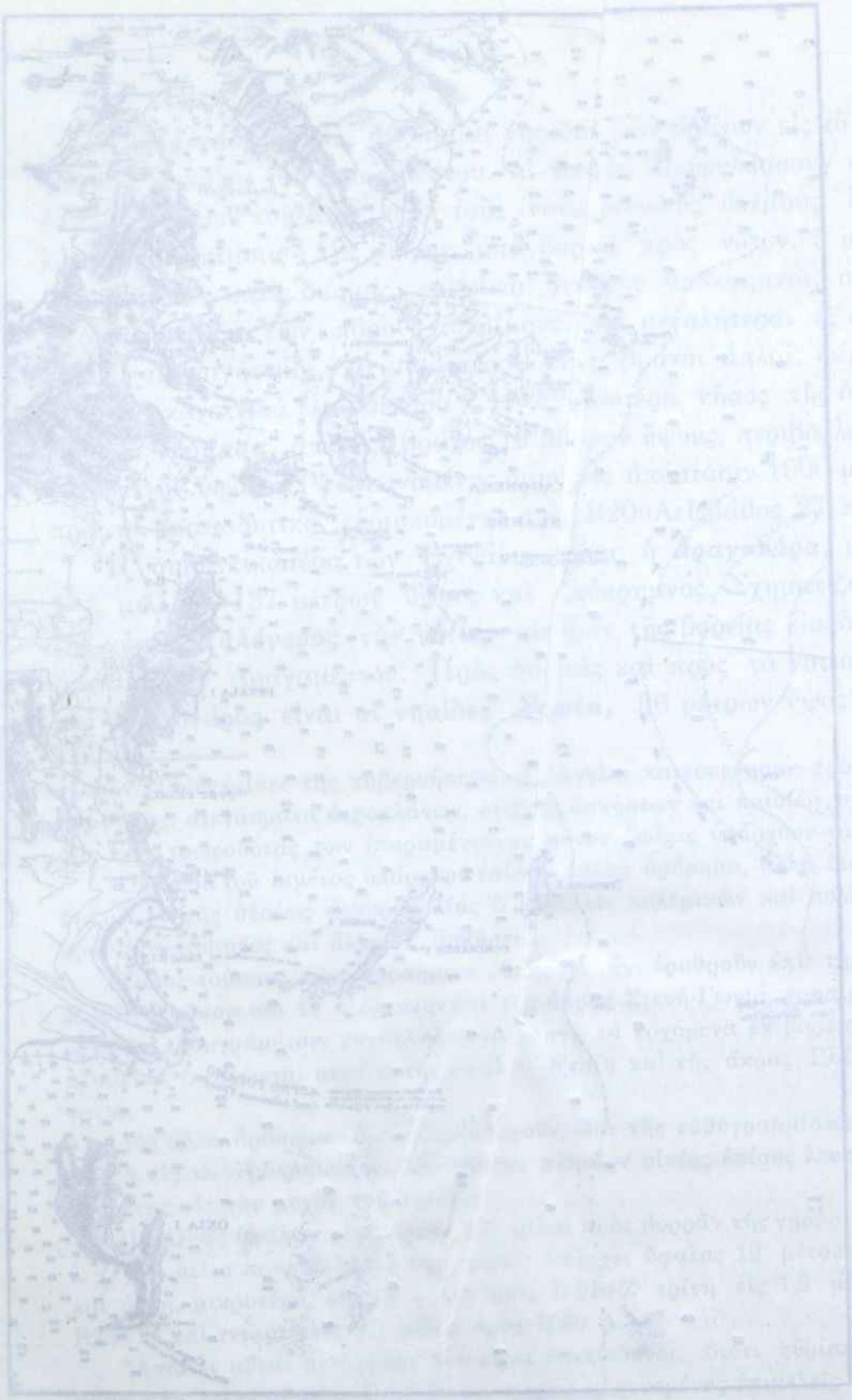

πρινός, 62 μέτρων ὕψους (ἀναγνωρίζομένη εὐκόλως διότι φέρει ἓν δένδρον μεμονωμένον ἐπὶ τῆς κορυφῆς της)· ***Φίλιππος,*** 38 μέτρων ὕψους. ***Πίστρος,*** 42 μέτρων ὕψους, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν δύο δένδρα ἀξιοσημείωτα (μεταξὺ Λαμπρινοῦ καὶ Πίστρου ὑπάρχουν δύο ὕφαλοι, ἐπιπλέον παρουσιάζει κινδύνους καὶ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τοῦ Πίστρου.)

Ὁ Καλόγερος ἀπέχει τῆς Δραγονάρας 360 μέτρα, εἶναι 40 μέτρων ὕψους καὶ 720 μέτρων μήκους. Πρὸς ἀνατολὰς τῆς Δραγονάρας εἶναι τὸ ***Καρλονῆσι*** 78 μέτρ. ὕψους, στρογγύλον μὲ διάμετρον $^1/_3$ τοῦ μιλλίου, καὶ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ ὑπάρχει ὕφαλος, περὶ τὸ μέσον τοῦ ὁδηγοῦντος πρὸς τὴν ἀγκάλην τοῦ Δραγαμέστου πόρου ἐκ νότου. Ἀμέσως δὲ πρὸς νότον τῆς νήσου Καρλονῆσι εἶναι ἡ ***Προβατῆ,*** ἀποχωριζομένη τῆς πρώτης ὑπὸ στενοῦ 140 μέτρων πλάτους καὶ βάθους εἰς τὸ μέσον 16 μέτρων, δυτικῶς τῆς ὁποίας εἶναι ἡ βραχονησὶς Χακολονῆσι 18 μέτρων ὕψους ἀπέχουσα τῆς Προβατῆς 340 μέτρα.

Ἡ νῆσος ***Ποντικὸς,*** 65 μέτρων ὕψους, εἶναι εἰς 750 μέτρων ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ ἄκρου τῆς ***Προβατῆς.*** Πρὸς N10° A τῆς ***Προβατῆς*** ὑπάρχει σκόπελος 1 μέτρου ὕψους ἀπέχων 1300 μέτρα τῆς νησῖδος.

Ὁ σχηματιζόμενος πόρος ἐκ τῶν νήσων Δραγονάρας καὶ Πίστρου πρὸς δυσμὰς ἀφ' ἑνός, καὶ Καρλονῆσι, Προβατῆς, καὶ Χακολονῆσι πρὸς ἀνατολὰς ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἀπηλλαγμένος κινδύνων, ἀρκεῖ ὁ ναυτιλλόμενος νὰ τηρηθῇ ὥστε ὁ σκόπελος τῆς Προβατῆς νὰ ἐξέχῃ τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς νήσου Βρωμόνας.

Ἡ τελευταία αὕτη νῆσος καταλέγεται μεταξὺ τῆς πρὸς νότον ὁμάδος τῶν Ἐχινάδων ἥτις ἀποτελεῖται: ἐκ 4 νησίδων σχηματιζουσῶν ἄλυσσον μήκους $1\,^1/_4$ τοῦ μιλίου—αὗται εἶναι : Ὁ ***Γράβαρης,*** 24 μέτρων ὕψους, ἡ μᾶλλον πρὸς βορρᾶν, δύο ἄλλαι βραχονησῖδες καὶ ἡ ***Σταμοθῆ,*** ἡ νοτιοτέρα καὶ μᾶλλον ἀξιοσημείωτος ἔχουσα ὕψος 66 μέτρων· καὶ τῆς ***Βρωμόνας*** 150 μέτρων ὕψους, ἡ ὁποία κεῖται πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ τῆς Σταμοθῆς ἀπέχουσα 3 μίλια, χρησιμεύει ὡς σημεῖον ἀναγνωρίσεως καὶ εἶναι καλῶς καλλιεργημένη.

Ἡ Μάκρη, εὑρισκομένη εἰς 1 μίλλιον ἀνατολικῶς τῆς Βρωμόνας, εἶναι νῆσος ἔχουσα μῆκος 2 μιλλίων, ἀπὸ τῶν βορειοδυτικῶν πρὸς τὰ νοτιανατολικά, 500 περίπου μέγιστον πλάτος, 53 μέτρων μέγιστον ὕψους. Εἶναι καλλιεργημένη Περὶ τὰ 180 μέτρα. πρὸς ἀνατο-

λὰς τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς Μάκρης εἶναι ἡ βραχονησὶς ***Κουνέλι,*** μήκους 600 μέτρων, ὕψος 30 μέτρων, ἀπόκρημνος,

Νοτίως τοῦ Πλατυγιάλι ἡ παραλία εἶνε βραχώδης. Σχηματίζει διαφόρους ὁρμίσκους ἐπὶ ἐκτάσεως 1 1)2 μιλλίου, τῶν ὁποίων βορειότερος εἶναι ὁ ***Κόμαρος***, σχηματιζόμενος ὑπὸ τῆς χερσονήσου ***Στενὴ Γωνιὰ*** καὶ τῆς μεγάλης ξηρᾶς καὶ νοτιώτερος ἡ ***Πλᾶκα***, 350 μέτρων ἀνοίγματος. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς νότον, ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὑπάρχουν συνεχῆ ἕλη ἐκτεινόμενα μέχρι τῶν λόφων Κουνεβῖνα, σχηματίζοντα ἄλυσσον ὀρθουμένην εἰς 100 μέχρις 150 μέτρων ὕψους καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς μεγάλης πεδιάδος, ἀπέναντι τῆς νήσου τοῦ Πεταλᾶ.

Αὕτη εἶναι τριῶν τετάρτων τοῦ μιλλίου μήκους καὶ 260 μέτρων ὕψους εἰς τὸ μέσον της. Ἄγονος, βραχώδης, ἔχουσα πολὺ ἀκανόνιστον ἀκτὴν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀπόκρημνον, ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῶν ἑλῶν καὶ τῶν λόφων τῆς ξηρᾶς ὑπὸ στενοῦ πόρου, μόνον δι' ἁλιευτικὰ πλοιάρια πλωΐμου. Μεταξὺ τῆς νήσου καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ξηρᾶς λόφων ***Κουνεβίνα*** σχηματίζεται ὁ λιμὴν τοῦ ***Πεταλᾶ***, τοῦ ὁποίου τὸ ἄνοιγμα, περιλαμβανόμενον μεταξὺ τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς νήσου καὶ τῆς χερσονήσου ***Διώνη***, εἶναι ἡμίσεως μιλλίου πλάτους. Ἡ χερσόνησος ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν νῆσον τοῦ Πεταλᾶ ἀλλ' εἶναι μικροτέρα αὐτῆς, ἡνωμένη μετὰ τῆς ξηρᾶς διὰ λαιμοῦ ἐξ ἄμμου καὶ ἰλύος. Ὁ λιμὴν τοῦ Πεταλᾶ εἶναι προφυλαγμένος, ἀλλὰ κατάλληλος μόνον διὰ πλοῖα βυθίσματος μικροτέρου τῶν 14 ποδῶν. Τὰ μεγαλήτερα ἀγκυροβολοῦν ἔξω, ἐκτεθειμένα εἰς τοὺς ἰσχυροὺς δυτικοὺς ἀνέμους, οὐχ ἧττον ὁ λιμὴν οὗτος συχνάζεται πολὺ ὑπὸ τῶν μεταφερόντων ξυλείαν πλοίων καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἐγγὺς τοῦ κόλπου Πατρῶν χρησιμοποιεῖται ὡς καταφύγιον ἐν ὥρᾳ τρικυμίας.....

Εἶναι προφανὲς ὅτι αἱ εἰς τὰς Ἐχινάδας μάχαι συνήφθησαν κατόπιν σχεδίου αὐτοῦ τοῦ Μιαούλη, ἐπιδιώξαντος νὰ παρασύρῃ τὸν Τουρκο-Αἰγυπτιακὸν στόλον εἰς τοὺς πολυσχιδεῖς διαύλους τῶν Ἐχινάδων, ὅπου πανταχοῦ ὑπάρχουν πλώϊμοι πόροι ἀλλὰ καὶ πολλοὶ κίνδυνοι. Ὁ ναύαρχος ἠσθάνετο ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς παρασύρῃ ἐκεῖ ὅπου θὰ τὸ ἤθελε, διότι ἤρχιζε ἤδη περίοδος συστηματικῆς προσβολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, δὲν ὑπῆρχε πρὸς καιρὸν διὰ τοὺς τελευταίους ζήτημα στρατιωτικῶν μεταφορῶν ἀπαιτουσῶν νὰ διασχίζηται παρ' αὐτῶν τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος.

Ἀπὸ τοῦ Ταινάρου ἔπλευσε ὁ ναύαρχος μετὰ τῆς Ὑδραϊκῆς μοίρας εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν αὐτεπαγγέλτως, ἵνα προσπαθήσῃ

παρὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἰσχυροτάτου ἀντιπάλου στόλου ν' ἀνοίξῃ τὸν λιμένα τοῦ Μεσολογγίου. Δὲν συνώδευε πλοῖα ἐφοδιασμοῦ, οὔτε τὰ πλοῖα τῆς μοίρας του ἔφερον ἐφόδια προωρισμένα διὰ τοὺς πολιορκουμένους. Ἐπίστευε ὅμως ὡς κατορθωτὸν τὸ νὰ ἐπεκοινώνει ὁπωσδήποτε τὸ Μεσολόγγιον μετὰ τῆς Ζακύνθου καὶ ἐφοδιάζηται μὲ τρόφιμα ἐφ' ὅσον ἡ μοῖρα του θ' ἀπησχόλει μακρὰν τῆς Τουρλῖδος τ' ἀντίπαλα πλοῖα. Τοῦτο δὲ μέχρις ὅτου ἡ ἔλευσις τῶν Σπετσιωτικῶν πλοίων, τῶν Ψαριανῶν καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς μοίρας του ὑπὸ ἄλλων Ὑδραϊκῶν θὰ ἔδιδε τὴν ἀπαιτουμένην ἰσχὺν διὰ καλλίτερον κτύπημα εἰς τὸν ἀντίπαλον στόλον, μολονότι ὡς πρὸς τοῦτο ὀλίγαι ἐλπίδες ὑπῆρχον. Ὁ ἐχθρικὸς στόλος δὲν ἔμελλε ἤδη νὰ ἐκτελέσῃ μεταφορὰς ἢ νὰ τροφοδοτήσῃ πολιορκημένα φρούρια. Προωρίζετο νὰ ἐμποδίζῃ ἀσθενεστέραν ναυτικὴν δύναμιν τοῦ νὰ διασπάσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ Μεσολογγίου Ὁ κάλλιστος τρόπος ἐπιτυχίας του ἦτο νὰ ἐπιτίθηται διαρκῶς κατ' αὐτῆς, ὁσάκις θὰ ἐθεᾶτο ἐγγὺς ἢ ἐντὸς τοῦ κόλπου Πατρῶν. Τὰ πληρώματά του ἦσαν καλλίτερα τῶν προηγουμένων, ἐγνώριζον ν' ἀμύνωνται συστηματικῶς κατὰ προσβολῶν πυρπολικῶν, ἐπὶ πλέον ὁ στόλος διέθετε καὶ πυρπολικὰ ἵνα προσβάλῃ τοὺς Ἕλληνας. Ἡ βάσις τῶν Πατρῶν ἦτο μέγιστον πλεονέκτημα διὰ τὴν ἀποστολήν του, ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου ἦτο πάντοτε μὲ τὸ μέρος του.

Τὴν 16ην Νοεμβρίου τὰ Ἑλληνικά, διεσπαρμένα μᾶλλον, διεδρόμησαν μὲ ἄνεμον ἐλαφρὸν μεταξὺ Κεφαλληνίας—Ἰθάκης—ἀκρωτηρίου Σκρόφες, κατὰ τὸ πλεῖστον μεταξὺ τῶν δύο τελευταίων θέσεων. Τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἀνεπτύχθησαν ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄραξος πρὸς τὴν Γλαρέντζαν. Περὶ τὴν 3ω. 30 λ. μ.μ. ἐφάνησαν χειρίζοντα ν' ἀπομονώσουν ἓν τῶν Ἑλληνικῶν πυρπολικῶν, εὑρεθὲν ὑποκάτω των ἐξ ἁπλῆς ἀφροντισίας τοῦ κυβερνήτου του. Ἐκ τοῦ πάρωνος τοῦ Ζάκα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου παρετηρήθησαν κατὰ πρῶτον τὰ γινόμενα, ἐρρίφθη κανονιοβολισμὸς ἵνα προκληθῇ ἡ προσοχὴ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν. Ἀμέσως οὐριοδρόμησε τὸ σύνολον τοῦ στόλου πρὸς τὴν θέσιν ὅπου ἐκινδύνευε τὸ πυρπολικόν καὶ μὲ τοῦτο τὰ ἐχθρικὰ ἐντὸς ὀλίγου ἤλλαξαν τὸν προσανατολισμόν των, κατηυθύνθησαν πρὸς τὸν κόλπον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐλήφθη φροντὶς διὰ τὸ Μεσολόγγιον. Ὁ

---

(1) Μνημονεύονται δὲ ὀλίγων αἱ σπουδαῖαι αὗται μάχαι εἰς τὰς σωζομένας ἐκθέσεις τοῦ ναυάρχου Μιαούλη τὰς περιλαμβανομένας ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας.

ναύαρχος διεσταυρώθη μεθ' ἑνὸς Ζακυνθιανοῦ πλοιαρίου, (1) παρὰ τοῦ κυβερνήτου τοῦ ὁποίου ἐπληροφορήθη ὅτι οἱ πολιορκούμενοι εἶχον τρόφιμα τὸ πολὺ διὰ 10 ἡμέρας καὶ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἐκάλεσε εἰς ἔρανον τοὺς κυβερνήτας ὅσων πλοίων ἐκινοῦντο πλησίον του. Μὲ τὰ συλλεγέντα χρήματα ἠγόρασε ποσὸν ἀλεύρων, περιεχόμενον εἰς τὰ κύτη δύο Ὑδραϊκῶν παρώνων (2), καὶ διέταξε τὸν μοίραρχον Λάζαρον Πινότσην νὰ καταπλεύσῃ ταχέως εἰς Ζάκυνθον ἵνα παραδώσῃ ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Θεόδωρον Ξένον, παρακληθέντα δι' αὐτῆς ν' ἀποστείλῃ εἰς τὸ Μεσολόγγιον ὀλίγα ἄλευρα καὶ ποσότητα τινα διπυρίτου,—ὅσον σῖτον καὶ ἀραβόσιτον οὗτος ὁ ἐργολάβος ἦτο ὑπόχρεως ἐκ τῆς συμφωνίας του μετὰ τῆς κυβερνήσεως νὰ ἐπρομήθευε εἰς τὴν πόλιν εἶχε πρὸ πολλοῦ παραδόσει εἰς τοὺς πολιορκουμένους.

Τὰ ἐξημερώματα τῆς 17ης Νοεμβρίου ἤρχισε πνέων ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου. Πλησίον τοῦ στενοῦ Κεφαλληνίας—Ἰθάκης ἦσαν τὰ ἡμίση Ἑλληνικὰ πλοῖα καὶ τὰ ἄλλα ἡμίση ἔπλεον μᾶλλον πρὸς τὴν Ζάκυνθον, διεσπαρμένα, πλαγιοδρομοῦντα, καταγινόμενα νὰ ἑνωθοῦν. Τὴν 9ην πρωϊνὴν ἀνεγνωρίσθησαν τὰ ἐχθρικά, ἐν συνόλῳ 63, εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἀραξος. Ἤρχοντο πρὸς δυσμὰς πᾶσιν ἱστίοις μὲ τὸν ἄνεμον οὔριον. Δύο ἡμιολίαι των, σκάφη ταχύπλοα, ἐκανονιοβόλησαν πρῶτα τὴν ναυαρχίδα τοῦ Σαχτούρη, ἡγουμένην τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς, ἀλλ' ἀπέκλινον ταχέως μὲ ζημίας των. Τὰ ἐρχόμενα ὀπίσω αὐτῶν πολλὰ ἰσχυρότατα σκάφη εἰσῆλθον ἐντὸς ὀλίγου εἰς ἀκτῖνα βολῆς. Τὰ Ἑλληνικὰ εὑρέθησαν εἰς θέσιν ν' ἀντιμετωπίσουν ὑπερτριπλάσια κατὰ τὸ πλῆθος ἀντίπαλα πλοῖα καὶ ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερα ἐπὶ δύο συνεχεῖς ὥρας, μέχρις ὅτου διὰ διαφόρων χειρισμῶν ἐπέτυχον νὰ ταχθοῦν προσηνέμως των. Ἀτυχῶς τὰ πυρπολικὰ ἦσαν πολὺ ὀπίσω. Τὰ μετὰ τοῦ Σαχτούρη, ἐν συνόλῳ 16, ἐπροχώρησαν πλαγιοδρομοῦντα πρὸς τὰς Ἐχινάδας. Ὁ ἄνεμος κατέπιπτε. Ὀπίσω των ἠκολούθουν ἐπιμόνως πολλὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακά.

Τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ ὁμοίως προσανατολίσθησαν, ἀλλ' εὑρίσκοντο ἀκόμη τὴν 2αν ὥραν μ. μ. πολὺ πρὸς δυσμὰς αὐτῶν, ἀκολουθού-

---

(1) Ὁ αὐτὸς ἐπληροφόρησε καὶ τὸ ὅτι οἱ πολιορκούμενοι ἐγνώριζον ἐκ τῶν αὐτομόλων τὸ περιεχόμενον σοβαρᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰμβραὴμ πρὸς τὸν Κιουταχῆν, ἔγραφε δηλ. ὁ πρῶτος ὅτι ἂν ἐντὸς 10 ἡμερῶνδὲν ἔληγε ἡἐπιχείρησις τῆς ἁλώσεως τοῦ Μεσολογγίου αὐτὸς ὁ Ἰμβραὴμ ἔμελλε ν' ἀναλάβῃ νὰ τὴν περατώσῃ καὶ ὁ Κιουταχῆς θ' ἀπήρχετο ἀλλαχοῦ.

(2) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη (σελ. 143) «...(ἐπειδὴ καὶ χωρὶς πληρωμὴν ὁμπρὸς δὲν τὰ ἔδιδον). Τὰ ἄλευρα ἦσαν λεία.

μενα ἐπίσης ὑπὸ ἄλλων ἀντιπάλων μονάδων.

Ἓν πλοιάριον τοῦ Μεσολογγίου ἐπλεύρισε τὴν ναυαρχῖδα τοῦ Σαχτούρη καὶ ἀφῆκε τὸν κυβερνήτην του ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς πλοηγός. (1).

Ἀποτόμως ἔπαυσε, πρὸς στιγμήν, ὁ πνέων ἄνεμος ὅταν τὰ μετὰ τοῦ Σαχτούρη εὑρίσκοντο ἐν μέσῳ τῶν Ἐχινάδων. Τὰ ἀντίπαλα εὑρίσκοντο πλησίον των, καταγινόμενα νὰ τὰ πλησιάσουν, τινὰ βορείως καὶ ἄλλα νοτίως τῶν νήσων. Ὁ Σαχτούρης ἐσκέφθη νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς νηνεμίας διὰ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν παραπλεύρως του πάρωνα τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ ἵνα συζητήσῃ μετ' αὐτοῦ περὶ τῆς συνεχίσεως τῆς μάχης, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε οὔτε νὰ σταθῇ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πάρωνος τοῦ Κριεζῆ διότι ἤρχισαν νέαι πνοαὶ ἀνέμου καὶ τὰ ἀντίπαλα ἐπλησίασαν ἐγγύτατα. Ἡ ἐπακολουθήσασα συμπλοκὴ ὑπῆρξε πεισματωδεστάτη, παρ' ὅτι ἦτο ἄνισος διὰ τοὺς Ἕλληνας, καὶ διεξήχθη ἐξ ἐγγυτάτης ἀποστάσεως χωρὶς σοβαρὰς ζημίας των (2). Παρετάθη μέχρι τῆς 4ης ὥρας μ.μ.

Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Δημαμᾶ εὑρίσκετο καθηλωμένον ἐκ τῆς γαλήνης μακρὰν τῆς θέσεως τῆς συμπλοκῆς τοῦ Σαχτούρη, ἔχον πλησίον του μόνον τὸν πάρωνα τοῦ Ζάκα. Τὴν 3ω 30λ τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ καθήρεσαν πολλὰς λέμβους των διὰ νὰ τὸ αἰχμαλωτίσουν. Μὲ τοὺς κανονιοβολισμοὺς ἐν τούτοις καὶ τουφεκισμοὺς τοῦ πάρωνος καὶ τοὺς τουφεκισμοὺς αὐτοῦ τοῦ πυρπολικοῦ τὰ πληρώματα τῶν

---

(1) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη (σελ. 144). Αὐτὴν τὴν ὥραν ἦλθεν ἐπάνω μας ἕνας Μπόγος (πλοιάριον) Μισολογγίτικος, καὶ ὁ Καπετάνιος του ὀνόματι Γεώργιος Παλούκης, ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον μας, ἐδίωξεν τὸν Μπόγον, καὶ οὗτος ἔμεινε μετ' ἐμᾶς, μὲ σκοπὸν ἠξεύροντας ὅλα τὰ νερὰ τῶν στενῶν τούτων τῶν νησιῶν, ἂν μὲν ἡ χρεία τὸ καλέσῃ νὰ μᾶς ἀπεράσῃ ἀπὸ πανταχοῦ, χωρὶς καμμίαν βλάβην.

(2) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη σελ. 146.

....Εἰς τὸν πόλεμον αὐτὸν (τὴν μάχην) πολλαῖς ῥόδες τῶν λέτων (διευθετῶν) ἢ κανονίων μας ἐτσακίσθησαν· ἡ ἔμπειρος ἀξιότης ὅμως τοῦ γενναίου ἀντιναυάρχου (καὶ ὀγληγορότητα τῶν ἡρώων ἀνθρώπων του) τὸ ἓν μέρος ἐδιόριζεν τὴν τάξιν τοῦ πολέμου, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μὲ βίαν ἐδιορθόνοντο αἱ αὐταὶ τσακισμέναι ῥόδες, δηλαδὴ κενούργιες· εἰς τὰς 10 ὥρας (4 μ. μ.) ἀλαργεύσαμεν πολλὰ ὀλίγον, καὶ ἀπὸ ἡμᾶς πάλιν ἔπαυσεν ὁ πόλεμος· (ὑπεχωρήσαμεν).....

Ὁ Ἀντώνιος Μιαούλης (Βίος Ἀντωνίου Κριεζῆ) ἀναφέρει πόσον πολὺ διεκρίθη ὁ Κριεζῆς κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας καὶ ὅτι ὁ ναύαρχος Μιαούλης τὸν ἐπῄνεσε διὰ τὸ σθένος του καὶ τὸν ἐτίμησε μὲ χαιρετισμὸν διὰ κανονιοβολισμοῦ.

λέμβων ὑπέστησαν σημαντικὰς ἀπωλείας ὥστε ἐπανῆλθον εἰς τὰ πλοῖα των ἄπρακτοι.

Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα οἱ ἀντίπαλοι ἐτηρήθησαν ἐκ τῆς γαλήνης πλησίον ἀλλήλων. Τὰ Τουρκο - Αἰγυπτιακὰ ἐχείρισαν ἵνα τηρῶνται εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἐξερχόμενα οὕτω τῶν Ἐχινάδων.

Τὴν 3ην πρωϊνὴν μία τῶν φρεγατῶν ἀπεμονώθη ἐκ τῆς γαλήνης ὑπὸ κάτω μιᾶς τῶν νήσων. Ὁ Σαχτούρης ἔσπευσε νὰ ὑψώσῃ φανοὺς προσκλήσεως πυρπολικοῦ. Μετ' ὀλίγον τὸν ἐπλησίασε ἓν τῶν πυρπολικῶν (1) ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὀλίγαι πνοαὶ ἀνέμου ἀπεμάκρυναν τὴν φρεγάταν, ἀπὸ τῆς ὁποίας οὐχ' ἧττον ἤρχισε σφοδρότατος κανονιοβολισμὸς εἰς τὸν ὁποῖον ἀπήντησε ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη. Ἐν τέλει ἡ φρεγάτα ἐχάθη εἰς τὸ σκότος....

Τὴν 11ην πρωϊνὴν τῆς 18ης τὰ Ἑλληνικά, ἐξακολουθοῦντα νὰ περιφέρωνται ἀνὰ μέσον τῶν Ἐχινάδων νήσων μὲ ἐλαφρὸν ἄνεμον, ὑποπνέοντα, παρετήρησαν εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες σύσσωμον τὸν ἐχθρικὸν στόλον πορευόμενον πρὸς δυσμάς—πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν—καὶ προσανατολίσθησαν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀπὸ τῆς 5ης ἑσπερινῆς μέχρις ὅτου ἐπῆλθε ἡ νὺξ τὰ ἑκατέρωθεν πλησιέστερα σκάφη ἀντήλλαξαν ἀραιοὺς κανονιοβολισμούς. Ἀπὸ τῆς 6ης ὥρας ἠμπόδιζε πάντα χειρισμὸν ἡ γαλήνη.

Τὸ ἐξαιρετικῶς πυκνὸν σκότος ἐκείνης τῆς νυκτὸς θὰ ηὐνόει τὰ μέγιστα ἐπιχείρησιν πυρπολικῶν ἂν ὑπῆρχε ἄνεμος Μὲ τοιαύτην ἐλπίδα ὁ Σαχτούρης ἔπλεε περὶ τὰ 1500 μέτρα τὸ πολὺ μακρὰν τοῦ ἐχθροῦ. Περὶ τὸ μεσονύκτιον, ὅταν ἤρχισε πνέων ἄνεμος ἐλαφρότατος, ἠκολούθησε τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ἀναγνώστη Δημαμᾶ, ὁ ὁποῖος κατὰ προτροπήν του ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἐκινήθη πρὸς τὴν θέσιν μιᾶς τῶν πλησιεστέρων ἀντιπάλων φρεγατῶν. Τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ ἀπὸ τῆς 9ης νυκτερινῆς εἶχον μὲν προσανατολισθῇ πάλιν πρὸς τὰς Ἐχινάδας, ἀλλ' ἐκ τῆς γαλήνης εὑρίσκοντο πλησίον των. Τὰ Τουρκικά, προσανατολισμένα πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος, ἔπλεον οὐριοδρομοῦντα, ἔχοντα τοὺς φανοὺς ἀνημμένους.

Οἱ ἐπὶ τῆς φρεγάτας ἐγκαίρως παρετήρησαν πλησιάζον τὸ πυρπολικόν. Ἤρχισαν νὰ τὸ κανονιοβολοῦν, ὕψωσαν δύο λευκοὺς φανοὺς ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ καὶ ταχέως προσέθηκαν εἰς τὸ πῦρ τῶν πυροβόλων πυκνότατον πῦρ τουφεκίων. Ὁ Δημαμᾶς ἐξηκολούθει πάντοτε νὰ πλησιάζῃ τὴν φρεγάταν, ὅσον ἠδύνατο. Ὁ Σαχτούρης τὸν ἠκολούθησε ἐγγύτατα,

(1) Δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ κυβερνήτου του.

χωρὶς νὰ βάλλῃ, μέχρις ἀποστάσεως βολῆς πιστολίου ἀπὸ τῆς φρεγάτας, ἐπιδιώξας νὰ προξενήσῃ ἐντύπωσιν ἐλεύσεως δευτέρου πυρπολικοῦ, ἀποβλέψας νὰ φέρῃ τοὺς ἐχθροὺς εἰς ἀπόγνωσιν ὥστε ν' ἀποφασίσουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ σκάφος των. Ἡ φρεγάτα ἔπαυσε μὲν σχεδὸν νὰ κανονιοβολῇ ἀλλ' ἐδιπλασίασε τὸ πῦρ τῶν τουφεκίων, καθήρεσε μεγάλην λέμβον καὶ ἐφ' ὅσον τὸ πυρπολικὸν ἔφθανε πλησιέστερον αὐτῆς ἐπολλαπλασίαζε τὰ μέσα τῆς ἀμύνης της, ἔβαλλε ἐμπρηστικὰ βλήματα καὶ ἐξηκόντιζε κατ' αὐτοῦ φλογοφόρους δέσμας ἐκ ρακῶν (1) ἐμποτισμένων εἰς οἰνόπνευμα. Ἡ γαλήνη τὴν ηὐνόησε. Τῆς ἔδωκε τὸν χρόνον ν' ἀμύνηται μὲ μέθοδον καὶ μὲ ὅλην τὴν ἄνεσιν, ὥστε ἐν τέλει ἐμπρηστικὸν βλῆμα της μετέδωκε πυρκαϊὰν εἰς τὸ πυρπολικὸν ὅταν σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐλπὶς νὰ τοῦ διαφύγῃ. Οἱ πυρπολῆται ἐσώθησαν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σαχτούρη, πλὴν τοῦ Παναγιώτου Καρλέτου θανατωθέντος ἐπὶ τῆς πρώρας τοῦ πυρπολικοῦ καθ' ἣν ὥραν ἐπλησίαζε τὴν φρεγάταν. Ὁ Σαχτούρης κατόπιν προσανατολίσθη πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες. Ὁ Τουρκικὸς στόλος ἐξηκολούθησε ν' ἀκολουθῇ τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὸν Ἄραξον....

Ἡ ἡμέρα τῆς 19ης διῆλθε χωρὶς συμπλοκήν. Τὰ Ἑλληνικὰ διεδρόμησαν μεταξὺ Ἐχινάδων καὶ Ἰθάκης. Τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἐξῆλθον τοῦ κόλπου τὴν 9ην πρωϊνὴν καθ' ἣν στιγμὴν ἤρχισε πνέων ἰσχυρὸς νοτιοδυτικὸς ἄνεμος. Ἐξ αὐτοῦ δὲν ἐπροχώρησαν πολὺ πρὸς δυσμὰς ἀλλ' ἐτηρήθησαν μᾶλλον πρὸς Σκρόφες. Μὲ τὰ ἐξημερώματα τῆς 20ης τὰ Ἑλληνικὰ εὑρέθησαν μὲ γαλήνην πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες, τὰ δὲ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ περὶ τὸν Ἄραξον. Ὁ ναύαρχος ἐπωφελήθη τῆς γαλήνης. Κατὰ διαταγήν του ἐφόρτωσαν τὰ ἀγορασθέντο ἄλευρα παρὰ τῶν δύο παρώνων αἱ ἄκατοι πάντων τῶν πλοίων καὶ τὰ μετέφερον διὰ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελῴου, διὰ τοῦ πλωΐμου πόρου, εἰς τὸ Μεσολόγγιον.

Κ θ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὰ πλοῖα ἐτηρήθησαν ἔξω τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες, ἐν ἀναμονῇ τῶν λέμβων των. Ἡ ἄκρα γαλήνη ηὐνόησε ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἐπιχείρησιν, τὰ ἐχθρικὰ ἔμειναν καθηλωμένα ἔξω τοῦ Ἀράξου.

*
* *

Τὴν ἑπομένην, 21ην, ἔπνεε ἐλαφρότατος ἄνεμος. Τὰ Ἑλληνικὰ περιεφέροντο ἔξω τῶν Ἐχινάδων. Τὰ ἐχθρικὰ ἐθεάθησαν τὴν 9ην πρωϊνὴν εἰς το ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες ἐρχόμενα πρὸς τὸ

(1) Γιαγλῆ πατσαβοῦρες.

μέρος των. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐσήμανε προσανατολισμὸν πρὸς τὸ Δραγαμέστον, ὅπου ἐπλησίασε περὶ τὴν μεσημβρίαν, παρακολουθούμενος ἀποφασιστικῶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου στόλου.

Τὰ περισσότερα Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἤρχισαν τὴν προσβολὴν τὴν 1ὥ 35 λ. μ.μ. Ἐντὸς ὀλίγου εἰσῆλθον καὶ τὰ ἐπίλοιπα εἰς ἀκτῖνα βολῆς, χειρίσαντα οὕτως ὥστε νὰ κυκλωθῇ ὁ πλέων ἀναμέσον τῶν Ἐχινάδων Ἑλληνικὸς στόλος, τοῦ ὁποίου ἄλλα πλοῖα ἦσαν προσηνέμως καὶ ἄλλα ὑπηνέμως τῆς παραπλεύρως τῆς Δραγονάρας νησῖδος **Καλόγερος**. Ἰδιαιτέρως ἐστενοχώρησαν ἕνα πάρωνα καὶ ἓν πυρπολικὸν, ἐκ τῶν εὑρισκομένων προσηνέμως. Τὸ πυρπολικὸν ἐπόδισε. Ὁ Σαχτούρης ἀπὸ τοῦ ὑπηνέμως τμήματος ἐκινήθη εἰς ἐνίσχυσιν, ἀκολουθούμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων Ὑδραϊκῶν. Ταυτοχρόνως τρία μεγάλα ἐχθρικά, συνοδεύοντα ἓν πυρπολικόν των, οὐριοδρόμησαν κατ' αὐτοῦ, τὸν ἐκύκλωσαν καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ μάχηται κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις. Ταχύτατα τὸν ἐπλησίασε καὶ τὸ ἀντίπαλον πυρπολικόν. Ὥστε διὰ ν' ἀμυνθῇ καὶ κατ' αὐτοῦ προσέθηκε εἰς τοὺς κανονιοβολισμούς του κατὰ τῶν φρεγατῶν πυκνοὺς τουφεκισμοὺς κατὰ τοῦ πυρπολικοῦ καὶ ἔσχε τὴν ἑτοιμότητα διὰ νὰ τὸ κρατήσῃ εἰς ἀπόστασιν νὰ καθαιρέσῃ ἐγκαίρως ἐξωπλισμένην τὴν ἄκατον, φέρουσαν πυροβόλον.

Τ' ἀκολουθοῦντα Ὑδραϊκά, ἐρρίφθησαν εἰς τὸ μέσον, συντρέχοντα πάσῃ δυνάμει τὸν δύσκολον ἀγῶνα του καὶ μετ' αὐτῶν τὸ πυρπολικὸν τοῦ Μαρίνη. Τοῦτο ἐφόβισε, ἀπεμάκρυνε, τὰ μεγάλα ἐχθρικὰ καὶ ἔδοσε εὐκαιρίαν εἰς τὴν ναυαρχῖδα τοῦ Σαχτούρη καὶ τὰ ἄλλα πλοῖα του ν' ἀναφλέξουν τὸ Τουρκικὸν πυρπολικὸν δι' ἐμπρηστικοῦ βλήματος. Ἐκ τῶν πέριξ αὐτοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακῶν φρεγατῶν καθηρέθησαν λέμβοι πρὸς διάσωσιν τοῦ πληρώματος του, δὲν ἠδυνήθησαν ὅμως νὰ τὸ προσεγγίσουν ἐπειδὴ τὰ πληρώματά των προσεβλήθησαν ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων μὲ μυδράλια καὶ πυκνοὺς τουφεκισμοὺς 1) καὶ ὑπέστησαν πολλὰς ἀπωλείας (2).

Αἱ ὑπηνέμως τῆς νησῖδος φρεγάται ἐτράπησαν πρὸς τὸ προσήνεμον αὐτῆς ἅμα κατεκάη τὸ πυρπολικόν των. Τὰ μετὰ τοῦ Σαχτούρη, εἰς τὰ ὁποῖα προσετέθησαν τρία Ἑλληνικὰ πυρπολικά, ἐκινήθησαν

---

(1) Εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Σαχτούρη ἀναφέρεται ὅτι ἐπέβαινε τούτου τοῦ σκάφους ὁ ἀρχηγὸς τῶν Τούρκων πυρπολητῶν.

(2) Εἰς τὸ Ἡμερολόγιον Τσαμαδοῦ (σελ. 181) ἀναφέρεται ὅτι αὐτὸς ὁ Τοῦρκος κυβερνήτης τοῦ πυρπολικοῦ ἔκαυσε τὸ σκάφος του καὶ τὸ ἐξώκειλε εἰς τὴν νησῖδα ὅταν οἱ Ἕλληνες τὸν ἐκύκλωσαν σχεδὸν πανταχόθεν καὶ τὸν ἔφερον εἰς θέσιν ἀδιέξοδον.

ὀπίσω των. Κατ' ἀρχὰς ἐπετέθησαν κατὰ μιᾶς φρεγάτας καταληφθείσης ὑπὸ γαλήνης ὑπηνέμως τῆς νησῖδος. Ὁ κυβερνήτης της ἀπήντησε εἰς τὸ σφοδρότατον πῦρ αὐτῶν—ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπροξενήθησαν εἰς τὸ πλοῖον του καταφανεῖς ζημίαι—μόνον μὲ ὀλίγα πυροβόλα τῆς πρύμνης, (1) διότι ἔσπευσε νὰ καθιρέσῃ πάσας τὰς λέμβους ἵνα ρυμουλκήσουν τὸ σκάφος καὶ τὸ ἀπομακρύνουν. Ὁ Σαχτούρης καθῆρεσε ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἄκατον του καὶ τὴν ἀπέστειλε νὰ ρυμουλκήσῃ τὸ πλησιέστερον πυρπολικὸν πρὸς τὴν φρεγάταν, ἀλλ' ἦτο ἀργά. Εἰς μάτην τὸν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ κυβερνῆται τῶν ἄλλων πλοίων. Ἑτράπη τέλος μετ' αὐτῶν προσηνέμως τῆς νησῖδος ἵνα συνεχίσῃ τὸν κανονιοβολισμὸν τῶν ἐχθρικῶν τὰ ὁποῖα ἐξηκολούθουν νὰ φεύγουν πρὸς δυσμὰς καὶ νὰ τοὺς ἀπαντοῦν μόνον μὲ τὰ πυροβόλα τῆς πρύμνης των. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐξερράγη ἓν πυροβόλον ἐπὶ τοῦ πάρωνος τοῦ Χριστοδούλου. (2)

Προσηνέμως τῆς Δραγονάρας, ἀλλ' εἰς ἀπόστασιν, ἐμάχετο ὁ ναύαρχος Μιαούλης μετὰ τῆς ὁμάδος του, ἀντιμετωπίζων τελεσφόρως ἄλλας ἰσχυρὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις. Τότε ἐτραυματίσθη ὁ Ὑδραῖος μοίραρχος Λάζαρος Πινότσης. Ἡ ναυμαχία ἐσταμάτησε ὅταν ἔδυσε ὁ ἥλιος. Τὰ ἐχθρικὰ ἀπεμακρύνθησαν πρῶτα, πλεύσαντα πρὸς δυσμάς. Κατὰ τὴν νύκτα τὰ μετὰ τοῦ Σαχτούρη ἐτράπησαν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Δραγαμέστου ὅπως ἑνωθοῦν μετὰ τοῦ τμήματος τοῦ στόλου τοῦ μετὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη....

Τὴν 22 Νοεμβρίου ἐπλησίασαν τὸν στόλον, εὑρισκόμενον πλησίον τοῦ ἀκρωτηρίου Σκρόφες, 4 μικρὰ πλοῖα Ζακυνθιανά, ὧν τὰ δύο ἔφερον φορτίον διπυρίτου τὰ δὲ ἄλλα σίτου καὶ ἀραβοσίτου. Αἱ ἄκατοι τῶν πλοίων τοῦ στόλου ἐφόρτωσαν ἀμέσως τὸν διπυρίτην καὶ τὸν μετέφερον διὰ τοῦ ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελῴου πλωΐμου πόρουτῆς λιμνοθαλάσσης, κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Τὰ φέροντα τὸν σῖτον καὶ τὸν ἀραβόσιτον τὰς ἠκολούθησαν μέχρι τῶν ἐκβολῶν ὅπου ὑπῆρχον πλοιάρια τινα Μεσολογγιτῶν τὰ ὁποῖα παρέλαβον τὸ περιεχόμενον εἰς τὰ κύτη των. Ταῦτα συνετελέσθησαν μέχρι τῆς ὃης ἑσπερινῆς ὥρας. Κατὰ τὴν νύκτα ὁ Ἑλληνικὸς στόλος διεδρόμησε εἰς τὰς Ἐχινάδας.

---

(3) Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Σαχτούρη ἀναφέρει 7 λέμβους, τοῦ Τσαμαδοῦ τὸ ἡμερολόγιον ἀναφέρει 9 ἀκάτους.

(4) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη (σελ.148). «...Ἦλθαν καὶ ἀπὸ τοῦ Καπετὰν Μήτρου Χρηστοδούλου καὶ μᾶς ἐζήτησαν αὐγὰ διὰ μερικοὺς λαβωμένους ὁποῦ τοὺς ἔσκασε τὸ κανόνι τους καὶ τοὺς ἐλάβωσε· ὅθεν μᾶς εὑρέθησαν αὐγὰ καὶ τοὺς ἐδώσαμεν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 25ης Νοεμβρίου τὰ μὲν Ἑλληνικὰ ἐπλαγιοδρόμουν πλησίον τῆς Γλαρέντζας, μὲ ἐλαφρὸν ἄνεμον, τὰ δὲ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἀνέμου τοῦ κόλπου. Ἀπὸ τοῦ «Ἄρεως», (1) τοῦ πλησιεστέρου πρὸς τὴν ἀκτήν, παρετηρήθησαν τὴν 7ην πρωϊνὴν ὑποκάτω τῶν πύργων τοῦ φρουρίου τῆς Γλαρέντζας Τοῦρκοι ἱππεῖς (2) νὰ τουφεκίζουν τοὺς ἑτοίμους νὰ φύγουν εἰς Ζάκυνθον, ἀμάχους καὶ γυναικόπαιδα. Οὗτοι ἦσαν εἰς τὴν παραλίαν, κεκρυμμένοι ὑπὸ βράχους. Ἑπτὰ Ζακυνθιανὰ πλοιάρια εὑρίσκοντο πλησίον τῆς ἀκτῆς, πρὸς παραλαβήν των διὰ τὴν νῆσον Κάλαμον, κατὰ τῶν ὁποίων συγχρόνως οἱ αὐτοὶ ἱππεῖς ἐτουφέκιζον. Ὁ «Ἄρης» ἤρχισε νὰ τοὺς κανονιοβολῇ, καθὼς καὶ ἄλλα ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων ἐνῷ συγχρόνως καθηρέθησαν αἱ ἄκατοι τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν καὶ ἀπεστάλησαν ἐξωπλισμέναι ταχέως εἰς τὴν ἀκτήν, ἵνα συνδράμουν εἰς τὴν ἐπιβίβασιν. Οἱ Τοῦρκοι μὲ τοὺς κανονιοβολισμοὺς κατ' ἀρχὰς διεσκορπίσθησαν. Ἅμα ὅμως ἐπλησίασαν τὴν ἀκτὴν αἱ ἄκατοι ἤρχισαν πάλιν νὰ τουφεκίζουν, ἀπὸ ἄλλης θέσεως, τὴν φορὰν αὐτὴν τὰς ἀκάτους καὶ τὰς κανονιοβολοῦν διὰ πεδινῶν πυροβόλων.

Τὰ πληρώματα τῶν ἀκάτων τοὺς ἀπήντησαν, τὸ πυροβολικὸν τῶν πλοίων ἐτέθη πάλιν εἰς ἐνέργειαν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναλήψεως τῆς συμπλοκῆς τὰ πλοιάρια ἐπλησίασαν καὶ ἤρχισαν νὰ ἐπιβιβάζουν γυναικόπαιδα καὶ ἄλλους πρόσφυγας. Μετ' οὐ πολὺ προσετέθησαν διὰ τὴν μεταφορὰν αὐτῶν ἐπὶ τῶν πλοιαρίων καὶ ἄλλαι ἄκατοι. Τὴν 9ην πρωϊνὴν, ὅταν ὁ ἄνεμος ἐκ τῶν κόλπου ἐφθασε μέχρι τῆς θέσεως τῶν Τουρκο-Αἰγυπτιακῶν, εὐθὺς ταῦτα οὐριοδρόμησαν πρὸς τὴν Γλαρέντζαν. Ἐμετρήθησαν 75 μονάδες καὶ ἀνεγνωρίσθη μεταξὺ τῶν προπορευομένων τὸ πολεμικὸν ἀτμοκίνητον. Οἱ Ἕλληνες διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἔβλεπον. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐσήμανε ἐπιστροφὴν τῶν ἀκάτων εἰς τὰ πλοῖα καὶ σχηματισμὸν τῆς τάξεως μάχης. Τὰ Ζακυνθιανὰ πλοιάρια ἠνήχθησαν εἰς τὸ πέλαγος.(3)

---

1) Τοῦ Τσαμαδοῦ. (ὁσάκις γίνεται ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι μνεία τοῦ ὀνόματος «Ἄρης» τοῦτο τὸ πλοῖον ὑπονοεῖται).

2) ***Κιουλεμένηδες.*** Οὗτοι ἀνῆκον εἰς τὸν συνοδεῦον σῶμα τόν Χουσεΐν, τότε περιφερόμενον εἰς τὴν Γαστούνην μὲ τὰ ***προσκυνοχάρτια*** εἰς τὰς χεῖρας, καταγινόμενον εἰς πυρπολήσεις, διαρπαγὰς καὶ λεηλασίας.

(3) Δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ διάφορα ἡμερολόγια ἐὰν ἐγκατελείφθησαν καὶ πόσαι ψυχαὶ ἐγκατελείφθησαν εἰς τῆν διάκρισιν τῶν ἱππέων τοῦ Χουσεΐν Τονίζεται μόνον ὅτι αἱ ἄκατοι ἐπεβίβαζον πολλοὺς εἰς τὰ πλοιάρια, λ. χ. ὅτι αὐτοπροσώπως ὁ Σαχτούρης μετέφερε 50 ψυχάς.

Τὴν 10ην ὥραν ἐσταμάτησε πνέων ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου, τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἐπροχώρησαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας μόνον μέχρις ἀποστάσεως 12 χιλιομέτρων. Ὁ ἐλαφρὸς ἀπόγειος ἀκόμη ἐξηκολούθησε πνέων περὶ τὴν Γλαρέντζαν, οὕτως ὥστε σχεδὸν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τὰ Ἑλληνικὰ διεδρόμησαν ὑπὸ τὸ φρούριον διὰ νὰ ἐπωφεληθοῦν αὐτῶν ἐνπεριπτώσει ἐλεύσεως τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ μέρος των. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ διάφορα καταστήματα καὶ οἰκήματα τῆς Γλαρέντζας ἐπυρπολοῦντο ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὸ πολεμικὸν ἀτμοκίνητον ἀπεσπάσθη τοῦ στόλου, ἐπροχώρησε πρὸς δυσμάς, ἡχμαλώτισε ἓν μικρὸν Ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν καὶ τὸ ἐρυμούλκησε πρὸς τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν. Βαθμηδὸν τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ πλεύσαντα εἰς τὴν ἐγγυτάτην, μετὰ μεσημβρίαν, μὲ ἐλαφρότατον νότιον ἤδη ἄνεμον, ἀνεπτύχθησαν ἀπὸ τοῦ Ἀράξου πρὸς δυσμάς.

Ὅταν ἐπλησίαζε νὰ δύσῃ ὁ ἥλιος αἱ πνοαὶ τοῦ νοτίου ἀνέμου ηὔξησαν. Ὁ ναύαρχος ἐσχημάτισε τὰ πλοῖα του εἰς γενικὴν γραμμὴν μετώπου καὶ τὰ ὡδήγησε οὐριοδρομοῦντα πρὸς τὸν ἐχθρόν. Μέρος αὐτῶν ἀντίκρυζε τὴν πρὸς δυσμὰς (δεξιὰν) ἐχθρικὴν πτέρυγα, μέρος τὸ κέντρον καὶ μέρος τὴν πρὸς ἀνατολὰς (ἀριστερὰν) πτέρυγα, διότι παρετήρησε ὁ ναύαρχος ἐγκαίρως ὅτι ἡ πτέρυξ αὕτη ἐχείριζε νὰ κυκλώσῃ τὰ πρὸς ἀνατολὰς πλοῖα του. Ἡ μάχη ἤρχισε τὴν 5ω 15λ μ. μ. Ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 8ω 30λ., ὁπότε παρουσίασε τὴν πρύμνην πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ἡ ἀριστερὰ ἐχθρικὴ πτέρυξ. Αὕτη ἐπέμενε νὰ προσπαθῇ νὰ τοὺς κυκλώσῃ καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ δεξιὰ ἐχθρικὴ πτέρυξ εἶχε ἤδη ποδίσει πρὸς τὸν κόλπον Πατρῶν καὶ τότε μόνον ἐγκατέλειψε τὰς προσπαθείας της ὅταν ἀθρόως ἐπόδισε τὸ κέντρον.

Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Θεοδωράκη Θεοφάνους Βώκου παρηκολούθησε τὴν δεξιὰν ἐχθρικὴν πτέρυγα εἰς τὴν ὑποχώρησίν της, ὑφιστάμενον τὰ πυρὰ πυροβόλων, μυδραλλίων καὶ τουφεκίων πολλῶν πλοίων. Ὁ κυβερνήτης του ἐπεδίωξε πάσῃ θυσίᾳ νὰ προσκολλήσῃ τὸ πλοῖον του ἐπὶ μιᾶς τῶν μεγαλυτέρων φρεγατῶν. Τὴν ἐπλησίασε πράγματι ἐγγύτατα. Εὑρίσκετο ἤδη ἐπὶ τῆς λέμβου του μετὰ ὁλοκλήρου τοῦ πληρώματος, ὅρθιος, μὲ τὴν πυροδοτικὴν ἅπτραν εἰς τὴν χεῖρα, ὅταν βλῆμα πυροβόλου τοῦ ἀπέκοψε ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας καὶ τὸν ἔρριψε εἰς τὴν θάλασσαν. Τὸ πλήρωμα του ἐσώθη μὲ τὴν λέμβον. Τὸ πυρπολικὸν περιῆλθε εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ.

Κατὰ τὴν νύκτα τὰ Ἑλληνικὰ τὸ ἀνεζήτησαν εἰς μάτην. Ἀπὸ τοῦ μεσονυκτίου ἤρχισε τρικυμία ἥτις διετηρήθη μέχρι τοῦ ἀπογεύ-

ματος τῆς ἐπομένης, 26ης. Τὰ πλοῖα διεσκορπίσθησαν (1).

* * *

Ἐπὶ τρεῖς ἀκόμη ἡμέρας παρέμειναν ἔξω τοῦ κόλπου, περιφερόμενα, ἀναμένοντα τρόφιμα. Τὰ πληρώματα ἐπείνων. Ὁ ναύαρχος εἶχε ἤδη πληροφορήσει τοὺς προκρίτους ὅτι θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἐπέστρεφε ἂν δὲν θὰ ἔφθανον τὰ τρόφιμα· τοὺς εἶχε γράψει ὅτι λόγῳ τῆς κατα. στάσεως οἱ ναῦται δὲν ἀπήτουν τοὺς μισθούς των. Οἱ πρόκριτοι εἶχον ἀπὸ 18 ἡμερῶν ἀποστείλει τὸν πάρωνα τοῦ Τομπάζη καὶ μίαν ἡμιολίαν μὲ τρόφιμα καὶ τὴν ἡμιολίαν τοῦ Παξινοῦ μὲ πυρομαχικά. Ἡ τελευταία ἔφθασε, τὰ λοιπὰ καθυστέρησαν ἐκ τῶν τρικυμιῶν. Κατ' ἀνάγκην ὅθεν τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα ἐπανῆλθον εἰς τὴν βάσιν των πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν καὶ ἀπόγνωσιν τῶν προκρίτων.

---

1) Ἡμερολόγιον Τσαμαδοῦ (σελ. 183) (26 Νοεμβρίου 7η πρωϊνὴ).... ἔγεινε συρόκο—λεβάντες καὶ ἀπερνῶντας μισὺ ὥρα ἤλθε μία θάλασσα καὶ μᾶς ἐπῆρε τὴν λέμβον τῆς πρύμης ὅπου μᾶς ἔκαμε καὶ ἐσαστίσαμε ὅλοι. .

Ἄποψις μέρους τοῦ στενοῦ τῆς Χίου, ἀπὸ ὑψώματος τῆς νήσου νοτίως τῆς πόλεως (παλαιὰ εἰκών)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Σχετικὰ τῶν πολιορκουμένων μέχρι τῶν μέσων τοῦ Νοεμβρίου.—Ὁ Ἰμβραὴμ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου.—Ἡ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1826 δρᾶσις τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν.

Πολλαὶ οἰκογένειαι Μεσολογγιτῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν μὴ Μεσολογγιτῶν ὁπλιτῶν τῆς φρουρᾶς ἐλίμωττον ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον, (1) ὅπου προσέφυγον τῇ προτροπῇ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη πρὸς οἰκονομίαν τῶν σιτηρεσίων τῶν μαχίμων πολιορκουμένων καὶ τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς πόλεως. Ὅσον ἄρτον ἔφαγον ἐκεῖ τὰ γυναικόπαιδα τοὺς τὸν ἀπέστειλαν αὐτοὶ οἱ οἰκογενειάρχαι των, ἀπὸ τοῦ Μεσολογγίου. Διότι πρὸς συντήρησίν των οὐδεμία πρόνοια ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μέχρι τοῦ Νοεμβρίου, οὔτε ἐκ τῆς κυβερνήσεως οὔτε ἐκ τῶν Ἑλλήνων τῆς

(1) Παρέμενον εἰς Κάλαμον τῇ συγκαταθέσει τοῦ λόρδου ἁρμοστοῦ τῆς Ἰονίου Πολιτείας ὅπως παρέμενον καὶ ἄλλοι πρόσφυγες, Πελοποννήσιοι.

Ἑπτανήσου. Ἐν τούτοις ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ ἐγεννᾶτο ἡ σκέψις ὅτι οἱ πατέρες καὶ οἱ προστάται ἀδελφοὶ θὰ προσεπάθουν νὰ ἔπραττον τ' ἀδύνατα διὰ νὰ τοὺς ἔσωζον ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐκ πείνης καὶ ὅτι ἢ θὰ τοὺς ἐπέτρεπον νὰ ἐπανήρχοντο εἰς τὸ Μεσολόγγιον μὲ πρώτην εὐκαιρίαν ἢ θὰ εὕρισκον τρόπον νὰ τοὺς ἐτροφοδότουν ἐκ τῆς δημοσίας ἀποθήκης τῆς πόλεως, ὡς καὶ ἐγένετο.

Δὲν συνέβαινε τὸ αὐτὸ εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν ἄλλων μαχομένων κατοίκων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Αὗται, ἐν γνώσει τῆς κυβερνήσεως, εἶχον καταφύγει εἰς τὰ ὄρη καὶ εἰς θέσεις ἀπροσίτους μὲν ἀλλ' ἱκανὰς νὰ συντηροῦν ποίμνια καὶ ὅπου εἶχε ληφθῆ ἐγκαίρως πρόνοια τῶν κατοίκων τῆς περιφερείας περὶ ὑπάρξεως καὶ ἄλλων τροφίμων, εἰς θέσεις ἐπιδεκτικὰς νὰ ἐφυλάσσοντο τελείως ἀσφαλῶς ὑπὸ ἐλαχίστων ἐνόπλων ἀνδρῶν.

Εἰς Κάλαμον ἐχθρὸς δὲν ὑπῆρχε. Ἐχρειάζοντο ὅμως χρήματα διὰ τὰ τρόφιμα καὶἐπειδὴ ἀπὸ πολλῶν μηνῶν δὲν κατεβλήθησαν εἰς τοὺς ὁπλίτας τοῦ Μεσολογγίου οἱ μισθοί των αἱ γυναῖκες των ἐστεροῦντο τῶν πάντων, ἦσαν εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν. Ἀπηλπίσθησαν. Ἐσκέφθησαν ὅτι τοὺς ἦτο προτιμώτερον τοῦ ν' ἀποθάνουν ἐκ πείνης τὸ νὰ ἐπανέλθουν μετὰ τῶν τέκνων των εἰς τὸν κίνδυνον καὶ πέσουν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συζύγων των ἐκ τῶν βλημάτων τοῦ ἐχθροῦ. Ἅμα λοιπὸν ἔμαθον ὅτι ὁ Κιουταχῆς ἀπεμακρύνθη ὀλίγον τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν.

Ὁ Σπυρομήλιος(Ἀπομνημονεύματα τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου σελ. 71-72). ἀναφέρει σχετικῶς :

—...«Ὁ Ἕλλην δὲν εἶχεν παρὰ μίαν μερίδαν ἄρτου τὴν κάθε ἡμέραν ἐκ διακοσίων δραμίων ἀλεύρου· ἄλλο προσφάγι ὄχι· ὁ μισθὸς ἔλειπεν, τίνος ἕναν χρόνον καὶ τίνος ὀκτὼ μῆνας. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶχον σχεδὸν ὅλοι οἰκογενείας· ὅλη αὐτὴ ἡ οἰκογένεια ἐπερίμενε νὰ θρεφθῇ ἀπὸ αὐτόν, ὅστις μετήρχετο τὸν στρατιώτην.

Εἶναι φανερὸν ὅτι, ἀφ' οὗ ἓν ἔθνος εὑρίσκεται πέντε χρόνους εἰς ἐπανάστασιν, ὁποῦ ἀναρίθμητοι ἐχθροὶ εἰσέβαλον εἰς τὸν τόπον του τόσαις φοραῖς καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ πάντα, ὅπου οἱ ἀγροὶ δὲν καλλιεργοῦνται, καὶ ἂν καλλιεργοῦνται, θερίζονται ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, δὲν ἔχει ἀμφιβολίαν ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνος εἶναι πτωχόν. Ἄρα αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶχον κατάστασιν (περιουσίαν) νὰ θρέφουν ἀργὰς (μὴ ἐργαζομένας) τὰς οἰκογενείας των, αἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἐργάζωνται. Ὅλη ἡ ἰδιοκτησία τους ἐπεριορίζετο εἰς ἓν τουφέκι, μίαν πιστόλα καὶ ἓν μαχαῖρι. Πουκάμισα δὲν εἶχον διπλᾶ, ἀλλὰ μονά, διὰ

τοῦτο καὶ δὲν τὰ ἔβγαζαν ἀπὸ τὸ σῶμα τους παρὰ ὅταν πλέον ἔπειτα ἀπὸ τὰς δυνατὰς ἐπισκευὰς ἐκαταντοῦσαν ἄχρηστα. Πῶς λοιπὸν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔτρεφεν αὐτὴν τὴν οἰκογένειαν; Φανερὸν ὅτι ἔπρεπε νὰ προσπαθῇ νά κλέψῃ καμμίαν μερίδα ἄρτου ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν ἀποθήκην, διότι ὑπηρετοῦσε διὰ τὴν ἐθνικὴν ὕπαρξιν. Ἄρα στοχάζομαι ὅτι δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωροῦμεν ὡς ἔγκλημα. Εἶναι ἀληθὲς ὅμως ἐκ τοῦ ἑτέρου, ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ τροφαὶ ἐσώνοντο ταχέως καὶ ἐδύνατο ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης νὰ πέσῃ τὸ Μεσολόγγιον...»

Τὰς ἀνησυχίας τῶν πολιορκουμένων διὰ τὸν ἐπισιτισμόν των, ὑφισταμένας ἀπὸ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κόλπου ὑπὸ τῆς μικρᾶς μικτῆς Ἑλληνικῆς μοίρας καὶ ἐπιταθείσας ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ Νοεμβρίου ἐλεύσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, χαρακτηρίζουν ἡ κατωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ στρατηγοῦ Στουρνάρη (1) πρὸς τὸν στρατηγὸν Νικήταν Σταματελλόπουλον (Τουρκοφάγον) καὶ τὸ συνημμένον πρὸς αὐτὴν ἀντίγραφον ἀναφορᾶς πρὸς τὴν κυβέρνησιν ἁπάντων τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου (2) Ἡ ἐπιστολὴ ἐστάλη διὰ ξηρᾶς, διὰ Κραββάρων, (3) ἀκριβῶς καθ' ὃν χρόνον ἔπλεε πρὸς τὸν κόλπον Πατρῶν ὁ στόλος ὑπὸ τὸν Μιαούλην.

---

(1) Στουρνάρης Νικόλαος.—Οὗτος ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὴν κάθοδον τοῦ Κιουταχῆ ἐξ Ἄρτης. Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας παρεχώρησε τὴν ἀρχηγίαν εἰς τὸν Γ. Τσόγκαν, χωρὶς νὰ πειραχθῇ, τὸν θεωρηθέντα ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν ὡς καταλληλότερον. Ὁ Τσόγκας (κατὰ τὸν Σπυρομήλιον, βλ. Ἀπομνημονεύματα τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου σελ. 15) δὲν ἠθέλησε κατ' οὐδένα λόγον οὔτε ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς νὰ παρέμενε οὔτε πολιορκούμενος. Ἐπεδίωξε μὲ πάντα τρόπον ν' ἀπηλλάσσετο τῆς ἀρχηγίας, δηλώσας ὅτι ἡ ὑγεία του θὰ ἐβλάπτετο μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ θέρους κλπ. Κατόπιν τῆς τοιαύτης στάσεώς του ἐκλήθησαν ἐκ τοῦ Αἰτωλικοῦ εἰς τὸ Μεσολόγγιον τὰ σώματα τῶν Νότη Μπότσαρη, Ἰωάννου Σούκα, Κ. Βλαχοπούλου καὶ Σπυρο-Μήλιου καὶ διότι, πρὸς γενικὴν κατάπληξιν ἁπάντων, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Στουρνάρη Σέριος ηὐτομόλησε πρὸς τὸν Κιουταχῆν, μετὰ 200 ἀνδρῶν τῆς τότε φρουρᾶς, προβαλὼν ὡς λόγον τὴν ἀπειλουμένην ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Τσόγκα γενικὴν διάλυσιν. Ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς ἐγένετο ὁ Νότης Μπότσαρης.

(2) Βλ. Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα κλπ. Ἰωάννου Θ. Κολοκοτρώνη (σελ. 277-280).

(3) Οἱ πολιορκούμενοι διέθετον ὁδηγοὺς καὶ ταχυδρόμους ἱκανοὺς νὰ ἐπικοινωνοῦν συνεχῶς καὶ ἀκινδύνως μετὰ τῶν Κραββάρων, ὑπὸ τὰς μᾶλλον δυσκόλους περιστάσεις.

—Γενναιότατε στρατηγὲ ἀδελφὲ Νικήτα!

Τὸ ἀπὸ 8 τοῦ παρελθόντος (1) *ἐκ Ναυπλίου σταλέν μας γράμμα σου ἐλήφθη εἰς τὰς 24 τοῦ ἰδίου· καὶ εἶδα ὅλους τοὺς περισπασμοὺς καὶ τὴν ἀνησυχίαν σας* (2) *ἀπὸ τοῦ Ἰμβραΐμη· εἶδα προσέτι καὶ τὸ κοινὸν πρὸς ἡμᾶς γράμμα σας καὶ τῆς ἀναφορᾶς σας τὸ ἀντίγραφον ὁποῦ ἐδώσατε εἰς τὸ Σ. Βουλευτικόν· καὶ χωρὶς νὰ ἔστελνες τὴν ἀναφορὰν ἀδελφὲ ἡμεῖς ἤμαστουν βέβαιοι, ὅτι ὁ πατριωτισμός σου πάντοτε θέλει σὲ κεντᾶ νὰ ἐνθυμᾶσαι, ὅσα συνέπαθες καὶ ὅσα ὑπέφερες ἓξ μῆνας εἰς τὸν μέγαν κίνδυνόν μας, σφαλισμένοι εἰς τὸ Γελαδομάνδρι* (3)*· βλέπομεν ὅμως ὅτι οὔτε αἱ φωναί μας ἀκούονται οὔτε ἡ φωνή σου, καὶ εἴμεθα ἀπὸ τὰς προμηθείας χειρότερα ἀπὸ ὅτι ἤμαστουν τότε, καὶ δὲν λυπούμεθα ἄλλο παρὰ ὁποῦ ὁ ἐχθρὸς δὲν ἠδυνήθη μὲ τὰς ὑπεραρίθμους δυνάμεις νὰ μᾶς βλάψῃ μὲ τὸν πόλεμον καὶ τώρα πλησιάζει ὁ κίνδυνος ἀπὸ ἔλλειψιν τροφῶν· αὐτὴ εἶναι ἡ κατάστασις ἡ τωρινή μας· ἔστειλε ἀργὰ ἡ Σ. Διοίκηση κάποιον Ξένον* (4) *νὰ μᾶς προβλέπῃ· αὐτὸς μόλις πρόφθασε νὰ στείλῃ*

(1) Ὀκτωβρίου.

(2) Διὰ τὰς νήσους Ὕδραν καὶ Σπέτσας.

(3) Μεσολόγγιον. — Ὁ Νικήτας κατελέγετο μετὰ τῶν πολιορκουμένων τοὺς 6 πρώτους μῆνας τῆς τελευταίας πολιορκίας, κατὰ Ὀκτώβριον καὶ Νοέμβριον εὑρίσκετο εἰς Σπέτσας ὡς ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς ἀμύνης τῆς νήσου.

(4) Ξένον.—Ὁ Φωτᾶκος (Τομ. 2ος σελ. 260) ἀναφέρει σχετικῶς.—«Ἡ δὲ Διοίκησις κατεγίνετο νὰ στείλῃ τροφὰς εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Τὴν δὲ προμήθειαν τῶν τροφῶν τούτων τὴν ἐπώλει ἐργολαβικῶς εἰς τὸν δίδοντα ὀλιγώτερον. Ἡ Διοίκησις εἰς τοῦτο μεγάλως ἔσφαλε, διότι οἱ μὲν ἐργολάβοι ἔφαγαν τὰ χρήματα, τὸ δὲ Μεσολόγγιον ἔμεινεν ἀνεφοδίαστον. Ἐλέγετο δὲ τότε, ὅτι μέλη τινὰ διοικητικὰ εἶχαν ἐνοχὴν εἰς τοιαύτην κατάχρησιν, καὶ ὅτι αὕτη ἐκ προμελέτης ἐγένετο, διότι ὅταν ἐγίνετο ἡ δημοπρασία, ἄλλη ἀπὸ τὴν Ὕδραν παρουσιάσθη ἑταιρία, ἡ ὁποία ἐπρότεινε νὰ ἀναλάβῃ τὴν προμήθειαν τῶν τροφῶν μὲ ἐκπεσμόν, ἑξῆντα παράδες τὸ κοιλόν, καὶ προσέφερε καὶ ἐγγυήσεις περισσοτέρας καὶ μᾶλλον ἀξιοχρέους τῆς ἄλλης ἑταιρίας, ἀλλὰ δὲν ἐγένοντο δεκταὶ αἱ προσφοραί της, διότι δὲν εἶχε τὰ εὐνοϊκὰ μέσα τῆς καταχρήσεως, τὰ ὁποῖα εἶχε ἡ πρώτη ἑταιρία, τῆς ὁποίας προΐστατο ὁ Ἐμμανουὴλ Ξένος. [Ὁ Ξένος οὗτος ἀναφέρεται καὶ ὡς μέλος τοῦ δικαστηρίου τῶν λειῶν. — Βλέπε σχετικὰ εἰς τὸν 11ον τόμον τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας]. Προσθέσατε δὲ ἀκόμη καὶ τὰς ἐσωτερικὰς ἐν Μεσολογγίῳ καταχρήσεις τῶν τροφῶν, ἐπειδὴ ἡ φρουρὰ δὲν ἐφύλαξε ἀληθινὴν πίστιν, ὡς πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὴν διανομήν των, διότι ἀντὶ μιᾶς καθ' ἡμέραν μερίδος, ἕκαστος τῶν στρατιωτῶν ἐζήτει τρεῖς καὶ ἀφοῦ πράγματι ἐλάμβανε ταύτας, ἔδιδεν ἀπόδειξιν ὅτι ἐλάμβανε πέντε, καὶ τὸ περιπλέον δὲν ἐδαπανᾶτο

ὀλίγον γέννημα καὶ πάλιν ἀπεκλείσθημεν διὰ θαλάσσης· τὸ γέννημα ὅπου μᾶς ἔστειλε καὶ ὅσον ἄλλο ἦτο σήμερον τὸ μοιράζομεν καὶ πέρνει ὁ καθεὶς μὲ τοὺς στρατιώτας του τὸ ἀνάλογόν του διὰ δεκαπέντε ἡμέρας ν' ἀπεράσωμεν μὲ μεγάλην δυσκολίαν, καὶ ἔπειτα μένομεν εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ θεοῦ· ἂν δὲν προφθάση ἕως τότε ὁ στόλος μας ν' ἀνοιχθῇ ἡ θάλασσα, νὰ κυβερνηθῶμεν, ἡ ὑστερινὴ ἀπόφασίς μας εἶναι νὰ πεταχθῶμεν ἔξω νὰ διαφεντευθῶμεν μὲ τὸ σπαθὶ εἰς τὸ χέρι καὶ ὅποιον εὕρει ὁ θάνατος ἂς τὸν συγχωρᾷ ὁ ζωντανὸς ἕως νὰ ἔλθῃ καὶ εἰς αὐτούς· ἐγράψαμεν ὅμως καὶ τελευταίαν φορὰν εἰς τὴν Διοίκηση κατὰ τὸ ἀντίγραφον ὅπου σὲ περικλείω, ὅθεν εἰς ὅ,τι ἠμπορεῖς νὰ ἐνεργήσῃς πάλιν κάμε τὸ χρέος σου, διότι ὅσοι μᾶς εἶδον μὲ τὰ μάτια τους ἐδῶ καὶ συνέπαθον, ἐκεῖνοι μόνον γνωρίζουν τὶ ἐτραβήξαμεν καὶ τὶ τραβοῦμεν· ἀφίνομεν τὰ χρήματα, ὁποῦ ἀκόμη δὲν ἴδαμεν τὶ λογῆς εἶναι, οὔτε τὸ ἕνα βλέπομεν οὔτε τὸ ἄλλο· διὰ τοῦτο ὅσοι εἶναι χριστιανοὶ Ἕλληνες νὰ μὴ ἀφεθοῦν ἀπὸ ὅτι γράφομεν, μόνον τὸ ὀγληγορότερον νὰ συνεργήσουν νὰ προφθασθῶμεν εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα, διότι ἀλλέως τὸ Μεσολόγγι χάνεται· προχθὲς ἀπὸ ἄλλα γράμματα ἔμαθον τὴν μετάβασίν σου εἰς Σπέτζας, καὶ ἂν εἶσαι ἀκόμη ἐκεῖ μπορεῖς νὰ συνεργήσῃς καλλίτερα νὰ σταλθῇ ὁ στόλος μας· ὁ εἰσπλεύσας Αἰγυπτιακὸς στόλος εἰς Καστέλια (1) εἰς τὰς 6 τοῦ παρόντος συνίστατο ἀπὸ 100 περίπου πλοῖα πολεμικὰ καὶ φορτηγά, ἔφερον καὶ ἓν ἀτμοκίνητον καὶ μέσα ἀκούσαμεν καὶ ταμπούρλα· εἰς τὰς 8 τοῦ ἰδίου πάραυτα τὰ πολεμικὰ ὅλα ἐβγῆκαν, ὅλα, καὶ τώρα μᾶς ἀπέκλεισαν περιφερόμενα ἀπὸ Σκρόφες ἕως Γλαρέντζα· τὰ καραούλια μας ἀπὸ Βαράσοβα μᾶς ἀνήγγειλαν ὅτι εἰς τὰ Καστέλια ἴδαν ἀρκετὰ τζαντήρια, πόσον ὅμως εἶναι τ' ἀσκέρι καὶ τὶ τερτίπι ἔχει δὲν ἐμάθαμεν· ὁ Κιουταχὴς πρὶν φθάση αὐτὴ ἡ ἁρμάδα ἦτο ἀπελπισμένος, καὶ ὀγλήγορα ἤθελε ἀναχωρήση κατὰ τὸ σχέδιον, ὅπου ἑτοιμάζαμεν (2), τώρα ὅμως ἀπὸ τροφὰς ἐφοδιάσθη καὶ χαίρεται τὴν ζωήν του· ἡμεῖς δὲ ἀπὸ τὴν πρώτην ὥραν τὸ ἀχεῖλι μας δὲν ἐγέλασε, κα-

---

εἰς τὸ Μεσολόγγιον, ἀλλ' ἐστέλλετο εἰς τὸν Κάλαμον. Ἕνεκα δὲ τούτων ὅλων, καὶ διότι ἔφεραν πάλιν τὰ γυναικόπαιδα καὶ ἔτρωγαν τὰς τροφάς, τὸ Μεσολόγιον ἔπεσε καὶ ἐχάθη.

(1) Ῥίον καὶ Ἀντίρριον.

(2) Ἐννοεῖ τὸ κτύπημα κατὰ τοῦ ἐξαντληθέντος Κιουταχῆ (ἐκ τῶν ἔσω καὶ τῶν ἔξω) τὸ ὁποῖον δὲν ἐγίνετο διότι εἰς Δερβέκιστα (ὑψηλὸν χωρίον ἀπέχον ὀλίγας ὥρας τοῦ Μεσολογίου) οἱ 4.000 Ἕλληνες μετὰ τοῦ Καραϊσκάκη ἐστεροῦντο παντελῶς τροφίμων.

θὼς ἠξεύρεις, κάμε ὅτι ἠμπορεῖς καὶ διὰ τὸ πρόφθασμά μας καὶ διὰ δυνάμωσιν τῆς φράχτης, γράψε μου καὶ κανένα γράμμα, καὶ ἂν μᾶς εὑρῇ ζωντανοὺς καλῶς εἰ δὲ καλαῖς ἀντάμωσαις ὅπου ὁ Θεὸς θελήσῃ ἢ ἐδῶ ἢ εἰς τὸν ᾅδην.

Ὁ ἀχώριστος ἀδελφός Σας, Νικόλαος Στουρνάρης

—Σεβαστὴ Διοίκησις

Προβλέποντες τὸν κίνδυνον, ὅπου ἠμπορεῖ νὰ προέλθῃ πολλαῖς φοραῖς ἀνεφέρθημεν νὰ μᾶς προβλέψῃ μ᾽ ὅλα τ᾽ ἀναγκαῖα ἡ Σ. Διοίκησις διὰ τὴν προφύλαξιν τῆς φρουρᾶς, καὶ βλέπομεν ὁποῦ δὲν εἰσηκούσθημεν, καὶ τόσον ἀδιάφορα παρατηροῦμε, ὅτι βλέπουν κίνδυνον τὰ μέλη, ὡσὰν νὰ μὴ εἶναι Ἕλληνες, καὶ δὲν γνωρίζουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὰ πράγματα τῆς πατρίδος· πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν βλέποντες ὅλα αὐτὰ καὶ τὴν κινδυνώδη κατάστασίν μας ἀπό τὸν θαλάσσιον ἀποκλεισμόν μας, ἀνεφέρθημεν παριστάνοντες τὴν ἀπροβλεψίαν καὶ τὸν κίνδυνον, ὁποῦ μόνον διὰ πέντε ἡμέρας τροφὴν ἔχομεν, καὶ ὅτι τρεῖς ἀκόμη ἠμποροῦμεν νὰ βαστάξωμεν νηστικοί, οὔτε ἐκεῖνο τὸ γράμμα εἴδομεν νὰ διεγείρῃ κανενὸς τὸ αἴσθημα, καὶ νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν τὴν πρόβλεψιν. Ὁ Ξένος μόλις ἠμπόρεσε νὰ μᾶς στείλῃ ὀλίγον γέννημα (1) καὶ πάλιν ἀπεκλείσθημεν, καὶ σήμερον τὸ μοιράζομεν ἀναλόγως ὁ καθεὶς μὲ τοὺς στρατιώτας του, νὰ μᾶς φθάσῃ μὲ μεγάλην δυσκολίαν δεκαπέντε ἡμέρας, καὶ ἔπειτα ἐπειδὴ εἴμεθα ἀποκλεισμένοι στενὰ γύρωθεν μένομεν εἰς τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν. Διὰ

---

(1) Ὁ Σπυρομήλιος (Ἀπομνημονεύματα σελ. 94—95) ἀναφέρει .... «Ἡ Διοίκησις διὰ νὰ προμηθεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον μὲ τροφὰς ὥστε νὰ μὴ φθάσωμεν εἰς ἔλλειψιν, ἐσυμφώνησε μετὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξένου ὅστις ἐπεφορτίσθη νὰ μᾶς οἰκονομήσῃ καὶ νὰ δεχθῇ συναλλαγματικὰς πληρωτέας εἰς Λονδῖνον πορὰ τῆς ἐκεῖ εὑρισκομένης Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς. Πλὴν καὶ οὗτος, ἀφοῦ μᾶς ἐπεμψε ἓν φορτίον ἀραβοσίτου, ἐπειδὴ δὲν ἐπληρώθησαν αἱ ποῶται συναλλαγματικαὶ ἔκαμεν παῦσιν. Ἀλλὰ ἰδοὺ ὁποῖον ἀτόπημα ἐπροξενήθη· ἡ εὐγένειά του ἄργει τὰς προμηθείας ἕως ὅτου πληροφορηθῇ ἀπὸ τὸ Λονδῖνον ἂν ἐπληρώθησαν αἱ πρῶται συναλλαγματικαὶ ἢ ὄχι· δὲν εἰδοποίησε λοιπὸν τὴν Διοίκησιν ὅτι ἔπαυε ἀπὸ τοῦ νὰ μᾶς προμηθεύῃ τὰς τροφάς, παρ᾽ ὅταν ἔλαβε τὴν πληροφορίαν ἀπο τὸ Λονδῖνον. Ὥστε ἡ Διοίκησις ἀμεριμνοῦσε ἐπιστηριζομένη εἰς τὴν συμφωνίαν της, δίχως νὰ ἠξεύρῃ ὅτι οὗτος λησμονῶν τὸ συμφέρον τῆς Πατρίδος ἐπαρατήρει μόνον τοῦ κερδοσκόπου τὸ συμφέρον. Καὶ οὕτως ἐπέρασε κάμποσος καιρὸς ἕως τὸν Δεκέμβριον μῆνα διὰ νὰ πληροφορηθῇ τοῦτο ἡ Διοίκησις καὶ νὰ λάβῃ νέα μέτρα. ὥστε ἔπαψε τὸ πρᾶγμα ἡ εὐγένειά του τρεῖς μῆνας, διάστημα εἰς τὸ ὁποῖον ἤθελε εἴχομεν προμηθευθῇ, ἂν ἦτο περισσότερον πατριώτης ἀπὸ κερδοσκόπος.

νὰ μὴ λείψωμεν ὅμως ἀπὸ τὸ χρέος μας ἀναφερνόμεθα καὶ τελευταῖον εἰλικρινῶς καὶ εἰδοποιοῦμεν τὴν Σ. Διοίκησιν τὴν κινδυνώδη κατάστασίν μας, καὶ τὴν κατεπείγουσαν χρείαν ὁποῦ περιμένομεν εἰς ἐτοῦτο τὸ φρούριον, ὁποῦ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ μᾶς προφθάσῃ μὲ τὸν λόγον μας ν' ἀνοιχθῇ ἡ θάλασσα, καὶ μὲ τὰ ἴδια ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς προμηθεύσῃ μερικὰς τροφάς· εἰ δὲ τοὐναντίον, νὰ στοχασθῇ ὡς πάρεργον τὴν χρείαν μας καὶ ἀδιαφορήσῃ καὶ τώρα, ἂς σημειώσῃ, ὅτι θέλομεν βαστάξει ἕως τότε ποῦ ἔχομεν τροφήν, ἔπειτα ἕναν θάνατον χρεωστοῦμεν, ἢ σήμερον ἢ αὔριον μᾶς ἔλθει τὸ ἴδιον νομίζομεν· χωρὶς δὲ νὰ ὑποπέσωμεν εἰς οὐδεμίαν τῶν συνθηκῶν, ὅπου παρακαλῶν προβάλλει ὁ ἐχθρός, ὡς πατριῶται θέλομεν κάμει καὶ ἐσχάτως τὸ χρέος μας καὶ θὰ πηδήσωμεν ἔξω διαφεντευόμενοι νὰ σωθῶμεν μὲ τὸ σπαθὶ εἰς τὸ χέρι· αὐτὴ εἶναι ἡ ὑστερινὴ ἀπόφασίς μας, τὸ ζυμωμένον ὅμως χῶμα μὲ τὸ αἷμα καὶ ὁ ἀχνὸς τοῦ αἵματος τῶν φονευθέντων ἀδελφῶν μας Ἑλλήνων θέλει βοᾷ εἰς τοὺς αἰῶνας ἐκδίκησιν κατὰ τῶν πρωταιτίων τοῦ κινδύνου καὶ τῶν ἀδιαφόρων. Ὁ ἀδύνατος καὶ ἀθῶος λαὸς ὅπου θέλει μείνει ἔπειτα μέσα εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀφοῦ γίνῃ κύριος τοῦ φρουρίου, μένει κρεμασμένος εἰς τὸν λαιμόν των, τὸ ἀνάθεμα τῶν ὀλίγων στρατιωτῶν, ὅπου θέλουν σωθῇ εἶναι ἐπάνω των· καὶ ὁ λοιπὸς κίνδυνος ὁποῦ ἠμπορεῖ νὰ προέλθῃ εἰς τὸ ἔθνος ὅλα εἶναι εἰς βάρος των. Ἂς ζοῦν ἔπειτα, ἂς χαίρωνται τὴν ζωήν των, ἂς χαίρωνται τὰ κάστρα των, ἂς χαίρωνται τὰ καράβια των, τὰ γρόσια των καὶ ὅτι ἄλλο πρὸς ἀνάπαυσιν ἔχει ὁ καθείς, ἡμεῖς ἀποθαίνομεν ὡς πατριῶται πιστοί· ἡ δὲ ἀληθὴς ἱστορία τοῦ αἰῶνος μας θέλει μαρτυρήσει τὴν ἀλήθειαν τῶν πρακτικῶν τοῦ καθενός· μὲ τὸν παρόντα ἐπὶ τούτου πεζὸν περιμένομεν τελευταίαν ἀπόκρισιν ὅσον τάχιστα, καὶ ἀντίγραφον τῆς παρούσης μας μένομεν μὲ τὸ ἀνῆκον σέβας :

Μεσολόγγι, τῇ 12 Νοεμβρίου 1825.

Οἱ πατριῶται

Μῆτσος Κοντογιάννης, Γεώργιος Πασχάλης, Νικόλ. Στουρνάρης, Γιάννης Πρόσκας, Ἀνδρέας Ἴσκου, Νότης Μπότσαρης, Γληγόρης Διακατάς, Κίτζος Τραβέλλας, Δημήτριος Μακρύς, Γεώργιος Κίτζου, Ἀποστόλης Κιουσουρής, Λάμπρος Βεΐκου, Ἀθαν. Ραζηκότσικας, Χρῆστος Φωτομάρας, Κωνστ. Βέρες, Φῶτος Μπόμπορης, Κώστας Βλαχόπουλος, Σπύρος Μήλιος, Νικολάκης Κοντογιάννης, Κίτζος Πάσχου, Δημήτριος Γεροθα-

νάσης, Κολιὸς Μπένιος, Γαλάνης Παπαγαλάνη, Νικόλαος Ζέρβας, Σωτῆρος Κοτζαμάνης, Λαμπρούσης Φωτομάρας, Κώστας Γιαταγάνας, Κώστας Σισοβίτης, Βασίλειος Χασάπης, Ἀνδρέας Γρίβας, Κώστας Οἰκονόμου.

*
* *

Ἡ ἐμφάνισις εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου καθησύχασε τοὺς φόβους τῶν ναυτικῶν περὶ ἀμέσου κινδύνου τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν. Ἡ εἴδησις τῆς ἀποβάσεως εἰς τὸ Ρίον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου δυνάμεων Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐφίμωσε τὰ στόματα καὶ ὅσων δὲν ἤθελον νὰ ἐννοήσουν ὅτι ὁ Ἰμβραὴμ ἔμελλε νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὸ Μεσολόγγιον.

Τοῦτο ἦτο ἀποφασισμένον πολὺ πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χοσρὲφ εἰς τὸ Ναβαρῖνον.

Ὁ Κιουταχῆς ἀφ' οὗ ἐβεβαιώθη περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῶν προσπαθειῶν του ἐζήτησε τὴν ἔλευσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸ στρατόπεδον ἑνὸς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς τοῦ σουλνάνου, ἐκ τῶν ἐμπείρων, καὶ τῶν ἱκανῶν νὰ ἐκτιμήσουν τὸ μέγεθος τῆς δυσκολίας τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Μεσολογγίου (1). Ὁ ἀπεσταλμένος ἔφθασε πράγματι περὶ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου, περιῆλθε μετὰ τοῦ Κιουταχῆ πάσας τὰς θέσεις καὶ ἐπείσθη ὅτι πρὸς ἅλωσιν τοῦ Μεσολογγίου θὰ ἐχρειάζοντο ἰσχυραὶ ἐνισχύσεις, ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ διετάσσετο ὁ Ἰμβραὴμ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου νὰ ἔσπευδε εἰς Αἰτωλίαν, ἡγούμενος ἰσχυρῶν δυνάμεων Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ.

Ὁ Ἰμβραήμ, ὑπερήφανος διὰ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπιτυχίας του, ἀντίζηλος τοῦ Κιουταχῆ — τοῦ φημιζομένου ὡς τοῦ ἀρίστου στρατηγοῦ τῆς Τουρκίας—οὐδόλως πιστεύων εἰς τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ, ἀπέδιδε εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀνικανότητα τὴν μὴ περαίωσιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ τόσους μῆνας. Ἐπροκάλεσε ἔγκρισιν τοῦ σουλτάνου διὰ τὴν ἀνάληψιν παρ' αὐτοῦ τῆς ἀρχηγίας τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ διὰ ν' ἀρχίσῃ ἀνέμεινε τὴν ἔλευσιν τοῦ στόλου. Ἐπροθυμοποιήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὰ σχέδιά του ἐν ὥρᾳ χειμῶνος. Ἐφρόντισε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἰσχυρὰς δυνάμεις εἰς τὰ φρούρια τῆς Μεσσηνίας καὶ τὴν Τρίπολιν καὶ μὲ τὸν κατάπλουν

(1) Κατὰ τὸν Σπυρομήλιον ὁ ἀπεσταλμένος ἔφερε τὸν βαθμὸν τοῦ καπουτζήμπαση, ἀνεγνωρίσθη καλῶς ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων, ἐτουφεκίσθη καὶ ἐκανονιοβολήθη. Ἀλλ' οὐδὲν κακὸν τοῦ ἐπῆλθε.

τοῦ Χοσρὲφ ἐτέθη εἰς κίνησιν, ἐπροχώρησε διὰ ξηρᾶς πρὸς βορρᾶν, κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς Πελοποννήσου.

Ὁ Κιουταχῆς ἐτήρησε μὲν μέχρι τῆς 16ης Νοεμβρίου τὰ κανονιοστάσιά του εἰς ἐνέργειαν ἀλλ' ἁπλῶς ἵνα δίδῃ σημεῖα ζωῆς. Ἐκανονιοβόλει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοὺς πολιορκουμένους ἐνῷ ἐπρόσεχε ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου. Αἱ δυνάμεις του εἶχον ἐλαττωθῆ ἀπὸ περισσοτέρους τῶν 20000 εἰς 7000 περίπου ἄνδρας, καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ ἱκανοὶ μαχηταὶ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 3000 πεζοὺς καὶ 600 τοὺς ἱππεῖς. Κατὰ τὴν 16ην ἀνέπνευσε, διότι τότε συνεπλήρωσε τὴν ἀναχορηγίαν τῶν πυρομαχικῶν καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους ἐφοδίων — ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς εἰσόδου τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον. Ἀμέσως διέταξε ν' ἀρχίσῃ ἀκατάπαυστος γενικὸς κανονιοβολισμὸς κατὰ τῆς πόλεως καὶ ἀφῆκε τὸ στρατόπεδον ἵνα μεταβῇ εἰς Ναύπακτον, εἰς συνάντησιν τοῦ μέλλοντος συνεργάτου του.

Ὁ Ἰμβραὴμ διεπεραιώθη ἐκεῖ τὴν ἑπομένην, ἀπὸ τοῦ Ρίου, εἰς συνάντησιν αὐτοῦ καὶ τοῦ Χοσρὲφ καὶ αὐθημερόν, ἀφοῦ συνεζήτησε μετ' αὐτῶν περὶ τοῦ Μεσολογγίου, ἐπέβη Αἰγυπτιακῆς φρεγάτας ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸν Κορινθιακόν, ἀκολουθούμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων μονάδων. Ὁ Κιουταχῆς ἐπανῆλθε εἰς τὸ στρατόπεδον, ὁ Χοσρὲφ εἰς Πάτρας. Ὁ Ἰμβραὴμ κατέστρεψε περὶ τὰ 30 ὅπλα Ἑλληνικὰ πλοιάρια εἰς τοὺς λιμένας Γαλαξειδίου καὶ Ἰτέας, ἀκολούθως ἐξῆλθε εἰς τὴν ξηρὰν διὰ 2—3 ἡμέρας καὶ τὴν 27ην κατέπλευσε εἰς Πάτρας ὁπόθεν διέταξε ταχίστην μεταφορὰν τοῦ πλείστου τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ Αἰγυπτιακοῦ πεζικοῦ εἰς τὸ Κρυονέρι.

Τὴν 8ην Δεκεμβρίου παρετήρησαν οἱ πολιορκούμενοι μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας εἰς τὰ ἐχθρικὰ κανονιοστάσια τὰ θύματα ἐπιδρομῆς τῶν Τουρκαλβανῶν,—εἰς ὀβελοὺς ἀνεστηλωμένους—ἕνα ἱερέα, δύο γυναῖκας, παῖδας καί τινας ἄνδρας.

Τὴν 12ην Δεκεμβρίου ὁ Ἰμβραὴμ μετέβη εἰς τὸ Κρυονέρι ὅπου ἐνεκατέστησε προσωρινῶς τὸ στρατηγεῖον του. Αὐθημερὸν ἤρχισε ἀποστέλλων σημαντικὰς δυνάμεις πρὸς τὸ Μεσολόγγιον. Οἱ πολιορκούμενοι εἶδον τὴν ἐσπέραν τῆς ἑπομένης πλησιάζοντος βάδην τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ, ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς μουσικῆς καὶ τῶν τυμπάνων, 4000 Αἰγυπτίους.

Ἡ ἔλευσις αὐτῶν οὐδεμίαν ἐντύπωσιν τοὺς ἐπροξένησε. Ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς στρατοπεδεύσεως τοῦ πρώτου τούτου τμήματος ἤρχισαν νὰ ἐρεθίζωνται παρατηροῦντες ἀπὸ τοῦ τείχους αὐτοὺς γυμνα-

ζομένους, ἐκτελοῦντας τὰς ἀσκήσεις ἐφόδου ἐναντίον φρουρίου ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν Εὐρωπαίων ὀργανωτῶν των. Καθημερινῶς κατέφθανον νέα τμήματα Αἰγυπτίων ἀναβιβάσαντα μέχρι τῶν μέσων τοῦ Δεκεμβρίου τὸ πλῆθος των εἰς 8000 περίπου ἄνδρας. Ὁ Ἰμβραὴμ ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ διατηρῇ τὸ στρατηγεῖον του εἰς τὸ Κρυονέρι.

Ἀπὸ τῆς 19ης Δεκεμβρίου ὁ Κιουταχῆς διέταξε τοὺς Τούρκους νὰ κατέρχωνται εἰς τὴν δευτέραν παράλληλον, νὰ τουφεκίζουν καὶ νὰ ἐπανέρχωνται κατὰ τὴν νύκτα εἰς τὰς θέσεις των. Ἔκτοτε οἱ πολιορκούμενοι ἐγκατέλειπον τὴν πρώτην παράλληλον τῶν ἐχθρικῶν χαρακωμάτων καὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ τεῖχος.

Τὴν 26ην Δεκεμβρίου ὁ Ἰμβραὴμ ἔστησε τὴν σκηνήν του παραπλεύρως τῆς σκηνῆς τοῦ Κιουταχῆ καὶ τὴν αὐτὴν στιγμήν, χωρὶς προσχήματα, τοῦ ἔδειξε μὲ περιφρόνησιν τὸ Μεσολόγγιον καὶ τὸν ἠρώτησε μὲ πολλὴν εἰρωνείαν πῶς συνέβῃ καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ γίνῃ ἐντὸς ὀκτὼ ὅλων μηνῶν κύριος αὐτῆς τῆς ***φράχτης*** (1). Τοῦ ἐκαυχήθη ὅτι αὐτὸς ἐντὸς πολὺ ὀλίγου χρόνου ἐπέτυχε νὰ κυριεύσῃ τὸ Νεόκαστρον —ἀληθὲς ὀχυρόν—καὶ τοῦ ἠξίωσε νὰ ἐξέλεγε ἢ τὸ ν᾽ ἀνελάμβανε μόνος (ὁ Κιουταχῆς) μὲ τὸν στρατόν του νὰ ἐκυρίευε ἐντὸς ἑνὸς μηνὸς τὸ Μεσολόγγιον ἢ ν᾽ ἀπεῖχε, διὰ ν᾽ ἀνελάμβανε νὰ τὸ ἐκτελέσῃ ἐντὸς 15 μόνον ἡμερῶν αὐτὸς (ὁ Ἰμβραήμ) μὲ τοὺς Αἰγυπτίους του.

Ὁ Κιουταχῆς κατεπλάγη. Ἐθίγη εἰς τὴν καρδίαν ἐκ τῆς ἰταμότητος τοῦ συνεργάτου του καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν σκηνήν του ἵνα σκεφθῇ. Μετ᾽ ὀλίγον ἀπεκρίθη ὅτι ἦτο ἕτοιμος ν᾽ ἀποσύρῃ τὰς δυνάμεις του(2).

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 27ης, δύο λόχοι Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἤρχισαν νὰ παραλαμβάνουν τὰ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τοῦ τείχους Τουρκικὰ κανονιοστάσια. Καθ᾽ ἣν ὥραν ἐξεφόρτωνον τὰ σκεύη των ἐπέδραμον πρὸς τὸ μέρος των 11 τολμηροὶ στρατιῶται τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Οὗτοι μόνοι ἤρκεσαν νὰ τοὺς τρομοκρατήσουν, νὰ τοὺς ἀποδιώξουν καὶ ἐπιτύχουν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των ν᾽ ἀπαγάγουν εἰς τὴν πόλιν 8 καμήλους. Οὐχ ἧττον μετὰ δύο

---

(1) Οἱ Ἕλληνες εἶχον δώσει εἰς τὸ τεῖχος τὴν ἐπωνυμίαν «φράχτη».

(2) Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ταχὶρ Ἀμπάζης τοῦ εἶπε·
—Ὁ ἀρχηγὸς τῶν Αἰγυπτίων ἔχει πεποίθησιν ὅτι εἴχομεν ἀντιπάλους ὁμοίους πρὸς αὐτοὺς ποῦ ἐνίκησε στὴν Πελοπόννησον. Ἡμεῖς ἔχομεν πεῖραν τῶν πολεμιστῶν τοῦ Μεσολογγίου. Εἴδαμεν τί ἀξίζουν. Δὲν ἔχομεν ὄρεξιν νὰ τοὺς δοκιμάσωμεν πάλιν. Ἂς τοὺς δοκιμάσῃ ἡ Ὑψηλότης του, ἂν τὸ θέλῃ, καὶ βεβαίως τότε θὰ τοὺς ἐκτιμήσῃ ἀσφαλέστερον.

ἀκόμη ἡμέρας συνετελέσθη ἡ ἀντικατάστασις τῶν Τούρκων εἰς πάσας τὰς θέσεις ὑπὸ στρατευμάτων Αἰγυπτιακῶν.

*
* *

Ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς ἐκκινήσεως τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου ἀπὸ τοῦ κόλπου Πατρῶν πρὸς τὴν βάσιν του, 30ῆς Νοεμβρίου, ἠγκυροβόλησε ἐχθρικὴ ἡμιολία εἰς τὸν ὅρμον Τουρλῖδος, πρὸ τοῦ Βασιλαδίου, ὡς ἀκταιωρός. Τὴν 1ην Δεκεμβρίου ἐξῆλθε νὰ τὴν προσβάλῃ ἡ κανονιοφόρος τοῦ Τρικούπη. Τὸ πολεμικὸν ἀτμοκίνητον ἦτο πλησίον της, ἐκινήθη εἰς ἐνίσχυσιν καὶ ἠνάγκασε τὴν κανονιοφόρον νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν. Μολονότι προσήραξε εἰς τ' ἀβαθῆ οὐδεμίαν ζημίαν ὑπέστη, οὔτε κἂν προσεβλήθη, διότι ἐκινήθησαν ἀμέσως πρὸς τὴν θέσιν τῆς προσαράξεως πολλὰ ἐχθρικὰ πλοῖα, ἠγκυροβόλησαν καὶ ἀπέστειλαν τὰς ἀκάτους των, αἱ ὁποῖαι τὸ ἀνείλκυσαν ἀνενόχλητοι....

Ὡς ἐλέχθη οἱ πρόκριτοι Ὕδρας, αἰσθανόμενοι τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῆς παρουσίας τοῦ στόλου των εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου, ἐπρόβλεψαν νὰ τοῦ ἀποστείλουν ἐφόδια,—τὰ ὁποῖα δὲν τὸν ἐπρόλαβον—καὶ ἐπεζήτησαν νὰ τὸν ἐνισχύσουν μὲ τὴν ἔλευσιν Σπετσιωτικῶν πλοίων. Ἀπετάθησαν ἀπὸ τῆς 18ης Νοεμβρίου πρὸς τοὺς συναδέλφους των τῶν Σπετσῶν—ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς καὶ δύο ἐκ τῶν ἀρχόντων καὶ ἐπεκαλέσθησαν τὸν πατριωτισμόν των.

Οὗτοι πάλιν κατέβαλον μὲν προσπαθείας ἀλλὰ λόγῳ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν των καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως χρημάτων καθυστέρησαν ἐπὶ πολὺ καὶ μόνον ἀφοῦ συνεισέφερον πάλιν οἱ πρόκριτοι, ὑπέβαλον ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς νήσου εἰς νέαν συνεισφορὰν καὶ προσέθηκαν εἰς ταῦτα τὰ ὀλίγα χρήματα τὰ χορηγηθέντα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως κατήρτισαν καλὴν μοῖραν ἐκ 12 πολεμικῶν καὶ 5 πυρπολικῶν σκαφῶν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Γ. Ἀνδροῦτσον (1).

Ὅταν ἡ δύναμις αὕτη ἔφθασε εἰς τὰς Ἐχινάδας εὑρέθη μεμονωμένη—τὰ πλοῖα τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου ἔλειπον, εἶχον ἐπανέλθει εἰς τὴν βάσιν των. Ὁ Ἀνδροῦτσος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔκρινε ὅτι δὲν τοῦ ἦτο

(1) Κυβερνῆται τῶν πολεμικῶν ἦσαν: Γ. Ἀνδροῦτσος, ναύαρχος· Ἀναγν. Κυριακός· Ν. Ράπτης· Ἰ. Τσούπας· Ν. Σύρμας· Ν. Τσοχαντάρης· Ἀργ. Στεμιτσιώτης· Δημ. Γ. Κούτσης· Μ. Μπουκουβάλας· Ν. Παρασκευᾶς· Ἀθαν. Γ. Πάνου· Θεόδ. Δρίτσας.

Τῶν πυρπολικῶν: Ἀνάργ. Λεμπέσης· Ἀδριανὸς Χόντζας· Π. Σπύρου. Ἰω. Καστελλιώτης· Δημ. Ποριώτης.

δυνατὸν μὲ τὰς ὀλίγας δυνάμεις του νὰ ἐκτελέσῃ σοβαρὰν ἐπιχείρησιν κατὰ τόσον πολυαρίθμου ἀντιπάλου καὶ περιωρίσθη νὰ διαδρομῇ ἐν ἀναμονῇ τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου. Οὕτω παρῆλθον τρεῖς ἑβδομάδες. Ἐπὶ τέλους, πεισθεὶς ὅτι τὰ Ὑδραϊκὰ δὲν θὰ ἤρχοντο, ἐκάλεσε εἰς συμβούλιον τοὺς κυβερνήτας του. Τοὺς ἀνεκοίνωσε ὅτι ἐκόμιζε βλήματα καὶ πυρίτιδα διὰ τὸ Μεσολόγγιον, παραδοθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως, εἶπε ὅτι ἡ δύναμις τῆς μοίρας ἦτο πολὺ ἀσθενής, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἐχθρικὴν καὶ τοὺς ἠρώτησε τίς θ' ἀνελάμβανε νὰ τὰ παρέδιδε εἰς τοὺς πολιορκουμένους. Ὁ ἀτρόμητος Ἀναγν. Κυριακὸς προσεφέρθη νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ παρέλαβε τὰ βλήματα ἐπὶ τοῦ πλοίου του. Ἔπλευσε εἰς Πεταλᾶν συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν γενναίων πυρπολητῶν Ἀναρ. Λεμπέση καὶ Ἀδρ. Χόντζα, καὶ ἐκεῖ ἐπέτυχε πλοιάρια Μεσολογγιτῶν τὰ ὁποῖα ἤρχισαν νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὸ Μεσολόγγιον διὰ τοῦ πλωΐμου πόρου τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελῴου, ἀγνώστου ἀκόμη εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Τὰ λοιπὰ Σπετσιωτικὰ δὲν παρέτειναν τὴν διαμονήν των παρὰ τὰς Ἐχινάδας πέραν τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Δεκεμβρίου. Ἐγκατέλειψαν τὰ ὕδατα τοῦ Ἰονίου χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ πλησιάσουν τὸν κόλπον Πατρῶν. Ἐκεῖ συνεχῶς διεδρόμησε ὁλόκληρος ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς στόλος, περιφερόμενος μεταξὺ Ἄράξου, Μεσολογγίου καὶ Γλαρέντζας, ἐνῷ τὴν ἐπιτήρησιν τῶν πλωΐμων πόρων τοῦ Βασιλαδίου καὶ τοῦ Προκαπανίστου ἐξετέλει ἐλαφρὰ ἐχθρικὴ μοῖρα, παραμείνασα ἠγκυροβολημένη μονίμως εἰς τὸν ὅρμον Τουρλῖδος.

Οἱ Σπετσιῶται πρόκριτοι οὐδόλως ἀμφέβαλλον ὅτι θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον ἡ μοῖρα των νὰ παρέμενε εἰς τὰς Ἐχινάδας μεμονωμένη καὶ ὑπέδειξαν, μὲ τὴν σειράν των καὶ αὐτοί, τὸν ἔκπλουν τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου τὸ ταχύτερον. Ὁμολογουμένως οἱ πρόκριτοι Ὕδρας αὐτὸ καὶ μόνον ἐπεδίωκον, χωρὶς νὰ τὸ κατρωθώνουν ἀκόμη διότι δὲν εἶχον ἐκ τῶν ἐράνων συλλέξει τ' ἀπαιτούμενα χρήματα. Ἐνήργησαν δραστηρίως. Διὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἀναφορῶν, ὑπογεγραμμένων παρ' αὐτῶν καὶ παρὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη, ἐζήτησαν παρὰ τῆς κυβερνήσεως νὰ τοὺς ἀπέστελλε ἢ 1.000.000 γρόσια εἰς μετρητὰ ἢ συναλλαγματικὰς ἴσου ποσοῦ διὰ νὰ ἐπετύγχονον νὰ κινήσουν τὸν στόλον καὶ πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν ἄλλων ἐθνικῶν ἀναγκῶν ὑπὸ τοῦ Ὑδραϊκοῦ ναυτικοῦ. Ἐπειδὴ ἡ ἐν Λονδίνῳ κυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ δὲν εἶχε εἰς χεῖρας της χρήματα, καὶ δὲν ἠδύνατο ἡ κυβέρνησις νὰ ἐξέδιδε συναλλαγματικὰς χωρὶς νὰ βλάψῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Ἔθνους, ἐξεδόθη τὴν 24ην Δεκεμβρίου νόμος

περὶ ἐσωτερικοῦ δανείου 1.000.000 διστήλων ἐπὶ ὑποθήκῃ ἐθνικῶν γαιῶν διὰ τὴν κινητοποίησιν τοῦ στόλου. Ὁ νόμος οὗτος ἐξεδόθη εἰς μάτην καὶ κατ' ἀνάγκην ἐτέθη συγχρόνως εἰς ἐνέργειαν ἡ ἐκουσία εἰσφορά. Οἱ ὑπουργοὶ καὶ οἱ βουλευταὶ ἔδωκαν τὸ παράδειγμα, οἱ ἔμποροι τῆς Σύρου τοὺς ἐμιμήθησαν (1), αὐτοὺς ἄλλοι ἰδιῶται (2) καὶ τέλος κατωρθώθη νὰ κινηθοῦν 15 πολεμικὰ Ὑδραϊκὰ ὑπὸ τὸν Μιαούλην, 5 Ὑδραϊκὰ πυρπολικά, 2 πολεμικὰ Ψαριανὰ καὶ 2 πυρπολικὰ Ψαριανὰ κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Κ. Κανάρη καὶ Κ. Νικοδήμου.

Ἡ τρικυμία τὰ καθυστέρησε ὄχι ὀλίγας ἡμέρας. Ἀνέσπασαν τὰς ἀγκύρας των ἀπὸ τοῦ ἀπέναντι τῆς Ὕδρας ὅρμου Ντάρδιζα τῆς Πελοποννήσου τὴν 9ην πρωϊνὴν τῆς 1ης Ἰανουαρίου. Ἠλπίζετο ὅτι οἱ Σπετσιῶται δὲν θὰ εἶχον ἐγκαταλείψει τὸ Μεσολόγγιον. Ὁπωσδήποτε εἶχε ὑπ' ὄψιν ὁ ναύαρχος, ἂν τοὺς συνήντα ἐπανερχομένους, νὰ τοὺς παρεκίνει μὲ πάντα τρόπον νὰ μετέβαλον γνώμην. Ἔπνεε κατὰ τὸν ἀπόπλουν τῆς μοίρας ἄνεμος νοτιοδυτικὸς μέτριος Μετὰ μίαν ὥραν ἐσφοδρύνθη καὶ κατόπιν μετετράπη εἰς δυτικὸν καὶ πάλιν εἰς ἰσχυρὸν νοτιοδυτικὸν μὲ μέγα ὕψος κύματος. Περὶ τὸ μεσονύκτιον ὁ πάρων τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ, πλέων τὴν ἐγγυτάτην, διῆλθε πλησιέστατα τῆς διευθυνομένης πρὸς βορρᾶν (οὐριοδρομούσης) ναυαρχίδος τῶν Σπετσῶν καὶ ἐκ τῆς μεγάλης ταχύτητος προσεγγίσεως καὶ τοῦ ἰσχυροῦ ἀνέμου μόλις ἐπρόφθασαν οἱ κυβερνῆται ν' ἀνταλλάξουν ὀλίγας λέξεις. Ὁ ναύαρχος Ἀνδροῦτσος ἐφώναξε εἰς τὸν Κριεζῆν ὅτι εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἦτο ἠρεμία καὶ ὅτι οἱ πολιορκούμενοι εἶχον τρόφιμα διὰ 30 ἀκόμη ἡμέρας. (3)

---

(1) Ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας (Τόμος 11ος σελ. 667 καὶ 668) περιέχονται σχετικαὶ ἐπιστολαὶ τῶν ἐν Σύρῳ ἐμπόρων πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας. Ἐν τῇ σελ. 651 ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἔρανος τοῦ βουλευτικοῦ ἀπέδωκε 82.000 γροσίων καὶ τῶν ἐκτελεστικῶν 42.000 γροσίων.

(2) Ἐν Ναυπλίῳ ἐγένετο ἔρανος τῶν ἰδιωτῶν καὶ προαιρετικὸς καὶ βίαιος καὶ διαταγὴν ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς κυβερνήσεως νὰ ἐξοικονομεῖτο ἐν συνόλῳ ποσὸν ὄχι κατώτερον τῶν 200.000 γροσίων.

(3) Ἐκ τοῦ ἐν τῇ σελ. ὑπ' ἀριθ. 7 τοῦ 12ου τόμου τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας ἀναφερομένου ἐγγράφου τῶν Σπετσιωτῶν προκρίτων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ ναύαρχος τῶν Σπετσῶν ἦτο πράγματι πεπεισμένος ὅτι τὸ Μεσολόγγιον εἶχε τρόφιμα διὰ δύο μῆνας, ἐνῷ δὲν εἶχε παντάπασιν. Πόθεν οὗτος εἶχε λάβει τὴν πληροφορίαν, δὲν ἀναφέρεται. Τὰ τρία Σπετσιωτικά, τὰ πλεύσαντα εἰς Πεταλᾶν μετὰ τῶν πολεμοφοδίων, ἐνήργησαν μὲν κατόπιν τῆς ἐκκλήσεως τοῦ ναυάρχου των Ἀνδρούτσου ἀλλ' ὡδηγήθησαν περὶ τοῦ πρακτέου παρὰ τῶν πρακτόρων τῆς ἐν Ζακύνθῳ ἐπιτροπῆς.

Τὴν 11ην πρωϊνὴν τῆς ἑπομένης, 2ας Ἰανουαρίου, κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν τοῦ στόλου εἰς τὸ στενὸν τῶν Κυθήρων, ἀνεγνωρίσθη πρὸς δυσμὰς οὐριοδρομῶν πρὸς τὸ Αἰγαῖον ὁ Σπετσιωτικὸς πάρων τοῦ Κούτση, ἀποπλεύσας πρὸ ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ Ναυπλίου, μὲ φορτίον πυρίτιδος διὰ τοὺς πολιορκουμένους. Ὁ Κούτσης ἐπανήρχετο ἄπρακτος διότι συνηντήθη μετὰ τῶν ἐπανερχομένων εἰς τὴν βάσιν των Σπετσιωτῶν. Ὁ ναύαρχος τοῦ ἐπρότεινε ἢ νὰ τὸν ἠκολούθει ἢ νὰ παρέδιδε τὴν πυρίτιδα εἰς τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα, ἀναλαμβάνων αὐτὸς νὰ τὴν ἀπεβίβαζε εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ὁ Κούτσης πολὺ προθύμως ἐπροτίμησε τὸ πρῶτον.

Ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐξηκολούθησαν νὰ πλαγιοδρομοῦν ἐν κακοκαιρίᾳ.

Τὴν μεσημβρίαν τῆς 4ης ἀνεγνωρίσθησαν πρὸς βορρᾶν, εἰς τὸ ὕψος τῆς νήσου Πρώτης, δύο ἄλλα Σπετσιωτικὰ—ὁ πάρων τοῦ Ἰωαν. Τσούπα καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Ἀναργ. Λεμπέση—ἀνακωχεύοντα, ἀναμένοντα τὸν οὐριοδρομοῦντα πρὸς τὴν θέσιν των Ὑδραϊκὸν στόλον. Ὁ ναύαρχος ἀνεκώχευσε πρὸ τοῦ πάρωνος καὶ παρώτρυνε τὸν Τσούπαν νὰ τὸν ἠκολούθει μετὰ τοῦ Λεμπέση πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, ὑποσχόμενος νὰ τοὺς ἐτροφοδότει κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας. Ἀμφότεροι οἱ Σπετσιῶται πολὺ προθύμως συγκατένευσαν, ὁμοίως μετ' ὀλίγον τὸ ἀναγνωρισθὲν εἰς τὸν ὁρίζοντα ἐρχόμενον ἀπὸ βορρᾶ Σπετσιωτικὸν πυρπολικὸν τοῦ Ἀδριανοῦ Χόντζα συνεμορφώθη εἰς τὰς κινήσεις των. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ὁ καιρὸς ἐχειροτέρευσε, ἐγένετο ἀνυπόφορος ὁ πνέων νοτιανατολικὸς ἄνεμος. Κατὰ τὴν νύκτα τὰ πλοῖα διεσκορπίσθησαν.

Τὴν 10ην πρωϊνὴν τῆς ἑπομένης, ὅης Ἰανουαρίου, ἔπλεον πλησίον τοῦ ὕψους τῆς ἐνούσης τὸ ἀκρωτήριον Κερὶ τῆς Ζακύνθου μετὰ τῆς Γλαρέντζας, ὅπου ἔφθανε ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου Πατρῶν (βορειανατολικὸς) ἀντίθετος πρὸς τὴν πλεῦσιν των καὶ ἰσχυρότατος, ἀπειλῶν χιονοθύελλαν. Ὀλίγα πλοῖα ἐπόδισαν εἰς Κερί. Τὰ περισσότερα ἠλάττωσαν μόνον τὴν ἱστιοφορίαν καὶ ἤρχισαν νὰ πλαγιοδρομοῦν ὑπὸ δυσκόλους συνθήκας πρὸς τὰς Ἐχινάδας, κινδυνεύοντα ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ ὑποστοῦν ζημίας. Οἱ ἱστοί των ἔτριζον. Κατὰ τὴν νύκτα ἡ τρικυμία ηὔξησε, τὸ πυρπολικὸν τοῦ Πιπίνου, σκάφος παλαιότατον διαρρέον ἀκόμη καὶ ἐν γαλήνῃ, κατεποντίσθη εἰς τὸν ὅρμον Κερὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀπωλείας ἀνθρώπων.

Τὴν ἀκόλουθον πρωΐαν ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη, ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη καὶ ὁ πάρων τοῦ Χριστοφίλου ἦσαν ἠγκυροβολημένα

μεταξὺ Ὀξειᾶς καὶ ἀκρωτηρίου Σκρόφες, ἄλλα δὲ 7 πλοῖα τοῦ στόλου ἐχείριζον ἵνα πλησιάσουν τὸ αὐτὸ ἀγκυροβόλιον. Τὸ ψῦχος ἦτο δριμύτατον, ἡ δύναμις τοῦ ἀνέμου καὶ ἡ κατάστασις τῆς θαλάσσης ἀμετάβλητοι. Ἀπὸ τοῦ παρατηρητηρίου τῆς νήσου Ὀξειᾶς (1) οὐδὲν σκάφος ἐχθρικὸν ἐφαίνετο εἰς τὸν ὁρίζοντα. Ὁ ναύαρχος λοιπὸν ἀπέστειλε εἰς τὸ Μεσολόγγιον τὸν κέλητά του, διὰ τοῦ πλωΐμου πόρου τῶν παλαιῶν ἐκβολῶν, καὶ ὁ Σαχτούρης μετέβη εἰς τὸν Πεταλᾶν. Οὗτος ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ σιτηρέσιον τῶν πολιορκουμένων ἀπὸ 15 ἡμερῶν ἦτο μόνον 30—50 δράμια βρασμένου σίτου καὶ ὅτι δύο στρατηγοὶ τοῦ Μεσολογγίου εὑρίσκοντο εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον, ἀσχολούμενοι νὰ καταπείσουν τὸν κυβερνήτην μικροῦ πλοίου φέροντος φορτίον σίτου νὰ κατέπλεε εἰς Πεταλᾶν, ἐγγυώμενοι ἐκ μέρους των καὶ ἐκ μέρους πάντων τῶν στρατηγῶν τῆς φρουρᾶς καὶ τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ὅτι ἐφεξῆς οὐδεμία κατάχρησις θὰ ἐπετρέπετο εἰς τὴν πληρωμὴν τῶν παραλαμβανομένων τροφίμων ἐκ τῶν ἰδιωτῶν, ἀλλ' ὅτι τὰ πάντα θὰ ἐπληρώνοντο τοῖς μετρητοῖς κατὰ τὴν παραλαβήν των (2).

Περὶ τὴν ἑσπέραν ἀνέφερον ἀπὸ τοῦ παρατηρητηρίου τῆς Ὀξειᾶς ὅτι ἐφαίνοντο 8 Τουρκικὰ πολεμικὰ ἠγκυροβολημένα εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος.

---

(1) Ἀποδεικνύεται καθαρῶς ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Σαχτούρη ὅτι ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1825 ὑπῆρχον φρουραὶ (ἀποσπάσματα ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν πολιορκουμένων) εἰς τὰς νήσους Πεταλᾶν καὶ Ὀξειὰν καὶ παρατηρητήρια.

(2) Ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ ἐπρομηθεύετο τὰ διάφορα χρειώδη ἐκ τῶν ἀποθηκῶν τῶν ἐμπόρων τῆς πόλεως, χορηγοῦσα εἰς αὐτοὺς ἀποδείξεις ἐξοφλητέας εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος, κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους. Οἱ ἔμποροι τοῦ Μεσολογγίου ἦσαν πατριῶται. Προσέφερον μετὰ πολλῆς προθυμίας πᾶν ὅ,τι εἶχον καὶ ὅσα τρόφιμα εἶχον προμηθευθῆ διὰ τὰς οἰκογενείας των καὶ αὐτὰς ἀκόμη τὰς οἰκίας των κατηδάφισαν πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ὑλικῶν των διὰ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα.

Ἐπειδὴ ἤδη εἶχεν ἐξαντληθῆ πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχε εἰς τὴν πόλιν ἀπεστάλη ἐξ ὀνόματος τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς πρὸς ἀγορὰν ἀλεύρων εἰς Κάλαμον ὁ στρατηγὸς Ἀθ. Ραζηκότσικας, πρῶτος ἄρχων τῶν Μεσολογγιτῶν, μετ' ἄλλου στρατηγοῦ—τοῦ ὁποίου δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα εἰς τὰς διαφόρους ἀφηγήσεις. Κατὰ τὰ συμπεφωνημένα ἔπρεπε ἐφεξῆς νὰ κατεβάλλετο τοῖς μετρητοῖς ἡ ἀξία τῶν λαμβανομένων τροφίμων ἢ εἰς τοὺς πλοιάρχους ἢ εἰς τοὺς ἐμπόρους, κατ' ἀναλογίαν ὑπὸ πάντων τῶν στρατηγῶν διὰ λογαριασμὸν τοῦ Ἔθνους. Ὁ Ραζηκότσικας ἐπλήρωσε ἐξ ἰδίων τὸ ὅλον ποσὸν ἀλλὰ δὲν ἐπληρώθη αὐτὸς μὲ τὸ ἀνάλογον ἑνὸς ἑκάστου, ὡς τοῦ εἶχον ὑποσχεθῆ, οὔτε βραδύτερον ἐδόθη εἰς τὴν οἰκογένειάν του οἱαδήποτε ἀποζημίωσις.

Τὴν 7ην Ἰανουαρίου ὁ καιρὸς ἐξηκολούθησε ὁ αὐτός. Τὴν 6ην ἑσπερινὴν ἐπέβησαν τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη ὁ διοικητὴς τοῦ Πεταλᾶ Κοσμᾶς Ποταμιᾶνος καὶ οἱ δύο ἐντεταλμένοι τὸν ἐπισιτισμὸν τοῦ Μεσολογγίου—Κωνσταντῖνος Τρικούπης καὶ Ἰωάννης Δροσίνης—καὶ τὸν ἐβεβαίωσαν ὅτι οἱ πολιορκούμενοι οὐδένα μισθὸν των ἐζήτουν, οὔτε ἐσκόπευον ν' ἀπαιτήσουν. Ὅτι ἤρκεσε ἡ ἐμφάνισις τοῦ στόλου, πρὸς τὸν ὁποῖον ἦσαν ἐστραμμένα τὰ βλέμματα ἁπάντων, διὰ νὰ τοὺς δώσῃ τὴν δύναμιν ν' ἀνθέξουν εἰς τὴν πεῖναν ἐπὶ μίαν ἀκόμη ἑβδομάδα. Παρεπονέθησαν ὅμως πικρῶς διὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς μοίρας τῶν Σπετσῶν καὶ ὑπέδειξαν εἰς τὸν ναύαρχον τὴν ἀνάγκην τῆς ἐμψυχώσεως τῶν πολιορκουμένων διὰ τῆς ἀποβιβάσεως τῶν τροφίμων ὄχι εἰς τὰς παλαιὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῴου ἀλλ' ἀναφανδόν, εἰς αὐτὸν τὸν ὅρμον τῆς Τουρλῖδος, πρὸ τοῦ Βασιλαδίου (1).

Τὴν πρωΐαν τῆς 8ης Ἰανουαρίου ἔπνεε λεπτὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος. Ὅσα Ἑλληνικὰ πλοῖα ἦσαν ἠγκυροβολημένα μεταξὺ Ὀξειᾶς καὶ Σκρόφες ἐξεπέτασαν τὰ ἱστία των, προσανατολισθέντα πρὸς τὸ Βασιλάδι, ἐν ᾧ εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄραξος διεδρόμουν 8 ἐχθρικὰ πολεμικὰ τὴν παρουσίαν τῶν ὁποίων εἶχε σημάνει ἀπὸ τῆς 8ης ὥρας τὸ παρατηρητήριον τῆς Ὀξειᾶς. Τὴν 9ην ὥραν ἓν ἐξ αὐτῶν ἔβαλε συνθηματικὸν κανονιοβολισμὸν τῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων καὶ μετὰ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἔβαλον καὶ τὰ 8 σειρὰν συμπυροκροτήσεων ὅπως προκαλέσουν τὴν προσοχὴν ὅσων ἄλλων ἐχθρικῶν ἦσαν ἠγκυροβολημένα εἰς τὰς Πάτρας. Ὁ ἄνεμος ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐγίνετο ἀσθενέστερος. Τὴν 2αν ὥραν μ. μ. ἐθεάθησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα ἐρχόμενα ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν Πατρῶν πρὸς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἄλλα ἐχθρικά. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐμετρήθησαν ἔσω τοῦ ὁρίζοντος περὶ τὰ 16, ὧν τὰ 10 ἐπλησίαζον νὰ εἰσέλθουν εἰς ἀκτῖνα βολῆς, ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν διεδέχθησαν τὸν ὑποπνέοντα ἄνεμον ἐλάχιστοι ἐλαφραὶ πνοαί καὶ οἱ ἀντίπαλοι δὲν συνεκρούσθησαν. Κατὰ τὴν νύκτα τὸ ρεῦμα ἐπλησίασε τὴν ναυαρχίδα τοῦ Σαχτούρη πρὸς τὸ Βασιλάδι καὶ διέταξε οὗτος χωρὶς οὐδεμίαν καθυστέρησιν νὰ καθαιρεθῇ ἡ ἄκατος, νὰ φορτωθῇ μὲ ὅσον διπυρίτην ἔφερε τὸ πλοῖον του διὰ τοὺς πολιορκουμένους καὶ νὰ μεταβῇ μὲ πᾶσαν τὴν δυνατὴν ταχύτητα νὰ τὸν παραδώσῃ εἰς τὸ Βασιλάδι καὶ μετ' αὐτοῦ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν φρούραρχον τὴν ἀκόλουθον διὰ τοὺς στρατηγοὺς ἐπιστολήν του.

---

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας, τόμος 12ος

Πρὸς τοὺς γενναιοτάτους ὁπλαρχηγοὺς καὶ εὐγενεστάτην Ἐπιτροπὴν Μεσολογγίου.

Μετὰ τὴν ἔρευναν, τῆς ἀγαθῆς μοι ὑγείας Σας, σᾶς ἐπεύχομαι, παρὰ Θεοῦ, εὐτυχισμένον τὸ νέον ἔτος, δὲν ἐκτείνομαι διὰ τὸ παξιμάδι ὅπου ἀπὸ Ὕδρα σᾶς ἐφέραμε, ποὶ εὑρίσκεται διηρημένον εἰς ὅλα τὰ πλοῖα μας ἐπειδὴ καὶ τὴν προχθὲς ὁ Ναύαρχός μας σᾶς ἔγραψε περὶ τούτου καὶ ἰδοὺ ὅπου ἀρχινοῦμεν τὸ ἔμβασμά του καὶ πάλιν ἐδῶθεν ὅπου περιφερόμεθα, μὲ κάθε μας προθυμίαν, ἔχομε τὴν ἔγνοια σας, νὰ σᾶς ἐμβάσωμε καὶ ὅτι ἄλλο, ὅπου ἀπὸ Ζάκυνθο τὰ καΐκια θέλει φέρουν (1), μόνον νὰ στέκεσθε γενναῖοι πάντοτε κατὰ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐχθροῦ, ὡς καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἐδειχθήκατε, ὄχι μόνον μὲ μεγάλους ἐπαίνους τοῦ γένους μας, ἀλλὰ ὁποῦ ὁ αὐτὸς ἡρωϊσμός μας, ἐκηρύχθη πανταχόθεν καὶ κηρύττεται. Λοιπὸν δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι αὐτὴ ἡ προθυμία τοῦ ἐνθουσιασμοῦ Σας κατὰ τῶν ἐχθρῶν μας νὰ σώζεται μάλιστα καὶ νὰ αὐξάνῃ ὅπου ὅταν ἀκούοντας τὰς ἀνδραγαθίας σας νὰ χαιρώμεθα. Ὅσον τὸ καθ' ἡμᾶς, ἀδελφοί, εἴδατε εἰς τὴν ἀπελθοῦσαν ἐκστρατείαν μας εἰς ταῦτα τὰ μέρη πρὸς διαφέντευσιν, τὸ πόσον ἐφερθήκαμε, καὶ πάλιν τώρα χωρὶς παραμικρὰν ἀργοπορίαν εἰς τὴν πατρίδα μας, ἐδιευθυνθήκαμε ἐδῶ ὡς μᾶς βλέπετε διὰ κάθε προσπάθειαν βοηθείας (2). Θαρρεῖτε λοιπόν, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα καὶ πάσχομε μαζύ σας, μὲ τὸ νὰ μᾶς χαροποιῇ νὰ ἀκούωμεν τοὺς θριάμβους σας· μᾶς κάμνετε μεγάλην τὴν χάριν νὰ μᾶς στείλετε κἀμμίαν νέαν Ἐφημερίδα ποὶ ὅτι ἄλλην εἴδησιν ἔχετε πρὸς πληροφορίαν καὶ ρέγουλάν μας.

Ἂς βαστάξωμε, ἀδελφοί, μὲ τοὺς πολέμους καὶ κακοπαθείας μας, ἀκόμα ἕνα δύο μῆνας, καὶ ἕως τότε ὁ Ἅγιος Θεὸς ἴσως μᾶς ἐξαποστείλῃ, ὡς τὸ ἐλπίζομεν, κἀμμίαν ἄνεσιν ἡσυχίας, μὲ τὸ νὰ ἐπέρασεν ἀπὸ Ὕδρα τὸ Ἀγγλικὸν βασέλον διὰ Κωνσταντινούπολιν, μὲ τὸν Πρέσβυν Ἀγγλίας, ἐκεῖ ὁμιλῶντας μὲ τοὺς Ἀπεσταλμένους, παρὰ τῆς Σ. Διοικήσεώς μας, μᾶς ἔδωσεν πρὸς διόρθωσιν τῶν κι-

(1) Ὑπονοεῖ τὰ μεταφερόμενα τρόφιμα ὑπὸ πλοιαρίων Ζακυνθιανῶν—εἴτε πρὸς ἐλευθέραν ἐμπορίαν, εἴτε τὰ διὰ συνεισφορᾶς τῶν Ἑλλήνων τῆς Ζακύνθου τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Διονυσίου Ρώμα, εἴτε τὰ τυχὸν ἀποστελλόμενα τῇ ἐνεργείᾳ τῆς κυβερνήσεως.

(2) Ἡ περικοπὴ αὕτη ἀσφαλῶς ἀπαντᾷ εἰς τὴν ἀποδοθεῖσαν μομφὴν πρὸς τοὺς ναυτικοὺς καὶ τοὺς πλοιοκτήτας ἐν τῇ ἀναφορᾷ τῶν στρατηγῶν πρὸς τὴν Διοίκησιν, τῆς ὁποίας τὸ ἀντίγραφον ἀναμφισβητήτως ὁ Νικήτας ἐπέδειξε εἰς τοὺς ναυάρχους.

νημάτων μας, καλώτατες ἐλπίδες (1). *Στοχάζομαι νὰ σᾶς ἔγινε γνω-*

(1) Τὸ φέρον τὸν Στράτφορδ Κάνιγγ, — ἐξάδελφον τοῦ Γεωργίου Κάνιγγ,—μεταβαίνοντα ὡς πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, πλοῖον τῆς γραμμῆς ἦτο τὸ δίκροτον «Revenge» (ἐκδίκησις). Ἠγκυροβόλησε εἰς Ἁλικὴν Καστριοῦ (Ἑρμιόνης) τὴν 23 Δεκεμβρίου. Ὁ πρέσβυς ἦλθε εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν ἀπεσταλμένων τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ συνεζήτησε μετ' αὐτῶν τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔμελλε νὰ μεσολαβήσῃ.

Παραθέτω ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Στράτφορδ Κάνιγγ, περιγραφικῆς τῆς μεταβάσεώς του εἰς Κωνσταντινούπολιν, εὐθὺς κατόπιν ὁμιλίας του μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὑπὸ τὰς ἐντυπώσεις της. Ἀναφέρεται ἐν αὐτῇ ὅτι κατὰ τὸν πλοῦν προσήγγισε τὸ δίκροτον εἰς τὰ Ψαρά.

...«Ἐν τῷ λιμένι τῶν Ψαρῶν ἐδιδάχθημεν τὸ τί σημαίνει πόλεμος διεξαγόμενος μὲ φυλετικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐμπάθειαν. Ἠγκυροβολήσαμεν μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας πρὸ τῆς πόλεως. Εἴδαμεν ἡσυχίαν ἀπόλυτον. Τὴν παντελῆ ἔλλειψιν κινήσεως εἰς τὰς ὁδοὺς ἀπεδώσαμεν εἰς τὸ πρωϊνὸν τῆς ὥρας. Ὁ τροφοδότης τοῦ ναυάρχου ἐξῆλθε εἰς τὴν ξηράν, πεπεισμένος ὅτι θὰ εὕρισκε εἰς τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως πάντα τὰ ἀναγκαιοῦντα τρόφιμα καὶ ἄλλα εἴδη.....

Νὰ φαντασθῆτε τὴν κατάπληξιν του πρὸ τῆς πραγματικότητος. Καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἐκτὸς τὸν ὑπεδέχθη σιγὴ νεκρική. Οὐδεμίαν φωνὴν ἤκουσε, οὐδένα κρότον βήματος βήματος, οὔτε εἶδε ἕνα κἂν κάτοικον. Ἡ πόλις ἦτο ὅπως ἓν κέλυφος ἐν καλῇ μὲν καταστάσει ἐστερημένον ὅμως πάσης ζωῆς.

Βραδύτερον ἐξήλθομεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ξηρὰν νὰ κυνηγήσωμεν..... Ἐπεριπλανήθημεν ἐπί τινα χρόνον εἰς τοὺς ἀμπελῶνας. Εἰς μίαν θέσιν, πλησιον τῆς παραλίας, εὑρέθημεν ἐνώπιον ἑνὸς σωροῦ ὀστῶν, ἀνηκόντων εἰς τοὺς προτιμήσαντας τῆς αἰχμαλωσίας τὸν ἑκούσιον θάνατον. Εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν αἱ μητέρες, βλέπουσαι τὰς κατοικίας των λείαν τῶν Τούρκων, εὑρεθεῖσαι εἰς ἀπόγνωσιν πρὸ τῆς φρικαλεότητος τῆς καταστάσεως, ἐφόνευσαν ἰδίοις χερσὶν τὰ τέκνα των καὶ ηὐτοκτόνησαν ἐπὶ τῶν σωμάτων των...

Εἰς ἐπισφράγισιν τῶν ἐντυπώσεων ἐκ τῆς σκηνῆς αὐτῆς τοῦ θανάτου μᾶς ἐνεφανίσθησαν, ἐρχόμενοι εἰς συνάντησίν μας ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς νήσου, δύο ἄνθρωπσι ἐπιζήσαντες τῆς καταστροφῆς Ἦσαν ρακένδυτοι, σκελετώδεις. Ἔφερον μακρὰ ἀπεριποίητα γένεια καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς πολὺ κοίλους. Δὲν ἐχρειάσθη νὰ μᾶς ὁμιλήσουν, ἡ ὅλη κατάστασις των μᾶς διηγεῖτο ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν... Α! Θεέ!... ***Ἡ ζωηροτέρα ἐπιθυμία μου εἶναι νὰ γίνω τὸ ὄργανόν σου πρὸς θεραπείαν τόσων μεγάλων συμφορῶν, φέρων εἰς εὐτυχὲς πέρας τὴν ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν (τῶν Ἑλλήνων) καὶ τὴν εἰρήνην ἀποστολήν μου....*** (Ἡ μεσολάβησις εἶχε ἀποφασισθῇ παρὰ τὴν δυσμενῆ ἀπάντησιν τοῦ Γεωργίου Κάνιγγ πρὸς τοὺς Θ. Κολοκοτρώνην καὶ Α. Μιαούλην εἰς ἀπάντησιν τῆς αἰτήσεως προστασίας).

—Ἡ ἐντύπωσις ὁλοκλήρου τοῦ πληρώματος τοῦ δικρότου Revenge ἐκ

στὸν καὶ ὁ θάνατος τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας Ἀλεξάνδρου, ὅθεν καὶ αὐτὸ εἰς κἄποιαν ἄλλην μορφὴν τὰ πράγματά μας θέλει ἔλθουν (1)· καὶ λοιπὸν ἂς εἴμεθα γενναῖοι· ταῦτα καὶ χαιρετῶντας σας ἀδελφικῶς σᾶς ἀσπάζομαι.

—Τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἄγγλου πρέσβεως εἰς τὰ ὕδατα τῆς Ὕδρας εἶχε ἀναγγείλει εἰς τοὺς Ὑδραίους ὁ Χάμιλτων. Ἐνδιαφέρει τὸ νὰ παραθέσω τὸ σχετικὸν ἔγγραφον τῶν Ὑδραίων προκρίτων πρὸς τοὺς πληρεξουσίους των.

—***Δημητρίῳ Τσαμαδῷ, Ἰακώβῳ Τομπάζῃ καὶ Γκίκᾳ Γκιώνῃ, πληρεξουσίοις τῆς Ὕδρας, εἰς Ναύπλιον.***

Εὐγενέστατοι συνάδελφοι καὶ πληρεξούσιοι·

Εἰς τὰς 7(2) τρέχοντος ἔφθασεν ἔξω τῆς νήσου μας ὁ κ. Ἅμιλτων καὶ ἀμέσως ἔστειλε τὸν πιλότον του διὰ νὰ προσκαλέσῃ τινὰς ἐξ ἡμῶν νὰ ὑπάγουν εἰς ἀντάμωσίν του.

Κατὰ τὴν πρόσκλησιν λοιπὸν αὐτὴν ὑπῆγον τὴν ἑπαύριον οἱ ἀπεσταλμένοιμας καπ. Ἀνδρέας Μιαούλης, καπ. Μανώλης Τομπάζης καὶ κ. Ἀναγνώστης Οἰκονόμου. Σήμερον σᾶς ἀναφέρομεν περιστατικῶς τὰς συνομιλίας ὑποῦ οἱ ρηθέντες ἔκαμον μετὰ τοῦ κ. Ἅμιλτων.

» Ἐν πρώτοις ἤρχισε νὰ τοὺς βεβαιοῖ, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἤθελε ἰδεῖ μὲ ὄμμα ἀδιάφορον καὶ μὴ ζηλότυπον ὁποιανδήποτε βοήθειαν ἤθελε μᾶς δώσει μία ἄλλη Δύναμις τῆς Εὐρώπης, φθάνει ὁ σκοπὸς τῆς Δυνάμεως αὐτῆς νὰ μὴν εἶναι ἄλλος παρὰ ἡ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος. Δὲν θέλει ὅμως ποτὲ ὑποφέρει τὸ νὰ γίνῃ ἡ Ἑλλὰς ἐπαρχία μιᾶς ξένης Δυνάμεως. « Ἐπληροφορήθην, μᾶς ἐπρόσθεσεν, ὅτι ἕνας Ρῶσσος ἀξιωματικὸς εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὀργανίζει ἕνα τι». Τὸν ἐβεβαίωσαν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι εἴδησιν περὶ τούτου καμμίαν δὲν ἔχομεν.

—» Ἡ Ἀγγλία, ἐπανέλαβε τετράκις καὶ πεντάκις, δὲν εἶναι συνδεμένη μὲ καμμίαν ἄλλην Δύναμινεἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος· εἶναι κυρία νὰ κάμῃ ὅ,τι τὴν ὑπαγορεύουν ἡ τιμὴ καὶ τὰ συμφέροντά της.

τῆς εἰς Ψαρὰ ἀγκυροβολίας ὑπῆρξε ἀνάλογος. Τὸ δίκροτον συνεχῖσαν τὸν πλοῦν διῆλθε τὸ στενὸν τοῦ Ἑλλησπόντου ὅπου ἡ μουσική του, πρὸς τιμὴν τῶν ἀθανάτων ἡρώων τοῦ ἀγῶνος τῶν Ψαρῶν, ἐπαιάνισε τὸν Ἑλληνικὸν Ὕμνον ἠχήσαντα πενθίμως ἐπὶ τῶν ὑδάτων τοῦ πορθμοῦ, (κατὰ τὰς σταλείσας περιγραφὰς τοῦ πλοῦ).

(1) Οἱ Ἕλληνες, ἅπαντες, ἦσαν πεπεισμένοι ὅτι μὲ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας Ἀλεξάνδρου θὰ ἐλάμβανον βοήθειαν ἐξ αὐτῆ ὅπερ καὶ ἐγένετο.

(2) Δεκεμβρίου 1825.

» Ἀφοῦ μᾶς ἔκαμε μερικὰς ἄλλας ἀσημάντους ἐρωτήσεις, εἶπε : —Ἡ Ἑλλὰς εὑρίσκεται τὴν σήμερον εἰς κρίσιμον θέσιν· δὲν τῆς μένει νὰ ἐκλέξῃ παρὰ τὸν πόλεμον μετὰ τῆς Τουρκίας, ἢ ἕνα συμβιβασμόν.

» Ἂν στοχάζεται ὅτι εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον, ἂς μὴ ζητήσῃ συμβιβασμόν, τοῦτο θέλει εὐχαριστήσει καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ἡ ὁποία, ἂν δὲν ἠμπορῇ νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ φανερόν, πάντοτε ὅμως θέλει κάμνει ὅ,τι δύναται κρυφίως ὑπὲρ αὐτῆς.

» Ἂν ὅμως ἡ Ἑλλὰς κρίνῃ, ὅτι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμόν της, ἂς ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν περίστασιν αὐτὴν τοῦ ἐρχομοῦ τῆς σημαντικῆς πρεσβείας τῆς Ἀγγλίας καὶ ζητήσῃ τὴν μεσιτείαν τοῦ κ. Κάνιγγ. Διὰ νὰ γίνῃ ὅμως τοῦτο, ἀνάγκη :

1ο Νὰ μείνῃ τὸ πρᾶγμα εἰς πολλὰ ὀλίγους γνωστόν.

2ο Νὰ σταλθῶσι πληρεξούσιοι φρόνιμοι καὶ σκεπτικοὶ ἐκ μέρους τῆς Ὕδρας καὶ τῶν Σπετσῶν, καὶ αὐτοί, ἡνωμένοι μὲ δύο μέλη τῆς Διοικήσεως, νὰ σκεφθῶσι τί ἔχει νὰ προτανθῇ εἰς τὸν Κάνιγγ, ὅστις διαβαίνων ἀπὸ τὴν Ὕδραν, ἴσως δεχθῇ κρυφίως ἕνα ἢ δύο Ὑδραίους διὰ νὰ συνομιλήσουν μετ' αὐτοῦ.

—» Σήμερον, μᾶς εἶπε, κινῶ ὁ ἴδιος διὰ τὸ Ναύπλιον διὰ νὰ ὁμιλήσω μὲ ἕνα ἢ δύο μέλη τῆς Διοικήσεως καὶ τὸν Μαυροκορδᾶτον, καὶ ἐκεῖ περιμένω νὰ ἀνταμωθῶ καὶ μὲ τοὺς πληρεξουσίους σας.

» Ἡ Ἑλλὰς τὴν σήμερον ἂν θέλῃ συμβιβασμόν, δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ τὴν ἀπόλαυσιν τῆς τελείας πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας της· ἕνα τι ὡσὰν τῆς Βλαχομπογδανίας(1), πλὴν καλήτερον ἀπὸ τὰς Βλαχομδανίας.

—» Ἀλλ' ἡ Τουρκία, τὸν ἐρώτησεν ὁ κ. Τομπάζης, θέλει ποτὲ δεχθῇ τὰς προτάσεις μας ;

—» Οὔτε ἐγώ, ἀπεκρίθη, δὲν τὸ πιστεύω· πλὴν ὁ κ. Κάνιγγ μὲ ἐπληροφόρησε διαφορετικά, καὶ ἀναγκάζομαι καὶ ἐγὼ νὰ δώσω πίστιν εἰς τὴν πολυπειρίαν καὶ διπλωματικήν του φρόνησιν(2). Τέλος πάντων ἡ δύναμίς μας(3) τὴν σήμερον συνίσταται εἰς 11 πολεμικὰ πλοῖα(4)· χρείας τυχούσης ἄλλα τριάκοντα φθάνουν ἀμέσως.

---

(1) Βλαχίας καὶ Μολδαυΐας.

(2) Ἡ μετὰ δύο περίπου ἔτη γενομένη ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου ἀπέδειξε ὅτι ὁ Γεώργιος Κάνιγγ ἐγνώριζε τὶ ἐνήργει.

(3) Ἡ ἐν Μεσογείῳ.

(4) Τῆς γραμμῆς (δίκροτα καὶ τρίκροτα), ἐκτὸς τῶν φρεγατῶν κλπ.

» Ὅσον περὶ Κόχραν(1), μᾶς εἶπεν, ὅτι ἂν ἤθελεν ἐκεῖνος νὰ ἔλθῃ, ἡ Ἀγγλία δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ· πλὴν κατὰ δυστυχίαν οἱ ἐν Λονδίνῳ(2) ἔκαμαν τὸ πρᾶγμα πολλὰ φανερά.

» Ὁσάκις τὸν ἠρωτήσαμεν περὶ ξένων Δυνάμεων, μᾶς ἀπεκρίθη, —Ἡ Ἀγγλία δὲν εἶναι συνδεδεμένη μὲ καμμίαν. Οὔτε εἰς τὴν ἐρώτησίν μας περὶ τῆς ἐν Πετρουπόλει συγκροτουμένης συνελεύσεως τῶν μινίστρων (3) δὲν μᾶς ἔδωκε καμμίαν κατηγορηματικὴν ἀπόκρισιν, ἀλλὰ πάντοτε ἀπέφευγε τὸ κεφάλαιον τοῦτο, μ' ὅλον ὁποῦ ἐπασχίσαμεν πολλάκις.

» Τέλος πάν ων ἐζήτησεν ἀτομικῶς τὴν γνώμην τῶν ἀπεσταλμένων μας διὰ νὰ τὴν σημειώσῃ μὲ τὸ ἐπίτηδες στελλόμενον σήμερον βρίκιον πρὸς τὸν Ἀγγλικὸν πρέσβυν(4).

» Οἱ ἀπεσταλμένοι συσκεφθέντες ἀπεκρίθησαν:—ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀνθέξῃ περισσότερον καιρόν, καὶ ὅτι ἡ γνώμη των εἶναι, τὸ νὰ ἐμπιστευθῇ τὸ ἔθνος εἰς τὴν φιλανθρωπίαν τῆς Ἀγγλίας καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν πολυπειρίαν τοῦ κ. Κάνιγγ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος, ἀρκεῖ μόνον ὁ συμβιβασμὸς νὰ μὴν εἶναι ἐναντίον τῆς τιμῆς καὶ τῶν θυσιῶν τοῦ ἔθνους.

» Ἡ τιμή, ἀπεκρίθη, τῶν ἐθνῶν εἶναι ἀναφορική(5), καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ δὲν εἶναι τῆς τιμῆς π. χ., τῆς Ρωσσίας, ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τῆς Ὁλλάνδας ἢ τῆς Ἑλλάδος κτλ.

» Διὰ νὰ μᾶς ἀποδείξῃ πόσον ἀναγκαία εἶναι ἡ ἔξοδος τοῦ στόλου μας, εἶπε :

—Ἂν δὲν ἤμην Ἄγγλος, ἤθελα γονατίσει ἔμπροσθέν σας καὶ σᾶς ἐξορκίσει εἰς τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος σας, τὸ νὰ ἐξαποστείλετε ἀμέσως τὸν στόλον σας πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὸν στόλον σας κρέμαται τώρα ἡ τύχη τοῦ ἔθνους σας κλπ.»

—» Ἕνα μέλος τῆς Διοικήσεώς σας, (μᾶς ἐβεβαίωσε), ἔχει ἀνταπόκρισιν μὲ τὸν Μεϊμὲτ Ἀλῆ.

» Μᾶς ἔδειξε τὰς ἐγγράφους γνώμας ὁποῦ ἔδωκεν εἰς τὸν κ. Κάνιγγ περὶ Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὅλως ὑπὲρ ἡμῶν.

---

(1) Διότι ὁ Κόχραν ἀνεμένετο νὰ κατέλθῃ εἰς Ἑλλάδα καὶ καθυστέρει.

(2) Ἕλληνες.

(3) Τῆς γενομένης κατὰ Ἰανουάριον 1826 εἰς ἣν συμμετέσχε ὁ λόρδος Βέλλιγκτων, καθ' ἣν ὑπεγράφη τὸ γνωστὸν πρωτόκολλον.

(4) Τὸν μεταβαίνοντα εἰς Κωνσταντινούπολιν Στράτφορδ Κάνιγγ.

(5) Ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν περιστάσεων.

» Μᾶς ἔδειξε τὰς ὁδηγίας ὁποῦ ἔχει εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ξένων πλοίων παρὰ τῶν καταδρομικῶν μας. Οἱ Ἕλληνες, λέγουν αἱ ὁδηγίαι, νὰ ἔχουν τὸ δικαίωμα ὄχι μόνον νὰ ἐπισκέπτωνται τὰ ξένα πλοῖα ὑπὸ ὁποιανδήποτε σημαίαν καὶ ἂν εἶναι καὶ νὰ κάμνωσι νομίμους λείας ὅλα τὰ πρὸς ζωάρκειαν, τὰ πολεμεφόδια τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἰδιοκτησία ἐχθρική, ὁποίας φύσεως καὶ ἂν εἶναι, εὑρίσκεται εἰς πλοῖον ἄλλης Δυνάμεως.

» Ὁ Κάννιγγ θέλει ἀπεράσει ἀπὸ ἐδῶ μετὰ 7—8 ἡμέρας· τὸν ἔστειλε ἐδῶ ἐπειδὴ καὶ ἤκουσε τὰ τῶν Σπετσιωτῶν, (1) καὶ μὲ ἐλπίδα μήπως ἡ παρουσία του μᾶς ἐμψυχώσῃ.

« Ὁ Κάννιγγ ἔγραψε πρὸς τὴν Ἀουστρίαν διὰ τὴν παράβασιν τῆς οὐδετερότητος μὲ τὸν πλέον ἐξευτελιστικὸν τρόπον. (2)

—» Ἡ Ἀγγλία δὲν ἠμπορεῖ ἄνευ αἰτίας νὰ κηρύξῃ τὴν σήμερον ἕνα πόλεμον, πλὴν εἶναι ἕτοιμος ἂν ἄλλος ἐγγίζῃ τὰ συμφερονιά της.

» Ἡ κοινὴ γνώμη ὅλου τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους, ἐκτός τινων ἐμπόρων, εἶναι ὑπὲρ ὑμῶν. Ἠσθάνθη ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ἑλλὰς ἔχουν τὰ αὐτὰ συμφέροντα.

—» Ἡ πενταετὴς πεῖρα ἀπέδειξεν, ὅτι εἰς κατάστασιν δὲν εἶσθε νὰ διοικηθῆτε μόνοι σας, οὔτε νὰ συστήσετε μίαν τακτικὴν Διοίκησιν. Πόσον σᾶς ἦτον τὴν σήμερον ἀναγκαία! Μὲ ποίους νὰ ὁμιλήσῃ ὁ κ. Κάννιγγ; (3) κτλ.

» Ἡ πρώτη βάσις τῆς Ἀγγλίας εἶναι, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι δὲν ἠμποροῦν νὰ συζήσουν πρέπει νὰ εἶναι ξεχωρισμένοι.

—» Ἡ Ἀουστρία ἐπαραπονέθη μεγάλως κατ' ἐμοῦ (ὁμιλεῖ ὁ κ. Ἅμιλτων) πλὴν ὁ ὑπουργὸς Κάννιγγ ἐνέκρινεν ὅλην τὴν διαγωγήν μου.

» Ἡ συμβουλὴ τοῦ de Rigny κακὴ δὲν ἦτον. (4) Πάλιν σᾶς

---

(1) Τὰς ἐσωτερικὰς ἔριδας περὶ τῶν ὁποίων οἱ Ἄγγλοι ἦσαν ἐνήμεροι.

(2) Ἐννοεῖ τὴν συστηματικὴν ἐπιδίωξιν ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ στόλου προστασίας τῆς συνεχοῦς διεξαγωγῆς λαθρεμπορίου πολέμου ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ἐμπορικῶν πλοίων.

(3) Ἕνεκα τούτου ἐγένετο κατὰ Ἰανουάριον καὶ Φεβρουάριον τοῦ 1826 ἡ συνέλευσις πρὸς σχηματισμὸν ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως. Τότε ἐζητήθη παρὰ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ν' ἀπεστέλλοντο καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐν Μεσολογγίῳ πολιορκουμένων. Τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν πρὸς τὸν Κολοκοτρώνην θὰ ἀναφέρω περαιτέρω.

(4) Ὑπονοεῖ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Δὲ Ρινῦ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, ἐρωτήσασαν αὐτὸν τί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνήργει ἀφ' οὗ τῆς ἔλειπον

ἐπαναλαμβάνω, ὅλας τὰς ξένας βοηθείας ἠμπορεῖτε νὰ τὰς δεχθῆτε, φθάνει ὁ σκοπὸς τῶν βοηθειῶν νὰ εἶναι ἡ ἐντελὴς πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία σας.

» Χωρὶς νὰ ζητήσετε τὴν μεσιτείαν τοῦ κ. Κάννιγγ (1) *δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὁμιλήσῃ οὔτε γρῦ εἰς τὴν Πόρταν.*

Ὕδρα [9] Δεκεμβρίου 1925.

Οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου Ὕδρας

* * *

Τὴν 2αν πρωϊνὴν ὥραν τῆς 9ης Ἰανουαρίου ἤρχισε πνέων ἀποτόμως ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου, ἰσχυρὸς βορειανατολικός. Πάντα τὰ Ἑλληνικὰ ἠγκυροβόλησαν εἰς τὸν ὅρμον Τουρλῖδος, παρὰ τὸν Σαχτούρην. Ἀλλ' ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ηὔξανε ἡ ἔντασις τοῦ ἀνέμου εἰς βαθμὸν καταστήσαντα ἀπολύτως ἀδύνατον τὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν ξηρὰν τῶν λέμβων μὲ τὸν διπυρίτην. Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ηὔξησε πολὺ περισσότερον, ἐξηνάγκασε τοὺς κυβερνήτας νὰ καθαιρέσουν τὰς κεραίας τῶν φωσώνων. Μὲ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου τὸ φρούριον τοῦ Βασιλαδίουἐπανηγύρισε τὴν παρουσίαν τοῦ στόλου μὲ γενικὸν κανονιοβολισμὸν εἰς τὸν ὁποῖον τὰ πλοῖα ἀπήντησαν μὲ τρεῖς βολὰς ἕκαστον καὶ ὕψωσαν τὰς σημαίας των. Τὴν 8ην πρωϊνὴν ἐφάνησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα πέντε ἐχθρικὰ πλαγιοδρομοῦντα καὶ μετὰ μίαν ὥραν ἄλλα 14, ἀναγκασθέντα νὰ πλαγιοδρομήσουν ἐκ τῆς μεγάλης ἐκπτώσεως πρὸς δυσμὰς λόγῳ τοῦ ὑπερβολικοῦ κυματισμοῦ καὶ τῆς λίαν ἠλαττωμένης ἱστιοφορίας των. Συγχρόνως μετ' αὐτῶν ἐφάνη πρὸς δυσμὰς Ἀγγλικὴ πολεμικὴ κορβέττα, πλαγιοδρομοῦσα ἐπίσης,ἐρχομένη ἐκ Ζακύνθου, προφανῶς χειρίζουσα ἵνα εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόλπον. Ὁ καταιγίζων ἄνεμος ἔλαβε βαθμηδὸν τρομακτικὴν ἔντασιν. Τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα παρασυρόμενα πρὸς δυσμὰς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, παρὰ τὴν πλαγιοδρομίαν των, παρητήθησαν τοῦ σκοποῦ νὰ πλησιάσουν τὰ Ἑλληνικά, ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Πελοποννήσου, καὶ τρία ἐξ αὐτῶν οὔτε τοῦτο κατώρθωσαν, παρεσύρθησαν ξυλάρμενα πρὸς τὸ Ἰό-

---

πλέον τὰ χρηματικὰ μέσα καὶ ἦτο ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ συνετήρει τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον της.—Κατὰ τὸν Jurien de la Craviére ὁ δὲ Ρινῦ ἠρωτήθη: Ἔπρεπε ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ν' ἀπηύθυνε εἰς τὰς δυνάμεις αἴτησιν προστασίας; Καὶ διὰ τίνος τρόπου; Διὰ πρεσβείας; Δι' ἐγγράφου; Ὑπὸ τίνα τύπον; Καὶ πῶς νὰ ἐζητεῖτο ἡ προστασία;... Εἰς ταῦτα ἀπήντησε ὁ Γάλλος ναύαρχος ὅτι ὑπὸ οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ἂν θὰ ἐγίνετο τὸ διάβημα δὲν θὰ ἔβλαπτε, ἤρκει μόνον νὰ μὴ ἦσαν ὑπερβολικαὶ αἱ ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων.

(1) Τοῦ πρέσβεως.

νιον. Ἐνῷ ἡ Ἀγγλικὴ κορβέττα, μολονότι ἤρχετο ἀπὸ δυσμῶν, χειρίζουσα ὑπὸ δυσκολωτέρους ὅρους, ἐξηκολούθησε νὰ διαδρομῇ ὑπερηφάνως καὶ τὴν 1ω 30 λ. μ. μ. ἔρριψε τὰς ἀγκύρας παραπλεύρως τῶν πλοίων τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, καθ' ἣν στιχμὴν ὁ ἄνεμος ἔφθανε ἔντασιν ἀφάνταστον τὰ δὲ Ἑλληνικὰ πλοῖα ἐπόντιζον τὰς ἱερὰς ἀγκύρας (1) ὅπως κρατηθοῦν εἰς τὴν θέσιν των καὶ καθήρουν τὰ κέρατα τῶν ἐπιδρόμων...

Τὴν ἑπομένην, 10ην, μολονότι ὁ καιρὸς καὶ ἡ κατάστασις τῆς θαλάσσης παρέμενον ἀμετάβλητοι, τὴν 2αν ὥραν μ.μ. ἐθεάθησαν κατ' ἀρχὰς 3 μεγάλα ἐχθρικὰ καὶ μετ' οὐ πολὺ ἄλλα 10, τὰ περισσότερα φρεγάται, ἐρχόμενα πρὸς τὸ ἀγκυροβόλιον τῆς Τουρλίδος, οὐριοδρομοῦντα ἀπὸ τῶν Πατρῶν. Ὁ ναύαρχος ἐσήμανε εἰς τὰ πλοῖα νὰ ἑτοιμασθοῦν πρὸς μάχην ἐπ' ἀγκύρᾳ, ἀποφασίσας νὰ παρέμενε ὁ στόλος ἠγκυροβολημένος ἵνα μὴ ἐπροξένει εἰς τοὺς πολιορκουμένους ἐντύπωσιν ὅτι ἐξεδιώκετο τῆς Τουρλῖδος ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Οὐχ' ἧττον πολὺ πιθανὸν εἶναι τὸ νὰ ἐστηρίχθη ὅπως τὸ ἀποφασίσῃ: ἐπὶ τοῦ ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ θὰ ἐμηδενίζετο ἐκ τῶν διατοιχήσεων, λόγῳ τοῦ μεγάλου σάλου· ἐπὶ τοῦ ὅτι θὰ ἐτηροῦντο τὰ ἐχθρικὰ ἐπὶ ἐλάχιστον χρόνον πρὸ τῶν πλοίων του, ἀφ' οὗ θὰ μετετοπίζοντο μετὰ μεγάλης ταχύτητος ἐκ τοῦ καταιγίζοντος ἀνέμου· καὶ ἐπὶ τοῦ ὅτι ἂν θὰ προσεπάθουν τὰ ἐχθρικὰ νὰ μὴ περιωρίζοντο εἰς ἕνα μόνον διάπλουν πρὸ τοῦ ἀγκυροβολίου του, ἀλλὰ νὰ ἐπανήρχοντο, θ' ἀπετύγχανον πάλιν ἀφοῦ αἱ αὐταὶ περιστάσεις θὰ ἐβοήθουν τὸν στόλον του. (2) Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν τοῦ ἐδόθη ὁ χρόνος εἰς οὐδένα νὰ κοινοποιήσῃ τί ἐσκέπτετο τ' ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἀντίθετα τῶν προσδοκιῶν.

Οἱ Ἕλληνες ναῦται τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας βεβαίως ἦσαν οἱ κορυφαῖοι τῶν συγχρόνων των, ὡς πρὸς τὸ θάρρος, τὴν μαχητικότητα καὶ τὰς ἐπαγγελματικὰς γνώσεις. Τὰ προτερήματά των συνεχῶς ἐπέδειξαν κατὰ τὰς ἀείποτε δι' αὐτοὺς δυσανα-

---

(1) Σπεράντζας.

(2) Τεκμέρεται.—Αὐτός, ἐν τῇ ἐκθέσει του (Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 12ος σελ. 11) περιορίζεται ν' ἀναφέρῃ . . . «Ἐγνώρισα ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἤθελε νὰ δοκιμάσῃ μήπως μᾶς ἐβγάλῃ ἀπ' αὐτὴν τὴν θέσιν διὰ ν' ἀπελπίσῃ τοὺς πολυορχουμένους καὶ ἔκρινα συμφερώτερον νὰ σταθῶμεν καὶ νὰ ναυμαχήσωμεν ὅπως εὑρέθημεν . . . ».

λόγους μεγάλας ἢ μικρὰς ναυμαχίας καὶ τὰς μεμονωμένας συμπλοκάς. Οἱ πλεῖστοι, ἂν ὄχι τὸ σύνόλον, ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐννοοῦν τὴν τακτικὴν τῶν ναυάρχων καὶ τῶν κυβερνητῶν των, βασιζομένην εἰς τὸ εὐέλικτον τῶν πλοίων καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς ταχύτητος, τὴν πάντοτε ἐξησφαλισμένην ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς ἐπιφανείας τῶν ἱστίων, τοῦ ὕψους τῶν ἱστῶν καὶ τῆς περινοίας τῶν κυβερνητῶν πρὸς ἐπάλοιψιν τῶν ὑφάλων τῶν πλοίων πρὸ πάσης ἀπάρσεως διὰ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Ἀλλ' οὐδέποτε συνέβη εἰς αὐτοὺς νὰ ναυμαχήσουν ἀκίνητοι, ἐπ' ἀγκύρᾳ. ἀπροσδοκήτως καὶ χωρὶς νὰ ἔχῃ ληφθῇ τὸ μέτρον τῆς καταλλήλου ἀγκυροβολέας διὰ τοιοῦτον προορισμὸν—δηλ. νὰ ἐξασφαλίζηται ἡ συνεργασία τοῦ πυροβολικοῦ τῶν διαφόρων πλοίων καὶ πρὸ πάντων ν' ἀποκλείηται ἡ διέλευσις τῶν ἐχθρικῶν ἑκατέρωθεν τῶν ἠγκυροβολημένων, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ξηρᾶς.

Ἡ ραγδαία προσέγγισις τῶν ἀντιπάλων, ὀφειλομένη εἰς τὸν καταιγίζοντα ἄνεμον, τοὺς ἐπροξένησε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οὗτοι ἤρχοντο μὲ τὴν ἀπόφασιν νὰ ἔρριπτον (1) τὰ ὀγκώδη σκάφη των ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν παρώνων καὶ νὰ τοὺς συνέτριβον διὰ μιᾶς μὲ τὴν ὁρμήν των. Οἱ ναῦται λοιπὸν τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη, τῆς ἠγκυροβολημένης μᾶλλον πρὸς τὰ ἔξω, συνενοήθησαν μεταξύ των ν' ἀπέκοπτον τὸ σχοινίον τῆς μιᾶς ἀγκύρας καὶ νὰ ἔλυον τὴν ἄλυσσον τῆς ἄλλης ἅμα θὰ ἔβλεπον κίνδυνον ἄμεσον.

Ἀκριβῶς τὴν 3ην ὥραν μ. μ. τρεῖς ἐχθρικαὶ φρεγάται ἤρχισαν νὰ διαπλέουν τὴν θέσιν ἀγκυροβολίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Ἡ πρώτη προσανατολίσθη πρὸς τὸ μέσον του καὶ ἤρχισε γενικὸν κανονιοβολισμὸν καὶ τουφεκισμὸν κατὰ τῶν πέριξ της πλοίων. Αἱ δύο ἄλλαι ἐπλησίασαν τὴν ναυαρχῖδα τοῦ Μιαούλη μέχρις ἀποστάσεως βολῆς πιστολίου καὶ τότε τῆς κατηύθυναν ὁλοτοίχους συμπυροκροτήσεις καὶ τοὺς ἀναλόγους τουφεκισμούς. Καὶ τὰ τρία ταῦτα ἐχθρικά, ὡς συνέβη καὶ εἰς τὰ ὄπισθεν αὐτῶν πλησιάσαντα, πρὸς στιγμὴν μόνον ἐνήργησαν ἐναντίον ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἑλληνικοῦ σκάφους, διότι ἡ μεγάλη ταχύτης τοὺς ἔδιδε πολλὴν προχώρησιν. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τὰ περισσότερα διεξέπλευσαν τὸ ἀγκυροβόλιον.

Τὰ Ἑλληνικὰ ἀπήντησαν εἰς τὸ πῦρ. Δὲν ἐπρόφθασαν ὅμως νὰ κανονιοβολήσουν ἐπὶ πολύ. Μὲ τὴν πρὸς τὴν ναυαρχίδα τοῦ Μιαούλη προσέγγισιν τῶν ἐρχομένων ὀπίσω τῶν πρώτων ἐχθρικῶν φρε-

(1) Κατὰ τὸν Μιαούλην.

γατῶν οἱ ναῦται του ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῶν ἀγκυρῶν καὶ τὸν ἐξηνάγκασαν ἄκοντα νὰ διατάξῃ ἐκπέτασιν ἱστίων. Τὰ λοιπὰ πλοῖα ἀκαριαίως ἐμιμήθησαν τὰς κινήσεις τῆς ναυαρχίδος ἀλλ' οἱ κυβερνῆται αὐτῶν δὲν ἐφαντάσθησαν τὰ γενόμενα, ἐπίστευσαν ὅτι ὁ ναύαρχος ἀπεφάσισε νὰ ὑποχωρήσῃ. Καὶ οἱ μὲν πλησιέστεροι ἐπίσης ἀπέκοψαν σχοινία ἢ ἀφῆκαν τὰς ἀλύσσεις τῶν ἀγκυρῶν των, οἱ δὲ μᾶλλον πρὸς τὴν ξηρὰν—ὅπως ἦτο καὶ ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη—ἐπρόφθασαν ν' ἀνασπάσουν τὰς ἀγκύρας των. Πάντες ἐξηκολούθησαν ν' ἀνταλλάσσουν μετὰ τῶν ἐχθρικῶν πυκνοὺς κανονιοβολισμούς.

Ἐκ τῆς σφοδρότητος τοῦ ἀνέμου οἱ ἀντίπαλοι ἀπεχωρίσθησαν ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου καὶ οἱ μὲν Ἕλληνες οὐριοδρόμησαν πρὸς δυσμὰς οἱ δὲ Τουρκο-Αἰγύπτιοι ἐτηρήθησαν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου (1). Τὰ περισσότερα τῶν Ἑλληνικῶν, ἐξ ὅσων δὲν ἀφῆκαν τὰς ἀγκύρας, ἠγκυροβόλησαν εἰς τὴν μεταξὺ Ὀξειᾶς καὶ ἀκρωτηρίου Σκρόφες ὅρμον. Τὰ λοιπὰ καὶ ὅσα ἄλλα ἐστεροῦντο ἀγκυρῶν διεδρόμησαν κατὰ τὴν νύκτα εἰς τοὺς Ἐχινάδας.

Ὁ ἄνεμος ἐξηκολούθησε μαινόμενος. Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 11ης Ἰανουαρίου προσετέθησαν εἰς τὰ ἀπὸ τῆς προηγουμένης ἀγκυροβολήσαντα ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη (2), οἱ πάρωνες τοῦ Λαλεχ, οὗ τοῦ Μαρούκα, τοῦ Φόνου, τοῦ Τσούπα καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Πολίτη. Μόνος ὁ πάρων τοῦ Χαμίτα εἶχε ἐγκατελείψει αὐτεπαγγέλτως τὸν στόλον (κατὰ τὴν παρελθοῦσαν νύκτα) διότι ἐστερήθη τῶν ἀγκυρῶν καὶ ἀλύσσων του. Τὸ παρατηρητήριον τῆς Ὀξειᾶς ἀνέφερε περὶ τὴν ἑσπέραν ὅτι ἔβλεπε παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος 25 ἐχθρικά, ὧν τὰ 12 ἦσαν ἠγκυροβολημένα καὶ τὰ λοιπὰ ἐκινοῦντο πλησίον των, προφανῶς χειρίζοντα ἵνα ἀγκυροβολήσουν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν.

Τὴν ἑπομένην, 12ην Ἰανουαρίου, τὰ Ἑλληνικὰ παρέμειναν εἰς τὸ αὐτὸ ἀγκυροβόλιον. Ὁ πνέων ἄνεμος ἐξηκολούθησε ὁ αὐτός, ἀλλὰ μετριώτερος, τοὐναντίον τὸ ψῦχος κατέστη δριμύτατον. Τὴν 8ην

(1) Ὁ Σαχτούρης εἶχε τὴν ἄκατον προσδεδεμένην εἰς τὴν πρύμνην τοῦ πλοίου του, ἀπὸ τῆς παραδόσεως τοῦ διπυρίτου εἰς τὸ Βασιλάδι. Κατὰ τὴν ἄπαρσιν ἐκ τοῦ ὅρμου Τουρλῖδος τῆς ἀπεκόπη τὸ σχοινίον προσδέσεως, ἐκ τοῦ μεγάλου κυματισμοῦ. Μολονότι ἐπέτυχε ὁ Σαχτούρης νὰ τὴν καταφθάσῃ μὲ κατάλληλον χειρισμὸν καὶ νὰ τὴν προσδέσῃ ἐκ νέου δὲν κατώρθωσε νὰ τὴν σώσῃ. Ἡ ἄκατος ἀνετράπη, ἐρρυμουλκήθη ἀνεστραμμένη, ἀλλ' ἀπέκοψε πάλιν τὸ καλώδιον καὶ τέλος ἐγκατελείφθη.

(2) Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Λεμπέσης ἔδωκε ἄγκυραν εἰς τὸν Μιαούλην.

πρωϊνὴν ἀνεγνωρίσθησαν εἰς τὸν ὁρίζοντα πρὸς δυσμὰς δύο ἀκόμη πάρωνες τοῦ στόλου, ἐρχόμενοι πλαγιοδρομοῦντες πρὸς τὴν Ὀξειάν. Τὴν 2αν ὥραν μ.μ. ὁ ναύαρχος Μιαούλης προσεκάλεσε τὸν Σαχτούρην καὶ τοῦ ἀνέθεσε νὰ ὁδηγήσῃ μετὰ τὸ μεσονύκτιον τὰς ἀκάτους πάντων τῶν πλοίων μὲ τὰ φορτία τοῦ κομισθέντος ὑπὸ τοῦ στόλου διπυρίτου πρὸς τὰ δυτικὰ τοῦ Προκοπανίστου καὶ τὰ παραδώσῃ εἰς τοὺς φροντιστὰς τῶν πολιορκουμένων. Μετὰ μίαν ὥραν ἀνεγνωρίσθη πλαγιοδρομῶν πρὸς ἀνατολὰς ὁ ἐχθρικὸς στόλος. Ὁ ναύαρχος ἀμέσως ἐσήμανε προετοιμασίαν τῶν πλοίων πρὸς μάχην καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν καὶ πρόσκλησιν τῶν γραμματέων τῶν πλοίων μὲ τὰ ἀπόγραφα τῶν παραγγελμάτων ὅπως προσθέσῃ σχετικὰς διατάξεις τῆς συμπεριφορᾶς τῶν πλοίων κατὰ τὴν μάχην ἐπ' ἀγκύρᾳ. Ἀλλ' ὁ ἐχθρικὸς στόλος δὲν ἐπλησίασε τὴν Ὀξειάν. Τὴν ὅην ὥραν μ. μ. ἠγκυροβόλησαν 2 ἀκόμη Ὑδραϊκοὶ πάρωνες καὶ τὸ Ψαριανὸν πυρπολικὸν τοῦ Νικοδήμου, οὕτως ὥστε μὲ τὸν κατάπλουν των ὁλόκληρος ὁ στόλος συνηθροίσθη ἐξαιρουμένου τοῦ ἀπελθόντος εἰς Ὕδραν πάρωνος τοῦ Χαμίτα καὶ τῆς *λεύκας*, Ὑδραϊκοῦ πυρπολικοῦ. Τὸ μεσονύκτιον ἐκίνησε ὁ Σαχτούρης μετὰ τῶν ἀκάτων διὰ τὸ Προκοπάνιστον. Τὴν 13ην Ἰανουαρίου ἐξηκολούθησε ὁ αὐτὸς καιρός. Ὁ Σαχτούρης ἐπέτυχε τὸν προορισμόν του ἀνενοχλήτως. Διάφορα πλοιάρια ἐκ Ζακύνθου, κομίζοντα ἄλευρα καὶ παντὸς ἄλλου εἴδους τρόφιμα ἢ τῆς κυβερνήσεως ἢ διὰ λογαριασμόν των, διῆλθον τὴν ἑπομένην, 14ην, πλησίον τῆς Ὀξειᾶς καὶ κατηυθύνθησαν ἐπίσης πρὸς τὸ Προκοπάνιστον, ἀφοῦ διαβεβαίωσε ὁ ναύαρχος ὅτι ὁ δρόμος των ἦτο ἐλεύθερος. Καὶ πράγματι, ἂν καὶ ἐφαίνοντο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὸν ὁρίζοντα πλοῖα ἐχθρικὰ καὶ κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν των ἐπλησίαζον τὸν ὅρμον τῆς Τουρλῖδος, δὲν ἔδειξαν ὅτι ἐπρόσεχον τὰ γινόμενα.

*
* *

Τὴν 15ην συνεχίσθη, διαρκὴς καὶ ἀνενόχλητος, ἡ μετάβασις τῶν πλοιαρίων ἐκ Ζακύνθου μετὰ τροφίμων, πάλιν εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς τῆς Προκοπανίστου πόρον.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἠγκυροβόλησε εἰς Τουρλῖδα Ἀγγλικὴ πολεμικὴ κορβέττα, ἡ «Ρόζα», ὑπὸ κυβερνήτην τὸν πλοίαρχον Ἄμποτ.

Ἐπειδὴ καθ' ἑκάστην παρετηροῦντο μονάδες τῆς διαδρομούσης εἰς τὸ Ἰόνιον Ἀγγλικῆς μοίρας παρακολουθοῦσαι τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ἄλλοτε ἐξ ἀποστάσεως καὶ ἄλλοτε ἀγκυροβο-

λοῦσαι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν μετ᾽ αὐτοῦ, ἀφ᾽ ἑτέρου δ᾽ ἦσαν πάντες οἱ Ἕλληνες πεπεισμένοι ὅτι οἱ Ἄγγλοι συνεπάθουν τὸν ἀγῶνα των, οἱ στρατηγοὶ τοῦ Μεσολογγίου ὑπερεχάρησαν ὅταν ἔμαθον ὅτι ὁ κυβερνήτης τῆς «Ρόζας» ἐζήτησε συνέντευξιν εἰς τὸ Βασιλάδι μετὰ ἐπιτροπῆς ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς. Ἤλπισαν ὅτι θὰ ἐμάνθανον εὐχαρίστους εἰδήσεις. Ἔσπευσαν λοιπὸν ν᾽ ἀποστείλουν τὴν ἐπιτροπήν, ἀλλὰ πρὸς κατάπληξιν καὶ ἀπογοήτευσιν τῶν μελῶν της ὁ Ἄμποτ εὑρέθη ἁπλοῦς κομιστὴς προτάσεως τοῦ Χοσρὲφ περὶ παραδόσεως εἰς τοὺς Τούρκους τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου. Ἡ πρότασις τοὺς ἐπεδόθη ἐγγράφως, ἔφερε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Ἄγγλου κυβερνήτου (1) καὶ ἦτο ἡ ἀκόλουθος.

Κύριοι!

«Ὁ καπετὰν-πασᾶς ἐζήτησε παρ᾽ ἐμοῦ νὰ πληροφορήσω τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσολογγίου ὅτι ἐντὸς 8 ἡμερῶν θὰ περατωθοῦν αἱ γινόμεναι προετοιμασίαι διὰ τὴν ἔφοδον. Ἐπειδὴ ὁ καπετὰν-πασᾶς θέλει ν᾽ ἀποφύγῃ τὴν αἱματοχυσίαν, ἡ ὁποία ἐνδέχεται νὰ γίνῃ ἂν ἡ πόλις κυριευθῇ ἐξ ἐφόδου, ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίζῃ ἂν θὰ ἤθελε ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου νὰ συνθηκολογήσῃ καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς ὁποίας συνθήκας θὰ συνεφώνει.

Τὴν πρὸς ἐμὲ ἀπάντησίν σας θ᾽ ἀποστείλω εἰς τὸν καπετὰν-πασᾶν. Οὐχ ἧττον θεωρῶ ὡς καθῆκόν μου, ἐπιβαλλόμενον, νὰ πληροφορήσω ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσολογγίου ὅτι ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ ἐγγυηθῶ διὰ τὰς συναφθησομένας αὐτὰς συνθήκας. Οὔτε θέλω νὰ δώσω οἱανδήποτε γνώμην ἂν δηλ. πρέπῃ νὰ δεχθῆτε τὰς προτάσεις τοῦ καπετὰν-πασᾶ ἢ νὰ τὰς ἀπορρίψητε».

Εἰς ταύτην τὴν πρότασιν ἐδόθη παρὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν ἡ ἀκόλουθος ἀπόκρισις :

Κύριε!

«Ἔχομεν τὴν τιμὴν ν᾽ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ εὐγενὲς γράμμα της, τῆς 27 τρέχοντος, ἐν ᾧ μᾶς ἐκθέτει ὅσα τὴν παρήγγειλε ὁ καπετὰν πασᾶς· εἰς ἀπόκρισιν λοιπὸν τῶν παραγγελθέντων διὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς μεταξύ μας εἰρήνης, ἔχει τὰ ἀκόλουθα.

Ὁ καπετὰν-πασᾶς γνωρίζει καλῶς ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπέφεραν ἀπείρους ζημίας, ἐρημώθησαν οἱ τόποι των, καὶ δι᾽ ὅλα αὐτὰ δὲν ἠμπορεῖ ἄλλο τι νὰ τοὺς ἀνταμείψῃ καὶ νὰ τοὺς ἀποζημιώσῃ, πάρεξ ἡ

(1) Ἐπὶ τῆς κορβέττας τῆς Α. R, M. «Ρόζα», 27 (15) Ἰανουαρίου 1826.

ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία των· καὶ τὴν ἔφοδον, ὁποῦ προβάλλει εἰς ὀκτὼ ἡμερῶν διάστημα, ὅτι θὰ γένῃ ἐναντίον τοῦ φρουρίου τούτου, εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ τὴν δεχθῶμεν, καὶ πολεμοῦντες σὺν Θεῷ, νὰ τὴν ἀντικρούσωμεν, καθὼς καὶ ἐκείνην τοῦ Κιουταχῆ τὸν περασμένον Ἰούλιον· ἔπειτα δὲ εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν ἴδιον ὅτι ἡμεῖς ἔχομεν διοίκησιν τῆς ὁποίας ἀκολουθοῦντες τὰς διαταγάς, χρεωστοῦμεν καὶ νὰ πολεμῶμεν καὶ ν' ἀποθάνωμεν· εἰς αὐτὴν λοιπὸν τὴν διοίκησιν μας ἠμπορεῖ νὰ διευθυνθῇ καὶ νὰ πραγματευθῇ ἢ εἰρήνην ἢ πόλεμον.»

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνενοήσεων τούτων, περὶ τὴν 1ην ὥραν μ. μ., ἀνηγγέλθη εἰς τὸν ναύαρχον Μιαούλην ὅτι Τουρκικὴ κορβέττα ἐξώκειλε εἰς τὰ ρηχὰ τῆς Προκοπανίστου καὶ ὅτι καὶ ἄλλα ἐχθρικὰ πολεμικὰ ἐκινοῦντο ἤδη πλησίον της καταγινόμενα νὰ τὴν ἀνελκύσουν. Ὁ Σαχτούρης αὐτοπροσώπως ἔσπευσε εἰς τὸ παρατηρητήριον τῆς Ὀξειᾶς, ἐξηκρίβωσε τὴν εἴδησιν καὶ εἶδε ὅτι παρὰ τὴν κορβέτταν ἦτο πράγματι ἠγκυροβολημένη μία φρεγάτα καὶ διεδρόμουν ἄλλαι τρεῖς ἐγγύτατα αὐτῆς. Ὁ ναύαρχος ἐσήμανε γενικὴν ἄπαρσιν τὴν 4΄30΄ μ. μ. Ἔπνεε ἐλαφρότατος βορειοδυτικὸς ἄνεμος.

Τὴν 3ην πρωϊνήν, τῆς 16ης, ὁ στόλος ἐπλησίασε τὴν θέσιν τῆς προσαράξεως. Πέριξ τῆς κορβέττας εὑρίσκοντο πολλαὶ ἄκατοι καταγινόμεναι εἰς τὴν ἀνέλκυσιν. Ἅμα τὰ ἡγούμενα Ἑλληνικὰ ἐπλησίασαν εἰς ἀκτῖνα βολῆς ἡ ἠγκυροβολημένη φρεγάτα ἀνέσπασε τὴν ἄγκυραν καὶ ἠνώθη μετὰ τῶν τριῶν ἄλλων, τῶν ἐν κινήσει, ἤρχισε τὸ πῦρ μετ' αὐτῶν καὶ ἠκολούθησε τοὺς ἐλιγμούς των. Αἱ ἐχθρικαὶ ἄκατοι ταχέως ἀπεμακρύνθησαν τῆς θέσεως τῆς προσαράξεως. Ἡ κινδυνεύουσα κορβέττα ἤρχισε σφοδρότατον κανονιοβολισμόν. Ὁ ναύαρχος διέταξε τὸν πυρπολητὴν Γ. Πολίτην, κυβερνῶντα τὸ τότε ταχυπλοώτερον πυρπολικόν, εὑρεθέντα πλησίον του, νὰ προχωρήσῃ καὶ τῆς προσκολληθῇ. Ἐκινεῖτο συγχρόνως κατ' αὐτῆς καὶ ὁ Κανάρης, ἀλλ' εὑρίσκετο ἀκόμη μακρὰν διότι τὸ πυρπολικόν του ἦτο βραδυκίνητον.

Ὁ Πολίτης μετέδωκε τὸ πῦρ εἰς τὴν κορβέτταν ἀκριβῶς τὴν 4ω 30λ τῆς πρωΐας καὶ τὴν ἐπιτυχίαν του ἐχαρακτήρισαν ἰσχυραὶ κραυγαὶ τοῦ πληρώματος της—ἄλλαι ἐκφραστικαὶ ἀγανακτήσεως καὶ ἄλλαι ἀπογνώσεως ἢ φρίκης—καὶ ἐξηκολούθησαν ν' ἀκούωνται μέχρις ὅτου ἐξημέρωσε. Ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ πυρπολικοῦ ἐφονεύθη ὁ ναύτης Παπαπάνος. Ἡ κορβέττα ἀνετινάχθη τὴν 7ην πρωϊνήν. Ἦτο σκάφος Τουρκικὸν ταχύπλουν, τῶν 24 πυροβόλων, μὲ πλήρωμα δυνάμεως 300 ἀνδρῶν ὧν οἱ πλεῖστοι ἀπωλέσθησαν. Μεταξὺ τῶν

ὀλίγων ὅσους ἔσωσαν αἱ λέμβοι τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου ἀνεγνωρίσθησαν καί τινες Ἕλληνες ἐκ τοῦ Τσεσμέ, ὁπόθεν κατήγετο καὶ ὁ Τοῦρκος κυβέρνήτης τῆς κορβέττας.

Αἱ 4 φρεγάται οὐδόλως ἐπέμειναν εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς κορβέττας ἀλλ' ἐτράπησαν πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας πρὸς τὸν Ἄραξον ὅπου ἐκινοῦντο καὶ ἄλλα ἐχθρικὰ πολεμικά, περὶ τὰ 20, καὶ μετ' αὐτῶν ἐξηκολούθησαν τὸν πλοῦν πρὸς τὰς Πάτρας. Ὁ γενναῖος Σπετσιώτης πυρπολητὴς Ἀνάργυρος Λεμπέσης ἔπλεε ὀπίσω των, ἀπὸ τῆς 3ης πρωϊνῆς, συνοδευόμενος τῇ διαταγῇ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ὑπὸ δύο πολεμικῶν παρώνων. Ὁ Κανάρης ἐξώκειλε εἰς τὰ ρηχά, κατὰ τὴν σπουδήν του νὰ φθάσῃ τὸ ταχύτερον τὴν θέσιν τῆς προσαράξεως τῆς κορβέττας. Πλεῖσται λέμβοι ἐστάλησαν εὐθὺς πρὸς τὸ μέρος του καὶ τὸν ἐβοήθησαν ν' ἀνελκύσῃ τὸ σκάφος πρὶν ἢ ἐξημερώσῃ.

Ὁ ἐλαφρὸς βορειοδυτικὸς ἄνεμος ἐξηκολούθησε πνέων μέχρι τῆς 11ης πρωϊνῆς. Ἀπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας ἀνεγνωρίσθη εἰς τὸ ὕψος τῶν Πατρῶν τὸ σύνολον τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ στόλου, κινούμενον μὲ ὑποπνέοντα ἄνεμον. Ὅσα Ἑλληνικὰ εἶχον ἀφίσει ἀγκύρας εἰς τὸν ὅρμον Τουρλίδος ἐπωφελήθησαν τῆς εὐκαιρίας καὶ τὰς ἀνέλκυσαν ἐντὸς ὀλίγης ὥρας (1). Κατόπιν τὸ σύνολον τοῦ στόλου ἔπλευσε οὐριοδρομοῦν νὰ προσβάλῃ τὸν ἐχθρόν, ἔχοντα δύναμιν ἐν συνόλῳ 60 μεγάλων καὶ μικρῶν μονάδων (2). Μὲ τὸν προσανατολισμὸν τῶν Ἑλλήνων ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς στόλος παρουσίασε τὴν πρύμναν, οὐριοδρομήσας ἐπίσης, καὶ κατηυθύνθη, ἐν ἀναμονῇ τοῦ ἀνέμου τοῦ κόλπου, πρὸς τὸ στενὸν Ρίου-Ἀντιρρίου. Μολονότι ἐκινεῖτο μὲ ὑποπνέοντα ἄνεμον, ἐπρόφθασε νὰ εἰσέλθῃ σχεδὸν ὁλόκληρος εἰς τὸν Κορινθιακὸν μέχρις ὅτου ὁ Ἑλληνικὸς τὸν καταφθάσῃ εἰς τὸ Ἀντίρριον, ἀκριβῶς τὴν 11ην ὥραν, καὶ ἀρχίσῃ τὸ πῦρ κατὰ τῶν πλοίων τῆς οὐρᾶς. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἔπαυσαν αἱ τελευταῖαι πνοαὶ τοῦ ἐλαφροῦ βορειοδυτικοῦ καὶ ἤρχισε πνέον ὁ ἄνεμος τοῦ κόλπου. Αἱ συνθῆκαι διαμιᾶς ἀντεστράφησαν. Ὁ Τουρκο-Αἰγυπτιακὸς ἀμέσως ἀνέστρεψε τὴν πλεῦσιν, οὐριοδρόμησε μὲ τὸν βορειοανατολικὸν ἄνεμον καὶ προσανατολίσθη ὅπως προσβάλῃ τὸν Ἑλληνικόν. Ὁ ναύαρχος

(1) Τὸ ἐπέτυχον εὐκόλως. Οἱ κυβερνῆται των εἶχον προνοήσει νὰ ρίψουν μικροὺς σημαντῆρας εἰς τὰς θέσεις τῶν ἀγκυρῶν των.

(2) 60 κατὰ τὸν Μιαούλην. Ὁ Σαχτούρης ἐμέτρησε 32 σκάφη.

Μιαούλης ἀπεφάσισε νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ, νὰ ἐξακολουθήσῃ πορευόμενος πρὸς τ' ἀνατολικά, πλέων ἤδη εἰς τὴν ἐγγυτάτην.

Τὴν 11ω30λ ἡ συμπλοκὴ ἤρχισε, ἐγενικεύθη ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν καὶ ἐξηκολούθησε πεισματώδης ὑπὲρ τὰς 2 ὥρας. Τὰ Τουρκο-Αἰγυπτιακὰ ἠναγκάσθησαν ἐπίσης νὰ πλεύσουν πλαγιοδρομοῦντα ἵνα μὴ διέτρεχον τὸν κίνδυνον νὰ διήρχοντο τὰ Ἑλληνικὰ ἀνὰ μέσον τῆς γραμμῆς των καὶ νὰ ἐλάμβανον τὴν εὐνοϊκὴν θέσιν δι' ἐπίθεσιν πυρπολικῶν. Περὶ τὴν 2αν ὥραν μ.μ, διὰ τῶν διαδοχικῶν ἀναστροφῶν καὶ χειρισμῶν, οἱ στόλοι εὑρίσκοντο ὄχι πλέον εἰς τὸ Ἀντίρριον ἀλλ' εἰς τὸ ὕψος τῶν Πατρῶν καὶ πάντοτε ὁ Ἑλληνικὸς ὑπηνέμως τοῦ Τουρκο-Αἰγυπτιακοῦ. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐξῆλθον τοῦ λιμένος κατόπιν σήματος τῆς ἐχθρικῆς ναυαρχῖδος 4 πυρπολικά, ὧν τὰ δύο ἀμέσως οὐριοδρόμησαν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν γραμμήν. Ἀλλ' ὅταν τὴν ἐπλησίασαν ἐδέχθησαν τοὺς κανονιοβολισμούς της ἐν ᾧ ἄκατοι Ἑλληνικαὶ τὰ ἐπλησίαζον μὲ ὁρμὴν ἀπαραδειγμάτιστον. Οἱ Τουρκο-Αἰγύπτιοι πυρπολητὰι κατεπλάγησαν. Ὁ πρῶτος εἰσῆλθε μετὰ τοῦ πληρώματος εἰς τὴν λέμβον του καὶ τὸ ἐγκατέλειψε ἀνέπαφον εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, ὁ δεύτερος ἐπρόφθασε ν' ἀπομακρυνθῇ. Τὰ λοιπὰ δύο οὔτε κἂν ἐπλησίασαν τὴν θέσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐτηρεῖτο εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἐν ἀναμονῇ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς προσβολῆς τῶν πυρπολικῶν του. Κατόπιν τῆς ἀποτυχίας των ἀπεσύρθη τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ περὶ τὴν 3ην ὥραν μ. μ. ἠγκυροβόλησε εἰς τὸν ὅρμον Πατρῶν. Ὁ Ἑλληνικὸς ἔπλευσε πρὸς τὸν ὅρμον Τουρλῖδος, πρὸς μεγάλην χαρὰν καὶ ὑπερηφάνειαν τῶν πολιορκουμένων τῶν συνεχῶς παρακολουθούντων ἀπὸ καταλλήλων θέσεων τοὺς θριάμβους του ἀπὸ τῆς ὥρας τῆς πυρπολήσεως τῆς κορβέττας. Καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐξηκολούθησε ἡ ἔλευσις Ζακυνθιανῶν πλοιαρίων μὲ τρόφιμα εἰς τὸν δυτικῶς τοῦ Προκοπανίστου πλώϊμον πόρον.

Αἱ συνολικαὶ ἀπώλειαι τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, κατὰ τὰς συγκρούσεις τῆς 10ης καὶ τῆς 16ης, ἀνῆλθον εἰς 5 νεκρούς καὶ 14 τραυματίας, τοὺς 5 ἐξ αὐτῶν πληγέντας ἐπὶ τῆς ναυαρχῖδος τοῦ Σαχτούρη ἐξ ἐκρήξεως ἑνὸς τῶν πυροβόλων της. (1)

*
* *

(1) Οἱ δύο ἦσαν ἀξιωματικοὶ τῆς «Ἀθηνᾶς» καὶ σύγγαμβροι τοῦ Σαχτούρη, οἱ Δημήτριος Κοτταρᾶς καὶ Κωνσταντῖνος Μαριγκούνης. Ὁ πρῶτος ἀπέθανε μετά τινας μῆνας ἐκ τοῦ τραύματος, ὁ δεύτερος ἐπέζησε, ἀλλὰ χω-

Τὴν 17ην ἀπέπλευσε τοῦ ὅρμου Τουρλῖδος διὰ τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη «Ἀθηνᾶ» μεταφέρουσα τοὺς τραυματίας. Ἐπέβαινον συγχρόνως αὐτῆς 6 στρατηγοὶ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, ἐντεταλμένοι νὰ ὑποστηρίξουν καὶ διὰ ζώσης εἰς τοὺς ἐπισήμους τὰς ἀνάγκας τῶν πολιορκουμένων, περὶ τῶν ὁποίων ἐπανειλημμένως ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς ἐγγράφως ἀνεφέρθησαν.

Ἀπετέλουν καὶ ἦσαν ἐπιτροπή: δύο Σουλιῶται οἱ Λάμπρος Βέϊκος, ἀντιπρόσωπος τῶν Τζαβελλαίων, καὶ Νικόλαος Ζέρβας, τῶν Μποτσαραίων· δύο Δυτικο-Ἑλλαδῖται—οἱ Ἀνδρέας Ἴσκος καὶ Ἀποστόλης Κουσουρῆς· εἷς Ἠπειρώτης—ὁ Σπυρομήλιος· καὶ εἷς ἐκ τῶν νεοελθόντων σωμάτων ἐκ τῆς Δερβέκιστας—ὁ Χρῆστος Ἀθανάσης.

Ἡ φρουρὰ ἀπήτει παρ' αὐτῶν νὰ ἐδήλουν καθαρῶς ἐκ μέρους της εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν καὶ τὴν Ἐθνικὴν συνέλευσιν ὅτι ἐπεθύμει νὰ ἐγνώριζε ἂν ὑπῆρχε σοβαρὰ σκέψις διατηρήσεως τοῦ Μεσολογγίου, ἀποκρυσταλλωμένη εἰς τὴν συνείδησιν τῶν μελῶν τῶν δύο σωμάτων, διότι ἀμφέβαλλε περὶ τούτου ἐκ τῶν ἡμιμέτρων των.

λός. Οὗτος ὑπηρέτησε ὡς ὑποπλοίαρχος τοῦ ναυτικοῦ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος. Ὁ τρίτος ἦτο ὁ Ψαριανὸς ναυτόπαις Νικολῆς Ἀργύρη Μανιάτης καὶ οἱ δύο ἄλλοι οἱ Ὑδραῖοι ναῦται Δ. Γκίζας καὶ Ν. Καραμανώλης.

(1) Ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει ὅτι ὁ ναύαρχος Μιαούλης ὅταν (τὴν 7ην Ἰανουαρίου) ἔφθασε μετὰ τοῦ στόλου εἰς Ὀξειὰν προσεκάλεσε (ἀποστείλα τὸν κέλητά του εἰς τὸ Μεσολόγγιον, διὰ τοῦ πλωΐμου πόρου τῶν Παλαιῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελώου) πρὸς συνενόησιν ἕνα στρατηγὸν τῆς φρουρᾶς καὶ ὅτι οἱ πολιορκούμενοι τοῦ ἀπέστειλαν τὸν Δημήτριον Γεροθανάσην. Ὅτι ἐκ τῆς τοιαύτης συνενοήσεως ὑπεδείχθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης.

Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Σαχτούρη (σελ. 167) ἀναφέρει ὅτι τὴν νύκτα τῆς 8ης Ἰανουαρίου ἀνῆλθον ἐπὶ τῆς ναυαρχῖδος τοῦ Σαχτούρη ὁ τότε φρούραρχος τοῦ Βασιλαδίου Ἀναστάσιος Παπαλουκᾶς καὶ ὁ στρατηγὸς Δημήτριος Γεροθανάσης, τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, ἀπεσταλμένος τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς πρὸς τὸν ναύαρχον Μιαούλην.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅσα ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Σαχτούρην τοῦ μετέδωκαν καὶ τὸ ὅτι ὁ Κιουταχῆς, βαρέως φέρων τὴν ἄδικον συμπεριφορὰν πρὸς αὐτὸν τὸν Ἰμβραήμ, ἐπανειλημμένως ἐμήνυσε ἐμπιστευτικῶς εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ὅτι ἔμελλε ν' ἀναχωρήσῃ καὶ ὅτι θὰ ἔπαυε νὰ τοὺς ὑπελόγιζε ὡς Ἕλληνας ἂν δὲν θὰ ἐδείκνυον τὴν ἀνδρείαν των καὶ εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀνδράποδα κ.λ.π.

Ὁ αὐτὸς στρατηγὸς Γεροθανάσης, ὁμιλῶν διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν τροφίμων, εἶπε τότε εἰς τὸν Σαχτούρην ὅτι πολλοὶ τῶν πολιορκουμένων εἶχον ἀποθάνει ἐκ πείνης καὶ ὅτι μέχρις ὥρας εἶχον φάγει τὰς 6 ἐκ τῶν καμήλων τὰς ὁποίας ἥρπασαν ἐκ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ μετ' αὐτῶν 3 ὄνους.

Ὤφειλον ἐπὶ πλέον νὰ ἐδήλουν κατηγορηματικῶς ὅτι ἡ φρουρὰ θὰ εὑρίσκετο εἰς θέσιν δύσκολον καὶ θὰ ἐγκατέλειπε τὸ Μεσολόγγιον, ἀνοίγουσα δρόμον διὰ μέσου τῶν ἐχθρικῶν γραμμῶν, ἐὰν δὲν συνεκεντροῦντο ἐντὸς 20 ἡμερῶν πρὸς τὰ ἔξω τῆς πόλεως σημαντικαὶ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἱκαναὶ νὰ διαλύσουν τὴν πολιορκίαν, δὲν ἐλαμβάνετο ἡ πρόνοια ἐξασφαλίσεως τῆς μονίμου παραμονῆς τοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν καὶ δὲν ἀπεστέλλοντο τὰ ἀναγκαιοῦντα τρόφιμα διὰ τὸ φρούριον.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς των προέκυψε ἐκ τῆς μεταξὺ ναυάρχου καὶ Γεροθανάση ὁμιλίας, ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος· ὁ ναύαρχος (1) τοῦ εἶχε δηλώσει ὅτι ὁ στόλος ὀλίγας ἡμέρας θὰ παρέμενε εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου—ἐπειδὴ τὰ πληρώματα εἶχον μισθωθῇ μόνον δι' ἕνα μῆνα—καὶ ἴσως ἡ Διοίκησις νὰ ἐστερεῖτο τῶν ἀπαιτουμένων χρημάτων νὰ τὸν διετήρει εἰς κίνησιν περισσότερον χρόνον· ὅτι καὶ ἂν μίαν μόνην ἡμέραν τοῦ νέου μηνὸς θὰ προσέφερον τὰ πληρώματα τῆς ὑπηρεσίας των θὰ ὑπεχρεοῦντο οἱ πρόκριτοι νὰ τοὺς κατέβαλον τὸν μισθὸν ὁλόκληρον· τὰ δὲ πρὸς τοῦτο χρήματα θὰ ἔπρεπε οἱ πρόκριτοι νὰ τὰ ἐλάμβανον προκαταβολικῶς παρὰ τῆς Διοικήσεως καὶ ἴσως ἡ Διοίκησις νὰ μὴ ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ οὔτε γρόσιον. Ὅτι ἐπειδὴ ἐπανειλημμένως οἱ πρόκριτοι εὑρέθησαν εἰς θέσιν δύσκολον, ἀνυπόφορον, ἡ πρὸς τὸν ναύαρχον ἑκάστοτε διαταγή των ἦτο ρητή, δηλ. ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ μηνὸς ὤφειλε νὰ εὑρίσκετο μετὰ τοῦ στόλου εἰς τὴν βάσιν του· καὶ τέλος ὅτι διὰ τοῦτο δὲν ἐφωδίασαν τὸν στόλον μὲ περισσότερα τοῦ ἑνὸς μηνὸς τρόφιμα.

Ὁ ναύαρχος ὑπέδειξε συγχρόνως εἰς τὴν φρουράν, διὰ τοῦ Γεροθανάση, ν' ἀπέστελλε εἰς τὰς νήσους τὸ ὑπερδιπλάσιον τῶν μαχητῶν πλῆθος ἀμάχων καὶ γυναικοπαίδων διὰ νὰ τῆς ἐπήρκουν τὰ τρόφιμα ὑπερτριπλάσιον χρόνον. (2)

---

(1) Κατὰ τὸν Σπυρομήλιον.

(2) Τὸ σύνολον τῶν μαχητῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐκ Δερβέκιστας ἐνισχύσεως, ἐκυμαίνετο τότε περὶ τοὺς 3500 ἄνδρας. Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν εἰσελθόντων πσλεμιστῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, ἦτο πολὺ μεγαλήτερος, ἀλλ' ἐμειώθη εἰς τοὺς 3500 ἐκ τῶν συνεχῶν ἀπωλειῶν, (τῶν φονευομένων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ τῶν ἀποθνησκόντων ἐξ ἀσθενειῶν). Τὰ καθ' ἑκάστην ἐν τούτοις διανεμόμενα σιτηρέσια ἦσαν καὶ διὰ τοὺς ζῶντας καὶ διὰ τοὺς ἀπωλεσθέντας. Τὸ γενικὸν φροντιστήριον παρεχώρει 12000 μερίδων, ὑπολογίζον τούτους πάντας καὶ τὰ γυναικόπαιδα.

Εἰς τὴν σύστασιν αὐτὴν ἐλάχιστοι συνεμορφώθησαν, ἐκ τῶν εὐπόρων. Ἅμα δ' ἔμαθον οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς παρὰ τοῦ Γεροθανάση ὅτι ὁ στόλος θὰ τοὺς ἐγκατέλειπε ἀπηλπίσθησαν καὶ ἱκέτευσαν τὸν ναύαρχον νὰ παρέτεινε τὴν διαμονήν του ὀλίγας ἡμέρας πέραν τῆς ἐκπνοῆς τοῦ μηνὸς διὰ νὰ ἐλάμβανον χρόνον οἱ ἀπεσταλμένοι των νὰ ἐπροκάλουν ὁριστικὴν ἀπόφασιν τῆς Διοικήσεως.

Ὁ ναύαρχος τοὺς ὑπεσχέθη νὰ ἔπραττε τ' ἀδύνατα καὶ συγχρόνως ἔγραψε σχετικῶς πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Jurien de la Graviére.—Σχετικά τινα τῶν Ἑλληνικῶν σωμάτων στρατοῦ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἑλλάδος κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους μῆνας τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου.—Ἐπιδρομὴ εἰς Βηρυττὸν τῶν στρατηγῶν Χατζημιχάλη, Κριεζώτη, Βάσσου καὶ 14 μοιράρχων καὶ πλοιάρχων τοῦ Σπετσιωτικοῦ στόλου.—Ἀποτυχία αὐτῆς.

Κατὰ τὰς ἐκθέσεις διαφόρων Γάλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ναυτικοῦ, ἀρχηγῶν τῶν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἀρχιπέλαγος Γαλλικῶν μοιρῶν ἢ κυβερνητῶν ὅσων μεμονωμένων πλοίων διεδρόμησαν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας κατὰ τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα, ὁ ἱστορικὸς συγγραφεὺς Γάλλος ναύαρχος Jurien de la Graviére, Φιλέλλην, ἐξιστόρησε περιληπτικῶς συμβάντα τινὰ τοῦ ἀγῶνος, κυρίως τὰ ναυτικά, ἐν τῇ ὑπὸ τὸν τίτλον Station du Levant μονογραφίᾳ του (1).

Τὴν ἀνδρείαν καὶ μαχητικὴν ἱκανότητα τῶν Ἑλλήνων ἐξετίμησε μὲ βλέμμα ἀσφαλὲς καὶ κατ' ἀξίαν, καὶ τοῦτο φαίνεται εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν περισσοτέρων σελίδων τοῦ ἔργου του. Τοὺς χαρακτῆρας ὅμως πολλῶν ἐκ τῶν ἡρώων τοῦ ἀγῶνος ἐστάθμισε μὲ ἄλλην πλάστιγγα, βεβαίως καλῇ τῇ πίστει ἀφοῦ τοὺς ἔκρινε κατὰ τὰς εἰς χεῖρας του ἐκθέσεις, οὐχ' ἧττον τοὺς παρέστησε ἐν τῇ συγγραφῇ του πολὺ διαφέροντας τῶν πραγματικῶν, λ. χ., ἀναφέρων διὰ βραχέων πειρατικὰς πράξεις τοῦ τέλους τοῦ 1825 καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 1826, εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον μὲ τὴν ἑπομένην παράγραφον :

—Ἐπιστεύετο γενικῶς ἐν Εὐρώπῃ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐξουσίαζε τοὐλάχιστον τὰς Ἑλληνικὰς χώρας τὰς μὴ ὑποτεταγμένας εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι εἶχε ὑπὸ τὰς διαταγάς της δύναμιν στρατιωτικὴν—τῆς ὁποίας διηύθυνε κατὰ βούλησιν τὰς κινήσεις—καὶ ναυτικὴν δύναμιν πειθαρχοῦσαν εἰς ἀρχηγοὺς ἐξαρτωμένους ἐξ ὁλοκλήρου ἐξ αὐτῆς. Ταῦτα δὲν συνέβαινον, ἡ Εὐρώπη ἠπατᾶτο. Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς ἦτο στρατὸς τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀρχηγοῦ, δὲν ἦτο στρατὸς τῆς κυβερνήσεως. Τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀνῆκον εἰς ἰδιώτας, οἱ ὁποῖοι τὰ διέθετον κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν των, ἦσαν πλοῖα εἰς τὰ ὁποῖα πολὺ συνήθως ἐστασίαζον τὰ πληρώματα καὶ τὰ ἀπῆγον μακρὰν τοῦ πεδίου τῆς δράσεως εἰς ἀναζήτησιν λείας ἀνθισταμένης ὀλιγώτερον τῶν πολεμικῶν πλοίων τοῦ σουλτάνου.

---

(1) Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ Κ. Ράδου καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἱστορία τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, κυρίως τοῦ ναυτικοῦ».

Ἀσφαλῶς ὡδηγήθη εἰς τ' ἀνωτέρω συμπεράσματα ὁ συγγραφεὺς ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς κατὰ τῆς Βηρυττοῦ, ἐπειδὴ τὴν ἀναφέρει ἀμέσως κατόπιν καὶ ἐπιτροχάδην δι' ὀλίγων λέξεων. Θὰ εὑρίσκετο ὡς πιστεύω περισσότερον πλησίον εἰς τὴν ἀκρίβειαν ἂν προσέθετε μετὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς παραγράφου του τὰ ἑπόμενα.

—Οἱ ἡρωϊκοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ 1821—1828 δὲν ἦσαν ἀκόμη ἀγάλματα χάλκινα ἢ μαρμάρινα, εἶχον ἀνάγκην συντηρήσεως καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ὑπ' αὐτούς καὶ δυστυχῶς ἡ κυβέρνησις δὲν ἐφρόντισε νὰ σταματήσῃ τὰς καταχρήσεις ὥστε νὰ ἔχῃ τὰ μέσα νὰ διατηρῇ στρατὸν καὶ στόλον. Οὔτε διενοήθη ὅτι ἔπρεπε πρὸ πολλοῦ ν' ἀπεσύρετο τῆς ἀρχῆς. Ἀλλ' εἶχε περιορισθῇ καὶ δὴ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μεγίστου κινδύνου, νὰ μὴ χρησιμοποιῇ, διότι δὲν εἶχε χρήματα, σήμερον τὸν Χατζημιχάλην· αὔριον τὸν Κριεζώτην καὶ τὸν Βάσσον· τὴν τρίτην ἡμέραν τὸν Φαβιέρον· τὴν τετάρτην τοὺς Σπετσιώτας· τὴν πέμπτην τὸν Καραϊσκάκην κλπ. κλπ. κλπ., ὡς νὰ ἔλεγε εἰς πάντας τούτους: «Εἶσθε ἐλεύθεροι ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ζητεῖτε τὸν ἄρτον σας ἀλλαχοῦ, ὅπου θὰ δύνασθε». Ἐκ τῆς τοιαύτης ἐγκαταλείψεως προέκυψε ὁ μὲν στρατὸς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος νὰ θεωρῆται τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ ὄχι τοῦ κράτους, ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθησε νὰ παραμένῃ ὑπὸ τοιούτους ὅρους εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡ αὐτὴ κυβέρνησις, τὰ δὲ πολεμικὰ πλοῖα τῶν τριῶν νήσων νὰ σχηματίζωνται κατ' ἀραιὰ διαλείμματα καὶ ἐκ περιτροπῆς εἰς μικρὰς μοίρας καὶ κατὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνον οἱ κυβερνῆται των νὰ ἀδρανοῦν, νὰ θεωρῶνται ὡς ἰδιῶται ἁπλοῖ δικαιούμενοι νὰ διαθέτουν τὰ πλοῖα κατὰ τὴν ἰδιοτροπίαν των.

Ὡς πρὸς τὰ ἡρωϊκὰ πληρώματα ὁ συγγραφεὺς θὰ προσημόζετο περισσότερον πρὸς τὰ πράγματα ἂν ἔλεγε:

—Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος ἦσαν **συντροφοναῦται**, εὐημέρουν. Ἠδύναντο εὐκόλως νὰ συντηροῦν ἑαυτοὺς καὶ τὰς οἰκογενείας των. Μὲ τὸν πόλεμον τὸ ἐμπόριον ἐσταμάτησε, λοιπὸν περιωρίσθησαν ἔκτοτε νὰ ἀρκοῦνται εἰς τὸν ξηρὸν καὶ πενιχρὸν μισθόν. Μὲ τὴν παράτασιν τοῦ πολέμου ἔπαυσε καὶ ὁ μισθὸς νὰ τοὺς παρέχηται κανονικῶς ὑπὸ τῶν προκρίτων, διότι ἐξηντλήθησαν καὶ τὰ χρήματα αὐτῶν καὶ τὰ χρήματα τῆς κυβερνήσεως. Ἐκ τῆς ἀνεχείας περιωρίσθη ἡ δρᾶσις τοῦ στόλου καὶ δὲν ἐξωπλίζοντο συνεχῶς πάντα τὰ πλοῖα.

Ἡ οἰκογένεια ἑνὸς ἁπλοῦ ναύτου ἔπαυσε νὰ ἦναι βεβαία ἂν θὰ εἶχε τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦτο δὲν τὸν ἄφινε ἥρεμον οὔτε ἡμέραν, οὔτε νύκτα, τὸν ἠρέθιζε συνεχῶς. Τὸν ἐτήρει εἰς ἔξαψιν, προσέ-

χοντα μόνον πῶς νὰ τῆς ἐξασφαλίζῃ τὸν καθημερινὸν ἄρτον. Ἐξ αὐτοῦ ἐδημιουργήθησαν ἀταξίαι· ἀπαιτήσεις τῆς προπληρωμῆς τῶν μισθῶν· ἐξαναγκασμὸς τῶν προκρίτων εἰς καταβολὴν ὁλοκλήρου μισθοῦ διὰ μίαν μόνην ὑπερημερίαν· περίπτωσις πρὸς στιγμὴν ἀπαγωγῆς τοῦ πλοίου μακρὰν τῆς μοίρας διὰ καταδρομήν· (1) πειρατεῖαι (2)... Ἡ ἀξιοθρήνητος θέσις τῶν Ψαριανῶν οὔτε κἂν περιγράφεται..

Ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τοῦ ὑπὸ τὸν Γκούραν, γενομένης εὐθὺς ὡς ἀπεχώρησαν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου τῶν Σαλώνων, (3) οἱ στρατηγοὶ Νικόλαος Κριεζώτης καὶ Βάσσος Μαυροβουνιώτης ἐστάθμευσαν εἰς τὰ Μέγαρα μετὰ τῶν σωμάτων των, ἀποτελουμένων ἐν συνόλῳ ἐκ 1500 περίπου ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν, στρατιωτῶν ἐξ ἐπαγγέλματος, ἀνδρῶν ἀποκλειστικῶς συντηρουμένων ἐκ τῆς μισθοδοσίας τῆς κυβερνήσεως.

Οἱ στρατηγοὶ οὗτοι ἀνεγνώριζον μὲν προθύμως τὸν Γκούραν ὡς ἀρχιστράτηγον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, διετέλουν ὅμως ὑπὸ τὰς ἀπ' εὐθείας διαταγὰς τῆς Διοικήσεως. Διότι δὲν εἶχον σώματα συγκεκροτημένα ἐξ ἀνδρῶν ἀνηκόντων εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν, οὔτε αὐτοὶ οὗτοι κατελέγοντο μεταξὺ τῶν ***ἐπαρχιοκρατούντων καπεταναίων*** (4) καὶ μόνον τοῖς μετρητοῖς τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ τροφοδοτῶνται—οἰκειοθελῶς οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ὅπου παρέμενον

(1) Τὸ τελευταῖον τοῦτο σπανιώτατα ἐγένετο.

(2) Τὸ περὶ πειρατείας θέμα θὰ ἐξετασθῇ λεπτομερῶς εἰς τὸν ἑπόμενον τόμον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ.

(3) Ὁ Κιουταχῆς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου εἶχε ἀποστείλει ἰσχυρὰν μοῖραν Τουρκικοῦ στρατοῦ νὰ σταθμεύῃ εἰς Σάλωνα· Πρὸς καταπολέμησιν αὐτοῦ ἐσχηματίσθη ὁ ὑπὸ τὸν Γκούραν στρατὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, συγκεντρωθεὶς εἰς τὴν θέσιν ***Προφήτης Ἠλίας*** εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Παρνασσοῦ. Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1825 ἐπῆλθε ἀποτόμως, ἐξ ἀντιζηλίας, μεγάλη διαφωνία μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Τουρκικῆς μοίρας μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παντελοῦς διαλύσεως. Τὸ στρατόπεδον Σαλώνων ἐγκατελείφθη ὁλόκληρον. Τὸ ὑλικὸν σκηναί, τρόφιμα, πυρομαχικὰ καὶ πυροβολικόν, περιῆλθε εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Τὸ πλεῖστον τῆς μοίρας ἀπεχώρησε εἰς Λαμίαν καὶ μόνον ὁ Κεχαγιάμπεης ὡδήγησε ὀλίγας δυνάμεις εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κιουταχῆ. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος τὰ Σουλιωτικὰ σώματα τῶν στρατηγῶν Κώστα Μπότσαρη, Διαμάντη καὶ Τούσια Ζέρβα, Γ. Δράκου, Γιώτη Δαγκλῆ καὶ τὰ σώματα Λιδωρικίου καὶ Κραββάρων τῶν στρατηγῶν Δήμου Σκαλτσᾶ καὶ Ἀνδρούτσου Σαφάκα ἐπορεύθησαν κατ' ἀρχὰς εἰς Κράββαρα. Κατόπιν μέρος αὐτῶν μετέβη εἰς Δερβέκιστα.

(4) Κατὰ τὴν φρᾶσιν τοῦ Σπυρομήλιου.

οὐδὲν τοὺς προσέφερον. Διὰ νὰ ὑφίσταντο τὰ σώματά των ἦτο ἀπαραίτητον ἢ ἀνελλιπῶς νὰ ἐμισθοτροφοδοτοῦντο ἢ νὰ ἐξεβίαζον οἱ ἄνδρες τοὺς ἀμάχους πληθυσμούς.

Ἐπειδὴ τὰ σώματα παρέμειναν πέραν τοῦ δέοντος μὲ ἐσταυρωμένας τὰς χεῖρας καὶ ἐπείνων ἀπεφάσισαν οἱ στρατηγοὶ νὰ μεταβοῦν εἰς Ναύπλιον, ἵνα αὐτοὶ προκαλέσουν διαταγὴν τῆς Διοικήσεως πρὸς ἀποστολήν των εἰς Δερβέκιστα ὅπως καταπολεμήσουν τοὺς Ἰμβραὴμ καὶ Κιουταχῆν μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν σωμάτων, καὶ ἔφθασαν ἐκεῖ κατὰ τὰς ἀρχὰς Ἰανουαρίου τοῦ 1826.

Αἱ προτάσεις των οὔτε κἂν ἠκούσθησαν, ἴσως καὶ δι' ἄλλα αἴτια προτίστως ὅμως διότι δὲν ὑπῆρχον εἰς τὸ ταμεῖον χρήματα (1). Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον δὲν ἐχρησιμοποιήθη καὶ τὸ σῶμα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, τὸ ὑπὸ τὸν Φαβιέρον, ἀποτελούμενον τότε ἐκ 3000 περίπου ἀνδρῶν—μεταξὺ τῶν ὁποίων 200 ἱππεῖς καὶ 120 πυροβοληταὶ (ὑπηρέται 4 ὀρειβατικῶν πυροβόλων)—ἐγκατελείφθη εἰς τὴν τύχην του καὶ κατέληξε, διὰ νὰ συντηρηθῇ, εἰς τὴν ἀτυχεστάτην ἐκστρατείαν τῆς Εὐβοίας (2).

Καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ εἰς Δερβέκιστα στρατοπεδεύοντα σώματα, ἀνερχόμενα ἐν συνόλῳ εἰς 4.000 περίπου πολεμιστάς, ἀφέθησαν εἰς τὴν τύχην των, οὐδὲν δυνηθέντα νὰ ἐπιχειρήσουν μέχρι τέλους δι' ἔλλειψιν τροφίμων.

---

(1) Ὁ Σπυρομήλιος (Ἀπομνημονεύματα σελ. 117-118) ἀναφέρει ὅτι ἐπειδὴ οἱ Κριεζώτης καὶ Βάσσος ἀνῆκον εἰς τὸ κόμμα τοῦ Κωλέττη ὁ πρόεδρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ Γ. Κουντουριώτης ὄχι μόνον δὲν ἠθέλησε ν' ἀκούσῃ τὰς προτάσεις των ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπηγόρευσε νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ναυπλίου. Ὁ Σπυρομήλιος βεβαιοῖ ὅτι διὰ τοῦτον τὸν λόγον εὑρέθησαν πρόθυμοι νὰ δώσουν ἀκρόασιν εἰς τὰς προτάσεις τοῦ Χατζῆ-Μιχάλη.

(2) Ὁ Βυζάντιος (Ἱστορία τακτικοῦ στρατοῦ σελὶς 101) ἀναφέρει... «Κατὰ τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ μηνὸς Φεβρουαρίου ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, αὕτη ἡ κατασπαταλήσασα εἰς ἐμφυλίους πολέμους καὶ εἰς ἄλλας ἀσωτείας πολιτικὰς τοσαύτας χιλιάδας ἀγγλικῶν λιρῶν ἐκ τῶν δύο δανείων, ἐκοινοποίησεν εἰς τὸ Φαβιέρον, ὅτι ἀποτυχοῦσα νὰ λάβῃ νέον δάνειον ἐξ Ἀγγλίας, δὲν ἠδύνατο τοῦ λοιποῦ νὰ στέλλῃ αὐτῷ χρήματα πρὸς διατήρησιν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐφάνη καὶ δυσμενὴς εἰς τοῦτον, διότι τὰ πλεῖστα τῶν μελῶν αὐτῆς, ἐπηρεαζόμενα ὑπὸ τοῦ Κωλέττου, δὲν ἠρέσκοντο εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Φαβιέρου, θεωρουμένου ὡς πολιτικοῦ φίλου τοῦ Α. Μαυροκορδάτου». Ὁ δὲ Φαβιέρος... διελογίσθη ὅτι μόνη σωτηρία τοῦ στρατοῦ ἦτο ἡ κατάληψις χώρας τινος ἐξ ἧς νὰ τρέφηται καὶ νὰ διατηρεῖται οὗτος ἀσφαλῶς.... Καὶ ἔμενε τοιαύτη χώρα ἡ Εὔβοια, ἐλευθέρα μὲν ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, κρατούντων ὅμως τῶν δύο ὀχυρῶν πόλεων αὐτῆς, ἤτοι τῆς Χαλκίδος μετὰ τῶν παρ' αὐτῇ φρουρίων καὶ τῆς Καρύστου...»

Παραθέτω τέλος χαρακτηριστικὸν ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς πρὸς τὴν κυβέρνησιν, τῶν ὁπλαρχηγῶν Ν. Τζαβέλα, Ἀθ. Δράκου καὶ Δ. Πανᾶ, ἀποσταλείσης ἐκ Πλατάνου (Ναυπακτίας) τὴν 14 Μαρτίου.

«. . . Ὁ στρατηγὸς Καραϊσκάκης, ὅστις ἤθελεν εἶναι εἰς κατά-«στασιν νὰ δώσῃ συνδρομὴν εἰς τὸ κινδυνεῦον Μεσολόγγιον καὶ διὰ «τὴν σταθερὰν ἐπιμονήν του, καὶ διὰ τὴν ἀνδρείαν του καὶ διὰ τὴν «στρατηγηματικότητά του, ἤδη διὰ τὴν διόλου ἔλλειψιν τῆς τροφῆς, «καθὼς καὶ κάθε ἄλλην ἀναγκαίαν πρὸς κίνησιν τῆς ἀπαιτουμένης «συνδρομῆς τοῦ Μεσολογγίου, εὑρίσκεται βεβιασμένος, καθὼς καὶ οἱ «ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του, νὰ περιφέρωνται ἔνθεν κακεῖθεν διὰ νὰ ζῶσιν . . . » (1).

*
* *

Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1826 παρέμενε ἐν Ναυπλίῳ ὁ στρατηγὸς Χατζῆ-Μιχάλης(2), αὐτεπαγγέλτως ἀσχολούμενος μὲ μεγάλην μυστικότητα εἰς τὸ νὰ ὀργανώνῃ συστηματικῶς ἐπιδρομὴν εἰς Βηρυττὸν μὲ τὴν σκέψιν νὰ προσεπόριζε εἰς τὸν ἑαυτόν του καὶ εἰς τοὺς συντρόφους του δόξαν καὶ πλούτη καὶ τὴν ἐλπίδα νὰ ἐπροξένει συγχρόνως

---

(1) Ὁ Καραϊσκάκης πρὸ πολλοῦ ἐστερεῖτο τῶν πάντων. Ἀκόμη κατὰ Νοέμβριον, ὅταν ἐμάχετο ὁ στόλος εἰς τὰς Ἐχινάδας, οἱ ναυτικοὶ ἐγνώριζον ὅτι καὶ αὐτὸς καὶ οἱ στρατιῶται του δὲν εἶχον κἄν τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως· Κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν τῶν ἐλιγμῶν τοῦ στόλου εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Δραγαμέστου ἐσκέπτοντο οἱ ναύαρχοι τὴν πεῖναν τοῦ Καραϊσκάκη: Τὸ Ἡμερολόγιον Σαχτούρη ἀναφέρει (σελ. 145).

—Εἰς τὰς ὥρας 6 ἦλθε ὁ Μεσολογγίτικος Μπόγος (πλοιάριον) καὶ ἐπῆρε τὸν καπετάνιον Γιώργη Παλούκη (χρησιμοποιηθέντα ὡς πλοηγὸν) καὶ ἀνεχώρησε διὰ τὸ Δραγαμέστο, μὲ τὸν ὁποῖον ἔστειλε γράμμα ὁ ἀντιναύαρχός μας τοῦ Στρατηγοῦ Καραϊσκάκη, παραδίδοντάς του τὰ ὅσα ἐκαλοῦσεν ἡ περίστασις, τοῦ ἔσεειλεν καὶ *μία ζεμπίλα παξιμάδι* . . .

(2) Χατζημιχάλης, Νταϊλάνης, στρατηγός. Ἀρχηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱππικοῦ κατὰ τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Ἔπεσε ἐνδόξως κατὰ τὴν φονικωτάτην μάχην εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Φραγκοκαστελλίου τῆς Κρήτης τὴν 17 Μαΐου τοῦ 1828 ἡγούμενος 800 πεζῶν καὶ 96 ἱππέων, πολεμήσας ἐναντίον ὑπερδεκαπλασίων ἀντιπάλων. Ὁ Χατζημιχάλης ὑπῆρξε ἀληθῶς μεγαλόψυχος ἀνήρ. Πρὸ τοῦ ἀγῶνος ἦτο πλούσιος ἔμπορος καὶ ὅσα εἶχε τὰ προσέφερε εἰς τὴν Πατρίδα. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκόμισε ὁλόκληρον φορτίον ὅπλων. Αὐτὸς συνεκρότησε τὸ ἱππικὸν καὶ τὸ συνετήρησε ἰδίαις δαπάναις. Κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Βυρηττοῦ ἐπλήρωσε πολλὰ διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ἰδίου σώματος ἀτάκτων. Ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ τόλμη του ἐξέπληττον τοὺς συγχρόνους. Κατὰ τὸ 1825 ἦτο ἡλικίας 50 ἐτῶν. Κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Δελβινάκι τοῦ Πωγωνίου τῆς Ἠπείρου.

σοβαρὸν ἀντιπερισπασμὸν εἰς τοὺς Τούρκους. Ἀνάλογον ἀντιπερισπασμὸν ἤλπισε καὶ ὁ Φαβιέρος ἐκ τῆς ἐκστρατείας του εἰς Εὔβοιαν.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ ὀργανωτὴς τῆς ἐπιδρομῆς, ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς Χατζημιχάλης, ἦτο ἐνήμερος ὅτι ὁ Κριεζώτης ἦτο γνώστης τῶν χωρῶν τοῦ Λιβάνου καὶ ὅτι τότε εὑρίσκετο εἰς τὸ Ναύπλιον ἐν μεγάλῃ δυσφορίᾳ, ἀπορῶν πῶς νὰ συντηρήσῃ τὸ ἰσχυρὸν σῶμα του. Ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς λοιπὸν τοῦ ἐνεπιστεύθη τὴν ἰδέαν του περὶ τῆς ἐπιδρομῆς ὡς τὴν μοναδικὴν εὐκαιρίαν τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπωφελεῖτο διὰ νὰ ἐξήρχετο τοῦ ἀδιεξόδου εἰς τὸ ὁποῖον ἀπροσδοκήτως παρεισῆλθε—ὅπως καὶ ὁ Βάσσος Μαυροβουνιώτης — μὲ τὴν ἄρνησιν τῆς κυβερνήσεως ἀποδοχῆς τῆς προτάσεώς των.

Ἐκ τοῦ σωζομένου κανονικοῦ συμφωνητικοῦ τοῦ ὑπογραφέντος τὴν 12ην Ἰανουαρίου μεταξὺ Χατζημιχάλη καὶ τῶν δέκα Σπετσιωτῶν πλοιάρχων, (1) ἐκ τῶν ἀρχόντων τῶν Σπετσῶν, ἀποδεικνύεται ὅτι οὗτος ἦτο πρὸ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ ἀπολύτως βέβαιος διὰ τὴν στρατολογίαν 2000 στρατιωτῶν, ἀτάκτων. Δὲν θὰ ἦτο δὲ τοῦτο εὐκόλως κατορθωτὸν ἐφ' ὅσον ἐκ τῶν προτέρων δὲν εὑρίσκετο εἰς συνενόησιν μετὰ τῶν ὁπλαρχηγῶν των, ἐπειδὴ δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιχειρήσεως ἀπαιτούσης ὀλίγας ἑκατοντάδας ἀνδρῶν.

---

(1) Τὴν 12ην Ἰανουαρίου 1826 ὑπεγράφη ἐν Ναυπλίῳ τὸ ἀκόλουθον συμφωνητικὸν μεταξὺ Χατζῆ-Μιχάλη καὶ τῶν Σπετσιωτῶν πλοιάρχων: Ἀν. Ἀνδρούτσου· (Γκίκα Τσούπα)· Ν. Ράπτου· Δ. Λάμπρου (ἢ Λεωνίδα)· Ν. Μυλωνᾶ· Ν. Μέξη· Ν. Σύρμα· Ν. Γ. Κούτση· (Ἰω. Γ. Κούτση· Ν. Δ. Γουδῆ).

Α΄—Ὁ Χατζημιχάλης νὰ σχηματίσῃ δύναμιν 1.000—2.000 στρατιωτῶν

Β΄—Οἱ Σπετσιῶται πλοίαρχοι νὰ ἐξοπλίσουν 8 πλοῖα καὶ νὰ τὰ ἐφοδιάσουν μὲ τὰ ἀπαιτούμενα τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια διὰ τοὺς ναύτας των καὶ διὰ τοὺς στρατιώτας τοῦ Χατζῆ-Μιχάλη.

Γ΄—Ὁλόκληρος ἡ δύναμις νὰ χρησιμοποιηθῇ εἰς ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς Συρίας.

Δ΄—Μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐπιχειρήσεως νὰ διανεμηθοῦν κατ' ἀναλογίαν τὰ λάφυρα (τὰ κατὰ ξηρὰν καὶ τὰ κατὰ θάλασσαν).

Ε΄—Ἐκ τῶν λαφύρων κατὰ πρῶτον νὰ καταβληθοῦν τ' ἀπαιτηθέντα χρήματα διὰ τὴν τροφοδοσίαν καὶ τὰ πολεμοφόδια τῶν στρατιωτῶν.

Ϛ΄—Ἐκ τοῦ ὑπολοίπου νὰ λάβουν τὸ ἥμισυ οἱ στρατιωτικοὶ (κατ' ἀναλογίαν) καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ οἱ ναυτικοὶ (κατ' ἀναλογίαν).

Ζ΄—Οἱονδήποτε βαθμὸν καὶ ἂν φέρῃ ὁ φωραθεὶς ὡς ἀποκρύπτων λάφυρον νὰ χάνῃ τὴν μερίδα του.

Ἡ κυβέρνησις δὲν ἐγένετο ἐγκαίρως ἐνήμερος τῶν ἀποφασισθέντων (1), οὐχ ἧττον τ᾽ ἀπεδοκίμασε καὶ ἐπεδίωξε νὰ προλάβῃ τὴν ἐπιδρομὴν μὲ τὴν ἐπιρροὴν τῶν προκρίτων τῶν νήσων (2), ἀποταθεῖσα πρὸς αὐτοὺς μὲ τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον ὑπὸ τύπον ἐγκυκλίου(3).

—Ἀπὸ διάφορα διδόμενα καὶ πραγματικὰς σχεδὸν ἀποδείξεις πληροφορεῖται ἡ Διοίκησις, ὅτι πρό τινος καιροῦ ἔγινε μεταξὺ διαφόρων πλοιάρχων τῶν Ἑλληνικῶν πλοίων καί τινων ὁπλαρχηγῶν συμφωνία διὰ νὰ ἑτοιμασθῶσιν εἰς μίαν ἐκστρατείαν μυστικήν, τὴν ὁποίαν ἀφοῦ ὠργάνισαν μὲ ὅλην τὴν δυνατὴν μυστικότητα, εἶναι ἤδη εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ νὰ τὴν ἐνεργήσουν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ μὲν τὴν νῆσον Πετζῶν ἑτοιμάσθησαν δέκα σχεδὸν πλοῖα, ἀπὸ δὲ τοὺς ὁπλαρχηγοὺς ἄλλοι μὲν ἐσύναξαν ὅσους ἠμπόρεσαν καὶ τοὺς μετεβίβασαν εἰς Κέαν, ἄλλοι δὲ συνάζονται εἰς τὴν Πιάδα, καὶ ἀρχηγοὶ καὶ τούτων καὶ ἐκείνων εἶναι οἱ στρατηγοὶ Ν. Γριζώτης, Βάσος Μαυροβουνιώτης, καὶ Χ΄ Μιχάλης Ἰταλιάνος. Ἐκτὸς τῶν Πετζιώτικων πλοίων πληροφορεῖται ἡ Διοίκησις ὅτι ὑπάρχουν καὶ Ψαριανὰ καὶ ὑποπτεύει μὴν εἶναι συννενοημένοι καί τινες καπεταναῖοι τῆς νήσου σας. Διὰ τοῦτο γράφει καὶ πρὸς τὴν εὐγένειάν σας διὰ νὰ προλάβετε καὶ νὰ τοὺς ἐμποδίσετε.

Ἂν ἡ τοιαύτη ἐκστρατεία εἶχε τινὰ κοινωφελῆ σκοπόν, ἔπρεπε νὰ γνωστοποιηθῇ εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ νὰ γενῇ μὲ τὴν συγκατάθεσίν της· διότι δὲν ἦτον καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ Διοίκησις ὄχι μόνον δὲν ἤθελε νὰ ἐμποδίσῃ ὅταν ἐγίνετο μὲ καλὸν σκοπόν, ἀλλὰ καὶ ἤθελε τὴν συντρέξει ὅπως ἠμποροῦσε· Τὸ νὰ κρατηθῇ μυστικὴ ἀπὸ τὴν Διοίκησιν καὶ νὰ γίνεται χωρὶς τῆς εἰδήσεως καὶ συγκαταθέσεώς της, εἶναι ἀρκετὴ ἀπόδειξις ἑνὸς ὑποκεκρυμμένου σκοποῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει βάσιν τὸ κοινὸν ὄφελος οὔτε τὴν εὔκλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος.

Κατὰ τὴν κοινὴν φήμην ἡ ἐκστρατεία αὕτη γίνεται διὰ τὴν Κύπρον ἢ διὰ τὸ Λιβάνιον ὄρος, ἢ δι᾽ ἄλλα παράλια τῆς Ἀσίας, μέρη εἰς τὰ ὁποῖα

Η΄—Αἱ ζημίαι τῶν πλοίων δὲν θὰ ἐπιβαρύνουν τὰ λάφυρα, θὰ ἦναι εἰς βάρος τῶν πλοιάρχων.

Θ΄—Ἡ ἐπιχείρησις νὰ πραγματοποιηθῇ ἅμα τῇ ἐπανόδῳ ἐκ τοῦ κόλπου Πατρῶν τῶν πλοιάρχων Ἰω. Γ. Κούτση καὶ Γκίκα Τσούπα.

(1) Τὸ σχετικὸν ἔγγραφον τῆς κυβερνήσεως φέρει ἡμερομηνίαν 27ης Ἰανουαρίου 1826.

(2) Σώζονται τὰ πρὸς τοὺς Ὑδραίους καὶ Ψαριανοὺς προκρίτους. Τὸ πρῶτον περιέχεται ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας (Τόμος 12ος), τὸ δεύτερον εἰς τὸ ***Ὑπόμνημα τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν,*** τοῦ Νικοδήμου, σχεδὸν ἀπαράλλακτον πρὸς τὸ πρῶτον. ***Εἰς τὰ Σπετσιωτικὰ*** δὲν ἀναφέρεται τοιοῦτον ἔγγραφον· Ὁ Νικόδημος λέγει ρητῶς ὅτι ὁ Χατζημιχάλης συνενοήθη κατὰ πρῶτον μετὰ Ψαριανῶν πλοιάρχων οἵτινες ἀπεχώρησαν τῇ ἐνεργείᾳ τῶν προκρίτων των ἅμα τῇ λήψει τοῦ ἐγγράφου τῆς κυβερνήσεως. Τοῦτο δὲν ἀποδεικνύεται. Τοὐναντίον τὸ συμφωνητικὸν Σπετσιωτῶν πλοιάρχων καὶ Χατζημιχάλη φέρει ἡμερομηνίαν 12ης Ἰανουαρίου, προγενεστέραν τῶν ἐγγράφων τῆς κυβερνήσεως.

(3) Ἐλήφθη ἡ ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ὕδρας.

ἔχομεν ἀδελφοὺς ὁμοπίστους χριστιανούς, τοὺς ὁποίους τὸ νὰ βλάψωμεν εἶναι τόσον ἀδικώτερον, καθόσον θέλομεν τοὺς ἀφήσει ὕστερον εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Ὀθωμανῶν τυράννων των. Ἐκτὸς τούτου τί θέλουν εἰπεῖ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀδελφοί μας καὶ ὅλος ὁ κόσμος, ὅταν ἰδοῦν, ὅτι ἐνῷ ἔχομεν τοὺς ἐχθροὺς μέσα εἰς τὴν Πατρίδα μας, τὸν στόλον των εἰς τὴν θάλασσάν μας, δὲν ἐνασχολούμεθα νὰ ἐξολοθρεύσωμεν αὐτοὺς καὶ νὰ στερεώσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, ἀλλὰ τρέχομεν νὰ φέρωμεν τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν δυστυχίαν εἰς ἄλλα μέρη, τὰ ὁποῖα δικαίως ἠμποροῦσαν νὰ ἐλπίσουν τὴν βοήθειάν μας εἰς ἄλλας περιστάσεις καὶ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, διὰ νὰ ἀποτινάξουν τὸν βαρὺν ζυγόν, τὸν ὁποῖον μὲ στεναγμοὺς ἀδιακόπους καὶ μὲ δάκρυα ὑποφέρουν. Ἀλλ' ἐκτὸς ὅλων αὐτῶν δὲν σᾶς λανθάνει βέβαια ἡ σταθερὰ ἀπόφασις τῶν διοικητῶν τῶν θαλασσίων ξένων δυνάμεων, τοῦ νὰ κατατρέξουν πᾶν πλοῖον Ἑλληνικὸν τὸ ὁποῖον ἀπαντήσουν χωρὶς τακτικὰ ἔγγραφα, καὶ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἔλαβον διορίσαντες διαφόρου μεγέθους πλοῖα νὰ περιφέρωνται τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ ὅλην τὴν Μεσόγειον σχεδὸν θάλασσαν δι' αὐτὸν τὸν σκοπόν. Βλέπει λοιπὸν φανερὰ ἡ διοίκησις ὅτι καὶ τὰ πλοῖα καὶ οἱ ναῦται καὶ οἱ πατριῶται θέλουν τρέξει τὸν πλέον μεγάλον κίνδυνον, καὶ θέλουν πάθει, χωρὶς νὰ σταθῇ δυνατὸν νὰ δοθῇ πρὸς αὐτοὺς ἡ παραμικρὰ ὑπεράσπισις. Κρίνει χρέος της λοιπὸν ἡ Διοίκησις νὰ σᾶς γνωστοποιήσῃ ὅλα αὐτὰ διὰ νὰ προσπαθήσετε ἐὰν εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν καὶ καπετανέοι τῆς νήσου σας, νὰ τοὺς ἐμποδίσετε μὲ κάθε τρόπον, ἐπειδὴ οὔτε προβλέπει, οὔτε ἐλπίζει ἄλλο ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐκστρατείαν παρὰ δυσφημίαν γενικὴν καὶ βλάβην μεγάλην ὡς πρὸς τὴν ὑπόληψιν καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀληθῆ συμφέροντα τοῦ ἔθνους....

Περὶ Συρίας εἶχε γίνει σκέψις τις πρὸ πολλῶν μηνῶν, περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1824, ὁπότε ἀπετάθη ἐμπιστευτικῶς πρὸς τὰ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως ὁ Εὐστάθιος Ρέζης, ἐκ μέρους τοῦ Ἐμὶρ Μπεσίρη, διοικητοῦ τοῦ Λιβάνου, καὶ τὰ ἐβεβαίωσε ὅτι ὁ Μπεσίρης θὰ ἐπεθύμει νὰ συνεδέετο μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ κυβέρνησις ἀπέστειλε εἰς Συρίαν τὸν ἔμπιστόν της ἀρχιεπίσκοπον Γρηγόριον (1), ὡς ἔκτακτον πρέσβυν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ πόσον τὰ λεχθέντα εἶχον ὑπόστασιν, καὶ ὁ Ἐμὶρ Μπεσίρης τὸν ὑπεδέχθη καλῶς, μετὰ πολλῶν φιλοφρονήσεων καὶ ἐγκαρδιότητος. Ὥστε ἠδυνήθη ὁ Γρηγόριος νὰ τοῦ δηλώσῃ, κατὰ τὰς ὁδηγίας του, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις, γνωρίζουσα τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῆς Τουρκίας, τὸν συνεβούλευε καὶ τὸν ἐνεθάρρυνε εἰς ἐπανάστασιν καὶ ἐπεθύμει νὰ ἐμάνθανε τὰς σκέψεις του. Ὁ Ἐμὶρ τοῦ ἀπεκρίθη ἄνευ περιστροφῶν ὅτι ἂν ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις θ' ἀπέστελλε ναυτικὴν δύναμιν εἰς τὰ παράλια τῆς Συρίας τοῦτο δὲν θὰ ἦτο δύσκολον. Μέχρις ὅμως τῆς ἐπανόδου τοῦ Γρηγορίου τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος

(1) Εὐδοκιάδος.

ἐπεδεινώθησαν καὶ ἡ κυβέρνησις ὄχι μόνον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποστείλῃ εἰς Συρίαν ναυτικὴν δύναμιν ἀλλ' οὔτε νὰ ἐξοπλίσῃ ὅσην τῆς ἐχρειάζετο ὅπως ἐπιφέρῃ κτύπημα ἱκανὸν ν' ἀποδιώξῃ τὸν Χοσρὲφ τῶν παραλίων της. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο (1) ἐγένοντο γνωστὰ τὰ τοῦ Ἐμίρ, εἰς τοὺς ἀρχηγούς, εἰς στενὸν κύκλον—ἐλέγοντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ καὶ ἐσυζητοῦντο ὡς σπουδαία μὲν ἀλλ' ἀμφίβολος καὶ πολὺ δύσκολος ἐπιχείρησις...

Ὁ Χατζῆ-Μιχάλης ἐπροτίθετο νὰ καταλάβῃ μὲ αἰφνιδιασμὸν τὸ φρούριον τῆς Βηρυττοῦ ὅπως ἐξασφαλίσῃ συστηματικὴν βάσιν τῶν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων περαιτέρω ἐνεργειῶν του. Τὸ φρούριον ἦτο ἐχθρικόν. Ἡ κατάληψις αὐτοῦ δὲν ἔμελλε νὰ τὸν ἐκθέσῃ εἰς περιπλοκὰς πρὸς τὰς ξένας δυνάμεις ἐφ' ὅσον δὲν θὰ τὴν ἐχαρακτήριζε ὡς ληστρικὴν αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις καὶ δὲν θὰ ὑπέφερον οἱ τυχὸν ἐν Βηρυττῷ ξένοι ὑπήκοοι. Αὐτὸς ἀτομικῶς ἴσως νὰ ἐπίστευε ὄχι ἀδύνατον τὴν συνεννόησιν μετὰ τοῦ Ἐμίρ· τὴν δι' αὐτοῦ ἀναστάτωσιν τῆς Συρίας· τὸν βέβαιον ἀντιπερισπασμόν· καὶ τὴν ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀτόκτησιν δόξης καὶ μετ' αὐτῆς μεγάλων ὑλικῶν ὠφελημάτων. Ἀλλ' οἱ λοιποὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ οἱ Σπετσιῶται πλοίαρχοι φαινομενικῶς θὰ τοῦ ἔδειξαν ὅτι τὸν ἐπρόσεξαν καὶ ἐπεδοκίμασαν ἐνῷ κατὰ βάθος ἤλπιζον δόξαν μόνον ἐκ τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐπιχείρησιν καὶ πολλὰ τὰ κέρδη ἐκ τῆς λαφυραγωγίας τῶν ἐχθρῶν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ συμφωνητικοῦ των. Ἐδείχθησαν δὲ πρόθυμοι νὰ συμμετάσχουν διότι αὐτοὶ ἐπίστευον τὴν ἐπιδρομὴν διαρκείας βραχυτάτης. Ἴσως νὰ εἶχον καὶ τὴν γνώμην ὅτι κατὰ τὴν βραχεῖαν ἀπουσίαν των δὲν θὰ παρουσιάζετο ἡ περίπτωσις νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὸ Μεσολόγγιον, ὄχι διότι ἡ παρουσία των δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαία, ἀλλὰ διότι ἐπίστευον ὅτι ἡ κυβέρνησις ὁπωσδήποτε δὲν θὰ ἐξεύρισκε χρήματα νὰ ἐξώπλιζε τὰ πλοῖα των καὶ νὰ ἐκινητοποίει τὰ στρατιωτικὰ σώματα, ὅπως καὶ συνέβαινε καθ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας.

Τὰ ἑπόμενα χαρακτηριστικὰ τῆς ποιότητος τῶν πλείστων ἐκ τῶν πλοιάρχων φαίνονται ἀμέσως κατωτέρω καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι οὗτοι ἦσαν ὄχι κοινοὶ ναυτικοὶ καὶ ὅτι δὲν ἦσαν πειραταί.

Σπετσιωτικὰ (σελ. 238—347, Τόμος 2).—Ἐκ τῶν καταλόγων τῶν πολεμικῶν πλοίων τῶν Σπετσῶν τῶν περιεχόντων ὀνόματα πλοίων, σχηματισμοὺς καὶ ὀνόματα ναυάρχων, τῶν διαφόρων μοιρῶν ὅσαι ἔδρασαν κατὰ περιόδους εἰς τὰς κατωτέρω ἀναφερομένας ἐκστρατείας.

(1) Τεκμέρεται.

—1821 Ἀπρίλιος, πλοῖα 19. Κατὰ τὴν Μυτιλήνην καὶ Ἐρισσὸν συγχρόνως. Ναύαρχος ἐκλεχθεὶς ἀπὸ τὸ συμβούλιον τῶν Σπετσιωτῶν πλοιάρχων ἐν τῇ νήσῳ τῶν Ψαρρῶν ὁ Νικόλαος Ἰωάννου Ράπτης.

—Πλοῖα 24. Κατὰ τὴν Σάμον καὶ λοιπὰ μέρη. Ὁ Νικόλαος Ἰωάννου Ράπτου (καὶ Θεοδόσιος Γκίκα Μπόταση) ἐξελέχθησαν Ναύαρχοι τῆς Σπετσιωτικῆς μοίρας εἰς ἓν συνελθόντων ὅλων τῶν πλοιάρχων, εἰς Ψαρά.

—1822 Φεβρουάριος. Πλοῖα 20. Κατὰ Π. Πάτραν Ναύαρχος ἐκλελεγμένος ἀπὸ τὸ συνέδριον τῶν προκρίτων τῆς νήσου Σπετσιῶν πρὶν τοῦ ἀπόπλου τῆς μοίρας διὰ Παλαιὰς Πάτρας ὁ Γκίκας Τσούπας.

Πλοῖα 18. Κατὰ Χῖον. Ἀναστάσιος Ἀνδροῦτσος ναύαρχος ἐκλελεγμένος ἐκ μέρους τῶν Προκρίτων τῆς νήσου Σπετσῶν πρὶν τοῦ ἀπόπλου.

—Πλοῖα 29. Κατὰ Σούδαν, Κρήτην καὶ λοιπά. Ναύαρχος Ἀναστάσιος Ἀνδροῦτσος ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν προκρίτων ἐκλεχθείς. Πρώτη ἐμφάνισις τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στόλου εἰς τὰ Ἑλληνικὰ ὕδατα καὶ πρώτη κατ' αὐτοῦ ἀντιπαράταξις ἐγένετο ἡ τοῦ στόλου τῶν Σπετσῶν εἰδικῶς.

—1824 Ὀκτώβριος πλοῖα 8. Κατὰ Πάτρας καὶ Μεσολόγγιον συγχρόνως. Ναύαρχος Ἰωάννης Χριστοδούλου Κούτση ἢ διοικητὴς μοίρας.

—1825 Μάρτιος. Πλοῖα 6. Κατὰ Μοθωκόρωνα. Διευθυντὴς μοίρας ὁ Ἰωάννης Γκίκα Τσούπας.

—1825 Ἀπρίλιος καὶ ἑφεξῆς. Πλοῖα 15. Κατὰ τὴν Κρήτην, Μοθωκόρωνα καὶ λοιπὰ μέρη, κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου συγχρόνως. Ὑποναύαρχος ὁ Νικόλαος Σύρμας ἐκλεχθεὶς ἐν τῷ Συλλόγῳ τῆς κοινότητος.

—Δεκέμβριον τοῦ 1824 καὶ Ἰανουάριον, Φεβρουάριον τοῦ 1825. Πλοῖα 4. Κατὰ Μεσολόγγιον καὶ Πάτρας. Ναύαρχος ὁ Νικόλαος Μυλωνᾶς ἢ διοικητὴς Μοίρας.

—1825 Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον τοῦ 1826. Πλοῖα 13. Κατὰ Π. Πάτραν. Ναύαρχος ὁ Γκίκας Τσούπας.

Τὰ πλοῖα των ἡτοίμασαν ἐν μεγάλῃ μυστικότητι εἰς Σπέτσας καὶ δὲν ἐδυσκολεύθησαν εἰς τὴν συγκρότησιν τῶν πληρωμάτων.

Τὰ σώματα Κριεζώτη καὶ Βάσσου Μαυροβουνιώτη, ἐκ 1500 ἀνδρῶν, τὰ μετέφερον εἰς Ἄνδρον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Φεβρουαρίου μὲ τὰ πλοῖα των, ἵνα παραμείνουν εἰς τὴν νῆσον ἐν ἀναμονῇ τροφοδοτούμενα καὶ στεγαζόμενα εἰς βάρος τῶν κατοίκων (1). Τὸ

---

(1) ***Δημητρίου Π. Πασχάλη*** — ***Ἡ Ἄνδρος*** (Τόμος Β' σελ. 413). . . Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Ἑλλήνων ἀτάκτων ἐν Ἄνδρῳ ἄφησεν ἐποχὴν καθ' ὅλην τὴν νῆσον. ***«Στὸν καιρὸ τῶν Διάπηδων»*** διηγοῦνται μέχρι σήμερον οἱ παλαιοί. Σώματα ἀτάκτων πολλάκις διῆλθον ἐξ Ἄνδρου διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεως καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ἡ ἀπόβασις αὐτῶν ἐν τῇ νήσῳ κατὰ πολυπληθῆ σώματα καὶ ὑπὸ μορφὴν ἀληθινῆς ἐπιδρομῆς ἔλαβε χώραν τὸ πρῶτον κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1826, ὅτε οἱ ἄτακτοι οὗτοι Ρουμελιῶται, ἀνερχόμενοι περίπου εἰς δισχιλίους, παρέμειναν ἐν Ἄνδρῳ μέχρι καὶ πέραν τοῦ Πάσχα, μέχρι τῆς 10ης Μαρτίου. Ἀρχηγοὶ τῶν ἀτάκτων τούτων

δὲ σῶμα Χατζημιχάλη, συγκροτηθὲν μέρος ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ μέρος ἐκ τῶν σωμάτων Λιακοπούλου (παραμένοντος ἕως τότε εἰς Σκιάθον), Λευκαδίτου καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν, ἀνερχόμενον εἰς 700 ἄνδρας ἐν συνόλῳ, μετέφερον εἰς Κέαν.

Δέκα Σπετσιωτικὰ ἐκίνησαν τελικῶς τῆς βάσεώς των διὰ τὴν ἐπιδρομὴν τὴν 9ην Μαρτίου καὶ μολονότι κυβερνῆται καὶ πληρώματα ἐτήρησαν μυστικότητα κατὰ τὰς προετοιμασίας οἱ συμπατριῶται των τὸ ἔμαθον. Ἠλπίζετο πλουσία λαφυραγωγία, πολὺ ἐπιθυμητὴ κατ' ἐκείνας τὰς δυσκόλους ἡμέρας εἰς τοὺς πάντας. Ἄλλα λοιπὸν 4 Σπετσιωτικὰ πλοῖα, κυβερνώμενα ὑπὸ τῶν Ἐμμ. Μπουκουβάλα, Ἀναργ. Ἀναργύρου, Ἰωάννου Σάντου καὶ Ἰωάννου Μαθιοῦ, τοὺς προσετέθησαν κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς Ἄνδρον καὶ Κέαν ὅπου ἐπεβίβασαν τὰ διάφορα σώματα.

Ὅταν ἐπὶ τέλους ἐτράπησαν πρὸς τὴν κατάλληλον διὰ τὴν Βηρυττὸν πλεῦσιν καὶ ἤρχισε ἡ συζήτησις ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγένετο καταφανὲς ὅτι ἡ ἐπιχείρησις ἦτο καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Ὄχι διότι ἡ δύναμις ἦτο ἀνεπαρκής ἀλλὰ δι' ἔλλειψιν ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἴσως διότι ἕκαστος τῶν ἀρχηγῶν ἔκρινε τὸ ἔργον ὡς ἀπολύτως εὔκολον (1)....

σωμάτων ἦσαν οἱ στρατηγοὶ Κριεζώτης καὶ Βάσσος.

Οἱ *Διάπηδες* οὗτοι, ὡς κοινῶς ἐλέγοντο ἐν Ἄνδρῳ οἱ φουστανελοφορῶντες σιρατιῶται τοῦ ἀτάκτου Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, διενεμήθησαν ἐν Ἄνδρῳ καὶ Κορθίῳ ἀνὰ δύο ἕως πέντε εἰς ἑκάστην οἰκογένειαν. Ἥρπαζον ὄρνιθας καὶ ζῶα διάφορα καὶ κατεβασάνιζον τοὺς κατοίκους διὰ διαφόρων καταπιεστικῶν ἀγγαρειῶν καὶ ὕβρεων, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ξυλοκοπημάτων, καθὼς καὶ διὰ τῆς ἀπαιτήσεως ἀρθόνων καὶ ἐκλεκτῶν τροφῶν καὶ χρημάτων ἀκόμη. Εἰς τοσαύτην δ' ἀπελπισίαν περιῆλθον οἱ κάτοικοι, τὰ πάνδεινα ὑφιστάμενοι, ὥστε ἐσκέφθησαν σοβαρῶς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον των καὶ νὰ μετοικήσωσι ἀλλαχοῦ ....

(1) Ὁ Ὁρλάνδος, (Ναυτικά, τόμος Β΄ σελ. 329—330), δικαιολογῶν τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Συρίαν ἐγεννήθη ἀντιζηλία καὶ καχυποψία ἀμοιβαία, μεταξὺ τῶν ὁπλαρχηγῶν. Ὅτι ἕκαστος αὐτῶν ὠνειρεύετο μόνον διὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν δόξαν καὶ τὰ πλούτη καὶ ἐσκέπτετο κατ' αὐτὴν περίστασιν νὰ ἔθετε ἐκποδὼν τοὺς συναγωνιστάς του. Ἐπειδὴ ὅμως εἰς οὐδένα ἦτο εὔκολον νὰ ἀπέκρυπτε ἐξ ὁλοκλήρου τοιαύτας προθέσεις ἐδημιουργήθη μεγάλη ἀμοιβαία δυσπιστία καὶ ἐξ αὐτῆς δὲν ἀπεφασίσθησαν ὅσα ἔπρεπε νὰ ἀποφασισθοῦν διὰ νὰ ἐκυριεύετο μὲ αἰφνιδιαστικὴν ἔφοδον τὸ φρούριον τῆς Βηρυττοῦ διὰ τὸ ὁποῖον ἦτο γνωστὸν ὅτι καὶ ὀλίγην φρουρὰν εἶχε καὶ ἀμελῶς ἐφυλάσσετο.

Ὁ ὅρμος Βηρυττοῦ καταλαμβάνει τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ὁμωνύμου ἀγκάλης, περιοριζόμενος πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τῆς χαμηλῆς ἄκρας Ράς-Μπεϋρούτ. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐσωτερικῶς τῆς ἀγκάλης ἀνυψοῦται τὸ ἔδαφος μέχρις 100 μέτρων. Εἰς ἓν μίλλιον ἀπὸ τῆς ἄκρας, πρὸς τὸ πέλαγος, οὐδεὶς μὲν ὑπάρχει κίνδυνος ἀλλὰ τὴν περιβάλλει ἰσχυρὸν ρεῦμα διευθυνόμενον πρὸς βορρᾶν.

Ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῆς ὀροσειρᾶς τῶν 850 μέτρων μέσου ὕψους κεῖνται τὰ 3 χωρία Μπεϊν-Μιρί, Μπρουμάνα, Μάρ-Ἰσάγια καὶ ὀπίσω αὐτῶν φαίνεται ἡ κορυφὴ Σαννίν. Αὕτη εἶναι μία τῶν ὑψηλοτέρων τῆς μεσημβρινῆς ἁλύσσου τοῦ Λιβάνου, ὀρθουμένη εἰς 2490 μέτρα ὑπὲρ τὴν θάλασσαν—ἐπὶ τοῦ 2 μίλλια πρὸς βορρᾶν τῆς Βηρυττοῦ παραλλήλου καὶ εἰς14μίλλια πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως. Ἡ Σαννὶν φαίνεται ἐξ ἀποστάσεως 40-50 μιλλίων ἀπὸ τοῦ πελάγους, δεσπόζει ἁπασῶν τῶν ἄλλων πέριξ της κορυφῶν καὶ συνιστᾷ ἐξαίρετον σημεῖον ἀναγνωρίσεως διὰ τοὺς ναυτιλλομένους.

Πρὸς νότον καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως ὀρθοῦνται ἐρυθρόχροοι λόφοι, 60 μέτρων περίπου ὕψους, ἐξ ἄμμου κινητῆς, ἐκτεινόμενοι μέχρι τοῦ Ράς-Μπεϋρούτ, χαρακτηριστικώτατοι εἰς τοὺς ἐρχομένους ἀπὸ τοῦ πελάγους. Κατὰ τοὺς ἰσχυροὺς θερινοὺς νοτιοδυτικοὺς ἀνέμους σχηματίζονται ἀκαταπαύστως ἐπὶ πάντων τούτων ἀμμώδεις στρόβιλοι καὶ προχωροῦν πρὸς τὸ μέρος τῆς πόλεως.

Τὰ σημερινὰ σημαντικὰ λιμενικὰ ἔργα ἤρχισαν ἐκτελούμενα μετὰ πολλὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ 1826. Τότε ὁ λιμὴν τῆς Βηρυττοῦ ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ὀλίγιστα πλοῖα ἐλαχίστου βυθίσματος καὶ οὐδεμίαν τοὺς παρεῖχε ἀσφάλειαν, κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἐχρησιμοποιεῖτο τὸ σύνηθες ἐν ὥρᾳ χειμῶνος ἀγκυροβόλιον τῶν ἐπισκεπτομένων σήμερον πολεμικῶν τὴν Βηρυττὸν. Τοῦτο εἶνε ἡ ἔχουσα ἀμμώδη αἰγιαλὸν ἀγκάλη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς Βηρυττοῦ καὶ λήγουσα εἰς τὸ Νάχρ-Ἐλ-Κέλμπ. Ὁ βυθὸς εἶναι ἐκ σκληροῦ πηλοῦ, συγκρατεῖ τὰς ἀγκύρας καὶ τὸ κάλλιστον σημεῖον ποντίσεως ἀναζητεῖται εἰς τὰ βάθη τῶν 10-35 μέτρων, πρὸς δυσμὰς τῶν νησίδων τῶν περιβαλλουσῶν τὴν ἄκραν τῆς αὐτῆς ἀγκάλης ὅπου σήμερον εἶναι τὸ λοιμοκαθαρτήριον. Μόνον εἰς αὐτὴν τὴν ἔκτασιν ὑπάρχει σχετικὴ ἀσφάλεια, διότι αἱ ἅλυσσοι τῶν ἀγκυρῶν ὑποφέρουν ὀλίγον χάριν εἰς τὸ δημιουργούμενον ἀντίρρευμα κατὰ τοὺς βορειοδυτικοὺς καὶ βορείους ἀνέμους. Δὲν συμφέρει δὲ ἡ ἀγκυροβολία εἰς μικρότερα βάθη, διότι τὸ κῦμα τοῦ πελάγους εἰσέρχεται εἰς τὴν ἀγκάλην μέγιστον καὶ συχνότατα θραύεται ἀπὸ τῆς ἰσοβαθοῦς τῶν 7 μέ-

τρων καὶ κάτω.

Διάφοροι ῥύακες ἐκβάλλουν εἰς τὸν ὅρμον της. Εἰς τὸν ῥύακα Κεντῆ-Χάϊ, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ὁποίου ὀρθοῦται μεμωνομένος πύργος τετράγωνος, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑδρεύουν τὰ πλοῖα, ἀλλὰ μόνον ἐν γαλήνῃ, τὸ ὁποῖον εἶναι σπάνιον. Το σύνηθες εἶναι τὸ νὰ θραύωνται εἰς τὴν ἐκβολὴν τοῦ ρύακος κύματα πελώρια καθιστῶντα ἀδύνατον τὴν προσέγγισιν τῶν λέμβων. Ὑπὸ δυσκολωτάτους λοιπὸν ὅρους ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ ἀποβίβασις τῶν 2200 ἐνόπλων ἀνδρῶν καὶ ἐπειδὴ ἐπεβάλλετο νὰ ἐγίνετο πάντως ἐν ὥρα νυκτὸς αἱ δυσκολίαι θὰ ἀπέβαινον τρομακτικαί. Βεβαίως οἱ πλοίαρχοι ἦσαν γνῶσται τοῦ ὅρμου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀλλ' ὄχι καὶ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀποβάσεως εἰς τὸν αἰγιαλόν του, ἐπειδὴ κανονικῶς ἡ ἐπικοινωνία τῆς Βηρυττοῦ μετὰ τοῦ ὅρμου ἐγίνετο τότε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ λιμένος Βηρυττοῦ διὰ φορτηγίδων καὶ λέμβων.

Αἱ ἐκβολαὶ τοῦ ῥύακος Νάχρ-Μπεϋρούτ εἶναι ἐγγὺς τῆς Βηρυττοῦ, ἐπὶ τῆς ἄκρας ὅπου τερματίζεται ὁ αἰγιαλὸς τῆς ἀγκάλης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Κατὰ τὸν χειμῶνα ὁ ῥύαξ οὗτος ἀποκαθίσταται ποταμὸς καὶ διὰ τοῦτο αἱ ὄχθαι του συνδέονται διὰ γεφύρας 7 τόξων. Ἡ ἀπόστασις τοῦ ἀντικρύζοντος τὸ ἀγκυροβόλιον τοῦ Ἁγ. Γεωργίου αἰγιαλοῦ μέχρι τῆς πόλεως εἶναι περίπου ἡμισείας ὥρας βάδην.

*
* *

Τὰ πλοῖα ἠγκυροβόλησαν εἰς τὴν ἀγκάλην τοῦ Ἁγ. Γεωργίου ὀλίγον πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, κατὰ τὴν νύκτα τῆς 16ης πρὸς τὴν 17ην Μαρτίου. Οἱ ὁπλαρχηγοὶ καὶ οἱ πλοίαρχοι συνῆλθον ἀμέσως εἰς συμβούλιον ὅπως συζητήσουν ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ προβοῦν ἀμέσως εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἢ ἂν θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ τὴν ἀνέβαλον μέχρις ὅτου οἱ στρατιῶται θὰ συνήρχοντο ἐκ τῆς ναυτίας. Οἱ πλοίαρχοι ἐβεβαίωσαν ὅτι ἡ ἐλαχίστη ἀναβολὴ θὰ ἐπέφερε τὴν ἀποτυχίαν, εἶπον ὅτι μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας θὰ ἔβλεπον οἱ Τοῦρκοι 14 πολεμικὰ πλοῖα εἰς τὸν ὅρμον καὶ ὡρισμένως θὰ ἐλάμβανον μέτρα ἀμύνης.

Ἀπεφασίσθη ἑπομένως ὁμοφώνως ἡ ἄμεσος ἐκτέλεσις τῆς ἀποβάσεως. Μέχρις ὅτου ὅμως συντελεσθῇ ἤρχισε νὰ ἐξημερώνῃ. Οἱ ἀρχηγοὶ μὲ τὴν σκέψιν ὅτι οὐδὲ στιγμὴν θὰ ἔπρεπε νὰ χάσουν διέταξαν τὴν ἔφοδον χωρὶς νὰ στρέψουν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ πλοῖα.

Τὸ φρούριον εἶχε ἱκανὴν ὀχύρωσιν. Ἡ πολυάνθρωπος πόλις τῆς Βηρυττοῦ περιείχετο τότε ὁλόκληρος ἐντὸς τῶν τειχῶν. Ἐπὶ τῆς πεδιάδος, πλησίον τῆς παραλίας, ἦσαν ἐκτισμένα διάφορα προάστεια

καὶ μεταξὺ αὐτῶν τὸ τῆς Ἰσραηλιτικῆς συνοικίας, τὸ μόνον πυκνῶς ἐκτισμένον.

Μέρος τῶν ἐπιδρομέων ἔφθασε ἐνώπιον μιᾶς τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἠνοίγετο τὸ ἡμίφυλλον τοῦ κιγκλιδώματος ὅπως ἐξέλθουν τοῦ τείχους οἱ ἀσχολούμενοι κάτοικοι εἰς τοὺς ἀγρούς. Ἄλλο μέρος ἔστησε κλίμακας ἀπ' εὐθείας εἰς ἄλλας θέσεις τοῦ τείχους, ἀνερριχήθη καὶ εἰσεπήδησε. Τὸ πλεῖστον ὅμως εἰσέβαλε εἰς τὴν ἔξω τοῦ τείχους Ἰσραηλιτικὴν συνοικίαν, τῆς ὁποίας κτίριά τινα ἤγγιζον τὸ τεῖχος ἀπὸ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς των διὰ νὰ ἐκυρίευε εὐκολώτερον τοὺς εἰς τὰ νῶτα τῆς συνοικίας πύργους τοῦ φρουρίου.

Πολὺ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ἀνερριχήθησαν μέχρι τῶν πύργων, τοὺς ἐκυρίευσαν εὐκόλως, ἐθανάτωσαν τοὺς φρουροὺς καὶ κατῆλθον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως. Οἱ πολλοὶ ἐτράπησαν ἀπ' εὐθείας εἰς λαφυραγωγίαν τῶν Ἰσραηλιτῶν χωρὶς νὰ δώσουν οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς τὰς διαταγὰς τῶν ἀνωτέρων των καὶ οὕτω συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως.

Ὅσοι εὑρέθησαν πρὸ τῆς πύλης κατετρόμαξαν τοὺς ἐξερχομένους κατοίκους, ἀπροσδοκήτως καὶ ἀποτόμως ἀντικρύσαντας ὁρμητικοὺς ἄνδρας, ὡπλισμένους μέχρις ὀδόντων καὶ ὁμιλοῦντας γλῶσσαν ἀκατάληπτον. Οἱ ἐξερχόμενοι εἰσῆλθον πάλιν τροχάδην ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ὡς ἐξ ἐνστίκτου ἐκάλεσαν τὴν φρουρὰν εἰς τὰ ὅπλα. Ἂν καὶ ὀλίγοι οἱ ἀμέσως πρὸ τῆς πύλης ἐπιδρομεῖς ἐφόνευσαν εὐκόλως τοὺς φρουρούς της καὶ εἰσώρμησαν, καὶ πρῶτοι εἰσελθόντες ἦσαν ὁ Χατζῆ-Μιχάλης, ὁ Λιακόπουλος καὶ ὁ Σπετσιώτης Παντελῆς Δημητρίου Μπούμπουλης (1).

Κατὰ τὸ σχέδιον ἡ εἰσβολὴ εἰς τὴν πόλιν ἔπρεπε νὰ ἐσυγχρονίζετο μὲ βομβαρδισμὸν ἔντονον κατὰ τοῦ φρουρίου ἀπὸ τῶν πλοίων, κατευθυνόμενον ποὸς τὸ μέρος τοῦ τελωνείου. Ἐπὶ τῆς ἐπιρροῆς του ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τῆς Τουρκικῆς φρουρᾶς καὶ τὴν κατοίκων τῆς πόλεως ἐβασίζοντο δικαίως ἅπαντες οἱ ὁπλαρχηγοὶ καὶ ἦσαν ὑπερβέβαιοι ὅτι ὁ στόλος θὰ τὸν ἐξετέλει ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν στιγμήν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπέβαινε ὅλως ἀδύνατον. Ἐκ τῆς γενομένης καθυστερήσεως εἰς τὸ ἔργον τῆς ἀποβάσεως οἱ ἄκατοι τῶν πλοίων μόλις ἀνεκρεμῶντο τὴν στιγμὴν καθ' ἣν οἱ ἐπιδρομεῖς εὑρίσκοντο ἤδη ἔξω τοῦ τείχους, τὰ δὲ πλοῖα ἦσαν ἀκόμη ἠγκυροβολημένα εἰς τὸν ὅρμον

---

(1) Πολεμιστὴς ἀνδρεῖος, ἀριστεύσας πλειστάκις εἰς πολλὰς κατὰ θάλασσαν καὶ κατὰ ξηρὰν ἐπιχειρήσεις.

τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Εἰς ἐπίμετρον, πρὸς ἀπελπισίαν τῶν κυβερνητῶν, ἐξερράγη μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἰσχυροτάτη θύελλα ἀπὸ δυσμῶν καὶ μόλις ἐπρόφθασαν νὰ ἐκπετάσουν ὀλίγα ἱστία ἵνα ἀναχθοῦν εἰς τὸ πέλαγος ὅπως ἀποφύγουν τὸ ναυάγιον. Ἐσώθησαν διότι πάντες οἱ ἐπιβαίνοντες ἦσαν τέλειοι ναυτικοὶ καὶ ἠδυνήθησαν νὰ περιορίσουν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὴν ὑπερβολικὴν ἔκπτωσιν—τὴν ἐκ τῶν ἀποτόμως ἀνεγερθέντων μεγάλων κυμάτων—ἐκ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευσαν νὰ ἐξωκείλουν τὰ πλοῖα εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μόλις ἀνέσπασαν τὰς ἀγκύρας. Οὔτε σκέψις βομβαρδισμοῦ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὑπὸ τοιούτους καιρικοὺς ὅρους, τὸ μόνον ἀπομένον εἰς τοὺς πλοιάρχους μέτρον ἦτο ἡ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πλοίων ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τήρησις αὐτῶν ἐν ὄψει τῆς πόλεως. Τοῦτο ἐγένετο.

Οἱ Τοῦρκοι στρατιῶται ἔσχον μὲ τὸ μέρος των τὴν τύχην τῶν ὅπλων. Ἅμα εἰδοποιήθησαν περὶ τοῦ κινδύνου ἐπρόφθασαν νὰ συγκεντρωθοῦν, νὰ τρέξουν πρὸς τὴν πύλην καὶ ἀρχίσουν νὰ μάχωνται ὅταν ἀκόμη ἐλάχιστοι Ἕλληνες εἶχον εἰσέλθει ἐντὸς τοῦ τείχους. Οἱ ἔξω τῆς πύλης ἐδίστασαν νὰ προχωρήσουν ὅταν εἶδον τὰ πλοῖα ἀπομακρυνόμενα καὶ ἀντελήφθησαν ὅτι παρουσιάσθη ἀντίστασις. Ἐλιποψύχησαν μὲ τὴν θανάτωσιν τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Λευκαδίτου, τοῦ πεσόντος καθ' ἣν στιγμὴν εἰσήρχετο εἰς τὴν πύλην, καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὴν πεδιάδα. Ὅσοι δὲ ἦσαν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀπεσύρθησαν ἀτάκτως μετὰ ὀλιγόστιγμον συμπλοκήν, ἀφ' οὗ τοὺς ἐθανατώθησαν εἷς στρατιώτης, ὁ ναύτης Μιχαὴλ Βουτσᾶς(1), καὶ ἄλλοι τινὲς ἐτραυματίσθησαν. Ἡ λαφυραγωγία τῆς Ἰσραηλιτικῆς συνοικίας ἐσταμάτησε. Διὰ μιᾶς ἅπαντες οἱ ἐπιδρομεῖς συνεκεντρώθησαν καὶ ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὴν πεδιάδα, μακρὰν τοῦ φρουρίου. Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐξέλθουν τοῦ τείχους.

Ὁ καταιγίζων ἄνεμος ἐτήρησε εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς Βηρυττοῦ τὰ πλοῖα ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας. Οἱ Ἕλληνες, εὑρίσκοντο ἐν ἀνησυχίᾳ, ἐφοβοῦντο τὴν ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἔλευσιν ἐπὶ τόπου ἰσχυρᾶς δυνάμεως Τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἀνεκουφίσθησαν μὲ τὴν ἀγκυροβολίαν τῶν πλοίων των εἰς τὸν ὅρμον καὶ ἐν ἀκαρεῖ συνεμώνησαν—στρατιωτικοὶ καὶ ναυτικοὶ—ὅτι πᾶσα περαιτέρω ἐπιχείρησις εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βηρυττοῦ τοὺς ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατος.

Ἤρχισαν ἀμέσως τὴν ἐπιβίβασιν καὶ τὰς συζητήσεις ποῦ ἀλλα-

(1) Οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὸ πλήρωμα τοῦ Μπουκουβάλα. Τοῦ στρατιώτου δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα.

χοῦ θὰ τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξετέλουν ἐπιχείρησιν, ἔστω καὶ μὲ ὀλίγας ἐλπίδας, ἀλλὰ τοὺς διέκοψε ὁ κρότος μακρυνῶν κανονιοβολισμῶν. Μετ' ὀλίγην ὥραν παρουσιάθησαν πρὸ τῶν ἀρχηγῶν των δύο Τοῦρκοι ἱππεῖς, ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἐμὶρ Μπεσίρη, ἀγγέλλοντες τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον. Οἱ ἱππεῖς εἶπον ὅτι ὁ Ἐμὶρ συνωδεύετο ὑπὸ ἰσχυροῦ σώματος ἱππικοῦ καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτοὺς μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ τοὺς ὑπεδέχετο φιλικῶς, ἂν εἶχον ἔλθει ὡς σύμμαχοι.

Οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς διεβεβαίωσαν ὅτι μόνον ὡς σύμμαχοι τοῦ Ἐμὶρ ἦλθον εἰς τὴν Βηρυττὸν, εὐθὺς ὅμως ὡς οἱ ἱππεῖς τοὺς ἔστρεψαν τὰ νῶτα ἐπεβίβασαν τὰ σώματά των εἰς τὰ πλοῖα μετὰ τόσης σπουδῆς καὶ ἀταξίας ὥστε τοὺς ἐπνίγησαν δύο στρατιῶται. Οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐπίστευε ὅτι δὲν θὰ ἔμενε ἄνευ ἱκανοποιήσεως ἡ προσβολὴ κατὰ τοῦ φρουρίου τῆς Βηρυττοῦ καὶ ὅτι ὁ Ἐμὶρ δὲν θὰ τοὺς προσέβαλε μὲ πρώτην εὐκαιρίαν Κατὰ τὴν βραχεῖαν συζήτησιν, τὴν διεξαχθεῖσαν μεταξὺ τῆς στιγμῆς τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἱππέων καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐπιβιβάσεως, ὁπότε διὰ πρώτην φορὰν ἐτίθετο ἐνώπιόν των ἄλλο ζήτημα πλὴν τῆς λαφυραγωγίας, κατεδείχθη ὅτι ἐπίστευον ὡς ἁπλῆν οὐτοπίαν τὴν ὥθησιν ἐκ μέρους των τοῦ Ἐμὶρ εἰς ἐπανάστασιν κ.λ.π.

Ἐστάθμευσαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς Κύπρον, ὅπου περιωρίσθησαν ν' ἀξιώσουν παρὰ τῶν κατοίκων μόνον προμήθειαν τροφίμων, μεθ' ὃ κατέπλευσαν εἰς Σῦρον τὴν 40ην ἡμέραν μετὰ τὴν ἐκκίνησιν ἐκ Σπετσῶν. Ἕκαστος ὁπλαρχηγὸς ὡδήγησε τὸ σῶμα του ὅπου ἠθέλησε, οἱ Κριεζώτης καὶ Βάσσος τὰ ὡδήγησαν πάλιν εἰς τὴν Ἄνδρον (1).

---

(1) ***Δημητρίου Π. Πασχάλη*** — «***Ἡ Ἄνδρος***» (Τόμος Β' σελ. 414 καὶ 415) — ... Καὶ ἀνεχώρησαν μὲν οἱ ἐπιδρομεῖς κατὰ τὸ Πάσχα, παραμείναντες ἐν τῇ νήσῳ ὑπὲρ τοὺς δύο μῆνας, καθ' οὓς ἔθυσαν καὶ ἀπώλεσαν, ἀλλ' ἐπανῆλθον καὶ πάλιν πολυπληθέστεροι, τρισχίλιοι καὶ πλέον, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1826 μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐν Βηρυττῷ ληστρικῆς ἐκστρατείας των. Ὅσα δ' ἐγένοντο καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν ὑπ' αὐτῶν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἄνδρου εἶναι φρίκη καὶ νὰ τὰ ἀφηγηθῇ τις. Ἐπὶ τέλους δέ, καὶ ὅταν τελευταῖον ἀπεφάσισαν ὅ τε Κριεζώτης καὶ Βάσσος ν' ἀπέλθουν ἐκ τῆς νήσου, ἐξεβίασαν τοὺς κατοίκους νὰ δώσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ 150,000 γρόσια διὰ τοὺς μισθούς των· μετὰ πολλὰς δὲ παρακλήσεις τῶν κατοίκων συγκατετέθησαν νὰ λάβωσι μόνον 70 ἢ 80.000 γρόσια, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ὁποίων κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τοὺς κατέπεισαν διὰ πολλῶν πρεβειῶν καὶ ἐκλιπαρήσεων καὶ ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς χρεωστικὴν κοινὴν ὁμολογίαν των διὰ τὴν ποσότητα αὐτήν. Εὐτυχῶς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν φθάσας ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος (ἔφθασε βραδύτερον) καὶ εἰδοποιηθεὶς παρὰ τοῦ Θεοφίλου Καΐρη ὑπεχρέωσε τοὺς ρηθέντας Κριεζώτην καὶ Βάσσον καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τοὺς Ἀνδρίους τὴν ἄδικον αὐτὴν ὁμολογίαν περὶ τὰ τέλη ἴσως τοῦ Ἀπριλίου, ἀρχὰς Μαΐου τοῦ 1828.

Οἱ πλοίαρχοι κατὰ τὴν συμφωνίαν των ἐζημιώθησαν τὰς ὄχι ὀλίγας δαπάνας τοῦ πλοῦ καὶ τῆς τροφοδοσίας τῶν ἀτάκτων στρατιωτῶν.

Κατὰ τὴν ἀπουσίαν των ἔπεσε τὸ Μεσολόγγιον. Ἐξ αἰτίας των οἱ πρόκριτοι δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐξεύρουν τὸν ἀπαιτηθέντα ἀριθμὸν ναυτῶν διὰ τὸν πλήρη καταρτισμὸν τῶν πληρωμάτων ὅσων πλοίων ἀπεστάλησαν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ κόλπου Πατρῶν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Μιαούλην κατὰ τὸ πρῶτον πενθήμερον τοῦ Ἀπριλίου.

***

Τὰ σχετικὰ ἀπὸ τέλους Δεκεμβρίου μέχρι τῆς 10ης Φεβρουαρίου πρὸς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου συνοψίζονται ὡς ἑπομένως :

Καθ' ὅλον τὸν Ἰανουάριον καὶ μέρος τοῦ Φεβρουαρίου ὁ Ἰμβραὴμ περιωρίσθη νὰ κανονιοβολῇ κατὰ διαλείμματα τὴν πόλιν. Ἠσχολήθη κυρίως εἰς τὴν βελτίωσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ὑφισταμένων κανονιοστασίων τοῦ Κιουταχῆ, τὴν κατασκευὴν ἄλλων νέων καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἑνὸς τριγωνικοῦ σχήματος καὶ μεγάλου μεγέθους ἀνεγερθέντος ἐγγύτατα καὶ ἀπέναντι τῆς Λουνέτας, τοῦ ὁποίου τὴν φρουρὰν ἤλλασσε καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Ἐξηκολούθησε τὰς καθημερινὰς ἀσκήσεις ἐφόδου τοῦ πεζικοῦ ἐναντίον φρουρίου ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν αὐλῶν καὶ τῶν τυμπάνων. Ηὔξησε τὸ πολιορκητικὸν πυροβολικὸν κατὰ 15 ὅλμους καὶ 20 πυροβόλα. Δύο φοράς, κατὰ τὰς νύκτας τῆς 7ης καὶ 22ας Ἰανουαρίου, τὸ πεζικόν του ἐπλησίασε τὴν ἀμυντικὴν γραμμὴν τῆς πόλεως, εἰσῆλθε εἰς τὴν πρώτην παράλληλον τῶν χαρακωμάτων τοῦ Κιουταχῆ, ἐτουφέκισε ἐπὶ μίαν ὥραν τὴν πόλιν καὶ ἐπανῆλθε εἰς τὰς προτέρας θέσεις του. Τὴν 2αν Φεβρουαρίου ἓν τάγμα τοῦ πεζικοῦ εἰσῆλθε εἰς τὰ ἀβαθῆ τὰ πρὸς ἀνατολὰς τῆς πόλεως καὶ ἐπροχώρησε διασχῖσαν τὴν λιμνοθάλασσαν πρὸς τὴν Κλείσοβαν, μέχρι τῆς ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν τουφεκίων τῆς φρουρᾶς.

Εἰς τὴν θέσιν *Ἄσπρη Ἀλικὴ* εἶχον συρθῆ αἱ σχεδίαι καὶ ἄκατοι τοῦ Κιουταχῆ ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ παρελθόντος ἔτους. Πλῆθος ξυλουργῶν κατεγίνετο εἰς ἐπισκευὴν των ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου.

Οἱ πολιορκούμενοι ἐκανονιοβόλουν ἐπίσης κατ' ἀραιὰ διαλείμματα τοὺς Αἰγυπτίους, ἐσκόπευον ὅπου ἔβλεπον ὁμάδας ἀξιωματικῶν, καὶ κατεγίνοντο δραστηρίως εἰς τὴν ἐπισκευὴν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν διαφόρων κανονιοστασίων των, κυρίως ἐβελτίωσαν ὅσα παρετήρησαν ἐλαττωματικὰ κατὰ τὴν παρελθοῦσαν περίοδον. Ἠσχολήθησαν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ τὴν

ἀνέγερσιν κανονιοστασίου εἰς τὰς νησῖδας Ντολμᾶν, Πόρον, Κλείσοβαν καὶ τὴν ἐγγύτατα τοῦ νοτίου ἄκρου τῆς πόλεως ὅπου ὀρθοῦται εἷς Ἀνεμόμυλος.

Ἡ κατωτέρω ἀπάντησις τῶν Νότη Μπότσαρη, Κίτσου Τζαβέλλα κλπ. συμπληροῖ τ' ἀνωτέρω :

—Πρὸς τὸν Γενναιότατον Στρατηγὸν Κύριον Θ. Κολοκοτρώνην.

—Ἀδελφὲ ἐλάβαμεν τὸ ἀδελφικόν σου γράμμα καὶ καλῶς ἐπληροφορήθημεν δι' ὅσα μᾶς γράφετε. Πλὴν ἡμεῖς δὲν ἠξεύρομεν πῶς νὰ φερθοῦμεν, τὸν κίνδυνον εἰς τὸν ὁποῖον εὑρισκόμεθα, ὅπου ὥρα τῇ ὥρᾳ ἐπαπειλούμεθα κλονούμενοι ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, ἢ τὴν Συνέλευσιν ὁποῦ μᾶς προβάλλετε; ἀληθινὰ οἱ ἄξιοι καὶ καλοὶ πατριῶται ἠμποροῦν νὰ ἐξακολουθήσουν καὶ τὰ δύω, ὡς μᾶς ἐγράψετε, (1) νὰ ἀφήσωμεν μερικοὺς ἐδῶ καὶ μερικοὶ νὰ ἐλθῶμεν εἰς τὴν Συνέλευσιν. Πλὴν ἡ περίστασις εἶναι πολλὰ δεινὴ καὶ ἔχει χρείαν ἀπὸ πολλὰ πράγματα· καὶ ἂν στείλωμεν εἰς τὴν Συνέλευσιν ἐκείνους ὁποῦ εἶναι μὲ λόγον, μένει τὸ Μεσολόγγι εἰς ἀταξίαν (2) καὶ ἂν πάλιν στείλωμεν ἐκείνους ὁποῦ δὲν ἔχουν λόγον τί μᾶς ὠφελεῖ ; ὅθεν δύω κακῶν προκειμένων τὸ μὴ χεῖρον βέλτιστον· ἀπεφασίσαμεν καὶ ἐστείλαμεν δύο ἀπεσταλμένους (3) διὰ νὰ παραστήσουν εἰς τὴν Σ. Διοίκησιν ὅλην

---

(1) Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης εἶχε προβλέψει ὅσα ἔμελλον νὰ τοῦ ἀπαντήσουν καὶ δὲν παρεδέχετο ὅτι θὰ ἐχάνετο τὸ Μεσολόγγιον ἂν θ' ἀπεστέλλοντο εἰς τὴν συνέλευσιν δύο ἀρχηγοὶ ἐκ τῶν 25, προκειμένου νὰ ἐπιτυγχάνετο σχηματισμὸς κυβερνήσεως καταλληλοτέρας.

(2) Τεκμέρεται ἐξ αὐτοῦ : ὅτι ἴσως ἡ «Ἑταιρία τῶν Φιλοδικαίων», (ἡ μνημονευομένη εἰς τ' Ἀπομνημονεύματα τοῦ Στυρομήλιου σελ.95—96) δὲν περιωρίζετο εἰς ἁπλᾶ ἰδεώδη, ἀλλ' εἶχε ὡς κατεύθυνσιν τὸ ν' ἁρπάσῃ εἰς χεῖρας της τὴν γενικὴν διοίκησιν εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἀπέβλεπε ν' ἁρπάσῃ βαθμηδὸν τὴν διοίκησιν καὶ ὅλου τοῦ Κράτους, ὅτι ἦτο δηλ. σωματεῖον κομμουνιστικὸν· ὅτι ὁ ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἑταιρίας Σπυρομήλιος δὲν ἔτρεφε ἀγαθὰ αἰσθήματα πρὸς τὸν Νότην Μπότσαρην, ἴσως διότι τοῦ ἠμπόδισε πολλὰς φιλοδοξίας· καὶ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ μετὰ τέχνης εἰς τὴν συγγραφήν του νὰ μειώσῃ τὸ γόητρον καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ Κώστα Μπότσαρη, (τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκει μάλιστα νὰ ἐμφανίζῃ μόνον ἐλαττώματα μὲ προσπάθειαν προξενοῦσαν ἔκπληξιν εἰς τὸν ἀναγνώστην τῶν ἀπομνημονευμάτων) εἶναι ἴσως διότι ἐκ τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Νότη ἐναυάγησαν τὰ ἀληθῆ σχέδια τῆς ἑταιρίας καὶ ἀπέπτησαν αἱ ἐλπίδες του.

(3) Τοὺς Λάμπρον Βέϊκον καὶ Νικόλαον Ζέρβαν.

τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρισκόμεθα, καὶ τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἠμπορεῖ τὸ Μεσολόγγι ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς ὀλεθρίους σκοποὺς καὶ μηχανὰς τοῦ ἐχθροῦ, καὶ περιμένομεν τὴν ταχίστην καὶ τελείαν ἀπόκρισιν αὐτοῦ καὶ ἀπόφασιν τῆς Διοικήσεως. Καὶ ἂν ἰδῶμεν, ὅτι τὸ ἔθνος ἐγνώρισε ποῦ ἀποβλέπει ὁ σκοπὸς τοῦ ἐχθροῦ, καὶ μᾶς ἐφοδιάσῃ τοὐλάχιστον μὲ ἓξ ἢ ὀκτὼ μηνῶν τροφὰς καὶ πολεμεφόδια, καὶ μὲ σιτηρέσια καὶ μισθοὺς καὶ διορθώσῃ καὶ τὸ φρούριον καὶ στείλῃ καὶ ἄλλην βοήθειαν στρατιωτικὴν (ἐπειδὴ οἱ ἐν Μεσολογγίῳ ἀπέκαμον) τότε γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι κρατεῖται τὸ Μεσολόγγι. Καθὼς ὅμως εἴμαστε τώρα, ὁ θεὸς νὰ γενῇ ἵλεως. Διότι ὁ καθ' εἷς ἀπὸ ἡμᾶς ἐπωλήσαμεν καὶ τὰ ἅρματά μας εἰς τοὺς φραγκομερίτας, (1) διὰ νὰ μᾶς καταφθάσουν ἀπὸ ψωμὶ ὅπου ἀπεθνήσκαμεν εἴκοσι καὶ τριάντα τὴν ἡμέραν ἀπὸ τὴν πείναν. Ἐμείναμεν γυμνοί, ἐσκοτώθημεν οἱ περισσότεροι, ἡ Διοίκησις δὲν ἠξεύρομεν πῶς μᾶς προφασίζεται εἰς ὅλα αὐτὰ τὴν ἀνέχειαν· καὶ ἡμεῖς ὁλονένα εὑρισκόμεθα εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ δὲν ἠξεύρομεν πῶς νὰ φερθῶμεν, καὶ ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν μας δυστυχιῶν πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ἔφυγον καὶ φεύγουν μὴν ἠμποροῦντες νὰ ὑποφέρουν πλέον· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος βλέπομεν νὰ μᾶς προσκαλῆτε εἰς τὴν Συνέλευσιν· στοχασθῆτε λοιπὸν πῶς πρέπει νὰ φερθῶμεν, τὴν Συνέλευσιν νὰ κυττάξωμεν, ὅπου ἠμπορεῖ ν' ἀναβαλθῇ ὁ καιρός της, (2) καὶ ν' ἀφήσωμεν τὸ Μεσολόγγι ἔρημον ; τὸ ὁποῖον ἐβάψαμεν ὅλον του τὸ ἔδαφος ἀπὸ αἷμα πατριωτῶν μας, ἢ αὐτὸ τοῦτο τὸ Μεσολόγγιον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον κρέμαται ἡ σωτηρία τοῦ ἔθνους ; Λοιπὸν ἀδελφέ, εἶσθε ἀρκετὸς νὰ γνωρίσῃς καὶ τὴν περίστασιν καὶ ὅλα τὰ μέσα· καὶ ἂν πάλιν εἶναι πολλὰ τὰ αἴτια τῶν ἐσωτερικῶν ὅπου βιάζουν τὴν συνέλευσιν διὰ νὰ γενῇ πρόξενος καλῶν πραγμάτων, ἂς γενῇ.

Ἀδελφέ, βλέπεις πολλὰ καλὰ ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ ἐχθροῦ εἶναι νὰ πάρῃ τὸ Μεσολάγγι, καὶ ἔβαλεν ὅλα του τὰ δυνατὰ μὲ ἐπιμονὴν ἀπαραδειγμάτιστον καὶ μὲ ἀπόφασιν σταθεράν. Λοιπὸν πῶς καὶ ἡμεῖς νὰ μὴ κάμωμεν τὸ ἴδιον, ἂν εἴμεθα καλοθεληταὶ τῆς πατρίδος μας ; πῶς νὰ μὴ τρέξωμεν καὶ ἡμεῖς μικροί τε καὶ μεγάλοι, πλούσιοι καὶ πτωχοί, πολεμικοὶ καὶ πολιτικοί, μὲ ἀπόφασιν σταθερὰν διὰ νὰ τὸν χάσωμεν ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ἀλλὰ νὰ ζητῶμεν Συνελεύ-

---

(1) Τοὺς Ἑπτανησίους. Τὰ πλοιάρια τῶν ἀτρομήτων Μεσολογγιτῶν διέσχιζον συνεχῶς τὸν ἀποκλεισμόν.

(2) Εἰς τοῦτο κατέληξε.

σεις καὶ γράμματα λογιωτάτων παχιά, καὶ νὰ θέλωμεν καπρίτζια καὶ πάθη ; ἀλλοίμονον εἰς ἡμᾶς καὶ εἰς τὸν ἀθῶον λαὸν ὁποῦ ἔπεσεν εἰς χέρια τοιούτων Διοικητῶν.

Ἀδελφὲ πρῶτος ἡ γενναιότης σου, βλέποντες ὅτι ἡμεῖς ἔχομεν ἕνδεκα μῆνας ἀκατάπαυστον πόλεμον καὶ τὸν Ἀράπην ὅπου ἦλθεν εἰς προσθήκην τοῦ Κιουταχῆ μὲ σκοπὸν νὰ πάρουν τὸ Μεσολόγγι, πῶς δὲν στέλνεις τοὐλάχιστον τὸν υἱόν σου (1) μὲ τριακοσίους, καὶ ἐπομένως νὰ παρακινηθοῦν καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῆς Πελοποννήσου νὰ τρέξουν ἐδῶ, ὁποῦ θὰ χωρίσωμεν τὴν πίτα μὲ τὸν Σουλτάνον ; (2) καὶ ἂν τώρα δὲν γενοῦν αὐτὰ ὁποῦ σᾶς γράφομεν τοὐλάχιστον εἰς 20 ἢ 30 ἡμέρας, αὐξάνουν οἱ ἐχθροί, ἀφοῦ τοὺς πάρει ἡ ἄνοιξις καὶ ὁ ἐχθρὸς εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ φέρῃ τὴν Τουρκιὰν ὅλην μὲ τὰ γρόσια του καὶ μὴν ἔχοντες ἄλλο μένομεν μὲ τὴν συνηθισμένην μας πατριωτικὴν ἀγάπην.

Τῇ 3 Φεβρουαρίου 1826, Μεσολόγγι. Οἱ ἀδελφοὶ καὶ πατριῶται Νότης Μπότζαρης, Κίτζος Τζαβέλας, Τούσας Ζέρβας, Χρ. Φωτομάρας, Ἀθ. Κουτζονίκας.

---

(1) Τὸν Ἰωάννην (Γενναῖον) Θ. Κολοκοτρώνην.

(2) Ὅτι δηλ. ἡ τύχη τοῦ ἀγῶνος θὰ κριθῇ εἰς τὸ Μεσολόγγιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Ἡ ἔφοδος τοῦ Ἰμβραήμ.—Ἡ λιμνοθάλασσα.—Βασιλάδι.—Ντολμᾶς, Πόρος, Αἰτωλικόν.—Κλείσοβα.

. . . Στὴ πεισμωμένη μάχη
Σφόδρα σκιρτοῦν μακρυὰ πολὺ τὰ πέλαγα κ' οἱ βράχοι,
Καὶ τὰ γλυκοχαράμματα καὶ μὲς τὰ μεσημέρια,
Κὴ ὅταν θολώσουν τὰ νερά, κὴ ὅταν ἐβγοῦν τ' ἀστέρια.
Φοβοῦνται γύρου τὰ νησιά, παρακαλοῦν καὶ κλαῖνε·
Κ' οἱ ξένοι ναύκληροι μακρυὰ πικραίνονται καί λένε·
«Ἀραπιᾶς ἄτι, Γάλλου νοῦς, σπαθὶ Τουρκιᾶς μολύβι,
«πέλαγο μέγα βράζ' ὁ ἐχθρὸς πρὸς τὸ φτωχὸ καλύβι» (1)

Τὴν 15ην Φεβρουαρίου οἱ Αἰγύπτιοι ἐφανέρωσαν ὅτι παρεσκευάζοντο πρὸς ἔφοδον μὲ κανονιοβολισμον ἀδιάκοπον, διαρκέσαντα δὺο ἡμέρας καθ' ἃς ἔβαλον περὶ τὰς 7.000 βλημάτων—πυροβόλων καὶ ὅλμων. Περὶ τὴν ἑσπέραν τῆς 16ης ἐμετρίασαν τοὺς κανονιοβολισμοὺς καὶ ἤρχισαν νὰ κατασκευάζουν ἐγγύτατα τῆς ἀμυντικῆς γραμμῆς πολλὰς τουφεκίθρας, ἀκριβῶς ἀπέναντι τῶν κανονιοστασίων Λουνέτας καὶ Φραγκλίνου, εἰς τινα σημεῖα ἀπεχούσας τῆς γραμμῆς μόνον 20 βήματα.

Τὴν 2αν πρωϊνὴν ὥραν τῆς 17ης ὥρμησαν πρὸς ἔφοδον. Ἡ νὺξ ἦτο σκοτεινή. Ἔρριψαν χειροβομβίδας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ προπετάσματος, ἐπροχώρησαν μέχρι τοῦ προφυλακτικοῦ δρόμου, τὸν κατέλαβον καὶ ἤρχισαν πυκνοὺς τουφεκισμοὺς ἀπὸ ταύτης τῆς θέσεως Τοὺς καταλαβόντας τὸν προφυλακτικὸν δρόμον ἐνίσχυσαν 8 πλήρεις λόχοι τοῦ πεζικοῦ. Καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ὥραν τὰ κανονιοστάσια των ἦσαν εἰς πλήρη ἐνέργειαν.

Οἱ πολιορκούμενοι ἀπτόητοι, ἐκανονιοβόλησαν καὶ ἐτουφέκισαν ἀπὸ τοῦ προπετάσματος ἀδιακόπως χωρὶς νὰ διακρίνουν τοὺς ἐχθρούς των, ἐκ τοῦ μεγάλου σκότους καὶ τοῦ πυκνοῦ καπνοῦ τῆς πυρίτιδος. Ἔβλεπον μόνον τὰς λάμψεις τῶν κανονιοβολισμῶν καὶ τῶν ἐκρήξεων τῶν χειροβομβίδων. Περὶ τὸ λυκαυγὲς ἐξώρμησαν μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα. Ἐπήδησαν, ἔχοντες ἀνυψωμένας τὰς σπάθας, πρὸς τὸν προφυλακτικὸν δρόμον καὶ πρὸς τὰ ἐχθρικὰ χαρακώματα, ἀντάξιοι

(1) Στίχοι ἐκ τοῦ δευτέρου σχεδιάσματος τοῦ ποιήματος τοῦ Σολωμοῦ, τὸ «Μεσολόγγι» ἤτοι «Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι». Ἐγράφησαν πιθανώτατα ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν συμβάντων τῆς ἀναφερομένης ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ περιόδου τῆς πολιορκίας.

τῶν ἡμιθέων τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων. Τοὺς ἐξέφυγον μόνον ὅσοι ἐχθροὶ ἐν ροπῇ ὀφθαλμοῦ ἀντελήφθησαν ὅτι ὁ μόνος τρόπος σωτηρίας ἦτο φυγὴ ἀπεγνωσμένη καὶ ἐγκατάλειψις τοῦ ὁπλισμοῦ καταγῆς. Οἱ Ἕλληνες τοὺς κατεδίωξαν μέχρις ἀποστάσεως ἑκατοντάδων τινῶν μέτρων, ἥρπασαν αἰχμαλώτους, συνέλεξαν σημαίας, πολλὰ ὅπλα, ἐργαλεῖα καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὸ τεῖχος. Σωροὶ ὁλόκληροι φονευμένων Αἰγυπτίων ἐκάλυψαν τὸ ἔδαφος. Μολονότι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐξωρμήσεως τὰ ἐχθρικὰ κανονιοστάσια ἐλειτούργησαν μετ' τοσαύτης δραστηριότητος ὥστε τῶν κανονιοθυρίδων των τὸ χρῶμα ἤλλαξε ἐκ τοῦ καπνοῦ τῆς πυρίτιδος τὸ ἔργον των δὲν ἐπέτυχε, δὲν ἐσταμάτησαν τοὺς Ἕλληνας.

Ὁ Ἰμβραὴμ κατάπληκτος παρηκολούθησε τὰ γενόμενα. Ἔσπευσε ἐπὶ τόπου, ἐνεψύχωσε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς διέταξε νὰ ὁρμήσουν πάλιν πρὸς ἔφοδον. Διὰ δευτέραν λοιπὸν φορὰν εὑρέθησαν οἱ Αἰγύπτιοι εἰς τὸν προφυλακτικὸν δρόμον. Εὐθὺς ὡς συνεσωρεύθησαν ἐκεῖ ἀνετίναξαν οἱ πολιορκούμενοι μικρὰν ὑπόνομον. Ἐκ τῆς ἐκρήξεως ἐλάχιστοι μὲν ἐθανατώθησαν ἀλλὰ πάντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν περίφοβοι. Εὑρέθησαν ὅμως ἀντιμέτωποι ἀφ' ἑνὸς τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἰμβραήμ,—οἱ ὁποῖοι ἔτρεξαν πρὸς αὐτοὺς μὲ ὑψωμένην τὴν μάστιγα,—καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν νέων δυνάμεων, τῶν ἐρχομένων τροχάδην πρὸς τὸ μέρος των εἰς ἐνίσχυσιν. Οὕτω ἐπανῆλθον διὰ τρίτην φορὰν εἰς τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην θέσιν καὶ τὴν κατέλαβαν. Καὶ καθ' ὅλον τοῦτον τὸν χρόνον ἐξηκολούθησε ἐπίσης ἀδιάκοπος ἡ βολὴ τῶν ἐχθρικῶν κανονιοστασίων.

Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξώρμησαν πάλιν οἱ πολιορκούμενοι, ἐξίσου ἀποφασιστικῶς ὅπως κατὰ τὴν πρωΐαν. Τὴν φορὰν ἐν τούτοις αὐτὴν τ' ἀποτελέσματα τῆς προσβολῆς των ὑπῆρξαν πολὺ τρομακτικώτερα, ἐπειδὴ εὑρέθησαν περισσότεροι ἐχθροὶ εἰς τὸν προφυλακτικὸν δρόμον. Οἱ Αἰγύπτιοι στρατιῶται εἶδον πρὸ αὐτῶν τὸ φάσμα τοῦ θανάτου καὶ οἱ πλεῖστοι οὔτε κἂν ἐσκέφθησαν ν' ἀμυνθοῦν. Ὡς ἐξ ἐνστίκτου, τὴν στιγμὴν καθ' ἣν αἱ σπάθαι τῶν πολιορκουμένων ἐφέροντο κατὰ τῶν κεφαλῶν των, διεμαρτυρήθησαν—ὡσὰν νὰ ἔλεγον ὅτι δὲν ἤθελον αὐτοὶ νὰ ἦσαν ἐκεῖ ὅπου τοὺς ἐτοποθέτει ἡ μάστιξ τοῦ Ἰμβραήμ, ἐφώναξαν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις των.

— Ἀμὰν καπητάν!

Ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν ἐθανατώθησαν διεσκορπίσθησαν. Οἱ ἐξωρμήσαντες ἐκυρίευσαν τὴν δευτέραν παράλληλον τῶν Τουρκικῶν χαρακωμάτων, ἐγκατεστάθησαν καὶ ἔστρεψαν ἀμέσως τὰ τουφέκια

πρὸς τοὺς φεύγοντας,ἐν ᾧ ἄλλοι ἐκ τῶν πολιορκουμένων, ἐκ τῶν ἐξελθόντων ὀπίσω των, κατέστρεφον τὰς τουφεκίθρας καὶ λοιπὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ ἄλλοι συνέλεγον ὅπλα ἐργαλεῖα καὶ πολλὰ λάφυρα.

Ὁ κανονιοβολισμὸς τῶν Αἰγυπτίων ἐσταμάτησε, ὁ τῶν Ἑλλήνων ἐξηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν νύκτα.

Ὁ Κιουταχῆς ἀφ' οὗ παρηκολούθησε μὲ μεγάλην ἱκανοποίησιν τὴν καταστροφὴν τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῆς σκηνῆς του δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπισκεφθῇ πρῶτος τὸν Ἰμβραήμ, εἰλικρινῶς ἀναγνωρίσαντα ὅτι οὐδὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἄνευ συνεργασίας των (1).

Εὐκόλως ἤδη συνεφώνησαν ὅτι πρὸ τοιούτων ἀντιπάλων αἱ ἐπιθέσεις των, ἔστω καὶ γινόμεναι μὲ τὸ σύνολον τῶν ἡνωμένων δυνάμεων, ἦσαν καταδικασμέναι ν' ἀποτυγχάνουν· ὅτι τὴν ἡρωϊκὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου μόνον ἡ πεῖνα θὰ κατέβαλε καὶ τότε μόνον θὰ ἐπήρχετο πεῖνα ὅταν ἐγίνοντο θὰ κύριοι ἀπόλυτοι τῆς λιμνοθαλάσσης, ἱκανοὶ νὰ ἐμποδίζουν ἀποτελεσματικῶς οἱανδήποτε προσπάθειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου πρὸς ἐπισιτισμὸν τῶν πολιορκουμένων.

*
* *

Ὡρισμένως δὲν ἦτο τῶν Γάλλων οὔτε τῶν Ἰταλῶν, οὔτε τοῦ Ἰμβραὴμ σκέψις ἡ ἐξασφάλισις τῆς κυριαρχίας τῆς λιμνοθαλάσσης. Σαφῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Κιουταχῆς, πρῶτος ἐξετίμησε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν σημασίαν της καὶ αὐτὸς ἐφρόντισε νὰ κατασκευασθοῦν αἱ ἄκατοι τοῦ μικροῦ βυθίσματος(2).

---

(1) Ἀναφέρει ὁ Τρικούπης τὸν ἑπόμενον διάλογον.

— Ἐξακολουθεῖς νὰ διατηρῇς διὰ τὴν φράκτην τὴν αὐτὴν ἰδέαν ;

— Σήμερον ἐπείσθην ὅτι ἔλεγες ἀλήθειαν. Εἶναι βέβαιον ὅτι οὔτε σὺ θὰ κατορθώσῃς ποτὲ νὰ τὴν κυριεύσῃς μὲ μόνας τὰς δυνάμεις σου, ἀλλ οὔτε καὶ ἐγὼ ἂν σὺ δὲν μὲ βοηθήσῃς. Ἂς εὐχηθῶμεν νὰ τὸ ἐπιτύχωμεν μὲ ἡνωμένας τὰς δυνάμεις μας.

— Εἶμαι ἕτοιμος νὰ συντρέξω. Πρὸ τούτου ὅμως θὰ τὸ γράψῃς εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ θὰ τονίσῃς τὴν ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς μου.

(2) Καὶ τεκμέρεται ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτὸν παρὰ πάντων διότι: 1ον) Ὁ Ἰμβραήμ, ἀπαξιώσας τὰς μεθόδους τοῦ Κιουταχῆ, ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν ἐκ καταλλήλως καὶ ἐπιστημονικῶς προπαρασκευασθείσης ἐφόδου ἀπὸ τῶν χαρακωμάτων. 2ον) Σχεδίαι καὶ κανονιοφόροι ἀρχικῶς κατεσκευάσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ ὑποδείξει τοῦ Κιουταχῆ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, καὶ ἐκυριάρχησαν τῆς λιμνοθαλάσσης μέχρις ὅτου αἱ ἄκατοι τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τὰς κατεδίωξαν. 3ον) Πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς τὴν Αἰτωλίαν—πολὺν χρόνον πρὸ τῆς συνεντεύ-

Οὔτε ὁ ναύαρχος Μιαούλης, οὔτε ὁ Σαχτούρης—ἂν καὶ ἀπέστειλαν κατὰ τὸν παρελθόντα Ἰούλιον ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης τὰς ἀκάτους τοῦ στόλου εἰς καταδίωξιν τῶν Τουρκικῶν κανονιοφόρων—φαίνονται νὰ ἐσκέφθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης ἱδρύσεως βάσεως κινητῆς ἀμύνης ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κατοχῆς τῶν νησίδων της καὶ τῶν πλωΐμων πόρων ἀπὸ τῆς πόλεως μέχρι τῆς παραλίας, ἀμύνης διευθυνομένης ὑπὸ ἐμπείρου καὶ δεδοκιμασμένου ναυτικοῦ ἀρχηγοῦ (1). Οὔτε ἡ κυβέρνησις τὸ διενοήθη, μολονότι ἀνήγγειλε δι' ἐγγράφου ἐπείγοντος πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1825 εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας τὴν κατασκευὴν σχεδιῶν καὶ ἀκάτων τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ, προωρισμένων νὰ δράσουν ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης (2). Οὔτε οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, οὔτε τὰ μέλη τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα τὸ ἐπρόσεξαν. Παντελῶς ἐλησμονήθησαν τὰ συμβάντα τοῦ Ἰουλίου, οὐδεὶς φαίνεται προσέξας τὴν σημασίαν τῆς παρουσίας τοῦ μοιράρχου τῶν Πατρῶν Μαχμοὺτ διότι οὐδεὶς ἐπεδίωξε νὰ ὁρισθῇ εἷς ἀρχηγὸς ἐκ τοῦ ναυτικοῦ διὰ τὴν λιμνοθάλασσαν.

***

Ὁλόκληρος ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐτηρεῖτο ἠγκυροβολημένος εἰς τὸν ὅρμον τῆς Τουρλίδος. Τὴν 17ην Φεβρουαρίου ἐκ τῶν φρεγατῶν καὶ τῶν κορβεττῶν του ἀπεστάλησαν 32 πολύκωποι ἄκατοι ἐξωπλισμέναι ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης καὶ ἐστάθμευσαν εἰς τὸ νησίδιον Σκύλλα, ὑπὸ τὴν προστασίαν Τουρκικοῦ κανονιοστασίου ἐσχάτως ἀνεγερθέντος ἐπὶ τῆς πλησίον ξηρᾶς.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἐξετέλεσαν αἱ ἄκατοι διαδρομὴν μέχρι τοῦ Προκοπανίστου καὶ τὴν πρωΐαν τῆς 20ης ὅσαι ἐξ αὐτῶν ἦσαν κανονιοφόροι ἐβομβάρδισαν τὸ Βασιλάδι, ὅσαι δὲν ἦσαν ἠσχολήθησαν κατὰ

ξεως Ἰμβραὴμ καὶ Κιουταχῆ εἰς Ναύπακτον, κατὰ τὴν 17ην Νοεμβρίου 1825 —ἐγένετο γνωστὴ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ παραγγελία ἐν Πελοποννήσῳ νέων σχεδιῶν καὶ ἀκάτων τῶν Τούρκων τῇ ὑποδείξει τοῦ Κιουταχῆ.

(1) Ὁ Μιαούλης ἀναφέρει μόνον τὰ ἑπόμενα εἰς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας τὴν 17ην Ἰανουαρίου 1826, εὑρισκόμενος εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου.....

—.....«καὶ ἂν εἶναι τρόπος νὰ κάμετε καμμίαν οἰκονομίαν ἀπ' αὐτοῦ διὰ τροφάς, ἐπειδὴ μάλιστα ἑτοιμάζονται νὰ τὸ ἀποκλείσουν πάλιν τὰ ἐχθρικὰ ***λαντσόνια,*** ὅσα ἔμειναν ἀπὸ τὸν περασμένον Ἰούλιον εἰς τὴν λεγομένην λίμνην, ***καὶ τότε δὲν ἐμβαίνει πλέον τίποτε***».

(2) Βλ. Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 11ος σελ.

τὸν αὐτὸν χρόνον εἰς βολιδοσκόπησιν τῶν ὑδάτων τῆς λιμνοθαλάσσης πέριξ τῆς Κλείσοβας. Τὴν ἑσπέραν τῆς 22ας κατέπλευσε ἐκ Πατρῶν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Τουρλῖδος τὸ πολεμικὸν ἀτμοκίνητον ρυμουλκοῦν 8 ὁλμοφόρους σχεδίας καὶ 18 μικροῦ βυθίσματος ἀκάτους κανονιοφόρους, τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι εἰσήγαγον ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα διὰ τοῦ πόρου τοῦ Προκοπανίστου. Συγχρόνως ἔφθασε εἰς τὸ στρατόπεδον ὁ Χουσεΐν, ἐκ Πατρῶν, ἀποκλειστικῶς κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ ἵνα ἡγηθῇ τῆς ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης ἐπιχειρήσεως.

Ὁ φρούραρχος Βασιλαδίου Ἀ. Παπαλουκᾶς βλέπων ὅτι ἐπέκειτο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἰσχυροτάτη προσβολὴ κατὰ τῆς νησῖδος ἐζήτησε ἐπανειλημμένως παρὰ τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς ν' ἀποστείλῃ ἐνισχύσεις. Πλεῖστοι ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου προσεφέρθησαν αὐθορμήτως νὰ σπεύσουν νὰ συνδράμουν εἰς τὴν ἄμυναν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ μεγαλόψυχος φρούραρχος καὶ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ του Μῆτρος Δεληγεώργης(1). Ἀλλ' ὁ παντοδύναμος ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας, ὁ ἄλλως τε πρῶτος κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τελευταίας πολιορκίας ὑποδείξας τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀμύνης τῆς θέσεως, ἐθεώρησε ἐπαρκῆ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν καὶ παρημπόδισε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν ἀποστολὴν οἱασδήποτε ἐνισχύσεως.(2) Περὶ τὴν ἑσπέραν, ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπή, ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς ἐπιτακτικῆς ἀνάγκης, τοῦ ἀπέστειλε ἔγγραφον διαταγήν της νὰ ἀποσπάσῃ 50 στρατιώτας εἰς τὸ Βασιλάδι, ἀλλ' αὐτὸς ὄχι μόνον δὲν τὴν ἐξετέλεσε ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξέσχισε ἀναφανδόν.

---

(1) Μῆτρος Δεληγεώργης, ὁ πατὴρ τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Ὁ Μῆτρος ἦτο ναυτικός, ὑπηρετήσας πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν στόλον τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἔμπειρος πυροβολητής, ἔνθερμος πατριώτης καὶ ἀδσμαντίνου χαρακτῆρος Ἕλλην.

(2) Τεκμέρεται. Ὁ Μῖχος ἀποδίδει τὴν πρᾶξιν τοῦ Ραζηκότσικα εἰς πάθος του κατὰ τοῦ Μεσολογγίτου ἀρχηγοῦ τοῦ πεζικοῦ τῆς φρουρᾶς τοῦ Βασιλαδίου Σπύρου Πεταλούδη. Ἀμφίβολον εἶναι τοῦτο ἐφ' ὅσον ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας καταδεικνύεται εἰς πάσας τὰς λοιπὰς περιστάσεις—τὰς πρὸ καὶ τὰς κατόπιν—ὡς ἀνωτέρα φυσιογνωμία, ἀποβλέπουσα εἰς μεγάλα ἰδεώδη. Πρέπει μᾶλλον νὰ γίνῃ παραδεκτὸν τὸ ὅτι ἐπίστευε ὡς ἐπαρκῆ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν καὶ ὅτι ἦτο ἰσγυρογνώμων, ἐπιδιάκων πάσῃ θυσίᾳ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἅπαξ ἀποφασισθέντων. Ταῦτα πάντα ἐφ' ὅσον εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ραζηκότσικας ἠρνήθη νὰ συγκατατεθῇ νὰ μεταβῇ ἡ ἐνίοχυσις εἰς τὸ Βασιλάδι, ἐπειδὴ τοῦτο τὸ συμβὰν ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ Μίχου, τοῦ ἀποδεικνυομένου ἐκ τῶν πραγμάτων ὡς ἀφηγουμένου πολλὰ ἀναληθῆ.

Οὕτω τὸ Βασιλάδι ἀπέμεινε εἰς μόνας τὰς δυνάμεις τῆς μονίμου φρουρᾶς του.

Πολὺ πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας τῆς 23ης ἐκίνησαν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Χουσεΐν ἀπὸ τῆς θέσεως *Ἄσπρη Ἀλικὴ* 40 κανονιοφόροι ἄκατοι καὶ 8 σχεδίαι —καὶ ἑκάστης τῶν ἀκάτων ἐπέβαινον ἐκτὸς τῶν πυροβολητῶν 30 ὁπλῖται Αἰγύπτιοι. Ταὐτοχρόνως εἰσῆλθον διὰ τοῦ πόρου τοῦ Προκοπανίστου ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης ἄλλαι 18 ἐξωπλισμέναι ἄκατοι τοῦ στόλου καὶ 1 κανονιοφόρος φέρουσα ὅλμον, ὁλόκληρος δὲ ἡ δύναμις ἐνεφανίσθη συγκεντρωμένη πρὸ τοῦ Βασιλαδίου ἀκριβῶς κατὰ τὸ λυκαυγὲς ὁπότε ἤρχισε τὴν προσβολὴν κατὰ τῆς νησῖδος μὲ βομβαρδισμὸν ἀδιάκοπον.

Τὸ σύνολον τῆς φρουρᾶς του ἀνήρχετο εἰς 80 Μεσολογγίτας—60 ὁπλίτας ὑπὸ τὸν Σπῦρον Πεταλούδην καὶ 20 πυροβολητὰς ὑπὸ τοὺς Ἀναστάσιον Παπαλουκᾶν καὶ Πασχάλην Γιακουμούτσην, Ἰταλὸν ὑπαξιωματικὸν πυροβολητήν, Φιλέλληνα.

Ὁ βομβαρδισμὸς διήρκεσε 10 συνεχεῖς ὥρας, χωρὶς νὰ κατορθοῦται βιαία ἀπόβασις, παρ' ὅλον τὸ σμῆνος τῶν ἐπιτιθεμένων ἀκάτων, σχεδιῶν καὶ λέμβων. Οἱ ἀτρόμητοι Μεσολογγῖται ἐτήρησαν τοὺς ἀντιπάλους των εἰς ἀπόστασιν καὶ τοὺς ἐπροξένησαν μεγάλην φθοράν. Ὁ Χουσεΐν τρεῖς φορὰς ἠνάγκασε τοὺς ὁπλ τας του νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ ὕδωρ ἀπὸ 100 βημάτων καὶ προχωρήσουν πρὸς τὸ Βασιλάδι κατὰ φάλαγγας ἀλλὰ καὶ τὰς τρεῖς φορὰς τοὺς ἀπέκρουσαν.

Ὁ υἱὸς τοῦ φρουράρχου, δεκαετὴς παῖς Σπῦρος Παπαλουκᾶς, εὑρίσκετο μεταξὺ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Βασιλαδίου. Ὑπηρέτει εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν πυρομαχικῶν (1). Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὴν πυριταποθήκην, παρετήρησε ἓν τῶν πυροβόλων ἕτοιμον μὲν πρὸς πυροβόλησιν ἀλλ' ἔρημον πυροβολητῶν.

---

(1) Ἡ λεπτομέρεια αὕτη περιέχεται ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. Κ. Α. Στασινοπούλου «Τὸ Μεσολόγγι», Τόμος, 1ος σελ. 189, καὶ ἀναφέρεται κατόπιν ἀφηγήσεως πρὸς τὸν συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ Σπύρου Παπαλουκᾶ, ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ ὁποίου διετηροῦντο τὰ στίγματα ἐκ τῶν διαπύρων κόκκων τῆς ἐναυσματικῆς πυρίτιδος. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ δίδεται νὰ ἐννοηθῇ, πάντοτε κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Σπύρου, ὅτι εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔπεσε ἡ ἄπτρα ἦσαν διεσπαρμένοι πολλοὶ κόκκοι πυρίτιδος ἀκαύστου ἐκ τῶν ἐκφευγόντων τῶν δοχείων κατὰ τὴν ἀδιαλείπτως τροχάδην γενομένην μεταφορὰν τῶν γομώσεων—διεσπαρμένοι καθ' ὅλον τὸ μῆκος ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ πυροβόλου μέχρι τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς πυριταποθήκης καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν μετεδόθη τὸ πῦρ εἰς τὴν πυριταποθήκην. Εἶναι ἀδύνατον νὰ συνέβη τοῦτο.

Ἥρπασε ἀδιστάκτως τὴν πυροδοτικὴν ἄπτραν καὶ μετέδωκε τὸ πῦρ εἰς τὸ πυροβόλον, ἀλλ' ἐπλησίασε ἀπροσέκτως περισσότερον τοῦ δέοντος τὴν ὀπὴν μεταδόσεως τοῦ πυρὸς (1). Διάπυροι κόκκοι ἐκ τῆς ἐναυσματικῆς πυρίτιδος ἐξηκοντίσθησαν μέχρι τοῦ προσώπου του, ἡ δὲ ἄπτρα ἐξέφυγε τῶν χειρῶν του καὶ ἔπεσε καταγῆς.

Ἀκριβῶς κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ἐχθρικὸν βλῆμα ὅλμου, καλῶς ἐσκοπευμένον, εἰσῆλθε εἰς τὴν πυριταποθήκην καὶ τὸ σύνολον τῆς πυρίτιδος ἀνεφλέγη. Ἡ στέγη τοῦ κτιρίου ἀνετινάχθη, οἱ τοῖχοι κατέρρευσαν, ὁ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ πυροβολικοῦ Ἀναστ. Λάντος ἀπηνθρακώθη, ἐφονεύθησαν τινὲς τῶν πυροβολητῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐμωλωπίσθησαν. Τὸ πῦρ τῶν πυροβόλων τοῦ Βασιλαδίου ἐσταμάτησε ἐλλείψει πυρίτιδος(2).

Ὁ Χουσεΐν διέταξε ἀμέσως μὲ τὴν ἀνατίναξιν τῆς πυριταποθήκης τοὺς στρατιώτας νὰ ὁρμήσουν κατὰ μᾶζας πυκνὰς πρὸς τὴν νησῖδα, ὑπὸ τὴν ὥθησιν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἐπέτυχε νὰ τοὺς ἀποβιβάσῃ.

Πάμπολλοι Αἰγύπτιοι συνεπλάκησαν μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς πάλην σώματος πρὸς σῶμα, ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν δέκα Αἰγυπτίων πρὸς ἕνα Ἕλληνα. Ἐν τέλει, ἀφ' οὗ ἐφονεύθη ὁ Πεταλούδης καὶ 6 ἄλλοι ὁπλῖται(3) οἱ λοιποὶ ἐγκατέλιπον τὴν νησῖδα, πρὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐχθρῶν των, καὶ ὑπεχώρησαν εἰς τὸ Μεσολόγγιον διὰ πόρου γνωστοῦ εἰς αὐτοὺς μόνον. Ἐκ τοῦ συνόλου τῆς φρουρᾶς τοῦ Βασιλαδίου 4 μόνον ἠχμαλωτίσθησαν. Οἱ κάτοικοι τοῦ Μεσολογγίου ὑπεδέχθησαν τοὺς ἄνδρας τῆς φρουρᾶς μὲ φωνὰς ἀποδοκιμασίας καὶ τότε μόνον κατηυνάσθησαν ὅταν ἐβεβαιώθησαν ὅτι ὑπεχώρησαν ἀφοῦ ἐξερράγη ἡ πυριταποθήκη των καὶ ἡ περαιτέρω ἀντίστασις ἦτο ἀδύνατος.....

---

(1) Τεκμέρεται.

(2) Ἀκριβῶς καθ' ὅμοιον τρόπον ἀνετινάχθη ἡ αὐτὴ πυριταποθήκη ἐκ βλήματος πυροβόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ ἀτμοκινήτου «Καρτερίας» κυβερνωμένου ὑπὸ τοῦ Ἄστιγγος τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἑπομένου ἔτους 1827. Τότε τὴν φρουρὰν τοῦ Βασιλαδίου ἀπετέλουν 300 Τοῦρκοι. Οὗτοι παρεδόθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνατίναξιν καὶ δὲν ἠγωνίσθησαν ν' ἀντιταχθοῦν εἰς τοὺς ἀποβάντας.

(3) Ἐφονεύθησαν οἱ Σπῦρος Πεταλούδης, ἀρχηγὸς τοῦ πεζικοῦ· Σπῦρος Ραζῆς, ἀστυνόμος Βασιλαδίου· Συμ. Ζορμπᾶς· Ἀναστ. Μουσκανᾶς· Γεώργ. Γαλανός· Σπυρ. Σκαρλᾶτος· Ἀθ. Κακούρης. Ἐτραυματίσθησαν πολλοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Ἰωάν. Φραγκούλης· Εὐθύμ. Κουτσοπάνος· Κώστας Κατσιβόλης· Ἀπόστ. Γαλανός· Ζαφ. Βερίτσης.—(Ὁ κατάλογος οὗτος περιέχεται ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ κ. Κ. Ἀ. Στασινοπούλου «Τὸ Μεσολόγγι»).

Τὸ Αἰτωλικόν, διαστάσεων 500 μέτρων περίπου ἐπὶ 400, ἦτο ὡς καὶ σήμερον ἡ μόνη κατοικημένη νησὶς τῆς λιμνοθαλάσσης. Ὁλόκληρον τὴν ἔκτασιν αὐτῆς καταλαμβάνει ἡ πόλις της. Σήμερον ἐπικοινωνεῖ μετὰ τῆς Στερεᾶς ἑκατέρωθεν διὰ δύο πολυτόξων γεφυρῶν. Κατὰ τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα ἐπεκοινώνει μόνον διὰ λέμβων.

Ἐκαλεῖτο μέχρις ἐσχάτων Ἀνατολικόν. Πολὺ πρὸ τοῦ 12ου μ.χ. αἰῶνος ὑπῆρχε πόλις ὁμώνυμος ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ξηρᾶς τῆς Στερεᾶς, ὀφείλουσα ἀποκλειστικῶς τὴν ὀνομασίαν της εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν (πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ μεγάλου βορείου θαλασσίου βραχίονος τῆς λιμνοθαλάσσης). Τὸ Ἀνατολικὸν τῆς Στερεᾶς ἐγκατελείφθη κατ' ἐκείνους τοὺς παρωχημένους χρόνους, ὁπότε οἱ κάτοικοι του ἔκτισαν νέαν πόλιν ἐπὶ τῆς νησῖδος, ὡς εἰς θέσιν ἀσφαλεστέραν, καὶ τὴν ὠνόμασαν ἐπίσης Ἀνατολικόν (1). Κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων (τὸ ἔτος 1204), ὁπότε διεμελίσθη ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία, ἡ νησὶς τοῦ Ἀνατολικοῦ κατελήφθη ὑπὸ τῶν Βενετῶν. Κατόπιν, πολὺ βραδύτερον, ὑπὸ Καρόλου τοῦ Τόκκου καὶ μετ' αὐτὸν ἐκ περιτροπῆς, ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Τούρκων. Εἰς τὴν ὁριστικὴν κατοχὴν τῶν τελευταίων παρέμενε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ κατὰ τοῦτον ἀνέπτυξαν οἱ κάτοικοι ναυτικὸν ἀξιοσημείωτον. Μνημονεύονται 29 ἐμπορικὰ πλοῖα τοῦ Ἀνατολικοῦ κατὰ τὸ 1767 περιτρέχοντα τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν. Ἡ ἀκμὴ τοῦ ναυτικοῦ των διετηρήθη μέχρις ὅτου οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐλεηλάτησαν καὶ ἐπυρπόλησαν τὴν πόλιν καὶ μετ' αὐτῆς κατέκαυσαν τὰ ἐν τῷ λιμένι πλοῖα, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς καλουμένης τοῦ Ὀρλὼφ (1769—1770). Τότε κατέσφαξαν πολλοὺς καὶ ἠχμαλώτισαν ὅσους κατοίκους κατέλαβον ἐξ ἀπροόπτου—ὅσους δὲν ἐσώθησαν εἰς τὰ ὄρη ἢ δὲν διεπεραιώθησαν εἰς τὰς πλησίον νήσους (Ἐχινάδας καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους), καὶ λόγος τῆς καταφορᾶς τῶν Τουρκαλβανῶν ἦτο τὸ ὅτι κατέφυγε εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ὁ ἁρματωλὸς Μαυροδῆμος μετά τινων ἐκ τῶν ὁπαδῶν του.

Ὅταν ἐπῆλθε ἡ κατόπιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1769 ἡσυχία οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰτωλικοῦ ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν των καὶ ἐδημιούργησαν νέον ναυτικόν, ἀξιόλογον.

Εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας δὲν προσεχώρησαν εὐθὺς ἐξ

(1) Δὲν ἀναφέρεται ἡ ἀκριβὴς ἐποχὴ τῆς θεμελιώσεως τῆς πόλεως τοῦ Αἰτωλικοῦ ἐπὶ τῆς νησῖδος. Εἶναι ἐν τούτοις ἐξηκριβωμένον ὅτι τὴν ἐπεσκέφθη ὁ ἐξ Ἱσπανίας Ἰσραηλίτης περιηγητὴς Βενιαμὶν ντὲ Τουντέλλα κατὰ τὸ ἔτος 1153.

ἀρχῆς, διὰ τὸν φόβον τῶν συνεπειῶν τῆς ἀποτυχίας του, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν εἰς τὰ στενὰ τοῦ Μεσολογγίου τοῦ Ὑδραϊκοῦ στόλου. Ἔκτοτε πολέμησαν ὁρμητικῶς τοὺς Τούρκους ὡς ἐχθροὺς καὶ πάσῃ δυνάμει. Μνημονεύονται ὡς ἐνδόξως δράσαντες εἰς πολλὰς περιστάσεις.

Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους οἱ πολεμισταὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔδιδον τὸν ὅρκον πίστεως ἐπὶ τοῦ ἐπιταφίου (1) τῆς ***Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου***, ἀρχαιοτάτου κειμηλίου, συγχρόνου τοῦ ναοῦ, χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ 12ου μ. Χ. αἰῶνος.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Αἰτωλικοῦ τοῦ 1823—τὴν γενομένην μετὰ τὸν θάνατον ἐν Καρπενησίῳ τοῦ ἥρωος Μάρκου Μπότσαρη καὶ τὴν ἦτταν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν μάχην τῆς Καλιακούδας—ἀρχηγὸς τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ ἦτο ὁ αὐτός, ὁ Κιουταχῆς. Ὡς πρὸς τὰ τρόφιμα, τὰ πολεμοφόδια, τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀνδρείαν δὲν ὑστέρουν τοῦ ἀντιπάλου οἱ πολιορκούμενοι. Τὸ πλῆθος των ἀνήρχετο περὶ τοὺς 2000 ἐντοπίους, περὶ τοὺς 500 πρόσφυγας ἐκ τοῦ Ξηρομέρου καὶ τοὺς 500 ἐν συνόλῳ μαχητάς, τοὺς πλείστους Αἰτωλικιώτας. Ὑφίσταντο ὅμως τότε τὴν ἀφόρητον βάσανον τῆς δίψης, ἐπειδὴ ἡ νῆσος ἦτο ἄνυδρος — ἐν εἰρήνῃ ὑδρεύετο ἀπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ξηρᾶς Κεφαλοβρύσου καὶ ἤδη τὸ Κεφαλόβρυσον εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐπειδὴ οἱ Αἰτωλικιῶται ἐγνώριζον κάλλιστα τὸ τί ἔμελλον νὰ ὑποστοῦν ἂν θὰ περιέπιπτον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τουρκαλβανῶν οὔτε κἂν ἐσκέπτοντο νὰ τοὺς παραδοθοῦν. Ἀφ' ἑτέρου τὸ νὰ διέσπων τὸν σιδηροῦν πολιορκητικὸν κλοιὸν τοῦ Κιουταχῆ τοὺς ἦτο ἀδύνατον. Ἦσαν λοιπὸν εἰς τὸ ἀδιέξοδον καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν Θείαν βοήθειαν

---

(1) Ἐν τῷ ναῷ τῆς ***Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου*** φυλάσσεται ἀκόμη σήμερον ὁ χρυσοΰφαντος ἐπιτάφιος, ἔργον θαυμαστῆς τέχνης τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, δῶρον εἰς τὴν πόλιν τοῦ Αἰτωλικοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1183 τοῦ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ἀνεψιοῦ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ.

Ἐν τῷ αὐτῷ ναῷ φυλάσσεται καὶ εἰκὼν τῆς Παναγίας, γραφεῖσα (ὡς λέγεται) ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Λουκᾶ, δῶρον τοῦ αὐτοῦ Ἀγγέλου Κομνηνοῦ πρὸς τὴν πόλιν.

Ὁ ἐπιτάφιος ἀπήχθη εἰς Πρέβεζαν μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Αἰτωλικοῦ. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος οἱ Ἕλληνες τῆς Πρεβέζης ἐνήργησαν συνεισφορὰν καὶ εἰς τὰ συλλεγέντα χρήματα προσέθησαν οἱ Αἰτωλικιῶται τὰ ἐκ τῆς ἐκποιήσεως τῶν ἀναθημάτων τῆς εἰκόνος τῆς Παναγίας καὶ μὲ τὸ σύνολον ἐξηγόρασαν τὸν ἐπιτάφιον καὶ τὸν ἐπανέφερον εἰς τὴν θέσιν του.

ὅταν, τὴν 8ην Νοεμβρίου, ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῶν Ταξιαρχῶν, βλῆμα πυροβόλου τοῦ Κιουταχῆ διέτρησε τὴν στέγην τοῦ μικροῦ ναοῦ τῶν Ταξιαρχῶν, τὸ ὑπ' αὐτὴν δάπεδον καὶ εἰσέδυσε εἰς τὸ ἔδαφος. Ἐκ τῆς ἀνοιγείσης ὀπῆς ἀνέβλυσε ἄφθονον γλυκὺ ὕδωρ. Οἱ πολιορκούμενοι ἀνεκουφίσθησαν, ἤντλησαν μεγάλας δυνάμεις ἠθικάς—ἀφοῦ ἐκ τοῦ θαύματος τούτου ἐπείσθησαν ὅτι ὁ θεὸς οὐδέποτε ἐγκαταλείπει ὅσους πιστεύουν—, ἀντεμετώπισαν τὸν ἐχθρὸν τελεσφόρως καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ θάψῃ τὰ πυροβόλα, πυρομαχικά του καὶ σκεύη καὶ ἀπέλθῃ πρὸς βορρᾶν ἐν ὥρᾳ νυκτός...

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1826 ὡρίσθη ὅτι τὰ σώματα τοῦ στρατηγοῦ Γρηγορίου Λιακατᾶ καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν Τούλια Πανομάρα, Βασιλείου Μπαρλᾶ, Εὐσταθίου Τζιμπουράκη, Ἀθανασίου Γραμματικοῦ, Δημητρίου Σίψα καὶ Δημητρίου Βλαχοπούλου ὤφειλον νὰ ἀμύνωνται τοῦ Αἰτωλικοῦ καὶ τῶν νησίδων Ντολμᾷ καὶ Πόρου, χωρὶς νὰ ἀναμένουν ἐνίσχυσιν ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου—μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τοῦτο ἦτο ἐνδεχόμενον καὶ νὰ μὴ ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ. Τὸ σύνολον τῶν μαχητῶν τῶν σωμάτων ἀνήρχετο περίπου εἰς 800 ἄνδρας. Τὰ ἀναλογοῦντα τρόφιμα τοὺς εἶχον χορηγηθῇ διὰ μιᾶς καὶ ὁσάκις ἐγίνετο εἰσαγωγὴ τροφίμων εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν τ' ἀναλογοῦντα διὰ τὸ Αἰτωλικὸν ἀπεστέλλοντο κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν προορισμόν των. Μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἁλώσεως τοῦ Βασιλαδίου ὑπῆρχε ἐπικοινωνία διὰ τῆς λιμνοθαλάσσης μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Αἰτωλικοῦ, τῆς ὁποίας ἐπωφελοῦντο πολλοὶ ἐκ τῆς φρουρᾶς τῶν Μεσολογγιτῶν ὅπως μεταβαίνουν εἰς τὸ Αἰτωλικὸν χάριν ἀναψυχῆς. Συνέβη λοιπὸν νὰ εὑρεθοῦν ἐκεῖ ὑπὲρ τοὺς 100 ὅταν ἡ ἐπικοινωνία διεκόπη μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς προσβολῆς κατὰ τοῦ Βασιλαδίου καὶ ἡ δύναμις τῶν μαχίμων ἀνδρῶν τοῦ Αἰτωλικοῦ νὰ ὑπερβῇ τοὺς 500.

Οἱ ἐχθροὶ ἀνήγειραν τὴν τελευταίαν στιγμὴν εἰς τὴν θέσιν ***Φοινικιά,*** ἐπὶ τῆς Στερεᾶς, ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ Ντολμᾶ καὶ εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν, τρία κανονιοστάσια ὁπλισθέντα διὰ 18 πυροβόλων, καὶ τέταρτον πρὸς ἀνατολὰς αὐτῶν καὶ ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ. Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Βασιλαδίου ἤρχισαν τὴν προσβολὴν κατὰ τοῦ Ντολμᾶ.

Συγχρόνως ἐβομβάρδισαν τὸ Αἰτωλικὸν ἀπὸ τοῦ κανονιοστασίου τοῦ ἀνεγερθέντος πρὸς ἀνατολάς του. Τὴν πρώτην ταύτην ἡμέραν μόνον 130 ἄνδρες ἦσαν εἰς Ντολμᾶν καὶ αὐτοὶ ἤρκεσαν νὰ σταματήσουν τὰς προσπαθείας τοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ τὴν νύκτα ὁ ἀρχηγὸς τῆς

ἀμύνης τοῦ Αἰτωλικοῦ στρατηγὸς Λιακατᾶς, παρέλαβε 70 ἄνδρας τοῦ σώματός του καὶ διεπεραιώθη εἰς τὴν νησῖδα ἀναλαβὼν αὐτοπροσώπως τὴν διοίκησιν.

Τὴν δευτέραν ἡμέραν εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ τῶν κανονιοστασίων τῆς ξηρᾶς κατὰ τοῦ Ντολμᾶ προσετέθη ἀπὸ τῆς πρωΐας τὸ πῦρ περισσοτέρων τῶν 60 ἐχθρικῶν ἀκάτων, κανονιοφόρων καὶ ἐξωπλισμένων λέμβων καὶ συγχρόνως ἐκινήθησαν πρὸς ἔφοδον ἀπὸ τῆς ξηρᾶς βαδίζοντες εἰς τὰ ρηχὰ πρὸς τὴν 20 βήματα μόνον ἀπέχουσαν ταύτην νησῖδα 2000 Τοῦρκοι καὶ Αἰγύπτιοι στρατιῶται.

Οἱ 200 ἄνδρες ὑπὸ τὸν Λιακατᾶν ἐδείχθησαν γίγαντες, ἐξηκολούθησαν καθ' ὅλην τὴν δευτέραν ἡμέραν ν' ἀποκρούουν τοὺς ἐχθροὺς μέχρις ὅτου κατὰ τὴν ὥραν τῆς γενικῆς ἐφόδου οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔπεσαν.

Ὅσοι ἐπέζησαν ἐτράπησαν πρὸς τ' ἀβαθῆ καὶ διεπεραιώθησαν εἰς τὴν παραπλεύρως τοῦ Ντολμᾶ νησῖδα Πόρον, ὀχυρωμένην, ἀλλ' ἐπίσης ἀσθενῶς, μὲ ἓν μόνον κανονιοστάσιον. Οἱ ἐχθροὶ τοὺς ἠκολούθησαν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ οἱ Ἕλληνες, ὅμοιοι πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας τῶν Θερμοπυλῶν, ἠμύνθησαν ἀτρόμητοι. Ἐβύθισαν μίαν ἐχθρικὴν κανονιοφόρον, ἠδιαφόρησαν εἰς τὸ πολὺ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν κατὰ τὴν ὥραν τῆς γενικῆς ἐφόδου καὶ τοὺς ἐπολέμησαν μέχρι τελευταίας πνοῆς των, μέχρις ὅτου ἔπεσαν πάντες, μέχρις ἑνὸς καὶ ἀφοῦ πρῶτον ἐθανάτωσαν τοὺς πλείστους τῶν ἀντιπάλων των.

Εἰς μάτην ὁ Τζαβέλλας μετὰ 500 ἐθελοντῶν ἐπιλέκτων(1) ἐξώρμησε τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου εἰς ἀντιπερισπασμὸν καὶ ἐσάρωσε τὰ ἐχθρικὰ χαρακώματα. Ἐπανῆλθε ἄπρακτος, μὲ ὀλίγας ἀπωλείας, ἀφ' οὗ ἐθανάτωσε πολλοὺς ἐχθροὺς—μεταξὺ τῶν ὁποίων ἕνα Εὐρωπαῖον ἀρχιπυροβολητὴν καὶ ἕνα Τοῦρκον χιλίαρχον—χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ νὰ σταματήσῃ τὴν προσβολὴν κατὰ τῶν νησίδων.

Μὲ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Ντολμᾶ καὶ τοῦ Πόρου ἀπέβη προφανὲς ὅτι τὸ Αἰτωλικὸν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀντεῖχε εἰς γενικὴν ἔφοδον καὶ ἀπεφασίσθη νὰ παραδοθῇ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς σφαγῆς καὶ τῆς ἀτιμώσεως τῶν περισσοτέρων τῶν 2500 γυναικοπαίδων του. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα ὁ ἔπαρχος Γεώργιος Κανάρης, ἐπ' οὐδενὶ

(1) Κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς ὁ προτιθέμενος νὰ ἐξορμήσῃ ὁπλαρχηγῶς ἐζήτει νὰ ἠρωτῶντο καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων οἱ ἄνδρες ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν των, ἂν τυχὸν θὰ ἤθελον τινες νὰ συμμετεῖχον εἰς τὴν ἐξόρμησιν. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν συγκατετίθεντο κατεγράφοντο πρῶτον καὶ κατόπιν ἐλάμβανον γνῶσιν τοῦ συνθήματος.

λόγῳ στέργων νὰ αἰχμαλωτισθῇ, ἐπεβιβάσθη εἰς πλοιάριον, ἐπέτυχε νὰ διασχίσῃ τὴν ἐχθρικὴν ζώνην καὶ ἔφθασε εἰς τὰ Κράββαρα(1). Ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ἐπεχείρησαν τινες νὰ τὸν μιμηθοῦν, ἀλλ' ὀλίγοι ἐπέτυχον νὰ διέλθουν.

Οἱ ἐχθροὶ ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ντολμᾶν κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα ὅπου εὗρον μόνον τοὺς νεκροὺς τῶν ὑπερασπιστῶν του. Τὴν ἑπομένην πρωΐαν, τῆς 29ης, ἐκινήθησαν κατὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ. Ἀλλ' ἐσταμάτησαν ἀμέσως. Οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι τῆς φρουρᾶς του ἐξῆλθον κρατοῦντες λευκὴν σημαίαν ὅταν εἶδον κινουμένους εἰς προσβολὴν τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Οἱ ἀπεσταλμένοι των ὡδηγήθησαν ἐνώπιον τοῦ Ἰμβραήμ. Ὁ πασᾶς τοὺς ὑπεσχέθη ἐξασφάλισιν ζωῆς καὶ τιμῆς ἁπάντων, πλὴν ἑνὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἠθέλησε νὰ ὀνομάσῃ, καὶ ἐπιπλέον ἔστερξε νὰ τοὺς ἐπιτρέψῃ νὰ παραλάβῃ ἕκαστος κάτοικος τὴν πολυτιμωτέραν του ἐνδυμασίαν καὶ 100 γρόσια. Εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἰμβραὴμ συνεφώνησε ὁ Κιουταχῆς καὶ ἐνέκρινε νὰ μεταβοῦν εἰς Ἄρταν ὅσοι ἦσαν ἐντὸς τοῦ Αἰτωλικοῦ, ἀναλαβὼν τὴν διατροφὴν των ἐπὶ ἕνα μῆνα. Ἐν συνόλῳ ἐξῆλθον τοῦ Αἰτωλικοῦ περὶ τὰς 3000 ψυχῶν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες (2).

Κατὰ τὴν παρέλασιν τῶν κατοίκων τοῦ Αἰτωλικοῦ πρὸ τῶν Ἰμ-

---

(1) Ἀδελφὸς τοῦ ἥρωος. Περιέχεται εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Ὕδρας ἀναφορὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ Αἰτωλικοῦ πρὸς τὴν κυβέρνησιν, μετὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Βασιλαδίου, φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ, μετὰ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν προυχόντων, ζητοῦσα τὴν ἐνίσχυσιν ἐκ τοῦ στόλου.

(2) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει οἱ Αἰγύπτιοι ὅτι κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν πολιορκουμένων τοῦ Αἰτωλικοῦ ἠρεύνων εἰς τὴν ἀποβάθραν τὰ ἐνδύματά των καὶ ἁφήρουν ὅσα περισσότερα τῶν συμφωνηθέντων ἔφερον. Κατὰ τὰ λοιπὰ τοὺς ἄφηκαν ἀνενοχλήτους πλὴν μιᾶς νεάνιδος περικαλλοῦς τὴν ὁποίαν ἐπλησίασαν οἱ σωματοφύλακες τοῦ Ἰμβραήμ, τῆς ἐκάλυψαν τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ἀπήγαγον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ πασᾶ. Οἱ αὐτοὶ ἐδήλωσαν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι τὸ πρόσωπον τὸ ἐξαιρεθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰμβραήμ ἦτο αὕτη ἡ κόρη.

Ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Λιβράν, ὀργανωτοῦ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, παρακολουθήσαντος τὸν Ἰμβραὴμ εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ὅτι ἡ κόρη ἦτο Τούρκισσα, αἰχμαλωτισθεῖσα εἰς τὸ Μεσολόγγιον.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν κατοίκων τοῦ Αἰτωλικοῦ ἦτο ἡ ὡραιοτάτη κόρη των Τασοῦλα Κουρκουμέλη, μνηστὴ τοῦ Νικολάου Τσερέλη, καὶ τὴν φαντασίαν τοῦ Ἰμβραὴμ δι' αὐτὴν εἶχε ἐξάψει ὁ Ἰσραηλίτης Σαμπεθάϊ, πρώην ὑπηρέτης τῆς οἰκογενείας Κουρκουμέλη εὑρισκόμενος ἀπό τινος εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Αἰγυπτίων. Κατὰ τὴν αὐτὴν παράδοσιν ἡ Τασοῦλα ὡδηγήθη εἰς Αἴγυπτον καὶ εἰσήχθη εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ Ἰμβραὴμ ὅπου ἀπέθανε ἐκ μαρασμοῦ, παραμείνασα εἰς τοὺς κόλπους τῆς χριστιανικῆς θρησκείας·

βραὴμ καὶ Κιουταχῆ τὸ πλεῖστον τῆς φρουρᾶς αὐτῶν ὡς καὶ τῶν λαβόντων μέρος ἐχθρῶν εἰς τὰς ἐφόδους κατὰ τῶν νησίδων Ντολμᾶ καὶ Πόρου εἶχε ἤδη ἀποσταλῆ εἰς τὸ στρατόπεδον, πρὸ τοῦ Μεσολογγίου.

***

Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς πόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ τοῦ Ντολμᾶ κατέστη στενώτατος. Εἰς τὸ τέλος τοῦ Φεβρουαρίου δὲν ὑπῆρχον σχεδὸν τρόφιμα. Τὴν 10ην Μαρτίου ἐξέλιπον παντελῶς καὶ τὰ ἐλάχιστα τ' ἀποκλειστικῶς ἐξοικονομηθέντα διὰ τὴν φρουράν. Τὰ μόνα ἀπομένοντα εἰς τοὺς πολιορκουμένους εἴδη τροφῆς ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἦσαν ἐλάχιστοι ἵπποι καὶ ὄνοι, τὰ ἀκάθαρτα ζῶα καὶ τὰ παρεχόμενα εἴδη ὑπὸ τῆς λιμνοθαλάσσης-καρκῖνοι καὶ ἁλμυρὰ βλάστησις. Τὰ τελευταῖα μόνον πολὺ πλησίον τῆς πόλεως ἀνεζητοῦντο ἐν ὥρα ἡμέρας, διότι πλῆθος ἐξωπλισμένων λέμβων διεδρόμει εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν, ἔξω τῆς ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν ἐπακτίων κανονιοστασίων τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ ὅσοι τολμηροὶ Μεσολογγῖται ἐξήρχοντο τῆς ἀκτῖνος δὲν ἐπανήρχοντο πάντοτε ἄτρωτοι καὶ τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐθανατώνοντο. Ἡ ἐπιτήρησις τῆς λιμνοθαλάσσης ἐγίνετο ἀδιακόπως καὶ ἦτο αὐστηροτάτη ἐπειδὴ οἱ ἐχθροὶ δὲν ἦσαν τέλειοι γνῶσται τῶν ἐντὸς αὐτῆς πόρων, διὰ τῶν ὁποίων πάντοτε ἦτο δυνατὸν νὰ διολισθαίνουν ἔσω καὶ ἔξω τῶν ἰχθυοτροφείων πριάρια Μεσολογγιτῶν. Οἱ πλώϊμοι πόροι Βασιλαδίου, Προκοπανίστου καὶ παλαιῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀχελῴου ἐφρουροῦντο ἀγρύπνως—ἡ δύναμις τῆς φρουρᾶς μόνον εἰς τὸ Βασιλάδι ὑπερέβη τοὺς 400 ἄνδρας.

Κατὰ τὰ λοιπὰ οἱ Ἰμβραὴμ καὶ Κιουταχῆς περιωρίσθησαν νὰ κανονιοβολοῦν τὴν πόλιν.

Ὁ λόρδος ἁρμοστὴς τῶν Ἰονίων νήσων, Ἄγγλος στρατηγὸς Φρειδερῖκος Ἄδαμ (1), ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ Μεσολογγίου χιλιάκις θὰ ἐπροτίμων τοῦ νὰ ἐκλιπαρήσουν τὸν Ἰμβραὴμ καὶ τὸν Κιουταχῆν διὰ τὴν σωτηρίαν των τὸ νὰ ἔπιπτον μέχρις ἑνός, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἡρώων τοῦ Βασιλαδίου καὶ τοῦ Ντολμᾶ, ἠθέλησε νὰ μεσολαβήσῃ. Μετέβη τὴν 12ην Μαρτίου αὐτεπαγγέλτως, ἐπιβαίνων Ἀγγλικῆς φρεγάτας, εἰς συνάντησιν τοῦ

(1) Φρειδερῖκος Ἄδαμ στρατηγὸς Ἄγγλος τῆς Ναπολεντείου ἐποχῆς συμμετασχὼν ὡς ἀντιστράτηγος εἰς τὴν μάχην τοῦ Βατερλῶ. Διετέλεσε ἁρμοστὴς τῶν Ἰονίων νήσων ἀπὸ 1824—1832 διαδεχθεὶς τὸν μισέλληνα Μαίητλαντ. Ὁ Ἄδαμ συνέδεε τὸ ὄνομά του καὶ μετὰ τῆς Κερκύρας, ὡς διοχετεύσας εἰς τὴν πόλιν τὸ πόσιμον ὕδωρ ἐκ τῆς θέσεως ***Μπενίτσες***.

Κιουταχῆ καὶ τοῦ Ἰμβραὴμ εἰς τὸ Κρυονέρι, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι εἰς προηγουμένην περίστασιν εἶχε ζητηθῇ διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Μεσολογγίου ἐκ μέρους τοῦ Χοσρὲφ ἡ μεσολάβησις τοῦ Ἄγγλου πλοιάρχου Ἄμποτ.

Οἱ Κιουταχῆς καὶ Ἰμβραὴμ ἀπέφυγον πᾶσαν συνέντευξιν, ὑπὸ διαφόρους προφάσεις. Ἀντ' αὐτῶν τοῦ παρουσιάσθη ὁ Χοσρὲφ. Οὗτος τοῦ ἐδήλωσε ὅτι οὐδεὶς πλέον λόγος τοιαύτης μεσολαβήσεως ὑπῆρχε, κατὰ τὴν γνώμην του, ἀφ' οὗ εἶχε ἤδη ὁριστικῶς διακοπῇ πᾶσα ἐπικοινωνία μεταξὺ λιμνοθαλάσσης καὶ κάλπου Πατρῶν καὶ ὅτι ἐπίστευε τὴν θέσιν τῶν πολιορκουμένων ἀπολύτως ἀπελπιστικήν. Ὁ ἁρμοστὴς ἀπῆλθε ἄπρακτος.

Τὴν ἑπομένην τῆς ἀναχωρήσεώς του παρουσιάθη πρὸ τοῦ τείχους ἀπεσταλμένος τῶν δύο πασάδων καὶ προσεκάλεσε νὰ προσκυνήσουν τὸν σουλτάνον ὅσοι Ἕλληνες θὰ τὸ ἤθελον. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπεκρίθησαν,

—Ἀποθνήσκομεν, ἀλλὰ δὲν παραδιδόμεθα(1).

Κατόπιν τούτου ὁ κανονιοβολισμὸς κατὰ τῆς πόλεως ἐξηκολούθησε σφοδρότερος. Μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας, τὴν 21ην Μαρτίου, ἀπέστειλαν οἱ πασάδες πρὸς τοὺς πολιορκουμένους τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον.

«Ἰμπραὴμ Πασᾶς, Βαλῆς Τσηδὲ καὶ Μωρέως καὶ Σερασκέρης (Τ. Σ.)

Μεχμὲτ Ρεσὴτ Πασᾶς, Βαλῆς Ρούμελης καὶ Σερασκέρης (Τ.Σ.)

«Σὲ σᾶς ὅπου βρισκόσασθε στὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου »μικροὶ μεγάλοι σᾶς φανερόνομεν δι' ὁμιλίας τοῦ ράγι ὅπου ἐζητή»σατε ἄνθρωπον ἀπὸ μέρους μας ἐστάλθη, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον »ὡμιλήθησαν μερικὰ καὶ σὲ αὐτὸ ἐπάνω ἀπέρασαν μερικαῖς ἡμέρες. »(2) Ὅμως τὸ ράγι ὅπου ζητεῖτε θέλει ἄλλον, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον »ὅπου σᾶς φανερόνομεν ἄνωθεν· πρῶτον νὰ δῶστε τὰ ἅρματα μὲ

---

(1) Τὰ ἑπόμενα περιέχονται εἰς τὸ σχεδίασμα τοῦ ποιήματος «Τὸ Μεσολόγγι» ἤτοι «Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι» τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἀναφέρονται ἀκριβῶς εἰς τὴν ὑπερήφανον ἀπάντησιν τῶν πολιορκουμένων ἐκείνης τῆς ἡμέρας.

—Ἕως ἐκείνη τὴ στιγμὴ οἱ πολιορκημένοι εἶχαν ὑπομείνει πολλοὺς ἀγῶνες μὲ κάποιαν ἐλπίδα νὰ φθάσῃ ὁ φιλικὸς στόλος καὶ νὰ συντρίψῃ ἴσως τὸν σιδερένιο κύκλο ὅπου τοὺς περιζώνει· τώρα ὅπου ἔχασαν κάθε ἐλπίδα, καὶ ὁ ἐχθρὸς τοὺς τάζει νὰ τοὺς χαρίσῃ τὴ ζωὴ ἂν ἀλλαξοπιστήσουν, ἡ ὑστερινή τους ἀντίστασις τοὺς ἀποδείχνει Μάρτυρες...

(2) Οἱ Ἰμβραὴμ καὶ Κιουταχῆς ἐδείκνυον μὲ τὰ γραφόμενά των ὅτι πρῶτοι οἱ πολιορκούμενοι ἐζήτησαν συμβιβασμόν. Ὅτι τοῦτο ἦτο ἀναληθές, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἐγγράφου ἀπαντήσεως εἰς τὰς προτάσεις των.

»αὐτὸν τὸν τρόπον ὅπου νὰ μὴν ἔχῃ κανένας μικρὸ μαχαῖρι· δεύτερον »ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Τουρκιᾶς σὲ ὅτι τόπο θέλετε νὰ κατοικήσετε καὶ »οἱ καθαυτοὶ Μεσολογγῖται ἂν θέλουν νὰ μισεύσουν σὲ ἄλλο μέρος »σὰν καὶ σᾶς τοὺς δίνομεν τὴν ἄδειαν· ὄχι καὶ ἂν θέλουν στὸν τόπο »τους, γενῆτε μοσᾶδες νὰ καθήσουν στὰ σπίτια τους καὶ στὰ ὑπο»στατικά τους, καὶ ὅλον σας τὸ ἔχει καὶ ἴρζι καὶ ζωήν σας ὡς τὸν »παραμικρὸν δὲν θέλει πειραχθεῖτε· σὲ αὐτὸ σᾶς βεβαιώνομεν· καὶ »ἂν κλίνετε σὲ αὐτὰ σᾶς δίνομεν τὸ ράγι, καὶ αὐτὴ εἶνε ἡ τελεία »ἀπόκρισίς μας καὶ τόσον· τῇ 21 Μαρτίου 1826 ἀπὸ τὸ στρατόπεδον».

Καὶ εἰς τοῦτο τοὺς ἀπήντησαν οἱ ἀρχηγοὶ αὐθημερόν, ἐπίσης ἐγγράφως:

«Πρὸς τοὺς ὑψηλοτάτους Βεζηράδες Μώρα Βαλεσῆν καὶ Ρούμελη Βαλεσῆν.

«Ἔχετε λάθος. ἡμεῖς δὲν σᾶς ἐζητήσαμεν πρωτήτερα κουβέντα, τοῦ λόγου σας μᾶς ἐζητήσατε.

«Εἴδαμε τὸ ἔγγραφον τσεβάπι σας καὶ εὐχαριστοῦμεν ὅπου μᾶς γράφετε τὴν ἀλήθειαν γυμνήν, διότι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους σας δὲν ἠμπορέσαμεν νὰ πληροφορηθοῦμεν ἕως τώρα, διότι μᾶς τὰ ἔλεγαν μπερδευμένα.

«Δὲν ἠλπίζαμεν ποτὲ νὰ σᾶς ἀπεράσῃ μιὰ τέτοια φαντασία ὁποῦ » ὀκτὼ χιλιάδες ἅρματα αἱματωμένα νὰ τὰ ζητήσητε καὶ νὰ σᾶς τὰ » δώσωμεν μὲ τὰ χέρια μας, τὰ ὁποῖα ἅρματα συμφωνοῦν μὲ τὴν » ζωήν. Ὅθεν, καθὼς βλέπομεν τὸν σκοπόν σας καὶ τὴν ἀπόφασιν » ὅπου ἔχομεν ἡμεῖς, θὰ γίνῃ ἐκεῖνο ὅ,τι ἀπεφάσισεν ὁ Θεός, τὸ ὁ» ποῖον δὲν τὸ ἠξεύρετε οὔτε ἡ ὑψηλότης σας, οὔτε ἡμεῖς, καὶ ἂς γίνῃ » τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

«1826 Μαρτίου 21, Μεσολόγγι

Οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Μεσολογγίου

Ἡ ἀνωτέρω ἔγγραφος περὶ παραδόσεως πρότασις τῶν πασάδων ἐστάλη κυρίως ἐπειδὴ θετικαὶ πληροφορίαι τοὺς ἀνήγγελλον τὴν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν.

Τὴν δὲ ἄρνησιν τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς τὴν ἐθεώρησαν ὡς διατυπωθεῖσαν ὅπως διετυπώθη διότι οἱ ἀρχηγοὶ ἐπίστευον ὡς ἀσφαλῆ τὴν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν νέαν τροφοδότησιν τῆς πόλεως. Ἔστρεψαν λοιπὸν οἱ πασάδες τὰ βλέμματα των πρὸς τὴν νησῖδα Κλείσοβαν, ἀπέχουσαν τῆς πόλεως περὶ τὰ δύο χιλιόμετρα, ἐξηκολουθοῦσαν νὰ ἐπικοινωνῇ μετ' αὐτῆς ἐλευθέρως, καὶ ἀπεφάσισαν

νὰ κυριεύσουν καὶ αὐτὴν ἐξ ἐφόδου διὰ ν' ἀπελπίσουν τοὺς πολιορκουμένους.

Ἡ Κλείσοβα, ὁλικῆς περιμέτρου 200 μέτρων, ὠχυρώθη κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1825—Ἰανουάριον 1826—κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀμοιβαίας προετοιμασίας πολιορκουμένων καὶ Ἰμβραήμ. Εἰς τὸ ὕψος τῆς ὀροφῆς τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Ἁγίας Τριάδος κατεσκευάσθησαν πολεμίστραι καὶ ἀκριβῶς πρὸ τοῦ ἐκκλησιδίου ἓν πρόχειρον κανονιοστάσιον ἐπὶ προχώματος, ὁπλισθὲν διὰ 4 μόνον πυροβόλων. Ἡ μόνιμος φρουρὰ συνεκροτήθη ἐν συνόλῳ ἐξ 100 ὁπλιτῶν καὶ 20 πυροβολητῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Χρ. Χατζηπέτρου, ἔχοντος ὡς ὑποσωματάρχας τοὺς Παναγιώτην Σωτηρόπουλον (1) καὶ Κωνσταντῖνον Τζαβέλλαν. Ἡ ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Κωνσταντίνου Τρικούπη κανονιοφόρος, φέρουσα ἓν πυροβόλον τῶν 3 λιτρῶν, ὡρίσθη νὰ σταθμεύῃ εἰς τὰ ὕδατά της. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς προσβολῆς τῆς νησῖδος ὁ ἀρχηγὸς Χατζηπέτρος ἠσθένει, τὸν ἀνεπλήρου ὁ Σωτηρόπουλος.

Τὴν ἅλωσιν αὐτῆς ἀνέλαβε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ ἐπιτύχῃ ὁ Κιουταχῆς, ἡγούμενος αὐτοπροσώπως 2000 Τούρκων καὶ Ἀλβανῶν. Τοὺς ἐπεβίβασε πλοιαρίων καὶ λέμβων, ἀπαρατήρητος, κατὰ τὴν νύκτα τῆς24ης πρὸς τὴν 25ην Μαρτίου. Τὴν πρωΐαν τῆς 25ης ἤρχισε τὴν κύκλωσιν.

Ἀπὸ τῆς ἑπομένης τῆς ἁλώσεως τοῦ Ντολμᾶ ἐστάθμευε πρὸς τὴν νοτίαν ἄκτὴν τῆς πόλεως δύναμις ἐκ 300 περίπου ἐπιλέκτων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κίτσον Τζαβέλλαν, προωρισμένη νὰ ἐνισχύσῃ οἱανδήποτε ἀπειλουμένην θέσιν. Ὁ Τζαβέλλας μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας παρετήρησε τὴν κίνησιν τοῦ Κιουταχῆ, συνέλεξε ταχέως ὅσους εὑρέθησαν πλησίον του ἐκ τῶν ἐπιλέκτων, τοὺς ἐπεβίβασε εἰς πλοιάρια καὶ ἐκίνησε νὰ διασχίσῃ τὴν γραμμὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στολίσκου καθ' ἣν στιγμὴν συνετελεῖτο ἡ κύκλωσις τῆς Κλείσοβας. Ὁ Σωτηρόπουλος εἶχε εἰδοποιηθῆ ἐγκαίρως πρὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας διὰ τὴν προσέγγισιν τῶν ἐχθρικῶν πλοιαρίων—ὑπὸ ἁλιέων Μεσολογγιτῶν, ἐν μέσῳ τῶν πλοιαρίων τῶν ὁποίων εὑρέθη ἀποτόμως ὁ στο-

1) Παναγιώτης Σωτηρόπουλος (ἐκ Κραββάρων), στενὸς συγγενὴς τῆς οἰκογενείας Σισμάνη. Καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἀνεδείχθη ἀληθὴς ἥρως. Αὐτὸς κατεσκεύαζε τὰς κατὰ τοῦ Κιουταχῆ ὑπονόμους πρὸ τῆς ἐλεύσεως εἰς τὴν πόλιν τοῦ περιφήμου ὑπονομοποιοῦ Νταλεροπούλου. Ἔπεσε ἐνδόξως τὸ ἑπόμενον ἔτος 1827 εἰς Ἀθήνας, κατὰ τὴν φονικὴν μάχην τὴν συναφθεῖσαν εἰς τὴν θέσιν *Ἀνάλατος* πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως.

λίσκος τοῦ Κιουταχῆ—καὶ ἀρχίσει ἤδη πῦρ ἐναντίον των καὶ διὰ τουφεκίων καὶ διὰ τῶν δύο ἐκ τῶν τεσσάρων πυροβόλων τῆς νησῖδος, πεπληρωμένων μὲ μυδράλλια.

Αἱ ἐχθρικαὶ κανονιοφόροι ἐπεχείρησαν μὲ πῦρ ταχὺ τῶν πυροβόλων των νὰ ἐμποδίσουν τὴν διάσπασιν τῆς γραμμῆς των κυκλώσεως ὑπὸ τῶν πλοιαρίων τοῦ Τζαβέλλα. Τοῦ ἐβύθισαν ἓν μέρος ἐξ αὐτῶν, τοῦ ἐθανάτωσαν τινὰς τῶν ἐπιλέκτων καὶ μὲ βλῆμα πυροβόλου τοῦ ἔθραυσαν τὴν σπάθην, καθ' ἣν στιγμὴν ὄρθιος τὴν ἐκράδαινε ἐνθαρρύνων τοὺς κωπηλάτας νὰ προχωροῦν πάση δυνάμει πρὸς τὴν Κλεισοβαν. Ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ τὸν ἐμποδίσουν ν' ἀποβιβασθῇ. Ἀμέσως ὅμως μετὰ τοῦτο συνετελέσθη ἡ κύκλωσις καὶ ὁριστικῶς διεκόπη πᾶσα ἐπικοινωνία μεταξὺ νησῖδος καὶ πόλεως τοῦ Μεσολογγίου.

Ἡ κανονιοφόρος τοῦ ἀτρομήτου Κωνσταντίνου Τρικούπη, ἀναχθεῖσα κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Τζαβέλλα ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸ σμῆνος τῶν ἐρχομένων πρὸς τὴν Κλείσοβαν ἐχθρικῶν πλοιαρίων, ἐβυθίσθη ταχύτατα ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ των. Πάντες οἱ ἐπιβαίνοντες ἐκολύμβησαν μέχρι τῆς Κλείσοβας καὶ εὐτυχῶς ἐπέτυχον ν' ἀποβιβασθοῦν ἀβλαβεῖς.

Ἡ ἔλευσις τοῦ ἥρωος Κίτσου Τζαβέλλα μετὰ τῶν ὀλίγων ἐπιλέκτων του (1) ὑπερεπλήρωσε θάρρους τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς νησῖδος. Αὐτός, ἀφ' οὗ πρῶτον ὡς ἀστραπὴ εἰσῆλθε εἰς τὸ ἐκκλησίδιον καὶ ἐσταυροκοπήθη ἐνώπιον τῆς εἰκόνος τῆς Παρθένου, ἐπήδησε εἰς τὸν προμαχῶνα καὶ ἐφώναξε ἀπὸ ταύτης τῆς θέσεως νὰ ἐπρόσεχον οἱ ὁπλῖται νὰ μὴ ἔχανον οὔτε βολὴν καὶ πρὸ πάντων νὰ ἐσκόπευον ἀξιωματικούς.

Ὁ Κιουταχῆς ἀφ' οὗ ἐπλησίασε τὴν Κλείσοβαν μέχρι τοῦ ὁρίου εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἄκατοι ἠδύναντο νὰ ἐπιπλέουν φέρουσαι καὶ τοὺς ἐπιβάτας των διέταξε τοὺς στρατιώτας του νὰ εἰσέλθουν τὸ ταχύτερον εἰς τὸ ὕδωρ καὶ προχωρήσουν ἀφόβως πρὸς τὴν νησῖδα ὠθοῦντες πρὸ αὐτῶν κενὰς τὰς λέμβους, κρυπτόμενοι ὀπίσω των, ἐντελῶς προφυλαττόμενοι ἀπὸ τοῦ πυρὸς τῆς φρουρᾶς της.

Παρὰ τὸ ἀδιάκοπον πῦρ καὶ ἐκ τοῦ προχώματος καὶ ἐκ τοῦ ἐκκλησιδίου ἀπεβιβάσθησαν μὲ τοῦτον τὸν τρόπον πλεῖστοι εἰς τὴν Κλείσοβαν καὶ ταχέως ἠνάγκασαν τοὺς ἐπὶ τοῦ προχώματος πολεμιστὰς νὰ τὸ ἐγκαταλείψουν καὶ κλεισθοῦν ἐντὸς τῆς Ἁγίας Τριάδος μετὰ τῶν ἄλλων.

Ὁ ἀπὸ τῆς ὀροφῆς ὅμως τοῦ ἐκκλησιδίου τουφεκισμός, γινόμενος

(1) Ὁ Τρικούπης καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς τοὺς ὁρίζουν εἰς 11 ὁπλίτας, ὁ Σπυρομήλιος (κατὰ τὸν Α. Παπαλουκᾶν) εἰς 50 περίπου.

ἐξ ἐγγυτάτης ἀποστάσεως, ἀπέβη αὐτόχρημα ὀλέθριος. Ὅσαι ἐκπυρσοκροτήσεις ἐγίνοντο τόσοι στρατιῶται τοῦ ἐχθροῦ ἐθανατώνοντο. Οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐτρομοκρατήθησαν, ἐπείσθησαν ὅτι οὐδὲ εἷς ἐξ αὐτῶνν θὰ ἐπέστρεφε καὶ ἅμα ἔπεσον οἱ δύο σημαιοφόροι των ἐτράπησαγενικῶς πρὸς τὴν θάλασσαν. Οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Κιουταχῆ κατέβαλον ἀπεγνωσμένας προσπαθείας, τοὺς ἐπανέφερον μέχρι τῆς μεσημβρίας πρὸς τὴν Κλείσοβαν ἄκοντας ἄλλας πέντε φοράς. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἐπετύγχανον ἑκάστοτε, εὐθὺς ὡς ἤρχιζε τὸ φονικὸν πῦρ τῆς ὀροφῆς ἐτρέποντο οἱ Τουρκαλβανοὶ πάλιν πρὸς τὴν θάλασσαν, ἔπαυε νὰ ἰσχύῃ δι' αὐτοὺς οἱαδήποτε διαταγὴ ἢ ἐπίκλησις τῶν ἀνωτέρων των.

Τὴν ἕκτην φορὰν τοὺς ἐπανέφερε αὐτὸς ὁ Κιουταχῆς ὅπως τοὺς ἐμψυχώσῃ διὰ τῆς παρουσίας του καὶ ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπλήγη εἰς τὸν πόδα μόλις ἐξῆλθε καὶ μὲ τοῦτο οἱ στρατιῶται του τὸν ἥρπασαν, ὥρμησαν εἰς τὰ πλοιάρια καὶ τὰ ἀπήγαγον μακρὰν τῆς Κλείσοβας, εἰς τὴν θέσιν Μολόχα, ἀνατολικῶς τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου.

Μέχρι τῆς μεσημβρίας ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν ὑπερασπιστῶν 30 καὶ ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως 40 τουφέκια των ὑπέστησαν ριζικὴν φθοράν.

Ὁ Ἰμβραὴμ ἠθέλησε νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἡ ἀποτυχία τοῦ ἀντιζήλου του ἦτο ἁπλῶς ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως πειθαρχίας τῶν Τουρκαλβανῶν, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς Αἰγυπτίους του. Ἐκάλεσε τὸν γαμβρόν του Χουσεΐν (1), ἀφοῦ πρῶτον ἐπεβίβασε τῶν πλοιαρίων 3000 Αἰγυπτίους, τὸν ἐφιλοτίμησε, τοῦ ἀνέθηκε τὴν ἀρχηγίαν τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ τὸν ἐνηγκαλίσθη μὲ ἀδελφικὸν ἀσπασμόν. Εἶπε:

— Ἦλθε ἡ ὥρα νὰ τοὺς δείξωμεν τὴν ὑπεροχήν μας!...

Ὁ Χουσεΐν ταχέως ἐκινήθη νὰ κυκλώσῃ τὴν Κλείσοβαν. Οἱ ὡρισμένοι εἰς τὸ πρόχωμα ἄνδρες τῆς φρουρᾶς της εἶχον ἐπανέλθει εἰς τὰς θέσεις των μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Τουρκαλβανῶν. Ἀπὸ τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου ἡτοιμάζοντο νὰ διαπεραιωθοῦν πολλοὶ εἰς ἐνίσχυσιν, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασαν. Μόνον δύο πριάρια, τῶν ὁποίων ἐπέβαινον οἱ ἀτρόμητοι Ζαφειρὸς Ράπεσης καὶ Γκόϊας, φέροντα ὀλίγα πολεμοφόδια εἰς τὴν νησῖδα καὶ τρόφιμα ἀκάθαρτα, διέσχισαν ὑπὸ χάλαζαν βολῶν πυροβόλων καὶ τουφεκίων τὴν γραμμὴν τῆς κυκλώσεως τῶν Αἰγυπτίων. Τοῦ πρώτου τὸ πριάριον ἔφθασε εἰς τὸν προορισμόν του, τοῦ Γκόϊα ἐκόπη εἰς τὰ δύο ἐγγύτατα τῆς Κλείσοβας ὑπὸ

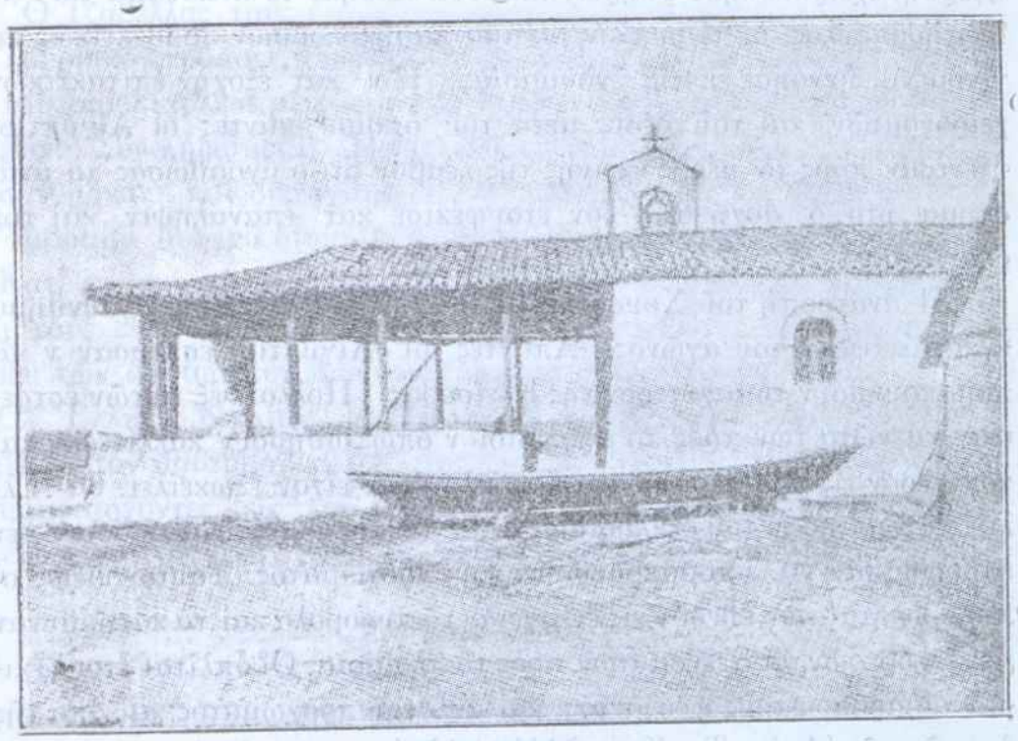

Τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Κλείσοβας «Ἁγία Τριάς».

βλήματος πυροβόλου. Εὐτυχῶς ἀμφότεροι οἱ γενναῖοι οὗτοι Μεσολογγῖται ἐσώθησαν.

Ὁ Χουσεῖν ἐμιμήθη τὸν τρόπον τοῦ Κιουταχῆ κατὰ τὴν προσέγγισιν εἰς τὴν Κλείσοβαν καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον ἐξηνάγκασε τοὺς ὑπερασπιστάς της νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ πρόχωμα καὶ περιορισθοῦν νὰ πολεμοῦν ἀπὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὡς συνέβη εἰς τοὺς Τουρκαλβανοὺς καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐντὸς δευτερολέπτων ἀπηλπίσθησαν, ἤρχισαν νὰ ρίπτωνται μετὰ σπουδῆς εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ ἀξιωματικοί των, κατὰ τὰς ρητὰς διαταγὰς τοῦ Χουσεῖν καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰμβραήμ, ἵνα τοὺς ἐξαναγκάζουν νὰ ἐπιστρέφουν διὰ νέαν ἔφοδον, τοὺς ἐκτύπων μὲ τὰς σπάθας των καὶ τοὺς κατορθώνοντας ν' ἀπομακρύνωνται—νὰ ἀποφεύγουν τὰς σπάθας τῶν ἀξιωματικῶν — ἐπανέφερε τὸ πυροβολικὸν τῶν κανονιοφόρων.

Ἡ ἔφοδος τῶν Αἰγυπτίων ἐπανελήφθη ἐπίσης πεντάκις καὶ ἀπέβη ἐξ ἴσου ἄκαρπος ὅπως αἱ τῶν Τουρκαλβανῶν, ἀσυγκρίτως ὅμως περισσότερον θανατηφόρος εἰς τοὺς Αἰγυπτίους. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τεσσάρων ἐφόδων ὁ Χουσεῖν ἔμενε ἀόρατος, ἦτο ὀπίσω, ἐκάθητο ἐντὸς τῆς λέμβου ἁπλῶς ἐπιτηρῶν τὰς προσπαθείας τῶν ἀξιωματικῶν του. Κατὰ τὴν πέμπτην, ἥτις ἐγένετο ὅταν ἐπλησίαζε νὰ δύσῃ ὁ ἥλιος,

ἠγέρθη, ἐχειρονόμησε ζωηρῶς καὶ οὕτω ἐξέθηκε τὸ ἀνάστημα του. Ὁ Σωτηρόπουλος, μὲ ἄγρυπνον βλέμμα παρηκολουθῶν προσεκτικῶς τὰ γινόμενα, ἠννόησε ἐκ τῆς ἐνδυμασίας, τῶν κατ' ἐξοχὴν ἐπιτακτικῶν χειρονομιῶν καὶ τοῦ δέους μετὰ τοῦ ὁποίου πάντες οἱ Αἰγύπτιοι ἠτένισαν πρὸς τὸ μέρος ἐκείνης τῆς λέμβου ὅτι ὁ ἀνορθώσας τὸ ἀνάστημα ἦτο ὁ ἀρχηγός. Τὸν ἐτουφέκισε κατ' ἐπανάληψιν καὶ τὸν ἐθανάτωσε.

Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Χουσεΐν ἐντὸς τῆς λέμβου του ὑπῆρξε σύνθημα ἐγκαταλείψεως τοῦ ἀγῶνος. Ἅπαντες οἱ Αἰγύπτιοι ἔσπευσαν ν' ἀπομακρυνθοῦν τὸ ταχύτερον τῆς Κλείσοβας. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔστρεψαν τὰ νῶτα των πρὸς τὸ ἐκκλησίδιον ὅπως ὠθήσουν καλλίτερον καὶ ταχύτερον εἰς βαθύτερα ὕδατα ὅσα πλοιάρια εἶχον ἐξωκείλει. Οἱ Ἕλληνες ἐξώρμησαν τοῦ ἐκκλησιδίου καὶ ἐν ἀκαρεῖ κατέσφαξαν ὅσους δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τοῦ προχώματος. Ταυτοχρόνως οἱ πυροβοληταί των ἔθεσαν εἰς ἐνέργειαν τὰ πυροβόλα καὶ τὰ κατηύθυναν μετὰ φοβερῶν ἀποτελεσμάτων πρὸς τὰ πλοιάρια. Οἱ ὁπλῖται ἐτουφέκισαν ἀδιακόπως τοὺς φεύγοντας, καὶ ἀπὸ τοῦ προχώματος καὶ ἀπὸ τῆς ὀροφῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἄλλοι Αἰγύπτιοι κατὰ τὴν φυγήν των ἐκ τῆς Κλείσοβας ἔρριπτον τὰ ὅπλα των καὶ ἄλλοι ἐγκατέλειπον τὰ πλοιάρια καὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὸ ὕδωρ. Ἡ λιμνοθάλασσα ἐκηλιδώθη ἐκ τοῦ πλήθους τοῦ αἵματος τῶν τελευταίων.

Ἐπὶ τέλους κατώρθωσαν οἱ ἐχθροὶ νὰ εὑρεθοῦν ἐκτὸς βολῆς ἀλλ ἀφοῦ μόνον εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν ἀφῆκαν 1000 νεκρούς, τῶν ὁποίων τὰ σώματα ἐπέπλεον καὶ ἑλικνίζοντο. Οἱ Ἕλληνες ἐπιμόνως τοὺς παρηκολούθησαν κατὰ τὴν φυγήν των, συνέλεξαν 1500 ὅπλα, 100 καραβίνας, 13 σημαίας, 10 τύμπανα καὶ ἐγένοντο κύριοι 8 πλοιαρίων. Τὸ πολὺ πλῆθος τῶν ὅπλων ἀπέσπασαν ἐκ τοῦ πηλοῦ τοῦ πυθμένος.

Ὅσας ἐχθρικὰς σημαίας ἐκυρίευσαν, τὰς ἔστησαν πρὸς ἐμπαιγμὸν τοῦ Ἰμβραὴμ ὁλόγυρα τοῦ προμαχῶνος ἀφοῦ ἔστρεψαν τὰ ἐπίμηλα τῶν κοντῶν πρὸς τὰ κάτω. Ὁ καπετὰν πασᾶς Χοσρὲφ τὰς παρετήρησε ἐξ ἀποστάσεως νὰ κυματίζουν, ἐπίστευσε ὅτι ἡ Κλείσοβα ἐκυριεύθη καὶ ἔσπευσε ν' ἀποστείλῃ μίαν ἄκατον μὲ 30 ναύτας ὡπλισμένους ἵνα συγχαροῦν ἐκ μέρους του τὸν Χουσεΐν. Οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς Κλείσοβας, πλήρεις χαρᾶς κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν διὰ τὴν νίκην των, ἐνοήσαντες ἐγκαίρως τὴν πλάνην τῶν Τούρκων ναυτῶν, ἠθέλησαν νὰ παίξουν καὶ τοὺς παρουσίασαν τὸν ἀδελφὸν τοῦ στρατηγοῦ Κίτσου Τζαβέλλα Ἰωάννην, ὁμιλοῦντα καλῶς τὰ Τουρκικὰ καὶ διατηροῦντα τὴν γενειάδα του ὅπως τὸ συνείθιζον τότε οἱ Τοῦρ-

κοι. Ὁ Τζαβέλλας τοὺς ἐχαιρέτισε μεγαλοφώνως καὶ φιλικῶς, κατὰ τὸν Τουρκικὸν τρόπον, ἀπετάθη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν γλῶσσαν των καὶ τοὺς προσεκάλεσε μὲ τόσην προθυμίαν ὥστε τοὺς ἐξηπάτησε καὶ ἐξῆλθον. Συνελήφθησαν πάντες, ἀλλὰ δὲν ἐθανατώθησαν, ἀφωπλίσθησαν μόνον καὶ διετάχθησαν νὰ μεταβοῦν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ἰμβραὴμ διὰ νὰ διηγηθοῦν εἰς αὐτὸν τὰς ἐντυπώσεις των.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ Κιουταχῆς καὶ ὁ Ἰμβραὴμ ἀπώλεσαν ὑπὲρ τοὺς 2000 ἐκλεκτοὺς στρατιώτας καὶ πολλοὺς ἀξιωματικοὺς μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν δυσαναπλήρωτον Χουσεΐνμπεην. (1)

Οἱ Ἕλληνες δικαίως ἀπέδωκαν εἰς τὰ προσόντα τοῦ Κίτσου Τζαβέλλα τὸν θρίαμβον τῆς Κλείσοβας καὶ ἀνεγνώρισαν ὅτι ἅπαντες οἱ συμμετασχόντες εἰς τὴν ἄμυναν τὰ μέγιστα διεκρίθησαν κατὰ τὴν ἐνδοξωτάτην νίκην του. Ἐξ αὐτῶν ἔπεσαν περὶ τοὺς 50 (2).

---

(1) Τὸν πορθητὴν τῆς Σφακτηρίας, τῆς Κρήτης, τῆς Κάσου, τοῦ Βασιλαδίου, ἐμπειρότατον καὶ εἰς ἄκρον ριψοκίνδυνον στρατιωτικὸν ἄνδρα.

Ὁ Σπυρομήλιος ἀναβιβάζει τὰς ἀπωλείας Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων εἰς 3500 θανατωθέντας καὶ πολλοὺς ἄλλους πληγωθέντας ἄνδρας. Ἄλλοι συγγραφεῖς περιορίζουν τὰς ἀπωλείας εἰς νεκροὺς εἰς 2000.

(2) Κατὰ τὸν Σπυρομήλιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ.'

Σπυρομήλιος. — Σχετικὰ τῆς προετοιμασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου διὰ τὴν τρίτην ἐκστρατείαν του πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου. — Ἡ δρᾶσις αὐτοῦ κατὰ τὸ πρῶτον πενθήμερον τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1826.

Ἡ γοητεύουσα συγγραφή ***Ἀπομνημονεύματα τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σπυρομήλιου***(1) εἶναι ἔργον ἔχον πολὺ βάθος, πλῆρες ρητορικῶν σχημάτων καὶ μεταπτώσεων, μορφῆς δικανικῆς, ὡς γραφὲν ἵνα ἐν ἀνάγκῃ ἀναγνωσθῇ ἐνώπιον ἀκροατηρίου, (2) τοιοῦτον ὡσὰν ἡ ἀληθὴς πρόθεσις τοῦ συγγραφέως νὰ μὴ εἶναι ἁπλῶς ἡ ἐξιστόρησις τῆς πολιορκίας ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ κατηγορία ἢ ἀπολογία. Ἐκ τῆς ἀποδεικνυομένης ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων λόγῳ ἀγνοίας τῆς καταστάσεως ἢ ἐπιπολαιότητος ἐμμέσου εὐθύνης· του εἰς τὴν μερικὴν διάλυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου τοῦ συμμετασχόντος εἰς τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν

---

(1) Ἐξεδόθησαν τὸ ἔτος 1926 ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀκουράστου ἐργάτου τῶν γραμμάτων καὶ διακεκριμμένου ἱστοριοδίφου τοῦ Ἀγῶνος κ. Ἰωάννου Βλαχογιάννη.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως ὁ κ. Βλαχογιάννης ἀναφέρει ὅτι τὸ σχετικὸν χειρόγραφον εἶναι ἰδιόχειρον τοῦ Σπηρομήλιου, γεγραμμένον ἐπὶ χάρτου τῶν πρὸ τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος χρόνων καὶ ὅτι τὸ πιστεύει γραφὲν περὶ τὸ ἔτος 1828.

(2) Λ. χ. Διακόπτει ἀποτόμως τὴν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1825 ἵνα ἀποταθῇ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Κιουταχῆν.

Σελ. 80—81. . . . Ἦτον καιροὶ εὐτυχίας, καιροὶ τῆς προόδου σου, Σατράπα!. . . Τώρα σκέπτεσαι πῶς ν' ἀποφεύγῃς τὰ κτυπήματά μας, νὰ ὀχυρώνῃς τὰ κανονιοστάσιά σου, φοβούμενος μὴ σοῦ τὰ κυριεύσομεν ὡς καὶ ἄλλοτε, νὰ δυναμόνῃς τὴν παράλληλον γραμμὴν διὰ νὰ μὴ εἰσβάλομεν ἡμεῖς εἰς τὸ στρατόπεδόν σου, νὰ κατασκευάζῃς ὀχύρωμα εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ διὰ νὰ μὴ ὁρμήσουν εἰς τὰς σκηνάς σου οἱ ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου Ἕλληνες!... Κακὰ προμηνύματα, Σατράπα! . . .

Βραδύτερον πάλιν διακόπτει τὴν ἐξιστόρησιν ἵνα ἀποταθῇ πρὸς τὸν Ἰμβραήμ.

Σελ. 16—. . . . Ἄρα τοιούτους ἀνθρώπους φαντάζεσθε, δυνάμεις τῆς Εὐρωπαίας Τουρκίας, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου νὰ δαμάσετε; Πληροφορήσου Ἰμπραχὶμ πασιᾶ, ἀπὸ τὸν συνάδελφό σου τὸν Ρεσὶτ Μεχμὲτ πασιᾶ, πόσα δείγματα τοῦ ἔδωσαν τῆς ἀνδρείας των, καὶ τότε πείσου ὅτι καὶ εἰς σὲ δὲν θά δώσουν ὀλιγώτερα. . . κ.λ.π.

πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπιβράδυνσιν τῆς προετοιμασίας τῆς τρίτης προετοιμασίαν ἀτελῆ——καὶ τῆς συνεπείᾳ τούτων τραγικῆς ἀπωλείας ὁλοκλήρου σχεδὸν τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως καὶ τῶν δύο τρίτων τῆς ἡρωϊκῆς φρουρᾶς του—· ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι μᾶλλον περὶ τοῦ δευτέρου θὰ πρόκειται. Ἡ ὑπόνοια αὕτη ἐνισχύεται ἐκ πλείστων παρατηρήσεων.

Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐκράτησε αὐτεπαγγέλτως τὸν στόλον εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν ἀπὸ τῆς 20ης Ἰανουαρίου μέχρι τῆς 5ης Φεβρουαρίου ἐκ τῆς ἀνάγκης, μολονότι ἐν γνώσει ὅτι τὸ δημόσιον ταμεῖον κατὰ τὴν ἐκκίνησιν τοῦ στόλου διὰ τὴν μηνιαίαν ἐκστρατείαν ἀπὸ 20 Δεκεμβρίου 1825 μέχρις 20 Ἰανουαρίου 1826 δὲν εἶχε καταβάλει εἰς τοὺς προκρίτους τὴν μισθοδοσίαν τῶν ναυτῶν. Αἱ οἰκογένειαι τούτων δὲν εἶχον ἄλλον πόρον ζωῆς, ἂν οἱ ναῦται δὲν ἐπέβαινον τῶν πλοίων τοῦ στόλου ἔπρεπε ἀφεύκτως νὰ ἐναυτολογοῦντο ἀλλαχοῦ διὰ νὰ τοὺς ἐξησφάλιζον τὸν ἐπιούσιον.

Παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα τῶν προκρίτων καθ' ὅλον τὸν διαρρεύσαντα μῆνα δὲν τοὺς ἀπεστάλη ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ἡ καθυστερημένη μισθοδοσία καὶ τοὺς ἦτο ἀδύνατον ὄχι μόνον τὸ νὰ διέτασσον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας τὸν ναύαρχον νὰ παρέτεινε τὴν διαμονήν του εἰς τὸν κόλπον, ἀλλὰ καὶ τὸ ν' ἀντεμετώπιζον τὰ πληρώματα κατὰ τὸν κατάπλουν τοῦ στόλου εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας χωρὶς νὰ ἔχουν τὸν μισθόν των εἰς χεῖρας των. Εἶναι πολὺ δύσκολον τὸ νὰ γίνῃ παραδεκτὸν ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ τῶν στρατηγῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἠγνόει τὴν κατάστασιν, ἐπειδὴ παρέμεινε 8 συνεχεῖς ἡμέρας ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σαχτούρη. Μολαταῦτα οὐδαμοῦ φαίνεται εἰς τὴν μακρὰν ἐξιστόρησιν ὑπὸ τοῦ λεπτολόγου παρατηρητοῦ στρατηγοῦ Σπυρομήλιου (1) τῶν ἐνεργειῶν της εἰς τὸ Ναύπλιον νὰ ἔστρεψε

Φέρω ὡς παράδειγμα τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐξιστορήσεως τὴν σελ. 27.

...Ὁ ἐνθουσιασμὸς ὅλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἦτον ἀπερίγραπτος. Ὡμοίαζον μᾶλλον εἰς ἀνθρώπους ὁποῦ πηγαίνουσι νὰ ἐντρυφήσωσι εἰς πανήγυριν, παρὰ εἰς μέλλοντας νὰ πολεμήσωσι. Εἶνε ἀξιοπερίεργον καὶ ἓν περιστατικόν, ὁποῦ συνέπεσεν αὐτὸ τὸ ἑσπέρας. Ἐνῷ ἡμεῖς ἐκαθήμεθα σιωπηλοὶ εἰς τὸν προφυλακτικὸν δρόμον, ἕνας Τοῦρκος ἀπὸ τὰ πλησίον περιχαρακώματα ὡμιλοῦσεν μὲ ἕνα Ἕλληνα σκοπὸν εἰς τὰς ἐπάλξεις. Ὁ Τοῦρκος ἐρωτοῦσε τὸν Ἕλληνα ἂν ἦτο ὡραιοτέρα ἡ θυγατέρα τοῦ παππᾶ ἀπὸ τὴν τοῦ γκοτζάμπαση. Ὁ Ἕλλην τ' ἀπεκρίθη ὅτι ἐπίσης καὶ αἱ δύο εἶν' ὡραῖαι. Ἐπανέλαβε λοιπὸν ὁ Τοῦρκος παραγγέλων νὰ πλυθῶσι, διότι τὴν ἐπαύριον ἐλπίζων εἰς τὸν Μουχαμέτη θὰ ἦτον εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ δὲν ἤθελεν νὰ τὰς εὑρῇ ἄπλυτας.

τὴν προσοχὴν εἰς τὸ πρωτεῦον τοῦτο ζήτημα, νὰ ἐσκέφθη δηλαδὴ ἂν συνέφερε περισσότερον τὸ νὰ παρέμενε ὁ στόλος εἰς τὸν κόλπον τοῦ νὰ εἰσέπραττε ἡ ἐπιτροπὴ τοὺς καθυστερημένους μισθοὺς τῶν ἀνδρῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Οὔτε ἀναφέρεται νὰ παρετήρησε ὅτι σχεδὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔφθασε εἰς τὸ Ναύπλιον ἀντιπρόσωπος τῶν προκρίτων τῆς Ὕδρας καὶ μετὰ ἐλαχίστας ἡμέρας ἐπιτροπὴ ναυτικῶν, προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ ἐνδόξου Σαχτούρη, ἀποκλειστικῶς ἵνα ἐπαναλάβῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὸν κίνδυνον τῆς διαλύσεως τοῦ στόλου ἐλλείψει χρημάτων.

Παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον ἡ παρακολούθησης τῶν ἐνεργειῶν τῶν στρατηγῶν κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας, διότι μέχρι σήμερον ἡ κυβέρνησις ἐμφανίζεται πολὺ δικαίως ὡς ὑπεύθυνος κατὰ πρῶτον λόγον τῆς ἀπωλείας τοῦ Μεσολογγίου καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν, ἀλλ' ἀδίκως.

Παραθέτω τὴν ρητορικὴν ἀποστροφὴν τοῦ συγγραφέως τὴν καταδικάζουσαν τὸν Ἑλληνικὸν στόλον.

Σελ. 125.—...Οἱ ναυτικοὶ δὲν θεωροῦν τὸ Μεσολόγγιον ὡς τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὁποῦ ἡ πτῶσις του εἶναι πτῶσις τοῦ Ἔθνους ὅλου, καὶ νὰ καταβάλουν πᾶσαν σπουδὴν ὥστε νὰ ἐκπλεύσῃ δυνατὸς στόλος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πληρωθέντων δὲν πλέουν καὶ ἐκ τῶν ἐκπλευσάντων πηγαίνουν εἰς καταδίωξιν. Ὅθεν μένουν καταδικασμένοι τρεῖς ἥμισυ χιλιάδες ἄνθρωποι νὰ βαστοῦν τὴν ὁρμὴν ὅλων τῶν στρατευμάτων τῆς ξηρᾶς τῆς Εὐρωπαίας Τουρκίας, Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου καὶ τὸν στόλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Αἰγύπτου, Ἀλτζερίου, Τούνεζι καὶ Τρίπολης· καὶ τοῦτο τώρα δώδεκα μῆνες, δίχως καμμίαν χρηματικὴν περίθαλψιν καὶ ὑστερούμενοι ἐνίστε καὶ αὐτὸν τὸν ἄρτον! Καὶ δύνεστε νὰ δυσαρεστηθῆτε ἐπομένως διότι λέγω τὴν ἀλήθειαν, διότι δὲν σᾶς κρύπτω τὰ ἐγκλήματα ;

Τῶν βαρέων τούτων κατηγοριῶν προηγεῖται λακωνικωτάτη ἀληθὴς παράστασις τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, τὴν ὁποίαν

Καὶ ἐνῷ ἐτελείωσεν τὸν λόγον του ἠκούσθη ὁ πυροβολισμὸς τοῦ Τζόγκα, ὥστε ἐσιώπησαν διὰ νὰ προσέχουν καὶ οἱ δύο εἰς τὸ μέρος ὁποῦ ἠκούετο ὁ πόλεμος. Μετ' ὀλίγον δίδεται πῦρ εἰς τὴν ὑπόνομον καὶ μετὰ τὴν ἔκρηξίν της ἠχοῦσιν αἱ σάλπιγγες τὸ σημεῖον τῆς ἐφορμήσεως. Ἐφορμῶμεν κατὰ τῶν εἰς τὰ περιταφρώματα Τουρκῶν μὲ τὰ σπαθία γυμνωμένα κ.λ.π.

(Ἡ συνδιάλεξις ἐγένετο εἰς τὸ σκότος, τὴν θην ἑσπερινήν. Δὲν ἐφαίνοντο ἀμοιβαίως οἱ δύο στρατιῶται. Ὁ Σπυρομήλιος τὸ λησμονῇ καὶ περαιτέρω ἀναφέρει ὅτι ἠχμαλωτίσθη ὁ Τοῦρκος αὐτὸς καὶ ἀνεγνωρίσθη).

ὡρισμένως πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἠγνόει ὅταν ἐνήργει εἰς τὸ Ναύπλιον. Περιέχεται εἰς τὰς σελίδας 121 καὶ 122.

—*Τὰ πλοῖα ἀνῆκον εἰς τοὺς προκρίτους καί τινων πολιτῶν τῶν ναυτικῶν νήσων, Ὕδρα, Σπέτσα καὶ Ψαρρά. Οὗτοι ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως τὰ ἐπρόσφερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Πατρίδος ἀμισθί, καὶ μάλιστα διὰ νὰ τὰ διατηρῶσιν εἰς κατάστασιν πλεύσιμον ἦτον βιασμένοι νὰ ἐξοδεύουν ἐξ ἰδίων, ἐνῷ ταῦτα τὰ πλοῖα πλέον δὲν μετήρχοντο τὸ ἐμπόριον ἐξ αἰτίας τῆς Ἐπαναστάσεως· ὥστε ὅλοι ἐζημιώθησαν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πατριωτῶν ἐδυστύχησαν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐκτὸς τῶν ἄνω ἐκαπιτάνευον καὶ οἱ ἴδιοι τὰ πλοῖα τους· ὅθεν συγχρόνως ἐθυσίαζον διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος καὶ ζωὴν καὶ κατάστασιν.*(1) *Ἐνῷ ἐξ ἐναντίας οἱ ναῦται ἀπήτουν νὰ προπληρώνονται διὰ νὰ ὑπηρετήσουν, καὶ οὗτοι δὲν ἀπήτουν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν ἀλλ' ἀπὸ τὸ κοινὸν τῶν Νήσων· καὶ μίαν ἡμέραν ἂν ἔμενον εἰς ὑπηρεσίαν τοῦ ἄλλου μηνός, ἤθελον νὰ πληρωθοῦν δι' ὅλον τὸν μῆνα· καὶ ἐβίαζον τοὺς προκρίτους, οἵτινες διὰ ν' ἀποφύγουν τὴν μάχαιράν τους τοὺς ἐπλήρωνον. Ὥστε ὁ ναύαρχος ἦτον βιασμένος ἐκ τούτου νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς νήσους πάντοτε εἰς τὴν προθεσμίαν, διὰ ν' ἀποφύγῃ τὸ ἀτόπημα τοῦτο.*

Δὲν ὁμιλῶ διὰ τ' ἀρχαιότερα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, καθ' ἃ ὁ καθ' εἷς ὁδηγούμενος ἀπὸ τὸν πατριωτισμόν του καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν του κατάστασιν ἔκαμεν περισσοτέρας θυσίας, ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἡ

(1) Περιουσίαν. — Ἡ κατωτέρω ἐπιστολὴ χαρακτηρίζει τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν ἑνὸς τῶν μεγίστων ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ ναύαρχος Ψαρῶν Νικολῆς Ἀποστόλης τῷ Ἰακώβῳ Τομπάζῃ

Κύριε Γιακουμάκη Τουμπάζη χαῖρε.

Τῇ 1 Ἰουλίου 1823 Σπέτσαι

Μὲ τὸ παρόν μου σᾶς εἰδοποιῶ τὸν πρὸ δύο ἡμερῶν ἐρχομόν μας εἰς τὰ αὐτόθι, μὲ μεγάλην μου ὅμως δυσαρέσκειαν. Τὸ αἴτιον δὲ διὰ τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθημεν νὰ μισεύσωμεν βιαίως ἐστάθη ἡ ἔνδεια τῶν ναυτῶν μας ὥστε καὶ μ' ὅλον ὅπου ἔβαλα ἐνέχυρον τὸ διασωθὲν πλοῖον μου τὴν μόνην μου παρηγορίαν, δὲν ἠδυνήθην νὰ τοὺς καταπείσω διὰ νὰ σταθῶσι. Ἰδοὺ ὅπου ἔρχεται ὁ υἱός μου Ἀποστόλης, περικαλῶ φίλε ὅπου νὰ μὲ δανείσῃς 2000 γρ. καὶ νὰ τὰ δώσῃς τοὺ ἰδίου Ἀποστόλη, λαμβάνοντας ἀπὸ αὐτὸν μία πόλιτζα καθὼς καὶ εἶναι τῆς τάξεως, διὰ νὰ οἰκονομήσω τὴν φαμιλιάν μου, ὅπου εἶναι γυμνὴ καὶ μὴν ἔχῃς φίλε καμμίαν ὑποψίαν ἐπειδὴ καὶ ἔχω εἰς Ὀδέσσαν μὲ τὰ ἀνίψια μου ἓν ὀσπήτιον καὶ μερικὸν καπιτάλε, ἐγὼ εἰς ἄλλον φίλε δὲν ζητῶ παρὰ μόνον εἰς τὴν εὐγενείαν σου.

Τοὺς φίλους ὅλους χαιρέτισόν μοι καὶ μένω

Εἰς τοὺς ὁρισμούς σας

Νικολῆς Ἀποστόλης

Διοίκησις ἠδυνήθη νὰ πληρώνῃ τὸν στόλον. Δέκα χιλιάδες γρόσια ἐχρειάζοντο τὸν κάθε μῆνα δι' ἕν πλοῖον, καὶ ταῦτα διὰ τροφάς, μισθοὺς τῶν ναυτῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν, παλάμισμα τοῦ πλοίου καὶ ἐξ αὐτῶν χίλια γρόσια ἐδίδοντο εἰς τὸν πλοίαρχον διὰ τὰ ἔξοδα τῆς τραπέζης του.

Ὅθεν κάθε φορὰν ὁποῦ ἡ Διοίκησις εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἐκπλεύσῃ τὸν Στόλον ἀναλόγως μὲ τὰ χρήματα ὁποῦ ἠδύνατο νὰ ἐξοδεύσῃ, ἐπροσδιόριζεν τὸν ὁλικὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων ὅπου ἔπρεπε νὰ συνθέσουν τὸν Στόλον, καὶ ταῦτα ἔπρεπε νὰ διορίσῃ καὶ ἐκ τῶν τριῶν νήσων, ἀναλόγως μὲ τὰ πλοῖα, ὅπου αὗται εἶχον, καὶ τὸν λαόν. Ἑπομένως καὶ κατὰ τὰ χρήματα ἐπροσδιόριζεν καὶ τὸν καιρὸν τῆς ἐκπλεύσεως· ὥστε ἂν παρέβαινεν ἡ προθεσμία, ἡ Διοίκησις δὲν ἀρνεῖτο τὴν πληρωμήν, ἀλλ' ἐνδεχόμενον νὰ μὴν εἶχε χρήματα νὰ πληρώσῃ, καὶ ὡς εἴπομεν, οἱ ναῦται ἀπήτουν τὴν πληρωμήν τους· ὥστε τὸ βάρος ἔπεφτεν πάλιν εἰς τοὺς προκρίτους. Τὰ δὲ πυροπολικὰ πλοῖα εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν τὰ ἠγόραζεν ἡ Διοίκησις, πλὴν τὰ πληρώματα των ἐπληρόνοντο κατὰ τὴν ἄνωθεν τάξιν, καὶ ὅταν κατώρθοναν νὰ καύσουν καμμίαν φρεγάτα ἢ καὶ ἄλλο μεγάλο πλοῖον, τοὺς ἔδιδον καὶ τὶ περισσότερον ὡς δῶρον.....

Ἡ ναυαρχὶς τοῦ Σαχτούρη «Ἀθηνᾶ», ἀπέπλευσε τοῦ ὅρμου Τουρλῖδος τὴν 17ην Ἰανουαρίου φέρουσα εἰς Ναύπλιον τὴν ἐπιτροπὴν τῶν στρατηγῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ εἰς Ὕδραν τοὺς τραυματίας τῶν ναυμαχιῶν. Ὁ πλοῦς οὗτος ἐνένετο μὲ κακοκαιρίαν. Τὴν 18ην ἐπόδισε διὰ μίαν ἡμέραν εἰς τὸ Κερὶ τῆς Ζακύνθου. Τὴν 21ην ἀνεκώχευσε παρὰ τὸ Ταίναρον, δι' ὅσον χρόνον ἀπητήθη ὅπως ἐξέλθῃ ὁ Σαχτούρης μὲ τὸν κέλητα εἰς τὸ ἀκρωτήριον ἵνα ἐνταφιάσῃ τὸν ἀποβιώσαντα ἐκ τῶν τραυμάτων Ὑδραῖον ναύτην του Νικόλαον Καραμανώλην. Καὶ τὴν 24ην ἠνάγκάσθη νὰ ποδίσῃ πάλιν εἰς τὸ ὅρμον τῆς Μονεμβασίας, ἐξ ἀνυποφόρου βορειανατολικοῦ ἀνέμου καταιγίζοντος. Τὴν ἑπομένην ὁ καιρὸς ἐξηκολούθησε ὁ αὐτὸς καὶ οἱ στρατηγοί, ἐπειδὴ ἐπείγοντο νὰ μετέβαινον τὸ ταχύτερον εἰς τὸ Ναύπλιον ἀπεβιβάσθησαν αὐθημερὸν εἰς τὴν Μονεμβασιαν, παρέλαβον ὁδηγοὺς καὶ συνέχισαν τὸ δρομολόγιόν των διὰ ξηρᾶς. Ἡ «Ἀθηνᾶ» κατέπλευσε εἰς Ὕδραν μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Οἱ στρατηγοὶ ἔφθασαν τὴν 27ην Ἰανουαρίου εἰς τὸ Ἄστρος καὶ ἐκεῖθεν αὐθημερὸν διὰ θαλάσσης εἰς τὸ Ναύπλιον.

Ἔτυχον ἐξαιρετικῆς ὑποδοχῆς. Πρὸς τιμὴν τῆς ἡρωϊκῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἐχαιρετήθησαν ἅμα τῇ ἀποβιβάσει των διὰ 21 κανονιοβολισμῶν ὑπὸ τοῦ φρουρίου. Ἀπὸ τῆς μεθεπομένης ἠσχολή-

θησαν εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς των ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν, μολονότι γενναιότατοι στρατηγοὶ καὶ ἄσπιλοι Ἕλληνες ἦσαν ἐντελῶς ἀκατάλληλοι διὰ τὸν προορισμόν των.

Ἂς ἐπαναλάβω ἐδῶ τὴν λεπτομερῆ ἐξιστόρησιν τοῦ Σπυρομήλιου, τὴν ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐπιτροπῆς, καὶ ὑπ' αὐτὴν ἂς ἀναφέρω τὰς παρατηρήσεις μου, τὰ ἐπίσημα κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἔγγραφα καὶ τὰ συμβάντα. Ἐλπίζω νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἀκριβὲς πόρισμα.

(1) —*Τέλος πάντων μετὰ δύο ἡμέρας εἰς τὸ Ναύπλιον φθασμόν μας, ἀφ' οὗ ἐκθέσαμεν εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν σῶμα τὴν αἰτίαν τῆς ἀποστολῆς μας, τοῦτο ἐνέκρινεν νὰ συγκροτηθῇ ἔκτακτος συνεδρίασις καὶ τῶν δύο Σωμάτων τῶν συνιστώντων τὴν Διοίκησιν, δηλαδὴ συνάμα τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος, διὰ νὰ ἐκθέσωμεν εἰς ταῦτα ὅσα εἴμεθα ἐπιφορτισμένοι ἀπὸ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου καὶ συγχρόνως τὰ δύο μαζὶ νὰ σκεφθῶσι καὶ νὰ λάβωσι τ' ἀναγκαῖα μέτρα.*

Οὕτως παρρησιασθέντες εἰς τὸ Βουλευτήριον, ὅπου ἦτον συγκεντρωμένα καὶ τὰ δύο Σώματα καὶ οἱ Ὑπουργοί, ἐδώσαμε τὴν ὁποίαν εἴχομεν ἀναφορὰν τῆς φρουρᾶς καὶ μὲ τὴν ἀνάγνωσίν της μ' ἔδωσαν τὴν τιμὴν τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς νὰ ὁμιλήσω ἐγώ. Λαβὼν λοιπὸν τὸν λόγον παρέστησα τὸ καθαρὸν πνεῦμα τοῦ πατριωτισμοῦ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, μὲ τὸ ὁποῖον ἀντεῖχεν μὲ τόσην καρτερίαν εἰς τοὺς ἐχθροὺς τόσους μῆνας· τὸ δι' αὐτὴν τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος ὑπέφερεν δίχως ἀγανάκτησιν τόσας κακουχίας καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑποφέρῃ· τὸ εἰς ποίαν ἔνδειαν εἶχεν φθάσῃ διὰ τῆς ὑστερήσεως τόσον μηνῶν μισθοῦ· τὴν κατεδάφισιν τοῦ φρουρίου καὶ τὰς ὁποίας ἐπισκευὰς ἔκαμεν· ὅτι ὁ ζῆλος της καὶ ἡ καρτερία της μ' ὅλαταῦτα δὲν ἐλαττοῦνται, ἀλλὰ ἐπιθυμοῦν νὰ συνεργήσῃ καὶ ἡ Διοίκησις ὥστε νὰ διαλυθῇ ἡ πολιορκία αὕτη· ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἀπεδείχθη ὅτι προσήλωσαν ὅλην τὴν προσοχήν τους εἰς τὴν κυρίευσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ συνεκέντρωσαν ὅλας τὰς δυνάμεις των ἐπὶ τὸ αὐτό· ὅτι ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ὠφεληθῇ ἡ Διοίκησις ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίστασιν καὶ μ' ἓν σημαντικὸν κίνημα νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα διὰ πάντα, συγκεντρώνουσα ἓν δυνατὸν στρατόπεδον τοὐλάχιστον ἐξ ἑπτὰ-ὀκτὼ χιλιάδων ἔξω τοῦ Μεσολογγίου εἰς ἕνα τῶν πλησίον λόφων· καὶ ὁποῦ ἤθελε ἐβγάλῃ καὶ ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου ἓν σῶμα δυνατὸν νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν Φοινικιὰ (εἴπομεν ὅτι εἶνε θέσις εἰς τὴν ξηρὰν ἀπέναντι τοῦ Ντουλμᾶ, μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ) διὰ νὰ εὐκολύνεται καὶ νὰ μὴ διακόπτεται ἡ κοινωνία τοῦ ἔξω στρατο-

πέδου μὲ τὸ φρούριον, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ λαμβάνωσι καὶ τὰς θροφάς· καὶ τότε οἱ ἐχθροὶ ἦτον βιασμένοι νὰ δώσουν ἀποφασιστικὴν μάχην, καὶ ἐπειδὴ ἐμεῖς καλὰ ὠχυρωμένοι ἀναμφιβόλως ἤθελε τοὺς φθείρωμεν, καὶ οὕτως ἐλευθεροῦτο συγχρόνως καὶ ἡ Στερεὰ Ἑλλὰς καὶ ἡ Πελοπόννησος· ἀλλ' ὅτι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ τοῦ σχεδίου ἀπαιτεῖτο νὰ ἐκπλεύσουν καὶ ἄλλα πλοῖα πρὸς ἐνδυνάμωσιν τοῦ Στόλου μας καὶ δεκαπέντε μύστικα (εἶδος μικρῶν πλοίων ὡπλισμένων) διὰ νὰ ἐκκαθαρίσουν τὴν λίμνην ἀπὸ τὸν τουρκικὸν στολίσκον· (1)

---

(1) Ὁ Σπυρομήλιος οἰκειοποιεῖται τὴν γενομένην ὑπόδειξιν ὑπὸ τοῦ Γ. Λαδοπούλου μετὰ 25 ἡμέρας, ὅτι δηλ. ἡ εἰς τὸ Ναύπλιον ἐπιτροπὴ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου (εἰς τὴν ὁποίαν συμμετεῖχε) ὑπέδειξε κατὰ τὴν συνεδρίασιν ν' ἀπέστελλε τὰ μύστικα εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν κ-λ.π.

Τοῦτο δὲν συνέβη. Τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα ἐζήτησε τὴν 5ην Μαρτίου 1826 παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Ψαριανῶν ***νὰ ἐξωπλίσῃ 10 μύστικα, τὰ ὁποῖα ν' ἀναχωρήσουν μετὰ τοῦ στόλου τὸ ταχύτερον, προωρισμένα νὰ δράσουν ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης.*** Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν τῶν Ψαριανῶν ἐπεσυνάπτετο τὸ κατωτέρω ἀντίγραφον ἐπιστολῆς ἐκ Ζακύνθου, τοῦ Γεωργίου Λαδοπούλου, ὑπὸ ἡμερ. 27-2-1826 καὶ ὥραν 5ην μ. μ., κατόπιν τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου (Βλ. σελ. 96, 2ου Μερ. Ὑπομνήματος Ψαρῶν Νικοδήμου).

—Εὐγενέστατοι! Νὰ προφθάσῃ ὅσον τάχος ὁ στόλος μας, διὰ νὰ λυτρώσῃ τὸ προπύργιον τῆς πατρίδος μας, τὸ ὁποῖον πολεμεῖται τώρα ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη ἀπὸ ἐχθρὸν δυνατὸν καὶ μηχανικόν, καὶ ἂν πάθῃ, (ὃ μὴ γένοιτο), χάνεται ὅλη ἡ Ἑλλάς· καὶ ἂν σωθῇ, (ὁποῦ ἔχομεν τὰς ἐλπίδας μας πρῶτον εἰς τὸν Θεόν, καὶ δεύτερον εἰς τὴν ταχεῖαν ἄφιξιν τοῦ στόλου μας), ἐλευθεροῦται ἡ πατρίς μας. Διά τοῦτο, ἀδελφοί, μόλις λάβετε τὰ παρόντα γράμματά μας, νὰ ξεκινήσῃ ὁ στόλος μας χωρὶς ἀργοπορίαν καιροῦ, παίρνων μαζί του ἐὰν εἶναι δυνατόν, καὶ ***μικρὰ μύστικα*** διὰ τὸν εἰς τὴν λίμνην ἐχθρικὸν στολίσκον.

Δύο Γραικοί, τοὺς ὁποίους ὁ ἐχθρὸς εἶχεν αἰχμαλώτους, ἔφυγαν ἀπὸ τὰ ἐχθρικὰ λαντσόνια καὶ ἦλθον εἰς Σκρόφας. Αὐτοὶ ὡμολόγησαν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἰμβραήμης μὲ τὸν καπετὰν πασσᾶν εὑρίσκονται εἰς τὴν λίμνην μέσα εἰς ἕνα λαντσόνι, καὶ ὅτι ἠτοιμάζοντο οἱ ἐχθροὶ διὰ ἔφοδον καὶ κατὰ τῆς πόλεως. Οὔτε ὁ καιρός, οὔτε τὰ δάκρυα δὲν μὲ συγχωροῦν νὰ σᾶς γράψω περισσότερα· ἡ εὐγενεία σας δὲν εἶσθε ἀρκετοὶ καὶ βλέπετε τὸν κίνδυνον, καὶ βάλετε τὰ δυνατά σας διὰ νὰ ξεκινήσῃ ὁ στόλος μας ὅσον τάχος διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος. Μὲ τὸ ἀνῆκον σέβας μένω.

Ἐν Ζακύνθῳ τῇ 22 Φεβρουαρίου 1826.

Ὁ πατριώτης καὶ ἀδελφός σας
Γεώργιος Λαδόπουλος

Μαρτίου α'.

Ἐπίτηδες κάτι μοῦ ἐστάλθη μὲ τὸ ἔσωθεν, τὸ ὁποῖον λάβετε (σημείωσις τοῦ παραλήπτου).

καὶ νὰ πέμψῃ τελευταῖον καὶ θροφὰς πολλὰς καὶ χρήματα πρὸς ἐξοικονόμησιν τῆς φρουρᾶς.

Καὶ ἂν πάλιν ταῦτα ἦτον δύσκολα, καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου ἡ Διοίκησις ἐθεώρει ὡς ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ νὰ διατηρεῖται τὸ Μεσολόγγιον, νὰ ἐλάμβανε τὸ μέτρον ν' ἀλλάξῃ τὴν φρουράν, ἐπειδὴ αὕτη εἶχεν ἀπαυδήσει σχεδὸν ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ τὰς στενοχωρίας τόσον πολυχρονίου πολιορκίας, ὥστε δὲν ἐδύνατο νὰ μένῃ ἡ αὐτὴ καὶ διὰ τὸ ἐρχόμενον ἔαρ, ὁποῦ οἱ ἐχθροὶ ἀναμφιβόλως ἔμελλε νὰ διπλασιάσουν τὰς προσπαθείας των. Καὶ ἐν τοσούτῳ ἡ φρουρὰ ἐξελθοῦσα ἤθελεν ὑπακούσει τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως νὰ τρέξῃ εἰς ἄλλην ὑπηρεσίαν. Πλὴν ὅτι καὶ τούτου δοθέντος, ἀπαιτεῖτο ὥστε ἡ Διοίκησις νὰ ἐπρομήθευε τὸ Μεσολόγγιον μὲ θροφὰς ἀρκούσας δι' ἕνα χρόνον· νὰ ἐπρομήθευεν ὕλην διὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ φρουρίου· πολεμοφόδια δι' ἕνα χρόνον· νὰ ἐκπλεύσῃ τὰ δεκαπέντε μύστικα, τὰ ὁποῖα νὰ διαμένουν πάντοτε ἐκεῖ, ὥστε νὰ μὴ δύνεται ὁ ἐχθρὸς νὰ ἐκπλεύσῃ τὸν στολίσκον. Καὶ ἐν τοσούτῳ νὰ διαταχθῇ ὁ στόλος νὰ παραπλέῃ εἰς τὰ παράλια τοῦ Μεσολογγίου ἕως ὅτου φθάσουν τ' ἀναγκαῖα ταῦτα καὶ τὰ νέα στρατεύματα.

Ἡ Διοίκησις ἐπήνεσεν τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὸν ζῆλον τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ὀνομάζοντάς τους ἥρωας καὶ στηρίγματα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἔθνους· μᾶς ἐβεβαίωσε ὅτι ἤθελε καταβάλῃ πᾶσαν σπουδὴν εἰς τὸ νὰ ἐξοικονομήσῃ χρήματα ἱκανά, ὥστε καὶ τὸν στόλον νὰ διατηρήσῃ εἰς ὑπηρεσίαν, νὰ περιθάλψῃ τὴν ἀθάνατον φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου καὶ νὰ συγκεντρώσῃ ἓν δυνατὸν στρατόπεδον ἔξω τοῦ Μεσολογγίου· ἐν ἑνὶ λόγῳ νὰ ἐκπληρώσῃ ὅσ' ἀπαιτοῦσεν τὸ παρ' ἡμῶν ἀπαιτούμενον σχέδιον. Ὅσον δὲ περὶ ἀλλαγῆς φρουρᾶς, τοῦτο δὲν ἐδύνατο, οὔτ' ἐσύμφερεν νὰ κάμῃ ἡ Διοίκησις, διότι μὲ τοῦτο ἔφερεν ἀτιμίαν εἰς τὴν φρουράν, ἥτις ἐνδόξως τὸ διετήρησε ἕως τώρα (πλὴν τὸ ἀληθὲς ἦτον ὁποῦ δὲν ἤρχοντο ἄλλοι, προκρίνοντες καλλίτερα νὰ πίνουν νερὸ καθαρὸ καὶ κρύο ἀπὸ τὸ γλυφὸν τοῦ Μεσολογγίου καὶ νὰ μὴν ἔχουν ἐκεῖνον τὸν ἀκατάπαυστον καρδιόκτυπον, ἔχοντες τόσον πλησίον εἰς τὰς περιτάφρους τοὺς ἐχθρούς).

Ἡ Διοίκησις ὅμως εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἦτον ὡς ἓν ψυχομαχοῦν Σῶμα, διότι ἅμα ἐσυγκροτεῖτο ἡ Ἐθνοσυνέλευσις, αὕτη ἔμελλε νὰ παύσῃ, καὶ δὲν ἤξευρον πρὸ τῆς ἐκλογῆς ἂν αὐτὰ τὰ ἴδια Μέλη θὰ ἦτον εἰς τὰ πράγματα ἢ ἄλλοι· διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐνεργοῦσεν μὲ ζῆλον ὡς πρότερον.

Ἐμείναμε λοιπὸν ἐκστατικοὶ ὅταν μᾶς ἐπαρρησιάσθη ἐπιτροπὴ

τοῦ Βουλευτικοῦ ἐκ τῶν Κ. Μ. Ἰατροῦ καὶ λοιπῶν, οἵτινες διὰ τὴν ἀπορίαν τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου ἤθελον νὰ συμβιβασθῶσιν εἰς τὸ ποσὸν τῶν χρημάτων ὁποῦ ἀπαιτοῦντο διὰ περίθαλψιν τῆς φρουρᾶς. Ἡμεῖς ἀπεκρίθημεν, ὅτι αὐτὸς δὲν ἦτον διοικητικὸς τρόπος, ἀλλ' ἐμπορικός· καθότι ἡ Διοίκησις ἤξευρεν τὶ ἐχρεώστει, ἄρα δὲν ἐχρειάζετο παρὰ νὰ πληρώσῃ. Μᾶς παρέστησαν ὅτι δὲν ἐδύνετο νὰ γείνῃ ἀποπληρωμὴ μιστῶν· διὰ τοῦτο ἤθελον νὰ τοὺς εἰπῶμεν μὲ πόσα εὐχαριστούμεθα. Ἀπεκρίθημεν ὅτι τοῦτο δὲν ἠμπορούσαμεν νὰ τ' ἀποφασίσωμεν ἡμεῖς, πλὴν θεωροῦντες τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος ἐγνωμοδοτούσαμε νὰ ἑτοιμάσουν τὰ δύο τρίτα ἀπ' ὅσα ἐχρεωστοῦντο. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς ὁμιλῇ ἐμπορικῶς, προτείνοντάς μας ὀλιγώτερα, εἰς τὸ ἓν τρίτον δηλαδή, πλὴν ἡμεῖς δὲν ἀπεκρίθημεν τίποτις, εἴπομεν μόνον ὅτι ἡ Διοίκησις ἂς ἐνεργήσῃ τὰ λοιπὰ ἄρθρα καὶ περὶ μισθοδοσίας ἂς κάμῃ ὅ,τι τὸ δίκαιον καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος τὴν ὑπαγορεύει.

Τὰ δύο Σώματα τῆς Διοικήσεως ἐσκέφθησαν ἀρκετὰς ἡμέρας περὶ χρηματικοῦ πόρου, ἀλλὰ δὲν εὗρισκαν κανένα προχειρότερον ἀπὸ τὴν ἐκποίησιν τῆς ἐθνικῆς γῆς, μ' ὅλον ὁποῦ, δὲν εἶχε τοιαύτην ἐξουσίαν ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, πλὴν ἡ ἀνάγκη τοῦ Μεσολογγίου ἡ τόσον κατεπείγουσα τὴν ἐβίασε νὰ καταφύγῃ εἰς αὐτὸ τὸ μέτρον. Ἐψήφισεν λοιπὸν νὰ ἐκποιηθῇ γῆς ἐθνικὴ διὰ τέσσερα ἑκατομμύρια γρόσια, (1) καὶ διὰ νὰ εὐκολύνῃ τοὺς ἀγοραστὰς ὥστε ἡ εἴσπραξις νὰ

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος

Ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς συνεκέντρωσεν ὅλας σχεδὸν τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὁποῖον, διὰ νὰ ἀντισταθῇ καὶ τοῦ λοιποῦ μὲ τὴν αὐτὴν γεναιότητα καὶ ἐπιτυχίαν, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφοδιασθῇ μ' ὅλα τ' ἀναγκαῖα.

Ἐπειδὴ διὰ τὴν πρόβλεψιν τῶν ὅσων ἀφεύκτως ἀναγκαιοῦσι, δηλ. τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων ἱκανῶν μισθῶν καὶ σιτηρεσίου τῆς φρουρᾶς, ἐπισκευῶν διαφόρων τοῦ φρουρίου, ἱκανῆς ναυτικῆς δυνάμεως εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, καὶ ἄλλων ἐπικειμένων ἀναποφεύκτων γενικῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος ἀπαιτεῖται πόρος ἱκανὸς καὶ πρόχειρος.

Ἐπειδὴ ὁ ἐκ τοῦ δανείου πόρος ἔπαυσε πρὸς τὸ παρόν, καὶ ὁ ἐκ τῆς ὑποθήκης δὲν ἐνηργήθη, οὐδὲ ἄλλος προχειρότερος εὑρίσκεται παρὰ τὸν ἐκ τῆς ἐκποιήσεως μέρους ἐθνικῶν κτημάτων.

Θεωρηθέντων τοῦ § ΛΕ' τοῦ ὀργανικοῦ νόμου καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. Ν. νόμου.

Τὸ Βουλευτικὸν θεσπίζει

Α' Νὰ γενῇ ἐκποίησις μέρους ἐθνικῶν κτημάτων, δηλ. γῆς καλλιεργη-

ἐπιταχυνθῇ, ἐψήφισεν καὶ ὅτι ἐδέχετο τὸ Ταμεῖον τὰ ἥμισυ τοῦ ἀγορασθέντος κτήματος εἰς μετρητὰ καὶ τ' ἄλλα ἥμισυ εἰς ἐθνικὰς ὁμολογίας, ὁποῦ τὸ Ἐθνικὸν Ταμεῖον εἶχεν ἐκδώσῃ κατὰ καιροὺς εἰς ὅσους ἔμενε νὰ χρεωστῇ, καὶ ταύτας τὰς ἐθνικὰς ὁμολογίας τὰς ἠγόραζον οἱ μέλλοντες ν' ἀγοράσωσι γῆν μὲ μόνον εἴκοσι καὶ εἴκοσι πέντε τοῖς ἑκατό. Ὥστε εὐκολύνοντο πολὺ οἱ ἀγοραστaί.

Ἐνῷ ἄρχισεν ἡ δημοπρασία τῆς ἐκποιητέας ἐθνικῆς γῆς, ἡμεῖς ἐκρίναμεν συμφέρον νὰ πηγαίνωμεν εἰς τὸ Ἄργος πρὸς ἀντάμωσιν τῶν ἐκεῖ συνηθροισμένων προκρίτων καὶ Στρατιωτικῶν Πελοποννησίων, οἵτινες μᾶς εἶχον γράψῃ μάλιστα ὅτι εἶχον ὅλην τὴν προθυμίαν νὰ συνεργήσουν ὑπὲρ τοῦ Μεσολογγίου. Εἴδομεν ἐκεῖ τοὺς Κυρίους Ἀνδρέαν Ζαΐμη, Ἀναγνώστην Δηλιγιάννη, Πέτρον Μαυρομιχάλην, Γεώργιον Σισίνην, Ἀνδρέαν Λόντο, Θεόδωρον Κολοκοτρώνη, Δημήτριον Πλαπούτα Κολιόπουλον, Ἰωάν. Νοταρᾶ καὶ λοιπούς, οἵτινες μᾶς ἐδέχθησαν μὲ πομπήν· ὡμιλήσαμε κατ' ἰδίαν εἰς αὐτοὺς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς πατρίδος, περὶ τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ ὅτι ἔπρεπε νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὴν περίστασιν διὰ νὰ κάμουν περισπασμοὺς τοῦ Ἰμπραχίμ πασιᾶ καὶ ὅτι διὰ τοῦτο δὲν ἦτον ἁρμόδιος καιρὸς νὰ κάθωνται ἀργοὶ σκεπτόμενοι τὰ περὶ Ἐθνοσυνελεύσεως, ἀλλὰ μάλιστα νὰ ἐσπούδαζαν καί τι ἐδύναντο νὰ κάμουν διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ Μεσολογγίου. Οὗτοι μᾶς ἀπεκρίνοντο ὅτι ἔβλεπον μὲ τὸ ἴδιον ὄμμα καὶ αὐτοὶ τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πραγμά-

---

μένης ἢ μή, σταφιδῶν. ἀμπελώνων, ἐλαιώνων, περιβολίων καὶ παντὸς εἴδους δένδρων διὰ ὀκτακοσίας χιλιάδας Ἱσπανικὰ τάλληρα.

Β' Ἡ καταβολὴ τῆς τιμῆς τῶν ἀγορῶν νὰ γίνεται κατὰ μὲν τὸ ἥμισυ εἰς μετρητά, κατὰ δὲ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς διαταγάς, ἢ εἰς ἐθνικὰς ὁμολογίας·

Γ' Τὰ ἐκ τῆς ἐκποιήσεως ταύτης χρήματα νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὰς ἐπικειμένας ἀναποφεύκτους ἀνάγκας τῆς πατρίδος, καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Μεσολογγίου, δηλ. εἰς προμήθειαν τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων διὰ τὴν φρουρὰν καὶ τὰ ἔξωθεν στρατόπεδα, εἰς ἀπόδοσιν μισθοῦ καὶ σιτηρέσιον τῆς φρουρᾶς, εἰς τὰς ἀναγκαίας ἐπισκευὰς τοῦ φρουρίου, καὶ εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν.

Δ' Νὰ ἀποφασισθῇ δι' ἰδιαιτέρας διατάξεως ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου θέλει γίνεσθαι τακτικὴ ἡ ἐκποίησις ἐπιστατούσης εἰς τοῦτο ἐπταμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἥτις θέλει διορισθῇ συναινέσει ἀμφοτέρων τῶν συγκροτούντων τὴν Διοίκησιν Σωμάτων.

Ε' Ὁ παρὼν νόμος νὰ καταχωρισθῇ εἰς τὸν κώδικα τῶν νόμων, καὶ νὰ δημοσιευθῇ διὰ τύπου.

Ἐξεδόθη τῇ 6 Φεβρουαρίου 1826 ἐν Ναυπλίῳ.

των τῆς πατρίδος, ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνουν ἀντιπερισπασμοὺς τοῦ Ἰμπραχὶμ πασσᾶ κτυπῶντες τὰς ὁποίας εἶχεν ἀφήσει φρουρὰς εἰς τὰ φρούρια τῆς Πελοποννήσου· ὅτι ἀπαιτεῖτο ἐξοικονόμησις χρημάτων ὄχι μόνον διὰ τὴν ἡρωϊκὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ συγκεντρωθῇ ἓν δυνατὸν στρατόπεδον ἔξω τοῦ Μεσολογγίου ἀπ' ὅλα τὰ Στερεοελλαδίτικα σώματα καὶ ἀπὸ τὸ Τακτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ἀδίκως χάνει τὸν καιρόν του εἰς τὴν Εὔβοιαν, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἵτινες ἐπῆγαν εἰς Βεροῦτι, καὶ ὅσον διὰ τὴν Πελοπόννησον ἀρκοῦσαν οἱ Πελοποννήσιοι. Πλὴν ἔβλεπον ὅτι διὰ νὰ κατορθωθῶσι ὅλα ταῦτα ἀπαιτεῖτο ἡ ταχεῖα συγκέντρωσις τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἥτις καὶ διοίκησιν σταθερὰν ν' ἀποφασίσῃ καὶ μέσα νὰ τῆς δώσῃ· ἐπειδὴ τίποτις δὲν ἐμποροῦσε νὰ προσδεύσῃ μὲ τὴν παροῦσαν διοίκησιν, ἥτις ἔχασε πλέον τὸν ἠθικὸν χαρακτῆρά της εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ τέλος πάντων μᾶς ὑπεσχέθησαν νὰ καταθέσουν χρήματα πρὸς περίθαλψιν τοῦ φρουρίου τοῦ Μεσολογγίου· καὶ τῷ ὄντι κατέθεσαν ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδες γρόσια. (1)

Οἱ λόγοι λοιπὸν τῶν Προκρίτων καὶ Στρατιωτικῶν Πελοποννησίων δὲν ἦτον δίχως βάσιν, ἀλλ' ὁ καιρὸς ἀπαιτοῦσεν μέτρα ταχέα, διότι τὸ Μεσολόγγιον ἐκινδύνευεν νὰ πέσῃ ἀπὸ στιγμὴν εἰς στιγμὴν ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν θροφῶν, ἔπρεπε λοιπὸν νὰ τὸ προφθάσωμεν, διότι πίπτοντος τοῦ Μεσολογγίου ἐκινδύνευεν τὸ πᾶν· ἀπαιτεῖτο λοιπὸν ὥστε ὁ κάθ' Ἕλλην συναισθανόμενος τὴν ἀνάγκην τῆς Πατρίδος νὰ ἐπρόσφερεν τὴν ὑπακοήν του εἰς τὴν ἐνεστῶσαν Διοίκησιν, νὰ τὴν ἐνισχύσωμεν διὰ νὰ προφθάσῃ τὰ πράγματα ὥστε νὰ σωθῇ ἡ Πατρὶς ἀπὸ τὸν προφανέστατον κίνδυνον.

Ἐπεστρέψαμεν ἐν τοσούτῳ εἰς τὸ Ναύπλιον (2) νὰ ἰδῶμεν τί ἐγένετο ἐκεῖ διὰ τὰ τοῦ Μεσολογγίου, εὐχαριστηθέντες ἀπὸ τὸν εἰς Ἄργος πηγαιμόν μας νὰ ἐκατορθώσαμε τὴν ρηθεῖσαν συνεισφοράν. Ἀλλὰ φθάσαντες εἰς τὸ Ναύπλιον ἐμάθαμε ὅτι ὁ Στόλος μας ἄφησεν τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὰς νήσους, διότι εἶχεν παρέλθῃ ἡ

---

(1) Ἐν τῷ κειμένῳ προσθήκη μεταγενεστέρα τοῦ συγγραφέως: «Σημ. ὁ Γενναῖος (Κολοκοτρώνης) ὑποθέτει νὰ εἶναι 150 χ.». (Παρατήρησις κ. Ἰω. Βλαχογιάννης).

(2) Ἐκ τῆς ἡμερομηνίας τῆς περὶ ἐκποιήσεως διατάγματος ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ αὐτῶν εἰς τὸ Ναύπλιον ἐγένετο πολὺ κατόπιν τῆς λήψεως ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἀναφορᾶς τῶν προκρίτων Ὕδρας περὶ χορηγίας εἰς αὐτὴν 250000 γροσίων διὰ τὸν στόλον.

εἰκοσαήμερος προθεσμία καὶ δὲν εἶχε λάβῃ νεωτέρας διαταγάς.(1) *Ἐξετάσαμεν καὶ τὴν Διοίκησιν πόσα χρήματα εἶχε συνάξῃ ἀπὸ τὴν ἐκποίησιν τῆς ἐθνικῆς γῆς, πλὴν ἐπληροφορήθημεν ὅτι πολλὰ ὀλίγα χρή-*

---

1) Μὲ τὴν παρατεινομένην καθυστέρησιν ἀποστολῆς χρημάτων εἰς Ὕδραν διὰ τὰς ρητὰς ὑποχρεώσεις τῶν προκρίτων ἀπέναντι τῶν πληρωμάτων ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν τοπικὴν διοίκησιν ἡ γαλήνη. Οἱ πρόκριτοι Ὕδρας διετέλουν ἐν ἀδημονίᾳ. Ἔγραψαν τὴν 5ην Φεβρουαρίου εἰς τὴν κυβέρνησιν νὰ τοὺς ἀπέστελλε ἀπέναντι τῶν ὀφειλομένων μισθῶν εἰς τὰ πληρώματα διὰ τὸν τελευταῖον μῆνα τὸ ποσὸν τῶν 250.000 γροσίων, μὲ τὸ ὁποῖον, ἂν καὶ ἀνεπαρκές, ἀνελάμβανον καὶ τὴν ἐξοικονόμησιν τῶν τραυματιῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν θανατωθέντων εἰς τὴν ἐκστρατείαν. Ἐτόνισαν ὅτι οὔτε τοπικὴ διοίκησις τῆς νήσου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑφίστατο οὔτε Ὑδραϊκὸν ναυτικὸν ἂν δὲν θὰ κατεβάλλοντο τὰ χρήματα εἰς τὰ πληρώματα μὲ τὴν ἀγκυροβολίαν τοῦ στόλου εἰς τὸν λιμένα τῆς Ὕδρας.

Τὴν ἑπομένην, 6ην, ἐπανέλαβον τὰ αὐτὰ καὶ ἐνεχείρισαν τὴν ἐπιστολήν των εἰς τὸν πλοίαρχον Νικόλαον Βῖκον, ἀποσταλέντα εἰς τὸ Ναύπλιον πρὸς παραλαβὴν τῶν χρημάτων. Τὴν 8ην Φεβρουαρίου ἔγραψαν πάλιν εἰς τὴν κυβέρνησιν, ἀνήγγειλαν ὅτι ὁ στόλος των ἐπανῆλθε καὶ ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη ἡ κυβέρνησις νὰ κατέβαλλε εἰς τὸν Βῖκον τὰ χρήματα τὸ ταχύτερον καὶ ὅτι ἐπὶ πλέον ὤφειλον νὰ ἐπλήρωνον δῶρον εἰς τοὺς πυροπολητὰς κατὰ τὰ συμπεφωνημένα. (1)

Ἡ κυβέρνησις τοὺς ἀπήντησε (ὑπὸ ἡμερομηνίαν 9 Φεβρουαρίου) ὅτι τὸ μόνον πρόχειρον μέσον ἐξοικονομήσεως τῆς περιστάσεως ἦτο ἡ ἐκποίησις τῶν δημοσίων κτημάτων. Οἱ πρόκριτοι κατεπλάγησαν, ἔγραψαν ὅτι οὐδέποτε οἱ ναῦται θὰ ἐπερίμενον τὴν ἐκποίησιν ἀφ' οὗ εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην ν' ἀντεμετώπιζον τὰς καθημερινὰς δαπάνας τῶν οἰκογενειῶν των καὶ ἂν ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν δὲν κατεβάλλοντο τὰ 250.000 γρόσια θὰ ἐγίνοντο μεγάλοι σπαραγμοὶ ἐν Ὕδρᾳ καὶ παντελὴς διάλυσις τῆς τοπικῆς διοικήσεως. Τὴν ἐπιστολήν των ἐνεχείρησαν εἰς ἐπιτροπὴν ἐκ τοῦ ναυάρχου Σαχτούρη καὶ τῶν πλοιάρχων Σαχίνη καὶ Νέγκα τοὺς ὁποίους ἀπέστειλον αὐθημερὸν εἰς τὸ Ναύπλιον. Ἔγραψαν ἐπὶ πλέον ὅτι τὸ ποσὸν τῶν 250.000 γροσίων ἦτο ἡ μᾶλλον ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τοῦ ἔθνους (καὶ

---

(1) Κατὰ τὸν ἰσχύοντα πίνακα ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας εἰς τὸ Κρητικὸν πέλαγος.

ματα εἶχον συναχθῇ· καὶ ἰδοὺ τὸ διατί. Εἴπομεν ὅτι διὰ νὰ εὐκολύνῃ ἡ Διοίκησις τοὺς ἀγοραστὰς εἶχεν ψηφίσῃ ὅτι ἐδέχετο τὸ Ἐθνικὸν Ταμεῖον τὰ ἥμισυ εἰς μετρητὰ καὶ τὰ ἥμισυ εἰς ἐθνικὰς ὁμολογίας· πλὴν ἔγινε κατάχρησις ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἀντὶ νὰ συνάζουν, κατὰ τὸ ψήφισμα, ἥμισυ χρήματα καὶ ἡμισείας ὁμολογίας, ἐσύναζον ἀπὸ τοὺς ἀγοραστὰς τὸ ὅλον εἰς ὁμολογίας, ἐσύναζον ἀπὸ τινὰς τὸ ὅλον εἰς ὁμολογίας, χαριζόμενοι εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ κόμματός των. Εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν λοιπόν, ὠφελούμενοι διάφοροι ἀπὸ τὴν ἀνάγκην τοῦ Μεσολογγίου, ἔγιναν, κτηματίαι μὲ πολλὰ ὀλίγα κεφάλαια, διότι εἶπον ἀνωτέρω πῶς ἠγοράζοντο αὐταὶ αἱ ὁμο-

---

εἶχον δίκαιον) καὶ ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ κατεβάλλετο ἐκ τῆς ἐκποιήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἦτο δυνατὸν βραδύτερον νὰ ἐξευρίσκοντο οἱ πόροι διὰ τὴν περαιτέρω συντήρησιν καὶ κίνησιν τοῦ στόλου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐθνικῶν προσόδων καὶ τῶν προερχομένων ἐκ τῆς ἐκποιήσεως τῶν λειῶν.

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεως εἰς τὸ Ναύπλιον (τὴν 15ην Φεβρουαρίου) ἡ ἐπιτροπὴ ἐπληροφόρησε τοὺς προκρίτους ὅτι τὸ Ἐκτελεστικὸν σῶμα ἔστειλε τὸ ἔγγραφόν των εἰς τὸ βουλευτικόν. Ἔγραψε.

Πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους προκρίτους τῆς νήσου Ὕδρας

Τὸ Σάββατον ἐφθάσαμεν ἐδῶ καὶ ἀμέσως ἐπαρρησιάσαμεν τὸ γράμμα σας εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, τὸ ὁποῖον καὶ μᾶς ἀπεκρίθη ὅτι στέλλει τὸ γράμμα σας εἰς τὸ Βουλευτικὸν διὰ νὰ σκεφθῇ περὶ τῶν γραφομένων. Σήμερον ἐπαρρησιάσθημεν καὶ οἱ ἴδιοι καὶ παρεστήσαμεν καὶ προσωπικῶς τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ σταλοῦν αὐτοῦ χρήματα ἀμέσως πρὸς ἐξοικονόμησιν τοῦ ναυτικοῦ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ γράμματος· ἡ ἀπόκρισις τοῦ Βουλευτικοῦ ἐστάθη, ὅτι θέλει σκεφθοῦν καὶ θέλει μᾶς δοθῇ εἴδησις· διὰ τοῦτο οὔτε ἡμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν ἠξεύρομεν τί νὰ σᾶς εἰπῶμεν· δὲν λείπομεν μ' ὅλον τοῦτο νὰ ἐνεργῶμεν μὲ ὅλην τ ν δυνατὴν ἐπιμέλειαν τὴν ὑπόθεσιν. Μανθάνομεν ἀπέξω (ἐκ τρίτων) ὅτι ἐνασχολοῦνται νὰ τελειώσουν πρῶτον τὴν ὑπόθεσιν τῶν Μεσολογγίτων καὶ ἀκολούθως τὴν ἰδικήν μας.

Ἡ γνωστὴ λεία εὑρίσκεται ὑπ' ἐξέτασιν, ἥτις καὶ θέλει διαρκέσει ἔτι ὀλίγας ἡμέρας· μανθάνομεν ὅμως ὅτι μόνον τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ φορτίου θέλει δημευθῇ, ὡσὰν ὁποῦ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἶναι Εὐρωπαϊκόν.

Εἰς τοὺς Μεσολογγίτας ὑπεσχέθησαν νὰ δώσουν 660 χιλ. γρ., διὰ τὰ ὁποῖα μ' ὅλον ὅτι μεταχειρίζονται ἱκανὴν δραστηριότητα διὰ νὰ συνάξουν, συμπεραίνομεν ὅτι δυσκόλως θέλει δυνηθοῦν νὰ τὸ κατορθώσουν καὶ ἐπομένως πολὺ δυσκολώτερον θέλει δυνηθοῦν νὰ ἐξοικονομήσουν τὴν ὑπόθεσίν μας, καὶ ἔστω πρὸς εἴδησίν σας.

Ἐν τούτοις μένομεν μὲ τὸ προσῆκον σεβας

Ναύπλιον τῇ 15 Φεβρουαρίου 1826

λογίαι, καὶ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς ἀλλ' ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τοῖς πράγμασι!

Ἐπαρρησιάσθημεν λοιπὸν καὶ πάλιν εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα καὶ ἀναφέραμε αὐτὸ τὸ ἀτόπημα, καὶ ὅτι ἂν ἐξακολουθοῦσε αὐτὸς ὁ ἴδιος τρόπος, τίποτις δὲν ἤθελε κατορθωθῇ διὰ τὸ Μεσολόγγιον, καὶ ὅτι τὸ Μεσολόγγιον ἀφεύκτως ἐχάνετο πολλὰ ταχέως ἂν δὲν προφθασθῇ ἀπὸ θροφάς, διότι αἱ θροφαὶ ὁποῦ ἔφερεν ὁ Στόλος ἤρκουν μόνον διὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας, αἱ ὁποῖαι ἐπλησίαζον, ἄρα δίχως θροφὰς θὰ ἐχάνετο. Ἰλὴν ἐπαρατηρήσαμε ὅτι τοὺς εἶχε τυπωθῇ ἡ ἰδέα ὅτι ἐν ὅσῳ ἡμεῖς ἤμεθα εἰς Ναύπλιον, ἐπειδὴ ἡ φρουρὰ εἶχεν ὅλην τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς ἡμᾶς, θὰ ἔκανε τ' ἀδύνατα δυνατὰ νὰ βαστᾷ τὸ Μεσολόγγιον· διὰ τοῦτο δὲν ἐβιάζοντο, ἀλλ' ἐφρόντιζον μᾶλλον διὰ τὰς ἰδιοτελείας των, ἄλλοι δηλαδὴ νὰ αἰσχροκερδίζουν καὶ ἄλλοι νὰ ἔμβωσιν εἰς τὰ πράγματα, καὶ ἄλλοι ηὗραν ἁρμοδίαν ὥραν νὰ γένουν κτηματίαι· διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἔκανον καμμίαν ἐπιδιόρθωσιν εἰς αὐτὸ τὸ ἀτόπημα, εἰμὴ μὲ λόγους ἐφρόντιζον νὰ μᾶς ἡσυχάζουν.

Τότε ἐκαταλάβαμε ὅτι δὲν εἴχομεν ὅλοι τὸν αὐτὸν σκοπόν, τὴν σωτηρίαν τῆς Πατρίδος δηλαδή, ὅτι δὲν ἐθεωρούσαμε ὅλοι τὰ πράγματα μὲ τὸ αὐτὸν ὄμμα· οὕτως ἀρχίσαμε ν' ἀπελπιζώμεθα διὰ τὸ Μεσολόγγιον, ἐπειδὴ δὲν μᾶς ἐφαίνοντο οἱ αὐτοὶ εἰλικρινεῖς, οἱ πατριωτικοὶ τρόποι ὁποῦ ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζωνται οἱ ἄνθρωποι εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν, ἐλυπούμεθα λοιπὸν διότι ἔλειπεν τὸ καθαρὸν πνεῦμα τοῦ πατριωτισμοῦ, καὶ οἱ ἄνθρωποι τυφλοὶ ἀπὸ τὰ πάθη δὲν ἔβλεπον τὸν ἄφευκτον ἐπικείμενον κίνδυνον τῆς πατρίδος, τὴν πτῶσιν δηλαδὴ τοῦ Μεσολογγίου, καὶ μετὰ τῆς πτώσεώς του καὶ ἐκείνην ὅλης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων. Ἐβλέπομεν λοιπὸν χαμένον τὸ Μεσολόγγιον καὶ χαμένους καὶ τοὺς εἰς αὐτὸ συγγενεῖς μας, διότι ἠξεύρομεν ὅτι ποτὲ δὲν ἤθελε προτείνουν ἢ δεχθοῦν συνθήκας, ἀλλὰ εἶχον τὴν ἀπόφασιν, ὅταν φθάσουν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀπελπισίας, νὰ ἐπιπέσουν εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ μὲ τὸ σπαθὶ εἰς τὰς χεῖρας ν' ἀνοίξουν δρόμον μεταξὺ αὐτῶν διὰ νὰ σωθῶσι εἰς Κράββαρα.

Ἡμεῖς λοιπόν, οἵτινες εἴχομεν ἐπιφορτισθῇ τὰς βουλὰς τῆς φρουρᾶς καὶ ὁποῦ ἠξεύραμε θετικῶς εἰς ποίαν στάσιν ἔπρεπε νὰ εἶνε τὰ πράγματα εἰς τὸ Μεσολόγγιον, δὲν ἔπρεπε νὰ καταχρασθῶμε τὴν ἐμπιστοσύνην της. Ὅθεν παρατηρήσαντες ὅτι αἱ προτροπαί μας δὲν ὠφελοῦσαν, ἐν ᾧ ὁ καιρὸς περνοῦσεν καὶ τὸ Μεσολόγγιον δὲν

ἐπροφθένετο, ἀποφασίσαμε ν' ἀναχωρήσωμεν διὰ ξηρᾶς, νὰ πηγαίνωμε εἰς Κράββαρα, νὰ εἰδοποιήσωμεν τὴν φρουρὰν περὶ τοῦ ἀποβησομένου τῆς ἀποστολῆς μας, νὰ παρακινήσωμεν καὶ τοὺς εἰς Δερβέκιστα νὰ κιτέβουν ἀπέναντι τοῦ Μεσολογγίου εἰς τοὺς λόφους διὰ νὰ δώσωμεν χεῖρα βοηθείας νὰ σωθῶσιν οἱ ἄνθρωποι τοὐλάχιστον.

Οὕτως καὶ ἀναχωρήσαμε ἀπὸ τὸ Ναύπλιον καὶ ἐπήγαμε εἰς Ἄρειαν (χωρίον ἀπέχον τοῦ Ναυπλίου μίαν ὥραν), (1) ὅπου ἦτον ἀσθε-

---

(1) Παρ' ὅλας τὰς ἐνεργείας εἰς τὰ σώματα Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ οὐδεμία ἀπάντησις ἐδίδετο εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τῆς Ὕδρας. Μετὰ δύο ἡμέρας—τὴν 17ην Φεβρουαρίου, ἀκριβῶς παραμονὴν τῆς μεταβάσεως τῶν στρατηγῶν εἰς Ἄρειαν—ὁ Σαχτούρης ἐπέδωκε πρὸς τὴν κυβέρνησιν διαμαρτύρησιν ὑπογεγραμμένην ὑπὸ ὁλοκλήρου τῆς ἐπιτροπῆς. Τὸ διάβημά του ἐπροξένησε αἴσθησιν, συνεζητήθη ἡ διαμαρτύρησις. Ἐπιτροπὴ βουλευτῶν μετέβη εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν σῶμα εἰς σύσκεψιν περὶ τοῦ πρακτέου, ἀναμφιβόλως ἔχουσα τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπρότεινε προσωρινὸν περιορισμὸν τοῦ ποσοῦ τῶν μετρητῶν ὅσα θὰ ἐλάμβανον οἱ στρατηγοὶ διὰ νὰ ἔδιδε ἡ κυβέρνησις τὴν διαφορὰν εἰς τοὺς Ὑδραίους προκρίτους πρὸς ἀποφυγὴν τῆς διαλύσεως τοῦ στόλου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συσκέψεως παρουσιάσθησαν οἱ στρατηγοὶ καὶ ὑπενθύμησαν ὅτι τὴν ἑπομένην θὰ ἔπρεπε νὰ παρελάμβανον τὰ ὑποσχεθέντα χρήματα διὰ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου. Μόλις ἤκουσαν ὅτι μέχρι τῆς ἑπομένης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς κατεβάλλοντο περισσότερα τῶν 300.000 γροσίων, ἐδήλωσαν ὅτι ἐπιστρέφουν εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἐξῆλθον τῆς αἰθούσης. Αὐθημερὸν μετέβησαν εἰς Ἄρειαν.

Τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦσαν ἐν γνώσει τοῦ αἰτίου τῆς συσκέψεως εἶναι τολμηρόν, ἀλλ' εἶναι ἡλίου φαεινώτερον, παρ' ὅλην τὴν σιγὴν τοῦ Σπυρομήλιου, ὅτι καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Σαχτούρη εἰς τὸ Ναύπλιον ἐγνώριζον καὶ τὸν σκοπόν της. Παραθέτω κατωτέρω τὴν διαμαρτυρίαν καὶ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Σαχτούρη πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας.

Πρὸς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος

Ἅμα φθάσαντες πρὸ πέντε ἡμερῶν εἰς Ναύπλιον, ἐνεχειρίσαμεν τὰ ἔγγραφα τοῦ κοινοῦ τῆς πατρίδος μας ***καὶ παρρησιαζόμενοι καὶ εἰς τὰ δύο Διοικητικὰ Σώματα*** δὲν ἐλείψαμεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀληθῆ τῶν πραγμάτων κατάστασιν, καὶ νὰ παραστήσωμεν τὸν μέγαν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διατρέχει ἐπὶ τοῦ παρόντος μὲν ἡ μερική μας πατρὶς Ὕδρα, ἀμέσως δὲ κατόπιν

νὴς ὁ καπετὰν Ἀνδρέας Ἴσκος, νὰ τοῦ εἴπωμεν τὴν ἀπόφασίν μας καὶ ἐπειδὴ ἀσθενὴς ἂν ἤθελεν ἂς ἔμενεν. Ἔστειλεν ὅμως ἡ Διοίκησις τὸν φρούραρχον Ναυπλίου τὸν Στρατηγὸν Ἀθανάση Φωτομάρα

αὐτῆς ὁλόκληρος ἡ πατρίς μας, ἐὰν δὲν ἐγίνετο ἐκ τοῦ προχείρου ἡ ζητουμένη ἐξοικονόμησις. Ὅσον ὁ κίνδυνος ἦτο μεγαλήτερος καὶ προφανέστερος, τόσον περισσοτέραν ἐντύπωσιν ἠλπίζαμεν ὅτι ἤθελον κάμει οἱ λόγοι μας· καὶ ὅσον ἡ ἐκ τοῦ προχείρου ζητουμένη χρηματικὴ ποσότης δὲν ἦτο ὑπέρογκος, τόσον ὀγληγορώτερα ἠλπίζαμεν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν πατρίδα μας φέροντες εἰς αὐτὴν τὰ μέσα τῆς ἐξοικονομήσεως καὶ τῆς ἡσυχίας.

Ἀλλὰ μὲ λύπην μας ἀπερίγραπτον παρατηροῦμεν ὅτι οὔτε τὸ πρῶτον ἔγινε· καὶ ἐνῷ ἡμεῖς ἀνωφελῶς διατρίβομεν ἐνταῦθα ἡ πατρίς μας ἐπαπειλεῖται ἀπὸ τὰς πλέον μεγάλας συμφοράς, ***καὶ τὸ ἔθνος ἀπὸ τὴν τελείαν τοῦ ναυτικοῦ διάλυσιν.*** Ναί, Σεβαστὴ Διοίκησις, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὸ ἔθνος δὲν θέλει ἔχει τοῦ λοιποῦ ναυτικόν, ἄνευ τοῦ ὁποίου νομίζομεν ὅτι δὲν εἰμπορεῖ καὶ νὰ ὑπάρξῃ· καὶ μ' ὅλον τοῦτο δὲν βλέπομεν νὰ γίνεται ἡ παραμικρὰ φροντὶς περὶ τῆς ὑπάρξεώς του.

Ἀναγκασμένοι καὶ ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, καὶ ἀπὸ τὰς ὁποίας ἔχομεν ὁδηγίας, νὰ μὴ παρατείνωμεν τὴν διατριβήν μας εἰς Ναύπλιον, ἀλλὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν διὰ νὰ φέρωμεν ἢ τὴν παρηγορίαν ἢ τὴν ἀπελπισίαν εἰς τὴν πατρίδα μας, νομίζομεν χρέος μας νὰ ὑπενθυμίσωμεν καὶ πάλιν διὰ τελευταίαν φορὰν πρὸς τὴν διοίκησιν τὸ ζήτημα τῆς πατρίδος μας εἰς τὸ ὁποῖον προσμένομεν ἐντὸς τῆς ἡμέρας μίαν ὁριστικὴν ἀπόκρισιν διὰ νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως. Εὐχόμεθα νὰ εἰσακουσθῶμεν καὶ νὰ προφθασθῇ ὁ κίνδυνος ἐκ τοῦ ἐναντίου προβλέποντες τὰ δεινὰ εἰς τὰ ὁποῖα πρῶτοι θέλομεν ὑποπέσει ἡμεῖς καὶ κατόπιν ὅλον τὸ ἔθνος, καὶ θέλοντες νὰ γνωρίσῃ καὶ ἡ πατρὶς καὶ ὅλος ὁ κόσμος ὅτι ἐκάμαμεν καθ' ὅλα τὸ χρέος μας, ὅτι παρεστήσαμεν τὸν κίνδυνον καὶ ἐξεθέσαμεν τὴν θεραπείαν, διαμαρτυρόμεθα ἐπισήμως ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος μας ἐναντίον τῆς ἀδιαφορίας τῶν ὅσοι δὲν ἠθέλησαν νὰ γνωρίσουν τὸν κίνδυνον καὶ δὲν ἐφρόντισαν νὰ φέρουν τὴν θεραπείαν. Μένομεν μὲ σέβας βαθύτατον.

Τῇ 17 Φεβρουαρίου 1826 Ναύπλιον

Πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους προκρίτους τῆς νήσου Ὕδρας

Εὐγενέστατοι κύριοι·

Προλαβόντως σᾶς ἐγράψαμεν ὅτι ἐπεριμέναμεν ἀπόκρισιν ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸν περ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐποστολῆς μας, καὶ ὅτι πολλὰ ὀλίγην ἐλπίδα εἴχομεν νὰ μᾶς γένει καμμία ἐξοικονόμησις. Πρὶν ὅμως νὰ ἀπελπισθῶμεν διόλου καὶ νὰ ἀναχωρήσωμεν, ἐκρίναμεν συμφέρον νὰ παρουσιάσωμεν τὴν παροῦσαν διαμαρτύρησιν, τῆς ὁποίας σᾶς περικλείομεν ἀντίγραφον, διὰ τὴν ὁποίαν ἐμάθομεν ὅτι στέλλεται μία ἐπιτροπὴ τοῦ Βουλευτικοῦ εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν ὕστερον ἀπὸ διαφόρους φιλονεικίας διὰ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐμάθαμεν ὅτι ἐνῷ ἐσυσκέπτοντο εἰς τὸ Ἐκτελεστικόν, ἐπαρουσιάσθησαν οἱ Σουλιῶται ζητοῦντες τὴν ὑποσχεθεῖσαν ποσότητα, τῆς ὁποίας ἡ

νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι τὸ κίνημά μας δὲν ἦτον καλὸν καὶ ὑποσχομένη ὅτι ἤθελε λάβει εἰς τὸ ἑξῆς πλέον δραστήρια μέτρα.

Ἐπιστρέψαμε λοιπόν, ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔτρεχον σχεδὸν τὸν ἴδιον δρόμον, διότι καὶ ἂν ἤθελεν ἡ Διοίκησις νὰ κάμῃ τι δὲν εὐκολύνετο, διότι ὅλοι ἐσπούδαζον τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν, ἑπομένως ἡ Διοίκησις ἦτο ψυχομαχοῦσα καὶ δὲν ἐνήργει μὲ τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα, διότι ἀναμένουσα ἀπὸ στιγμὴν εἰς στιγμὴν νὰ τὴν παύσουν, ἄφινεν τὰ πράγματα νεκρά, ὥστε νὰ κοπιάσουν ἐκεῖνοι ὁποῦ ἤθελε διορισθοῦν εἰς τὰ πράγματα τοῦ Ἔθνους. (1)

Ἀλλ' οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, περὶ τὰς ἀρχὰς Μαρ-

προθεσμία ἐτελείωσε σήμερον, καὶ λέγοντές τους ὅτι ἕως αὔριον ἐμποροῦν νὰ τοὺς μετρήσουν 300 χιλ. γρ. ὁποῦ ἐμποροῦσαν νὰ ἔχουν, ἔφυγον ἀπὸ τὸ Ἐκτελεστικὸν καὶ ἀπὸ τὸ Ναύπλιον, ἐπέρασαν, ὡς μανθάνομεν, εἰς τὴν Ἄρειαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ξεκινήσουν διὰ Μεσολόγγι· ***φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι στρατήγημα.*** Ὅθεν μὲ τὸ νὰ ἔμελλε μερικῶς νὰ σκεφθῇ ἀπόψε ἡ ὑπόθεσίς μας, μ' ὅλον ὅτι ἤμεθα διὰ νὰ μισεύσωμεν, ἀνεβάλομεν τὸν μισευμόν μας, ἐλπίζοντες ἴσως ἕως αὔριον νὰ γένῃ τοὐλάχιστον καμμία ἐξοικονόμησις, καὶ ἄμποτες. Ἀλλέως εἴμεθα ἀναγκασμένοι νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀμέσως, ἐπειδὴ καὶ ἡ διατριβή μας πλέον εἶναι περιττή, καὶ πρὸς εἴδησίν σας.

Σᾶς προσκυνοῦμεν ἐν τούτοις καὶ μένομεν.

Ναύπλιον τῇ 18 Φεβρουαρίου 1826

(1) Δὲν ἀναφέρει ὅτι μετὰ τῶν ἄλλων στρατηγῶν παρέλαβε 400.000 γροσίων, κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των ἐξ Ἀρείας. Ὅτι τὸ ποσὸν τοῦτο εὑρίσκετο εἰς χεῖρας των πρὸ τῆς 22ας Φεβρουαρίου τεκμέρεται ἐκ τῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 22ας καὶ 23ης ἐπιστολῶν ἐκ Ναυπλίου τοῦ Προέδρου τῆς κυβερνήσεως Γεωργίου Κουντουριώτου πρὸς τοὺς προκρίτους Ὕδρας. Ζητεῖται δι' αὐτῶν ἡ ἐπιτάχυνσις τῆς προετοιμασίας διὰ τὸ Μεσολόγγιον τοῦ πλοίου τοῦ πλοιάρχου Γ. Σαχίνη. Οὗτος ἦτο μέλος τῆς μετὰ τοῦ Σαχτούρη ἐπιτροπῆς. Ὁ Σαχίνης θὰ μετέφερε μὲ τὸ πλοῖον του, μεμονωμένον, μερικὸν φορτίον ἀραβοσίτου ἐξ Ὕδρας, ὀλίγα πολεμοφόδια ἐκ Σπετσῶν (βλήματα πυροβόλων καὶ ὅλμων) καὶ φορτίον διπυρίτου (ἀνῆκον εἰς τὴν κυβέρνησιν) εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐπιστολὴν τῆς 23ης ὅτι οἱ στρατηγοὶ ἀνέμενον τοῦτο τὸ πλοῖον εἰς τὸ Ναύπλιον διὰ νὰ ἐπιβοῦν. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι πρὸ τῆς 22ας ὁ Σαχτούρης ἦτο εἰς Ὕδραν καὶ εἶχε ἐπανέλθῃ ἄπρακτος.

Τρίτη ἐπιστολή, ὑπογεγραμμένη παρὰ πάντων τῶν μελῶν τῆς κυβερνήσεως, ἐστάλη τὴν 27 ην ζητοῦσα ἀνυπομόνως τὴν προετοιμασίαν τοῦ αὐτοῦ πλοίου. Οὐδεμία μνεία γίνεται ἐν αὐτῇ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς προετοιμασίας τοῦ στόλου. Ἁπλῶς δίδεται ὑπόσχεσις πρὸς τοὺς προκρίτους ὅτι τ' ἀπαιτούμενα διὰ τὸν πλοῦν τοῦ πλοίου τοῦ Σαχίνη 8.000 γρόσια θὰ κατεβάλλοντο εἰς τὸ Ναύπλιον ἅμα τῷ κατάπλῳ.

τίου ἐλάβομεν τὴν θλιβερὰν ἀγγελίαν, ὅτι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ στόλου μας ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Μεσολογγίου οἱ Τοῦρκοι ὥπλισαν τὸν στολίσκον καὶ ἀφ' οὗ ἐπολέμησαν τρεῖς ἡμέρας τὸ Βασιλάδι καὶ ὁ στολίσκος ἀπὸ τὴν λίμνην καὶ ὁ στόλος ἀπὸ τὴν θάλασσαν, τέλος τὸ ἐκυρίευσαν. (1)

---

(1) Τεκμέρεται ὅτι ἡ κατωτέρω ἐπιστολὴ ἔφθασε περὶ τὴν 4ην ἢ 5ην Μαρτίου, ταὐτοχρόνως μὲ τὴν τοῦ Γεωργίου Λαδοπούλου, ἀπευθυνομένη ἐπίσης πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον καὶ ὅτι ἀμφότεραι ἐπεδείχθησαν εἰς τοὺς στρατηγοὺς αὐθημερόν.

Εἶναι μετάφρασις καὶ περιέχεται εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ὕδρας. Τὸ πρωτότυπον εἶναι εἰς τὴν Ἰταλικήν. Ἡ ἡμερομηνία (9 Μαρτίου) εἶναι κατὰ τὸ Γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον.

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ ἐξοχότητα τὸν κ. Μαυροκορδᾶτον,

Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος

Ἐξοχώτατε,

Ὀφείλω ἐν βίᾳ καὶ δι' ἐπίτηδες εὐκαιρίας νὰ σᾶς κοινοποιήσω τὴν δυσάρεστον εἴδησιν τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου εἰς χεῖρας τοῦ Ἰμβραὴμ τὴν Πέμπτην 9 τρέχοντος μετὰ τριῶν ἡμερῶν συνεχεῖς ἐφόδους καὶ ἀναριθμήτους ἀπωλείας τῶν δυνάμεών του, καὶ ἀφοῦ ὑπέστη τὴν θραῦσιν μεγάλου τμήματος τοῦ στρατοῦ του συνεπείᾳ γενναίας ἐξόδου τῶν ἡρώων τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐκρήξεως ὑπονόμου προητοιμασμένης παρὰ τὸν ψευδῆ προμαχῶνα τῆς πόλεως ἐκείνης. (Ἐννοεῖ τὰς ἐξωρμήσεις τῶν πολιορκουμένων τῆς 17ης).

Ἂν καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμβραὴμ ἐξησθένησαν ἐκ τῶν τοιούτων ἐπιχειρήσεων, ἐν τούτοις ἡ κατάληψις τοῦ Βασιλαδίου θὰ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπεκταθῇ ἀπὸ περισσοτέρων σημείων ἡ πολιορκία τῆς πόλεως ταύτης καὶ κωλυομένης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πάσης βοηθείας εἰς αὐτήν, νὰ στενοχωρηθῇ ὥστε νὰ μὴ δύναται περαιτέρω νὰ ἀντισταθῇ. Μοναδικὸν καὶ σωτήριον μέσον διὰ νὰ σωθῇ μετὰ τῆς τόσον σπουδαίας ταύτης πόλεως ἡ τύχη ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τῆς Εὐρώπης παίζει τὸ πλέον ἐνδιαφέρον μέρος ἐν τῇ πολιτικῇ, θὰ ἦτο ἡ ἄμεσος καὶ ἀποτελεσματικὴ συνδρομὴ ὅλου ὁμοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, ὅστις νὰ ἑνωθῇ ἐν τῷ ἅμα, νὰ ἀναγκάσῃ τὸν Τουρκικὸν στόλον νὰ ἐγκαταλίπῃ πάσας τὰς θαλασσίας ἐπιχειρήσεις του κατὰ τοῦ Μεσολογγίου καὶ οὕτω νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὴν γενναίαν του φρουρὰν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀντιστάσεως εἰς πᾶσαν περαιτέρω ἀπόπειραν τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ φρόνησίς σας κατανοεῖ πάντως τὴν ὑψίστην σημασίαν τοῦ πράγματος τούτου, καὶ εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ προσπαθήσητε μετὰ τῆς δραστηριότητος ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ τόσον σοβαρὰ αὕτη περίστασις, καὶ θὰ ἀσκήσητε ὅλην τὴν ἐπιρροήν σας δημοσίαν καὶ ἰδιωτικὴν διὰ νὰ κάμετε ὥστε πᾶσαι αἱ θαλάσσιαι δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων νὰ πετάξουν εἰς βοήθειαν τοῦ Προπυργίου τῆς Ἑλλάδος.

Δὲν ἔχω καιρόν, διὰ τὸ ἐπεῖγον τῆς εὐκαιρίας, νὰ ἐκταθῶ εἰς ἄλλα ζη-

Τότε πλέον δὲν ἠδυνάμεθα νὰ χαλινώσωμεν τὴν λύπην μας, διότι αὐτὸ ἦτο τὸ πρῶτον βῆμα τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου, καὶ τὸν θυμὸν μας κατὰ τῆς Ἀρχῆς τοῦ Ἔθνους, ὁποῦ δὲν ἔλαβεν ἐγκαίρως τὰ μέτρα νὰ προφθασθῇ τὸ Μεσολόγγιον, καθὼς ἡμεῖς καθημέραν τοὺς ἐλέγαμε. (1) *Οὕτως ἐπήγαμε εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα καὶ τὸ ὑποχρεώσαμε διὰ τῆς βίας νὰ συγκαλέσῃ ἀμέσως ἔκτακτον συνεδρίασιν καὶ τῶν δύο Σωμάτων εἰς τὸ Βουλευτήριον. Ἐσυγκαλέσθη εἰς τὴν στιγμήν, ὅπου παρευρέθημεν καὶ ἡμεῖς· ἡ τάξις εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν δὲν ἐφυλάχθη, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ὑποχρεώσαμε τὰ μέλη τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος καὶ τοὺς βουλευτὰς νὰ καταθέσουν χρήματα, μάλιστα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ἐπροσδιορίζαμε καὶ τὸ ποσὸν ὁποῦ ἔκαστος ἔπρεπε νὰ συνεισφέρῃ.*

Αὐτὴ ἡ συνεισφορὰ ἀνέβη εἰς σχεδὸν διακοσίας χιλιάδας γρόσια περισσότερα ἀπ' αὐταῖς δὲν ἠδύναντο τὰ συναχθῶσι· ὅθεν ἐπροσδιορίσαμε καὶ ἕνα ἔρανον εἰς τοὺς ἐμπόρους τοῦ Ναυπλίου, καὶ ἐν τοσούτῳ διὰ νὰ μὴ χάνωμε καιρὸν ἔλαβον ἐγὼ τὸ εἰς τὴν στιγμὴν συναχθὲν χρηματικὸν (2) *καὶ ἐφωδιασμένος μὲ τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς τῆς Διοικήσεως ἐπῆγα εἰς Ὕδρα διὰ νὰ ἑτοιμασθῇ ὁ Στόλος.* (3) *Ἐν*

τήματα, ἐπιφυλάσσομαι δὲ νὰ ἐποικοινωνήσω μετὰ τῆς Ἐξοχότητός σας εἰς ἄλλην κατάλληλον καὶ ἡσυχωτέραν περίστασιν

Ἐπὶ τούτοις διατελῶ μετ' ἐξαιρέτου τιμῆς,

Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος

ἀφωσιωμένος καὶ ὑποκλινέστατος δοῦλος

Διονύσιος Ρώμας

(1) Χρήματα πρὸ παντὸς ἀπήτουν διὰ τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου καὶ κατόπιν τρόφιμα.

(2) Τὴν 5ην Μαρτίου χρηματικὸν ποσὸν διὰ τὸν στόλον, ἀνελθὸν 109.000 γροσίων.

(3) Τὸν ἀπέστειλαν οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ ὡς δυνάμενον νὰ ἐκφράζηται εὐχερῶς καὶ καταλλήλως καὶ τὸν ἐφωδίασαν μὲ τὴν ἑπομένην ἐπιστολήν.

Πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους προκρίτους τῆς νήσου Ὕδρας

Εὐγενέστατοι Κύριοι,

Τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου ἀναμφιβόλως τὴν ἐμάθατε. Τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ πτῶσις ἀναμένει καὶ ἐκείνην τοῦ Μεσολογγίου, ἐὰν δὲν προφθασθῇ, σᾶς εἶναι πασίδηλον. Καμμία ἄλλη βοήθεια (ἐκτὸς) ἀπὸ τὸν στόλον ἐφοδιάζοντάς το καὶ μὲ τροφάς, δὲν εἶναι. Τὸ πρῶτον τὸ βλέπομεν ἀναγκαιότατον καθὼς καὶ τὸ δεύτερον. Σᾶς ἔγραψε καὶ ἡ Σ. Διοίκησις, σᾶς στέλλομεν καὶ ἡμεῖς τὸν ἀδελφόν μας στρατηγὸν Κ. Σπυρο-Μήλιον, νὰ σᾶς παρακαλέσῃ νὰ κάμετε καὶ τώρα τὴ συνηθισμένην σας θυσίαν, νὰ ταχύνετε τὴν ἔκπλευσιν τοῦ στόλου, διὰ νὰ προφθάσωμεν τοὺς δυστυχεῖς ἀδελφούς μας· ἡ ἐλπίδα μας, καὶ τοῦ ἔθνους ὅλου, εἶναι ὁ στόλος, ὁ ὁποῖος ἐὰν ταχύνῃ, ἠμπορεῖ νὰ

τοσούτῳ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἔμειναν εἰς τὸ Ναύπλιον διὰ νὰ προσπαθήσουν πλησίον εἰς τὴν Διοίκησιν νὰ συναχθῶσι χρήματα ἀρκετὰ διὰ νὰ προπληρωθῇ ὁ Στόλος συγκείμενος ἀπὸ τριάκοντα πλοῖα πολεμικὰ καὶ πυροπολικά, καθὼς καὶ δέκα μύστικα ἐκ τῶν Ψαριανῶν καὶ διὰ ἐξοικονόμησιν τῆς φρουρᾶς.

Καθ' ὁδὸν ἀπήντησα τὸν Ναύαρχον Κ. Ἀνδρέα Μιαούλη, ὅστις ἤρχετο ἐπίτηδες εἰς Ναύπλιον νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὴν Διοίκησιν περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ ὅτι ἀπαιτεῖτο μεγαλειτέρα προετοιμασία ἀπὸ κάθε ἄλλην φοράν, καθότι δὲν ἔχομεν πλέον τὸ Βασιλάδι, καὶ ἐκτὸς τούτου καὶ ὁ ἐχθρικὸς στόλος εἶναι δυνατώτερος παρὰ ποτέ, (1) ὥστε θ' ἀπαντήσωμε κόπους πολλοὺς διὰ νὰ προφθάσωμεν τὴν φρουράν, ἡ ὁποία τώρα πρέπει νὰ ὑστερῆται θροφάς. Οὕτως ἀποχωρισθέντες, αὐτὸς μὲν ἦλθεν εἰς Ναύπλιον, ἐγὼ δὲ εἰς Ὕδρα, ὅπου παρέδωκα εἰς τὸ κοινὸν τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως καὶ τὸ χρηματικὸν ὅπου εἶχον.

Ὁ Στόλος ὅμως δὲν ἐδύνατο νὰ ἑτοιμασθῇ, καθὼς ἐπιθυμοῦσα ἐγώ, εἰς δύο ἡμέρας, ἐπειδὴ τὰ πλοῖα ἔπρεπε νὰ τὰ παλαμίσουν νὰ τὰ ἐφοπλίσουν καὶ νὰ τὰ ἐφοδιάσουν μὲ τὰς ἀναγκαίας θροφάς καὶ πολεμοφόδια, ἄρα προέκυπτεν ἄργητα ἀναπόφευκτος· καθότι ἂν δὲν ἐπαλαμίζοντο συχνὰ τὰ πλοῖα, δὲν ἤθελε ἔχουν τὴν τόσην δυνατὴν ταχύτητα ὅπ' ἀπαιτεῖτο διὰ τὰς ἀνίσους δυνάμεις. Ὥστε διέμενον εἰς Ὕδραν παρατηρῶν τὰς ἑτοιμασίας ταύτας.

***

Οἱ στρατηγοὶ ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμούς των τὴν ὅην Μαρτίου, μὲ τὴν κεραυνοβόλον εἴδησιν τῆς ἁλώσεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ τὴν ἀντίληψιν τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιστολῶν τῶν Δ. Ρώμα καὶ Γ. Λαδοπούλου. Μέχρις ἐκείνης τῆς ἡμέρας, ἀπολύτως πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἄμυνα τοῦ Μεσολογγίου ἐξυπηρετεῖτο καλλίτερον μὲ τὴν εἴσπραξιν τῶν ὀφειλομένων χρημάτων εἰς τοὺς πολιορκουμένους, ὄχι μόνον ἠγνόησαν τὴν παρουσίαν εἰς τὸ Ναύπλιον τοῦ ναυάρχου Σαχτούρη

τοὺς σώσῃ. Σᾶς ὁμιλεῖ καὶ ὁ ἀδελφός μας Μήλιος στοματικῶς, βέβαιοι ὅτι καὶ τώρα θέλετε παρακινήσει μὲ τὸ παράδειγμά σας τοὺς καπεταναρέους. Μένομεν τῇ 6 Μαρτίου 1826 ἐν Ναυπλίῳ.

Οἱ ἀδελφοί σας

Ἀνδρέας Ἴσκου Λαμπροβέϊκος — *Νικόλαος Ζέρβας* — *Νικόλαος* (δυσανάγνωστον τὸ ἐπώνυμον)

(1) Ἄλλου εἴδους τεχνικὴ ὁμιλία θὰ ἐγένετο. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἀναφέρει ἀλλαχοῦ ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐκείνην τὴν φορὰν ἦτο ἀδύνατος.

ἀλλ᾽ οὔτε ἐπρόφεραν ἐπὶ 37 ἡμέρας τὴν λέξιν θάλασσα.

Χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ᾽ ὄψιν τὴν σημασίαν τῆς παρουσίας τοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον, λησμονοῦντες ὅτι αὐτεπαγγέλτως ὁ ναύαρχος Μιαούλης, τῇ παρακλήσει τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, παρέτεινε τὴν παραμονήν του εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου, καὶ μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐξ ἀδιαφορίας πρὸς τοὺς πολιορκουμένους καθυστέρει τοὺς μισθοὺς καὶ τοὺς ἐτροφοδότει ἀνεπαρκῶς, τὴν ἐπίεσαν. Τὴν ἐξηνάγκασαν νὰ τοὺς παραδώσῃ τὸ σύνολον τῶν μέχρις ὥρας εἰσπραχθέντων ἐκ τῆς ἐκποιήσεως τῶν δημοσίων κτημάτων μὲ τὴν ἀπειλὴν ὅτι θὰ εἰδοποίουν τὴν φρουρὰν νὰ ἐγκατέλειπε τὸ Μεσολόγγιον. Ἐξ ὑπερβολικοῦ ζήλου πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἐνήργησαν ὡσὰν νὰ εἶχον περιωρισμένην ἐντολήν. Ἐπροξένησαν τὴν διάλυσιν τοῦ στόλου, ὄχι βεβαίως ἐσκεμμένως, ἀλλ᾽ ἐκ παχυλῆς ἀγνοίας τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

Τὰ πέντε ἔτη πολέμου συνεχοῦς εἶχον πλέον παντελῶς ἐξαντλήσει τοὺς σημαντικοὺς πόρους τῶν μεγάλων πατριωτῶν τῶν τριῶν νήσων. Ἐν Ὕδρᾳ, ὅπου κατέληξαν κατὰ τὸ 1826 νὰ σκέπτωνται πῶς νὰ ἐξεύρουν 250000 γροσίων, ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τοὺς 60 κεφαλαιοῦχοι καὶ ἐξ αὐτῶν ὀλίγοι μὲν εἶχον ὑπὲρ τὸ 1000000 διστήλων ἀλλὰ περισσότεροι τῶν 20 εἶχον ὑπὲρ τοὺς 100000 διστήλων καὶ οἱ λοιποὶ ὑπὲρ τὰς 50000. Ἐν Σπέτσαις, ἐπὶ πληθυσμοῦ 8000 ψυχῶν, ὑπῆρχον περισσότεροι τῶν 30 κεφαλαιούχων, ἐξ ὧν ὑπὲρ τοὺς δέκα εἶχον τοὐλάχιστον 100000 διστήλων καὶ ἄλλοι 20 ὑπὲρ τοὺς 50000. Τόσα σχεδὸν ἦσαν καὶ τὰ κεφάλαια τῶν Ψαρῶν κατὰ τὸ 1821, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1826 δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰς νήσους χρήματα ἱκανὰ νὰ συνετηρεῖτο στόλος.

Πρέπει νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ ἄλλην μίαν φορὰν τὴν περικοπὴν τοῦ πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν (ἀπὸ 10 Ἰουνίου 1824) ἐγγράφου τῶν προκρίτων τῶν Σπετσῶν πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ μίαν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ στρατηγοῦ Καρατάσου πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας.

« Ὅταν ὁ κίνδυνος φθάσῃ ἐπάνω εἰς τὰς κεφαλάς μας, τότε ρη-
» τορικοὶ καὶ ἐπαινετικοὶ κάλαμοι φιλοτιμοῦνται μὲ ἄμιλλαν νὰ μᾶς
» παρακινήσωσι πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ἔθνους· ὅταν δὲ αὐτοὶ εἶναι
» μακράν, τότε τὸ πάθος τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς φιλοπρωτίας μετέρ-
» χονται εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν δυναστείαν της. Ἀπεκάμαμεν καὶ
» νὰ ἐπαινώμεθα καὶ νὰ παρακινούμεθα· ἔργον τῆς Διοικήσεως εἶναι,
» ἀφοῦ φανερώσῃ τὰ φρονήματά μας εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας,

» *νὰ προλάβῃ καὶ ἄλλους ἐπερχομένους κινδύνους διότι ἂν ἀποφύ-*
» *γωμεν τὸν παρόντα βεβαίως χανόμεθα εἰς τὸν ἑπόμενον, ἐπειδὴ*
» *τρέχομεν εἰς τὸν ὄλεθρόν μας καὶ ὄχι εἰς τὴν σωτηρίαν μας».* (1)

—***Εὐγενέστατε κύριε Λάζαρε καὶ λοιποὶ ἄρχοντες, προσκυνῶ,***

Διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, νὰ μοῦ δώσετε δύο μηνιάτικα νὰ γλυτώσωμε σήμερον, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ ἀποθάνω σήμερον διὰ τὸ γένος μας καὶ διὰ τὴν πατρίδα μας, καὶ ἐτοῦτο ὁποῦ μᾶς ἔκαμαν σήμερον ***δὲν τὸ θάρηγα· τὸν θάνατόν μου θάρηγα νὰ μοῦ ἐλθῇ καὶ ὄχι τὸ σημερινό***· ὄχι καὶ δὲν εἶναι, νὰ μοῦ εἰπῆτε νὰ βρῶ νὰ τοὺς τά δώσω, καὶ νὰ γλυτώσω· καὶ ἐγὼ ἐδῶ ὁποῦ μὲ προστάζει ἡ Διοίκηση, ἐδῶ ἔχω νὰ ἀποθάνω· καὶ μένω μὲ ὅλο τὸ σέβας.

1825 Αὐγούστου 24 Ὕδρα

Καρατάσος

Ἂν θὰ μετέβαινον εἰς τὸ Ναύπλιον ἀντὶ τῶν Σπυρομήλιου κλπ. ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν θὰ ἐπεδιώκετο πρὸ παντὸς ἡ ἐξασφάλισις τῆς παροχῆς τῶν ἀπαιτουμένων χρημάτων διὰ τὴν συνέχισιν τῆς παραμονῆς τοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον. Ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1825 οὗτοι εἶχον πεῖραν τοῦ χαρακτῆρος τῶν ναυτῶν.

Παραθέτω κατωτέρω χαρακτηριστικὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἐνθέρμου πατριώτου ἐπισκόπου Ρωγῶν—ἀναφορικῶς πρὸς τὰ πληρώματα τῆς μικρᾶς μοίρας ὑπὸ τὸν Νέγκαν (2).

Πρὸς τὸν σεβασμιώτατόν μοι γέροντα ἅγιον Ἄρτης, κύριόν μοι, κύριον Πορφύριον.

προσκυνητῶς εἰς Ναύπλιον *1825 Σεπτεμβρίου 28 Μεσολόγγιον*

Δεσπότη μου προσκυνῶ·

Δὲν ἐκτείνομαι νὰ σᾶς γράψω ἄλλο τι, διότι τὰ ἀκούετε ἀπὸ τὸν ἐπίτηδες αὐτοῦ ἀποστελλόμενον χιλίαρχον Σπῦρον Λαμπρόπουλον· μόνον σᾶς λέγω ὁρκίζοντάς σας εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα, εὐθὺς ὁποῦ λάβετε καὶ ἀναγνώσετε τὸ ταπεινόν μου νὰ παρρησιασθῆτε εἰς τὴν σεβαστὴν Διοίκησιν καὶ νὰ εἰπῆτε ἐντόνως τὰ ἑξῆς: Ἐὰν μετὰ δέκα ἡμέρας ἀπὸ τῆς σήμερον δὲν ξεκινήσουν ἄλλα καράβια διὰ νὰ ἔλθουν ἐδῶ, νὰ σηκωθοῦν τοῦτα ὁποῦ εἶναι ἐδῶ, χάνεται τὸ Μεσολόγγιον, ἢ αἰχμαλωτίζεται, ἢ παραδίδεται εἰς τὸν ἐχθρόν. Καὶ ἂν ἡ Σ. Διοίκησις ὑποστηριχθῇ εἰς τὴν ἀπόφασίν της τοῦ νὰ σταθοῦν πάλιν τὰ αὐτὰ καράβια καὶ δὲν προβλέψῃ νὰ στείλῃ ἄλλα χωρὶς ἀναβολὴν μήτε ὥρας, θέλει ἀπατηθῇ καὶ χάνει τὸ Μεσολόγγιον καθ' ὅλους τοὺς τρόπους, διότι δὲν στέκονται πλέον τοῦτα. Ἀπὸ τὰς πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν ἀναφορὰς τῆς ἐξοχωτάτης ἐπιτροπῆς, τῶν γεναιοτάτων ὁπλαρχηγῶν, καὶ τῶν ἐντοπίων

(1) Ναυτικὰ Ὀρλάνδου (Τόμος 2, σελ. 39).

(2) Βλέπε τὰ σχετικὰ τῆς πολιορκίας κατὰ Σεπτέμβριον 1825.

πληροφορεῖσθε τὴν ὑπόθεσιν· διὰ τρεῖς ἡμέρας ἂν λείψουν ἐντεῦθεν τὰ καράβια, ὁ ἐχθρὸς ἐφοδιάζεται ἀπ' ὅλα δι' ἕνα ἑξάμηνον, ἀποκλείει καὶ ἡμᾶς, οἵτινες μόλις ἔχομεν δέκα ἡμερῶν τροφὰς καὶ μπαρουτόβολα, καὶ πίπτομεν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ δι' ἔλλειψιν καραβίων. Ὅθεν τὰ ἀδύνατα δυνατὰ νὰ κάμῃ ἡ Σ. Διοίκησις καὶ τὴν νύκτα ἡμέραν, διὰ νὰ καταφθάσουν ἄλλα καράβια, ὅτι τοῦτα δὲν στέκονται περισσότερον ἂν καὶ λάβωσι χιλίας διαταγὰς καὶ ἂν δὲν ἐπηγαίναμεν χθὲς εἰς αὐτὰ μὲ τὸν κύριον Παπαδιαμαντόπουλον καὶ τέσσαρας στρατηγοὺς νὰ τοὺς παρακαλέσωμεν ὡς τὸν Θεὸν μετὰ δακρύων θερμῶν, σήμερον ἔφευγον καὶ τὴν ἐπαθαίναμεν. Εἶναι ὅμως καὶ ἐνδεχόμενον ν' ἀλλάξωσι γνώμην οἱ ναῦται καὶ νὰ χάσωμεν τοὺς κόπους μας, καὶ νὰ πηγαίνουν εἰς μάτην τὰ τόσα χυθέντα αἵματα. Μὴ γένοιτο, Χριστὲ βασιλεῦ!

Μένω ὅλως ὡς εἰμί,

τῆς σεβασμιωτάτης μοι πανιερότητος τέκνον εὐπειθέστατον

Ὁ [Ρωγῶν] Ἰωσὴφ (1)

[Διεσώθη τὸ ἐπίσημον ἀντίγραφον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ κατωτέρου ἐγγράφου.(2)

Πρὸς τὴν

ἔξοχον ἐπιτροπὴν τῆς Διευθ. προσωρ. τὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος

Ἐπειδὴ ἐκ τῆς πατρίδος μας στέλετε πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν ὁ Γενναιότατος Στρατηγὸς Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας ὅπως μιᾷ φωνῇ καὶ τῶν ἐντεῦθεν στελλομένων Γενναιοτάτων Στρατηγῶν παρρησιάσωσι πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν τὰ ὅσα ἀναγκαιοῦν πρὸς διαφύλαξιν τοῦ φρουρίου καὶ τὰς ἄλλας ἀνάγκας. Παρακαλοῦμεν τὴν ἔξοχον ἐπιτροπὴν νὰ συστήσῃ τὴν Γενναιότητά του πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν.

Μὲ σέβας ὑποσημειούμεθα

Μεσολόγγιον τῇ 17 Ἰανουαρίου 1826

Οἱ πρόκριτοι

Εὐστάθιος Καλογερᾶς, Πᾶνος Παπαλουκᾶς, Χρῖστος Καψάλης, Βασίλειος Ψωμάκης, Μῆτρος Δηληγιοργόπουλος, Πέτρος Α. Καψάλης.

Οἱ δημογέροντες

Ἀναστάσιος Παλαμᾶς, Ἀλέξιος Τσιμπουράκης, Παῦλος Μπονισέρης.

ὅτι ἴσον τῷ προτοτύπῳ

Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Γεν. Γραμματέως ὁ Βος

Ν. Παπαδόπουλος (σφραγὶς)]

---

(1) ***Ἐπίσκοπος (Ρωγῶν) Ἰωσήφ.***—Εὑρίσκετο πάντοτε εἰς τοὺς προμαχῶνας, κατὰ τὰς μάχας εὐλογῶν καὶ ἐνθαρρύνων. Κατὰ τὰς πολυμόχθους ἐπι-

(2) Βλέπε εἰς τὰ προλεγόμενα τὸν λόγον δι' ὃν ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας παρέμεινε.

Ἡ συγγραφὴ τοῦ Σπυρομήλιου θὰ παραμείνῃ ἀθάνατος ὡς ὑπόδειγμα προετοιμασίας ἀπολογίας. Ὡς ἐξιστόρησις τῶν τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου εἶναι ἀκριβὴς μόνον εἰς ὡρισμένα μέρη της, εἰς ὅσα δὲν βλάπτουν τὴν πρόθεσίν του καὶ εἰς ὅσα τὴν βοηθοῦν. Τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ δὲν εἶναι καθ' ὅλα ἀκριβῆ,(1) ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς περιγραφῆς των καὶ ἡ σαφήνεια τοῦ λόγου γοητεύουν εἰς τοιοῦτον βαθμόν ὥστε συμπαρασύρουν τὸν ἀναγνώστην καὶ κατὰ μείζονα λόγον τὸν ἀκροατήν. Ἐκ τούτου ὑποχρεούται ὁ ἱστορικὸς νὰ καταβάλλῃ προσοχὴν διὰ νὰ ἀνακαλύπτῃ ποῦ πρέπει νὰ τὸν πιστεύῃ καὶ ποῦ νὰ τὸν ἀποφεύγῃ. Ὅπου ὅμως θὰ τὸν πιστεύῃ ὀφείλει νὰ τοῦ δίδῃ τὸν λόγον, τόσον πολὺ εἶναι τέλεια εἰς τὴν ἔκφρασιν. Εἶναι πρωτοφανὴς ἡ τέχνη μετὰ τῆς ὁποίας καταφέρει τὰ ραπίσματα ἐναντίον τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον — μεταπίπτων — ἀλλαχοῦ ἀναγνωρίζει τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ὑπηρεσίας των. Συνέγραψε διότι ἐφοβήθη μὴ τὸν ἐρωτήσουν διατὶ τὰ πράγματα ἐν Ναυπλίῳ συνέβησαν ὅπως συνέβησαν, ἐν ᾧ ἡ ἐπιτροπὴ τῶν στρατηγῶν ὤφειλε ὑπὲρ πᾶν ἄλλο νὰ ἐπροκάλει διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως περὶ μονίμου παραμονῆς τοῦ στόλου εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Καὶ διότι δὲν τὸν

σκευὰς τοῦ φρουρίου εἰργάζετο, μετὰ τῶν ἄλλων κληρικῶν τῆς πόλεως, μεταφέρων τὰ ὑλικὰ ἐπὶ τῶν ὤμων του. Τὴν 12ην Ἀπριλίου τοῦ 1826 ἀπωλέσθη μετὰ τῶν ἐχθρῶν ἀνατινάξας τὴν πυριταποθήκην τοῦ Ἀνεμομύλου.

(1) Φέρω ὡς παραδείγματα ὀλίγα σχετικὰ πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ στόλου κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1826 καὶ Ἰανουάριον τοῦ 1827:

Σελ. 52.— . . . Ἐνῷ δὲ ἔτρεχον κατόπιν τοῦ ἐχθρικοῦ τὰ λοιπὰ πλοῖα ὑπὸ τὸν ναύαρχον Α. Μιαούλη, Γ. Κολαντρότση καὶ τὸν Νικόλαον Ἀποστόλη..... (ὁ Ἀποστόλης δὲν παρευρίσκετο. Οὔτε Ψαριανὰ πλοῖα συμμετεῖχον. Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει ἀκριβῶς τὰ αὐτὰ μὲ τὸν Σπυρομήλιον).

Σελ. 107.—Λέγει: .... Ὁ ναύαρχος μας Κ. Α. Μιαούλης ἐπαρατήρησεν ὅτι δὲν εἶχε σχεδὸν ἁρμόδιον καιρὸν διὰ νὰ τεθῇ εἰς τὰ πανία καὶ ἐνῷ θὰ κατεγίνετο εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον αἱ φρεγάται θὰ τὸν ἐκτύπουν δίχως νὰ δύνηται νὰ τοὺς ἀντιπολεμήσῃ· διὰ τοῦτο ἔδωσεν σημεῖον νὰ ἑτοιμασθῇ ὁ στόλος νὰ πολεμήσῃ εἰς τὴν ἄγκυραν..... κλπ. καὶ περαιτέρω:..... Τότε λοιπὸν διὰ τὰς ἄνισας δυνάμεις, ἐκατέβη ὁ ἴδιος (ὁ ναύαρχος Μιαούλης) εἰς τὴν πυριτοθήκην περιμένων νὰ πλησιάσῃ ἡ φρεγάτα ἔτι πλέον καὶ νὰ δώσῃ φωτιὰ ὥστε νὰ καῇ καὶ αὐτὸς μὲ τὴν φρεγάτα μαζύ. Ἀλλ' ἐνῷ οὗτος ἐστέκετο εἰς τὴν πυριτοθήκην ἕνας ναύτης ἔκοψε τὴν γούμενα καὶ τὸ πλοῖον κινεῖται. τότε ἡ φρεγάτα ἀποχωρεῖ καὶ ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ κλπ.

(Ταῦτα πάντα εἶναι τῆς φαντασίας τοῦ Σπυρομήλιου).

ἠρώτησαν οὐδέποτε ἐδημοσίευσε τὸ ἔργον του, μολονότι ἔζησε 54 ὅλα ἔτη μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Μεσολογγίου. (1)

***

Τὴν 5ην Μαρτίου ἡ κυβέρνησις ἀπέστειλε διαταγὴν προετοιμασίας ἐκστρατείας ναυτικῆς δυνάμεως ἐκ 14 πολεμικῶν καὶ 4 πυρπολικῶν Ὑδραϊκῶν· 8 πολεμικῶν καὶ 4 πυρπολικῶν Σπετσιωτικῶν· 2 μόνον πολεμικῶν, 2 πυρπολικῶν ἀλλὰ καὶ 10 μυστίκων Ψαριανῶν· καὶ ἐπληροφόρησε τοὺς προκρίτους καὶ ἐπιτρόπους ὅτι τὰ ἀπαιτούμενα χρήματα θὰ τοὺς ἀπεστέλλοντο ἐντὸς 24 ὡρῶν.

Τὴν 6ην Μαρτίου ἀπέστειλε δευτέραν, ἀποκλειστικῶς πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας, διὰ τοῦ στρατηγοῦ Σπυρομήλιου, κομίζοντος εἰς αὐτοὺς ἐκ μέρους της 109.000 γροσίων ἀπέναντι τῶν ἀπαιτουμένων 200.000 διὰ τὴν κίνησιν τῶν Ὑδραϊκῶν. Τοὺς διεβεβαίωσε ὅτι ταχύτατα θὰ συνεπληροῦτο τὸ ἐλλεῖπον ποσὸν καὶ συνίστα τὴν ἐπίσπευσιν τῆς προετοιμασίας τῶν πλοίων.

Τὴν 8ην Μαρτίου ἀπέστειλε τρίτην, ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς προκρίτους καὶ ἐπιτρόπους, αὐξάνουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν πλοίων, ζητοῦσα τὸν ἔκπλουν 20 πολεμικῶν καὶ 3 πυρπολικῶν Ὑδραϊκῶν(2)· 8 πολεμικῶν καὶ 6 πυρπολικῶν Σπετσιωτικῶν· καὶ 2 πυρπολικῶν καὶ 20 μυστίκων Ψαριανῶν. Ἐπανελάμβανε τὴν σύστασιν τοῦ ταχίστου ἐκπλου καὶ ἐν ὑστερογράφῳ πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας τοὺς ἀνέθετε νὰ ἐξώπλιζον αὐτοὶ καὶ οἱ Σπετσιῶται τὰ 10 ἐκ τῶν 20 μυστίκων τὰ ὁποῖα ἐχρειάζετο ἀπὸ τοὺς Ψαριανούς, ἀναγνωρίζουσα ὅτι οἱ ἐπίτροποι τῶν Ψαρῶν δὲν θὰ κατώρθωνον μόνοι νὰ προητοίμαζον 20 μύστικα.

---

1). Μετὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης συγγραφῆς του ὁ Σπυρομήλιος, προετοιμάζει ἐπίθεσιν κατὰ τῶν προκρίτων διὰ συμβάντα γενόμενα μετὰ ἓν ἔτος καὶ κατὰ τῶν Πελοποννησίων Λέγει :

Βα προσθήκη. «Νὰ ἐνθυμηθῶ ν' ἀναφέρω τοὺς προκρίτους Ὑδραιοσπετσιώτας' οἵτινες ἐσκόπευον ν' ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν τῶν νήσων, οἵτινες ἐφρόνουν εἰς περίστασιν ἀπελπισίας νὰ ἐμπαρκαρισθῶσι καὶ νὰ σωθῶσι εἰς τὴν Εὐρώπην. Τοὺς Πελοποννησίους οἵτινες πρὸ τῆς πτώσεως ἔλεγον : «Καὶ ἂν πέσῃ τὸ Μεσολόγγιον, ὅλη ἡ Ἑλλὰς εἶναι Μεσολόγγιον ;» καὶ ὅπου εἶχον τὸν κεκρυμμένον σκοπόν, ὅστις τοὺς ἐδιελύθη, (ἀφ' οὗ οἱ Ρουμελιῶται ἐκυρίευσαν τὰ φρούρια τοῦ Ναυπλίου), καὶ ὁποῦ ἐμωραΐτισαν, ἀλλ' οἱ Ρουμελιῶται τοὺς ἔδωσαν νὰ καταλάβουν ὅτι αὐτοὶ θὰ ἦτον οἱ πρῶτοι νὰ τοὺς ἐκδικηθῶσι παρὰ οἱ Τοῦρκοι».

(2) Ἐκ τῶν 17 Ὑδραϊκῶν πολεμικῶν ὁ πάρων τοῦ Σαχίνη ἔμελλε νὰ διέλθῃ ἐκ Ναυπλίου ἵνα ἐφόρτωνε πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα διὰ τὸ Μεσολόγγιον.

Τὴν 9ην Μαρτίου ἀπέστειλε τετάρτην ἀποκλειστικῶς πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας, διὰ τοῦ ναυάρχου Μιαούλη(1), κομίζοντος εἰς αὐτοὺς ἐκ Ναυπλίου 88583 γροσίων—εἰς συναλλαγματικὰς πληρωτέας εἰς Ὕδραν—καὶ ἐζήτει τὸν ἄμεσον ἔκπλουν τῶν πλοίων, τὴν ἐκκίνησιν αὐτῶν ἔστω καὶ χωρὶς ἐπάλοιψιν τῆς γάστρας(2). Ἔγραφε ὅτι ὄχι μόνον ἐκ μιᾶς ἡμέρας ἀλλὰ καὶ ἐκ μιᾶς ὥρας καθυστερήσεως τοῦ ἔκπλου ἠδύνατο νὰ ἐξαρτηθῇ ἡ τύχη τοῦ Μεσολογγίου.

Τὴν 10ην Μαρτίου οἱ πρόκριτοι Ὕδρας ἔγραψαν πρὸς τοὺς συναδέλφους των τῶν Σπετσῶν ὅτι τὰ Ὑδραϊκὰ πλοῖα ἐντὸς ἐλαχίστων ἡμερῶν θὰ ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἔκπλουν καὶ τοὺς ἐζήτησαν νὰ συνέπλεον καὶ τὰ Σπετσιωτικά. Οἱ Σπετσιῶται τοὺς ἀπήντησαν μετὰ δύο ἡμέρας πληροφοροῦντες ὅτι τὰ μὲν πλοῖα των θὰ ἡτοίμαζον ταχέως (8 πολεμικὰ καὶ 6 πυρπολικά, κατὰ τὴν διαταγὴν τῆς κυβερνήσεως) ἀλλὰ ἐστεροῦντο τῶν ἀπαιτουμένων ναυτῶν διὰ τὴν πλήρη δύναμιν τῶν 14 πλοίων καὶ παρεκάλουν τοὺς Ὑδραίους προκρίτους νὰ τοὺς ἀπέστελλον περὶ τοὺς 200 Ὑδραίους ἢ ἰσαρίθμους ναύτας μὴ Ὑδραίους ἐκ τῶν παραμενόντων εἰς Ὕδραν.

Εἰς τὴν αἴτησίν των ἀπήντησαν τὴν 14ην Μαρτίου οἱ πρόκριτοι Ὕδρας. Τοὺς ἔγραψαν ὅτι ἐξ ἴσου ἐστεροῦντο ναυτῶν, ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὰ Ὑδραϊκὰ καταδρομικὰ εἶχον ἐπιβῆ πολλοὶ περισσότεροι τῶν ἀπαιτουμένων, καὶ τοὺς συνέστησαν νὰ ἐναυτολόγουν διὰ τὰ πλοῖα των ἀπὸ τὴν Ἐρμιόνην ἢ τὸ Κρανίδιον. Ἐν τέλει τοὺς ἐξώρκιζον νὰ ἐπέσπευδον ὁπωσδήποτε τὸν ἔκπλουν τῶν πλοίων των. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν οἱ πρόκριτοι τῶν Σπετσῶν ἔγραφον πρὸς τοὺς Ὑδραίους ὅτι μύστικα ἐν Σπέτσαις δὲν ὑπῆρχον καὶ ἂν πάντως δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξοικονομεῖτο ἡ ἀνάγκη τῶν ὑπὸ ἄλλου εἴδους πλωΐμων θὰ ἔπρεπε οἱ Ψαριανοὶ νὰ ἡτοίμαζον ἀντὶ τῶν 10 μυστίκων 20 ἐν συνόλῳ. Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐπληροφόρουν ἐπειγόντως ἐξ Αἰγίνης καὶ οἱ ἐπίτροποι τῶν Ψαρῶν τοὺς Ὑδραίους προκρίτους — εἰς ἀπάντησιν δύο ἐπιστολῶν των σχετικῶς πρὸς τὰ μύστικα,—τῆς 6ης καὶ 12ης Μαρτίου — ὅτι ἀτυχῶς καὶ πρὸς μεγάλην λύπην των εὑρίσκοντο ἐν παντελῇ ἀδυναμίᾳ νὰ ἑτοιμάσουν τὰ 10 ζητη-

(1) Ὁ ναύαρχος Μιαούλης εἶχε μεταβῇ μετὰ τοῦ πλοίου του εἰς τὸ Ναύπλιον ὅπως αὐτοπροσώπως παραστήσῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰ τοῦ Μεσολογγίου καὶ κατὰ τὴν μετάβασίν του διεσταυρώθη μετὰ τοῦ Σπυρομήλιου, μεταβαίνοντος εἰς Ὕδραν.

(2) Οὐδέποτε τὰ πλοῖα ἐξέπλεον διὰ πολεμικὴν ἐπιχείρησιν χωρὶς ἐπάλοιψιν τῆς γάστρας.

θέντα μύστικα. Ἀνέφερον ἐν τῇ ἐπιστολῇ των ὅτι ὄχι ὀλίγα εἶχε συμπαραλάβει ὁ Φαβιέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Καρύστου, ἄλλα πάλιν ἀπουσίαζον εἰς διαφόρους λιμένας καὶ ἄλλα ἀπέφευγον νὰ ἐπλησίαζαν τὴν Αἴγιναν—διότι οἱ ἐπιβαίνοντες εἶχον παρεκτραπῆ—καὶ τέλος ὅτι τρία μόνον μύστικα ἠδύναντο νὰ προετοιμάσουν, τυχαίως εὑρεθέντα εἰς Αἴγιναν κατὰ τὴν λῆψιν τοῦ ἐγγράφου των, τῆς 6ης Μαρτίου. Ὑπέσχοντο ἐν τέλει οἱ ἐπίτροποι Ψαρῶν νὰ κατεκράτουν εἰς Αἴγιναν διὰ νὰ τὰ διέθετον εἰς τὸν στόλον ὅσα μύστικα θὰ ἐπλησίαζον τὸν λιμένα των.

Ὁ στόλος ὀλίγον ἀπεῖχε τῆς πλήρους διαλύσεως ὅταν ἐξεδόθη ἡ διαταγὴ τῆς κυβερνήσεως διὰ τὴν τρίτην ἐκστρατείαν πρὸς βοήθειαν τοῦ Μεσολογγίου. Ἀπέτρεψε μὲν τὴν ἐν Ὕδρα ἐπανάστασιν ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου διὰ τῆς διεξαγωγῆς ὑποχρεωτικοῦ ἐράνου μεταξὺ τῶν Ὑδραίων, ἀλλὰ τὴν μερικὴν διάλυσιν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποτρέψῃ.

***

Τὴν 20ὴν Μαρτίου ὁ ναύαρχος ἐξέπλευσε τοῦ λιμένος τῆς Ὕδρας ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Σαχτούρη καὶ ἄλλων δύο Ὑδραϊκῶν παρώνων. Τόσα ὀλίγα κατωρθώθη νὰ ἦναι καθ' ὅλα ἕτοιμα. Τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σαχτούρη ἐπέβαινε ἡ ἐπιτροπὴ τῶν στρατηγῶν τοῦ Μεσολογγίου, πλὴν τοῦ Ἀνδρέα Ἴσκου (1), καὶ εἰς τὰ ἄλλα πλοῖα τῆς ὁμάδος σῶμα ἐκ 200 ἐπιλέκτων ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Θεόδωρον Γρίβαν, ἀποστελλόμενον εἰς τὸ Μεσολόγγιον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκουμένων. Οἱ στρατηγοὶ ἐκόμιζον 400.000 γροσίων εἰς μετρητὰ εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου, ἀπέναντι τῶν ὀφειλομένων μισθῶν.

Ἄλλαι μονάδες τῆς Ὑδραϊκῆς μοίρας ἠλπίζετο πολὺ συντόμως νὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἠκολούθουν ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν τὸν ναύαρχον καὶ ἄλλαι νὰ συνηντῶντο μετ' αὐτοῦ περὶ τὸν Μαλέαν. Εἰς πάντα τὰ σκάφη τὰ πληρώματα ἦσαν ἠλαττωμένα. Παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῶν προκρίτων δὲν κατορθώθη ἐξεύρεσις τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ διὰ τὴν πλήρη δύναμιν. Εἰς Σπέτσας ἡ κατάστασις ἦτο χειροτέρα, ἐκτὸς ὅσων ναυτῶν των ἀπουσίαζον εἰς τὰ καταδρομικά, ἐπέβαινον εἰς τὰ 14 μεγάλα πλοῖα τὰ ἐπιχειροῦντα τὴν μοιραίαν ἐπιδρομὴν τῆς Βηρυττοῦ τὸ ὀλιγώτερον ἄλλοι 1000 ἐπίλεκτοι. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἠγκυροβόλησε μετὰ τῆς ὁμάδος του τὴν αὐτὴν ἑσπέραν εἰς Σπέτσας ὅπου

(1) Ὁ Ἴσκος παρέμεινε εἰς Ναύπλιον διὰ νὰ παρίστατο εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Βάλτου.

παρέμεινε ἐπὶ 36 ὥρας, ἐλπίζων τὸν ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν ἔκπλουν τῶν Στετσιωτικῶν. Τὴν πρωΐαν τῆς 21ης ἀπέστειλε εἰς συνάντησιν τῶν προκρίτων Σπετσῶν τὸν Σαχτούρην μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ τοὺς παραστήσῃ τὴν ἐπιτακτικὴν ἐκ τῆς περιστάσεως ἀνάγκην, ὁπότε ἐβεβαιώθη ὅτι οὐδενὸς Σπετσιωτικοῦ θὰ κατωρθοῦτο ὁ ἔκπλους οὔτε ἐντὸς 3 ἡμερῶν. Τὴν πρωΐαν 22ας συνέχισε τὸν πλοῦν τῆς ὁμάδος του. Τὸ Ψαριανὸν πυρπολικὸν τοῦ Νικοδήμου ἠνώθη μετ' αὐτοῦ μετὰ δύο ὥρας, εἰς τὸ πέλαγος. Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, 23ης Μαρτίου, κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν εἰς τὸ στενὸν τοῦ Μαλέα ἀνεγνωρίσθησαν 3 Ὑδραϊκὰ—οἱ πάρωνες τοῦ Δοκοῦ καὶ τοῦ Παναγιώτα καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Μαρίνη—ἠγκυροβολημένα εἰς Βάτικα, τὰ ὁποῖα κατόπιν σήματος ἐξεπέτασαν τὰ ἱστία καὶ ἠκολούθησαν.

Τὰ 8 πλοῖα ἔπλευσαν πλαγιοδρομοῦντα μέχρι τῆς 28ης, ἄλλοτε μὲ ἐναντίους καὶ ἄλλοτε μὲ τρικυμιώδεις ἀνέμους, ἵνα φθάσουν μεταξὺ Ζακύνθου καὶ τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου. Περὶ τὴν θέσιν ἐκείνην καὶ εἰς τὸ στενὸν Κεφαλληνίας—Ζακύνθου διεδρόμησαν ἐν ἀναμονῇ.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐπέβη τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη ἐρχόμενος ἐκ Ζακύνθου ὁ ἐπίλεκτος Μεσολογγίτης Ἀναστάσιος Παπαλουκᾶς, τέως φρούραρχος τοῦ Βασιλαδίου, πολεμιστὴς καὶ γνώστης τῆς λιμνοθαλάσσης, καταλληλότατος πλοηγὸς τῶν πλωΐμων πόρων, ἀνεξαιρέτως πάντων τῶν ὁδηγούντων εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν καὶ πάντων τῶν ἐντὸς αὐτῆς διαφόρων πολυσχιδῶν διαύλων. Εὑρίσκετο εἰς Ζάκυνθον πρὸ δύο ἡμερῶν, ἀπεσταλμένος τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἵνα προϋπαντήσῃ τὸν στόλον, πληροφορήσῃ τὸν ναύαρχον ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν πολιορκουμένων καὶ ὁδηγήσῃ τοὺς ναυτικοὺς εἰς ἕνα ἄγνωστον ἀκόμη εἰς τοὺς ἐχθροὺς πόρον τῆς λιμνοθαλάσσης, ἀφρούρητον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου οἱ Μεσολογγῖται ἀκινδύνως θὰ ἠδύναντο νὰ παρελάμβανον τὰ τρόφιμα καὶ νὰ τὰ μετέφερον μὲ πριάρια μέχρι τῆς πόλεως.

Τὴν νύκτα τῆς 29ης πρὸς τὴν 30ην ἐκ τῶν ἀναμενομένων πρῶτοι ἐπλησίασαν οἱ Ὑδραϊκοὶ πάρωνες τῶν Δ. Βώκου καὶ Χριστοφίλου τὸν ναύαρχον καὶ ἀνήγγειλαν ὅτι ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν θὰ κατέφθανον τὰ λοιπὰ Ὑδραϊκὰ καὶ ὀπίσω αὐτῶν τὰ Σπετσιωτικά. Περὶ τὰ ἐξημερώματα τῆς 30ῆς ἀνεγνωρίσθη ἐρχομένη ἡ κορβέττα τοῦ Τομπάζη καὶ τότε ὁ ναύαρχος ἀπέστειλε τὸν Σαχτούρην εἰς Ὀξειὰν διὰ νὰ ἀναγγείλῃ εἰς τοὺς πολιορκουμένους τὴν παρουσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου μὲ ἄψιν τριῶν πυρῶν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς

νήσου καὶ τοὺς ἤχους τριῶν κανονιοβολισμῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου του.

Ἡ «Ἀθηνᾶ» ἐπλησίασε τὴν Ὀξειὰν τὴν 6ην ἑσπερινήν. Τὸ μετὰ τοῦ Μιαούλη, τμῆμα μολονότι ὀλιγάριθμον, εἶχε ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς παρατηρηθῆ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καὶ μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Πατρῶν διεδρόμει ἰσχυρὸν τμῆμα τοῦ στόλου του ἐξ 27 φρεγατῶν καὶ κορβεττῶν καὶ μεταξὺ αὐτῶν αἱ ναυαρχίδες τῶν Χοσρὲφ καὶ Ταχίρ. Ὁ Σαχτούρης ἀπεβιβάσθη, διέταξε τὴν ἄμεσον ἄψιν τῶν πυρῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς νήσου καὶ μετὰ παραμονὴν μιᾶς ὥρας ἐπανῆλθε ἐπὶ τοῦ πλοίου του καὶ ἐξετέλεσε τὸ σύνθημα τῶν τριῶν κανονιοβολισμῶν. Αὐτὴν τὴν φορὰν συνήντησε εἰς Ὀξειάν, ἐκτὸς τῶν ὡρισμένων εἰς τὸ παρατηρητήριον. πολλοὺς πρόσφυγας, οἱ ὁποῖοι τὸν ὑπεδέχθησαν μὲ χαρὰν ἀπερίγραπτον καὶ συνεχεῖς τιμητικοὺς τουφεκισμούς. Ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου ἔπαυσε πνέων ὁ ἄνεμος.

Τὴν πρωΐαν τῆς 31ης ἐξηκολούθει ἡ νηνεμία. Ἡ «Ἀθηνᾶ» εὑρίσκετο παρὰ τὴν νῆσον τοῦΠεταλᾶ καὶ μετ' αὐτῆς ἡ ἡμιολία τοῦ Νέγκα, ἐρχομένη ἀπὸ τῆς αὐτῆς νήσου ὅπου εἶχε κομίσει ἐπιστολὰς τοῦ ναυάρχου Μιαούλη. Ὁ Σαχτούρης ἀπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας εἶχε μεταβῆ εἰς τὸν ὅρμον Πεταλᾶ μετὰ τῶν στρατηγῶν. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ἐπλησίασαν καὶ ἐπλεύρισαν τὴν «Ἀθηνᾶν» δύο πριάρια Μεσολογγιτῶν, ὧν τὸ ἕν ἔφερε ἤδη φορτίον ἀλεύρων. Οἱ κυβερνῆται των εἶχον διωλισθήσει ἔξω τῆς λιμνοθαλάσσης τὴν προηγουμένην νύκτα, ἅμα ἐσημάνθη ἡ παρουσία τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου καὶ εἶπον ὅτι ἄλλα 12 πριάρια εὑρίσκοντο εἰς τὸν Πεταλᾶν, ἐπίσης φέροντα φορτίον ἀλεύρων, ἀναμένοντα τὴν ἔλευσιν τῆς νυκτὸς διὰ νὰ ἐπανήρχοντο ἀπαρατήρητα εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν. Τὴν 10ην πρωϊνὴν ἔπνευσε ἐλαφρότατος ἄνεμος τοῦ κόλπου καὶ ἡ «Ἀθηνᾶ» ἤρχισε νὰ κινῆται μὲ ἐλαχίστην ταχύτητα πρὸς δυσμάς, πλαγιοδρομοῦσα, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Σαχτούρη. Μετ' ὀλίγα λεπτά, μόλις ἔφθασε τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐφαίνετο τὸ ἄνοιγμα τοῦ κόλπου παρετηρήθησαν 23 μεγάλα ἐχθρικὰ ἐρχόμενα οὐριοδρομῶντα πρὸς τὸ μέρος τῆς Ὀξειᾶς. Ἀμέσως ἐβλήθη ὁ συνθηματικὸς κανονιοβολισμὸς τῆς προσκλήσεως.

Τὴν 11ην ἐπανῆλθε ὁ Σαχτούρης μετὰ τῶν στρατηγῶν, ὁπότε τὰ δύο πλοῖα προσανατολίσθησαν ὁριστικῶς πρὸς δυσμάς. Τὰ ἐχθρικὰ ἀκολουθοῦντα κατεύθυνσιν συγκλίνουσαν. τὰ ἐπλησίαζον, ἀλλ' ὁ ἄνεμος ὁλονὲν ἐξησθένει καὶ βαθμηδόν, ἐφ' ὅσον ἐπροχώρουν ὀλίγον κατ' ὀλίγον πρὸς δυσμάς, ἐμετρῶντο πολὺ περισσότερα Ἑλληνικὰ μετὰ τοῦ ναυάρχου τῶν ὅσων ἦσαν τὴν προηγουμένην καὶ ἄλλα

ἐρχόμενα πρὸς αὐτὴν ἐκ νότου, ὁπότε ἀποτόμως ἐγκατέλειψαν τὴν καταδίωξιν τραπέντα πρὸς ἀνατολάς. Ἡ «Ἀθηνᾶ» μετὰ τῆς ἡμιολίας τοῦ Νέγκα ἡνώθησαν μετὰ τοῦ ναυάρχου τὴν 10ην ἑσπερινήν.

Περὶ τὰ ἑξημερώματα τῆς 1ης Ἀπριλίου διεδρόμουν ἐν συνόλῳ πλησίον τῆς Κεφαλληνίας μετὰ τοῦ ναυάρχου 22 πάρωνες, 5 πυρπολικά, 1 γαλιώτα καὶ 1 μύστικον (). Κατ' ἀραιὰ διαλείμματα ἔπνεε ἐλαφρότατος ἄνεμος. Ὁ ναύαρχος ἐσήμανε εἰς πάντα τὰ πολεμικὰ νὰ προετοιμάσουν τὰς ἀκάτους των καὶ τὰς ἀποστείλουν νὰ παραλάβουν ἀπὸ τοῦ φέροντος τὸν διπυρίτην διὰ τὸ Μεσολόγγιον πάρωνος τοῦ Σαχίνη ὅσον ποσὸν θὰ τοὺς ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφόρτωνον. Μετὰ τοῦτο ἐκάλεσε τοὺς κυβερνήτας εἰς τὴν ναυαρχῖδα ὅπου ἀπὸ κοινοῦ ἀπεφασίσθη νὰ εἰσέλθῃ ὁ στόλος εἰς τὸν κόλπον καὶ κατὰ τὴν νύκτα αἱ ἄκατοι, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Α. Παπαλουκᾶ, νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ παραδώσουν εἰς τὸ στόμιον τοῦ ἀφρουρήτου πλωΐμου πόρου τὸν διπυρίτην—εἰς πριάρια Μεσολογγιτῶν ἀναμενόμενα νὰ κατέλθουν διασχίζοντα τὴν λιμνοθάλασσαν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Κλείσοβας.

Ὁ ἐχθρὸς ἐτηρήθη ἐν ὄψει, παρὰ τὴν Γλαρέντζαν, ἀποτελούμενος ἐκ 36 μονάδων.

Τὴν 1ην ὥραν μ. μ. ἤρχισε τέλος πνέων ὀλίγος ἄνεμος βορειοδυτικός, ὁ Ἑλληνικὸς στόλος προσανατολίσθη πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες καὶ ὁ ἀντίπαλος πρὸς τὴν Ζάκυνθον. Μετὰ μίαν ὥραν ἐθεάθησαν 12 νέαι ἐχθρικαὶ μονάδες κατευθυνόμεναι πρὸς τὴν Τουρλῖδα ἀπὸ τοῦ μέρους τῶν Πατρῶν τὰς ὁποίας ὁ ναύαρχος ἐπροχώρησε νὰ προσβάλῃ. Ἀλλ' ὁ ὀλίγος ἄνεμος ἔδιδε μικρὰν ταχύτητα εἰς τὰ πλοῖα του ἐνῷ πρὸς δυσμάς, πρὸς τὸ μέρος τῶν 36 ἐχθρικῶν ἄνεμος εὐνοϊκώτερος ἐπέτρεψε εἰς ταῦτα ν' ἀναστρέψουν πρὸς τὰ βο-

---

(1) Κυβερνῆται τῶν πολεμικῶν Ὑδραϊκῶν ἦσαν: Ὁ ναύαρχος Ἀν. Μιαούλης· ὁ ἀντιναύαρχος Γ. Σαχτούρης· Δ. Κιοσσές· Σ. Φωκᾶς· Γκ. Κοσμᾶς (Κολμανιάτης)· Γ. Νέγκας· Σ. Δοκός· Λ. Παναγιώτας· Μῆτρος τοῦ Χριστοφίλου (Μητροχριστόπουλος)· Δ. Βῶκος· Γκ. Γκιώνης· (Α. Ραφαλιᾶς; τῆς κορβέττας Τομπάζη)· Γ. Σαχίνης.—Τῶν πυρπολικῶν ἦσαν οἱ Μαρίνης· Πολίτης. Μανώλης Μπουντούρης.—Κυβερνῆται τῶν πολεμικῶν Σπετσιωτικῶν ἦσαν: οἱ ναύαρχος Γ. Ἀνδροῦτσος· Ν. Ἀνδροῦτσος· Ἀναγν. Κυριακός· Ἀντ. Μπάμπας· Ἀντ. Ὁρλάνδος· Νικ. Κολοκάπος· Ἀντ. Δρίτσας· Ἀδρ. Σάντος.—Τῶν πυρπολικῶν: Ἀνάργ. Λεμπέσης· Π. Σπαχῆς· Ἰ. Καστελλιώτης· Δ. Ποριώτης.

Τῶν Ψαριανῶν πυρπολικῶν κυβερνῆται ἦσαν: Οἱ Κ. Κανάρης καὶ Κ. Νικόδημος. Ἡ γαλιώτα παρηκολούθει τὸ μύστικον.

ρειανατολικά, νὰ προχωρήσουν πρὸς βορρᾶν καὶ τέλος πρὸς τὴν 4ην ὥραν νὰ οὐριοδρομήσουν κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Μέχρις ὅτου ἐν τούτοις τὸν καταφθάσουν δύο ὁλόκληροι ὧραι παρῆλθον.

Τὴν 6ην ἑσπερινὴν ἐπῆλθε γαλήνη εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἦσαν τὰ περισσότερα τῶν 36 ἐχθρικῶν καὶ τὰ 13 Ἑλληνικὰ τὰ πρὸς τὴν οὐρὰν τῆς παρατάξεώς των, ἐνῷ τὰ ἡγούμενα Ἑλληνικὰ ἐξηκολούθουν νὰ προχωροῦν ἐντὸς τοῦ κόλπου μὲ ὑποπνέοντα ἄνεμον καὶ ἐν τέλει ταῦτα κατέφθασαν περὶ τὸ λυκόφως τὰ 12 ἐχθρικὰ τὰ διευθυνόμενα ἐκ Πατρῶν πρὸς Τουρλῖδα καὶ τὰ ἐξηνάγκασαν μετὰ κανονιοβολισμὸν μιᾶς καὶ ἡμίσειας ὥρας νὰ ὑποχωρήσουν πρὸς δυσμὰς καὶ ἑνωθοῦν μετὰ τοῦ κυρίου σώματος. Κατ' ἐκείνην ὅμως τὴν ὥραν τὰ περισσότερα Ἑλληνικὰ εὑρίσκοντο μακρὰν τῆς Τουρλῖδος. Μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν γαλήνην ἐλπίδες σχεδὸν δὲν ὑπῆρχον νὰ ἐπλησίαζον κατὰ τὴν νύκτα τὸν ἀνατολικῶς τῆς Τουρλῖδος πλώϊμον πόρον καὶ ἔπλεον διεσπαρμένα, ἄλλα παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Πελοποννήσου, ἄλλα πρὸς τὸ πέλαγος καὶ ὀλίγα μόλις κινούμενα παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Στερεᾶς, παρασυρόμενα ὑπὸ τοῦ ρεύματος. Ἐκ τῶν τελευταίων κατὰ τὴν αὐτὴν νύκτα προσήραξαν οἱ πάρωνες Δοκοῦ, Τσαμαδοῦ, Χριστοφίλου καὶ Σαχίνη. Ἀνειλκύσθησαν ἅπαντες διὰ τῶν ἰδίων μέσων καὶ ἡνώθησαν μετὰ τοῦ λοιποῦ στόλου ἐγκαίρως, κατόπιν ὑπερανθρώπων προσπαθειῶν. Οἱ δύο πρῶτοι κυβερνῆται τὸ ἐπέτυχον χωρὶς νὰ ρίψουν φορτίον εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ὁ Βῶκος ἀφ' οὗ ἔρριψε 200 σάκκους ἀραβοσίτου καὶ ὀλίγα ἄλλα βάρη, ἀλλ' ὁ Σαχίνης ἠλευθέρωσε τὸ πλοῖον του μόνον ἀφ' οὗ ἔρριψε ὅσα βλήματα πυροβόλων καὶ ὅλμων ἔφερε διὰ τὸ Μεσολόγγιον καὶ 70 σάκκους διπυρίτου.

Μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 2ας Ἀπριλίου ἐθεάθησαν ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἐκ 48 μονάδων καταλαμβάνων τὴν γραμμὴν ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄραξος εἰς Γλαρέντζαν, ἐκτεινόμενος μέχρι τοῦ μέσου της, καὶ μεταξὺ τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς καὶ τῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου 4 Ἑλληνικὰ πολεμικά, παρασυρθέντα κατὰ τὴν νύκτα ὑπὸ τοῦ ρεύματος. Ἓν ἐξ αὐτῶν ἦτο ἡ κορβέττα τοῦ Τομπάζη. Τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ εὑρίσκοντο ἡνωμένα, πλησίον τῆς ἐχθρικῆς γραμμῆς, ἐκτὸς βολῆς, ἀκίνητα ἐκ τῆς γαλήνης. Τὰ τέσσαρα ἀπομονωθέντα ἤρχισαν ἀμέσως ν' ἀνταλλάσσουν κανονιοβολισμοὺς μετὰ τῶν πλησίον ἀντιπάλων των καὶ ἀπὸ τῆς 5ης πρωϊνῆς ἐκανονιοβολήθησαν ἑκατέρωθεν καὶ οἱ στόλοι ἐπὶ μίαν ὥραν καὶ ἡμίσειαν, εἰς τὸ ὅριον τῆς ἀκτῖνος ἐνεργείας τῶν πυροβόλων, ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος. Τὴν 7ην ὥραν ὁ ναύαρ-

χος προσεκάλεσε εἰς συμβούλιον κυβερνήτας καὶ στρατηγοὺς ὅπως συζητήσουν ἀπὸ κοινοῦ ἐπιχείρησιν βιαίας εἰσβολῆς τῶν ἀκάτων τοῦ στόλου εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν, ἐξωπλιζομένων μὲ στρατιωτικὴν δύναμιν, καὶ μετὰ τοῦτο ἀπεστάλη ὁ στρατηγὸς Σπύρο-Μήλιος εἰς Πεταλᾶν ἀποκλειστικῶς ἵνα ἐπιδιώξῃ ἐξεύρεσιν πολεμιστῶν (1).

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν σπανιώτατα διέκοψαν τὴν νηνεμίαν ἐλαφρόταται πνοαί. Τὴν 4 ὥρ. μ.μ. προσεκλήθησαν πάλιν οἱ κυβερνῆται ἐπὶ τῆς ναυαρχῖδος ὅπου εἰδοποιήθησαν ὅτι θὰ ἐγίνετο ὡρισμένως ἡ ἐπιχείρησις εἰσαγωγῆς τῶν τροφίμων εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν ἅμα θὰ ἐνύκτωνε, διὰ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸν Α. Παπαλουκᾶν, πλωΐμου πόρου τοῦ ἀνατολικῶς τῆς Τουρλῖδος. Αἱ ἄκατοι ἐξωπλίσθησαν μὲ ναύτας ἐπιλέκτους ἀμέσως, ἐφορτώθησαν μὲ διπυρίτην καὶ μὲ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς ἀπεμακρύνθησαν. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ὁ στόλος σύσσωμος διεδρόμησε ἐν ἀναμονῇ παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς Στερεᾶς μὲ ὑποπνέοντα ἄνεμον. Περὶ τὰ ἐξημερώματα τῆς 3ης εὑρέθη πλέων μεταξὺ Ὀξειᾶς—ἀκρωτηρίου Σκρόφες μὲ τὸν ἐχθρικὸν πλησίον του, ἀποτελούμενον ἐκ τῶν αὐτῶν 48 μονάδων.

Πρὸς γενικὴν ἀπογοήτευσιν, περὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἑκάστη

---

(1) Βλέπε ἡμερολόγιον Σαχτούρη σελ. 190.—Εἶναι προφανὲς ὅτι αὐτὸς ὁ στρατηγὸς Σπυρομήλιος ἠτένισε πρὸς τοιαύτην λύσιν καὶ δικαίως ἔκρινε, πολὺ ὀλίγους διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τοὺς ἐπιβαίνοντας τῶν πλοίων τοῦ στόλου 200 στρατιώτας τοῦ Γρίβα. Ἐν τῷ ἡμερολογίῳ ἀναφέρεται ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὁ Σπυρομήλιος ἐπέβαινε τῆς «Ἀθηνᾶς» καὶ μετέβη μετὰ τοῦ Σαχτούρη εἰς τοῦτο τὸ συμβούλιον. «.... ἐπῆγεν λοιπὸν ὁ ἀντιναύαρχος μας (Σαχτούρης), ἐπῆγεν μαζύ του καὶ ὁ στρατηγὸς Σπυρομήλιος, εἰς τὰς ὥρας 3 (9 πρωΐας) ἐπέστρεψαν. Ὁ στρατηγὸς Μήλιος τρόπον τινα ἐστάλθη εἰς Πεταλᾶ μήπως δυνηθῇ νὰ συνάξῃ ἀνθρώπους καὶ μὲ τὰς σκαμπαβίας (ἀκάτους) γίνῃ κανένα δεσμπάρκο (ἀπόβασις) μέσα τῆς λίμνης καὶ τὰ ἑξῆς (καθεξῆς).....

Σχετικῶς πρὸς τ' ἀνωτέρω οὔτε λέξιν ἀναφέρει ὁ Σπυρομήλιος εἰς τὴν συγγραφήν του. Λέγει μόνον ὅτι αὐτὸς ἐπρότεινε τὴν 5ην Μαΐου νὰ ἐγίνετο ἐπιχείρησις βιαίου εἰσπλου εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν διὰ τῶν ἀκάτων ἐξωπλιζομένων μὲ πληρώματα τοῦ στόλου καὶ μὲ τὸ σῶμα τοῦ Γρίβα κλπ.

Ὅσα ἄλλα ἀναφέρει ὡς αὐτόπτης τῆς δράσεως τοῦ στόλου δὲν εἶναι ἀκριβῆ· ἄλλως τε ἀποδεικνύεται ὅτι εὑρίσκετο εἰς Πεταλᾶν καὶ ἐκ τῶν περιεχομένων ἀσαφειῶν εἰς τὴν συγγραφήν του καὶ ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τοῦ Σαχτούρη. Καὶ ὄχι μόνον τὰς ναυμαχίας περιγράφει ἐσφαλμένως, ἀλλ' ἀγνοεῖ ὅτι ἐγένετο ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τῶν τροφίμων ὑπὸ τῶν ἀκάτων κατὰ τὴν νύκτα τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ην Ἀπριλίου· ἀποδίδει τὴν μὴ ἐπανάληψιν τῶν ναυμαχιῶν εἰς τὸν φόβον τοῦ ναυάρχου Μιαούλη διὰ τὰ ρηχὰ καὶ τὴν ναυμαχίαν τῆς 3ης Ἀπριλίου ἀναφέρει ὡς γενομένην τὴν 2αν κλπ.

ἄκατος ἐπλεύρισε τὸ πλοῖον της φέρουσα ἀκέραιον τὸ παραληφθὲν φορτίον τοῦ διπυρίτου. Κατ' ἀτυχίαν ὡδήγησε τοὺς λεμβάρχους ὁ Παπαλουκᾶς κατὰ λάθος εἰς ἄλλον πόρον, πλησίον τοῦ ἐλευθέρου, φρουρούμενον ἀγρύπνως. Κατὰ τὴν προσέγγισιν εἰς τὴν παραλίαν σκοπὸς Τοῦρκος τοὺς προσεκάλεσε μεγαλοφώνως εἰς τὸ σύνθημα, ἠννόησε ἀμέσως ὁ αὐτὸς σκοπὸς τὰ γινόμενα, ἐτουφέκισε, ἐφώναξε εἰς τὰ ὅπλα καὶ ἐπροκάλεσε ταχέως ἀδιάκοπον γενικὸν τουφεκισμὸν ἐναντίον τῶν λέμβων, ἐξακολουθήσαντα καὶ ὅταν ἀκόμη ἀπεμακρύνθησαν ἐκτὸς βολῆς. Καὶ τὸν τουφεκισμὸν συνώδευσε σχεδὸν ἀμέσως πῦρ πυροβόλων, ἀπὸ τῶν περιπολουσῶν ἐχθρικῶν κανονιοφόρων ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης.

Συγχρόνως μετὰ τῶν ἀκάτων εἶχον πλησιάσει τὴν ἀκτὴν τῆς Τουρλῖδος καὶ τὰ 14 πριάρια τὰ εὑρισκόμενα εἰς Πεταλᾶν τὴν προηγουμένην, τὰ φέροντα τὸ φορτίον τῶν ἀλεύρων(1). Τούτων οἱ κυβερνῆται εὐκόλως ἀνεγνώρισαν καὶ ἀπαρατήρητοι διέπλευσαν τὸν ἐλεύθερον πλώϊμον πόρον καὶ ἤρχισαν νὰ προχωροῦν ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης ἀκολουθήσαντες τὸν διὰ Κλείσοβας μέχρι τῆς πόλεως δίαυλον, ἐν ᾧ ἄλλα πριάρια, κενά, διέσχιζον ταὐτοχρόνως τὴν λιμνοθάλασσαν κατερχόμενα πρὸς τὸ στόμιον, διὰ τοῦ αὐτοῦ διαύλου. Τὸ ἡγούμενον τῶν κατερχομένων ἐκόμιζε ἐπιστολὴν τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς πρὸς τὸν ναύαρχον Μικούλην ἀγγέλλουσαν εἰς αὐτὸν ὅτι ἀπὸ δύο ἡμερῶν οἱ πολιορκούμενοι ἦσαν νήστεις, παντελῶς ἐστερημένοι οἱουδήποτε εἴδους τροφῆς. (2) Τὰ λοιπὰ κατήρχοντο ὅπως παραλάβωσι ἀπὸ τῶν ἀκάτων τρόφιμα. Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς προσκλήσεως εἰς τὰ ὅπλα τοῦ Τούρκου σκοποῦ ἐγένετο ἐντὸς τῆς λιμνοθαλάσσης συναγερμὸς τῶν κανονιοφόρων. Τὸ πῦρ αὐτῶν κατεβύθισε ὅσα πριάρια φέροντα ἄλευρα ἐπροχώρουν πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, πλὴν ἑνός. (3) Ὁ πλώϊμος πόρος ἀπεκαλύφθη εἰς τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀπεκλείσθη.

Εἰς τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας τῆς ἐκστρατείας ἐκείνης προσετετέθη κατὰ τῶν πολιορκουμένων καὶ ἡ ἀτυχία. Δὲν ἦτο ἀφρούρητος ἡ λιμνοθάλασσα, ἐν ὥρᾳ ὅμως νυκτὸς ἡ ἐπικοινωνία τοῦ

---

(1) Τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου κ. Μαρούλη. Ἀφ' ἑτέρου εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον ὅτι δὲν εἰσήχθησαν τρόφιμα οὐδενὸς εἴδους, οὔτε ἄλευρα εἰς Μεσολόγγιον κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

(2) Τὰ τῆς ἐπιστολῆς μνημονεύονται ἐν τῷ ἡμερολογίῳ Σαχτούρη-

(3) Τὸ τελευταῖον τοῦτο μνημονεύεται ἐν τῷ συγγράμματι τὸ «Μεσολόγγι» τοῦ κ. Κ. Στασινοπούλου.

Μεσολογγίου μέσον τοῦ διαύλου ἐκείνου ἐπετυγχάνετο ἀκόμη διὰ τῶν πριαρίων. Θὰ ὑπῆρχον πιθανότητες νὰ εἰσήγοντο τὰ τρόφιμα εἰς τὴν πόλιν ἂν ὁ Παπαλουκᾶς ἐτήρει τὰς ἀκάτους εἰς πολὺ μεγαλειτέραν ἀπὸ τῆς ἀκτῆς ἀπόστασιν καὶ ἐπιβαίνων ἑνὸς τῶν φερόντων τὸ φορτίον τῶν ἀλεύρων πριαρίων, τὰ ὁποῖα μέχρι τινὸς τὸν ἠκολούθησαν, ἐπεχείρει ν' ἀναγνωρίσῃ πρῶτον τὸν πόρον διὰ νὰ ὁδηγήσῃ ἐξ ἀνατολῶν ἀπαρατήρητος τὸ σύνολον πρὸς τὸ στόμιον.

*
* *

Ἡ νηνεμία ἐπέφερε ἄλλο κτύπημα κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὄχι νηνεμία ἀπόλυτος, ἀλλὰ κατὰ διαλείμματα, ἀκολουθουμένη ἑκάστοτε ὑπὸ ἐλαφρῶν πνοῶν ἐρχομένων ἀπὸ διαφόρων διευθύνσεων. Τὴν 10ην ὥραν ὁ ναύαρχος ὡδήγησε τὸν στόλον μὲ τὴν πρῷραν πρὸς τὸν ἐρχόμενον πρὸς τὸ μέρος του ἐχθρόν, καὶ τὸν ἐπλησίασε ἐγγύτατα. Μέρος τῆς παρατάξεως του ἐπροχώρει μὲ ὀλίγον ἄνεμον καὶ μέρος ἔπιπτε εἰς τὴν ἀπόλυτον νηνεμίαν. Τὰ μεγάλα ἐχθρικὰ πλοῖα τ' ἀντιμετωπίσαντα τὸ περὶ τὸν Μιαούλην ὀλιγάριθμον τμῆμα προσεπάθησαν ἐπὶ πολλὴν ὥραν νὰ τὸ καταβάλουν. Ἡ ἀπόστασις ἦτο ἐλαχίστη. Ἡ ἀντοχὴ τῶν σκαφῶν, τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, τὸ διαμέτρημα τῶν πυροβόλων καὶ τὸ πλῆθος των ἦσαν ἀσύγκριτα. Ὁ μικροσκοπικὸς ἀντίπαλος ἐπέμενε νὰ τὰ πλησιάζῃ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὡς νὰ ἐπεδίωκε νὰ τὰ ἐπλεύριζε. Ὑπῆρχον προφανῶς πλεῖσται ἐλπίδες διὰ τοὺς ἀντιπάλους. Παρὰ ταῦτα τὸ σθένος τῶν Ἑλλήνων κυβερνητῶν καὶ τῶν πληρωμάτων, ἡ δραστηριότης καὶ ἡ μαχητικότης πάλιν ὑπερίσχυσαν. Ἐκ τῆς μικρᾶς ἀποστάσεως ἑκάστη βολὴ πυροβόλου των ἐπέφερε ἀποτέλεσμα καὶ τὰ μυδράλλια ἐθέρισαν τὰ ἐχθρικὰ καταστρώματα. Τὴν 10ωρ. 45λ. ἐξερράγη ἓν πυροβόλον τῆς ναυαρχῖδος τοῦ Σαχτούρη. Ἐθανατώθησαν 6 ἄνδρες (1), ἡ ναυαρχὶς ἠναγκάσθη νὰ ἐξέλθῃ τῆς γραμμῆς ἐπ' ὀλίγον ὅπως τακτοποιηθῇ (2). Τὰ λοιπὰ μετὰ τοῦ Μιαούλη

---

(1) Ἐθανατώθησαν ἐκ τῆς ἐκρήξεως οἱ ναῦται: Ἰωάν. Μανώλη, Νικόλαος Ἐλευθέρη, Δημήτριος Σταμπολῆς Ὑδραῖοι· Δημήτρης καὶ Νικολὸς (ἀγνώστου ἐπωνύμου), Ποριῶται· Δημήτρης Σπύρου (Γερακίτης), Πελοποννήσιος ἐκ τοῦ Γέρακα.

(2) Κατὰ τὸν ἀπαιτηθέντα χρόνον πρὸς τακτοποίησιν τῆς «Ἀθηνᾶς» οἱ ἀξιωματικοί της ἐθαύμαζον τὸν πείσμονα ἀγῶνα τῶν ἄλλων συμπλεκομένων, πρὸ πάντων τῆς ναυαρχῖδος τοῦ Μιαούλη. (Τὰ σχετικὰ ἀναφέροντα εἰς τὸ Ἡμερολόγιον Σαχτούρη). Ἡ «Ἀθηνᾶ» ἐπανῆλθε ταχέως εἰς τὴν θέσιν της.

ὀλίγα πλοῖα ἐξηκολούθησαν τὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα των μέχρις ὅτου τὰ ἐχθρικὰ μετὰ πείσμονα πάλην μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσουν. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ ναύαρχος ἤλπισε εἰς τὴν νίκην, διότι ἔπνεε ὀλίγος μὲν ἀλλ' εὐνοϊκὸς ἄνεμος, καὶ ἐσήμανε νὰ προσβάλουν τὰ πυρπολικά. Ἀλλὰ ἐλάχιστα αἱ πνοαὶ ἐκεῖναι διετηρήθησαν.

Εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ σήματος προθύμως οἱ Σπετσιῶται πυρπολητὴ Πέτρος Σπαχῆς καὶ Ἰωάννης Καστελιώτης ὡδήγησαν τὰ σκάφη των ἐγγύτατα μιᾶς μεγάλης ἐχθρικῆς φρεγάτας, ἦτο ὅμως σχεδὸν μηδαμινὴ ἡ ταχύτης προσεγγίσεως καὶ ἐδίδετο χρόνος εἰς αὐτὴν ἀνέτως νὰ τοὺς ἐξαποστέλλῃ χάλαζαν παντὸς εἴδους βλημάτων, καλῶς ἐσκοπευμένων. Τὸ πυρπολικὸν τοῦ Καστελιώτου σχεδὸν κατεστράφη,(1) τοῦ Σπαχῆ ἐδέησε νὰ ἀπομακρυνθῇ ἵνα μὴ ἐλάμβανε τὴν αὐτὴν τύχην.

Ταὐτοχρόνως ἐκινήθη ἐξ ἴσου προθύμως κατὰ μιᾶς κορβέττας ὁ Ὑδραῖος Μαρῖνος. Ὀλίγαι πνοαὶ ἀνέμου τὸν ἐβοήθησαν, τόσον ὥστε νὰ προσκολληθῇ, νὰ θέσῃ τὸ πῦρ καὶ ν' ἀπομακρυνθῇ ἀβλαβὴς μετὰ τοῦ πληρώματός του. Ἀμέσως ὅμως κατόπιν αἱ πνοαὶ ἐσταμάτησαν, τὸ πλήρωμα τῆς κορβέττας ἠδυνήθη πολὺ εὐκόλως ν' ἀπομακρύνῃ τὸ κατακαιόμενον πυρπολικὸν ἐκ τῆς πλευρᾶς της.

Πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως ὅπου εὑρίσκετο ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐξηκολούθει νὰ πνέῃ ὀλίγος ἄνεμος, ἐνῷ πρὸς τὸ πρὸς δεξιά του ἄκρον ἡ νηνεμία ἐδέσμευε τοὺς ἄλλους κυβερνήτας τοῦ νὰ ἐνεργήσουν. Τοὐναντίον, πρὸς τὸ ἀπέναντι τῶν τελευταίων τούτων μέρος τῆς παρατάξεως ἐτηρήθησαν κολπωμένα τὰ ἱστία τῶν φρεγατῶν καὶ τῶν κορβεττῶν, ὥστε, ὅταν ὑπεχώρησαν αἱ ἀπέναντι τοῦ ναυάρχου Μιαούλη ἐχθρικαὶ μονάδες, αἱ τηρούμεναι ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐχείρισαν καταλλήλως, εὑρέθησαν προσηνέμως των καὶ διὰ τοῦ τοιούτου ἑλιγμοῦ ἐκυκλώθη τὸ σύνολον τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου.

Ὁ ναύαρχος ἐπομένως ἠναγκάσθη νὰ σημάνῃ τὴν 11 ωρ. 30 λ. πλεῦσιν πρὸς δυσμὰς—πρὸς τὴν Κεφαλληνίαν—ὅπως ἀπαλλάξῃ τὸν στόλον του τῆς κυκλώσεως. Τὰ ἐχθρικὰ συγχρόνως προσανατολίσθησαν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἠνώθησαν καὶ ἐξηκολούθησαν ν' ἀνταλλάσσουν ἀραιοὺς κανονιοβολισμούς μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν

---

1) Ὁ Ἀνδροῦτσος ἀναφέρει εἰς τὴν ἔκθεσίν του (Βλ. Ὀρλάνδου Ναυτικὰ σελ. 344 Μέρος 13ον) ὅτι τὸ πυρπολικὸν τοῦτο περιῆλθε εἰς κακὴν κατάστασιν, ἐκινδύνευε νὰ καταποντισθῇ καὶ διετάχθη νὰ τὸ συνοδεύσῃ εἰς Σπέτσας ὁ πάρων τοῦ Ἀδριανοῦ Σάντου. (Τοῦτο ἐγένετο μετὰ δύο ἡμέρας).

μέχρις ὅτου τὰ παρετήρησαν ἐπαρκῶς μακρὰν πρὸς δυσμὰς Τότε ἐτράπησαν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Σκρόφες. Τὰ Ἑλληνικὰ τὰ ἠκολούθησαν, πλεύσαντα βορειότερον, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον πάλιν αἱ πνοαὶ τοῦ ἀνέμου μετεβλήθησαν, ἔπνευσε ἐλαφρὸς ἄνεμος τοῦ κόλπου καὶ τὰ ἐχθρικὰ εὑρέθησαν προσήνεμα. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν εὑρέθησαν νοτίως τῆς Ὀξειᾶς τὰ ἡγούμενα τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως 5 πλοῖα—ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη, ἡ κορβέττα τοῦ Τομπάζη, ὁ πάρων τοῦ Παναγιώτα, τὸ πλοῖον τοῦ Ἀναργύρου Λεμπέση καὶ τὸ πυρπολικὸν τοῦ Νικοδήμου. Τὰ τρία τελευταῖα ἐγκαίρως οὐριοδρόμησαν καὶ ἐπρόφθασαν νὰ διέλθουν ἀνενόχλητα τὸν πόρον Ὀξειά—ἀκρωτήριον Σκρόφες. Ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη καὶ ἡ κορβέττα τοῦ Τομπάζη ἠκολούθησαν ἐπίσης τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, ἀλλ' ἐπροχώρησαν περιβαλλόμενα ὑπὸ σμήνους μεγάλωνἀντιπάλωνμονάδων,ἀνταλλάξαντα μετ'αὐτῶν κανονιοβολισμὸν ἀδιάκοπον. Τὰ λοιπὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα εὑρίσκοντο πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Ὀξειᾶς ὁπόθεν κατ' οὐδένα τρόπονἐπρόφθανον νὰ τὰ ἐνισχύσουν. Ὁ Σαχτούρης ἐσήμανε εἰςτὰ πυρπολικὰ νὰ πλεύσουν πρὸς τὸ βόρειον στόμιον τοῦ πόρου διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν εἰς τὴν ἔξοδον. Ἡ νηνεμία ἐματαίωσε καὶ τοῦτο.

Ὁ ναύαρχος καὶ ὁ Τομπάζης ἐξῆλθον τοῦ βορείου στομίου περὶ τὴν 2ανῶρ. μ.μ. Τὰ ἐχθρικὰ ἐξῆλθον κατόπιν των, ἀλλ'ἀντὶ νὰ προσβάλουν ἠκολούθησαν κατεύθυνσιν ἀρχικῶς πρὸς τὰς Ἐχινάδας μὲ ἐλάχιστον ἄνεμον καὶ κατόπιν πρὸς δυσμάς.Ὁ ἀτρόμητος Ὑδραῖος πυρπολητὴς Γ. Πολίτης βλέπων ὅτι ἐγκατέλειπον τὴν μάχην ἐκίνησε πρός τὸ μέρος των, αὐτεπαγγέλτως ρυμουλκούμενος ὑπὸ τῆς λέμβου του. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπλησίασε τὴν φρεγάταν τῆς οὐρᾶς, ἥτις ἔφερε τὸ σῆμα τοῦ Ταχίρ, τόσον ὅμως βραδέως ὥστε ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλη φρεγάτα ἐπρόφθασε καὶ ἐπλησίασε τὴν ἐχθρικὴν ναυαρχίδα εἰς ἐνίσχυσιν καὶ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ἀποφάσεις του.

Κατὰ τὴν ναυμαχίαν ἐκείνην εἰς τὰ διάφορα πλοῖα ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 20 καὶ ἐτραυματίσθησαν περισσότεροι. (1)

Κατόπιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς ὁ ναύαρχος ἐμόρφωσε πεποίθησιν ὅτι αὐτὴν τὴν φορὰν ὁ στόλος δὲν θὰ κατόρθωνε τὴν διάσπασιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Μεσολογγίου. Ἀνεκοίνωσε τὴν γνώμην

---

(1) Οὐδαμοῦ δυστυχῶς ἀναφέρονται τὰ ὀνόματά των.

του εἰς τοὺς ἐπιβαίνοντας τοῦ στόλου στρατηγοὺς (1) καὶ ἀπέστειλε εἰς Ζάκυνθον τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν.

---

(1) Ὁ Σπυρομήλιος (Ἀπομνημονεύματα σελ. 134—135) ἀφηγεῖται ὅτι ὡς ἠκούσθη ἡ γνωμοδότησις τοῦ ναυάρχου αὐτὸς καὶ οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ τῆς ἐπιτροπῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου συνῆλθον εἰς ἰδιαιτέραν σύσκεψιν καὶ συνεφώνησαν, κατὰ πρότασιν αὐτοῦ (τοῦ Σπυρομήλιου), νὰ ἐπεβιβασθοῦν αὐτοὶ καὶ ὁ Θεόδωρος Γρίβας μετὰ τῶν 200 ἐπιλέκτων εἰς τὰ δύο μύστικα καὶ τὰς 25 ἀκάτους τῶν πλοίων τοῦ στόλου—ἐξοπλιζομένας κατόπιν καταβολῆς ὑπὸ τῶν στρατηγῶν 100 γροσίων τοῖς μετρητοῖς εἰς ἕκαστον ναύτην ἐκ τῶν εἰς χεῖρας των χρημάτων τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου—καὶ νὰ πλεύσουν βιαίως εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν, διὰ τοῦ πόρου τοῦ Προκοπανίστου, ὅπως πολεμήσουν ἀποφασιστικῶς τὸν ἐχθρικὸν στολίσκον μέχρις ὅτου ἢ τὸν ἐξοντώσουν ἢ ἀπωλεσθοῦν. Καὶ λέγει ὅτι ἂν μὲν θὰ ἐπετύγχανον εἰς τὰ σχέδιά των ἦτο σωτηρία, ἀφ' οὗ θὰ εἰσήγοντο τὰ τρόφιμα, καὶ θὰ ἐξήγοντο ὁριστικῶς τῆς πόλεως αὐτὴν τὴν φορὰν τὰ γυναικόπαιδα. Ἂν πάλιν ἀπετύγχανον τὸ Μεσολόγγιον βεβαίως θὰ ἐχάνετο ἀλλ' ἀφ' οὗ θὰ ἐγίνετο πᾶν τὸ δυνατόν. Ἀλλ' ὅτι ἡ πρότασις ἐματαιώθη ἐπειδὴ διεφώνησε ὁ ναύαρχος... Εἶπε (κατὰ τὸν Σπυρομήλιον): ὅτι τὰ πληρώματα τοῦ στόλουἦσαν ὅσονοὐδέποτε ὀλιγάριθμα διὰ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς λιμνοθαλάσσης ὅτι θ' ἀπητεῖτο νὰ ἐξήρχοντο 20 ναῦται ἐξ ἑκάστου πλοίου, ὁπότε δὲν θ' ἀπέμενον οὔτε οἱ ἀπαραιτήτως ἀπαιτούμενοι μόνον διὰ τοὺς χειρισμοὺς κατὰ τὴν μάχην· καὶ ὅτι ἂν τέλος πάντων θὰ διέθετε τοὺς ναύτας πάλιν θὰ ὤφειλε νὰ μὴ τοὺς ἄφινε εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν νὰ ἠχμαλωτίζοντο·καὶ διὰ νὰ μὴ συνέβαινε τὸ τελευταῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐτηρεῖτο ἐπιμόνως μετὰ τοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον· καὶ διὰ νὰ ἐτηρεῖτο ὅσον θὰ ἐχρειάζετο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε πυρπολικὰ περισσότερα, ἐνῷ τότε μόνον τρία πυρπολικὰ διέθετε· καὶ τέλος (εἶπε) ὅτι οὐδέποτε ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἦτο ἀσθενέστερος καὶ ὁ ἐχθρικὸς ἰσχυρότερος.

Ὁ Μιαούλης εἰς τὴν ἔκθεσίν του οὐδὲν τοιοῦτον ἀναφέρει. Τοὐναντίον βεβαιοῖ ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν ὁ ἐχθρικὸς στόλος ἦτο ἀδύνατος. Ἐκ τῆς ὑπὸ ἡμερομηνίαν 10 Ἀπριλίου ἐπιστολῆς (ἐκ τοῦ Πεταλᾶ) τοῦ Γεωργίου Σολωμοῦ πρὸς τὸν Διονύσιον Ρώμαν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ 200 στρατιῶται τοῦ Γρίβα ἦσαν ἀπὸ ἡμερῶν εἰς Πεταλᾶν. Δὲν ἀναφέρεται πότε ἀπεβιβάσθησαν· τεκμέρεται ὅτι θ' ἀπεστάλησαν ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 3ης Ἀπριλίου, μετὰ τοῦ Σπυρομήλιου, ἅμα ἐρρίφθη ἡ ἰδέα τῆς συγκροτήσεως στρατιωτικοῦ σώματος ἐκ τῶν εἰς Κάλαμον καὶ τὰ πέριξ του εὑρισκομένων πολεμιστῶν· Τὸ ἡμερολόγιον Σαχτούρη ἀναφέρει ὅτι εἰς σχετικὴν ἔκκλησιν ὑπέγραψε καὶ ὁ Σαχτούρης.... Ὁ Σολωμὸς γράφει : «....Τὰ καράβια ὁποῦ ἦρθαν εἶναι ὀλίγα καὶ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ κάμουν τίποτες· ἔκαμαν ἕνα πόλεμον καλόνε καὶ ἔπεσαν λαβωμένοι καὶ σκοτωμένοι 48. ***Οἱ Ἕλληνες ποῦ ἔφεραν ἀπὸ Ἀνάπλι διὰ να τοὺς κάμουν καμμίαν βοήθειαν φυλᾶνε τὸν Πεταλᾶν,*** καὶ σήμερις εἶχον ἀπόφασιν νὰ δώσουν ἄλλην μίαν μπατάγια κ.λ.π.....».

Πρὸς τοὺς Εὐγενεστάτους Κους
Δ. δὲ Ρώμαν, Π. Στεφάνου, Κ. Δραγώναν κλπ.

Μὲ βαθυτάτην θλίψιν σᾶς δίδω τὴν ἀπευκταίαν εἴδησιν, ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἐντὸς ὀλίγου, ἤτοι δύο τριῶν ἡμερῶν τὸ πολύ, πίπτει εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ ἐξ αἰτίας τῆς πείνας.

Ἡ πολυπαθὴς αὐτὴ καὶ ἀνδρεία φρουρὰ εἶναι ἤδη τέσσαρας ἡμέρας νηστικὴ καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ διατηρηθῇ περισσότερον καιρόν. Ἡ σταλθεῖσα εἰς βοήθειάν της ναυτικὴ δύναμις, καὶ ἂν ἔφθανεν ὅλη, δὲν ἦτο ποτὲ ἀρκετὴ νὰ λύσῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς θαλάσσης καὶ τῆς λίμνης· ἐπειδὴ ὁσάκις καὶ ἂν νικηθῇ ὁ ἐχθρικὸς στόλος, καθὼς ἐνικήθη καὶ χθές, ἀρκεῖ μὲ τὴν ἐπιμονήν του νὰ ἐμποδίσῃ ὅλας τὰς ἐπιχειρήσεις μας (1). Ἔπειτα, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου, φαίνεται ἀδύνατον νὰ ἐμβάσωμεν πλέον τὴν ἀρκετὴν τροφήν, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς ἔχει περιζωμένην ὅλην τὴν λίμνην μὲ πολλὰ ἐλαφρὰ πλοιάρια, δὲν εἶναι τρόπος εἰς τὸ ἑξῆς, διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους, νὰ ἐμβασθῇ οὐδὲ ὀλίγη τροφή, καθὼς ἐδοκιμάσαμεν καὶ δὲν ἐπιτύχαμεν (2).

Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλὰ συλλογιζόμενος ὁμοῦ μὲ τοὺς γενναίους ὁπλαρχηγούς, ὅσοι παρευρίσκονται εἰς τὸν στόλον, καὶ θεωρήσας τὸν κίνδυνον ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ Φρουρίου, εἶδα, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ σώσωμεν ἢ νὰ τὸ βοηθήσωμεν ὁπωσοῦν εἰς τὴν παροῦσαν καταπείγουσαν ἀνάγκην του. Καὶ ἄλλο δὲν μένει νὰ στοχασθῶμεν πλέον, παρὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἡρώων ἐκείνων τῆς Φρουρᾶς καὶ τῶν ἀθῴων ἄλλων ψυχῶν, τοὺς ὁποίους, ὅλους, ἄνευ ἐξαιρέσεως,

---

(1) Ἐννοεῖ ὅτι τὴν φορὰν αὐτὴν τὰ πράγματα εἶναι δύσκολα, καὶ ἂν πρὸς ὥραν ἀναγκάζεται ὁ ἐχθρὸς ν' ἀπομακρύνεται τοῦ πεδίου τῆς μάχης δὲν ἀποχωρεῖ ὁριστικῶς, ὡς ἐγίνετο ἄλλοτε, προσέχει νὰ πορεμποδίζῃ διαρκῶς τοὺς Ἕλληνας τοῦ νὰ ἐνεργοῦν ὅ,τι δήποτε εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Μεσολογγίου.

(2) Τονίζει ὅτι ἐνῷ μὲ ὅλην τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένην τακτικὴν τοῦ ἐχθροῦ ὁ Ἑλληνικὸς στόλος κατώρθωσε νὰ ἀνοίξῃ τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἀκτὴν τοῦ Μεσολογγίου (κατὰ τὸν νύκτα τῆς 2ας πρὸς τὴν 3ην Ἀπριλίου), αἱ προσπάθειαί του ἀπέληξεν εἰς τὸ μηδέν, διότι ἡ λιμνοθάλασσα ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου ἦτο ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τῶν ἐχθρικῶν σχεδιῶν καὶ κανονιοφόρων. Θεωρεῖ πᾶσαν περαιτέρω προσπάθειαν καὶ θυσίαν ὡς ἀνωφελεῖς (ἀναγνωρίζει δηλ. ἤδη ὁ ναύαρχος τὸ Μεσολόγγιον ὡς ὁριστικῶς καταδικασμένον εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης).

ἔχει γνώμην νὰ κατασφάξῃ ἀνηλεῶς ὁ αἱμοβόρος καὶ ἄσπονδος ἐχθρός μας.

Παρακαλεῖσθε λοιπόν, Εὐγενέστατοι, ἐν ὀνόματι τῶν κινδυνευόντων ὑπερμάχων τοῦ ἱεροῦ μας Ἀγῶνος, οἱ ὁποῖοι εἰς μόνην τὴν πεῖναν ὑποχωροῦν καὶ ὄχι εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, παρακαλεῖσθε, λέγω, θερμῶς νὰ στοχασθῆτε ὅλας τὰς περιστάσεις καὶ τὸ βάρος τοῦ κινδύνου καὶ νὰ ἐνεργήσετε κατὰ φιλανθρωπικὸν χρέος κοντὰ εἰς τὴν συμπάθειαν τῆς ἐντίμου Τοπικῆς Διοικήσεως, διὰ νὰ σταλθῇ ἢ ἕνα, δύο πολεμικὰ πλοῖα, ἢ τοὐλάχιστον, εἰς ἔλλειψιν αὐτῶν, ἕνας σημαντικὸς ἄνθρωπος, νὰ μεσολαβήσουν καὶ μὲ ἐντίμους συνθήκας νὰ σώσουν ἀπ' ἐκεῖ τοὺς δυστυχεῖς ἀδελφούς μας.

Μὴν ἀμφιβάλλων, ὅτι θέλετε μεταχειρισθῇ τὸ γρηγορώτερον ὅλους τοὺς τρόπους διὰ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, καθὸ ἀναγκαίων καὶ ἀκολούθως μένω.

Περὶ Σκρόφας *Πρόθυμος εἰς τοὺς ὁρισμούς σας*
Ἐκ τοῦ πλοίου «Ἄρεως» ***Ἀνδρέας Μιαούλης***
Τῇ 4 Ἀπριλίου 1826.

Τὴν 4ην καὶ τὴν 5ην Ἀπριλίου διεδρόμησαν οἱ ἀντίπαλοι ἐν ὄψει ἀλλὰ δὲν συνεπλάκησαν.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 5ης ὁ ναύαρχος ἔγραψε πρὸς τοὺς προκρίτους τῆς Ὕδρας τἀκόλουθα:

Πρὸς τοὺς εὐγενεστάτους προκρίτους τῆς νήσου Ὕδρας.

Εὐγενέστατοι,

Μὲ τὸ Σπετσιώτικον πυρπολικόν, τὸ ὁποῖον ἐβλάφθη πολὺ εἰς τὴν προχθεσινὴν ναυμαχίαν καὶ ἐπιστρέφει, σπεύδω νὰ σᾶς δηλοποιήσω τὰ ἐνταῦθα.

Μὲ βαθυτάτην λύπην βλέπομεν ὅτι τὸ Μεσολόγγι τέλος πάντων ἐντὸς ὀλίγου πίπτει ἄφευκτα εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐχθροῦ ἐξ αἰτίας τῆς πείνας, ἐπειδὴ δὲν εἶναι τρόπος πλέον νὰ ἐμβάσωμεν οὐδὲ πολλὴν οὐδὲ ὀλίγην τροφήν. Ὁ ἐχθρὸς ἔχει περιζωσμένην ὅλην τὴν λίμνην μὲ πολλὰ καὶ ἐλαφρὰ πλοιάρια, καὶ τὰ διάφορα περάσματα φυλάττονται τὴν σήμερον στενά. Ἂν εἴχαμεν περισσοτέραν ναυτικὴν δύναμιν καὶ προθυμοτέραν, μὲ πολλὰ πυρπολικά, διὰ νὰ ἀποδιώξωμεν τὸν ἐχθρικὸν στόλον, ὁ ὁποῖας τώρα φαίνεται ἀδυνατώτερος ἀπὸ ἄλλην φοράν, καὶ ἂν ἤρχοντο τὰ μύστικα νὰ τὰ ἐμβάσωμεν εἰς

τὴν λίμνην διὰ νὰ ἐνεργήσουν ἐλευθέρως, τότε ἤλπιζα εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν πάλιν ὅτι καὶ τὸ Μεσολόγγι ἐβοηθεῖτο, καὶ ὁ Ἰμπραχίμης ἐκαταστρέφετο, ἐπειδὴ ἡ γενναία φρουρὰ εἶχε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιπέσῃ εἰς τὸ στρατόπεδόν του,(1) *εὐθὺς ἀφοῦ προμηθευθῇ ἀπὸ τροφὰς καὶ συμφώνως μὲ τὰ ἔξωθεν ἐρχόμενα στρατεύματα νὰ τὸν χαλάσουν πλὴν τώρα τὰ πάντα ματαιοῦνται !*

Ἐνόσῳ ἐπιμένει ὁ ἐχθρικὸς στόλος, ἡμεῖς δὲν κατορθώνομεν οὐδέν· καὶ ἐπιμένει βέβαια μὴ φοβούμενος τὴν μικράν μας δύναμιν. Μετά τινας ἀκροβολισμοὺς προχθὲς ἐναυμαχήσαμεν μὲ ἀπόφασιν νὰ τὸν βάλωμεν ἐμπρός· ἦτον γαληνιαῖος ὁ καιρός· μέρος μόνον τοῦ στόλου μας ἔφθασε νὰ πλησιάσῃ μὲ τὴν πρώρην ἀρκετά, ὥστε νὰ τὸν κτυπήσῃ πολλὴν ὥραν μὲ μιτράλια, καὶ ἐκατώρθωσε νά τὸν βάλῃ εἰς φυγὴν αἰσχράν· ἠναγκάσθη ὅμως ν' ἀπομακρυνθῇ πάλιν, ἐπειδὴ ὁ ἐχθρὸς μὴν εὑρίσκων ἀπ' ἄλλο μέρος τὴν ἀναγκαίαν ἀντίστασιν ἤρχετο εἰς κύκλωσιν καὶ ἐκατώρθωσε νά κερδήσῃ τὸν καιρόν μας.(2) *Μ' ὅλον τοῦτο χωρὶς δυσκολίαν ἀπεσύρθημεν πάλιν καὶ πρὸς τὸ ἑσπέρας τὸν ἐβιάσαμεν νά ὀπισθοδρομήσῃ ὡς νικημένος. Ἐν τούτοις τὸ πυρπολικὸν τοῦ Μαρίνη ἐκάη, χωρὶς νά ἐπιτύχῃ. Ἡ ζημία τοῦ ἐχθροῦ συμπεραίνομεν νά εἶναι ἀρκετή· ἡμεῖς ἐχάσαμεν ὡς 20 ἀνθρώπους καὶ ἔχομεν ὀλίγους πληγωμένους.* (3)

Ἐν τοσούτῳ λογαριάσετε ὡς χαμένον τὸ Μεσολόγγι, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν τὸν τρόπον νὰ ἐμβάσωμεν κἂν προσώραν ὀλίγην τροφήν, ἐνῷ ἡ ἡρωϊκὴ αὕτη καὶ πολυπαθὴς φρουρὰ εἶναι νηστικὴ κατὰ τὸν λογαριασμόν μας τέσσαρας ἡμέρας τώρα, εἶναι ὅμως ἀνάγκη δι' ἀγάπην Θεοῦ νά μὴ παραβλέψετε τὸν γενικὸν τοῦτον κίνδυνον, ἀλλὰ νὰ ἑτοιμάσετε τὸ γρηγορώτερον καὶ ἄλλα πυρπολικὰ καὶ ἄλλα πλοῖα καὶ νὰ μᾶς τὰ στείλετε μὲ ἕνα ἄλλο μηνιαῖον· αὐτά, εἴτε σταθῇ εἴτε παραδοθῇ ἐν τοσούτῳ τὸ Μεσολόγγι, εἶνε ἀναγκαιότατα, διὰ νὰ μὴ χαθῶμεν ἐξ ὁλοκλήρου διαμιᾶς, καὶ συλλογισθῆτε το. Ὁ στόλος ἀφ' οὗ περάσῃ τὸ μηνιαῖον τοῦτο, δὲν στέκεται, καθὼς γνωρίζετε, καὶ ἐνεργήσετε εὐθὺς τὴν ἀπαιτουμένην οἰκονομίαν. Μὴ λείψετε

---

(1) Ἡ ὑπόφασις θὰ ἀνεκοινοῦτο ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, τῇ ληφθείσῃ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐπιχειρήσεως ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Α. Παπαλουκᾶ.

(2) Τὴν πλεονεκτικὴν θέσιν. Ὡς πρὸς τοῦτο ὑπερβάλλει τὰ πράγματα Λόγος τῆς ἀποτυχίας τῶν ἄλλων κυβερνητῶν ὑπῆρξε ὁ καιρός.

(3) Οἱ τραυματισθέντες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ ἐν συνόλῳ 28.

παρακαλοῦμεν, νὰ κοινοποιήσετε καὶ εἰς τὴν Σ. Διοίκησιν ὅλα τοῦτα, διὰ νὰ συλλογισθοῦν ὅλοι καλήτερα τὸ μέλλον. Ἐνβίᾳ.

***

Πρὸς πληρεστέραν διαφώτισιν τῶν λεπτομερειῶν τῶν ἐν Ναυπλίῳ καὶ Ὕδρᾳ συμβάντων κατὰ τὴν κρίσιμον διὰ τὸ Μεσολόγγιον περίοδον (τὴν ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν μετὰ τοῦ Σπυρομήλιου στρατηγῶν μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὸν κόλπον Πατρῶν) χρειάζεται νὰ παραθέσω, ἀλλὰ μετὰ σχολίων, τὴν ὑπὸ τύπον ἡμερολογίου ἐνδιαφέρουσαν ἔκθεσιν τοῦ Χριστοφόρου Ζαχαριάδου πρὸς τὴν ἐν Ζακύνθῳ ἐπιτροπὴν τοῦ Ἀγῶνος (1). Ὁ συντάκτης αὐτῆς κομιστὴς τῆς σχετικῆς πρὸς τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου ἐπιστολῆς τοῦ Δ. Ρώμα πρὸς τὸν Μαυροκορδᾶτον, ἀναφέρει τὰς ἐνεργείας του, ἀποδίδων εἰς μόνον τὸν ἑαυτόν του τὰ καλά, ἐκφραζόμενος συνεχῶς κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ὄχι ἄλλως τε ἀδίκως. Γράφει καὶ ἀνακριβείας τινας, οὐδέποτε φανταζόμενος ὅτι θὰ σχολιασθῇ. Ἐκθέτει τὰ πράγματα καθ' ὃν τρόπον τὰ πιστεύει καὶ ὄχι ὅπως θὰ εὐχαριστήσουν περισσότερον τὸν ἀποδέκτην ἀλλὰ νομίζει ἑαυτὸν ἱκανώτερον τοῦ ὅσον ἀξίζει :

Ἐξοχώτατοι Κύριοι.

Κρίνω χρέος μου νὰ σᾶς σημειώσω τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ταξειδίου μου ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀρχινῶντας ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1826 ἕως τὰς 28 Μαρτίου, παρὰ τοῦ ὁποίου πληροφορούμενοι τὰ διατρέχοντα δεινὰ της, νὰ ἐνεργήσετε κατ' ὁποιον τρόπον γνωρίσετε καλόν, μὲ τὸν συνήθη ζῆλον τοῦ πατριωτισμοῦ σας καὶ νὰ δώσητε θεραπείαν εἰς τὰ δεινά της.

28= Τὸ χάραγμα ἐμίσευσα ἀπὸ Ζάκυνθον. Πρὸς τὸ ἑσπέρας ἐπλησιάσαμεν εἰς τὸ Ἀκρωτήριον τοῦ Κατάκωλου, ὅπου ἐπληροφορήθημεν, ὅτι μέρος τῶν ἐχθρῶν ἀπέρασαν τὸν Ἀλφειὸν καὶ ἔφθασαν ἕως τὴν Κρέσταιναν. Αὐτὸ μᾶς ἐβίασε νὰ ἐπιστρέψωμεν ὀπίσω, καὶ τὸ ἑσπέρας ἀράξαμεν εἰς Κόρακα, ὅπου ἐπληροφορήθημεν τ' αὐτὰ καὶ ὅτι τὸ ὑπόλοιπον σῶμα τῶν Τουρκῶν περιφέρεται εἰς τὸν Πύργον καὶ πέριξ.

(ΜΑΡΤΙΟΣ)

1.= Τὸ χάραγμα ἀνεχωρήσαμεν διὰ Σκαφιδιὰν καὶ μετὰ μίαν

---

(1) Ἐκ τοῦ Διονυσίου Ρώμα, Παναγιώτου Στεφάνου καὶ Κωνσταντίνου Δραγώνα.

ὥραν ἐφθάσαμε. Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐπαρατήρησα ἀπὸ τὴν ράχιν τῆς Σκαφιδιᾶς τὰ κινήματα τῶν Τουρκῶν καὶ μὲ τὸ σκοτεινίασμα τῆς νυκτὸς ἀνεχώρησα, περιπατῶν, ὅλην σχεδὸν τὴν νύκτα, διὰ νὰ ἀποφύγω τὸν κίνδυνον.

2.= Τὸ πρωὶ ἐτράβηξα καὶ τὸ ἑσπέρας ἔμεινα εἰς τὰ Τριπόταμα.

3.= Τὸ πρωὶ ἀνεχώρησα καὶ τὸ ἑσπέρας ἔφθασα εἰς τὸ Στενὸν Καντήλας.

3.= Τὸ πρωὶ ἐμίσευσα καὶ τὸ ἑσπέρας ἔρθασα εἰς Ἄργος, ὅπου εὗρον μεγάλας διαιρέσεις μεταξὺ ἑνὸς κόμματος διοικητικοῦ καὶ λεγομένων ἀντάρτων.(1) Οἱ κύριοι Κουντουριώτης, Μαυροκορδάτος, Βρεσθαίνης (2) καὶ Σπηλιωτάκης, ἔχουν ἀτοσπασμένους τοὺς Κολιόπουλον, Μελετόπουλον, Πετμεζαίους, Κουμανιωταίους ἀπὸ τὸ σύστημα τοῦ γέρω-Κολοκοτρώνη καὶ ὁ σκοπός των, ὡς ἐβεβαιώθην, ἀποβλέπων τοῦ νὰ ἐμποδίσουν τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν καὶ νὰ ἐνεργήσουν μίαν πρᾶξιν εἰς ὅλας τὰς Δυνάμεις. (3)Ἢ, ἂν δὲν ἠμπορέσουν νὰ ἐμποδίσουν τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν καὶ νὰ ἐπιτύχουν τὴν πρὸς τὰς Δυνάμεις πρᾶξίν των, νὰ εἶναι κἂν δυνατοὶ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διὰ νὰ στηρίξουν καὶ αὖθις τὸν θρόνον των ἐπὶ τῆς κατατηκομένης Ἑλλάδος. Ὡμίλησα κατὰ μέρος ἑκάστου καὶ παρρησίᾳ ὅλων τῶν ρηθέντων ὁπλαρχηγῶν, τοὺς ἐφοβέρισα ἀπὸ μέρους μιᾶς κραταιᾶς Ἀρχῆς(4), καὶ οὕτω τοὺς κατέπεισα νὰ γυρίσουν πάλιν μὲ τὸν Γέρων (τὸν Κολοκοτρώνην) καὶ νὰ τὸν βεβαιώσουν πληρεξούσιον διὰ τὴν Συνέλευσιν, ἀπὸ μέρος ὅλων τῶν ὅπλων τῆς Πελοποννήσου.

5.= Τὸ πρωὶ ἐμίσευσα καὶ ἔρθασα εἰς Ναύπλιον πρὶν τοῦ γεύματος. Ἔδωσα τὴν πρὸς τὸν Κύριον Μαυροκορδάτον γραφὴν σας εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς ἐκτελεστάς, διὰ τῆς ὁποίας ἐγράφετε τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου, οἵτινες βυθισμένοι εἰς τὰ πάθη καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς διχονοίας, ὄχι μόνον δὲν μ' ἔκραξαν νὰ τοὺς εἴπω τὰ περιπλέον διὰ ζώσης, ὅσα δηλαδὴ ἀναφέρονται εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὰ λοιπά, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐξέδωκαν εἰς Ναύπλιον, ὅτι αὕτη ἡ εἴδησίς εἶναι φατριαστική, φερομένη ἀπὸ Ζάκυν-

---

(1) Τῶν μετὰ τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη.

(2) Ἐπισκόπου Βρεσθένης.

(3) Αἴτησιν.

(4) Τεκμέρεται ὅτι ὑπονοεῖ μέσον τοῦ ἐν Ζακύνθῳ ἁρμοστοῦ τῶν Ἰονίων νήσων τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας.

θον. (1) Αὐτὸ τὸ ἀχρεῖον φέρσιμόν του; ἤλεε, βέβαια, ἐπισύρει καὶ τὴν πτῶσιν τούτου τοῦ προπυργίου μας, ἂν δὲν ἐπρολαμβάνετε. Ὅθεν μὴ βλέποντας εἰς ποῖον ἀπὸ τὰ δύο διοικητικὰ κόμματα νὰ προστρέξω, ἐπειδὴ τὸ μὲν Κουντουριωτίστικον φρονῶν, ὡς προεῖπον, ὁ δὲ Κωλέττης μεθ' ὀλίγους Χερσοελλαδίτας φρονοῦντα ποικιλοτρόπως· δηλαδή: πρῶτον ἦτον καὶ εἶναι εἰς τὴν Γαλλικὴν φατρίαν, τῆς ὁποίας προεδρεύει ὁ κύριος Κωλέττης· βον) εἰς τὴν Πελοποννησιακονησιώτικην, τῆς ὁποίας ἐσχάτως κατ' ἐπιφάνειαν καὶ ἀπατηλῶς ἔδωσε τὰ πιστά, καὶ μιᾶς τρίτης νεογεννηθησομένης Ρωσσικῆς, ἐμφανισθείσης εἰς Ναύπλιον παρ' ἑνὸς ὀνομαζομένου Σπυρίδωνος Μεταξᾶ. Εἰς τοιαῦτα ἀντιπατριωτικὰ καὶ ἀχρεῖα φερσίματα ἡ κυρία Διοίκησις καταγινομένη (τὴν ὁποίαν οἱ δυστυχεῖς Ἕλληνες διὰ τόσην χύσιν αἱμάτων των ἐστήριξαν, ἐνῷ δὲ ἡ σεβασμιότητά της δι' ἀνταμοιβὴν τοὺς προσφέρει θυσίαν εἰς τὸν Ἰμπραήμ-πασσᾶ) βέβαια δὲν τῆς ἐπερίσσευεν καιρὸς νὰ φροντίσῃ ὑπὲρ Πατρίδος καὶ Μεσολογγίου. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισα (ἀγκαλὰ καὶ σκληρὸν νὰ τὸ προφέρῃ τις) νὰ σχηματίσω ἕνα ἄλλο σῶμα πατριωτικόν, διὰ νὰ σώσωμεν καὶ αὖθις τὴν Πατρίδα ἀπὸ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐδιωργάνισα λοιπὸν δι' ὀλίγας ὥρας τοὺς ἀπεσταλμένους ὁπλαρχηγοὺς τοῦ Μεσολογγίου (2), τὸν Φρουράρχην τοῦ Ναυπλίου Φῶτον Μάραν καὶ τὴν φρουράν. Οὕτω δὲ ἑνωμένοι, ὁρμήσαντες, ἐμαντριάσαμεν καὶ τὰ δύο διοικητὰ Σώματα εἰς ἕναν οἶκον ἀπὸ τὰς 3 ὥρας πρὶν τοῦ γεύματος ἕως τὰ μέσα τῆς νυκτός, παρρησιάζοντές τους τὸν θάνατον, καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοὺς ἐβιάσαμεν ν' ἀποφασίσουν τὴν ἔκπλευσιν τοῦ στόλου, καταθέτοντες χρήματα δι' αὐτό, μ' ὅλον ὁποῦ τὰ μετρητὰ ταύτης τῆς καταθέσεώς των δι' ὀλίγας ὥρας μόνον ἔλειψαν ἀπὸ τὰς χεῖράς των, ἐπειδὴ εὗρηκαν εὐθὺς τὸν τρόπον ὄχι μόνον νὰ τ' ἀποζημιωθῶσι, ἀλλὰ καὶ νὰ ὠφεληθῶσι μεγάλως· δηλαδή, ἀμέσως ἐκποίησαν ἐθνικὴν γῆν εἰς τοὺς ὡραιοτέρους καὶ ἡδονικωτέρους τόπους τῆς Πελοποννήσου, ἀγκαλὰ καὶ ἐναντίον τοῦ διοργανικοῦ νόμου. (3)

---

(1) Θὰ ἐγένετο τοῦτο. Οὐχ ἧττον ἡ κυβέρνησις (ὁ Μαυροκορδᾶτος ὡρισμένως) ἦτο ἐνήμερος τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γ. Λαδοπούλου.

(2) Ἐκ τούτου φανεροῦται ὅτι τόσον ὁ Σπυρομήλιος ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεσταλμένοι τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου δὲν ἐνήργησαν αὐτεπαγγέλτως τὴν εἴσπραξιν χρημάτων διὰ τὸν στόλον, ἀλλὰ τὸ ἔπραξαν τῇ προτροπῇ τοῦ Ζαχαριάδη ἐνεργήσαντος ἐξ ὀνόματος τοῦ Δ. Ρώμα.

(3) Τοῦτο τονίζει καὶ ὁ Σπυρομήλιος.

Μ' ὅλον τοῦτο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὴν ἐπώλησαν, αὐτοὶ τὴν ἀγόρασαν. Τὸ ἔπραξαν καὶ χωρὶς προκήρυξιν, προφασιζόμενοι ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς Πατρίδος εἶναι τοιαύτη, ὥστε δὲν δίδει καιρὸν οὔτε στιγμὴν ἀργοπορίας. Αὐτοὶ εἰς Ναύπλιον ἐκποιοῦσαν καὶ οἱ εἰς τὸ Ἄργος, Ἐπίδαυρον, Ὕδραν καὶ Σπέτσαις δὲν ἤξευραν περὶ τούτου τίποτα. Ἐπωλησαγόρασαν πολλὴν γῆν διὰ τόσα ὀλίγα χρήματα, ὥστε δίδει ἀνὰ ἕκαστον χρόνον εἰσόδημα δέκα βολαῖς τόσα. Δὲν φοβοῦνται νὰ τοὺς ματαιώσῃ ἡ Συνέλευσις τὰ τοιαῦτα μυσαρὰ πρακτικά των, ἐπειδὴ ἐπὶ τούτου ἀντενεργοῦν νὰ μὴν γίνῃ, ἕως ὅτου νὰ λάβουν αὐτοὶ ἰσχὺν ἐπ' αὐτὴν καὶ νὰ βεβαιώσουν (1) τὰς καταχρήσεις των ὅσας ἀπ' ἀρχῆς τῆς θρονίσεώς των.

Ὁ ρόλος τοῦ κ. Κωλέττῃ, ἀγκαλὰ καὶ ἄτιμος, εἶναι μ' ὅλον τοῦτο περίεργος, ἐπειδὴ τόσον εὔμορφα ἠξεύρει νὰ ἀπατᾷ τὸν ἕναν καὶ τὸν ἄλλον. Αὐτός, ὡς προεῖπον, σύρει τὸν χορὸν τῆς Γαλλικῆς φατρίας καὶ ὁ κύριος Ρώσκης ἐπιστηρίζεται εἰς αὐτόν. Ὅθεν καὶ διὰ τοῦτο ἀντιπολεμεῖ κάθε στοχασμὸν τῶν δύο ἄλλων κομμάτων, Πελοποννησιακονησιώτικου καὶ Κουντουριωτομαυροκορδατίστικου.

Προλαβόντως ἔδωσεν τὴν ὑπογραφήν του καὶ τὸν λόγον τῆς τιμῆς τῶν Πελοποννησονησιώτων, ὅτι θέλει φρονῇ καὶ αὐτὸς καθὼς αὐτοὶ καὶ ὅτι θέλει παραιτηθῇ ἀπὸ κάθε ἄλλο κόμμα, φθάνει μόνον νὰ κρημνισθῇ τὸ κουντουριωτομαυροκορδατίστικον. Ἐσχάτως ἀπ' αὐτὰ ὅλα, ἅμα τοῦ ἐπαρρησιάσθη καὶ τὸ ρηθὲν Ρωσσικόν, εὐθὺς τὸ ἐνηγκαλίσθη, ἔδωσεν τὴν ὑπογραφήν του, ἔσυρεν καὶ ἄλλους ἰδικούς του (ἀγκαλὰ ἀσημάντους) καὶ σχέδιον ἔδωσεν τοιοῦτον, δηλαδὴ τοῦ νὰ σχετίσουν εἰς αὐτὸ τὸν Κουντρυριώτην, Μαυροκορδάτον καὶ τοὺς ὀπαδούς των, ὥστε μ' αὐτὸν τὸν τρόπον θέλει ἠμπορέσουν να καταπολεμήσουν ἐκεῖνο τῶν Πελοποννησιώτων. Ὅλ' αὐτὰ τὰ τοῦ κυρίου Κωλέττη καμώματα ἐχρειάζοντο ἄλλο κονδύλι νὰ τὰ ἐξιστορήσῃ σαφέστερα· ἀλλ' ἐγώ, μὴν ἠμπορῶντας, σημειώνω μόνον αὐτὴν τὴν μικρὰν ὕλην, τὴν ὁποίαν οἱ περισσοτέραν γνῶσιν ἔχοντες ἂς ἐκκαθαρίσουν τὰ περισσότερα.

Τὴν νύκτα ἐμίσευσα ἀπὸ Ναύπλιον διὰ τὴν Ὕδραν.

6.= Τὸ ἑσπέρας ἔφθασα εἰς Ὕδραν. Ἐπαρακίνησα δι' ὅσων μέσων μοῦ ἐσυγχωροῦντο τὴν ἐγρήγορον ἔκπλευσιν τοῦ στόλου· καὶ ἤθελεν βέβαια κινήσει ἅμα ἤκουσε τὴν πτῶσιν τοῦ Βασιλαδίου, ἂν

---

(1) Δηλ. νὰ νομιμοποιήσουν.

τὸ ναυτικὸν δὲν εὑρίσκετο εἰς μεγάλην παραλυσίαν. Καὶ τοῦτο σφάλμα τῆς Διοικήσεως· ἐπειδή, ἐκτὸς ὅτου οἱ προϋχοντες ταύτης τῆς νήσου πολλάκις καὶ ἐσχάτως ἐπαράστησαν εἰς τὴν Διοίκησιν, ὅτι τὰ ναυτικὸν δια νὰ εὑρίσκεται πάντοτε ἕτοιμον εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Πατρίδος, ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἐθνικόν, ἢ τοὐλάχιστον εἰς μέρος αὐτοῦ μικρός τις διοργανισμός, ὁ δὲ κύριος Κουντουριώτης ἐναντιούμενος ἀπεκρίνετο: «τὸ γνωρίζω, ὅτι εἶναι καλὸν νὰ γίνῃ, ἀλλὰ δὲν πρέπει, ἐπειδὴ τότε θέλει χάσει τὴν ὑπόληψίν της ἡ Ὕδρα». Ἐκτὸς ὅλων τούτων, ὁπόταν ἐπέστρεψεν ὁ στόλος εἰς Ὕδραν ἀπὸ τὰς ἐσχάτους ναυμαχίας ἔξω τοῦ Μεσολογγίου, τὰ κατὰ τοῦ ὁποίου σχέδια τοῦ Ἰμπραήμη ἐγνωρίζοντο ἀπὸ τὸν ναύαρχον κ. Ἀνδρέαν Μιαούλην, τὰ ὁποῖα ἐνῷ ἐπαράστησεν τῆς Διοικήσεως ἐγγράφως, λέγοντάς της, ὅτι, διὰ νὰ σωθῇ αὐτὸ τὸ προπύργιον, εἶναι ἀνάγκη ἢ ὁ στόλος νὰ διορισθῇ εὐθὺς πάλιν εἰς ἔκπλευσιν, ἢ, ἂν ὄχι τοῦτο, νὰ διορισθοῦν 20 μύστικα νὰ ἔμβουν εἰς τὴν λίμνην τοῦ Μεσολογγίου(1)καὶ οὕτω νὰ ματαιωθοῦν τὰ σχέδια τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλ' ἡ Διοίκησις οὔτ' ἀπόκρισιν κἄν τοῦ ἔδωσεν εἰς τὴν ἔγγραφον πρότασίν του. Ἀκολούθως ἔστειλεν τρεῖς ὑποληπτικοὺς καπεταναίους θαλασσίους νὰ τὰ παραστήσουν καὶ διὰ ζώσης, ἐνῷ καὶ αὐτῶν ἀπεκρίθη νὰ ἡσυχάσουν καὶ ὅτι ἔλαβε τὰ ἀναγκαῖα καὶ σωτήρια μέτρα·(2) καὶ διὰ νὰ καθησυχάσῃ τοὺς ναύτας ἔδωσεν τὴν ἄδειαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔβγουν εἰς τὸ κοῦρσος,(3) δι' ὅπου ἐξέπλευσαν περίπου τῶν 50 πολεμικῶν πλοίων(ἐκτὸς

---

(1) Τοῦτο ἀναφέρει διότι δὲν ἀνέχεται τὸ ὅτι διὰ τὰ μύστικα πρῶτος ἔγραψε ὁ Γ.Λαδόπουλος κατόπιν τῆς πτώσεως τοῦ Βασιλαδίου. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος Μιαούλης, ὡς ἐλέχθη εἰς τὰ προηγούμενα, οὐδέποτε ἠσχολήθη εἰς τὰ τῆς ἀμύνης τῆς λιμνοθαλάσσης. Ἀνέφερε μόνον εἰς τὴν κυβέρνησιν τὰς κατὰ Ἰανουάριον προετοιμασίας τῶν ἐχθρικῶν κανονιοφόρων, τονίσας ὅτι ἂν θὰ ἐπρόφθανον νὰ συντελεσθοῦν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἐφεξῆς ἡ τροφοδότησις τῶν πολιορκουμένων ἀπὸ τῆς θαλάσσης.

(2) Ὑπονοεῖ τοὺς ὑπὸ τῶν προκρίτων σταλέντας Γεώργιον Σαχτούρην, Σαχίνην καὶ Νέγκαν, ἀλλ' ἀποσιωπᾷ τὰ ἐν Ναυπλίῳ γενόμενα. Ἀναμφισβητήτως πλανᾶται ὑπὸ τῶν λεγομένων τῶν φίλων του Βεΐκου κ.λ.π.

(3) Συκοφαντεῖ. Ἡ κυβέρνησις ἔδωκε τῇ ἐγγράφῳ αἰτήσει τῶν προκρίτων διπλώματα νομίμου καταδρομῆς εἰς Ὑδραίους καὶ Σπετσιώτας πλοιάρχους, διακριθέντας εἰς τὸν Ἀγῶνα, ἀναγκασθέντας ἐκ τῶν στερήσεων νὰ μὴ μένουν ἀδρανεῖς κατόπιν τῆς διαλύσεως. Ἀναφέρω ὡς παράδειγμα.

Πρὸς τὸ ἔξοχον ὑπουργεῖον τῶν Ναυτικῶν

Ἔρχονται αὐτοῦ ἐπιφέροντες τὴν πσροῦσαν μας οἱ συμπολῖται μας καπε-

τῶν μικρῶν) ἀπὸ Ὕδραν καὶ Σπέτσαις, ὁμοῦ μὲ ἐκεῖνα τὰ 12 σπετζιώτικα τὰ ὁποῖα εἶχον διορισθῇ διὰ τὴν ἐπονομασθεῖσαν μυστικὴν ἐκστρατείαν, τὴν ὁποίαν κάλλιον νὰ ἤθελαν ὀνομάσουν προδοτικήν· ἐπειδή, ἐνῷ τὸ Μεσολόγγι ἔχει ἀνάγκην καὶ δι' ἕναν στρατιώτην, ἐξαποστέλλει εἰς τὸ Βεροῦτι 500, ὅπου ἐθυσιάσθησαν εἰς μάτην ἀρκετοὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπέστρεψαν ἐσχάτως εἰς Ναύπλιον (1). Ἔχει ἀνάγκην τὸ Μεσολόγγι διὰ τὸν στόλον, τοῦ ὁποίου ἡ ἔκπλευσις κρέμαται ἀπὸ τὸ χρηματικὸν καὶ ἡ σεβασμιότητά της ἐξοδεύει εἰς τοιαύτας ἀνοήτους ἐκστρατείας, καθὼς καὶ εἰς ἐκείνην τὴν κατὰ τῆς Καρύστου(2). Ἦλθεν λοιπὸν ἡ ὥρα νὰ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὰ καλλιώτερα πλοῖα καὶ ναῦται εὑρίσκοντο εἰς τὸ κοῦρσος. Ζητοῦν οἱ καπεταναῖοι ναύτας καὶ ἐξ αὐτῶν δικαίως κανεὶς δὲν τοὺς γροικᾷ. Οἱ ναῦται ἀποκρίνονται εἰς τὴν ζήτησίν των «ἃς ὑπάγουν ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἔβγαλεν ἡ Διοίκησις εἰς τὸ κοῦρσος· ἡμεῖς δὲν πᾶμεν νὰ σκοτωθῶμεν διὰ 60 καὶ 80 γρόσια τὸν μῆνα καὶ οἱ εἰς τὸ κοῦρσος νὰ κερδίζουν ἀκινδύνως 400 καὶ 500 τάλληρα.(3)

τάνοι Χ. Σταμάτης Ράπτης, Νικόλας Βότζη κσὶ Γκίκας Μανώλη διὰ νὰ λάβουν ἐφωδιαστικὰ τῆς Σεβαστῆς Διοικήσεως πρὸς ἔννομον καταδρομήν. Παρακαλεῖσθε λοιπὸν νὰ ἀναφέρετε ὅπου ἀνήκει διὰ νὰ εἰσακουσθῇ ἡ δέησίς των ἐὰν ἡ Διοίκησις τὸ ἐγκρίνῃ. Μὲ τὸ ἀνῆκον σέβας ὑποφαινόμεθα.

27 Φεβρουαρίου 1826

Οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου Ὕδρας

(Πρόκειται περὶ τοῦ Νικολάου Βότση, τοῦ κυβερνήσαντος τὸν «Ἄρην», —τοῦ Τσαμαδοῦ— κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ Ναβαρίνου).

(1) Συκοφαντεῖ. Εἰλικρινῶς ἡ κυβέρνησις, ὡς ἐδείχθη εἰς τὰ προηγούμενα, προσεπάθησε διὰ τῶν προκρίτωννὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπιδρομὴν τῆς Βηρυττοῦ. Ἀγνοεῖ ὁ Ζαχαριάδης πόσοι συμμετέσχον. Καὶ καθ' ἣν ὥραν συνέτασσε τὸ ἡμερολόγιον οἱ ἐπιδρομεῖς τῆς Βηρυττοῦ δὲν εἶχον ἐπανέλθει ἐκ τῆς ἐκστρατείας των.

(2) Ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Καρύστου ἐγένετο ἀποφάσει τοῦ Φαβιέρου μόνου, ὡς ἐξετέθη εἰς τὰ προηγούμενα. Ἡ κυβέρνησις δὲν ἐδαπάνησε.

(3) Ἐλέχθη τοῦτο ; Ἂν ἐλέχθη,ὑπὸ ὀλίγων, ἐκ τῶν μετρουμένων εἰς τὰ δάκτυλα, ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν πληρωμάτων ἐδηλώθη ἔξω τῆς Ζακύνθου ὅτι τοὺς ἤρκει μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ μισθοῦ των. Τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς ναύτας ἐκ τῆς πέραν τῆς συμφωνηθείσης προθεσμίας παραμονῆς τοῦ στόλου εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Μεσολογγίου κατὰ Ἰανουάριον κατεβλήθησαν, δι' ἐράνου.

Σώζεται τὸ ἑπόμενον σχετικὸν ἔγγραφον, περιεχόμενον ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ὕδρας.

7.=Τὸ πρωῒ ἐμίσευσα μὲ τὸν ναύαρχον διὰ Ναύπλιον καὶ πρὶν τὸ ἑσπέρας ἐφθάσαμε. Ηὕραμε τοὺς ρηθέντας ὁπλαρχηγοὺς τοῦ Μεσολογγίου καὶ λοιποὺς ταράττοντες τὴν Διοίκησιν συνεχῶς διὰ νὰ ἑτοιμάσῃ καὶ τὸ ὁπόλοιπον τῆς χρηματικῆς ποσότητος διὰ τὴν ἔκ-

---

Κύριε Λάζαρε Γκίκα Δρένια

Μὲ τὸ νὰ εἶναι χρεία νὰ πληρωθοῦν οἱ ναῦται τῶν πλοίων μας τὰς περισσοτέρας ἡμέρας ὅπου ἐδούλευσαν, περίπου εἴκοσι ἡμέρας περισσότερον ἀπὸ τὸν πρῶτον μῆνα, ἀπεφασίσθη ἔρανος. Λοιπὸν καὶ τῆς εὐγενείας σας ἔπεσαν κατ' ἀναλογίαν γρόσια 280, τὰ ὁποῖα αὔριον τὸ πρωῒ στείλατε νὰ ξεμπερδεύσωμεν τοὺς ναύτας, οἱ ὁποῖοι ἕως τώρα μεγάλως ὑπέμειναν.

Ὕδρα τῇ 26 Φεβρουαρίου 1826, ***Οἱ πρόκριτοι τῆς νήσου Ὕδρας***

Τὰ ἑπόμενα χαρακτηρίζουν τοὺς Ὑδραίους ναύτας καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτη καὶ περιέχονται εἰς τὰ ἐπιμελείᾳ τοῦ κ. Ι. Βλαχογιάννη ἐκδοθέντα «Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη».

—Ἑτοιμάζονταν τὰ καράβια νὰ προφτάσουνε τὴν Σάμον· (1) καὶ ἦταν ὁ κόσμος ὅλος κάτου εἰς τὸν γιαλό, εἰς τὸ παζάρι, νὰ ψωνίσουνε· ἐκεῖ ἔρριξε ἕνας Νυδραῖος καὶ σκοτώνει ἕναν Στεργιανόν (2), ρίχνει ἕνας ἄλλος Στεργιανός, σκότωσε τὸν αἴτιον· σούμα σκοτώνονται ἕξι. Ἐγὼ μ' εἶχαν οἱ πρόκριτοι καὶ καθόμουν εἰς τὸ μοναστῆρι 'σ τὴν Παναγιά, ὁποῦ συνάζονταν ἐκεῖ καὶ οἱ πρόκριτοι· μοῦχαν ὀντᾶ, κι ὅταν ἐρχόμουν ἀτὸ τοὺς ἀνθρώπους μου, ἔμενα 'σ τὸ μοναστῆρι. Ἀκούγοντας αὐτὸν τὸν καυγᾶ, πῆγα νά τὸν ἡσυχάσω καὶ κινύνεψα καὶ τὴν ἴδιαν μου ζωή· καὶ οἱ καπεταναῖγοι καὶ οἱ νοικοκυραῖοι μὲ σῶσαν ἀπὸ αὐτὸν τὸν κίντενο τῶν Νυδραίων, ὁποῦ παντήχαιναν ὅτ' ἤμουν ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ ἐγώ. Πάγω ὕστερα εἰς τὸ μοναστῆρι 'σ τὴν Παναγιά, σύναξα ἐκεῖ κι' ὅσους ἦταν ἀπ' οὖλα τὰ σώματα εἰς τὴν πολιτεία — ἦταν περίτου ἀπὸ ἑκατὸ ἄνθρωποι — τοὺς ἔβαλα μέσα νὰ μὴν κάμουν νέον καυγᾶ ὅσο νά φύγουν τὰ καράβια. Ἔκλεισα τὸ μοναστῆρι, μὲ τοὺς ἀνθρώπους μέσα. Σὲ ὀλίγον πλάκωσαν ὅλοι οἱ Νυδραῖοι μὲ τὰ μαχαίρια καὶ τρομπόνια καὶ μοῦ φέρνουν τοὺς σκοτωμένους ἀπ' ὄξω τὴν πόρτα τοῦ μοναστηριοῦ. Μιλλιούνια βρισὲς ἐμένα· γύρευαν νὰ ριχτοῦνε ἀπὸ τοὺς τοίχους νὰ μποῦνε μέσα νὰ μᾶς πάρουν. Οἱ ἄνθρωποι ὁποῦταν μέσα ἤθελαν νὰ ρίξουν ἀπάνω τους· ἐγὼ ἤθελα νὰ ἡσυχάσω αὐτὸ τὸ κακό, ὅτι θὰ κινύνευε ἡ Νύδρα· ὅτ' ἦταν ἀπάνου εἰς τὸ νησὶ Στεργιανοὶ ἀπὸ 'μᾶς περίπου ἀπὸ πέντε χιλιάδες, καὶ θά λυώναμε κ' ἐμεῖς καὶ οἱ Νυδραῖγοι — καὶ ὕστερα κινύνευε καὶ γενικῶς ἡ πατρίδα. Ἐκεῖνοι μὲ βρίζαν, ἐγὼ τοὺς διάταζα. Τρεῖς βολὲς μὄκαμαν γιουροῦσι. Τοὺς ἡσύχαζαν καὶ οἱ νοικοκυραῖσι. Τότε ἡ χάρι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Παναγίας μὲ φωτίζει καὶ βγάζω ἕναν ἄνθρωπο κρυφίως μὲ ντεσκερέδες σὲ ὅλους τοὺς ἀρχηγούς τοὺς Στεργιανούς, καὶ τοὺς λέγω πῶς ἀκολούθησε αὐτὸς

---

(1) Κατὰ τὸ 1824.

(2) Στρατιώτην, ἐκ τῶν παραμενόντων σωμάτων πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου (τὴν ἐποχὴν τῆς καταστροφῆς τῶν Ψαρῶν).

πλευσιν τοῦ στόλου· ἡ ὁποία, βλέποντας, ὅτι δὲν θέλει ἔχει ἀπ' αὐτοὺς οὔτε στιγμὴν ἡσυχίας καὶ γνωρίζοντας ὁποῦ χαίρει ὁ ναύαρχος τὴν πλέον καλλιωτέραν ὁπόληψιν εἰς ὅλας τὰς ἑλληνικὰς ψυχάς, τὸν παρεκάλεσεν καὶ τοὺς καθησύχασεν. Ἔγραψα εὐθὺς τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη εἰς Ἄργος νὰ ἔλθῃ πλησίον τοῦ Ναυπλίου, ὅπου νὰ ἔβγῃ καὶ ὁ ναύαρχος νὰ συνομιλήσωσι. Αὐτὸ ἄλλοι ἐπροσπάθησαν νὰ τὸ ἐμποδίσουν, ἀλλὰ δὲν ἐμπόρεσαν.

8.= Ἐζήτησεν ὁ ναύαρχος ἀπὸ τὴν Διοίκησιν νὰ γίνῃ ὁ στόλος ἀπὸ 30 πολεμικά, 10 πυρπολικὰ καὶ μύστικα, παριστάνων τὴν θέσιν τοῦ Μεσολογγίου καί, ὅτι χωρὶς τοιαύτης δυνάμεως, δὲν θὰ ἠμπορέσῃ νὰ βλάψῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ σώσῃ τὸ Μεσολόγγι· τὴν

ὅ καυγᾶς, κ' ἔρριχνα τὸ βάρος τῶν Στεργιανῶν. ὅτι αὐτεῖνοι ἦταν οἱ αἴτιοι (καὶ οἱ αἴτιοι ἦταν οἱ Νυδραῖοι, ὅμως διὰ νὰ σβύσω τὸ κακὸ ἔλεγα αὐτά). Τοὺς ἔλεγα· «Ἀφοῦ οἱ δικοί μας ἔκαμαν αὐτὸν τὸν σκοτωμὸν καὶ μεῖναν τὰ καράβια καὶ ἡ πατρὶς εἶναι σὲ κίντυνον, νὰ μὴν κινηθῇ κανένας σας ἀπὸ τὰ πόστα του, οὔτε ἄνθρωπος νἀρθῇ μέσα, ὅσο νὰ ἰδοῦμε τί θὰ γένῃ». Γράφω κ' ἕνα τεσκερὲ τοῦ Κουντουργιώτη, τοῦ κὺρ Λάζαρου, καὶ τοῦ λέγω· «Ὅσοι ντεσκερέδες εἶναι τόσους ἀνθρώπους γλήγορους νὰ βγάλῃς, νὰ τοὺς πᾶνε εἰς τὴν θέσιν τοῦ κάθε ἑνὸς ἀρχηγοῦ, νὰ μὴ μάθουν τὸν καυγᾶ καὶ κινηθοῦν τ' ἀσκέρια.» Ἔγινε αὐτό. Ἀπὸ τὴν ἄκρη τὴ χώρα εἶχαν πλησιάσῃ οἱ δικοί μου οἱ ἄνθρωποι, ὅτι μάθαν ὅτι μ' ἔκλεισαν, κ' ἐκεῖ ὅπου διάβασαν τὸν ντεσκερέ μου μεῖναν· τὸ ἴδιον καὶ οἱ ἄλλοι. Ἂν μπαῖναν μέσα θἄπιαναν ὅλη τὴ χώρα, ὅτ' ἦταν ἄδεια ἀπὸ Νυδραίους— ἦταν ὅλοι κάτου εἰς τὸ μοναστῆρι —καὶ τότε σὰν πιάναν τὴ χώρα καὶ σπίτια, θὰ τοὺς σκότωναν καὶ θὰ γύμνωναν καὶ τὴν πολιτεία.

—Τώρα θὰ σᾶς γράψω καὶ τὴνἐπιρροὴ τοῦ κὺρ Λάζαρου Κουντουργιώτη καὶ τῶν ἄλλων νοικοκυραίων, ὅμως πρῶτα αὐτεινοῦ. Κολλάγει ὁ Λάζαρος 'σ ἕνα ψήλωμα καὶ τοὺς βάζει ἕναν λόγον (καὶ εἶχε συναχτῇ ὅλος ὁ λαός). Τοὺς εἶπε τ' ἀντραγαθήματά τους καὶ τὴν γενναιότητα καὶ πατριωτισμὸν ὁποῦ δεῖξαν σὲ τόσους πολέμους καὶ σῶσαν τὴν πατρίδα. Σήμερα ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντραγαθήματα χάνονται, μαζὶ καὶ ἡ πατρίς. Τοὺς εἶπε πολλὰ ἀπὸ αὐτά. Ἐκεῖνοι εἶπαν· «Δὲν θέλομε τὰ ξένα στρατέματα εἰς τὸ νησί μας!» Τοὺς ἀποκρίθηκε ὅτ' εἶναι ἀναγκαῖα. «Καὶ διὰ τὴν εὐταξίαν, εἶπε, διορίζομεν τὸν Μακρυγιάννη κ' ἕναν δικό μας Νυδραῖον νἄχουν ἀνθρώπους δικούς μας κι' ἀπὸ τούς ξένους ν' ἀγρυπνοῦν. Διὰ τὴν ἡσυχίαν καὶ τιμή μας». Μεῖναν σύνφωνοι ὅλοι εἰς αὐτό. Κι' ὅσο νὰ κάμῃ τὸ σταυρό του ὁ ἄνθρωπος, δὲν πέρασαν δυὸ ὧρες, πότε βάλαν τὰ καράβια 'σ ἐνέργειαν. Καὶ κίνηθηκαν καὶ πῆγαν καὶ πρόφτασαν τὴν Σάμον κι' ἀφάνισαν τὸν στόλον καὶ χάθηκαν τόση Τουρκιά.....

ὁποίαν πρότασιν μὲ μεγάλας δυσκολίας τοῦ ἐβεβαίωσαν, ἀλλὰ πάλιν μὲ ἀμέλειαν τὴν ἐπιχειρίσθησαν. (1)

Κατὰ τὰς 3 ὥραν ἐβγῆκεν ὁ Ναύαρχος ἔξω τοῦ Ναυπλίου εἰς τὸν προσδιορισθέντα τόπον· ἐσυνωμίλησαν μὲ τὸν Κολοκοτρώνην κατὰ μόνας καὶ ἐσυμφώνησαν κατὰ πάντα εἰς τὸ φρόνημά τους...

Ἀνεχώρησεν ὁ καπετὰν Ἄμιλτων ἀπὸ τὸ Ναύπλιον διὰ Σμύρνην· ἔδωσεν μίαν ἔγγραφον μὲ χαροποιὰς ἀγγελίας, ἥτις τοῦ ἔφθασεν ταύτην τὴν ἡμέραν ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν ὑπὲρ Ἑλλήνων, καὶ ὅτι παγαίνει εἰς Σμύρνην νὰ λάβῃ τὰς ὁδηγίας του, ὁποῦ ἐκεῖ εἶχαν φθάσει. Τοῦτο τὸ ἔξαφνον κατετάραξε τοὺς γαλλορρωσσοφατριαστάς.

Ἡ γενναιότης του, πρὶν φθάσω εἰς Ἄργος, ἐπροσκάλεσεν εἰς τὸ πλοῖόν του τὸν Κολοκοτρώνην καὶ Ζαΐμην· ἀκολούθως καὶ ἡ γενναιότης του ἀπὸ τοὺς ἰδίους εἰς Ἄργος καὶ ἦλθεν. Τοῦ ἔκαμαν ὅσας ὑποδεξιώσεις ἐδύναντο, διὰ νὰ εὐχαριστήσουν τοῦτον τὸν μεγάλον φιλέλληνα. Εἰς τὰ συμπόσιά των τοὺς εἶπεν νὰ σχετισθοῦν μὲ τὸν Μαυροκορδάτον καὶ ὅτι θέλει τοὺς χρησιμεύσει. Τοῦ ἀπεκρίθηκαν εἰς αὐτὸ «ὄχι». Τοὺς εἶπεν, ὅτι εἶναι «προκομμένος καὶ ὅτι θὰ λάβουν παρ' αὐτοῦ ἀνάγκην»· ὁ δὲ γέρων Κολοκοτρώνης τοῦ ἀπεκρίθη, «ὅτι εἶναι προκομμένος ἀλήθεια, ἀλλ' ἀνάγκην δὲν θέλει λάβουν ἀπ' αὐτόν, ἐπειδὴ κοντὰ εἰς τὰ ἕξη χρόνια σχεδὸν ἐτελειοποιήθησαν εἰς τὰ μαθήματά του καὶ ὅτι ἴσως λάβουν ἀνάγκην ἀπό τινα ἄλλον διδάσκαλον ἀλλ' ὄχι ἀπ' αὐτὸν πλέον».

Μὲ τὸ βασίλευμα τοῦ ἡλίου ἐμίσευσα διὰ τὴν Ἐπίδαυρον, ὅπου τὰς 7 ὥρας τῆς νυκτὸς ἔφθασα. Ἐκεῖ εὗρον ὅλους τοὺς παραστάτας καὶ πληρεξουσίους τῆς Πελοποννήσου καὶ τοὺς σημαντικωτέρους αὐτῆς κατὰ πάντα συμφώνους. Ἦτον δὲ καὶ μέρος Χερσοελλαδῖται, οἱ δὲ λοιποὶ εὑρίσκοντο συνηθροισμένοι εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπερίμεναν νὰ ὁδηγηθῶσιν ἀπὸ τὸν εἰς τὴν Διοίκησιν φατριαστήν τους· οἱ δὲ Ὑδρεωτοσπετζιῶται καταγίνοντο νὰ ἐκλεχθῶσι. Δυσκολίαι ὅμως μεγάλαι ἐγίνοντο εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν διὰ τῆς ἀντενεργείας τῶν Κουντουριώτων καὶ Μπόταση.

9-10-11-12-13.= Διέτριψα ὅλας ταύτας τὰς ἡμέρας εἰς τὴν Ἐπίδαυρον. Ἕως ἕνα καιρὸν ἔτρεχαν, ὡς προεῖπον. τρεῖς φατρίαι· δηλαδή, μία τῶν Πελοποννησιωτονησιώτων, ἄλλη τῶν γαλλιστῶν (οἵτινες εἶναι μόνον ὀλίγοι Χερσοελλαδῖται), ἄλλη τοῦ Κουντουριώ-

---

(1) Τοὐναντίον. Ἡ κυβέρνησις ἐξέδωκε αὐτοστιγμεὶ σχετικὴν διαταγὴν πρὸς τοὺς προκρίτους καὶ ἐπιτρόπους, ἀλλ' ἀπουσίαζον τὰ μύστικα.

τη, Μαυροκορδάτου καὶ λοιπῶν, ἐπὶ λόγῳ τοῦ νὰ δώσουν μίαν πρᾶξιν εἰς ὅλας τὰς Δυνάμεις, προβάλλοντες, ὅτι, ἐπειδὴ καὶ ἡ Ἀγγλία δὲν ἐδέχθη τὴν πρᾶξιν μας καὶ ὁ ἄξιος πολιτικὸς πρώην ἐν Πετρουπόλει νῦν δὲ ἐν Παρισίοις Στρούζας οὕτω τοὺς συμβουλεύει. Ὁ δὲ ἐρχομὸς τοῦ Σπυρίδωνος Μεταξᾶ ἀπὸ Ζάκυνθον εἰς Ναύπλιον καὶ τώρα εἰς Ἐπίδαυρον ἐσχηματίσθη καὶ ἄλλη βασιλορωσσική. Εἰς Ναύπλιον, ὡς προεῖπον, ἐξηγήθη κατὰ πρῶτον μὲ τὸν Κωλέττην καὶ ἄλλους τινὰς τυχοδιώκτας. Ἐδῶ δὲ ἐπῆγεν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην, τοῦ ὑπεσχέθη μεγάλα πράγματα, ἂν συντρέξῃ τοῦτο τὸ σύστημα, τοῦ εἶπεν, ὅτι μὲ μίαν ὑπογραφήν του εἰς τοὺς Κορφοὺς τοῦ στέλλονται ἑκατοσταὶ χιλιάδων ταλλήρων. Ὁ δὲ Κολοκοτρώνης τὸ ἐξηγήθη τοῦ Ζαΐμη, χωρὶς νὰ ἠξεύρῃ ὁ Μεταξᾶς, καὶ σκεπτόμενοι ἀπεφασίσθη νὰ φερθῇ ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὸν ἀκόλουθον τρόπον: δηλαδή, «φοβοῦμαι, Μεταξᾶ, μήπως, περιφερόμενος ἐδῶ καὶ ἐκεῖ σὲ πιάσῃ τινάς, μάλιστα καθὼς βλέπεις ὁποῦ τὰ πράγματα εἶναι εἰς τοιοῦτον ἀναβρασμόν. Ὥστε ἔπειτα ἀπὸ ἄλλα ἀποτυχήματα, ὁποῦ ἠμποροῦν νὰ συνέβουν ταύτης τῆς ὑποθέσεως, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ σοῦ ἀφαιρεθῇ καὶ ἡ ζωή». Αὐτὰ ἐφόβισαν τὸν Μεταξᾶν καὶ ἐπαρέδωκεν εἰς τὸν Κολοκοτρώνην πᾶν εἶδος χαρτίου ἀναφερόμενον εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν καὶ ταῖς βούλλαις. Καὶ μὲ τοιοῦτον πολιτικὸν τρόπον κρατεῖ τὸν Μεταξᾶ εἰς εἶδος ἀρέστου. Εἶχα ἀποφασίσει νὰ καθήσω εἰς τὴν πιάδα (1) καὶ νὰ ἴδω τοὐλάχιστον τὰ πρῶτα βήματα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ ἔπειτα νὰ λάβω μίαν ἀπόκρισιν, ὁποῦ εἶχαν ἕτοιμην πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν Ὑπουργὸν τῆς Β. Α. Μ., κύριον Κάνιγγ, ἀνταποκριτὴν εἰς ἄλλην ἰδικήν του πρὸς αὐτούς· ἀλλ' αἴφνης, παρρησιασθείσης τῆς ρωσσικῆς ὑποθέσεως, μὲ παρεκάλεσαν οἱ δύο ρηθέντες, Κολοκοτρώνης καὶ Ζαΐμης, νὰ ἀπεράσω εἰς Ὕδραν, νὰ ἐξετάσω μερικά τινα πράγματα καὶ νὰ ἐνεργήσω κατὰ τὰς περιστάσεις, ὅπως αὐταὶ ἤθελαν μὲ ὁδηγήσουν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος καὶ μετὰ ταῦτα νὰ μεταβῶ μὲ τὸν στόλον εἰς Ζάκυνθον νὰ σᾶς παραδώσω τὴν γραφήν των καὶ νὰ σᾶς εἴπω τὰ λοιπὰ διὰ ζώσης.

14.= Τὸ γεῦμα ἐμίσευσα δι' Ὕδραν.

15.= Τὸ χάραγμα ἔφθασα εἰς Ὕδραν. Ἐνέργησα ὅσα ἔπρεπε, τὰ ὁποῖα ἐπέτυχα εὐκόλως καὶ χωρὶς κόπον, διότι ἐκινοῦντο φυσικὰ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν.

---

(1) Ἐπίδαυρον.

16-17-18.= Διέτριψα εἰς Ὕδραν καὶ ὁ στόλος μόλις ἑτοιμάσθη, ἀλλὰ τὰ μύστικα δὲν εἶχαν φθάσει διὰ τὴν ρηθεῖσαν ἀδράνειαν τῆς Διοικήσεως. Ἀπεφάσισεν ὁ Ναύαρχος νὰ μισεύσῃ μὲ ἄλλα ἐννέα διὰ νὰ δείξῃ τὸ καλὸν παράδειγμα καὶ εἰς τοὺς λοιπούς. Ὅθεν τὴν νύκτα ἐμισεύσαμεν. (1)

19.= Τὸ χάραγμα ἐφθάσαμεν εἰς Σπέτσαις. Ἐβγῆκα ἔξω. Τὸ ἀνάλογον τοῦ στόλου ταύτης τῆς νήσου ἦτον ἕτοιμον καὶ ἔμβαζεν τοὺς ναύτας νά ἐκπλεύσῃ. Ἀντάμωσα τὸν τοπικὸν ναύαρχον καὶ ἄλλους τινάς, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν εὐχαρίστως τὸ ἀντικουντουριωτίστικον σύστημα τῶν Ὑδραίων.

20.= Τὸ πρωὶ ἐμισεύσαμεν καὶ ἐξ αἰτίας τῶν σφοδρῶν ἐναντίων ἀνέμων ἐπλέαμεν χωρὶς πολλὴν πρόοδον.

21-22-23-24-25.= Δι' ὅλας αὐτὰς τὰς ἡμέρας ἐφθάσαμεν ἕως ἄντικρυ τῆς Ἀρκαδίας.

26.= Εἴδομεν μίαν γολέτταν ἐρχομένην μὲ σημαίαν ἰονικὴν καὶ μολονότι ἐφαίνετο αὐθεντική, ἀπεφάσισεν ὁ Ναύαρχος νὰ πλησιάσωμεν εἰς αὐτὴν μὲ τὴν πάσσαρα, διὰ νὰ πληροφορηθῶμέν τι νέον. Ἐπῆγα λοιπὸν μὲ τὸν γραμματικόν του, ἐσταθήκαμεν πλησίον, μᾶς ὑπεδέχθη ὁ καπ., λεγόμενος Τορίνης μὲ εὐγένειαν, τὸν ᾽ρωτήσαμεν καὶ μᾶς ἀπεκρίθη ἀπὸ καλωσύνην του, ὅτι εἶναι πακέτο· ἔρχεται ἀπὸ Καστέλια Κωνσταντινουπόλεως, στελλόμενος ἀπὸ τὸν ἔκτακτον Ὑπουργὸν τῆς Β. Α. Μ. κύριον Στράνφορτ Κάνιγγ πρὸς τὸν Μέγαν Ἁρμοστὴν τοῦ Ἰονικοῦ Κράτους κ. Φ. Ἄδαμ· ὅτι ἐμίσευσεν ἀπὸ Καστέλια κατὰ τὰς 17 τρέχοντος π. ε., ὅτι ὁ ρηθεὶς κύριος Κάνιγγ ἀνεχώρησεν ἀπὸ Καστέλια διὰ Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὰς 16 Φεβρουαρίου ἔ. π., ὅτι ἑτοιμάζοντο 40 πολεμικὰ πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 3 βασέλα καὶ ὅτι ἀγνοοῦσεν ἂν διὰ τὴν Μαύρην Θάλασσαν ἢ διὰ τὴν Ἄσπρην ἦτο νὰ ἐκπλεύσουν· ὅτι εἶχαν φόβον πολὺν ἀπὸ μέρος τῆς Ρωσσίας· ὅτι ὑπὲρ τὰς 10 χιλιάδας στρατεύματα ἀπέρασαν ἔμπροσθέν του ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν εἰς τὴν Ἀσίαν· ὅτι εἶχεν γράμματα διὰ τὸν καπ. Ἅμιλτων, τὰ ὁποῖα ἔδωσεν ἑνὸς βρικίου, ὁποῦ καθ' ὁδὸν ἀπάντησεν καὶ ἄλλα τινά.

27.= Ἐπεριπλεύσαμεν ἔξω τῆς Ζακύνθου.

28.= Τὸ πρωὶ ἤλθαμεν μὲ τὴν πάσσαρα τοῦ Ναυάρχου εἰς Ζάκυνθον καὶ μετ' ὀλίγην ὥραν ἐπιστρέψαμεν εἰς τὴν Ναυαρχίδα καὶ ἀπ' ἐκεῖ μ' ἔβγαλαν εἰς Τρουπητόν, ὅπου ἠὗρα τὴν πάσσαρα τοῦ

(1) Μόνον 4 πλοῖα, ὄχι 9.

Μεσολογγίου καὶ πρὸς τὸ βράδυ μ' αὐτὴν ἐπέστρεψα πάλιν εἰς Ζάκυνθον.

Ἰδοὺ λοιπόν, Κύριοι, εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν εὑρίσκεται ἡ δυστυχεστάτη Πατρίς! Καὶ ἀκόμη χειρότερα! Ὄχι ἀπὸ ἔλλειψιν δυνάμεων, εἰμὴ ἀπὸ τοὺς κακῶς ὁδηγῶντας τὰ πράγματα. Καὶ σᾶς λέγω νὰ μὴν προσμένετε τὸ παραμικρὸν ἀπ' αὐτοὺς ὑπὲρ αὐτῆς, ἀλλ' οὔτε νὰ ἐλπίσετε ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην εἰς αὐτοὺς ἀκόμα καὶ εἰς τὴν ὑστέραν ἀναπνοὴν τῆς Πατρίδος. Σκεφθῆτε λοιπὸν μὲ τὸν συνήθη πατριωτικὸν ζῆλόν σας νὰ εὕρητε τὸν τρόπον νὰ τὴν σώσετε ἀπ' αὐτὸν τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἀποφασίσετε καὶ μίαν ἄλλην θυσίαν, διὰ νὰ μείνῃ ἀκόμα ὁ στόλος ἕναν μῆνάν ἔξω τοῦ Μεσολογγίου (ἂν ὑπάρξῃ ἢ καὶ δὲν ὑπάρξῃ) καὶ ὄχι νὰ τοὺς πληρωθῇ ὅλον τὸ μηνιαῖον, ἀλλὰ μόνον τὸ 1)2 καὶ αὐτοὶ εὐχαριστοῦνται (1). Εἶναι ἀνάγκη νὰ μείνῃ ἀκόμα ἕναν μῆναν εἰς αὐτὰ τὰ μέρη καὶ ἂν πέσῃ τὸ Μεσολόγγι, διότι καὶ αὐτὸ πίπτοντος (ὃ μὴ γένοιτο!) θὰ χρησιμεύσῃ δι' ἐκεῖνο τὸ ἄλλο, τὸ ὁποῖον ἐκοινοποίησα τοῦ κυρίου Δραγώνα διὰ ζώσης.(2) Μένω δὲ μὲ ὅλον τὸν σέβας.

Βαριέρα Ζακύνθου *Εἰς τοὺς ὁρισμούς σας*
Τὴν 28 Μαρτίου 1826 ***Χ. Ζαχαριάδης***

Πρὸς τοὺς Ἐξοχωτάτους Κυρίους ***Κόμητα Διονύσιον*** *τὸν δὲ* ***Ρώμα, Παναγιώτην Θ. Στέφανον*** *καὶ* ***Κωνσταντῖνον Δραγώναν.***

*
* *

Τὸ ἀπὸ τῆς 6ης μέχρι τῆς 12ης Ἀπριλίου κατὰ θάλασσαν συμβάντα, τὰ κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μεσολογγίου ὕδατα, ἔλαβον χώραν ὡς ἑπομένως:

Τὴν νύκτα τῆς 5ης πρὸς τὴν 6ην Ἀπριλίου ἠνώθησαν μετὰ τοῦ ναυάρχου δύο νέα Σπετσιωτικὰ πυρπολικὰ καὶ ἓν Ψαριανὸν μύστικον (3). Περὶ τὴν 7ην ὥραν 30 λ.τῆς πρωΐας τῆς 6ης, καθ' ἣν ὥραν τὰ Ἑλληνικὰ περιεφέροντο μὲ γαλήνην πρὸ τοῦ Πεταλᾶ καὶ

---

(1) Προηγουμένως ὁ Ζαχαριάδης ἀναφέρει μετὰ στόμφου ὅτι οἱ ναῦται ἠρνοῦντο διαρρήδην καὶ τὸ νὰ ἐπιβιβασθοῦν εἰς τὰ πλοῖα.

(2) Ἐκ τούτου τεκμέρεται ὅτι ἡ ἔκθεσις συνετάχθη κατ' ἐντολὴν τῆς ἐν Ζακύνθῳ ἐπιτροπῆς καὶ ἀφ' οὗ ἐδόθη εἰς αὐτὴν παρὰ τοῦ Ζαχαριάδη προφορικὴ λογοδοσία τῶν ἐνεργειῶν του.

(3) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη σελ. 193. Δὲν ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα τῶν κυβερνητῶν των, μνημονεύεται μόνον ὅτι ἀπὸ 11 ἡμερῶν εἶχον ἐκκινήσῃ τῶν βάσεών των.

τὰ ἐχθρικὰ πρὸ τῆς Ὀξειᾶς, ἐπέβη τῆς ναυαρχίδος τοῦ Σαχτούρη ἐκ τοῦ Πεταλᾶ ὁ ὁπλαρχηγὸς Χρῆστος Βάρφης (1) παραμένων εἰς τὴν νῆσον μετὰ τοῦ σώματος τοῦ Γρίβα καὶ τῶν ἄλλων στρατηγῶν ἵνα ἀγγείλῃ ὅτι οὐδεμία ἀνταπόκρισις ἐπετεύχθη μετὰ τῶν πολιορκουμένων· ὅτι παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῶν στρατηγῶν, οὐδεὶς εὑρέθη ἀποφασίσας νὰ κομίσῃ ἐπιστολὴν εἰς τὸ Μεσολόγγιον, μόλον ὅτι προσεφέρθησαν 500 γρόσια, ἐπειδὴ ἐφρουροῦντο πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ πλώϊμοι πόροι· ὅτι οἱ ἐν Πεταλᾷ ἦσαν ἀπηλπισμένοι διὰ τὸ Μεσολόγγιον· καὶ ὅτι διὰ ταῦτα ἐστάλη ἐκ μέρους των ὁ Σπυρομήλιος εἰς Ζάκυνθον ἵνα ζητήσῃ τὴν μεσολάβησιν τῶν Ἄγγλων. (2)

Τὴν 7ην Ἀπριλίου τὰ Ἑλληνικὰ διεδρόμησαν μεταξὺ Ὀξειᾶς καὶ Κεφαλληνίας. Ἔπνεε ἄνεμος βορειοδυτικὸς βροχερός, βαθμηδὸν ἐνδυναμούμενος. Τὰ ἐχθρικὰ διεδρόμησαν νοτιώτερον παρακολουθοῦντα πάσας τὰς κινήσεις των. Ἀπὸ τῆς 10ης μέχρι τῆς 11ης πρωϊνῆς ἀνεκώχευσε πλησίον τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη ὁ Ἀγγλικὸς πολεμικὸς πάρων Chanticleer, κυβερνώμενος ὑπὸ τοῦ πλοιάρχου C. I. Hope Johnstone. Ἤρχετο ἀπὸ τοῦ κόλπου Πατρῶν. Ὁ ναύαρχος αὐτεπαγγέλτως ἀπετάθη πρὸς τὸν Ἄγγλον κυβερνήτην, ἐγγράφως, παρακαλέσας αὐτὸν νὰ μεσολαβήσῃ διὰ σύναψιν συνθήκης μεταξὺ πολιορκουμένων καὶ τῶν Ἰμβραὴμ-Κιουταχῆ ἀφ' οὗ πρῶτον

---

1) Καὶ οὗτος εἶχε ἐπιβῇ τοῦ στόλου ἀπὸ τῆς Ὕδρας.

2) Ἐκ τούτων φανεροῦται ὅτι τὴν 6ην Ἀπριλίου ὁ Σπυρομήλιος εὑρίσκετο ἤδη εἰς Ζάκυνθον. Αὐτὸς εἰς τ' Ἀπομνημονεύματα ἀναφέρει ὅτι μετέβη τὴν 9ην. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς τοῦ Μιαούλη (ὑπὸ ἡμερομηνίαν 7 Ἀπριλίου), πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν Ζακύνθου, ἀποδεικνύεται ὅτι εἶχε ἐκκινήσῃ διὰ Ζάκυνθον πρὸ δύο ἡμερῶν τοὐλάχιστον, ἐντολοδόχος ἀνακοινώσεων τοῦ ναυάρχου καὶ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν στρατηγῶν καὶ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ναυάρχου. Ἡ δευτέρα ἐπιστολὴ περιέχεται ἐν τῷ Ἀρχείῳ Ρώμα καὶ ἔχει ὡς ἕπεται.

—Τέλος πάντων, τὸ πολυπαθὲς τοῦτο προτύργιον τῆς Πατρίδος, εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις μάλιστα χάνεται ἄφευκτα ἐντὸς ὀλίγου, καθὼς σᾶς προειδοποίησα μὲ τὸν καπ. Σπῦρον Μήλιον καὶ σᾶς ἐπαρεκάλεσα νὰ ἐνεργήσετε, διὰ τὴν σωτηρίαν κἂν τῆς ἡρωϊκῆς Φρουρᾶς, νὰ σταλθοῦν πολεμικὰ πλοῖα νὰ μεσολαβήσουν, διὰ νὰ γίνῃ καμμία συνθήκη.

Ὁ ἀποκλεισμὸς εἶναι τόσον στενός, ὥστε οὐδὲ εἴδησιν δέν εἶναι τρόπος εἴτε νὰ στείλωμεν εἴτε νὰ λάβωμεν.

Περὶ Σκρόφας ἐκ τοῦ πλοίου «Ἄρεως» τῇ 7 Ἀπριλίου 1826

Πρόθυμος εἰς τὰς προσταγάς σας
Ἀνδρέας Μιαούλης

προσεγγίση εἰς Ζάκυνθον καὶ ζητήση σχετικὰς ὁδηγίας παρὰ τοῦ ἁρμοστοῦ.

Περὶ τὴν μεσημβρίαν ὁ καιρὸς ἐγένετο τρικυμιώδης, τὰ πλοῖα ἐσειροδέτησαν τὰ ἱστία των. Τὰ ἐχθρικὰ προσανατολίσθησαν πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ 5 Ἑλληνικὰ ἐπόδισαν εἰς Πεταλᾶν. Τὰ λοιπὰ μετὰ τοῦ ναυάρχου ἐξηκολούθησαν νὰ διαδρομοῦν.

Τὴν 8ην Ἀπριλίου ὁ καιρὸς ἐξηκολούθησε ὁ αὐτός. Εἰς τὴν νῆσον Πεταλᾶ ἠκούσθησαν περὶ τὴν 6ην πρωϊνὴν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ Μεσολογγίου 4-5 κανονιοβολισμοί, ἀραιοί, τοὺς ὁποίους διεδέχθη σιωπὴ ἀπόλυτος. Κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐπόδισαν εἰς Πεταλᾶν καὶ τὰ λοιπὰ πλοῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου. Τὰ ἐχθρικὰ ἐτηρήθησαν διαδρομοῦντα περὶ τὸ ἀκρωτήριον Ἄραξος.

Τὴν 9ην Ἀπριλίου ὁ καιρὸς ἐγαληνίασε. Περὶ τὴν 10ην πρωϊνὴν τὰ Ἑλληνικὰ ἀνέσπασαν ἐσπευσμένως τὰς ἀγκύρας καὶ ἐξεπέτασαν τὰ ἱστία των διότι ἐσημάνθη ὁλόκληρος ὁ ἐχθρικὸς στόλος προσανατολισμένος πρὸς τὸ μέρος των. Ὅταν ἐν τούτοις ἐξῆλθον τοῦ ὅρμου καὶ ἐσχηματίσθησαν εἰς τάξιν μάχης παρετηρήθη ὁ ἐχθρικὸς στόλος προσανατολιζόμενος πρὸς δυσμάς, ὡσὰν νὰ ἐφανέρωνε ὅτι προορισμός του ἦτο ἁπλῶς νὰ τὰ ἐτήρει μακρὰν τῆς ἀκτῆς τῆς Στερεᾶς. Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν νύκτα ὁ καιρὸς διετηρήθη γαληνιαῖος.

Τὴν πρωΐαν τῆς 10ης Ἀπριλίου ἔπνεε ἐλαφρὸς δυτικὸς ἄνεμος. Τὰ Ἑλληνικὰ εὑρέθησαν ὑπηνέμως τῆς Ὀξειᾶς, τὰ ἐχθρικὰ προσηνέμως, προσανατολισμένα καὶ ἐκεῖνα πρὸς τὸ μέρος τῶν Ἑλληνικῶν. Ὁ ναύαρχος Μιαούλης ἐσήμανε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν πάντα τὰ πλοῖα καὶ χρησιμοποιοῦντα ὁλόκληρον τὴν ἱστιοφορίαν τὸν πλησιάσουν, πλέοντα εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἐπιδιώξας οὕτω νὰ τάξη τὸν στόλον του προσηνέμως. Τὰ ἐχθρικὰ ἐπροχώρησαν καὶ διῆλθον τὸ στενὸν Ὀξειᾶς—ἀκρωτηρίου Σκρόφες καθ' ἣν ἀκριβῶς ὥραν ἐπλεύριζε τὴν Ἑλληνικὴν ναυαρχίδα μονόξυλον ἐκ τοῦ Πεταλᾶ. Οἱ ἐπιβαίνοντες ἐπληροφόρησαν ὅτι ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς νήσου—ὅπου ἦτο τὸ παρατηρητήριον καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐφαίνετο τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἡ λιμνοθάλασσα—ἠκούοντο πυκνοὶ καὶ ἀδιάκοποι κανονιοβολισμοί. Ἀκόμη λοιπὸν ἀνέπνεε τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἔδιδε σημεῖα ζωῆς. Οἱ κυβερνῆται προσεπάθησαν ἐπωφελούμενοι καὶ τῶν ἐλαχίστων πνοῶν τοῦ ἀνέμου νὰ ἐκέρδιζον τὸ προσήνεμον τῶν ἀντιπάλων των. Μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου οἱ περισσότεροι τὸ ἐπέτυχον, ἀλλὰ τὰ ἐχθρικὰ μὲ

τοῦτο ἐπεζήτησαν ν' ἀπομακρυνθοῦν, ἤρχισαν πῦρ καὶ ἔπλευσαν εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἀκολουθούμενα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐπλεύρισε τὴν ναυαρχίδα πλοιάριον ἐκ Ζακύνθου φέρον τὸν στρατηγὸν Σπυρομήλιον. (1) Ἐπὶ δύο ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξηκολούθησαν νὰ κανονιοβολοῦν τὰ ἐχθρικά, μολονότι ἦσαν ἐκτὸς βολῆς. Τὰ Ἑλληνικὰ χωρὶς ν' ἀπαντήσουν περιωρίσθησαν νὰ τὰ παρακολουθήσουν μέχρις ὅτου ἐγένετο καταφανὲς ὅτι πᾶσα προσπάθεια αὐτῶν ἀπέβαινε εἰς μάτην. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ σύνολον ἐπροχώρησε πρὸς τὸ μέρος τῆς Ζακύνθου.

Τὴν 11ην Ἀπριλίου τὰ Ἑλληνικὰ ἐτηρήθησαν πλησίον τῆς Ζακύνθου. Τὰ ἐχθρικὰ δὲν ἐφάνησαν. Περὶ τὴν ἑσπέραν ἤρχισε τρικυμία ἐκ νοτιοδυτικοῦ ἀνέμου, καταιγίζοντος. Τὰ πλοῖα ἐσειροδέτησαν τὰ ἱστία των καὶ προσανατολίσθησαν ἄλλα πρὸς τὰς Ἐχινάδας καὶ ἄλλα πρὸς Πεταλᾶν.

Τὴν πρωΐαν τῆς 12ης Ἀπριλίου, περὶ τὴν 9ην ὥραν, ἡ ναυαρχὶς τοῦ Μιαούλη ἐπλησίασε πρώτη τὸν Πεταλᾶν μὲ ἐπηρμένον τὸ σῆμα γενικῆς συνάξεως τῶν πλοίων τοῦ στόλου. Ὁ ναύαρχος, ἐν γνώσει ἤδη ὅτι τὸ Μεσολόγγιον εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ, προσεκάλει τὰ πλοῖα ὅπως ἀποστείλουν τὰς ἀκάτους των ἵνα παραλάβουν τοὺς στρατηγούς, τὸ σῶμα τοῦ Θεοδώρου Γρίβα καὶ ὅσους ἄλλους θὰ ἦτο δυνατὸν ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς τὴν νῆσον. Ταὐτοχρόνως ἡ ναυαρχὶς παρελάμβανε ὅσους ἠδύνατο.

Ὁ ἐχθρικὸς στόλος δὲν ἐνεφανίσθη.

Τὴν αὐτὴν πρωΐαν κατέπλευσε εἰς Τουρλῖδα ὁ Ἀγγλικὸς πολεμικὸς πάρων Chanticleer. Εἶχε ἀποπλεύσει ἐκ Ζακύνθου τὴν προηγουμένην. Ὁ κυβερνήτης του ἦτο ἐντεταλμένος νὰ μεσολαβήσῃ, ἀλλ' ὡς ἔρριψε τὴν ἄγκυραν ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ Μεσολόγγιον εὑρίσκετο εἰς χεῖρας τοῦ Ἰμβραὴμ καὶ τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἐσιώπησε. Ἐκ στόματος Τούρκων ἤκουσε ὅτι κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν νύκτα ἐγένετο ἡ ἔξώρμησις τῶν πολιορκουμένων καὶ ἡ πλήρης καταστροφή των· μὲ τὴν προσθήκην ὅτι 40 μόνον Ἕλληνες διέφυγον τὴν θανάτωσιν ἢ τὴν αἰχμαλωσίαν. Ὁ πάρων ἀνέσπασε ταχέως τὴν ἄγκυραν καὶ ἔπλευσε πρὸς τὸν Πεταλᾶν ὅπου ἠγκυροβόλησε μετὰ τὴν μεσημβρίαν.

Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ὁ Ἑλληνικὸς στόλος εἶχε περατώσει τὸ

---

1) Τὸ ἡμερολόγιον Σαχτούρη ἀναφέρει ὅτι ὁ Σπυρομήλιος παρέμεινεν ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ Μιαούλη καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν νύκτα.

ἔργον τῆς ἐπιβιβάσεως. Ηὐθέτιζε τὰ ἱστία διὰ τὸν πλοῦν τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὰς βάσεις του ὅταν ὁ Ἄγγλος κυβερνήτης ἀνεκοίνωσε εἰς νὸν ναύαρχον τὰς πληροφορίας του καὶ τοῦ προσέθηκε ὅτι ἐπροτίθετο νὰ χορηγήσῃ εἰς ὅσους θὰ τὸ ἐπεθύμουν, ἐκ τῶν παραμεινάντων Ἑλλήνων εἰς Πεταλᾶν, διαβατήρια διὰ τὰς Ἰονίους νήσους καὶ πιστοποιητικὰ ὑπηκόων Ἄγγλων πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀνύχων τοῦ Ἰμβραήμ, ἐκφράσαντος τὴν πρόθεσιν νὰ κινηθῇ καὶ ἐναντίον των.

Ὁ Σπυρομήλιος ἐπέβη τῆς «Ἀθηνᾶς» (1). Τὰς ἐκ τοῦ Πεταλᾶ ἐντυπώσεις του ἀναφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα ὡς ἑπομένως :

—Κατὰ τὰς 11 τοῦ μηνὸς ἐπέστρεψα εἰς τὸν Στόλον, ἐπληροφόρησα τὸν Ναύαρχον περὶ τοῦ ἀποβησομένου τῆς ἀποστολῆς μου καὶ ἔπειτα ἐπῆγα εἰς Πεταλᾶ, ὅπου ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχεν μετατεθῇ φροντίζουσα νὰ πέμψῃ τινὰ εἰς Μεσολόγγιον νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν φρουρὰν περὶ τοῦ μέτρου μας, ὥστε νὰ ἐμποδίζετο ἀπὸ τοῦ νὰ ἔβανεν εἰς πρᾶξιν τὸ σχέδιόν της. Ἀλλ' ἐν ὅσῳ νὰ φθάσω ἡ νύκτα εἶχε προχωρήσῃ πολύ· διὰ τοῦτο ἐπροσορμίσθη τὸ πλοῖον καὶ δὲν ἀπεβιβάσθην.

Πόλεμος συνεχὴς ἠκούετο εἰς Μεσολόγγιον, κρότοι ἀδιάκοποι κανονίων καὶ τουφεκίων(2). *Κατὰ τὰ γλυκοχαράματα τῆς δωδεκάτης Ἀπριλίου ἐβγῆκα εἰς Πεταλᾶ, ἀλλ' ἠκούσθη τότε κρότος μέγας εἰς Μεσολόγγιον, μᾶς ἔσεισεν καὶ ἡ γῆς*(3). *Ἀντάμωσα τὴν Ἐπιτροπήν, τὴν ἐπληροφόρησα περὶ τῆς ἀποστολῆς μου, ἀλλ' ὁ συνεχὴς πόλεμος δι' ὅλης τῆς διαρκείας τῆς νυκτὸς εἰς τὸ Μεσολόγγιον καὶ ὁ μεγάλος κρότος, ὁποῦ ἠκούσθη τὸ πρωΐ μιζὺ μὲ τὸ σείσιμον τῆς γῆς, μᾶς ἔκαμεν νὰ συλλάβωμεν θλιβερὰς ἰδέας περὶ τοῦ Μεσολογγίου.*

Ἀνέβημεν λοιπὸν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Πεταλᾶ, ἀπ' ὅπου φαίνεται τὸ Μεσολόγγιον, διὰ νὰ κατασκοπεύσωμεν. Εἴδομεν ὅτι ἐκαίοντο ὅλαι αἱ γύρωθεν τοῦ φρουρίου καλύβαι τῆς φρουρᾶς· πόλεμος ἐκ μέρους τοῦ στολίσκου εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον(4), *πόλεμος ἠκούετο εἰς*

---

1) Ἡμερολόγιον Σαχτούρη σελ. 198.

2) Τὴν προηγουμένην νύκτα ἐγένετο ἡ ἐξώρμησις.

3) Ἡ φράσις αὕτη μᾶς καθορίζει τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ Χρῆστος Καψάλης ἀνετίναξε τὸ φυσιγγοδετεῖον.

4) Ἐκ τούτου τεκμέρεται ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν μόλις ἤρχιζε ἡ προσβολὴ ἀπὸ θαλάσσης καὶ ξηρᾶς κατὰ τοῦ Ἀνεμομύλου. Μέχρις ὅτου ἐνύκτωσε οὐδεὶς ἄλλος κρότος μεγάλης ἐκρήξεως ἠκούσθη καὶ ἐκ τούτου ἐξα-

διάφορα μέρη τῆς πόλεως καὶ τὰ τουρκικὰ κανονοστάσια ἐκανονοβόλουν πρὸς τὴν πόλιν. Ταῦτα μᾶς ἔδιδον νὰ καταλάβωμεν ὅτι ἔπεσεν τὸ Μεσολόγγιον, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν τὸ φρούριον καὶ οἱ Ἕλληνες κατέφυγον εἰς τινὰ ὀσπίτια καὶ ἀντέχουν διὰ ν' ἀποθάνουν πολεμῶντας, ἀλλ' ἂν ἐσώθη καὶ τινὰς τῆς φρουρᾶς ἢ ὄχι δὲν ἠδυνάμεθα νὰ τὸ συμπεράνωμεν. Τέλος πάντων περὶ τὸ ἑσπέρας ἦλθεν καὶ προσωρμίσθη τὸ Ἀγγλικὸν βρίκιον, ὁποῦ εἶχε σταλθῇ εἰς τὸν Καπετὰν πασιᾶ διὰ νὰ μεσολαβήσῃ περὶ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ φθάσαν τοῦτο εἰς τὸν Καπετὰν πασσιᾶ ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ Μεσολόγγιον ἔπεσεν....

*
* *

Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου σύσσωμος ὁ Ἑλληνικὸς στόλος ἀπεμακρύνετο τῶν ὑδάτων τοῦ Μεσολογγίου, ἐπανερχόμενος εἰς τὰς βάσεις του. Ἔπνεε ἄνεμος βορρᾶς, καταιγίζων. Τὰ πλοῖα ἐταχυπλόουν μὲ σειροδετημένα τὰ ἱστία. Γενικὴ ἦτο ἡ κατήφεια. Δύσκολον νὰ περιγραφῇ διὰ λόγων τὸ ἀπὸ τῆς 4ης Ἀπριλίου πιέζον τὴν ψυχὴν ἁπάντων λυπηρὸν συναίσθημα διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἡ ἀνησυχία των διὰ τὴν τύχην τῆς ἡρωϊκῆς φρουρᾶς καὶ τῶν ἀμάχων.

κριβοῦται ὅτι τὸ κανονιοστάσιον τοῦ Ἀνεμομύλου καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς 12ης ἐξηκολούθησε ἀνθιστάμενον.

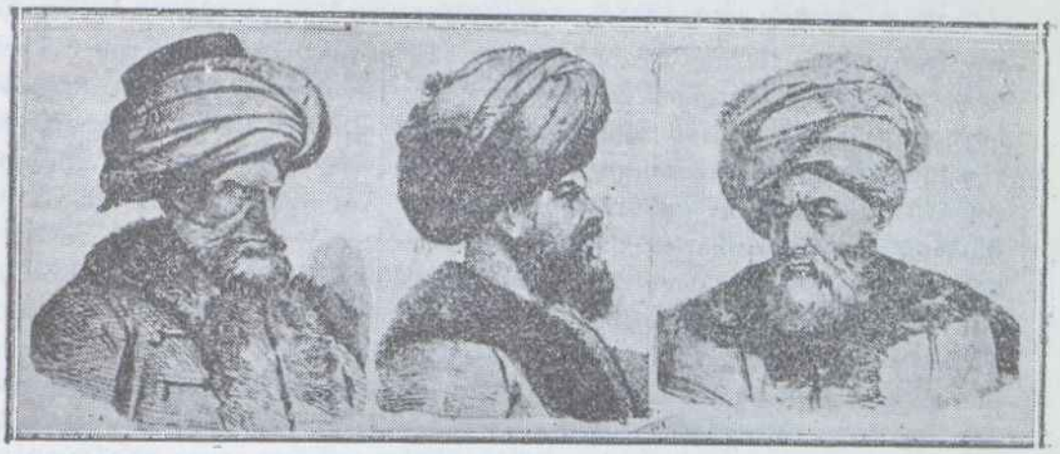

ΟΜΕΡ ΒΡΥΩΝΗΣ, ΚΙΟΥΤΑΧΗΣ, ΙΟΥΣΟΥΦ ΠΑΣΑΣ.

Ὁμὲρ Βρυώνης.—Κατήγετο ἐξ Ἕλληνο— Αλβανικῆς οἰκογενείας ἐξισλαμισθείσης. Ἀνετράφη εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τὸν ὁποῖον ἀπὸ τοῦ 1810 μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 1820 ὑπηρέτησε μετὰ ζήλου, πιστεύων αὐτὸν ἀφοσιωμένον εἰς τὸν σουλτᾶνον. Μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ Ἀλῆ ὡς ἀντάρτου ὁ Βρυώνης προσεχώρησε εἰς τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1821, ὡς πασᾶς τοῦ Βερατίου, ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Χουρσὶτ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ἐσχετίζετο φιλικῶς πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως μετὰ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχηγῶν τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ ἤλπιζε ὅτι θὰ τοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ τοὺς προσείλκυε πρὸς τὸ μέρος του μὲ ὑποσχέσεις ἀμνηστείας καὶ ἀξιωμάτων. Ὡς πρὸς τοῦτο ἀπέτυχε ἐξ ὁλοκλήρου.

Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1822 ἔδρασε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Τὴν 23ην Ἀπριλίου 1821 εἰς Χαλκωμάταν ἐπέτυχε νὰ νικήσῃ τὰ σώματα τοῦ Δομπουνιώτου καὶ τοῦ Πανουργιᾶ. Μετὰ τοῦτο ἀπεμόνωσε τὸν Διάκον ἐν Ἀλαμάνᾳ, τὸν ἠχμαλώτισε καὶ διέλυσε τὸ εἰς Νευρόπολιν καὶ Ἐλευθεροχώριον ὠχυρωθὲν σῶμα του.

Σκοπὸς τῶν ἐνεργειῶν του ἦτο τὸ ἄνοιγμα δρόμου πρὸς τὴν Πελοπόννησον τοῦ Κιοσὲ-Μεχμὲτ πασᾶ, διωρισθέντος Μώρα-Βαλεσῆ μετὰ τοῦ ὁποίου συνειργάζετο. Ἀλλὰ κατὰ τὴν προέλασιν αὐτῶν πρὸς τὴν Ἰτέαν, δι' Ἀμφίσσης, γενομένην πρὸς τὸν σκοπὸν διαπεραιώσεως εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁ Βρυώνης ἀνεκόπη ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου εἰς τὸ ***Χάνι τῆς Γραβιᾶς*** ὅταν προέβαινε εἰς τὴν ἐξασφάλισιν διόδου πρὸς Ἄμφισσαν. Ἐκ τούτου καὶ διότι ἐπὶ πλέον δὲν ἐπέτυχε νὰ ὑποτάξῃ διὰ συνεννοήσεων τὴν ἐπαναστατημένην Δωρίδα ἠναγκάσθη, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Μεχμέτ, νὰ ἐνεργήσῃ εἰς τὴν Βοιωτίαν, τὴν Εὔβοιαν καὶ τὴν Ἀττικήν. Ἐγένετο κύριος τῆς ἐπαρχίας Λεβαδείας, ἀφ' οὗ ἡττήθη εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἀετοῦ. Διέλυσε τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν, ἀλλ' ἡττήθη εἰς τὴν μάχην τῶν Βασιλικῶν.

Μετὰ ταῦτα ὁ Βρυώνης ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Χουρσὶτ εἰς τὴν Ἤπειρον ὅπου, μετὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα, διέλυσε τὸ Σοῦλι. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1822 ἐπολιόρκησε τὸ Μεσολόγγιον.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων ἐφόδου καὶ τὴν ὑποχώρησιν του πρὸς βορρᾶν ἐθεωρήθη καταλληλότερος αὐτοῦ ὁ Γιουσοὺφ πασᾶς (τῶν Πατρῶν). Ἐκλήθη οὗτος εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, ἐστρατολόγησε καὶ ἡτοιμάσθη νὰ προβῇ εἰς ἐπιχειρήσεις. Ὁ Βρυώνης, βαρέως φέρων τὴν προσβολήν, ἐχρησιμοποίησε ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐπιρροήν του ἵνα ματαιώσῃ τὴν δρᾶσιν τοῦ Γιουσούφ. Καὶ πράγματι ἐπέτυχε νὰ τοῦ διαλύσῃ τὸ σχηματισθὲν ἐν Βονίτσῃ Τουρκαλβανικὸν στρατόπεδον, νὰ διευκολύνῃ τὴν διαρροήν τῶν ἀνδρῶν διὰ τοῦ Μακρυνόρους εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ νὰ θεωρηθῇ ὁ μὲν Γιουσοὺφ ἀνεπαρκὴς αὐτὸς δὲ ἀπαραίτητος. Εὑρέθη λοιπὸν ἐκ νέου ἀρχηγὸς εἰς τὴν Αἰτωλίαν κατὰ τὸ 1823, ἀρχομένου τοῦ χειμῶνος. Ὁ πολεμικός του ὅμως ἀστὴρ εἶχε πλέον δύσει, ἐματαιώθη ἡ ἐκστρατεία του λόγῳ τοῦ χειμῶνος. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1824 πάλιν ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἄκων, καὶ διὰ τελευταίαν φοράν. Ἐστρατοπέδευσε εἰς Ἀμφιλοχίαν (Κραβασσαρᾶν), ὁπόθεν οὐδὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐνεργήσῃ ἐπειδὴ διελύθη τὸ στρατόπεδόν του ἕνεκα τῶν ἐρίδων τῶν διαφόρων Ἀλβανῶν ἀρχηγῶν.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1824 διωρίσθη βαλῆς εἰς Θεσσαλονίκην.

Μεχμὲτ Ρεσὶτ πασᾶς (Κιουταχῆς).—Ὁ ἄριστος Τοῦρκος στρατηγὸς τῆς ἐποχῆς του.—Ἐγεννήθη τὸ ἔτος 1780 ἐν Γεωργίᾳ.—Ἦτο υἱὸς ἱερέως χριστιανοῦ, ἠχμαλωτίσθη ὅτε ἦτο ἀκόμη παῖς, ἀπήχθη εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ σουλτάνου, ἐξισλαμίσθη καὶ ἀνετράφη ὡς δοῦλος τοῦ σεραγίου. Ἀπὸ τῆς τρυφερωτέρας ἡλικίας ἐξωτερίκευσε ἱκανὰ προσόντα ὥστε εἰς ἡλικίαν εἴκοσι ἐτῶν νὰ τοῦ ἀποδοθῇ ὁ τίτλος τοῦ ἀγᾶ καὶ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄξιος ἐμπιστοσύνης. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐχρησιμοποιήθη εἰς σπουδαίας ἀποστολάς, πρὸ πάντων διπλωματικάς, λ. χ. κατὰ τὸ ἔτος 1807 ὁπότε ἔδρα εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ Ρῶσος ναύαρχος Σενιάβην, ἐστάλη ἐντολοδόχος τοῦ σουλτάνου εἰς Ὕδραν. Μετὰ δύο ἔτη διωρίσθη βαλῆς εἰς Κοτύαιον (Κιουτάχειαν), παραμείνας ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰς ἐκείνην τὴν θέσιν καὶ ἐκεῖ τὸν παρωνόμασαν ***Κιουταχῆν***. Ἀναφέρεται ὅτι ἠρεθίζετο εἰς ἄκρον ἅμα ἤκουε τὴν παρωνυμίαν του.

Ὡς στρατιωτικὸς ἀνὴρ διεκρίθη ἐν πολέμῳ, ἰδίᾳ κατὰ τὰς ἐπελάσεις τοῦ ἱππικοῦ εἰς τὰς μάχας ὑπῆρξε ἀπαράμιλλος. Κατὰ 1820 ἐστάλη εἰς Ἤπειρον μετ' ἄλλων στρατηγῶν πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ἀλῆ. Κατόπιν διωρίσθη διοικητὴς τῶν Τρικκάλων, ὁπότε μετὰ πρωτοφανοῦς σκληρότητος ἐσταμάτησε τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἀγράφων κατὰ τὸ 1821,—ἐνεργήσας σφαγάς— καθὼς καὶ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλο-Μαγνησίας. Κατὰ τὸ 1822, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλῆ, κυρίως μετὰ τὴν νίκην του εἰς τὸ Πέτα, ἐγένετο διάσημος. Ἀπὸ τοῦ 1824 τοῦ ἀνετέθη ἡ ἀρχηγία τῶν ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου ἐπιχειρήσεων, ἀφοῦ κατέστη προφανὲς ὅτι οἱ διάφοροι Ἀλβανοὶ πασάδες, (ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης, ὁ τῆς Σκόδρας κλπ.) ἦσαν ἀνεπαρκεῖς δ ἀ τοιοῦτον ἔργον.

Μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου ἐπολιόρκησε τὰς Ἀθήνας καὶ ἐπέτυχε κατόπιν πολλῶν προσπαθειῶν καὶ σκληρῶν ἀγώνων τὴν παράδοσιν τῆς Ἀκροπόλεως, μὲ τὸ ὁποῖον ἐγένετο ὁ κύριος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Κατὰ τὸ 1828 διωρίσθη ἀρχιστράτηγος τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, τοῦ εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυΐαν στρατοπεδεύσαντος ἐπὶ τῇ προβλέψει πολέμου κατὰ τῆς Ρωσσίας. Κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον ἠττήθη. Αὐτὸς ὑπέγραψε τὴν

περίφημον συνθήκην τῆς Ἀδριανουπόλεως. Βραδύτερον ἀπεστάλη εἰς Ἀλβανίαν ἵνα καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν, τὸ ὁποῖον ἐπέτυχε θανατώσας κατὰ τὸ 1832 εἰς τὰ Βιτώλια τοὺς περισσοτέρους Ἀλβανοὺς ἀρχηγούς, ἀφ' οὗ πρῶτον τοὺς συνήθροισε μὲ πονηρίαν εἰς ἐκείνην τὴν πόλιν.

Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἀπεστάλη ἐναντίον τῶν προελαυνόντων ραγδαίως κατὰ τοῦ σουλτάνου ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ στρατευμάτων τοῦ Μεχμὲτ-Ἀλῆ, διοικουμένων ὑπὸ τοῦ Ἰμβραὴμ πασᾶ. Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἦτο κατὰ πολὺ ἀσθενέστερος καὶ κακῶς συντεταγμένος. Οὐχ ἧττον ὁ Κιουταχῆς δὲν ἐδίστασε νὰ συνάψῃ μάχην αἱματηροτάτην εἰς τὸ Ἰκόνιον. Ἀλλ' ἡττήθη κατὰ κράτος καὶ ἠχμαλωτίσθη. Ἂν μετ' ἐκείνην τὴν μάχην ἡ Εὐρώπη δὲν ἐπενέβαινε ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς θὰ ἐγίνετο ἀπόλυτος κύριος τῆς Τουρκίας,

Ἠλευθερώθη ὁ Κιουταχῆς μετὰ ἓν ἔτος καὶ κατέλαβε τὰ πρότερα ἀξιώματα. Ἔζησε μέχρι τοῦ ἔτους 1839. Ἀπέθανε εἰς τὸ στρατόπεδον, κ τὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατησάντων Κούρδων, εἰς τὴν σκηνήν του πλησίον τῆς πόλεως Σεβαστείας.

Διετέλεσε μέγας βεζύρης καὶ στενὸς φίλος τοῦ Χοσφὲρ καὶ πάντοτε ἔτυχε τῆς ἠθικῆς ὑποστηρίξεως τοῦ ἐπιτηδείου καὶ πανισχύρου τούτου ἀνδρός.

Ὁ Κιουταχῆς, σχετικῶς πρὸς τὸ Μεσολόγγιον, ἰσχυρίσθη, ὅτι τὰ Τουρκὰ πυρομαχικὰ τ' ἁρπαγέντα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Καφηρέως ἔσωσαν τὸ φρούριον κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1825. Ὅτι συνετέλεσαν εἰς τὴν λαμπρὰν ἄμυναν αὐτοῦ εἶναι βέβαιον. Καὶ ὄχι μόνον τοῦ Μεσολογγίου ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς Πελοποννήσου. Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ἐγγράφου ὑπὸ ἡμερομηνίαν 27 Μαΐου 1825 ἐκ Τριπόλεως τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα :]

. . .. Ἡ ἄφθονος προμήθεια τῶν ἀναγκαίων καὶ ἡ ἔγκαιρος καὶ συνεχὴς ἢ μᾶλλον τακτικὴ στάλσις των εἶναι τὸ μόνον βοηθητικὸν εἰς τοὺς σωτηρίους σκοπούς μας, ἀγκαλὰ πλέον δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς περ! τούτου, ἀφοῦ ἔχω τὰ πράγματα νὰ μὲ βεβαιοῦν. Δόξα τῷ Θεῷ καὶ χάρις εἰς τοὺς γενναίους θαλασσινούς μας ὅπου συνεχῶς καὶ μ' ἀηθονίαν μᾶς στέλλουν ὅλα τ' ἀναγκαῖα, χάρις κσὶ εἰς τὸν φίλον μας σουλτάνον ὅπου ἐφρόντισε ἐν καιρῷ νὰ μᾶς τὰ ἑτοιμάσῃ. Ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐχθροῦ κατὰ θάλασσαν ἐνεψύχωσε καὶ τοὺς κατὰ ξηρὰν Ἕλληνας. . . .

—*Γιουσοὺφ πασᾶς* (Σέρεζλης). Τοῦρκος στρατηγός, ἐκ τῶν ἱκανῶν. Διετέλεσε διοικητὴς τῆς περιοχῆς τῶν Πατρῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος μέχρι τῆς 15ης Δεκεμβρίου 1825, ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Ἰμβραὴμ διεπεραιώθη ἀπὸ τῶν Πατρῶν εἰς Κρυονέρι ἵνα ἀρχίσῃ τὰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τοῦ Μεσολογγίου. Προσέφερε σημαντικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸν Κιουταχῆν κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς δευτέρας πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, τροφοδοτήσας ἐπανειλημμένως τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ. Ἔδειξε μέγα σθένος κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Πατρῶν καὶ τὸ ἐτήρησε μέχρις ὅτου αἱ περιστάσεις τοῦ ἀπέβησαν εὐνοϊκαί. Ὑπῆρξε διὰ τοὺς Ἕλληνας πιεστικὸς καὶ ἐλεηλάτησε τὸ βορειοδυτικὸν μέρος τῆς Πελοποννήσου.

Μετέβη κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος εἰς Πάτρας ἀπὸ τοῦ Ἀντιρρίου, κληθεὶς αὐτεπαγγέλτως εἰς ἐνίσχυσιν τῶν Τούρκων τῶν Πατρῶν ὑπὸ τοῦ αὐτόθι Ἄγγλου προξένου Φιλίππου Γκρήν, μεγάλου Μισέλληνος. Εἰς τὸ

Ἀντίρριον εἶχε καταφύγει ὁ Γιουσοὺφ μετὰ 600 δελήδων (ἱππέων) προσβληθεὶς ὑπὸ ἀτάκτων σωμάτων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἀγῶνος, καθ' ἣν ὥραν διέσχιζε τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα μεταβαίνων εἰς Χαλκίδα, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῆς Εὐβοίας. Κατήρχετο ἀπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοπέδου τοῦ ἐναντίον τοῦ Ἀλῃπασᾶ. Ἐκεῖ εἶχε σταλῇ τὸ ἔτος 1820 πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χουρσίτ, μετὰ τὴν ὁποίαν μετετέθη καὶ ἐπειδὴ ἡ Ἀνατολικὴ Στερεὰ Ἑλλὰς ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων ἐλοξοδρόμησε. Ἔλαβε μέρος ἐνεργὸν καὶ εἰς τὴν πρώτην πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου.

Ἡ δρᾶσις τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου ἔληξε τὴν 15ην Δεκεμβρίου τοῦ 1825 καὶ ὑπῆρξε δι' αὐτὸν εὐτυχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄. (*)

Η ΗΡΩΪΚΗ ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Γενικότητες.—Ἡ κατὰ τὸ 1770 πυρπόλησις τοῦ Μεσολογγίου.—Τὰ τῆς πρώτης πολιορκίας ἐν περιλήψει.—Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας.—Ἡ ἐξώρμησις τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826.—Διαμάντης Σουλιώτης.—Χρῆστος Καψάλης.—Μεσολογγῖται καὶ Μεσολογγίτισσαι.—Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωσήφ.—Τὸ Ἡρῷον.

Ἂν καὶ ἡ ἐποχὴ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐνδόξου Μεσολογγίου παραμένει ἄγνωστος οὐδόλως πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὑπῆρχε αὐτόθι συνοικισμὸς ἀφ' ἧς ἡ διαμόρφωσις τῆς λιμνοθαλάσσης ἐκ τῶν προσχώσεων τοῦ Ἀχελῴου καὶ τοῦ Εὐήνου ἐπέτρεψαν τὴν ὕπαρξιν τῶν ἰχθυοτροφείων. Ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Μεσολόγγιον ὡς κωμόπολις κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Ἐκ τούτου μόνου τεκμέρεται (1), αὐθαιρέτως πως, ὅτι εἰς τὸν τόπον πρῶτοι ἐγκατεστάθησαν ἢ ἁλιεῖς Ἰταλοὶ ἢ Δαλματοὶ πειραταὶ εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν πολλοὶ νησιῶται Ἕλληνες. Ἀναφέρονται βραδύτερον οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως ***Τὰ Χίλια Σπήτια*** ὡς ἐγκατασταθέντες μετὰ τὴν καταστροφήν της (2), εἰς ἣν θέσιν εἶναι σήμερον ἡ συνοικία Καλύβια.

Ἀπὸ τῆς παρακμῆς τῶν Δεσποτάτων μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος τὸ Μεσολόγγιον διετέλεσε Βενετικὴ κτῆσις, ἀπέκτησε βαθμηδὸν ναυπηγεῖα καὶ ἐμπορικὸν ναυτικὸν ἀκμάζον. Ἀπὸ τοῦ 1700 ἐγένετο κτῆσις Τουρκική, ὁπόταν παρεχωρήθη διὰ τῆς συνθήκης Βενετίας-Τουρκίας εἰς τὴν δευτέραν ὁλόκληρος ἡ Αἰτωλία. Ἡ πόλις δὲν ἔπαυσε νὰ προωδεύῃ ἐμπορικῶς καὶ κατὰ τὰ τρία τέταρτα τοῦ 18ου αἰῶνος, οἱ κά-

(*) Τοῦτο τὸ κεφάλαιον διαφέρει τοῦ ἐν τῇ Ν. Ἐπιθεωρήσει δημοσιευθέντος κατὰ τὸ ἑπόμενα. Μνημονεύεται ἡ κατὰ τὸ 1822 ἔνδοξος δρᾶσις τοῦ Ἀθ. Ραζηκότσικα εἰς τὸ Βασιλάδι. Ἀναφέρονται ἐκτενέστερον πως τὰ τῆς πρώτης πολιορκίας ἵνα ἀποδειχθῇ ὅτι πράγματι οἱ πολιορκούμενοι ἐπολιτεύθησαν. Τὰ δὲ τῆς ἐξόδου διακρίνονται ἤδη εἰς ἐξώρμησιν τῆς ἐκ μὴ Μεσολογγιτῶν δυνάμεως τῆς φρουρᾶς καὶ εἰς ἐξώρμησιν τῶν Μεσολογγιτῶν ὑπὸ τὸν Ἀθ. Ραζηκότσικαν. Καὶ τὰ τοῦ σχεδίου τῆς ἐξόδου ἀναφέρονται ἤδη μετά τινων προσθηκῶν.

(1) Messo-Laghi (τόπος λιμνῶν).

(2) Δὲν ἀναφέρεται τὸ αἴτιον τῆς καταστροφῆς τῆς κωμοπόλεως, ἀπεχούσης ὀλίγον τοῦ Μεσολογγίου. Ὑποτίθεται ὅτι κατέρρευσε ἐκ σεισμοῦ.

τοικοι ὅμως ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἀκόμη ἀγράμματοι (1).

---

(1) Ἡ κατωτέρω ἀναφορὰ τῶν Μεσολογγιτῶν πρὸς τὸν Βενετὸν ναυτικὸν διοικητὴν Ζακύνθου, χαρακτηριστικὴ τῆς τότε παντελοῦς ἐλλείψεως γραμματικῆς μορφώσεώς των, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιοδικοῦ «Πανδώρα». Τὸ κείμενον, ὡς ἔχει κατωτέρω, ἐλήφθη κατὰ παραβολὴν πρὸς τὸ δημοσιευθὲν πανομοιότυπον ὑπὸ τοῦ Ἀν. Γούδα (εἰς τὸ ἄρθρον αὐτοῦ ***Διονύσιος Ρώμας***, τῶν Παραλλήλων βίων), ἀποκλειστικῶς διότι ὁ Γούδας ἀναφέρει ὅτι ἐπρόσεξε νὰ τηρήσῃ τὴν ὀρθογραφίαν ἀπαράλλακτον.

«Ἐξοχώτατε γαληνότατε ἐτζελεντήσιμε αὐθέντη Καπητὰν Ζενεράλε τὴν σὴν γαληνότητα δουλικῶς προσκυνοῦμεν.

Τὴ φύμη καὶ καλοκαγαθήα τῆς καλοσύνης καὶ εὐργεσί τὴ σῆς Γαληνότητος ἔστοντας νὰ τρέχει καὶ νὰ πετὰ ὁσὰν μὲ πτερούγες καὶ νὰ κυρίτεται μὲ χὶλια στόματα εἰς ὅλον τ᾽ κόσμον εὔθασε καὶ εἰς τὰ ἐδικά μας μέρι οἱ ὁποῖοι ἀοκνος καὶ ἀεναως δεόμεθα καὶ παρακαλοῦμε κύριον τὸν Θεὸν νὰ διὰ φυλάτῃ τ᾽ σὴν γαλινότητα ἀγὴα καὶ ἀνωτεραν παντὸς ἀνιαροῦ καὶ πούνιροῦ συναντιματος, καὶ νὰ τῆς χαρίζῃ πάντοτε τὴν κατ᾽ ἐχθρῶν νίκην καὶ τρὸπεα. Θὲλης ἠξεύρης τζελεντισημε ὅτι οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ξίλα (1) τὰ δικά μας ἔρχονται πάντοτυ αὸτοῦ εἰς τὸ νισίον τὸ ἐδικὸ σας φέρνοντας τὰ ἀναγκαια διὰ σοτηρία καὶ βοὴθιας τῶν νησιῶν σας καὶ οἱ σουδιστίσας αὐτο ἄλους δέρνουν ἄλους ἠβρίζουν καὶ ἀλὸνον τὸ δίκεον κρατοῦν κάὶ τοὺτο κάνουν διὰ μὴν εἶναι κανένας Κονσολας καὶ επιτροπος καὶ κυβερνίτης τῶν τουρκομεριτὸν ἀυτοὺ εἰς τὴν περιφημον ζακὺνθο διὰ νὰ κυτὰ τὸ δικαεὸνμας διὰ τοὺτο ἠμεὶς μικροὶ καὶ μεγάλοι τ᾽ παρακαλοῦμεν νὰ μὰς δὸσης ἀνὴταβολετὸς διὰ κὸνσολο καὶ κυβερνίτη μας τὸν σιὸρ Κόντε Φραντζέσκο ἐπονομαζομενον Ρώμα διὰ νὰ ἐπιτηρὶ τὸ δικεονμα νὰ τὸ προσφέρῃ ὁτὰν εἶναι χρεὶα ὁμπρὸς εἰς πὰσα πουμπλικο ραπρεζέντανε κατὰ πὸς η χρεὶα τὸ φέρει καὶ ὁ κερὸς διὰ νὰ λαβενομεν τὸ δικεὸν μας τὸν ὁπίον σουδιτον σου καὶ ἄρχοντα τ᾽ παρακαλοὺμεν νὰ μὰς τὸν ψηφίσης καὶ νὰ τὸν φανερὸσῃς εἰς ὅλον τὸ νησιὸν τῆς ζακύνθου πὸς ἀπὸ τὴν σίμερον εἶναι ἐπίτροπος καὶ Κὸνσολος τ᾽ τουρκομεριτῶν ὁ ἄνωθεν Ρώμας διοτὶ ἠμαστε βέβαιη εἰς αὐτὸν πὸς τὸ δίκεον μας καὶ ἡ πραγματιὲς μα εἶναι σιγούραι ὁπὸταν ταὶς στὶλομεν ἢ ταις ἀφὶσουν οἱ καραβοκιρέη μας εἶναι ὁσὰν νὰ ταὶς ἤχαμεν εἰς τὰ χὲρια μας διατὶ ἐτοὺτος ὁ ἄρχοντας ἔχει ἕνα καλὸν ὄνομα ὁμπρὸς εἰς ὅλους τοὺς χριστιανοὺς τοὺ τὸπου μας καὶ εἰς ὅσους τὸν γνορίζουν καὶ τοὺτο το φανερὸνουν ἡ κὰρικες ὁποὺ ἔλαβεν ἀπὸ τ᾽ πατρίδα του καὶ ὅλοι ἔμειναν ευχαριστημένη κὰθὸς τὸ μαρτιροὺν μὲ τὸ στὸμα τους καὶ ἄνιταν τρὸπος τὸν ἠθελαν νὰ εἶναι πάντοτε καὶ τοὺτο τὸ ἠξεὺρομεν ὅλοι μας διατὶ πρατιγὰρρμεν μὲ τὰ ξίλα (1) μας ἀυτοὺ διὰ τοὺτο παρακαλοὺμεν τ᾽ σὴν γαλινότητα νὰ τὸν ψηφίσης ὡς ἄνωθεν καὶ ἂν δὲν θελίσῃ νὰ λάβῃ ἑτουτο τὸ βάρος διατὶ ἐυρί-

---

(1) Πλοῖα.

Ἡ λάμψις τοῦ Μεσολογγίου ἐγένετο αἰσθητὴ ἀφ' ἧς οἱ κάτοικοι ἐπλούτισαν, ἤρχισαν νὰ προάγουν σοβαρῶς τὴν ναυτιλίαν των καὶ τὴν ἐσυγχρόνισαν μὲ σοβαρὰν καὶ συστηματικὴν μόρφωσίν των, ὀφειλομένην εἰς τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν πόλιν τοῦ σοφοῦ Παναγιώτου Παλαμᾶ (1). Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ (περὶ τὸ 1800) τοσαύτην ἀνάπτυξιν ἡ παιδεία ἔλαβε ὥστε καὶ τὴν προσοχὴν τῶν πλουσίων Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπροκάλεσε καὶ τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀποστείλαντος εἰς τὸ Μεσολόγγιον μέλη τῆς οἰκογενείας του ἵνα μορφωθοῦν, καθ' ἣν ἐποχὴν δὲν ἦτο ἀσήμαντος ἡ καλλιέργεια τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὰ Ἰωάννινα....

Ἡ πρόοδος τοῦ Μεσολογγίου ἀνεκόπη τὸ ἔτος 1770 ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὀρλώφ.

Οἱ ὁπλαχηργοὶ Χρῆστος Γρίβας (Βονίτσης καὶ Ξηρομέρου) καὶ Γεώργιος Λαχούρης ἢ Γουλιμῆς (Ἀγγελοκάστρου) ἡγούμενοι 300 πολεμιστῶν ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ Μεσολόγγιον, μεθ' ὃ ἐπροχώρησαν πρὸς βορρᾶν ἵνα πολιορκήσουν τὸ Ἀγρίνιον (Βραχῶρι). Ἡ ἐν Μεσολογγίῳ συσταθεῖσα τότε προσωρινὴ κυβέρνησις (2) οὔτε ἕνα ἐμπειροπόλεμον στρατιώτην διέθετε οὔτε οἱουδήποτε εἴδους πολεμικὸν ὑλικὸν δι' ἀγῶνα κατὰ ξηρὰν εἶχε εἰς χεῖρας της. Ἔσπευσε νὰ ἐνεργήσῃ αὐθωρεὶ τὸ ἄνοιγμα μιᾶς μικροῦ βάθους καὶ περιωρισμένης ἐκτάσεως τάφρου(3)καὶ ἐπιδιώξῃ ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν

σκεται μοναχὸς τ' προσκυνούμεν καὶ τὴν παρακαλοῦμεν νὰ τὸν προστάξῃς νὰ τὸ λάβῃ καὶ διὰ ταύτην τὴν καλοσὴνη ὁποὺ θέλης μὰς κάμης κυριος ὁ Θεὸς θέλη τ' δόση ζοὴν πολὴν καὶ τημὴν καὶ ἀξίὰν περισοτέραν καὶ τὴν βασιλὴαν τὼν ουρανὸν δοραὰν ταὺτα μὲν καὶ παλὴν τὴν προσκινούμεν

1735 Σεπτεβ. 16 μισολὸνγκι

τησης Γαλινότιτος δούλοι
μησολονγκίταις.

1) Ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς ἐγκατεστάθη εἰς τὸ Μεσολόγγιον τὸ ἔτος 1760. καταρτίσας τὴν ***Παλαμαίαν Πανελλήνιον Σχολὴν***. Προηγουμένως ἐδίδασκε μετὰ τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη εἰς τὴν ***Ἀθωνιάδα Σχολήν***. Ὑπῆρξε εἷς τῶν μεγάλων διδασκάλων τοῦ γένους.

2) Ὁ Κ. Στασινόπουλος ἀναφέρει ὅτι συνεστήθη εἰς Μεσολόγγιον προσωρινὴ κυβέρνησις ἐκ τοῦ διδασκάλου τοῦ γένους Παναγιώτου Παλαμᾶ καὶ τῶν ἐκπαιδευτῶν ἰατροφιλοσόφων Ἀνδρέα Καλογερᾶ καὶ Ἀναστασίου Γουλιμῆ.

3) Περὶ ἧς ἐγένετο ἤδη λόγος εἰς τὰ προηγούμενα.

μετὰ τοῦ Ἀλεξίου Ὀρλώφ. Ὁ Παλαμᾶς τὸν συνήντησε αὐτοπροσώπως καὶ τοῦ παρέστησε τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε παρ' αὐτοῦ οὐδενὸς εἴδους συνδρομήν. Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀμέσως θὰ ἠνόησε τὸ βάραθρον εἰς ὃ ὠλίσθησαν οἱ Ἕλληνες, ὅτι οὐδεμία θεραπεία ὑπῆρχε, τέλος ὅτι ἡ μόνη ὁδὸς σωτηρίας ἦτο ἡ φυγὴ τῶν κατοίκων εἰς Ἐπτάνησον. Οὕτω μόνον ἐξηγεῖται ἡ ἄμεσος ἀπόφασις ἐγκαταλείψεως τῆς πόλεως, ἡ ἔγκαιρος ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως καὶ ὁ λόγος δι' ὃν δὲν ἐπρόφθασαν οἱ πολυάριθμοι Τουρκαλβανοὶ—οἱ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Σουλεϊμὰν κατερχόμενοι ταχέως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἐπαναστάσεως—νὰ ἐκτελέσουν πάντας τοὺς σκοπούς των ὡς πρὸς τὸ Μεσολόγγιον.

Οὗτοι διῆλθον ἀμαχητεὶ τὸ Μακρυνόρος—κατόπιν συνθήκης μὲ τὸν καταλαβόντα τὰ ἁρματωλίκια Ὑπάτης, Ἀγράφων καὶ Καρπενησίου ἁρματωλὸν τοῦ Βάλτου Σταθᾶν Γεροδῆμον. Ἡ πολιορκία τοῦ Ἀγρινίου διελύθη μὲ τὴν εἴδησιν τῆς καθόδου των. Αὐθημερὸν ἠνώθησαν οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἀγρινίου μετ' αὐτῶν καὶ τὴν 6ην Ἀπριλίου κατέστρεψαν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὴν γέφυραν τοῦ Ἀγγελοκάστρου ἐξ ὁλοκλήρου τὸ σῶμα τῶν Γρίβα καὶ Γουλιμῆ κατόπιν ἑξαώρου ὁμηρικοῦ ἀγῶνος—ἐκ τῶν 300 πολεμιστῶν μόνον ἓξ μετὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Μαυροδήμου τοὺς διέφυγον. Μετὰ τοῦτο οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐπροχώρησαν ταχέως πρὸς τὰ κάτω.

Οἱ Μεσολογγῖται, σπεύδοντες νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν τὸ ταχύτερον, ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐπιβοῦν εἰς τὰ πλοῖα των, εὑρισκόμενα εἰς τὸν ὅρμον Τουρλῖδος διὰ τὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα (1), ὅταν ἀπροσδοκήτως ἐνεφανίσθη πολυάριθμος στολίσκος Ἀλβανικὸς (Δουλτσινιωτῶν) ἐπιτεθεὶς ἀμέσως. Τὰ πλοῖα τῶν Μεσολογγιτῶν ἦσαν μὲν ἐξωπλισμένα, ἱκανὰ ν' ἀντιμετωπίσουν πειρατικὰ πλοῖα, ὄχι ὅμως καὶ συστηματικῶς ὠργανωμένα σκάφη πρὸς πόλεμον. Ὁ ἀγὼν ὑπῆρξε ἄνισος—καὶ ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν Ἀλβανικῶν καὶ τὸ πλῆθος τῶν πυροβόλων καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα αὐτῶν—ἀλλὰ καὶ πεισματώδης. Ἐπὶ ὁλόκληρον ἑβδομάδα ἀντέστησαν ἡρωϊκῶς τὰ πληρώματα τῶν πλοίων τῶν Μεσολογγιτῶν μέχρις ὅτου τὰ σκάφη κατεστράφησαν, μέχρις ἑνός. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἅπαντες οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως διεπεραιώθησαν εἰς τὰς Ἰονίους νήσους διασχί-

---

1) Βλ. Κ. Στασινοπούλου «Τὸ Μεσολόγγι» σελ. 107.

σαντες ἀνενόχλητοι τὴν λιμνοθάλασσαν. Τὴν 10ην Ἀπριλίου εἰσέβαλον εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἀπὸ ξηρᾶς οἱ Τουρκαλβανοὶ φέροντες ἐπὶ κοντῶν τὰς κεφαλὰς τῶν ὁπλαρχηγῶν Γρίβα καὶ Γουλιμῆ. Ἐλεηλάτησαν τὴν ἔρημον κατοίκων πόλιν καὶ τὴν ἐπυρπόλησαν. Αἱ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς φλόγες ἐφαίνοντο ἀπὸ τῶν Πατρῶν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας.

Μετὰ τὴν ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καταστολὴν τῆς ἐξεγέρσεως τὸ Μεσολόγγιον ἤρχισε νὰ ἀναλαμβάνῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Κατὰ τὸ 1804 περιῆλθε εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἀναφέρεται κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν της συνιστάμενον ἐξ 20 πλοίων τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους καὶ 40 μικροτέρων.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ παρήκμασε τὸ ναυτικὸν τῶν Μεσολογγιτῶν. Ὑποστηρίζων ὁ τύραννος συστηματικῶς τοὺς Γαλαξειδιώτας, ἐπεδίωξε τὴν κατάπαυσιν τοῦ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Μεσολογγιτῶν συναγωνισμοῦ διὰ τῆς βίᾳ ἀποχῆς τοῦ ναυτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ πάσης κατὰ θάλασσαν δράσεως. Ἀναφέρεται (1) ὅτι ἀπηγόρευε τὸν ἔκπλουν τῶν Μεσολογγιτικῶν πλοίων, τὰ ἐφορολόγει, συνελάμβανε τοὺς πλοιάρχους καὶ ἐναυτολόγει εἰς τὸν στόλον του τοὺς Μεσολογγίτας ναύτας. Ἐκ παραλλήλου παρέσχε προνόμια εἰς τοὺς Γαλαξειδιώτας, πολλὰς εὐκολίας καὶ προσέλαβε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὸ ναυτικόν του —πολεμικὸν καὶ ἐμπορικόν. Εἰς δὲ τὴν ὑποστήριξιν τοϋ Ἀλῆ προσετίθετο καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ τῶν ἐμπόρων τῶν Πατρῶν πρὸς τὸ ναυτικὸν τοῦ Γαλαξειδίου.

Πρὸ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ἀλῆ,—κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Πουκεβὶλ ἐκπονηθέντα συγκριτικὸν πίνακα—μόνον ἡ Ὕδρα ὑπερτέρει τοῦ ναυτικοῦ τοῦ Μεσολογγίου. Αἱ Σπέτσαι, Κρήτη, Γαλαξεῖδι κ.λ.π. ὑστέρουν κατ' ἀριθμὸν ἂν καὶ εἶχον τινὰ μεγαλείτερα πλοῖα. Ἐνῷ κατὰ τὸ ἔτος 1805 τὰ πλοῖα τῶν Μεσολογγιτῶν ἀπέμενον μόνον 12 μεγάλα (τῆς ἀνοικτῆς θαλάσσης) καὶ 13 μικρά, κατὰ δὲ τὸ 1813 ἦσαν περιωρισμένα εἰς 1 μόνον ἀνοικτῆς θαλάσσης καὶ 18 μικρὰ (τῶν 20 τόννων).....

Τὴν 21ην Μαΐου τοῦ 1821 οἱ Μεσολογγῖται ἐκήρυξαν τὴν συμμετοχήν των εἰς τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα. Ἐξέλεξαν ἀρχηγόν των τὸν Ἀθ.

---

(1) Ἡ ἐκ 320 σελ. εἰς ὄγδοον μονογραφία τοῦ κ. Κ. Στασινοπούλου «Τὸ Μεσολόγγι», ἔργον ἐρευνητοῦ, βρίθον διαφόρων πληροφοριῶν σχετικῶν, παρέχει σαφεῖς εἰκόνας τῆς ζωῆς τῶν Μεσολογγιτῶν, τοῦ χαρακτῆρος των, τῆς προόδου αὐτῶν καὶ τοὺς λόγους τῆς κατὰ θάλασσαν παρακμῆς (ὀφειλομένης κυρίως εἰς τὴν ἀπηνῆ δίωξιν τοῦ Ἀλῆ).

Ραζηκότσικαν καὶ ἐπιτροπὴν προκρίτων (1). Ἐργασθέντες μετὰ μεγάλου ζήλου ἐξετέλεσαν ἰδίαις δαπάναις (2), ἐντὸς 8 μόνον ἡμερῶν, ἀμυντικὰ ἔργα—ἀνέγερσιν χαμηλοῦ τείχους μὲ τουφεκίθρας, τοποθέτησιν ἐπὶ κανονιοστασίων 14 πυροβόλων καὶ ὄρυξιν τάφρου (ἐπέκτασιν τῆς ἀπὸ τοῦ 1770 ἀνοιγείσης μέχρι τῆς θαλάσσης, ἐκβάθυνσιν αὐτῆς καὶ πλήρωσίν της δι' ὑδάτων τῆς λιμνοθαλάσσης). Ἐντὸς τῆς χαραχθείσης ἀμυντικῆς γραμμῆς ἐφρόντισαν ἐξ εὐλαβείας νὰ περιλαμβάνωνται δύο μεμονωμέναι ἐκκλησίαι των (3).

Μετὰ τὴν κατὰ τὴν 4ην Ἰουλίου 1822 ὀλεθρίαν μάχην τοῦ Πέτα καὶ τὴν πτῶσιν τοῦ Σουλίου κατῆλθον εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα οἱ Ὁμὲρ Βρυώνης καὶ Κιουταχῆς, ἡγούμενοι 20000 ἀνδρῶν. Τὸ Βάλτον καὶ τὸ Ξηρόμερον διέσχισαν σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως.

Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἐκάλεσε τοὺς Μεσολογγίτας νὰ σπεύσουν εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ ὑποχωροῦντος Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Μέρος Μεσολογγιτῶν ὑπὸ τὸν Σπῦρον Πεταλούδην εἶχε ἀκολουθήσει τὸν στρατὸν καὶ συμμετάσχει εἰς τὴν ἐν Κομπότι μάχην, καὶ μέρος, ὑπὸ τὸν Ἀθ. Ραζηκότσικαν, εἶχε συμμετάσχει εἰς τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Σπλάντζας, καθ' ἣν ἔπεσε ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης(4). Τὸ τελευταῖον τοῦτο σῶμα εὑρίσκετο ἤδη εἰς τὸ Μεσολόγγιον κατὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ συνεκροτεῖτο ἐκ νέου καὶ νὰ μετέβαινε εἰς συνάντησιν αὐτοῦ, πολυπληθέστερον μάλιστα, ἀλλ' ἂν θὰ συγκατένευε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μεσολογγιτῶν. Οὗτος ὅμως, προβλέψας τὰ συμβησόμενα, ἔκρινε προσφορώτερον τὸ νὰ μὴ στερήσῃ τὸ Μεσολόγγιον τῶν μέσων ἀμύνης, οὐδεὶς δὲ τρόπος ὑπῆρχε νὰ κατεπείθοντο οἱ Μεσολογγῖται νὰ ἠκολούθουν ἄλλον ἀρχηγόν, οὔτε

---

(1) Ἐκ τῶν Πάνου Παπαλουκᾶ, Ἀλεξίου Τσιμπουράκη καὶ Α. Καψάλη.

(2) Κατὰ τὸν κ. Στασινόπουλον τὰ περισσότερα τῶν ἀπαιτηθέντων χρημάτων κατέβαλον οἱ Ι. Τρικούπης, Μῆτσος Τσιντσιλώνης, Στάμος Σιδέρης καὶ Ἀναστ. Παλαμᾶς.

(3) Τοῦτο ἐπέμειναν νὰ τηρηθῇ καὶ κατὰ τὴν σοβαρωτέραν ὀχύρωσιν, τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ ὀχυρωματοποιοῦ Μ. Κοκκίνη. Καὶ ἐτηρήθη.

(4) Τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν 500 Λακώνων καὶ Καρυτινῶν εἶχε ἀποστείλει ὁ Μαυροκορδᾶτος εἰς Σπλάντζαν (Φανάρι), ὅρμον τῆς Ἠπείρου ἀπέχοντα 7 ὥρας τοῦ φρουρίου τοῦ Σουλίου Κιάφας ἵνα τὸ ἐφοδιάσῃ. Δύο πολεμικὰ μετέφερον τὰ σώματα τῶν Λακώνων καὶ τῶν Μεσολογγιτῶν. Ἀμέσως μὲ τὴν ἀπόβασιν ἐπέπεσε ἐναντίον των ἰσχυρὸν Τουρκικὸν σῶμα. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐφονεύθη κατὰ τὴν συναφθεῖσαν πεισματώδη μάχην καὶ μὲ τὸν θάνατόν του ἐγκατελείφθη ἡ ἐπιχείρησις. Μεταξὺ τῶν πλοίων ὅσα μετέφερον τοὺς ἄνδρας του κατελέγοντο καὶ τὰ πλοῖα τῶν Μεσολογγιτῶν Τσιριγώτη καὶ Σιδέρη (κατὰ τὸν κ. Κ. Στασινόπουλον).

τὸ νὰ κατεπείθοντο νὰ ἐξέλεγον ἰδίᾳ πρωτοβουλίᾳ ἄλλον, διότι ἡ πρὸς τὸν Ἀθ. Ραζηκότσικαν προσήλωσις καὶ ἐμπιστοσύνη των ἦτο ἀπεριόριστος. Ὁ ὁπλαρχηγὸς τοῦ Ζυγοῦ Μακρῆς δὲν συνεφώνησε πρὸς τὰς σκέψεις τοῦ Ραζηκότσικα ὡς πρὸς τὸ κατάλληλον τῆς θέσεως τοῦ Μεσολογγίου πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κατερχομένων εἰς Αἰτωλίαν Τούρκων. Παρέμεινε μετὰ τοῦ σώματός του πέριξ τῆς πόλεως, τὴν τελευταίαν στιγμήν, ὅταν παρετήρησε ἐρχόμενον τὸν ἐχθρικὸν στόλον.

Τὴν 20ὴν Ἰουλίου 1822 ὁ ὑπὸ τὸν ναύαρχον Χασὰν Τουρκικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἐξ 84 πολεμικῶν μονάδων—μεταξὺ τῶν ὁποίων 7 τῆς γραμμῆς (δίκροτα) καὶ 15 φρεγάται—ἐπεχείρισε ἀπόβασιν εἰς τὸ Βασιλάδι. Τῆς νησίδος ἠμύνοντο 80 ἐν συνόλῳ Μεσολογγῖται ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των Ἀθ. Ραζηκότσικαν. Ἐξ αὐτῶν οἱ 50 ἦσαν ἁπλοῖ ναυτικοὶ (1) καὶ μόνον 30 ἦσαν πολεμισταὶ ἐξ ἐπαγγέλματος, μεταξὺ δὲ τοῦ συνόλου τῶν 80 κατελέγοντο οἱ πυροβοληταί, ὑπηρέται τῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπαρχόντων τεσσάρων παλαιῶν πυροβόλων μικρᾶς ὁλκῆς πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς νησῖδος τὴν ἀτενίζουσαν τὴν ἀνοικτὴν θάλασσαν.

Ὁ ἀγὼν διήρκεσε δύο ὁλοκλήρους ἡμέρας. Οἱ ἐπιτιθέμενοι καὶ πᾶν εἰς χεῖρας των μέσον ἐχρησιμοποίησαν καὶ εἰς προσπάθειαν δὲν ὑστέρησαν. Οἱ ἀμυνόμενοι ἀπέκρουσαν ἐπιτυχῶς τὰς ἐπανειλημένας ἐπιθέσεις των καὶ τοὺς ἐξηνάγκασαν ἐκ τῶν πολλῶν ἀπωλειῶν νὰ ἀποσυρθοῦν (2). Ὁ Τουρκικὸς στόλος μεθώρμισε ἀμέσως κατόπιν εἰς θέσιν μεταξὺ ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου καὶ Μαύρης Ἀλικῆς. Εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἤδη τὴν ἀπόβασιν πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος ὁ καπετὰν πασᾶς ἀλλ' ἐπειδὴ παρετήρησε καὶ ἐκεῖ περὶ τοὺς 800 Ἕλληνας (τοὺς ὑπὸ τὸν Μακρῆν) ἐγκατέλειψε τὰς διὰ τὸ Μεσολόγγιον προθέσεις του καὶ ἔπλευσε εἰς τὰς Πάτρας.

---

(1) Ὡρισμένως ἦσαν ἐξ ἐπαγγέλματος ναυτικοί, οὐχ' ἧττον ὡς ἐκ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔπλεον πρὸ τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος κατ' ἀνάγκην ἦσαν γνῶσται τοῦ χειρισμοῦ τῶν πυροβόλων.

(2) Ἀνέφερα ἐν τοῖς προηγουμένοις τὰ ὡς πρὸς τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἀθ. Ραζηκότσικα, κατὰ τὸ 1826, ὑπὸ τοῦ Μίχου ἱστορούμενα, ἄρνησιν ἐκτελέσεως τῆς ἐγγράφου διαταγῆς τῆς Διοικούσης ἐπιτροπῆς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος —διαταγῆς περὶ ἀποστολῆς ἐνισχύσεως εἰς τὸ κινδυνεῦον Βασιλάδι. Καὶ τὴν ἀνέφερα μὲ ἐπιφύλαξιν. Ἄλλως τε ἀναμφισβητήτως ἡ κατὰ τὸ 1822 προσβολὴ τῶν Τούρκων οὔτε τυχαῖα οὔτε μικρὰ ἦτο, ὁ ἀρνηθεὶς ὅθεν τὴν ἀποστολὴν τῶν ἐνισχύσεων εἶχε ἀτομικὴν πεῖραν τοῦ ἀπαιτουμένου προσωπικοῦ πρὸς τήρησιν τῆς σπουδαίας ταύτης θέσεως.

Ἡ ἄμυνα τοῦ Βασιλαδίου, ἀνεξαρτήτως τῆς σωτηρίου ἐπιρροῆς της εἰς τὰ τότε στρατιωτικὰ συμβάντα, ἐφανέρωσε τὸν Ἀθ. Ραζηκότσικαν καὶ ὡς ἄξιον ἀρχηγὸν τῶν συμπολιτῶν του καὶ ὡς ἄνδρα πολεμικόν (1)...

Ἀπὸ τῆς 21ης Ὀκτωβρίου εἰσῆλθον εἰς τὸ Μεσολόγγιον ὁ Μάρκος Μπότσαρης καὶ ὁ Κίτσος μετὰ 35 μόνον μαχίμων ἀνδρῶν. Πρὸ 4 ἡμερῶν εἶχε εἰσέλθει ὁ Μαυροκορδᾶτος μετὰ 25 φρουρῶν του. Εὑρίσκοντο ἐντὸς τῆς πόλεως 300 Μεσολογγῖται ὑπὸ τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν Ἀθανάσιον Ραζηκότσικαν. Ὁ ἐχθρικὸς στρατὸς ἔφθασε πρὸ τοῦ Μεσολογγίου τὴν 21ην Ὀκτωβρίου, ἐστρατοπέδευσε, ἔταξε εἰς καταλλήλους θέσεις 11 πυροβόλα καὶ 4 ὅλμους καὶ ταχέως κατεσκεύασε χαρακώματα. Τὸ τμῆμα στρατοῦ ὑπὸ τὸν Κιουταχῆν ἐτάχθη εἰς Ἅγιον Δημήτριον, τὸ δὲ ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην εἰς Ἅγιον Ἀθανάσιον. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Γιουσοὺφ πασᾶς ἀπέκλεισε διὰ θαλάσσης τὴν πόλιν μὲ 3 πολεμικὰ πλοῖα.

Οἱ πολιορκούμενοι διέθετον πρὸς ἄμυναν τοῦ τείχους των τὰ ἐν συνόλῳ 14 μικρᾶς ὁλκῆς παλαιὰ πυροβόλα.

Τὴν 25 Ὀκτωβρίου ἤρχισε ἀδιάκοπος βομβαρδισμὸς διαρκέσας δύο ἡμέρας. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν εἰς τὸ πῦρ καὶ ἐχρησιμοποίησαν πᾶν δυνατὸν τέχνασμα ὥστε οἱ ἐχθροὶ νὰ τοὺς φαντάζωνται ἀμυνομένους μὲ δυνάμεις πολὺ ἰσχυράς. Ἄλλως τε ἄλλοι 700 Μεσολογγῖται εἶχον δράξει τὰ ὅπλα. Ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης μετὰ τὸν βομβαρδισμὸν ἐζήτησε διὰ τοῦ Βαρνακιώτη τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, προτείνας εὐνοϊκοὺς ὅρους. Οἱ πολιορκούμενοι ἐπολιτεύθησαν—εἶχον ἑνὸς μηνὸς τρόφιμα καὶ ἀνέμενον ἐνισχύσεις ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, —δὲν ἠρνήθησαν νὰ συζητήσουν, τοὐναντίον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἔδωκαν νὰ ἐννοήσῃ ὅτι εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως θὰ κατέληγον. Αἱ ἐχθροπραξίαι ἐσταμάτησαν.

Αἱ συνεννοήσεις ἐξηκολούθησαν, παρὰ τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ Κιουταχῆ, καὶ παρετάθησαν 10 ἡμέρας μὲ τὸ σήμερον καὶ τὸ αὔριον ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων. Τὴν 8ην Νοεμβρίου ἐνεφανίσθη ὁ Ὑδραϊκὸς στόλος, διέλυσε τὸν διὰ θαλάσσης ἀποκλεισμὸν καὶ ἀπεβίβασε τρόφιμα. Αὐθημερὸν αἱ διαπραγματεύσεις διεκόπησαν. Μετὰ 8 ἡμέρας μετέφερε δύναμιν 1700 ἐπιλέκτων Πελοποννησίων ὑπὸ τοὺς Πετρόμπεην, Ζαΐμην, Δεληγιάννην καὶ ἄλλους ὁπλαρχηγούς.

---

(1) Τὴν ἔνδοξον ταύτην δρᾶσιν του οἱ σύγχρονοι ἱστορικοὶ ἀπεσιώπησαν.

Ἀπὸ τῆς ἑπομένης ἤρχισαν αἱ ἐξωρμήσεις μὲ ἐνοχλητικὰ ἀποτελέσματα διὰ τοὺς πολιορκητάς. Τὴν 28ην Νοεμβρίου οἱ πολιορκούμενοι τοὺς ἀπώθησαν ἔξω τῶν χαρακωμάτων των.

Τὰ Ἑλληνικὰ σώματα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἐν τῷ μεταξὺ συνεκεντρώθησαν καὶ ἤρχισαν συστηματικὴν καὶ ἀποτελεσματικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν ἐφοδιοπομπῶν. Εἰς τὰς ἐξ αὐτῶν στερήσεις τῶν τροφίμων τῶν πολιορκητῶν προσετέθησαν αἱ ἀσθένειαι τῶν στρατιωτῶν ἐκ τοῦ χειμῶνος καὶ εἰς ταύτας αἱ δυσαρέσκειαι ἐκ τῆς μὴ καταβολῆς τῆς μισθοδοσίας. Αὗται πρὸ πάντων ἐδημιούργησαν πολλὰς λιποταξίας. Ὁ Ὀμὲρ Βρυώνης εὑρέθη εἰς θέσιν δύσκολον καὶ ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως κατὰ τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων, ἐλπίσας εἰς ἐλάττωσιν τῆς προσοχῆς τῶν πολιορκουμένων λόγῳ τῆς ἑορτῆς.

Ἀλλ' οὗτοι ἐγένοντο ἐνήμεροι τοῦ σχεδίου του καὶ εὑρέθησαν καθ' ὅλα ἕτοιμοι. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐφόδου κατεκερμάτισαν τοὺς ἐπιτιθεμένους, τοὺς διέλυσαν καὶ τοὺς ἐπροξένησαν μέγιστον πανικὸν καὶ μόνον κατόπιν προσπαθειῶν ὑπεράνθρώπων κατώρθωσαν οἱ ἀξιωματικοὶ νὰ ἐπαναφέρουν τοὺς ἄνδρας εἰς τὰς θέσεις των. Τὸ ἠθικόν των κατέπεσε. Οὔτε σκέψις ἦτο δυνατὸν τοῦ λοιποῦ νὰ ἐγίνετο περὶ ἐπαναλήψεως τῆς ἐφόδου καὶ τὸ μόνον ἐπιβαλλόμενον μέτρον διὰ τὸν Ὀμὲρ Βρυώνην ἦτο ἡ διάλυσις τῆς πολιορκίας τὸ ταχύτερον. Τοῦτο ἐγένετο περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 31ης Δεκεμβρίου, ἀθορύβως. Ἐγκατέλειψαν ὁλόκληρον τὴν ἀποσκευήν των, σκηνάς, πυροβολικόν, πυρομαχικὰ κλπ. Οἱ Ἕλληνες τοὺς παρηκολούθησαν μέχρι τῆς Ἄρτης καὶ τοὺς ἐπροξένησαν πλείστας ζημίας καὶ παρενοχλήσεις...

[Ὁ ἀντιναύαρχος κ. Ἰ. Ραζηκότσικας γράφει ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις παραδόσεως ἦσαν πραγματικαὶ διακοπεῖσαι κατὰ κρατοῦσαν ἐν Μεσολογγίῳ παράδοσιν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν, καὶ τὴν γνώμην του ταύτην ἀναπτύσσει διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων βασιζόμενος εἰς ἀποδεδειγμένας ἐνεργείας καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Μαυροκορδάτου.

Δύναμαι δὲ νὰ προσθέσω εἰς ταῦτα ὅτι καὶ ὁ Μάρκος Μπότσαρης εἰς τὴν ἀπὸ 18 Νοεμβρίου 1822 ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Νικηταρᾶν ὁμιλεῖ μόνον περὶ συνεχοῦς πολέμου καὶ οὐδὲν λέγει περὶ διεξαχθεισῶν διαπραγματεύσεων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα ἐπίσημα κείμενα τὰ ὁποῖα ἀντιτίθενται εἰς τὴν γνώμην ταύτην, ***ἐφ' ὅσον δὲν συνδυασθοῦν μὲ τὴν ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου ἐπιστολὴν τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τοὺς Κουντουριώτας διὰ τῆς ὁποίας ζητεῖ ὅπως ἀποσταλοῦν πλοῖα εἰς τὰ παράλια μέρη τῆς Ἠπείρου καὶ τὸν κόλπον τῶν Πατρῶν.*** Ὁ κ. Ἰ. Ραζηκότσικας ὅμως οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐν τῇ «Συμβολῇ».

Παραθέτω κατωτέρω τὰ κείμενα ταῦτα ἵνα ἀποδείξω πόσον δύσκολος

εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν γεγονότων ἐφ' ὅσον καὶ ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγράφησαν αἱ μέχρι τοῦδε ἱστορίαι καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν συνετάσσοντο αἱ ἐπιστολαὶ καὶ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα θὰ δύναται νὰ ὑπάρξῃ πάντοτε ἡ ἀντίρρησις καὶ εἰς τὰ μᾶλλον ἀποδεδειγμένα].

1—.(Τὰ ἑπόμενα ἐδημοσιεύθησαν κατὰ τὸ 1856).—Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώτης, ἀνασκευάζων διαφόρους ἀνακριβείας τῆς ἱστορίας τοῦ Παπαρηγοπούλου, ἀναφέρει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς σχετικά: (1)

«Ἀλλὰ τὰ γεγονότα ταῦτα συνέβησαν ὡς ἑξῆς.

Ὁ Μ. Βότσαρης, Τσιόγκας, Μακρῆς καὶ Α. Βλαχόπουλος τοποθετηθέντες εἰς Κεφαλάρι ἀπέναντι τοῦ Αἰτωλικοῦ, μετὰ 800, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναχαιτίσωσι τὸν ἐχθρὸν διευθυνόμενον εἰς Μεσολόγγι. Ἑπομένως ὁ μὲν Βότσαρης ἔδραμεν εἰς Μεσολόγγι, ἔνθα εὗρε τὸν Μαυροκορδάτον μετὰ 800 ἀνδρῶν ἕτοιμον πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ· Οἱ δὲ λοιποὶ ἤτοι ὁ Τσόγκας, Μακρῆς καὶ Βλαχόπουλὺς μὴ δυνηθέντες νὰ εἰσέλθωσιν εἰς Μεσολόγγιον, ἀπῆλθον εἰς Κράβαρα. Ὁ Μαυροκορδάτος διεπαιδαγώγησε τὸν ἐχθρὸν μετὰ τοῦ Βότσαρη μὲ ὑποσχέσεις παραδόσεως, μέχρις οὗ ἔφθασεν ἐκ Πελοποννήσου βοήθεια τὴν ὁποίαν εἶχε ζητήσει, ἤτοι ὁ Ζαΐμης μετὰ 400, ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης μὲ 450, Ἠλεῖοι 350 ὑπὸ τὸν Παπασταθόπουλον σταλέντα ἀπὸ τὸν Σισίνην καὶ ὁ Π. Μαυρομιχάλης μετ' ὀλίγων Μανιατῶν, καὶ ἐπρόλαβον τὸν ἀπειλούμενον κίνδυνον τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ δὲ Λόντος μετὰ 300 διὰ τοῦ Τριζόνι ἀπῆλθεν εἰς Κράβαρα, ὅπου ἀπήντησαν τὸν Μακρῆν καὶ λοιπούς· μὴ δυνηθέντες δὲ νὰ προχωρήσου νδιὰ ξηρᾶς, οἱ μὲν ἄλλοι μετέβησαν εἰς Πελοπόννησον, καὶ διὰ τοῦ Μαυροβουνιοῦ ἀπῆλθον εἰς Μεσολόγγι, ὅτε ἔλαβον μέρος εἰς ἀντίκρουσιν τῆς ἐφόδου τῶν Τούρκων· ὁ δὲ Λόντος ἔ, θασεν εἰς Μεσολόγγι ἀκολούθως....»

2.—Ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε ζητήση ἐγκαίρως τὴν ἀποστολὴν πλοίων κλπ. ἐκ τοῦ κατωτέρω ἐγγράφου τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη: (2)

—Καὶ προλαβόντως μὲ ἄλλο μου σᾶς ἔέραφον εἰς πλάτος ἐλεεινολογῶντας τῆς πατρίδος τὴν κατάστασιν, ἡ ὁποία κινδυνεύει ἀπὸ τὸ δυσοικονόμητον, καὶ προσθέτοντας ὅτι εἰς ἀπάντησιν τοῦ κινδύνου εἶναι ἀναγκαιότατον νὰ ἐξέλθουν δέκα ἢ δώδεκα πλοῖα. Προχθὲς ἔλαβον γράμματα τοῦ ἐκλαμπροτάτου προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Α. Μαυροκορδάτου, ὅστις ἐκτραγωδῶντας μοι τὴν κατάστασιν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀποδίδει τοῦ κινδύνου τὴν ἀπάντησιν εἰς τόσα πλοῖα (3), καὶ μὲ ὁρκίζει νὰ γίνω παρακινητὴς τοῦ νὰ

(1) Σελ. 79. (Ὑπομνημάτων Γενναίου Κολοκοτρώνη).

[2] Ἀρχεῖον Ὕδρας, Τόμος 8ος σελ. 600.

(3) Ἐννοεῖ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κινδύνου διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ ὁρισθέντος ἀριθμοῦ πλοίων.

προφθάσουν ὅσον τάχος. Πατριῶται ! ἐγὼ τί ἠμπορῶ νὰ κάμω διὰ τοῦτο ; Εἰς τὴν θέλησιν ὅλων μας στέκει· ἂς ἔχω τὴν ὀργὴν τῆς Πατρίδος καὶ τὴν κατάραν τῆς κινδυνευούσης ἀθρότητος, ἂν δὲν προσπαθῶ ὅσον δύναμαι, καὶ παρακινῶ διὰ τὴν σύναξιν χρημάτων.

Ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία μὲ εἰδοποιεῖ ὅτι οἰκονομήσασα 26 περίπου χιλιάδας γρόσια τὰς ἀπέστειλε πρὸς τὴν Ὑπ. Διοίκησιν διὰ λογαριασμὸν μηνιαίου τῶν εἰς τοῦτο ἀποφασισμένων πλοίων, καὶ δίδει ὑπόσχεσιν νὰ συνάξῃ καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς ἀποπληρωμήν . . . . . (κλπ).

Τῇ 3 Νοεμβρίου 1822 ἀπὸ Ντερβενάκια

Ὁ εἰλικρινὴς πατριώτης ***Θεόδωρος Κολοκοτρώνης***
(διὰ τοῦ γραμματικοῦ Μιχαήλου Οἰκονόμου)

3.—Ἐκ τῆς κατωτέρω ἐκθέσεως τοῦ ἐπὶ τούτῳ ἀποσταλέντος μετὰ 8 πλοίων καί τινων πυρπολικῶν εἰς τὸ Μεσολόγγιον Ὑδραίου μοιράρχου Λαζάρου Παναγιώτα, ἀποδεικνύεται: ὅτι ἡ δύναμις τῶν Τούρκων ἦτο περὶ τὰς 6.000 ἀνδρῶν· ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἀμυνομένων ἀνήρχετο εἰς 1.100 ἄνδρας πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Πελοποννησίων καὶ ὅτι τὰ γινόμενα διεστρέφοντο.

Εὐγενέστατοι πρόκριτοι τῆς νήσου Ὕδρας·

Ἐκ Καραβοστᾶ 1822 τῇ 13 Νοεμβρίου**

Ἡ τῶν τόσων ἡμερῶν σιωπή μας δὲν προέρχεται οὔτε ἀπὸ ἀμέλειαν οὔτε ἀπὸ ἀδιαφορίαν, ***ἀλλὰ διὰ νὰ σᾶς δώσωμεν καλὴν πληροφορίαν,*** ἀφοῦ πληροφορηθῶμεν πρότερον ἡμεῖς οἱ ἴδιοι κάλλιστα· πλὴν τοῦτο εἶναι ἀδύνατον ἄν, τις δὲν τὰ ἰδῇ ὀφθαλμοφανῶς. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅσα εἴδαμεν, ὅσα ἠκούσαμεν καὶ ἐπράξαμεν.

Τὴν Παρασκευὴν τὸ ἑσπέρας, καθὼς σᾶς εἶναι γνωστόν, διέβημεν ἀπὸ τὴν Ὕδραν, ἐντεῦθεν ἐφθάσαμεν τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸ μεσημέρι εἰς Νεόκαστρον, ὅπου μᾶς ἔκαμαν φουμάδαν(1) καὶ ἐστείλαμεν μίαν βάρκαν ἔξω· εἰς τὴν ἐπιστροφὴν δὲ ταύτης ἐλάβαμεν ἓν γράμμα καὶ ἓν ἴσον(2) ἑνὸς γράμματος ὁποῦ ὁ Α. Μαυροκορδάτος τοὺς εἶχε στείλει μὲ ἓν μαρτίγο(3)· τὸ πρῶτον μὲν μᾶς ἰδέαζεν ὅτι εὑρίσκονται ἀραγμένα εἰς τὴν Μαύρην Ἀλικὴν δύο μπρίκια καὶ μία γουλέτα καὶ ὅτι συμφέρει νὰ ὑπάγωμεν ὅσον τάχιστα· τὸ δεύτερον δὲ ἐφανέρωνεν ὅτι ἀπὸ Μισολόγγι εἶχον στείλει ἕνα μαρτίγον ἐκεῖ ζητοῦντας

(*) Ἀρχεῖον Ὕδρας τόμος 8ος σελ. 624—625.

***Καραβοστᾶ.*— Ἐννοεῖ τὸ Καραβοστάσι, ἀγκυροβόλιον τοῦ κόλπου Πατρῶν ἀνατολικῶς τοῦ ἀκρωτηρίου Ἄραξος, ἀπέχον 17 μίλλια τοῦ λιμένος τῶν Πατρῶν.

(1) ***Φουμάδαν.***—Σύνθημα καπνῶν, (2) ***Ἴσον.*** — Ἀντίγραφον, (3) ***Μαρτῆγος.***—Βλέπε τὴν λέξιν εἰς τὸ Παράρτημα,

δύο κανόνια καὶ ὅλα τὰ χρειαζόμενα εἰς αὐτά. Ἐντεῦθεν δέ, διὰ τὸ ἐνάντιον τοῦ καιροῦ, ἐφθάσαμεν τὴν Τετράδην τὸ μεσημέρι εἰς τὰς Σκρόφας. ἐκεῖ βλέπομεν ἓν μπρίκι εἰς τὸ Προκοπάνιστον λούρι (1) τοῦ Μισολογγιοῦ νὰ σηκωθῇ εὐθὺς εἰς τὰ πανιὰ ἀφοῦ μᾶς εἶδε· τοῦτο ἦτον κυφάδικον μὲ ὀκτὼ κανόνια πὲρ μπάντα· ἄλλοι λέγουν ὅτι εἶναι τοῦ Ἰσοὺφ πασᾶ, καὶ ἄλλοι ἄλλου· αὐτὸ ὡς φαίνεται μὴ δυνάμενον νὰ τραβήξῃ διὰ Πάτραν διὰ τὸ ἐνάντιον τοῦ καιροῦ, ἠθέλησε νὰ μᾶς ἀπατήσῃ μὲ τὴν Ἀγγλικὴν σημαίαν καὶ νὰ σωθῇ εἰς τὴν Ἰθάκην ἢ ἄλλην νῆσον· καθὼς ἔφθασε κοντά μας ἐσήκωσε τὴν Ἀγγλικὴν σημαίαν· τὸ πλησιέστερον καράβι μας ἠθέλησε νὰ τὸ βιζιτάρῃ· δὲν ὑπήκουσε· τοῦ κάμνει φουμάδα, μήτε· τοῦ ρίχνει ἓν κανόνιον, τότε ἄδειασεν ὅλην τὴν μπάνταν ἐναντίον τοῦ πλοίου μας. Τοῦτο βλέποντες ἡμεῖς παρεταχθήκαμεν εἰς πόλεμον εἰς ἑπτὰ ὥρας καὶ τὸ κτυποῦμεν διαδοχικῶς καὶ συνεχῶς· ἔπειτα βλέποντες ὅτι νυκτώνει καὶ πλησιάζει εἰς τὴν Ἰθάκην, ἀπεφασίσαμεν νὰ τὸ ἀτρακάρωμεν διὰ νὰ μὴ γλυτώσῃ· ἀλλὰ φοβούμενοι μήπως καῇ καὶ καύσῃ ἐν ταὐτῷ καὶ ἡμᾶς, ἀπεφασίσαμεν νὰ τὸ καύσωμεν μὲ τὸ μπουρλότον· τοῦτο δὲ ἠθέλαμεν νὰ τὸ καύσωμεν καὶ χωρὶς ταύτην τὴν περίστασιν, διότι ἔκαμνε νερόν (2)· οὕτως λοιπὸν τὸ ἐκολλήσαμεν καὶ ἤθελε καῇ τὸ καράβι ἀφεύκτως, ἐὰν τῆς πρύμνης τὸ κατάρτι, κομμένον ὂν ἀπὸ τὴς μπάλες, δὲν ἔπιπτεν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐπειδὴ τοῦτο εἶχε πιάσει φωτιά, καὶ οὕτως ἀπὸ μὲν τὴν φωτιὰ ἐγλύτωσεν, ἀπὸ δὲ τὰς μπάλας καὶ μυστράλια τὸ ἐλευθέρωσε τὸ νησὶ τῆς Ἰθάκης (3) καὶ ἡ νύκτα, ἐπειδὴ ἡμεῖς ἀνεχωρήσαμεν διὰ νὰ φθάσωμεν καὶ τὰ ἄλλα· πλὴν ταῦτα ἐπρόφθασαν καὶ ἐμβῆκαν. Εἰς τὸ Μισολόγγι ἐφθάσαμεν τὴν Πέμπτην μετὰ τὸ βασίλευμα τοῦ ἡλίου. Τώρα μανθάνομεν ἀπὸ διάφορα γράμματα καὶ διαφόρους ἀνθρώπους ὅτι ἀπὸ τὸ μπρίκι ἐσκοτώθησαν 22 ἄνθρωποι· ἐξ αὐτῶν ἦσαν ὀκτὼ σημαντικοί, καθὼς ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰσοὺφ πασα, υἱὸς τοῦ καπιτάνου καὶ ἄλλοι· τὸν ἀριθμὸν τῶν λαβωμένων ἀγνοοῦμεν· ζωντανοὶ ἔμειναν ἄλλοι λέγουν 30 καὶ ἄλλοι 40· τὸ δὲ μπρίκι καθὼς τὸ εἴδαμεν καὶ λέγουν, ἐβλάφθη τόσον, ὥστε ἢ εἶναι ἀνιάτρευτον ἢ ἂν ἰατρευθῇ, πρέπει νὰ ἐξοδιάσωσι τόσα, ὅσα ὅταν τὸ ἔφτιασαν καινούργιον. Ἡμεῖς δὲ ἐχάσαμεν ἕναν ἄνθρωπον, τὸν Νίκα Δαμιανὸν Μπούζαν, τὸν ὁποῖον εἰς τὸ Μισολόγγι ἔθαψαν ὡς ἥρωα μεγαλοπρεπῶς· ἄλλοι τέσσαρες εἶναι λαβωμένοι ἐλαφρὰ καὶ μετ' ὀλίγας ἰατρεύονται ὅλοι. Τὸ Μισολόγγι δὲ εἶναι στενὰ πολιορκημένον ***ἀπὸ ἓξ χ/λ. Τούρκους,*** οἵτινες προβλέποντες τὸν ὄλεθρόν τους φεύγουν ὁλοένα· οἱ ἐδικοί μας ***χίλιοι ἑκατὸν*** στέκονται γενναίως καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἦλθον τὰ καράβια. Τώρα δὲ ἀγροικήθησαν οἱ ἔξω καπετανέοι μὲ τοὺς μέσα νὰ τοὺς κτυπήσωσι καὶ ἀπὸ μέσα καὶ ἀπὸ ἔξω καὶ εἰς πολλὰ μέρη, ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τὸν Μωρέαν μεταφέρομεν μὲ τὰ καράβια ἀπὸ τὸν Καραβοστᾶ ὡς τρεῖς χιλ. ἀνθρώπους, ἄλλους μέσα καὶ ἄλλους ἔξω ἀπὸ τὸ Μισολόγγι, ὅθεν ἐλπίζομεν τὸ ὀγλήγορον τὸν χαλασμὸν

---

(1) ***Λοῦρι.***— Νησὶς σχηματισθεῖσα ἐκ τῶν προσχώσεων τῆς λιμνοθαλάσσης, (2) ***Ἔκαμνε νερόν.***—Διέρρεε, (3) Ἐννοεῖ ὅτι τὸ ἐχθρικὸν εἰσῆλθε ἐντὸς τῶν χωρικῶν ὑδάτων τῆς Ἰθάκης ὅπου δὲν τοῦ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ τὸ καταδιώξῃ.

τοῦ ἐχθροῦ. Μέχρι τοῦδε ἐπράξαμεν ταῦτα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς θέλομεν ἀκολουθήσει τὰς περιστάσεις καὶ προσταγάς σας. Ζωοτροφίας καὶ πολεμικὰ ἐφόδια ὑστερούμεθα· μέχρι τοῦδε δὲν μᾶς ἔδωσαν ἄλλο, εἰμὴ εἴκοσι ὀκάδες ψάρια καθ' ἡμέραν εἰς τὸ κάθε πλοῖον καὶ μίαν φορὰν ἀπὸ δύο βαρέλια κρασί· ὅταν δὲ τοὺς ἐζητήσαμεν τὰς ἀναγκαίας τροφάς, καὶ ἀναφέραμεν διὰ τὰς πληρωμὰς τῶν ἀνθρώπων, μᾶς ἀπεκρίθησαν ὅτι τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁποῦ ἤλθομεν, ἔγραψαν διὰ μὲν τὰς τροφὰς εἰς τὸ Γαστούνι, διὰ δὲ τὰς πληρωμὰς εἰς τὴν Τριπολιτζάν, διὰ νὰ μαζωχθοῦν τὸ ὀγλήγορον· ἕως τώρα ὅμως οὔτε τὸ ἕν, οὔτε τὸ ἄλλο μᾶς ἔστειλαν· εἰς τὸ ἑξῆς δὲν ἠξεύρομεν· πλὴν οἱ ἄνθρωποι, καθὼς σᾶς εἶναι γνωστόν, θέλουν νὰ τρώγουν, καὶ νὰ πληρωθοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ μηνός. Ἡμεῖς ταῦτα· ἡ δὲ εὐγενεία σας ἀποφασίσατε καὶ προστάξατέ μας τὰ δέοντα τὸ ὀγλήγορον μὲ τὸν ἐπιφέροντα τὸ παρόν μας. καὶ μένομεν μὲ τὸ προσῆκον σέβας.

εἰς τὰς προσταγάς σας εὐπειθεῖς
Λάζαρος Παναγιώτας
καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι ἐπὶ τῶν πλοίων.

4.—Ἐκ τῆς κατωτέρω ἐπιστολῆς (1) τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀποδεικνύεται ὅτι τὰ καταπλεύσαντα πλοῖα ἦσαν τ' ἀναμενόμενα:

Τῷ γενναιοτάτῳ στρατηγῷ καὶ ἀδελφῷ μοι κυρίῳ κυρίῳ Νικήτᾳ Σταματελόπουλον, ἀσπασίως, ὅθεν τύχῃ.

Γενναιότατε στρατηγὲ καὶ περιπόθητε ἀδελφὲ κύριε Νικήτα, ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι.

Μὲ ἄκραν μου εὐχαρίστησιν ἔλαβα τὸ ἀδελφικὸν γράμμα σου καὶ ἀμέτρως ἐχάρηκα τὴν ἀδελφικήν της ὑγείαν· σᾶς εἰδοποιῶ ὅτι καὶ ἐγὼ θείᾳ χάριτι ὑγιαίνω. Ἐπληροφορήθηκα καλῶς καὶ τὰ ὅσα μοῦ ἐγράφατε. Ἀδελφέ, τὰ ἐδῶ τρέχοντα ἴσως τὰ ἐμάθατε· μ' ὅλον τοῦτο σᾶς πληροφορῶ καὶ ἐγώ, ἔχομεν ἡμέρας εἴκοσι πέντε ὁποῦ ἐκλειστήκαμε ἐδῶ καὶ πολεμοῦμε μὲ τόπια(2) καὶ κουμπαράδες καὶ μὲ λιανοντούφεκα ἀκατάπαυστα· τὸ κακὸν ἐπροξενήθη ἀπὸ τὸν Βαρνακιώτην, Ἀνδρέα Ἴσκο, Γιαννάκη Ράγκο καὶ καπετὰν Γόγο ὁποῦ ἐπροσκύνησαν καὶ ἐπῆραν τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς ἤφεραν ἕως ἐδῶ χωρὶς ντουφέκι· ἔχω ἐλπίδες ὅμως εἰς τὸν Θεόν, ὁποῦ νὰ πάρωμε τὸ χάκι μας καὶ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀπὸ τοὺς τουρκολάτρας. Τὰ καράβια τὰ Νυδριώτικα ἦλθα-, καὶ ἐμψυχώθηκαν ὀλίγον ὁ κόσμος, καὶ προσμένονται καὶ τὰ Σπετζιώτικα νὰ ἔλθουν διὰ νὰ μπουκάρουν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον. Ἐχθὲς ἐλάβαμεν γράμματα ἀπὸ τὸν Πετρόμπεην καὶ Ἀνδρέα Ζαΐμη καὶ Κανέλο Ντεληγιάννη καὶ ἀπὸ τὸν Σισίνη, ὅτι ἑτοιμάσθηκαν τὰ στρατεύματα καὶ σήμερον ἐκίνησαν τὰ καράβια καὶ ὅλα τὰ καΐκια καὶ ἐπῆγαν εἰς Καραβοστάσι νὰ μπαρκάρουν τὰ στρατεύματα διὰ ἐδῶ, καὶ ἐρχάμεναἔχομεν ἐλπίδας εἰς τὸν Θεὸν ὁποῦ νὰ ἀφανίσωμεν τοὺς ἐχθρούς. Ὁ καπετὰν Μακρύς, καπετὰν Τζιόγκας καὶ καπετὰν Ἀλεξάκης καὶ λοιποὶ καπεταναῖοι βρίσκονται εἰς τὸ Ἀπόκορον καὶ κάνουν σύναξιν ἀπὸ ἀσκέρια, διὰ νὰ

(1) Ἀρχεῖον Ὕδρας τόμος 8ος σελ. 626—627.
(2) Τόπια—Πυροβόλα.

ἔλθουν καὶ αὐτοὶ ἰμντάτι (1). Ἀδελφέ, προσπάθησε ὁποῦ τὰ καράβια νὰ μὴν τύχῃ καὶ σηκωθοῦν ἀφοῦ τελειώσῃ ὁ μῆνας καὶ δὲν πληρωθοῦν διὰ τὸν ἐρχόμενον μῆνα, ὅτι φεύγοντας τὰ καράβια, χάνομεν ὅλο τὸ πᾶν. Νὰ γίνῃ σφίξη εἰς Πελοπόννησον διὰ στρατεύματα, νὰ ῥιχθοῦν εἰς τὴν Ρούμελην διὰ νὰ χαλασθῇ ὁ ἐχθρός, καὶ μὴν κοιμοῦνται, ὅτι ὁ ἐχθρὸς μᾶς ἐξύγωσε πάρα πολύ, καὶ ἀφοῦ χαλασθῇ ἡ Ρούμελη, βέβαια καὶ ἡ Πελοπόννησος χαμένη εἶναι. Ἂν ἴσως οἱ ἄρχοντες τῆς Πελοποννήσου μὲ ἤκουγαν ὅταν ἤμουν αὐτοῦ, βέβαια δὲν ἐρχόμεσθαν εἰς τέτοιον κίνδυνον. Παρακαλῶ τὰ γράμματά σου νὰ μὴν μοῦ λείψουν, καὶ μένω

1822 Νοεμβρίου 13 Μισολόγγι.

ὁ ἀδελφός σου Μάρκο Μπότζαρης

5.—Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης παρουσιάζει, διὰ τοῦ κατωτέρω τὸν Μάρκον Μπότσαρην ἀγνοοῦντα ὅτι οἱ Βαρνακιώτης, Ράγκος κλπ. τῇ συναινέσει τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν Αἰτωλῶν προκρίτων προσῆλθον ὡς φίλοι εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον (2).

— Οἱ ἐχθροὶ δὲν διαπαιδαγωγήθησαν μόνον εἰς Μεσολόγγι ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ Βότσαρη, ἀλλὰ καὶ πρὶν εἰσέτι ἀπέλθωσιν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Μετὰ τὴν μάχην εἰς Προφήτην Ἠλίαν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ξηρομέρου, ἰδόντες οἱ Ἕλληνες τὴν μεγάλην δύναμιν τῶν Τούρκων, ἀπεφάσισαν ἐπιτηδείως νὰ τοὺς ἀπασχολήσωσι μέχρις οὗ φθάσῃ ἡ ἀναμενομένη βοήθεια ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον. Ὅθεν συναινέσει καὶ τοῦ Μαυροκορδάτου μετέβησαν εἰς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, διὰ τὸν ἀνωτέρω σκοπόν, ὁ Γ. Βαρνακιώτης καὶ ὁ Ράγκος. Ἀλλὰ προφθασάσης τῆς Πελοποννησιακῆς βοηθείας, ὁ μὲν Βαρνακιώτης ἔμεινεν εἰς τοὺς Τούρκους, ὁ δὲ Ράγκος ἐπανῆλθεν ὑπὸ τὴν Ἑλλην. σημαίαν στρέψας τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους οὐκ ὀλίγον ἔβλαψεν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑπομένων αὐτογράφων ἐπιστολῶν τοῦ Μαυροκορδάτου.

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν Γεώργιον Βαρνακιώτην

Ἡ Δυτικὴ Ἑλλὰς ἔφθασεν εἰς ἀκμὴν τοιαύτην, καθ' ἣν μόνη ἡ γενικὴ συνδρομὴ καὶ προθυμία τῶν κατοίκων της μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας ἠμπορεῖ νὰ τὴν ἀσφαλίσῃ ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ τοὺς ὄνυχας· ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ προθυμία, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν γενναῖον κατορθοῦται, λείπει κατὰ τὸ παρὸν δι' ἐσωτερικάς τινας αἰτίας, δὲν μένει ἄλλη καταφυγή, παρὰ τὸ νὰ

---

1) Ἐνίσχυσις.

(2) Ἰωάννου (Γενναίου Κολοκοτρώνη).—Ἑλληνικὰ Ὑπομνήματα (ἐπιστολαὶ καὶ διάφορα ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν 1821—1827).—Σελ. 81.

γενῇ στρατήγημα ἐπιτήδειον νὰ ἀναβάλῃ τὴν παροῦσαν ὁρμὴν τοῦ ἐχθροῦ ἕως ὅτου νὰ γενῇ νὰ συνταχθῶσιν οἱ σκορπισμένοι Ἕλληνες.

Τοιοῦτον στρατήγημα δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ μία προσποιητὴ διαπραγμάτευσις προσκυνήσεως, ἡ ὁποία ἐκτεινομένη εἰς μῆκος θέλει δώσει καιρὸν νὰ οἰκονομηθῶσι πρὸς τὸ συμφέρον τὰ πράγματα, κοινῇ γνώμη λοιπὸν ὅλων ἡμῶν τῶν ἐνταῦθα παρευρεθέντων διορίζεται ὁ γενναιότατος στρατηγὸς Κ. Γεώργιος Νικολοῦ, (ἐννοεῖ τὸν Γ. Βαρνακιώτην), τοῦ ὁποίου ὁ ἄμεμπτος καὶ φιλελεύθερος χαρακτὴρ σύρει ὅλων τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς ἑαυτὸν νὰ πραγματευθῇ τὸ εἰρημένον στρατήγημα, μεταχειριζόμενος πᾶν ὅ,τι ἡ φρόνησίς του ἤθελε τὸν ὑπαγορεύσει, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπόν του, σκοπὸν κοινῶς παρὰ πάντων ἐγκρινόμενον καὶ ἐπιθυμούμενον, τοῦ νὰ κερδίσῃ δηλ. καιρὸν καὶ νὰ προετοιμασθῶσι τὰ σωτήρια μέσα διὰ τὸ μετὰ ταῦτα.

Ἀ. Μαυροκορδάτος, Κων. Μεγαπάνος, Ἰωάν. Τρικούπης, Σπύρ. Κουρκουμέλης, Ἀθαν. Ραζῆς (Ραζηκότσικας), Εὐθ. Βασιλάκης, Ν. Καρπούνης. Δ. Πλατύκας, Παν. Ράγκος, Γ. Βαλτινός, Ν. Λήλου (*).

*
* *

Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν πολιορκίαν λαμπρὰ κατορθώματα τῆς ἡρωϊκῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἐξιστορήθησαν εἰς τὰ προηγούμενα. Ἅπαντες ἀνεξαιρέτως οἱ πολιορκούμενοι ἐφανερώθησαν ἀληθεῖς γίγαντες. Τὴν ἀδιαφορίαν των ἐπὶ δώδεκα μῆνας εἰς τὰς στερήσεις, τὰς ταλαιπωρίας καὶ τοὺς κινδύνους· τὸ ὑπέροχον ψυχικὸν σθένος κατὰ τὰς μάχας καὶ τὰς συμπλοκάς· καὶ τὴν ἀπαραδειγμάτιστον ὁρμὴν εἰς τὰς ἐξωρμήσεις ὁλόκληρος ἐπρόσεξε ὁ κόσμος μετὰ εἰλικρινοῦς θαυμασμοῦ καὶ παρεδέχθη ὅτι ἡ τελευταία πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου ὑπῆρξε καθ' ὅλα ἐφάμιλλος, ἂν ὄχι ἀνωτέρα, τῶν ἀπὸ τῶν Ὁμηρικῶν χρόνων μετρουμένων εἰς τὰ δάκτυλα περιφήμων πολιορκιῶν.

Οἱ συμμετασχόντες εἰς τὴν δευτέραν πολιορκίαν ἡρωϊκοὶ ἄνδρες ἐν ἐπιγνώσει τῶν ὑποχρεώσεων τῆς θέσεώς των, πεπεισμένοι ὅτι τὸ σθένος καὶ αἱ θυσίαι των θὰ συνέτριβον τὰς ἀλύσσους τοῦ ἔθνους, ὅτι ὁ πρὸ τοῦ Μεσολογγίου χῶρος θὰ κατέληγε τάφος τῶν τυράννων των, ἀνέπτυξαν τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὴν περίστασιν ἠθικὰς δυνάμεις. Ἐπέτυχον ὄχι μόνον τὸ νὰ καταβιβάσουν τὴν ὀφρῦν τοῦ ἐχθροῦ ἀλλὰ καὶ τόσον πολὺ νὰ τὸν καταπτοήσουν ὥστε νὰ ὁμολογήσῃ βραδύτερον ὅτι ὁ στρατός του θὰ διελύετο

(*) Τὸ ἔγγραφον τοῦτο περιέχεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 15 φύλλῳ τοῦ ἔτους 1838 τῆς ἐφημερίδος ὁ «Σωτήρ».

ἂν θὰ ὑπῆρχε τρόπος νὰ ἐτροφοδοτοῦντο ἐπὶ τρεῖς ἀκόμη ἑβδομάδας.

Καὶ ὅταν, μετὰ 17 ὅλας ἡμέρας ἀπὸ τῆς τελευταίας διανομῆς τοῦ ἄρτου—περιωρισμένης ἄλλως τε μερίδος—καὶ μετὰ 6 ἡμέρας ἀπὸ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως οἱουδήποτε εἴδους τροφῆς, ἐγένετο προφανὲς τὸ ὅτι ἐξέλιπε πᾶσα ἐλπὶς βοηθείας των ἐκ τοῦ στόλου, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐσκέφθησαν τὴν ὑποταγήν. Ἀλλ' ἀπεφάσισαν ἅπαντες, συμπεριλαμβανομένων τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων, νὰ ἐξωρμήσουν μὲ τὴν σπάθην εἰς τὰς χεῖρας. Καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐξωρμήσεως, παρὰ τὴν ἐκ τῶν στερήσεων σωματικὴν αὐτῶν ἐξάντλησιν, ἀγωνισθέντες μέχρι τελευταίας πνοῆς, ἔγραψαν μὲ τὸ αἷμα των τὰς λαμπροτάτας σελίδας τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων, τοῦ μᾶλλον ἐνδόξου καὶ δικαίου ἀγῶνος ἐξ ὅσων ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν. Κατέπληξε τὸ μέγεθος τοῦ ἡρωϊσμοῦ των καὶ τῆς αὐτοθυσίας καὶ συνεκίνησε.

Ὁ Λουδοβῖκος, βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, (1) κατέθεσε ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου του ταμείου σημαντικὸν ποσὸν χρημάτων πρὸς ἐξαγορὰν τῶν αἰχμαλώτων γυναικοπαίδων τοῦ Μεσολογγίου. Καὶ ἐπιπλέον διέταξε νὰ μὴ ἐκτελεσθῇ τὸ εἰς τιμήν του πρόγραμμα ἑορτῶν καὶ φωταψιῶν ἐν Βαυαρίᾳ. τὰ δὲ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προγράμματος ἀποφασισθέντα χρηματικὰ ποσὰ νὰ διανεμηθοῦν ἐξίσου εἰς τοὺς πτωχοὺς τῆς χώρας του καὶ εἰς τὰ θύματα τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ Εὐνάρδος (2) ἀπηύθυνε ἔκκλησιν εἰς ὁλόκληρον τὸν πολιτισμένον κόσμον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν αἰχμαλώτων γυναικοπαίδων τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀπέστειλε ὅσα διέθετε χρήματα εἰς Ἑλλάδα. Ἐν Γερμανίᾳ ἤρχισαν ἔρανοι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων, κατόπιν τῶν ἐκκλήσεων τῶν Φιλελλήνων Θειρσίου καὶ Νέϊμπουρ, τῶν γενομένων ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἀγῶνος τοῦ Μεσολογγίου. Ὁ σοφὸς Γερμανὸς Βόσσιος προσέφερε ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν του ὑπὲρ τῶν θυμάτων τοῦ Μεσολογγίου.

Ἐν Παρισίοις, ἠγγέλθη ἡ πτῶσις τοῦ Μεσολογγίου περὶ μεσονύκτιον. Ἐγένετο ἀμέσως αὐθόρμητος διαδήλωσις τῶν φοιτητῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τὴν Γαλλικὴν βουλὴν ἐξεφώνησε λόγον σημαντικὸν διὰ τὸ Μεσολόγγιον ὁ Σατωμπριὰν καὶ ὑπερεμάχησαν τοῦ δικαίου τῶν Ἑλλήνων οἱ διαπρεπέστατοι Γάλλοι βουλευταὶ Λαφὶζ καὶ Σαὶντ-Ὠλέρ. Εἰς ἀποθανάτισιν τῆς δόξης τοῦ Μεσολογ-

(1) Ὁ πατὴρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Ὄθωνος.
(2) Ὁ μέγας Ἑλβετὸς Φιλέλλην.

Τμήμα χαρτών ελληνικής υδρογραφικής υπηρεσίας (σημερινή εποχή)

γίου ἔγραψαν ἐξαισίους στίχους καὶ ἐφιλοτέχνησαν λαμπρὰ ἔργα καλλιτεχνικά πολλαὶ ἐξοχότητες τῆς Γαλλίας μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ παγκοσμίου φήμης Βίκτωρ Οὐγγώ, Οὐζανώ, Δαβὶδ Νταζέρ, Δελλακρουά, Δελανσάκ. Πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος προσέφερον τὰ κοσμήματά των αἱ κυρίαι τῆς Γαλλικῆς ἀριστοκρατίας.

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου ἐξεφώνησε λόγον σημαντικώτατον εἰς τὴν βουλὴν τῶν Κοινοτήτων ὁ λόρδοςΠάλμερστων...

—[Ὡς πρὸς τὰ κατωτέρω ἡ «Συμβολὴ ἐπὶ τῶν πολιορκιῶν καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου» τοῦ ἀντιναυάρχου κ. Ἰ. Ραζηκότσικα εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος, παρέχουσα πλεῖστα φωτεινὰ σημεῖα. Τοῦ ἐκφράζω ἐδῶ θερμὰ συγχαρητήρια διὰ τὸ ὅλον ἔργον του].

Ἀπὸ τῆς 6ης Ἀπριλίου ἔπαυσαν νὰ στρέφουν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν θάλασσαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ Μεσολογγίου.Κατεπείσθησαν ὅτι ὁ στόλος εὑρίσκετο ἐν ἀπολύτῳ ἀδυναμίᾳ νὰ ἐβοήθει τὸ φρούριον καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἐξόρμησιν εἰς συνάθροισιν γενομένην ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ. Ἀπέστειλαν αὐθημερὸν δύο ἀγγελιοφόρους (1) πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἔξω σωμάτων, εἰς Δερβέκιστα, ζητήσαντες παρ' αὐτῶν ἢ νὰ τοὺς ἐτροφοδότουν ἢ νὰ ἐνεφανίζοντο εἰς ἓν τῶν ἀπέναντι τῆς πόλεως βουνῶν διὰ νὰ τοὺς ηὐκόλυνον τὴν ἔξοδον, προκαλοῦντες ἐκ τῆς παρουσίας των διχασμὸν τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ· καὶ ἂν θὰ ἐπροτίμων τὸ τελευταῖον νὰ τὸ ἀνήγελλον ἐν ὥρα νυκτός, καὶ δὴ μὲ χαρακτηριστικὸν σύνθημα τριῶν φανῶν ἀπὸ ἑνὸς τῶν ἀπέναντι τῆς πόλεως λόφων πρὸ μιᾶς ἡμέρας, σύνθημα σημαῖνον ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἑπομένης νυκτὸς θὰ εὑρίσκοντο ἐκεῖ καὶ μὲ τὴν ἀνάλογον δύναμιν. Οἱ δὲ πολιορκούμενοι θ' ἀπήντων μὲ ἕνα φανὸν ἀπὸ τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Νότη Μπότσαρη, τὸ ὁποῖον θὰ ἐσήμαινε διὰ τοὺς ἔξω ἀρχηγοὺς ὅτι ἡ ἐξόρμησις θὰ ἐγίνετο κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἑπομένης τοῦ συνθήματος.

Οἱ ἀγγελιοφόροι ἐπανῆλθον μὲ τὴν καταφατικὴν ἀπάντησιν

---

(1) Ὁ κ. Χ. Εὐαγγελᾶτος ἀναφέρει ὅτι ἐστάλησαν πρὸς τὸν Καραϊσκάκην καὶ ἦσαν οἱ Πάνος Λαδιᾶς καὶ Κων. Κανάτας· ὅτι ἀμφότεροι ἐπανῆλθον εἰς τὸ Μεσολόγγιον κομίσαντες ἀπόκρισιν τοῦ Καραϊσκάκη καταφατικὴν ὡς πρὸς τὴν ἔλευσίν του ἔξω τῆς πόλεως.

Ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀγγελιοφόροι ἦσαν τρεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων μνημονεύει δύο ὀνόματα (Μπατέλον καὶ Κανάταν πεζοδρόμον)· δὲν λέγει ἂν ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν· καὶ μνημονεύει τὰ διὰ τῶν φανῶν συνθήματα.

ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον καὶ μετέδωκαν τὰς γενικὰς γραμμὰς τοῦ ἀποφασισθέντος ὑπὸ τῶν ἔξω ὁπλαρχηγῶν σχεδίου δράσεως τῶν σωμάτων των κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐξορμήσεως τῶν πολιορκουμένων(1).

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης Ἀπριλίου— τοῦ Σαββάτου τοῦ Λαζάρου πρὸς τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων— οἱ τρεῖς συνθηματικοὶ φανοὶ παρετηρήθησαν ἀπὸ τῆς πόλεως. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς διέταξαν τὴν ἄψιν τοῦ μεμονωμένου καὶ συνεζήτησαν τὰς λεπτομερείας τῆς ἐπιχειρήσεως, παρουσίᾳ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μεσολογγίου. Μεταξὺ ἄλλων δυσκολιῶν παρουσιάζετο προβληματική, ἂν ὄχι ἀδύνατος, ἡ παρακολούθησις τῆς ἐξορμήσεως ὑπὸ τῶν ἐξηντλημένων ἐκ τῶν στερήσεων γυναικοπαίδων διότι ἦτο ἀξιοθρήνητος ἡ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν κατάστασις τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν περιεφέρ.ντο εἰς τὰς ὁδοὺς κάτισχνοι οἱ κάτοικοι, κλονούμενοι ἐκ μεγάλης ἀδυναμίας, προσκόπτοντες εἰς ἄταφα πτώματα, κυκλοφοροῦντες ἐν ἀτμοσφαίρᾳ πλήρει ἀνυποφόρων ἀναθυμιάσεων· καὶ ἀδιάκοπα ἦσαν τὰ κρούσματα βαρυτάτων ἐντερικῶν νοσημάτων ἐκ τῆς βρώσεως τῶν ἀκαθάρτων ζώων καὶ τῆς ἁλμυρᾶς βλαστήσεως τῆς λιμνοθαλάσσης.

Ὁ πυροβολητὴς Γουρνάρας ἐπρότεινε νὰ ἔσφαζον πρὸ τῆς ἐξόδου τὰ γυναικόπαιδα, ἀφ' οὗ ὡρισμένως δὲν θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ παρηκολούθουν κατὰ πόδας τὴν ἐξώρμησιν καὶ ἡ τύχη των κατὰ τὴν ἔξοδον τοὺς ἦτο ἐκ τῶν προτέρων γνωστὴ—θανάτωσις ἢ ἀτίμωσις. Ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν ἐπενέβη ἐγκαίρως καὶ διὰ καταλλήλου ὁμιλίας ἀπέτρεψε αὐτὸς τὴν τρομερὰν ἐκείνην σκέψιν (2).

---

(1) Ὁ Τρικούπης δὲν ἀναφέρει τοὺς ἀγγελιοφόρους ἀλλ' ὁρίζει: ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς ἐν Πλατάνῳ(Κραββάρων) ὁπλαρχηγοὺς δύο ταχυδρόμους γνώστας τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης, ζητήσαντες τὴν συνδρομὴν τῶν ἔξω ἀρχηγῶν ὡρισμένως διὰ τὴν νύκτα τῆς 10ης Ἀπριλίου· οἱ δὲ ἐν Πλατάνῳ τοὺς ἀπεκρίθησαν διαβεβαιοῦντες ὅτι 500 ἄνδρες των θὰ ἐπέπιπτον κατὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Κιουταχῆ (ἀντικρύζοντος τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ τείχους), 500 κατὰ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ἰμβραὴμ (ἀντικρύζοντος τὸ ἀνατολικὸν μέρος) καὶ 500 θὰ ἐστάθμευον πρὸς τὰ ***Χίλια Σπήτια***, ἔχοντες μετ' αὐτῶν πολλὰ ζῶα φορτηγὰ διὰ τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς τραυματίας καὶ τοὺς ἀδυνάτους· τέλος ὅτι συνέστησαν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς φρουρᾶς νὰ ἀναμείνουν πρῶτον νὰ προσβληθοῦν τὰ ἐχθρικὰ στρατόπεδα καὶ κατόπιν νὰ ἐξωρμήσουν.

(2) Τὰ περὶ τοῦ Ρωγῶν ἀναφέρονται ἐν τῷ ἄρθρῳ «Τὸ Μεσολόγγι», τοῦ κ.Χ.Εὐαγγελάτου, τῷ περιεχομένῳ ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

Τὴν πρότασιν τοῦ Γουρνάρα ἀναφέρει καὶ ὁ κ. Κ. Στασινόπουλος. Ἐκ

Τ' ἀποφασισθέντα ἐκοινολογήθησαν εἰς τὴν πόλιν. Ἤρχισε γενικὴ προετοιμασία. Ἅπαντες ἀνεξαιρέτως μετέλαβον τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Οἱ βαρέως πληγωμένοι καὶ ἀσθενοῦντες—καὶ δὲν ἦσαν ὀλίγοι—ἀπήτησαν ἀπὸ τῶν συγγενῶν των νὰ τοὺς ἐγκατέλειπον εἰς τὴν τύχην των, οἱ ἐλαφρῶς ἀσθενεῖς ἐπρομηθεύθησαν ὅπλα καὶ πολεμοφόδια, μὲ σταθερὰν ἀπόφασιν ν' ἀγωνισθοῦν ἀπὸ τῶν οἰκιῶν μέχρι τελευταίας πνοῆς, ὡς καὶ ὅσοι δὲν ἔστερξαν νὰ τοὺς ἐγκαταλείψουν. Πάντες οὗτοι ἐκλείσθησαν εἰς 4—5 οἰκίας ἀνθετικάς.

Ὁ ἱερεὺς Διαμάντης Σουλιώτης, πρόσωπον ἡλικίας πολὺ προχωρημένης, μὴ ἔχον δυνάμεις νὰ ἠκολούθει τοὺς φάλαγγας, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ εὑρεθῇ κατὰ τὴν ἔξοδον εἰς τὸ στόμιον τῆς μεγάλης ὑπονόμου—τῆς κατασκευασθείσης ἀπὸ καιροῦ ἀπὸ τοῦ προτειχίσματος Μπότσαρη εἰς τὸν προφυλακτικὸν δρόμον—καὶ τὴν ἀνατινάξῃ καθ' ἣν στιγμὴν θὰ εἰσώρμα τὸ πολὺ πλῆθος τῶν ἐχθρῶν.

τῆς μονογραφίας του «Τὸ Μεσολόγγι» παραθέτω τὴν κάτωθι ἐν ὑποσημειώσει περικοπήν, σχετικὴν πρὸς τὴν πρότασιν καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Γουρνάρα.

—Ὁ Γουρνάρας κατήγετο ἀπὸ τὴν Μεσάρισταν τῆς Μακρυνείας καὶ ἦτο ναυτικός. Εἶχε τελευταῖον ὑπηρετήσει εἰς τὸ πλοῖον τοῦ Στάμου Ραζῆ, ὅταν δὲ τοῦτο κατεστράφη κατετάχθη εἰς τὸ ναυτικὸν τῆς Τουρκίας. Τὴν 26 Μαΐου 1821 εὑρίσκετο εἰς τὸ Τουρκικὸν δίκροτον ποῦ ἐπυρπόλησε ὁ Παπανικολῆς εἰς τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐσώθη ριφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀνεσύρθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Προσελήφθη δὲ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ναυαρχίδα τοῦ Γιακουμάκη Τουμπάζη καὶ μετὰ τὸ 1824 ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Μεσολόγγι.

Ἦτο γενναῖος καὶ ριψοκίνδυνος καὶ προσεφέρθη νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὴν Λουνέτταν τὴν μᾶλλον ἐπικίνδυνον θέσιν τοῦ φρουρίου, ὅπου βλέπομεν ὅτι ἐλάχιστοι διεσώθησαν. Γράφουν περὶ αὐτοῦ τὰ Ἑλλην. Χρονικὰ «4 Ἰουλίου 1825». Τὸ πρωῒ οἱ Τοῦρκοι ἀνενέωσαν τὸ πῦρ των διευθύνοντες αὐτὸ μάλιστα πρὸς τὴν λουνέτταν. Ὁ ἐνταῦθα Ἀρχιπυροβολισὴς Γουρνάρας ἐπληγώθη καὶ δευτέραν φοράν».

Εἶχε τόσον ἠχηρὰν καὶ βροντώδη φωνήν, ὥστε ἠκούετο εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Αἱ φοβεραὶ ὕβρεις, ποῦ ἐξετόξευε στεντορείᾳ τῇ φωνῇ κατὰ τῶν Τούρκων, ἔφθαναν μέχρι τῆς σκηνῆς τοῦ Κιουταχῆ...

Ἀλλ' ἦτο αἱμοβόρος καὶ ἀγρίων ἐνστίκτων ἄνθρωπος. Ἐλάμβανε μέρος εἰς τὰς ἑκάστοτε ἐξόδους τῶν πολιορκουμένων καὶ ἐπέστρεφε κρατῶν πάντοτε κεφαλὴν Τούρκου εἰς τὸ χέρι. Κατὰ δὲ τὴν Ἔξοδον ἐπρότεινε νὰ φονεύσῃ ἰδίᾳ χειρὶ ὅλα τὰ γυναικόπαιδα, διὰ νὰ μὴ πέσουν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἀρκεῖ νὰ εὑρίσκετο κάποιος, ποῦ νὰ ἐφόνευε τὴν ἀδελφήν του.

Ὁ Χρῆστος Καψάλης, (1) ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 10ης ἤρχισε νὰ περιέρχηται τὰ Καψαλέϊκα καὶ ἄλλας συνοικίας προσκαλῶν ὅσα γυναικόπαιδα δὲν εἶχον δυνάμεις νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἐξώρμησιν νὰ μετέβαινον εἰς τὸ φυσιγγοδετεῖον—περιέχον 40 βαρέλια πυρίτιδος.

Ἐν τῷ μεταξὺ διηρέθησαν ὅσοι ἔμελλον νὰ ἐξωρμήσουν ε᾽ς τρεῖς φάλαγγας κατὰ σχέδιον προσαρμοζόμενον πρὸς τὰς σκέψεις τῶν ἔξω ὁπλαρχηγῶν, κατάλληλον νὰ καταστήσῃ τελεσφόρον τὸν ἀποφασισθέντα ὑπ᾽ αὐτῶν τρόπον ἐνεργείας. Ἀπεφασίσθη :

—Νὰ προσβάλουν οἱ ἐξορμήσαντες, διὰ δύο φαλάγγων καὶ ταὐτοχρόνως, τὰ στρατόπεδα τῶν Κιουταχῆ καὶ Ἰμβραήμ, συγχρονίζοντες τὴν ἐπίθεσίν των μὲ τὴν τῶν ἔξω Ἑλληνικῶν σωμάτων· νὰ καταλάβουν τοὺς δύο προμαχῶνας τοὺς κατασκευασθέντας ὑπὸ Ἰμβραὴμ ἐφ᾽ ὅσον θὰ διήρκει ἡ διάβασις μεταξὺ τοῦ ἐξ αὐτῆς πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς θαλάσσης τῶν γυναικοπαίδων καὶ τῶν ἀμάχων· καὶ μετὰ τοῦτο νὰ προχωρήσουν αἱ δύο φάλαγγες πρὸς τὰ ἄνω εἰς συνάντησιν τῆς τρίτης. Αὕτη δὲ νὰ ἐπροχώρει ἀνεξαρτήτως, διευθυνομένη κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγ. Συμεῶνος, ἑνουμένη καθ᾽ ὁδὸν μετὰ τῆς φρουρᾶς τῆς Κλείσοβας.

Τὴν πρώτην φάλαγγα συνεκρότησαν 1500 περίπου πολεμισταὶ (οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ τείχους ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος καὶ τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Σαχτούρη μέχρι τοῦ προφράγματος τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης)· μέρος τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ ὀχυρώματα· καὶ ὡπλισμέναι γυναῖκες—περιβληθεῖσαι ἐνδύματα ἀνδρικὰ διὰ νὰ τὰς ἐξελάμβανον κατὰ τὴν νύκτα οἱ ἐχθροὶ ὡς ἄνδρας καὶ τὰς ἐφόνευον ἀντὶ νὰ τὰς ἠτίμαζον. Τὴν 2αν συνεκρότησαν ἀναλόγου ἀριθμοῦ πολεμισταὶ (οἱ ὑπερασπισταὶ ἀπὸ τοῦ τείχους ἀπὸ τοῦ προφράγματος τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης μέχρι τοῦ ἄκρου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος)· οἱ πυροβοληταὶ—οἵτινες ἦσαν Μεσολογγῖται· οἱ ὁπλῖται Μεσολογ-

---

(1) Ὁ Καψάλης ἦτο ἐκ τῶν ἀρχόντων τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κτιρίου τοῦ φυσιγγοδετείου. Τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου ἐκήδευσε τὴν σύζυγόν του. Ἀναφέρεται ὅτι εἶπε εἰς τὸν υἱόν του κατὰ τὸν θάνατόν της: —Ἐσώθη ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ νὰ χαίρῃς ἀντὶ νὰ θρηνῇς. Σὺ ν᾽ ἀκολουθήσῃς τὴν ἔξοδον. Δι᾽ ἐμὲ μὴ φροντίσῃς. Προκειμένου νὰ μ᾽ αἰχμαλωτίσουν προτιμῶ ν᾽ ἀποθάνω.

(2) Ὁ πρὸς ἀνατολὰς εὑρίσκετο ἀπέναντι τοῦ κανονιοστασίου τοῦ Μακρῆ, ὁ πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

γῖται, ἐν συνόλῳ περὶ τοὺς 500, ὑπὸ τὸν Ἀθ. Ραζηκότσικαν οἱ Φιλέλληνες· ἀνάλογος ἀριθμὸς ἐργατῶν· καὶ αἱ Μεσολογγίτισαι φέρουσαι ἀνδρικὰ ἐνδύματα. Θὰ παραμείνῃ ἀκαθόριστον τὸ ἂν ὡρίσθησαν κοινῇ συναινέσει καὶ τίνες ὡρίσθησαν ἀρχηγοὶ τῶν δύο τούτων φαλάγγων (1). Τὴν τρίτην ἀπετέλεσαν 200 περίπου ἐν συνόλῳ· ὁπλῖται Σουλιῶται· οἱ 150 ὑπερασπισταὶ τῆς Κλείσοβας· καὶ τὰ γυναικόπαιδα τῆς φρουρᾶς. Ἀρχηγὸς αὐτῆς ὡρίσθη ὁ στρατηγὸς Νότης Μπότσαρης.

Κατὰ τὸ σχέδιον ἡ πρώτη φάλαγξ θὰ ἐξήρχετο ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ προφράγματος τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης· θὰ ἐπροχώρει κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὰ ἐχθρικὰ ὀχυρώματα, τὰ πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου· θὰ προσέβαλλε καὶ ἐκυρίευε τὸν πρὸς δυσμὰς προμαχῶνα· καὶ ἐν καιρῷ θὰ κατηυθύνετο πρὸς τὰ κτήματα Ραζηκότσικα, ἀπέχοντα 4-5 χιλιόμετρα τῆς πόλεως, ὅπου θὰ συνηντᾶτο μετὰ τῆς δευτέρας φάλαγγος. Αὕτη ὤφειλε νὰ προσέβαλλε καὶ ἐκυρίευε τὸν ἀπέναντι τῶν κανονιοστασίων Ὀράγγης καὶ Μακρῆ προμαχῶνα ἀνατολικόν· νὰ διέλυε τοὺς ἐχθρούς· καὶ ἐν καιρῷ νὰ ἐπροχώρει πρὸς τὴν ὁρισθεῖσαν θέσιν εἰς συνάντησιν τῆς πρώτης. Ἡ τρίτη φάλαγξ θὰ ἐπροχώρει κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν 8 χιλιόμετρα τῆς πόλεως ἀπέχουσαν μονὴν τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος, ὅπου θὰ συνηντᾶτο μετὰ τῶν δύο πρώτων. Ἠλπίζετο ὅτι αὕτη δὲν θὰ προσεβάλλετο. Ἐσυμφωνήθη νὰ ἐξεκίνουν ταυτοχρόνως αἱ φάλαγγες. Ἐπὶ τῆς πεπληρωμένης ὕδατος τάφρου ἐτοποθετήθησαν τέσσαρες ξύλιναι γέφυραι, μεγάλου πλάτους, κατασκευασθεῖσαι τὴν ἡμέραν τῆς 10ης Ἀπριλίου, μεταφερθεῖσαι ἀπαρατήρητοι—καλυπτόμεναι ὑπὸ τοῦ ὄγκου τῶν ἐγκαταλειμένων ἐχθρικῶν προμαχώνων καὶ τῶν χαρακωμάτων καὶ ἀφοῦ ἐτρυπήθη τὸ τεῖχος εἰς τὰς ἄντικρυ θέσεις τῆς τάφρου τὰς ἐκλεγείσας ὡς τὰς μᾶλλον καταλλήλους.

Κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμὴν τὸ σχέδιον ἐτροποποιήθη. Ἀπεφασίσθη νὰ μὴ κινηθῇ ἡ πρὸς δυσμὰς φάλαγξ πρὶν ἢ διαβοῦν πρῶται τὴν τάφρον ἡ μεσαία καὶ ἡ ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νότην Μπότσαρην, διότι ἐγνώσθη ἐγκύρως ὅτι εἷς τῶν Μακεδονο-Βουλγάρων—ἐκ τῶν ἁρπα-

(1) Ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει ὅτι ἦτο ὁ Κίτσος Τζαβέλλας ἀρχηγὸς τῆς πρώτης φάλαγγος καὶ τῆς δευτέρας ὁ Μακρῆς. Ὁ ὑποστράτηγος κ. Μαρούλης ἀναφέρει τἀνάπαλιν. Ὁ ἀντιναύαρχος κ. Ἰ. Ραζηκότσικας ὑποστηρίζει ὅτι ἕκαστον σῶμα ἠκολούθει τὸν ἀρχηγόν του καὶ ὅτι οἱ ἐμπειρότεροι στρατηγοὶ ἦσαν εἰς τὴν ἐμπροσθοφυλακήν.

γέντων κατὰ τὰς ἐξωρμήσεις τοῦ παρελθόντος θέρους ἀπὸ τῶν χαρακωμάτων τοῦ Κιουταχῆ—ἐνήμερος τῶν λεπτομερειῶν τοῦ σχεδίου, διέφυγε πρὸς τοὺς ἐχθρούς (1). Ἐθεωρήθη ὅτι ἀφ' ἧς ὁ ἐχθρὸς ἐγένετο ἐνήμερος τῶν προθέσεων των ὑπῆρχε κίνδυνος ἀπὸ δυσμῶν· καὶ διὰ νὰ ἐπρολαμβάνετο προσβολὴ ἐκ τῶν νώτων τῶν ἐξερχομένων ἐπεβάλλετο ἡ παραμονὴ ἐπί τινα χρόνον εἰς τὴν ἀρχικὴν της θέσιν ὁλοκλήρου τῆς πρὸς δυσμὰς φάλαγγος ἥτις οὕτω θὰ παρημπόδιζε τὴν εἴσοδον τῶν ἐχθρῶν εἰς τὸ τεῖχος ἀπὸ τῆς δυτικῆς πτέρυγος πρὸ τῆς ὥρας των.

Οἱ ἐχθροὶ ἦσαν ἀπολύτως πεπεισμένοι ὅτι οὐδέποτε οἱ πολιορκούμενοι θὰ προεδίδοντο, ἀφ' ἑτέρου βέβαιοι περὶ τοῦ ἀδιασπάστου τοῦ ἀποκλεισμοῦ των ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς λιμνοθαλάσσης. Ἀπὸ ἡμερῶν διετέλουν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐξωρμήσεως καὶ πρὸς παρεμπόδισιν αὐτῆς εἶχον κατασκευάσει ἀντίταφρον, διήκουσαν καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς χερσονήσου τοῦ Μεσολογγίου, ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν. Ὁ Βουλγαρομακεδὼν λιποτάκτης τοὺς ἐπληροφόρησε ἀπὸ τῆς 7ης Ἀπριλίου ὅτι ἡ ἐξώρμησις ἐπέκειτο ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν(2). Ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐτέθη εἰς κίνησιν ὁλόκληρον τὸ ἐχθρικὸν στράτευμα. Παρετάχθησαν δύο πλήρη συντάγματα πεζικοῦ ἀπέναντι τοῦ τείχους. Τρία τάγματα, δυνάμεως 800 ἀνδρῶν ἕκαστον, ἐτάχθησαν ἔξω τῆς σκηνῆς τοῦ Ἰμβραήμ, ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγάς του, ἕτοιμα νὰ ἐνεργήσουν ὅπου θὰ παρουσιάζετο ἀνάγκη καὶ ἄλλα τρία πρὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Κιουταχῆ, πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Αἱ σχεδίαι καὶ κανονιοφόροι διετάχθησαν μὲ τὸ σκότος τῆς νυκτὸς νὰ πλησιάζουν τὸ τεῖχος. Ἀπεστάλη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Ἀρακύνθου σῶμα Τουρ-

---

(1) Ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει (Ἀπομνημονεύματα σελ. 140): ὅτι ὁ προδώσας εἰς τοὺς πασάδες τὸ σχέδιον τῆς ἐξόδου ἦτο Τοῦρκος στρατιώτης τοῦ σώματος τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέα Ἴσκου, ὑπηρετήσας καλῶς τοὺς Ἕλληνας μέχρις ἐκείνης τῆς ἡμέρας—ὥστε νὰ μὴ τὸν ὑποπτεύωνται καὶ προφυλάσσωνται εἰς τὰς ὁμιλίας των· καὶ ὅτι ἐλιποτάκτησε πρὸς τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον ὀλίγας ὥρας πρὸ τῆς ἐξόδου, ἅμα ἐνύκτωσε· ὅτι ἡ λιποταξία του παρετηρήθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὅτε ἦτο καιρὸς ν' ἀνεστέλλετο ἡ ἔξοδος, ἀλλὰ ὅτι δὲν ἀνεστάλη ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς διότι ἡ θέσις τῶν πολιορκουμένων ἦτο ἀπελπιστική.

(2) Δὲν ἀποκλείονται τὰ ὑπὸ τοῦ Σπυρομήλιου ἀναφερόμενα. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς 7ης Ἀπριλίου ηὐτομόλησε εἷς Βουλγαρομακεδὼν (κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἐν Πάτραις προξένου τῆς Αὐστρίας Ἀββᾶ Δὸν Βικεντίου Μικαρέλλι, εὑρισκομένου παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ἰμβραὴμ τὴν ἑστέραν τῆς 10ης Ἀπριλίου) καὶ ἐπρόδωσε τὸ σχέδιον τῶν πολιορκουμένων. (Ἀρχεῖον Ρώμα).

καλβανῶν ὑπὸ τὸν Μουστάμπεην, δυνάμεως 2000 ἀνδρῶν, μὲ τὴν διαταγὴν νὰ ἐδιχάζετο καταλλήλως, μέρος αὐτοῦ νὰ προηγεῖτο τῶν φαλάγγων—ἅμα θὰ ἐξακρίβωνε τὴν ἀληθῆ των κατεύθυνσιν—καὶ μέρος νὰ τὰς ἠκολούθει. Ἱππικὸν σῶμα δυνάμεως 1000 ἀνδρῶν ἀπεστάλη εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐηνοχωρίου.

***

Τὴν 6ω 30λ ἑσπέρας τῆς 10ης ἠκούσθησαν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς μονῆς τοῦ Ἁγιου Συμεῶνος εὐκρινῶς 1200 περίπου τουφεκισμοί (1). Τὴν αὐτὴν ὥραν οἱ πολιορκούμενοι ἤρχισαν ν' ἀποχαιρετοῦν τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς τραυματίας, τοὺς ὑπερήλικτς καὶ ὅσους ἄλλους δὲν ἔστεργον ν' ἀποχωρισθοῦν τὰ προσφιλῆ των πρόσωπα.

Τὴν 8ω 30λ τῆς ἑσπέρας ἐφωτίσθησαν ἑκατέρωθεν τὰ ἄκρα τοῦ τείχους ὑπὸ τῶν φλογῶν τῶν ἑκουσίως πυρπολουμένων πραγμάτων πολλῶν Μεσολογγιτῶν (2).

Μετὰ δύο ὥρας ἤρχισαν πρῶτοι νὰ διαβαίνουν τάς γεφύρας οἱ πολεμισταὶ τῆς δευτέρας καὶ τῆς τρίτης φάλαγγος καὶ νὰ τάσσωνται πρηνηδόν, ἕτοιμοι πρὸς ἐξώρμησιν. Ὄπίσω των ἠκολούθει μέρος γυναικῶν καὶ ἀμάχων. Ἐκ τῶν φωνῶν τῶν γυναικῶν οἱ ἐχθροὶ προσανατολίσθησαν ταχύτατα καὶ ἤρχισαν κανονιοβολισμὸν καὶ τουφεκισμὸν ἀδιάκοπον πρὸς τὰς θέσεις τῆς συγκεντρώσεως. Ἐπέφερον σύγχυσιν εἰς τὰ κατόπιν ἐρχόμενα γυναικόπαιδα καὶ ἐξ αὐτῆς ραγδαίαν συσσώρευσιν ἐπὶ τῶν γεφυρῶν. Ἐκ τοῦ συνωστισμοῦ ἔπεσαν τινες εἰς τὰ ὕδατα τῆς τάφρου.

Περὶ τὴν δεκάτην ἐπερατώθη ἡ διάβασις διὰ τῶν γεφυρῶν τῶν δύο φαλάγγων καὶ συνηθροίσθη ἡ πρώτη εἰς τὸ προτείχισμα Μπότσαρη. Τὸ ἀδιάκοπον ἐχθρικὸν πῦρ, πρὸ πάντων τοῦ πυροβολικοῦ, παρηνώχλει καὶ διαρκῶς ἔφθειρε τὰς φάλαγγας. Ἡ ἀναμονὴ λοιπὸν διὰ τὴν ἐξόρμησιν τοῦ συνθήματος τῶν ἔξω σωμάτων κατέστη ἀφόρητος καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἐξωρμήσῃ αὐθωρεὶ ἡ πρώτη φάλαγξ, ἡ δυτική, καὶ νὰ διέλθῃ τὴν πλησίον τοῦ προφράγματος τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης (Λουνέτα) γέφυραν. Θρυλλεῖται ὅτι τὸ σῶμα τοῦ στρατηγοῦ Μακρῆ ἐπήδησε πρῶτον μὲ ὑψωμένας τὰς σπάθας

---

(1) Ἔγγραφον Μικαρέλλι.

(2) Ὁ Μικαρέλλι ἀναφέρει τὰς φλόγας. Ἄλλοι συγγραφεῖς ὁμιλοῦν γενικῶς περὶ τῆς ἑκουσίας πυρπολήσεως ὑπὸ τῶν Μεσολογγιτῶν πολλῶν πραγμάτων των διὰ νὰ μὴ περιέπιπτον εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν.

πρὸς τὰ ἐχθρικὰ κανονιοστάσια περὶ τὴν 11ην ἑσπέρας (1) καὶ μετ' αὐτοῦ ἡ πρώτη φάλαγξ. Συγχρόνως ἐκινήθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ φάλαγγες.

Οἱ ἐξωρμήσαντες ἀνέτρεψαν ὅσους ἐχθροὺς ἀντεμετώπισαν, διέρρηξαν τὴν γραμμὴν τῆς κυκλώσεως καὶ ἤνοιξαν τὸν δρόμον τῆς ἐξόδου εἰς τοὺς ταχέως ἐρχομένους ὀπίσω των ἐκ τῆς ἄλλης φάλαγγος. Ὑπὸ τὸ σφοδρότατον πῦρ τοῦ ἐχθρικοῦ πεζικοῦ ἐξηκολούθησαν συνεχῶς νὰ προχωροῦν καὶ μὲ βῆμα ὁλονὲν ἐπιταχυνόμενον. Οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλον προμαχῶνα κατέλαβον. Ἴσως οὔτε νὰ τὸ ἐπεχείρισαν, ἢ ἐπειδὴ παρετήρησαν τὸ ἀδύνατον τῆς προσκαίρου διατηρήσεώς των, ἢ διότι τοῦτο ἦτο ἔργον ἀνατεθὲν ὄχι εἰς τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν ἢ καὶ διότι τὸ ἔργον δὲν κατωρθώθη νὰ συντελεσθῇ ἐκ τῆς στάσεως τοῦ ἐχθροῦ. Τὸ τελευταῖον φαίνεται τὸ πιθανώτερον.

Εὐθὺς κατόπιν τούτου ὁλόκληρος ἡ δύναμις τοῦ Ἰμβραήμ, ἀπηλλαγμένη πάσης πιέσεως, ἐρρίφθη πρὸς τὴν δύναμιν τῶν Μεσολογγιτῶν, ἐξερχομένην τοῦ τείχους καθ' ἣν ὥραν αἱ λοιπαὶ δυνάμεις ἦσαν μακράν, διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἀφίξεως τῶν ἔξω σωμάτων, εἰς αὐτὰ ἀποδίδουσαν τὸν γενόμενον θόρυβον.

Αἱ Μεσολογγῖται μοιραίως ἐσχημάτισαν κεχωρισμένην φάλαγγα. Πάντως ἔπρεπε μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἐξωρμήσεως τὸ φρούριον νὰ ἔδιδε σημεῖα ζωῆς, καὶ ὄχι ἐγκαταλείψεως, εἰδικῶς δὲ οἱ ὁπλῖται Μεσολογγῖται ὡρίσθησαν ὡς φρουρὰ τῶν κανονιοστασίων ἵνα ἐκεῖθεν τουφεκίζουν πρὸς τὰς θέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Τὰ κανονιοστάσια ἐξηκολούθησαν νὰ βάλλουν ἀφ' ἑτέρου μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἐξορμήσεως τῶν εἰς τὸν προφυλακτικὸν δρόμον εὑρισκομένων ἐν ἀναμονῇ μαχητῶν μὴ Μεσολογγιτῶν τῶν τριῶν φαλάγγων καὶ τῶν γυναικοπαίδων των. Πάντες σχεδὸν οἱ πυροβοληταὶ ἦσαν Μεσολογγῖται καὶ οἱ ὀλίγοι πυροβοληταὶ Φιλέλληνες ἦσαν μετ' αὐτῶν εἰς τὰ κανονιοστάσια. Τὰ γυναικόπαιδα τῶν Μεσολογγιτῶν παρέμειναν ἔσω τοῦ τείχους ἐν ἀναμονῇ τοῦ συνθήματος τῆς ἐξορμήσεως, ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως.

Τὴν ἐξόρμησιν τῶν φαλάγγων ἀπὸ τοῦ προφυλακτικοῦ δρόμου

---

(1) Ὁ ὑποστράτηγος κ. Μαρούλης ὁρίζει ὅτι τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὴν 9ην ὥραν. Ὁ Σπυρομήλιος περὶ τὸ μεσονύκτιον. Ὁ Ὀρλάνδος (κατὰ Γόρδωνα Σπηλιάδην, Φάβρ, Κεῖτλ) τὴν 11ην. Τὸ δημῶδες ἄσμα τοῦ Μεσολογγίου τὸ ὁρίζει μετὰ τὸ μεσονύκτιον. (Βλέπε «Συμβολήν»).

οὐδεὶς τῶν ἔσω τοῦ τείχους ἀντελήφθη ἐγκαίρως. Ὅταν λοιπὸν οἱ Μεσολογγῖται ἐξῆλθον τοῦ τείχους εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι τῶν σωμάτων τοῦ Ἰμβραήμ, ἀπηλλαγμένων τῆς ἐκ τῶν ἄλλων μαχητῶν πιέσεως, εὑρισκομένων ἤδη πέραν τῆς γραμμῆς κυκλώσεως τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν σφοδρὰν συμπλοκὴν ἔπεσε μαχόμενος μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ Ἀθ. Ραζηκότσικας. Οἱ ἐχθροὶ ὑπερίσχυσαν ἐκ τοῦ ὄγκου των. Καὶ μέρος μὲν ὁπλιτῶν Μεσολογγιτῶν, περὶ τοὺς 200, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἀθ. Ραζηκότσικα Ἰωάννην, διέσχισε τὴν κύκλωσιν τῶν ἐχθρῶν καὶ ἤνοιξε δρόμον πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης, ἀκολουθούμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Μήτρου Δεληγεώργη μετὰ 40 πυροβολητῶν.(Τοῦτο διεπεραιώθη εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔφθασε εἰς τὸ Ναύπλιον πρὸ τῆς ἄλλης φρουρᾶς).

Οἱ λοιποὶ Μεσολογγῖται εὑρέθησαν ἀπομονωθέντες καὶ ὡρισμένως εἰς θέσιν ἀπελπιστικήν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἐκ τῶν μᾶλλον πιεζομένων ὑπὸ τοῦ ὄγκου τῶν ἐχθρῶν, ἐφώναξαν :

—Ὀπίσω ! Ὀπίσω ! εἰς τὰ κανόνια ! εἰς τὰς θέσεις σας !

Τὸ πλεῖστον τότε μέρος τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ οἱ μετ' αὐτῶν Φιλέλληνες, αἱ γυναῖκες τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ μέρος τοῦ σώματος τοῦ Γ. Τζαβέλλα ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἔθραυσαν μίαν γέφυραν. Ἀλλ' ὅταν αἱ φωναὶ ἠκούσθησαν εἰσήρχετο μυρμηκιὰ ἐχθρῶν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς δυτικῆς πτέρυγος τοῦ τείχους. Οἱ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἔτρεχον πρὸς τὸ τεῖχος μετὰ μέρους τῶν εἰσβαλλόντων, ἀναμεμιγμένοι μετ' αὐτῶν, ἐνῷ ἄλλο πλῆθος Αἰγυπτίων συνεσωρεύετο πρὸς τὸ πρόφραγμα Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης καὶ τὸ προτείχισμα Μπότσαρη. Κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ὁ μεγαλόψυχος ἱερεὺς Διαμάντης Σουλιώτης μετέδωκε τὸ πῦρ εἰς τὴν μεγάλην ὑπόνομον συμπαρασύρας εἰς τὸν ὄλεθρον παμπόλλους ἐξ αὐτῶν.

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐπετέθησαν ὁρμητικῶς ἐναντίον τῶν ἐπανερχομένων Μεσ λογγιτῶν ἐθανάτωσαν ἓν μέρος τῶν ἀνδρῶν καὶ ἠχμαλώτισαν γυναικόπαιδα. Ὅσοι τοὺς διέφευγον διεσκορπίζοντο εἰς τὰς ὁδούς, ἄλλοι ἐκλείοντο εἰς διάφορα κτίρια, ἐκεῖ ὅπου ἠδύναντο ἕκαστος— εἰς τὸ παλαιὸν Τουρκικὸν διοικητήριον, εἰς τὰς γνωστὰς εἰς αὐτοὺς οἰκίας τῶν ἀσθενῶν, εἰς τὸ φυσιγγοδετεῖον ἢ εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον. Ἄλλοι ἀπεμονώθησαν εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ ἐπολέμησαν μέχρι τελευταίας πνοῆς των—ἐφ' ὅσον εἶχον φυσίγγια ἐτουφέκιζον καὶ ὅταν τὰ ἐξήντλουν ἐπετίθεντο μὲ τὴν σπάθην μέχρις ὅτου ἐθανατώνοντο. Ὅσαι ἐκ τῶν γυναικῶν ἐγκαίρως δὲν ἐπρόφθανον νὰ εἰσέρχωνται

εἰς κτίρια καὶ συνέπιπτε νὰ ἔχουν μικρὰν προχώρησιν ἀπὸ τῶν διωκτῶν των, ἐπιτρέπουσαν νὰ διατρέξουν ὀλίγα βήματα, ἔτρεχον καὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὰ φρέατα μετὰ τῶν τέκνων των. Ὁ ὁπλαρχηγὸς Γεώργιος Τζαβέλλας (1) κατώρθωσε πάλην μετὰ ἀγρίαν νὰ ἐξέλθῃ τῆς πόλεως μετὰ τοῦ σώματός του, παρηκολούθησε καὶ αὐτὸς τὴν παραλιακὴν ὁδόν, ὡς ὁ Ἰωάννης Ραζηκότσικας, ἀλλὰ τελικῶς ὁ Τζαβέλλας δὲν διέφυγε τὸ Τουρκικὸν ἱππικόν

* * *

Κατὰ τὴν νύκτα τῆς 10ης πρὸς τὴν 11ην Ἀπριλίου ἦτο λαμπρὸν σεληνόφως. Ἀφ' οὗ οἱ ἐξωρμήσαντες ἐπροχώρησαν μὲ μικρὰς σχετικῶς ἐνοχλήσεις, πέραν τῶν 3 χιλιομέτρων ἔξω τῆς πόλεως ὑπέστησαν ἰσχυρὰν προσβολὴν ἐνεδρεύοντος τμήματος πεζικοῦ καὶ τὰς ἐπελάσεις 500 ἱππέων ἐρχομένων ἐκ τοῦ Εὐηνοχωρίου. Οἱ πολεμισταὶ τῶν φαλάγγων, ἀντεμετώπισαν τὰς ἐπιθέσεις συσσωματωμένοι, τρεπόμενοι πότε πρὸς τὴν μίαν πλευρὰν καὶ πότε πρὸς τὴν ἄλλην—ἐπειδὴ τοὺς παρουσιάζοντο ἐκατέρωθεν αἱ ἐχθρικαὶ δυνάμεις—καὶ ἐξηκολούθησαν τὴν προχώρησιν ὄχι πλέον κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν ἀλλὰ κατὰ τεθλασμένην, ἀναλόγως τῶν διευθύνσεων ἀπὸ τῶν ὁποίων προσεβάλλοντο.

Κατὰ τὴν ὥραν τῆς μεγίστης σφοδρότητος τῆς πάλης ταύτης ἐπλησίαζον ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τὴν θέσιν τῆς συμπλοκῆς ἡ φάλαγξ τοῦ στρατηγοῦ Νότη Μπότσαρη καὶ ἡ ἐξ 150 ἀνδρῶν φρουρὰ τῆς Κλείσοβας. Ἡ τελευταία αὕτη ἐπροχώρησε ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὸ ὁρισθὲν σημεῖον συναντήσεως τῶν φαλάγγων, ἐρχομένη ἀπὸ θέσεως ἀνατολικῶς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους, ἀποβιβασθεῖσα τῆς νησῖδος περὶ τὴν στιγμὴν τῆς ἐξωρμήσεως. Εὑρέθη ὅλως τυχαίως κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἀφ' ἑνὸς παραπλεύρως τῆς τρίτης φάλαγγος, ἡνωμένη μετ' αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου εἰς ἐγγυτάτην ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν ἐπελαυνόντων ἱππέων καὶ τοὺς ἐτουφέκισε ἐπιτυχῶς. Ἀλλὰ μὲ τοῦτο ὁλόκληρον τὸ σῶμα, ἔστρεψε τοὺς χαλινοὺς πρὸς τὸ

---

(1) Κατὰ Τρικούπην.

(1) Ἄλλοι (Γόρδων, Φάβρ, Σπηλιάδης κλπ.) ἀποδίδουν εἰς προδοσίαν ἐκείνας τὰς φωνάς. Ἄλλοι πάλιν (ὑποστράτηγος κ. Μαρούλης, Σπυρομήλιος) εἰς τοὺς ἀπελπισθέντας ἐκ τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐξόδου, τοὺς ἀμάχους, τοὺς προτιμήσαντας ἀποτόμως ν' ἀποθάνουν εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει ὅτι αἱ φωναὶ προῆλθον κυρίως διότι ἐθραύσθη ἡ γέφυρα τῆς περιτάφρου. Τοῦτο δὲν ἀναφέρεται ἀλλαχοῦ. Δὲν ἀποκλείεται αἱ φωναὶ καὶ νὰ ἦσαν τῶν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν εἰσβαλλόντων εἰς τὴν πόλιν.

μέρος της ἐθανάτωσε τοὺς ἡμίσεις ἄνδρας, μέχρις ὅτου ὅμως τοῦτο συντελεσθῇ ἡ φρουρὶ ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς φάλαγγος ἔρριψαν τῶν ἵππων πολὺ περισσοτέρους ἀντιπάλους τῶν ὅσων ἀπώλεσαν. Τὸ ἱππικὸν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ὁριστικῶς. Ὁ Ἰωάννης Τζαβέλλας (Μπακατσέλος) ἥρπασε τοὺς χαλινοὺς τοῦ ἵππου φονευθέντος ἱππέως, τὸν ἵππευσε καὶ ἠκολούθησε τοὺς ἐχθροὺς μέχρις ὅτου ἐξηφανίσθησαν πρὸς ἀνατολάς, ἐνῷ οἱ ἐπιζήσαντες τῆς φάλαγγος καὶ τοῦ σώματος τῆς Κλείσοβας ἐπροχώρουν πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ προπορευόμενον μέρος τῶν δύο πρώτων φαλάγγων ἐπλησίαζε τοὺς πρόποδας συμβαδίζον ἐξ ἀποστάσεως μετὰ μέρους τοῦ σώματος τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Μουστάμπεη, ἐμφανισθέντος καθ' ἣν διεύθυνσιν ἀνεμένετο ἡ τρίτη φάλαγξ καὶ ἡ φρουρὰ τῆς Κλείσοβας. Οὐδεὶς ὑπωπτεύετο ὅτι ἦσαν Τουρκαλβανοὶ οἱ πλησιάζοντες ἐπειδὴ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἠκούσθησαν εὐκρινῶς συνενοούμενοι μεταξύ των Ἑλληνιστί, ἀπεκρίθησαν ἀδιστάκτως εἰς τὰς ἐρωτήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔδωκαν χριστιανικὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα (1).

Τέλος ἔφθασαν εἰς τοὺς πρόποδας. Ἅπαντες ἦσαν πολὺ καταπεπονημένοι καὶ τὸ πλεῖστον τῶν φαλάγγων καθυστέρει. Κατὰ τὴν μὲ βῆμα ἐπιταχυνόμενον προχώρησιν οἱ ἄλκιμοι μόνον ἐτήρησαν τὰς ἀποστάσεις(2). Οἱ προπορευόμενοι ἐστάθμευσαν παρὰ τοὺς πρόποδας, διὰ νὰ ἀναμείνουν τοὺς καθυστερήσαντας, πεπεισμένοι ὅτι οἱ περισσότεροι κίνδυνοι τῆς ἐξόδου, ἂν ὄχι τὸ σύνολον, παρῆλθον καὶ ὅτι τὸ καταφθᾶνον σῶμα ἦτο ἡ τρίτη φάλαγξ. Μέρος ἐν τούτοις Τουρκαλβανῶν, προηγηθὲν ἀπαρατήρητον, εἶχε καταλάβει τὰς διαταχθείσας ὑπὸ τοῦ Μουστάμπεη καταλλήλους θέσεις καὶ ἀποτόμως, ἀπὸ δύο ἀντιθέτων διευθύνσεων—ἀπὸ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ βουνοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πεδιάδος—ἤρχισε καταστρεπτικὸν πῦρ κατὰ τῶν φαλάγγων. Οἱ πολεμισταί των ἥρπασαν τὰ ὅπλα καὶ ἐπροχώρησαν πρὸς τὰ

---

(1) Ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει ταύτην τὴν λεπτομέρειαν. Ὑπενθυμίζει ὅτι ἐγνώριζον οἱ Ἕλληνες ὅτι εἰς τοὺς Μουσουλμάνους ἀπαγορεύεται τὸ τοιοῦτον ὑπὸ τοῦ Κορανίου καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐξαπατήθησαν,—δηλ. ἐπίστευσαν τοὺς Τουρκαλβανοὺς ὡς ἀνθρώπους εὐσεβεῖς.

2) Ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κίτσος Τζαβέλλας, παρατηρήσας ἐγκαίρως μετὰ τὴν ἐξώρμησιν ὅτι θὰ ἦτο ἀκατόρθωτον τὸ νὰ ἐσώζοντο αἱ γυναῖκες, ἐνεπιστεύθη τὴν σύζυγόν του εἰς τὸν ἔνδοξον Παναγιώτην Σωτηρόπουλον, παρακαλέσας αὐτὸν νὰ τὴν χειροκρατήσῃ. Καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Τζαβέλλα ὑπῆρξε μία τῶν 7 γυναικῶν ὅσαι ἐν συνόλῳ ἐσώθησαν.

ἄνω, μαχόμενοι καὶ κατὰ μέτωπον καὶ κατὰ τὰ νῶτα, ὅπως ἠδύναντο, ὑφιστάμενοι μεγάλην φθοράν.

Οἱ ἀδιάκοποι πυκνοὶ τουφεκισμοὶ ἐπροκάλεσαν ἐπὶ τέλους τὴν προσοχὴν τῶν ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν ὁπλαρχηγῶν Γιαννούση Πανομάρα καὶ Βαγγέλη Κοντογιάννη (1), ἡγουμένων μικρᾶς ὁμάδος ἐκ 30 ἀνδρῶν ἀνηκούσης εἰς τὰ ἔξω Ἑλληνικὰ σώματα. Οἱ ὀλίγιστοι οὗτοι ἔτρεξαν, ἐτουφέκισαν ἀδιστάκτως ἐκ τῶν νώτων τοὺς ἀναρριχηθέντας Τουρκαλβανοὺς καὶ προσέφερον ἐνίσχυσιν ἀνεκτίμητον εἰς τὰς φάλαγγας, διότι μὲ τοὺς τουφεκισμούς των ἐφανέρωσαν τὴν θέσιν ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν ὅπου δὲν ὑπῆρχον Τουρκαλβανοί. Ὁ στρατηγὸς Μακρῆς, παρακολουθούμενος ὑπὸ μέρους πολεμιστῶν, ἀνερριχήθη διὰ πλαγίας κινήσεως εἰς θέσιν κατάλληλον, προσέβαλε ἐκ τῶν νώτων καὶ αὐτὸς τοὺς Τουρκαλβανοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε τέλος ν' ἀφίσουν τὸν δρόμον ἐλεύθερον, ἀλλὰ μέχρις ὅτου τοῦτο συντελεσθῇ πολλοὶ ἔπεσαν ἐκ τῶν φαλάγγων, ὑπὲρ τοὺς 300 (2). Ἐκ τῶν μὴ μαχ·μων ἔπεσαν πολλοὶ περισσότεροι.

Ἑπτὰ μόνον γυναῖκες ἠδυνήθησαν νὰ παρακολουθήσουν τὴν συνέχισιγ τῆς πορείας πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ. Αἱ λοιπαὶ (ἐξ ὅσων δὲν εἶχον μείνει πολὺ ὀπίσω κατὰ τὴν προχώρησιν τῶν φαλάγγων μέχρι τῶν ὑπωρειῶν) ἴσως δὲν θὰ εὑρίσκοντο πολὺ μακρὰν τῆς θέσεως τῆς συμπλοκῆς, ἀλλ' εἴτε ἐξ ἐξαντλήσεως ἢ διότι δὲν ἠνόησαν ἐγκαίρως τὴν συνέχισιν τῆς πρὸς τὰ ἄνω πορείας τῶν φαλάγγων, δὲν ἠκολούθησαν τὰς φάλαγγας καὶ ἅμα ἐξημέρωσε ἠχμαλωτίσθησαν.

Περὶ τὴν αὐγὴν αἱ φάλαγγες ἔφθασαν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ, ὅπου ἐστάθμευσαν ἐπὶ τινας ὥρας. Ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν τῆς νυκτὸς καὶ τῆς ἀπὸ ἡμερῶν ἐξαντλήσεως ἐκ τῆς πείνης οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Οἱ μᾶλλον ἐξησθενημένοι παρέτειναν τὴν διαμονὴν εἰς τὴν κορυφήν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἑσπέραν τῆς ἑπομένης εὑρέθησαν μετὰ τ.ῶν ἄλλων εἰς τὸ χωρίον Δερβέκιστα (3). Παρέμει-

---

(1) Ὁ Τρικούπης ὁρίζει ὡς ὁπλαρχηγοὺς τοὺς Γεώργιον Δράκον καὶ Γιαννούσην Πανομάραν καὶ εἰς 50 ἄνδρας τὸ σύνολον τῆς ὁμάδος. Δὲν ὁμιλεῖ περὶ συμμετοχῆς των εἰς τὴν μάχην καὶ τονίζει ὅτι ἐκόμιζον ὀλίγα τρόφιμα.

(2) Ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναβιβάζουν εἰς 500 τοὺς πεσόντας πολεμιστὰς κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἐκείνην.

(3) Δερβέκιστα, χωρίον τοῦ Ἀποκούρου, ὅπου ὁ πεζὸς φθάνει ἀπὸ τοῦ Μεσολογγίου μετὰ 8 ὡρῶν πορείαν. Ἀναφέρεται ὅτι φροντίδι τοῦ Καραϊσκάκη ἐτροφοδοτήθησαν εἰς Δερβέκιστα οἱ σωθέντες ἐκ τῶν φαλάγγων. Ἄλλοι πάλιν συγγραφεῖς τονίζουν ὅτι τὸ χωρίον εἶχε ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν

ναν ἐκεῖ ἐπὶ μίαν ἡμέραν. Τὴν ἑπομένην μετέβησαν εἰς τὸν Πλάτανον ὅπου ἀνεπαύθησαν ἐπὶ 8 ἡμέρας καὶ ἀνέκτησαν τὰς δυνάμεις των. Ἐκεῖθεν μετέβησαν εἰς τὴν Ἄμφισσαν, ὅπου συνηθροίσθησαν καὶ ὅσοι ἄλλοι ἐκ τῶν φαλάγγων εἶχον διασκορπισθῇ πλὴν τῶν Μεσολογγιτῶν ἐμετρήθησαν καὶ εὑρέθησαν ἐν συνόλῳ ἄνδρες μάχιμοι καὶ μὴ μάχιμοι 1300.

Εἰς Δερβέκιστα ὑπῆρχον, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ πολλῶν, σώματα τινα—τοῦ στρατηγοῦ Κώστα Μπότσαρη καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν—οἱ ὁποῖοι εἶπον ὅτι διὰ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν περὶ αὐτοὺς εὑρέθησαν ἐν ἀδυναμίᾳ νὰ τρέξουν εἰς βοήθειαν των.

*
* *

Καὶ βλέπω πέρα τὰ παιδιὰ καὶ ταῖς ἀντρογυναῖκες
Γύρου στὴ φλόγα π' ἄναψαν καὶ θλιβερὰ τὴ θρέψαν
Μ' ἀγαπημένα πράμματα, καὶ μὲ σεμνὰ κρεββάτια,
Ἀκίνηταις, ἀστέναχταις, δίχως νὰ ρίξουν δάκρυ·
Καὶ γγίζ' ἡ σπίθα τὰ μαλλιὰ καὶ τὰ λυωμένα ροῦχα·
Γλήγορα στάχτη, νὰ φανῇς, ἡ φοῦχτες νὰ γιομίσουν. (1

Ἡ ἡμέρα τῆς 11ης συνοψίζεται: εἰς αἰχμαλωσίας γυναικοπαίδων· εἰς ἐξόντωσιν ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ ἱππικοῦ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐηνοχωρίου τοῦ σώματος τοῦ Γεωργίου Τζαβέλλα—τοῦ ἐξελθόντος τῆς πόλεως κατόπιν μάχης κατὰ τὴν νύκτα (2)· εἰς ἀποκεφαλισμοὺς τῶν ἀρρένων αἰχμαλώτων, πλὴν τῶν παίδων—τῶν κατωτέρας ἡλικίας τῶν 12 ἐτῶν· εἰς μεμονωμένας ἐπιχειρήσεις ἐντὸς τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου πρὸς ἅλωσιν τῶν ἀμυνομένων οἰκημάτων· καὶ εἰς μεμονωμένας συμπλοκὰς στρατιωτῶν Αἰγυπτίων καὶ Τουρκαλβανῶν διὰ τὰ διάφορα λάφυρα.

Αἱ κεφαλαὶ τῶν αἰχμαλώτων ἐρρίπτοντο ἐντὸς σάκκων, ἐφορτώνοντο εἰς φορτηγὰ ζῶα(3) καὶ ἐκομίζοντο ἐνώπιον τῶν ἐντεταλμένων νὰ

κατοίκων του καὶ οὐδεμιᾶς περιθάλψεως ἔτυχον οἱ τῶν φαλάγγων. Πιστευτότερον εἶναι τὸ ὅτι ἐτροφοδοτήθησαν, ἄλλως δὲν θὰ ἐστάθμευον ἐπὶ ὁλόκληρον ἡμέραν.

1) Στίχοι ἐκ τοῦ δευτέρου σχεδιάσματος τοῦ ποιήματος τοῦ Σολωμοῦ τὸ «Μεσολόγγι» ἤτοι «Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι». Ἐγράφησαν ὡρισμένως ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν συμβάντων τῆς ἡμέρας τῆς 11ης Ἀπριλίου 1823

2) Κατὰ Τρικούπην.

3) Ὁ κ. Κ. Στασινόπουλος τὸ εἰκονίζει. Ἀναφέρει τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν πατέρα του... «Τὸν μακαρίτην πατέρα μου, ὀκταετῆ ὄντα, καὶ μὴ δυνάμενον νὰ περιπατήσῃ, τὸν ἔβαλαν εἰς τὰ ὀπίσθια ζώου, ἀπέναντι τῆς κεφαλῆς τοῦ πατρός του, ἡ ὁποία εὑρίσκετο ὑπεράνω τοῦ σωροῦ τῶν ἄλλων κεφαλῶν».

καταβάλλουν τὴν ὡρισμένην πληρωμὴν κατὰ κεφαλήν. Ἐκεῖνοι πάλιν κατεγίνοντο ν' ἀποκόπτουν τὰ ὦτα τῶν κεφαλῶν καὶ τὰ συσκευάζουν καταλλήλως διὰ τὴν ἀποστολήν των εἰς Κωνσταντινούπολιν (1). Αἱ αἰχμαλωτιζόμεναι γυναῖκες ἀπεστέλλοντο πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπεβιβάζοντο εἰς τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα διὰ τὴν μεταφοράν των μέχρι τοῦ Ναβαρίνου, ὅπου θὰ παρέμενον πρὸ τῆς ὁριστικῆς ἀποστολῆς των εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ μὲν περαιτέρω τύχη ὅσων εὑρέθησαν ἔξω τοῦ τείχους ζωγραφίζεται ὑπὸ τοῦ Σπυρομήλιου μὲ τὰς ἑπομένας φράσεις:

...Τέλος πάντων ἐξημέρωσεν. Οἱ Τοῦρκοι ἐπεριφέροντο εἰς τὴν πεδιάδα καὶ εἰς τὸ παραθαλάσσιον διὰ νὰ φονεύουν ἢ αἰχμαλωτίζουν ὅσους, ἐπειδὴ ἐξημέρωσε, εἶχον κρυφθῇ εἰς τὰ βάτα περιμένοντες νὰ νυκτώσῃ καὶ τότε ν' ἀναλάβουν τὴν ὁδοιπορίαν τους· καὶ ὅπου εὕρισκον γυναικόπαιδα τὰ ἠχμαλώτιζαν(2), ἀλλ' ὅπου ὁπλοφόρος, οὗτος ἐφόνευε Τούρκους ἐν ὅσῳ εἶχε πολεμεφόδια καὶ ἔπειτα ὥρμα μὲ τὸ σπαθὶ εἰς τὰς χεῖρας διὰ νὰ ρίψουν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸν φονεύσουν. Εὐκόλως ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ σχηματίσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ πῶς ἐφονεύθησαν οἱ Ἕλληνες, ἀφ' οὗ ἀπὸ τρεῖς χιλιάδας πεντακοσίους στρατιωτικοὺς μόνον ὀκτακόσιοι σαράντα διεσώθησαν εἰς Δερβέκιστα (3) καὶ ἑκατὸν πενῆντα μόνον ἔπιασαν ζωντανοὺς οἱ Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους οἱ Βεζυράδες ἀπανθρώπως ἐθανάτωσαν· οἱ δὲ οἱποὶ δύο χιλιάδες πεντακόσιοι περίπου ὅλοι ἐφόνευσαν καὶ ἐφονεύθησαν...

Ἂν καὶ οὐδεὶς ἐξ ὅσων ἐπεχείρησαν νὰ περιγράψουν τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως φαίνεται ἀντλήσας ὡς πρὸς τὰ συμβάντα τῆς 11ης ἐξ ἄλλων πηγῶν πλὴν τῶν λεγομένων ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὑπὸ προσώπων ὄχι αὐτοπτῶν, ἀλλ' ἀφηγουμένων ἢ πλάσματα τῆς φαντασίας των ἢ ἐξ ἀκοῆς πληροφορίας ἐχθρικῆς προελεύσεως, πρέπει ὡρισμένως νὰ γίνῃ παραδεκτὸν τὸ ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀνετινάχθησαν τὰ

---

1) Ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατὰ τὸν ἀββᾶν Μικαρέλλι, 3100 ζεύγη ὠτίων.

2) Τὰ αἰχμαλωτισθέντα γυναικόπαιδα ὑπερέβησαν κατ' ἀριθμὸν τὰ 6000 πρόσωπα, κατὰ τὸν πρόξενον τῆς Αὐστρίας. Αἱ ἀγοραὶ τῆς Αἰγύπτου (Καΐρου καὶ Ἀλεξανδρείας πρὸ πάντων) ἐπλημμύρισαν αἰχμαλώτων.

3) Ὁ ὑποστράτηγος κ. Μαρούλης καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν τοὺς σωθέντας πολεμιστὰς περὶ τοὺς 1300.

κτίρια ὅπου κατέφυγον οἱ ἀσθενοῦντες καὶ αἱ μετ' αὐτῶν γυναῖκες καὶ ὅτι ἀνετινάχθησαν ὑπὸ τῶν ἀμυνομένων.

Καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν οἱ ἐχθροὶ ἐπετέθησαν μετὰ πεί-σματος, ὑφιστάμενοι ἀπωλείας ἄνευ πολλῶν ἀποτελεσμάτων. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἀπεσύρθησαν, ἄλλοι εἰς τὸ τεῖχος τοῦ Μεσο-λογγίου καὶ ἄλλοι εἰς τὰ διάφορα κανονιοστάσια τῆς πόλεως· καὶ ἀφοῦ ἐξετέλεσαν πυρὰ πυροβόλων καὶ τουφεκίων κατὰ τῶν οἰκιῶν (1) διεσπάρησαν πάλιν ἐντὸς τῆς πόλεως εἰς λεηλασίαν, εἰς σφαγὴν καὶ εἰς αἰχμαλωσίαν. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐξηκολούθησαν οἱ θρῆ-νοιαὶ κραυγαί, οἱ τουφεκισμοὶ καὶ τὰ μαχαιροκτυπήματα.

Τὸ τί ἐστοίχισε εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἡ ἅλωσις τοῦ Μεσολογγίου δύ-ναται νὰ φαντασθῇ εὐκόλως ὁ μελετήσας περιγραφὰς ἀμύνης οἰκη-μάτων, φρουρηθέντων ὑπὸ ἐμπείρων πολεμιστῶν, συγγραφείσας ὑπὸ προσώπων παρευρεθέντων εἰς τοιοῦτον ἀγῶνα. Κατὰ τὴν ἅλωσιν τοὐλάχιστον διακόσιοι ἀποφασιστικοὶ καὶ ἐμπειρότατοι ἄνδρες, ἀπηλπισμένοι, διεσπάρησαν εἰς διάφορα κτίρια καὶ ὠχυρώ-θησαν μὲ ἀπόφασιν νὰ θανατώσουν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους ἀντιπάλους. Καὶ ἀφ' οὗ θὰ προσεπάθησαν νὰ τοὺς κρατήσουν εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν κτιρίων, θὰ ἐπάσχισαν κατὰ σειρὰν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ εἰσέλθουν, ν' ἀνέλθουν τὴν κλίμακα καὶ τέλος νὰ μὴ βιάσουν τὴν εἴσοδον τοῦ τελευταίου των καταφυγίου.

Κατὰ τὴν παράδοσιν αἱ κλεισθεῖσαι γυναῖκες ἐν τῷ φ σιγγοδε-τείῳ ἔψαλλον συνεχῶς, ἀναμένουσαι μὲ ὑπομονὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἀπο-λυτρώσεως καὶ ὁ Καψάλης ἐνοήσας διὰ τίνα λόγον οἱ ἐχθροὶ δὲν ἐπλησίασαν κατὰ τὴν 11ην τοὺς ἔστησε παγίδα. Ἄλλως τε οὕτω ἐξηγεῖ-ται ὁ θρῦλλος καθ' ὃν μὲ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τῆς 12ης συνεσώρευσε εἰς τὰ παράθυρα τοῦ φυσιγγοδετείου τὰς γυναῖκας διὰ νὰ προσελκύσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους ἐχθρούς, (προφανῶς ταῦτα κατὰ παρά-δοσιν ἐκπηγῆς ἐχθρικῆς) καὶ ὅτι ὄχι μόνον πέριξ τοῦ κτιρίου δὲν ὑπῆρξε σπιθαμὴ ἐλευθέρα ἀλλ' οὔτε ἡ στέγη ἐχώρεσε ἕνα ἐπὶ πλέον τῶν ὅσων ἀνερριχήθησαν. Βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ φυσιγγοδετεῖον ἀνετι-νάχθη, αἱ πέριξ οἰκίαι κατέρρευσαν. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκρήξεως, ἥτις ἦτο εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλιακὴν ὁδὸν καὶ εἰς ἀπόστασιν

---

1) Τρικούπης.—Οἱ κρότοι τῶν κανονιοβολισμῶν τούτων καὶ τῶν τουφε-κισμῶν ἠκούοντο καὶ παρὰ τοῦ Σπυρομήλιου ἀπὸ τοῦ Πεταλᾶ κατὰ τὴν νύκτα τῆς 11ης πρὸς τὴν 12ην Ἀπριλίου.

ἐλαχίστων βημάτων ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, ἐσχηματίσθη χάσμα μεγάλης ἐκτάσεως, τὰ ὕδατα τῆς λιμνοθαλάσσης εἰσέρρευσαν, ὁλόκληρος ἡ συνοικία τὰ Καφαλέϊκα κατεκλύσθη(1).

Ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 12ης ἤρχισε κανονιοβολισμὸς ἀδιάκοπος ἀπὸ τῶν κανονιοστασίων τῆς ἀμύνης τῆς πόλεως καὶ τῶν κανονιοφόρων κατὰ τοῦ Ἀνεμομύλου. Καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὸ Μεσολόγγιον ἐκαίετο. Μέχρι τῆς ἑσπέρας, ὁπότε οἱ στρατιωτικοὶ ἀπεχώρησαν τῆς νήσου τοῦ Πεταλᾶ,οὐδεμία ἄλλη ἔκρηξις πυριταποθήκηςἐγένετο αἰσθητή καὶ ἐκ τούτου τεκμέρεται ὅτι ὁ Ἀνεμόμυλος ἀκόμηἀντεῖχε. Βέβαιον εἶναι ὅτι μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐξωρμήσεως ἔληξε πᾶσα ἐπιχείρησις εἰς τὸΜεσολόγγιον, ὅθεν ἀναμφισβητήτως ἡ πυριταποθήκη τοῦ Ἀνεμομύλου ἀνετινάχθη τὴν 13ην Ἀπριλίου, ἢ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως Ἰωσὴφ ἢ ἐξ ἐχθρικοῦ ἐπισκηπτικοῦ βλήματος. Ἀναφέρεται ὅτιὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, μέχρι τελευταίας στιγμῆς κοινωνῶν τῶν ἀχράντων μυστηρίων κατοίκους καὶ πολεμιστὰς(2) εὑρέθη μακρὰν τῆς ὁρισθείσης θέσεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐξωρμήσεως τῶν φαλάγγων καὶ μὲ τὴν εἰσβολὴν τῶν Τουρκαλβανῶν ἐκλείσθη μετ' ἄλλων εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον (3).

* * *

Κατὰ τὴν ἔξοδον ἀπωλέσθησαν πολλοὶ ἐπίσημοι μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Παπαδιαμαντόπουλος(4), Παλαμᾶς, μηχανικὸς Κοκκίνης,

---

1) Ἀκριβῶς τὴν αὐγὴν τῆς 12ης Ἀπριλίου ἠκούσθη ἡ ἔκρηξις εἰς Πεταλᾶν, ὑπὸ τοῦ Σπυρομήλου.

2) Βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἱερέων Βάλβη, Ἀγλυκάντου καὶ Πλατύκα. — Κατὰ τὴν ἔξοδον ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Χρ. Εὐαγγελάτου πεσόντες οἱ ἱερεῖς Πανταλέων Βάλβης, Παν. Ἀγλύκαντος, Γ. Μπουτινιώτης, Σωτ. Ἀνανίας, Γεράσ. Τσοκάντος, Ἀνδρ. Παπανδρέου καὶ ὁ Πορφύριος ἱερομόναχος.

3) Κατὰ τὸν στρατηγὸν κ. Ὀδ. Μαρούλην καὶ ἄλλους συγγραφεῖς.

4) Ὁ Παπαδιαμαντόπουλος ἦτο εἷς τῶν παρόντων ἐπισήμων Πελοποννησίων κατὰ τὴν κήρυξιν τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας. Τὸ ἔργον του ἐν Μεσολογγίῳ, ὡς μέλους τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, θὰ μείνῃ ὡς ὑπόδειγμα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἡ λεπτότης τοῦ χαρακτῆρος του διακρίνεται εἰς τὰ σωζόμενα ἐπίσημα ἔγγραφα· τὰ φέροντα τὴν ὑπογραφήν του ὡς μέλους τῆς διοικούσης ἐπιτροπῆς, καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος ἐφανερώθη κατὰ τὴν εἰς Ζάκυνθον μετάβασιν πρὸς ἐνέργειαν ἀποστολῆς τροφίμων εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Ὁ κίνδυνος ἦτο τῶν πολιορκουμένων προφανής, ἡ θέσις των ἐθεωρεῖτο ἀπελπιστική. Οἱ ἐν Ζακύνθῳ φίλοι του τοῦ παρέστησαν τὴν κατάστασιν καὶ τὸν ἀπέτρεψαν τοῦ νὰ ἐπανήρχετο εἰς τὸ Μεσολόγγιον. Αὐτὸς ὅμως, δοῦλος τοῦ καθήκοντος,

) Μάγερ(2), ἀπωλέσθησαν διάφοροι Φιλέλληνες Γερμανοὶ ὡς ὁ ἀρχιπυροβολητὴς Σίλτσιμπεργκ, ὁ βαρῶνος Μπέζεντερ, οἱ Κλέμπ, Στσίπαμ, Λύτρεβ· καὶ πολλοὶ ἄλλοι Φιλέλληνες τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν ἀναφέρονται.

Ἐκ δὲ τῶν σωματαρχῶν καὶ ὑποσωματαρχῶν ἔπεσαν κατὰ τὴν ἔξοδον ἐν συνόλῳ ἑπτά.(3) Σχετικῶς πρὸς τοῦτο καὶ πρὸς τὰς ἐν συνόλῳ ἀπωλείας ὁ Σπυρομήλιος ἀναφέρει τὰ ἑπόμενα :

—...Πλὴν ἐκ τῶν ὁπλαρχηγῶν τὸ περισσότερον μέρος διεσώθη(3). Ἐχάθησαν οὕτως ἀπὸ τὴν ἀπροβλεψίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων σχεδὸν ἐννέα χιλιάδες γυναικόπαιδα καὶ δύο χιλιάδες πεντακόσιοι στρατιωτικοί. Ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸς μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπολεσθέντων· διότι πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ ἐκείνους ὁποῦ εἰς τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας ἐφονεύοντο καθ' ἡμέραν, οἵτινες ὑπολογίζοντάς τους τοὐλάχιστον ἀνὰ πέντε τὴν ἡμέραν, διὰ τὸ διάστημα 366 ἡμερῶν, ἀναβαίνουν εἰς τὸν ἀριθμὸν χιλίων ὀκτακοσίων τριάκοντα(4), ἀριθμὸς ὁποῦ ἀνεπληρώθη πάντοτε ἀπὸ τὰς ἐπικουρίας ὁποῦ μᾶς ἤρχοντο, ὡς ἐπαραστήσαμε,

---

ἁρμοδιώτερος παντὸς ἄλλου νὰ κρίνῃ τὴν θέσιν τῶν πολιορκουμένων, ἀπεκρίθη. «—Ἢ θὰ σωθῶ ἢ θ' ἀποθάνω ἐν μέσῳ αὐτῶν».

(1) Ἄλλοι συγγραφεῖς ὀναφέρουν τὸν ὀχυρωμα οποιὸν Μ. Κοκκίνην ὡς ἐπιζήσαντα τοῦ Ἀγῶνος.

(2) Μάγερ Ἰάκωβος. Ἰατροφιλόσοφος, ἐκ τῆς Γερμανικῆς Ἑλβετίας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα κατῆλθε μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶνος. Οὗτος εἶναι ὁ συγγραφεὺς καὶ ὁ ἐκδότης τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν». Ἐγνώριζε τὴν ἑλληνικὴν ὁ Μάγερ ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐφημερίδος συνέγραφε γαλλιστὶ καὶ τὸ μετέφραζε ὁ Παυλίδης (ἐκ Ζαγορᾶς). Τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» ἐξεδόθησαν ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1824 μέχρι τῆς 21ης Φεβρουαρίου τοῦ 1826, ὁπότε κατεστράφη τὸ τυπογραφεῖον ἐκ βλήματος μεγάλου διαμετρήματος τοῦ πολιορκητικοῦ πυροβολικοῦ τοῦ Ἰμβραήμ, κατὰ τὸν ἐπαναληφθέντα βομβαρδισμὸν τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἀποτυχοῦσαν ἔφοδον τῆς 17ης. Τὸ κτίριον τοῦ τυπογραφείου εὑρίσκετο εἰς τὸ νοτιώτατον ἄκρον τοῦ Μεσολογγίου, ἐγγύτατα καὶ ἀπέναντι τοῦ ***Ἀνεμομύλου***. Ἡ ἰδεολογία τοῦ μεγάλου τούτου Φιλέλληνος καὶ ἡ ἀρθρογραφία του προσέφερον εἰς τὸν ἀγῶνα ὑπηρεσίας ἀνεκτιμήτους. Τὰ κατὰ τὴν περίοδον τῆς πολιορκίας ἀναφερόμενα ἐν τῇ ἐφημερίδι πολεμικὰ συμβάντα ἀπέβησαν πολυτιμωτάτη συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν.

Ὁ Μάγερ εἶχε νυμφευθῇ κόρην τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου, τὴν θυγατέρα τοῦ Γριλινοῦ.

(3) Τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ τέλος τοῦ «Παραρτήματος» τοῦ παρόντος τόμου.

(4) Ὁ Τρικούπης ἀναφέρει ὡς πρὸς τοῦτο τὰ αὐτά.

καὶ ἀπὸ νεοσυλλέκτους ὁποῦ ἤρχοντο ἐκ διαλειμμάτων ἀπὸ διάφορα μέρη. Ὥστε ὁ ἀριθμὸς ὁ ὁλικὸς τῶν εἰς Μεσολόγγιον ἀπολεσθέντων ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς πολιορκίας μέχρι τῆς πτώσεώς του ἀναβαίνει εἰς δεκατρεῖς χιλιάδας πεντακοσίους ἀνθρώπους καὶ περιπλέον....

Περαίνω τὸν τόμον τοῦτον παραθέτων κατωτέρω τοὺς δι' αὐτὸν γραφέντας ἓξαισίους στίχους τοῦ ποιητοῦ μας κ. Μ. Μαλακάση.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Τὴν ἔγνοια νὰ βάνω μεγάλης γενιᾶς
Σ' ἀνάξια ζωὴ, ἐδῶ κ' ἐκεῖ σκορπισμένη,
Γλυκειά μου Πατρίδα ! ἡ ἐλπίδα καμμιᾶς
Εὐτυχίας μακριά σου δὲ μένει...

Ὁ νοῦς μου συχνὰ σκλάβος φέρνει' ἐκεῖ
Σὲ τάπια τοῦ κάστρου, στὴν Κλεισοβα πέρα,
Κ' ἐλεύτερος βγαίνει, μ' ὁρμὴ θεϊκή,
Σὲ μιὰν ἀναστάσημη ἡμέρα...

Φτωχὸ Μεσολόγγι ! ὅλη ἡ δόξα τῆς γῆς
Μ'ἐσὲ ἂν μετρηθεῖ δέ θὰ φτάσει, ὅση κιὄση,
Τὴ λάμψη ἐκείνη τῆς θειας σου αὐγῆς,
Νὰ σβύσει ποτέ, ἢ ν'ἀμαυρώσει....

Ὦ ! κόκκαλα ἐσεῖς τῶν γονιῶν μας ἱερά,
Στὸν κάμπο, στὴ λίμνη, στὸ λόγγο σπαρμένα,
Ποῦ γράψατε μ'αἷμα πυρὸ μιὰ φορά,
Τὸ ἀθάνατον Εἰκοσιένα...

Ὦ ἂς ἤτανε ὁ τάφος, εὐχή μου στερνή,
Σὲ χώματα τέτια ἁγιασμένα, νὰ κλείσει
Κορμὶ γερασμένο, καρδιὰ ποῦ πονεῖ,
Ψυχὴ πῶχει τώρα ἀπανδήσει...

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΛΕΞΙΚΟΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΤΙΝΩΝ ΟΡΩΝ.
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Τὸ ὀλιγοσέλιδον τοῦτο παράρτημα καθιστᾶ εἰς πολλὰ ἐνημέρους κυρίως τοὺς ἀναγνώστας τοὺς μὴ εἰδικοὺς εἰς τὴν ναυτικὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην. Εἶναι μέρος τοῦ καταρτισθέντος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως πρωτοτύπου εἰδικοῦ ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ τεχνικῶν ὅρων καὶ γνώσεων, χρησίμων εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος.

Περιέχει κατὰ σειρὰν εἰς κεφάλαια: ὀνοματολογίαν τῶν μέσων προώσεως τοῦ ἱστιοφόρου πλοίου καὶ παράστασιν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐλίσσεται· τοὺς τύπους τῶν ἀπαντωμένων κατὰ τὴν ἐξιστόρησιν ἐν τούτῳ τῷ τόμῳ πολεμικῶν πλοίων καὶ τῶν πολεμικῶς ἐξοπλισμένων· ὀνοματολογίαν τῶν κατασκευασθέντων ὑπὸ τοῦ Μηχανικοῦ Κοκκίνη εἰς τὸ Μεσολόγγιον ὀχυρωματικῶν ἔργων· τεχνικὴν περιγραφὴν τῶν ὅρων τούτων· καὶ εἰδικὴν παράγραφον περὶ ὑπονόμων σχετικὰ πρὸς τὸ πυροβολικὸν τὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, (χαρακτηρισμούς, ἀκτῖνα ἐνεργείας, γομώσεις, βάρη βλημάτων κλπ.)· ὀνοματολογίαν τῶν χρησίμων στοιχείων πρὸς κατανόησιν τοῦ τρόπου χρησιμοποιήσεως καὶ τῆς δράσεως τῶν ἐκηβόλων ὅπλων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους· δύο παραγράφους σχετικοὺς τῆς τρεχούσης τότε ἀξίας τῶν νομισμάτων· καὶ τὰς τιμάς τινων τροφίμων καὶ ἄλλων εἰδῶν τῆς πρώτης ἀνάγκης.

Τὰ περιεχόμενα ἐν ἑκάστῳ κεφαλαίῳ δὲν ἀπαντῶνται κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. Οὐχ' ἧττον, ἐν τῇ πρώτῃ περιληπτικῇ παραγράφῳ ἑκάστου, παρέχονται στοιχεῖα ἀναζητήσεως τῶν σχετικῶν ὅρων. Καὶ τοῦτο ἐγένετο πρὸς διευκόλυνσιν καὶ ἐν συνόλῳ παρατήρησιν τῶν σχετιζομένων πρὸς ἀλλήλας τεχνικῶν ἑρμηνειῶν.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΥΣ

ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΠΡΟΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΙΟΦΟΡΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΤΡΟΠΟΥ ΚΑΘ' ΟΝ ΕΛΙΣΣΕΤΑΙ

Ἱστοί.—Κεραῖαι.—Ἱστία.(1)—Ἄνεμος (χαρακτηρισμὸς τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ταχύτης, ἀντίστοιχος ἱστιοφορία).—Σειροδέτησις ἱστίων.

Ὁ ἄνεμος εἰς τὴν ἐγγυτάτην (μπουρίνα).—Ὁ ἄνεμος φορὸς (λασκάδα), Ἐπίφορος, Οὔριος. — Χαρακτηριστικὰ σκαριφήματα τοῦ πλοῦ ὑπὸ τὰς διαφόρους γωνίας προσπτώσεως τοῦ ἀνέμου ἐπὶ τῶν ἱστίων.—Πλαγιοδρομία.—Πλοῖον ὁρμητικὸν καὶ πλοῖον ὀκνόν.—Χαρακτηριστικὰ σκαριφήματα καὶ ἑρμηνεία τοῦ χειρισμοῦ τῆς ἀναστροφῆς, διάφοροι περιπτώσεις.—Ὑποστροφή.—Οὐριοδρομία.

Ἐκ τῶν διαφόρων τύπων τῶν ἱστιοφόρων ὁ *Δρόμων* φέρει καὶ τοὺς τρεῖς καθέτους ἱστοὺς καθὼς καὶ ὁλόκληρον τὴν ἀναφερομένην κατωτέρω σειρὰν τῶν διαφόρων κεραιῶν κ.λ.π. καὶ τῶν ἱστίων.

Ἱστοί.—Εἶναι :

Ὁ πρόβολος, περιλαμβάνων τὸν κυρίως καλούμενον πρόβολον, τὸ δοράτιον τοῦ ἀρτέμονος καὶ τὴν ἐπιδορατίδα. Ὁ ἱστὸς οὗτος δὲν εἶναι κάθετος (ἢ σχεδὸν κάθετος ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου, ὡς εἶναι οἱ ἄλλοι ἱστοὶ) ἀλλ' ἐξέρχεται τῆς πρώρας σχηματίζων περίπου 30° κλίσιν μετὰ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὁρίζοντος. Πρόβολον ἱστὸν φέρουν ἅπαντα τὰ ἱστιοφόρα, οἱουδήποτε τύπου καὶ μεγέθους

Ὁ ἀκάτιος ἱστός, περιλαμβάνων τὴν στήλην, τὸ ἐπιστήλιον τοῦ δολωνίου καὶ τὸ ἐπιστήλιον τοῦ φωσωνίου μετὰ τῆς ἀτράκτου ἥτις ἐπέχει θέσιν ἐπιστηλίου τοῦ σιπαρίου.

Ὁ μέγας ἱστός, περιλαμβάνων τὴν στήλην, τὸ ἐπιστήλιον τοῦ δόλωνος, τὸ ἐπιστήλιον τοῦ φώσωνος μετὰ τῆς ἀτράκτου ἥτις ἐπέχει θέσιν ἐπιστηλίου σιπάρου.

Ὁ ἱστὸς τοῦ ἐπιδρόμου, περιλαμβάνων τὴν στήλην, τὸ ἐπιστήλιον τῆς δολωνίδος, τὸ ἐπιστήλιον τῆς φωσωνίδος μετὰ τῆς ἀτράκτου ἥτις ἐπέχει θέσιν ἐπιστηλίου τῆς σιπαρίδος.

Κεραῖαι.—Ὁ πρόβολος δὲν ἔχει. Ἡ ἀρχαία κεραία του, ἡ καλουμένη διατείνουσα, ἀντεκατεστάθη διὰ δύο ἀπωστῶν πλαγίων, κεκλιμένων κατὰ 20° περίπου πρὸς τὸν ὁρίζοντα.

Εἰς τὸν ἀκάτιον ἱστὸν ἀρτῶνται αἱ κεραῖαι τοῦ ἀκατίου, δολωνίου, φωσωνίου σιπαρίου καὶ τὸ κέρας τοῦ πρωραίου ἡμιολίου.

---

(1) Βλέπε εἰς τὴν ἐν τῇ σελίδι 196 τοῦ κειμένου, εἰς τὴν εἰκόνα τῆς κορβέττας τοῦ Τομπάζη «ὁ Θεμιστοκλῆς», ἓν πρὸς ἓν ἱστούς, κεραίας, τετράγωνα ἱστία, ἀρτέμονας, ἐπίδρομον κλπ. κλπ.

Εἰς τὸν μέγαν ἱστὸν ἀρτῶνται αἱ κεραῖαι τῆς μεγίστης, τοῦ δόλωνος, τοῦ φώσωνος, τοῦ σιπάρου καὶ τὸ κέρας τοῦ μεγάλου ἡμιολίου.

Εἰς τὸν ἱστὸν τοῦ ἐπιδρόμου ἀρτῶνται τὸ ἐπίκριον, ἡ κεραία τῆς δολωνίδος, ἡ τῆς φωσωνίδος, ἡ τῆς σιπαρίδος, τὸ κέρας τοῦ ἐπιδρόμου καὶ ἡ κέρκος.

Αἱ κεραῖαι τῶν παριστίων φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ παριστίου τοῦ προσδεδεμένου ἐπ' αὐτῶν.

***

Ἱστία.—Διαιροῦνται εἰς τέσσαρας κυρίας κατηγορίας.

Α) *Τὰ τετράγωνα ἱστία,* ἔχοντα σχεδὸν σχῆμα τραπεζίου.

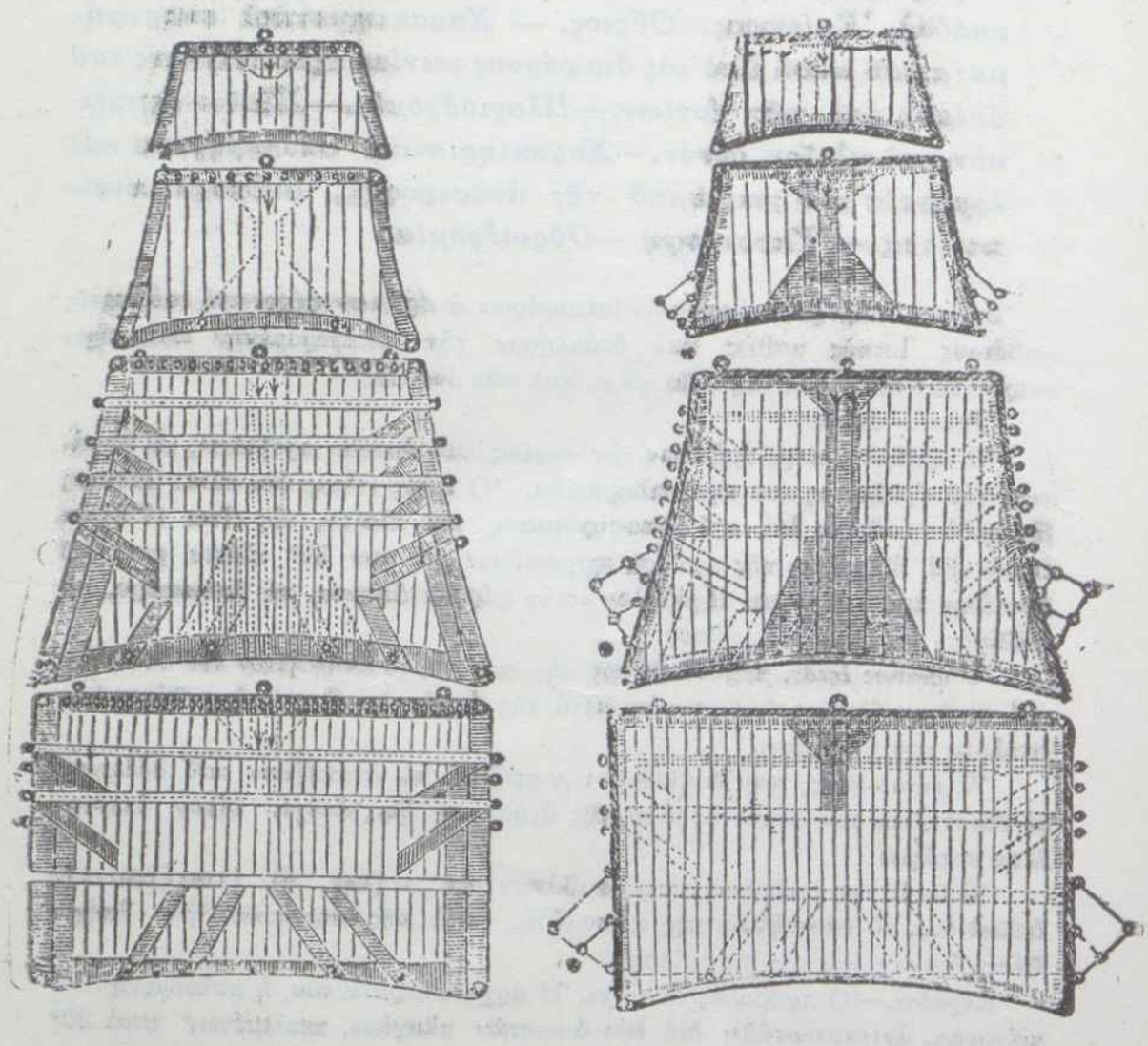

Σκαριφήματα τῶν τετραγώνων ἱστίων τοῦ ἀκατίου ἰσ οῦ.—Τὸ πρὸς ἀριστερὰ παριστᾶ τὴν προσθίαν ὄψιν των, τὸ πρὸς δεξιὰ τὴν ὀπισθίαν.—Τὰ ὀνόματα αὐτῶν. ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, εἶναι: ἀκάτιον δολώνιον· φωσώνιον· σιπάριον,

Τὰ ἱστία τοῦ μεγάλου ἱστοῦ εἶναι ὅμοια, μεγαλητέρων ὅμως διαστάσεων.—Τὰ ἱστία τοῦ ἱστοῦ τοῦ ἐπιδρόμου εἶναι μικροτέρων διαστάσεων τῶν τοῦ ἀκατίου ἱστοῦ καὶ τοποθετοῦνται ἐπὶ τῶν κεραιῶν μόνον τὰ τρία ἀνώτερα.

Β) *Τὰ λατίνια*, σχήματος τριγωνικοῦ (ἀρτέμονες).

Γ) *Τὰ ὠτοειδῆ*, ὡς ὁ ἐπίδρομος, ὁ ἐπιδρομίσκος, τὰ ἡμιόλια, ἔχοντα τέσσαρας πλευρὰς καὶ ἀναδενόμενα ἐπὶ κέρατος.

Ἀρτέμων.

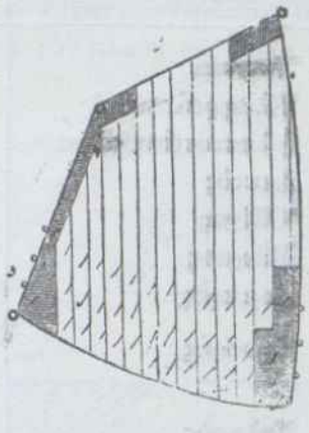

Ἐπίδρομος.

Τὰ ***προῖστια*** εἶναι βοηθητικὰ λατίνια ἱστία.

Τὰ προῖστια ὀνομάζονται προτονίδες μὲν τὰ κατώτερα, ἁπλῶς δὲ προῖστια τὰ ἀνώτερα, καὶ διακρίνονται: εἰς προτονίδα τοῦ μεγάλου· προῖστιον τοῦ δόλωνος, τοῦ φώσωνος, τοῦ σιπάρου διὰ τὸν μέγαν ἱστόν· εἰς προτονίδα τοῦ ἱστοῦ τοῦ ἐπιδρόμου, προῖστιον τῆς δολωνίδος, τῆς φωσωνίδος, τῆς σιπαρίδος, διὰ τὸν ἱστὸν τοῦ ἐπιδρόμου. Τὰ μᾶλλον ὅμως ἐν χρήσει ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ προτονὶς τοῦ μεγάλου, τὸ προῖστιον τοῦ δόλωνος καὶ ἡ προτονὶς τοῦ ἐπιδρόμου.

Τὸ πρωραῖον ἡμιόλιον εἶναι ἀναδεδεμένον ἐπὶ τοῦ κέρατος τοῦ ἀκατίου ἱστοῦ· τὸ μέγα ἡμιόλιον ἐπὶ τοῦ κέρατος τοῦ μεγάλου· ὁ ἐπίδρομος ἐπὶ τοῦ κέρατος τοῦ ἱστοῦ τοῦ ἐπιδρόμου (ὠτοειδῆ).

Δ) *Τὰ παρίστια ἢ παραπληρωματικὰ ἱστία*, ἔχοντα σχῆμα τραπεζίου.

***

Τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων ἱστίων τοῦ πλοίου εἶναι κατὰ σειράν:

Τὰ τοῦ προβόλου. Ἡ προτονίς, ἡ ἀρτεμονίς, ὁ ἀρτέμων ἢ ὁ ἀρτεμονίσκος, ὁ πρόθοος (λατίνια).

Τὰ τοῦ ἀκατίου ἱστοῦ. Τὸ ἀκάτιον, τὸ δολώνιον, τὸ φωσώνιον, τὸ σιπάριον (τετράγωνα).

Τὰ τοῦ μεγάλου ἱστοῦ. Ἡ μεγίστη, ὁ δόλων, ὁ φώσων, ὁ σίπαρος (τετράγωνα).

Τὰ τοῦ ἱστοῦ τοῦ ἐπιδρόμου. Ἡ δολωνίς, ἡ φωσωνὶς καὶ ἡ σιπαρίς (τετράγωνα).

Τὰ παρίστια τοῦ ἀκατίου ὀνομάζονται παρακάτια· τὰ τοῦ δολωνίου πρωραῖα παραδολώνια· τὰ τοῦ φωσωνίου, πρωραῖα παραφωσώνια· τὰ τοῦ δόλωνος μεγάλα παραδολώνια· τὰ τοῦ φώσωνος μεγάλα παραφωσώνια.

***

Ἄνεμος.

Χαρακτηρισμὸς τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνέμου	*Ταχύτης ἀνέμου εἰς μέτρα κατὰ δευτερόλεπτον*	*Ἀντίστοιχος ἱστιοφορία*
Ἄπνοια	0	Πᾶσιν ἱστίοις
Ἐλαφραὶ πνοαὶ ἢ λεπτοτάτη αὔρα	1	
Λεπτὸς	2	
Ὀλίγος	4	
Μέτριος	7	
Λαμπρὸς	11	Πλὴν μιᾶς σειρᾶς δολώνων.
Σφοδρὸς	16	Πλὴν δύο σειρῶν δολώνων καὶ πλὴν τῶν φωσώνων.
Σκληρὸς	22	Πλὴν τῶν φωσώνων, τριῶν σειρῶν δολώνων καὶ μιᾶς σειρᾶς τῶν μεγάλων ἱστίων.
Καταιγίζων	28	Ἐλάχιστα ἱστία ὁλόσειρα·
Τυφωνικὸς	37 καὶ ἄνω	Ξυλάρμενον τὸ πλοῖον.

Ἡ βαθμιαία ἐλάττωσις τῆς ἱστιοφορίας γίνεται κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν

α) Πτύσσονται οἱ σίπαροι καὶ ὁ πρόθοος καὶ καθαιροῦνται οἱ σίπαροι· β) δένεται ἡ πρώτη σειρὰ τῶν δολώνων· γ) δένεται ἡ δευτέρα σειρὰ τῶν δολώνων· δ) ἀντικαθίσταται ὁ ἀρτέμων διὰ τῆς ἀρτεμονίδος καὶ ὁ ἐπίδρομος διὰ τοῦ ἐπιδρομίσκου· ε) πτύσσονται οἱ φώσωνες καὶ καθαιροῦνται· στ) σειροδετεῖται ἡ μεγίστη· ζ) δένεται ἡ τρίτη σειρὰ τῶν δολώνων, πτύσσεται ἡ μεγίστη καὶ ἐκπετάννυται ἡ προτονὶς τοῦ ἐπιδρόμου· η) πτύσσεται ἡ δολωνὶς καὶ σειροδετεῖται τὸ ἀκάτιον· θ) δένεται ἡ τελευταία σειρὰ τῶν δολώνων. ι) πτύσσεται τὸ δολώνιον. Εὑρίσκεται τὸ πλοῖον οὕτω ἐν ἀντιμονῇ διὰ τοῦ δόλωνος ὁλοσείρου, διὰ τοῦ ἀκατίου σειροδετημένου, διὰ τῆς ἀρτεμονίδος, τοῦ ἐπιδρομίσκου καὶ τῆς προτονίδος τοῦ ἐπιδρόμου. Ἐὰν τὸ πλοῖον ἔχῃ παρίστια, τὰ παραφωσώνια εἰσέλκονται, (καθ' ὃν χρόνον πτύσσονται οἱ σίπαροι) καὶ τὰ παραδολώνια (πρὶν ἢ δεθῇ ἡ δευτέρα σειρὰ τῶν δολώνων).

Σειροδέτησις (ἱστίων). Γίνεται ἐν πρώτοις ***τῶν δολώνων.*** Καταβιβάζονται μέχρι τῶν στηλοκράνων αἱ κεραῖαι των καὶ καθίστανται κατόπιν διὰ τῶν ὁλκῶν αὐτῶν ἀκίνητοι. Μετὰ τοῦτο ἐκτείνονται οἱ ἔκφοροι μέχρι τοῦ ἀνωτάτου ὁρίου των καὶ τότε μόνον ἀνέρχονται οἱ ἄνδρες ἐπὶ τῶν κεραιῶν. Οἱ θωρακῖται δένουν τὰς ἀκροδέας καὶ οἱ λοιποὶ ἄνδρες τὰ σειράδια ἐπὶ τῶν κεραιῶν. Κατόπιν γίνεται ἡ σειροδέτησις τῶν κατωτέρω ἱστίων (ἀκατίου καὶ μεγίστης).

***

Τὸ ἑπόμενον σκαρίφημα παριστᾷ ἱστιοφόρον ἐν κατόψει μὲ τὸν διαμήκη ἄξονά του καὶ τὸν ἐγκάρσιον. Ἡ φορὰ τοῦ βέλους—τοῦ κατὰ τὸ ὄπισθεν μέρους τοῦ διαμήκους ἄξονος—παριστᾷ τὴν διεύθυνσιν τῆς κινήσεως τοῦ ἱστιο-

φόρου. Ἐξ αὐτῆς, ἀναλόγως τῆς φορᾶς τοῦ πνέοντος ἀνέμου, κανονίζεται ἡ διάθεσις τῶν κεραιῶν καὶ τῶν ἱστίων.

Α.—Ὅσάκις ὁ ἄνεμος ἔρχεται πρώραθεν τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος, ἀπὸ τοῦ τομέως (Α), δεξιὰ ἢ ἀριστερά, τὸ πλοῖον πλέει εἰς τὴν ***ἐγγυτάτην (μπουρίνα)***. Τὰ ἐντὸς τοῦ τομέως βέλη χαρακτηρίζουν τὴν κατὰ τὸν πλοῦν εἰς τὴν ἐγ-

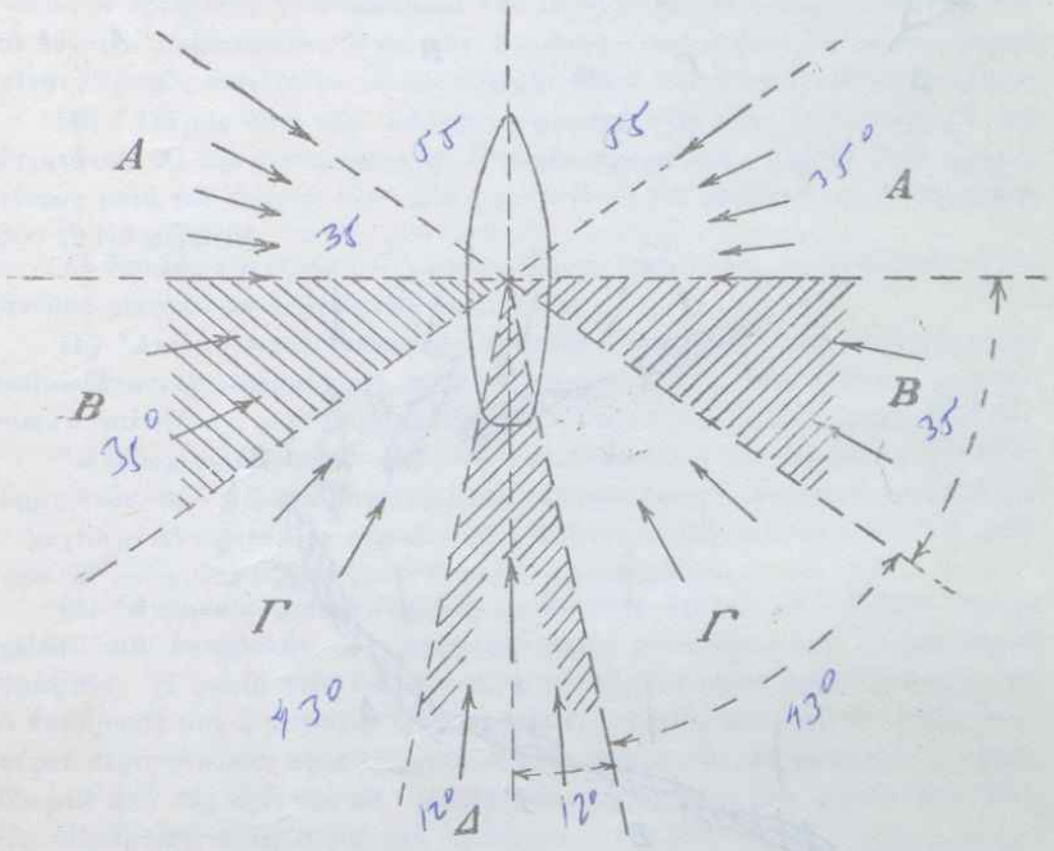

γυτάτην γωνίαν προσπτώσεως ἀνέμου. Ὅσάκις ὁ ἄνεμος ἔρχεται ἀπὸ τοῦ μᾶλλον πρὸς πρῷραν βέλους τὸ πλοῖον πλέει ***ὀξύτατα***.

Β.—Ὅσάκις πνέει ἀπὸ τοῦ τομέως (Β), δεξιὰ ἢ ἀριστερά, τὸ πλοῖον πλέει μὲ τὸν ἄνεμον ***φορὸν (λασκάδα)***. Τὰ ἐντὸς τοῦ τομέως βέλη χαρακτηρίζουν τὴν γωνίαν προσπτώσεως ἀνέμου.

Ὅσάκις πνέει ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς οὐδεμία ἔκπτωσις γίνεται.

Γ.—Ὅσάκις πνέει ἀπὸ τοῦ τομέως (Γ), δεξιὰ ἢ ἀριστερά, τὸ πλοῖον πλέει μὲ τὸν ἄνεμον ***ἐπίφορον (ἀπὸ τὴν μάσκα τῆς πρύμνης)***. Ὁ τομεὺς οὗτος θεωρεῖται ἐν συνόλῳ 45ο ἀνοίγματος (ἀρχόμενος 35ο πρύμνηθεν τοῦ ἐγκαρσίου ἄξονος καὶ καταλήγων εἰς 12ο ἀπὸ τοῦ διαμήκους).

Δ.—Ὅσάκις πνέει ἀπὸ τοῦ τομέως (Δ), δεξιὰ ἢ ἀριστερά, τὸ πλοῖον οὐ-ριοδρομεῖ, πλέει μὲ τὸν ἄνεμον ***οὔριον***. Ὁ τομεὺς οὗτος, ἑκατέρωθεν τοῦ διαμήκους ἄξονος, καταλαμβάνει ἔκτασιν 24ο.

***

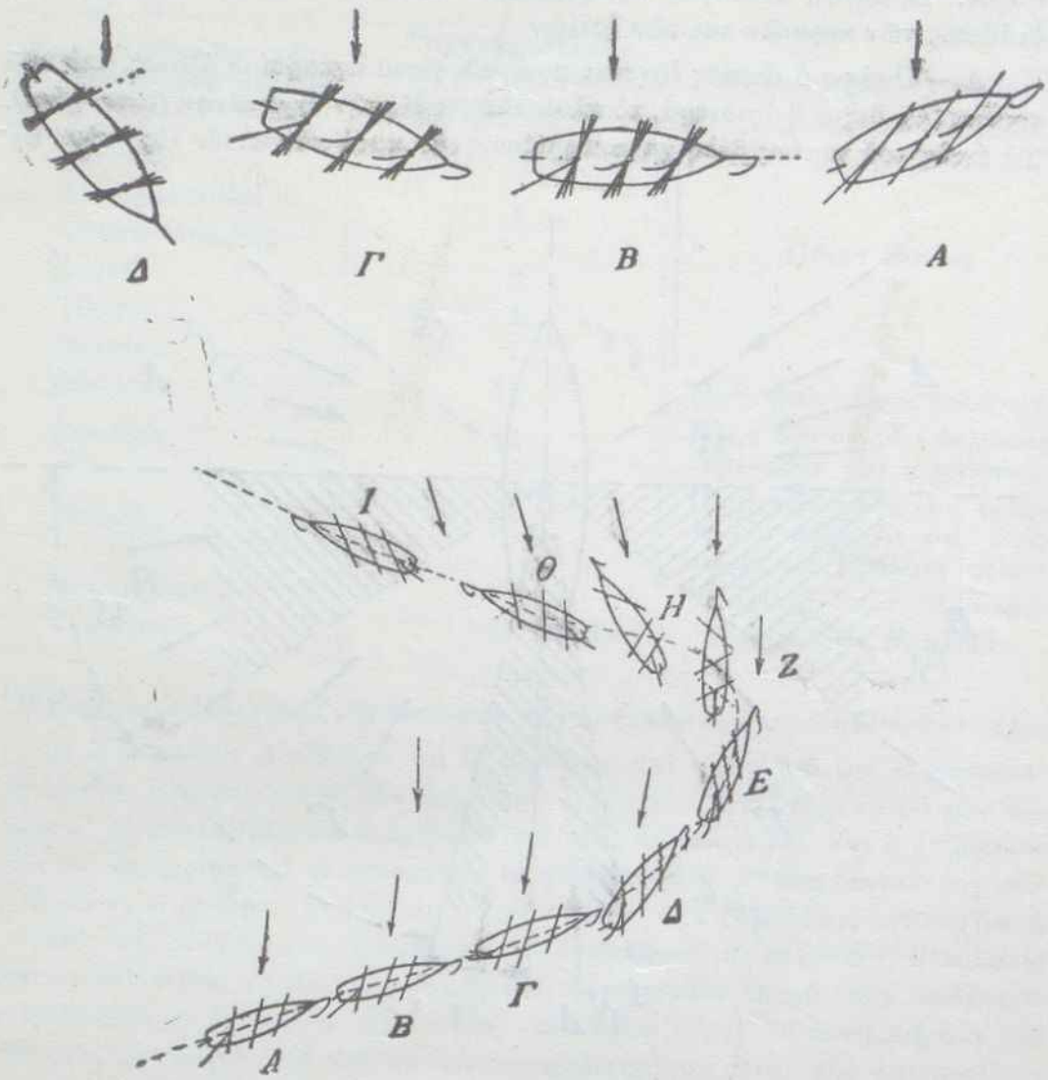

Τὸ μὲν πρὸς τὰ ἄνω σκαρίφημα παριστᾶ, (ἐξ ἀριστερῶν πρὸς δεξιά), ἐλ κατόψει, κατὰ σειρὰν τὰς τέσσαρας θέσεις τοῦ διαμήκους ἄξονος τοῦ πλοίου ὡς πρὸς τὸν πνέοντα ἄνεμον, ὅταν δηλ. τὸ πλοῖον πλέει (Α) εἰς τὴν ***ἐγγυτάτην,*** (Β) μὲ τὸν ἄνεμον ἀπὸ ***τῆς πλευρᾶς,*** (Γ) μὲ τὸν ἄνεμον ἀπὸ ***τοῦ ἰσχίου,*** (Δ) μὲ τὸν ἄνεμον οὔριον (περὶ τὰς 20ο ἀπὸ τῆς πρύμνης).

Αἱ διάφοροι θέσεις τῶν κεραιῶν ἑκάστου ἱστοῦ πρὸς ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸν πνέοντα ἄνεμον, ὡς καὶ αἱ θέσεις τῶν ἀρτεμόνων, ἀναδρομικῶν ἱστίων, ἐπιδρόμου καὶ πηδαλίου εἶναι τοποθετημέναι συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκ τῆς πείρας παραδεδεγμένους κανόνας.

(Α) ***Ἄνεμος ἀπὸ τῆς πρώρας, πλοῦς εἰς τὴν ἐγγυτάτην.***—Πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἐλαχίστης δυνατῆς γωνίας ἄξονος πλοίου καὶ διευθύνσεως ἀνέμου ὁ πηδαλιοῦχος τηρεῖ τὸ προσήνεμον ἄκρον τοῦ ὑψηλοτέρου ἱστίου τοῦ μεγάλου ἱστοῦ σχεδὸν ἐσβεσμένον ***(στὸ φύλλο).***—Τότε ἡ ἐλαχίστη γωνία ἄξονος πλοίου καὶ ***ἀληθοῦς*** ἀνέμου εἶναι 67ο, ἡ δὲ γωνία ἄξονος πλοίου καὶ φαι-

νομένου ἀνέμου 58ο—59ο. (1) Ἐπειδὴ ἡ ταχύτης τοῦ πλοίου ἐλαττοῦται καὶ ἡ ἔκπτωσις αὐξάνει ὅσον ἡ γωνία οὕτη γίνεται μικροτέρα, ἡ ἐλαχίστη γωνία χρησιμοποιεῖται μόνον ὁσάκις κινεῖται τὸ πλοῖον εἰς θάλασσαν τελείως γαληνιαῖαν, ὡς συμβαίνει ἐντὸς τῶν λιμένων ἢ πλέει τὸ πλοῖον ὑπηνέμως καὶ πολὺ πλησίον ξηρᾶς.

Κατὰ τὸν πλοῦν εἰς τὴν ἐγγυτάτην χησιμοποιοῦνται πάντα τὰ τετράγωνα ἱστία, οἱ ἀρτέμονες, τ' ἀναδρομικὰ καὶ τὰ ἡμιόλια. Αἱ κεραῖαι ἕλκονται ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιέστερον πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀνέμου. Ὅταν δὲ ὁ ἄνεμος εἶναι λαμπρὸς ἐντείνονται οἱ προσήνεμοι ὁλκοὶ καὶ χαλαροῦνται οἱ ὑπήνεμοι.

(Β) ***Ἄνεμος ἀπὸ τῆς πλευρᾶς (φορός).***—Ἡ αὐτὴ ἱστιοφορία μὲ τῆς ἐγγυτάτης. Αἱ πρυμναῖαι κεραῖαι ἕλκονται προσηνέμως μέχρις ὅτου σχηματίσουν μετὰ τοῦ ἀνέμου 17ο—23ο γωνίαν (1—1 1)2 ρόμβων), αἱ δὲ πρωραῖαι 30ο (2 1)2 ρόμβων).

Αἱ ὑψηλότεραι κεραῖαι ἑκάστου ἱστοῦ πρέπει νὰ σχηματίζουν μὲ τὸν ἄνεμον μικροτέραν γωνίαν τῶν χαμηλοτέρων.

(Γ) ***Ἄνεμος πρύμνηθεν τῆς πλευρᾶς (ἐπίφορος).***—Αἱ πρυμναῖαι κεραῖαι ἕλκονται περισσότερον πρὸς τὸν ἄνεμον (μέχρις ὅτου σχηματίσουν γωνίων μεγαλητέραν τῶν 2 ρόμβων-25ο), αἱ δὲ πρωραῖαι ἀναλόγως μεγαλητέραν.

Ἄνεμος πρύμνηθεν τοῦ ἰσχίου (οὔριος).—Τὸ πλοῖον καθίσταται ὁρμητικόν, πρὸ πάντων ὅταν ὑπάρχῃ θαλασσοταραχή. Συνήθως συστέλλεται μεγίστη. Αἱ πρυμναῖαι κεραῖαι σχηματίζουν ὀρθὴν γωνίαν μετὰ τοῦ ἀνέμου, αἱ πρωραῖαι σχηματίζουν ἀναλόγως μεγαλητέραν.

(Δ) ***Ἄνεμος ἀκριβῶς ἀπὸ τῆς πρύμνης (οὔριος).***—Τὸ πλοῖον διατοιχεῖται καθ' ὑπερβολήν. Τὰ πρυμναῖα ἱστία καλύπτουν τὸν ἄνεμον εἰς τὰ πρωραῖα. Ἡ γωνία τῶν κεραιῶν πρὸς τὸν ἄνεμον εἶναι ὀρθή. Συστέλλονται ὁ ἐπίδρομος καὶ ἡ μεγίστη. Ὁσάκις ὁ ἀκολουθητέος πλοῦς εἶναι μακρὸς συμφέρει περισσότερον, πρὸς αὔξησιν τῆς ταχύτητος, νὰ μετσβάλληται ἡ οὐριοδρομία ἀπὸ τῆς πρύμνης εἰς οὐριοδρομίαν πρύμνηθεν τοῦ ἰσχίου 15ο—20ο, (ἐκ περιτροπῆς πρὸς δεξιὰ καὶ ἀριστερά).

Πλαγιοδρομία εἶναι ἡ ἐκτέλεσις τοῦ πλοῦ διὰ πλαγίων κατευθύνσεων, ἐπιβαλλομένων ἐκ μὴ βοηθητικῶν ἀνέμων διὰ τὸν πλοῦν κατ' εὐθεῖαν. Κατὰ τὴν πλαγιοδρομίαν τὸ πλοῖον τηρεῖται εἰς τὴν ἐγγυτάτην καὶ ἡ μεταβολὴ ἀπὸ τῆς μιᾶς πλεύσεώς του εἰς τὴν ἄλλην ἐκτελεῖται διὰ τοῦ χειρισμοῦ τῆς ***ἀναστροφῆς.***

Ὅταν λέγωμεν ὅτι πλοῖον ***διαίρομεῖ*** ἐννοοῦμεν ὅτι πλαγιοδρομεῖ, ἀλλ' ἐννοοῦμεν ἐνίοτε καὶ τὸ ὅτι τηρεῖται ἁπλῶς ἐντὸς ὡρισμένης περιοχῆς ἐναμονῆ.

Ὁρμητικὸν (πλοῖον). Λέγεται ὅταν ἔχῃ τάσιν νὰ ἔρχεται πάντοτε προσηνέμως καὶ κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε τὸ πηδάλιον ὑπηνέμως. Ἐν λαμπρῷ ἀνέμῳ πάντα σχεδὸν τὰ πλοῖα εἶναι ὁρμητικά.

Ὀκνὸν (πλοῖον). Λέγεται ὅταν ὅπως κυβερνηθῇ ***ἐγγύτατα*** χρειάζεται νὰ τίθηται τὸ πηδάλιον προσηνέμως. Ὁσάκις ὁ ἄνεμος εἶναι λεπτὸς πάντα σχεδὸν τὰ πλοῖα εἶναι ὀκνά.

***

Τὸ δὲ πρὸς τὰ κάτω σκαρίφημα παρέχει κατὰ σειρὰν ἐν κατόψει, κατὰ τὸν ***χειρισμὸν τῆς ἀναστροφῆς,*** τὸν αὔλακα τοῦ πλοίου, τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν μετὰ τοῦ ἄξονος τοῦ πλοίου, τὴν θέσιν τῶν ἀρτεμόνων καὶ τοῦ ἐπιδρόμου, τὴν θέσιν τοῦ πηδαλίου καὶ τὴν διεύθυνσιν τοῦ φαινομένου ἀνέμου.

Φαινόμενος ἄνεμος εἶναι ἡ κατεύθυνσις τῆς συνισταμένης τῆς ταχύτητος τοῦ ἀληθοῦς ἀνέμου καὶ τῆς ταχύτητος τοῦ πλοίου. Οἱ ἀνεμοδεῖκται καὶ τὰ ἀνεμούρια παρέχουν πάντοτε ἐν πλῷ τὸν φαινόμενον ἄνεμον.

Αἱ κατὰ τὴν ἀναστροφὴν διαδοχικὴ θέσις εἶναι:

Α=Τὸ πλοῖον, πλέον τὴν ἐγγυτάτην, κατευθυνόμενον ἐλάχιστα ὑπηνεμώτερον ὅπως ἀποκτήση μεγαλειτέραν ταχύτητα.

Β=Τὸ πλοῖον αὐξῆσαν ταχύτητα.

Γ='Ο ἐπίδρομος εἰς τὸ μέσον, τὸ πηδάλιον εἰς τὸ μέσον.

Δ=Τὸ πηδάλιον προσηνέμως.

Ε=Τὸ πλοῖον ἀνάπρωρον.

Ζ=Μεταβολὴ τῶν πρυμναίων ὁλκῶν.

Η=Τὸ πλοῖον ἀναστρέφον.

Θ=Μεταβολὴ των πρωραίων ὁλκῶν.

Ι='Η νέα πλεῦσις τοῦ πλοίου εἰς τὴν ἐγγυτάτην.

***

Τὰ παραπλεύρως τέσσαρα σκαριφήματα παρέχουν ἐν κατόψει τὸν αὔλακα, τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν μετὰ τοῦ ἄξονος τοῦ πλοίου, τὰς θέσεις τῶν ἀρτεμόνων, τοῦ ἐπιδρόμου καὶ τοῦ πηδαλίου καὶ τὴν φορὰν τοῦ ἀνέμου κατὰ τὰς τέσσαρας κυριωτέρας περιπτώσεις ***ἀναστροφῆς***.

1.—'Αριστερὰ ἄνω σκαρίφημα.—Περίπτωσις ἀναστροφῆς μὲ ***συνεχῆ προχώρησιν*** τοῦ πλοίου.

2.—'Αριστερὰ κάτω σκαρίφημα.—Περίπτωσις χειρισμοῦ ἀναστροφῆς πλοίου ἀπωλέσαντος τὴν ***προχωρητικὴν ταχύτητα***.—(Α) Ἔναρξις τοῦ ἐλιγμοῦ.—(Β) Ἡ θέσις τοῦ πλοίου ἀναπρώρου πρὸς τὸν ἄνεμον.—(Γ) Ἡ θέσις τοῦ πλοίου ἀνακρουομένου ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ πρωραίου πετάσματος.—(Δ) Ἡ θέσις τοῦ πλοίου καθ' ἣν στιγμὴν ἀρχίζει νὰ δέχηται πάλιν τὸν ἄνεμον εἰς πάντα τὰ ἱστία του.—(Ε) Ἡ νέα θέσις τοῦ πλοίου κατὰ τὴν ἐγγυτάτην.

3.—Δεξιὰ ἄνω σκαρίφημα.—Περίπτωσις τοῦ ἀπαιτουμένου χειρισμοῦ κατὰ τὴν ***ἀποτυχίαν*** ἀναστροφῆς, ὁσάκις εἶναι δυνατὸν εἰς τὸ πλοῖον ν' ἀναλαμβάνῃ τὴν πρὸ τῆς ἀναστροφῆς πλεῦσιν του.—(α) Θέσις τοῦ ἄξονος τοῦ πλοίου σχηματίζοντος γωνίαν 330 περίπου μὲ τὸν πνέοντα ἄνεμον, καθ' ἣν τὰ ἱστία του εἶναι ἀντηνεμωμένα καὶ τὸ σκάφος ἀνακρούεται. (Τὸ ἀπὸ τῆς θέσεως (α) πρὸς τὴν (β) βέλος δεικνύει τὴν τροχιὰν τοῦ ἀνακουρομένου πλοίου μέχρις ὅτου ἐπιτευχθῇ πάλιν ἡ εὔθετος πρόσπτωσις τοῦ ἀνέμου ἐπὶ τῶν ἱστίων καὶ δυνηθῇ τὸ πλοῖον νὰ προχωρήσῃ. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο χρειάζεται συστολὴ τοῦ μεσαίου καὶ πρυμναίου πετάσματος καὶ τοποθέτησις τοῦ πηδαλίου ἀντιθέτως τῆς προηγουμένης θέσεως).—(β) Παριστᾷ τὴν θέσιν τοῦ ἄξονος τοῦ πλοίου σχηματίζοντος ὀρθὴν γωνίαν πρὸς τὸν ἄνεμον, μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ὁποίας πρέπει ν' ἀναμείνῃ ὁ χειρίζων ἵνα ἀρχίσῃ νὰ εὐθετίζῃ πάλιν τὰς κεραίας τοῦ πλοίου διὰ τὴν ***ἐγγυτάτην***.

4.—Δεξιὰ κάτω σκαρίφημα.—Περίπτωσις τοῦ ἀπαιτουμένου χειρισμοῦ ἀναγκαστικῆς ἀγκυροβολίας πρὸς ἀναστροφήν, ὁσάκις ἐκ κακοκαιρίας τὸ πλοῖον πλέει μὲ ἠλαττωμένην ἱστιοφορίαν, ἐν κυματισμῷ, ἡ ταχύτης του εἶναι μικρὰ καὶ ἡ πολὺ πλησίον ξηρὰ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ στραφῇ ***ὑποστρέφον (ποδιστά)***. Τοῦτο ἐπιχειρεῖται ὁσάκις ὁ βυθὸς ἐπιτρέπει τὴν ἀγκυροβολίαν καὶ πάντοτε ἀφ' οὗ ἀποτύχῃ ἡ ἀναστροφή. Ἐκλέγεται ἡ κατάλληλος στιγμὴ καθ' ἣν μόλις ἀρχίζουν ν' ἀντηνεμοῦνται τὰ ἱστία, ὁπότε ποντίζεται ἡ ὑπήνεμος ἄγκυρα καὶ εὐθὺς ὡς τὸ πλοῖον γίνῃ ἀνάπρωρον ἐκτελεῖται ὁ συνήθης χειρισμὸς τῆς ἀπάρσεως.

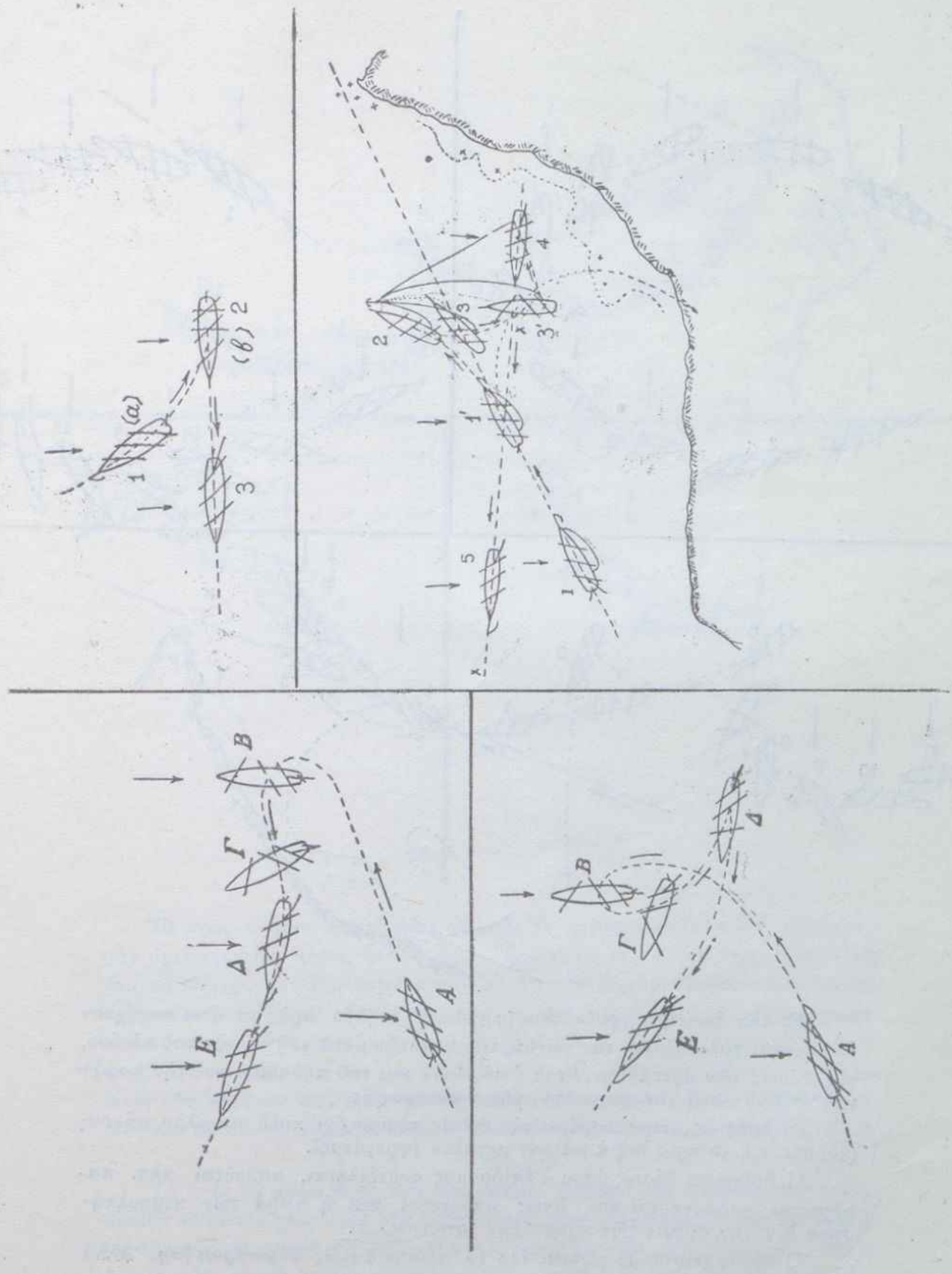
(a)
(b)
1
2
3
1'
2
3
3'
4
5
I
x
A
B
Γ
Δ
E

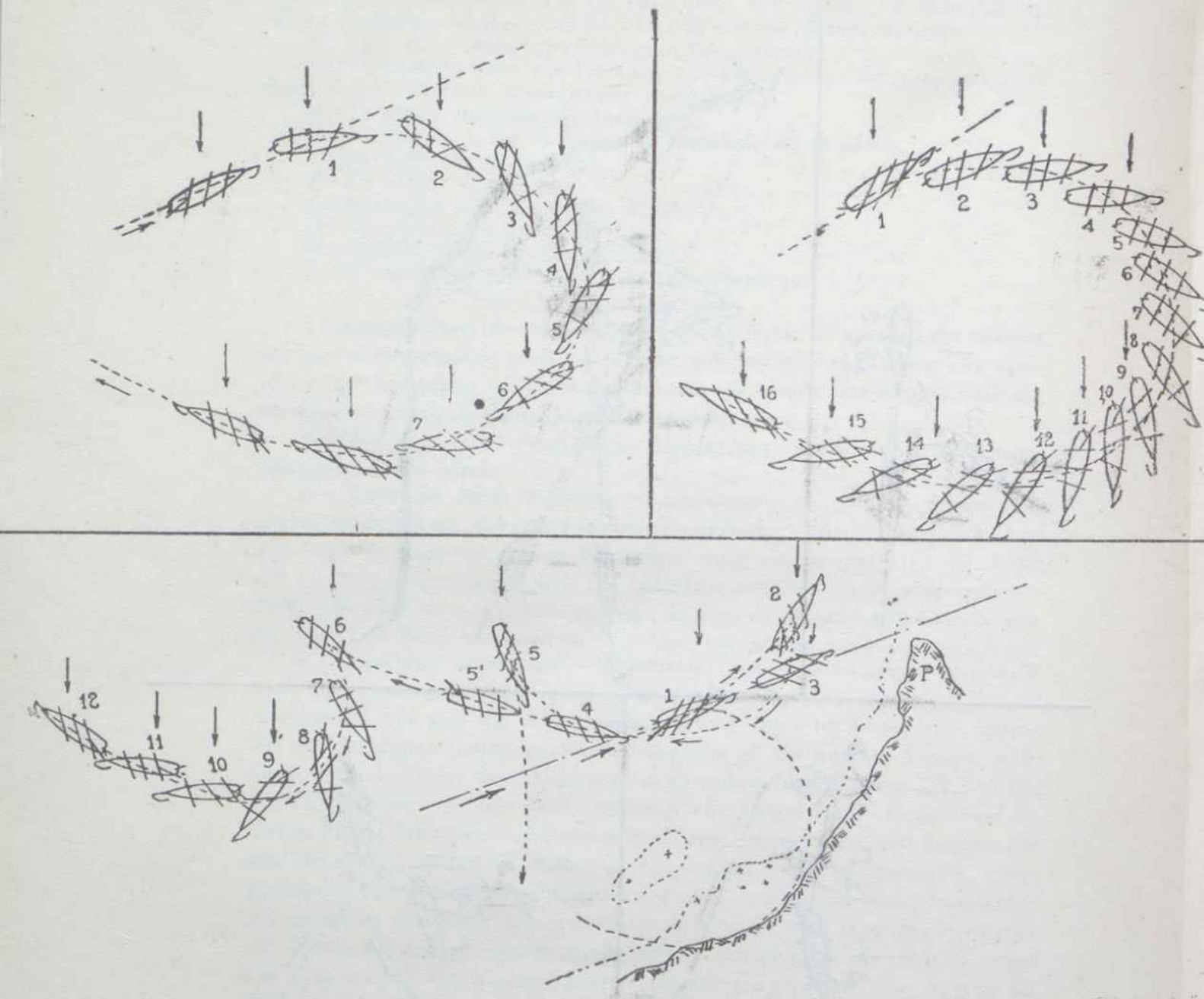

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τριῶν σκαριφημάτων τὰ δύο πρὸς τὰ ἄνω παρέχουν ἐν κατόψει τὸν αὐλακα, τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν μετὰ τοῦ ἄξονος τοῦ πλοίου, τὰς θέσεις τῶν ἀρτεμόνων, τοῦ ἐπιδρόμου καὶ τοῦ πηδαλίου καὶ τὴν φορὰν τοῦ ἀνέμου κατὰ τὸν χειρισμὸν τῆς ***ὑποστροφῆς***.

Τὸ πρὸς ἀριστερὰ παρέχει τὰς θέσεις πλοίου ὄχι πολὺ μεγάλου μήκους (κορβέττας), τὸ πρὸς δεξιὰ μᾶλλον μεγάλου (φρεγάτας).

Αἱ διάφοροι θέσεις ὅπου ὁ ἐπίδρομος συστέλλεται, ποδοῦται κλπ. παρέχονται χαρακτηριστικαί, ὅπως παρέχεται καὶ ἡ σειρὰ τῶν κερουλκήσεων διὰ τὴν σβέσιν τῶν πρυμναίων ἱστίων κ.λ.π.

Ὁ αὐτὸς χειρισμὸς γίνεται ἵνα τὸ πλοῖον ἁπλῶς ***οὐριοδρομήσῃ***. Ἀλλὰ τότε περιορίζεται εἰς τὰς κατ' ἀριθμὸν πρώτας θέσεις τῶν δύο τούτων σκαριφημάτων—ἤτοι, διὰ τὸ πρὸς ἀριστερὰ μέχρι τῆς θέσεως (3) ἕως (4), δια δὲ τὸ πρὸς δεξιὰ μέχρι τῆς θέσεως (7) ἕως (8).

***

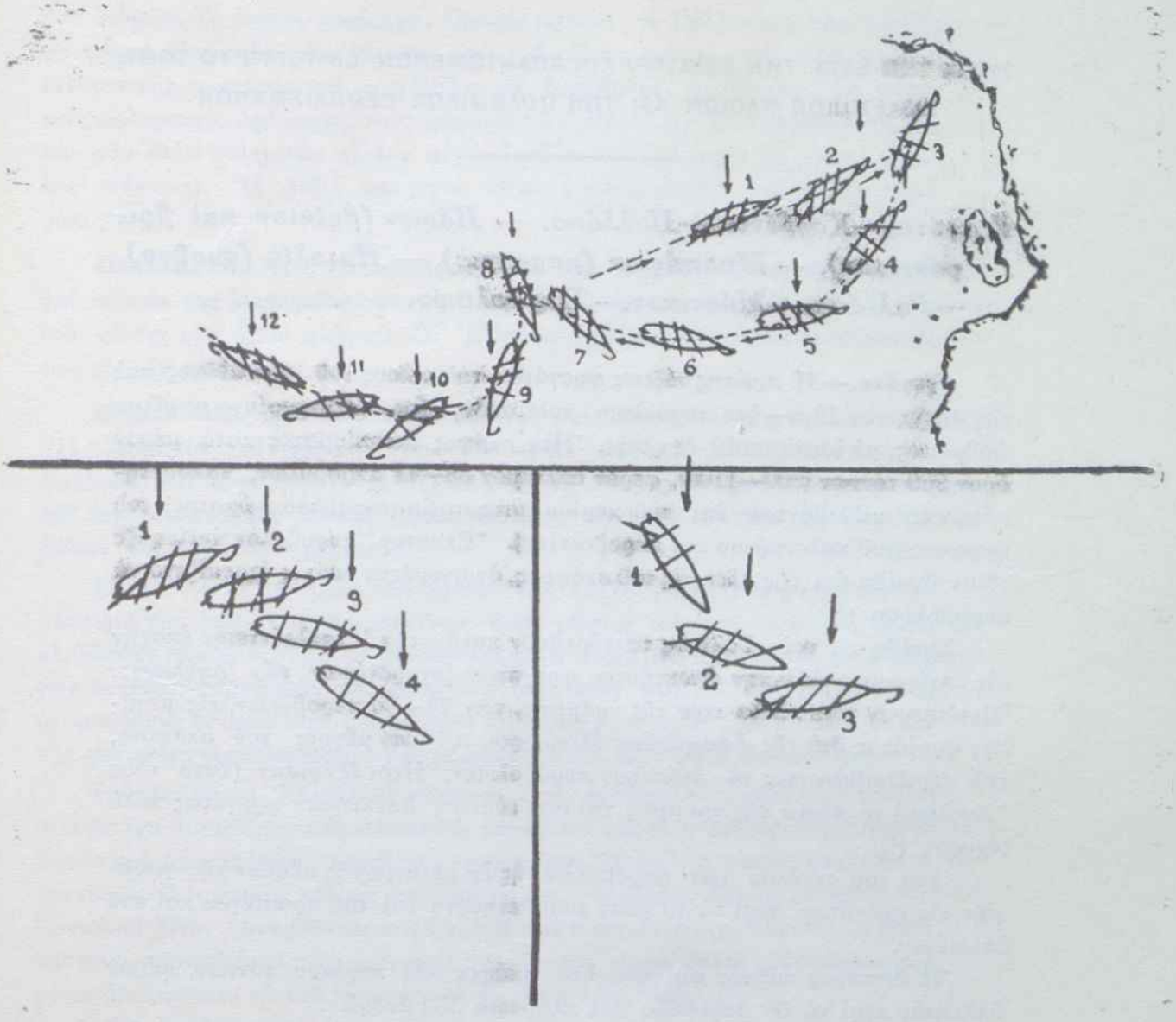

Τὰ πρὸς τὰ ἄνω σκαρίφημα παρέχει ἐν κατόψει αὔλακα καὶ (κατὰ σειρὰν ἀριθμητικὴν) θέσεις ἱστιοφόρου πλέοντος εἰς τὴν ἐγγυτάτην, ἀποτόμως ἀναγκασθέντος νὰ λάβῃ ἀνακρουόμενον τὴν ἀντίθετον πλεῦσιν. Εἰς ὁμαλὰς περιστάσεις ἐνδέχεται νὰ συμβῇ τοῦτο ἐν ὁμίχλῃ ἢ κατὰ σκοτεινὴν νύκτα, πλησίον ξηρᾶς, ὑπὸ συνθήκας ἐπιβαλλούσας μόνον τὴν ἀνάκρουσιν τοῦ σκάφους. Ἐν τῷ σκαριφήματι χαρακτηρίζονται αἱ διάφοροι θέσεις τοῦ πηδαλίου, τῶν κεραιῶν καὶ τοῦ κέρατος τοῦ ἐπιδρόμου ὡς πρὸς τὸν πνέοντα ἄνεμον καὶ αἱ θέσεις εἰς ὅσας εἶναι ὁ ἐπίδρομος ἐν συστολῇ ἢ ποδοῦται κ.λ.π.

***

Τὸ πρὸς τὰ κάτω ἀριστερὰ σκαρίφημα παρέχει ἐν κατόψει τὰς θέσεις πλοίου κατὰ τὸν χειρισμὸν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ πλεύσεως εἰς τὴν ἐγγυτάτην εἰς τὴν ***οὐριοδρομίαν***, τὸ πρὸς τὰ κάτω δεξιᾶ παρέχει τὰς ἀπὸ τῆς οὐριοδρομίας εἰς τὴν ἐγγυτάτην.

ΤΥΠΟΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΞΙΣΤΟΡΗΣΙΝ ΑΠΑΝΤΩΜΕΝΩΝ ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΤΩ ΤΟΜΩ ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΠΛΟΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΙΚΩΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΕΝΩΝ

Φρεγάτα.—Κορβέττα.—Πολλάκα. — Πάρων (βρίκιον καὶ βριγαντῖνον). — Μυοπάρων (μαρτῆγος). —Ἡμιολία (σκοῦνα). —Γαλιώτα.—Μύστικον.—Πυρπολικόν.

Φρεγάτα.—Ἡ πρώτης τάξεως φρεγάτα—τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου—ἦτο ταχύπλουν πολεμικόν, φέρον ἱστιοφορίαν μεγάλου δρόμωνος, μὲ ἱστοὺς πολὺ ὑψηλούς. Ἦτο σκάφος ἐκτοπίσματος κατὰ μέσον ὅρον 900 τόννων (800—1100), φέρον ὁπλισμὸν 38—44 πυροβόλων, τοποθετημένων ἐπὶ κιλλιβάντων ἐπὶ τοῦ κυρίου καταστρώματος (ὑποστρώματος) τοῦ σκάφους (τοῦ καλουμένου καὶ πυροβολείου). Ἕκαστον πυροβόλον ἀντίκρυζε ἰδίαν θυρίδα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ σκάφους, ἀνοιγομένην ὁσάκις ἐχρειάζετο νὰ πυροβολήσῃ. (1)

Συνέβη εἰς τοὺς Γάλλους νὰ εὑρεθοῦν κατὰ τὴν Ναπολεόντειον ἐποχὴν εἰς ἐπείγουσαν ἀνάγκην ἀποκτήσεως φρεγατῶν ἰσχυροτέρων τῶν Ἀγγλικῶν. Μετέτρεψαν τότε πλοῖα τινα τῆς γραμμῆς, τῶν 74—90 πυροβόλων, εἰς μεγάλας φρεγάτας διὰ τῆς ἀφαιρέσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σκάφους, τοῦ περιλαμβάνοντος τὸ ἀνώτερον πυροβολεῖον. Ἤτοι ***ἐξύρισαν*** (κατὰ τοὺς Ἄγγλους) τὰ πλοῖα τῆς γρσμμῆς καὶ ἀπ' εὐθείας ἀπέκτησαν φρεγάτας πολὺ ἰσχυράς. (2)

Ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν πυροβόλων τῆς ἐκ μετατροπῆς πλοίων τῆς γραμμῆς εἰς φρεγάτας περὶ τὰ 10 ἦσαν τοποθετημένα ἐπὶ τοῦ προστέγου καὶ τοῦ ἐπιστέγου.

Ἡ δευτέρας τάξεως φρεγάτα ἦτο σκάφος 600 περίπου τόννων, φέρον ὁπλισμὸν περὶ τὰ 30 πυροβόλα καὶ πλήρωμα 300 ἀνδρῶν.

Ἡ λέξις Fregate σημαίνει τὸ μέγα θαλάσσιον πτηνὸν ***Ἀετὸν τῶν θαλασσῶν.***

Κορβέττα.—Ἦτο πολεμικὸν σκάφος ἐκτοπίσματος μέχρι 400 τόννων, φέρον ἱστιοφορίαν δρόμωνος καὶ ὁπλισμὸν 20—25 πυροβόλων, ἁπάντων ἐπὶ τοῦ

---

(1) Βλέπε τὴν εἰκόνα τῆς σελίδος 95, τοῦ κειμένου, παραστατικὴν τῆς ἐξόδου τοῦ «Ἄρεως» (τοῦ Τσαμαδοῦ) ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Ναβαρίνου. Τὸ ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰ πλοῖον εἶναι κορβέττα, τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον φρεγάται. Ὁ «Ἄρης» φαίνεται ἀπέναντι τοῦ πυροβολείου.

(2) Τεκμέρεται ὅτι ἡ ἀνατινοχθεῖσα κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Καφηρέως Τουρκικὴ φρεγάτα, τῶν 64 πυροβόλων, ἦτο πλοῖον τῆς γραμμῆς μετατραπὲν καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς ἰσχυροτάτην φρεγάταν,

ἄνω καταστρώματος, τοῦ προστέγου καὶ τοῦ ἐτιστέγου, καὶ πλήρωμα 150—200 ἀνδρῶν. Τὸ ὄνομα κορβέττα ἔδωκαν πρῶτοι οἱ Γάλλοι εἰς τὰς μικρὰς φρεγάτας. Βαθμηδὸν ἀπεχώρισαν ἀπὸ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ πλοίου τὴν ἔννοιαν τῆς φρεγάτας καὶ κατέληξαν νὰ ὀνομάζουν κορβέττας ὄχι μόνον τοὺς πολεμικοὺς δρόμωνας, τοὺς φέροντας ὁπλισμὸν 20—25 πυροβόλων, ἀλλὰ καὶ πᾶν ἄλλο πολεμικὸν πλοῖον φέρον ἰσοδύναμον ὁπλισμόν λ.χ. ὡς οἱ μεγάλοι ***πάρωνες***. Ἡ λέξις corvette εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ corvus (κόρακος). (1)

Πολλάκα. — Ἦτο ἐμπορικὸς δρόμων χρησιμοποιούμενος πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Μεσογείου καταγομένων ναυτικῶν, συνήθης τύπος πλοίου τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος. Οἱ Ἕλληνες ἐχρησιμοποίησαν τὰς πολλάκας των εἰς τὸν πόλεμον.

Πάρων.—Ἔφερε δύο ἱστούς, ἀκάτιον καὶ μέγαν, μὲ τετράγωνα ἱστία. (Ἡ ὀνομασία τοῦ πάρωνος ***βρίκιον*** εἶναι παραφθορὰ τῆς ταὐτοσήμου Γαλλικῆς καὶ Ἀγγλικῆς brig). Ὁ πάρων ἦτο σκάφος δυνάμεως πληρώματος 100 περίπου ἀνδρῶν, ἀποκλειστικῶς μάχιμον, ὡπλισμένον διὰ 12—18 πυροβόλων ἐπὶ τοῦ καταστρώματος.

Τὰ Ἑλληνικὰ πολεμικὰ τῶν χρόνων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τὰ χαρακτηριζόμενα διὰ τῆς ὀνομασίας ***βριγαντῖνον*** ἦσαν τέλειοι πάρωνες, φέροντες ὅμως ὀλιγώτερα τῶν 18 πυροβόλων. Δὲν ὡμοίαζον τὰ πλοῖα τοῦ μικροτέρου μεγέθους τῶν συνήθων πολεμικῶν παρώνων τῶν διαφόρων στόλων τῆς Εὐρώπης τὰ ὀνομαζόμενα *brigantines* (μικρότεροι πάρωνες, ἐστερημένοι τῶν σιπάρων καὶ τῆς μεγίστης, ἀποκλειστικῶς χρησιμοποιούμενοι ὡς πλοῖα ***ἀπόστολα***).

Τοὐναντίον, οἱ Ἑλληνικοὶ πάρωνες ἦσαν σκάφη ναυπηγηθέντα ἀποκλειστικῶς ἵνα διασχίζουν ἀποκλεισμούς, ταχύπλοα, φέροντα ἱστοὺς ὑπερβολικοῦ ὕψους καὶ δυσαναλόγως μεγάλην ἱστιοφορίαν. Τοιαῦτα πλοῖα, ἀπαιτοῦντα ναυτικοὺς ἐξαιρετικῆς τόλμης καὶ ἱκανότητος, δυσκόλως ἔστεργον νὰ χειρίζωνται οἱ ξένοι. Ἀναφέρεται κατὰ τὴν Ναπολεόντειον ἐποχὴν ὅτι οἱ Ἄγγλοι ναυτικοὶ προκειμένου νὰ χρησιμοποιήσουν αἰχμαλωτισθέντα Ὑδραϊκὸν πάρωνα ἐπεζήτησαν νὰ τοῦ ἐλαττώσουν τὸ ὕψος τῶν ἱστῶν. (2)

Ὁ μυοπάρων (τὸ γολετό - βρικο)—κατὰ τοὺς Ἄγγλους ὁ ἑρμαφρόδιτος πάρων—ἦτο τὸ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους πολὺ σύνηθες ἐμπορικὸν σκάφος, τὸ καλούμενον καὶ Ketche, φέρον δύο ἱστοὺς ὧν ὁ πρωραῖος ἔφερε κεραίας (τετράγωνα ἱστία) καὶ ἡμιόλιον καὶ ἦτο ὑψηλότερος τοῦ πρυμναίου. Ὁ πρυμναῖος ἱστός του ἔφερε μικρὸν ἐπίδρομον καὶ ἢ ***δολωνίδα*** (τετράγωνον ἱστίον) ἢ ***λαῖφος*** (τριγωνικόν). Τὰ μικροῦ μεγέθους καὶ τύπου Ketche Ἑλληνικὰ πλοῖα ἔφερον τὴν ὀνομασίαν ***μαρτῆγος***.

---

(1) Βλέπε εἰς τὴν σελίδα 196 τοῦ κειμένου τὴν εἰκόνα τῆς κορβέττας τοῦ Τομπάζη «ὁ Θεμιστοκλῆς».

(2) Βλέπε εἰς τὴν σελ. 107 τοῦ κειμένου τὸ σκαρίφημα τοῦ πάρωνος «Ἄρεως». Κατὰ τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα οἱ ἱστοὶ τοῦ πλοίου τούτου ἦσαν πολὺ μεγαλειτέρου ὕψους.

Ἡμιολία.—Ἔφερε δύο ἱστούς, καὶ ἀποκλειστικῶς τριγωνικὰ ἱστία (ἀρτέμονας καὶ ἡμιόλια ἐπιδρόμους) χωρὶς κεραίας καὶ τετράγωνα. Ἡ ὀνομασία ***γολέτα*** (ἢ γουλέτα) ἦτο παραφθορὰ τῆς ταυτοσήμου Γαλλικῆς Goélette—τοῦ θαλασσίου μικροῦ πτηνοῦ ***Λιρίδος***. Ἡ ἡμιολία ἐλέγετο ἐξίσου ***σκοῦνα***, ἐκ παραφθορᾶς τῆς ταυτοσήμου Ἀγγλικῆς λέξεως schooner. Τὰ πλοῖα τοῦ τύπου τούτου ἐνεφάνισαν πρῶτοι οἱ Ἀμερικανοὶ περὶ τὸ 1800.

Γαλιώτα.—Μικρὸν πλοῖον ἐλαφρόν, ταχύπλουν, ὁ τύπος τοῦ μικροῦ Ἀλγερινοῦ πειρατικοῦ. Ὑπῆρχε μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα μικρὸν φορτηγὸν πλοῖον μὲ πρῷραν στρογγύλην, φέρον δύο ἱστοὺς καὶ ἱστία τετράγωνα. Ὁ πρυμναῖος ἦτο μικροτέρου ὕψους τοῦ πρωραίου. Τὸν τύπον τοῦτον τοῦ φορτηγοῦ εἶχον ἐμφανίσει πρῶτοι οἱ Ὁλλανδοί.

Μύστικον.—(Ἐλέγετο καὶ ***Ζαμπέκο*** ἐκ παραφθορᾶς τῆς Ἰταλικῆς λέξεως Sciambecco).—Μικρὸν ἱστιοφόρον φέρον ἕνα ἀρτέμονα καὶ τρία λατίνια (τριγωνικὰ) ἱστία ἐπὶ τριῶν ἀντιστοίχων ἱστῶν. Ὁ πρωραῖος καὶ μεσαῖος ἦσαν διπλασίου ὕψους τοῦ πρυμναίου καὶ ἕκαστος ἱστὸς ἔφερε ἱστίον ἀνάλογον τοῦ μεγέθους του. Ὁ πρωραῖος ἱστὸς ἦτο πολὺ πλησίον τῆς πρώρας καὶ ὁ πρυμναῖος πολὺ πλησίον τῆς πρύμνης.

Τὸ μύστικον ἦτο ταχυπλοώτατον μικρὸν σκάφος, φέρον ὁπλισμὸν πυροβόλων, δυνάμενον ἐν ἀνάγκῃ νὰ κινηθῇ διὰ κουπιῶν, συνηθέστατον ἐν τῇ Μεσογείῳ. Οἱ Ψαριανοὶ μόνοι εὑρέθησαν κατὰ τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα ἔχοντες πολλὰ καὶ διαφόρων μεγεθῶν μύστικα. Οἱ Ὑδραῖοι καὶ Σπετσιῶται οὔτε ἓν τοιοῦτον σκάφος διέθετον.

Πυρπολικόν. — Σκάφος πεπληρωμένον ἐμπρηστικῶν ὑλῶν, προωρισμένον νὰ προσκολλᾶται ἐπὶ πλοίου ἐχθρικοῦ ὅπως τὸ κατακαίῃ. Τὰ πυρπολικὰ ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τοὺς ναυτικοὺς πολέμους τῶν ἀρχαίων, τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, μέχρι καὶ τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 19ου αἰῶνος.

Τοῦ πυρπολικοῦ ἐπέβαινε κατὰ κανόνα ἐπίλεκτον πλήρωμα. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς δράσεως ὁ κυβερνήτης ἔπλεε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸ ἐχθρικὸν σκάφος, ἔθετε πῦρ ἅμα κατώρθωνε νὰ προσκολληθῇ καὶ ἔτρεχε κατόπιν πρὸς τὴν πρύμναν τοῦ πυρπολικοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐρρυμουλκεῖτο λέμβος δι' αὐτὸν καὶ τοὺς ἄνδρας του.

Κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ἀνεγνωρίζετο ὡς πολὺ ριψοκίνδυνον τὸ ἔργον τῶν πυρπολητῶν καὶ ἰδιαιτέρα ἀμοιβή, ὡρισμένη ἐκ τῶν προτέρων, ἐδίδετο εἰς τοὺς εὐτυχήσαντας, λ.χ. εἰς τὸν κυβερνήτην Ἀγγλικοῦ πυρπολικοῦ ἢ ἐμετρῶντο 100 λῖραι στερλῖναι ἢ ἐδίδετο χρυσοῦν μετάλλιον μετ' ἀλύσσου χρυσῆς ἴσης ἀξίας. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου 14ου (1640—1715) τὸ Γαλλικὸν ναυτικὸν διετήρει βαθμὸν ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «***κυβερνήτης πυρπολικοῦ***» ἀντιστοιχοῦντα περίπου πρὸς τὸν βαθμὸν τοῦ πλοιάρχου.

Ἦτο γενικῶς παραδεκτὸν ἐν Εὐρώπῃ ὅτι: τὰ πυρπολικὰ ἔφερον προσκόμματα εἰς τὰς κινήσεις τῶν στόλων των· ὅτι ἦσαν ἐπιδεκτικὰ ταχείας καὶ εὐκόλου καταστροφῆς ὑπὸ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ· ὅτι οἱ λέμβοι τοῦ προσβαλλομένου πλοίου δὲν ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀπεμάκρυνον τὸ πυρπολικὸν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του· καὶ τέλος ὅτι ἡ τυχὸν πρόωρος ἀνάφλεξις τοῦ πυρπο-

λικοῦ πολὺ συνήθως ἀπέβαινε μοιραία εἰς τοὺς ἐπιβαίνοντας.

Ἕνεκα τούτων ἐθαυμάσθησαν τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων πυρπολητῶν κατὰ τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα. Αἱ ἐπιτυχίαι των ἐπροξένησαν πτῶσιν τοῦ ἠθικοῦ τῶν ἀντιπάλων καὶ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κυριαρχίας τῆς θαλάσσης.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ τρόπος τοῦ μετασχηματισμοῦ κοινοῦ πλοίου εἰς πυρπολικὸν συνίστατο γενικῶς εἰς τὴν κατασκευὴν ἑνὸς ***κεντρικοῦ θαλάμου πυρφόρου***, τοῦ ὁποίου ὀροφὴ ἦτο τὸ ἄνω κατάστρωμα τοῦ

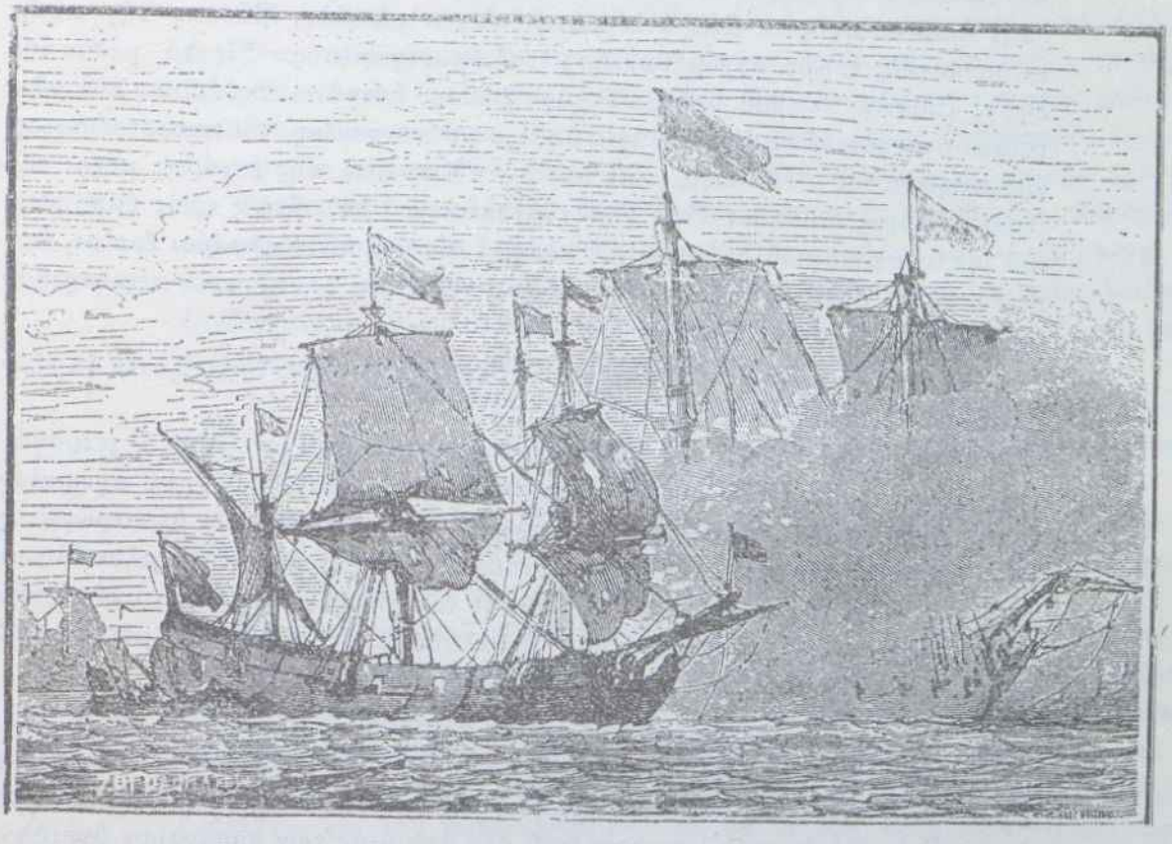

Πυρπολικὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου 14ου

πλοίου, δάπεδον τὸ ὑπόστρωμα καὶ ἔκτασις ἡ ἀπὸ τοῦ προστέγου μέχρις ἑνὸς διαφράγματος διασκευαζομένου ἀκριβῶς ὀπίσω τοῦ μεγάλου ἱστοῦ. Ὁ χῶρος οὗτος ἐπληροῦτο ρητίνης, πίσσης, νάφθας καὶ πυρίτιδος (τιθεμένης ἐντὸς δοχείων σιδηρῶν). Ἡ πυρῖτις συνεδέετο μετὰ τῶν ἄλλων ἐμπρηστικῶν ὑλῶν διὰ ξυλίνων ἀγωγῶν (ὀχετῶν) πεπληρωμένων καὶ αὐτῶν πυρίτιδος.

***

Οἱ Ἕλληνες ἐκαινοτόμησαν. Ἐβελτίωσαν ἐπὶ τῶν πυρπολικῶν των τὴν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγῶνος ἰσχύσαντα τρόπον διατάξεως τῶν διαφόρων ἐμπρηστικῶν ὑλῶν καὶ ἤλλαξαν ἐπὶ τὸ κινδυνωδέστερον τὸν τρόπον τῆς προσβολῆς.

Ἡ ἀξία τῶν ἀγοραζομένων παρ' αὐτῶν παρώνων διὰ μετασκευὴν εἰς πυρ-

πολικὰ συνήθως ἐκυμαίνετο περὶ τὰ 25.000—30.000 γροσίων, ἀναλόγως τῆς ποιότητος, τῆς καταστάσεως καὶ τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης. Ἠγοράσθησαν τοιαῦτα πλοῖα καὶ εἰς τιμὰς ἀνωτέρας, λ. χ. ἀντὶ 4000 ταλλήρων, 5000 καὶ ἀκόμη 8000.

Εἰργάζοντο δὲ ὡς ἑπομένως εἰς τὰς βάσεις των διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ὁρισθέντος ὡς πυρπολικοῦ σκάφους:

Ἐν πρώτοις ἤνοιγον ἐπὶ τοῦ ἄνω καταστρώματος, πλησίον τοῦ τοίχου τοῦ πλοίου ὀτὰς τετραγώνους 65 περίπου ἑκατοστῶν πλευρᾶς. Αἱ τοιαῦται ὀπαὶ ἦσαν τὰ πρὸς τὰ ἄνω ἀνοίγματα ξυλίνων κλωβῶν, βάσεως τῆς αὐτῆς τετραγωνικῆς τομῆς, ἀρχομένων ἀπὸ τοῦ ὑποστρώματος. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ὕψους ἑκάστου κλωβοῦ ὑπῆρχε ἐσχάρα,ξυλίνη, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ἐτοποθετοῦντο σταυροειδῶς μικρὰ τεμάχια δαδίου φθάνονταμ/χρι τοῦ καταστρώματος, ἐμποτισμένα εἰς οἰνόπνευμα καὶ νάφθαν. Ὑποκάτω τῆς ἐσχάρας μέχρι τοῦ ὑποστρώματος ἐτοποθετοῦντο ὕλαι εὔφλεκτοι καὶ ὑπ' αὐτοὺς τρεῖς ἐμπρηστικαὶ μᾶζαι σφαιρικοῦ σχήματος.Οἱ κλωβοὶ οὗτοι ἦσαν ***πυρφόροι ἑστίαι,*** ἐπικοινωνοῦσαι διὰ ξυλίνων ὀχετῶν πλήρων πυρίτιδος μετὰ τοῦ περιφερικοῦ ὀχετοῦ τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρός.

Ἐν ὄψει ἐχθροῦ τὸ δαδίον καὶ αἱ εὔφλεκτοι ὕλαι ἐραντίζοντο ἐκ νέου ἀφθόνως μὲ οἰνόπνευμα καὶ νάφθαν.

Κατὰ τὸ διάμηκες, ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, ἤνοιγον ἄλλας 6 τετραγώνους ὀπάς, περίπου τῶν αὐτῶν διαστάσεων, καὶ 4 ἑκατέρωθεν τοῦ πρωραίου ἱστοῦ. Αἱ πρῶται 6 ἦσαν ἀκριβῶς ὑπεράνω τῶν θέσεων τοῦ ὑποστρώματος ὅπου ἐκαρφώνοντο καθέτως βυτία ἀνοικτὰ προωρισμένα νὰ περιλαμβάνουν πυρίτιδα, περὶ τὰς 15 ὀκάδας. Ὁ πυθμὴν τῶν βυτίων ἔφερε κεντρικὴν ὀπὴν πρὸς ἐπικοινωνίαν μετὰ ἐγκαρσίου διακλαδώσεως τοῦ ὀχετοῦ μεταδόσεως πυρός. Τὰ βυτία ταῦτα ἦσαν αἱ ***ἑστίαι πυρίτιδος.***

Τόσον ὁ γενικὸς περιφερικὸς ὀχετὸς μεταδόσεως πυρὸς ὅσον καὶ αἱ διακλαδώσεις του μέχρι τῶν ***πυρφόρων ἑστιῶν*** καὶ τῶν ***ἑστιῶν πυρίτιδος*** ἐπληροῦντο πυρίτιδος καὶ εἶχον τομὴν 5 ἑκατοστῶν ἐπὶ 7,5. Κατεσκευάζοντο ἐκ σανίδων. Ἡ ἀρχὴ τοῦ περιφερικοῦ ἦτο ἀπὸ μιᾶς τῶν πρυμναίων θυρίδων. Παρηκολούθει ὁ ὀχετὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ὑποστρώματος, διήρχετο πρώραθεν τοῦ πρωραίου ἱστοῦ καὶ ἐπανήρχετο κατὰ μῆκος τῆς ἄλλης πλευρᾶς καταλήγων εἰς τὴν ἀντίστοιχον πρυμναίαν θυρίδα. Ἐπὶ τῆς πρύμνης κατεσκευάζετο σύστημα ξύλινον, ἐν εἴδει ἱκριώματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνερριχᾶτο ἀπὸ τῆς λέμβου ὁ κυβερνήτης τοῦ πυρπολικοῦ ἵνα μεταδώσῃ τὸ πῦρ.

Ἐτοποθετοῦντο περὶ τὰς 50 σφαιρικοῦ σχήματος ἐμπρηστικαὶ μᾶζαι ἐντὸς ἑκάστου βυτίου, βυτίου σχηματιζομένου διὰ καταπήξεως εἰς δύο ἴσα μέρη βαρελίων τοῦ μεγέθους τ.ν 150 περίπου ὀκάδων). Πρὸς τὸ κάτω μέρος τοῦ βυτίου ἐτίθεντο περὶ τὰς 15 ὀκάδες πυρίτιδος, ὑπεράνω αὐτῶν ξύλινον πῶμα καὶ ὑτε) τὸ πῶμα τὰ 50 σφαιρικὰ τεμάχια τῶν ἐμπρηστικῶν μαζῶν. Τέσσαρα τοιαῦτα βυτία ἐκαρφώνοντο ἐπὶ τοῦ πρωραίου καταστώματος (ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν τοῦ πρωραίου ἱστοῦ) καὶ δύο βυτία ἐπὶ τοῦ προβόλου.Ἐκτὸς τούτων ἠνοίγοντο ὀπαὶ διαμπερεῖς εἰς δοκοὺς μεγάλου πάχους (τετραγωνικῆς τομῆς, πλευρᾶς ὑπὲρ τὰ 30 ἑκατοστὰ—***βουβά***), τῶν ὁποίων τὸ πρὸς τὸ κάτω

μέρος ἐπληροῦτο πυρίτιδος καὶ τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἐμπρηστικῶν σφαιρῶν (1).

Αἱ τοιαῦται σφαῖραι κατεσκευάζοντο ἐκ ρητίνης, θείου, νάφθας, κόνεως ξυλανθράκων καὶ οἰνοπνεύματος (36—40 βαθμῶν).

Εἰς τὰ τοιχώματα καὶ τὴν ὀροφὴν τοῦ ὑποστρώματος καὶ ἐσωτερικῶς εἰς τὰ τοιχώματα τοῦ καταστρώματος ἐγίνετο ἐπάλοιψις διὰ μίγματος παρασκευασθέντος ἐν ζέσει ἐξ οἰνοπνεύματος (36—40 βαθμῶν), πίσσης καὶ θείου·

Πρὸς προφύλαξιν τοῦ πηδαλιούχου ἀπὸ τῶν ἐχθρικῶν βλημάτων ἐτοποθετοῦντο πρὸ τοῦ οἴακος εἰς ὕψος ἀναστήματος ἀνδρὸς εἰς σπειρώματα τὰ πρυμνήσια τοῦ πλοίου καὶ ἄλλοι σωροὶ σχοινίων ἐγκαρσίως.

Ἡ ἀπὸ τῆς πρύμνης ρυμουλκουμένη λέμβος ἐρρυμουλκεῖτο ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς πρὸς τὸν ἐχθρὸν ὁσάκις κατὰ τὰς ναυμαχίας τὸ πυρπολικὸν ἐξετίθετο εἰς κανονιοβολισμὸν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του καὶ πρὸς τοῦτο ἦτο τοποθετημένον μονίμως καὶ ἐστερεωμένον καταλλήλως ἀνθεκτικὸν σχοινίον ἐξωτερικῶς τοῦ σκάφους καὶ ἑκατέρωθεν, ἀπὸ τῆς πρώρας εἰς τὴν πρύμναν. Ὁ Νικόδημος ἐτοποθέτησε δύο ἀκόμη συστήματα μεταδόσεως πυρὸς ἑκατέρωθεν τῆς πρύμνης, πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑπάρξεως τῆς λέμβου μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρός καθ' ἃς περιπτώσεις τὸ πυρπολικὸν θὰ ἐπετύγχανε νὰ προσκολληθῇ ὑπὸ συνθήκας ἐπιβαλλούσας τὴν τήρησιν αὐτῆς πρὸς τὴν πλευράν του μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἐπιχειρήσεως.

Διὰ τὴν προσκόλλησιν τοῦ πυρπολικοῦ ἐπὶ τοῦ ἀντιπάλου οἱ ἐπὶ τούτῳ ναῦται ἑτηροῦντο μὲ τὰς ἁρπάγας εἰς τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ἐξαρτίων τοῦ πρωραίου ἱστοῦ καὶ ἑκατέρωθεν τοῦ προβόλου.

Ἅπαντες οἱ ἄνδρες ἐτήρουν παραπλεύρως τὰ τρομπόνια των. (2) Μὲ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ χειρισμοῦ ἔτρεχον ὡπλισμένοι εἰς τὴν λέμβον. Εἰς τὸ πυρπολικὸν μετέδιδε τὸ πῦρ αὐτὸς ὁ κυβερνήτης δι' ἅπτρας.

Ἡ μετάδοσις τοῦ πυρὸς ἐγίνετο ἀκαριαίως διὰ τῶν ὀχετῶν τῆς πυρίτιδος. Αἱ στιγμιαίως διαδεχόμεναι ἀλλήλας ἐκρήξεις τῶν βαρελίων ἐγίνοντο ἀπὸ τῆς πρύμνης πρὸς τὴν πρῶραν τοῦ πυρπολικοῦ. Παμμεγέθεις στῆλαι φλογὸς ἐξηκοντίζοντο πρὸς τὸ ἐχθρικὸν σκάφος ἐκ τῆς πυρίτιδος, καὶ μετ αὐτῶν πλῆθος ἐμπρηστικῶν σφαιρῶν καὶ ἄλλων φλεγομένων μαζῶν αἱ ὁποῖαι ἐπέπιπτον ἐπὶ τοῦ καταστρώματος αὐτοῦ ἢ τοῦ ἐξαρτισμοῦ ἢ καὶ εἰσήρχοντο ἐντὸς τοῦ σκάφους. Καὶ ὅπου ἔπιπτον μετέδιδον πυρκαϊάν. Τὰς φλόγας καὶ τὰς σφαίρας ἠκολούθει ἀμέσως ἀσφυκτικὸς καπνὸς πυκνότατος, ἀδιάκοπος, ἀποκρύπτων ἀπὸ τῶν ὄψεων τοῦ πληρώματος τοῦ προσβαλλομένου σκά-

---

(1) Αἱ δοκοὶ ἦσαν μὲν τῆς ἐπινοήσεως τοῦ Ἰωάννου Δημουλίτσα (Πατατούκου) ἀλλ' ἐχρησιμοποιήθησαν μετὰ τὸν θάνατον του ὑπὸ τοῦ Νικοδήμου. Εἰς ταύτας ἀποδίδει ὁ Νικόδημος τὴν ὑπ' αὐτοῦ σχεδὸν ἀκαριαίαν ἀνατίναξιν τῆς ἐχθρικῆς κορβέττας κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Λέσβου, ὑπονοῶν ὅτι ἐξησφάλιζον τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐξακοντίσεως τῶν ἐμπρηστικῶν σφαιρῶν ἀπαραλλάκτως μὲ τοὺς ἐκσφενδονιστικοὺς σωλῆνας.

(2) Κατὰ τὴν ἔξοδον διὰ τοῦ λιμένος τῆς Ἀλεξανδρείας ὁ ἥρως Κανάρης ἐσταμάτησε τὰς ἐρχομένας εἰς καταδίωξιν ὀπίσω τῆς λέμβου του Αἰγυπτιακὰς πολεμικὰς λέμβους διὰ τῶν βολῶν τῶν τρομπονίων του.

φους τὴν ταχέως ἀπομεμακρυνομένην λέμβον τῶν πυρπολητῶν. Καὶ τὸν καπνὸν συνώδευε μετὰ ἐλάχιστον χρόνον ἡ ἐκτεταμένη καὶ συνεχὴς φλὸξ τοῦ καιομένου τοῦ προσβαλλομένου πυρπολικοῦ παρὰ τὴν πλευρὰν σκάφους.

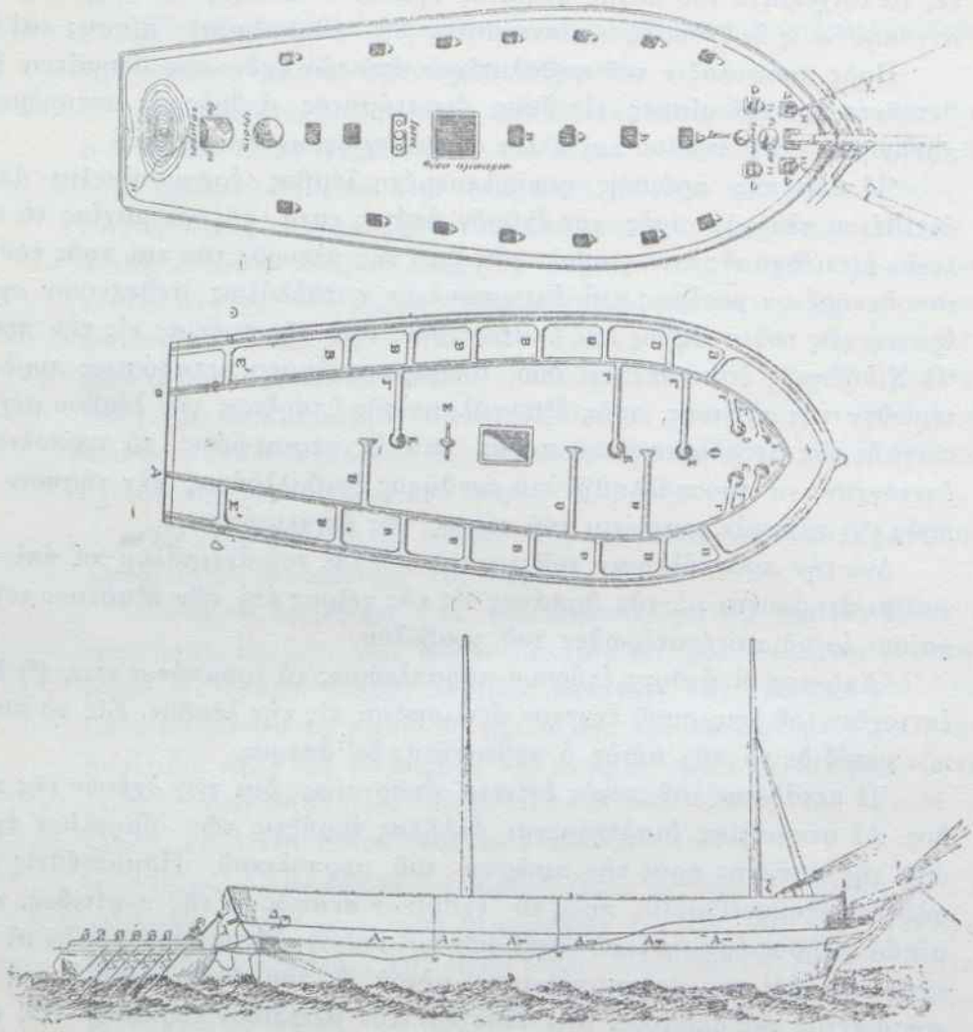

Τρία σκαριφήματα χαρακτηριστικὰ πυρπολικοῦ Ἑλληνικοῦ, χαραχθέντα ὑπὸ τοῦ ὑπονανάρχου Κ. Νικοδήμου, (περιεχόμενα ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Ὑπόμνημα τῆς νήσου τῶν Ψαρῶν»).

Εἶνε σχήματα παραστατικὰ διατάξεως γενομένης κατὰ τὴν μετασκευὴν εἰς πυρπολικὰ μεγάλων σχετικῶς πλοίων (παρώνων).—Κατὰ τὴν μετασκευὴν τῶν μικροτέρου μεγέθους πλοίων αἱ πυρφόροι ἑστίαι ἦσαν ὀλιγώτεραι.

Τὸ πρὸς τὰ ἄνω σκαρίφημα παριστᾶ κατάστρωμα πυρπολικοῦ.—Α,Β,Γ,Δ, τετράγωνοι ὀπαὶ ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, πρὸς ἐξακόντισιν φλογῶν καὶ ἐν ζέσει ἐμπρηστικῶν ὑλῶν, ἠνεωγμέναι ὑπεράνω τῶν πυρφόρων ἑστιῶν.—Αἱ πλευρικαὶ ὀπαὶ ἠνοίγοντο πλησίον τοῦ τοιχώματος τοῦ καταστρώματος, ἦσαν διαστάσεως (πλευρᾶς) 65 ἑκατοστῶν καὶ ἀπεῖχον ἀλλήλων 3 περίπου μέτρα. —Η. Βυτία πλήρη πυρίτιδος καὶ ἐμπρηστικῶν σφαιρικῶν μαζῶν.—ζ... πα-

ράστασις φλογοφόρου ἑξακοντίσεως ἀπὸ τῶν βυτίων καὶ τῶν διαμπερῶν δοκῶν.

Τὸ μεσαῖον σκαρίφημα παριστᾶ ὑπόστρωμα πυρπολικοῦ.—Ε. βαρέλια πυρίτιδος.—Β. ὀχετὸς πρῶτος ὁλόγυρα τοῦ ὑποστρώματος.—Αα. ὀχετὸς δεύτερος, ὁλόγυρα τοῦ ὑποστρώματος ἀπὸ τῶν θυρίδων τῆς πρύμνης.—Γ. ἐγκάρσιοι ὀχετοὶ πρὸς τὰ βαρέλια τῆς πυρίτιδος.—Ε'. ὀχετοὶ ἀπὸ τῶν θυρίδων πρὸς τὸν περιφερικὸν ὀχετόν.

Τὸ πρὸς τὰ κάτω σκαρίφημα παριστᾶ τὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν πυρπολικοῦ κατὰ τὴν μετάδοσιν τοῦ πυρός. .Α. Διάφοροι μικραὶ θυρίδες ἀμέσως κάτω τοῦ ὕψους τοῦ καταστρώματος πρὸς ἑξακόντισιν φλογῶν.—ζ. βαρέλια πυρίτιδος.—κ. σχοινίον (καλώδιον) διὰ χειρισμὸν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς λέμβου.—λ. διάταξις μεταδόσεως τοῦ πυρὸς διὰ τῆς πυροδοτικῆς ἅπτρας ἀπὸ τῆς λέμβου.

ΟΝΟΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΙΝΩΝ ΤΩΝ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΘΕΝΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΚΟΚΚΙΝΗ. ΤΕΧΝΙΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ.

Σκαρίφημα Μιχαὴλ Κοκκίνη.—Προμαχών.—Λουνέτα.—Καρκινοειδὲς πρόφραγμα.—Τετραγωνικὴ Τάφρος.—Πρόταφρος.—Ἀντιχαράκωμα.—Μεσότειχον.—Προφυλακτικὸς δρόμος.—Χαρακώματα.—Ὑπόνομος.

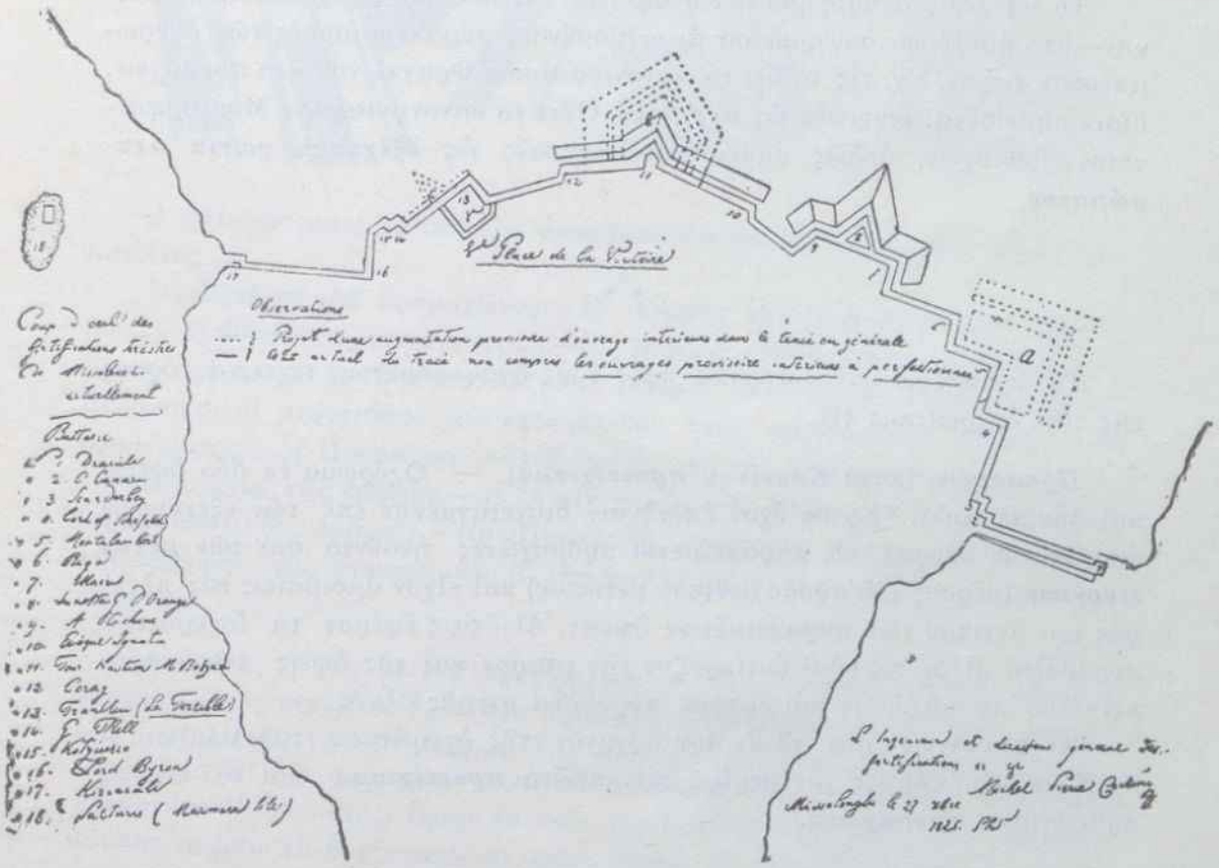

Σκαρίφημα τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τοῦ Μεσολογγίου, τῶν πρὸς τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς, ὑπὸ σμίκρυνσιν τοῦ πανομοιοτύπου πρὸς τὸ ἰδιοχείρως χαραχθὲν τὴν 27 Ὀκτωβρίου 1825 ὑπὸ τοῦ σχεδιάσαντος καὶ ἐκτελέσαντος τὴν ὀχύρωσιν Χίου μηχανικοῦ Μιχαὴλ Πέτρου Κοκκίνη (1). Κατὰ τὸ ἰδιόχειρον ὑπόμνημα αἱ ἐστιγμέναι γραμμαὶ παριστοῦν σχέδιον προσωρινῆς αὐξήσεως τῶν ὑπαρχόντων ἔργων (τῶν περιλαμβανομένων ἐν τῷ σκαριφήματι). Αἱ πλήρεις γραμμαὶ παριστοῦν τὴν κατὰ τὴν 25 Ὀκτωβρίου 1825 κατάστασιν, χωρὶς νὰ περιέχουν τὰ προσωρινὰ ἐσωτερικὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τὰ δέοντα

---

1) Τὸ πανομοιότυπον περιέχεται ἐν τῷ συγγράματι τοῦ κ. Κ. Στασινοπούλου «Τὸ Μεσολόγγι» (σελ. 144).

τελειοποιήσεως. Οἱ ἐν τῷ σκαριφήματι κατὰ σειρὰν ἀριθμοί, ἐκ δεξιῶν πρὸς τ' ἀριστερά, σημειοῦν τὰς θέσεις τῶν διαφόρων κανονιοστασίων τῶν ὁποίων ἐν τῷ ὑπομνήματι ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα ὡς ἕπεται :

Κανονιοστάσια.—1) Δρακούλη.—2) Κ. Κανάρη.—3) Σκεντέρμπεη.—4) Λόρδου Σέφιελδ.—5) Μοντάλεμπερ.—6) Ρήγα.—7) Μακρῆ.—8) Λουνέτα (Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης).—9) Ἀ. Κοκκίνη.—10) Ἐπισκόπου Ἰγνατίου.—11) Πύργος, προμαχὼν Μ ἱρκου Μπότσαρη.—12) Κοραῆ.—13) Φραγκλίνου (τὸ φοβερόν, la terrible).—14) Γουλιέλμου Τέλλου.—15) Κοτυούσκου. 16) Λόρδου Βύρωνος.—17) Κυριακούλη.—18) Σαχτούρη (ἐπὶ τῆς νησῖδος Μαρμαροῦ).

Τὸ ὑπ' ὄψιν σκαρίφημα δὲν συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τοὺς—κατὰ Κοκκίνην—ὑπὸ διαφύρων συγγραφέων ἀναφερομένους χαρακτηρισμοὺς τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων, λ.χ. εἰς τὸ ὅτι τὸ κανονιοστάσιον Φραγκλίνου ἦτο προμαχών, διότι σημειοῦται τεχνικῶς ὡς ***περιβολή***. Οὔτε τὸ κανονιοστάσιον Μακρῆ φαίνεται προμαχών, ἁπλῶς σημειοῦται τεχνικῶς ὡς ***ἐξέχουσα γωνία ὀχυρώματος***

***

Τὰ κατωτέρω εἶναι σχετικὰ πρὸς τοὺς ἀναφερομένους τεχνικοὺς ὅρους τῆς τότε ὀχυρωτικῆς (1).

Προμαχὼν (κατὰ Κοκκίνην ***προτείχισμα***). — Ὀχύρωμα ἐκ δύο ὄψεων καὶ δύο πλευρῶν. Ἔργον ἔχον ἐπένδυσιν διατεταγμένην ἐπὶ τῶν ἐξεχουσῶν γωνιῶν τοῦ ὀχυροῦ. Οἱ παρακείμενοι προμαχῶνες ἡνοῦντο διὰ τῶν ***μεταπυργίων*** (μέρους τοῦ προμαχωνικοῦ μετώπου) καὶ εἶχον ἀμοιβαίως τὰς πλευράς των ἄντικρυ τῶν παρακειμένων ὄψεων. Αἱ ὄψεις ἔφερον τὰ ἰσχυρότερα πυροβόλα, αἱ δὲ πλευραὶ ἀντίκρυζον τὴν τάφρον καὶ τὰς ὄψεις τῶν παρακειμένων προμαχώνων καὶ ἔφερον πυροβόλα μικρᾶς ὁλκῆς.

Ὁ προμαχὼν ἦτο τὸ κύριον ὄργανον τῆς ὀχυρώσεως τοῦ Vauban.—Ὁ Κοκκίνης ὠνόμαζε τὸν κυρίως προμαχῶνα ***προτείχισμα*** καὶ τὸ κυρίως προτείχισμα ***προμαχῶνα***.

---

1) Ὁ κ. Κ. Στασινόπουλος εἰς τὴν σελ. 149 τοῦ συγγράμματος «Τὸ Μεσολόγγι» ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Μῆτρος Δεληγεώργης ὠνόμαζε τοὺς 7 προμαχῶνας ***κανονιοστάσια***, πάντα δὲ τὰ λοιπὰ ***τάπιες***.—Ὁ Τρικούπης, ἐπαναλαμβάνων τὰς ἀποδιδομένας εἰς τὸν Κοκκίνην ὀνομασίας, ἀναφέρει : τὰ κανονιοστάσια Μπότσαρη, Φραγκλίνου καὶ Μακρῆ ὡς ***προτειχίσματα***: τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου καὶ τοῦ Κοτυούσκου ὡς ***πυργώματα***· τοῦ Σαχτούρη, τοῦ Κυριακούλη, τοῦ Βύρωνος, τοῦ Ρήγα, τοῦ Κοκκίνη, τοῦ Σέφιελδ, τοῦ Κανάρη καὶ τοῦ Σκεντέρμπεη ὡς ***κανονιοστάσια***· τοῦ Μαντάλαμπερ ὡς ***καρκινοειδὲς πρόφραγμα***.

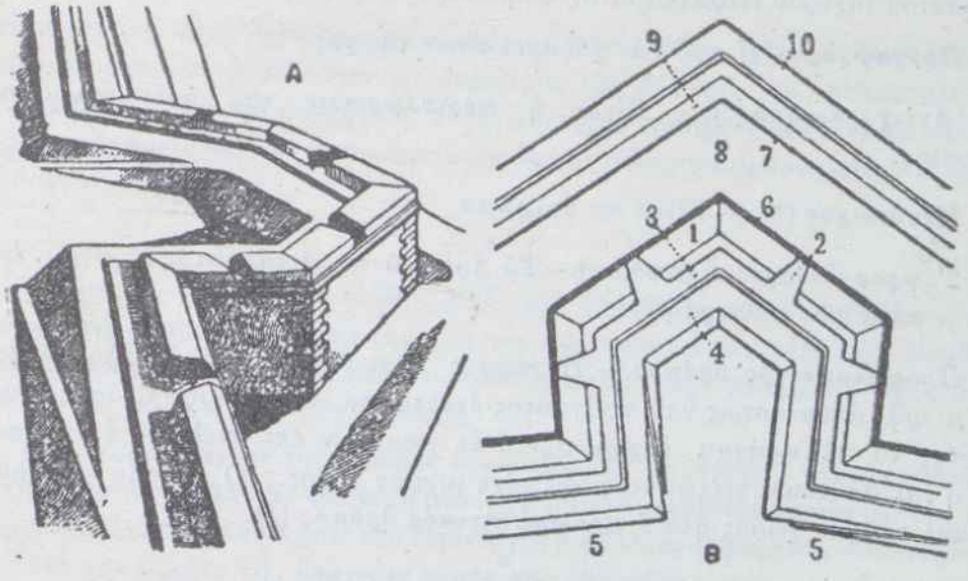

Α=Παράστασις γενικὴ τῆς ἀποτόμου ἀνυψώσεως κλασικοῦ τύπου προμαχῶνος.

Β=Σχέδιον τοῦ προμαχῶνος.—1) Ὄφρυς τῆς τάφρου, ἢ κόψις (ἐπιπέδων).—2) Φάτνωμα (κανονιοθυρίς).—3) Βαθμὶς πυροβολικοῦ, ὕψωμα ἐκ χώματος ἢ λίθων.—4) Βαθμὶς πεζικοῦ, ὕψωμα ἐκ χώματος ἢ λίθων ἐφ' οὗ ἀνήρχοντο οἱ στρατιῶται καὶ ἐτουφέκιζον τοὺς πολιορκητὰς ὑπεράνω τοῦ ὀχυρώματος.—5) Προμαχών.—6) Κρημνός, τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸ προπέτασμα πρανὲς τῆς τάφρου.—7) Ἀντίκρημνος.—8) Τάφρος.—9) Περιτάφριον (προφυλακτικὸς δρόμος).—10) Πρανὲς (ἢ πρόχωμα). κλίσις ὁμαλὴ ἑνοῦσα τὴν κορυφὴν τοῦ ἀντικρήμνου (ἢ τῆς περιταφρίου ὁδοῦ) μετὰ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους.

Λουνέτα, ἢ Μηνοειδὲς πρόφραγμα. — Ἔργον ὀχυρωματικὸν ὅμοιον περίπου μὲ προμαχῶνα, ἔχον δύο πρόσωπα (ὄψεις) μήκους 35—60 μέτρων καὶ δύο πλευρὰς 15—40 μέτρων. Τὰς γωνίας τῆς Λουνέτας (ἀμβλείας) ἀπετέλουν αἱ τομαὶ τῶν προσώπων μετὰ τῶν πλευρῶν. Τὴν ὀνομασίαν ***μηνοειδὲς*** ἢ ***λουνέτα*** (ἡμισέληνος) ἔφερε ἐκ τοῦ πέριξ αὐτῆς σχήματος τῆς περιβαλλούσης τάφρου τὸ ὀχυρωματικὸν τοῦτο ἔργον, τὸ κατασκευαζόμενον εἰς θέσιν προέχουσαν τοῦ ἑνοῦντος ***μεταπυργίου*** (τοῦ ἑνοῦντος προμαχωνικοῦ μετώπου) δύο παρακειμένους προμαχῶνας καὶ προωρισμένου νὰ συγκεντρώνῃ τὴν ἐχθρικὴν βολήν. Τὴν Λουνέταν πρὸς τὰ ὀπίσω συνέδεε μετὰ τοῦ φρουρίου κινητὴ γέφυρα καταλήγουσα εἰς μικρὰν θύραν, εἰς τὸ μέσον τοῦ μεταπυργίου.

Καρκινοειδὲς πρόφραγμα (*) — Εἶναι ἡ ***Ψαλίς***, τὸ ἐν εἴδει σφηνὸς ἀνεστραμμένης ὀχύρωμα.

Προ εἴχισμα (ἢ τείχισμα).—Ἔφερε τὰ καλούμενα ἐξ αὐτοῦ τειχομαχικὰ ἢ τοπομαχικὰ πυροβόλα.

(*) Κατὰ Κοκκίνην.

Τετραγωνικὴ τάφρος (κατὰ Κοκκίνην).—Ἐσφαλμένη ὀνομασία τοῦ περιφράκτου ἰσχυροῦ τετραγώνου ὀχυρώματος τοῦ καλουμένου ***περιβολή***.

Πρόταφρος —Ἡ πρὸ τῶν χαρακωμάτων τάφρος.

Ἀντιχιράκωμα (*). — Εἶναι ἡ ***περιτίφρωσις*** τοῦ πολιορκουμένου φρουρίου.

Μεσότειχον (*). — Εἶναι τὸ ***διάχωμα***

Τάφρος (ἔνυδρος ἢ ἄνυδρος).—Τὸ πρὸ τοῦ προπετάσματος ὄρυγμα, ἐμπόδιον κατὰ τῶν πολιορκητῶν.

Προφυλακτικὸς δρόμος.—Ἡ τάφρος περιεβάλλετο ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἀπὸ μικρᾶς ἀποστάσεως ὑπὸ φράγματος ἔχοντος τὸ ὕψος τοῦ ἀναστήματος ἀνδρός, τὸ δὲ φράγμα ἐσχηματίζετο ἐκ χωμάτων ἐπὶ σκελετοῦ ἐκ πασσάλων ἢ ἐπὶ ἀσθενοῦς τειχώματος καὶ εἶχε μικρὸν πάχος. Ὁ μεταξὺ φράγματος καὶ τάφρου χῶρος ἦτο ***ὁ προφυλακτικὸς δρόμος*** (1).

***

Χαρακώματα ἢ ὀρύγματα.—Χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἤρχισαν τὰ πυροβόλα τῶν φρουρίων νὰ σαρώνουν τὴν πεδιάδα εἰς μεγάλας ἀποστάσεις καὶ ἀναγκάζουν τὸν πολιορκητὴν νὰ τηρῆται μακράν των. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπεβλήθη ὁ τρόπος τῆς χαράξεως αὐτῶν τοιοῦτος ὥστε διὰ ζητωειδῶν ἢ ἑλικοειδῶν γραμμῶν νὰ ἐπιτυγχάνηται ἡ προχώρησις πρὸς τὸ φρούριον χωρὶς οἱ πολιορκηταὶ νὰ ἐκτίθενται εἰς τὸ φονικὸν πλευρικὸν πῦρ. Ἡ γωνία ἢ (ἡ καμπὴ) τῶν γραμμῶν παρουσίαζε τὰς μεγαλειτέρας δυσκολίας εἰς τὴν κατασκευὴν ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέπῃ στροφὴν τῶν μεταφερομένων πυροβόλων καὶ τῶν ἁμαξῶν. Ἐξαιρουμένου μόνον τοῦ περιφήμου Γάλλου δουκὸς Γκὶζ (2) οἱ λοιποὶ πολιορκηταὶ ὑπὲρ τοὺς 2 1)2 αἰῶνας περιωρίσθησαν νὰ προχωροῦν εἰς τὰ χαρακώματα μέχρις ἀποστάσεως βολῆς πυροβόλου ἀπὸ τῶν πολιορκουμένων. Ἀφ' ἧς δύο αἰῶνας μετὰ τὸν Γκίζ—αὐτὸν ἐμιμήθησαν κατὰ κανόνα καὶ ἤρχισαν ἐφαρμόζοντες τὴν προχώρησιν τῶν χαρακωμάτων μέχρι ***τοῦ προφυλακτικοῦ δρόμου*** τοῦ φρουρίου ἡ λοξότης τῆς ἑλικώσεως ἠλαττώθη διαδοχικῶς καὶ κατέληξε ***παράλληλος*** τοῦ μετώπου τοῦ φρουρίου.

Ἀφ' οὗ ἐχαράσσετο ἡ πρώτη παράλληλος ἐγίνετο ὑπογεία ἑλικοειδὴς προχώρησις μέχρι τῆς ἀποστάσεως καθ' ἣν θὰ ἐχαράσσετο ἡ δευτέρα. Διαδοχικῶς, μὲ ὅμοιον τρόπον, ἔφθανον οἱ πολιορκηταὶ εἰς τὴν τρίτην παράλληλον. Ἐξ αὐτῆς εἰσεχώρουν εἰς τὸν ***προφυλακτικὸν δρόμον τῶν πολιορκουμένων***.

Ἀπὸ τοῦ φρουρίου ἐγίνοντο ἐξορμήσεις πρὸς καταστροφὴν τῶν πολιορκητικῶν ἔργων, μάχαι διὰ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ὡρύσσοντο ὑπόνομοι. Ἀλλὰ

(*) Κατὰ Κοκκίνην.

1) Chemin couvert, τὸ περιτάφριον.

2) Ἀκμάσαντος τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 16ου αἰῶνος.

καὶ οἱ πολιορκηταὶ ὤρυσσον ὑπονόμους, κατεσκεύαζον ἰσχυρὰ πυροβολεῖα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ σιγήσουν τὰ πυροβόλα τῆς ἀμύνης, νὰ καταστρέψουν τὰ ἀμυντικὰ ἔργα καὶ συγχρόνως κατεγίνοντο μὲ παντὸς εἴδους ὑλικὰ καὶ μὲ τὰς κατακρημνίσεις τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων τῶν πολιορκουμένων νὰ πληρώσουν τὴν τάφρον.

***

Ὑπόνομος.—Ἐπενοήθη τὸ ἔτος 1503 ὑπὸ ἄτλοῦ Ἱσπανοῦ στρατιώτου, τοῦ Πέτρου τῆς Ναβάρρας, κατὰ τὴν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Γκονζάλβ τῆς Κορδούης πολιορκίαν τῆς Νεαπόλεως ὑπὸ τῶν Ἱσπανῶν, τὴν γενομένην πρὸς ἀνάκτησιν τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν Γάλλων.

Τὸ καταστρεπτικὸν τοῦτο μέσον ἐξειλίχθη εἰς τὸ τέλειον σχεδὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Παρουσιάσθη ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἀπαράλλακτον πρὸς τὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος. Αἱ ἀποτυχίαι του ὠφείλοντο εἰς ἔλλειψιν γνώσεων γεωμετρικῶν (—κατὰ τὴν ὄρυξιν τῆς ὑπογείου στοᾶς τῆς ὁδηγούσης πρὸς τὴν ὑπόνομον ἡ στοὰ δὲν κατέληγε πάντοτε εἰς τὸ ὑπ' ὄψιν σημεῖον—) καὶ εἰς μὴ κατανόησιν τῆς ἀνάγκης τοῦ σχηματισμοῦ εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερον χῶρον περιωρισμένης τῆς *θαλάμης* τῆς ὑπονόμου. Ἡ εὐρεῖα θαλάμη ἐπέφερε μεγάλην ἐκτόνωσιν τῶν ἀερίων τῆς πυρίτιδος ἐξ ἧς ἐχάνετο τὸ μέγιστον μέρος τῆς δυνάμεως τῆς ἐκρήξεως.

Ἡ ἀποτελεσματικωτέρα ὑπόνομος συνίστατο εἰς τὸν σχηματισμὸν περισσοτέρων θαλαμῶν καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν των διὰ τῆς αὐτῆς ἐμπυρευματοφόρου θρυαλλίδος, συνισταμένης κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἢ ἐκ βαμβακερᾶς ἅπτρας ἢ ἐκ μίγματος πυρίτιδος μετ' ἄλλων ὑλῶν ἐμπρηστικῶν περιεχομένου ἐντὸς μικροῦ πάχους σιδηροῦ σωλῆνος (ἢ λευκοσιδηροῦ)—τοῦ καλουμένου ὑπὸ τῶν ὑπονομοποιῶν τὸ *λουκάνικον*.

Ὑπῆρξαν καὶ περιπτώσεις κατασκευῆς ἀνοικτῶν ὑπονόμων, ὁσάκις τολμηρὸς ὑπονομοποιός, ἀνήκων εἰς τοὺς πολιορκητάς, κατώρθωνε ἐν ὥρᾳ νυκτὸς νὰ διέρχηται τὴν τάφρον τοῦ πολιορκουμένου φρουρίου. Οὗτος ἤνοιγε ὀπὴν ἐπὶ τῆς γωνίας ἑνὸς τῶν ***προμαχώνων*** καὶ ἐκρύπτετο ἐντὸς αὐτῆς ἐν ἡμέρᾳ, ἀόρατος. Οἱ πολιορκηταὶ τοῦ μετεβίβαζον ἐπὶ σειρὰν νυκτῶν διὰ σχοινίων ἐργαλεῖα, τρόφιμα, πυρίτιδα κλπ: Ὅταν δὲ ἔφερε εἰς πέρας τὸ ἔργον τοῦ ἀνοίγματος τῆς θαλάμης καὶ τὴν ἐπλήρου πυρίτιδος ἐκάλυπτε τὸ ἄνοιγμα αὐτῆς ἁπλῶς διὰ χώματος. Τέλος ἐτοποθέτει τὴν κατάλληλον θρυαλλίδα, ἔθετε πῦρ καὶ διήρχετο τὴν τάφρον τῶν πολιορκουμένων.

Τουφέκια.—Περιγραφὴ τῶν ἐκπυρσοκροτούντων διὰ καψυλίου καὶ τῶν διὰ πυρολίθου. —Ὠφέλιμον βεληνεκὲς τῶν τουφεκίων.—Πιστόλιον.—Ὠφέλιμος ἀπόστασις βολῆς αὐτοῦ.—Τρομπόνια. — Φυσίγγαι. — Πυριτιδοβολαί. — Φυσιγγοδετεῖον.—Χειροβομβίς.

Τουφέκια —Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1812 χρονολογεῖται ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ ἐκπυρσοκροτοῦντος τουφεκίου δι' ἐπικρούσεως σφύρας ἐπὶ πυράκμονος, ἀπὸ δὲ τοῦ 1819 ἐγενικεύθη ἡ χρῆσις τοῦ ***καψυλίου*** (1). Ἔκτοτε ἐγένετο παντα-χοῦ παραδεκτὸν τὸ σύστημα τοῦτο τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρὸς ἀντὶ τοῦ μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὑπὲρ τοὺς δύο αἰῶνας ἰσχύσαντος, τοῦ διὰ τοῦ σπινθῆρος τοῦ πυρολίθου.

Ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων ἐγένετο χρῆσις κατὰ τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον περιγράφονται, διὰ βραχέων, καὶ τὰ διὰ καψυλίου καὶ τὰ διὰ πυρολίθου τουφέκια. Ἀμφότερα ἦσαν ἐμπροσθογεμῆ καὶ ὄχι σπανίως ραβδωτά. Τὰ πρῶτα ραβδωτὰ φορητὰ ὅπλα ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ***καραβῖναι***, φέροντα ὄχι ἑλικοειδῆ αὐλάκια ἀλλ' εὐθέα διήκοντα καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ κοίλου (2).

—Καὶ τὰ μὲν διὰ καψυλίου ἔφερον ὑπεράνω τῆς ὀπῆς τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρὸς ἕνα πυράκμονα ἐπικοινωνοῦντα μετ' αὐτῆς καὶ ἀποτελούμενον ἐκ χαλυβδίνου σωληνίσκου. Εἰς τὸ ἀνώτερον χεῖλος τοῦ πυράκμονος ἐφηρμόζετο τὸ καψύλιον, συνιστάμενον ἐκ μικροῦ κυλίνδρου ἐξ ἐρυθροῦ χαλκοῦ ἀνοικτοῦ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέρους, κλειστοῦ πρὸς τὸ ἕτερον καὶ φέροντος εἰς τὸ βάθος καὶ τὸ μέσον τῆς κλειστῆς βάσεώς του τὸν βροντώδη ὑδράργυρον. Ὁ χάλκινος οὗτος μικρὸς κύλινδρος ἔφερε συμμετρικῶς εἰς τὰ χείλη σχισμάς τινας πρὸς τὸν σκοπὸν ἀποφυγῆς θραυσμάτων κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐκρήξεως καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς διατήσεως τοῦ μετάλλου του. Ἡ σφύρα ἦτο καμπύλου σχήματος καταλήγουσα εἰς κυλινδρικὴν κεφαλήν, ἐπιπίπτουσα μεθ' ὁρμῆς ἐπὶ τοῦ καψυλίου ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ σχαστηριωτοῦ ἐλατηρίου

---

1) Ἐφευρέτης τοῦ καψυλίου ὑπῆρξε ὁ Ἄγγλος ὁπλοδιορθωτὴς Ἰωσὴφ Ἔγκς, κατὰ τὸ 1818.

2) Σώζεται τουφέκιον Γαλλικοῦ ὑποδείγματος, ἀνῆκον εἰς τὸν στρατηγὸν Νότην Μπότσαρην, χρησιμοποιηθὲν παρ' αὐτοῦ εἰς πλείστας περιστάσεις τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος καὶ κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, διατηρούμενον ἐν τῇ οἰκογενειακῇ ὁπλοδόκῃ τοῦ ὑποστρατήγου κ. Δ. Νότη Μπότσαρη, τέως ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν. Ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος εἰς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, ὁ ὁποῖος τὸ ἐδώρησε εἰς τὸν Νότην. Εἶναι εὐθέως ραβδωτὸν τουφέκιον, ὑποδείγματος ὡρισμένως διὰ ἐπιλέκτους, ὑπερβολικοῦ μεγέθους. Ὁ παρατηρῶν τοῦτο τὸ ὅπλον ἀπορεῖ τόσον διὰ τὸ μέγα βάρος του ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀπαιτουμένην ἀντοχὴν τοῦ δεξιοῦ ὤμου εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀνακρούσεως κατὰ τὴν χρῆσιν του.

της Τὸ ἐλατήριον ὡπλίζετο κατὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς σφύρας καὶ ἐλευθεροῦτο ἅμα ὁ δάκτυλος τοῦ πυροβολοῦντος ἐπίεζε ἐπαρκῶς τὴν σκανδάλην, ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον ἀκόμη σήμερον ὁπλίζεται ἡ σφύρα καὶ ἐλευθεροῦται·

Τὰ δὲ διὰ τοῦ σπινθῆρος τοῦ πυρολίθου ἐκπυρσοκροτοῦντα τουφέκια εἶναι ἐπινόησις Ἱσπανικὴ (1) χρονολογουμένη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 17ου αἰῶνος ἐμφανισθεῖσα ἀρχικῶς μὲ τὸν μηχανισμὸν ὁλόκληρον πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ Ἰταλοὶ πρῶτοι τὸν ἐτοποθέτησαν ἐσωτερικῶς τοῦ ὅπλου, μετ' οὐ πολύ, καὶ τὸ ὠνόμασαν πυρόλιθον (fucile) καὶ ἐξ αὐτῶν οἱ Γάλλοι τὸ ὠνόμασαν fusil— ὅπως ἄλλως τε μέχρι σήμερον ἐξακολουθοῦν νὰ ὀνομάζουν τὸ τουφέκιον. [Μέχρις ἐκείνης (2) τῆς ἐποχῆς ὠνόμαζον ***μουσκέτον*** (mousquet) τὸ διὰ θρυαλλίδος ἢ διὰ ὀδοντωτοῦ τροχοῦ ἐκπυρσοκροτοῦν ὅπλον των). Ὁ πυρόλιθος συνεκρατεῖτο ἐπὶ τῆς σφύρας διὰ τῶν ***σιαγώνων*** τοῦ ***λύκου***, (κοχλιουμένων). Ἡ δὲ σφύρα ἐπέτιπτε ὁρμητικῶς ἐπὶ τοῦ ἄκμονος ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τοῦ σχαστηριωτοῦ ἐλατηρίου της, ἐλευθερουμένου ἅμα ὁ δάκτυλος ἐπίεζε ἐπαρκῶς τὴν σκανδάλην. Ὁ ἄκμων ἔφερε ἐλατήριον καὶ διεκρίνετο εἰς τὸ δεχόμενον μέρος τὴν πρόσκρουσιν τοῦ πυρολίθου, τὸ καλούμενον ***πρόσωπον***, καὶ εἰς τὸ καλύπτον μέρος τὴν ὀπὴν μεταδόσεως τοῦ πυρός, τὸ καλούμενον ***τραπέζαν.*** Κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ὁρμητικῆς προσκρούσεως τοῦ πυρολίθου ὑπεχώρει τὸ ἐλατήριον τοῦ ἄκμονος, ἡ ὀπὴ τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρὸς ἠνοίγετο καὶ ὁ παραγόμενος σπινθὴρ μετέδιδε τὸ πῦρ εἰς τὴν ἐναυσματικὴν πυρίτιδα καὶ διὰ τῆς ὀπῆς εἰς τὸ γέμισμα τῆς κάννης.

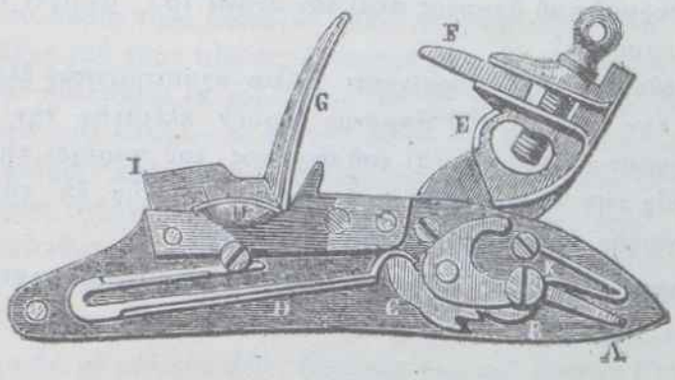

Τὸ ἀνωτέρω σχῆμα παριστᾷ τὸν ἐντὸς τοῦ κοντακίου μηχανισμὸν ἐκπυρσοκροτήσεως διὰ πυρολίθου τουφεκίου Γαλλικοῦ ὑποδείγματος, συνηθεστάτου τύπου, καθ' ὅλα σχεδὸν ὁμοίου πρὸς τὰ σύγχρονα καὶ ἄλλων

---

1) Ὑπῆρχε σύστημα ὀδοντωτοῦ χαλυβδίνου τροχοῦ πρὸ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ τρόπου χρήσεω τοῦ σπινθῆρος ἐκ τοῦ πυρολίθου πρὸς μετάδοσιν τοῦ πυρὸς εἰς τὰ τουφέκια. Ὁ τροχὸς πάλιν εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀντικαταστήσει τὴν γινομένην ἀρχικῶς διὰ θρυαλλίδος ἀνάφλεξιν τῆς γομώσεως.

1) Καὶ τοὺς φέροντας τοιοῦτον τουφέκιον στρατιώτης ιοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ ἐκάλουν mousquetaires.

κρατῶν τουφέκια. Τὸ κατωτέρω σχῆμα παριστᾶ τὸ ἐξωτερικὸν μέρος τοῦ αὐτοῦ μηχανισμοῦ. (Βλέπε τὰ τεμάχια εἰς ἀμφότερα τὰ σχήματα).

F, πυρόλιθος.—E, Λύκος.—G, ἄκμων.—B, ὅπλισις τῆς σφύρας διὰ τῆς ὑπερνικήσεως τοῦ σχαστηριωτοῦ ἐλατηρίου K.—D, ἰσχυρὸν σχαστηριωτὸν ἐλατήριον ἐκτεινόμενον κατὰ τὴν ὅπλισιν τῆς σφύρας, συνδεδεμένον μετὰ τοῦ ἄξονος αὐτῆς C.—Κατὰ τὴν ἕλξιν τῆς σκανδάλης (μὴ παριστωμένης εἰς τὸ σχῆμα) ἡ οὐρὰ A ἀνυψοῦται καὶ παρασύρει τοὺς βραχίονας τῆς διαφυγῆς τῆς ὁπλίσεως B. Ὁ ἄξων C τῆς σφύρας ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἰσχυροῦ ἐλα-

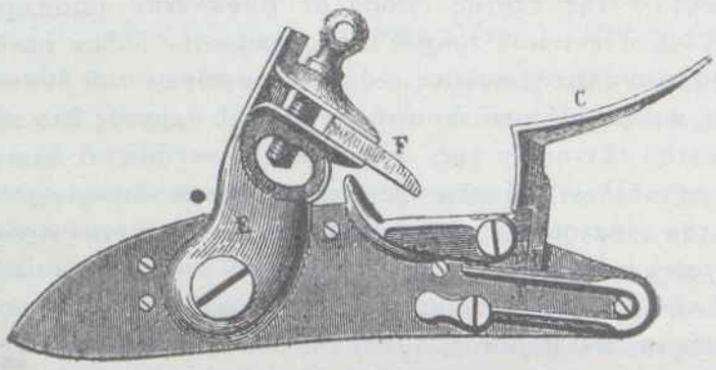

τηρίου D στρέφεται, συνεπῶς ὁ λύκος πίπτει ὁρμητικῶς ἐπὶ τοῦ ἄκμονος. Ἐκ τῆς προσκρούσεως ἀφ' ἑνὸς προξενεῖται ὁ σπινθήρ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ συμπαρασυρμοῦ τοῦ ἄκμονος περὶ τὸν ἄξονά του ἀνοίγει ἡ ὀπὴ τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρός.

Εἰς τὸ δεύτερον σχῆμα φαίνεται τρίτον σχαστηριωτὸν ἐλατήριον, τὸ J. Τοῦτο πιέζει τὴν πτέρναν τοῦ ἄκμονος τηροῦν κλειστὴν τὴν ὀπὴν μεταδόσεως καὶ ἐνεργοῦν συγχρόνως ἐπὶ τοῦ ἄκμονος τοῦ παρέχει τὴν δύναμιν τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν πρόσκρουσιν τοῦ λύκου καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀντιστάσεως ταύτης παραγωγὴν τοῦ σπινθῆρος τοῦ πυρολίθου.

Τὸ ὠφέλιμον βεληνεκὲς ***τῶν τουφεκίων*** ἐκυμαίνετο μεταξὺ 280—360 μέτρων.

Πιστόλιον.—Τὸ ὅπλον τοῦτο ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον εἰς τὸ Γερμανικὸν ἱππικὸν κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα. Ἐπενοήθη ἐκ τῆς ἀνάγκης χρησιμοποιήσεως ἐκηβόλου ὅπλου ἐπιδεκτικοῦ νὰ σκοπεύηται καὶ ἐκπυροσκροτῇ διὰ μόνης τῆς ἀνατάσεως τοῦ βραχίονος τοῦ στρατιώτου. Κατά τινας ὠνομάσθη πιστόλιον ἐκ τῆς Ἰταλικῆς πόλεως Pistoia, ὅπου κατεσκευάσθη τὸ ἀρχικὸν ὑπόδειγμα αὐτοῦ, κατ' ἄλλους ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ νομίσματος pistole (πιστόλα, νόμισμα χρυσοῦν) διότι τὸ διαμέτρημα τῆς κάννης του ἦτο ἀκριβῶς ἴσον πρὸς τὴν διάμετρον τῆς πιστόλας. Αἱ διαστάσεις του ἦσαν ἀρχικῶς πολὺ μεγάλαι (1) καὶ μόνον ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος ἐπλησίασαν τὰς τοῦ

(1) Ὑπάρχουν ἐν τῷ μουσείῳ τοῦ πυροβολικοῦ τῶν Παρισίων πιστόλια οὗ 16ου αἰῶνος, μεγάλων διαστάσεων, ἔχοντα ἐστρογγυλευμένον τὸ κοντάκιον

σημερινοῦ πιστολίου μονομαχίας. Τὸ διαμέτρημα αὐτοῦ οὐχ' ἧττον ἐτηρήθη ἰσοδύναμον περίπου πρὸς τὸ ἀρχικόν, ὁ δὲ μηχανισμός του ἦτο πάντοτε ὅμοιος μὲ τὸν τοῦ συγχρόνου τουφεκίου.

Ἡ ὠφέλιμος ἀπόστασις βολῆς ***πιστολίου*** ἐκυμαίνετο περὶ τὰ 40 μέτρα.

Τρομπόνιον.—Ἦτο φορητὸν πυροβόλον ὅπλον βαρὺ καὶ πλατύστομον. Ἡ ὀνομασία του προήρχετο ἐκ παραφθορᾶς τῆς ταὐτοσήμου Γαλλικῆς λέξεως tromblon. Ἐξεσφενδόνιζε ἢ σφαιρίδια ἢ μικρὰ σιδηρᾶ τεμάχια, ἐξ ἀποκοπῆς κυλινδρικῶν σιδηρῶν ῥάβδων κατασκευαζομένων ἀποκλειστικῶς πρὸς τοιοῦτον σκοπόν.

Ὁσάκις ἐν τῇ παρούσῃ συγγραφῇ γίνεται χρῆσις τοῦ τεχνικοῦ ὅρου ***μυδράλλια*** ὑπονοοῦνται τὰ ἐξακοντιζόμενα σφαιρίδια ὑπὸ τῶν φορητῶν τούτων ὅπλων.

Φυσίγγια τοῦ γεμίσματος ἐκ πυρίτιδος τῶν τουφεκίων. Ἐπενοήθησαν τὸν 17ον αἰῶνα. Πρὸ τῆς παραδοχῆς τῶν φυσιγγίων οἱ στρατιῶται ἔφερον θήκας ξυλίνας ἢ μεταλλίνας, περιεχούσας (ἑκάστη) τὸ ἀκριβῶς ἀπαιτούμενον διὰ τὴν γέμισιν ποσὸν—μετρούμενον τῇ μερίμνῃ τῆς ἁρμοδίου ὑπηρεσίας. Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους χρόνους χρήσεως εἰς τὰς μάχας τῶν ἐκηβόλων ὅπλων ***(ἀρκεβουζίων*** καὶ ἀκόμη τῶν ***μουσκέτων)*** αὐτοὶ οἱ στρατιῶται ἐκανόνιζον ἐπὶ τόπου τὸ ἀπαιτούμενον διὰ τὴν γέμισιν ποσὸν πυρίτιδος καὶ τὸ ἤντλουν ἀπὸ βαρελίων τὰ ὁποῖα τοὺς ἐκόμιζον ἄλλοι παραπλεύρως των.

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος ἐπεινοήθησαν αἱ κληθεῖσαι ***πυριτιδοβολαί***. Αὗται ἦσαν κύλινδροι ἐκ χαρτονίου ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐτοποθετοῦντο πρῶτον ἡ πυρῖτις καὶ κατόπιν τὸ βλῆμα, ἀποχωριζόμενα διὰ τοῦ ***βύσματος***. Πρὸς χρησιμοποίησιν τῆς πυριτιδοβολῆς ἀπῃτεῖτο ὁ στρατιώτης ν' ἀπέκοπτε διὰ τῶν κοπτήρων ὀδόντων του (1) μικρὸν τμῆμα τοῦ πρὸς τὸ μέρος τῆς θέσεως τῆς πυρίτιδος ἄκρου τοῦ ἐκ χαρτονίου κυλίνδρου. Τὸ δὲ τμῆμα τοῦτο τοῦ κυλίνδρου ἐκ τῶν προτέρων προητοιμάζετο καταλλήλως πρὸς ἀποκοπήν. Καὶ ἀφ' οὗ ὁ στρατιώτης ἀπέκοπτε τὸ ἄκρον τοῦ κυλίνδρου τὸν εἰσῆγε εἰς τὸ στόμιον τῆς κάννης καὶ τὸν ὤθει ἰσχυρῶς διὰ τοῦ ὀβελοῦ (2) πρὸς τὰ κάτω ὅπως ἐπιτύχῃ νὰ τοποθετήσῃ τὴν πυρίτιδα εἰς τὸ ὕψος τῆς ὀπῆς τοῦ πυράκμονος, ἐκεῖ ὅπου εὑρίσκετο μηχανισμὸς τοῦ πυρολίθου.

καὶ σχηματίζον πολὺ μεγάλην γωνίαν μετὰ τῆς κάννης καθὼς καὶ ἄλλα τοῦ τέλους τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος (τῶν χρόνων τοῦ Ἐρρίκου 4ου) ἔχοντα τὸ κοντάκιον σχεδὸν κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν κάννην, μικροτέρας διαστάσεως τῶν πρώτων.

1) Πρὸ τῆς παραδοχῆς τῶν ὀπισθογεμῶν ὅπλων εἶχε λόγον ἐξαιρέσεως τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας ἐν τῷ στρατῷ, καὶ παρ' ἡμῖν, τὸ ἄτομον τὸ ἐστερημένον τῶν κοπτήρων ὀδόντων.

2) Ἡ ὁριστικὴ παραδοχὴ τῆς χρήσεως τοῦ ὀβελοῦ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 18ου αἰῶνος.

Φυσιγγοδετεῖον ἐκαλεῖτο τὸ ἵδρυμα ἐν ᾧ παρεσκευάζοντο αἱ πυριτιδοβολαί.

Χειροβομβὶς (μπάλα-φογάτα). Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦτο χυτοσιδηρᾶ μικρὰ κοίλη σφαῖρα (διαστάσεων ὥστε νὰ περιέχηται εἰς τὸ κοῖλον τῆς χειρός), πυροτεχνουργικῶς πεπληρωμένη καὶ φέρουσα θρυαλλίδα. Ἐξεσφενδονίζετο διὰ τῆς χειρὸς ἀφ' οὗ ἡ θρυαλλὶς ἠνάπτετο αὐτῆς. Ἡ χειροβομβὶς τῶν ναυτικῶν ἔφερε συνήθως ἀκωκὰς ἐπὶ τῆς σφαιρικῆς ἐπιφανείας της ἵνα πηγνύηται ἐπὶ τῶν καταστρωμάτων τῶν πλοίων.

ΓΕΝΙΚΟΤΗΤΕΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΟΥ ΠΥΡΟΒΟΛΙΚΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΝΕΩΤΕΡΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ.

Κοκκοποίησις τῆς πυρίτιδος γομώσεως.—Στροφάλιγγες.—Γενίκευσις τῶν ὀρειχαλκίνων πυροβόλων. — Τετρᾶντες. — Sefftenberg.—Γνώμονες.—Tartaglia.—Κιλλίβαντες.

Πυρῖτις.—Ἡ ἰδέα *κοκκοποιήσεως* τῆς πυρίτιδος διὰ τὰς γομώσεις τῶν πυροβόλων ἐφηρμόσθη τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1480. Μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς μόνον *κονιοποιημένη πυρῖτις* (1) ἐχρησιμοποιεῖτο. Μὲ τὴν κοκκοποιημένην ηὔξησαν ἡ δύναμις τῆς ἐκρήξεως καὶ ἡ ταχύτης τῆς κατακαύσεως, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ κατὰ τὴν βολὴν θέρμανσις τοῦ πυροβόλου ἠλαττώθη καὶ ἐπετεύχθη ταχυβολία ἄγνωστος μέχρις ἐκείνων τῶν χρόνων. Ἀπέβη ἐφεξῆς ἀνωφελὴς ἡ διατήρησις τοῦ πολὺ μεγάλου μήκους πυροβόλων ἕνεκα τῆς ἐπιτευχθείσης μεγίστης ταχύτητος κατακαύσεως· καὶ μὲ τὸ κέρδος τῆς κατὰ πολὺ ἐλαττώσεως τοῦ βάρους των ἐπῆλθε ἡ διευκόλυνσις τῆς γεμίσεως.

Στροφάλιγγες.—Κυλινδρικαὶ ἐξοχαὶ (πτέρυγες) τοῦ σωλῆνος τοῦ πυροβόλου τοποθετούμεναι καθέτως τοῦ διαμήκους ἄξονος αὐτοῦ καὶ κατά τι ὀπίσω τοῦ κέντρου τοῦ βάρους του. Αἱ στροφάλιγγες συγκρατοῦν τὸ πυροβόλον καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ παρανεύῃ μετὰ τοσαύτης εὐκολίας ὥστε διὰ πολὺ μικρᾶς δυνάμεως νὰ ἐπιτυγχάνηται ἡ ἀνύψωσις ἢ καταβίβασις τοῦ στόματος διὰ τὴν σκόπευσιν καθ' ὕψος.

Γενίκευσις τῶν ὀρειχαλκίνων πυροβόλων. — Αἱ στροφάλιγγες ἐπενοήθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1460 καὶ 1480. Ἕως τότε τὰ πλεῖστα τῶν πυροβόλων ἐγίνοντο σιδηρᾶ πρὸς ἐλάττωσιν τῶν ἐκ τῶν ἐκρήξεων καταστροφῶν. Τὸ ὅριον συνεκτικότητος ἑκάστου πυροβόλου ἦτο τότε πολὺ πλησίον τῆς ἀσκουμένης δυνάμεως ἐκ τῆς πιέσεως τῶν ἀερίων τῆς πυρίτιδος· ἦτο τόσον πλησίον ὥστε οὐδεὶς πυροβολητὴς ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ἀντοχῆς τοῦ πυροβόλου του. Καὶ τὰ μὲν σιδηρᾶ εἶχον τὸ πλεονέκτημα νὰ διαρρηγνύωνται κατὰ τὸ μῆκος των, ἐν περιπτώσει ἐκρήξεως, καὶ μὲ τὸν τρόπον τοῦτον νὰ δίδουν διέξοδον εἰς τ' ἀέρια τῆς πυρίτιδος· ἐν ᾧ τὰ ὀρειχάλκινα ἐθραύοντο εἰς πλεῖστα τεμάχια, ἐξακοντιζόμενα κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, θανατώνοντα κατὰ τὰς ἐκρήξεις σχεδὸν πάντοτε ἅπαντας τοὺς ὑπηρέτας των.

Ἐν τούτοις ἀπό τινος εἶχε προοδεύσει σημαντικῶς ἐν Εὐρώπῃ ἡ τέχνη τῆς χύσεως τοῦ ὀρειχάλκου. Τὰ ὀρειχάλκινα πυροβόλα ἦσαν μὲν ἐπικίνδυνα κατὰ τὴν θραῦσιν των ἀλλ' ἀντεῖχον εἰς ἀνωτέρας πιέσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ σιδηρᾶ καὶ οἱ πυροβοληταὶ ἐχρειάζοντο ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλητέρας ἀρχικὰς ταχύτητας εἰς τὰ βλήματα. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ διότι κατωρ-

(1) Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς πυρίτιδος poudre (κόνις),

θοῦτο νὰ χύνωνται τὰ ὀρειχάλκινα συγχρόνως μετὰ τῶν στροφαλίγγων των, ἀποτελοῦντα ἓν σῶμα μετ' αὐτῶν, ἐξ οὗ οἱ στροφάλιγγες ἀντεῖχον ἀπεριορίστως εἰς τὰ ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς ἀνακρούσεως ἀποτελέσματα, ἅπαντες οἱ πυροβοληταὶ ἐπροτίμησαν τὰ χάλκινα πυροβόλα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1480 παρὰ τοὺς κινδύνους των.

Ἡ μορφὴ τῶν κιλλιβάντων ἔκτοτε μετεβλήθη. Μὲ τὰς στροφάλιγγας ἀπέβη ἐφεξῆς ἀνωφελὴς ἡ κατὰ τὴν πυροβόλησιν συγκράτησις καὶ ὑποστήριξις τοῦ πυγαίου τῶν πυροβόλων. Ὁ κιλλίβας ἐσχηματίσθη ἐκ δύο παραλλήλων τοιχωμάτων φερομένων ἐπὶ τροχῶν. Ἐπὶ δὲ τῶν τοιχωμάτων του ἐτέθησαν αἱ ὑποδοχαὶ τῶν στροφαλίγγων ὁ κιλλίβας λοιπὸν κατὰ τὴν πυροβόλησιν ὑπεχώρει ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως τῆς ἀνακρούσεως χωρὶς ποτὲ νὰ ὑφίσταται βλάβας.

Τετράντες — Πρὸ τῆς κατὰ τὸ 1770 ἐπινοήσεως τοῦ κλισιοσκοπίου ἐπετυγχάνετο ἡ ἑκάστοτε ἀπαιτουμένη ἀκριβῶς κλίσις εἰς τὰ πυροβόλα δι' ἀναψηλαφίσεως. Ἦτο γνωστὴ ἐκ πείρας ἡ ἀπαιτουμένη κλίσις εἰς δεδομένον πυροβόλον καὶ μὲ δεδομένην γόμωσιν ἵνα τὸ βλῆμα του προσκρούῃ εἰς ὡρισμένην ἀπόστασιν ἐπὶ τοῦ ὁριζοντείου ἐπιπέδου. Σκοπευτικῶν δὲ γνωμόνων καὶ τετράντων πολυάριθμα ὑποδείγματα ὑπῆρχον, ἀπὸ αἰώνων, ἀποκλειστικῶς πρὸς μέτρησιν τῆς σχηματιζομένης γωνίας ὑπὸ τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ πυροβόλου μετὰ τῆς κατακορύφου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐν τῷ σωζομένῳ χειρογράφῳ τοῦ Γερμανοῦ Sefftenberg. (1)

Ὁ Sefftenberg, παρέχων ἐν τῇ συγγραφῇ του τὰ σχέδια διαφόρων **τετράντων**, οἵτινες συνιστοῦν κλισιοσκόπιον καθ' ὅλα ἄξιον νὰ συγκρίνηται πρὸς τὰ μέχρις ἐσχάτων προσηρμοσμένα εἰς τὰ πυγαῖα τῶν πυροβόλων, φανεροῦται ὅτι ἐγνώριζε κάλλιστα ἐκ τῆς πείρας του πλείσιας ἀληθείας, λ. χ. δὲν ἠγνόει ὅτι εἰς ὡρισμένην μόνον ἀπόστασιν ἔπρεπε ὁ στόχος νὰ σκοπεύηται κατ' εὐθεῖαν, καὶ ὅτι ἔσω μὲν αὐτῆς ἔπρεπε νὰ σκοπεύηται χαμηλώτερον, πέραν δὲ αὐτῆς ὑψηλότερον. Ἡ σκοπευτικὴ γραμμή του κατεσκευάζετο τοιαύτη ὥστε κατὰ τὴν βολήν, μὲ γομώσεις βάρους τοῦ τρίτου τοῦ βάρους τοῦ βλήματος Ὁ σκοπευτὴς ἔπρεπε νὰ ἐσκόπευε: εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν 100 βημάτων 0μ,98 ὑπὸ τὸν στόχον· εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν 200 βημάτων 0μ,65 ὑπὸ τὸν στόχον· καὶ εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν 400 βημάτων 0μ,33· κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν στόχον ἔπρεπε νὰ ἐσκόπευε εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν 500 βημάτων· 0μ,33 ὑπὲρ τὸν στόχον εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν 600· 0,65 εἰς τὴν ἀπόστασιν τῶν 700· καὶ καθ' ἑξῆς—μὲ αὔξησιν τοῦ ἀναστήματος τοῦ σκοπευομένου σημείου ἀνὰ 0μ,33 περίπου δι' ἑκάστην αὔξησιν τῆς ἀποστάσεως κατὰ 100 βήματα.

Κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 16ου αἰῶνος τὰ Γερμανικὰ πυροβόλα ἦσαν ὀπισθογεμῆ. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀνατρήσεως ἐξησφαλίζετο τὸ κλεῖστρον διὰ σφηνός, διαπερῶντος ἐγκαρσίως καὶ τὸν κορμὸν αὐτοῦ καὶ τὸν σωλῆνα

---

(1) Ὁ Sefftenberg ἦτο ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ εἰς Dantzig. Ἔγραψε περὶ τὸ ἔτος 1570.

τοῦ πυροβόλου. Διὰ τὴν γέμισιν ἐσύρετο τὸ κλεῖστρον πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἀπετίθετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τὸ πρὸς τὰ ὀπίσω μέρος τοῦ κορμοῦ τοῦ κλείστρου ἔφερε ἄλυσσον τῆς ὁποίας τὸ ἕτερον ἄκρον ἦτο συνδεδεμένον μετὰ τοῦ σφηνός.

Τὴν σκοπευτικὴν γραμμὴν παρεῖχον δύο στόχαστρα ὧν τὸ μὲν ἦτο εἰς τὸ ὕψος τοῦ στόματος τοῦ πυροβόλου τὸ δ' ἕτερον εἰς τὸ ὕψος τοῦ πυγαίου.

Τὰ περὶ ὧν πρόκειται πυροβόλα εἶχον ἀφαιρετὰ τὰ στόχαστρα. Τὴν σκοπευτικὴν γραμμὴν ὤφειλε νὰ τὴν ἀπεκαθίστα ὁ πυροβολητὴς ἀξιωματικὸς ἐπὶ τόπου. Μεταξὺ τῶν παρελκομένων τοῦ πυροβόλου ὑπῆρχον δύο ἀποκλειστικῶς δι' αὐτὸ ξύλινα στόχαστρα φέροντα ἀνάτρησιν (ὀπὴν) ἀντὶ ἀκῆς. Ὑπεράνω δὲ τοῦ μέσου τῆς ὀπῆς ἐξηρτᾶτο νῆμα φέρον εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τεμάχιον μολύβδου, οὕτως ὥστε νὰ φαίνηται εἰς τὸ μέσον τῆς ὀπῆς ἡ διεύθυνσις τῆς κατακορύφου. Τὰ στόχαστρα εἶχον δακτύλων τινῶν πάχος καὶ εἰς τὸ ὑποκάτω μέρος των ἦσαν τομῆς κυκλικῆς ὡς στεφάνη, ἵνα ἐφαρμόζουν τελείως ἐπὶ τοῦ πυροβόλου (τὸ μὲν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς στεφάνης ἦν τότε ἔφερον τὰ στόματα τῶν πυροβόλων τὸ δὲ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς στεφάνης τοῦ πυγαίου). Οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ διάμετροι τῶν στεφανῶν τοῦ στόματος καὶ τοῦ πυγαίου αἱ ἀποστάσεις τῶν ὀπῶν ἀπὸ τοῦ ἄξονος τοῦ πυροβόλου ἦσαν σταθεραί.

Γνώμων.—Πρῶτος ἐπινοήσας γνώμονα ὑπῆρξε ὁ Ἰταλὸς Tartaglia (1). Τὸ ὄργανον αὐτοῦ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο ἀνισομηκῶν βραχιόνων ἡνωμένων κατ' ὀρθὴν γωνίαν. Οἱ βραχίονες περιελάμβανον τεταρτοκύκλιον διηρημένον εἰς μοίρας. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ὀρθῆς γωνίας ὑπῆρχε ὀπὴ ἐξ ἧς ἐξηρτᾶτο νῆμα φέρον εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τεμάχιον μολύβδου πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς διευθύνσεως τῆς κατακορύφου. Ὁ πυροβολητὴς εἰσῆγε τὸν ἐπιμηκέστερον τῶν βραχιόνων τοῦ γνώμονος ἐντὸς τοῦ κοίλου, τὸν ἠνάγκαζε νὰ ὀλισθήσῃ ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τοῦ κατωτέρου μέρους καὶ συγχρόνως ἐτήρει τὸν γνώμονα κατὰ τὸ κατακόρυφον ἐπίπεδον. Τὸ νῆμα τῆς στάθμης ἐδείκνυε ἐπὶ τοῦ τεταρτοκυκλίου τὸν ἀριθμὸν τῶν μοιρῶν τῆς ὑψώσεως.

Τεκμέρεται ὅτι ὁ Tartaglia ἀνεκάλυψε τὰς ἀρχὰς ἐξ ὧν ὡδηγήθη ὁ Sefftenberg εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν μηχανημάτων αὐτοῦ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς σκοπεύσεως καὶ κατόπιν τῆς ἀνακαλύψεώς του κατεσκεύασε τὸν ***γνώμονα*** καταρτίσας συγχρόνως καὶ ***στοιχειώδεις πίνακας*** βολῆς.

---

(1) Tartaglia (1506-1559).— Διάσημος Ἰταλὸς μαθηματικός. Ἔγραψε πολλά, πρωτότυπα καὶ σημαντικά. Μεταξὺ ἄλλων ἔγραψε ἓξ βιβλία περὶ ὀχυρωτικῆς καὶ δύο περὶ τῶν προβλημάτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὸ πυροβολικό .

Τὸ ἀληθὲς ὄνομά του ἦτο Nicola Fontana. Ἐπωνομάσθη Tartaglia ἐκ τῆς δυσκολίας του εἰς τὴν προφοράν, ὀφειλομένης εἰς κατὰ τὴν ἡλικίαν τῶν 6 ἐτῶν ἀκρωτηριασμὸν τῆς γλώσσης του ὑπὸ Γάλλων στρατιωτῶν κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Brescia (τόπου τῆς γεννήσεώς του).

Κιλλίβαντες.—Ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τῶν χρόνων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου 14ου προηγήθησαν ὡς πρὸς τὸ πυροβολικὸν ἡ Ἰταλία, ἡ Ἱσπανία καὶ ἡ Τουρκία. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος τὰς ἀφῆκαν πολὺ ὀπίσω ἡ Γαλλία, ἡ Γερμανία, αἱ Κάτω Χῶραι καὶ μετ' οὐ πολὺ καὶ ἡ Ἀγγλία. Ὁ ἐπὶ Λουδοβίκου ἐπινοηθεὶς κιλλίβας ναυτικῶν πυροβόλων εἶχε τὰ τοιχώματα ἐστηριγμένα ἐπὶ δαπέδου ὀλισθαίνοντος ἐπὶ τεσσάρων τροχῶν καὶ τὰς στροφάλιγγας ἐφοδιασμένας μὲ ὑποδοχάς. Οἱ ὀπίσθιοι τροχοὶ τοῦ δαπέδου του ἦσαν χαμηλότεροι τῶν προσθίων καὶ ἡ ἀνάκρουσις ἔφερε τὸ πυροβόλον εἰς τὴν θέσιν τῆς γεμίσεως.

Τὴν κατὰ διεύθυνσιν σκόπευσιν ἄλλοι τροχοὶ ἐξυπηρέτουν.

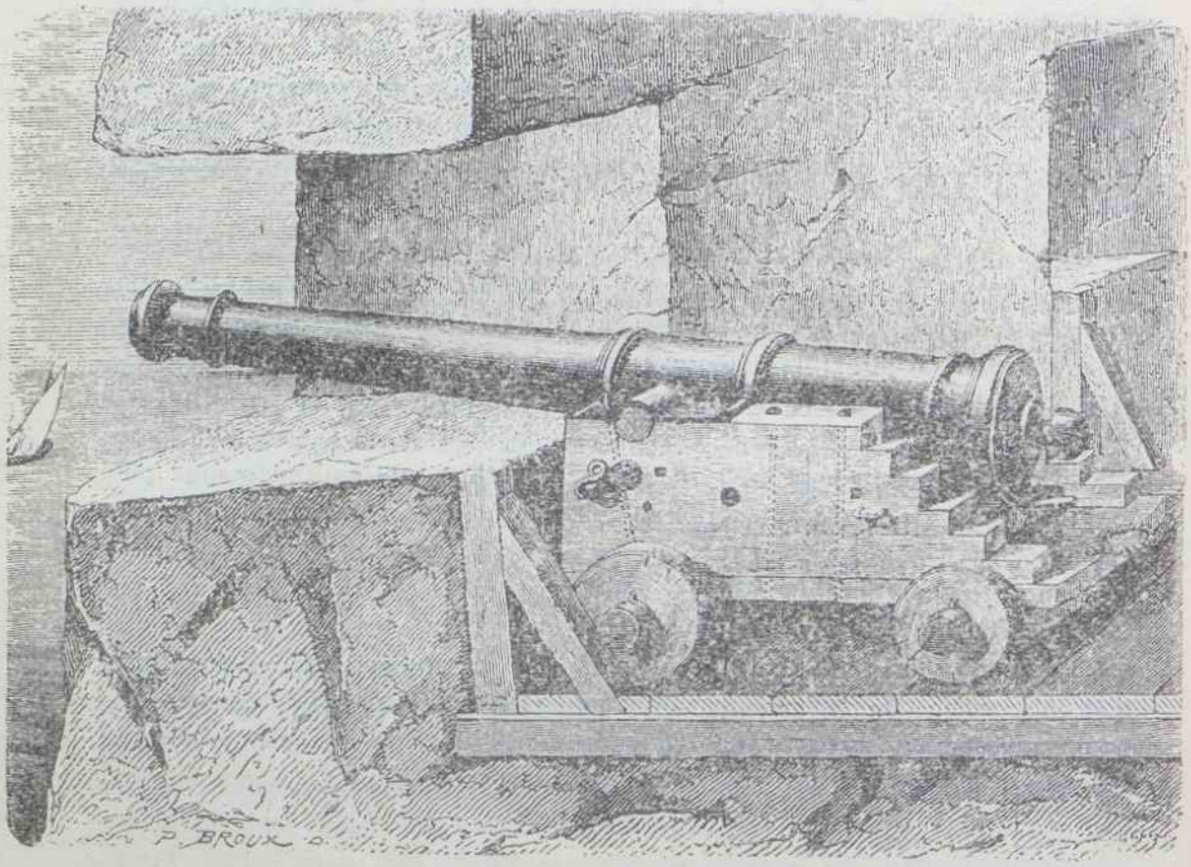

Ὑπόδειγμα κιλλίβαντος πυροβόλων ἐπακτίων (φρουριακῶν) καὶ πυροβόλων ἐπινηΐων τῶν χρόνων τοῦ Λουδοβίκου 14ου (1640-1715) σχεδὸν ἀπαράλλακτον τοῦ ὑποδείγματος τοῦ κιλλίβαντος τῆς Ναπολεοντείου ἐποχῆς καὶ τῆς τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος.

Ὁ Vauban πρῶτος διεμόρφωσε εἰς τὴν ἐντέλειαν τοὺς κιλλίβαντας τῶν πεδινῶν πυροβόλων, ἀφαιρέσας τοὺς ὀπισθίους τροχοὺς καὶ αὐξήσας τὴν διάμετρον τῶν προσθίων. Αὐτὸς πρῶτος κατεσκεύασε σιδηροῦς τοὺς κιλλίβαντας τῶν πολιορκητικῶν, ἐπακτίων καὶ πεδινῶν πυροβόλων, ἀλλὰ τὸ τε-

λευταῖον τοῦτο ἐγένετο παραδεκτὸν μετὰ πολλὰ ἔτη ἕνεκα τῆς δαπάνης καὶ πρὸ πάντων τῆς δυσκολίας τῆς κατασκευῆς των κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους.

Κοχλίας ἀνυψώσεως τοῦ σωλῆνος τοῦ πυροβόλου.— Διὰ τὴν σκόπευ-

Εἰκὼν παριστῶσα τὸν Σαχτούρην κατὰ τὴν ἔνδοξον δρᾶσιν του εἰς τὸ στενὸν τῆς Σάμου, τὴν 5ην Αὐγούστου τοῦ 1824, χαρακτηριστικὴ τῶν κιλλιβάντων τῶν Ἑλληνικῶν ναυτικῶν πυροβόλων.

σιν καθ' ὕψος ἐγένετο παραδεκτός, μόλις περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος, ὁ παρατηρηθεὶς ἐπὶ τῶν Σουηδικῶν πεδινῶν πυροβόλων κοχλίας τοῦ βασιλέως τῆς Σουηδίας Καρόλου τοῦ 12ου. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς καθ' ὕψους σκοπεύσεως παρέμεινε ἀπαράλλακτον καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ηὐλακισμένων πυροβόλων. Μόνη τελειοποίησις τοῦ κοχλίου τοῦ Καρόλου ὑπῆρξε ὁ ἐφοδιασμὸς τοῦ μοχλοῦ του ἀντὶ τοῦ ἑνὸς διὰ τεσσάρων βραχιόνων. Πρὸς ἐλάττωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς δυνάμεως τῆς ἀνακρούσεως ἐπὶ τοῦ κιλλίβαντος καὶ πρὸς προφύλαξιν πρὸ πάντων τοῦ κοχλίου τῆς καθ' ὕψος σκοπεύσεως αἱ στροφάλιγγες ἐστηρίχθησαν ὅσον ἦτο δυνατὸν πλησιέστερον τοῦ ἄξονος τοῦ πυροβόλου.

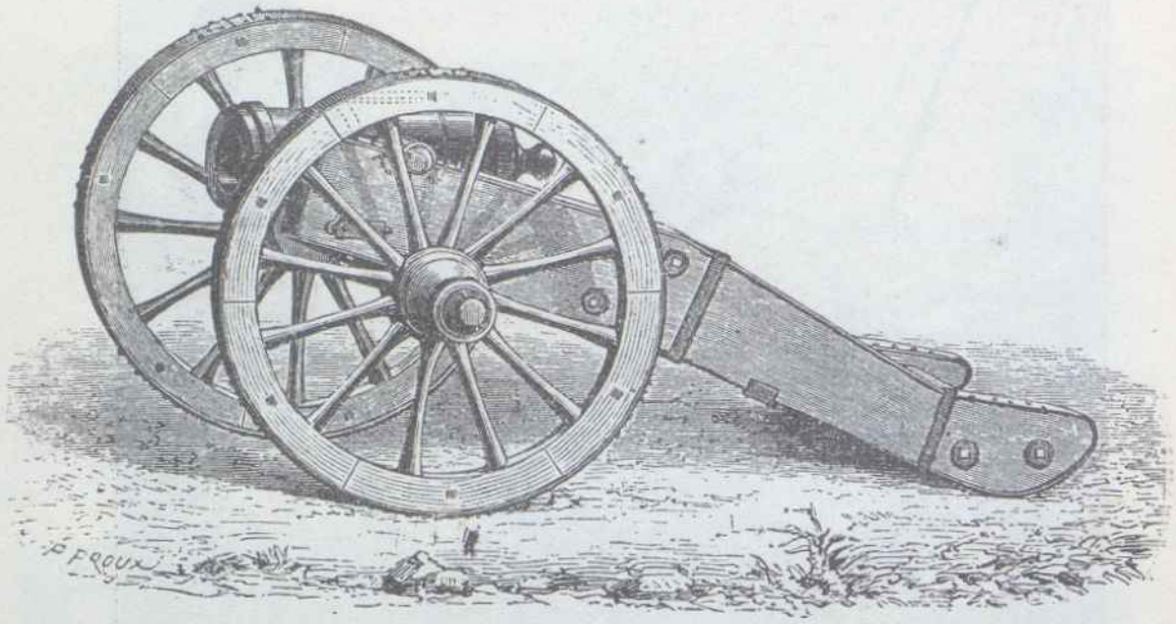

Κιλλίβας ὀβιδοβόλου (ὅλμου) ὑποδείγματος τοῦ τέλους τοῦ 17ου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 18ου αἰῶνος.

Πυροβόλα.—Ὁλόσωμα σφαιρικὰ βλήματα.— Χαρακτηρισμὸς τῶν πυροβόλων ἐκ τοῦ βάρους τῶν βλημάτων.— Συγκριτικὸς πίναξ ναυτικῶν πυροβόλων.—Ἀκτὶς ἐνεργείας τῶν ναυτικῶν πυροβόλων.— Gribauval.— Ὀπαῖον.— Κινητὸς ἀστήρ.—Ὄλμος.—Ροιά.—Βόμβα.— Πυροσωλήν.— Ὀβούζιον.— Ὀβιδοβόλα.— Καρρονὰδ.— Βλήματα ἐρυθροπυρωμένα.—Ἄπτρα.

Πυροβόλα.—Εἰδικῶς πυροβόλα ἐκαλοῦντο ὅπως καὶ σήμερον τὰ ἔχοντα σχετικῶς μέγα μῆκος κοίλου καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος ἔβαλλον ἀποκλειστικῶς ὁλόσωμα βλήματα, σφαιρικοῦ σχήματος.

Τὸ μῆκος τῶν τότε φερομένων ἐπὶ τῶν πολεμικῶν πλοίων πυροβόλων δὲν ἦτο πολὺ μακρὸν καὶ πολὺ μικρὰ ἦτο ἡ ἀναλογία ἡ μεταξὺ τοῦ βάρους τοῦ βλήματος καὶ τοῦ βάρους τοῦ πυροβόλου. Ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς μεγέθους ἐγίνετο ἐκ τοῦ βάρους τοῦ βλήματος.

Λ. χ. Τὸ Γαλλικὸν ναυτικὸν πυροβόλον τῶν 36 λιτρῶν ἐξηκόντιζε σφαιρικὸν βλῆμα 36 λιτρῶν Γαλλικῶν. Τὸ ἀπαιτούμενον διαμέτρημα τοῦ κοίλου διὰ βλῆμα τοσούτου βάρους ἦτο 6,239 Γαλλικῶν δακτύλων, ἰσοδυναμούντων πρὸς 6,648 δακτύλους Ἀγγλικοὺς (πρὸς 16, 88592 ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου). Ἤτοι τὸ Γαλλικὸν πυροβόλον τῶν 36 λιτρῶν ἦτο περίπου 17 ἑκατοστῶν διαμετρήματος.

Ὁ ἑπόμενος πίναξ παρέχει τὰ εἰς τὰ διάφορα κράτη παραδεδεγμένα βάρη βλημάτων. Τὰ Ἀγγλικὰ πυροβόλα, μὴ περιεχόμενα ἐν τῷ πίνακι, ἦσαν περίπου ἀνάλογα τῶν Γαλλικῶν.

ΔΑΝΙΚΑ		ΟΛΛΑΝΔΙΚΑ		ΓΑΛΛΙΚΑ		ΙΣΠΑΝΙΚΑ		ΣΟΥΗΔΙΚΑ		ΡΩΣΙΚΑ	
Α	Β	Α	Β	Α	Β	Α	Β	Α	Β	Α	Β
	Λ.—Ο.		Λ.—Ο.		Λ.—Ο.		Λ.—Ο.		Λ.—Ο.		Λ.—Ο.
—	—	—	—	—	—	—	—	48	44-15 1)2	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	42	39- 5 1)2	42	37-14 1)4
36	39-11 1)2	—	—	36	38-14	36	36- 8	36	33-11 1)2	36	32- 7 1)2
—	—	32	34-12 3)4	—	—	—	—	30	28- 1 3)4	30	27- 9 1)2
24	26- 7 3)4	24	26- 2 1)4	24	25-14 1)2	24	24- 5 1)2	24	22- 7 3)4	24	21-10 1)2
18	19-13 1)2	18	19- 9 1)2	18	19- 7	18	18- 4	18	16-13 3)4	18	16- 3 3)4
12	13- 3 1)2	12	13- 1	12	12-15 1)4	12	12- 2 3)4	12	11- 3 3)4	12	10-13 1)4
8	8-13 1)4	8	8-10 1)2	8	8-10	8	8- 1 1)2	8	7- 7 3)4	8	7- 3 1)4
6	6- 9 3)4	8	6- 8 1)2	6	6- 7 1)2	6	6- 1)4	6	5- 9 1)2	6	5- 6 1)2

Α=Χαρακτηρισμὸς τοῦ μεγέθους τοῦ πυροβόλου ἐκ τοῦ βάρους τοῦ σφαιρικοῦ βλήματος, εἰς λίτρας.

Β=Ἀντίστοιχον βάρος τοῦ σφαιρικοῦ βλήματος εἰς Ἀγγλικὰ σταθμά.

Λ=Λίτρσι, Ο=Οὐγγίαι.

Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος τὰ κατεσκευαζόμενα διὰ τὰς μάχας κατὰ θάλασσαν ὁλόσωμα στρογγύλα βλήματα ἦσαν τῶν 22, 24, 32, 36 καὶ 48 λιτρῶν. Τὸ βάρος τῆς γομώσεως τῆς πυρίτιδος οὐδέποτε ὑπερέβαινε τὸ τρίτον τοῦ βάρους τοῦ βλήματος. Καὶ ἐπειδὴ σχεδὸν οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθησαν μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς κατὰ τὰς ναυμαχίας βλήματα ἐρυθροπυρωμένα πολὺ σπανίως ἦσαν καταστρεπτικὰ τ' ἀποτελέσματα τῆς προσκρούσεως τῶν συνήθων βλημάτων ἐπὶ τῶν ἀντιπάλων πλοίων.

Εἰς ἀκόμη παλαιοτέρους χρόνους ἡ ἰσχύουσα ἀναλογία βάρους πυροβόλου πρὸς τὸ βάρος βλήματος ἦτο ἡ ἀκόλουθος: Πυροβόλον βάλλον βλήματα τῶν 33 λιτρῶν ἔπρεπε νὰ ζυγίζῃ ὅσον 187 βλήματα· τῶν 24 λιτρῶν 212 βλήματα· τῶν 16 λιτρῶν 256 βλήματα· τῶν 12 λιτρῶν 283 βλήματα· τῶν 8 λιτρῶν 343 βλήματα· τῶν 4 λιτρῶν 325 βλήματα.

Πρὸς ἀναγωγὴν εἰς τ' ἀντίστοιχα Ἀγγλικὰ βάρη θὰ χρειάζεται νὰ προστίθενται εἰς τὰ ὀνομαστικὰ βάρη: τῶν Δανικῶν βλημάτων τὰ $5/_{48}$· τῶν Ὁλλανδικῶν τὸ $1/_{11}$· τῶν Γαλλικῶν τὸ $1/_{12}$.—Καὶ νὰ ἀφαιρῶνται ἀπὸ τῶν ὀνομαστικῶν βαρῶν: τῶν Ἰσπανικῶν βλημάτων τὸ $1/_{72}$· τῶν Σουηδικῶν τὸ $1/_{19}$ καὶ τῶν Ρωσικῶν τὸ $1/_{11}$.

Gribauval.—Κατὰ τὸ 1774 ἐχύθη ἐν Γαλλίᾳ διὰ πρώτην φορὰν ὀρειχάλκινον πυροβόλον εἰς τεμάχιον συμπαγές, ἐτρυπήθη διὰ ἐργαλείου καὶ ὑπέστη τὴν κατάλληλον ἐπεξεργασίαν διὰ τοῦ τόρνου. Ἡ πρόοδος αὕτη, ὠφειλομένη εἰς τὸν διάσημον Γάλλον πυροβολητὴν Gribauval (1), παρέχουσα ἀσυγκρίτως μεγαλειτέραν ἀντοχὴν τῆς ἕως τότε ὑφισταμένης εἰς τοὺς σωλῆνας τῶν πυροβόλων ἐσυγχρονίσθη μὲ τοποθέτησιν ἐπίσης τὸ πρῶτον τοῦ ***κλισιοσκοπίου***, χαραχθέντος κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἐφευρέτου τοῦ ὀργάνου τούτου περιφήμου Ἄγγλου πυροβολητοῦ Benjamin Robins. Εἰς ταύτας τὰς τελειοποιήσεις ἐσυγχρονίσθησαν καὶ αἱ ἑπόμεναι, ἐπίσης ἐπινοηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Gribauval:

Ὀπαῖον.—Τὰ πυροβόλα ἀπέκτησαν κοχλίαν ὀπῆς μεταδόσεως πυρὸς ἐξ ἐρυθροῦ χαλκοῦ, κοχλιούμενον ἐν ψυχρῷ, εὐκόλως ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ ἄλλου, νέου, μετὰ τὴν ἐκ τῆς βολῆς φθοράν.

—Ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ***ὁ κινητὸς ἀστήρ***, τὸ ὄργανον τῆς καταμετρή-

---

1) Jean-Baptiste Vauquette de Gribauval (1715—1789).—Στρατηγός, ἀληθὴς ἀναμορφωτὴς τοῦ πυροβολικοῦ, ἐπιθεωρητὴς τοῦ Γαλλικοῦ πυροβολικοῦ ἐπὶ Λουδοβίκου 16ου.—Τὸ σύστημα του παρέμεινε ἐν ἰσχύϊ ἐπὶ Λουδοβίκου 15ου, ἐπὶ Λουδοβίκου 16ου, κατὰ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν, κατὰ τὴν Ναπολεόντειον ἐποχὴν καὶ κατὰ τὴν βασιλείαν Λουδοβίκου Φιλίππου(μέχρι τοῦ ἔτους, 1848). Ὁ Gribauval ὑπηρέτησε εἰς τὸν Αὐστριακὸν στρατὸν κατὰ τὸν Ἑπταετῆ πόλεμον, ὁπότε καὶ ἐπέφερε σπουδαίας τελειοποιήσεις εἰς τὸ Αὐστριακὸν πυροβολικὸν καὶ διετέλεσε σοβαρώτατος ἀντίπαλος τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου.

2) Τὰ περὶ τῶν βλημάτων καὶ τῶν πυροβόλων Paixans θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ Παράρτημα τοῦ ἑπομένου τόμου.

σεως τῶν διαστάσεων καὶ τῆς μορφῆς τοῦ κοίλου.

Ἡ ἀκτὶς ἐνεργείας ***τῶν ναυτικῶν πυροβόλων*** ἐκυμαίνετο μεταξὺ 2000 καὶ 2500 μέτρων. Τὸ ὅριον τοῦ βεληνεκοῦς τῶν πυροβόλων ἦτο κατὰ πολὺ μεγαλήτερον, ὑπὲρ τὰς 3500 μέτρων.

Ὄλμος. (1)—Πυροβόλον βραχυτάτου μήκους κοίλου, προωρισμένον νὰ βάλλῃ ἐκ μικρᾶς ἀποστάσεως καὶ ὑπὸ μεγάλας γωνίας, πρὸς καταστροφὴν εἰς τὰ πλησίον χαρακώματα, εἴτε ἢ εἰς τοὺς προφυλακτικοὺς δρόμους, ἢ εἰς τὰ ὄπισθεν τῶν προπετασμάτων, ἢ κατὰ τῶν καλυμμάτων τῶν καταφυγίων κλπ., ἢ νὰ ἐκσφενδονίζῃ βλήματα ἐμπρηστικὰ κλπ.

Ἐκ τοῦ σωζομένου χειρογράφου τοῦ Ἰταλοῦ πυροβολητοῦ Georgio Martini, τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1465 περιγράψαντος τὸ Ἰταλικὸν πυροβολικὸν τῆς ἐποχῆς του, γεννᾶται ἡ σκέψις ὅτι ὁ πρῶτος ὑποδείξας τὸν ὅλμον ἴσως νὰ μὴ εἶναι ὁ πορθητὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως σουλτάνος Μωάμεθ ὁ Β΄,ὡς ἀρέσκονται νὰ τὸ ἀναφέρουν διάφοροι συγγραφεῖς πραγματευόμενοι τὰ τῆς πο-

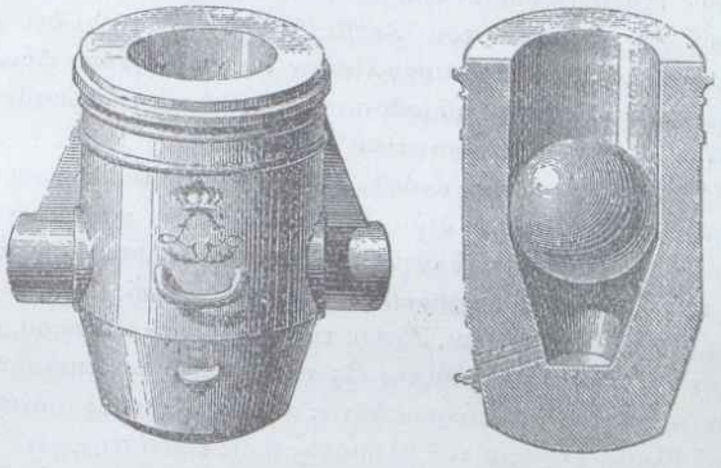

Ὄλμος τῶν 12 (καὶ τῶν 10) δακτύλων, ὑποδείγματος τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνος.—Τὸ κοῖλον του, μὴ ἀπολῆγον εἰς θαλάμην. στενούμενον βαθμηδὸν ὑπὸ μορφὴν κολουροκωνικήν, παρουσίαζε σχετικῶς πρὸς τὰ παλαιότερα ὑποδείγματα σημαντικὰ πλεονεκτήματα. Τὸ βλῆμα (βόμβα) ὑφίστατο περισσότερον τὰς κρούσεις τῶν ἀερίων τῆς πυρίτιδος, ἀφ'ἑτέρου δὲ ἠλαττοῦντο οἱ κίνδυνοι τῆς θραύσεως αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ κοίλου.

λιορκίας καὶ τῆς ἁλώσεως. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ σουλτᾶνος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας διέταξε τοὺς χύτας του νὰ κατασκευάσουν ὅλμους, ἀλλὰ τὸ Ἰταλικὸν χειρόγραφον, οὐχ' ἧττον, πραγματευόμενον τὸ ἐν ἰσχύϊ κατὰ τὸ ὑλικὸν πυροβολικοῦ, παρέχει ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ καὶ εἰκόνας καὶ τὰς διαστάσεις τῶν διαφόρων τύπων ὀρειχαλκίνων πυροβόλων καὶ μᾶς πείθει, ἐκ τῆς

(1) Κοινοβαρβαρικῶς ***χαβάνι*** (ἰγδίον). Καὶ πράγματι τοιοῦτον ἦτο τὸ σχῆμα του.

τελειότητος τῶν ὑποδειγμάτων, ὅτι εἶναι ἐξειλιγμένος ὁ τύπος οὗτος τοῦ ὅλμου καὶ θὰ ἔπρεπε ὡρισμένως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τοιαῦτα πυροβόλα θὰ ὑφίσταντο ἀπὸ πολλοῦ. Ἄλλως τε οἱ Ἰταλοὶ ἐπέφερον τὰς τελειοποιήσεις των εἰς τὸ πυροβολικὸν κατὰ μίμησιν τῶν—πολὺ πρὸ τοῦ 1453—πυροβόλων τοῦ Καρόλου τοῦ 7ου βασιλέως τῆς Γαλλίας, καὶ δὲν ἀναφέρονται αὐτοὶ ὡς ἐπινοήσαντες οὐδένα τύπον πυροβόλου ὅπλου.

Τεκμέρεται ὅτι ἡ ἐπινόησις τοῦ ὅλμου θὰ πρέπῃ νὰ ὁρισθῇ εἰς πολὺ προγενεστέρους χρόνους καὶ ἴσως ἴσως ὄχι βραδύτερον τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος. Τοῦτο δὲ διότι ὁ τύπος τοῦ Ἰταλικοῦ ὅλμου εἶναι πολὺ τελειοποιημένος καὶ σχεδὸν ἀπαράλλακτος, ἐπεκράτησε ὑπὲρ τοὺς 2 1)2 αἰῶνας, ὑποστὰς τὴν ἐξέλιξιν μόνον εἰς τὸν κιλλίβαντα.

Βόμβα.— Κατὰ τὸν 15ον καὶ 16ον αἰῶνα ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, Γάλλων καὶ Φλαμανδῶν πυροβολητῶν ***ροιά*** (grenade). Ἦτο κοῖλον βλῆμα, σφαιρικοῦ σχήματος, πεπληρωμένον λεπτοκόκκου πυρίτιδος, 100 περίπου λιτρῶν βάρους, ἐξακοντιζόμενον ὑπὸ τῶν ὅλμων μέχρις ἀποστάσεως 800 μέτρων.

Ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Sefftenberg φανεροῦται ὅτι ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος αἱ ροιαὶ ἔφερον ***ἐγκαιροφλέκτας πυροσωλῆνας.*** Δύο τρόποι ἐν τῷ χειρογράφῳ περιγράφονται μεταδόσεως πυρὸς εἰς τὰ τοποθετούμενα ἐντὸς ***ὅλμων κοῖλα σφαιρικὰ ἐκκρηκτικὰ βλήματα.***

Ὁ εἷς συνίστατο εἰς τὴν ἀνάφλεξιν ἐν πρώτοις τοῦ πυροσωλῆνος ὑπὸ τοῦ πυροβολητοῦ ἀπ' εὐθείας διὰ τῆς ἄπτρας καὶ κατόπιν τούτου εἰς τὴν ἀνάφλεξιν τῆς γομώσεως τοῦ ὅλμου. Ἡ ροιὰ ἔφθανε σχεδὸν μέχρι τοῦ στόματος τοῦ ὅλμου. Ὁ ***πυροσωλήν***, ὑπερβαίνων εἰς μῆκος ὁλόκληρον τὸν ἄξονα τῆς ροιᾶς, ἑκατέρωθεν, ἐξεῖχε τοῦ στόματος τοῦ ὅλμου. Δυσκολία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παρουσιάζετο εἰς τὴν κατάλληλον παρασκευὴν τοῦ βραδυκαύστου μίγματος τοῦ πυροσωλῆνος καὶ ὄχι σπανίως συνέβαινε ἐντὸς τοῦ κοίλου τοῦ ὅλμου ἔκρηξις τοῦ βλήματος, ἢ εἰς ἐλαχίστην μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ βλήματος ἀπόστασιν. Ὁ Sefftenberg τονίζει ὅτι οὗτος ὁ τρόπος εἶχε καὶ κινδύνους καὶ μειονεκτήματα—ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐπιβραδύνσεως τῆς πυροβολήσεως ἀφ' ἑτέρου τῆς φανερώσεως ἐν ὥρᾳ νυκτὸς τῆς θέσεως τοῦ ὅλμου εἰς τοὺς ἀντιπάλους ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ πυροσωλῆνος πρὸ τῆς βολῆς ἐκπεμπομένης φλογός. Ὑποδεικνύει ἀντὶ βραδυκαύστου μίγματος ἄπτραν ἐκ κλώσματος βάμβακος ἢ λινοῦ, ἐμποτισμένην ἀρχικῶς εἰς διάλυσιν νίτρου ἐν ζέσει καὶ κατόπιν εἰς μῖγμα νίτρου καὶ θείου.

Ὁ ἕτερος τρόπος μεταδόσεως πυρὸς συνίστατο εἰς τοποθέτησιν τῆς ροιᾶς ἐντὸς τοῦ ὅλμου ἀντιστρόφως, μὲ τὸν πυροσωλῆνα ἐστραμμένον πρὸς τὸ μέρος τῆς γομώσεως τοῦ ὅλμου, οὕτως ὥστε ἡ ἀπ' εὐθείας ἀνάφλεξις τῆς γομώσεως τοῦ ὅλμου νὰ ἐπροξέντι καὶ τὴν ἀνάφλεξιν τοῦ βραδυκαύστου μίγματος τοῦ πυροσωλῆνος.

Ὁ πυροσωλὴν περιγράφεται. Εἶναι σωλὴν σιδηροῦς, πεπληρωμένος βραδυκαύστου μίγματος, φέρων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς πρὸς τὰ κάτω ἄκρας του, εἰς ἐπαρκὲς μῆκος, πολλὰς ὀπὰς διὰ τὴν μετάδοσιν τοῦ πυρὸς εἰς τὸ διαρρηκτικὸν γέμισμα τῆς ροιᾶς. Ἐκοχλιοῦτο ἐπὶ τῆς ροιᾶς, ὡς σὶ σημερινοί, ἐξέχων τῆς ἐπιφανείας της κατὰ τὸ πάχος τοῦ κοχλίου του, ἐξικνούμενος

μέχρι τοῦ κέντρου αὐτῆς ἐφ' ὅσον προωρίζετο ν' ἀναφλέγηται ἐκ τῆς γομώσεως τοῦ ὅλμου.

Ὁ κατὰ τόν πρῶτον τρόπον ἀναφλέξεως τοῦ διαρρηκτικοῦ γεμίσματος χρησιμοποιούμενος πυροσωλήν, ὁ διαπερῶν ὡς ἐλέχθη τὴν ροιάν πρὸς εὐκολίαν τοῦ πυροβολητοῦ, ἔφερε ἐσωτερικῶς καὶ ἐπίσης πρὸς τὰ κάτω τὰς αὐτὰς ὀπὰς μεταδόσεως τοῦ πυρὸς ἐκ τοῦ βραδυκαύστου μίγματος εἰς τὸ διαρρηκτικὸν γέμισμα.

Ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν *βόμβα* ἐμφανίζεται ἡ ροιά κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα ἀπαράλλακτος πρὸς τὴν περιγραφομένην ὑπὸ τοῦ Sefflenbarg. Οἱ Ὁλλανδοί, οἱ τελειοποιήσαντες τοὺς κιλλίβαντας τῶν ὅλμων, ἐχρησιμοποίησαν κατὰ τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀπὸ τῶν Ἱσπανῶν ἀγῶνος των πολὺ ἐπιτυχῶς τὰς βόμβας.

Ὀβούζιον (ὀβίς).—Ἐπενοήθη ὑπὸ τῶν Γάλλων περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος πρὸς χρησιμοποίησιν ὄχι μόνον τῶν ὅλμων ἀλλὰ καὶ τῶν κοινῶν εὐθυφόρου βολῆς πυροβόλων διὰ τὴν ἐξακόντισιν ἐκρηκτικῶν βλημάτων. Ἐκ τῆς ἀνάγκης περιεκτικότητος περισσοτέρου διαρρηκτικοῦ γεμίσματος καὶ τῆς ἀνάγκης καταλλήλως τοποθετήσεως τοῦ ὀβουζίου ἐντὸς τῶν μεγάλου μήκους σωλήνων—τῶν εὐθυφόρου βολῆς πυροβόλων—εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐδόθη εἰς τὸ νέον τοῦτο βλῆμα σχῆμα κολουροκωνικόν. Οἱ κίνδυνοι πρὸς ἀνάφλεξιν τοῦ πυροσωλῆνος τοῦ ὀβουζίου εἰς τὸ βάθος τῶν πυροβόλων μεγάλου μήκους καὶ αἱ σχετικαὶ δυσκολίαι ἠμπόδισαν σχεδὸν ἐπὶ 50 ἔτη τὴν γενίκευσιν τῆς χρήσεώς του. Ἐφ' ὅσον ἀπητεῖτο πάντως διὰ τῆς αὐτῆς πυροδοτήσεως νὰ ἐξησφαλίζετο ἡ ἀνάφλεξις τῆς γομώσεως τοῦ πυροβόλου καὶ ἡ ἀνάφλεξις τοῦ πυροσωλῆνος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐλύετο τὸ πρόβλημα μὲ τὸν ἀρχικὸν τρόπον τοποθετήσεως δηλ. τοῦ πυροσωλῆνος πρὸς τὸν πυθμένα τοῦ βλήματος (τὸν ἀντικρύζοντα τὴν γόμωσιν).—Κατὰ τὸ ἔτος 1747 ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν πόλεμον ὀβούζιον φέρον τὸν πυροσωλῆνα εἰς τὸ πρόσθιον ἄκρον του πυροσωλῆνα ἐγκαιροφλέκτην.

Ὀβιδοβόλον.—Καλεῖται τὸ βραχὺ πυροβόλον, τὸ μεταξὺ τοῦ μεγάλου μήκους πυροβόλου καὶ τοῦ ὅλμου. Ἡ ὀνομασία τοῦ ὀβιδοβόλου χρονολογεῖται σχεδὸν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπινοήσεως τῶν ὀβουζίων. Τὰ τότε ὀβιδοβόλα εἶχον μῆκος κοίλου περὶ τὰ 15 διαμετρήματα.

Καρρονὰδ (Carronade).—Πυροβόλα πολὺ βραχέα καὶ πολὺ ἐλαφρὰ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ βάρος τοῦ βλήματός των. (λ. χ. ἡ *καρρονὰδ* τῶν 30 ἑκ. διαμετρήματος ἐζύγυζε 69 φορὰς τὸ βάρος τοῦ βλήματος). Στροφάλιγγας δὲν ἔφερον. Πρὸς τὸ ὑποκάτω μέρος τοῦ σωλῆνος των ἔφερον δακτύλιον, ἀποτελοῦντα ἓν σῶμα μετὰ τοῦ σωλῆνος. Καὶ τὸν δακτύλιον διεπέρα εἷς ἄξων συνδεόμενος μετὰ τοῦ κιλλίβαντος.

Ἡ *καρρονὰδ* ἐπενοήθη τὸ ἔτος 1779 ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου στρατηγοῦ Robert Melville καὶ κατεσκευάσθη εἰς τὰ ἐν Σκωτίᾳ σιδηροχυτήρια τῆς ἑταιρίας Carron (τὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ), ἐξ οὗ ἡ ὀνομασία της. Ἡ πρώτη καρρονὰδ ἦτο μικροτέρου μήκους τοῦ ναυτικοῦ πυροβόλου τῶν 4 λιτρῶν, εἶχε βάρος μικρότερον τοῦ ναυτικοῦ πυροβόλου τῶν 12 λιτρῶν καὶ τὸ σφαιρικὸν βλῆμα της εἶχε διάμετρον 20 ἑκατοστῶν

Ὁ τύπος οὗτος πυροβόλου κατεσκευάσθη ἀποκλειστικῶς πρὸς χρῆσιν τοῦ ναυτικοῦ. Ἐπειδὴ τὸ Ναυαρχεῖον ἐδυσκολεύθη νὰ τὸ παραδεχθῇ εὐθὺς ἅμα τῇ ἐμφανίσει του, τὸ ἐργοστάσιον κατεσκεύασε ἄλλα ὑποδείγματα, μικροτέρου διαμετρήματος, πρὸς χρῆσιν τῶν ἐμπορικῶν πλοίων ὅσα διέσχιζον τὴν τότε ἐμπόλεμον ζώνην τῶν Ἀμερικανικῶν ὑδάτων. Καὶ ἐπειδὴ οἱ διάφοροι πλοίαρχοι τοῦ ἐμπορικοῦ ναυτικοῦ τὰ παραδέχθησαν προθυμώτατα καὶ τ' ἀποτελέσματα πολὺ τοὺς ἐδικαίωσαν, ἔστερξε τὸ Ναυαρχεῖον νὰ συγκατατεθῇ εἰς τὰς αἰτήσεις κυβερνητῶν τινων τῶν ἐν ἐνεργείᾳ φρεγατῶν καὶ ν' ἀναποφασίσῃ τὴν τοποθέτησιν κορρονὰδ ἐπὶ τῶν πλοίων των, ἀλλ' ὡς ὁπλισμὸν ἐπιπρόσθετον. Πολὺ ταχέως ἐν τούτοις τὰς ἐτοποθέτησε καὶ ἐπὶ τῶν πλοίων τῆς γραμμῆς, κατ' ἀρχὰς μόνον ἐπὶ τοῦ προστέγου καὶ τοῦ ἐπιστέγου, βραδύτερον δὲ καὶ ἐπὶ μέρους τῶν πυροβολείων των.

Τὰ πολεμικὰ ναυτικὰ τῶν λοιπῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης δὲν ὑστέρησαν εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ νέου τούτου συστήματος, τοῦ ἐξακοντίζοντος τριπλάσιον βάρος βλήματος καὶ μὲ καταστρεπτικώτατα ἀποτελέσματα εἰς τὰς μικρὰς ἀποστάσεις. Τὸ ἔπραξαν ὅμως βραδύτερον, ἀφ' οὗ πρῶτον εἰς βάρος των ἐδιδάχθησαν τὰ πλεονεκτήματα αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα ἐξηκολούθησε ἡ κορρονὰδ ὑφισταμένη ὡς ἐπιπρόσθετος ὁπλισμὸς τῶν πολεμικῶν μονάδων, ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς τοῦ ὁπλισμοῦ ἐξηκολούθησε νὰ γίνεται ἐκ μόνου τοῦ πλήθους τῶν ἐπ' αὐτῶν φερομένων παλαιοτέρου τύπου μεγάλου μήκους πυροβόλων.

Αἱ ἐπὶ τῶν πλοίων τῆς γραμμῆς ***καρρονὰδ*** ἦσαν τῶν 68 λιτρῶν· αἱ ἐπὶ τῶν φρεγατῶν τῶν 24 λιτρῶν· καὶ αἱ ἐπὶ τῶν μικροτέρων πλοίων τῶν 18 λιτρῶν καὶ καθεξῆς.

Βλήματα ἐρυθροπυρωμένα.—Ἐχρησιμοποιήθησαν τὸ πρῶτον περὶ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἕνεκα τῆς μεγίστης δυσκολίας κατὰ τὴν γέμισιν εἰς τὰ μεγάλα πυροβόλα ἡ χρῆσις των περιωρίσθη μόνον εἰς τὰ πυροβόλα τῶν 4 καὶ 3 δακτύλων διαμετρήματος. Τὰ ἐρυθροπυρωμένα βλήματα ἀπεχωρίζοντο τῆς γομώσεως τῆς πυρίτιδος ὑπὸ στρώματος ἢ βεβρεγμένων χόρτων ἢ γλοιώδους πηλοῦ.

Ἄπτρα.—Τεμάχιον σπαρτίνου σχοινίου, ἐμποτισμένον εἰς μῖγμα ἀσβέστου, τέφρας καὶ ὕδατος. Ἦτο ἐπιδεκτικὸν ἀφ' οὗ ἀνεφλέγετο νὰ ἐξακολουθῇ νὰ καίηται βραδέως καὶ διαρκῶς. Ἡ ἄπτρα ὑφίστατο μέχρι πρὸ 40 ἐτῶν ἀκόμη εἰς τὰ πλοῖα, ὡς προσάναμμα τῶν σιγάρων τοῦ πληρώματος, διατηρουμένη ὑπ' εὐθύνην τοῦ πυράρχου ἐντὸς εἰδικοῦ κιβωτίου ἢ φανοῦ καλουμένου *ἀπτροθήκη* χάριν ἀσφαλείας ἀπὸ τοῦ κινδύνου τῆς πυρκαϊᾶς.

Διὰ τοιαύτης ἄπτρας ἐγίνετο ἡ μετάδοσις τοῦ πυρὸς εἰς τὰ πυροβόλα μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπινοήσεως τῶν ἐκκαυμάτων (*τῶν ἐκριπτικῶν*, τῶν προηγηθέντων τῶν κρουσιφλόγων),

Τροχιὰ τοῦ βλήματος ἐν τῷ κενῷ.—Γαλιλαῖος.—Τορρικέλλι.—Τροχιὰ τοῦ βλήματος ἐν τῷ ἀέρι.—Huygens.—Νεύτων.—Robins.—Βλητικὸν ἐκκρεμές.—Καταρτισμὸς πινάκων βολῆς.

Ἐπὶ τῆς μορφῆς τῆς τροχιᾶς τῶν βλημάτων οἱ παλαιοὶ πυροβοληταὶ ἐμόρφωσαν εἰς ἄκρον ἐσφαλμένας γνώμας καὶ παραδοξωτάτας. Πρῶτος ὁ περίφημος ζωγράφος Λεονάρδο δὰ Βίντσι (1) ἠσχολήθη μετὰ σχετικῆς τινος ἐπιτυχίας ἐπὶ τούτου κατὰ τὸ ἔτος 1500.

Μετὰ 150 ἔτη, περὶ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος, ὁ Γαλιλαῖος ἀπέδειξε διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ ὅτι ἡ τροχιὰ τῶν βλημάτων εἶναι παραβολή. Τὰς ἐργασίας αὐτοῦ συνέχισε ὁ μαθητής του Τορρικέλλι καὶ ἀπέδειξε ὅτι καὶ τὰ διάφορα μέρη τῆς τροχιᾶς ὑπολογίζονται καὶ πᾶσαι αἱ λεπτομέρειαι τῆς βολῆς ἀφ' οὗ πρῶτον καλῶς ἐκτελεσθῇ μία βολὴ πειραματική. Ἐθεώρησε τὰ τέσσαρα πρωτεύοντα στοιχεῖα (τὴν ἀρχικὴν ταχύτητα, τὴν γωνίαν προβολῆς, τὸ μῆκος τοῦ βεληνεκοῦς, τὸ βέλος τῆς τροχιᾶς) καὶ ἀπέδειξε πῶς εὑρίσκεται διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τὸ τέταρτον ὅταν θὰ δίδωνται τὰ τρία ἐξ αὐτῶν. Ἐξήντλησε τὸ θέμα τῆς σπουδῆς τῆς κινήσεως τῶν βλημάτων ἐν τῷ κενῷ καὶ τὸ διετύπωσε εἰς ὀκτὼ θεωρήματα. Μολονότι ὁ Τορρικέλλι οὐδόλως ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὴν ἀντίστασιν τοῦ ἀέρος τὰ δεδομένα του συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ δώσουν ποιάν τινα ἀκρίβειαν εἰς τὴν βολήν, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἕως τότε ἐσφαλμένως γινόμενα, καὶ εἰς τὸ ν' αὐξήσουν τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ πυροβολικοῦ.

Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Τορρικέλλι ἐπρόσεξαν οἱ ἐπιστήμονες τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀέρος ἐκ τῶν ἀνωμαλιῶν τὰς ὁποίας παρετήρησαν κατὰ τὴν σπουδὴν τῆς πτώσεως τῶν σωμάτων ἐν τῷ ἀέρι. Ἐξ αὐτῶν ὁ Huygens ἀπέδειξε ὅτι ἂν ἡ ἀντίστασις τοῦ ἀέρος ἦτο ἀνάλογος τῆς ταχύτητος τοῦ βλήματος ἡ τροχιά του θ' ἀπέβαινε λογαριθμικὴ καμπύλη. Κατὰ τὸ 1710 ὁ Νεύτων ἐξετέλεσε πείραμα μετρήσεως χρόνου κατὰ τὰς πτώσεις μιᾶς συμπαγοῦς ὑαλίνης σφαίρας καὶ μιᾶς κενῆς, ἴσου περίπου ὄγκου, ἐξ ὕψους 85,75 μ., καὶ συνεπέρανε ὅτι ἡ ἀντίστασις τοῦ ἀέρος ἦτο ἀνάλογος τοῦ τετραγώνου τῆς ταχύτητος τοῦ κινητοῦ(2).

---

1) Ὁ μέγας οὗτος ἀνὴρ ὑπῆρξε συγχρόνως διακεκριμμένος ἀρχιτέκτων καὶ σοφὸς μηχανικός.

2) Ὁ διάσημος Ἑλβετὸς γεωμέτρης Jean Bernoulli ἐχάραξε κατὰ τὸ ἔτος 1719 τὴν κατὰ Νεύτωνα καμπύλην τῆς τροχιᾶς τοῦ βλήματος, ὡς ἀπόκρισιν εἰς τὸ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου μαθηματικοῦ Keill τεθὲν ἐρώτημα «*—προσδιορισμοῦ τῶν νόμων κινήσεως ὑλικῆς σφαίρας ἐντὸς περιβάλλοντος ὁμοιομόρφου πυκνότητος ἀνθισταμένου εἰς τὴν κίνησιν ἀναλόγως τοῦ τετραγώνου τῆς ταχύτητος τῆς σφαίρας*.

Ὁ Ἄγγλος Robins (1) περίφημος πυροβολητὴς ἠμφισβήτησε τὴν ἀκρίβειαν τοῦ νόμου τοῦ Νεύτωνος. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς του ὁ νόμος οὗτος δὲν προσηρμόζετο εἰς τὰς μεγάλας ἀρχικὰς ταχύτητας ὅπως ἡ τῶν βλημάτων καὶ πρὸς μέτρησιν τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀέρος κατὰ τὰς μεγάλας ταχύτητας ἐπενόησε τὸ ***βλητικὸν ἐκκρεμές***(2). Ἀπέδειξε ὅτι μέχρι μὲν ἀρχικῆς ταχύτητος 350 μέτρων κατὰ δευτερόλεπτον ὁ νόμος τοῦ Νεύτωνος εἶχε ποιάν τινα ἀκρίβειαν ἀλλὰ πέραν τῶν 350 μέτρων ἦτο ἀχρησιμοποίητος, κατὰ δὲ τὰς μεγαλειτέρας τῶν 500 καὶ τῶν 600 μέτρων δὲν ἔδιδε οὔτε τὸ τρίτον τῆς ἀντιστάσεως τοῦ ἀέρος.

Διὰ τὸν προσδιορισμὸν λοιπὸν τῆς ἀληθοῦς μορφῆς τῆς τροχιᾶς τοῦ βλήματος ἐνεφανίσθησαν τρεῖς μέθοδοι κατασκευῆς πινάκων βολῆς. Τὴν πρώτην, συμφωνοῦσαν πρὸς τὴν παραβολικὴν τροχιὰν τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Τορρικέλλι, ἐπρότειναν οἱ Γάλλοι Blondel καὶ Belidor, δημοσιεύσαντες πίνακας βολῆς, ὁ μὲν κατὰ τὸ ἔτος 1699 καὶ ὁ δεύτερος κατὰ τὸ 1731. Οἱ πίνακες αὐτῶν δὲν παρεῖχον ἐπαρκῆ προσέγγισιν καὶ σχεδὸν δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν.

Τὴν δευτέραν μέθοδον κατασκευῆς πινάκων ἐπρότεινε κατὰ τὸ 1753 ὁ μέγας μαθηματικὸς Euler, ἀβασανίστως παραδεχθεὶς τὸν νόμον τοῦ Νεύτωνος. Οἱ πίνακες τοῦ Euler ἐδημοσιεύθησαν ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸ 1764 ὑπὸ τοῦ Graewenitz.

Τὴν τρίτην μέθοδον, συμφωνοῦσαν πρὸς τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Robins, ἐπρότεινε κατὰ τὸ1798 ὁ Γάλλος καθηγητὴς τῆς πυροβολικῆς Lombard,δημοσιεύσας πίνακας βολῆς βασιζομένους ἐπὶ πλείστων πειραμάτων ἐπὶ τοῦ βλητικοῦ ἐκκρεμοῦς. Οἱ πίνακες οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ πάντων ἀκριβέστεροι καὶ οἱ παρέχοντες ἱκανὰ στοιχεῖα πρὸς λύσιν ἁπάντων τῶν πρακτικῶν προβλημάτων τῆς βολῆς.

---

1) Benjamin Bobins (1707—1751). Ὑπῆρξε μέγιστος μαθηματικὸς καὶ μέλος τῆς Royal Society.

2) Πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ ὅτι ὁ ἀθάνατος Νεύτων ὑπέδειξε πρῶτος τὴν κυλινδροωοειδῆ μορφὴν τοῦ βλήματος ὡς τὴν μόνην κατάλληλον πρὸς αὔξησιν τῆς μάζης αὐτοῦ μὲ ἀναλόγως τῆς ὀρθῆς τομῆς μικροτέραν ἀντίστασιν ἀέρος. Ἡ θεωρία αὕτη ἐγένετο παραδεκτὴ πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον του, ὅταν διὰ τοῦ βλητικοῦ ἐκκρεμοῦς—περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος,—ἐξετελέσθησαν τὰ σχετικὰ πειράματα.

ΓΡΟΣΙΟΝ, ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Γρόσιον.—Ἡ ἀξία του κατὰ τὸ 1825—1826 ἰσοδυνάμει πρὸς 52 περίπου χρυσᾶ λεπτά.

Οἱ ἐν Σύρῳ ἔμποροι, κατὰ τὴν ἀποστολὴν εἰσφορᾶς των, καθορίζουν ὡς ἑπομένως τὴν σχετικὴν ἀξίαν πρὸς τὸ γρόσιον τῶν περιεχομένων νομισμάτων εἰς τὸ χρηματόδεμα. (*)

341 τάλληρα κολωνάτα	πρὸς γρ.	12
355 ὅμοια ρεγκίνας	»	» 11 3]3
56 ὅμοια σπαθάτα	»	» 11 1]2
357 μισίρια	»	» 12 1]2
25 μαχμουτιέδες	»	» 34
15 10]16 δόπια Ἱσπανίας	»	» 190

Οἱ αὐτοί, εἰς ἄλλην εἰσφοράν, καθορίζουν ὡς πρὸς τὸ γρόσιον τὰ ἑπόμενα

60	τάλληρα	ρεγκίνας	11 3]4	γροσ.	705
8	»	σπαθάτα	11 1]2	»	92
4	»	κολωνάτα	12 1]8	»	48 1]2
8	»	μπεσλίκια	8 5]8	»	67
31 1]4	»	δόπιες Ἱσπανίας	192	»	6000
46	»	μισίρια	12 1]2	»	575
30 1]4	»	μαχμουδιέδες	34	»	1028
39	»	ρουμπιέδες	5	»	125
4	»	γκινέες	50	»	238
				γροσ.	8.951

Διατιμήσεις εἰδῶν τινων πρώτης ἀνάγκης κατὰ τὸ 1825—1826

		Γρόσια	Παράδες
Πυρῖτις	ἡ ὀκᾶ	6	—
Μόλυβδος	»	1	24
Ἅλειμμα	»	3	—
Λινέλαιον	»	2	20
Νάφθα	»	—	63
Καραβόπανον	ὁ πῆχυς	—	50
Κόφινοι	ἡ δωδεκὰς	6	40
Σκηνὴ (τὸ τσαντῆρι)	τὸ τεμάχιον	150	—
Σχοινίον πρυμνήσιον (1)	ὁ στατὴρ	90	—
Ξυλικὴ (2)	ὁ πῆχυς	—	15
Κριθὴ	ὁ στατὴρ	2	10
Σῖτος	»	6	—
Ἄλευρον	»	10	—
Διπυρίτης	»	25	—
Λεπτοκάρυα	»	30	—
Βούτυρον	ἡ ὀκᾶ	2	10
Καφὲς	»	5	—
Ὄρυζα	»	—	30

(*) *Τάλληρα κολωνάτα* εἶναι τὰ *δίστηλα* (Ἱσπανικά), *Μισίρια* τὰ Αἰγυπτιακὰ τάλληρα, *Μαχμουτιέδες* αἱ Τουρκικαὶ χρυσαῖ λίραι κτλ.

Ἡ χρυσῆ γκινέα ἰσοδυνάμει πρὸς 21 σέλλήνια, ὡς καὶ σήμερον, ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ γρόσια ἐκυμαίνετο. Ἀλλαχοῦ φαίνεται ἀντιστοιχοῦσα εἰς 52 1)2.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΤΙΝΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Σελ.

Α

Ἄδα (φρούριον) 198
Ἄδαμ Φρειδερῖκος 369
Ἀλεξάνδρεια 197—200
Ἄμποτ 360
Ἀναγνωσταρᾶς 63, 87, 89
Ἀνδροῦτσος 22
Ἀντίρριον (ἀκρωτήριον) 222
Ἀποστόλης Γ. 371
Ἀράκυνθος (ὄρος) 224
Ἄραξος (ἀκρωτήριον) 222
ΑΡΗΣ (Τσαμαδοῦ) 107
Ἄσπρη ἁλικὴ 152
Ἀστακὸς (πόλις) 279
Ἀχελῷος (ποταμὸς) 222
Ἅγιος Συμεὼν
Ἅγιος Σώστης (νησὶς) 165

Β

Βαλτινὸς (στρατηγὸς) 63
Βασιλάδι (νησὶς) 165
Βάσσος Μαυροβουνιώτης 336
Βίτικα (ὅρμος) 226, 250
Βέϊκος 221
Βελοῦτσι (ὄρος) 279
Βηρυττὸς 338—389
Βότσης Ν. 101
Βουτιὲ 54
Βῶκος Θεόδωρος 13, 17, 20,291

Γ

Γεωργακόπουλος 47, 49
Γεῶρτζος 158
Γιατράκος 54, 75, 77, 186
Γιουσοὺφ πασᾶς 427—428
Γκιώνης Θεόδωρος 26
Γλαρέντζα 224, 225
Γραμβοῦσα 239, 240

Δ

Δελιγιάννης 386
Δεληγεώργης Μῆτρος 351
Δερβέκιστα
Δὲ Ρινὺ (ναύαρχος) 69, 212
Δὲ Ρώμας 405
Δημαμᾶς 285
Δραγαμέστον 279
Δράκος 55

Ε

Εὖηνος (ποταμὸς) 223
Ἐμὶρ Μπεσίρης 334
Ἐχινάδες (νησίδες) 280

Ζ

Ζαΐμης Α. 377
Ζάκκας 20, 26, 27, 32, 51, 68
Ζαφειρόπουλος 55, 59, 60
Ζαχαριάδης Χριστόφ. 408
Jurien de la Gravière 327

Η

Ἡρῷον Μεσολογγίου

Θ

Θολὴ (νησὶς) 223

Ι

Ἰμβραὴμ 5, 6, 7, 8, 10, 12, 14, 18, 19, 22, 25 26, 32, 37, 43, 44, 50, 51, 55, 70, 111, 114, 115, 137, 264, 448, 349

Κ

Κακὴ Σκάλα (ὄρος) 224
Καλλέργης Δ. 47, 237
Καλλέργης Ἐμμ. 48
Καλόγερος (νησὶς) 280
Καλογιάννης Δ. 13
Καλυδὼν (ὅρμος) 224
Κανάρης 44, 52, 203
Κάννιγγ 312
Καραϊσκάκης 56 59
Καρλέτος Π. 287
Καρατάσος 45, 55
Καράπαυλος Ἰωάν. 42
Καπετὰν πασᾶς Χασὰν 34. 37
Καρλονῆσι 281
Κατζῆς Μαυρομιχάλης 48
Καφηρεὺς (ἀκρωτ. 152
Καψάλης Χ.
Κιοσὲς 163

Σελ.

Κιουταχῆς 168, 169, 171, 221 252, 277, 266, 364, 426–427
Κίσαμος 243
Κλείσοβα (νησὶς) 165
Κλόκοβα (ὄρος) 224
Κολοκοτρώνης 10, 377
Κόμμα (νησὶς) 165
Κοτσιλάρης (λόφος) 222
Κόχραν 313
Κουνέλι (νησὶς) 281
Κουνουπέλι (ὄρος) 224
Κουντουριώτης Γ. 45
Κουντουριώτης Λ. 200
Κούτσης 32, 46
Κρεμμύδι (μάχη) 56
Κριεζῆς Α. 41
Κριεζώτης 336
Κωλέττης 411

Λ

Λιακατᾶς 356, 357
Λαμπρινὸς (νησὶς) 281
Λεμπέσης Δ. 22, 230, 377
Λέσβος 13
Λόντος Α. 377

Μ

Μακρῆς Δ. 390
Μακρυγιάννης 49, 50, 51, 75, 77, 137
Μακρυμούρας Ἰωαν. 16, 17
Μαντῆλι (ἀκρωτήριον) 152
Ματρῶζος 22, 24, 152
Μαῦρο Βουνὸ 224
Μαυροκορδᾶτος 59, 90
Μαυρομιχάλης Πετρόμπεης 37, 377
Μαυροβουνιώτης 336
Μαχμοὺτ 235
Μεθώνη (φρούριον) 38, 39, 40
Μέλισσα (Γαλλικὸς Πάρων) 243
Μέλλιγκ 68
Μέσα Ἰβάρι (νησὶς) 165
Μεσολόγγιον 165–168, 263–325
Μέξης Χριστόδουλος 59
Μιαούλης Α. 6, 7, 10, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 25, 26, 44, 51, 52 110, 113, 179, 250, 403
Μεχμὲτ Ἀλῆς 17
Μουσιοὺς 159
Μπάμπας 145, 173, 228
Μπηλίδας Γ. 114
Μποταΐτης Δημ. 60
Μπότσαρης Κ. 55
Μπότσαρης Ν. 56
Μπουντούρης Μ. 68

Ν

Νέγκας 85
Νεόκαστρον (φρούριον) 374
Νικόδημος Κ. 13, 29
Νόρμανν (κόμης) 48
Νοταρᾶς Ι. 377
Ντελλατόρε Φραγκῖσκος 17
Ντολμᾶς (νησὶς) 165

Ξ

Ξένος Θεόδωρος 282
Ξύδης Εὐθύμιος 60

Ο

Ὁμὲρ Βρυώνης 425–426
Ὀξειὰ (νησὶς 222
Οὐλοὺτς Ἀλῆς 33
Ὀρλάνδος Γ. 85
Ὄχη (ὄρος) 152

Π

Παλαιόκαστρον 91, 109
Παλαμᾶς
Παληοπόταμος 223
Παναγιώτας 31
Παπαλουκᾶς Α. 351, 357
Παπαδιαμαντόπουλος 228
Πλάτανος (Ναυπακτίας)
Πετρόπουλος Κ. 60
Πεταλᾶς (νῆσος) 304
Πινότσης Λάζαρος 284
Πλαπούτας 279
Πλατυγιάλι (λιμὴν) 279
Πολίτης 163, 176
Προκοπάνιστος (νησὶς) 165
Πόρος (νησὶς) 195

Ρ

Σελ.

Ραζηκότσικας Ἀθαν. 390
Ράπτης Σταμ. 85
Ρίον (ἀκρωτ.) 222
Ρομπότσης Α. 13, 19
Ρωγῶν Ἰωσὴφ 390

Σ

Σανταρόζα 63, 87, 88, 90
Σαχίνης Γ. 88, 90
Σαχτούρης Δ. 101
Σαχτούρης Γ. 16, 20, 22, 26, 27, 32, 119, 142, 161
Σαχτούρης Δ. 42, 52
Σέβ 64
Σὲρ-Σίδνεϋ-Σμὶθ 47
Σκούρτης Κυριακ. 55, 56
Σκρόφες (ἀκρωτήριον) 222
Σκύλλα (νησὶς) 460
Σούϊα (κόλπος) 7
Σουλιώτης Διαμάντης
Σοφία (νησὶς) 280
Σπυρομήλιος 295, 324, 403, 423
Σταμπῆ (νησὶς) 281
Στενὴ Γωνιὰ 282
Στουρνάρης 295
Σφακτηρία 85
Σωτηρόπουλος Π. 363

Σελ.

Τ

Ταχὶρ πασᾶς 160
Τζαβέλλας 55, 59, 573
Τομπάζης Μ. 22, 203, 240
Τουρλὶς (νησὶς) 165
Τσαμαδὸς 22, 26, 41, 46, 47, 54, 61, 62, 89, 90, 173
Τσούπας Ἰωάν. 306
Τσώκρης 73

Φ

Φάρος (φρούριον) 197
Φάσσα (ἀκρωτήριον) 197
Φιλιππάγκος Α. 13
Φίλιππος (νησὶς) 281
Φλέσσας Νικολ. 56
Φράκτη 253

Χ

Χάμιλτων 311
Χασὰν Καπετὰν 34
Χατζημιχάλης 331
Χατζηχρῆστος 56, 59, 113
Χόντζας Ἀδριανὸς 306
Χορμοβιᾶς Β. 60
Χουσεΐν 15, 70, 88, 352, 315, 365
Χοσρὲφ 6, 19, 12. 147, 161, 217, 264, 262, 360

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΝ

α') ***Πεσόντες κατὰ τὴν πολιορκίαν σωματάρχαι.***—Τούσια Ζέρβας, Ἰωάννης Σούκας, Φῶτος Μπόμπορης, Γρηγόριος Λιακατᾶς, Σπυρίδων Πεταλούδης.

Πεσόντες κατὰ τὴν πολιορκίαν ὑποσωματάρχαι.—Δῆμος Ρηνιάσας, Κῖτσος Πάσχος, Πέτρος Δόβας, Σπῦρος Κοντογιάννης, Τριαντάφυλλος Τσούκας.

β') ***Πεσόντες κατὰ τὴν ἔξοδον σωματάρχαι.***—Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας, Νικόλαος Στουρνάρης, Ἀνδρέας Γριβογεῶργος, Κωνσταντῖνος Σαδήμας

Πεσόντες κατὰ τὴν ἔξοδον ὑποσωματάρχαι.—Γιάννος Ἀγγέλης, Κωνσταντῖνος Τρικούπης.

Σωθέντες σωματάρχαι.—Νότης Μπότσαρης, Κῖτσος Τζαβέλλας, Μῆτσος Κοντογιάννης, Δημήτριος Μακρῆς, Γεώργιος Φωτομάρας, Λάμπρος Βέϊκος, Νικόλαος Ζέρβας, Ἀνδρέας Ἴσκος, Γεώργιος Βαλτινός, Κώστας Βλαχόπουλος, Σπῦρος Μήλιος, Γεώργιος Βάγιας, Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, Μῆτρος Δεληγεώργης, Λαμπρούσης Φωτομάρας, Κωνσταντῖνος Βέρης, Δῆμος Τσέλιος, Κωνσταντῖνος Χορμόβας, Γεροθανάσης.

Σωθέντες ὑποσωματάρχαι.—Ἰωάννης Μπαϊρακτάρης, Παναγιώτης Σωτηρόπουλος, Γεώργιος Τζαβέλλας, Γεώργιος Ψιλόπουλος, Λεπενιωτάκης, Γιαννάκης Σουλτάνης, Κολιὸ Πασχούλης, Κωνστ. Διαμάντης, Τζαβέλας, Ἰωάν-Τζαβέλας (Μπακατσέλος), Γεώργιος Πασχάλης, Καλόγηρος, Κωνσταντῖνος Δροσίνης, Φώτης Μπιθιρῖκος, Χρῆστος Τσαούσης, Ζάχος Μήλιος, Πήλιος Σπόνιας, Νικόλαος Καραμῆτσος, Γιαννάκης Ραζηκότσικας, Β. Χασάπης Κων. Τσιριγώτης, Ἀθαν. Κουτσονίκος, Γιάννης Γκιόννης, Ἀπόστολος Βαργιαδίτης, Ἰωάννης Κουτσονῖκος, Γιαταγάνος, Βασίλειος Πάτσης, Ἰωάννης Στράτος, Γεώργιος Βαλτινός, Βασίλειος Χασάπης, Μάνθος Τρικούπης, Ἀλεξάκης Βλαχόπουλος.

Οἱ πεσόντες κατὰ τὴν ἔξοδον Μεσολογγῖται.—Ἀναστ. Ἀδάμης, Νικολ, Ἀδάμης Ἀναστ. Ἀϊβαλιώτης, Ζώης Ἀκρίβης, Σωτ. Ἀκριβός, Γεώργ, Ἀλεξόπουλος, Χρ. Ἀλεξόπουλος, Σπ. (Αλεξόπουλος, Κων. Ἀμβρόσιος, Παν. Ἀναστασέλλος, Παν. Ἀποστολάκης, Ἀπ. Ἀποστόλου, Σῖμος Ἀποστόλου, Ἀνδρ. Ἀποστολόπουλος, Γεώργ. Ἀραπούλης, Χρ. Ἄρτης, Ἀλέξ Ἀσήκης, Ἀνδρ. Ἀσήμης, Ἀνατ. Ἀσημακόπουλος, Γερ. Ἀσημούλης, Ἀθ. Ἀσιώτης, Βασ. Ἀϋφαντῆς, Γεώργ. Ἀϋφαντῆς, Σπ. Ἀϋφαντῆς.

Ἀναστ. Βαλτινός, Κων. Βαλτινός, Πέτρ. Βαμβακᾶς, Ἀθ. Βαλοπαπουτσῆς, Ἰωάν. Βαλοπαπουτσῆς, Ἀθ. Βαρβάρας, Γεώργ. Βαρβάρας, Παν. Βαρβάρας, Γεώργ. Βλαχογιάννης, Ἀθ. Βλαχοπάνος. Πέτρ. Βενδραμῆς, Πᾶνος Βενδραμάκης, Σωτ. Βέρης. Ἰωάν. Βερκῆς, Δημ. Βοϊνός, Γαλῆς Βλάχος.

Ἀναστ. Γαβαλιώτης, Σπυρ. Γαϊδαρομῆτρος αΓερ. Γαλανταρᾶς, Κων. Γαλανός, Ἰωαν. Γαλαπανός. Δημήτρ. Γδαραντώνης, Κωνστ. Γεραγτώνης, Κωνστ. Γεροθανάσης, Νικ. Γεωργούλας, Χρ. Γιαννιᾶς, Ἀναστ. Γιαννόπουλος, Γιώτης Γκιώνης, Δημ. Γκόρπας, Κ. Γκόγιας, Γεώργ. Γονῆς, Μιχ. Γκλόβανος, Γεώργ. Γουλιμῆς, Ἀνδρ. Γουναράκης, Δημ. Γουναράκης, Ἰωάν. Γου-

ναράκης, Πέτρ. Γουναράκης, Παν. Γούναρης, Σωτ. Γρηγορόπουλος, Ἰωάν. Γυφτογιάννης, Πέτρ. Γυφτογιάννης.

Χρ. Δαμάσος, Ἰωάν. Δασκαλόπουλος, Γεώργ. Δάτσικας, Ἰωάν. Δάτσικας, Ν. Δελαλῆς, Ἀνδρ. Δεληγιώργης, Καλλίμαχος Δεστούνης, Κ. Δημητρούκας, Διον. Διμάρης, Σπ. Δημητρούλιας, Χρ. Δημητρούλιας, Ἀθ. Δρακογιάννης, Ἀνδρ. Δρακόπουλος.

Ἀπ. Ζαβιτσανάκης, Ν. Ζαπαντιώτης, Χρ. Ζσχαρίας, Ζαφείριος Ζαρζέλης, Ζαφείριος Ζελμπένης, Κ. Ζελμπένης, Ζαφείριος Ζέρβας, Ἀνδρ. Ζορμπᾶς, Γεώργ. Ζῶτσος.

Ἀνδρ. Θεολόγος, Ἰωάν. Θεολόγος, Κ. Θεολόγος, Παντῆς Θεολόγος, Σπυρ. Θεοφίλου, Θεοφ. Φ. Θεοφίλου, Ἀθαν. Θωμόπουλος, Μῆτσ. Θεοδώραινας, Ν. Θεοδώραινας.

Γερ. Ἰγγλέζος, Γ. Ἰγγλέζος, Ἀνδρ. Ἰωνᾶς, Ἰωάν. Ἰωνᾶς, Κ. Ἰωάννου, Σπ. Ἰωάννου.

Ἰωάν. Κακοκάλας, Ἀπ. Κακλαμᾶνος, Ἰωαν. Καλαμπαλίκης, Δημ. Καλύβας, Γ. Κακούρης, Α. Κολοκύθας, Γεώργ. Κατρουμάδος, Ἀναστ. Καραγιάννης, Κωνστ. Καρβούνης, Δημήτρ. Κατσιβόλης, Ἀθαν. Καπράλος, Καραπιπέρης, Χ. Κουζέλης, Τασ. Καραμπέτσος, Δημ. Κοτζάκαρης, Ζ. Κουτσουμπίνης, Ἀθ. Κουκουρέμπας, Μ. Κουκουρέμπας, Μ. Κριαόπουλος, Π. Καμτσῖκος, Σ. Κουτσοπᾶνος, Ι. Κορτέλος, Βλ. Κερτινός, Ἀν. Κερτινός, Ἀθ. Κοντοκρᾶς, Παν. Κοντοκρᾶς, Γεωρ. Κουτουκρᾶς, Σ. Κορδομπάτσας, Δ. Καρπούνης, Δ. Καρκανιᾶς, Ι. Κούγιας, Ζαφ. Κουρόπουλος, Β. Κουτουκρᾶς, Τοῦλας Κιτσινέλης, Γεώργ. Κιτσινέλης, Ἀναστ. Κατσινέλης, Χρ. Κατσινέλης, Δημ. Κιτσινέλης, Κώστας Καμμένος, Γ. Καμασοχρῆστος, Γ. Κολοτυμπάνης Ἀν. Κολοτυμπάνης, Θ. Κολοτυμπάνης, Χρ. Καφφεντζῆς, Ἀν. Καφφεντζῆς. Δ. Καφφεντζῆς, Δ. Κοντομῆτσος, Ν. Καλοπαζᾶρος, Κ. Καλοπαζᾶρος, Ἀθ. Κλεισούρας, Β. Κουζέλης, Ν. Καρκανιᾶς, Κ. Κότζης, Γ. Κόκκινος, Ἀ. Κουτρούλιας, Γ. Καπιστράνας, Δ. Καραντζογιάννης, Δ. Κουρδουμπάτζης, Καλπαγγέλης, Π. Χ. Καψάλης, Σ. Χ. Καψάλης, Ἀλ. Κατσαούνης, Ἰ. Καψάλης, Δ. Α. Κουρκουτσιλαῖος, Μαν. Κωνσταντίνου, Δ. Καραμουτάνης, Π. Καραμουτάνης, Δ. Κατσίβολης, Σ. Κατσίβολης, Ν. Κῖκος, Σ. Κωστόπουλος, Γ. Καμαγεωργάκης, Ἀν. Καφφεντζῆς, Ἀ. Καγκαϊδῆς, Δ. Κουτσογιάννης, Σ. Κορ. γαῖννος, Ἰ. Κακοκαλας, Χ. Κακοκάλας, Κ. Κουνοπᾶνος, Θ. Κυριαζῆς, Ἀ. Καραγιαννόπουλος, Μ. Καραγιαννόπουλος, Α. Καραγιάννης, Γ. Κολόμπας, Πέτρ. Κοτσάμπασης, Ν. Κοτσάμπασης, Μ. Κοτσάμπασης, Γ. Κοτσάμπασης, Σ. Κτίστης, Δημ. Κτίστης, Ἰωαν. Κτίστης, Γ. Κονταξῆς, ἰατρὸς τῆς φρουρᾶς.

Ἀλ. Λιανοπούλης, Ν. Λυμπεράκης, Κ. Λιανοπούλης, Α. Λιώρης, Π. Λιώρης, Μ. Λάσκαρης, Γ. Λάσκαρης, Π. Λάσκαρης, Βλ. Λάσκαρης, Π. Λάλας, Ἀθ. Λεϊμονιᾶς, Χ. Λύτρας, Α. Λάντος, Π. Λιός, Κ. Λιτροβιάρης.

Ἰ. Μπαμπίλας, Ἰ. Μακρονάλης, Π. Μαλακάσσας, Α. Μαλακάσσας, Μ. Μητσαρᾶς, Μαγκλῆς, Α. Μπάκας, Θ. Μπασχαλῆς, Σ. Μπασχαλῆς, Δ. Μπα-

---

(*) Κατάλογον τῶν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας καὶ τῆς ἐξόδου πεσόντων πυροβολητῶν εἶχε καταρτίσει ἰδιοχείρως ὁ ἀρχηγὸς των Μῆτρος Δεληγεώργης. Ὁ κατάλογος οὗτος περιέχεται ἐν τῷ συγγράμματι «Τὸ Μεσολόγγι» τοῦ κ. Κ. Στασινοπούλου.

σχαλῆς, Β. Μανδανῆς, Α. Μεσσαριτσιᾶνος, Χρ. Μελικουρδῆς, Κ. Μελικουρδῆς, Α. Μπακανδρέας, Γ. Μακρυνιώτης, Σ. Μαργαρίτης, Δ. Μπαμπηνιώτης, Ν. Μασούρης, Κ. Μωραϊτογιάννης, Ζ. Μπαρμπούλης, Π. Μπαρμπούλης, Κ. Μπαρμπούλης, Β. Μακροτάσιος, Μητσαντώνης, Γ. Μασαπράσσας, Ἀντ. Μπουρμπούλης, Σπ. Μπουρμπούλης, Ι. Μπουσμπουρέλης, Θεύδ. Μπριζόλας, Π. Μοσχολιός, Ι. Μοσχολιός, Ἀν. Μωϋσῆς, Σωτ. Μταλέρμπας, Νικ. Μπαλέρμπας, Δ. Μουσκετός, Παν. Μπαλέρμπας, Ἀθ. Μαρμάκος, Ἰωάν. Μπαρουξῆς, Στάφιλλος Μπαρουξῆς, Ν. Μπουρδούβαλης, Θ. Μπαρουξῆς, Π. Μωραϊτογιάννης, Σ. Μάλλιος, Ἰ. Μπαϊρακτάρης, Π. Μόμολης, Ἰ. Μπισιφῖκος, Γ. Μεγαπᾶνος, Π. Μπάκενας, Κ. Μαλασκάκης, Δ. Μίχου, Ι. Μαγκλῆς. Ι. Μαροῦτσος, Γ. Μόσχος, Δ. Μπαρουξῆς, Ἀθ. Μπουρογιάννης, Ν. Μπουροθανάσης, Ι. Μαυροθανάσης, Ι. Μεσσαριστιάνος Ἀμ. Μαλακάσσης, Στ. Μαργαρίτης, Ν. Μπερμπέκος, Ἰων. Μπερμπέκος, Ἀθ. Μπερμπέκος, Ἰωαν. Μπογιαντζῆς, Π. Μπαρπουλιᾶς, Χρ. Μαυροκαλῆς, Κων. Μπουγάτσας, Δημ. Μαντέλης, Π. Ματζῶρος, Π. Μωραϊτάκης Γ. Μωραϊτάκης, Δ. Μωραϊτάκης, Ἰωάν. Μαρούλας, Π. Μπαϊραμπῆς, Δ. Μπαϊραμπῆς. Κων. Μεντέτης Θ. Μπογιατζόπουλος, Ν. Μαρᾶτος, Γιάννης Μαλῆς, Γεώργιος Μαρᾶτος ἀξιωματικός, Μαντᾶς Μαυρομάτης Γιάν. Κ. Μαστραντώνης, Φιλ. Μαλυταβίνας, Ρνδ. Μαλυταβίνας, Ἀθ. Μπαρμπεράκης, Κων. Μπίτσος, Ν. Μαγουλῆς, Ν. Μαρδούλης, Γ. Μαστρογιάννης, Ἀλεξανδρῆς Κων. Μαντᾶς, Σπ. Μποχώρης, Γιαννάκης Μπατζῶρος, Δημ. Μοσκέτος. Δημ. Μαρᾶτος, Ἀλέξ. Μαντᾶς, Ἀθ. Μαντᾶς.

Ἠλίας Νεϊδάκης, Δημ. Ντούλης, Γεώργ. Ντούλης, Φ. Ντούλης, Ἀντ. Ντουγιννέρης, Γιάννος Ναάτσικας, Παῦλος, Ντάτσικας, Ἀπ. Ντάτσικας, Μῆτσος Ντέρης.

Σπῦρος Ὀρφανός, Παν. Ὀβρεόπετρος, Α. Οἰκονομόπουλος.

Δ. Μάϊκος, Ἀθ. Παλαμᾶς, Ἀνδ. Παλαμᾶς, Π. Παλαμᾶς, Γ. Παλούκης, Γ. Πανταζῆς, Ι. Πανταζῆς, Σ. Πανταζῆς, Π. Παντελόπουλος, Σ. Πατσαλὸς, Α. Παπαλιάννης, Α. Παπανδρεόπουλος, Ι. Παπανδρεόπουλος, Π. Παπανδρεόπυλος, Γεώργ. Παπανδρεόπουλος, Σερ. Παπαζογλου, Θ. Παπακαλός Π. Παπαφράγκου, Βασ. Πάτης, Χ. Παπαταράσιος, Σ. Παπουτσῆς Σ. Παπαγιώργης, Π. Παπαναγιώτου, Π. Παχύς, Ν. Πανάγος, Π. Παπαπέτρου, Χατ. Παρασίας, Δ. Παπονδρόσου, Δ. Πανουτσόγαμπρος, Γ. Παταρέτζας, Σ. Περιστερόπουλος, Δημ. Πεταλούδης, Σπ. Πεταλούδης, Ἰωάν. Πεταλούδης, Κ. Πεταλούδης, Δημ. Περίσανος, Κ. Πιδᾶκος, Ι. Πιδᾶκος, Π. Πολύδωρος, Θ. Πολιτάκης. Ἀναστάσιος Προκόπιος, Μιχ. Πρεβεζᾶνος, Ε. Ποδηματᾶς, Κ. Παξινός, Α. Πρωτόγερος, Ι. Παπαγεωργάκης, Β. Πῦργος.

Ἀθ. Ραζῆς, Ἀπόστολος Ραζῆς, Γεωργάκης Ραζῆς, Δημήτριος Ραζῆς, Γιάννης Ραζῆς, Σπῦρος Α. Ραζῆς, Σπῦρος Γ. Ραζῆς, Σπῦρος Κ. Ραζῆς, Δημ. Ρακαϊδῆς, Κ. Ραυτακόπουλος, Πετρ. Ραυτᾶκος, Κ. Ρισᾶνος, Ἀνδρ. Ρουσακᾶς, Σπῦρος Ρουσακᾶς, Χρῆστος Ρουσακᾶς, Δημ. Ροῦτσος, Παν. Ροῦτσος, Ι. Ρῶσσος.

Σ. Σαλαγιάννης, Γ. Σαμαρτζῆς, Δ. Σαμαρτζῆς, Σπ. Σαμαρτζῆς, Γ. Σελίγκας, Π. Σαράντης, Β. Σέπερης, Δ. Σένγκος, Ἰ. Σίδηρης, Δ. Σίδηρης, Π. Σκεπετάρης, Σ. Σινάνης, Δ. Στάϊκος, Α. Σταυρόπουλος, Ἰωάν. Σταυρόπουλος,

Βασ. Σκεπετάρης, Κων. Σταυρόπουλος, Κ. Σμίγκης, Ἰωάν. Σμαϊλογιάννης Βασ. Σούστας, Ι. Σούστας, Ἀθ. Σακαρέπης, Δημήτριος Σακκᾶς, Διονύσιος Σακκᾶς, Σπ. Σρδῆς, Σ. Σταθῆς, Στ. Σταθέλος, Σ. Σπέης, Π. Σκαλτσᾶς Μιχ. Στεφανᾶτος. Κ. Στᾶμος, Κ. Σχινᾶς, Α. Σκαφιδᾶς, Σταυρ. Σουρνιός, Σ. Σωρός, Α. Σταρῖνος, Γ. Στσρῖνος, Ι. Σταμάτης, Στ. Σταμάτης, Γαλ. Σπάτας Γ. Σπάτας, Ι. Σπάτας Π. Σκουλίκης, Α. Στραβοκέφαλος, Ν. Στραβοκέφαλος, Βλαχ. Σπάτας, Δ. Στσμοτᾶτος, Ι. Σταματᾶτος.

Πολ. Τζανέτος, Ν. Τσεμπερλῆς, Ι. Τσιμάρης, Ἀλ. Τσιμπουράκης, Δ. Α. Τσιμπουράκης, Κ. Τσιριγώτης, Ι. Τσούνης, Σπ. Τσούνης, Γ. Τσιλίγκας Θ. Ταμποῦκος, Ι. Τριάντης, Κ. Τριάντης, Π. Τριάντης, Σ. Τριάντης, Ν. Γ. Τσιτσέλιος, Ι. Τούλης. Δ. Τσιτζιμᾶνος, Δ. Τσαγκαράκης, Κ. Ταγκάρης, Α. Τρεβλός, Δ. Τόλης, Ι. Τσατσίλης, Λ. Τουρνόβας, Χ. Ταμπάκης, Κ. Τσαλαμπουρδέλης, Γ. Τσόρνας. Ἀθ. Τσεκούρας, Γ. Τσάμης, Κ. Ταμπάκης, Ἀθ. Τσάλας, Π. Τσίλιος.

Γ. Φαράντος, Ι. Φαράντος, Π. Φαράντος, Σ. Χ. Φαράντος, Γ. Φοινικιώτης, Ζαφ. Φοινικιώτης, Κ. Φοινικιώτης, Ι. Φραγκούλας, Π. Φραγκρίλας, Σπ. Φραγκούλης, Ι. Φραγκογιάννης, Φ. Φραγκῖσκος, Α. Φούντας Β. Φούντας, Δ. Φούντας, Ι. Φούντας. Χρ. Φούρναρης, Σῖμος Φωτεινός, Σπυρ. Φωτεινός, Ι. Φωτανδρέας, Μ. Φωτανδρέας, Α. Φίλου.

Α. Χατζάρας, Γ. Χειλᾶς, Γ. Χειμώνας, Π. Χρήστου, Π. Χειμάρας, Β. Χονδροδῆμος, Γ. Χρυσικός. Ι, Χρυσικός, Π. Χρυσικός, Ἀθ. Χατζημέρης Χ. Χατζημέρης, Π. Χολιασμένος, Λ. Χαλικιᾶς, Π. Χαλικιᾶς, Γ. Χαρατσάρης, Ι. Χρυσικός, Π. Γ. Χινόπωρος, Γ. Χρυσοχέρης, Κ. Χρυσοχέρης, Γ. Χίπης.